МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ISSN: 2307-3322 (Print).
ISSN: 2664-6153 (Online).

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ПРАВО

Випуск 94

— Частина 2 —

Ужгород, 2026

Журнал включенно до категорії «Б» щодо видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (Наказ МОН України від 26.11.2020 № 1471 Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства від 26 листопада 2020 року та внесення змін до наказів Міністерства освіти і науки України від 2 липня 2020 року № 886, від 24 вересня 2020 року № 1188).

Науковий вісник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Бисага Ю.М. – д.ю.н., професор, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Бєлов Д.М. – д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

Заборовський В.В. – д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ:

Берназюк О.О. – д.ю.н., доцент, доцент кафедри права Європейського університету (Україна).

Берч В.В. – д.ю.н., доцент, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

Білаш О.В. – к.ю.н., професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

Вукас Будіслав – д.ю.н., професор, професор департаменту історії права університету Рієки (Республіка Хорватія).

Гарагонич О.В. – д.ю.н., доцент, доцент кафедри економічного права та економічного судочинства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна).

Гарцль Бенедікт – доктор права, доцент, заступник директора Центру східноєвропейського права та євразійських досліджень, Юридичний факультет, Грацький університет імені Карла і Франца (Австрійська Республіка).

Жаровська І.М. – д.ю.н., професор, професор кафедри теорії права та конституціоналізму Національного університету «Львівська політехніка» (Україна).

Міцконіте-Гарцль Айсте – доктор права, старший науковий співробітник Центру східноєвропейського права та євразійських досліджень, юридичний факультет, Грацький університет імені Карла і Франца (Австрійська Республіка).

Нємец Даміан – доктор права, професор, завідувач кафедри церковного права, Теологічний факультет св. Кирила і Мефодія, Університет Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка); науковий співробітник Інституту правових питань релігійної свободи, юридичний факультет, Трнавський університет в Трнаві (Словацька Республіка

Паужайте-Кульвінскене Юргіта – професор, доктор, Керівник Центру адміністративного права та адміністративної юстиції, факультет права Вільнюського університету (Литовська Республіка).

Переш І.Є. – к.ю.н., професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

Пирога І.С. – д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).

Серьогін В.О. – д.ю.н., професор, декан юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Каразіна (Україна).

Станіш Пйотр – доктор габілітований, професор, завідувач кафедри державно-конфесійного права, Факультет права, канонічного права та адміністрації, Люблінський католицький університет Івана Павла II (Республіка Польща).

Чорнописька В.З. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» (Україна).

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», протокол № 07 від 30.04.2026 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21500-11300Р, видане Державною реєстраційною службою України 24.11.2014 р. Офіційний сайт видання: ***https://visnyk-juris-uzhnu.com/***

ISSN: 2307-3322 (Print).
ISSN: 2664-6153 (Online).

© Ужгородський національний університет, 2026
© Ідея дизайну обкладинки належить проф. Бисазі Ю.М.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 4. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Бутирський А.А., Бутирська І.А. ОСОБЛИВОСТІ ПОДАННЯ ДОКАЗІВ ТА ПІДСТАВ ДЛЯ ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ ПРО НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ.....13

Волошинов Д.О. ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ ФІЗИЧНИХ ОСІБ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....20

Долгерт В.В. ESG ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН.....26

Дубовський П.В. ДОСТУП ДО ПРОЦЕДУР НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ ДОХОДАМИ ЧИ БЕЗ ДОХОДІВ: НАЦІОНАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАРУБІЖНІ ПІДХОДИ.....32

Кірін Р.С. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ НАПРЯМІВ РЕЗІЛЬЄНТНОСТІ МІСТ УКРАЇНИ.....42

Кожухова О.О. СКРІНШОТИ ЯК ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКАЗ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРАХ: ПРАВОВІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....54

Новікова Є.О. МЕХАНІЗМ РЕДОМІЦИЛЯЦІЇ В M&A СТРУКТУРУВАННІ: ДОСВІД ЄС ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ.....62

Омаров А.М. СУЧАСНИЙ СТАН ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ СКАСУВАННЯ ГКУ.....70

Остапенко Ю.І., Панчук К.В., Новіков Д.С. АРХІТЕКТУРА РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ПУБЛІЧНОЇ ВЛАСНОСТІ: ВИКЛИКИ РЕКОДИФІКАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ.....76

Попович С.М. УЧАСТЬ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИНАХ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА МЕЖІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....82

Рєзнікова В.В., Хотинська-Нор О.З., Притика Ю.Д. ЯКІСТЬ СУДОВИХ РІШЕНЬ: ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ У ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР (НА ПРИКЛАДІ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА).....88

Шатова О.В., Самойленко О.В. ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАПОЗИЧЕНИХ ТВОРІВ ПРИ РОЗРОБЦІ НАВЧАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПОТРЕБ ОСВІТИ.....95

Щербина В.С. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА, ЯКІ ФІНАНСУЮТЬСЯ З ДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ.....106

РОЗДІЛ 5. ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Андріїв В., Вахонєва Т. ПРОБЛЕМИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ МІЖНАРОДНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....112

Андрушко А.В., Головащенко О.В. ДО ПИТАННЯ НАГЛЯДУ І КОНТРОЛЮ В СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ.....118

Білоха А.І. МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТОРІН ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ПРО ДИСТАНЦІЙНУ РОБОТУ.....123

Бурка А.В. ГІДНА ПРАЦЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ.....129

Жила А.В. ПОНЯТТЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН, ЇХ ОСОБЛИВОСТІ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ.....135

Завада Т.Р. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ «ГРОШІ ХОДЯТЬ ЗА ЛЮДИНОЮ» В СИСТЕМІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ДОГЛЯДУ.....141

Капітан О.І. МІЖГАЛУЗЕВІ ЗВ'ЯЗКИ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....148

Ковальський В.В. СИСТЕМА ОРГАНІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ.....153

Малєнко О.В. ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ТРУДОВОГО ПРАВА.....160

Папуч Ю.В. ГАРАНТІЇ ТРУДОВИХ ПРАВ ПОСАДОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....166

Соловйов В.М. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У ЗВ'ЯЗКУ З ВІДСУТНІСТЮ ПРАЦІВНИКА НА РОБОТІ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ.....172

Станішевська О.С. ХАРАСМЕНТ У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ: НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД.....178

Філіпенко Н.Є., Павликівський В.І. КОЛЕКТИВНИЙ ДОГОВІР ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ МОБІНГУ.....185

РОЗДІЛ 6. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Ващишин М.Я., Жиравецький Т.М. ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ.....194

Грузін А.М. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ВІДНОВЛЮВАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ ЯК СКЛАДОВОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....200

Данилюк Л.Р. КЛЮЧОВІ ВИКЛИКИ ДОВКІЛЛЄВОГО ПРАВА ЄС, ЗУМОВЛЕНІ ЄВРОПЕЙСЬКИМ ЗЕЛЕНИМ КУРСОМ.....206

Даценко О.Ф. ДЕРЖАВНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН.....212

Зигрій О. ПІДСТАВИ ТА МЕХАНІЗМИ ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ.....218

Латишева В.В. ЕКОСИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ЕКОЛОГІЧНОМУ ПРАВІ: ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ.....228

Уберман В.І., Васьковець Л.А. ЦІЛЬОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ СКИДАННЯ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН У ПОВЕРХНЕВІ ВОДИ В УКРАЇНІ ТА ЄС.....235

Харитонова О.І., Харитонов Є.О., Харитонова Т.Є. ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ У СФЕРІ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ ЗАСОБАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ..... 245

РОЗДІЛ 7. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Акулов Ю.В. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ..... 252

Бабенко А.Ю., Єфіменко О.А. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА МІСЦЕВИМИ ФІНАНСАМИ..... 259

Белінський О.О. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ.....268

Білецький В.О., Туз О.С. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ОХОРОНИ ЗАКОРДОННИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 273

Братковський В.М. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....279

Гарасім Т.В. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ БІЗНЕСУ.....285

Гарбінська-Руденко А.В., Ломенко В.О. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ І СПЕЦІАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ БЮДЖЕТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....291

Гаруст Ю.В., Бугіль В.П. ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ РОБОТИ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ.....297

Герич А.Й., Герич А.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ.....303

Гуржій А.В. ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ У СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ ПРАВОВОГО ГАРАНТУВАННЯ..... 310

Добрянська Н. МЕЖІ АДМІНІСТРАТИВНОГО РОЗСУДУ ПІД ЧАС ПРИТЯГНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ДО ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕДОТРИМАННЯ ЕТИЧНИХ СТАНДАРТІВ ДОБРОЧЕСНОСТІ.....316

Зінченко О.В., Радченко Я.М. РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН.....323

Касьяненко Л.М., Кострица Б.І. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....331

Ковальов Н.С. ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 338

Колеснікова М.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ОБОВ'ЯЗОК ЛОЯЛЬНОСТІ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА КОЛАБОРАЦІОНІЗМ..... 343

Коткова О.А. СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА РЕЄСТРАЦІЙНИМИ ДІЯМИ
В УМОВАХ ОБМЕЖЕНОГО ДОСТУПУ ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ РЕЧОВИХ ПРАВ
В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ..... 349

Лютіков П.С., Черненький О.М., Барбашин С.В. СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАДАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОВІРЧИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ..... 356

Лялик О.І. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА..... 365

Мануілов Я.С. КІБЕРДИПЛОМАТІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТРИМУВАННЯ
ДЕРЖАВНОЇ АГРЕСІЇ В КІБЕРПРОСТОРІ:
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ АТРИБУЦІЇ КІБЕРАТАК..... 372

Ментух Н.Ф. ЦИФРОВІЗАЦІЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... 381

Мосьондз С. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЕЛЕКТРОННИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ..... 387

Охримчук М.Б. СУБ'ЄКТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ
У СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ТА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ..... 392

Пащенко Є.М. ПРИНЦИП ГУМАНІЗМУ, ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП
ПОБУДОВИ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ..... 399

Петренко С.В. РОСІЙСЬКА НАРАТИВНА ЕКСПАНСІЯ
ЯК ІНСТРУМЕНТ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ..... 405

Радовецька Л.В. STEM-ОСВІТА ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ СКЛАДНИК
ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПРАВНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 411

Рогозіннікова К.С. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРИТЯГНЕННЯ
ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ ОХОРОНИ ПРАЦІ..... 420

Савчук Д.Г. ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ФІНАНСУВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ..... 426

Скочиляс-Павлів О.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ
ЛЕГКИХ ПЕРСОНАЛЬНИХ ЕЛЕКТРИЧНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ..... 433

Солодка О. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ
ЯК МАРКЕР ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНИ..... 440

Сорока Л.В., Куркова К.М., Даниленко А.О. ОБ'ЄДНАННЯ СПІВВЛАСНИКІВ
БАГАТОКВАРТИРНОГО БУДИНКУ
В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА..... 446

Ступак Д.Б., Шевчук О.О. КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ТА ДОПУСТИМІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 452

Суржок Б.Г. ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ..... 458

Тимошенко В.А., Іванов С.І. ОСНОВНІ АСПЕКТИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....463

Фудашкін Д.О. МОНІТОРИНГ ПОДАТКОВИХ НАКЛАДНИХ ТА ПОДАТКОВА ПЕРЕВІРКА У СИСТЕМІ АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ: ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ..... 469

Хохлова І.В., Бисага Ю.Ю. ЕВОЛЮЦІЯ СТАТУСУ РЕР В УКРАЇНІ: ВІД СТРОКОВОГО ДО ДОВІЧНОГО МОНІТОРИНГУ..... 475

Цевух А.І. АЛГОРИТМ ДІЙ АНТИКОРУПЦІЙНОГО УПОВНОВАЖЕНОГО ПРИ ВРЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ: ТИПОВІ ПОМИЛКИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ..... 481

Цимбалюк Х.О. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКОВОЇ ПОВЕДІНКИ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ.....487

Черненко О.В. ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ..... 494

Чеховська І.В. ПОРУШЕННЯ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ВАКЦИНАЦІЇ..... 499

Чунаков Р.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ДОСТРОКОВОГО ПРИПИНЕННЯ КОНТРАКТІВ ДОБРОВІЛЬНО ЗАЛУЧЕНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....508

Шапошников А.О. ГЕНЕЗИС НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СФЕРІ КВАЛІФІКАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....515

Швидка Т.І., Шовкопляс О.В. КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД У ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЛЯХ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... 524

Шелепа А.А. ПРАВОВА ДОПОМОГА, ЩО НАДАЄТЬСЯ ЮРИДИЧНИМИ КЛІНІКАМИ: ФОРМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ..... 530

Шестак Л.В. АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА МОБІНГ: НЕДОЛІКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....536

Щерба О.С., Ухаль К.П., Продан В.І. ПРОБЛЕМАТИКА НОРМАТИВНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЦИФРОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ..... 542

CONTENTS

SECTION 4. ECONOMIC LAW, ECONOMIC AND PROCEDURAL LAW

Butyrskyi A.A, Butyrska I.A. FEATURES OF PROVISION OF EVIDENCE AND GROUNDS FOR OPENING PROCEEDINGS IN A CASE OF INSOLVENCY OF A NATURAL PERSON.....13

Voloshynov D.O. OPENING OF PERSONAL INSOLVENCY PROCEEDINGS: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS.....20

Dolhert V.V. ESG AS A FACTOR IN THE TRANSFORMATION OF ECONOMIC LEGAL RELATIONS.....26

Dubovskyi P.V. ACCESS TO INSOLVENCY PROCEDURES FOR INDIVIDUALS WITH LIMITED OR NO INCOME: NATIONAL REGULATION AND FOREIGN APPROACHES..... 32

Kirin R.S. LEGAL FRAMEWORK FOR STRATEGIC DIRECTIONS IN BUILDING RESILIENCE IN UKRAINIAN CITIES.....42

Kozhukhova O.O. SCREENSHOTS AS ELECTRONIC EVIDENCE IN COMMERCIAL DISPUTES: LEGAL ISSUES AND PATHS FOR IMPROVEMENT..... 54

Novikova Y.O. REDOMICILIATION IN M&A STRUCTURING: THE EXPERIENCE OF THE EU AND THE UK, PROSPECTS FOR ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE..... 62

Omarov A.M. THE CURRENT STATE OF LEGISLATIVE REGULATION OF SMALL BUSINESS IN THE CONTEXT OF THE REPEAL OF THE COMMERCIAL CODE..... 70

Ostapenko I.I., Panchuk K.V., Novikov D.S. ARCHITECTURE OF REGULATION OF PUBLIC PROPERTY RELATIONS: CHALLENGES OF THE RECODIFICATION PROCESS.....76

Popovych S.M. PARTICIPATION OF THE NATIONAL POLICE IN ECONOMIC RELATIONS: LEGAL NATURE AND LIMITS OF LEGAL REGULATION..... 82

Rieznikova V.V., Khotynska-Nor O.Z., Prytyka Yu.D. QUALITY OF JUDICIAL DECISIONS: TRANSFORMATION OF THE NATIONAL MODEL INTO THE EUROPEAN SPACE (USING THE EXAMPLE OF COMMERCIAL LITIGATION)..... 88

Shatova O.V., Samoilenko O.V. PROBLEMS OF USING BORROWED WORKS IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL MATERIALS FOR EDUCATIONAL NEEDS..... 95

Shcherbyna V.S. ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORMS OF LEGAL ENTITIES OF PUBLIC LAW, FINANCED FROM STATE AND LOCAL BUDGETS..... 106

SECTION 5. LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Andriiv V., Vakhoneva T. PROBLEMS OF SYSTEMATIZATION OF PRINCIPLES OF INTERNATIONAL SOCIAL SECURITY.....112

Andrushko A.V., Holovashchenko O.V. ON THE ISSUE OF SUPERVISION AND CONTROL IN THE FIELD OF OCCUPATIONAL SAFETY AND HEALTH..... 118

Bilokha A.I. MATERIAL LIABILITY OF THE PARTIES TO AN EMPLOYMENT CONTRACT FOR REMOTE WORK....123

Burka A.V. DECENT WORK AS A KEY ELEMENT OF SOCIAL JUSTICE.... 129

Zhyla A.V. THE CONCEPT OF INDIVIDUAL LABOR RELATIONS, THEIR FEATURES AND TRANSFORMATION UNDER CONTEMPORARY UKRAINIAN REALITIES....135

Zavada T.R. IMPLEMENTATION OF THE «MONEY FOLLOWS THE PERSON» PRINCIPLE IN THE SOCIAL CARE SERVICES SYSTEM....141

Kapitan O.I. INTERSECTORAL LINKS BETWEEN LAND LAW AND SOCIAL SECURITY LAW: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT....148

Kovalskyi V.V. SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION AGENCIES FOR MILITARY PERSONNEL: GENERAL FEATURES OF THE STRUCTURE AND INTERRELATIONSHIPS....153

Malienko O.V. THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS OF PROTECTING THE LEGITIMATE INTERESTS OF LABOR LAW SUBJECTS....160

Papuch Y.V. GUARANTEES OF LABOUR RIGHTS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT OFFICIALS: PROBLEMS OF IMPLEMENTATION AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT.... 166

Soloviov V.M. FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF TERMINATION OF EMPLOYMENT RELATIONS DUE TO THE ABSENCE OF AN EMPLOYEE AT WORK AND THE POSSIBILITY OF ITS USE IN UKRAINE.... 172

Stanishevska O.S. HARASSMENT IN LABOR RELATIONS: NATIONAL PRACTICE AND INTERNATIONAL EXPERIENCE....178

Filipenko N.Ye., Pavlykivskyi V.I. COLLECTIVE AGREEMENT AS A PREVENTIVE TOOL AGAINST MOBBING....185

SECTION 6. LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

Vashchyshyn M.Ya., Zhyravetskyi T.M. ECOTOURISM AS A FORM OF IMPLEMENTATION OF ECOSYSTEM SERVICES.... 194

Hruzin, A.M. LEGAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF RENEWABLE ENERGY SOURCES AS A COMPONENT OF ENERGY AND ENVIRONMENTAL SECURITY OF UKRAINE....200

Danyliuk L.R. KEY CHALLENGES OF EU ENVIRONMENTAL LAW ARISING FROM THE EUROPEAN GREEN DEAL....206

Datsenko O.F. STATE MECHANISMS FOR PROTECTING CITIZENS' ENVIRONMENTAL RIGHTS....212

Zyhrii O. GROUNDS AND MECHANISMS FOR TERMINATION OF LAND OWNERSHIP RIGHTS UNDER MARTIAL LAW AND PROSPECTS FOR POST-WAR REGULATION....218

Latysheva V.V. ECOSYSTEM APPROACH IN ENVIRONMENTAL LAW: PROBLEMS OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE....228

Uberman V.I., Vaskovetz L.A. TARGETED INSTRUMENTS FOR THE LEGAL REGULATION OF POLLUTANT DISCHARGE INTO SURFACE WATERS IN UKRAINE AND THE EU.....235

Kharytonova O.I., Kharytonov E.O., Kharytonova T.E. PROTECTION OF ENVIRONMENTAL RIGHTS IN THE SPHERE OF ALTERNATIVE ENERGY THROUGH INTELLECTUAL PROPERTY..... 245

SECTION 7 ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Akulov Yu.V. CONCEPT AND CONTENT OF STATE POLICY IN THE FIELD OF DIGITALIZATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE..... 252

Babenko A.Yu., Yefimenko O.A. COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF THE REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR FINANCIAL CONTROL OVER LOCAL FINANCES.....259

Belinskyi O.O. INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS GOVERNING THE CIRCULATION OF CURRENCY.....268

Biletskyi V.O., Tuz O.S. ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM FOR THE PROTECTION OF FOREIGN DIPLOMATIC MISSIONS OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.....273

Bratkovsky V.M. FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF JUDICIAL CONTROL IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....279

Harasim T.V. THEORETICAL ASPECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR BUSINESS PROTECTION..... 285

Harbinska-Rudenko A.V., Lomenko V.O. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE INTERACTION BETWEEN CONSTITUTIONAL AND SPECIAL PRINCIPLES OF BUDGETARY LAW OF UKRAINE.....291

Garust Y.V., Bugil V.P. A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE ROAD TRANSPORT SECTOR IN THE EUROPEAN UNION AND UKRAINE..... 297

Gerych A.Y., Gerych A.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL FOUNDATIONS OF NOTARIAL ACTIVITY IN UKRAINE..... 303

Gurzhii A.V. EVOLUTION OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL GUARANTEES CONCEPT WITHIN THE MODERN SCIENTIFIC PARADIGM OF LEGAL GUARANTEEING..... 310

Dobrianska N. LIMITS OF ADMINISTRATIVE DISCRETION IN BRINGING CIVIL SERVANTS TO DISCIPLINARY LIABILITY FOR FAILURE TO COMPLY WITH ETHICAL STANDARDS OF INTEGRITY.....316

Zinchenko O.V., Radchenko Y.M. DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION OF FINANCIAL RELATIONS..... 323

Kasianenko L.M., Kostrytsya B.I. LEGAL REGULATION OF FINANCIAL CONTROL UNDER MARTIAL LAW.....331

Kovalyov N.S. DECENTRALIZATION AND ITS IMPACT ON THE EFFECTIVENESS OF GOVERNANCE UNDER MARTIAL LAW..... 338

Kolesnikova M.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF A PUBLIC SERVANT UNDER MARTIAL LAW:
DUTY OF LOYALTY AND LIABILITY FOR COLLABORATIONISM..... 343

Kotkova O.A. JUDICIAL REVIEW OF REGISTRATION ACTIONS UNDER LIMITED ACCESS TO THE STATE REGISTER OF PROPERTY RIGHTS DURING MARTIAL LAW.....349

Liutikov P.S., Chernenkyi O.M., Barbashyn S.V. THE SYSTEM OF SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR THE PROVISION OF ELECTRONIC TRUST SERVICES IN UKRAINE.....356

Lyalik O.I. STATE GOVERNANCE IN THE FIELD OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP..... 365

Manuilov Y.S. CYBER DIPLOMACY AS A TOOL FOR DETERRING STATE AGGRESSION IN CYBERSPACE:
INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS FOR CYBERATTACK ATTRIBUTION.....372

Mentukh N.F. DIGITALIZATION OF NOTARIAL ACTIVITY IN UKRAINE:
ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT..... 381

Mosyondz S. DIRECTIONS FOR IMPROVING LEGAL REGULATION OF ELECTRONIC ADMINISTRATIVE SERVICES IN UKRAINE.....387

Ohrimchuk M.B. PUBLIC ADMINISTRATION ENTITIES INVOLVED IN THE ORGANIZATIONAL AND FINANCIAL SUPPORT OF THE JUDICIARY IN UKRAINE.....392

Pashchenko Y.M. LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING CYBER RESILIENCE IN THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR UNDER MARTIAL LAW..... 399

Petrenko S.V. RUSSIAN NARRATIVE EXPANSION AS A TOOL OF GEOPOLITICAL INFLUENCE..... 405

Radovetska L.V. STEM-EDUCATION AS AN INNOVATIVE COMPONENT OF DIGITALIZATION OF LEGAL EDUCATION.....411

Rogozinnikova K.S. LEGAL ASPECTS OF BRINGING TO ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF LABOR PROTECTION NORMS..... 420

Savchuk D.G. TERMINOLOGICAL FEATURES OF THE LEGAL REGULATION OF FINANCING OPERATIONAL-SEARCH ACTIVITIES AND COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS..... 426

Skochylias-Pavliv O.V. LEGAL REGULATION OF THE USE OF LIGHT PERSONAL ELECTRIC VEHICLES IN UKRAINE:
PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVEMENT..... 433

Solodka O. ENSURING INFORMATION SOVEREIGNTY AS A MARKER OF THE FORMATION OF NATIONAL INFORMATION RESILIENCE OF UKRAINE..... 440

Soroka L.V., Kurkova K.M., Danylenko A.O. ASSOCIATION OF CO-OWNERS OF A MULTI-APARTMENT BUILDING IN THE SYSTEM OF SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE LAW.....446

Stupak D.B., Shevchuk O.O. CONSTITUTIONAL GUARANTEES
AND PERMISSIBLE RESTRICTIONS ON THE RIGHTS AND FREEDOMS OF A PERSON
AND A CITIZEN UNDER MARTIAL LAW..... 452

Surzhok B.H. THE ENERGY SECURITY OF UKRAINE
AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT.....458

Tymoshenko V.A., Ivanov S.I. MAIN ASPECTS OF OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY
IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW..... 463

Fudashkin D.O. MONITORING OF TAX INVOICES AND TAX AUDITS
IN THE VALUE-ADDED TAX ADMINISTRATION SYSTEM:
MATTER OF CORRELATION..... 469

Khohlova I.V., Bysaha Y.Y. THE EVOLUTION OF THE STATUS
OF POLITICALLY EXPOSED PERSONS (PEPS) IN UKRAINE:
FROM FIXED-TERM TO LIFETIME MONITORING.....475

Tsevukh A.I. ALGORITHM OF ACTIONS OF THE ANTI-CORRUPTION COMMISSIONER
IN RESOLVING CONFLICTS OF INTEREST:
TYPICAL MISTAKES AND LEGAL CONSEQUENCES.....481

Tsymbaliuk Kh.O. THE LEGAL FOUNDATIONS OF THE EUROPEAN MODEL
FOR REGULATING THE MARKET CONDUCT OF FINANCIAL INSTITUTIONS.....487

Chernenko O.V. PROBLEMS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATION
OF LEGISLATION IN THE FIELD OF HOUSEHOLD WASTE MANAGEMENT.....494

Chekhovska I.V. VIOLATION OF PATIENTS' RIGHTS DURING VACCINATION.....499

Chunakov R.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS
FOR THE EARLY TERMINATION OF CONTRACTS FOR VOLUNTARILY ENLISTED
MILITARY PERSONNEL UNDER MARTIAL LAW:
CHALLENGES AND WAYS TO IMPROVE THE SYSTEM.....508

Shaposhnikov A.O. GENESIS OF SCIENTIFIC RESEARCH
IN THE FIELD OF QUALIFICATION OF ADMINISTRATIVE OFFENSES.....515

Shvydka T.I., Shovkoplias O.V. CONTROL AND SUPERVISION
IN PUBLIC PROCUREMENT IN THE HEALTHCARE SECTOR:
ADMINISTRATIVE-LEGAL ASPECT..... 524

Shelepa A.A. LEGAL AID PROVIDED BY LEGAL CLINICS: FORMS AND PECULIARITIES
OF IMPLEMENTATION.....530

Shestak L.V. ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR MOBBING:
SHORTCOMINGS OF LEGAL REGULATION..... 536

Shcherba O.S., Ukhal K.P., Prodan V.I. ISSUES OF NORMATIVE IDENTIFICATION
OF DIGITAL HUMAN RIGHTS IN THE SYSTEM OF CONSTITUTIONAL RIGHTS.....542

РОЗДІЛ 4. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.736
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.1

ОСОБЛИВОСТІ ПОДАННЯ ДОКАЗІВ ТА ПІДСТАВ ДЛЯ ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ ПРО НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Бутирський А.А.,
доктор юридичних наук, професор,
суддя Господарського суду Чернівецької області
ORCID: 0000-0002-3225-7017

Бутирська І.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0002-6827-9939

Бутирський А.А., Бутирська І.А. Особливості подання доказів та підстав для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи.

У статті здійснено комплексний аналіз теоретичних та практичних аспектів відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи відповідно до Кодексу України з процедур банкрутства. Розглянуто особливості реалізації права боржника на подання заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність та проаналізовано вимоги щодо належності, допустимості та достатності доказів, поданих для підтвердження неплатоспроможності або її загрози. Особлива увага приділена питанням правозастосування, що виникають у судовій практиці, зокрема належному оформленню документів, підтвердженню фінансового стану боржника та засвідченню копій доказів відповідно до процесуального законодавства.

У статті проаналізовано підстави для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, передбачені ст. 115 Кодексу України з процедур банкрутства, та обґрунтовано необхідність їх системного та послідовного тлумачення. Досліджено співвідношення категорій неплатоспроможності, неоплатності та загрози неплатоспроможності з урахуванням їхньої правової природи, часових характеристик та фінансово-економічного змісту. Проаналізовано судову практику в частині тлумачення категорії «загроза неплатоспроможності». Наголошено, що боржник не може бути одночасно таким, що припинив погашення кредитів чи здійснення інших планових платежів у розмірі більше 50 відсотків місячних платежів за кожним з кредитних та інших зобов'язань упродовж двох місяців, і таким, що не зможе виконати свої грошові зобов'язання у майбутньому.

На основі аналізу чинної судової практики у статті демонструється, що відкриття провадження у справі про неплатоспроможність щодо фізичної особи вимагає ретельної судової оцінки доказів, поданих боржником, враховуючи відсутність на цьому етапі активної процесуальної позиції кредиторів. Обґрунтовується важливість принципу добросовісності боржника як ключової умови для реалізації права на звільнення від боргів та відновлення платоспроможності.

У дослідженні робиться висновок, що судова практика демонструє підвищені вимоги до змісту та форми документів, поданих боржником, що пов'язано з відсутністю на початковому етапі інших учасників процесу, які здатні надати заперечення або альтернативну оцінку доказів.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, неоплатність, загроза неплатоспроможності, відкриття провадження, Кодекс України з процедур банкрутства, господарський суд, господарське судочинство.

Butyrskyi A.A, Butyrska I.A. Features of provision of evidence and grounds for opening proceedings in a case of insolvency of a natural person.

The article provides a comprehensive analysis of the theoretical and practical aspects of opening insolvency proceedings against an individual under the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures. It examines the specific features of exercising the debtor's right to file an application for the commencement of proceedings and analyzes the requirements of relevance, admissibility, and sufficiency of evidence submitted to confirm insolvency or the threat thereof. Particular attention is paid to law enforcement issues arising in judicial practice, including the proper formalization of documents, confirmation of the debtor's financial status, and certification of copies of evidence in accordance with procedural legislation.

The paper analyzes the grounds for opening insolvency proceedings against an individual as provided for in Article 115 of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures and substantiates the need for their systematic and consistent interpretation. It explores the correlation between the categories of insolvency, over-indebtedness, and the threat of insolvency, taking into account their legal nature, temporal characteristics, and financial and economic content. The case law is analyzed in terms of interpreting the category of "threat of insolvency". It is emphasized that a debtor cannot simultaneously be one who has stopped repaying loans or making other scheduled payments in the amount of more than 50 percent of the monthly payments for each of the credit and other obligations for two months, and one who will not be able to fulfill his monetary obligations in the future.

Based on the analysis of current judicial practice, the article demonstrates that the opening of insolvency proceedings against an individual requires careful judicial assessment of the evidence submitted by the debtor, given the absence at this stage of an active procedural position of creditors. The importance of the principle of the debtor's good faith is substantiated as a key condition for exercising the right to debt relief and restoration of solvency.

The study concludes that judicial practice demonstrates increased requirements for the content and form of documents submitted by the debtor, which is due to the absence at the initial stage of other participants in the process who are able to provide objections or alternative assessment of evidence.

Key words: bankruptcy, insolvency, over-indebtedness, threat of insolvency, commencement of proceedings, Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, economic court, economic litigation.

Постановка проблеми. Як вбачається із Пояснювальної записки до проєкту Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ), метою необхідності його прийняття, в тому числі, є врегулювання відносин щодо відновлення платоспроможності фізичних осіб, які опинилися в скрутній фінансовій ситуації та потребують допомоги з боку держави.

Ініціювати провадження у справі про неплатоспроможність боржника – фізичної особи може лише боржник шляхом подання відповідної заяви. Така заява може бути подана боржником особисто або через представника. Практика застосування відповідних положень КУзПБ свідчить про наявність ряду проблем, що виникають у цій сфері та потребують аналізу, що і вплинуло на вибір тематики даного дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз практичних та теоретичних аспектів особливостей відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, зокрема щодо належності та достатності доказів, які подаються заявником, а також з'ясування змісту й співвідношення підстав, передбачених ст. 115 КУзПБ.

Стан опрацювання проблематики. Серед учених, які досліджували питання банкрутства в цілому та неплатоспроможності фізичних осіб зокрема, варто відзначити праці О. Беляневич, О. Бірюкова, О. Васьковського, І. Вечірка, Л. Грабован, А. Данілова, В. Джуня, Ю. Кабенок, Л. Ніколенко, Б. Полякова, Р. Полякова, П. Пригузи, В. Радзивілюк та інших науковців. Разом з тим, не зважаючи на чималий внесок згаданих науковців у розвиток права неспроможності (банкрутства), актуальним залишається дослідження практичних аспектів реалізації відповідних законодавчих положень щодо подання доказів та підстав для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи.

Виклад основного матеріалу. Інститут неплатоспроможності фізичної особи є досить молодим, оскільки існує лише шість років, на відміну від інших інститутів, що застосовуються у тому чи іншому вигляді з 1999 року. Такий нетривалий строк застосування зумовлює неоднозначність судової практики, яка у певних питаннях (наприклад, подання заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи) лише напрацьовується.

Відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи суттєво відрізняється від відкриття провадження у господарській справі за нормами Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), та від відкриття провадження у справі про банкрутство юридичної особи. Зокрема, при вирішенні питання про відкриття провадження у господарській справі за нормами ГПК України суд лише формально перевіряє дотримання позивачем або заявником процесуальних норм щодо вимог до заяви (позовної заяви, заяви про видачу судового наказу) – сплата судового збору, докази надсилання копій заяви та доданих до неї документів іншим учасникам справи тощо. Відкриття провадження у справі про банкрутство юридичної особи складається з двох етапів: 1) прийняття заяви до розгляду (суд формально перевіряє відповідність поданої заяви приписам ст. 34 КУзПБ); 2) відкриття провадження у справі про банкрутство юридичної особи (суд з'ясовує наявність боргу та відсутність спору про право). Тобто у наведених двох випадках дії суду зводяться до формального з'ясування обставин справи. У свою чергу, при відкритті провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи суд на етапі прийняття заяви формально перевіряє дотримання заявником вимог ст.116 КУзПБ, а на етапі вирішення питання щодо відкриття провадження у справі проводить «міні-розслідування» обставин виникнення неплатоспроможності боржника-фізичної особи (у зв'язку з чим трапилась така ситуація) та з'ясовує наявність підстав для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність, кожна з яких є особливою, і які не пов'язані між собою. Наведене обумовлює необхідність більш детального дослідження особливостей подання доказів та з'ясування наявності підстав для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи.

Подання доказів при відкритті провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи має свої особливості, які обумовлені нерозривністю процесуального статусу заявника та фізичної особи як такої. Якщо у звичайному господарському процесі представник повністю може замінити учасника справи (подання доказів, участь у справі тощо), то справа про неплатоспроможність фізичної особи має свою специфіку навіть у поданні доказів.

Так, в ухвалі Господарського суду Київської області від 16 вересня 2025 року у справі № 911/2916/25 вказано, що відповідно до ч. 3 ст. 116 КУзПБ в обов'язковому порядку суду надаються в оригіналі (оскільки останні не виготовляються шляхом оформлення відповідних копій) та засвідчені підписом особи, яка має намір скористатися процедурою реструктуризації боргів:

– конкретизований список кредиторів і боржників із зазначенням загальної суми грошових вимог кредиторів (боржників) (п. 3);

– опис майна боржника, що належить йому на праві власності, із зазначенням місцезнаходження або місця зберігання майна (п. 4);

– перелік майна, що перебуває у заставі (іпотеці) або є обтяженим в інший спосіб, його місцезнаходження, вартість, а також інформація про кожного кредитора, на користь якого вчинено обтяження майна боржника (п. 6).

Із матеріалів заяви вбачається, що до останньої наданий опис майна боржника, який підписаний представницею, а не самою заявницею, а тому враховуючи вищенаведене, не може бути прийнятий судом до уваги.

Також у згаданій ухвалі вказано, що враховуючи зміст Положення про паспорт громадянина України, затвердженого постановою Верховної Ради України від 26 червня 1992 року № 2503-XII, постанову Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 року № 302 «Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсним та знищення паспорта громадянина України», Положення про реєстрацію фізичних осіб у Державному реєстрі фізичних осіб-платників податків, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 29 вересня 2017 року № 822, відповідність копії паспортів та облікових карток заявниці, її батьків та доньок оригіналам таких документів, повинна підтверджуватися підписами осіб, в яких ці документи знаходяться.

З огляду на вищевикладене суд зробив висновок, що заявницею не дотримані вимоги ч. 5 ст. 91 ГПК України в частині надання належним чином завірених копій указаних документів [1].

Після відкриття провадження у справі про неплатоспроможність боржник фактично вибуває з поля досяжності кредиторів у частині примусового стягнення боргу. Відтак безпідставне відкриття провадження у справі про неплатоспроможність може завдати шкоди інтересам кредиторів [2, с. 55].

Фізична особа-боржник (яка є єдиним суб'єктом звернення із відповідною заявою) наділена правом на подання відповідних доказів на підтвердження обставин своєї неплатоспроможності чи її загрози. Тому відсутність на цій стадії інших учасників справи, які мають право подати свої доводи чи заперечення щодо таких обставин чи доказів, зумовлює необхідність добросовісного виконання боржником своїх процесуальних обов'язків щодо доказування наявності обставин для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи.

Верховний Суд у постанові від 26 травня 2022 року у справі № 903/806/20 сформулював принцип добросовісної поведінки боржника – фізичної особи, за яким право на звільнення від боргів та відновлення платоспроможності у судових процедурах неплатоспроможності фізичної особи набуває лише добросовісний боржник, який не за своїм неправомірним умислом потрапив у стан неплатоспроможності, сумлінно виконує обов'язки боржника та не приховує обставин, що можуть вплинути на розгляд справи чи задоволення кредиторських вимог, при цьому демонструє дієве прагнення до компромісу з кредиторами щодо умов реструктуризації боргів та в межах об'єктивних можливостей вживає заходів до задоволення їх вимог [3].

Ст. 115 КУзПБ, яка визначає підстави для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність, не обмежує боржника у переліку підстав, з яких виникають його зобов'язання перед кредиторами. Це може бути як безпосередній борг заявника перед кредитором, так і похідний борг, який виникає, наприклад, з поруки.

З цього приводу у постанові Верховного Суду 17 червня 2021 року у справі № 926/2987-б/20 вказано, що норми КУзПБ не містять вичерпного переліку підстав, з яких виникають зобов'язання боржника, які як стверджує скаржник, є грошовими в розумінні КУзПБ. Водночас, визначальним для таких зобов'язань є можливість вираження зобов'язань саме в грошових одиницях.

Зокрема, заборгованість за кредитом позичальника виражається в грошових одиницях, водночас, наявність забезпечення такого зобов'язання дає кредитору можливість самостійно визначити модель поведінки щодо своєї участі у справі про банкрутство: або його вимоги є повністю забезпеченими однак при цьому він бере участь у засіданні зборів кредиторів та комітеті кредиторів лише з правом дорадчого голосу, або він вчиняє активні процесуальні дії щодо повної чи часткової відмови від забезпечення і таким чином набуватиме право вирішального голосу на зборах кредиторів.

Окрім того, норми Кодексу не містять заборони звернення кредитором до боржника – майнового поручителя [4].

Наявність у боржника майна також не виключає можливості існування в нього прострочених зобов'язань перед кредиторами, і відповідно не може бути підставою для відмови у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи.

О. Тимошенко та В. Сольський вказують, що відкритий перелік підстав для ініціювання провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, передбачений КУзПБ, підтверджує його проборжникову спрямованість, оскільки надає боржникам широкі можливості для звернення до суду. Водночас, через відсутність однозначного тлумачення окремих положень, важливу роль відіграє судова практика, яка надає додаткові роз'яснення щодо норм, що регулюють відкриття провадження [5, с. 117].

У ч. 2 ст. 115 КУзПБ знайшли своє відображення ключові положення законодавства про банкрутство, а саме: неплатоспроможність (боржник припинив погашення кредитів чи здійснення інших планових платежів у розмірі більше 50 відсотків місячних платежів за кожним з кредитних та інших зобов'язань упродовж двох місяців); неоплатність (у боржника відсутнє майно, на яке може бути звернено стягнення, а здійснені виконавцем відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» заходи щодо розшуку такого майна виявилися безрезультатними); загроза неплатоспроможності.

Як справедливо зазначає Р. Поляков, важливим елементом процедури банкрутства є наявність неплатоспроможності боржника. Саме дана ознака є унікальною рисою конкурсного процесу і, врешті-решт, є основною умовою для ініціювання вищезгаданої процедури [6, с. 89].

Що стосується такого складного за своїм змістом юридичного факту, як загроза неплатоспроможності боржника, то на думку А. Данілова, загроза неплатоспроможності визначається виходячи зі співвідношення розміру зобов'язань і вартості активів, за рахунок яких можуть бути задоволені вимоги кредиторів у встановлені законом або договором строки. При цьому, продовжує науковець, кількість кредиторів ніяким чином не впливає на коефіцієнт покриття зобов'язань підприємства його активами, оскільки фінансові зобов'язання залишаються незмінними за своєю суттю та розміром, незалежно від того, перед скількома кредиторами вони виникли [7, с. 121].

Умовами для встановлення щодо боржника такого, є наявність таких юридичних фактів:

– існування у боржника щонайменше перед двома кредиторами зобов'язань, строк виконання яких настав та визначається за правилами закону, що регулює відповідні правовідносини;

– розмір всіх активів боржника є меншим, ніж сумарний розмір зобов'язань перед всіма кредиторами боржника, строк виконання яких настав за правилами закону, що регулює відповідні правовідносини, тобто такий майновий стан боржника за всіма його показниками, який за оцінкою сукупної вартості всіх активів боржника очевидно не здатний забезпечити задоволення вимог виконання зобов'язань перед всіма кредиторами, строк виконання яких настав, ні у добровільному, ні у передбаченому законом примусовому порядку.

При цьому, зобов'язання, що підтверджують виникнення загрози неплатоспроможності, мають бути реальними та документально підтвердженими. Для визначення ознак загрози неплатоспроможності правове значення має сукупний розмір боргових зобов'язань, а не їх структура, оскільки при аналізі фінансового стану боржника із загального переліку зобов'язань не виключаються ті, які не дають змогу кредитору ініціювати процедуру банкрутства.

Отже, загроза неплатоспроможності боржника розкривається законодавцем через його фінансово-економічний стан, основним визначальним критерієм якого є нездатність боржника відповісти за своїми зобов'язаннями належним йому майном (активами) і тим самим виконати грошові зобов'язання в повному обсязі перед всіма кредиторами (постанова Верховного Суду від 04 вересня 2024 року у справі № 908/3236/21) [8].

Законом України «Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та запровадження процедур превентивної реструктуризації» від 19 вересня 2024 року № 3985-IX п. 4 ч. 2 ст. 115 КУзПБ викладений у наступній редакції: «наявні ознаки загрози неплатоспроможності», замість попередньої: «існують інші обставини, які підтверджують, що найближчим часом боржник не зможе виконати грошові зобов'язання чи здійснювати звичайні поточні платежі (загроза неплатоспроможності)».

За попередньої редакції п. 4 ч. 2 ст. 115 КУзПБ для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи достатньо було навіть однієї або більше однієї підстави у будь-яких комбінаціях, наведених у ч. 2 ст. 115 КУзПБ, оскільки законодавцем імперативно не визначено обов'язковим існування сукупності всіх чотирьох підстав, як умови для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи (постанова Верховного Суду від 29 липня 2021 року у справі № 909/1028/20) [9].

Однак, на сьогодні існування однієї або більше однієї підстави у будь-яких комбінаціях, наведених у ч. 2 ст. 115 КУзПБ, є зайвим і нелогічним і ось чому.

При посиланні на п. 2 ч. 2 ст. 115 КУзПБ боржник повинен надати: перелік осіб, перед якими у боржника наявні прострочені грошові зобов'язання; підстави виникнення зобов'язання (договори, заяви, листи тощо); розмір щомісячного платежу за кожним таким зобов'язанням та строк його сплати (договори, додатки до договорів тощо); дата останнього платежу, здійсненого заявником та/або дата прострочення зобов'язання (банківські виписки, квитанції, платіжні доручення тощо); таке прострочення існує на момент звернення до суду з відповідною заявою.

У свою чергу, відповідно до ч. 1 ст. 1 КУзПБ загроза неплатоспроможності – це фінансово-господарський стан боржника, що характеризується наявністю обставин, які підтверджують, що боржник протягом наступних 12 місяців не зможе виконати свої грошові зобов'язання у строк, передбачений для їх виконання, чи здійснювати платежі за звичайними господарськими операціями. Отже, при посиланні на п. 4 ч. 2 ст. 115 КУзПБ боржник повинен вказати конкретні (а не загальновідомі) обставини, які безпосередньо вплинули на заявника (змінили або змінять його матеріальний стан), та як наслідок, протягом наступних 12 місяців (тобто у майбутньому) ускладнять або унеможливлять виконання ним грошових зобов'язань у відповідний строк.

Таким чином, боржник не може бути одночасно таким, що припинив погашення кредитів чи здійснення інших планових платежів у розмірі більше 50 відсотків місячних платежів за кожним з кредитних та інших зобов'язань упродовж двох місяців, і таким, що не зможе виконати свої грошові зобов'язання у майбутньому.

Те саме стосується такої підстави, як відсутність у боржника майна, на яке може бути звернено стягнення, а здійснені виконавцем відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» заходи щодо розшуку такого майна виявилися безрезультатними, оскільки якщо вже існує виконавче

провадження, то про ніяку загрозу неплатоспроможності мова не йде. Так само і припинення сплати 50 відсотків місячних платежів за кожним з кредитних та інших зобов'язань упродовж двох місяців є нелогічною підставою за наявності відкритого виконавчого провадження та ще й за відсутності майна.

Також стосовно застосування п. 3 ч. 2 ст. 115 КУзПБ слід зауважити, що обов'язковою умовою у даному випадку є встановлення саме відсутності майна, що встановлено у межах здійснення виконавчого провадження. Так, в ухвалі Господарського суду Закарпатської області від 18 березня 2025 року у справі № 907/96/25 вказано, що цієї умови (п. 3 ч. 2 ст. 115 КУзПБ – А.Б., І.Б.) заявник не дотримався, вказавши лише про те, що йому із публічної інформації Автоматизованої системи виконавчого провадження та Єдиного реєстру боржників стало відомо про наявність виконавчого провадження. Доказів того, що за цим виконавчим провадженням здійснювалося стягнення та виконавцем у своїй постанові було встановлено факт відсутності у боржника майна, на яке може бути звернено стягнення, а здійснені виконавцем відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» заходи щодо розшуку такого майна виявилися безрезультатними до заяви не додано [10].

Стверджуючи про наявні ознаки загрози неплатоспроможності, боржники досить часто посилаються на початок агресії російської федерації на території України з 24 лютого 2022 року.

З цього приводу Господарський суд Полтавської області в ухвалі від 04 вересня 2025 року у справі № 917/1548/25 зауважив, що вказані у заяві боржника про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність обставини хоч і є загальновідомими, проте сам лише факт існування даних обставин не є підставою виникнення загрози неплатоспроможності, оскільки заявником не наведено та не надано доказів на підтвердження того, яким чином вищевказані загальновідомі обставини впливали особисто на заявника й призвели до необхідності укладання кредитних договорів та неможливості вчасно виплачувати грошові зобов'язання; призвели до погіршення майнового стану та загрози неплатоспроможності, оскільки більшість кредитних договорів, за якими у заявника існує кредитна заборгованість, були укладені заявником у 2024 році, тобто вже під час дії вищезазначених загальновідомих обставин [11].

Висновки. Таким чином, проведене дослідження показало, що судова практика демонструє підвищені вимоги до змісту та форми поданих боржником документів, що обумовлено відсутністю на початковій стадії інших учасників процесу, здатних надати заперечення чи альтернативну оцінку доказів. Подання доказів при відкритті провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи має свої особливості, які обумовлені нерозривністю процесуального статусу заявника та фізичної особи як такої. Якщо у звичайному господарському процесі представник повністю може замінити учасника справи (подання доказів, участь у справі тощо), то справа про неплатоспроможність фізичної особи має свою специфіку навіть у поданні доказів.

За результатами аналізу підстав, передбачених ст. 115 КУзПБ, доходимо висновку про необхідність їх системного тлумачення з урахуванням правової природи кожної з них. Неплатоспроможність, неоплатність і загроза неплатоспроможності є різними за змістом юридичними фактами, які не можуть механічно поєднуватися без урахування їх часових і змістовних характеристик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ухвала Господарського суду Київської області від 16 вересня 2025 року у справі № 911/2916/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/130230084.
2. Бутирський А., Бутирська І. Особливості відкриття та закриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи. *Право України.* 2022. № 7. С. 52–62. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2022-07-052.
3. Постанова Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 26 травня 2022 року у справі № 903/806/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105458809.
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17 червня 2021 року у справі № 926/2987-б/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97854700.
5. Тимошенко О.А., Сольський В.С. Поняття, ознаки та призначення інституту неплатоспроможності фізичної особи в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 5. С. 113–117. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/24.

6. Поляков Р. Підстави відкриття провадження у справі про банкрутство (неспроможність) в Україні та Німеччині. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 8. С. 87–94. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.14.
7. Данілов А. Визначення стану загрози неплатоспроможності суб'єктів господарювання в процедурах банкрутства. *Слово Національної школи суддів України.* 2024. № 2. С. 118–134. DOI: https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-2(47)-10.
8. Постанова Верховного Суду у складі суддів палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 04 вересня 2024 року у справі № 908/3236/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122021182.
9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 29 липня 2021 року у справі № 909/1028/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98812420.
10. Ухвала Господарського суду Закарпатської області від 18 березня 2025 року у справі № 907/96/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126037204.
11. Ухвала Господарського суду Полтавської області від 04 вересня 2025 року у справі № 917/1548/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130096167.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Бутирський А.А., Бутирська І.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 346.9:347.736
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.2

ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ ФІЗИЧНИХ ОСІБ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Волошинов Д.О.,
аспірант Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0004-1636-4156

Волошинов Д.О. Відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб: порівняльно-правовий аналіз.

Статтю присвячено дослідженню правового регулювання відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб у контексті порівняльно-правового аналізу законодавства України та окремих держав Європейського Союзу. Актуальність дослідження зумовлена зростанням значення інституту неплатоспроможності фізичних осіб як важливого механізму врегулювання надмірної заборгованості громадян та забезпечення балансу інтересів боржників і кредиторів у сучасних економічних умовах.

У статті проаналізовано особливості правового регулювання відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб в Україні відповідно до положень Кодексу України з процедур банкрутства. Розглянуто критерії доступу до процедури неплатоспроможності, підстави звернення боржника до суду та механізми судового контролю на підготовчій стадії розгляду справи. Особливу увагу приділено аналізу законодавчих положень, що визначають фактичні ознаки неплатоспроможності та умови відкриття провадження у справі.

Проведено порівняльний аналіз відповідних правових механізмів у законодавстві Польщі, Німеччини, Угорщини, Франції, Литви та Естонії. Досліджено різні моделі доступу фізичних осіб до процедур врегулювання надмірної заборгованості, зокрема судово-центристські, переговорні та адміністративні підходи. Встановлено, що у більшості європейських правових систем поряд із судовими процедурами активно застосовуються механізми попереднього позасудового врегулювання боргів та реструктуризації заборгованості, спрямовані на запобігання надмірному використанню процедур банкрутства та підвищення ефективності врегулювання боргових зобов'язань.

Зроблено висновок, що стадія відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб виконує важливу регулятивну функцію, оскільки забезпечує перевірку наявності об'єктивних ознак неплатоспроможності та формує процесуальні межі застосування процедур врегулювання заборгованості. Обґрунтовано доцільність подальшого вдосконалення правового регулювання цієї стадії в Україні з урахуванням європейського досвіду, зокрема шляхом розвитку механізмів попереднього врегулювання боргів та уточнення критеріїв доступу до процедур неплатоспроможності.

Ключові слова: банкрутство, врегулювання заборгованості, порівняльно-правовий аналіз, реструктуризація боргів, боржник, неплатоспроможність фізичних осіб, європейський досвід, погашення боргів, господарський суд.

Voloshynov D.O. Opening of personal insolvency proceedings: comparative legal analysis.

The article is devoted to the study of the legal regulation of opening of proceedings in cases of insolvency of individuals in the context of a comparative legal analysis of the legislation of Ukraine and individual states of the European Union. The relevance of the study is due to the growing importance of the institution of insolvency of individuals as an important mechanism for resolving excessive indebtedness of citizens and ensuring a balance of interests of debtors and creditors in modern economic conditions.

The article analyzes the features of the legal regulation of opening of proceedings in cases of insolvency of individuals in Ukraine in accordance with the provisions of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures. The criteria for access to the insolvency procedure, the grounds for the debtor to apply to court and the mechanisms of judicial control at the preparatory stage of the case are considered.

Special attention is paid to the analysis of legislative provisions that determine the actual signs of insolvency and the conditions for opening proceedings in the case.

A comparative analysis of the relevant legal mechanisms in the legislation of Poland, Germany, Hungary, France, Lithuania and Estonia has been conducted. Various models of access of individuals to procedures for the settlement of excessive debt have been investigated, in particular, court-centered, negotiation and administrative approaches. It has been established that in most European legal systems, along with judicial procedures, mechanisms for preliminary out-of-court settlement of debts and debt restructuring are actively used, aimed at preventing excessive use of bankruptcy procedures and increasing the efficiency of debt settlement. It has been concluded that the stage of opening proceedings in cases of insolvency of individuals performs an important regulatory function, as it ensures verification of the presence of objective signs of insolvency and forms the procedural boundaries of the application of debt settlement procedures. The feasibility of further improving the legal regulation of this stage in Ukraine, taking into account European experience, is substantiated, in particular by developing mechanisms for preliminary debt settlement and clarifying the criteria for access to insolvency procedures.

Key words: bankruptcy, debt settlement, comparative legal analysis, debt restructuring, debtor, insolvency of individuals, European experience, debt repayment, commercial court.

Постановка проблеми. Інститут неплатоспроможності фізичних осіб упродовж останніх десятиліть став невід'ємним елементом сучасних правових систем, спрямованим на врегулювання надмірної заборгованості громадян та забезпечення балансу між інтересами боржника і кредиторів. На відміну від традиційного підходу, що розглядав банкрутство переважно як механізм ліквідації майна боржника, сучасні правові системи дедалі більше орієнтуються на відновлення платоспроможності фізичної особи та надання їй можливості так званого «другого шансу» після фінансової кризи.

В Україні інститут неплатоспроможності фізичних осіб запроваджено з прийняттям Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ), що стало важливим етапом модернізації національного законодавства у сфері регулювання боргових відносин. Відповідні процедури спрямовані на ефективне врегулювання заборгованості громадян, захист прав кредиторів та забезпечення стабільності економічного обігу [1, с. 37–43].

Водночас ключове значення для функціонування інституту неплатоспроможності має початкова стадія процедури – відкриття провадження у справі. На цьому етапі перевіряється наявність підстав для застосування процедур неплатоспроможності, оцінюється фінансовий стан боржника та відповідність поданої заяви вимогам законодавства. Саме від належного правового регулювання цієї стадії залежить ефективність усієї процедури, оскільки вона визначає доступ до механізмів банкрутства та запобігає можливим зловживанням.

З огляду на євроінтеграційний курс України та необхідність гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу (далі – ЄС), особливої актуальності набуває вивчення досвіду держав ЄС у сфері регулювання процедур неплатоспроможності фізичних осіб.

Таким чином, **метою даної статті є** проведення порівняльно-правового аналізу правового регулювання відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб в Україні та окремих державах ЄС, а також визначення напрямів удосконалення національного законодавства з урахуванням європейського досвіду.

Стан дослідження. Проблематика правового регулювання процедур неплатоспроможності, зокрема фізичних осіб, неодноразово ставала предметом наукових досліджень. У працях українських вчених значну увагу приділено загальним питанням правового регулювання процедур банкрутства, правового статусу учасників провадження у справі про неплатоспроможність, а також механізмам захисту прав кредиторів. Вагомий внесок у розвиток теоретичних засад інституту банкрутства зробили такі дослідники, як О. Беляневич, А. Бутирський, І. Бутирська, Б. Деревянко, С. Жуков, Ю. Кабенок, Л. Ніколенко, Б. Поляков, Р. Поляков, П. Пригуза, В. Радзивілюк та інші. Проте питання відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб у вітчизняній правовій науці досліджене недостатньо комплексно. Зокрема, відсутні ґрунтовні порівняльно-правові дослідження, присвячені аналізу критеріїв відкриття провадження, підстав доступу до процедур неплатоспроможності та особливостей судового контролю на початковій стадії процедури у законодавстві України та держав ЄС, що зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення відповідних питань та визначення можливих напрямів удосконалення національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Стадія відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб є не технічним початком процедури, а самостійним етапом, на якому законодавець визначає межі доступу боржника до механізму судового врегулювання заборгованості. Саме на цій стадії концентруються ключові питання: хто має право ініціювати провадження, які фактичні обставини свідчать про неплатоспроможність, чи передбачає правова система попередні позасудові способи врегулювання боргу, а також якою є інтенсивність судового контролю перед відкриттям справи. У цьому аспекті порівняння українського підходу з моделями країн ЄС дає можливість виявити не лише відмінності у юридичній техніці, а й різні концепції співвідношення реабілітаційної функції personal insolvency та захисту кредиторів.

Українська модель побудована на принципі виключно добровільного ініціювання: провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи або фізичної особи-підприємця може бути відкрито лише за заявою самого боржника. Частина 2 статті 115 КУзПБ у чинній редакції передбачає кілька самостійних підстав для такого звернення, серед яких: припинення погашення кредитів чи інших планових платежів у розмірі більше 50 % місячних платежів за кожним із зобов'язань упродовж двох місяців; відсутність майна, на яке може бути звернено стягнення, за безрезультатності виконавчого розшуку; а також наявність ознак загрози неплатоспроможності [2]. Отже, український закон поєднує добровільний доступ до процедури із законодавчо окресленими фактичними індикаторами фінансової неспроможності.

Разом із тим вирішальне значення в українській моделі має саме судова фаза фільтрації. За статтею 119 КУзПБ у підготовчому засіданні господарський суд розглядає подані документи, з'ясовує наявність підстав для відкриття провадження і за результатами постановляє ухвалу або про відкриття провадження, або про відмову. Закон прямо називає підстави відмови, зокрема відсутність підстав для відкриття провадження, повне виконання боржником зобов'язань до підготовчого засідання, притягнення боржника до адміністративної чи кримінальної відповідальності за неправомірні дії, пов'язані з неплатоспроможністю, а також факт визнання боржника банкрутом протягом попередніх п'яти років. Зазначене означає, що українська конструкція покладає основний тягар початкового контролю саме на суд, а не на попередні переговорні чи адміністративні механізми.

Польське право виходить із іншої техніки визначення «входу» в процедуру. В актуальному консолідованому тексті Prawo upadłościowe загальна підстава сформульована через категорію niewypłacalność: відповідно до art. 10 банкрутство оголошується щодо боржника, який став неплатоспроможним, а згідно з art. 11 ust. 1 боржник є неплатоспроможним, якщо він утратив здатність виконувати свої вимагальні грошові зобов'язання. При цьому art. 11 ust. 1a вводить чітку законодавчу презумпцію: вважається, що така здатність утрачена, якщо прострочення у виконанні грошових зобов'язань перевищує три місяці. Для цілей порівняльного аналізу це дуже важливо, оскільки польський закон пропонує більш формалізований і об'єктивований тест неплатоспроможності, ніж український підхід, де суд оцінює декілька альтернативних фактичних підстав [3]. Водночас польська модель не зводиться до загальних положень про банкрутство. У чинному тексті закону збережено TYTUŁ V – «Postępowanie upadłościowe wobec osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej», а art. 491[1] ust. 1 прямо встановлює, що положення цього титулу застосовуються до фізичних осіб, щодо яких банкрутство не може бути оголошено за правилами, що стосуються підприємців [3]. Таким чином, польський закон не створює повністю ізольованого режиму для споживчої неплатоспроможності, а поєднує загальну категорію неплатоспроможності з процесуально спеціальним титулом для фізичних осіб, які не ведуть господарської діяльності. Саме ця конструкція робить польський досвід цінним для України: вона дозволяє поєднати уніфіковане поняття неплатоспроможності з диференційованими процесуальними правилами для різних груп боржників.

Німецька модель демонструє іншу логіку початкового доступу до процедури. Офіційний текст Insolvenzordnung виокремлює споживчу неплатоспроможність у межах section 304, а також спеціально регулює заяву боржника про відкриття провадження у section 305 і невдалу позасудову спробу врегулювання боргу у section 305a. Уже сама структура закону показує, що для німецького підходу принциповим є не лише встановлення неплатоспроможності, а й перевірка того, чи намагався боржник дійти домовленості з кредиторами до звернення до суду [4]. Отже, на відміну від української моделі, де початковий фільтр майже повністю судовий, німецьке право вбудовує в механізм відкриття провадження обов'язковий елемент попереднього позасудового врегулю-

вання. Це зміщує акцент із суто судового допуску до процедури на комбіновану модель: спочатку переговорна спроба, потім – судовий контроль.

Угорське право щодо неплатоспроможності фізичної особи було суттєво реформоване із прийняттям Act CV of 2015 on Debt Settlement of Natural Persons, який набрав чинності 1 вересня 2015 року та запровадив спеціальний механізм врегулювання надмірної заборгованості фізичних осіб і створив правову рамку для співпраці між боржником та кредиторами з метою досягнення погодженого плану погашення боргів. Закон спрямований насамперед на захист домогосподарств, які перебувають у стані довготривалої заборгованості та ризикують втратити житло внаслідок примусового виконання [5].

Особливістю угорської моделі є дворівнева структура процедури. Спочатку надмірно заборгована фізична особа повинна ініціювати позасудове врегулювання боргу, яке координується основним кредитором за участю спеціального органу – Family Insolvency Service. У межах цієї фази проводяться переговори між боржником та всіма кредиторами щодо погодження плану реструктуризації боргу. Якщо сторонам вдається досягти згоди, виконання боргових зобов'язань здійснюється відповідно до погодженого плану без переходу до судової процедури. У разі відсутності консенсусу справа передається до суду, який намагається сприяти досягненню домовленості між сторонами або затверджує план врегулювання боргу відповідно до правил закону [6].

Крім того, закон встановлює певні критерії доступу до процедури банкрутства фізичної особи. Зокрема, сукупний розмір боргу боржника повинен перебувати приблизно в межах від 2 млн. до 60 млн. угорських форинтів, а активи боржника не повинні повністю покривати його зобов'язання, але мають становити принаймні половину їхнього обсягу [7]. Така конструкція свідчить про прагнення законодавця обмежити застосування процедури лише тими випадками, коли існує реальна можливість фінансового відновлення боржника і водночас забезпечується баланс інтересів кредиторів.

Таким чином, угорська модель демонструє комбінований підхід до відкриття процедур неплатоспроможності фізичної особи: доступ до судового провадження можливий лише після спроби позасудового врегулювання заборгованості. У порівнянні з українською моделлю, де основний фільтр зосереджений у судовому провадженні, угорське законодавство більшою мірою інтегрує переговорні механізми врегулювання боргів у саму структуру процедури неплатоспроможності.

Подальший порівняльний аналіз європейських правових систем свідчить про існування різних моделей доступу фізичних осіб до процедур врегулювання надмірної заборгованості, що відрізняються не лише технікою правового регулювання, але й інституційною організацією початкової стадії процедури. Поряд із судово-центричними моделями, характерними для України та низки держав Центральної Європи, у деяких правопорядках сформувалися альтернативні механізми первинного розгляду справ про надмірну заборгованість, які покликані зменшити навантаження на судову систему та стимулювати добровільне врегулювання боргових зобов'язань.

Показовим у цьому контексті є досвід Франції, де врегулювання надмірної заборгованості фізичних осіб здійснюється в межах спеціальної адміністративної процедури surendettement des particuliers, передбаченої положеннями Code de la consommation. У межах цієї системи боржник подає заяву не безпосередньо до суду, а до спеціальної комісії з питань надмірної заборгованості (Commission de surendettement), яка функціонує при Банку Франції. Комісія аналізує фінансове становище боржника, визначає обґрунтованість заяви та може запропонувати план реструктуризації боргів або інші заходи врегулювання заборгованості. Лише у випадку, якщо врегулювання боргів неможливе в адміністративному порядку, справа передається до суду для подальшого розгляду [8]. Таким чином, французька модель фактично вводить додатковий фільтр доступу до судових процедур банкрутства, що дозволяє вирішувати значну частину справ про надмірну заборгованість на позасудовому рівні.

На відміну від французької адміністративної моделі, правове регулювання неплатоспроможності фізичних осіб у країнах Балтії базується переважно на судових процедурах із чітко визначеними умовами доступу до них [9]. Так, у Литві відповідні відносини регулюються Law on Bankruptcy of Natural Persons, який набрав чинності у 2013 році. Відповідно до цього закону фізична особа може звернутися до суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство у разі своєї неплатоспроможності, тобто нездатності виконувати грошові зобов'язання перед кредиторами. Суд, відкриваючи провадження, призначає адміністратора неплатоспроможності, який здійснює управління майном боржника та координує розроблення плану погашення

заборгованості [10]. Важливою особливістю литовської моделі є те, що закон орієнтований передусім на відновлення платоспроможності боржника через реалізацію плану реструктуризації боргів, виконання якого може тривати до трьох років, після чого можливе звільнення боржника від частини зобов'язань.

Схожий підхід застосовується й в Естонії, де регулювання неплатоспроможності фізичних осіб здійснюється на підставі двох взаємопов'язаних нормативних актів – Bankruptcy Act (Pankrotiseadus) та Debt Restructuring and Debt Protection Act. Естонське законодавство передбачає можливість застосування двох альтернативних процедур: класичного банкрутства та реструктуризації боргів фізичної особи. У межах процедури реструктуризації боржник звертається до суду із заявою про затвердження плану зміни умов виконання зобов'язань, що може включати відстрочку платежів, зменшення розміру зобов'язань або інші заходи фінансового оздоровлення. При цьому на період розгляду справи боржник отримує тимчасовий захист від примусового виконання вимог кредиторів. У разі якщо реструктуризація боргів не дає результату, закон допускає відкриття процедури банкрутства [11; 12]. Таким чином, естонська модель створює дворівневу систему врегулювання заборгованості фізичних осіб, у якій процедура банкрутства виступає крайнім засобом після спроби реструктуризації боргів.

Проведений порівняльно-правовий аналіз законодавства України та окремих європейських держав свідчить, що сучасні моделі правового регулювання неплатоспроможності фізичних осіб розвиваються у межах загальноєвропейської тенденції формування ефективних механізмів врегулювання надмірної заборгованості. Незважаючи на різноманітність законодавчих підходів, правові системи більшості досліджених держав спрямовані на забезпечення збалансованого поєднання інтересів боржника та кредиторів, а також на створення умов для відновлення платоспроможності фізичної особи. Порівняльний аналіз показує, що у європейських правопорядках дедалі більшого значення набувають механізми раннього врегулювання заборгованості, процедури реструктуризації боргів та багаторівневі моделі доступу до процедур неплатоспроможності, які передбачають попередню оцінку фінансового стану боржника і можливість досудового врегулювання зобов'язань. У цьому контексті українська модель неплатоспроможності фізичних осіб, закріплена у КУзПБ, загалом відповідає європейським тенденціям розвитку цього правового інституту. Водночас подальше вдосконалення національного законодавства доцільно пов'язувати з уточненням критеріїв доступу до процедур неплатоспроможності та розвитком механізмів досудового врегулювання заборгованості, що сприятиме підвищенню ефективності правового регулювання у цій сфері.

Висновки. У результаті проведеного порівняльно-правового аналізу встановлено, що стадія відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб має самостійне правове значення та виконує функцію первинного фільтра доступу до процедур врегулювання заборгованості. Саме на цьому етапі перевіряється наявність ознак неплатоспроможності боржника, обґрунтованість поданої заяви та відповідність її вимогам законодавства. З'ясовано, що українська модель відкриття провадження характеризується добровільним ініціюванням процедури боржником та судово-центрованим механізмом первинного контролю, у межах якого господарський суд у підготовчому засіданні оцінює наявність підстав для відкриття провадження. Встановлено, що для більшості європейських правопорядків характерним є поєднання судових і позасудових механізмів врегулювання заборгованості, спрямованих на стимулювання реструктуризації боргів і відновлення платоспроможності боржника.

З урахуванням європейського досвіду подальше вдосконалення національного законодавства доцільно пов'язувати з уточненням критеріїв встановлення неплатоспроможності фізичної особи та розвитком механізмів досудового врегулювання заборгованості, що сприятиме підвищенню ефективності функціонування інституту неплатоспроможності та забезпеченню балансу інтересів боржника і кредиторів. Водночас важливим напрямом розвитку правового регулювання має стати удосконалення процедур судового контролю на початковій стадії провадження, що дозволить підвищити прозорість та обґрунтованість рішень про відкриття справи. Крім того, імплементація окремих європейських підходів до раннього врегулювання заборгованості може сприяти формуванню більш гнучкої та ефективної моделі захисту прав учасників процедур неплатоспроможності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ніколенко Л.М., Степанова Т.В. Особливості банкрутства фізичних осіб: порівняльно-правова характеристика. *Ампаро.* 2022. № 1. С. 37-43. DOI https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-1-04.
2. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2019. № 19. Ст. 74. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text.
3. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 24 marca 2025 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Prawo upadłościowe. *ISAP – Internetowy System Aktów Prawnych*. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20250000614.
4. Insolvency Code (Insolvenzordnung – InsO) of 5 October 1994, as last amended by Article 2 of the Act of 7 May 2021 (Federal Law Gazette I p. 850). *Bundesministerium der Justiz*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_inso/englisch_inso.html.
5. Insolvency/bankruptcy. Hungary. *E-justice.Europa*. URL: https://e-justice.europa.eu/topics/money-monetary-claims/insolvency-bankruptcy/hu_en.
6. The new personal insolvency law of Hungary. *Családi Csődvédelmi Szolgálat honlapja*. URL: https://csodvedelem.gov.hu/informaciok/11.
7. New Hungarian Law Concerning Insolvency. *Specht & Partner*. URL: https://www.specht-partner.com/hungary-private-insolvency.
8. Code de la consummation entrée en vigueur le 1er juillet 2016. *Legifrance*.URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006069565.
9. Insolvency/bankruptcy. Lithuania. *E-justice.Europa*. URL: https://e-justice.europa.eu/topics/money-monetary-claims/insolvency-bankruptcy/lt_en.
10. Law on personal bankruptcy (Republic of Lithuania) № XI-2000, 10 May 2012. URL: https://www.insol-europe.org/download/documents/1750.
11. Bankruptcy Act (Pankrotiseadus). *Riigi Teataja (Official Gazette of Estonia).* URL: https://www.riigiteataja.ee/en/eli/503052023007/consolide.
12. Natural Person Insolvency Act. *Riigi Teataja (Official Gazette of Estonia)*. URL: https://www.riigiteataja.ee/en/eli/503102022001/consolide.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Волошинов Д.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 346.1
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.3

ESG ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

Долгерт В.В.,
аспірант Державної установи
«Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова
Національної академії наук України»
ORCID: 0009-0001-3792-6320
e-mail: vitalii.dolhert@gmail.com

Долгерт В.В. ESG як фактор трансформації господарських правовідносин.

Стаття присвячена розкриттю особливостей впливу ESG підходу на господарські правовідносини та визначенню ефективних господарсько-правових інструментів імплементації ESG на рівні підприємства.

Встановлено, що причини впровадження підприємством ESG підходу обумовленні необхідністю дотримання вимог міжнародного та національного законодавства, а також тим, що внаслідок впровадження ESG підприємство може отримати конкретні позитивні ефекти, зокрема підвищення інвестиційної привабливості.

Досліджено, що реалізація суб'єктом господарювання ESG-принципів знаходить своє відображення у господарських правовідносинах, що виникають в процесі його діяльності та реалізації ESG підходу. Визначено, що: 1) у господарсько-виробничих правовідносинах ESG підхід проявляється у встановленні вимог щодо екологічних стандартів виробництва, ощадливого використання природних ресурсів, формуванні відповідальних ланцюгів постачання та в особливому підході до взаємодії зі стейкхолдерами; 2) у внутрішньогосподарських правовідносинах ESG підхід виражається в трансформації системи внутрішніх правил та процедур суб'єкта господарювання, що регулюють організацію його діяльності; 3) в організаційно-господарських правовідносинах ESG підхід полягає у формуванні екологічних, соціальних та управлінських вимог до організації господарської діяльності підприємства, що встановлюються державою, іншими уповноваженими на це суб'єктами та безпосередньо самим підприємством.

Аргументовано, що ефективними господарсько-правовими інструментами імплементації ESG на рівні підприємства є локальні акти. З'ясовано, що в залежності від виду господарських правовідносин в яких реалізується ESG підхід, будуть застосовуватися й різні види локальних актів. Встановлено, що до базових локальних актів якими опосередковується впровадження ESG на рівні підприємства відносяться ESG-стратегія та внутрішньогосподарський договір. Виділено специфічні функції ESG-стратегії до яких віднесено: 1) функцію імплементації цілей сталого розвитку; 2) інвестиційно-стимулюючу функцію; 3) функцію управління господарськими ризиками.

Ключові слова: ESG, сталий розвиток, господарські правовідносини, локальний акт, внутрішньогосподарський договір, функції.

Dolhert V.V. ESG as a factor in the transformation of economic legal relations.

The article is devoted to revealing the peculiarities of the influence of the ESG approach on economic legal relations and determining effective economic and legal instruments for implementing ESG at the enterprise level.

It is established that the reasons for the implementation of the ESG approach by an enterprise are due to the need to comply with the requirements of international and national legislation, as well as the fact that as a result of the implementation of ESG, the enterprise can receive specific positive effects, in particular, increasing investment attractiveness.

It is studied that the implementation of ESG principles by a business entity is reflected in economic legal relations that arise in the process of its activities and the implementation of the ESG approach. It is determined that: 1) in economic and production legal relations, the ESG approach is manifested in establishing requirements for environmental standards of production, economical use of natural

resources, the formation of responsible supply chains and in a special approach to interaction with stakeholders; 2) in internal economic relations, the ESG approach is expressed in the transformation of the system of internal rules and procedures of the business entity that regulate the organization of its activities; 3) in organizational and economic relations, the ESG approach consists in the formation of environmental, social and management requirements for the organization of the business activity of the enterprise, which are established by the state, other authorized entities and directly by the enterprise itself.

It is argued that effective economic and legal instruments for implementing ESG at the enterprise level are local acts. It is found out that depending on the type of economic relations in which the ESG approach is implemented, different types of local acts will also be applied. It is established that the basic local acts that mediate the implementation of ESG at the enterprise level include the ESG strategy and the internal economic agreement. Specific functions of the ESG strategy are identified, which include: 1) the function of implementing sustainable development goals; 2) the investment-stimulating function; 3) the function of managing economic risks.

Key words: ESG, sustainable development, economic legal relations, local act, internal economic agreement, functions.

Постановка проблеми. Зростання впливу концепції сталого розвитку та ESG у світовому співтоваристві зумовлює зміну підходів до здійснення господарської діяльності. З одного боку зазначений процес пов'язаний з нормативним закріпленням відповідних вимог в законодавстві Європейського Союзу та в національному законодавстві України. З другого боку причини впровадження підприємством ESG підходів не зумовлені виключно тільки необхідністю дотримання відповідних законодавчих вимог, а полягають ще й в тому, що від успішності зазначеного процесу залежить можливість отримання підприємством конкретних позитивних ефектів, що ним обумовлені. До прикладу, одним з таких позитивних ефектів є підвищення рівня інвестиційної привабливості підприємства та створення для нього можливостей отримання сталих інвестицій.

Аналітичний центр Київської школи економіки в лютому 2026 року повідомив про те, що з моменту повномасштабного вторгнення втрати економіки України оцінюються у 1,7 трильйона доларів США, зауважується, що найбільші втрати спостерігаються в продуктивних секторах економіки – у сфері торгівлі 693, 3 мільярдів доларів США, у сфері промисловості – 645, 6 мільярдів доларів США, у сільському господарстві – 81, 9 мільярдів доларів США, в енергетичній сфері – 75, 3 мільярдів доларів США [1]. Сталі інвестиції це не тільки можливість для розвитку суб'єкта господарювання, а й для його повоєнного відновлення, що з огляду на наведену статистику є особливо актуальним для вітчизняних підприємств в умовах сьогодення.

Разом з тим, впровадження на підприємстві ESG підходу нерозривно пов'язане з трансформацією господарських правовідносин, що відбувається у зв'язку з інтеграцією підприємством екологічних, соціальних та управлінських критеріїв на різних рівнях своєї господарської діяльності. Дослідження впливу ESG на господарські правовідносини вбачається **актуальним** з огляду на те, що це дозволить визначити ефективні господарсько-правові інструменти імплементації ESG на рівні підприємства.

Метою цієї статті є аналіз впливу ESG підходу на господарські правовідносини та визначення ефективних господарсько-правових інструментів імплементації ESG на рівні підприємства.

Стан опрацювання проблеми. На загальнотеоретичному рівні господарські правовідносини в сучасних умовах дослідили Р.А. Джабраілов, Д.В. Задихайло, В.Г. Олюха, О.П. Подцерковний, В.В. Рєзнікова, В.А. Устименко, В.С. Щербина. Правові питання застосування ESG розглянуті А.Є. Санченко. Особливості впровадження корпоративних практик підприємством з використанням локальних актів дослідила Т.Г. Попович. В той же час не простежується належної уваги науковців до дослідження питання впливу ESG підходу на господарські правовідносини.

Виклад основного матеріалу. З метою дотримання та реалізації концепції ESG підприємство здійснює її закріплення в своїй діяльності шляхом формування спеціальних комплексів поведінки та їх імплементації через різноманітні локальні акти: корпоративні політики, кодекси поведінки, внутрішні стандарти тощо. При цьому, очевидно, що через концепцію ESG в локальних актах на підприємстві впроваджуються не тільки спеціальні комплекси поведінки. Так, закріплення ESG в діяльності суб'єкта господарювання через локальні акти цілком логічно здійснює вплив на різноманітні аспекти організації та здійснення господарської діяльності, зокрема на процеси прийнят-

тя управлінських рішень, взаємодію суб'єкта господарювання з працівниками, контрагентами, інвесторами, органами державної влади.

У зв'язку з наведеним можна дійти висновку, що реалізація суб'єктом господарювання ESG-принципів знаходить своє відображення у господарських правовідносинах, що виникають в процесі його діяльності та реалізації ESG підходу.

В сучасній доктрині господарського права виділяють три групи господарських правовідносин, а саме: 1) організаційно-господарські, що складаються між суб'єктами господарювання і суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю; 2) господарсько-виробничі, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності; 3) внутрішньогосподарські, що виникають між структурними підрозділами суб'єкта господарювання - юридичної особи, а також між самим таким суб'єктом і його структурними підрозділами (цехами, відділами, філіями, представництвами тощо) [2, с. 24-25]. Зважаючи на комплексний характер ESG підходу, його реалізація проявляється у кожному з вищенаведених видів господарських правовідносин.

Так, у господарсько-виробничих правовідносинах реалізація ESG проявляється через встановлення вимог до здійснення господарської діяльності, зокрема, але не виключно щодо екологічних стандартів виробництва, ощадливого використання природних ресурсів, формування відповідальних ланцюгів постачання. Крім того процес впровадження ESG на підприємстві досить сильно залежить від його взаємодії зі стейкхолдерами, що може полягати як в позитивних практиках (проведення публічних слухань, створення механізмів зворотного зв'язку тощо), так і через уникнення взаємодії з певними стейкходлерами, або розірвання з ними раніше встановлених взаємовідносин у разі, якщо вони не дотримуються ESG-принципів.

До прикладу, в рішенні Господарського суду міста Києва від 26.11.2025 року по справі № 910/11880/25 було описано як АТ «РАЙФФАЙЗЕН БАНК» в своїх Правилах банківського обслуговування передбачив, що «Клієнт зобов'язаний негайно інформувати Банк про інциденти з порушення законодавства України в сфері охорони навколишнього середовища, прав людини та трудових відносин, у тому числі про виникнення спорів із зацікавленими особами (співробітниками, місцевими спільнотами, контрагентами тощо) через порушення Клієнтом ESG-критеріїв… Відповідно до пункту 9.1. статті 9 Розділу 1 Правил Банк має право відмовитися від надання Послуг, зокрема, від підписання Заяв, надання доступу в Системи «Клієнт-Банк», «Райффайзен Бізнес Онлайн», проведення операції(ій) по Рахункам Клієнта, надання всіх чи окремих Послуг в Системах «Клієнт-Банк», «Райффайзен Бізнес Онлайн», а також призупинити (тимчасово) всі або окремі операції по ним та/або здійснити Блокування ПК, відмовити в обслуговуванні Клієнту та/або закрити Рахунок/Рахунки у наступних випадках: 9.1.1. дії Клієнта та/або операція Клієнта не відповідають вимогам Договору або вимогам законодавства України, у тому числі, але не обмежуючись, режиму Рахунків, або такі дії Клієнта та/або операція мають сумнівний суспільний чи економічний характер; 9.1.2. у випадку відсутності в Банку необхідної інформації та документів та/або їх ненадання Клієнтом протягом десяти днів з моменту направлення відповідної вимоги Банку» [3].

Що стосується внутрішньогосподарських правовідносин, то ESG знаходить своє відображення у них через формування суб'єктом господарювання внутрішніх стандартів діяльності, правил організації виробничих процесів, корпоративних політик та інших локальних актів, що регламентують внутрішню діяльність суб'єкта господарювання. Г. Нільсен та К. Вілладсен зауважують, що принципи ESG-управління передбачають використання компаніями точних та прозорих методів бухгалтерського обліку, забезпечення доброчесності та різноманітності у призначенні членів ради директорів та керівництва [4, с. 11]. Таким чином ESG підхід трансформує систему внутрішніх правил та процедур суб'єкта господарювання, що регулюють організацію його діяльності та фактично наповнюють внутрішньогосподарські правовідносини новим змістом.

У організаційно-господарських правовідносинах ESG-підхід виражається у формуванні екологічних, соціальних та управлінських вимог до організації господарської діяльності підприємства, що встановлюються державою, іншими уповноваженими на це суб'єктами та безпосередньо самим підприємством. Варто зазначити, що в контексті впровадження ESG на організаційно-господарські правовідносини доволі сильно впливають міжнародні нормативно-правові акти, що формують відповідні вимоги до суб'єктів господарювання.

Директивою ЄС 2022/2464 (CSRD) сформовані для підприємств обов'язки щодо корпоративної звітності, а саме в ст. 19а зазначеної Директиви вказано, що великі, малі та середні підпри-

ємства повинні включати до звіту про управління інформацію, необхідну для розуміння впливу підприємства на питання сталого розвитку, та інформацію, необхідну для розуміння того, як питання сталого розвитку впливають на розвиток, діяльність та становище підприємства [5]. Вказана Директива ще не імплементована в законодавство України, однак при цьому активні дії щодо її імплементації вже здійснюються. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1015-р від 18.10.2024 року було схвалено Стратегію запровадження підприємствами звітності із сталого розвитку, метою якої є запровадження подання звітності із сталого розвитку в Україні до 2030 року, що забезпечить адаптацію національного законодавства до законодавства ЄС, сприятиме доступу українських підприємств до міжнародних ринків капіталу та залученню іноземних інвестицій [6].

Крім цього, наразі Кабінетом Міністрів України з метою, з поміж іншого, імплементації вказаної Директиви ініційовано два законопроєкти. Першим є Проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» та деяких законів України щодо удосконалення законодавства у сфері аудиторської діяльності (№ 14016 від 05.09.2025), що зокрема, але не включно, розширює поняття аудиторських послуг додаючи в нього складову сталого розвитку та навіть визначає новий вид аудиторів в сфері сталого розвитку, а саме аудиторів з надання впевненості із сталого розвитку [7]. Зміни запропоновані зазначеним законопроєктом є логічним кроком на шляху до комплексної імплементації вимог законодавства ЄС щодо звітності у сфері сталого розвитку. Незалежна перевірка такої звітності покликана забезпечити достовірність, об'єктивність та повноту відповідних даних.

Другим є проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо запровадження звітності із сталого розвитку (№ 13598 від 04.08.2025). Зазначеним законопроєктом пропонується доповнення Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» статтею 12-2 «Звітність зі сталого розвитку», відповідно до якої звітність із сталого розвитку за стандартами звітності із сталого розвитку складають: 1) великі підприємства; 2) середні підприємства, цінні папери яких допущені до торгів на регульованому ринку капіталу; 3) малі підприємства, цінні папери яких допущені до торгів на регульованому ринку капіталу; 4) материнські підприємства великої групи [8].

Не можливо не погодитися з тим, що запропонований в законопроєкті підхід щодо запровадження звітності зі сталого розвитку відповідає сучасним тенденціям щодо імплементації в українське законодавство норм права ЄС. Втім бачиться дискусійним запровадження такої звітності для середніх та малих підприємств з наступних міркувань. Наразі господарська діяльність в Україні й так відзначається значним ступенем зарегульованості з боку держави, створення законодавцем умов за яких середні та малі підприємства будуть вимушені нести додаткові витрати на формування системи збору ESG даних, підготовку звітності зі сталого розвитку, залучення аудиторів з надання впевненості із сталого розвитку може призвести до того, що такі заходи будуть непропорційними до економічних можливостей зазначених підприємств. Відтак вбачається доцільним видалити з вказаного законопроєкту положення щодо обов'язковості звітності зі сталого розвитку для середніх та малих підприємств, цінні папери яких допущені до торгів на регульованому ринку капіталу. Однак при цьому варто зберегти для цих підприємств можливість добровільного складання відповідної звітності. Дотримання такої ESG практики може в перспективі сприяти їх економічному розвитку оскільки підвищує шанси отримати сталі інвестиції.

З огляду на вищевикладене, концепція ESG, в процесі її реалізації підприємством, знаходить своє відображення в усіх видах господарських правовідносин. Доцільно зауважити, що ESG підхід загалом та його управлінська складова зокрема, безпосередньо пов'язані із системою корпоративного управління, оскільки саме остання формує основу прийняття управлінських рішень у діяльності підприємства. При цьому, вбачається, що управлінська складова ESG інтегрується у систему корпоративного управління та модифікує її зміст шляхом розширення кола цілей та суб'єктів, інтереси яких враховуються при здійсненні господарської діяльності. Так, якщо традиційна модель корпоративного управління орієнтується передусім на забезпечення ефективності діяльності компанії в економічному вимірі, то ESG підхід передбачає також врахування екологічних, соціальних та етичних аспектів функціонування суб'єкта господарювання.

Варто зазначити, що інтеграція ESG компонентів в систему корпоративного управління може бути здійснена шляхом її нормативного закріплення суб'єктом господарювання. Аналізуючи Принципи корпоративного управління G20/OECD Т.Г. Попович зауважує, що «реалізація цих принципів в українській корпоративній практиці неможлива без чітко розробленої системи ло-

кальних нормативних документів, які слугують внутрішнім механізмом упровадження міжнародних стандартів у діяльність суб'єктів господарювання. Саме через локальні акти (положення про корпоративне управління, кодекси етики, антикорупційні політики, регламенти органів управління) компанії адаптують положення Принципів ОЕСР до своїх організаційних моделей» [9, с. 54]. З її позицією варто погодитися, дійсно саме локальні акти виступають ефективними господарсько-правовими інструментами імплементації корпоративних практик на рівні підприємства, зокрема й тих, що пов'язані з ESG. При цьому в ситуації з ESG підходом доцільно зауважити, що в залежності від виду господарських правовідносин в межах яких він реалізується, будуть застосовуватися й різні види локальних актів. Виключенням тут є тільки ESG-стратегія підприємства, що буде виступати базовим локальним актом, що регламентує впровадження ESG підходу на підприємстві одночасно в усіх видах господарських правовідносинах. ESG-стратегія може бути оформлена, як у вигляді одного локального акту, так і у вигляді їх системи. Форма реалізації ESG-стратегії залежить від потреб підприємства, його розміру, виду діяльності тощо.

Якщо говорити більш детально про конкретні локальні акти через які реалізується ESG підхід в різних видах господарських правовідносин, то бачиться наступне. У господарсько-виробничих правовідносинах до них можна віднести політики підприємства щодо закупівель, екологічності, енергоефективності та ресурсозбереження, а також стандарти виробничих процесів тощо. В організаційно-господарських правовідносинах реалізація ESG підходу може відбуватися зокрема через положення про внутрішній контроль та аудит, комплаєнс, антикорупційну політику. До локальних актів через які реалізується ESG підхід в рамках внутрішньогосподарських правовідносин можна віднести положення про структурні підрозділи, внутрішні регламенти та інструкції, при цьому бачиться, що ключовим локальним актом в даному виді господарських правовідносин має бути внутрішньогосподарський договір.

Останній на відміну від інших локальних актів, що мають переважно односторонній організаційно-розпорядчий характер, є двостороннім або багатостороннім локальним актом, що передбачає узгодження взаємних прав та обов'язків учасників внутрішньогосподарських правовідносин. Тут варто відзначити, що саме особлива договірна форма такого локального акту створює певні переваги в процесі реалізації підприємством ESG підходу порівняно з іншими локальними актами. Так, внутрішньогосподарський договір дозволяє зробити процес реалізації ESG підходу індивідуалізованим в залежності від суб'єктного складу та конкретних цілей, що мають бути досягнуті в межах такого процесу. Крім того, внутрішньогосподарський договір дозволяє сторонам закріпити деталізовані показники, яких потрібно досягнути та строки їх досягнення, що переводить процес впровадження ESG підходу на підприємстві з декларативної площини в площину операційну.

При цьому, варто зазначити, що не залежно від способу закріплення ESG на рівні підприємства, такий процес в будь-якому разі здатний забезпечити для нього низку суттєвих позитивних ефектів з огляду на специфічні функції, що виконує ESG-стратегія. Для окреслення таких функцій варто взяти за основу підхід обґрунтований Р.К. Мертоном в його фундаментальній праці «Соціальна теорія та соціальна структура», відповідно до якого функціями є такі спостережувані наслідки, що сприяють адаптації або пристосуванню певної системи [10, с. 105]. З урахуванням вказаного підходу функції ESG-стратегії слід розглядати як наслідки її впровадження, що забезпечують адаптацію суб'єкта господарювання до умов сьогодення. З огляду на специфіку концепції ESG та особливості її прояву в господарських правовідносинах доцільно виділити: 1) функцію імплементації цілей сталого розвитку; 2) інвестиційно-стимулюючу функцію; 3) функцію управління господарськими ризиками. Зазначені функції уособлюють системний вплив ESG-стратегії на господарську діяльність підприємства, що проявляється як у трансформації змісту такої діяльності, так і механізмів її організації, фінансування та контролю.

Висновки. Станом на сьогодні ESG підхід є суттєвим фактором, що впливає на трансформацію господарських правовідносин. У зв'язку з інтеграцією екологічного, соціального та управлінського компонентів ESG в господарські правовідносини, вони наповнюються новим змістом. У господарсько-виробничих правовідносинах це проявляється у встановленні вимог щодо екологічних стандартів виробництва, ощадливого використання природних ресурсів, формуванні відповідальних ланцюгів постачання та в особливому підході до взаємодії зі стейкхолдерами, У внутрішньогосподарських правовідносинах ESG підхід виражається в трансформації системи внутрішніх правил та процедур суб'єкта господарювання, що регулюють організацію його діяльності. В організаційно-господарських правовідносинах ESG підхід полягає у формуванні еколо-

гічних, соціальних та управлінських вимог до організації господарської діяльності підприємства, що встановлюються державою, іншими уповноваженими на це суб'єктами та безпосередньо самим підприємством. Нормативізація ESG-підходу на рівні підприємства, в ході його реалізації в межах різного виду господарських правовідносин, відбувається з використанням таких господарсько-правових інструментів як локальні акти. При цьому базовими локальними актами в зазначеному процесі є ESG-стратегія та внутрішньогосподарський договір. В незалежності від виду локального акту через який впроваджується ESG-стратегія на рівні підприємства, вона виконує функцію імплементації цілей сталого розвитку, інвестиційно-стимулюючу функцію та функцію управління господарськими ризиками.

Перспективним напрямом подальших досліджень є визначення впливу ESG підходу на формування правового господарського порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Непрямі втрати економіки України оцінюються у $1,7 трлн втраченого виторгу до кінця 2026 року – KSE Institute - Kyiv School of Economics. Kyiv School of Economics. URL: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/nepryami-vtrati-ekonomiki-ukrayini-otsinyuyutsya-u-1-7-trln-vtrachenogo-vitorgu-do-kintsya-2026-roku-kse-institute/ (дата звернення: 24.03.2026).
2. Господарське право: підручник / О.П. Подцерковний, В.Г. Олюха, О.О. Квасніцька [та ін.]; за ред. О.П. Подцерковного. 4-те вид., доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2024. 584 с.
3. Рішення Господарського суду міста Києва від 26.11.2025 року по справі № 910/11880/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133554039 (дата звернення: 24.03.2026).
4. Nielsen H., Villadsen K. The ESG Discourse Is Neither Timeless Nor Stable: How Danish Companies 'Tactically' Embrace ESG Concepts. Sustainability. 2023. Vol. 15, no. 3. P. 2766. URL: https://doi.org/10.3390/su15032766 (дата звернення: 24.03.2026).
5. Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU as regards corporate sustainability reporting. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2464/oj/eng. (дата звернення: 24.03.2026).
6. Про схвалення Стратегії запровадження підприємствами звітності із сталого розвитку: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.10.2024 № 1015-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1015-2024-p#Text (дата звернення: 24.03.2026).
7. Про внесення змін до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» та деяких законів України щодо удосконалення законодавства у сфері аудиторської діяльності: проєкт Закону України від 05.09.2025 № 14016. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57280 (дата звернення: 24.03.2026).
8. Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо запровадження звітності із сталого розвитку: проєкт Закону України 04.08.2025 № 13598. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56996 (дата звернення: 24.03.2026).
9. Попович Т.Г. Локальні акти юридичних осіб як елемент системи корпоративного управління: на прикладі впровадження. *Юридична Україна.* 2025. № 10. С. 52-58. URL: https://yur-ukraine.com/lokalni-akty-yurydychnyh-osib-yak-element-systemy-korporatyvnogo-upravlinnya-na-prykladi-vprovadzhennya/ (дата звернення: 23.03.2026).
10. Merton R.K. Social theory and social structure. New York. 702 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Долгерт В.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.7
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.4

ДОСТУП ДО ПРОЦЕДУР НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ ДОХОДАМИ ЧИ БЕЗ ДОХОДІВ: НАЦІОНАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАРУБІЖНІ ПІДХОДИ

Дубовський П.В.,
аспірант кафедри економічного права
та економічного судочинства ННІ права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0005-1861-948X

Дубовський П.В. Доступ до процедур неплатоспроможності фізичних осіб з обмеженими доходами чи без доходів: національне регулювання та зарубіжні підходи.

У цій статті здійснюється порівняльно-правовий аналіз національного та зарубіжного законодавства про неплатоспроможність фізичних осіб з метою визначення основних підходів, які застосовуються для забезпечення доступу до процедур неплатоспроможності боржників без доходів чи з обмеженими доходами.

Значну кількість від загальної кількості боржників-фізичних осіб становлять боржники з обмеженими доходами чи без доходів. З огляду на відсутність у них достатніх коштів для фінансування судових процедур, традиційні моделі банкрутства часто виявляються для них фактично недоступними, що зумовило появу у низці держав спрощених та адміністративних процедур звільнення від боргів.

У той же час, національна система неплатоспроможності фізичних осіб не містить спеціального правового регулювання адаптованого для такої категорії боржників. Відсутність таких механізмів може істотно обмежувати фактичний доступ боржників до процедур неплатоспроможності, що зумовлює необхідність дослідження можливостей удосконалення національного правового регулювання з урахуванням зарубіжного досвіду.

За результатом аналізу особливостей, які притаманні національній системі неплатоспроможності фізичних осіб встановлено, що до основних перешкод для доступу до процедур неплатоспроможності можна віднести, зокрема відсутність у законодавстві чіткого визначення поняття та критеріїв «добросовісності», а також значні витрати на ініціювання справи про неплатоспроможність. Фактично, лише фізична особа, яка володіє майном достатнім для покриття витрат пов'язаних з провадженням у справі та для погашення вимог кредиторів у відповідності до плану реструктуризації може ініціювати справу про неплатоспроможність.

Аналіз реформ законодавства Польщі та Англії свідчить про тенденцію до лібералізації правового регулювання неплатоспроможності фізичних осіб, що проявляється, зокрема, у спрощенні доступу боржників до передбачених законом процедур. Враховуючи зарубіжний досвід доцільним є вдосконалення національного регулювання шляхом запровадження механізмів фінансування витрат боржника на ініціювання справи, а також закріплення презумпції його добросовісності на стадії відкриття провадження у справі про неплатоспроможність.

Ключові слова: неплатоспроможність, боржник, кредитор, банкрутство, фізична особа, добросовісність, авансування винагороди арбітражного керуючого, доступ до процедур неплатоспроможності, план реструктуризації, арбітражний керуючий.

Dubovskyi P.V. Access to insolvency procedures for individuals with limited or no income: national regulation and foreign approaches.

This article provides a comparative legal analysis of national and foreign legislation on the insolvency of natural persons, with the aim of identifying the main approaches used to ensure access to insolvency procedures for debtors with no income or limited income.

A significant proportion of the total number of individual debtors consists of debtors with no income or limited income. Given their lack of sufficient financial resources to cover the costs of court proceedings, traditional bankruptcy models often prove to be effectively inaccessible to them, which has led to the emergence in a number of jurisdictions of simplified and administrative debt relief procedures.

At the same time, the national system of personal insolvency does not provide for specific legal regulation tailored to this category of debtors. The absence of such mechanisms may substantially limit the effective access of debtors to insolvency procedures, which necessitates further research into ways of improving national legal regulation, taking into account foreign experience.

Based on the analysis of the features inherent in the national personal insolvency system, it is established that the main barriers to accessing insolvency procedures include, in particular, the absence of a clear definition and criteria for "good faith" in legislation, as well as the significant costs associated with initiating insolvency proceedings. In practice, only an individual with assets sufficient to cover the costs of the proceedings and to repay creditors' claims in accordance with a restructuring plan is able to initiate insolvency proceedings.

An analysis of legislative reforms in Poland and England demonstrates a trend toward the liberalisation of the legal framework governing personal insolvency, particularly reflected in the simplification of debtors' access to statutory procedures. In light of this comparative experience, it appears appropriate to improve national regulation by introducing mechanisms for financing the costs incurred by debtors in initiating insolvency proceedings, as well as by establishing a presumption of debtor good faith at the stage of opening insolvency proceedings.

Key words: insolvency, debtor, creditor, bankruptcy, natural person, good faith, advance payment of the insolvency practitioner's remuneration, access to insolvency procedures, restructuring plan, insolvency practitioner.

Постановка проблеми. Наразі однією з ключових тенденцій розвитку європейського законодавства, що регламентує відносини пов'язані з неплатоспроможністю фізичних осіб є поступова його лібералізація, яка спрямована на забезпечення ефективного доступу боржників до процедур відновлення платоспроможності та звільнення від боргів. Такий підхід зумовлений усвідомленням соціально-економічної ролі процедур неплатоспроможності фізичних осіб, які розглядаються, як механізм «другого шансу» для добросовісного боржника.

У межах названої тенденції, в європейських правопорядках особлива увага приділяється вдосконаленню правового регулювання процедур неплатоспроможності окремих категорій боржників-фізичних осіб, насамперед так званих NINA-боржників (no income, no assets - боржників без доходів і активів) та LILA-боржників (low income, low assets – боржників із низьким рівнем доходів та незначними активами) (далі по тексту – боржники з обмеженими доходами чи без доходів). У багатьох юрисдикціях саме такі боржники становлять значну частину від загальної кількості осіб, які потребують доступу до процедур неплатоспроможності. З огляду на відсутність у них достатніх коштів для фінансування судових процедур, традиційні моделі банкрутства часто виявляються для них фактично недоступними, що зумовило появу у низці держав спрощених та адміністративних процедур звільнення від боргів.

Зазначена проблема є актуальною і для національного законодавства. Незважаючи на запровадження в Україні інституту неплатоспроможності фізичних осіб у Кодексі України з процедур банкрутства [1] (надалі – «КУзПБ»), чинна модель не передбачає спеціального правового регулювання, адаптованого до потреб окремих категорій боржників, зокрема фізичних осіб без доходів і активів або з мінімальними доходами та незначним майном. Відсутність таких механізмів може істотно обмежувати фактичний доступ цієї категорії боржників до процедур неплатоспроможності, що зумовлює необхідність дослідження можливостей удосконалення національного правового регулювання з урахуванням зарубіжного досвіду.

Метою цієї статті є здійснення порівняльно-правового аналізу національного та зарубіжного законодавства, що регулює доступ окремих категорій боржників-фізичних осіб, насамперед боржників без доходів та з обмеженими доходами, до процедур неплатоспроможності з подальшим формуванням пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства. З огляду на відмінності термінології, притаманні законодавству різних країн, у цій статті термін «неплатоспроможність» використовується для позначення процедур, що застосовуються до фізичних осіб з метою відновлення їх платоспроможності або звільнення від боргів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питання правового регулювання процедур неплатоспроможності фізичних осіб досліджувалися у працях низки вітчизняних науковців серед яких можна відзначити А. Бутирського, І. Бутирську, Б. Полякова, В. Радзивілюк, та інших. Водночас, у науковій літературі залишаються малодослідженими питання доступу до процедур неплатоспроможності фізичних осіб з обмеженими доходами чи без доходів.

Виклад основного матеріалу. Національне законодавство про банкрутство тривалий час містило лише положення щодо застосування процедур банкрутства виключно до фізичних осіб-підприємців, як суб'єктів господарської діяльності. Так, Закон «Про банкрутство» у редакції 1992 року передбачав, що боржником може бути лише юридична особа – суб'єкт підприємницької діяльності [2]. Із прийняттям другої редакції цього закону у 1999 році, його положення були поширені на усіх суб'єктів підприємницької діяльності, у тому числі на окрему категорію фізичних осіб, яка мала статус суб'єктів підприємницької діяльності [3].

Провадження у справі про банкрутство фізичної особи-підприємця здійснювалося у порядку визначеному для юридичних осіб із окремими особливостями. Правом на ініціювання справи про банкрутство фізичної особи-підприємця були наділені, як боржник так і кредитори. У межах справи про банкрутство, заборгованість фізичної особи-підприємця могла бути погашена у відповідності до запропонованого плану погашення боргів, у разі наявності згоди кредитора, шляхом проведення розрахунків з кредиторами або шляхом укладення мирової угоди (ч. 3 ст. 47, ч. 2 ст. 48 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом») [3]. Такий підхід зберігався і після реформи законодавства про банкрутство 2011 року. Як слушно зазначають з цього приводу Б.Поляков та В. Радзивілюк «Застосування тих правових приписів, що вже містилися у вітчизняному законодавстві щодо фізичних осіб, які не були наділені статусом суб'єкта підприємницької діяльності, було неможливим з огляду на особливості правового становища таких суб'єктів.» [4, с.14].

Інститут банкрутства фізичних осіб уперше було запроваджено в законодавстві незалежної України з прийняттям КУзПБ. Як вбачається з пояснювальної записки до проєкту КУзПБ та преамбули КУзПБ, основною метою цього інституту є відновлення платоспроможності фізичних осіб, які опинилися в скрутній фінансовій ситуації та потребують допомоги з боку Держави [5]. Доречним є висновок О.М. Бірюкова з цього приводу: «звернувшись до відповідного законодавства боржник може стати під захист суду, який допоможе вирішити проблеми заборгованості і повернутися до звичного життя вже вільним від обтяжливих боргів» [6, с. 156].

Отже, наразі законодавець розрізняє інститут банкрутства юридичних осіб основною метою якого є задоволення вимог кредиторів, та інститут неплатоспроможності фізичних осіб, який призначений насамперед для відновлення платоспроможності фізичних осіб та звільнення від фінансового тягаря у вигляді боргів.

У той же час, національна система неплатоспроможності фізичних осіб не містить спеціального правового регулювання адаптованого до потреб окремої категорії боржників, а саме фізичних осіб без доходів і активів або з мінімальними доходами та незначним майном. Такий висновок зумовлений особливостями процедур неплатоспроможності фізичних осіб, закріплених у законодавстві про банкрутство серед яких варто розглянути наступні.

По-перше: Як у правовій доктрині, так і в судовій практиці, добросовісність фізичної особи-боржника розглядається у якості одного із основних принципів процедури неплатоспроможності. Зазначений принцип ґрунтується на приписах статей 3 та 13 Цивільного кодексу України, відповідно до якого дії учасників правовідносин мають бути добросовісними, тобто відповідати певному стандарту поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення [7]. Варто погодитися з Б. Поляковим та В. Радзивілюк стосовно того, що: «у процедурі неплатоспроможності він стосується переважно боржника і, за поодиноким винятком, арбітражного керуючого та кредиторів» [4, с. 19].

Відповідно до принципу добросовісної поведінки боржника - фізичної особи, право на звільнення від боргів та відновлення платоспроможності у судових процедурах неплатоспроможності фізичної особи набуває лише добросовісний боржник, який не за своїм неправомірним умислом потрапив у стан неплатоспроможності, сумлінно виконує обов`язки боржника, не приховує обставин, що можуть вплинути на розгляд справи чи задоволення кредиторських вимог та вживає заходів до задоволення їх вимог. Вважається, що саме такий боржник реалізує право ініціювати провадження у справі про власну неплатоспроможність не на шкоду кредиторам, а для досягнення легітимної мети цього провадження - соціальної реабілітації добросовісного боржника за спеціальною судовою процедурою шляхом реструктуризації заборгованості та/або звільнення від боргів задля відновлення його платоспроможності [8]. Як наслідок, суди відмовляють у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність у разі наявності підстав вважати, що процедури неплатоспроможності можуть бути використані для звільнення від боргів недобросовісним

боржником. Наприклад, у справі № 916/2239/25 суд відмовив у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність, з огляду на те, що боржником використовувалися кредитні кошти для азартних ігор на ігрових веб-сайтах [9]. За висновком суду така поведінка боржника є недобросовісною, що виключає можливість доступу до процедур неплатоспроможності.

У той же час, добросовісність є оціночним поняттям, що призводить до варіативності судових рішень. Тобто, складно здійснити ретроспективну оцінку поведінки особи та визначити, чи була вона наслідком нерозсудливості, нещасливого збігу обставин, недбалості чи умисних дій боржника, який отримав кредитні чи позикові кошти без наміру їх повернення. В результаті, оцінка поведінки боржника щодо добросовісності його дій, як умова надання доступу до процедур неплатоспроможності зазнає обґрунтованої критики з боку зарубіжних науковців та міжнародних організацій, оскільки нечіткість визначення поняття добросовісності і широкі межі судової дискреції можуть створювати ризики необґрунтованого обмеження доступу до правосуддя. Зокрема, Financial Services User Group (FSUG), консультативний орган при Європейській комісії, рекомендує скасувати вимоги щодо оцінки «добросовісності» боржника з огляду на нечіткі визначення цього поняття, що призводить до зловживань з боку судових та адміністративних органів [10, с. 11].

Вказана проблема притаманна також і національному законодавству. Зазначене підтверджується рішеннями господарських судів, які оцінюють добросовісність боржника у підготовчому засіданні незважаючи на те, що порушення принципу добросовісності не є підставою для відмови у відкритті провадження відповідно до норми ч. 4 ст. 119 КУзПБ. Так, у справі №917/880/25 суд відмовив у відкритті провадження, у тому числі, з огляду на те, що проєкт плану реструктуризації передбачав списання 87,3% заборгованості, а боржником не наведено обставини, які перешкоджають офіційному працевлаштуванню і відповідно отримання ним доходу, який може бути використаний для погашення заборгованості перед банківськими та мікрофінансовими установами [11].

У справі № 917/1941/25 суд зробив висновок, що: «постійне отримання кредитів та витрачання кредитних коштів на задоволення власних потреб, відсутність прагнення до компромісу з кредиторами, не спростовує презумпцію про те, що заявниця не за своїм неправомірним умислом потрапила у стан неплатоспроможності» [12]. У справі № 909/1048/25 суд вказав що заявниця не обґрунтувала належними і допустимими доказами необхідності, при наявності у 2024 році сукупного доходу в розмірі понад 235 тис. грн, брати позики з інтервалом у декілька тижнів у сумі понад декілька тисяч гривень. При цьому, посилання заявниці на те, що отриманні нею суми скеровані на оплату лікування сина, який перебуває у ЗСУ, судом не були прийняті, оскільки, в матеріалах заяви не міститься доказів, які би підтверджували вказане [13].

Тобто, тлумачення судами добросовісності боржника – фізичної особи є широким, що має наслідком правову невизначеність для заявника щодо наявності у нього права для доступу до процедур неплатоспроможності. При цьому, як уже зазначалося, законодавство не визначає недобросовісну поведінку у якості підстави для відмови у відкриття провадження у справі про неплатоспроможність, а також критеріїв для оцінки поведінки заявника на предмет його добросовісності.

По-друге, однією з ключових перешкод, що обмежує доступ фізичних осіб до процедур неплатоспроможності, є фінансові витрати, пов’язані з відкриттям провадження та оплатою діяльності арбітражного керуючого. Національне законодавство звільняє боржника - фізичну особу від обов’язку сплачувати судовий збір за подання заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність. Водночас, фізична особа має надати суду докази авансування на депозитний рахунок суду винагороди керуючому реструктуризацією за три місяці виконання повноважень, що складає 49 920 грн. (у 2026 році).

Як зазначають А.А. Бутирський та І.А. Бутирська, при розгляді справ про неплатоспроможність фізичних осіб та фізичних осіб – підприємців має застосовуватися норма ч. 5 ст. 34 КУзПБ відповідно до якої боржник подає заяву до господарського суду за наявності майна, достатнього для покриття витрат, пов’язаних з провадженням у справі [14, с. 12].

Не можемо погодитися із таким висновком, оскільки сума витрат на послуги арбітражного керуючого фактично позбавляє можливості боржників з обмеженими доходами або без доходів використати процедуру неплатоспроможності для звільнення від заборгованості. В цьому контексті можна позитивно оцінити ініціативу законодавця, що на період дії воєнного стану відкриття справи про неплатоспроможність можливе без авансування винагороди арбітражному керуючому

на депозитний рахунок суду. У такому разі до заяви боржника-фізичної особи додається копія укладеної угоди з обраним ним арбітражним керуючим про виконання арбітражним керуючим повноважень у справі про неплатоспроможність до її закриття з виплатою винагороди в розмірі, що не має перевищувати розмір, встановлений КУзПБ (п. 1-6 Прикінцевих та перехідних положень КУзПБ).

Зазначені норми надають право боржнику та арбітражному керуючому врегулювати відносини щодо оплати праці останнього, у тому числі шляхом зменшення розміру винагороди. Проте, судова практика свідчить, що застосування вказаної норми різниться. Так, існує позиція, що подання договору між боржником та арбітражним керуючим розглядається судом у якості виконання боржником законодавчо визначеного обов'язку щодо здійснення авансування винагороди [15]. З іншого боку, на думку деяких суддів укладення договору про надання послуг між боржником та арбітражним керуючим з оплатою послуг у меншому розмірі ніж встановлено законом, може сприяти неналежному виконанню обов`язків останнім, оскільки арбітражний керуючий може бути зацікавлений в однобічному розгляді справи, нехтуючи законними очікуваннями кредиторів щодо повернення боргу [16].

Незважаючи на різне правозастосування, статистичні дані свідчать про значне збільшення кількості заяв про неплатоспроможність, які подані після доповнення Прикінцевих та перехідних положень КУзПБ пунктом 1-6 КУзПБ [17]. Так, у 2022 р. надійшло 975 заяв про відкриття справи про неплатоспроможність [18], у 2023 р. – 1474 заяви [19], а у 2024 р. уже 1814 заяв про неплатоспроможність фізичних осіб [20].

Окремо варто зазначити, що боржник, із заявою про відкриття справи про неплатоспроможність, має подати пропозиції щодо реструктуризації боргів (проект плану реструктуризації боргів) (ч. 4 ст. 116 КУзПБ), які мають бути реальними та виконуваними [21]. Недотримання зазначеної вимоги може мати наслідком, як відмову у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність [22], так і закриття провадження у справі про неплатоспроможність. План реструктуризації, у тому числі має містити: розмір суми, яка щомісяця буде виділятися для погашення вимог кредиторів; розмір суми, яка щомісяця залишатиметься боржнику на задоволення побутових потреб, у розмірі не менше одного прожиткового мінімуму на боржника.

Враховуючи законодавчо встановлені вимоги щодо здійснення авансування винагороди арбітражному керуючому та необхідності погашення вимог кредиторів, боржник-фізична особа фактично позбавлений можливості використати переваги процедур неплатоспроможності за відсутності доходів для покриття витрат пов'язаних із здійсненням провадження у справі та виконання плану реструктуризації.

За результатом аналізу окремих особливостей, які притаманні національній системі неплатоспроможності фізичних осіб, до основних перешкод для доступу до процедур неплатоспроможності можна віднести, як відсутність чіткого визначення поняття «добросовісності», що може мати наслідком розширене його тлумачення судами так і значні витрати на ініціювання справи про неплатоспроможність. Фактично лише фізична особа, яка володіє майном достатнім для покриття витрат пов'язаних з провадженням у справі та погашення вимог кредиторів у відповідності до плану реструктуризації, може ініціювати справу про неплатоспроможність.

У багатьох юрисдикціях доступ до процедур неплатоспроможності є обмеженим внаслідок високих витрат на їх проведення, а також процесуальних запобіжників (як от оцінка добросовісності), які введені законодавцем з метою запобігання неправомірного застосування таких процедур. Як наслідок, законодавці зарубіжних країн розробили різні підходи, які спрямовані на спрощення доступу до процедур неплатоспроможності боржників з обмеженими доходами чи без доходів.

Як приклад розвитку правового регулювання процедур неплатоспроможності боржників з обмеженими доходами чи без доходів доцільно розглянути законодавство Польщі. Так, у польському законодавстві поняття неплатоспроможності споживачів з'явилося внаслідок внесення змін до законодавства, які набрали чинності у травні 2009 року [23]. Вбачається, що основним призначенням внесених змін було надання можливості застосування процедур неплатоспроможності фізичних осіб, за умови дотримання інтересів кредиторів. Зокрема, боржник, який був неплатоспроможним, міг бути визнаний судом банкрутом лише в тому випадку, якщо його неплатоспроможність була наслідком виняткових обставин, що не залежали від нього. В іншому випадку суд був зобов'язаний відхилити заяву про неплатоспроможності навіть якщо боржник фактично був таким [24, с. 219]. Згідно зі статистичними даними, зібраними Міністерством юстиції Польщі за

період з 31 березня 2009 року (коли набрали чинності положення про неплатоспроможність споживачів) до 31 грудня 2012 року, споживачами було подано 2 161 заяву про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність, тоді як до розгляду було прийнято лише 60 таких заяв, що становить 2,78 % [24, с. 220]. Тобто, незважаючи на очікування законодавця, запроваджені зміни не мали наслідком широкого застосування процедур неплатоспроможності фізичними особами.

У період 2014-2016 років польським законодавцем здійснено лібералізацію процедур неплатоспроможності фізичних осіб [23, с. 49]. Насамперед було визначено чітку різницю між банкрутством юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та неплатоспроможністю фізичних осіб-споживачів. Так, у випадку споживчого банкрутства у якості головної мети законодавець визначив звільнення від боргів, а за можливості - погашення вимог кредиторів [25, с. 85]. Визначаючи звільнення від боргів у якості основної мети, законодавцем було внесено зміни, які спрямовані на усунення основних перешкод доступу до процедур неплатоспроможності. Зокрема, боржник не мав більше доводити, що неплатоспроможність настала внаслідок обставин, які перебували поза його контролем. У той же час, суд мав відхилити заяву про відкриття справи про неплатоспроможність, якщо боржник став неплатоспроможним або істотно погіршив стан своєї платоспроможності умисно або внаслідок грубої недбалості [26, с. 27].

Іншою важливою зміною стало те, що відсутність коштів у боржника для покриття витрат на процедуру неплатоспроможності не було підставою для відмови у доступі до такої процедури. У такому разі витрати на ініціювання справи про неплатоспроможність покривалися за рахунок державних коштів, а згодом (у разі такої можливості) погашалися самим боржником у рамках плану погашення заборгованості [24, с. 221]. Варто зазначити, що до внесення зазначених змін кількість відхилених заяв про неплатоспроможність із підстав відсутності коштів, становила 72,3%-84% від загальної кількості відхилених заяв з 2013 року [25, с. 86].

Окрім того, внесені зміни передбачили право суду на звільнення боржника від боргів без затвердження плану погашення боргів, якщо особисте становище боржника однозначно свідчить про те, що він остаточно не здатний здійснювати будь-які виплати на користь кредиторів (ст. 491^{16} Закону про банкрутство Польщі) [32]. В основному зазначене правове регулювання поширюється на боржників, які з об'єктивних причин позбавлені можливості здійснювати погашення грошових вимог у рамках плану погашення боргів (наприклад, через хворобу або інвалідність, що унеможливлює їхню працездатність, тощо).

Вказані реформи мали наслідком різке збільшення справ про неплатоспроможність споживачів. Так, у 2015 році було подано 5 616 заяв про відкриття провадження у справах про неплатоспроможність, що у 17 разів перевищувало попередні показники, а у 2016 році – 8 694 заяви, тобто у 27 разів більше. У 2017 та 2018 роках кількість заяв про неплатоспроможність фізичних осіб перевищувала 10 000 щорічно [24, с.222].

Останні суттєві зміни до законодавства Польщі про банкрутство споживачів були внесені у 2020 році [27]. Суттєвою новелою реформи стало скасування обов'язку суду перевіряти, на стадії відкриття провадження, чи була неплатоспроможність боржника наслідком його умисних дій або грубої необережності. Зазначається, що такі зміни, у тому числі, зумовлені різним правозастосуванням законодавства щодо оцінки добросовісності боржника, що стало причиною, так званого «туристичного банкрутства» [26, с. 29]. Окрім того, законодавцем було введено спрощену процедуру неплатоспроможності, суть якої полягала у тому, що адміністрування справи здійснюється переважно конкурсним керуючим, тоді як роль суду зводиться до ухвалення ключових процесуальних рішень і розгляду спорів/скарг. Така модель була задумана як інструмент прискорення та здешевлення розгляду «найпростіших» споживчих банкрутств і водночас збереження судового контролю через спеціальні механізми оскарження дій конкурсного керуючого.

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що позиція польського законодавця щодо лібералізації процедури неплатоспроможності фізичних осіб мала наслідком значне збільшення кількості осіб, які скористалися можливостями даного інституту щоб звільнитися від надмірної заборгованості у дозволений законодавством спосіб. Серед основних чинників, які сприяли широкому застосуванню процедур неплатоспроможності можна виділити: зміну мети у справі про неплатоспроможність, яка полягає у звільненні фізичної особи від заборгованості; зменшення витрат, які має понести фізична особа-боржник внаслідок відкриття справи про неплатоспроможність; запровадження спрощеної процедури неплатоспроможності для визначеної категорії боржників.

Варто зазначити, що не всі країни розглядають спрощення процедур неплатоспроможності у якості ефективного підходу для звільнення від боргів боржників з низьким рівнем доходу. Так, у 2009 році законодавство Англії було доповнено адміністративною процедурою звільнення від боргів (Debt relied order, надалі – DRO). Зазначена процедура була запроваджена у відповідь на високі витрати та процедурну складність справи про неплатоспроможність та за своєю суттю мала би бути альтернативним механізмом до процедур неплатоспроможності [28].

Для застосування зазначеної процедури боржник має відповідати встановленим законодавством критеріям. Зокрема, щомісячний дохід боржника (тобто, сума, яка залишається після побутових витрат боржника та його сім'ї) не має перевищувати 75 фунтів, вартість активів, якими володіє боржник – 2 000 фунтів, а вартість транспортного засобу не має перевищувати 4000 фунтів. Розмір заборгованості боржника перед кредиторами не має перевищувати 50 000 фунтів. Варто зазначити, що граничний розмір заборгованості боржника для цілей процедури DRO систематично підвищувався законодавцем: у 2009 році він становив – 20 000 фунтів, у 2021 – 30 000 фунтів, і вже у 2024 – 50 000 фунтів [29]. Тобто, процедура DRO призначена для використання боржниками, які мають відносно низькі зобов'язання, невеликий надлишковий дохід і мало активів, та які не в змозі погасити свої борги в розумний термін.

Окремо варто звернути увагу, що відповідно до дослідження науковців, навіть порівняно невисокі адміністративні збори можуть бути перешкодою для використання визначених законодавцем процедур звільнення від заборгованості. Так, уряд Великобританії скасував плату за доступ до DRO у розмірі 90 фунтів стерлінгів (одночасно підвищивши верхню межу рівня заборгованості до 50 000 фунтів стерлінгів). Однією із причин скасування зазначеного адміністративного збору якраз стало те, що його розмір міг бути перешкодою для багатьох боржників для доступу до зазначеної процедури [30].

Аналіз реформ законодавства Польщі та Англії свідчить про тенденцію до лібералізації правового регулювання неплатоспроможності фізичних осіб, що проявляється, зокрема, у спрощенні доступу боржників до передбачених законом процедур. У якості основних напрямків вдосконалення законодавства про неплатоспроможність фізичних осіб можна виділити: 1) відмову від оцінки добросовісності боржника, як умови доступу до процедур неплатоспроможності на стадії відкриття провадження; 2) розробку механізму фінансування витрат боржників на ініціювання справи про банкрутство на умовах відстрочення платежів чи погашення таких витрат у повному обсязі за рахунок державних коштів; 3) запровадження спрощених судових процедур банкрутства для боржників категорій NINA та LILA, або запровадження адміністративних процедур відновлення платоспроможності боржників.

Спрощення доступу до процедур неплатоспроможності для боржників без доходів та з обмеженим доходами можливе за умови вдосконалення національного законодавства, зокрема в частині визначення механізму фінансування витрат боржника на оплату послуг арбітражного керуючого. З огляду на викладене, пропонується доповнити норму п. 12. ч. 3 ст. 116 КУзПБ положенням, що умови оплати винагороди арбітражного керуючого, при укладенні договору про виконання ним повноважень у справі про неплатоспроможність, реалізується сторонами на їх розсуд. Тобто, оплата винагороди може здійснюватися, як на умовах розстрочки чи відстрочки платежів, а також у меншому розмірі ніж визначений нормами КУзПБ. Зазначений механізм оплати винагороди арбітражному керуючому надасть можливість ініціювати справу про неплатоспроможність фізичним особами, які мають мінімальні доходи, оскільки оплата може бути здійснена протягом періоду, який узгоджений з арбітражним керуючим. Для забезпечення права на ініціювання справи про неплатоспроможність для осіб, у яких відсутній дохід, пропонується використати порядок фінансування безоплатної правничої допомоги, який може бути покладений в основу механізму фінансування діяльності арбітражних керуючих у справах про неплатоспроможність. Авансування винагороди арбітражного керуючого за рахунок державного бюджету доцільно пов'язувати з наявністю об'єктивно підтвердженої фінансової неспроможності боржника-фізичної особи профінансувати відповідні витрати. Розгляд судом питання щодо покриття витрат фізичної особи має здійснювати на етапі подання заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність, при розгляді клопотання боржника про неможливість здійснити авансування витрат арбітражного керуючого. У разі задоволення судом клопотання боржника, ухвала суду про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність є підставою для виплати винагороди арбітражному керуючому.

Не менш важливим є питання оцінки добросовісної поведінки боржника, який ініціює справу про неплатоспроможність. Вбачається, що для національного законодавства варто застосовувати підхід, який передбачає презумпцію добросовісності фізичної особи. В цьому контексті варто погодитися з Н. Хюлсом, який зазначав про необхідність дотримання принципу зміст якого полягає у тому, що «добросовісність презюмується, недобросовісність має бути доведена» [31, с. 28]. Пропонується закріпити на законодавчому рівні у якості підстави для відмови у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність недобросовісність лише для боржників, дії яких свідчать про умисне створення стану неплатоспроможності та наміру використання процедур неплатоспроможності для уникнення сплати заборгованості. Така недобросовісність має підтверджуватися належними доказами, для чого суд має бути наділений *ex officio* правом на витребування доказів у боржника та третіх осіб.

Висновки. За результатом аналізу підстав для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність можна зробити наступні висновки. Інститут неплатоспроможності фізичних осіб був запроваджений у національному законодавстві передусім з метою відновлення їх платоспроможності та звільнення від надмірного боргового навантаження. У той же час, національна система неплатоспроможності фізичних осіб не містить спеціального правового регулювання адаптованого до потреб окремої категорії боржників, а саме фізичних осіб без доходів і активів або з мінімальними доходами та незначним майном. Так, за результатом аналізу національного законодавства про неплатоспроможність та судової практики, до основних перешкод для доступу боржників до процедур неплатоспроможності можна віднести, як відсутність чіткого визначення поняття «добросовісності», що може мати наслідком розширене його тлумачення судами на стадії відкриття провадження, так і значні витрати на ініціювання справи про неплатоспроможність. Фактично, лише фізична особа, яка володіє майном достатнім для покриття витрат пов'язаних з провадженням у справі та для погашення вимог кредиторів у відповідності до плану реструктуризації може ініціювати справу про неплатоспроможність. В цьому контексті варто скористатися зарубіжним досвідом реформ законодавства про неплатоспроможність (зокрема, Англії та Польщі), який свідчить про тенденцію до лібералізації правового регулювання неплатоспроможності фізичних осіб. Таким чином, пропонується вдосконалити національне законодавство з метою спрощення доступу боржників до процедур неплатоспроможності, як шляхом розробки механізмів фінансування витрат боржника для ініціювання справи, так і через застосування презумпції добросовісності фізичної особи-боржника на стадії відкриття провадження у справі про неплатоспроможність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. №2597-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#n540 (дата звернення 14.03.2026).
2. Про банкрутство: Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2343-12/ed19920514 (дата звернення 14.03.2026).
3. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII (у редакції від 30.06.1996 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2343-12/ed19920514 (дата звернення 14.03.2026).
4. Поляков Б., Радзивілюк В.В. Принципи інституту неплатоспроможності фізичних осіб. *Право України.* 2022. №7. С. 11-22. DOI: DOI: 10.33498/louu-2022-07-011.
5. Пояснювальна записка до проекту Кодексу України з процедур банкрутства. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=8060&skl=9 (дата звернення 14.03.2026).
6. Бірюков О.М. Конкурсне право. Київ. Алерта, 2020. с. 202.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення 14.03.2026).
8. Постанова Верховного Суду від 27.05.2025 у справі № 906/820/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128067252 (дата звернення 15.03.2026).
9. Ухвала Господарського суду Одеської області від 21.07.2025 у справі №916/2239/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129026518 (дата звернення 15.03.2026).
10. FSUG Opinion Paper on Personal Insolvency. April 2023. P. 11. URL: https://finance.ec. europa.eu/system/files/2023-09/fsug-opinions-230911-personal-insolvency_en.pdf (дата звернення 15.03.2026).

11. Ухвала Господарського суду Полтавської області від 09.09.2025 р. у справі № 917/880/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130680818 (дата звернення 15.03.2026).
12. Ухвала Господарського суду Полтавської області від 18.11.2025 р. у справі № 917/1941/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131940213 (дата звернення 15.03.2026).
13. Ухвала Господарського суду Івано-Франківської області від 18.11.2025 р. у справі № 917/1941/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131940213 (дата звернення 15.03.2026).
14. Бутирський А.А., Бутирська І.А. Загальні положення щодо провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2025. Серія ПРАВО. Випуск 91: частина 2. С. 9-13. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.2.1.
15. Ухвала Господарського суду Одеської області від 21.11.2025 у справі №916/4662/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131940172 (дата звернення 15.03.2026).
16. Ухвала Господарського суду Рівненської області від 30.12.2025 у справі №918/1206/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133009844 (дата звернення 15.03.2026).
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стан: Закон України №3249-IX від 13.07.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3249-20#n66 (дата звернення 15.03.2026).
18. Судова статистика за 2022 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (дата звернення 15.03.2026).
19. Судова статистика за 2023 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення 15.03.2026).
20. Судова статистика за 2024 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024 (дата звернення 15.03.2026).
21. Постанова Верховного Суду від 02.10.2025 р. у справі № 910/17033/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130827285 (дата звернення 15.03.2026).
22. Ухвала Господарського суду Харківської області від 14.10.2025 р. у справі № 922/3263/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131129825 (дата звернення 15.03.2026).
23. Dr Marek Porzycki Bankruptcy of natural persons: the Polish experience. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/32da3c45-5852-42f5-a625-e5320596f56a/content (дата звернення 15.03.2026).
24. Monika Masnicka, Joanna Kruczalak-Jankowska Evolution of consumer bankruptcy in Poland: A chance for a new life for insolvent debtors? p. 217-234. DOI: 10.1002/iir.1457 URL: https://www.researchgate.net/publication/359071919_Evolution_of_consumer_bankruptcy_in_Poland_A_chance_for_a_new_life_for_insolvent_debtors (дата звернення 15.03.2026).
25. Dorota Wiśniewska New Consumer Bankruptcy in Poland – A New Start Not Only for the Consumer? Safe Bank 4 (73) 2018. DOI: 10.26354/bb.5.4.73.2018 URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3361033 (дата звернення 10.03.2026).
26. Rafał Adamus Amended Consumer Bankruptcy Law in Poland. SOCIETAS ET IURISPRUDENTIA 2020, Volume VIII., Issue 1, Pages 19-46. DOI: https://doi.org/10.31262/1339-5467/2020/8/1/19-46 URL: http://sei.iuridica.truni.sk (дата звернення 15.03.2026).
27. Ustawa z dnia 30 sierpnia 2019 r. o zmianie ustawy – Prawo upadłościowe oraz niektórych innych ustaw. URL: https://dziennikustaw.gov.pl/DU/2019/1802?utm_source= (дата звернення 15.03.2026).
28. Iain Ramsay 'Bankruptcy Light'? –The English Debt Relief Order, Bankruptcy Simplification and Legal Change. URL: https://kar.kent.ac.uk/69422/1/Norton2.pdf (дата звернення 15.03.2026).
29. Guidance. How to get a Debt Relief Order (DRO). URL: https://www.gov.uk/guidance/how-to-get-a-debt-relief-order-dro (дата звернення 15.03.2026).
30. Commons Library Research Briefing, Debt Relief Orders (DROs), 15 July 2024. URL: https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn04982/ (дата звернення 16.03.2026).
31. Jason J. Kilborn. Expert Recommendations and the Evolution of European Best Practices for the Treatment of Overindebtedness, 1984-2010. p. 2-44. DOI:10.2139/ssrn.1663108. URL: https://www.researchgate.net/publication/228203928_Expert_Recommendations_and_the_Evolution_of_European_Best_Practices_for_the_Treatment_of_Overindebtedness_1984-2010 (дата звернення 17.03.2026).

32. Prawo upadłościowe: Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Dz. U. 2003 Nr 60 poz. 535. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20030600535/U/D20030535Lj.pdf (дата звернення 20.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Дубовський П.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 346.5:346.7
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.5

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ НАПРЯМІВ РЕЗІЛЬЄНТНОСТІ МІСТ УКРАЇНИ

Кірін Р.С.,
доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова
Національної академії наук України»
ORCID: 0000-0003-0089-4086

Кірін Р.С. Правове забезпечення стратегічних напрямів резільєнтності міст України.

У статті досліджуються актуальні питання правового забезпечення стратегічних напрямів резільєнтності міст України. Встановлено, що вертикаль напрямів стратегічного розвитку в національному законодавстві представлена: – засадами державної регіональної політики; – Державною стратегією регіонального розвитку України; – регіональними стратегіями розвитку; – стратегіями розвитку територіальних громад, які мають на меті планування їх розвитку шляхом формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах, підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів та розбудови ефективного багаторівневого урядування.

Аргументовано, що бачення стратегічних напрямів резільєнтності міста є концептуальною картиною того, яким місто має бути в умовах воєнного стану та яким має стати на етапі повоєнного відновлення, де об'єднані зусилля влади, бізнесу та жителів базуються на аналізі поточного стану його розвитку та цінностях людиноцентричності. Виділено сукупність нормативно-правових актів загально-правового забезпечення стратегічних напрямів міської резільєнтності та запропоновано визначення поняття «стратегічні напрями стійкості міста». Визначено ключові компоненти стратегічних напрямів стійкості міст: - загальні; - безпекові; - інфраструктурні; - соціально-економічні; - цифрові; - екологічні. Обґрунтовано, що інститут стратегічного розвитку міст в Україні базується на поєднанні норм переважно права національної безпеки та права цивільного захисту, містобудівного, муніципального, цифрового, економічного, соціального та екологічного права, а також інших суміжних галузей.

Систематизовано нормативно-правові акти, якими визначені стратегічні напрями стійкості міст, шляхи та інструменти реалізації на загальнодержавному рівні за суб'єктами їх прийняття. Виявлено, що чинне законодавство не лише не розкриває значення понять «національна стратегія», «державна стратегія», «галузева стратегія», але й не співвідносить одну з одною, так само як і з поняттями «регіональна стратегія», «стратегія територіальної громади».

Ключові слова: міська резільєнтність, правове забезпечення, стратегічні напрями, регіональні стратегії розвитку, державна регіональна політика, стійкість.

Kirin R.S. Legal framework for strategic directions in building resilience in Ukrainian cities.

This article examines current issues related to the legal framework for strategic directions in building the resilience of Ukrainian cities. It has been established that the vertical structure of strategic development directions in national legislation is represented by: – the principles of state regional policy; – the State Strategy for Regional Development of Ukraine; – regional development strategies; – development strategies of territorial communities, which aim to plan their development by forming a cohesive state in the social, humanitarian, economic, environmental, security, and spatial dimensions, increasing the competitiveness of regions, and building effective multilevel governance.

It has been argued that the vision of strategic directions for the city's resilience is a conceptual framework of what the city should be like under martial law and what it should become during the post-war recovery phase, where the combined efforts of the government, business, and residents are based on an analysis of the current state of its development and on human-centered values. This study identifies the body of legal and regulatory acts providing a general legal framework for the strategic directions of

urban resilience and proposes a definition of the concept of “strategic directions of urban resilience.” The key components of strategic directions for urban resilience have been identified: - general; - security; - infrastructure; - socio-economic; - digital; - environmental. It is argued that the institution of strategic urban development in Ukraine is based on a combination of provisions primarily from national security law and civil protection law, as well as urban planning, municipal, digital, economic, social, and environmental law, and other related fields.

This study systematizes the regulatory acts that define the strategic directions for urban sustainability, as well as the pathways and instruments for their implementation at the national level, categorized by the entities responsible for their adoption. It has been found that current legislation not only fails to define the terms “national strategy,” “state strategy,” and “sectoral strategy,” but also does not correlate them with one another, nor with the terms “regional strategy” and “territorial community strategy.”

Key words: urban resilience, legal framework, strategic priorities, regional development strategies, national regional policy, sustainability.

Постановка проблеми. Ескалація збройного конфлікту актуалізувало і без того надважливе питання здатності держави і суспільства: а) ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру; б) адаптуватися до змін безпекового середовища; в) підтримувати стале функціонування; г) швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій. Саме у такому розумінні наразі розглядається поняття «національна стійкість», розкрите в Концепції забезпечення національної системи стійкості [1], яка, в свою чергу, розроблена з метою реалізації Стратегії національної безпеки (далі – СНБ) України [2].

Однією з основних засад, на яких ґрунтується остання, визначено стійкість, а саме - здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей.

Вже після перших кількох тижнів повномасштабного вторгнення стало зрозуміло, якою важливою стала реформа децентралізації для стійкості країни. Завдяки перерозподілу відповідальності на місцевий рівень російський план захоплення влади в Україні провалився. Міста знову стали фортецями, як це було в минулому, а звичайні цивільні – воїнами [3]. В цьому аспекті одне з ключових місць посідає сфера правового забезпечення стратегічних напрямів стійкості (резільєнтності) вітчизняних міст. Йдеться про визначення та врегулювання тих пріоритетних секторів і галузей міського середовища, базових шляхів розвитку міської громади, які спрямовані на досягнення довгострокової мети (стратегічної концепції), сфокусованого підходу щодо зосередження та використання певних ресурсів для безпеки населення, отримання найбільшої доданої вартості, забезпечення реалізації місії воєнного часу та повоєнної візії. Тож, дослідження стратегічних напрямів резільєнтності міст України в контексті їх правового забезпечення є актуальним та своєчасним.

Метою цієї роботи є аналіз і систематизація чинного національного законодавства у сфері забезпечення стратегічних напрямів резільєнтності міст України.

Стан опрацювання проблематики. Обрана для дослідження тематика, в силу свого комплексного характеру, була й залишається предметом зацікавленості міжгалузевої спільноти науковців з різних сфер. З позицій юриспруденції були опрацьовані: - правові та організаційні засади резильєнтності міст України [4]; - стійкість територіальних громад (далі – ТГ) в Україні [5]; - стійкість ТГ як фактор зміцнення національної безпеки [6]; - український та європейський контекст стійкості до небезпекових викликів [7]; - організація системи забезпечення національної стійкості на регіональному і місцевому рівнях [8]. З точки зору відкритості та стійкості міст, як взаємозалежних компонентів Цілі 11 сталого розвитку (забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості та екологічної стійкості міст), де прозорість управління, інклюзивність (відкритість) та адаптивність до криз (стійкість) забезпечують безпечне середовище, були розглянуті: - поняття та правові засади відкритого міста [9]; - економіко-правове забезпечення відкритості міст України [10]. Втім говорити про науково-практичну вичерпаність обраної проблематики очевидно зарано, адже нові виклики потребують системного підходу до аналізу чинного законодавства у сфері стратегічних напрямів резільєнтності міст України.

Виклад основного матеріалу. ***Термінологічні аспекти стратегічних напрямів резільєнтності міст.*** Сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення є, згідно із Законом України «Про націо-

нальну безпеку України», одним із фундаментальних національних інтересів України. Реалізація останніх здійснюється, в тому числі, й через стратегічне планування. Зокрема, стосовно питань розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації та проведення моніторингу реалізації зазначених стратегій і планів заходів, Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) затвердив [11]: - Порядок розроблення, затвердження, проведення моніторингу та оцінювання реалізації регіональних стратегій розвитку (далі – РСР) і планів заходів з їх реалізації; - Порядок підготовки та надання висновку про відповідність проєктів РСР, планів заходів з їх реалізації та змін до них встановленим вимогам щодо їх підготовки, стратегічним цілям і пріоритетам, визначеним Державною стратегією регіонального розвитку України [12] (далі – СРР). Ці документи були розроблені відповідно до ч. 5 та 7 ст. 10, ч. 1 ст. 11, ч. 4 ст. 24 Закону України «Про засади державної регіональної політики» [13] (далі – закон про ДРП).

Тож, вертикаль напрямів стратегічного розвитку в національному законодавстві представлена: - засадами ДРП; - Державною стратегією регіонального розвитку України; - регіональними стратегіями розвитку; - стратегіями розвитку територіальних громад (далі – СРТГ). Останні передбачені у змінах до закону про ДРП [14], що набули чинності 27.07.2022 р., і мають на меті планування розвитку ТГ (крім міст Києва та Севастополя). В їх основу мають бути покладені як цілі СРР так і стратегічні цілі ДРП, а саме: - формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах; - підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів; - розбудова ефективного багаторівневого врядування. Тобто йдеться саме про комплексний характер стратегічного забезпечення резільєнтності міст України [15], який на сучасному етапі, має спиратися на Концепцію національної системи стратегічного планування [16]. Адже в Україні на загальнодержавному рівні: - відсутня проста та ефективна система цілевизначення, цілепокладання та забезпечення цілеспрямованого розвитку, яка реалізується через взаємоузгоджену ієрархічну систему документів державного стратегічного планування; - законами України не визначено як поняття «стратегічне планування», так і похідні від нього поняття - «стратегічні документи» або «документи стратегічного планування» тощо.

Внаслідок існування широкого неузгодженого правого поля, що регулює стратегічне планування у сфері соціально-економічного розвитку на загальнодержавному рівні, в Україні склалася практика розроблення значної кількості різних стратегічних документів. На сьогодні на загальнодержавному рівні прийнято 333 стратегічних документи різних типів (без урахування планів діяльності органів влади), розподіл яких представлено в таблиці (таблиця 1).

Таблиця 1

Розподіл чинних стратегічних документів загальнодержавного рівня (за даними [16])

Вид документу	***Кількість***	***Відсоток***
Стратегія	102	30,6
План	98	29,5
Концепція	79	23,7
Програма	32	9,6
Інші програмні документи	22	6,6

У 102 стратегіях визначено понад 600 цілей (із них понад 350 - стратегічні). Тож, серед ключових причин існування такої практики стратегічного планування у сфері соціально-економічного розвитку на загальнодержавному рівні, визнано значну кількість законодавчих актів, що фрагментарно регулюють питання щодо стратегічного планування, містять норми, що суперечать одна одній.

Заради об'єктивності варто зазначити, що поняття «стратегічне планування» хоч і було раніше розкрито у національному законодавстві, але більшість відповідних нормативно-правових актів (далі – НПА) втратила чинність. Зокрема, у наказі Міністерства економіки України (далі – Мінекономіки) від 06.04.2011 р. № 327, «стратегічне планування» було розкрито як процес визначення цілей та завдань органу планування щодо розвитку сфери діяльності, методів і способів досягнення цих цілей відповідно до пріоритетів державної політики та можливостей органу плануван-

ня. Цей процес включає етапи складання (розроблення), затвердження, виконання, моніторингу, коригування та оцінки виконання стратегічного плану.

На прикладі стратегічного плану розвитку суб'єкта господарювання державного сектору економіки також можна віднайти й розуміння цього поняття, як документу у форматі презентації, який визначає місію, стратегічні напрями, цілі та завдання економічного та соціального розвитку діяльності суб'єкта господарювання, кадрові і матеріальні ресурси, необхідні для їх реалізації на довгостроковий період, потенційні ризики та управління ними (наказ Мінекономіки від 01.09.2022 р. № 2897). Також варто відмітити, що на підзаконному рівні термін «стратегічні документи» також розкритий (наказ Національного агентства України з питань державної служби від 11.04.2018 р. № 84), але його розуміння носить чітко виражений відомчий і досить фрагментарний характер.

На звершення термінологічного блоку тематики зазначу також, що наразі поняття «стратегічне бачення розвитку регіону» розуміється як перспектива соціально-економічного, екологічно збалансованого та інноваційного розвитку регіону на довгостроковий період (із урахуванням його унікальних особливостей), яка відображає бажаний стан регіону в майбутньому, що характеризується сталими позитивними змінами щодо його розвитку та підвищенням рівня життя населення. Водночас, специфіка стратегічного бачення (візії) розвитку міста полягає у спільному, погодженому міською ТГ уявлення про бажане майбутнє міста, яке визначає його довгострокові цілі, конкурентні переваги та напрями трансформації, зазвичай орієнтовні на 7-10 років, з метою досягнення ТГ поставленої мети на основі Плану заходів, який зазвичай охоплює середньостроковий період (3-5 років).

Очевидно, якщо змінити термін «регіон» на «місто», отримаємо цілком прийнятне та коректне формулювання категорії «стратегічне бачення розвитку міста», яке стане тим орієнтиром, на який має бути спрямований основний правовий вплив, в тому числі й в аспекті резільєнтності вітчизняних міст. Таким чином, під поняттям «стратегічні напрями стійкості міста» пропонується розуміти довгострокові, узгоджені пріоритети розвитку, спрямовані на здатність міської громади протистояти кризам (війна, епідемії, стихійні лиха), швидко відновлюватися та функціонувати на основі забезпечення міською владою цивільної безпеки, адаптивної інфраструктури, інноваційної економічної стабільності, екологічного балансу, соціальної згуртованості та ефективного цифрового управління.

Загально-правові питання стратегічних напрямів міської резільєнтності. На рівні міських ТГ проєкти СРТГ розробляються виконавчими органами міських рад, що представляють ТГ, на строк та з урахуванням пріоритетів, що визначені Державною СРР, відповідними РСР, та затверджуються разом із планів заходів з їх реалізації міськими радами. При цьому, Методичні рекомендації щодо порядку розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації СРТГ затверджуються центральним органом виконавчої влади (далі – ОВВ), що забезпечує формування ДРП [17]. Крім того, Методичні рекомендації розробляються профільними міністерствами й щодо відповідних сфер їх повноважень. Так, Міністерством культури та інформаційної політики України затверджені подібні рекомендації щодо розроблення стратегічних і програмних документів стосовно розвитку культури на регіональному та місцевому рівні (наказ від 31.05.2023 р. № 306).

Тож, бачення стратегічних напрямів резільєнтності міста є концептуальною картиною того, яким місто має бути в умовах воєнного стану та яким має стати на етапі повоєнного відновлення (наприклад, «розумне», «комфортне», «індустріальне»), тобто того «бажаного майбутнього», що об'єднує зусилля влади, бізнесу та жителів, базується на аналізі поточного стану його розвитку та цінностях людиноцентричності - повазі до прав людини, інклюзії, прозорості, співтворенні (co-creation), гідності та рівності, забезпечуючи участь містян у прийнятті важливих для міста рішень. Ця візія має лежати в основі створення СРТГ та суміжного з нею плану, що перетворює бажаний образ у конкретні кроки, проєкти та результативні показники. Вона реалізується через розробку комплексних планів розвитку, які враховують як короткострокові безпекові виклики, так і довгострокову стратегію сталого розвитку. При цьому, ключовими компонентами стратегічних напрямів стійкості міст є наступні:

Загальні: 1.1) спільна мета – напрям розкриває consensus-орієнтоване уявлення жителів та влади про вигляд міста; 1.2) часовий вимір - довгостроковість стратегічних напрямів та середньостроковість (короткостроковість) планів з їх реалізації; 1.3) конкурентоспроможність – напрям має визначатися унікальністю та позиціонуванням міста; 1.4) якість життя – напрям передусім повинен мати орієнтацію на екологічні, соціальні та економічні потреби міської ТГ;

Безпекові: 2.1) безпека та цивільний захист - розробка планів безпеки, захист критичної інфраструктури, створення мережі укриттів та оновлення систем оповіщення; 2.2) енергетична стійкість - децентралізація енергосистеми, впровадження відновлюваних джерел енергії, забезпечення роботи критичних об'єктів під час блекаутів; 2.3) інституційний потенціал - наявність чітких алгоритмів координації між фахівцями на рівні ТГ та відповідними службами (рятівнники, поліція, медицина); 2.4) заходи стійкості міст (urban resilience) - сукупність ресурсів, стратегій та механізмів, які дозволяють міській системі витримувати критичні навантаження, швидко відновлюватися після потрясінь та адаптуватися до нових загроз;

Інфраструктурні: 3.1) стійкість житлового фонду - оцінка потреб, ремонт пошкодженого житла та створення умов для проживання внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), участь в Ініціативі «Житлове господарство Східної Європи»; 3.2) доступність середовища - створення мережі безпечних громадських просторів; 3.3) впровадження принципів безбар'єрності - забезпечення мобільності та порятунку людей з інвалідністю та інших маломобільних груп; 3.4) захист критичної інфраструктури - забезпечення безперебійного функціонування систем енерго-, водо- та теплопостачання, а також зв'язку в умовах ескалації чи аварій;

Соціально-економічні: 4.1) соціальна згуртованість та адаптація - інтеграція ВПО, забезпечення доступу до послуг охорони здоров'я та освіти, підтримка психологічної стійкості громади; 4.2) економічна адаптація - підтримка місцевого бізнесу, релокація підприємств, створення нових робочих місць та стимулювання інвестицій; 4.3) ресурсне забезпечення - наявність необхідних матеріальних та фінансових резервів для подолання наслідків надзвичайних ситуацій; 4.4) громадська участь та соціальна згуртованість - готовність мешканців до швидкої мобілізації, взаємодопомоги та участі у процесах раннього відновлення;

Цифрові: 5.1) розумне управління та цифровізація - використання даних для прийняття рішень, цифровізація адміністративних послуг, прозорість дій влади, використання відкритих даних для прийняття рішень та залучення мешканців, підвищення кваліфікації населення у використанні цифрових технологій; 5.2) цифрова стійкість та smart-інфраструктура - використання сучасних систем моніторингу, оповіщення та цифрових сервісів для управління кризами; 5.3) цифрові інструменти - цифрові двійники (Digital Twins), розумна мобільність (Smart Mobility), нтелектуальні енергомережі (Smart Grids); 5.4) кібербезпека та захист даних - виявлення загроз на основі штучного інтелекту (далі – ШІ) для захисту міської цифрової інфраструктури;

Екологічні: 6.1) циркулярне управління відходами - переробка сміття, компостування та зменшення утворення відходів; 6.2) зелена інфраструктура - створення парків, скверів, «зелених дахів», розвиток зелених зон та вертикальних садів для регулювання мікроклімату (зменшення ефекту «островів тепла») та покращення якості повітря, захист міських екосистем; 6.3) раціональне управління водними ресурсами - впровадження систем дощових садів, проникних покриттів та очищення стічних вод для захисту від повеней; 6.4) екологічна безпека та чиста енергія - зниження антропогенного навантаження, перехід на відновлювані джерела енергії та зменшення викидів парникових газів, збереження біорізноманіття:, які забезпечують природні послуги (очищення повітря, води).

Слід погодитися із висновками проведеного дослідження, яке засвідчило ключову роль стратегічного планування у забезпеченні сталого розвитку міст в умовах сучасних викликів, зокрема воєнних дій в Україні. Систематизація теоретичних засад стратегічного планування дозволило акцентувати його координуючу, цільову та структуризуючу функції в муніципальному управлінні. В умовах низки викликів воєнного часу стратегія сталого розвитку міст має набути адаптаційного характеру, включаючи забезпечення енергетичної стійкості, вирішення соціальних проблем, відновлення економіки та екологічну рекультивацію [18].

Відповідні кроки у правовому забезпеченні стратегічних напрямів міської резільєнтності зробили також парламент і президент. Виділю лише окремі закони, що були прийняті в цьому напрямі протягом 2024-2025 рр. щодо:

- народовладдя на рівні місцевого самоврядування, яке передбачає, що порядок ініціювання, проведення та застосування механізмів місцевої демократії регулюється органами місцевого самоврядування (далі – ОМС) у статутах громад або окремих рішеннях місцевих рад [19];

- забезпечення прозорості місцевого самоврядування, яке передбачає відеофіксацію пленарних засідань ради та засідань постійних комісій ради, трансляцію пленарних засідань ради в мережі Інтернет, оприлюднення на єдиному державному веб-порталі відкритих даних та на офіційних веб-сайтах ОМС публічної інформації тощо [20];

- забезпечення законності та прозорості в діяльності ОМС, яке передбачає здійснення державного нагляду за законністю актів ОМС, забезпечення законності актів міських, районних у місті рад, їх виконавчих органів, районних рад тощо [21].

Тож, сьогодні стійкість урбаністичного середовища виходить за межі лише екологічної безпеки і включає здатність міста, систем його управління (соціальних, економічних, технічних та екологічних) і мешканців поглинати зовнішні виклики, бути готовими до техногенних катастроф, пандемій, кліматичних змін та воєнних конфліктів, оперативно адаптуватися до змін і швидко відновлюватися після кризових подій, в тому числі й з використанням інструментів електронної демократії та урядування [22].

Крім зазначених законодавчих актів, до загального блоку НПА, що визначають стратегічні напрями стійкості вітчизняних міст, також варто віднести й низку підзаконних актів, як то:

- питання розроблення Державної СРР України і плану заходів з її реалізації та проведення їх моніторингу реалізації – затверджені Порядки розроблення Державної СРР та програм регіонального розвитку, що ґрунтуються на принципах ДРП і здійснюються з використанням територіально-орієнтованого підходу та смарт-спеціалізації (підходу стратегічного планування регіонального розвитку і визначення сфер втручання, що забезпечує економічне зростання та базується на розкритті інноваційного потенціалу, унікальності наявних активів, конкурентних переваг регіону, найбільш ефективному їх використанні) [23];
- питання проведення моніторингу та оцінювання ДРП [24];
- порядки з питань відновлення та розвитку регіонів і ТГ [25];
- Комплексні плани стійкості регіонів та окремих міст [26].

Таким чином, інститут стратегічного розвитку міст в Україні базується на поєднанні норм переважно права національної безпеки та права цивільного захисту, містобудівного, муніципального, цифрового, економічного, соціального та екологічного права, а також інших суміжних галузей. Разом вони утворюють юридичний фундамент, який дозволяє місту не просто «виживати», а швидко відновлюватися від наслідків криз різноманітного походження (економічних, соціально-політичних, техногенних та інфраструктурних, екологічних та кліматичних, демографічних та медичних, військових (безпекових) тощо).

Спеціально-правовий блок забезпечення стратегічних напрямів міської резільєнтності. Серед основних характеристик документів стратегічного напряму розвитку будь-якого об'єкту чи суб'єкту зазвичай виокремлюють - довгостроковість, пріоритетність, орієнтацію на результат та закладення основи для планів їх реалізації. Тож, стратегічний напрям допомагає об'єднати різні галузі діяльності міської влади, бізнесу та мешканців під єдиною метою, що є важливою вимогою для якісного розвитку міського середовища та покращення якості життя у міській ТГ. Стратегія міської резільєнтності відображає змістовні та просторові пріоритети на найближчий період воєнного стану і є основною передумовою для більш детального планування галузей розвитку міста в умовах повоєнного відновлення. При цьому, в будь-якому випадку слід враховувати незворотність стратегічного переходу України до людиноцентричної моделі, що поєднує цифровізацію, ШІ та інновації для вирішення соціальних викликів, стійкого відновлення та синхронізації з економікою ЄС [27]. Водночас, епоха Суспільства 5.0 та його складової Індустрії 5.0, що супроводжуються стрімкою інтеграцією фізичних, цифрових та біологічних систем і технологій, створює нові виклики як для країни в цілому так і для окремих міських ТГ, адже в центрі їх уваги має знаходитися людина, її добробут і здоров'я.

Один з базових НПА стратегічного характеру, яким безумовно є СНБ, став основою для розроблення спеціальних документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони, які визначатимуть шляхи та інструменти її реалізації. Результати систематизації стратегічних напрямів правового забезпечення стійкості міст на загальнодержавному рівні за органами влади представлено в таблиці (таблиця 2).

Таблиця 2

Стратегічні напрями правового забезпечення стійкості міст на загальнодержавному рівні за органами влади

Нормативно-правовий акт	***Сфера забезпечення***
Верховна Рада України	
закон від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР	про місцеве самоврядування в Україні
закон від 02.10.2012 р. № 5403-VI	Кодекс цивільного захисту України
закон від 21.06.2018 р. № 2469-VIII	про національну безпеку України
закон від 16.07.2021 р. № 1702-IX	про основи національного спротиву
закон від 16.11.2021 р. № 1882-IX	про критичну інфраструктуру
закон від 01.12.2022 р. № 2804-IX	про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією
проєкт закону, станом на 29.05.2025 р. надано порівняльну таблицю (друге читання)	про безпеку та здоров'я працівників на роботі
закон від 18.09.2025 р. № 4609-IX	про запровадження заходів безпеки в закладах загальної середньої освіти
Президент України, Рада національної безпеки і оборони України	
указ від 14.09.2020 р. № 392/2020; рішення від 14.09.2020 р.	Стратегія національної безпеки України
указ від 24.03.2021 р. № 119/2021	Національна стратегія у сфері прав людини
указ від 25.03.2021 р. № 121/2021; рішення від 25.03.2021 р.	Стратегія воєнної безпеки України
указ від 02.06.2021 р. № 225/2021; рішення від 14.05.2021 р.	Стратегія людського розвитку
указ від 11.08.2021 р. № 347/2021 р.; рішення від 11.08.2021 р.	Стратегія економічної безпеки України до 2025 р.
указ від 11.08.2021 р. № 348/2021;	Стратегія комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України до 2025 р.
указ від 20.08.2021 р. № 372/2021; рішення від 18.06.2021 р.	Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України
указ від 26.08.2021 р. № 447/2021; рішення від 14.05.2021 р.	Стратегія кібербезпеки України
указ від 26.08.2021 р. № 448/2021; рішення від 30.07.2021 р.	Стратегія зовнішньополітичної діяльності України
указ від 27.09.2021 р. № 487/2021	Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 рр.
указ від 17.12.2021 р. № 668/2021; рішення від 15.10.2021 р.	Стратегія біобезпеки та біологічного захисту
указ від 28.12.2021 р. № 685/2021; рішення від 15.10.2021 р.	Стратегія інформаційної безпеки
указ від 16.02.2022 р. № 56/2022; рішення від 30.12.2021 р.	Стратегія забезпечення державної безпеки
указ від 17.07.2024 р. № 468/2024; рішення від 17.07.2024 р.	Стратегія морської безпеки України
Кабінет Міністрів України	
розпорядження від 24.07.2019 р. № 687-р	Стратегія інтегрованого управління кордонами до 2025 р.
постанова від 05.08.2020 р. № 695	Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 рр.

розпорядження від 14.04.2021 р. № 366 (в редакції розпорядження від 25.03.2025 р. № 294-р)	Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 р.
розпорядження від 04.08.2021 р. № 907-р	Стратегія енергетичної безпеки
розпорядження від 20.10.2021 р. № 1363-р	Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату до 2030 р.
розпорядження від 24.02.2023 № 176-р	Стратегія розвитку індустріальних парків на 2023-2030 рр.
розпорядження від 27.10.2023 р. № 990-р	Стратегія реформування системи шкільного харчування до 2027 р.
постанова від 15.12.2023 р. № 1322	Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності до 2030 р.
розпорядження від 28.06.2024 р. № 616-р	Національна стратегія протимінної діяльності до 2033 р.
розпорядження від 23.07.2024 р. № 684-р	Стратегія продовольчої безпеки України до 2027 р.
розпорядження від 30.08.2024 р. № 821-р	Стратегія відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва до 2027 р.
розпорядження від 29.11.2024 р. № 1209-р	Стратегія ветеранської політики до 2030 р.
розпорядження від 31.12.2024 р. № 1350-р	Стратегія формування системи повернення з військової служби до цивільного життя до 2033 р.
розпорядження від 31.12.2024 № 1351-р	Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України до 2030 р.
розпорядження від 17.01.2025 р. № 34-р	Стратегія розвитку системи охорони здоров'я до 2030 р.
розпорядження від 04.03.2025 р. № 183-р	Стратегія розвитку фонду захисних споруд цивільного захисту до 2034 р.
розпорядження від 04.06.2025 р. № 546-р	Стратегія розвитку сфери електронних комунікацій України до 2030 р.

Варто відмітити, що у наведеному переліку охоплені переважно «стратегії безпеки», як базові НПА, спрямовані на стійкість міст та їх населення. Водночас, у вітчизняному законодавстві наявна й значна кількість «національних стратегій» (наприклад, Національна економічна стратегія на до 2030 р., постанова КМУ від 03.03.2021 р. № 179; Національна транспортна стратегія України до 2030 р., постанова КМУ від 27.12.2024 р. № 1550 тощо), «державних стратегій» (Державна стратегії управління лісами України до 2035 р., розпорядження КМУ від 29.12.2021 р. № 1777-р та ін.), «галузевих стратегій» (Енергетична стратегія України до 2050 р., розпорядження КМУ від 21.04.2023 р. № 373-р; Стратегія розвитку культури в Україні до 2030 р., розпорядження КМУ від 28.03.2025 р. № 293-р). При цьому, чинне законодавство не лише не розкриває їх значення, але й не співвідносить одну з одною, так само як і з поняттями «регіональна стратегія», «стратегія ТГ» тощо.

Уявляється, що основними критеріями розмежування та формулювання на їх основі відповідних дефініцій, можуть виступати: - система підпорядкованості (ієрархія) та взаємозв'язок; - масштаб і суб'єкти впливу; - рівень і суб'єкт прийняття; - мета; - сфера застосування; - інструменти реалізації та інші.

Також слід відмітити, що строк дії низки стратегій загальнодержавного рівня або вже вийшов або ж наближається до закінчення, що тягне за собою некоректність змісту стратегій нижчого рівня. Ця обставина є ще більш актуальною в умовах невизначеності періоду воєнного стану і обумовлює прийняття одного з двох можливих рішень – продовження терміну дії чинної стратегії чи прийняття нової, тимчасової - на воєнний період. Окремо слід нагадати, що одна зі стратегій, передбачених СНБ, взагалі ще не прийнята, хоча з початку її підготовки минуло більше 2-х років. Мова про Стратегію громадської безпеки та цивільного захисту України - документ довгострокового планування, що розробляється на основі СНБ і визначає: - напрями державної політики щодо гарантування захищеності життєво важливих для держави, суспільства та особи інтересів,

прав і свобод людини і громадянина; - цілі та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних загроз та балансу інтересів у період дії правового режиму воєнного стану та у відбудовний період після закінчення воєнних дій відповідно до практики демократичних європейських держав [28].

Крім того, центральним ОВВ, парламенту та профільним службам при формуванні документів стратегічного характеру варто враховувати й позиції громадських інституцій. Зокрема, в рамках проєкту «Адаптивне планування на випадок надзвичайних ситуацій для прифронтових та прикордонних громад» було презентовано узагальнені аналітичні рекомендації із систематизованими висновками та виявленими прогалинами. Документ побудовано навколо восьми тематичних блоків [29]: – воєнно-адаптоване планування та алгоритм першої години; – багатоканальне оповіщення та післяподієва координація; – захист критичної інфраструктури; – вразливі групи, евакуація сімей з дітьми та свійські тварини; – релокація органу управління та безперервність функціонування; – евакуація архівів, культурної спадщини та критичного майна; – транспорт, пальне та практичні навчання; – людський фактор та кризова комунікація.

Висновки. Розгляд правового забезпечення стратегічних напрямів резільєнтності міст України дав підстави для наступних узагальнень.

Встановлено, що вертикаль напрямів стратегічного розвитку в національному законодавстві представлена: – засадами державної регіональної політики; – Державною стратегією регіонального розвитку України; – регіональними стратегіями розвитку; – стратегіями розвитку територіальних громад, які мають на меті планування їх розвитку шляхом формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах, підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів та розбудови ефективного багаторівневого врядування.

Виявлено, що в Україні на загальнодержавному рівні склалася практика розроблення значної кількості різних стратегічних документів, але при цьому питання щодо стратегічного планування врегульовані у фрагментарний і нерідко - колізійний спосіб, відсутня системність забезпечення цілеспрямованого розвитку, яка має реалізуватися через взаємоузгоджену ієрархічну систему документів державного стратегічного планування. В умовах неузгодженого правого поля, що регулює стратегічні напрями соціально-економічного розвитку, у більш ніж 100 стратегіях визначено понад 600 цілей, з яких понад 350 – стратегічні. Термінологічні проблеми супроводжуються невизначеністю таких понять як «стратегічне планування», «стратегічні документи», «документи стратегічного планування» тощо.

Аргументовано, що бачення стратегічних напрямів резільєнтності міста є концептуальною картиною того, яким місто має бути в умовах воєнного стану та яким має стати на етапі повоєнного відновлення, де об’єднані зусилля влади, бізнесу та жителів базуються на аналізі поточного стану його розвитку та цінностях людиноцентричності. Ця візія має лежати в основі створення стратегії розвитку територіальної громади та суміжного з нею комплексного плану. З їх допомогою бажаний образ має бути перетворений у конкретні кроки, проєкти та результативні показники, які враховуватимуть як короткострокові безпекові виклики, так і довгострокову стратегію сталого розвитку на засадах спільного, погодженого міською громадою уявлення про конкурентні переваги та напрями трансформації міського середовища.

Запропоновано під поняттям «стратегічні напрями стійкості міста» розуміти довгострокові, узгоджені пріоритети розвитку, спрямовані на здатність міської громади протистояти кризам (війна, епідемії, стихійні лиха), швидко відновлюватися та функціонувати на основі забезпечення міською владою цивільної безпеки, адаптивної інфраструктури, інноваційної економічної стабільності, екологічного балансу, соціальної згуртованості та ефективного цифрового управління.

Визначено ключові компоненти стратегічних напрямів стійкості міст: 1) загальні – спільна мета, часовий вимір, конкурентоспроможність, якість життя; 2) безпекові – безпека та цивільний захист, енергетична стійкість, інституційний потенціал, заходи стійкості міст; 3) інфраструктурні – стійкість житлового фонду, доступність середовища, впровадження принципів безбар’єрності, захист критичної інфраструктури; 4) соціально-економічні – соціальна згуртованість, економічна адаптація, ресурсне забезпечення, громадська участь та соціальна згуртованість; 5) цифрові – розумне управління та цифровізація, цифрова стійкість та smart-інфраструктура, цифрові інструменти, кібербезпека та захист даних; 6) екологічні – циркулярне управління відходами, зелена інфраструктура, раціональне управління природними ресурсами, екологічна безпека та чиста енергія.

Виділено сукупність нормативно-правових актів загально-правового забезпечення стратегічних напрямів міської резільєнтності, що були прийняті протягом 2024-2025 рр. щодо: - народовладдя на рівні місцевого самоврядування; – забезпечення прозорості місцевого самоврядування; – забезпечення законності в діяльності органів місцевого самоврядування; – порядку розроблення Державної стратегії регіонального розвитку, проведення її моніторингу та оцінювання; – порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад; – Комплексних планів стійкості регіонів та окремих міст.

Обґрунтовано, що інститут стратегічного розвитку міст в Україні базується на поєднанні норм переважно права національної безпеки та права цивільного захисту, містобудівного, муніципального, цифрового, економічного, соціального та екологічного права, а також інших суміжних галузей. Разом вони утворюють юридичний фундамент, який дозволяє місту не просто «виживати», а швидко відновлюватися від наслідків криз економічного, соціально-політичного, техногенного, інфраструктурного, екологічного, кліматичного, демографічного, медичного, військового (безпекового) та іншого походження.

Систематизовано нормативно-правові акти, якими визначені стратегічні напрями стійкості міст, шляхи та інструменти реалізації на загальнодержавному рівні за суб'єктами їх прийняття: 1) парламент – місцеве самоврядування, цивільний захист, національна безпека і національний спротив, критична інфраструктура, безпека та здоров'я працівників; 2) Президент України та Рада національної безпеки і оборони України – права людини і людський розвиток, державна, воєнна, економічна, інформаційна безпека і кібербезпека, біобезпека та біологічний захист; 3) уряд – регіональний розвиток, енергетична, продовольча, екологічна та кліматична безпека, індустріальні парки, протимінна діяльність, захисні споруди цивільного захисту, електронні комунікації, інноваційна діяльність, цифрова трансформація підприємництва, цифровий розвиток України, система охорони здоров'я.

Виявлено, що чинне законодавство не лише не розкриває значення понять «національна стратегія», «державна стратегія», «галузева стратегія», але й не співвідносить одну з одною, так само як і з поняттями «регіональна стратегія», «стратегія територіальної громади». Уявляється, що основними критеріями розмежування та формулювання на їх основі відповідних дефініцій, можуть виступати: – система підпорядкованості (ієрархія) та взаємозв'язок; – масштаб і суб'єкти впливу; – рівень і суб'єкт прийняття; – мета; – сфера застосування; – інструменти реалізації та інші.

Відмічено, що строк дії низки стратегій загальнодержавного рівня або вже вийшов або ж наближається до закінчення, що тягне за собою некоректність змісту стратегій нижчого рівня. Ця обставина є ще більш актуальною в умовах невизначеності періоду воєнного стану і обумовлює пропозицію прийняття рішення про продовження терміну дії чинної стратегії чи прийняття нової, тимчасової – на воєнний період. Окремо слід заначити, що одна зі стратегій, передбачених Стратегією національної безпеки, а саме – Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України взагалі не прийнята, хоча з початку її підготовки минуло більше двох років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20.08.2021 р. «Про запровадження національної системи стійкості»: Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text.
3. Кузишин А. Міська стійкість: як міста адаптуються до викликів сьогодення. Mistosite. (14.03.2025). URL: https://mistosite.org.ua/articles/miska-stiikist-iak-mista-adaptuiutsia-do-vyklykiv-sohodennia.
4. Шульга О.В. Правові та організаційні засади резильєнтності міст України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право.* 2025. Вип. 90: ч. 2. С. 245-252. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.2.35.
5. Стешенко Т.В., Кречик А.С., Кривець О.В. Стійкість територіальних громад в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право.* 2025. Вип. 88: ч. 1. С. 197-202.DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.28.

6. Кулик А. Стійкість територіальних громад як фактор зміцнення національної безпеки. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти «Публічне управління та адміністрування».* 2024. № 2(7). С. 59-65. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
7. Князєва О.В., Іжа М.М., Дядюра К.О., Пахомова Т.І., Домашевська К.О. Стійкість до небезпекових викликів: український та європейський контекст: навч. посіб. Одеса: НУ «Одеська політехніка», 2025. 175 с. URL: https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/ node_int_progs/navchalnyy_posibnyk_2025_proyekt_no_101175025_-_euresissecur.pdf.
8. Організація системи забезпечення національної стійкості на регіональному і місцевому рівнях: аналіт. доп. / Резнікова О.О., Войтовський К.Є. Лепіхов А.В.; за заг. ред. О.О. Резнікової. Київ: НІСД, 2021. 140 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-09/analytrep_08_2021.pdf.
9. Роман Кірін, Володимир Шеховцов. «Відкрите місто»: поняття та правові засади. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences.* 2022. № 2. С. 96-103. DOI: https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-16.
10. Устименко В., Тарасевич О., Кірін Р., Панкова Л. Економіко-правове забезпечення відкритості міст України. *Економіка України.* 2025. Том 68, № 2 (759), С. 28-46. DOI: https://doi.org/10.15407/econo myukr.2025.02.028.
11. Деякі питання розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації та проведення моніторингу реалізації зазначених стратегій і планів заходів: постанова Кабінету Міністрів України від 04.08.2023 р. № 816 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 28.01.2026 р. № 81). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/816-2023-%D0%BF#Text.
12. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 13.08.2024 р. № 940). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text.
13. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України від 09.07.2022 р. № 2389-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text.
15. Кірін Р.С. Правове забезпечення комплексної резильєнтності міст України. *Український політико-правовий дискурс.* 2025. №13. DOI: https://doi.org/10.5281/ zenodo.16657770.
16. Про схвалення Концепції національної системи стратегічного планування: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.08.2025 р. № 853-р. *Офіційний вісник України.* 2025. № 73, ст. 5019.
17. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку територіальних громад: наказ Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 21.12.2022 р. № 265. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0265914-22#Text.
18. Белінська Я.В., Скорик М.О. Стратегічні аспекти сталого розвитку міст та територій: теорія і практика. *Економічна наука.* 2025. № 9. С. 16-21. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.9.16.
19. Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування: Закон України від 09.05.2024 р. № 3703-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3703-IX#Text.
20. Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо забезпечення прозорості місцевого самоврядування: Закон України від 22.02.2024 р. № 3590-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3590-IX#Text.
21. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення законності та прозорості в діяльності органів місцевого самоврядування: Закон України від 05.11.2025 р. № 4677-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4677-%D0%86%D0%A5#Text.
22. Кірін Р.С. Актуальні проблеми урбаністичного права: відкритість, цифровізація, резильєнтність: монографія / *НАН України. Державна установа «Інститут економіко-правових*

досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України». Київ, Дніпро: Журфонд,, 2026. 610 с. DOI: https://doi.org/10.35668/978-617-14-0514-1.
23. Деякі питання розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів з її реалізації та проведення моніторингу реалізації зазначених Стратегії і плану заходів: постанова Кабінету Міністрів України від 04.08.2023 р. № 817. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/817-2023-%D0%BF#Text.
24. Деякі питання проведення моніторингу та оцінювання державної регіональної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2024 р. № 305. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2024-%D0%BF#Text.
25. Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад: постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2023 р. № 731. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-2023-%D0%BF#Text.
26. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 3 березня 2026 року «Щодо Комплексних планів стійкості регіонів та окремих міст»: Указ Президента України від 14.03.2026 р. № 239/2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/239/2026#Text.
27. Кірін Р.С., Хоменко В.Л., Пащенко О.А. Інноваційна складова резільєнтності міста: цифрові та правові виміри. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Право».* 2025. № 7(37), С. 447-468. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-7(37)-447-468.
28. Оголошення про початок підготовки Міністерством внутрішніх справ України Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України. *Міністерство внутрішніх справ України.* (06.11.2023). URL: https://mvs.gov.ua/planuvannia/strategiia-gromadskoyi-bezpeki-ta-civilnogo-zaxistu.
29. Презентовано методичні рекомендації щодо підвищення стійкості прифронтових та прикордонних громад до надзвичайних ситуацій: підсумки шестимісячного проєкту. *Асоціація об'єднаних територіальних громад.* (23.03.2026). URL: https://hromady.org/prezentovano-metodichni-rekomendacii.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Кірін Р.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.94:004.9
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.6

СКРІНШОТИ ЯК ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКАЗ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРАХ: ПРАВОВІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Кожухова О.О.,
студентка 5-го курсу факультету
міжнародного та європейського права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0004-8248-9467
e-mail: orynakozhukhova@gmail.com

Кожухова О.О. Скріншоти як електронний доказ у господарських спорах: правові питання та шляхи вдосконалення.

Стаття присвячена дослідженню концептуальних та практичних проблем правового регулювання використання скріншотів як доказів у господарському процесі. Визначено основні складнощі щодо підтвердження достовірності електронних доказів та особливості їх використання на різних рівнях судочинства. Розглянуто підходи Великої Палати Верховного Суду та іноземних судів щодо визнання скріншотів належними доказами, що висвітлює нерівномірність судової практики.

Метою статті є всебічний та системний аналіз прогалин у процесуальному законодавстві України щодо використання електронних доказів. Особлива увага приділяється обґрунтуванню необхідності впровадження чітких критеріїв допустимості електронних доказів, зокрема через призму їх автентичності, цілісності та джерел походження. За мету також поставлено формулювання концептуальних засад верифікації скріншотів.

Встановлено, що відсутність єдиних стандартів і фрагментарність процесуального регулювання щодо використання скріншотів та інших електронних доказів у суді призводить до правової невизначеності й суперечностей у судовій практиці, що ускладнює ефективний захист прав суб'єктів господарювання, чия діяльність переважно зосереджена в цифровому середовищі.

У статті розроблено та проаналізовано рекомендації щодо додаткових доказів, які могли б підвищити надійність електронних доказів, включаючи використання електронного підпису, кваліфікованих часових позначок та верифікації документів за участю провайдерів. Що дозволило б трансформувати електронні дані з вразливих об'єктів у доказову базу, яка відповідала б правовим стандартам у господарському процесі.

На основі проведеного аналізу сформульовано конкретні пропозиції щодо внесення законодавчих змін. Новели спрямовані на впровадження уніфікованого механізму прийнятності електронних доказів у господарському процесі та регламентації їхньої автентифікації. Впровадження таких стандартів у господарському процесі дозволить мінімізувати ризики фальсифікації доказів, скоротити строки розгляду справ та привести національне судочинство у відповідність до міжнародних стандартів.

Ключові слова: скріншоти, електронні докази, господарський процес, судова практика щодо використання скріншотів як електронного доказу, електронний підпис, належність доказів, законодавчі зміни.

Kozhukhova O.O. Screenshots as electronic evidence in commercial disputes: legal issues and paths for improvement.

The article is devoted to the study of conceptual and practical problems regarding the legal regulation of using screenshots as evidence in commercial proceedings. The study identifies the primary challenges in confirming the authenticity of electronic evidence and the specifics of its application across various levels of the judiciary. The author examines the approaches of the Grand Chamber of the Supreme Court and foreign courts toward recognizing screenshots as admissible evidence, highlighting the inconsistency of judicial practice.

The purpose of the article is to provide a comprehensive and systematic analysis of gaps in the procedural legislation of Ukraine concerning the use of electronic evidence. Particular attention is paid to justifying the necessity of implementing clear admissibility criteria, specifically through the prism of authenticity, integrity, and source of origin. Furthermore, the article aims to formulate the conceptual foundations for screenshot verification.

It is established that the lack of unified standards and the fragmented nature of procedural regulation regarding the use of screenshots and other electronic evidence in court lead to legal uncertainty and contradictions in judicial practice. This complicates the effective protection of the rights of business entities whose activities are primarily concentrated in the digital environment.

The article develops and analyzes recommendations for supplementary evidence that could enhance the reliability of electronic data, including the use of electronic signatures, qualified electronic time stamps, and document verification involving service providers. This approach would facilitate the transformation of electronic data from vulnerable objects into an evidentiary base that meets the legal standards of commercial proceedings.

Based on the analysis, specific proposals for legislative amendments are formulated. These innovations are aimed at implementing a unified mechanism for the admissibility of electronic evidence in commercial proceedings and regulating its authentication. The introduction of such standards will minimize the risks of evidence falsification, reduce trial durations, and align national legal proceedings with international standards.

Key words: screenshots, electronic evidence, commercial litigation, case law on the use of screenshots as electronic evidence, electronic signature, admissibility of evidence, legislative changes.

Постановка проблеми. Актуальність теми визначається швидкими темпами цифровізації суспільства [1], що зумовлює зростання кількості електронних доказів у правозастосовній діяльності, особливо у сфері господарських відносин. Скріншоти, які часто містять важливу інформацію, таку як умови угод, історія комунікацій, підтвердження виконання фінансових зобов'язань або факти, що підтверджують або спростовують певні дії, стають ключовими елементами в процесі доведення. Однак питання правової допустимості та надійності скріншотів у судових процесах залишається дискусійним.

З одного боку, зручність використання електронних доказів, таких як скріншоти, очевидна: вони доступні, легко створюються і можуть зберігати важливу інформацію. З іншого боку, їхня допустимість і достовірність у судах часто ставляться під сумнів через можливість фальсифікації, маніпуляцій та недосконаліть процесів їх автентифікації [2].

Незважаючи на зростаючу кількість таких доказів у судовій практиці, єдиних критеріїв для оцінки достовірності скріншотів в українському законодавстві немає, що може призводити до неоднозначного правозастосування. Порівняння з іншими країн з романо-германською правовою системою показує, що ця проблема також є актуальною в міжнародному контексті, де законодавство та практика судів тільки починають адаптуватися до специфіки електронних доказів.

Таким чином, дослідження цієї теми є необхідним для розвитку процесуальних підходів до електронних доказів, вироблення уніфікованих стандартів їхньої допустимості, а також запровадження ефективних механізмів перевірки достовірності. Це сприятиме підвищенню об'єктивності та прозорості судових процесів і забезпечить надійний правовий інструментарій для вирішення господарських спорів в умовах цифрової епохи.

Мета статті полягає в аналізі правового статусу скріншотів як окремого виду електронних доказів у господарському процесі, визначенні умов їх допустимості та достовірності, а також оцінці правозастосовної практики щодо їх використання в судових спорах.

Особливу увагу приділено порівнянню підходів до використання скріншотів у законодавствах країн з романо-германською правовою системою, зокрема України та Німеччини, а також вивченню іноземного досвіду, який може сприяти вдосконаленню національного правового регулювання. **Завданням** статті є також обґрунтування необхідності розробки стандартів та механізмів перевірки достовірності електронних доказів, щоб забезпечити їх надійність і сприяти справедливості та ефективності господарських судових процесів.

Аналіз наукових публікацій. Дослідження специфічних характеристик скріншоту як окремого виду електронних доказів стали предметом наукових робіт і аналізів багатьох українських та зарубіжних учених у галузі процесуального права. Серед них можна відзначити роботи таких

авторів, як К.Б. Дрогозюк, О.С. Заріцька, М.Д. Заріцький, Я.Л. Коломієць, О.А. Т. Лавренчук, Л. Тарасенко та інших. При цьому правозастосовна практика постійно розвивається, і з'являються нові наукові та практичні підходи до різних видів доказів, що підкреслює важливість та необхідність подальшого дослідження цієї теми.

Виклад основного матеріалу. Сучасні реалії цифрового світу істотно змінюють процес доказування у господарських спорах. З кожним роком у судових справах зростає роль електронних доказів, які стають невід'ємною частиною правозастосування. Зокрема, скріншоти, що містять дані про умови угод, комунікації та інші факти, які можуть бути важливими для вирішення спору, дедалі частіше використовуються як докази. Однак із їх появою постають питання щодо їхнього правового статусу, допустимості та надійності у судовому процесі.

Законодавче визначення доказів у господарському судочинстві відображене в Господарському процесуальному кодексі України, згідно з яким доказами визнаються будь-які дані, що можуть підтвердити або спростувати обставини, важливі для справи [3]. При цьому доказам має відповідати не лише зміст (відомості чи інформація), але й процесуальна форма, що регламентована законом. Це означає, що кожен вид доказів – письмовий, речовий чи електронний – повинен відповідати певним критеріям, що гарантують його надійність та об'єктивність.

Сучасний підхід до доказів включає три основні види засобів доказування: письмові, речові та електронні докази, висновки експертів, а також показання свідків [3].

Однак, у науковій літературі з господарського процесуального права досі не існує єдиного підходу щодо застосування скріншотів як засобу доказування. Тема допустимості використання скріншотів у господарських справах, а також їх належності до конкретного виду доказів – письмових, речових чи електронних, – залишається предметом активних дискусій серед науковців-процесуалістів і потребує ґрунтовного та всебічного аналізу.

Однією з основних проблем використання скріншотів як доказів у судовому процесі є відсутність чіткої нормативної регламентації, яка б визначала правовий статус цього виду доказу. На сьогоднішній день в українському законодавстві немає конкретного визначення терміна «скріншот», а також не встановлені чіткі вимоги щодо їх використання в судовому процесі. Відсутність належного регулювання спричиняє правову невизначеність і ускладнює процес оцінки таких доказів у судовому розгляді. У результаті, відсутність чітких критеріїв для оцінки достовірності та допустимості скріншотів у судовій практиці може призвести до неоднозначного застосування цих доказів, що ставить під сумнів справедливість і об'єктивність судових рішень.

Як влучно зауважує К Б. Дрогозюк, головна проблема використання цього виду доказів у правозастосуванні полягає у відсутності законодавчого визначення терміна «скріншот». Жоден із процесуальних кодексів України – ані ГПК, ані ЦПК, ані КАС, ані КПК – досі не містить згадки про цей тип доказів[4].

Звертаючись до цього поняття, треба визначитися з чіткою дефініцією, згідно з Оксфордським словником, скріншот – це зображення на екрані, яке використовується для демонстрації того, як працює програма [5]. Я.Л. Коломієць розглядає скріншот як зображення, що створюється комп'ютерною системою, яке відображає те, що в даний момент часу видно на екрані монітора або іншого пристрою для виведення інформації, зазвичай без відображення курсора миші [6, с. 173]. На нашу думку, більш влучним буде визначення скріншоту, як зображення, зробленого з екрана комп'ютера, мобільного пристрою або іншого електронного пристрою, яке зафіксовано в момент відображення інформації на екрані.

Необхідно зазначити, що не можна ототожнювати зображення екрану з відомою нам всім фотографією. Скріншот відрізняється від фотографії тим, що створюється за допомогою спеціальних програм і точно фіксує вміст екрана, тоді як фотографія знімається за допомогою фотоапарата і може бути спотворена. Крім того, скріншот зазвичай друкується на звичайному папері, а фотографія – на фотопапері. Використання останніх як доказів у господарському процесі є усталеною практикою, чого не можна сказати про зображення екрана [6, с. 174].

Однак, у цьому контексті зрозуміло, що скріншот можна справедливо вважати електронним доказом, бо він знаходить своє відображення в електронній (цифровій) формі. Згідно зі ч. 3 ст. 96 ГПК України, учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених в порядку, передбаченому законом [3].

Важливо звернути увагу на правову позицію Великої Палати Верховного Суду у господарських справах, яка підкреслює важливість врахування електронних доказів, зокрема роздруківок

та скріншотів, як належних доказів у судовому процесі. Так, у Постанові від 21.06.2023 у справі № 916/3027/21 (категорія справи: господарські справи; майнові спори; розрахунки за продукцію, товари, послуги), Велика Палата Верховного Суду акцентувала на допустимості роздруківок та скріншотів електронних листів і повідомлень з месенджерів як доказів. Суд зазначив, що подання електронного доказу в паперовій копії не робить його автоматично неналежним, якщо оригінал не оспорюється. Поняття електронного доказу є ширшим за електронний документ, оскільки це будь-яка цифрова інформація, що має значення для справи. Листування в месенджерах може бути прийняте як доказ, якщо воно дозволяє встановити авторів та зміст переписки, і оцінюється судом разом з іншими доказами з урахуванням обставин справи. Хоча роздруківки електронного листування не є ані письмовими доказами, ані електронними документами, вони можуть бути прийняті, якщо підтверджують факти, що мають значення для справи [7].

Також варто звернути увагу на Постанову Верховного Суду у складі суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 15.07.2022 у справі №914/1003/21, де було розглянуто питання використання скріншотів електронного листування як доказів у господарському процесі. Суд апеляційної інстанції встановив, що позивач, виконуючи умови договору, надіслав скан-копії письмових заявок на електронну пошту відповідача, що підтверджується відповідними скріншотами електронного листування. Верховний Суд підтримав позицію про те, що такі скріншоти можуть бути використані як доказ, якщо вони підтверджують факт виконання договірних зобов'язань і не викликають сумнівів щодо своєї достовірності [8].

У Постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 03.08.2022 у справі № 910/5408/21 суд не лише підтвердив відповідність скріншотів як доказів, але й послався на попередню практику. Зокрема, у постановах від 13.07.2020 у справі № 753/10840/19 та від 18.02.2021 у справі № 442/3516/20 суд визнав належними та допустимими надані сторонами скріншоти повідомлень із телефону та планшету, а також роздруківки з Viber. У зазначених справах ці докази були досліджені у сукупності з іншими матеріалами справи, що дозволило надати їм відповідну правову оцінку.

Однак, судова практика щодо використання скріншотів залишається неоднорідною. Наприклад, у рішенні Господарського суду Полтавської області від 27.03.2023 у справі № 917/89/23 суд відмовився визнавати скріншоти належним доказом, посилаючись на те, що: скріншоти не можуть бути ідентифіковані як електронні документи через відсутність електронного цифрового підпису, що є обов'язковим реквізитом відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [9]; відсутність підтвердження того, хто є автором повідомлень та чи вносилися зміни до їх змісту, унеможливлює перевірку достовірності таких доказів; надані матеріали не містять посилання на договір або інші релевантні документи, що дозволило б співвіднести їх із обставинами справи [10]. Цей приклад підкреслює важливість дотримання формальних вимог щодо подання електронних доказів, таких як їх засвідчення електронним підписом або підтвердження достовірності іншими доказами.

Нижчі інстанції судової системи часто мають негативне ставлення до використання скріншотів як належних доказів. У цьому випадку є доцільним вийти за межі господарського процесу, та розглянути інші спори у контексті визнання скіншотів як доказів. Наприклад, у листопаді 2020 року Ковпаківський районний суд м. Суми у справі № 592/19628/19 не визнав скріншот переписки в Telegram належним доказом, оскільки було неможливо встановити автора повідомлення або групу, з якої воно надійшло. Подібні сумніви виникають і щодо достовірності інформації з платформ на зразок Facebook та Twitter, де хоча й є можливість верифікації сторінок, існує ризик зламу акаунтів або підробки контенту, що ставить під сумнів достовірність такої інформації [11].

Враховуючи ситуацію в Україні, варто звернути увагу на досвід інших юрисдикцій. Так, у Німеччині суди також розглядають питання визнання скріншотів як доказів. Наприклад, у справі, яку розглядав Вищий регіональний суд Єни (2019 рік), скріншот електронного комерційного оголошення на eBay був визнаний доказом, однак з низкою обмежень. Суд вказав, що друковані версії скріншотів не є електронними документами і підлягають вільній суддівській оцінці, залежно від їх достовірності та конкретних обставин справи. Суд також зазначив, що скріншот не є офіційним документом, а лише відображенням інформації з інтернет-сторінки, і тому не може підтвердити всі факти, пов'язані з правочином або договором [12]. У розгляді електронних доказів суди повинні оцінювати їх разом з іншими доказами та враховувати можливість маніпуляцій з

інформацією, особливо якщо не надано додаткових підтверджень, таких як кваліфікований електронний підпис чи часові мітки.

Можна побачити, що практика є неоднозначною, але на нашу думку, є способи як можна покращити ситуацію при розгляді справи в господарському процесі. Найкраще, не обмежуватися лише скріншотами як єдиним доказом. Важливо підтвердити надану інформацію додатковими доказами, аби уникнути сумнівів у її достовірності. Наприклад, можна залучити висновки експертів у галузі телекомунікацій, довідки від інтернет-провайдерів, що можуть підтвердити факти, зафіксовані у електронних документах [13]. Окім цього, юристи-практики рекомендують здійснювати все ділове листування через електронну пошту з офіційними доменами або за допомогою спеціалізованих додатків, де неможливо видалити чи змінити повідомлення. Використання ж соціальних мереж, таких як Facebook, Telegram чи WhatsApp, зазвичай не рекомендується, оскільки є складнощі з підтвердженням авторства повідомлень та можливість їх спотворення [13]. Для додаткової надійності рекомендується використовувати електронний підпис, який служить засобом верифікації особи автора документа.

На наш погляд, законодавство України потребує чіткої регламентації використання скріншотів як доказів у господарському процесі, для цього необхідно внести зміни до низки нормативно-правових актів, що забезпечать їхнє належне правове визнання та встановлять чіткі вимоги до їх автентичності. Важливо визначити, що скріншот може бути використаний як доказ лише в тому випадку, якщо він відповідає певним вимогам.

По-перше, скріншот повинен містити точну дату і час, що підтверджує момент його створення. Це може бути досягнуто за допомогою спеціальних електронних механізмів, таких як цифрові підписи або вбудовані часові мітки, що зафіксують цей момент без можливості його редагування.

По-друге, для підтвердження достовірності скріншоту необхідно, щоб було зафіксовано його походження з конкретного джерела. Це може бути здійснено через верифікацію платформи або додаткове підтвердження від провайдера послуг, якщо скріншот містить інформацію з онлайн-ресурсів, також можливе нотаріальне посвідчення [14].

Таке регулювання дозволить уникнути ситуацій, коли скріншоти в одних судових інстанціях вважаються допустимими, а в інших – ні, сприятиме створенню єдиної практики у використанні скріншотів як доказів у судовому процесі, забезпечуючи правову визначеність та надійність в ході розгляду справ.

Висновки. Оцінка електронних доказів у сучасному господарському процесі є одним із ключових викликів, що стоять перед судовою системою. З розвитком цифрових технологій бізнесова діяльність і правовідносини дедалі частіше переходять в онлайн-простір. У цій сфері кожного дня укладаються контракти, проводяться транзакції та ведеться ділове листування через месенджери та електронну пошту. Однак традиційне законодавство з доказової бази досі не повністю адаптоване до специфіки цифрових доказів, що створює значні правові труднощі.

На практиці це призводить до різних підходів судів різних інстанцій до електронних доказів. Наприклад, Велика Палата Верховного Суду України визнає скріншоти та роздруківки електронного листування в месенджерах допустимими доказами, якщо оригінал не оспорюється. Проте нижчі суди часто відмовляються приймати такі докази через труднощі підтвердження авторства та достовірності інформації. Це створює правову невизначеність, коли на різних рівнях правосуддя електронні докази можуть бути визнані або не визнані, що підриває сталість правозастосування.

Практика іноземних судів демонструє різні підходи до використання скріншотів як доказів. Наприклад, суди Німеччини розглядають паперові копії скріншотів лише як орієнтовні докази, а не як документи з повною доказовою силою, з огляду на те, що їхній вміст може бути спотворений або змінений. Для забезпечення доказової надійності суди рекомендують подавати скріншоти у формі цифрових файлів із застосуванням електронного підпису чи цифрових позначок часу, що дозволяє підтвердити час і авторство.

З огляду на актуальні проблеми доказового права, законодавча ініціатива щодо врегулювання використання електронних доказів має забезпечити встановлення чітких критеріїв допустимості. Законодавча база повинна включати процедури підтвердження автентичності цифрових доказів, зокрема вказівки щодо наявності електронного підпису, сертифікатів часу, довідок від провайдерів, які б підтверджували походження та незмінність даних.

Крім того, юристи-практики радять вести ділову комунікацію через засоби, що забезпечують більшу юридичну захищеність, такі як офіційна електронна пошта з корпоративного домену, спе-

ціальні додатки, які не дозволяють змінювати або видаляти повідомлення. Застосування електронного підпису також надає додаткову впевненість у верифікації особи автора. У разі використання месенджерів чи соцмереж для ділового листування варто додатково фіксувати скріншоти або вести протоколи переписки, щоб у разі необхідності підтвердити їхню автентичність у суді.

Отже, розв'язання питання допустимості електронних доказів та створення єдиних стандартів щодо їхнього використання потребує виваженого підходу в законодавчому регулюванні. Встановлення чітких правил зменшить правову невизначеність та сприятиме посиленню юридичної безпеки для бізнесу, забезпечуючи прозорість і справедливість судових процедур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Індекс цифрової економіки 2022: звіт Європейської Комісії. URL: https://nqa.gov.ua/news/indeks-cifrovoi-ekonomiki-2022-zvit-evropejskoi-komisii.
2. Верховний Суд України. Використання електронних доказів у господарському процесі: презентація. Київ, 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_ folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Vukor_eletr_dokaziv_gosp_proc_2024.pdf.
3. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text.
4. Дрогозюк К.Б. Screenshot як один із засобів доказування у цивільному процесі України. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 687-689.
5. Oxford University Press. (n.d.). Screenshot. In Oxford Learner's Dictionaries. Retrieved November 12, 2024, URL https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/screenshot.
6. Коломієць Я.Л. Александрова А.О., Циганенко К.О. Особливості використання скріншотів в цивільному процесі як електронних засобів доказування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 172–177. URL: https://lsej.org.ua/5_2022/39.pdf.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 916/3027/21 від 21.06.2023. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112088045.
8. IPLex. Постанова Верховного Суду у складі суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 15 липня 2022 року у справі № 914/1003/21 URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=105458813&red=100003b35d064cac08d98fd1059cc9eddff2cc&d=5.
9. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року № 851-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text.
10. Рішення Господарського суду Полтавської області від 27.03.2023 у справі № 917/89/23 .URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109897635.
11. Рішення Ковпаківського районного суду м. Суми від 13 жовтня 2020 року у справі № 592/19628/19 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92271385.
12. Luther Rechtsanwaltsgesellschaft mbH. Beweiswert eines Screenshots im gerichtlichen Verfahren. URL: https://www.luther-lawfirm.com/newsroom/blog/detail/beweiswert-eines-screenshots-im-gerichtlichen-verfahren.
13. Волков, О. Електронні докази – норма для українського судочинства, але є нюанси. АО «Василь Кисіль і Партнери». URL: https://vkp.ua/publication/elektronni-dokazi---norma-dlya-ukrayinskogo-sudochinstva-ale-ie-nyuansi.
14. «Нотаріально завірений скріншот тепер не зовсім жарт». URL: https://texty.org.ua/fragments/79253/Notarialno_zavirenyj_skrinshot_teper_ne_zovsim_zhart-79253.

Дата першого надходження рукопису до видання: 09.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Кожухова О.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 346.34; 347.72
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.7

МЕХАНІЗМ РЕДОМІЦИЛЯЦІЇ В M&A СТРУКТУРУВАННІ: ДОСВІД ЄС ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Новікова Є.О.,
аспірантка 3 року навчання
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-4285-2669
e-mail: evgenya.novikova@ukr.net

Новікова Є.О. Механізм редоміциляції в M&A структуруванні: досвід ЄС та Великобританії, перспективи його впровадження в Україні.

Стаття присвячена дослідженню правового регулювання механізму редоміциляції в Європейському Союзі та аналізу моделі редоміциляції, пропонованої для імплементації у Великобританії. Встановлено, що механізм редоміциляції може бути альтернативою транскордонним злиттям, відіграючи роль проміжного етапу в міжнародних M&A структуруваннях – іноземна компанія, за результатами даної процедури може здійснити злиття з компанією країни редоміциляції в загальному порядку, встановленому для «внутрішніх» злиттів. Чинне законодавство Європейського Союзу містить спеціальні норми для здійснення ряду транскордонних реорганізацій, у тому числі й транскордонного злиття та транскордонного перетворення (назва використовується Директивою (ЄС) 2017/1132 на позначення механізму редоміциляції). Дане правове регулювання є результатом багаторічного розвитку практики Суду Європейського Союзу щодо розуміння принципу свободи заснування компаній, що пройшов шлях від заперечення можливості зміни місця реєстрації суб'єкта до визнання його невід'ємним елементом свободи заснування. Проаналізовано положення Директиви (ЄС) 2017/1132, що встановлюють правила транскордонних перетворень. Визначено, що дана процедура передбачає складення умов транскордонного перетворення, звіту органу управління компанії для учасників компанії та її працівників щодо транскордонного перетворення, аналіз незалежним експертом умов транскордонного перетворення, ухвалення рішення компанією про редоміциляцію, проходження контролю у відповідних державах-членах щодо процедури. Законодавство держави-члена вибуття регулює ті частини процедур та формальностей, що повинні бути дотримані у зв'язку з транскордонним перетворенням, щоб отримати свідоцтво про попереднє схвалення перетворення, а законодавство держави-члена призначення регулює ті частини процедур та формальностей, що повинні бути дотримані після отримання свідоцтва про попереднє схвалення перетворення.

Великобританія після виходу з Європейського Союзу втратила можливість послуговуватись європейським законодавством для проведення транскордонних реорганізацій. Автором проаналізовано публічно доступні матеріали щодо розробки правового регулювання для впровадження механізму редоміциляції у Великобританії. Висвітлено основні характеристики, необхідні, на думку розробників пропозицій, для його успішного функціонування, зокрема: запровадження «двосторонньої» редоміциляції; встановлення заборони на її застосування неплатоспроможними суб'єктами, а також тими, що перебувають у стані припинення; збереження суб'єктом всього майна, прав та обов'язків в результаті редоміциляції та ін. Висвітлено раціональність незастосування концепції правонаступництва до процедури редоміциляції.

На підставі здійсненого дослідження та з огляду на потребу залучення коштів в економіку України, зокрема, не етапі повоєнної відбудови, встановлено доцільність запровадження даного механізму в Україні.

Ключові слова: угоди злиття і поглинання (M&A), редоміциляція, реорганізація, транскордонне перетворення, суб'єкт господарювання, договір.

Novikova Y.O. Redomiciliation in M&A structuring: the experience of the EU and the UK, prospects for its implementation in Ukraine.

The article is devoted to the study of legal regulation of the re-domiciliation mechanism in the European Union and to analysis of the re-domiciliation model proposed for implementation in the United Kingdom. It has been established that the re-domiciliation mechanism can be an alternative to cross-border mergers, playing the role of an intermediate stage in international M&A structuring – as a result of this procedure, a foreign company can merge with a company in the country of re-domiciliation in accordance with the general procedure established for 'domestic' mergers. Current EU legislation contains special provisions for a number of cross-border reorganisations, including cross-border mergers and cross-border conversions (the term is used in Directive (EU) 2017/1132 to refer to the re-domiciliation mechanism). This legal regulation is the result of many years of development of the practice of the Court of Justice of the European Union regarding the understanding of the principle of freedom of establishment, which has gone from denying the possibility of changing the place of registration of an entity to recognising it as an integral part of freedom of establishment. The provisions of Directive (EU) 2017/1132 establishing rules for cross-border conversions have been analysed. It has been determined that this procedure involves drawing up the terms of the cross-border conversion, creating the report by the company's management body to the company's members and employees on the cross-border conversion, analysis by an independent expert of the terms of the cross-border conversion, deciding by the company on re-domiciliation, and control measures in the relevant Member States regarding the procedure. The legislation of the Member State of departure regulates those parts of the procedures and formalities that must be complied with in connection with the cross-border conversion in order to obtain a certificate of prior approval of the conversion, and the legislation of the Member State of destination regulates those parts of the procedures and formalities that must be complied with after obtaining a certificate of prior approval of the conversion.

After Brexit, the United Kingdom lost the opportunity to use European legislation for cross-border reorganisations. The author analyses publicly available materials on the development of legal regulations for the implementation of the re-domiciliation mechanism in the United Kingdom. The main characteristics necessary for its successful functioning, according to the developers of the proposals, are highlighted, in particular: the introduction of 'bilateral' re-domiciliation; prohibition of its use by insolvent entities, as well as those in the process of liquidation; preservation of all property, rights and obligations by the entity as a result of re-domiciliation, etc. The rationality of not applying the concept of universal succession to the re-domiciliation procedure is highlighted.

Based on the conducted study and considering the need to attract funds into the Ukrainian economy, particularly during the post-war reconstruction phase, it has been determined that the introduction of this mechanism in Ukraine is expedient.

Key words: M&A contracts, M&A, re-domiciliation, reorganization, cross-border conversion, business entity, contract.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день глобалізаційні тенденції обумовлюють прагнення бізнесу масштабуватись та виходити на нові ринки. З одного боку, така спрямованість завжди була притаманна підприємництву, оскільки безпосередньо зв'язувала обсяги реалізації продукції, послуг чи робіт з розширенням потенційного кола споживачів/контрагентів, та відповідно збільшенням доходів. З іншого, достатньо жорстка конкуренція, націленість лідерів ринку на моментальне впровадження найновіших інноваційних рішень для підвищення ефективності діяльності за одночасного існування політичної та економічної нестабільності вимагають від господарюючих суб'єктів, що прагнуть бути конкурентоспроможними чи, за певних умов, хоча б життєздатними, постійного перегляду своїх бізнес-моделей з метою оперативного реагування на виклики, що постають перед ними.

Угоди злиття та поглинання (M&A) є тим інструментом, який часто використовується компаніями для покращення свого становища, як з метою отримання синергетичного ефекту від масштабування та виходу на нові ринки, так і отримання доступу до інноваційних рішень, об'єктів інтелектуальної власності, комерційної таємниці тощо.

Одним з M&A механізмів, що надають змогу суб'єктам господарювання з різних країн об'єднати свої ресурси та потужності є транскордонні злиття – достатньо специфічний інструмент, оскільки передбачає узгоджене регулювання єдиної процедури законодавствами декількох країн.

На сьогоднішній день, далеко не всі юрисдикції можуть запропонувати представникам бізнесу дану опцію (її найбільш ефективне функціонування забезпечене в Європейському Союзі (далі - ЄС) через створення єдиного правового поля та системи взаємодії реєстрів держав-членів). Водночас, поряд із транскордонними злиттями, іноземному праву відома процедура редоміциляції – перенесення місця реєстрації компанії з однієї юрисдикції в іншу, що за певних умов може стати альтернативою класичним транскордонним злиттям. З огляду на критичність залучення інвестицій в економіку, Україна має забезпечити наявність ефективних механізмів, що сприятимуть активізації бізнесу. Дане питання стосується не лише ресурсної бази чи привабливих інвестиційних та податкових режимів, а й аспектів доступу до економіки завдяки закріпленню чітких та прозорих процедур.

В Україні відсутній механізм транскордонних злиттів. Наразі, міжнародні M&A угоди являють собою здебільшого угоди з акціями/частками у статутних капіталах. Водночас, реорганізаційні процедури залишаються осторонь, хоча у деяких випадках мали б переваги для сторін угоди (наприклад, податкові переваги, оптимізація витрат на утримання компаній тощо). Механізм редоміциляції в даному ключі може стати проміжним етапом у структуруванні міжнародних злиттів та поглинань – іноземна компанія після зміни країни реєстрації може злитись з іншою компанією такої країни відповідно до процедур для «внутрішніх» злиттів. Таким чином, видається доцільним аналіз іноземного досвіду щодо впровадження механізму редоміциляції та його імплементація в частині, що має позитивні прояви в Україні.

Метою дослідження є аналіз правового регулювання механізму редоміциляції в ЄС та перспектив його впровадження у Великобританії, а також оцінка необхідності імплементації механізму редоміциляції в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження транскордонних реорганізацій здійснено, зокрема, у роботах О.О. Бакалінської [1], І.А Шуміло та Р.А. Сулейманова [2], Н.В. Щербакової [3]. Економічні аспекти транскордонних злиттів висвітлені у дослідженнях Ю.В. Бицюри [4], В.В. Матея [5] та ін. Водночас, дана тема потребує подальших наукових розробок. Питання редоміциляції, її правової природи, правового регулювання в іноземних країнах, доцільності її впровадження в Україні не були всесторонньо проаналізовані у працях науковців. До того ж, невпинний розвиток правового регулювання іноземних країн обумовлює необхідність постійного дослідження новітніх тенденцій та зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. *Європейський Союз.* На сьогоднішній день нормативну основу здійснення транскордонних реорганізацій у межах Європейського Союзу становить Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2017/1132 від 14 червня 2017 року щодо деяких аспектів корпоративного права (кодифікація) (далі – Директива 2017/1132). Зокрема, нею встановлена можливість здійснення злиття декількох компаній, що знаходяться у різних державах-членах ЄС. При цьому, компанія, що бере участь у транскордонному злитті, повинна дотримуватися положень та формальностей національного законодавства, яким вона регулюється. Законодавство держави-члена, що дозволяє її національним органам заперечувати проти певного внутрішнього злиття в цілях охорони суспільного інтересу, також застосовується до транскордонного злиття, якщо принаймні одна з компаній, що беруть участь у злитті, регулюється законодавством цієї держави-члена (стаття 121 Директиви 2017/1132). [6]

Водночас, поряд з транскордонними злиттями функціонує механізм редоміциляції, що також може бути використаний для структурування злиттів компаній різних юрисдикцій залежно від оцінки учасниками потенційної M&A угоди співвідношення доцільності та можливих затрат на проходження процедур транскордонного злиття чи редоміцидяції з однієї юрисдикції в іншу з подальшим злиттям за внутрішнім законодавством певної держави-члена.

Обґрунтування застосовності даного механізму бере свій початок з принципу свободи заснування компаній. Історично, Суд Європейського Союзу з даного приводу вказував, що «компанії, на відміну від фізичних осіб, є «творіннями національного права» та існують лише на підставі різних національних законодавств, які визначають їх реєстрацію та функціонування». [7] Як наслідок, компанії не можуть покладатися на свободу заснування, щоб перенести свою реальну штаб-квартиру за межі держави-члена, в якій вони зареєстровані. [8, С. 2] У подальшому практика суду змінювалась, поступово демонструючи зрушення у напрямку розширення тлумачення принципу свободи заснування. Зокрема, у справі SEVIC Суд ЄС вказав, що «різниця в підході до *(регулювання – авт.)* злиття двох або більше внутрішніх компаній та двох або більше компаній,

принаймні одна з яких є іноземною, становить обмеження свободи заснування». [9] А право на перенесення зареєстрованого місця компанії з однієї юрисдикції в іншу було розкрито у справі Cartesio: «держава-член вибуття не має підстав перешкоджати перетворенню компанії на компанію, що регулюється законодавством іншої держави-члена (держави призначення), якщо таке перетворення дозволено законодавством держави-члена перебування». [10]

Врешті-решт, розвиток правової думки втілився в тому, що Директива (ЄС) 2019/2121 Європейського Парламенту та Ради від 27 листопада 2019 року, що вносить зміни до Директиви (ЄС) 2017/1132 щодо транскордонних перетворень, злиттів та поділів (далі - Директива 2019/2121) чітко зазначає, що «свобода заснування компаній або фірм включає, серед іншого, право створювати та керувати такими компаніями або фірмами на умовах, встановлених законодавством держави-члена, в якій вони засновані. Суд Європейського Союзу тлумачить це як право компанії або фірми, створеної відповідно до законодавства держави-члена, перетворитися на компанію або фірму, що регулюється законодавством іншої держави-члена, за умови дотримання умов, встановлених законодавством цієї іншої держави-члена, і, зокрема, за умови дотримання критеріїв, прийнятих останньою державою-членом для визначення зв'язку компанії або фірми з її національним правовим порядком». [11] Надалі нормотворець підкреслює, що відсутність правової бази для транскордонних перетворень та поділів призводить до правової фрагментації та правової невизначеності, а отже, до перешкод у реалізації принципу свободи заснування. Це також призводить до недостатнього захисту працівників, кредиторів та меншості учасників компанії в межах внутрішнього ринку (п. 5 Директиви 2019/2121).

Даною Директивою було внесено останні зміни щодо правового регулювання, так званих, транскордонних перетворень у межах ЄС. Відповідно до нормативного визначення «транскордонне перетворення» означає операцію, в рамках якої компанія, що не припинена і не перебуває у процесі ліквідації, змінює організаційно-правову форму, що в ній вона зареєстрована в державі-члені вибуття, на організаційно-правову форму держави-члена призначення і переносить принаймні свій зареєстрований офіс до держави-члена призначення, зберігаючи свою правосуб'єктність (стаття 86b Директиви 2017/1132). Організаційно-правові форми товариств з обмеженою відповідальністю, що створюються в державах-членах та які можуть брати участь у транскордонному перетворенні (редоміциляції) наведені у додатку II до Директиви.

Першочерговим кроком для здійснення транскордонного перетворення є складення органом управління компанії проекту умов транскордонного перетворення, що повинен включати принаймні такі дані:

– організаційно-правову форму та назву компанії в державі-члені вибуття і розташування її зареєстрованого офісу в такій державі-члені;

– організаційно-правову форму та назву, запропоновані для перетвореної компанії в державі-члені призначення і запропоноване розташування її зареєстрованого офісу в такій державі-члені;

– установчий документ компанії в державі-члені призначення, у відповідних випадках, та, якщо він викладений в окремому документі, статут;

– запропонований приблизний графік проведення транскордонного перетворення;

– права, надані перетвореною компанією учасникам, що користуються спеціальними правами, або власникам відмінних від акцій цінних паперів, що представляють капітал компанії, або запропоновані щодо них заходи;

– будь-які запропоновані кредиторам засоби захисту, такі як гарантії або застави;

– будь-які особливі переваги, надані членам адміністративних, керівних, наглядових чи контрольних органів компанії;

– чи отримувала будь-які заохочення або субсидії компанія в державі-члені вибуття протягом попередніх п'яти років;

– детальну інформацію про запропоновану грошову компенсацію для учасників;

– можливий вплив транскордонного перетворення на зайнятість;

– у відповідних випадках, інформацію про процедури, за якими визначається порядок залучення працівників до визначення їхніх прав на участь у перетвореній компанії (стаття 86d Директиви 2017/1132).

Проект умов транскордонного перетворення підлягає вивченню незалежним експертом, за результатами якого ним складається звіт для учасників компанії (стаття 86f Директиви 2017/1132).

Проект умов транскордонного перетворення розкривається компанією та оприлюднюється в реєстрі держави-члена вибуття щонайменше за один місяць до дати проведення загальних зборів (частина 1 статті 86g Директиви 2017/1132), на яких приймаються рішення про затвердження такого проекту та ухвалення установчого документу (частина 1 статті 86h Директиви 2017/1132).

Поряд із цим, орган управління компанією складає звіт для учасників та працівників, що роз'яснює та обґрунтовує юридичні та економічні аспекти транскордонного перетворення, а також роз'яснює наслідки транскордонного перетворення для працівників (частина 1 статті 86e Директиви 2017/1132).

Держави-члени забезпечують, щоб для затвердження проекту умов транскордонного перетворення та будь-яких змін до такого проекту вимагалася більшість не менше двох третин, але не більше 90% голосів, що надаються акціями або підписним капіталом, представленим на загальних зборах. У будь-якому випадку гранична частка голосів не повинна перевищувати граничну частку, встановлену національним законодавством для затвердження транскордонних злиттів (частина 3 статті 86h Директиви 2017/1132).

Держави-члени мають забезпечити:

- *захист учасників компанії*, що проголосували проти затвердження проекту умов транскордонного перетворення, шляхом надання права відчужити свої акції за адекватну грошову компенсацію. Дане питання підпадає під законодавство держави-члена вибуття, яка також має виключну компетенцію вирішувати будь-які спори, пов'язані з такими правами (стаття 86i Директиви 2017/1132);

- *захист прав кредиторів*, чиї вимоги були заявлені до розкриття проекту умов транскордонного перетворення, і при цьому строк сплати за такими вимогами не настав на момент такого розкриття. Кредитори, незадоволені гарантіями, запропонованими у проекті умов транскордонного перетворення, мають право звертатися протягом трьох місяців після його розкриття до відповідного адміністративного чи судового органу для отримання належних гарантій, за умови, що такі кредитори можуть довести, що транскордонне перетворення ставить під загрозу задоволення їхніх вимог і що вони не отримали належних гарантій від компанії (стаття 86j Директиви 2017/1132).

Держави-члени призначають суд, нотаріуса або інший орган чи органи, що компетентні контролювати законність транскордонних перетворень стосовно тих частин процедури, що регулюються законодавством держави-члена вибуття, та видавати свідоцтво про попереднє схвалення перетворення, що підтверджує дотримання всіх відповідних умов та належне виконання всіх процедур та формальностей у державі-члені вибуття (далі - «компетентний орган») (стаття 86m Директиви 2017/1132). Законодавство держави-члена вибуття регулює ті частини процедур та формальностей, що повинні бути дотримані у зв'язку з транскордонним перетворенням, щоб отримати свідоцтво про попереднє схвалення перетворення, а законодавство держави-члена призначення регулює ті частини процедур та формальностей, що повинні бути дотримані після отримання свідоцтва про попереднє схвалення перетворення (стаття 86c Директиви 2017/1132).

Такий контроль здійснюється протягом трьох місяців із дати отримання документів та інформації щодо затвердження транскордонного перетворення загальними зборами компанії (частина 7 статті 86m Директиви 2017/1132). Держави-члени забезпечують надання свідоцтва про попереднє схвалення перетворення контролюючим органам держави-члена призначення, через систему взаємозв'язку реєстрів.

Компетентний орган держави-члена призначення забезпечує, щоб перетворювана компанія дотримувалася положень національного законодавства про заснування й реєстрацію компаній, та затверджує транскордонне перетворення, як тільки встановить, що всі відповідні умови та формальності були належним чином виконані в державі-члені призначення.

Держави-члени забезпечують, щоб реєстр у державі-члені призначення повідомив реєстр у державі-члені вибуття через систему взаємозв'язку реєстрів про те, що транскордонне перетворення набуло чинності. Держави-члени також забезпечують негайне виключення компанії з реєстру після отримання такого повідомлення (стаття 86p Директиви 2017/1132).

Транскордонне перетворення має такі наслідки:

– всі активи та зобов'язання компанії, включаючи всі договори, кредити, права та обов'язки, переходять до перетвореної компанії;

– учасники компанії продовжують бути учасниками перетвореної компанії, якщо тільки вони не відчужили свої акції згідно зі статтею 86i (1) (право відчуження акцій учасниками, що проголосували проти транскордонного перетворення);

– права та обов'язки компанії, що виникають на підставі трудових договорів або трудових відносин та існують на дату набуття чинності транскордонним перетворенням, є правами та обов'язками перетвореної компанії (стаття 86r Директиви 2017/1132).

Великобританія. У період перебування Великобританії у складі Європейського союзу питання транскордонних реорганізацій було врегульоване Директивою 2005/56/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 жовтня 2005 року про транскордонні злиття товариств з обмеженою відповідальністю. Допоки Великобританія перебувала у складі Європейського Союзу, механізм транскордонних злиттів був повною мірою доступний місцевим компаніям. Водночас, як вказується практиками, така процедура не користувалась особливою популярністю у представників бізнесу. [12] Після закінчення перехідного періоду, встановленого для Brexit (31 грудня 2020 року) [13], процедура транскордонних злиттів зникла з правового поля Великобританії [14]. Водночас, на зміну процедурі транскордонних злиттів, планується впровадити механізм редоміциляції [15].

З метою напрацювань пропозицій щодо правового регулювання редоміциляції була створена Комісія незалежних експертів (далі – Комісія), за результатами діяльності якої 1 жовтня 2024 року було підготовано відповідний звіт. Якщо першочергові пропозиції Уряду Великобританії були сконцентровані на впровадженні «односторонньої» редоміциляції – перенесення місця реєстрації компанії до Великобританії, то Комісія рішуче підтримує запровадження двостороннього режиму редоміциляції, який дозволить юридичним особам, зареєстрованим за межами Великобританії, стати британськими компаніями, а також дозволить британським компаніям редоміцилюватись за межі Великобританії. Варіанти таких режимів вже існують у багатьох інших юрисдикціях, включаючи держави-члени ЄС, Сінгапур, Канаду, Нову Зеландію, Австралію, Джерсі та ряд штатів США. [16, С.1]

Комісія розробила рекомендації до законодавчого врегулювання обох варіантів процедур, загальна характеристика яких наведена нижче. Пропоноване правове регулювання **редоміциляції до Великобританії** має наступні основні характеристики:

1. Суб'єктами редоміциляції не можуть бути особи, які є неплатоспроможними, або для яких призначено ліквідатора, керуючого або адміністратора (або іншу подібну посадову особу). [16, С.4] Це пов'язано з тим, що Комісія вважає, що процес редоміциляції має бути доступним для осіб, які планують вести діяльність у Великобританії. Крім того, Комісія пропонує уряду розглянути питання про те, в якій мірі корпорації, які підпадають під дію санкцій Великобританії або міжнародних санкцій, або більшість учасників чи інші контролюючі сторони яких підпадають під дію таких санкцій, не повинні мати права на редоміциляцію у Великобританію. [16, С.5]

2. Відсутність вимог до співвідношення організаційно-правових форм різних юрисдикцій для компаній, що здійснюють редоміциляцію та можливість змінювати інші атрибути компанії. Комісія зауважує, що з огляду на кількість різних форм корпорацій, що існують в інших юрисдикціях, вимагати будь-якого рівня еквівалентності форми компанії до і після редоміциляції є недоцільним, і заявник повинен мати можливість гнучко змінювати організаційно-правову форму, статут та інші характеристики компанії в рамках даної процедури. [16, С.1]

Попередньо, компаніям, що редоміцилюються, планується надати можливість перетворення в приватну компанію з відповідальністю, обмеженою акціями/частками або ж компанію з необмеженою відповідальністю чи публічну компанію. Виключення становить обрання форми компанії з відповідальністю, обмеженою гарантією. Відповідно до Закону про компанії 2006 року неможливо перетворити товариство з відповідальністю, обмеженою акціями/частками на товариство з відповідальністю, обмеженою гарантією. [16, С.11]

Суб'єкт, що редоміцилюється, може змінити свою назву. [16, С.11]

3. Здійснення реєстрації суб'єкта, що редоміцилюється у Великобританії має передувати його зняттю з реєстрації в іншій юрисдикції. Незважаючи на те, що теоретично реєстрація суб'єкта у новій юрисдикції та зняття з реєстрації у юрисдикції, з якої він редоміцилюється, мають відбуватись в один і той самий день, на практиці можуть виникнути труднощі. [16, С.2] Комісія вважає, що існування особи, яка звертається для зміни місця реєстрації, не має перериватись (має бути постійною), тож не може бути ситуацій, за яких суб'єкт буде виключений з реєстру в юрисдикції, яку він змінює, до моменту його реєстрації у Великобританії. [16, С. 20] У наведеному аналізі було здійснено звернення до досвіду Сінгапуру, де редоміцильована компанія зобов'язана протягом 60 днів з моменту її реєстрації в Сінгапурі подати документ, що свідчить про зняття з реєстрації в іншій юрисдикції. Недотримання цієї вимоги тягне відкликання реєстрації компанії

в Сінгапурі. Подібний механізм пропонується запровадити і у Великобританії, визначивши неподання свідчень про зняття з реєстрації в іншій юрисдикції як правопорушення, окрім випадків, коли причини такого неподання перебувають поза межами контролю суб'єкта. [16, С.20]

4. Питання захисту учасників компанії, що редоміцилюється, її кредиторів та інших заінтересованих осіб є прерогативою юрисдикції, з якої здійснюється редоміциляція. Захист інтересів заінтересованих сторін у Великобританії буде забезпечуватися на основі інформації, яку суб'єкт надасть у своїй заявці про редоміциляцію, а також за допомогою механізмів, передбачених законодавством про компанії, після того як заявник стане британською компанією. [16, С. 2]

5. Обидві юрисдикції, між якими здійснюється редоміциляція мають забезпечувати відповідне правове регулювання. Процедура редоміциляції не є здійсненною за умови існування відповідного правового регулювання лише в одній з юрисдикцій. У разі, якщо країна попередньої або країна наступної реєстрації суб'єкта не передбачає механізму виходу з / прийняття до юрисдикції, зміна реєстрації не зможе бути реалізована. Таким чином, незважаючи на пропозицію Комісії не встановлювати вичерпний перелік юрисдикцій, до чи з яких може редоміцилюватись особа, варіанти вибору для представників бізнесу у будь-якому разі обмежені особливостями правового регулювання іншої країни, що фігурує у процедурі.

6. Редоміциляція не передбачає припинення особи, що змінює місце реєстрації, а відтак до даної процедури не застосовна концепція універсального правонаступництва. [16, С.29] Комісія навела дві справи, де розглядалось питання універсального правонаступництва: «Загальновизнано, що рішення у справі Nokes проти Doncaster Amalgamated Collieries [1940] встановлює (незважаючи на положення про внутрішні злиття відповідно до розділу 27 Закону про компанії 2006), що злиття британських компаній не спричиняє передачу до юридичної особи, що продовжує існування, будь-якого договору, що містить обмеження на передання, або якщо права за ним за своєю природою не можуть бути передані». Однак, на думку Комісії, справа Nokes не створює подібної проблеми у випадку редоміциляції. Оскільки компанія, яка змінила місце реєстрації, матиме ту саму правосуб'єктність, як до, так і після зміни (що буде чітко зазначено у законодавстві Великобританії), відтак перехід договорів або інших активів/зобов'язань не відбуватиметься. [16, С. 29]

Комісія також звертає увагу на справу Metliss v National Bank of Greece and Athens [1957], у якій постановлено одне з небагатьох судових рішень, де розглядається дія концепції універсального правонаступництва за англійським правом. У цій справі суди відмовилися визнати концепцію універсального правонаступництва як принцип англійського права, але визнали (як питання англійського права), що злиття компаній, яке відбулося в іноземній юрисдикції, впливало на передачу компанії-правонаступниці зобов'язань за договором, укладеним за англійським правом, на тій підставі, що злиття мало характер універсального правонаступництва за законами іноземної юрисдикції і що статус об'єднаної компанії за такими законами повинен бути визнаний за англійським правом. Комісія не вбачає у цій справі нічого, що заважало б вважати вплив редоміциляції, таким, що договори за англійським правом, укладені юридичною особою до редоміциляці, продовжували б бути обов'язковими для компанії після її здійснення. [16, С. 29]

Загалом, пропозиції, розроблені для редоміциляції до Великобританії значною мірою схожі з пропозиціями для **редоміциляції з Великобританії до інших юрисдикцій**. Наприклад:

1) Редоміциляція неможлива для компаній, які перебувають в процесі ліквідації або знаходиться в стані банкрутства: якщо компанія не в змозі сплатити свої борги відповідно до розділу 123 Insolvency Act 1986 (далі – Закон про неплатоспроможність); якщо щодо будь-якої частини майна компанії призначено ліквідатора, керуючого або адміністратора, або якщо вони володіють чи контролюють будь-яке майно компанії; якщо компанія уклала компромісну угоду з кредиторами. Це повинно включати добровільну домовленість компанії відповідно до частини 1 Закону про неплатоспроможність та схему домовленості або план реструктуризації відповідно до частини 26 або 26A Закону про компанії 2006. Редоміциляція можлива, за умови виконання відповідної компромісної угоди з кредиторами. [16, С. 58-59]

2) Відсутність вичерпного переліку юрисдикцій, до яких здійснюється редоміциляція. Комісія пропонує, щоб будь-яка компанія, зареєстрована відповідно до Закону про компанії 2006 (у тому числі, редоміцильована компанія), мала право редоміцилюватись із Великобританії. При цьому, не планується створення переліку юрисдикцій, з якими може бути проведена дана процедура. Єдиною вимогою є підтвердження компанією того факту, що законодавство юрисдикції редоміциляції дозволяє таку редоміциляцію для британської компанії. [16, С. 58-59]

Для британської компанії, яка бажає перенести місце реєстрації за межі Великобританії, Комісія запропонувала заходи захисту, які повинні бути доступні для членів та кредиторів, а також у зв'язку з інтересами національної безпеки. Крім того, Комісія запропонувала деякі додаткові положення, щоб певна інформація, що стосується компанії, залишалася доступною у Великобританії протягом певного періоду після перенесення місця реєстрації. [16, С. 2]

З аналізу наведених вище ознак випливає, що закріплена в ЄС та запропонована у Великобританії модель редоміциляції значно подібна до закріпленого в українському законодавстві механізму перетворення юридичної особи. Прикметно, що в Україні перетворення (зміна організаційно-правової форми юридичної особи відповідно до частини 1 статті 108 Цивільного кодексу України [17]) визнається видом реорганізації та не передбачає збереження суб'єкта. Перетворенню як реорганізації притаманне правонаступництво, що передбачає припинення суб'єкта, який перетворюється, та утворення нового – в який він перетворюється, з переданням останньому всього майна, прав та обов'язків. Як було зазначено вище, редоміциляцію у Великобританії планується закріпити без застосування значних обмежень свободи суб'єкта визначати форму та спосіб діяльності в новій юрисдикції. Зміна організаційно-правової форми, найменування, змісту установчих документів, способу управління компанією та ін. фактично являють собою зміну характеристик, за якими компанія могла б бути ідентифікована. Більше того, реєстрація компанії, що редоміцилюється, скасовується у країні вибуття та наново здійснюється у Великобританії. Таким чином, за редоміциляції відбувається формальне припинення однієї особи та утворення нової, що дозволяє прирівняти його до українського механізму перетворення, що за аналогією з ЄС може бути назване транскордонним перетворенням. У даному разі дається в знаки специфіка ставлення Комісією у Великобританії до такого транскордонного перетворення як до механізму «модифікації» суб'єкта, де береться до уваги сутність та кінцева мета процедури, а не її формальні ознаки, такі як зміна атрибутів компанії, скасування та внесення записів про компанію до реєстру.

В Україні немає чіткого та вичерпного законодавчого визначення правонаступництва, а також не врегульовано момент його виникнення при реорганізації. Дана концепція лежить здебільшого в теоретичній площині, а основні її характеристики знаходять свого формального виразу в судовій практиці, що подекуди є неоднорідною та загалом не є джерелом права. Поряд із цим, на сьогоднішній день, є випадки намагання податкових органів обмежити для правонаступників користування податковими перевагами (наприклад, Індивідуальна податкова консультація від 16.01.2024 р. № 243/ІПК/99-00-21-02-02 ІПК), внаслідок відсутності правового регулювання, яке б явно убезпечило суб'єкта господарювання від зловживань контролюючих органів. Більше того, існують непоодинокі судові спори щодо випадків невиконання зобов'язань з посиланням на те, що договір з правонаступником не укладався (наприклад, постанова Касаційного господарського суду від 16 червня 2021 року у справі № 670/600/18) або правонаступництво щодо певного зобов'язання не відбулося (наприклад, постанова Західного апеляційного господарського суду від 6 вересня 2022 року у справі № №907/1063/21, постанова Північно-Західного апеляційного господарського суду від 1 вересня 2025 року у справі № 903/406/25). Незважаючи на те, що суди достатньо послідовно роз'яснювали сутність концепції правонаступництва, не можна не звернути увагу на факти порушення прав кредиторів та самих правонаступників (зокрема, у випадках, заперечення боржниками їх статусу як правонаступників за переданими зобов'язаннями, а також їх прав як платників податків), які внаслідок особливостей правового регулювання, що є достатньо лаконічним та таким, що залишає поле для специфічних тлумачень та інколи й перекручень, були змушені нести додаткові часові, фінансові та інші витрати для відновлення своїх прав у судах.

З огляду на це, превалювання сутності над формою у процедурі редоміциляції, запропонована для запровадження у Великобританії, має власні переваги. У разі сприйняття редоміциляції як процесу, де бере участь один суб'єкт, існування якого сутнісно не припиняється, проблемні питання, пов'язані з концепцією правонаступництва, нівелюються та гарантується захист прав кредиторів чи редоміцильованої особи.

Висновки. Отже, зважаючи на те, що основною метою України є залучення інвестицій для післявоєнної відбудови, вбачається, що запровадження механізму редоміциляції в Україні було б достатньо прогресивним кроком. Раціональність запровадження механізму редоміциляції в Україні може бути виправдана наступними підставами:

1) Залучення додаткового фінансування до України залежить не лише від наявності ряду ресурсів, необхідних для успішної побудови бізнесу, а й від наявності чітких та доступних механізмів

доступу до юрисдикції, закріплених у законодавстві. Прикметно, що процедура «внутрішньої» редоміциляції набуває особливого значення у юрисдикціях з привабливим податковим режимом, що передбачає не тільки й не стільки преференційні податкові ставки для інвесторів, а й чітке та зрозуміле податкове законодавство з передбачуваною системою адміністрування податків. Відповідно до Національної стратегії доходів до 2030 року, схваленої Розпорядженням Кабінету міністрів України від 27 грудня 2023 р. № 1218-р (далі – Стратегія) одним із заходів податкової політики України є перегляд/раціоналізація чинних режимів інвестиційного стимулювання в межах податку на прибуток підприємств. При цьому, серед принципів Стратегії є принцип розвитку, який передбачає, що політика та стратегії повинні забезпечувати підтримку відбудови, післявоєнної реконструкції та відновлення економіки України, стимулювання розвитку її виробничого та експортного потенціалу, а також запровадження необхідних інструментів для підтримки інвестицій з урахуванням тих, які використовуються в країнах ЄС. [18, С. 16] Стратегія підкреслює важливість залучення як внутрішніх, так і іноземних інвестицій не тільки для цілей післявоєнного відновлення, але і в більш загальному сенсі для стимулювання економічного зростання. Разом із тим, важливим пріоритетом податкової політики для післявоєнної відбудови є економічно ефективне використання податкових стимулів. У випадку із пільговими режимами це означає, що їх наявність має бути одним із вирішальних факторів, які впливають на рішення інвесторів щодо здійснення інвестицій в обсягах та за напрямками, визначеними законом. [18, С. 67] Таким чином, запровадження ефективної процедури редоміциляції за умови існування ресурсів для ефективного підприємництва та у разі вдалої реалізації заходів, передбачених у Стратегії, шляхом запровадження податкових стимулів у межах стабільної, прозорої, передбачуваної податкової системи створить необхідні умови для релокації іноземних представників бізнесу до України.

2) З огляду на прогнози активізації бізнес процесів після завершення війни, можна припустити, що M&A угоди продемонструють затребуваність та ефективність, зокрема, за участі іноземних суб'єктів. Українське законодавство не передбачає можливості здійснення транскордонних реорганізацій, зокрема – злиття чи приєднання. Водночас, запровадження процедури редоміциляції може стати альтернативою. Потенційно, M&A структурування з іноземними компаніями включатимуть додатковий етап – редоміциляцію до України, та вже наступне злиття чи приєднання.

3) На сьогоднішній день, представники українського бізнесу не лише підтримують рівень продажів в Україні, демонструючи стійкість до викликів війни, а й масштабуються та виходять на іноземні ринки. Країни-партнери України мають досвід здійснення процедур редоміциляції. Зважаючи на український євроінтеграційний курс, тісну співпрацю з США та Великобританією, українські компанії, за таких умов, мали б додатковий механізм доступу до іноземних ринків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бакалінська О.О. Транскордонне переміщення компаній в ЄС. *Координата. Корпоративне право.* 2023. URL: https://coordynata.com.ua/transkordonne-peremisenna-kompanij-v-es (дата звернення: 06.02.2026).
2. Шуміло І.А., Сулейманов Р.А. Нова концепція транскордонного переміщення компаній у законодавстві та судовій практиці ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С.373-377. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/94 (дата звернення: 06.02.2026).
3. Щербакова Н.В. Правове забезпечення реорганізації господарських організацій: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / Донец. нац. ун-т. ім. В. Стуса. Вінниця, 2024. 676 с.
4. Бицюра Ю.В. Транскордонні злиття та поглинання. *Глобальна економіка*. 2022. № 2. С. 64-76. URL: 10.31617/zt.knute.2022(121)06 (дата звернення: 06.02.2026).
5. Матей В.В. Транскордонні злиття і поглинання в умовах сучасних викликів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2023. № 47. С. 48-53. URL: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2023-47-9 (дата звернення: 06.02.2026).
6. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2017/1132 від 14 червня 2017 року щодо деяких аспектів корпоративного права (кодифікація): Директива; Європарламент від 14.06.2017 № 2017/1132. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_014-17 (дата звернення: 06.02.2026).
7. 7.Case 81/87 The Queen v H. M. Treasury and Commissioners of Inland Revenue, ex parte Daily Mail and General Trust plc. [1988] ECR 05483, para. 19.

8. Dániel Gergely Szabó, Karsten Engsig Sørensen. Cross-border conversion of companies in the EU: the impact of the VALE judgement. Nordic & European Company Law Working Paper No. 10-33. 2013. P. 1-17. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2198364 (date of access: 06.02.2026).
9. Case C-411/03 SEVIC Systems [2005] ECR I-10825, para. 23.
10. Case C-210/06 Cartesio Oktató és Szolgáltató bt [2008] ECR I-09641, paras. 112-113.
11. Directive (EU) 2019/2121 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019 amending Directive (EU) 2017/1132 as regards cross-border conversions, mergers and divisions. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/2121 (date of access: 06.02.2026).
12. Tax treatment of re-domiciliations and cross-border mergers. *Slaughter and May*: website. URL: https://www.slaughterandmay.com/services/practices/tax/tax-treatment-of-re-domiciliations-and-cross-border-mergers/ (date of access: 06.02.2026).
13. Agreement on the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union and the European Atomic Energy Community. URL: https://www.legislation.gov.uk/eut/withdrawal-agreement/article/126 (date of access: 06.02.2026).
14. The impact of Brexit on UK M&A. *MACFARLANES*: website. URL: https://www.macfarlanes.com/what-we-think/2022/the-impact-of-brexit-on-uk-m-a/ (date of access: 06.02.2026).
15. Consultation outcome. Corporate re-domiciliation. Gov.UK: website. URL: https://www.gov.uk/government/consultations/corporate-re-domiciliation (date of access: 06.02.2026).
16. Corporate re-domiciliation. Report of the UK Independent Expert Panel. 1 October 2024. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/670c01eb3b919067bb48308a/corporate-re-domiciliation-report-of-the-uk-independent-expert-panel.pdf (date of access: 06.02.2026).
17. Цивільний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15 (дата звернення: 06.02.2026).
18. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2023 № 1218-р. URL: https://mof.gov.ua/uk/national_income_strategy-716 (дата звернення: 06.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Новікова Є.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 346.2:334.012.63
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.8

СУЧАСНИЙ СТАН ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ СКАСУВАННЯ ГКУ

Омаров А.М.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри філософії
Харківського національного
університету радіоелектроніки
ORCID: 0000-0001-8319-3917

Омаров А.М. Сучасний стан законодавчого регулювання малого підприємництва в умовах скасування ГКУ.

У статті досліджено сучасний стан законодавчого регулювання малого підприємництва в Україні в умовах скасування Господарського кодексу України та трансформації моделі господарсько-правового регулювання. Обґрунтовано, що малий бізнес виконує важливі економічні й соціальні функції, зокрема забезпечує зайнятість населення, сприяє інноваційному розвитку та підвищує конкурентоспроможність економіки, що зумовлює необхідність формування ефективної державної політики його підтримки. Встановлено, що після скасування Господарського кодексу України відбулося розпорошення нормативної бази регулювання малого підприємництва між різними галузями законодавства, що призвело до втрати системності правового забезпечення.

Проаналізовано основні нормативно-правові акти, які визначають правові засади функціонування суб'єктів малого підприємництва, зокрема конституційні положення, спеціальне законодавство та податкові механізми підтримки. Виявлено, що чинна модель державної політики має фрагментарний характер, недостатньо враховує територіальні та функціональні особливості діяльності малого бізнесу, особливо в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Особливу увагу приділено проблемам відсутності комплексного правового механізму підтримки суб'єктів малого підприємництва, нестабільності критеріїв віднесення до малого бізнесу та їх обмеженого застосування переважно у податковій сфері. Зазначені недоліки зумовлюють правову невизначеність статусу таких суб'єктів та ускладнюють реалізацію ними передбачених законодавством гарантій і можливостей підтримки. Крім того, відсутність єдиного підходу до визначення малого бізнесу негативно впливає на узгодженість державної політики у цій сфері. Обґрунтовано необхідність переходу від універсального до диференційованого підходу у правовому регулюванні з урахуванням підвищеної публічної значущості окремих суб'єктів у кризових умовах.

За результатами дослідження доведено необхідність прийняття комплексного законодавчого акта, який поєднає статусні й регуляторні елементи, визначить чіткі критерії малого бізнесу та їх правові наслідки, а також інституціоналізує ефективні механізми державної підтримки, включаючи нефіскальні інструменти стимулювання. Запропоновано перехід до системної, диференційованої моделі регулювання.

Ключові слова: мале підприємництво, державне регулювання, економічна політика, державна підтримка, малий бізнес.

Omarov A.M. The current state of legislative regulation of small business in the context of the repeal of the Commercial Code.

The article examines the current state of legislative regulation of small business in Ukraine in the context of the abolition of the Commercial Code of Ukraine and the transformation of the economic and legal regulatory model. It is substantiated that small business performs important economic and social functions, including ensuring employment, fostering innovation, and enhancing the competitiveness of the economy, which necessitates the development of an effective state policy to support it. It is established that after the abolition of the Commercial Code of Ukraine, the regulatory framework for small business has become fragmented across different branches of legislation, leading to a loss of systemic legal regulation.

The main regulatory legal acts defining the legal framework for the functioning of small business entities are analyzed, including constitutional provisions, special legislation, and tax support mechanisms. It is revealed that the current model of state policy is fragmented and insufficiently takes into account territorial and functional features of small business activity, especially under martial law and in the context of post-war recovery.

Particular attention is paid to the problems of the absence of a comprehensive legal mechanism for supporting small business entities, the instability of the criteria for classifying enterprises as small businesses, and their limited application mainly within the tax sphere. These shortcomings lead to legal uncertainty regarding the status of such entities and complicate their ability to exercise the guarantees and support measures provided by law. Moreover, the lack of a unified approach to defining small businesses negatively affects the coherence of state policy in this area. The necessity of transitioning from a universal to a differentiated approach in legal regulation is substantiated, taking into account the increased public significance of certain entities under crisis conditions.

The study substantiates the necessity of adopting a comprehensive legislative act that would combine status-related and regulatory elements, define clear criteria for small businesses and their legal consequences, and institutionalize effective mechanisms of state support, including non-fiscal instruments of stimulation. Such an act should ensure coherence of legal regulation and stability of the conditions for conducting business activities. In addition, its adoption would enhance the effectiveness of state policy in the field of small business development. A transition to a systematic and differentiated model of regulation is proposed.

Key words: small business, state regulation, economic policy, state support, small enterprises.

Постановка проблеми. Малий бізнес виконує важливі економічні та соціальні функції, сприяючи зайнятості населення, інноваційному розвитку та підвищенню конкурентоспроможності економіки. У зв'язку з цим його ефективний розвиток потребує виваженої державної політики підтримки та стимулювання [1; с. 2].

Водночас сучасні умови господарювання в Україні, зокрема воєнний стан і процеси економічного відновлення, актуалізують необхідність перегляду підходів до державного регулювання малого підприємництва. Особливого значення це набуває у зв'язку зі скасуванням Господарського кодексу України, що призвело до трансформації моделі господарсько-правового регулювання та розпорошення нормативної основи функціонування малого бізнесу.

У цьому контексті господарсько-правова політика держави виступає концептуальною основою розвитку законодавства, формуючись на засадах конституційного економічного порядку та економічної політики [2; с. 25]. Вона реалізується в межах правового господарського порядку, де поєднуються ринкове саморегулювання та державне регулювання, що забезпечує баланс приватних і публічних інтересів [3; с. 136].

Разом з тим, ефективність такої політики безпосередньо залежить від рівня її нормативно-правового забезпечення, яке визначає умови здійснення господарської діяльності та механізми державної підтримки. Однак чинне законодавство у сфері малого підприємництва характеризується фрагментарністю, неузгодженістю та недостатньою адаптованістю до сучасних викликів.

З огляду на викладене особливої актуальності набуває дослідження сучасного стану законодавчого регулювання малого підприємництва, що дозволяє виявити системні проблеми правового забезпечення та обґрунтувати напрями його вдосконалення.

Метою статті є дослідження сучасного стану законодавчого регулювання у сфері малого підприємництва в Україні, виявлення його проблемних аспектів та обґрунтування напрямів удосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку малого бізнесу з урахуванням умов воєнного стану, післявоєнного відновлення та євроінтеграційних процесів.

Стан дослідження. Питання правового регулювання малого підприємництва та державної політики у цій сфері досліджували Д.В. Задихайло, О.М. Вінник, В. Андрєєв, І. Похиленко та інші вчені, які сформували теоретичні засади господарсько-правового регулювання. Водночас в умовах воєнного стану та скасування Господарського кодексу України питання забезпечення системності законодавчого регулювання малого підприємництва і формування комплексного механізму його підтримки залишаються недостатньо дослідженими.

Виклад основного матеріалу. Законодавче регулювання сфери малого підприємництва в Україні формується під впливом економічних, соціальних та інституційних чинників і має бага-

торівневий характер. Його основу становить система нормативно-правових актів, що визначають правовий статус суб'єктів господарювання, умови здійснення підприємницької діяльності, а також механізми державної підтримки та стимулювання розвитку малого бізнесу.

Базові засади правового регулювання підприємницької діяльності закріплені у Конституція України, яка гарантує право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, а також забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Розвиток цих положень здійснюється у галузевому законодавстві, передусім це був ГКУ, який визначав загальні засади здійснення господарської діяльності, правове становище суб'єктів господарювання та основні принципи державного регулювання економіки. Скасування ГКУ означає втрату кодифікованої основи регулювання господарських відносин, включаючи визначення статусу суб'єктів господарювання, принципів державної економічної політики та спеціальних правових режимів.

Насамперед це торкнулося положень, які визначали напрями державної політики у сфері підприємництва. У попередніх наукових напрацюваннях було запропоновано доповнити ст. 10 ГКУ положеннями про те, що окремою складовою структурно-галузевої політики держави є політика розвитку малого підприємництва [4, с. 3], оскільки саме мале підприємництво має стати макрооб'єктом економічної політики держави, з урахуванням якого розробляються програми економічного розвитку та визначається стратегічний курс розвитку. Натомість склалася ситуація, за якої замість удосконалення положень ГКУ його було скасовано, а законодавче визначення стратегічних напрямів державної політики у сфері підприємництва фактично залишилося поза системним правовим регулюванням.

Важливу роль у формуванні нормативно-правового підґрунтя функціонування малого підприємництва відіграє Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», яким визначено основні напрями державної політики у цій сфері, принципи та форми підтримки суб'єктів малого і середнього підприємництва, а також інституційні механізми реалізації відповідної політики. Зазначений Закон закріплює загальні підходи до стимулювання розвитку підприємницької активності, проте його положення мають здебільшого рамковий характер і потребують подальшої конкретизації у підзаконних нормативно-правових актах та спеціальних програмах розвитку. Практична реалізація вказаних положень можлива лише за умови конкретизації у відповідних програмних документах [1, с.3].

У сучасній системі нормативно-програмного забезпечення розвитку малого підприємництва ключову роль відіграють Стратегія розвитку малого та середнього бізнесу до 2027 року та операційний план заходів на 2024–2027 роки [5], а також «Національна економічна стратегія 2030» [6]. Малий бізнес є ключовим елементом економіки України та важливим чинником її відновлення, що зумовлює підвищені вимоги до ефективності державної політики у цій сфері. Водночас, попри орієнтацію зазначених стратегічних документів на європейські підходи, їх реалізація ускладнюється недосконалістю нормативно-правового забезпечення. Встановлено наявність неузгодженостей між окремими законами у сфері державної підтримки, що знижує ефективність відповідних механізмів, а сама система, навіть з урахуванням часткової адаптації до acquis ЄС, залишається фрагментарною [7; с. 43]. У цих умовах відсутність кодифікованої господарсько-правової основи зумовлює переважно програмний характер реалізації відповідної політики та не забезпечує формування цілісного й стабільного законодавчого регулювання малого підприємництва.

Слід констатувати, що серед основних векторів розвитку малого бізнесу в державі визначено: розвиток екосистеми підтримки бізнесу; розширення доступу до фінансування; спрощення регуляторного середовища; сприяння доступу на нові ринки.

У науковій літературі підкреслюється необхідність посилення нормативно-правового забезпечення розвитку малого підприємництва як складової державної регуляторної політики. Ключовим напрямом є формування ефективної правової бази та впровадження узгоджених програм розвитку на засадах системності й відповідності між стратегічними документами та нормативно-правовими актами, що забезпечить стабільні умови діяльності малого бізнесу [1, с. 5].

Суттєве значення для регулювання діяльності суб'єктів малого підприємництва має також податкове законодавство, зокрема Податковий кодекс України, яким передбачено застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності. Запровадження єдиного податку стало одним із ключових інструментів стимулювання розвитку малого бізнесу, оскільки сприяло зменшенню податкового навантаження та спрощенню адміністративних процедур для суб'єктів підприємництва.

Разом з тим система законодавчого регулювання малого підприємництва залишається фрагментарною: відповідні норми розосереджені у численних актах, що ускладнює формування цілісної моделі правового регулювання. Крім того, вона орієнтована на універсальні підходи і недостатньо враховує специфіку функціонування малого бізнесу в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення, що зумовлює необхідність її вдосконалення на засадах системного і диференційованого підходу.

Масова міграція, спричинена війною, виявила дисбаланси ринку праці та регіонального розвитку. За належної підтримки малий бізнес може сприяти інтеграції ВПО, зайнятості населення й відновленню економіки, що потребує дерегуляції, спеціальних режимів і фінансових програм.

Білик П. пропонує запровадити спеціалізований правовий режим підтримки підприємництва для внутрішньо переміщених осіб, реемігрантів та релокованих бізнесів за моделлю, подібною до режиму Дія.City. Такий режим має поєднувати податкові та регуляторні пільги з цифровими сервісами взаємодії з державою, що сприятиме розвитку самозайнятості та малого бізнесу як інструменту довгострокової соціально-економічної інтеграції та відновлення регіонів [8, с. 88-89].

Ефективним інструментом підвищення конкурентоспроможності малого бізнесу та розвитку територій може стати кластерна політика держави, оскільки вона сприяє кооперації підприємств, влади й науково-освітніх установ, оптимізує використання ресурсів і стимулює інноваційний розвиток. Інтеграція малих підприємств у кластерні структури створює сприятливе середовище для економічної стабільності регіонів, хоча потребує подальшого дослідження її впливу на менш розвинені території [9, с. 10].

В умовах воєнного стану частина малих підприємств виконує критично важливі функції: забезпечує базові потреби населення, підтримує локальні економіки та бере участь у відновленні інфраструктури. Однак чинне законодавство не передбачає спеціальних правових режимів для таких суб'єктів, що свідчить про неврахування їх підвищеної публічної значущості.

Зміни до податкового та регуляторного законодавства мають переважно тимчасовий характер і спрямовані на зниження навантаження, однак не формують системної моделі розвитку малого бізнесу в умовах воєнних викликів. Водночас відсутність комплексного механізму підтримки та чітких критеріїв правосуб'єктності обмежує його потенціал у відновленні постраждалих регіонів.

У зв'язку з цим актуалізується необхідність формування більш диференційованого підходу до законодавчого регулювання діяльності суб'єктів малого підприємництва. Зокрема, перспективним напрямом удосконалення правового регулювання може стати запровадження спеціального господарсько-правового режиму для суб'єктів малого підприємництва, які здійснюють діяльність на прифронтових і деокупованих територіях та виконують відновлювальні або соціально значущі функції. Такий підхід дозволив би поєднати інтереси держави щодо відновлення постраждалих регіонів із потребами суб'єктів малого бізнесу у стабільних та сприятливих умовах здійснення господарської діяльності.

В умовах відсутності кодифікованого господарського акта особливого значення набувають критерії віднесення до малого підприємництва, які нині визначаються за показниками чисельності працівників, доходу та активів. Законопроєкт «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення суб'єктів підприємництва» [10] пропонує узгодити їх із стандартами ЄС (до 49 працівників, до 10 млн євро доходу та активів), передбачає сумування показників пов'язаних компаній для запобігання зловживанням, а також обмежує статус для підприємств із державною часткою понад 25%.

Таким чином, запропоновані зміни спрямовані на модернізацію правового регулювання малого бізнесу, підвищення прозорості та узгодженості критеріїв з міжнародними стандартами, а також на розширення доступу українських підприємств до європейських програм підтримки, що є важливим фактором інтеграції в єдиний економічний простір ЄС.

Однак, проблема полягає у нестабільності критеріїв та відсутності чіткого зв'язку між набуттям статусу малого підприємства і правовими наслідками такого статусу. Фактично критерії використовуються переважно для статистичних або податкових цілей, а не як елемент спеціальної господарської правосуб'єктності. Науково обґрунтованим видається підхід, за яким критерії малого підприємництва повинні бути інтегровані до єдиного законодавчого акту та пов'язані з конкретними правовими наслідками: можливістю застосування спеціальних режимів, спрощених процедур, державних гарантій стабільності правового статусу.

Закон України № 3219-IX [11] унормував функціонування спрощеної системи оподаткування в умовах воєнного стану, скасувавши ставку 2 % для платників III групи, уточнивши умови для I–II груп і передбачивши винятки для суб'єктів із податковою адресою на територіях бойових дій або окупації, а також перехідний період для окремих платників. Це підтверджує ключову роль фіскальних інструментів у підтримці малого бізнесу.

Водночас державна політика не обмежується податковими механізмами. Зокрема, впроваджено програму енергонезалежності [12], що передбачає одноразову допомогу та пільгове кредитування для придбання енергообладнання, а також програму «Власна справа» [13], спрямовану на оперативну фінансову підтримку підприємців. Зазначені інструменти мають різну функціональну спрямованість: перша орієнтована на довгострокову інвестиційну підтримку, тоді як друга - на покриття поточних потреб бізнесу.

Отже, поряд із базовою спрощеною системою оподаткування формуються додаткові механізми підтримки малого підприємництва, зокрема фінансові, грантові та енергетичні. Водночас фіскальний інструментарій не може розглядатися як єдиний або достатній засіб стимулювання розвитку малого бізнесу, що свідчить про необхідність формування комплексного підходу до його правового забезпечення.

Таким чином, сучасна модель регулювання має переважно програмно-фіскальний характер і потребує концептуалізації на рівні закону.

Окремої уваги потребує питання долі конструкції «сімейного підприємства». За відсутності господарсько-кодифікованої моделі ця форма фактично трансформується у статус фізичної особи-підприємця або юридичної особи приватного права, що свідчить про звуження спеціалізованого регулювання сімейного бізнесу та відсутність окремого правового режиму.

Висновки. Скасування ГКУ зумовило втрату кодифікованої основи господарсько-правового регулювання малого підприємництва та спричинило фрагментацію нормативної бази. Сучасна модель підтримки малого бізнесу зосереджена переважно у податковій площині та програмних інструментах, що не формують стабільного спеціального правового режиму.

У зв'язку з цим, обґрунтовується необхідність прийняття комплексного законодавчого акта, який поєднає статусні та регуляторні елементи правового забезпечення малого підприємництва, визначить чіткі критерії та правові наслідки набуття статусу малого бізнесу, а також інституціоналізує систему державної підтримки.

Формування такої моделі є необхідною умовою переходу від фрагментарного нормативного регулювання до системної та інноваційно орієнтованої господарсько-правової політики держави.

З урахуванням викладеного доцільним є прийняття комплексного законодавчого акта про мале підприємництво. Такий акт повинен: закріпити єдині критерії віднесення до малого бізнесу та визначити правові наслідки набуття цього статусу; визначити модель спеціальної господарської правосуб'єктності, зокрема можливість запровадження територіально або функціонально диференційованих режимів; інституціоналізувати систему державної підтримки, включаючи нефіскальні механізми стимулювання; забезпечити стабільність правового середовища та узгодженість із євроінтеграційними стандартами.

У цьому контексті пропонується поділити законодавчу модель на дві категорії: 1) перша – статусна (організаційно-правові форми, критерії, правосуб'єктність); 2) друга – регуляторна (державне стимулювання, спеціальні режими, гарантії стабільності).

Такий підхід дозволить перейти від фрагментарного до системного регулювання малого підприємництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Трегубов, О., Клочковська, В., Клочковський, О. Державне регулювання розвитку малого бізнесу. *Економіка та суспільство*, (43). 2022. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-62.
2. Задихайло Д.В. Державне макроекономічне регулювання: питання систематизації правового забезпечення. *Юрист України.* Вип.2 2014. С. 25-32 URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/uy_2014_2_6.pdf.
3. Задихайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави: монографія. Харків. Юрайт. 2012. 456.

4. Омаров А.М. Господарсько-правове забезпечення малого підприємництва в Україні в сучасних умовах. Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук. Харків, 2020. 21 с.
5. Про схвалення Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.08.2024. №821-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-vidnovlennia-staloho-rozvytku-ta-tsyfrovoi-transformatsii-maloho-i-s821300824.
6. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 3.03.2021 №179 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#Text.
7. Громенко, Ю.О., & Горбаньов, І.М. (2025). Правове забезпечення державної підтримки суб'єктів малого підприємництва в Україні та ЄС. *Правовий часопис Донбасу*, (1), 40–46. URL: https://doi.org/10.32782/2523-4269-2025-90-40-46 http://ljd.dnuvs.ukr.education/ index.php/ljd/article/view/310/287.
8. Білик П. Розвиток малого підприємництва як інструмент регулювання міграційних процесів у повоєнний період. *Економіка відновлення та інклюзивний розвиток територій:* збірник тез доповідей VIII Міжнародної науково-практичної конференції (Луцьк, 15 червня 2025 р.). / Заг. ред.: Павліха Н.В.; упорядк. Цимбалюк І.О. Луцьк: ФОП Косенко А.О., 2025. 92 с. С. 85-90. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/28502/1/85-90.pdf.
9. Binnatov, O. (2025). The stat for the development of small business clusters. *Philosophy and Governance*, (9(13). URL: https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.9.12 https://www.euscientists.com/index.php/fag/article/view/411.
10. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо визначення суб'єктів підприємництва №15001 від 04.02.2026р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/ Bills/Card/69568.
11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану: Закон України № 3219 IX від 30.06.2023р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3219-20.
12. До 15 000 грн одноразової допомоги та кредити під 0% на генератори: Уряд запускає нові інструменти підтримки малого бізнесу. Заголовок з екрану. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/do-15-000-hrn-odnorazovoi-dopomohy-ta-kredyty-pid-0-na-heneratory-uriad-zapuskaie-novi-instrumenty-pidtrymky-maloho-biznesu.
13. Енергозалежність малого бізнесу: Уряд запускає програму підтримки ФОП до 15 тис. грн. Заголовок з екрану. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/2843da91-8b05-47d1-96be-0cd27d8a5c65?lang=uk-UA&title=EnergonezalezhnistMalogoBiznesu-UriadZapuskaProgramu PidtrimkiFopDo15-Tis-Grn.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Омаров А.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 346.1:[347.218.2:346.24]
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.9

АРХІТЕКТУРА РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ПУБЛІЧНОЇ ВЛАСНОСТІ: ВИКЛИКИ РЕКОДИФІКАЦІЙОНОГО ПРОЦЕСУ

Остапенко Ю.І.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-4033-5927
e-mail: uliaostapenko24@gmail.com

Панчук К.В.,
студент 4 курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0002-0092-0328
e-mail: k.v.panchuk@nlu.edu.ua

Новіков Д.С.,
студент 4 курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0001-1424-9742
e-mail: d.s.novikov@nlu.edu.ua

Остапенко Ю.І., Панчук К.В., Новіков Д.С. Архітектура регулювання відносин публічної власності: виклики рекодифікаційного процесу.

Статтю присвячено дослідженню трансформації речових прав публічної власності в Україні в умовах рекодифікації приватного законодавства. У роботі проаналізовано сучасні законодавчі ініціативи, спрямовані на реформування правового режиму державного майна, включаючи положення законопроєкту № 6013, який передбачає скасування Господарського кодексу України та відмову від інститутів права господарського відання і права оперативного управління. Однак 9 січня 2025 року Верховна Рада вже проголосувала за нього в цілому, і він став Законом України № 4196-IX**.** Розглянуто аргументи щодо доцільності такої реформи та її можливі правові й економічні наслідки для функціонування державного сектору економіки.

Додаткову увагу приділено ризикам, пов'язаним із трансформацією державних унітарних підприємств у господарські товариства. Зазначено, що така модель змінює правовий режим майна державних підприємств, оскільки активи можуть перейти у приватну власність юридичних осіб та підпадати під загальні правила майнової відповідальності. В свою чергу, у контексті воєнного стану це може створювати загрозу втрати державного контролю над стратегічними активами, зокрема об'єктами оборонно-промислового комплексу та критичної інфраструктури.

У статті також здійснено порівняльно-правовий аналіз із законодавством Франції, де публічне майно має спеціальний правовий режим, що передбачає принципи невідчужуваності та імунітету від примусового стягнення, а також свідчить про збереження у європейських правопорядках спеціальних механізмів управління публічною власністю, спрямованих на гарантування стабільності функціонування державних інституцій.

Крім того, розглянуто питання корпоративного управління державними підприємствами та відповідальності їх керівників. Наголошено на відсутності єдиного підходу у законодавстві та судовій практиці щодо визначення підстав майнової відповідальності посадових осіб за збитки, завдані юридичній особі. У результаті зроблено висновок, що реформування системи управління державним майном має здійснюватися шляхом модернізації існуючих правових інститутів із урахуванням європейського досвіду та потреб забезпечення економічної і національної безпеки держави.

Ключові слова: господарське право, економічне право, публічна власність, речові права, право господарського відання, право оперативного управління, рекодифікація цивільного законодавства, державні підприємства, управління публічним майном, оборонно-промисловий комплекс.

Ostapenko I.I., Panchuk K.V., Novikov D.S. Architecture of regulation of public property relations: challenges of the recodification process.

The article is devoted to the study of the transformation of property rights of public property in Ukraine in the context of the recodification of private legislation. The paper analyses modern legislative initiatives aimed at reforming the legal regime of state property, including the provisions of the draft law No. 6013, which provides for the abolition of the Commercial Code of Ukraine and the abandonment of the institutions of the right of economic management and the right of operational management. However, on January 9, 2025, the Verkhovna Rada has already voted for it as a whole, and it became the Law of Ukraine No. 4196-IX. The arguments on the expediency of such a reform and its possible legal and economic consequences for the functioning of the public sector of the economy are considered. Additional attention is paid to the risks associated with the transformation of state unitary enterprises into business entities. It is noted that such a model changes the legal regime of the property of state-owned enterprises, since assets can become privately owned by legal entities and fall under the general rules of property liability. In turn, in the context of martial law, this may pose a threat of loss of state control over strategic assets, in particular objects of the military-industrial complex and critical infrastructure. The article also carries out a comparative legal analysis with the legislation of France, where public property has a special legal regime, which provides for the principles of inalienability and immunity from compulsory collection, and also indicates the preservation of special mechanisms of public property management in European legal orders, aimed at guaranteeing the stability of the functioning of state institutions. In addition, the issues of corporate governance of state-owned enterprises and the responsibility of their managers are considered. It was emphasized that there is no unified approach in legislation and judicial practice to determine the grounds for property liability of officials for losses caused to a legal entity. As a result, it is concluded that the reform of the state property management system should be carried out by modernizing the existing legal institutions, taking into account the European experience and the needs of ensuring the economic and national security of the state.

Key words: economic law, economic law, public property, property rights, the right of economic management, the right of operational management, recodification of civil legislation, state-owned enterprises, management of public property, military-industrial complex.

Постановка проблеми. Рекодифікація приватного законодавства України супроводжується переглядом співвідношення цивільного та господарського правового регулювання, а також переоцінкою правового режиму державного майна. Так, ухвалений Закон України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період», передбачає припинення дії Господарського кодексу та відмову від інститутів права господарського відання і права оперативного управління. Як наслідок, модель встановлює перехідний період до 28 серпня 2028 року для обов'язкового перетворення державних та комунальних унітарних підприємств на господарські товариства та поширення на їхню діяльність загальних норм цивільного законодавства.

Варто зауважити, що зазначені зміни впливають на правовий режим публічної власності та порядок управління стратегічними активами держави. До прикладу, майно державних підприємств, яке раніше перебувало у державній власності та передавалося підприємствам на праві господарського відання або оперативного управління, у разі корпоративної реорганізації може перейти у приватну власність юридичних осіб. Відповідно, дана модель змінює характер майнової відповідальності підприємств і створює ризики звернення стягнення на об'єкти, що мають надзвичайно важливе значення для економіки та обороноздатності держави.

Крім того, проблематика правового режиму державного майна набуває підвищеної актуальності під час воєнного стану, коли діяльність державних підприємств пов'язана з виконанням оборонних, мобілізаційних і виробничих завдань. В свою чергу, потребує наукового обґрунтування питання збереження спеціальних правових механізмів управління публічною власністю, здатних забезпечити стабільність функціонування державного сектору економіки та належний рівень контролю за стратегічними активами.

Мета статті полягає у дослідженні правового режиму речових прав публічної власності в Україні та оцінці можливих наслідків відмови від інститутів господарського відання і оперативного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового режиму державного майна та функціонування державних підприємств досліджувалися у працях українських учених-господарників і цивілістів. Теоретичні засади господарсько-правового регулювання діяльності державних підприємств були досліджені через аналіз наукових робіт В. Устименко, Р. Джабраілов, В. Щербина, О. Подцерковний, О. Вінник. У зазначених працях розглядаються питання співвідношення цивільного і господарського права, правового статусу державних підприємств та механізмів державного регулювання економіки.

Проблематика відповідальності посадових осіб юридичних осіб та корпоративного управління аналізується у дослідженнях В. Щербини та Т. Боднар. Науковці звертають увагу на неоднорідність судової практики щодо відшкодування збитків, завданих юридичній особі діями керівників, а також на відсутність узгоджених критеріїв оцінки управлінських рішень. В свою чергу, аспекти державної економічної політики під час воєнного стану розкриваються у роботах Т. Канєвої та А. Галабурди.

Слід зауважити, що наукові публікації, присвячені рекодифікації приватного законодавства, зосереджуються переважно на співвідношенні цивільного та господарського права. Питання правового режиму публічної власності та долі інститутів господарського відання, а також оперативного управління досліджені фрагментарно. Отже, недостатній рівень наукового опрацювання зазначеної проблематики зумовлює потребу подальшого дослідження правових наслідків запропонованих законодавчих змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап розвитку правової системи України характеризується колізією двох масштабних процесів: необхідністю мобілізації економіки в умовах воєнного стану та курсом на уніфікацію приватного законодавства, остаточно втіленим в ухваленому Законі № 4196-IX. Цей документ, який передбачає скасування Господарського кодексу та ліквідацію інститутів права господарського відання і оперативного управління, продовжує викликати гостру дискусію в наукових колах. Ключова проблема полягає у ризику втрати державного контролю над стратегічними активами під час війни через механічну заміну публічно-правових інструментів приватноправовими конструкціями, а також у виникненні конституційних колізій та загрозі втрати територіальними громадами доходів від ліквідованих комунальних підприємств.

Розглядаючи питання рекодифікації через призму Конституції, варто наголосити на наявності суттєвих конституційних колізій у Законі № 4196-IX. Експерти обґрунтовано застерігають, що його норми можуть порушувати статті 15, 37 та 142 Конституції, які гарантують економічну багатоманітність та права місцевого самоврядування на управління власністю.

По-перше, встановлена законом заборона на створення нових державних і комунальних підприємств та вимога щодо їх обов'язкового перетворення виключно на господарські товариства (ТОВ або АТ) штучно обмежує перелік організаційно-правових форм діяльності. Більше того, намір законодавця повністю вилучити з цивільного обороту сам термін «підприємство» вступає у пряму суперечність із текстом Конституції, де це поняття безпосередньо і неодноразово використовується, зокрема у статтях 37, 46, 142 та 143. Знищення цієї організаційно-правової форми може трактуватися як порушення конституційного принципу рівності усіх суб'єктів права власності та господарювання.

По-друге, критичного удару завдається по правах територіальних громад. За оцінками Асоціації міст України, заборона на утворення спільних комунальних підприємств є прямим порушенням статті 142 Конституції. Така заборона не лише позбавляє органи місцевого самоврядування їхнього конституційного права на самостійне управління спільною власністю, але й фактично блокує механізми міжмуніципального співробітництва, які є критично важливими для забезпечення населення базовими послугами (наприклад, у сфері охорони здоров'я, тепло- та водопостачання) [1, 2].

Таким чином, запропонована модель реформування створює небезпечні прецеденти звуження конституційних прав суб'єктів публічної власності та закладає об'єктивні передумови для майбутніх звернень до Конституційного Суду України щодо визнання цих норм неконституційними [3].

Окремої уваги та критичного осмислення потребують ризики, які несе реформа системи юридичних осіб для місцевого самоврядування та фінансової спроможності територіальних громад. В офіційному аналізі Асоціації міст України наголошується на низці неврегульованих питань, серед яких ключове місце займає проблема заміни речових прав та загроза втрати місцевих доходів [1].

По-перше, запровадження нового виду речового права (узуфрукту) на заміну праву господарського відання та оперативного управління вбачається юридично недосконалим кроком. Цивільний кодекс наразі не містить належного комплексного регулювання цього правового інституту в контексті управління складними майновими комплексами та об'єктами критичної інфраструктури. Узуфрукт, як класична приватноправова конструкція, позбавлений необхідних публічно-правових запобіжників, що створює правовий вакуум та несе ризики зловживань при управлінні комунальними активами [1].

По-друге, ліквідація організаційно-правової форми «комунальне підприємство» створює пряму загрозу для наповнення місцевих бюджетів. Відповідно до Бюджетного кодексу, доходи від діяльності комунальних підприємств є законодавчо визначеним джерелом фінансових надходжень територіальних громад. Примусове перетворення таких підприємств на господарські товариства (АТ чи ТОВ) без одночасного внесення відповідних гарантійних змін до бюджетного законодавства призведе до того, що після завершення реорганізації громади де-юре втратять це джерело доходів. Така ситуація здатна паралізувати виконання органами місцевого самоврядування їхніх соціальних та інфраструктурних функцій [1].

Прихильники скасування ГК України часто оперують тезою про те, що права господарського відання (ст. 136 ГК) та оперативного управління (ст. 137 ГК) є «радянськими рудиментами», невідомими ринковій економіці. Проте компаративний аналіз законодавства країн ЄС, зокрема Франції, спростовує це твердження. Французький Кодекс власності публічних осіб (Code général de la propriété des personnes publiques) чітко виділяє категорію публічної власності (domaine public), на яку поширюється принцип невідчужуваності та імунітету від стягнення (insaisissabilité). Згідно зі статтею L. 2311-1 цього Кодексу, майно публічних осіб не може бути об'єктом стягнення за боргами, що гарантує безперервність виконання державних функцій [4].

Натомість Закон № 4196-IX пропонує перетворити державні унітарні підприємства на господарські товариства (АТ або ТОВ), майно яких стане їхньою приватною власністю, або ж передаватиметься їм на новому речовому праві – праві узуфрукту. Проте узуфрукт є класичним цивілістичним інститутом, який не містить необхідних публічно-правових запобіжників для безпечного управління об'єктами критичної інфраструктури. Це означає автоматичну втрату «імунітету активів»: заводи ВПК та об'єкти критичної інфраструктури відповідатимуть своїм майном за зобов'язаннями, що в умовах війни створює загрозу їхнього банкрутства та тіньової приватизації через боргові механізми. Показовою у цьому контексті є практика Державної ради Франції (справа Société Mezzi & Fonderia SRL, 2021), яка підтверджує, що ефективне управління публічним майном можливе без передачі права власності комерційним суб'єктам, а через спеціальні адміністративні конструкції [5, 8].

Науковці Канєва Т. та Галабурда А., слушно зауважують, що економічна політика держави в умовах воєнного стану вимагає посилення, а не послаблення регуляторного впливу держави [6]. Господарське право, на відміну від цивільного, оперує інструментами, що дозволяють поєднувати комерційний інтерес із публічним (наприклад, мобілізаційні завдання). Скасування спеціального статусу державних підприємств та переведення їх у площину загального цивільного регулювання ігнорує специфіку «воєнної економіки», де прибуток не завжди є головною метою діяльності.

Окремою проблемою є питання корпоративного управління та відповідальності посадових осіб. Як зазначають у своїх дослідженнях В.С. Щербина та Т.В. Боднар, чинне законодавство та судова практика (зокрема постанови Верховного Суду 2023 року) демонструють відсутність єдиного підходу до визначення підстав відповідальності керівників підприємств. Запропонована реформа, декларуючи впровадження стандартів OECD, не вирішує питання захисту добросовісного ризику (Business Judgment Rule). В умовах невизначеності керівники новостворених державних АТ будуть уникати прийняття оперативних рішень, побоюючись кримінальної або майнової відповідальності за збитки, що неминуче призведе до управлінського паралічу в державному секторі.

Спроба відмовитися від дуалізму приватного права шляхом скасування Господарського кодексу видається передчасною та ризикованою, особливо в умовах збройної агресії. Європейський досвід свідчить, що розвинені правопорядки зберігають спеціальні режими для управління публічною власністю, які захищають її від комерційних ризиків. Реформа має полягати не у ліквідації прав господарського відання, а в їх модернізації та наближенні до моделі публічних установ (établissements publics), що дозволить зберегти баланс між ринковою свободою та національною безпекою.

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що рекодифікація приватного законодавства України безпосередньо пов'язана з переглядом правового режиму публічної власності та механізмів управління державним майном. Прийнятий Закон № 4196-IX (колишній законопроєкт № 6013) передбачає припинення дії Господарського кодексу та ліквідацію інститутів права господарського відання і права оперативного управління. Відповідно, подібні радикальні законодавчі зміни руйнують сформовану модель функціонування державних підприємств, часто виходячи за межі адекватного регулювання підприємницької діяльності та створюючи ризики для правової системи. Це ставить питання щодо подальшого існування спеціальних правових конструкцій, що забезпечують збереження державного контролю над майновими комплексами стратегічного значення [7].

Аналіз чинного законодавства та наукових підходів показує, що право господарського відання і право оперативного управління виконують функцію правових механізмів, які дозволяють поєднувати використання державного майна у господарській діяльності з можливістю збереження за державою титулу власника. Завдяки таким конструкціям забезпечується відокремлення майнової відповідальності підприємства від майнового комплексу держави та зменшується ризик втрати стратегічних активів через боргові зобов'язання суб'єктів господарювання. В іншому випадку, скасування зазначених інститутів без створення альтернативної моделі управління державним майном може призвести до зміни правового режиму активів державних підприємств і поширення на них загальних правил приватноправової відповідальності.

Порівняльно-правовий аналіз європейського законодавства підтверджує збереження спеціальних правових режимів для публічного майна у правопорядках держав – членів Європейського Союзу. До прикладу, законодавство Франції, переважно Code général de la propriété des personnes publiques, передбачає принципи невідчужуваності та імунітету публічного майна від примусового стягнення, тож подібні механізми спрямовані на гарантування стабільності функціонування державних інституцій і захист майнової основи виконання публічних функцій.

Отримані результати дозволяють дійти висновку про доцільність збереження спеціальних правових інститутів управління державним майном у національній правовій системі. Важливо зазначити, що подальший розвиток законодавства потребує модернізації інститутів господарського відання та оперативного управління з урахуванням європейського досвіду та практики корпоративного управління державними підприємствами. Крім того, оновлення правового регулювання повинно забезпечити прозорість управління активами держави, визначеність відповідальності керівників підприємств, належний рівень захисту стратегічних об'єктів економіки.

В свою чергу, правове регулювання публічної власності має будуватися так, щоб одночасно забезпечувати нормальну, ефективну роботу державних підприємств і водночас зберігати реальний контроль держави над тими об'єктами, які мають стратегічне значення. Якщо вдасться послідовно реалізувати ці підходи, то врешті вийде створити більш цілісну систему управління державним сектором економіки, а правовий режим публічного майна стане стабільнішим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Новини | Асоціація міст України*. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/ lyst_o.movchanu_po_6013_0.pdf (дата звернення: 12.03.2026).
2. Асоціація міст України звернулась до голів парламентських фракцій і груп про відхилення проєкту Закону України №6013:: Офіційний сайт міста Миргород. Офіційний сайт Миргородської міської ради. *Головна сторінка: Офіційний сайт міста Миргород. Офіційний сайт Миргородської міської ради*. URL: https://myrgorod.pl.ua/news/asotsiatsija-mist-ukrajiny-zvernulas-do-goliv-parlamentskyh-fraktsij-i-grup-pro-vidhylennja-projektu-zakonu-ukrajiny-6013 (дата звернення: 12.03.2026).
3. Скасування Господарського кодексу України: аналіз Закону №6013 та його наслідків для правничої системи. *Американська торговельна палата в Україні*. URL: https://chamber.ua/ua/news/skasuvannia-hospodarskoho-kodeksu-ukrainy-analiz-zakonu-6013-ta-yoho-naslidkiv-dlia-pravnychoi-systemy/(дата звернення: 12.03.2026).
4. Code général de la propriété des personnes publiques (France). Article L2311-1. Légifrance. URL:(https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006361359) (дата звернення: 22.11.2025).

5. Conseil d'État, 8ème - 3ème chambres réunies, 25/06/2021, 438023 (Société Mezzi & Fonderia SRL c/ Académie de France à Rome). Légifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/ceta/id/CETATEXT000043714279 (дата звернення: 22.11.2025).
6. Канєва Т., Галабурда А. Бюджетна політика держави в умовах воєнного стану. *Herald of kyiv national university of trade and economics*. 2022. Т. 144, № 4. С. 98–109. URL: https://doi.org/10.31617/1.2022(144)07(дата звернення: 12.03.2026).
7. Устименко В.А., Джабраілов Р.А. Особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їхніх об'єднань: науково-правова оцінка законопроєкту № 6013. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2021. № 2. С. 85–96. URL: https://doi.org/10.31558/2786-5835.2021.2.9(дата звернення: 12.03.2026).
8. Щербина В. Скасувати не можна залишити: де поставити кому?. *Судово-юридична газета*. URL: https://sud.ua/uk/news/blog/313831-otmenit-nelzya-ostavit-gde-postavit-zapyatuyu (дата звернення: 12.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Остапенко Ю.І., Панчук К.В., Новіков Д.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 346.9:351.74
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.10

УЧАСТЬ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИНАХ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА МЕЖІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Попович С.М.,
аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін,
Донецький державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0009-0006-4147-1572

Попович С.М. Участь органів Національної поліції у господарських відносинах: правова природа та межі правового регулювання.

Статтю присвячено дослідженню правової природи участі органів Національної поліції України у господарських відносинах та визначенню меж правового регулювання такої участі. У статті проаналізовано наукові підходи до участі держави та її органів у господарських відносинах і встановлено, що попри значну кількість досліджень, присвячених правовому статусу Національної поліції, її участь саме у господарських відносинах не отримала належного висвітлення у господарсько-правовій доктрині. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність визначення місця органів Національної поліції у системі господарських відносин та уточнення їх правового статусу як особливих учасників господарського обороту.

Запропоновано визначення участі органів Національної поліції у господарських відносинах як врегульованої нормами господарського та адміністративного права діяльності органів поліції, що здійснюється у межах їх публічно-правової компетенції та проявляється у вступі у господарські правовідносини з іншими учасниками господарського обороту з метою матеріально-технічного, організаційного та ресурсного забезпечення діяльності цих органів. Показано, що така участь не має підприємницького характеру та не спрямована на отримання прибутку.

Виокремлено основні ознаки участі органів Національної поліції у господарських відносинах, серед яких: публічно-правовий статус органу державної влади, спеціальна компетенція у сфері господарського обороту, непідприємницький характер такої участі, її забезпечувально-опосередкований характер та інституційна зумовленість. Обґрунтовано комплексну правову природу відповідних відносин, що поєднує публічно-правові та господарсько-правові елементи. Це дозволяє розглядати участь органів Національної поліції у господарських відносинах як особливу форму участі органу державної влади у господарському обороті

Встановлено, що межі правового регулювання участі органів Національної поліції у господарських відносинах визначаються сукупністю нормативних, функціональних, організаційно-правових та ресурсно-бюджетних критеріїв, які забезпечують недопущення трансформації діяльності цього органу у самостійну господарську діяльність. Такий підхід дозволяє чітко відмежувати забезпечувальну участь органів поліції у господарському обороті від діяльності суб'єктів господарювання.

Ключові слова: учасники господарських відносин, органи Національної поліції, господарсько-правове регулювання, господарські відносини, Національна поліція України, господарська компетенція органів державної влади, господарський оборот.

Popovych S.M. Participation of the National Police in economic relations: legal nature and limits of legal regulation.

The article is devoted to the study of the legal nature of the participation of the National Police of Ukraine in economic relations and the definition of the limits of legal regulation of such participation. The article analyzes scientific approaches to the participation of the state and its bodies in economic relations and establishes that, despite a significant number of studies devoted to the legal status of the National Police, its participation in economic relations has not received due coverage in the economic and legal doctrine. In this regard, the need to determine the place of the National Police in the system of economic relations and clarify their legal status as special participants in economic turnover is substantiated.

The definition of the participation of the National Police in economic relations is proposed as the activity of the police bodies regulated by the norms of economic and administrative law, which is carried out within the framework of their public-legal competence and is manifested in entering into economic relations with other participants in economic turnover for the purpose of material, technical, organizational and resource support of the activities of these bodies. It is shown that such participation is not entrepreneurial in nature and is not aimed at making a profit.

The main features of the participation of the National Police in economic relations are identified, including: the public-legal status of a state authority, special competence in the field of economic turnover, the non-entrepreneurial nature of such participation, its collateral-mediated nature and institutional conditioning. The complex legal nature of the relevant relations, which combines public-legal and economic-legal elements, is substantiated. This allows us to consider the participation of the National Police in economic relations as a special form of participation of a state authority in economic turnover

It has been established that the boundaries of legal regulation of the participation of the National Police in economic relations are determined by a set of regulatory, functional, organizational-legal and resource-budgetary criteria that ensure the prevention of the transformation of the activities of this body into independent economic activity. This approach allows us to clearly distinguish the supporting participation of police bodies in economic turnover from the activities of economic entities.

Key words: participants in economic relations, National Police bodies, economic and legal regulation, economic relations, National Police of Ukraine, economic competence of state authorities, economic turnover.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток господарських відносин в Україні супроводжується розширенням форм участі держави у господарському обороті. Така участь здійснюється не лише через суб'єктів державного сектору економіки, а й через органи державної влади, які в силу покладених на них функцій вступають у правовідносини з іншими учасниками господарського обороту. У цьому контексті особливого значення набуває визначення правової природи участі органів державної влади у господарських відносинах, а також меж допустимості такої участі.

Особливий науковий інтерес становлять органи Національної поліції України. Попри те, що їх діяльність традиційно розглядається переважно у межах адміністративно-правового регулювання, у процесі виконання покладених на них функцій ці органи вступають і в господарські правовідносини, пов'язані з укладенням договорів, участю у публічних закупівлях, використанням державного майна, придбанням товарів, робіт і послуг, необхідних для забезпечення їх діяльності. Саме тому потребує окремого наукового осмислення питання про місце органів Національної поліції у системі господарських відносин, їх правовий статус як учасників таких відносин та межі правового регулювання відповідної участі.

Актуальність дослідження посилюється тим, що трансформація сучасного публічного управління та реформування правоохоронної системи України супроводжуються ускладненням організаційно-правових форм діяльності державних органів. Додаткового значення ця проблема набуває в умовах воєнного стану, коли функціонування державних інституцій, у тому числі органів Національної поліції, відбувається в умовах підвищеного навантаження на систему публічного управління та економіку держави.

Метою статті є дослідження правової природи участі органів Національної поліції у господарських відносинах та визначення меж правового регулювання такої участі.

Стан дослідження. Проблематика участі держави та її органів у господарських відносинах неодноразово ставала предметом наукових досліджень у вітчизняній господарсько-правовій доктрині. Теоретичні засади господарської компетенції органів державної влади, їх місця у системі господарських відносин, а також особливостей взаємодії з іншими учасниками господарського обороту досліджувалися у працях В.К. Мамутова, А.Г. Бобкової, О.М. Вінник, А.М. Захарченко, Л.М. Ніколенко, Д.В. Задихайло, В.С. Мілаш, В.М. Пашков, В.А. Устименко, Р.А. Джабраілов, В.С. Щербина та інших вчених. Водночас у науковій літературі, присвяченій діяльності Національної поліції, переважає адміністративно-правовий підхід. Відповідні аспекти аналізували О.А. Падалко, О.М. Бандурка, М.А. Слободянюк, С.М. Гусаров, О.Ю. Синявська, М.М. Руденко, А.В. Танько, Т.О. Коломоєць, О.П. Клипа та інші дослідники. Проте участь органів Національної поліції саме у господарських відносинах, зокрема як особливих учасників господарського оборо-

ту, не отримала належного висвітлення. Недостатньо дослідженими залишаються також питання правової природи такої участі та меж її правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. У господарсько-правовій доктрині участь держави у господарських відносинах традиційно пов'язується з реалізацією господарської компетенції органів державної влади. Відповідно до положень господарського законодавства учасниками господарських відносин можуть виступати не лише суб'єкти господарювання, а й інші учасники господарського обороту, у тому числі органи державної влади, якщо їх участь зумовлена законом і пов'язана з реалізацією покладених на них функцій [1, с. 15–18]. У цьому значенні поняття учасника господарських відносин є ширшим за поняття суб'єкта господарювання, оскільки охоплює також тих учасників, які не здійснюють господарської діяльності з метою отримання прибутку, але вступають у господарські правовідносини у зв'язку із забезпеченням власної діяльності чи реалізацією передбаченої законом компетенції [2, с. 98–102].

Одним із таких учасників можуть виступати органи Національної поліції України. Хоча поліція не є суб'єктом господарювання у розумінні господарського законодавства і не здійснює підприємницької діяльності [3, с. 67-74], у процесі функціонування вона вступає у правовідносини майнового, договірного, закупівельного та організаційно-забезпечувального характеру. Такі правовідносини виникають у зв'язку з придбанням товарів, робіт і послуг, укладенням господарських договорів, участю у процедурах публічних закупівель, використанням державного майна та здійсненням інших дій, необхідних для належного матеріально-технічного й організаційного забезпечення діяльності відповідного органу.

З огляду на це, участь органів Національної поліції у господарських відносинах доцільно визначити як врегульовану нормами господарського та адміністративного права діяльність органів поліції, що здійснюється у межах їх публічно-правової компетенції та проявляється у вступі у господарські правовідносини з іншими учасниками господарського обороту з метою матеріально-технічного, організаційного та ресурсного забезпечення діяльності цих органів і реалізації покладених на них державних функцій.

Наукова новизна такого підходу полягає у тому, що участь органів Національної поліції у господарських відносинах обґрунтовується не як різновид владно-регулятивного впливу на господарську діяльність, а як особлива форма участі органу державної влади у господарському обороті, яка не пов'язана із здійсненням господарської діяльності з метою отримання прибутку, але передбачає вступ такого органу у господарські правовідносини для забезпечення реалізації покладених на нього публічних функцій.

Запропоноване визначення дає підстави виокремити характерні ознаки участі органів Національної поліції у господарських відносинах.

Першою ознакою є публічно-правовий статус органів Національної поліції як учасників господарських відносин. Органи поліції є органами державної влади, діяльність яких спрямована на реалізацію публічних функцій держави у сфері забезпечення правопорядку та безпеки [4]. Саме тому їх участь у господарських відносинах зумовлена не самостійною економічною ініціативою, а необхідністю забезпечення виконання покладених на них державних завдань. Вступаючи у господарські правовідносини, органи поліції виступають не як суб'єкти господарювання, а як особливі учасники господарського обороту, діяльність яких пов'язана із функціонуванням державного органу та реалізацією його публічних повноважень. Важливою складовою цього статусу є те, що така участь здійснюється на підставі, у межах та у спосіб, визначені законом, що узгоджується з вимогами статті 19 Конституції України [5].

Другою ознакою є спеціальна компетенція органів поліції у сфері господарських відносин. Участь органів Національної поліції у господарських правовідносинах можлива лише у межах компетенції, визначеної Конституцією України, Законом України «Про Національну поліцію» та іншими нормативно-правовими актами. Така компетенція має спеціальний, а не універсальний характер, і проявляється у можливості вступу у господарські правовідносини виключно у тих випадках, коли це пов'язано з належним забезпеченням діяльності відповідного державного органу. Йдеться, зокрема, про придбання товарів і послуг, укладення господарських договорів, участь у процедурах публічних закупівель, використання державного майна та інші дії у сфері господарського обороту. При цьому спеціальна компетенція органів поліції у цій сфері не трансформує їх у суб'єктів господарювання, а лише визначає допустимі межі їх участі у відповідних правовідносинах.

Третьою ознакою є непідприємницький характер участі органів Національної поліції у господарському обороті. На відміну від суб'єктів господарювання, діяльність яких спрямована на систематичне здійснення господарської діяльності з метою досягнення економічного результату, органи Національної поліції не переслідують мети отримання прибутку. Їх участь у господарських відносинах зумовлена виключно потребами матеріально-технічного, організаційного та ресурсного забезпечення власної діяльності. Саме ця обставина принципово відрізняє їх від суб'єктів господарювання та визначає специфіку їх правового статусу у відповідних правовідносинах.

Четвертою ознакою є забезпечувально-опосередкований характер участі органів поліції у господарських відносинах. Господарські правовідносини за участю органів Національної поліції не є самостійною метою діяльності цього органу. Вони виникають як похідні від його основної діяльності, пов'язаної із забезпеченням публічної безпеки, правопорядку та виконанням інших покладених державою функцій. У зв'язку з цим участь органів поліції у господарському обороті має допоміжний характер і слугує створенню належних умов для реалізації їх публічного призначення.

П'ятою ознакою є інституційна зумовленість участі органів Національної поліції у господарських відносинах. Органи поліції вступають у відповідні правовідносини не як самостійні носії приватного економічного інтересу, а як інституційні елементи державного механізму. Їх участь у господарському обороті зумовлена потребою забезпечення належного функціонування відповідного державного інституту. Саме тому господарські операції за участю органів поліції мають інституційний характер і спрямовані на матеріальне та організаційне забезпечення діяльності державного органу.

Узагальнення наведених ознак дозволяє дійти висновку, що органи Національної поліції, не будучи суб'єктами господарювання, можуть виступати особливими учасниками господарських відносин. Їх участь у господарському обороті має публічно-правовий, спеціально-компетенційний, непідприємницький, забезпечувальний та інституційно зумовлений характер.

З'ясування ознак участі органів Національної поліції у господарських відносинах створює підґрунтя для визначення правової природи таких правовідносин. У науковій літературі господарські відносини розглядаються як врегульовані нормами господарського права суспільні відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності, а також у зв'язку з організацією господарського обороту між його учасниками [6, с. 17–25]. В.С. Щербина зазначає, що господарськими є відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання [7, с. 20].

Господарський характер відносин за участю органів Національної поліції зумовлений тим, що вони виникають у сфері господарського обороту та опосередковуються такими правовими формами, як господарські договори, закупівельні процедури, майнові правовідносини, користування державним майном, придбання товарів, робіт і послуг. Саме використання зазначених господарсько-правових конструкцій надає цим відносинам господарського змісту, навіть попри те, що одним з їх учасників є орган державної влади.

Водночас участь органів Національної поліції у таких відносинах не втрачає свого публічно-правового підґрунтя. Органи поліції вступають у господарські правовідносини не на засадах вільної приватної ініціативи, а у зв'язку з реалізацією встановленої законом компетенції та забезпеченням виконання покладених на них функцій. Саме тому правова природа участі органів Національної поліції у господарських відносинах є комплексною: вона поєднує господарсько-правові форми реалізації відповідних відносин із публічно-правовим статусом органу, який у них бере участь.

Отже, участь органів Національної поліції у господарських відносинах слід кваліфікувати як особливий різновид участі органу державної влади у господарському обороті, в межах якого публічно-правове призначення такого органу реалізується через господарсько-правові форми матеріального, організаційного та ресурсного забезпечення його діяльності.

Визначення правової природи участі органів Національної поліції у господарських відносинах зумовлює необхідність окреслення меж правового регулювання такої участі. Йдеться не лише про нормативне визначення дозволених форм поведінки, а й про встановлення критеріїв, які не допускають перетворення забезпечувальної участі органу державної влади у господарському обороті на самостійну господарську діяльність.

Передусім такі межі мають нормативний характер. Вони визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національну поліцію», положеннями господарського, бюджетного та фінансового законодавства, а також спеціальними актами, що регулюють публічні закупівлі, управління державним майном та використання бюджетних коштів. Стаття 19 Конституції України вимагає, щоб органи державної влади діяли лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені законом. Це правило повною мірою поширюється і на участь органів поліції у господарських правовідносинах.

Другою групою є функціональні межі. Участь органів Національної поліції у господарських відносинах є допустимою лише тоді, коли вона безпосередньо спрямована на забезпечення виконання покладених на них державних функцій. Відповідно, така участь не може набувати самостійного підприємницького характеру, виходити за межі службово-забезпечувального призначення або переслідувати мету отримання прибутку. Саме функціональне призначення поліції виступає ключовим критерієм допустимості її участі у господарському обороті.

Третьою групою є організаційно-правові межі. Участь органів поліції у господарських відносинах реалізується лише у формах, прямо передбачених законом: через укладення господарських договорів, участь у процедурах публічних закупівель, використання державного майна, придбання товарів, робіт і послуг, необхідних для діяльності відповідного органу. Усі ці дії здійснюються в межах бюджетного фінансування та з дотриманням установлених процедур використання публічних ресурсів.

Четверту групу становлять ресурсно-бюджетні межі участі органів Національної поліції у господарських відносинах. Вони зумовлені тим, що діяльність цього органу фінансується за рахунок коштів державного бюджету, а використання таких коштів здійснюється відповідно до вимог бюджетного та фінансового законодавства. У зв'язку з цим участь органів поліції у господарських правовідносинах обмежується межами бюджетного фінансування, цільовим призначенням бюджетних коштів та встановленими процедурами їх використання. Це означає, що господарські операції за участю органів Національної поліції можуть здійснюватися лише у межах бюджетних асигнувань та відповідно до визначених законом фінансових процедур, що унеможливлює формування самостійних економічних інтересів такого державного органу.

Таким чином, межі правового регулювання участі органів Національної поліції у господарських відносинах визначаються сукупністю нормативних, функціональних, організаційно-правових та ресурсно-бюджетних критеріїв. Саме ці критерії дозволяють відмежувати правомірну забезпечувальну участь органів поліції у господарському обороті від діяльності, яка виходила б за межі їх публічно-правового статусу та функціонального призначення.

Висновки. Участь органів Національної поліції у господарських відносинах зумовлена необхідністю забезпечення належного матеріально-технічного, організаційного та ресурсного функціонування цього державного органу. У відповідних правовідносинах органи поліції виступають не як суб'єкти господарювання, а як особливі учасники господарського обороту, діяльність яких пов'язана з реалізацією публічних функцій держави. Правова природа такої участі має комплексний характер, оскільки поєднує публічно-правовий статус органу державної влади з використанням господарсько-правових форм реалізації відповідних правовідносин. Межі участі органів Національної поліції у господарських відносинах визначаються їх законодавчо встановленою компетенцією та функціональним призначенням, що зумовлює забезпечувальний характер такої діяльності та виключає можливість її трансформації у самостійну господарську діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ніколенко Л.М. Господарське право: навч. посіб. Київ: Алерта, 2024. 390 с.
2. Парасюк В.М., Хиль Я.І. Держава як учасник відносин у сфері господарювання. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2019. № 3 (65). С. 98–102. DOI https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-3-16.
3. Господарське право України: підручник: у 2 ч. / [Андрєєва О.Б., Жорнокуй Ю.М., Гетманець О.П. та ін.]. Х.: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. Ч. 1. 340 с.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України: Законодавство.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/print.

5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України: Законодавство*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
6. Кравчук С.Й. Господарське право України: Навчальний посібник. К.: Кондор, 2007. 264 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONDOR/GOSPODAR_2007.pdf.
7. Щербина В. С. Господарське право: підручник / В.С. Щербина. 6-те вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2013. 640 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Попович С.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 346.91
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.11

ЯКІСТЬ СУДОВИХ РІШЕНЬ: ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ У ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР (НА ПРИКЛАДІ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА)

Рєзнікова В.В.,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри економічного права та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-0149-0710

Хотинська-Нор О.З.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри юстиції
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-4480-6677

Притика Ю.Д.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного процесу
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-5992-1144

Рєзнікова В.В., Хотинська-Нор О.З., Притика Ю.Д. Якість судових рішень: трансформація національної моделі у європейський простір (на прикладі господарського судочинства).

У статті висвітлено питання трансформації національної моделі інституту якості судових рішень в напрямку відповідності європейським стандартам.

Вихідним положенням для дослідження стали сформовані європейськими інституціями ключові ознаки, за яким оцінюється якість судових рішень: ясність і доступність мотивування; правильність застосування норм права; повнота розгляду аргументів сторін; послідовність і передбачуваність практики; виконуваність рішень.

Відповідно до них, ураховуючи сучасний стан законодавчого регулювання та правозастосовної практики, виокремлено та розтлумачено зміст векторів, за якими Україні необхідно докласти зусиль у процесі трансформації існуючої моделі якості судових рішень. Серед них: гармонізація матеріального та процесуального права, інституційна адаптація; забезпечення мотивованості та передбачуваності судових рішень; підвищення рівня виконуваності судових рішень та зменшення правової невизначеності; підвищення ефективності розгляду через оптимізацію навантаження та судового менеджменту; розвиток судової культури та підвищення компетенцій суддів.

Водночас якість судового рішення розглянуто як категорію, що дозволяє ідентифікувати дефекти, тобто відхилення від нормативних і логічних стандартів правосуддя, що здатні спричинити його скасування, зміну чи потребу в додатковому роз'ясненні. Зокрема, на підставі критеріїв, розроблених у практиці ЄСПЛ, виокремлено та охарактеризовано такі: 1) дефект мотивування (порушення логічної або змістовної повноти мотивувальної частини рішення, що унеможливлює розуміння причинно-наслідкового зв'язку між установленими обставинами, фактами, нормами права і правовим висновком суду); 2) дефект кваліфікації (неправильне застосування або тлумачення норми матеріального права, що призвело до помилкового визначення прав та обов'язків сторін або до виходу суду за межі позовних вимог); 3) комунікативний дефект (рішення не забезпечує належного розуміння його змісту адресатами через неясність, логічну безладність або двозначність тексту); 4) інституційний дефект (ухвалення судового рішення

всупереч системі напрацьованої та усталеної судової практики або без належного мотивування відступу від усталеної позиції Верховного Суду).

У підсумку обґрунтовано, що модельний тест якості судового рішення господарського суду повинен ґрунтуватися на таких критеріях: законність/кваліфікація; аргументація; передбачуваність/узгодженість; виконуваність.

Ключові слова: судове рішення, якість судового рішення, судочинство, правосуддя, європейські стандарти судочинства, право на справедливий суд.

Rieznikova V.V., Khotynska-Nor O.Z., Prytyka Yu.D. Quality of judicial decisions: transformation of the national model into the European space (using the example of commercial litigation).

The article highlights the issue of transforming the national model of the institute of quality of judicial decisions towards compliance with European standards.

The starting point for the study was the key characteristics developed by European institutions, by which the quality of judicial decisions is assessed: clarity and accessibility of reasoning; correct application of legal norms; completeness of consideration of the parties' arguments; consistency and predictability of practice; enforceability of decisions.

In accordance with them, taking into account the current state of legislative regulation and law enforcement practice, the content of the vectors along which Ukraine needs to make efforts in the process of transforming the existing model of the quality of judicial decisions has been identified and explained. Among them: harmonization of substantive and procedural law, institutional adaptation; ensuring motivation and predictability of court decisions; increasing the level of enforceability of court decisions and reducing legal uncertainty; increasing the efficiency of consideration through optimization of workload and court management; developing judicial culture and improving the competence of judges.

At the same time, the quality of a judicial decision is considered as a category that allows identifying defects, that is, deviations from the normative and logical standards of justice that can lead to its cancellation, change, or the need for additional clarification. In particular, based on the criteria developed in the practice of the ECHR, the following are identified and characterized: 1) a defect in reasoning (violation of the logical or substantive completeness of the reasoning part of the decision, which makes it impossible to understand the cause-and-effect relationship between the established circumstances, facts, legal norms and the court's legal conclusion); 2) a defect in qualification (incorrect application or interpretation of a norm of substantive law, which led to an erroneous determination of the rights and obligations of the parties or to the court going beyond the limits of the claims); 3) communicative defect (the decision does not ensure proper understanding of its content by the addressees due to ambiguity, logical disorder or ambiguity of the text); 4) institutional defect (the adoption of a court decision contrary to the system of established and established judicial practice or without proper motivation for departing from the established position of the Supreme Court).

As a result, it is substantiated that the model test of the quality of a commercial court decision should be based on the following criteria: legality/qualification; argumentation; predictability/consistency; enforceability.

Key words: court decision, quality of court decision, judicial proceedings, justice, European standards of judicial proceedings, right to a fair trial.

Постановка проблеми. Інтеграція України в європейський простір вимагає, серед іншого, реалізації системи заходів, спрямованих на забезпечення ефективності функціонування правосуддя в державі, що є ключовою засадою верховенства права. Як інтегральна характеристика, ефективність правосуддя передбачає різнорівневу систему індикаторів, за якими здійснюється її оцінка. Серед них належне місце посідає якість судових рішень, що постійно перебуває у фокусі уваги різних європейських інституцій, рішення і документи яких традиційно прийнято сприймати як європейські стандарти.

У нашій попередній публікації «Якість судових рішень у контексті європейських стандартів (на прикладі господарського судочинства)» ми зауважили, що євроінтеграційний процес в сучасних умовах передбачає не лише формальне наближення до стандартів, сформованих органами Ради Європи, які дбають про ефективність правосуддя у країнах-членах ЄС. Уваги потребує безпосередньо питання системної трансформації правосуддя в аспектах доступності, передбачу-

ваності, мотивованості та виконуваності судових актів [1]. У розвиток започаткованого діалогу вбачається необхідним окреслити та дослідити означений ракурс.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на прикладі господарського судочинства продемонструвати вектори розвитку інституту якості судових рішень у розрізі відповідності європейським стандартам.

Стан опрацювання проблематики. Різноманітні аспекти якості судових рішень національних судів тією чи іншою мірою висвітлені у роботах таких науковців, як: О. Бодунова, А. Котелевель, О. Овчаренко, Н. Пархоменко, К. Пільков, Т. Проскурня, І. Юревич та інших.

Виклад основного матеріалу. Отже, як ми попередньо виснували у нашій попередній публікації, якість судових рішень оцінюється різними європейськими інституціями (CCJE, CEPEJ, ЄСПЛ, Венеційською комісією) через такі ознаки: ясність і доступність мотивування (clarity and reasoning); правильність застосування норм права (legal accuracy); повнота розгляду аргументів сторін (fair hearing and responsiveness); послідовність і передбачуваність практики (coherence and consistency); виконуваність рішень (enforceability) [1].

Ураховуючи їх сукупність, сучасний стан законодавчого регулювання та правозастосовної практики, є підстави прогнозувати, що у господарському судочинстві трансформаційні зусилля нашої держави у досліджуваній сфері потенційно стикнуться з викликами за такими напрямками.

Гармонізація матеріального та процесуального права, інституційна адаптація. Заявка України на членство в ЄС покладає на неї зобов'язання здійснити глибоку трансформацію судової системи, зокрема відповідно до розділів 23 «Юридична система та фундаментальні права» і 24 «Правосуддя, свобода та безпека» переговорної рамки [2]. Процедури розгляду господарських спорів мають бути приведені у відповідність до європейських стандартів мотивування та публічності рішень, а також до гарантій ефективного виконання. Система має не лише змінити форму (законодавство), але й забезпечити умови для змістовної якості судового рішення. Так, у сфері матеріального права гармонізація означає необхідність узгодження положень господарського законодавства з відповідними директивами та регламентами ЄС. Наприклад, імплементація Директиви 2019/1023 ЄС про реструктуризацію та другий шанс, Директиви 2013/34 ЄС про бухгалтерську звітність, Регламенту (EU) 2015/848 про процедури неплатоспроможності тощо, вимагає нової практики тлумачення норм господарського законодавства, відповідно, й нового рівня обґрунтованості судових рішень. Щодо процесуального права, то основним орієнтиром є стандарти ЄСПЛ та Ради Європи (CEPEJ, CCJE). Господарські суди мають забезпечити розгляд справ у розумні строки, дотримуючись принципу змагальності та рівності сторін, а також наводити вичерпні, логічно послідовні та зрозумілі мотиви у своїх рішеннях. Гармонізація тут означає не лише формальне оновлення ГПК України, але й переосмислення суддівської аргументації: застосування принципу пропорційності, врахування практики Суду ЄС при тлумаченні норм, впровадження європейських підходів до оцінки доказів і забезпечення прав сторін. Інституційна адаптація полягає у пристосуванні структури, процедур і культури роботи системи господарських судів відповідно до європейських моделей правосуддя. Це включає:

а) функціональну модернізацію судів – подальший розвиток електронного судочинства, систем електронного обміну процесуальними документами, вдосконалення стандартизованих шаблонів судових рішень і комунікації з користувачами відповідно до CEPEJ «Керівні принципи щодо якості правосуддя» («Guidelines on the Quality of Justice» (CEPEJ(2008)2)) [3];

б) уніфікацію практики – забезпечення стабільності та передбачуваності рішень господарських судів через аналітичну роботу Верховного Суду (Великої Палати та Касаційного господарського суду);

в) посилення суддівської незалежності та професійної спроможності через імплементацію рекомендацій Венеційської комісії про статус суддів і їхню незалежність (Report on the Independence of the Judicial System, CDL-AD(2010)004) [4].

Без таких інституційних гарантій підвищення якості рішень є неможливим. Інституційна адаптація передбачає також нову модель управління судовими ресурсами – скорочення навантаження, розвиток цифровізації, впровадження систем внутрішнього контролю якості судових актів, орієнтованих на європейські індикатори тощо. Європейська інтеграція не допускає існування «паралельних правових світів», національні норми повинні бути не лише формально сумісними, а й функціонально еквівалентними нормам ЄС за духом і наслідками. Це означає, що господарські суди мають тлумачити національні норми у світлі acquis ЄС; при розгляді спорів із «іноземним/

європейським елементом» – орієнтуватися на практику Суду ЄС (CJEU), де ключове значення мають стандарти правової визначеності, пропорційності та належного судового захисту (Case C-583/11 P Inuit Tapiriit Kanitami [2013] ECLI:EU:C:2013:625) [5].

Таким чином, гармонізація матеріального і процесуального права у господарському судочинстві – це не лише технічна, а й методологічна та «культурна» реформа. Вона вимагає інтеграції європейських принципів мотивування, послідовності й передбачуваності в судову аргументацію, а також створення інституційних умов для стабільності та прозорості рішень. Вона вимагає не лише оновлення нормативної бази, а й зміни судової культури, орієнтації на європейські критерії якості судового рішення – законність, обґрунтованість, зрозумілість, передбачуваність і виконуваність. Саме ця гармонізація забезпечить господарському судочинству здатність діяти в межах європейського правового простору на засадах верховенства права.

Забезпечення мотивованості та передбачуваності судових рішень. Європейські стандарти (зокрема, ССJЕ, СЕРЕЈ, ЄСПЛ) акцентують увагу на тому, що мотивація рішення і передбачуваність судової практики – критичні чинники якості. Українські господарські суди, однак, стикаються із викликами: надмірна формалізація мотивувань, відсутність узгоджених підходів, фрагментарність аргументації, що не зміцнює рівня довіри до правосуддя. У контексті євроінтеграції це означає, що трансформація має охопити не просто нормотворчість, але й підготовку суддів, формування єдиної практики, створення механізмів внутрішнього контролю якості судових актів. Відсутність цих елементів може стати бар'єром на шляху до виконання зобов'язань перед ЄС.

Підвищення рівня виконуваності судових рішень та зменшення правової невизначеності. Для господарського судочинства якість рішення – це не лише мотивоване, але й виконуване рішення, яке створює правову визначеність для бізнесу, економічного обороту, суб'єктів господарювання. Євроінтеграційна логіка передбачає скорочення факторів ризику (юридичних, процедурних, ресурсних та ін.), що стоять на шляху до виконання рішень. Вітчизняна система має подолати такі виклики: дефіцит ресурсів і можливостей для повного й швидкого виконання; часті оскарження рішень через неясність мотивів або суперечливість практики; невідповідність норм національного права стандартам ЄС.

Підвищення ефективності розгляду через оптимізацію навантаження й судового менеджменту. Євроінтеграція створює тиск на скорочення строків розгляду, на підвищення оперативності діяльності суду, однак без втрати якості мотивування та обґрунтованості. У господарському процесі це означає: неухильне дотримання розумних строків, забезпечення ефективності систем моніторингу якості рішень, регулярні аналітики практики, стандартизацію форм рішень тощо. Якщо ці механізми слабкі, швидкість досягається за рахунок глибини, що підриває якість. Отже, виклик полягає в балансі між оперативністю і змістовністю рішення.

Розвиток судової культури та підвищення компетенцій суддів. Євроінтеграція покладає на країну-кандидата не лише законодавчі зміни, але й високу культуру правосуддя – зокрема, в сфері мотивування рішень, публічності практики, комунікації із користувачами. Для господарського судочинства це означає: підвищення навичок суддів у аналізі економіко-правових аргументів, адаптації практики до викликів бізнес-середовища, підвищення професійного рівня секретаріату й доведення суддівської практики до європейських стандартів. Недостатній рівень таких компетенцій – суттєвий бар'єр до якості рішень.

У підсумку, євроінтеграційні вимоги для господарського судочинства створюють двоєдину задачу: з одного боку – імплементація європейських стандартів доступності, справедливості, мотивування, виконуваності; з іншого – системне реформування судової інфраструктури, культури, практики вироблення рішень. Якість судового рішення тут виступає не лише академічною категорією, а й практичним індикатором готовності господарської юрисдикції до європейської інтеграції. У зв'язку з цим, без зміни структури, механізмів, навичок і культури вироблення рішення будь-які нормативні новели будуть носити декларативний характер і не призведуть до реального підвищення якості.

Водночас у доктрині господарського процесуального права якість судового рішення розглядається не лише як позитивна характеристика судового акта, але й як категорія, що дозволяє ідентифікувати дефекти, тобто відхилення від нормативних і логічних стандартів правосуддя, що здатні спричинити його скасування, зміну чи потребу в додатковому роз'ясненні. Така типологізація дефектів має не лише теоретичне, а й практичне значення: вона формує стандарти апеляційного та касаційного перегляду, підвищує передбачуваність судової практики та зменшує кількість «формальних» переглядів.

Спробуємо в рамках цього дослідження систематизувати та описати основні дефекти якості судового рішення господарського суду на підставі критеріїв, розроблених у практиці ЄСПЛ (Ruiz Torija v. Spain, Boldea v. Romania, Pronina v. Ukraine), рекомендаціях CEPEJ(2008)2, Висновку № 11 (2008) CCJE, а також аналізу процесуальних положень глав 12 і 13 ГПК України.

(1) *Дефект мотивування* – порушення логічної або змістовної повноти мотивувальної частини рішення, що унеможливлює розуміння причинно-наслідкового зв'язку між установленими обставинами, фактами, нормами права і правовим висновком суду. Може включати в себе: ігнорування вирішального доводу – суд не дав відповіді на аргумент, що має потенціал змінити результат справи; логічну лакуну, тобто відсутність або суперечливість внутрішніх зв'язків між фактами й висновками; порушення логіки правового міркування.

Модельний тест для самоконтролю суді при ухваленні та виготовленні якісного судового рішення, аби уникнути цього дефекту, може включати в себе такі питання: чи охоплено мотивуванням усі доводи, які могли істотно вплинути на висновок суду; чи простежується безперервний ланцюг: «факт → норма → висновок»; чи рішення дає можливість зрозуміти, чому обрано певну правову кваліфікацію. Треба зробити застереження, що на практиці суддя застосовує модельний текст саме як інструмент самоконтролю. Модельний текст – це не «трафарет» і не шаблон, а виключно механізм профілактики дефектів якості й забезпечення єдиних стандартів професійного письма судових актів.

(2) *Дефект кваліфікації* полягає у неправильному застосуванні або тлумаченні норми матеріального права, що призвело до помилкового визначення прав та обов'язків сторін або до виходу суду за межі позовних вимог. Може охоплювати: неправильне застосування норми, – суд застосував закон, що не регулює спірні правовідносини, або проігнорував обов'язкову норму; ultra petita – присуджено більше, ніж вимагалось, або змінено предмет позову; infra petita – не вирішено одну з вимог чи залишено її без оцінки. Модельний текст для самоконтролю судді за цим дефектом може включати в себе такі питання: чи збігається кваліфікація правовідносин із їх фактичним змістом; чи суд застосував правильну норму з урахуванням спеціальності, системного та телеологічного тлумачення; чи обсяг резолютивної частини не виходить за межі заявленого позову та ін.

(3) *Комунікативний дефект* означає, що рішення не забезпечує належного розуміння його змісту адресатами через неясність, логічну безладність або двозначність тексту. Це не лише мовна проблема, оскільки такий дефект підриває виконуваність і правову визначеність. Може включати: семантичну неясність – неоднозначність формулювань, використання правових архаїзмів, колізійних термінів («повністю або частково» без уточнення); структурну безладність – відсутність чіткої послідовності викладу мотивів, змішування фактичної та правової частини, суперечності між мотивувальною та резолютивною частинами. Модельний тест самоконтролю судді може охоплювати такі питання: чи здатне рішення бути зрозумілим для сторін без додаткового тлумачення; чи логічна структура тексту відповідає моделі «обставини – докази – норми – висновки»; чи диспозитивна частина не містить семантичних суперечностей тощо.

(4) *Інституційний дефект* виникає тоді, коли суд ухвалює рішення всупереч системі напрацьованої та усталеної судової практики або без належного мотивування відступу від усталеної позиції Верховного Суду. Це дефект вже не змісту, а радше судової дисципліни та правової визначеності, що підриває основи єдності судової практики. Наприклад: відступ без обґрунтування – суд не навів переконливих підстав для зміни усталеного підходу; ігнорування правової позиції – суд формально визнав існування практики, але не пояснив, чому її не застосовано тощо. Можливі питання модельного тесту для самоконтролю судді: чи послався суд на релевантну практику Верховного Суду або ЄСПЛ; якщо здійснюється відступ від усталеної правової позиції Верховного Суду, то чи достатньо повно та переконливо обґрунтовано це, до прикладу зміною законодавства, новими фактичними обставинами або очевидною помилковістю попереднього підходу; чи чітко визначено межі застосування нового підходу (prospective чи retrospective) тощо.

Систематизація та типологізація дефектів якості судового рішення господарського суду дозволяє перейти від інтуїтивної оцінки «належності» рішення до раціоналізованої системи критеріїв, сумісної з європейськими стандартами належного правосуддя. Для доктрини господарського процесуального права вона формує власний набір мікростандартів контролю: логічно завершене мотивування; юридично коректна кваліфікація; ясний і структурно послідовний текст; інституційна узгодженість із практикою. Запровадження таких стандартів у судову практику здатне зменшити кількість скасованих актів, підвищити довіру бізнесу до господарських судів та утвердити принцип «ефективного правосуддя через якість рішення».

Належить визнати при цьому, що між якістю судових рішень та ефективністю господарського судочинства існує прямий причинно-наслідковий зв'язок. У господарських справах суддя має оцінити факти, докази та правильно застосувати правові норми у складних економічних контекстах. Належна аргументація (ratio decidendi) забезпечує передбачуваність правозастосування. Це сприяє єдності судової практики і зменшує кількість апеляційних та касаційних оскаржень – прямий індикатор ефективності. Добре структуроване рішення виконує роль комунікаційного мосту між судом, сторонами та суспільством. Зрозуміле мотивування підвищує довіру до суду, що є соціальною складовою ефективності правосуддя. Рішення, сформульоване чітко, з конкретними висновками, зменшує ймовірність проблем при виконанні. Це підвищує результативність правосуддя, тобто реальне відновлення порушених прав. Висока якість рішень зменшує кількість повторних спорів (re-litigation), скарг до ЄСПЛ, і тим самим підвищує інституційну ефективність судової системи.

Водночас, висока якість судових рішень можлива лише за умови ефективної організації процесу: своєчасного розгляду справи; забезпечення процесуальної рівності сторін; належної доказової бази тощо. Як зазначено у Рекомендації CM/Rec(2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи [6], якість правосуддя – це результат взаємодії трьох факторів: компетентності судді, організації процесу і змісту судового рішення. Тобто, ефективне судочинство створює умови для якості рішень, а якісні рішення, своєю чергою, легітимізують і зміцнюють ефективність судової системи. Господарські суди України історично мають високу культуру письмового рішення – логічно структурованого, із вмотивованою доказовою частиною. Проте, за умов перевантаженості суддів і дефіциту кадрів знижується час на аналітичну роботу, що прямо впливає на: зростання кількості скасованих рішень; неоднаковість практики; зниження довіри бізнесу до судового захисту. Таким чином, якість рішень стає головним індикатором реальної ефективності господарського правосуддя, а її покращення – критерієм успішності судової реформи.

Ефективність господарського судочинства – це не лише швидкість розгляду справи чи дотримання процесуальних строків. Її зміст полягає у досягненні матеріально-правового результату, який реально відновлює порушене право і водночас створює прецедент правової визначеності для всього економічного обороту.

Тому якість судового рішення – це критерій, який перетворює процесуальну форму в реальну справедливість. Без якісного рішення навіть формально дотримані строки, процедури й статистика не створюють ефективного правосуддя. Отже, з наведеного можна вивести умовну формулу:

якість рішення + своєчасність + виконуваність = ефективність господарського судочинства = довіра бізнесу.

Висновки. Якість судового рішення господарської юрисдикції – це інтегральна, багатоаспектна характеристика судового акта, що виражає ступінь його здатності справедливо й остаточно вирішувати господарський спір, забезпечуючи правову визначеність і стабільність обороту, та включає одночасне дотримання таких вимог: а) *законність і належна правова кваліфікація* (правильне застосування норм матеріального права з урахуванням їх мети, принципів і господарсько-правової природи правовідносин, неухильне дотримання процесуальних приписів); б) *раціональна й повна аргументація* (логічно вивірене мотивування з аналізом доказів, методів тлумачення, чіткою реакцією на вирішальні доводи сторін і поясненням причин відхилення альтернативних версій чи доказів на основі застосування стандарту доказування «вірогідність доказів» [7]); в) *комунікативна ясність і структурна логіка тексту* (послідовна композиція резолютивної та мотивувальної частин, семантична однозначність формулювань, доступність для сторін та виконавців); г) *передбачуваність та узгодженість із усталеною судовою практикою* (відповідність правовим позиціям вищих судів і релевантній міжнародній практиці, або ж відкрито й повно мотивований відступ із вказанням підстав і меж нового підходу); ґ) *виконуваність* (конкретність обов'язків, технічна здійсненність і відсутність внутрішніх суперечностей, що гарантує реальне та своєчасне виконання).

Специфіка господарської юрисдикції накладає безумовно свій відбиток, оскільки якість судового рішення тут додатково вимірюється економічною релевантністю мотивів (кореляція правових висновків до фактичної бізнес-моделі сторін і наслідків для ринку), застосуванням підвищеного (посиленого) стандарту розумної ділової обачності та професійного розсуду управлінців, ідентифікацією і розподілом комерційних ризиків (із посиланням на договірні застереження, звичаї ділового обігу, торгові та інші чесні звичаї, галузеві стандарти тощо), пропорційністю втру-

чання у підприємницьку діяльність, а також превентивним ефектом для господарського обороту (формуванням передбачуваної практики, що знижує імовірність подібних спорів у майбутньому).

Модельний тест якості судового рішення господарського суду можна звести до наступного: *законність/кваліфікація* (чи співвіднесено факти із застосовуваною нормою права та її метою; чи обґрунтовано вибір правової кваліфікації правовідносин; чи дотримано меж позову та процесуальних гарантій); *аргументація* (чи надано відповідь на вирішальні доводи; чи пояснено відхилення доказів; чи простежується безрозривний ланцюг «факт → норма → висновок»; *комунікативність/структура* (чи текст структурований (issue–rule–application–conclusion); чи терміни вжито послідовно; чи диспозитив однозначний); *передбачуваність/узгодженість* (чи враховано усталену практику; якщо має місце відступ, то чи чітко викладено ratio та межі застосування нового підходу (prospective/retrospective); *виконуваність* (чи визначені строки, спосіб і предмет виконання; чи уникнуто формулювань, що потребують додаткового «роз'яснення рішення»; чи рішення технологічно готове до примусового виконання).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рєзнікова В.В., Хотинська-Нор О.З., Притика Ю.Д. Якість судових рішень у контексті європейських стандартів (на прикладі господарського судочинства). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2026. Вип. 93: Ч. 2. С.95-101. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.2.11.
2. Ukraine's path towards EU accession: European Commission. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/ukraines-path-towards-eu-accession_en (дата звернення: 15.03.2026).
3. Checklist for promoting the quality of justice and the courts: CEPEJ(2008)2. Council of Europe. Strasbourg, 2008. URL: https://rm.coe.int/european-commission-for-efficiencyof-justice-cepej-checklist-for-promo/16807475cf. (дата звернення: 15.03.2026).
4. Report on the Independence of the Judicial System Part I: The Independence of Judges: CDL-AD(2010)004: Venice Commission. Council of Europe. Strasbourg, 2010. URL: https://rm.coe.int/1680700a63 (дата звернення: 15.03.2026).
5. Case C-583/11 P «Inuit Tapiriit Kanatami and Others v European Parliament and Council of the European Union», Judgment of the Court (Grand Chamber) of 3 October 2013, ECLI:EU:C:2013:625. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62011CJ0583 (дата звернення: 15.03.2026).
6. Recommendation CM/Rec(2010)12 of the Committee of Ministers to Member States on judges: independence, efficiency and responsibilities (adopted by the Committee of Ministers on 17 November 2010 at the 1098th meeting of the Ministers' Deputies): Council of Europe. Strasbourg, 2011. URL: https://rm.coe.int/cmrec-2010-12-on-independence-efficiency-and-responsibilities-of-judges/16809f007d (дата звернення: 15.03.2026).
7. Рєзнікова В.В. Стандарт доказування «вірогідність доказів» у господарському судочинстві. *Право України.* 2021. № 9. С.66-85. DOI: 10.33498/louu-2021-09-066.

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Рєзнікова В.В., Хотинська-Нор О.З., Притика Ю.Д., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.78:371.6
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.12

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАПОЗИЧЕНИХ ТВОРІВ ПРИ РОЗРОБЦІ НАВЧАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПОТРЕБ ОСВІТИ

Шатова О.В.,
старший викладач кафедри технологічної освіти
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0009-0009-5011-9804

Самойленко О.В.,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри конструювання машин
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0002-0403-1707

Шатова О.В., Самойленко О.В. Проблеми використання запозичених творів при розробці навчальних матеріалів для потреб освіти.

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий та методико-дидактичний аналіз проблем використання запозичених творів у процесі розроблення навчальних матеріалів. Актуальність дослідження зумовлена стрімкою цифровізацією освіти та посиленням вимог до якості освітнього контенту, що часто входить у суперечність із жорсткими нормами права інтелектуальної власності. Наукова проблема полягає у структурному розриві між правовими стандартами використання об'єктів авторського права та реальною методичною практикою створення складних навчальних продуктів.

Методологія дослідження базується на системному підході, що включає порівняльний аналіз законодавства України (передусім Закону України «Про авторське право і суміжні права») та європейських стандартів (ESG, EQF). Авторами запропоновано оригінальну класифікацію запозичених творів та об'єктів у навчальній літературі, що дозволяє ідентифікувати ключові категорії – від текстових фрагментів до мультимедійних компонентів. Розроблено багатовекторну модель оцінювання запозичень, яка включає такі критерії, як атрибуція, обсяг, характер трансформації, юридична підстава та форма вираження.

Доведено, що найбільш уразливими зонами правового ризику є створення складених та похідних творів науково-педагогічними працівниками. Проаналізовано феномен «деформації правосвідомості» викладацького складу, що проявляється в ілюзії «абсолютного вільного використання» будь-яких матеріалів з навчальною метою. Особливу увагу приділено інституційному конфлікту, за якого ліцензійні умови діяльності закладів вищої освіти вимагають значних обсягів видавничої продукції, тоді як правові механізми легалізації запозиченого контенту залишаються складними або недоступними. Практична цінність роботи полягає у розроблених рекомендаціях щодо мінімізації правових ризиків через інструменти «навчального дизайну» та системне використання освітніх винятків. Автори доходять висновку, що розв'язання проблеми потребує переходу від інтуїтивної компіляції контенту до свідомої правової культури проєктування навчальних матеріалів на засадах академічної доброчесності.

Ключові слова: авторське право, запозичені твори, складені твори, похідні твори, навчальні матеріали, дидактичне проєктування, навчальний дизайн, деформація правосвідомості, академічна доброчесність, освітні винятки, правові ризики.

Shatova O.V., Samoilenko O.V. Problems of using borrowed works in the development of educational materials for educational needs.

The article carries out a comprehensive theoretical, legal, and methodical-didactic analysis of the problems associated with using borrowed works in developing educational materials. The relevance of the study is driven by the rapid digitalization of education and the increasing requirements for the quality of educational content, which often conflicts with the strict norms of intellectual property law.

The scientific problem lies in the structural gap between the legal standards for using copyrighted objects and the actual pedagogical practice of creating complex instructional products.

The research methodology is based on a systemic approach, including a comparative analysis of Ukrainian legislation (above all the Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights») and European standards (ESG, EQF). The authors propose an original classification of borrowed works and objects in educational literature, identifying key categories from text fragments to multimedia components. A multi-vector model for evaluating borrowings was developed, including such criteria as attribution, volume, transformation nature, legal grounds, and expression form.

The study proves that the most vulnerable areas of legal risk are the creation of composite and derivative works by educators. The phenomenon of «deformation of legal consciousness» among academic staff is analyzed, manifesting as an illusion of «absolute free use» of any materials for teaching purposes. Special attention is paid to the institutional conflict where licensing conditions for higher education institutions require a high volume of published materials, while the legal mechanisms for legitimizing borrowed content remain complicated or inaccessible. The practical value of the work lies in the developed recommendations for minimizing legal risks through «instructional design» tools and the systematic use of educational exceptions. The authors conclude that solving the problem requires a transition from intuitive content compilation to a conscious legal culture of designing educational materials based on the principles of academic integrity.

Key words: copyright, borrowed works, composite works, derivative works, educational materials, didactic design, instructional design, deformation of legal consciousness, academic integrity, educational exceptions, legal risks.

Постановка проблеми. Проблема використання запозичених творів при розробці навчальних матеріалів для потреб освіти є однією з найбільш складних і водночас системних колізій сучасної освітньої практики. В межах виконання професійних обов'язків науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти здійснюють безперервний методичний супровід навчальних дисциплін, що реалізується через створення підручників, навчальних посібників, конспектів лекцій, практикумів, електронних курсів та інших навчально-методичних матеріалів. Дана діяльність є необхідною умовою забезпечення якості освітнього процесу, проте дедалі частіше вона вступає у суперечність з нормами чинного законодавства у сфері інтелектуальної власності, зокрема із нормами Цивільного кодексу України [4], а також положеннями Закону України «Про авторське право і суміжні права» [5].

Ключовою проблемою постає розмитість меж між виконанням службових обов'язків та дотриманням прав інтелектуальної власності третіх осіб при створенні складених, похідних і включених творів, а також перекладів іншою мовою. У професійному середовищі поширеним є переконання, що підготовка навчального видання в межах ліцензійних нормативів або виконання плану науково-методичної роботи фактично легітимізує широке використання чужого інтелектуального контенту. Водночас Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності [6] встановлюють вимоги до наявності навчально-методичних праць, але не скасовують необхідності дотримання правового режиму використання об'єктів авторського права. Таким чином, формується наукова проблема, що полягає у розриві між правовою нормою використання об'єктів авторського права та реальною методичною практикою розроблення навчальних матеріалів, у межах якої освітня доцільність часто переважає над вимогами правового режиму. Саме цей розрив потребує комплексного правового та методико-дидактичного осмислення.

Складність правового регулювання у цій сфері зумовлена насамперед розмаїттям форм та видів контенту, що використовується в освітньому процесі. Для чіткої ідентифікації об'єктів аналізу авторами було розроблено класифікацію (рис. 1).

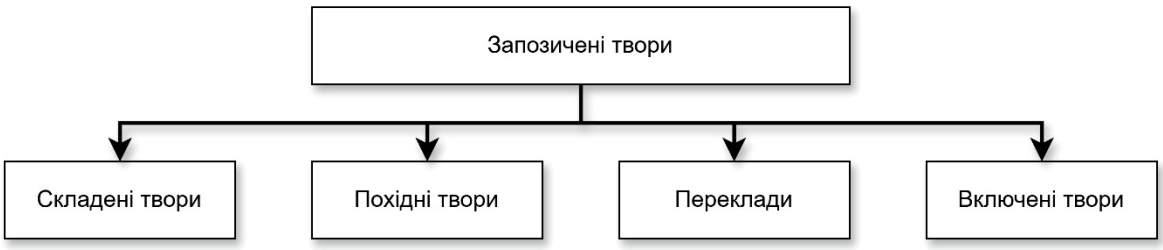

Рис. 1. Класифікація запозичених творів та об'єктів у навчальній літературі

Представлена модель дозволить в майбутньому згрупувати запозичення за їхньою природою – від текстових фрагментів до складних мультимедійних продуктів, що є відправною точкою для подальшого визначення правових режимів їх використання.

Особливої уваги заслуговує створення складених творів, зокрема збірників і хрестоматій. Укладачі часто розглядають свою діяльність як технічне впорядкування вже існуючих знань, вважаючи, що належне посилання на джерело є достатньою підставою для правомірності використання матеріалу. Однак право на включення твору до складу іншого об'єкта є виключним майновим правом автора відповідно до чинного законодавства [5, ст. 12, ч. 1, пп. 2 і 3], а зазначення авторства не замінює необхідності отримання дозволу на використання повного твору або його істотної частини. Авторське право упорядника поширюється лише на оригінальність структури та принцип добору матеріалу, тоді як права на кожен включений твір зберігаються за первинними правовласниками. Відтак створення навчального видання у формі складеного твору передбачає обов'язок дотримання майнових і особистих немайнових прав усіх залучених суб'єктів.

Подібні правові вимоги поширюються і на похідні твори. У процесі адаптації складних наукових концепцій для освітніх цілей викладачі створюють анотації, переробки, адаптовані виклади або скорочені версії текстів. Поширеною є думка, що зміна форми подання або спрощення змісту автоматично перетворює матеріал на самостійний авторський продукт. Проте будь-яка переробка охоронюваного твору, у тому числі його адаптація чи трансформація, потребує згоди правовласника, оскільки виключне право дозволяти або забороняти такі дії належить автору або іншому суб'єкту майнових прав [5, ст. 11, ч. 1, п. 4]. З методичної точки зору дидактична трансформація знання є необхідним елементом педагогічного проєктування, однак вона повинна ґрунтуватися на переосмисленні та авторській інтерпретації, а не на відтворенні чи переробці чужого тексту як форми його фактичного копіювання.

Особливо гостро проблема проявляється у сфері перекладів іноземних джерел. У науково-педагогічній практиці переклад часто сприймається як технічний процес, що не породжує окремих правових наслідків. Водночас переклад визнається самостійним об'єктом авторського права, а право на його створення належить автору оригіналу або особі, якій це право передано [5, ст. 17, ч. 2]. Інтеграція перекладених фрагментів підручників чи статей до навчального посібника без відповідного дозволу створює ризик порушення прав інтелектуальної власності, навіть якщо переклад здійснено самостійно. Зміна мови викладу не усуває правового зв'язку з первісним твором і не створює повної автономії від нього.

Не менш проблемним є включення до навчальних матеріалів ілюстрацій, схем, графіків, фотографій та інших візуальних об'єктів. Такий контент нерідко сприймається як допоміжний та умовно «загальнодоступний», особливо якщо він розміщений у відкритих цифрових джерелах. Проте освітня мета сама по собі не звільняє від обов'язку дотримання правового режиму використання творів, а законодавство встановлює чіткі межі вільного використання, зокрема щодо обсягу цитування та способів відтворення [5, ст. 22]. Порушення цих вимог може спричинити адміністративну відповідальність відповідно до положень Кодексу України про адміністративні правопорушення [2, ст. 51-2], а в окремих випадках – і кримінальну відповідальність, передбачену Кримінальним кодексом України [3, ст. 176].

Таким чином, правовий конфлікт у сфері розроблення навчальних матеріалів має комплексний характер і формується на перетині вимог професійної діяльності викладача, нормативних приписів щодо забезпечення освітнього процесу та обов'язку поважати права інтелектуальної власності. Його подолання потребує не лише формального дотримання норм законодавства, але й формування стійкої методичної культури, у межах якої авторське дидактичне проєктування замінює механічну компіляцію, а робота з джерелами ґрунтується на усвідомленому розмежуванні між переосмисленням знання та відтворенням охоронюваних об'єктів.

З позиції методики викладання особливо проблемним є феномен «методичної індульгенції», коли вимоги щодо наявності навчально-методичних праць сприймаються як підстава для некритичного запозичення. У такій логіці навчальний матеріал формально виконує функцію звітності, але не реалізує своєї ключової дидактичної функції, оскільки не відображає авторської концепції навчання та не забезпечує узгодженості між цілями, змістом, методами й оцінюванням результатів. У підсумку формуються тексти, які можуть бути юридично ризикованими та водночас методично фрагментарними. Вони перевантажені фрагментами першоджерел, характеризуються стилістичною неоднорідністю, недостатньо враховують рівень підготовки здобу-

вачів освіти та не містять системи навчальних завдань, що забезпечує поступове формування компетентностей.

Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного теоретико-правового аналізу природи запозичених творів у сфері освіти та обґрунтуванні підходів до подолання деформацій правосвідомості авторів-укладачів навчально-методичних матеріалів. Йдеться не лише про констатацію фактів порушення, а про з'ясування причин, що зумовлюють системне розмивання меж між правомірним використанням джерел і фактичним відтворенням охоронюваних об'єктів авторського права.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика використання запозичених творів у навчальній літературі потребує міждисциплінарного підходу, що поєднує норми авторського права з методикою викладання і навчальним дизайном. Така інтеграція дозволяє змістити акцент із формального дотримання заборон на формування продуктивних стратегій створення матеріалів. Йдеться про перехід від компілятивного підходу до авторського дидактичного проєктування, від випадкового добору контенту до системного методичного конструювання та від правового ризику до прозорої й документованої практики використання джерел відповідно до вимог законодавства [5, ст. 22-28].

Проблематика використання запозичених творів у навчальних матеріалах отримала відображення в наукових дослідженнях у межах двох взаємопов'язаних напрямів – правового та методико-дидактичного. У зарубіжному науковому дискурсі значну увагу приділено визначенню меж освітніх винятків і обмежень авторського права, а також балансуванню інтересів правовласників і суспільного інтересу в освіті. У звітах та аналітичних матеріалах Всесвітньої організації інтелектуальної власності систематизовано підходи до вільного використання творів у навчальних цілях, окреслено типові ризики неправомірного включення матеріалів до освітніх ресурсів та підкреслено необхідність чіткого нормативного регулювання освітніх винятків. Дослідження європейських правників, зокрема у сфері сучасного авторського права та цифрового використання творів в освітньому середовищі, акцентують на застосуванні принципу «three-step test» та необхідності забезпечення пропорційності використання охоронюваних об'єктів у навчанні.

У вітчизняному науковому просторі питання правової охорони та специфіки використання запозичених об'єктів авторського права в освітній діяльності також перебувають у центрі уваги багатьох дослідників. Зокрема, О.М. Тараненко [7] ґрунтовно проаналізував правові підстави для вільного використання творів у навчальних та наукових цілях у світлі оновленого законодавства України. Л.Л. Тарасенко [8] дослідив трансформаційні процеси авторського права під впливом цифрових технологій, виокремивши ключові тенденції адаптації права до вимог сучасності. Вагомий внесок у формування теоретичного підґрунтя щодо визначення критеріїв оригінальності творів та правових меж їхнього запозичення (цитування) іншими авторами закладено у працях А.С. Штефан [9]. Окремі аспекти захисту авторських прав на твори, що розміщуються та розповсюджуються у цифровій мережі Інтернет, детально висвітлені у дослідженні К.О. Зерова [1]. Проте, попри наявні напрацювання, питання практичного інструментарію мінімізації правових ризиків при розробці складних дидактичних продуктів викладачами технічних спеціальностей залишається недостатньо висвітленим.

На рівні освітньої політики Європейського Союзу проблема використання запозичених матеріалів інтегрується у контекст забезпечення якості освіти та відповідальності закладів за зміст навчального контенту. В Стандартах і рекомендаціях щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG) [11, с. 23] підкреслюється, що якість освітніх програм визначається не лише їх змістовим наповненням, а й процедурною прозорістю, академічною доброчесністю та відповідністю результатам навчання. У цьому контексті правомірність використання джерел розглядається як складова внутрішньої системи забезпечення якості.

Водночас низка досліджень у сфері відкритої освіти та цифрових ресурсів акцентує на тому, що зменшення кількості порушень авторського права пов'язане не стільки з посиленням санкцій, скільки з розвитком компетентностей педагогічного проєктування та управління навчальним контентом. Методичний вимір проблеми полягає у здатності викладача здійснювати дидактичну трансформацію наукового знання без механічного відтворення текстів першоджерел. Саме рівень методичної культури визначає, чи буде джерело використане як основа для авторського узагальнення, чи стане об'єктом прямого включення.

У вітчизняному науковому полі проблема здебільшого розглядається в межах академічної доброчесності та правового забезпечення освітньої діяльності. Нормативні межі використання

творів у процесі навчання аналізуються крізь призму положень Закону України «Про авторське право і суміжні права» [5], Цивільного кодексу України [3] та пов'язаних підзаконних актів, що регулюють освітню діяльність. Окремі дослідження присвячені особливостям вільного використання творів у видавничій та дистанційній освітній практиці, зокрема аналізу умов правомірного цитування та ілюстрування навчальних видань.

Методико-дидактичний аспект проблеми у вітчизняних дослідженнях пов'язаний із розвитком навчального дизайну, педагогічного проєктування та цифрової трансформації освіти. У працях українських дослідників акцент робиться на ролі методичної культури викладача, здатності структурувати навчальний контент відповідно до логіки засвоєння знань, інтегрувати цифрові інструменти та забезпечувати формування компетентностей у здобувачів освіти. У цьому контексті неправомірне запозичення розглядається не лише як правова помилка, а як індикатор дефіциту авторського дидактичного мислення.

Наявні дослідження формують теоретичне підґрунтя для розуміння проблеми запозичень у навчальних матеріалах як комплексної. Правові праці визначають нормативні межі використання творів, тоді як педагогічні дослідження пояснюють причини виникнення компілятивних практик у професійній діяльності викладачів. Водночас недостатньо розробленим залишається інтегрований підхід, що поєднує правовий аналіз із методикою викладання та навчальним дизайном як єдиною системою. Саме відсутність такої інтеграції сприяє збереженню ситуації, у якій правові норми сприймаються як зовнішнє обмеження, а не як складова професійної компетентності викладача.

З методичної точки зору проблема запозичень безпосередньо пов'язана з питанням дидактичної трансформації знання. Якщо викладач володіє інструментами педагогічного проєктування, він здатний перетворити науковий матеріал на навчальний контент через структурування, узагальнення, формування системи завдань і прикладів. У такому випадку джерело виступає інформаційною основою для авторського продукту. За відсутності ж таких компетентностей виникає тенденція до прямого відтворення або несанкціонованого включення фрагментів чужих творів. Отже, методичне розуміння проблеми дозволяє трактувати її як наслідок розриву між нормативними вимогами та реальним рівнем професійної підготовки у сфері навчального дизайну.

Саме тому подальший аналіз потребує не лише правової аргументації, а й осмислення механізмів формування професійної культури викладача, у межах якої повага до інтелектуальної власності поєднується з умінням створювати цілісний, логічно вибудуваний і дидактично ефективний навчальний матеріал.

Результати дослідження. У процесі дослідження використано системний підхід для аналізу взаємозв'язку правових норм та методико-дидактичних аспектів створення навчальних матеріалів. Застосовано порівняльно-правовий метод для інтерпретації положень чинного законодавства України у сфері авторського права, а також структурно-функціональний аналіз для виявлення інституційних чинників формування компілятивних практик у професійній діяльності викладачів. Метод класифікації використано для побудови моделі типологізації запозичень у навчально-методичних працях, що дозволило систематизувати різновиди правових ризиків залежно від характеру трансформації та способу включення творів. Узагальнення освітньої та правозастосовної практики забезпечило формування комплексного бачення проблеми.

Дослідження спрямоване на спростування поширених уявлень про легітимність безліцензійного використання об'єктів авторського права, які не перейшли у суспільне надбання, у межах навчально-методичної діяльності. Особливий акцент зроблено на аналізі ситуацій, коли створення складених творів, перекладів або адаптацій сприймається як технічна діяльність, що не потребує правового супроводу. Натомість відповідно до чинного законодавства виключне право на включення, переклад або переробку твору належить правовласнику, і його реалізація в освітньому середовищі має здійснюватися з дотриманням вимог Закону України «Про авторське право і суміжні права» [5].

Наукова новизна дослідження полягає у поєднанні правового аналізу запозичених творів із методико-дидактичним осмисленням процесу створення навчального контенту. Запропонований підхід дозволяє розглядати проблему запозичень не лише як порушення законодавчих норм, а як індикатор рівня навчального дизайну та професійної культури викладача. Така інтеграція правового і методичного вимірів створює підстави для формування системних рекомендацій, спрямованих на забезпечення юридичної коректності та дидактичної якості навчальних матеріалів.

У цьому контексті авторська позиція ґрунтується на тому, що існуюча модель оцінювання методичної діяльності, орієнтована переважно на кількісні показники, створює передумови для формування викривлених практик використання запозичених творів. Подолання цієї тенденції можливе лише за умови переосмислення критеріїв професійної ефективності та інтеграції правової грамотності у систему підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників.

У сучасному європейському освітньому просторі якість навчальних матеріалів розглядається як складова внутрішньої системи забезпечення якості освіти та професійної відповідальності викладача. Відповідно до Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG) якість освітнього продукту визначається узгодженістю цілей, результатів навчання та методів їх досягнення, а також дотриманням принципів академічної доброчесності [11, с. 15]. Подібна логіка простежується і в Європейській рамці кваліфікацій, яка акцентує на компетентнісному підході та відповідальності суб'єкта освітньої діяльності за якість створюваного контенту [10, с. 12].

Таким чином, методична підготовка викладачів у сучасному європейському контексті постає як інтегрований процес, що поєднує педагогічну майстерність, навчальний дизайн і дотримання правових норм використання інтелектуальної власності. Саме така підготовка створює передумови для формування якісних навчальних матеріалів, здатних забезпечити не лише засвоєння знань, а й розвиток компетентностей, необхідних для професійної та громадянської реалізації здобувачів освіти.

Якщо методична підготовка викладачів визначає здатність до створення якісних навчальних матеріалів, то закономірно постає питання критеріїв, за якими може оцінюватися результат цієї діяльності у реальній освітній практиці. З позицій сучасної методики викладання принципово важливим є чітке розмежування авторського дидактичного проєктування навчального матеріалу та компілятивного підходу до його створення. У європейській педагогічній традиції якість навчального матеріалу визначається не кількістю залучених джерел чи інформаційною насиченістю, а ступенем відповідності змісту навчальним цілям, очікуваним результатам і логіці освітнього процесу [11, с. 23].

Якісний методичний матеріал характеризується наявністю чітко сформульованої навчальної мети, структурованістю змісту та узгодженістю між цілями, методами навчання і формами оцінювання результатів. Такий матеріал вибудовується відповідно до логіки засвоєння знань і розвитку компетентностей, а не за принципом механічного накопичення інформації. Джерела в цьому випадку виконують допоміжну функцію, слугуючи підґрунтям для осмислення, узагальнення та педагогічної інтерпретації, тоді як провідну роль відіграє авторська методична концепція викладача. Подібний підхід відповідає компетентнісно орієнтованій моделі освіти, закладеній у Європейській рамці кваліфікацій [10, с. 8].

Важливим критерієм методичної якості є наявність авторського навчального дизайну, що проявляється у продуманій системі завдань, прикладів, пояснень і навчальних ситуацій. Саме ці елементи забезпечують активну пізнавальну діяльність здобувачів освіти, сприяють розвитку критичного мислення та формуванню здатності до самостійного аналізу інформації. У межах європейських стандартів забезпечення якості навчальний матеріал розглядається як інструмент організації навчального досвіду, що має бути внутрішньо цілісним і функціонально орієнтованим [11].

Натомість компілятивні навчальні матеріали зазвичай мають фрагментарну структуру, характеризуються стилістичною неоднорідністю та відсутністю чіткої методичної логіки. Вони орієнтовані переважно на відтворення інформації без урахування рівня підготовки здобувачів освіти та специфіки навчальних цілей. За таких умов навчальний матеріал не виконує своєї основної дидактичної функції, оскільки не сприяє формуванню компетентностей і не забезпечує зв'язку між змістом навчання та очікуваними результатами.

У контексті сучасних європейських тенденцій особливого значення набуває орієнтація навчальних матеріалів на принципи сталого розвитку. Це передбачає включення завдань і прикладів, що стимулюють системне мислення, міждисциплінарний аналіз та відповідальне ставлення до соціальних і професійних викликів [12, с. 34]. Якісний методичний матеріал має створювати умови для рефлексії, дискусії та застосування знань у нових контекстах, що узгоджується із сучасними стратегіями професійної підготовки педагогів.

Зазначені критерії методичної якості навчальних матеріалів дозволяють трактувати проблему запозичень як багатовимірне явище, що виходить за межі суто правового регулювання і безпосередньо пов'язане з якістю педагогічного проєктування освітнього процесу. Відсутність чіт-

кої методичної логіки, орієнтації на результати навчання та усвідомленого навчального дизайну створює підґрунтя для формування практик, у яких компіляція та механічне використання джерел підмінюють авторське дидактичне опрацювання змісту.

Таким чином, аналіз методичних критеріїв якості навчальних матеріалів у поєднанні з правовими вимогами до використання запозичених творів дозволяє розглядати проблему не як сукупність окремих порушень, а як системний результат взаємодії нормативних вимог, професійних стандартів та реальних умов освітньої діяльності. Саме в цьому перетині формується потреба в інтеграції правової грамотності та педагогічного проєктування як взаємодоповнювальних складових професійної компетентності викладача.

Для проведення комплексного аудиту та запобігання деліктним ситуаціям у процесі підготовки контенту авторами запропонована багатофакторна модель (рис. 2).

Рис. 2. Системна класифікація запозичень у навчально-методичних працях

Дана модель дозволяє автору здійснити багаторівневу декомпозицію будь-якого запозиченого фрагмента за векторами атрибуції, кількісного обсягу, характеру правової трансформації, юридичної підстави та формату вираження. Системна візуалізація цих критеріїв забезпечує перехід від інтуїтивного використання джерел до усвідомленого керування правовими ризиками, що є критично важливим для дотримання стандартів академічної доброчесності та ліцензійних вимог.

Першим із них є хибна ієрархія суб'єктів права, що проявляється у заниженому сприйнятті правового статусу укладача або перекладача порівняно з автором первісного твору. У науково-педагогічному середовищі поширене уявлення, що створення складених творів, перекладів чи адаптацій є «вторинною» діяльністю, яка не потребує суворого дотримання авторських процедур. Проте відповідно до чинного законодавства право на створення похідного чи складеного твору виникає лише за умови дотримання прав авторів кожного з використаних об'єктів [5, ст. 17-19]. Відсутність претензій на авторство оригінального тексту не звільняє від обов'язку отримання дозволу на його використання, якщо таке використання виходить за межі вільного цитування.

Другим аспектом є ігнорування виключного права на розпорядження твором. У практиці підготовки навчальних посібників нерідко домінує уявлення про можливість довільного поєднання різних джерел за умови зазначення авторства. Однак закон закріплює за правовласником виключне право дозволяти або забороняти використання твору у складі інших об'єктів, зокрема його відтворення, переклад чи переробку [5, ст. 11 і 12]. Сам факт сумлінного цитування не замінює згоди правовласника на включення повного тексту, ілюстрації чи іншого об'єкта до складу нового видання.

Окремого розгляду потребує проблема правової «невидимості» перекладів та переробок. У викладацькому середовищі часто існує переконання, що зміна мови або стилістична адаптація матеріалу робить його повністю автономним від першоджерела. Насправді ж переклад є самостійним об'єктом авторського права, створення якого можливе лише за згодою правовласника оригіналу [5, ст. 17]. Аналогічно, будь-яка творча переробка, що зберігає змістовий зв'язок із первісним твором, не може розглядатися як юридично нейтральна дія.

Ще одним чинником є феномен так званої «академічної безкарності», що сформувався внаслідок тривалої відсутності системної правозастосовної практики щодо методичних матеріалів. У більшості випадків порушення авторських прав у навчальних виданнях розглядаються на рівні внутрішніх процедур закладу освіти, що створює ілюзію мінімального ризику зовнішньої юридичної відповідальності. Водночас законодавство передбачає адміністративну відповідальність за незаконне використання об'єктів авторського права [2, ст. 51-2], а також кримінальну відповідальність у випадках заподіяння істотної шкоди [3, ст. 176]. Хоча реальні прецеденти у сфері навчального книговидання є поодинокими, правовий ризик зберігається і не може бути ігнорований.

Суттєвим елементом проблеми є інституційна колізія між вимогами до кількості навчально-методичних праць та відсутністю механізмів їх правового «очищення». Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності встановлюють кількісні показники щодо наявності підручників і посібників як складової кадрового забезпечення освітньої програми [6, п. 38]. При цьому законодавство не передбачає централізованих процедур спрощеного отримання дозволів на використання окремих фрагментів творів для освітніх цілей. У результаті викладач опиняється в ситуації, коли від нього вимагається створення значного обсягу методичної продукції у стислі строки, але не забезпечуються достатні правові та організаційні інструменти для легалізації використаного контенту.

Зазначені тенденції простежуються на різних рівнях освітньої системи (табл. 1).

Таблиця 1. Ієрархія правових ризиків та ілюзій у сфері створення навчального контенту на різних рівнях освіти

Опис проблеми	**Специфіка порушень**	**Правова ілюзія**
Загальна середня освіта: фундамент «педагогічного вільного використання»		
На рівні школи проблема закладається через вимоги до атестації вчителів та умови конкурсів професійної майстерності. Для отримання вищих кваліфікаційних категорій педагог має представити власні методичні розробки, авторські дидактичні матеріали або посібники.	Домінує помилкове трактування поняття «використання творів в освітніх цілях». Педагоги масово створюють робочі зошити та хрестоматії, включаючи до них фотографії, ілюстрації, уривки художніх творів та завдання з іноземних джерел.	Вважається, що відсутність прямого продажу цих матеріалів (використання «для своїх учнів») повністю легалізує створення складених творів без дозволу правовласників. Проте закон обмежує обсяг цитування лише межами, виправданими поставленою метою, що систематично порушується при формуванні повноцінних посібників.
Професійна та професійно-технічна освіта: конфлікт із промисловою власністю		
У закладах ПТО викладачі та майстри виробничого навчання зобов'язані забезпечувати підготовку за конкретними професіями, що вимагає створення вузькоспеціалізованих практикумів та методичних вказівок.	Основний масив правопорушень стосується включених творів (технічних креслень, схем обладнання) та перекладів фрагментів інструкцій до іноземної техніки.	Технічна документація часто сприймається як «безоб'єктна» з точки зору авторського права. Як наслідок, створюються методичні посібники, що є поєднанням неавторизованих перекладів та копій візуальних творів, які захищені авторським правом виробників або видавництв.

Опис проблеми	Специфіка порушень	Правова ілюзія
Фахова передвища освіта: перехід до академічного копіювання		
Для коледжів та технікумів Ліцензійні умови (п. 34, 38) встановлюють вимоги, максимально наближені до академічних. Викладач має підтверджувати професійну майстерність через наявність виданих посібників та дистанційних курсів.	Викладачі ФПО активно працюють над створенням «конспектів-компіляцій». Проблема складених творів тут проявляється у найбільш гострій формі: підручник перетворюється на мозаїку з фрагментів праць провідних науковців, адаптованих (перероблених) під рівень молодшого бакалавра.	Вважається, що «спрощення» тексту для студентів (створення похідного твору) робить його оригінальним і знімає питання щодо прав первісного автора.
Вища освіта: інституціалізація правопорушень		
На вершині освітньої вертикалі вимоги Ліцензійних умов стають найсуворішими. Для НПП наявність виданих підручників, посібників (не менше 5 авторських аркушів загалом і не менша 1,5 авторського аркуша на одного співавтора) та інших навчально-методичних праць є не лише умовою атестації, а й запорукою ліцензування відповідної спеціальності в університеті.	Окрім складених творів, масово поширюються неавторизовані переклади світових підручників та монографій, які інтегруються у власні «курси лекцій». Включення складних ілюстративних матеріалів (схем, діаграм, моделей) з наукометричних баз без згоди правовласника стає повсякденною практикою.	Виконання ліцензійного нормативу та «науковий статус» видання розглядаються як вища мета, що стоїть над майновими правами колег-науковців.

На рівні загальної середньої освіти проблема часто пов'язана з помилковим тлумаченням поняття «використання в освітніх цілях», коли створення робочих зошитів або методичних матеріалів із включенням фрагментів чужих творів розглядається як повністю правомірне за відсутності комерційної мети. У професійній та професійно-технічній освіті додатковий вимір проблеми формує використання технічної документації, креслень та перекладів інструкцій до обладнання, що нерідко охороняються авторським правом або суміжними правами. На рівні фахової передвищої та вищої освіти правові ризики посилюються у зв'язку з підвищеними вимогами до обсягу навчально-методичних праць, що інколи стимулює компілятивні практики та неавторизовані переклади.

Таким чином, ієрархія правових ризиків у сфері створення навчального контенту має системний характер і зумовлена поєднанням нормативних вимог, організаційних обмежень та особливостей професійної культури. Її подолання потребує не лише посилення контролю, а й перегляду підходів до оцінювання методичної діяльності викладачів, зокрема зміщення акценту з кількісних показників на якісні характеристики навчального продукту та дотримання принципів академічної доброчесності.

Додатковим чинником, що суттєво впливає на практику створення навчально-методичних матеріалів, є встановлений кількісний поріг вимог до їх обсягу, який вимірюється в авторських аркушах. Ліцензійні нормативи передбачають значний мінімальний обсяг навчальних видань, що створює напругу між вимогами до кількості методичних праць та реальними можливостями створення оригінального контенту в установлені строки [6, пп. 37 і 38].

За таких умов частина авторів вдається до штучного нарощування обсягу шляхом включення значних масивів запозичених текстів, перекладів або графічних матеріалів. Самостійне генерування великого обсягу змістовно якісного і структурованого матеріалу потребує значних часових і інтелектуальних ресурсів, тоді як нормативні строки підготовки навчально-методичних видань часто є обмеженими. У результаті формується системна деформація правосвідомості, коли кількісний показник стає домінуючим критерієм професійної ефективності, а питання правомірності використання чужих творів відходить на другий план.

Деформація правосвідомості у цьому контексті проявляється не як свідоме заперечення норм авторського права, а як їх поступова маргіналізація у професійній практиці. Йдеться про трансформацію

сприйняття правових обмежень із імперативних вимог у факультативні рекомендації, що допускають «методичні винятки». Така зміна правового мислення формує внутрішнє виправдання компілятивних дій та закріплює у професійному середовищі модель нормативного релятивізму, за якої досягнення кількісних показників підміняє дотримання правових стандартів.

Законодавство України чітко визначає межі вільного використання творів, зокрема щодо цитування в обсязі, виправданому поставленою метою [5, ст. 22]. Водночас формулювання «в обсязі, виправданому метою» має оціночний характер і допускає різні тлумачення. Відсутність законодавчо встановлених кількісних параметрів у знаках або відсотках створює правову невизначеність і спонукає авторів орієнтуватися на внутрішні або технічні критерії, зокрема на показники, що використовуються системами перевірки текстових збігів.

У даному контексті практичне значення набувають алгоритмічні підходи, застосовані у сучасних сервісах перевірки академічних текстів. Наприклад, системи типу Unicheck або StrikePlagiarism використовують технічні ліміти для визначення допустимого обсягу цитати, що, як правило, не перевищує приблизно 990 символів за умови належного оформлення. Хоча такі параметри не є нормою закону, вони фактично виконують функцію орієнтира, що дозволяє конкретизувати розпливчасте формулювання законодавства щодо обсягу цитування. Такий підхід відповідає принципу неконкурентності, згідно з яким використаний фрагмент не повинен підміняти оригінальний твір або створювати альтернативу його повноцінному придбанню.

Окремої уваги потребує питання правового статусу службових творів у сфері освіти. Навчально-методичні матеріали, створені в межах трудових обов'язків, можуть набувати статусу службових творів, що регулюється положеннями цивільного законодавства [3, ст. 429] та нормами спеціального закону у сфері авторського права [5, ст. 14 і 15]. У таких випадках майнові права можуть належати роботодавцю або розподілятися відповідно до умов договору. Водночас це не скасовує обов'язку дотримання прав третіх осіб, якщо у складі службового твору використовуються чужі об'єкти авторського права.

Питання відповідальності за порушення авторських прав у сфері підготовки навчальної літератури має багаторівневий характер. На практиці найчастіше застосовуються інструменти академічної та дисциплінарної відповідальності в межах конкретного закладу освіти. У разі виявлення неправомірних запозичень матеріал може бути вилучений із навчального процесу, а щодо автора можуть бути застосовані заходи дисциплінарного та/або адміністративного впливу відповідно до внутрішніх положень про академічну доброчесність. Разом із тим, як уже було неодноразово наголошено, законодавство передбачає адміністративну відповідальність за незаконне використання об'єктів авторського права [2] та кримінальну відповідальність у випадку заподіяння істотної шкоди [3].

Отже, кількісний тиск, правова невизначеність щодо обсягу цитування, інституційні обмеження та недостатній рівень правової культури формують комплекс умов, у яких проблема неправомірного використання запозичених творів набуває системного характеру. Її вирішення потребує поєднання нормативного врегулювання, методичної підготовки та переорієнтації критеріїв оцінювання навчально-методичної діяльності з кількісних показників на якість, внутрішню логіку та правову коректність створюваного освітнього продукту.

Висновки. Проведений комплексний теоретико-правовий та методико-дидактичний аналіз засвідчив, що проблема використання запозичених творів у процесі розроблення навчальних матеріалів має системний характер і формується на перетині правового регулювання авторського права та професійної діяльності викладача як суб'єкта педагогічного проєктування.

Встановлено, що найбільш уразливими зонами ризику є створення запозичених творів, перекладів та включення візуальних об'єктів без належної юридичної підстави. Ключовим чинником порушень виступає хибне ототожнення методичної доцільності з правом вільного використання чужих результатів інтелектуальної діяльності. Зміна форми викладу, мови чи рівня складності матеріалу не усуває правового зв'язку з первинним твором і не створює автономного правового статусу без згоди правовласника.

Доведено, що значна частина неправомірних запозичень не є наслідком свідомого плагіату, а виникає в умовах інституційного тиску, зумовленого кількісними нормативами до навчально-методичних праць, обмеженими строками їх підготовки та відсутністю дієвих механізмів правового супроводу використання чужих творів. Така ситуація формує деформацію правосвідомості та сприяє інституціоналізації компілятивних практик на різних рівнях освітньої системи.

Обґрунтовано, що проблема запозичень має не лише юридичний, а й методичний вимір. Підміна авторського дидактичного проєктування механічною компіляцією знижує внутрішню логічну цілісність навчального матеріалу, руйнує зв'язок між цілями, результатами навчання та методами їх досягнення

і, як наслідок, негативно впливає на якість освітнього процесу. Відсутність сформованої культури навчального дизайну виступає одним із ключових факторів правових ризиків.

Запропонована багатофакторна модель класифікації запозичень дозволяє систематизувати використання чужих творів за п'ятьма взаємопов'язаними векторами: атрибуція, обсяг, спосіб трансформації, юридична підстава та форма вираження. Застосування цієї моделі може виступати інструментом самоконтролю та попередження деліктних ситуацій у практиці створення навчально-методичних матеріалів.

Проведений аналіз свідчить про необхідність інтеграції правової культури у систему педагогічного проєктування навчального контенту. Перехід від компілятивної моделі до авторського дидактичного проєктування, орієнтованого на результати навчання та принципи академічної доброчесності, створює передумови для підвищення якості навчального продукту та мінімізації юридичних ризиків для автора і закладу освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зеров К.О. Особливості захисту авторських прав на твори, розміщені в мережі інтернет: монографія. К.: Інтерсервіс, 2018. 220 с.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення: 17.01.2026).
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 10.01.2026).
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 02.01.2026).
5. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20 (дата звернення: 08.01.2026).
6. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності: постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1187. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF (дата звернення: 15.01.2026).
7. Тараненко О.М. Вільне використання творів для навчання та з метою наукових досліджень. Інтелектуальна власність та кібербезпека: вітчизняний та світовий досвід: зб. наук. пр. за матеріалами III Міжнар. науково-практ. Інтернет-конф. 03 листоп. 2023 р., м. Черкаси, 3 листоп. 2023 р. Черкаси, 2023. С. 83–87. URL: https://eprints.cdu.edu.ua/id/eprint/5855 (дата звернення: 20.03.2026).
8. Тарасенко Л.Л. Авторське право у цифрову епоху: основні тенденції і зміни. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2022. № 75. С. 61–72. URL: https://doi.org/10.30970/vla.2022.75.061 (дата звернення: 20.03.2026).
9. Штефан А.С. Авторське право і суміжні права: особливості правової охорони, здійснення та захисту: монографія. Київ: НДІ інтелект. власності НАПрНУ, ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2017. 150 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/Shtefan.-avtorske-pravo-ta.pdf (дата звернення: 30.03.2026).
10. European Qualifications Framework for Lifelong Learning (EQF). Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ceead970-518f-11e7-a5ca-01aa75ed71a1 (дата звернення: 04.01.2026).
11. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). Brussels: European Association for Quality Assurance in Higher Education, 2015. URL: https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2015/11/ESG_2015.pdf (дата звернення: 05.01.2026).
12. UNESCO. Education for Sustainable Development: A Roadmap (ESD for 2030). Paris: UNESCO, 2020. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374802 (дата звернення: 12.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Шатова О.В., Самойленко О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 346.2+347.3
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.13

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА, ЯКІ ФІНАНСУЮТЬСЯ З ДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Щербина В.С.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри економічного права
та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-4221-0965

Щербина В.С. Організаційно-правові форми юридичних осіб публічного права, які фінансуються з державного та місцевих бюджетів.

У статті досліджуються питання організаційно-правових форм юридичних осіб публічного права, які фінансуються з державного та місцевих бюджетів, і які не виконують функцій держави чи місцевого самоврядування.

Зазначається, що в наукових дослідженнях, присвячених організаційно-правовим формам юридичних осіб йдеться, головним чином, про юридичних осіб приватного права, організаційно-правові форми яких визначені Цивільним кодексом України, тоді як організаційно-правові форми державних та комунальних закладів науки, освіти, культури тощо в законодавстві чітко не визначені, що призводить до використання юридичних конструкцій, які насправді не є організаційно-правовими формами юридичних осіб публічного права.

Підкреслюється, що відсутність загальної норми щодо організаційно-правових форм юридичних осіб публічного права частково компенсується положеннями Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», згідно з якими міністерства та інші центральні органи виконавчої влади (служби, агентства, інспекції, комісії, бюро тощо) є юридичними особами публічного права. Особливістю їхнього юридичного статусу є забезпечення формування та реалізація державної політики в одній чи декількох сферах (міністерства) чи виконання окремих функцій з реалізації державної політики (інші центральні органи виконавчої влади).

Висловлено думку щодо недоцільності поширення конструкції організаційно-правової форми юридичних осіб на органи державної влади та органи місцевого самоврядування як на юридичних осіб публічного права, оскільки за своїм конституційно-правовим статусом вони є органами, покликаними виконувати певні публічні функції.

Що стосується інших юридичних осіб публічного права (закладів освіти, науки, культури тощо), то найбільш адекватною організаційно-правовою формою їх може бути форма установи. У зв'язку з цим пропонується переглянути поняття та ознаки установи за Цивільним кодексом України з тим, щоб розмежувати поняття установи як юридичної особи приватного права і відділити його від поняття установи як юридичної особи публічного права.

Ключові слова: юридична особа публічного права, організаційно-правова форма, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, установа.

Shcherbyna V.S. Organizational and legal forms of legal entities of public law, financed from state and local budgets.

The article examines the issues of organizational and legal forms of legal entities of public law, financed from state and local budgets, and which do not perform the functions of the state or local self-government.

It is noted that scientific research devoted to the organizational and legal forms of legal entities mainly deals with legal entities of private law, the organizational and legal forms of which are defined by the Civil Code of Ukraine, while the organizational and legal forms of state and municipal institutions of science, education, culture, etc. are not clearly defined in the legislation, which leads to the use of legal structures that are not actually organizational and legal forms of legal entities of public law.

It is emphasized that the absence of a general rule regarding the organizational and legal forms of legal entities of public law is partially compensated by the provisions of the Law of Ukraine "On Central Executive Bodies", according to which ministries and other central executive bodies (services, agencies, inspections, commissions, bureaus, etc.) are legal entities of public law. A feature of their legal status is to ensure the formation and implementation of state policy in one or more areas (ministries) or the performance of certain functions in the implementation of state policy (other central executive bodies).

The opinion is expressed about the inexpediency of extending the construction of the organizational and legal form of legal entities to state authorities and local self-government bodies as legal entities of public law, since by their constitutional and legal status they are bodies called upon to perform certain public functions.

As for other legal entities of public law (educational, scientific, cultural institutions, etc.), the most adequate organizational and legal form for them may be the form of an institution. In this regard, it is proposed to revise the concept and characteristics of an institution according to the Civil Code of Ukraine in order to demarcate the concept of an institution as a legal entity of private law and to separate it from the concept of an institution as a legal entity of public law.

Key words: legal entity of public law, organizational and legal form, state authorities, local self-government bodies, institution.

Постановка проблеми. Організаційно-правові форми юридичних осіб слугують критерієм поділу їх на види задля встановлення правового статусу з урахуванням особливостей конкретної організаційної форми. Разом з тим, запропонована наукою цивільного права конструкція «організаційно-правові форми юридичних осіб» наразі досить часто вживається в нормативно-правових актах як цивільного, так і господарського законодавства, з метою проголошення рівності юридичних осіб незалежно від організаційної форми (з додаванням ознаки «і форми власності»), проте стосується вона лише юридичних осіб приватного права.

Між тим, в Україні існує значна кількість юридичних осіб, заснованих на державній та комунальній власності (юридичних осіб публічного права), які не відносяться до підприємств, а тому їх перетворення у товариства законодавством не передбачено. Йдеться не лише про органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а й про юридичних осіб у сфері освіти, науки, охорони здоров'я, культури тощо, правовий статус яких має певні особливості, зумовлені, зокрема, невизначеністю їх організаційно-правової форми.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей організаційно-правових форм юридичних осіб публічного права, які фінансуються з державного та місцевих бюджетів, проте не виконують функцій держави чи місцевого самоврядування. До предмета дослідження не входять питання юридичного статусу Конституційного Суду України, судів України, органів прокуратури, які відповідно до законів про них є юридичними особами, що фінансуються з державного бюджету.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти правового статусу юридичних осіб публічного права розглядалися, зокрема, в працях В.І. Борисової, В.В. Васильєвої, В.М. Зубара, О.В. Олькіної, О.О. Посикалюка, Л.Ю. Снісаренко, проте в наукових дослідженнях, присвячених загалом організаційно-правовим формам юридичних осіб, головна увага представниками цивільно-правової науки приділялася юридичним особам приватного права, тоді, як господарсько-правові дослідження, які спиралися на положення Господарського кодексу України та інших нормативно-правових актів господарського законодавства, стосувалися здебільшого організаційно-правових форм господарювання, підприємництва, підприємств тощо.

Проблеми організаційно-правових форм юридичних осіб публічного права, які фінансуються з державного та місцевих бюджетів, взагалі не були об'єктом спеціальних наукових досліджень, оскільки, з одного боку, виходять за межі предмета цивільно-правової науки, з іншого – не узгоджуються із суб'єктним складом відносин у сфері господарювання, а тому не розглядалися науковцями-господарниками.

Виклад основного матеріалу. Згідно з ч. 2 ст. 81 Цивільного кодексу України [1] юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права.

Частина 1 ст. 92 Проекту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) [2] (далі – проєкт ЦК України), додавши до порядку створення «інші критерії, установлені цим Кодексом та/або іншим законом», з незначними редакційними правками зберігає як зазначений поділ юридичних осіб на види, так і існуючу правову невизначеність його критеріїв.

Разом з тим, проєкт ЦК України проголосивши в ч. 1 ст. 1, що «цей Кодекс та інші джерела приватного права застосовують до приватних відносин», безпідставно, на наш погляд, встановлює в ч. 2 ст. 188, що юридичну особу публічного права створюють для Держави, Автономної Республіки Крим та територіальної громади розпорядчим актом Президента України, Кабінету Міністрів України, іншого органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, її фінансують за рахунок видатків відповідного бюджету.

Щоправда, ніби виправдовуючись за своє втручання в регулювання публічних відносин, проєкт ЦК України в ч. 3 ст. 188 уточнює, що порядок створення, діяльності та припинення юридичної особи публічного права визначають Конституція України та закон.

Запропоноване проєктом ЦК України визнання держави, Автономної Республіки Крим та територіальної громади юридичними особами публічного права, що діють через відповідні органи (держави, Автономної Республіки Крим та територіальної громади) виглядає як побудова громіздких конструкцій (юридичні фікції над юридичними фікціями) і навряд чи принесе яку-небудь користь у регулюванні приватних відносин.

Зазначимо, що ні Конституція України, ні закони не містять визначень організаційно-правових (-юридичних) форм юридичних осіб публічного права, що, на наш погляд, є істотною прогалиною в законодавстві і породжує проблеми щодо юридичного статусу цих осіб.

Частково відсутність загальної норми щодо організаційно-правових форм юридичних осіб публічного права компенсується спеціальними законами України, зокрема: «Про центральні органи виконавчої влади» [3] (далі – Закон про ЦОВВ), ч. 1 ст. 4 якого встановлює, зокрема, що міністерства та інші центральні органи виконавчої влади є юридичними особами публічного права.

В ч. 1 ст. 16 Закону про ЦОВВ йдеться про такі центральні органи виконавчої влади, як служби, агентства, інспекції, комісії, бюро, Український інститут національної пам'яті.

Крім того, згідно з ч. 1 ст. 24 Закону про ЦОВВ Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Український інститут національної пам'яті (у зв'язку з цим видається зайвим згадування про Український інститут національної пам'яті в ч. 1 ст. 16 Закону про ЦОВВ. – В.Щ.), Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку є центральними органами виконавчої влади зі спеціальним статусом.

Згідно із законом інші центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом можуть бути утворені Кабінетом Міністрів України або утворені відповідно до закону, хоч на практиці це можуть бути і центральні органи виконавчої влади, які не мають спеціального статусу. Прикладом може слугувати Національна соціальна сервісна служба України як центральний орган виконавчої влади [4], територіальні органи якої утворені як юридичні особи публічного права. Натомість щодо Національної соціальної сервісної служби України вказівка на юридичну особу в Положенні про Національну соціальну сервісну службу України відсутня.

Особливість юридичного статусу міністерств та інших центральних органів виконавчої влади полягає в тому, що міністерства забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, інші центральні органи виконавчої влади виконують окремі функції з реалізації державної політики (абз. 1 ч. 2 ст. 1 Закону про ЦОВВ).

Частина 10 ст. 16 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [5] до юридичних осіб публічного права відносить сільські, селищні, міські ради, районні у місті ради, районні та обласні ради, а також виконавчі органи сільської, селищної, міської, районної у місті ради. Всі вони тією чи іншою мірою виконують функції місцевого самоврядування.

Вважаємо безпідставним поширювати конструкцію організаційно-правової форми юридичних осіб на органи державної влади та органи місцевого самоврядування як на юридичних осіб публічного права, оскільки за своїм конституційно-правовим статусом вони є органами, покликаними виконувати певні публічні функції.

Що стосується організаційно-правових форм юридичних осіб, які не виконують функцій держави чи місцевого самоврядування, то з прийняттям Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» [6] (далі – Закон 4196), яким було скасовано Господарський кодекс України, законодавець відмовився від застосування щодо державних підприємств, установ, орга-

нізацій цих назв шляхом заміни їх в низці законів терміном «юридичні особи», зберігши, втім, ці організаційно-правові форми юридичних осіб публічного права щодо юридичних осіб, що належать до комунальної власності.

На нашу думку, юридичними особами публічного права (більш вдалою видається назва «публічні юридичні особи») слід вважати юридичних осіб, заснованих на публічних формах власності – державній та комунальній.

Одні з них – органи державної влади та органи місцевого самоврядування – створюються з метою виконання публічних функцій (держави чи місцевого самоврядування), інші – з метою задоволення публічних інтересів у сферах освіти, науки, культури, охорони здоров'я, архівної справи тощо.

Саме виконання публічних функцій чи задоволення публічних інтересів має бути визначальною ознакою публічних юридичних осіб, оскільки відповідно до ст.ст. 167, 168, 169 ЦК України держава, Автономна Республіка Крим та територіальна громада можуть створювати юридичні особи приватного права. До останніх, на наш погляд, відносяться суб'єкти господарювання – підприємницькі товариства.

Відмова законодавця від визнання публічними юридичними особами державних та комунальних підприємств, спільних комунальних підприємств, навчальних закладів тощо) шляхом внесення змін до ст.ст. 167, 169 ЦК України на перший погляд створює можливість для визнання бюджетних юридичних осіб непідприємницькими товариствами (товариствами однієї особи), хоч правовий статус цих товариств, визначений ст.ст. 85, 86 ЦК України, потребує більш повного врегулювання, спробу якого бачимо в ст.ст. 95, 96 проєкту ЦК України.

Видається, що більш адекватною організаційно-правовою формою юридичних осіб публічного права (крім органів державної влади та органів місцевого самоврядування) може бути форма установи, однак для цього в проєкті ЦК України доцільно істотно переглянути положення ч. 3 ст. 83 чинного ЦК України щодо юридичного статусу установи, відтворені без жодних змін в ч. 3 ст. 83 проєкту ЦК України, а також розмежувати «універсальне» поняття установи за ЦК України і поняття «фінансова установа», «установа», що вживаються у фінансовому, зокрема, банківському, законодавстві.

Однією з ознак юридичної особи публічного права в ч. 2 ст. 188 проєкту ЦК України пропонується виконання суспільно значущих функцій, проте, що слід розуміти під зазначеними функціями ні проєкт ЦК України, ні чинне законодавство не визначають. У п. 52 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про концесію» [7] йдеться про суспільно значущі послуги як про послуги, спрямовані на забезпечення суспільних інтересів та потреб, що надаються необмеженому колу користувачів (споживачів) та/або надання яких зазвичай забезпечують органи державної влади, органи місцевого самоврядування або державні, комунальні підприємства, установи, організації, господарські товариства публічного сектору.

Чинне законодавство про музеї, театри, бібліотеки, архіви встановлює можливість їх створення в будь-якій організаційній формі. Як наслідок, це породило появу театрів у формі підприємств-юридичних осіб публічного права (наприклад, Державне підприємство «Національний академічний театр опери та балету України імені Т. Г. Шевченка» [8], Державне підприємство «Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка») [9].

Більше того, державні театри в організаційно-правовій формі підприємства реєструються навіть після втрати чинності Господарським кодексом України, як це має місце з Державним підприємством «Національний академічний український драматичний театр імені Марії Заньковецької» [10] у Львові, Статут якого затверджено в 2026 році.

Очевидно, що з урахуванням неможливості створення юридичних осіб публічного права, які належать до державної власності, в організаційно-правовій формі підприємств, Закон України «Про управління об'єктами державної власності» потребує внесення змін після закінчення перехідного періоду, встановленого Законом 4196, а державні театри, створені в організаційно-правовій формі підприємств – їх перетворення у некомерційні товариства.

Натомість, театр у м. Кропивницькому називається «Комунальний заклад Кіровоградський академічний обласний український музично-драматичний театр ім. М.Л. Кропивницького» [11]. Схожу «організаційну форму» назву має також Комунальний заклад Черкаський академічний обласний український музично-драматичний театр імені Т.Г. Шевченка Черкаської обласної ради [12], проте незрозуміло, що означає визначення «комунальний», оскільки ні обласна рада, ні область не є суб'єктами права комунальної власності.

І хоч відповідно до ч. 4 ст. 7 Закону України «Про театри і театральну справу» [13] (далі – Закон про театри) театри можуть створюватися і діяти в усіх організаційних формах, передбачених законом, законодавство не передбачає такої організаційно-правової форми, як комунальний заклад. Так, згідно з абз. 2 ст. 1 зазначеного Закону про театри театр визначається як заклад культури (підприємство, установа чи організація) або колектив, діяльність якого спрямована на створення, публічне виконання та публічний показ творів театрального мистецтва.

Існують проблеми і щодо визначення організаційно-правових форм бібліотек.

Наприклад, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського згідно з п. 1.1 її Статуту є державною, бюджетною неприбутковою науковою установою [14], тоді як організаційно-правовою формою Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого визначено юридичну особу публічного права (п. 1.5 Статуту Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого) [15], що взагалі не є організаційно-правовою формою.

Не кращим чином визначається і організаційно-правова форма комунальних бібліотек. Так, для Комунального закладу культури «Дніпропетровська обласна бібліотека для дітей» вона визначена як «комунальна установа, організація чи заклад» [16], а для Тернопільської обласної бібліотеки для дітей – як «комунальна організація (установа, заклад)» [17].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що до юридичних осіб публічного права, об'єднуючою ознакою яких є фінансування з державного та місцевих бюджетів, слід віднести: по-перше, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, щодо яких, враховуючи їхній конституційно-правовий статус, вважаємо недоцільним застосовувати поняття організаційно-правової форми; по-друге, юридичні особи, які не виконують функцій держави чи місцевого самоврядування, організаційно-правовою формою яких доцільно визнати установу.

Такі назви як «заклад освіти», «заклад культури» чи «медичний заклад», які не є організаційно-правовими формами юридичних осіб, доцільно вживати лише для позначення сфери діяльності певних установ.

Разом з тим доцільно переглянути поняття та ознаки установи в ЦК України з тим, щоб відмежувати ці поняття щодо юридичних осіб приватного і публічного права, а також розмежувати «універсальне» поняття установи за цим кодексом і поняття «фінансова установа», «установа», що вживаються у фінансовому, зокрема, банківському, законодавстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 02.04.2026).
2. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного). Реєстраційний № 14394 від 22.01.2026. URL: blob: https://itd.rada.gov.ua/62569acc-fca4-457a-9967-3ec17bf75b18 (дата звернення: 02.04.2026).
3. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#n365 (дата звернення: 02.04.2026).
4. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.08.2020 № 783. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-п#Text (дата звернення: 02.04.2026).
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text (дата звернення: 02.04.2026).
6. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 р. № 4196-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text (дата звернення: 02.04.2026).
7. Про концесію: Закон України від 03.10.2019 № 155-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20?find=1&text=підприємств#w1_2 (дата звернення: 02.04.2026).
8. Статут Державного підприємства «Національний академічний театр опери та балету України імені Т.Г. Шевченка»: Затверджено Наказом Міністерства культури та стратегічних комунікацій України № 862 від 27.11.2024. URL: https://mcsc.gov.ua/wp-content/uploads/2024/11/862_nakaz.pdf (дата звернення: 02.04.2026).
9. Статут Державного підприємства «Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка»: Затверджено Наказом Міністерства культури та стратегічних комунікацій

України № 841 від 20.11.2024. URL: https://mincult.gov.ua/wp-content/uploads/2024/11/841_nakaz.pdf (дата звернення: 02.04.2026).
10. Статут державного підприємства «Національний академічний український драматичний театр імені Марії Заньковецької»: Затверджено Наказом Міністерства культури України № 126 від 07.02.2026. URL: https://mincult.gov.ua/wp-content/uploads/2026/02/statut-teatru-im.-m.-zankoveczkoyi-2026.pdf (дата звернення: 02.04.2026).
11. Комунальний заклад Кіровоградський обласний український музично-драматичний театр ім. М.Л. Кропивницького. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/02225476/ (дата звернення: 02.04.2026).
12. Комунальний заклад Черкаський академічний обласний український музично-драматичний театр імені Т.Г. Шевченка Черкаської обласної ради. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/02225915/ (дата звернення: 02.04.2026).
13. Про театри і театральну справу від 31.05.2005 № 2605-IV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2605-15/ed20250828#Text (дата звернення: 02.04.2026).
14. Статут Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського: затверджено розпорядженням Президії НАН України від 06.07.2023 № 346. URL: http://nbuv.gov.ua/sites/default/files/basicpage_files/202403_basicpage_files_mat/statut_nbuv_compressed.pdf (дата звернення: 02.04.2026).
15. Статут Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого: затверджено Наказом Міністерства культури та стратегічних комунікацій України № 812 від 12.11.2024. URL: https://mcsc.gov.ua/wp-content/uploads/2024/11/812_nakaz.pdf (дата звернення: 02.04.2026).
16. Комунальний заклад культури «Дніпропетровська обласна бібліотека для дітей». URL: https://opendatabot.ua/c/02216164 (дата звернення: 02.04.2026).
17. Тернопільська обласна бібліотека для дітей. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/02220071/ (дата звернення: 02.04.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 02.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Щербина В.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

РОЗДІЛ 5. ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.14

ПРОБЛЕМИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ПРИНЦИПИПІВ МІЖНАРОДНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Андріїв В.,
доктор юридичних наук, професор
кафедри трудового права та права соціального
забезпечення Київського національного
університету ім. Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-9118-763X
e-mail: avm2009@ukr.net

Вахонєва Т.,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0002-3495-3622
e-mail: tatiana_vah@ukr.net

Андріїв В., Вахонєва Т. Проблеми систематизації принципів міжнародного соціального забезпечення.

В статті розглядаються особливості правової регламентації проблем міжнародно-правового регулювання систематизації принципів міжнародного соціального забезпечення та визначення перспектив його розвитку. Висловлена думка, що принципи міжнародного права соціального забезпечення знаходять своє відображення у міжнародних актах та впроваджуються у міжнародні договори, конвенції, рекомендації міжнародних організацій, а також входять до більш широкої категорії загальновизнаних норм та принципів міжнародного права.

Зазначено, що велику роль у міжнародній координації законодавства щодо соціального забезпечення відіграє діяльність Міжнародної організації праці та Міжнародної Асоціації соціального забезпечення, яка, насамперед, відображена у прийнятті відповідних нормативних актів, спрямованих на усунення колізій правових норм у сфері соціального забезпечення.

Констатовано, що принцип соціальної справедливості відноситься до основних принципів міжнародного права соціального забезпечення, про що свідчить факт його прямого закріплення у преамбулах основоположних міжнародних актів про права людини. Наголошено на важливості принципу соціальної справедливості, який тісно пов'язаний із принципом рівноправності. Підкреслено роль і значення принципу необхідності збереження наданих прав у сфері соціального забезпечення

На основі аналізу наукових точок зору та законодавства, автори приходить до висновку, що інститут міжнародного соціального забезпечення формується на основі комплексу взаємопов'язаних принципів, які відображають еволюцію соціальної політики в глобальному вимірі. Ці принципи мають нормативно-правову природу та закріплені в міжнародних актах. Імплементація міжнародних принципів у національні системи соціального захисту сприяє підвищенню їх ефективності, соціальної справедливості та відповідності стандартам прав людини.

Ключові слова: міжнародні акти з прав людини, соціальне забезпечення, принципи права, права у сфері соціального забезпечення, системи соціального захисту, соціальні стандарти.

Andriiv V., Vakhoneva T. Problems of systematization of principles of international social security.

The article examines the features of legal regulation of problems of international legal regulation of systematization of principles of international social security and definition of prospects of its development.

The opinion is expressed that the principles of international law of social security are reflected in international acts and are implemented in international treaties, conventions, recommendations of international organizations, and also belong to a broader category of generally recognized norms and principles of international law.

It is noted that a large role in the international coordination of legislation on social security is played by the activities of the International Labor Organization and the International Social Security Association, which is expressed, first of all, in the adoption of relevant regulatory acts aimed at eliminating conflicts of legal norms in the field of social security.

It is stated that the principle of social justice is one of the basic principles of international social security law, as evidenced by the fact that it is directly enshrined in the preambles of fundamental international human rights instruments. The importance of the principle of social justice, which is closely related to the principle of equality, is emphasized. The role and significance of the principle of the need to preserve the rights granted in the field of social security are emphasized.

Based on the analysis of scientific points of view and legislation, the authors conclude that the institution of international social security is formed on the basis of a complex of interrelated principles that reflect the evolution of social policy in the global dimension. These principles have a regulatory and legal nature and are enshrined in international instruments. The implementation of international principles in national social security systems contributes to increasing their effectiveness, social justice and compliance with human rights standards.

Key words: international human rights instruments, social security, principles of law, rights in the field of social security, social protection systems, social standards.

Постановка проблеми. Принципи права відображають ідеї та властивості права, процеси та закономірності, які притаманні всій правовій системі, суспільству та державі. Вони сприяють визначенню та розуміння змісту права, здійснюють їх загальну характеристику та вказують на соціальне призначення.

Принципи міжнародного права соціального забезпечення знаходять своє відображення у міжнародних актах (пактах, деклараціях, конвенціях та ін.). Саме названі джерела надають їм характеру загальновизнаних принципів і норм, визнаних світовим міжнародним співтовариством. Йдеться про такі основні міжнародні акти як Статут ООН, Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р, Конвенцію Ради Європи «Про захист прав людини та основних свобод» 1950 р., Європейську соціальна хартію (переглянуту) 1996 р та ін. Зазначені принципи впроваджуються у міжнародні договори, конвенції, рекомендації міжнародних організацій. Згідно із Статутом Міжнародного Суду ООН, загальновизнані засади міжнародного права визначаються як загальні принципи, визнані цивілізованими націями (ст. 38) [1].

Метою статті є виявлення особливостей правової регламентації проблем систематизації принципів міжнародного соціального забезпечення та визначення перспектив його розвитку.

Стан дослідження. Проблемам міжнародно-правового регулювання принципів соціального забезпечення присвячено праці вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: Н.Б. Болотіна, К.В. Бориченко, В.Я. Буряк, Т.З. Герасимів, В.Л. Костюк, П.Д. Пилипенко, С.М. Синчук, О.В. Тищенко, Г.І. Чанишева, М.М. Шумило, О.М. Ярошенко та багатьох інших. Однак, певні аспекти цієї проблеми залишаються поза увагою науковців і потребують детального вивчення.

Виклад основного матеріалу. У теорії міжнародного права поняття загальновизнані принципи міжнародного права слід сприймається як загальне поняття, яке включає, загальні принципи та галузеві принципи. У свою чергу, ці принципи, як зазначають деякі дослідники, входять до більш широкої категорії загальновизнаних норм та принципів міжнародного права. Зважаючи на фрагментацію міжнародного права формування галузей міжнародного права, слід визнати наявність галузевих принципів міжнародного права [2, с. 68].

Основними джерелами міжнародного права у сфері соціального забезпечення є акти, прийняті Організацією об'єднаних націй, Міжнародною організацією праці, регіональними організаціями та об'єднаннями Європи, Америки, Африки, Близького Сходу.

Велику роль у міжнародній координації законодавства щодо соціального забезпечення відіграє діяльність Міжнародної організації праці та Міжнародної Асоціації соціального забезпечення, яка, насамперед, відображена у прийнятті відповідних нормативних актів, спрямованих на усунення колізій правових норм у сфері соціального забезпечення. З метою уникнення випадків

використання правових актів кількох країн чи не використання актів жодної країни, міжнародні конвенції чітко закріплюють норми, які потребують застосування. При цьому, в праві соціального забезпечення не може бути використано принцип автономії волі сторін, оскільки його застосування повністю виключає імплементацію територіального принципу.

Принцип соціальної справедливості відноситься до основних принципів міжнародного права соціального забезпечення, суть якого безпосередньо пов'язана з основною метою соціальної політики, а саме з запобіганням бідності, однак у сучасних умовах недостатньо гарантувати лише дохід, що забезпечує фізичне існування людини. Запобігання бідності передбачає право на адекватний розподіл соціального добробуту. Принцип справедливості формує основу правової системи через знання та усвідомлення суспільством того факту, наскільки права та обов'язки є достатніми для того чи іншого суб'єкту. У сфері соціального забезпечення принцип справедливості, як напрямок політики держави, передбачає прагнення суспільства до подолання обмежень щодо реалізації наданих прав усім категоріям осіб, особливо це стосується, соціально-вразливих верств населення. Важливість цього принципу для всієї світової спільноти яскраво демонструє факт його прямого закріплення у преамбулах основоположних міжнародних актів про права людини (Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р., Загальної декларації прав людини 1948 р., Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.).

У статті 10 Декларації соціального прогресу та розвитку1969 р. закріплено, що соціальний прогрес та розвиток повинні бути спрямовані на постійне підвищення матеріального та духовного рівня життя всіх членів суспільства при повазі та здійсненні прав людини та основних свобод шляхом досягнення наступних головних цілей: ліквідація голоду та недоїдання, гарантія права на належне харчування; ліквідація бідності; забезпечення неухильного підвищення рівня життя, а також справедливого та рівномірного розподілу доходів» [3].

Із принципом соціальної справедливості тісно пов'язаний принцип рівноправності. Його нормативне закріплення міститься у Конвенції МОП №118 «Про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства в сфері соціального забезпечення» 1964 р. [4]. Відповідно до ст. 2 цієї Конвенції, будь-який член Організації може взяти на себе зобов'язання виконувати положення цієї Конвенції у відношенні однієї або декілька сфер соціального забезпечення, перерахованих нижче, щодо яких він володіє законодавством, яке ефективно застосовується на його території до його власних громадян: a) медична допомога; б) допомоги по хворобах; c) допомоги по вагітності та пологах; d) допомоги по інвалідності; e) допомоги по старості; f) допомоги в разі втрати годувальника; g) допомоги у разі трудового каліцтва та професійного захворювання; h) допомоги по безробіттю; i) сімейні допомоги. Отже, кожна держава член Організації, щодо якої ця Конвенція набрала чинності, застосовує її положення у відношенні сфери чи сфер соціального забезпечення, відповідно до зобов'язань Конвенції. Крім цього, така держава, бере на себе зобов'язання надати на своїй території громадянам будь-якої іншої держави-члена МОП, а також біженцям та особам без громадянства однакові права зі своїми громадянами щодо видів забезпечення, встановлених Конвенцією № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» [5]. Наприклад, згідно з нормами Конвенції № 118, умова проживання як необхідна вимога для набуття права на певні види допомог (допомога у зв'язку з вагітністю та пологами, допомога по безробіттю, допомога у разі трудового каліцтва та професійного захворювання) не застосовується. Тобто, відбувається зрівняння прав між громадянами країни та іноземцями. Щодо сімейної допомоги, які, в більшості випадків, є єдиним джерелом існування для сімей іммігрантів, Конвенція № 118 встановлює правило, згідно з яким громадяни будь-якої держави, яка ратифікує Конвенцію, мають таке саме право на цей вид допомоги, як і громадяни тієї країни, на території якої вони призначаються.

Принципи, закріплені у Конвенції МОП № 118 «Про рівноправність громадян країни та іноземців та осіб без громадянства в галузі соціального забезпечення» (1962 р.) про рівноправність у сфері соціального забезпечення, стосуються рівності не тільки при зверненні, а й збереженні наданих прав, а зазначений принцип збереження наданих прав підлягає застосуванню щодо всіх сфер соціального забезпечення, на які поширюється Конвенція МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» 1952 р. Зазначене положення закріплено в преамбулі Конвенції № 157 «Про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення» 1982 р. [6]. Ухвалення цієї Конвенції стало результатом координаційної діяльності МОП, задля встановлення міжнародної системи збереження прав у сфері соціального забезпечення.

Положення, передбачені Конвенцією МОП № 48 «Про запровадження міжнародної системи співробітництва у збереженні прав мігрантів на пенсію по інвалідності, старості та на випадок втрати годувальника» 1935 р., [7] яку називають також Конвенцією про збереження за мігрантами пенсійних прав, отримали подальший розвиток у регламентації прав трудящих-мігрантів у Конвенції МОП № 66 «Про вербування, працевлаштування та умови праці трудящих-мігрантів» 1939 р., [8]. Рекомендації МОП №86 «Щодо працівників-мігрантів (переглянута в 1949 р.,) [9]. Рекомендації № 100 «Щодо захисту працівників-мігрантів у слаборозвинених країнах і територіях» 1955 р., [10] а також Конвенції МОП № 97 «Про трудящих-мігрантів1949 р. [11].

Необхідність збереження наданих прав у сфері соціального забезпечення зазначено також у Конвенції МОП №71 «Про пенсії моряків» 1946 р., [12]. Конвенції №70 «Про соціальне забезпечення моряків» (1946 р.) в ред. від 23.02.2006 р. [13].

Наступний етап розвитку міжнародної системи збереження прав у сфері соціального забезпечення пов'язаний з ухваленням, уже згаданої нами, Конвенції МОП № 157 «Про запровадження міжнародної системи співробітництва у збереженні прав мігрантів на пенсію по інвалідності, старості та на випадок втрати годувальника» та Рекомендації МОП № 167 «Щодо встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення» 1983 р. [14]. Зазначена Рекомендація містить «Типові положення для укладання двосторонніх та багатосторонніх угод про соціальне забезпечення» (Додаток I) та «Типову угода про координацію двосторонніх та багатосторонніх актів у галузі соціального забезпечення» (Додаток II). Положення Конвенції № 157, на відміну від переглянутої Конвенції № 48 1935 р., передбачають більш ширший перелік видів соціального забезпечення, що надаються у разі хвороби, трудового каліцтва чи професійного захворювання, материнства, інвалідності, старості, втрати годувальника, безробіття, необхідності отримання медичного обслуговування, а також надання сімейних допомог. Досить важливим є положення щодо заборони встановлення через міжнародні угоди менш сприятливих умов, які стосуються збереження прав у сфері соціального забезпечення, ніж передбачені Конвенцією. Держави-учасниці Конвенції під час укладання угод не мають права робити вилучення з її положень, що стосуються прав та обов'язків інших учасників Конвенції.

Зазначена Конвенція встановлює принцип неприпустимості підсумовування періодів, набутих одночасно на підставі законодавства двох і більше країн. Таким чином, захист набутих прав спрямована на усунення негативних наслідків, пов'язаних із застосуванням територіальних принципів при вирішенні колізійних норм, та поширюється на виплату пенсій чи допомоги відповідно до національного законодавства особам, які перебувають за межами території держави, в якій вони призначені.

Згідно з даними Міжнародної організації міграції, у 2020 р. у світі налічувалося близько 272 мільйонів міжнародних мігрантів у всьому світі, при цьому майже дві третини з них трудові мігранти. Внаслідок цієї причини проблема збереження набутих прав у міжнародній сфері соціального забезпечення при переміщення працівників з однієї країни в іншу набуває особливої актуальності. Подальший розвиток міжнародної системи збереження прав у сфері соціального забезпечення сприяє реалізації права на свободу пересування та дозволить уникнути колізії правових норм. У національному законодавстві можуть бути частково врегульовані питання збереження набутих прав, однак вирішення більшості проблем, пов'язаних із збереженням набутих прав у сфері соціального забезпечення, неможливо без міжнародного співробітництва.

Поступове розширення світових систем соціального захисту не може бути здійснено без забезпечення гнучкої основи для їх управління, основою яких виступають конвенції та рекомендації МОП в зазначеній сфері. Слід відзначити важливий взаємозв'язок ратифікації та застосування цих норм з виконанням Порядку денного у сфері сталого розвитку на період до 2030 р., [15] зокрема, завдання, що стосується впровадження систем та заходів соціального захисту для всіх, включаючи встановлення мінімальних рівнів з метою забезпечити загальний рівень соціального захисту. Ратифікація конвенцій МОП із соціального забезпечення також має за мету дотримуватися міжнародно-визнаних мінімальних норм, які гарантують єдині соціальні стандарти для економік та суспільств в сучасних умовах.

На думку експертів МОП, загальний соціальний захист є ключовим елементом орієнтованої на людину програми формування майбутньої сфери праці. Щодо мінімальних рівнів соціального захисту основні соціальні гарантії повинні забезпечувати або запобігати, скороченню масштабів

бідності, незахищеності та соціальної ізоляції. Системи соціального захисту мають базуватися на сукупності принципів, що забезпечують загальний, комплексний та адекватний захист, які слугуватимуть орієнтиром для встановлення мінімальних рівнів соціального захисту. До таких принципів слід віднести: загальність, доступність та справедливість захисту, гендерна рівність, раціональність управління, портативність прав, прозорість. Зазначені принципи відповідають вимогам Рекомендації МОП № 202 «Про мінімальні норми соціального», 2012 р. [16]. щодо дотримання держав-членів МОП принципу адекватного характеру та прогнозованості соціально-забезпечувальних виплат.

Рекомендація МОП № 202 2012 р. сприяє досягненню загального характеру соціального захисту, з урахуванням національних умов її мінімальних рівнів як важливої складової системи соціального забезпечення. Ця Рекомендація визначає концепцію та стратегію зусиль щодо поширення заходів соціального захисту на все населення і служить державам-членам МОП орієнтиром у розробці та реалізації національної політики та стратегії у сфері соціального забезпечення. Вона підтверджує значимість Конвенції МОП № 102 яка є ключовим документом, спрямованим на послідовне формування загальних та комплексних систем соціального захисту та забезпечення належних рівнів такого захисту.

Висновки. Отже інститут міжнародного соціального забезпечення формується на основі комплексу взаємопов'язаних принципів, які відображають еволюцію, соціальної політики в глобальному вимірі. Ці принципи мають нормативно-правову природу та закріплені в міжнародних актах. Принципи міжнародного соціального забезпечення мають подвійний характер: вони одночасно виступають цільовими орієнтирами (визначають напрями політики) та нормативними вимогами (слугують основою для розробки законодавства та практики). Імплементація міжнародних принципів у національні системи соціального захисту сприяє підвищенню їх ефективності, соціальної справедливості та відповідності стандартам прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй (з поправками). Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 в ред. від 16.09.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010/conv/ parast54-1#n572.
2. Теорія міжнародного права: навчально-методичний посібник / за ред. О.В. Бігняка. Херсон: Видавництво «Гельветика», 2020. – 224 с. С. 68.
3. Декларація соціального прогресу та розвитку: Декларація ООН прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 11.12. 1969 р. URL https://ips.ligazakon.net/document/ view/MU69001D.
4. Про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства в галузі соціального забезпечення: Конвенція МОП №118від 25.04.1964 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_017.
5. Про мінімальні норми соціального забезпечення; Конвенція МОП №102 від 28.06.1952 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_011.
6. Про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення: Конвенція МОП №157від 21.06.1982 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_157.
7. Про запровадження міжнародної системи співробітництва у збереженні прав мігрантів на пенсію по інвалідності, старості та на випадок втрати годувальника: Конвенція МОП № 48 від 10.08.1938 в ред. від 21.06.1982. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_153#Text.
8. Про вербування, працевлаштування і умови праці трудящих – мігрантів: Конвенція МОП № 66 від 28.06.1939 р. URL: http://uraltradeunion.ru/acts/mezdunarod/ verbovka_migrant.html.
9. Щодо працівників-мігрантів (переглянута в 1949 р.): Рекомендація МОП №86 від 01.07.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 993_171#Text.
10. Щодо захисту працівників-мігрантів у слаборозвинених країнах і територіях: Рекомендація МОП №100 від 22.06.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_239#Text.
11. Про трудящих-мігрантів (переглянута в 1949 р.): Конвенція МОП № 97 від 01.07.1949 р. (в ред. від 24.06.1975 р.). URL: http://zakon5.rada. gov.ua/laws/show/995_159.
12. Про пенсії моряків: Конвенція МОП №71 від 10.10.1962 р. //URL: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlxen/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312216:NO.
13. Про соціальне забезпечення моряків: Конвенція МОП №70 від 28.06.1946 р. (в ред. від 23.02.2006 р.) URL: http://zakon1.rada.gov.ua/ laws/show/993_417.

14. Щодо встановлення міжнародної системи забезпечення прав у галузі соціального забезпечення: Рекомендація МОП №167 від 20.06.1983 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_277.
15. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25.09. 2015 р. URL: https://greenworld.in.ua/index.php?id=1549045379.
16. Про мінімальні норми соціального забезпечення: Рекомендація МОП № 202 від 30.05.2012 р. URL: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:3065524:NO.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Андріїв В., Вахонєва Т., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.2
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.15

ДО ПИТАННЯ НАГЛЯДУ І КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Андрушко А.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового,
земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова,
адвокат, член Комітету та Центру трудового права
Національної асоціації адвокатів України
ORCID: 0000-0002-0346-7234

Головащенко О.В.,
аспірант кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0000-0002-0346-7994

Андрушко А.В., Головащенко О.В. До питання нагляду і контролю в сфері охорони праці.
Стаття присвячена аналізу сучасного стану системи державного нагляду та контролю у сфері охорони праці в Україні, її ефективності, основних проблем та перспектив реформування в умовах воєнного стану і європейської інтеграції. У роботі розглянуто нормативно-правову базу, що регулює відповідну сферу, зокрема положення Закону України «Про охорону праці», Кодексу законів про працю України, Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», а також підзаконні акти, що визначають порядок здійснення перевірок. Особливу увагу приділено ролі Державної служби України з питань праці як центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику щодо контролю за дотриманням законодавства про працю та охорону праці.

Проаналізовано ключові проблеми функціонування системи державного нагляду, серед яких: недостатня координація між контролюючими органами, обмежені фінансові та кадрові ресурси, а також недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення інспекторської діяльності. Значний вплив на систему контролю справив воєнний стан, запроваджений у 2022 році, що зумовив мораторій на планові перевірки та обмеження проведення позапланових заходів. Це призвело до послаблення превентивного контролю і ускладнило своєчасне виявлення порушень у сфері охорони праці. Окрему увагу приділено також актуальному процесу гармонізації українського законодавства із правом Європейського Союзу, детально проаналізовані тенденції правового регулювання та перспективам їх розвитку. Розглянуто детально напрями перспективної імплементації європейських стандартів, зокрема впровадження ризик-орієнтованого підходу до нагляду, посилення ролі превентивних і консультативних функцій інспекторів, а також врахування нових актуальних викликів, пов'язаних із цифровізацією праці.

Ключові слова: охорона праці, державний нагляд, контроль, Держпраці, трудове законодавство, європейські стандарти.

Andrushko A.V., Holovashchenko O.V. On the issue of supervision and control in the field of occupational safety and health.
The article is devoted to the analysis of the current state of the system of state supervision and control in the field of occupational safety and health in Ukraine, focusing on its effectiveness, key challenges, and prospects for reform in the context of martial law and European integration. The paper examines the regulatory and legal framework governing this area, including the provisions of the Law of Ukraine "On Occupational Safety and Health", the Labor Code of Ukraine, and the Law of Ukraine "On the Basic Principles of State Supervision (Control) in the Sphere of Economic Activity", as well as relevant by-laws regulating inspection procedures. Particular attention is paid to the role of the State

Service of Ukraine on Labour as the central executive authority responsible for implementing state policy and ensuring compliance with labour and occupational safety legislation. The study highlights major problems affecting the functioning of the state supervision system, including insufficient coordination between supervisory authorities, limited financial and human resources, and inadequate material and technical support for inspection activities. The impact of martial law introduced in 2022 is also analyzed. In particular, the moratorium on planned inspections and restrictions on unscheduled inspections significantly weakened preventive control mechanisms and complicated the timely detection of violations in the field of occupational safety and health. Special attention is devoted to the process of harmonization of Ukrainian legislation with European Union standards. The article outlines key directions of this process, including the implementation of a risk-based approach to supervision, strengthening preventive and advisory functions of labour inspectors, and addressing new challenges related to the digitalization of work.

Key words: occupational safety and health, state supervision, control, Derzhpratsi, labor legislation, European standards.

Постановка проблеми. Охорона праці є ключовим елементом трудових відносин, спрямованим на забезпечення безпечних умов праці та збереження здоров'я працівників. В Україні, відповідно до Конституції, кожна людина має право на належні, безпечні та здорові умови праці (ст. 43). Однак, незважаючи на розвинену нормативну базу, система нагляду та контролю за дотриманням вимог охорони праці стикається з низкою викликів, зокрема недостатньою ефективністю механізмів, впливом зовнішніх факторів, таких як воєнний стан, та необхідністю адаптації до європейських стандартів. Актуальність теми зумовлена високим рівнем виробничого травматизму та професійних захворювань, що вимагає глибокого аналізу та пропозицій удосконалення.

Мета статті – проаналізувати систему нагляду та контролю у сфері охорони праці, виявити проблеми та запропонувати шляхи їх вирішення.

Стан опрацювання. Питання нагляду та контролю у сфері охорони праці активно вивчаються вітчизняними науковцями. Зокрема, тему висвітлювали у своїх працях О.М. Ярошенко, І.Б. Зуб, Н.М. Хуторян, М.І. Іншин, В.М. Андріїв, Н.В. Дараганова, О.В. Бачинський, О.В. Кузьменко та інші. Вони ґрунтовно проаналізували нормативну базу, повноваження органів нагляду, механізми відповідальності та судову практику. Проте низка актуальних питань залишається недостатньо висвітленою, особливо в умовах воєнного стану та європейської інтеграції. Серед напрямів, що потребують подальшого дослідження: довгострокові наслідки мораторію на планові перевірки (з 2022 р.), зростання латентних порушень та стратегії відновлення повноцінного нагляду в повоєнний період без надмірного тиску на бізнес; імплементація ризик-орієнтованого підходу ЄС (Framework Directive 89/391/EEC) за умов обмежених ресурсів Держпраці та пошкодженої інфраструктури; цифровізація нагляду: електронний кабінет роботодавця, онлайн-аудити; охорона праці за дефіциту кадрів, міграції та ВПО: вплив на СУОП, залучення вразливих груп до небезпечних робіт та інші. Ці напрями критичні для створення ефективної системи охорони праці, що захищає здоров'я працівників, відповідає зобов'язанням перед ЄС та сприяє повоєнному відновленню. Подальші дослідження заповнять прогалини та дадуть практичні рекомендації для законодавців і Держпраці.

Виклад основного матеріалу. Система охорони праці в Україні регулюється комплексом нормативно-правових актів, які формують основу для державного нагляду та контролю. Центральне місце посідає Закон України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 року (з подальшими змінами), який визначає права та обов'язки роботодавців і працівників, принципи організації охорони праці на підприємствах. Закон встановлює вимоги до безпеки робочих місць, гігієни праці, медичних оглядів та розслідування нещасних випадків [3].

Іншим ключовим документом є Кодекс законів про працю України (КЗпП), зокрема розділи, присвячені трудовим відносинам, робочому часу та відпочинку [5]. Він доповнюється Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 року, який регулює процедури перевірок, права інспекторів та оскарження рішень. Підзаконні акти, такі як постанови Кабінету Міністрів України (наприклад, № 303 від 10 березня 2022 року про мораторій на перевірки під час воєнного стану), уточнюють порядок здійснення нагляду [6].

Роль центрального органу виконавчої влади з питань нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю та охорону праці покладено на Державну службу України з питань праці

(Держпраці), створену у 2014 році на базі реорганізації попередніх інспекцій. Цей орган є ключовим суб'єктом реалізації державної політики у сфері охорони праці, забезпечуючи комплексне управління наглядовою діяльністю на національному рівні.

Держпраці виконує низку основних функцій: реалізує державну політику щодо нагляду за дотриманням законодавства про працю та охорону праці; координує діяльність своїх територіальних органів у всіх регіонах України; проводить як планові, так і позапланові інспекції на підприємствах незалежно від форми власності; видає обов'язкові для виконання приписи щодо усунення виявлених порушень; застосовує заходи адміністративного впливу, притягує винних до відповідальності; взаємодіє з іншими державними структурами, зокрема з Державною службою України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) у питаннях техногенної та пожежної безпеки, з Міністерством охорони здоров'я (МОЗ) щодо санітарно-гігієнічних норм і медичних оглядів працівників. Інспектори Держпраці мають право безперешкодно відвідувати об'єкти, отримувати необхідні документи та пояснення, зупиняти експлуатацію небезпечного устаткування або окремих виробництв, якщо порушення створюють безпосередню загрозу життю та здоров'ю працівників. У мирний час Держпраці здійснювала значну кількість планових перевірок, що дозволяла превентивно виявляти ризики. Однак з введенням воєнного стану (згідно з Постановою КМУ № 303 від 10 березня 2022 року та подальшими змінами) планові перевірки фактично призупинено, а позапланові обмежено лише критичними випадками – аваріями, смертельними чи груповими нещасними випадками, скаргами працівників або зверненнями профспілок [3].

Науковці активно аналізують роль і ефективність Держпраці в системі охорони праці [1, с. 30; 2, с. 50]. Зокрема, вчені у своїх працях підкреслюють, що Держпраці є центральним органом, який здійснює комплексне управління охороною праці на державному рівні, але система нагляду потребує суттєвого удосконалення та приведення у відповідність до міжнародних стандартів (зокрема, конвенцій МОП № 81, № 129 та директив ЄС) [2, с. 50]. Вона зазначає багаторівневий характер державного управління охороною праці, де Держпраці координує контроль на всіх рівнях, однак вказує на проблемні аспекти: недостатнє фінансування, дефіцит кваліфікованих кадрів та фрагментарність міжвідомчої взаємодії. Дослідники акцентують увагу на тому, що Держпраці поєднує функції як контролю (реактивного реагування на порушення), так і нагляду (превентивного моніторингу), але в умовах воєнного стану превентивна складова суттєво послаблена. Вони підкреслюють необхідність переходу до ризик-орієнтованого підходу, де перевірки фокусуються на високоризикових підприємствах, а не на масових інспекціях [1, с. 30; 2, с. 50]. У своїх публікаціях відзначається, що попри широкі повноваження, ефективність Держпраці обмежується низкою факторів: хронічним недофінансуванням, руйнуванням інфраструктури на окупованих та прифронтових територіях, масовою міграцією кадрів. Вони пропонують посилити цифровізацію процесів (електронний кабінет роботодавця, онлайн-аудити), що дозволить компенсувати обмеження фізичних перевірок під час війни [2, с. 50]. Окремі вчені, аналізуючи трудове законодавство в цілому, вказують, що роль Держпраці як координатора державної політики є ключовою для гармонізації з європейськими стандартами відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС. Вони наголошують на необхідності посилення консультативно-профілактичної функції інспекторів, а не лише каральної, особливо в умовах, коли бізнес зазнає значних втрат через війну. У контексті воєнного стану науковці високо оцінюють активну позицію Держпраці щодо адаптації до нових реалій: розробку численних рекомендацій, методичних посібників та положень (наприклад, щодо дій під час обстрілів, експлуатації вантажопідіймального устаткування в бойових умовах, психологічної підтримки працівників). Водночас автори критикують послаблення превентивного контролю, що призводить до зростання латентних порушень, та закликають до поступового відновлення планових перевірок на високоризикових об'єктах після стабілізації ситуації [1, с. 31; 2, с. 51].

Таким чином, Держпраці залишається основним інструментом державного нагляду за охороною праці, але її ефективність значною мірою залежить від подолання ресурсно-кадрових обмежень, посилення координації з іншими органами та прискореної цифрової трансформації. Подальше реформування, з урахуванням думок вітчизняних науковців, дозволить зробити систему більш адаптованою до сучасних викликів, зокрема воєнного стану та європейської інтеграції, забезпечивши пріоритет збереження життя і здоров'я працівників [4].

Незважаючи на розвинену нормативну базу, реалізація державного нагляду стикається з численними проблемами. Насамперед, це недостатня координація між органами влади. Дублювання функцій між Держпраці, ДСНС та місцевими адміністраціями призводить до фрагментарності

контролю, а профспілки часто не мають достатніх повноважень для ефективного громадського нагляду. Хронічне недофінансування та дефіцит кадрів у інспекторському складі посилюють ці проблеми: кількість інспекторів не відповідає обсягу підприємств, а матеріально-технічне забезпечення залишається низьким. Значний вплив справляє воєнний стан. Згідно з Постановою КМУ №303, запроваджено мораторій на планові перевірки, а позапланові обмежено випадками безпосередньої загрози життю, аваріями чи скаргами [6]. Це призвело до зростання латентних порушень, оскільки превентивний контроль послаблено, а фокус змістився на реактивні заходи. На окупованих та прифронтових територіях руйнування інфраструктури ускладнює нагляд, а масова міграція працівників створює дефіцит робочої сили, що впливає на якість систем управління охороною праці (СУОП). Інший виклик – гармонізація з європейськими стандартами відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС (2014 рік). Україна зобов'язана наблизити законодавство до директив ЄС, зокрема Framework Directive 89/391/EEC, яка акцентує ризик-орієнтований підхід, оцінку ризиків та превентивні заходи. Однак імплементація гальмується обмеженими ресурсами: відсутність сучасних інструментів для оцінки психосоціальних ризиків (вигорання, ПТСР), хімічних та біологічних загроз, а також викликів цифровізації праці (віддалена робота, алгоритмічний контроль). Органи державного нагляду, передусім Держпраці, мають широкі повноваження: проводити перевірки, видавати приписи, зупиняти роботу небезпечних об'єктів, притягати до відповідальності. Інспектори можуть вимагати документи, опитувати працівників та фіксувати порушення. Обмеження включають заборону на перевірки без підстав під час воєнного стану. Громадський контроль здійснюється через уповноважених з охорони праці, профспілки та комітети на підприємствах. Вони моніторять умови праці, беруть участь у розслідуваннях та подають скарги. Роботодавці зобов'язані створювати безпечні умови, проводити навчання та забезпечувати СУОП, а працівники – дотримуватися правил [6]. Відповідальність за порушення передбачає адміністративні штрафи (до 100 мінімальних зарплат), дисциплінарні стягнення, цивільно-правове відшкодування шкоди та кримінальну відповідальність (статті 271–273 Кримінального кодексу України за створення небезпечних умов, що призвели до загибелі). Судова практика свідчить про зростання позовів щодо компенсацій, але ефективність стримана корупційними ризиками та низькою виконавчістю рішень.

Висновки. Для підвищення ефективності системи нагляду пропонуються такі рекомендації.

По-перше, прискорена цифровізація: впровадження електронного кабінету роботодавця для онлайн-аудитів, електронного документообігу та баз даних ризиків. Використання штучного інтелекту для прогнозування порушень дозволить оптимізувати ресурси.

По-друге, підвищення кваліфікації інспекторів через систематичне навчання, стажування в країнах ЄС та залучення експертів. Це допоможе адаптуватися до нових викликів, таких як психосоціальні ризики та кіберзагрози.

По-третє, посилення превентивної складової: переорієнтація з каральної моделі на консультативно-профілактичну, розвиток добровільних СУОП та впровадження стандартів ISO 45001, конвенцій МОП № 155 та №187. Необхідно вдосконалити координацію між органами, усунувши дублювання, та активізувати громадський контроль, захищаючи активістів від тиску.

По-четверте, врахування економічних аспектів: оцінка втрат від травматизму та фінансування превентивних заходів.

Підвищення ефективності системи нагляду та контролю у сфері охорони праці є критично важливим для збереження здоров'я працівників, зниження травматизму та виконання міжнародних зобов'язань України. В умовах воєнного стану та європейської інтеграції необхідно подолати проблеми координації, ресурсів та адаптації до нових ризиків. Запропоновані рекомендації – цифровізація, кваліфікація, превенція та гармонізація – дозволять створити сучасну, ефективну систему, що сприятиме економічному відновленню країни. Подальші дослідження, особливо щодо психосоціальних ризиків та повоєнного відновлення, заповнять наявні прогалини та забезпечать практичні рішення для законодавців і Держпраці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андріїв В.М. Державний і громадський нагляд і контроль за додержанням законодавства про охорону праці в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2016. № 3. С. 30-31. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/ Unzap_2016_3_6.pdf.

2. Дараганова Н.В. Контрольно-наглядова діяльність у сфері управління охороною праці в Україні. *Юридичний журнал*. 2017. № 4. С. 45–50. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/4/11.pdf.
3. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. Ст. 668. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text.
4. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2015 № 96. *Офіційний вісник України*. 2015. № 15. Ст. 426. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text.
5. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text.
6. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2022 № 303. *Офіційний вісник України*. 2022. № 25. Ст. 1200. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Андрушко А.В., Головащенко О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.22:331.106
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.16

МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТОРІН ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ПРО ДИСТАНЦІЙНУ РОБОТУ

Білоха А.І.,
здобувач вищої освіти четвертого року навчання,
спеціальність 081 - Право,
третій освітньо-науковий рівень доктор PhD
кафедри права гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0002-0602-1297
E-mail: a.i.bilokha@khai.edu

Білоха А.І. Матеріальна відповідальність сторін трудового договору про дистанційну роботу.
У статті здійснюється комплексне дослідження інституту матеріальної відповідальності сторін трудового договору в умовах стрімкого поширення дистанційної форми роботи. Проаналізовано ключові концептуальні відмінності матеріальної відповідальності від дисциплінарної, при цьому особливу увагу акцентовано на її правовідновлювальній (компенсаційній) функції та двосторонньому характері. Розглянуто погляди провідних вітчизняних науковців щодо правової природи матеріальної відповідальності працівника і роботодавця. Підкреслено існуючий законодавчий дисбаланс, за якого відповідальність працівника детально регламентована, тоді як норми щодо відповідальності роботодавця залишаються розпорошеними.

Визначено, що нові форми зайнятості, зокрема дистанційна робота, зумовили суттєву трансформацію класичних моделей юридичної відповідальності. Досліджено новели трудового законодавства (зокрема, ст. 135-1 та п. 10 ст. 134 КЗпП України), які розширюють межі застосування повної матеріальної відповідальності щодо працівників, що виконують роботу дистанційно з використанням наданого роботодавцем обладнання.

Окрему увагу приділено дискусійним аспектам практичної реалізації обов'язків роботодавця щодо створення умов для збереження майна в умовах об'єктивної відсутності безпосереднього контролю за віддаленим робочим місцем (відповідно до ст. 131, 137 КЗпП України). Виявлено правові колізії, що виникають під час процесу розмежування винної недбалості дистанційного працівника та категорії нормального виробничого ризику в нетипових домашніх умовах. Обґрунтовано, що розширення можливостей притягнення дистанційних працівників до повної матеріальної відповідальності частково балансується покладенням основного тягаря доказування вини на роботодавця (ст. 138 КЗпП України), а також механізмом обчислення збитків із обов'язковим урахуванням амортизації майна. Зроблено висновок про гостру необхідність подальшого вдосконалення механізмів правового регулювання та систематизації норм відповідальності за для забезпечення справедливого паритету майнових інтересів сторін.

Ключові слова: матеріальна відповідальність, дистанційна робота, трудовий договір про дистанційну роботу, роботодавець, працівник, компенсаційна функція, повна матеріальна відповідальність.

Bilokha A.I. Material liability of the parties to an employment contract for remote work.
The article conducts a comprehensive study of the institute of material liability of the parties to an employment contract in the context of the rapid spread of remote work. The key conceptual differences between material and disciplinary liability are analyzed, with special attention paid to its restorative (compensatory) function and bilateral nature. The views of leading domestic scholars regarding the legal nature of the material liability of an employee and an employer are considered. The existing legislative imbalance is emphasized, under which the employee's liability is detailed, while the norms regarding the employer's liability remain scattered.

It is determined that new forms of employment, in particular remote work, have caused a significant transformation of classical models of legal liability. The novelties of labor legislation (specifically,

Article 135-1 and paragraph 10 of Article 134 of the Labor Code of Ukraine), which expand the scope of applying full material liability to employees performing remote work using the equipment provided by the employer, are investigated.

Special attention is paid to the debatable aspects of the practical implementation of the employer's duties to create conditions for the preservation of property given the objective absence of direct control over the remote workplace (according to Articles 131 and 137 of the Labor Code of Ukraine). Legal collisions arising during the differentiation between the culpable negligence of a remote worker and the category of normal production risk in atypical home conditions are identified. It is substantiated that the expanded possibilities of holding remote workers fully materially liable are partially balanced by placing the primary burden of proving guilt on the employer (Article 138 of the Labor Code of Ukraine), as well as by the mechanism for calculating damages with the mandatory consideration of property depreciation. It is concluded that there is an urgent need for further improvement of the legal regulation mechanisms and systematization of liability norms to ensure a fair parity of the property interests of the parties.

Key words: material liability, remote work, employment contract for remote work, employer, employee, compensatory function, full material liability.

Постановка проблеми. Широке впровадження ІТ-технологій та глобальні соціально-економічні зміни зумовили масовий перехід до дистанційних форм зайнятості. Це виявило низку прогалин у класичному трудовому законодавстві, зокрема у сфері забезпечення збереження майна роботодавця та захисту майнових прав працівника. Інститут матеріальної відповідальності, який історично формувався для умов стаціонарної роботи на території підприємства, в умовах віддаленої праці стикається з новими викликами: неможливістю контролю за робочим місцем з боку роботодавця, розмитістю меж виробничого ризику та складністю доказування вини. Усе це зумовлює актуальність наукового переосмислення механізмів матеріальної відповідальності.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі трансформації інституту матеріальної відповідальності сторін трудового договору в умовах дистанційної роботи, виявленні правових колізій у чинному законодавстві України та напрацюванні теоретичних підходів до збалансування майнових інтересів працівника і роботодавця при віддаленій формі зайнятості.

Стан опрацювання проблематики статті. Теоретико-правовим аспектам відповідальності сторін трудового договору присвятили свої праці багато вчених-юристів. Зокрема, проблеми матеріальної відповідальності розглядалися в працях С.Ф. Гуцу, О.М. Лук'янчикова, О.В. Войцишеної, О.Є. Костюченка, Ю.В. Пожарова та інших. Проте, незважаючи на ґрунтовні напрацювання науковців, специфіка реалізації інституту матеріальної відповідальності саме в умовах дистанційної роботи залишається недостатньо вивченою. Більшість існуючих досліджень фокусуються на загальних аспектах відповідальності, тоді як діджиталізація трудових відносин вимагає оновленого підходу.

Виклад основного матеріалу. В системі трудового права інститут юридичної відповідальності виступає фундаментальним механізмом забезпечення належного стану трудової дисципліни та гарантування охорони майнових прав обох суб'єктів трудових правовідносин. В умовах дистанційної форми зайнятості, характерної просторовою відокремленістю працівника від місцезнаходження підприємства та інтенсивною інтеграцією інформаційно-комунікаційних технологій у виробничий процес, проблематика притягнення до юридичної відповідальності набуває особливої правової природи. Об'єктивна неможливість здійснення роботодавцем безпосереднього нагляду за трудовим процесом, у поєднанні з високим рівнем операційної автономії працівника, зумовлюють нагальну потребу в доктринальному та нормативному переосмисленні класичних підходів до реалізації заходів дисциплінарного та матеріального примусу.

Актуалізація наукового пошуку в площині відповідальності сторін трудового договору про дистанційну роботу безпосередньо пов'язана з імперативом забезпечення справедливого балансу їхніх законних інтересів. З одного боку, правовий статус роботодавця вимагає наявності ефективних правових інструментів реагування на деліктну поведінку працівника, зокрема щодо недотримання меж виконання трудових функцій або порушення режиму конфіденційності інформації. З іншого боку, специфіка віддаленої праці вимагає формування додаткових законодавчих гарантій захисту працівника від безпідставного притягнення до відповідальності.

Розглядаючи інститут матеріальної відповідальності в контексті дистанційної роботи, слід відмежовувати її від дисциплінарної, оскільки матеріальна відповідальність має правовідновлювальну (компенсаційну) функцію. Якщо дисциплінарна відповідальність спрямована на забезпечення трудового розпорядку і є заходом примусу за проступок, то матеріальна – має на меті відшкодування прямої дійсної шкоди, завданої майну сторін трудового договору. В умовах дистанційної зайнятості ця функція набуває особливого значення у разі передачі працівникові обладнання та засобів праці, які дистанційний працівник використовує для виконання поставлених завдань.

Проте, на відміну від дисциплінарної відповідальності, матеріальна може застосовуватися як до працівника, так і до роботодавця. Такий підхід до тлумачення цього виду відповідальності підтверджує концепцію рівності сторін трудового договору.

Таку ж позицію поділяє і С.Ф. Гуцу, яка зазначає, що на відміну від дисциплінарної відповідальності, що є односторонньою прерогативою роботодавця, матеріальна відповідальність має двосторонній характер: кожен суб'єкт, включаючи роботодавця, зобов'язаний відшкодувати збитки, завдані іншій стороні правовідносин [1, с. 250].

Комплексний аналіз наукової літератури свідчить про те, що в сучасній доктрині трудового права сформувався консолідований підхід до розуміння дуалізму матеріальної відповідальності сторін трудового договору. Більшість дослідників сходяться на думці, що чинне законодавство характеризується глибоким нормативним дисбалансом, який проявляється у деталізованій регламентації обов'язків працівника на тлі фрагментарного регулювання відповідальності роботодавця.

Як слушно зауважують О.В. Войцишена та О.Є. Костюченко, матеріальна відповідальність працівника є чітко структурованою та містить розгалужену систему правових гарантій і обмежень (зокрема, обмеження стягнення частиною заробітку та межами прямої дійсної шкоди), що надійно захищають його від надмірних майнових втрат [3, с. 106; 4, с. 83]. Натомість норми, що встановлюють відповідальність роботодавця, досі не зведені у самостійну главу Кодексу законів про працю України, а залишаються розпорошеними, що є рудиментом застарілих підходів радянського періоду [3, с. 106].

Попри спільну компенсаційну спрямованість інституту відповідальності обох сторін, науковці виокремлюють їхню різну правову природу. О.М. Лук'янчиков акцентує увагу на тому, що відповідальність працівника має виключно особистий характер і базується на презумпції невинності. На противагу цьому, відповідальність роботодавця наближається до цивільно-правової: вона може наставати без вини, охоплювати відшкодування неодержаного прибутку та ґрунтуватися на презумпції винності роботодавця [2, с. 175].

Логічним наслідком виявленого нормативного дисбалансу є спільна позиція вчених щодо необхідності реформування законодавства. Дослідники одностайні у тому, що матеріальна відповідальність роботодавця має бути виокремлена у самостійний інститут трудового права [2, с. 176; 3, с. 106]. Практичний механізм такої систематизації пропонує Ю.В. Пожаров, обґрунтовуючи доцільність класифікації відповідальності роботодавця на чотири основні групи (за порушення права на працю, за шкоду майну працівника, за порушення обов'язку видачі документів та за інші порушення трудових обов'язків) із безпосереднім покладенням відповідальності саме на роботодавця як сторону договору, а не лише на керівника підприємства [5, с. 139-141].

Сучасні реалії та стрімке поширення дистанційних форм зайнятості детермінують необхідність концептуального перегляду класичної моделі матеріальної відповідальності сторін трудового договору. Хоча фундаментальною умовою її настання традиційно залишається наявність прямої дійсної шкоди та вини працівника (ст. 130 КЗпП України), безпосереднє застосування цих загальних норм на специфіку віддаленої праці виявляє низку теоретико-практичних прогалин.

Зокрема, базове правило щодо обмеження відповідальності середнім місячним заробітком (ст. 132 КЗпП) в умовах дистанційної роботи втрачає свою превентивну та компенсаторну ефективність, оскільки вартість наданого працівнику ІТ-обладнання зазвичай багаторазово перевищує цей ліміт. Реакцією законодавця на цю невідповідність стало запровадження норм ст. 135-1 та п. 10 ст. 134 КЗпП України, які легалізували договори про повну матеріальну відповідальність для дистанційних і надомних працівників за ввірене їм майно.

Проте, з наукової точки зору, такий підхід вбачається доволі прямолінійним і контроверсійним. Відбувається фактичне зміщення акцентів із трудового права у площину цивілістики:

працівник, отримуючи техніку для виконання трудової функції, де-факто набуває ознак «зберігача». Сам юридичний факт передачі обладнання генерує для працівника (як дистанційного, так і надомного) підвищений майновий ризик, який охоплює повну вартість шкоди. Це свідчить про тенденцію до перекладання частини підприємницького ризику роботодавця щодо збереження засобів виробництва на найманого працівника, що послаблює захисну функцію трудового права.

Найбільш вразливим елементом цієї юридичної конструкції є правова колізія між обов'язком роботодавця створити умови для збереження майна (ст. 131 КЗпП) та об'єктивною неможливістю контролювати робочий простір працівника поза межами підприємства. У контексті ст. 137 КЗпП, яка вимагає враховувати «конкретну обстановку», виникає фундаментальна проблема доказової асиметрії. Оскільки межа між нормальним виробничо-господарським ризиком (випадковим пошкодженням) та побутовим форс-мажором у домашніх умовах є вкрай розмитою, роботодавцю практично неможливо виконати вимоги ст. 138 КЗпП щодо безспірного доведення винної протиправної поведінки працівника.

Більше того, покладання тягаря доказування на роботодавця в умовах повної відсутності його доступу до місця події перетворює механізм стягнення повної вартості збитків на юридичну фікцію. Навіть наявність справедливого механізму обчислення збитків із урахуванням балансової вартості та амортизації (ст. 135-3 КЗпП) не вирішує первинної проблеми – об'єктивної неможливості ідентифікації протиправності дій та встановлення причинно-наслідкового зв'язку.

З огляду на це, невід'ємною складовою забезпечення паритету інтересів сторін є належна договірна регламентація матеріальних обов'язків роботодавця. Договірні положення про дистанційну роботу вимагають чіткого визначення предмета компенсації із закріпленням вичерпного або орієнтовного переліку витрат, що підлягають відшкодуванню. До таких категорій доцільно відносити експлуатаційні витрати на комп'ютерну техніку, ліцензійне програмне забезпечення, системи кіберзахисту, оплату телекомунікаційних послуг (інтернет-провайдерів, мобільного зв'язку), а також витрати на електроенергію, що безпосередньо зумовлені виробничим процесом. Крім того, у разі використання особистої техніки працівника, обґрунтованим є обов'язкове врахування витрат на оренду такого обладнання або його амортизацію.

Окремої уваги потребує формалізація механізму обчислення компенсаційних виплат. З практичної точки зору, такий розрахунок може базуватися або на фіксованій сумі, визначеній з урахуванням середньоринкових показників, або на документально підтверджених фактичних витратах працівника. При застосуванні другої моделі трудовий договір має містити перелік належних засобів доказування (платіжні квитанції, рахунки-фактури, договори оренди тощо), а також граничні ліміти розміру відшкодування. Відповідною угодою також має імперативно визначатися періодичність і строки здійснення компенсаційних виплат, що, як правило, синхронізуються з періодами виплати заробітної плати, та регламентуватися процедура подання підтверджувальної документації працівником.

Завершальним етапом цього нормативного блоку має бути врегулювання підстав для перегляду або припинення компенсаційних зобов'язань. Зокрема, йдеться про зміну умов виплат у разі модифікації технічних потреб працівника чи трансформації режиму його роботи, а також повне припинення таких виплат у зв'язку з розірванням трудових відносин або поверненням працівника до стаціонарного виконання трудових обов'язків на території підприємства роботодавця.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що інститут матеріальної відповідальності сторін трудового договору в умовах дистанційної роботи зазнає глибокої змістовної трансформації. Цей процес детермінований зміною самої парадигми трудових відносин, де просторова відокремленість працівника вимагає перегляду класичних механізмів збереження майна та відшкодування шкоди.

По-перше, встановлено, що чинне трудове законодавство (зокрема, ст. 135-1 та п. 10 ст. 134 КЗпП України) надало роботодавцю дієві інструменти захисту своїх майнових інтересів шляхом розширення підстав для притягнення дистанційних працівників до повної матеріальної відповідальності за надане обладнання. Проте застосування цих норм на практиці ускладнюється об'єктивною неможливістю роботодавця контролювати умови збереження майна та складністю розмежування винної поведінки працівника від нормального виробничого ризику чи побутового

форс-мажору. Гарантією захисту прав працівника в цьому контексті залишається покладення тягаря доказування вини саме на роботодавця (ст. 138 КЗпП України) та врахування амортизаційних процесів.

По-друге, у ході дослідження виявлено суттєвий законодавчий дисбаланс у регулюванні матеріальної відповідальності: якщо обов'язки працівника деталізовані, то відповідальність роботодавця залишається розпорошеною по різних інститутах трудового права. В умовах дистанційної роботи матеріальні обов'язки роботодавця не обмежуються лише своєчасною виплатою заробітної плати, а розширюються до необхідності компенсації витрат працівника (електроенергія, зв'язок, амортизація власної техніки тощо).

По-третє, доведено, що в умовах чинного нормативного дефіциту ефективне забезпечення паритету інтересів сторін об'єктивно можливе переважно через договірне регулювання. Трудовий договір про дистанційну роботу повинен імплементувати деталізований механізм компенсаційних виплат, що охоплює вичерпний перелік витрат, способи їх документального підтвердження, строки виплат та підстави для їх перегляду чи припинення.

Підсумовуючи, варто наголосити, що сучасні виклики вимагають не декларативного, а системного оновлення КЗпП України шляхом впровадження спеціальних норм, адаптованих до природи дистанційної зайнятості. Зокрема, з метою подолання доказової асиметрії та усунення правової невизначеності, ключовим кроком має стати законодавче закріплення критеріїв «нормального виробничо-господарського ризику» спеціально для дистанційної роботи. Доцільно на нормативному рівні визначити, що до такого ризику належить випадкове пошкодження, вихід з ладу або знищення ввіреного майна внаслідок дії об'єктивних побутових факторів чи інфраструктурних збоїв (перепади напруги, перебої у зв'язку тощо), що виключає притягнення до матеріальної відповідальності за відсутності доведеного роботодавцем умислу або грубої необережності працівника.

Перспективним напрямом розвитку вітчизняного трудового законодавства також є систематизація норм щодо матеріальної відповідальності роботодавця у самостійний правовий інститут. Поряд із визначенням меж ризику, нагальною є потреба законодавчого закріплення імперативних базових (мінімальних) стандартів компенсації витрат дистанційних працівників (зокрема, фіксованого механізму розрахунку амортизації власного обладнання). Комплексна реалізація цих пропозицій дозволить мінімізувати кількість трудових спорів, унеможливить зловживання свободою договору та забезпечить реальну рівність сторін трудових правовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуцу С.Ф. Матеріальна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності в трудовому праві. *Право і безпека*. 2011. № 3 (40). С. 249–251. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2011_3_56 (дата звернення: 15.03.2026).
2. Лук'янчиков О.М. Матеріальна відповідальність роботодавця як самостійний інститут трудового права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 174–176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_2_21 (дата звернення: 15.03.2026).
3. Войцишена О.В. Особливості застосування трудового законодавства про матеріальну відповідальність працівників. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 104–107. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8a3321db-b3cc-441c-af08-6e5ac01ca173/content (дата звернення: 15.03.2026).
4. Костюченко О.Є. Правове регулювання матеріальної відповідальності роботодавця: сучасний стан та перспективи розвитку. *Право та інновації*. 2016. № 1 (13). С. 82–85. URL: https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/f33f2c71-3483-4964-bd1b-4ff8078c6944/content (дата звернення: 15.03.2026).
5. Пожаров Ю.В. Відповідальність роботодавця у трудових правовідносинах. *Актуальні проблеми держави і права.* 2010. С. 138–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2010_52_25 (дата звернення: 16.03.2026).
6. Кодекс законів про працю України: Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 16.03.2026).
7. Пишнов О.Ю., Валецька О.В. Поняття, види матеріальної відповідальності працівника. X Юридичні могилянські читання. 2024. С. 112–116.URL: https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2298/1/%8F.pdf#page=112 (дата звернення: 19.03.2026).

8. Ілющенко А.С. Окремі питання відмежування правового регулювання матеріальної відповідальності працівників. Виклики правничої професії в умовах воєнного стану: матеріали круглого столу до Дня юриста (м. Харків, 6 жовтня 2022 року). Харків, 2022. С. 135–136. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f52a9d0b-964d-43b1-9687-9037b111dcc5/ content (дата звернення: 19.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Білоха А.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.2
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.17

ГІДНА ПРАЦЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Бурка А.В.,
доктор філософії, доцент,
доцент кафедри приватного права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0001-8038-2958
e-mail: a.burka@chnu.edu.ua

Бурка А.В. Гідна праця як ключовий елемент соціальної справедливості.

У статті зазначено, що в останні роки термін «соціальна справедливість» став значною частиною публічного дискурсу, часто згадуваний у дискусіях про рівність, права людини та суспільні реформи. Соціальна справедливість позиціонується не як розкіш, а як основоположний стовп миру, стабільності, згуртованості та сталого розвитку, наріжним каменем місії Організації Об'єднаних Націй щодо сприяння миру, безпеці та правам людини в усьому світі. Звернено увагу, що сприяння гідній праці є одним з основних способів підтримки соціальної справедливості.

У статті розкрито зміст поняття «гідна праця», проаналізовано процес закріплення концепції гідної праці у програмі МОП від 1999 року до включення її до Порядку денного сталого розвитку ООН на період до 2030 року. Детально розкрито зміст чотирьох стратегічних цілей гідної праці МОП, таких як: просування прав на роботі, зайнятість, соціальний захист та соціальний діалог. Звернено увагу на проблемах зайнятості, в тому числі неформальної праці, безробіття, нерівності на ринку праці та зазначено, що вкрай важливо сприяти створенню безпечних та гідних робочих місць, враховуючи демографічні та регіональні тенденції та гарантуючи права кожного працівника.

Зроблено висновки, що: 1) праця є ключовим аспектом людського життя, а право на працю – належить до фундаментальних прав людини, яке не лише необхідне для реалізації інших прав, але й є невіддільною та невід'ємною частиною людської гідності та соціальної справедливості; 2) в наш час не достатньо говорити лише про реалізацію права на працю, важливо гарантувати кожному право на гідну працю; 3) гідна праця – це праця, яка поважає основні права людської особистості, а також права працівників щодо умов безпеки праці, фізичної та психічної цілісності під час виконання ними своїх трудових обов'язків; 5) гідна праця – це один із ключових елементів соціальної справедливості, сама ж соціальна справедливість як ціль/мета є надважливою як у національному, так і в світовому масштабах, оскільки спрямована на забезпечення рівних прав та можливостей у всіх сферах суспільного життя (в тому числі і в сфері трудової діяльності).

Ключові слова: працівники, гідна праця, зайнятість, безпечні умови праці, справедливий дохід, соціальна справедливість.

Burka A.V. Decent work as a key element of social justice.

The article notes that in recent years, the term "social justice" has become a significant part of public discourse, frequently mentioned in discussions about equality, human rights, and social reform. Social justice is positioned not as a luxury, but as a fundamental pillar of peace, stability, cohesion, and sustainable development, and as the cornerstone of the United Nations' mission to promote peace, security, and human rights worldwide. It is noted that promoting decent work is one of the primary means of upholding social justice.

The article explores the concept of "decent work" and analyzes the process of embedding the concept of decent work in the ILO's agenda from 1999 through its inclusion in the UN 2030 Agenda for Sustainable Development. The report provides a detailed overview of the four strategic goals of the ILO's Decent Work Agenda, namely: promoting rights at work; employment; social protection; and social dialogue. Attention is drawn to employment issues, including informal work, unemployment, and labor market inequalities, and it is noted that it is crucial to promote the creation of safe and decent jobs, taking into account demographic and regional trends and ensuring the rights of every worker.

It has been concluded that: 1) work is a key aspect of human life, and the right to work is a fundamental human right that is not only necessary for the realization of other rights but is also an inseparable and indispensable part of human dignity and social justice; 2) in today's world, it is not enough to speak only of the realization of the right to work; it is important to guarantee everyone the right to decent work; 3) decent work is work that respects the fundamental rights of the human person, as well as workers' rights regarding safe working conditions and physical and mental integrity while performing their job duties; 5) Decent work is one of the key elements of social justice, and social justice itself, as a goal, is of paramount importance both nationally and globally, as it aims to ensure equal rights and opportunities in all spheres of public life (including the sphere of labor).

Key words: workers, decent work, employment, safe working conditions, fair income, social justice.

Постановка проблеми. В останні роки термін «соціальна справедливість» став значною частиною публічного дискурсу, часто згадуваний у дискусіях про рівність, права людини та суспільні реформи. Організація Об´єднаних Націй (далі ООН) визначає соціальну справедливість як основоположний принцип мирного та процвітаючого співіснування всередині народів та між ними [1]. В свою чергу Міжнародна організація праці (далі МОП) під соціальною справедливістю розуміє прагнення до справедливих результатів у суспільстві, які забезпечують усім людям рівний доступ до можливостей, прав та ресурсів, необхідних для гідного життя [2].

Соціальна справедливість тісно пов'язана з правами людини, стосується сприяння справедливості та рівності в багатьох аспектах суспільства, включаючи економічні, освітні та трудові можливості [3]. Соціальна справедливість позиціонується не як розкіш, а як основоположний стовп миру, стабільності, згуртованості та сталого розвитку, що ґрунтується на загальному визнанні прав людини та трудових прав як невід'ємних складових гідності та справедливості. Справедливість не випливає автоматично з економічного зростання, а має бути активно досягнена через політичну волю, інституційні реформи та інклюзивне управління, причому політичний вибір визначає, чи призведе перехід до можливостей, чи до виключення [4].

Соціальна справедливість є наріжним каменем місії Організації Об'єднаних Націй щодо сприяння миру, безпеці та правам людини в усьому світі та закріплена в Порядку денному сталого розвитку на період до 2030 року, міжнародному плані досягнення миру та процвітання [5]. Останній розділений на 17 амбітних Цілей. Важливість гідної праці для досягнення сталого розвитку підкреслюється Ціллю 8, яка спрямована на «сприяння сталому, інклюзивному економічному зростанню, повній та продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх» [6]. Вище зазначена Ціль охоплює різноманітні теми, такі як продуктивність праці, неформальна зайнятість, оплата праці (включаючи гендерний розрив в оплаті праці), безробіття, праця молоді, дитяча праця та виробничий травматизм.

Разом з тим існує і зворотній взаємозв'язок. Норми трудового права відіграють ключову роль у забезпеченні прав працівників та сприянні справедливого, рівноправного робочого середовища. Встановлюючи мінімальні стандарти заробітної плати, робочого часу та умов праці, трудове законодавство слугує фундаментальним інструментом для досягнення соціальної справедливості та побудови збалансованого суспільства.

Мета дослідження − правовий аналіз гідної праці як одного із ключових елементів соціальної справедливості.

Стан опрацювання проблематики. Питання гідної праці, концепції гідної праці активно досліджувалося та досліджується в Україні та за її межами вже понад десяток років. Разом з тим, це питання не продовжує втрачати своєї актуальності. В Україні різні аспекти цього питання досліджували: Л. Амелічива, В.В. Гладкий, В.В. Жернаков, Г.А.Капліна, А.М. Колот, І.Ю. Марченко, М.В. Панченко, С.Г. Рудакова, І.О. Рябоконь, Л.В. Щетініна та ряд інших науковців.

Виклад основного матеріалу. Один з основних способів, яким ООН підтримує соціальну справедливість, – це сприяння гідній праці та економічним можливостям [1]. Гідна праця – це поняття, яке визначає базові атрибути роботи, що відображає чотири стратегічні цілі Міжнародної організації праці (МОП): «просування прав на роботі; зайнятість; соціальний захист; та соціальний діалог» [7].

Хоча гідна праця виникла як прагматичний стандарт МОП наприкінці XX століття, її етіологія має коріння в економічних, політичних та філософських традиціях, які прагнули визначити гідність та застосувати це поняття до різних соціальних та економічних контекстів, включаючи працю [8].

МОП визначає гідну працю як «продуктивну працю для жінок і чоловіків в умовах свободи, рівності, безпеки та людської гідності» [9]. Гідна праця втілює прагнення людей у їхньому трудовому житті. Вона передбачає можливості для продуктивної роботи, яка забезпечує справедливий дохід; безпеку на робочому місці та соціальний захист для всіх; кращі перспективи для особистісного розвитку та соціальної інтеграції; свободу людей висловлювати свої занепокоєння, організовуватися та брати участь у прийнятті рішень, що впливають на їхнє життя; а також рівні можливості та ставлення для всіх жінок і чоловіків.

Програма гідної праці була сформульована МОП у 1999 році. Пізніше, на Всесвітньому саміті ООН 2005 року, країни домовилися зробити зайнятість та гідну працю для всіх центральною метою стратегій розвитку для підтримки справедливої глобалізації. А у 2014 році G20 оголосила створення робочих місць своїм пріоритетним завданням.

Гідна праця була чітко включена до Європейського порядку денного розвитку у 2006 році, коли в першому Європейському консенсусі з питань розвитку було заявлено, що «ЄС сприятиме зміцненню соціального виміру глобалізації, сприянню зайнятості та гідній праці для всіх», а в повідомленні Європейської Комісії «Сприяння гідній праці для всіх» міститься заклик до інших інституцій ЄС, країн ЄС, соціальних партнерів та всіх залучених сторін до співпраці для сприяння гідній праці для всіх у світі. Завдяки Порядку денному змін 2011 року акцент ЄС на сприянні зайнятості був ще більше посилений. У 2017 році Європейський консенсус щодо розвитку узгодив політику розвитку ЄС із Порядком денним сталого розвитку ООН на період до 2030 року [10].

Загалом, робота вважається гідною, коли: вона надає справедливий дохід; гарантує надійну форму зайнятості та безпечні умови праці; забезпечує рівні можливості та ставлення для всіх; включає соціальний захист працівників та їхніх сімей; пропонує перспективи для особистісного розвитку та сприяє соціальній інтеграції; працівники можуть вільно висловлювати свої занепокоєння та організовуватися.

Якщо повернутися до чотирьох стратегічних цілей (гідної праці) МОП (просування прав на роботі зайнятість соціальний захист та соціальний діалог), то розкриваючи детальніше їх зміст, варто зазначити наступне. Права на роботі є фундаментальним аспектом концепції гідної праці, що гарантує працівникам справедливі, безпечні та шанобливі умови праці. Ці права є важливими для створення рівноправного робочого середовища та сприяють загальному добробуту та продуктивності працівників. Її основи сягають Декларації МОП про основоположні принципи та права на роботі, прийнятої в 1998 році та зміненої в 2022 році. До ключових прав можна віднести: справедлива, достатня заробітна плата; безпечні та здорові умови праці; свобода створювати профспілки або вступати до них; захист від дискримінації та домагань; ліквідація примусової та дитячої праці.

Питання зайнятості є досить багатовимірним та вимагає цілісного підходу, що поєднує створення робочих місць, підвищення кваліфікації та ефективне узгодження попиту та пропозиції робочої сили. Зосереджуючись як на приватному, так і на державному секторах, інвестуючи в навчання та освіту, сприяючи наданню послуг із зайнятості, сприяючи створенню гідних та «зелених» робочих місць, а також забезпечуючи постійний моніторинг та оцінку, можна створити можливості для сталого працевлаштування, що сприятимуть економічному зростанню та соціальному добробуту [11].

Особливо гостро питання зайнятості стоїть в країнах, що розвиваються. Щоб вижити, люди погоджуються працювати в поганих умовах, з низькою продуктивністю, на робочих місцях з високою плинністю кадрів та низькими доходами, без соціального забезпечення. Вони навіть погоджуються на неповну зайнятість та поєднують кілька робіт, щоб спробувати звести кінці з кінцями. Результатом є висока частка працюючих бідних у країнах, що розвиваються.

Неформальна праця, здається, є нормою в більшості країн, що розвиваються, причому жінки та діти є найбільш вразливими. Неформальна праця становить понад 50% зайнятості поза сільським господарством у більшості регіонів світу, що розвивається: 82% у Південній Азії, 66% в країнах Африки на південь від Сахари, 65% у Східній та Південно-Східній Азії та 51% у Латинській Америці [10].

Тому вкрай важливо сприяти створенню безпечних та гідних робочих місць, враховуючи демографічні та регіональні тенденції та гарантуючи права кожного працівника.

У звіті МОП «Тенденції зайнятості та соціального розвитку за 2026 рік» прогнозується, що глобальне безробіття залишиться незмінним на рівні 4,9 відсотка у 2026 році, що вказує на збе-

реження стійкості основних показників ринку праці після відновлення після пандемії. Однак цю стабільність не слід плутати з поверненням до здорових умов на ринку праці. Під поверхнею прогрес у якості робочих місць зупинився, нерівність залишається глибоко вкоріненою, а ринки праці дедалі більше піддаються впливу глобальних економічних, демографічних та технологічних ризиків, які можуть швидко підірвати поточні досягнення [12].

Крім безробіття, прогнозується, що ширший глобальний розрив у робочих місцях, який охоплює людей, які хочуть оплачувану роботу, але не мають до неї доступу, досягне 408 мільйонів у 2026 році. Це свідчить про набагато більший рівень незадоволеного попиту на робочу силу, ніж показує лише безробіття. Водночас, покращення якості робочих місць різко сповільнилося. Майже 300 мільйонів працівників продовжують жити в крайній працюючій бідності, а 2,1 мільярда працівників залишаються в неформальній зайнятості, часто без доступу до основних прав, соціального захисту чи гарантованого доходу. Зростання реальної заробітної плати та доходів від праці ще не повністю відновилося після нещодавніх інфляційних потрясінь, що обмежує підвищення рівня життя.

Постійна нерівність продовжує впливати на доступ до роботи та її якість. Жінки становлять лише дві п'ятих зайнятих у світі та на 24,2% рідше, ніж чоловіки, беруть участь у робочій силі, що відображає стійкі бар'єри для оплачуваної роботи. Молодь стикається з особливо серйозними проблемами: рівень безробіття серед молоді у світі становить 12,4%, а 20% молоді – близько 260 мільйонів людей – не працюють, не навчаються та не проходять професійну підготовку. Ці недоліки ризикують залишити тривалі шрами на перспективах зайнятості цих груп працівників протягом усього життя [12].

З огляду на низьке глобальне зростання та тиск на зовнішнє фінансування, майбутній прогрес дедалі більше залежатиме від рішень внутрішньої політики. Посилення створення робочих місць, стимулювання зростання продуктивності праці, інвестування в навички, розширення соціального захисту та зміцнення інституцій ринку праці, зокрема для захисту та підтримки працівників і малих і середніх підприємств, матимуть вирішальне значення для зменшення дефіциту гідної праці. Скоординовані внутрішні дії будуть важливими для побудови більш інклюзивних та стійких ринків праці в умовах дедалі більш невизначеного глобального середовища.

Соціальний захист відіграє вирішальну роль у захисті населення від викликів та ризиків, пов'язаних із життєвим циклом, та пом'якшенні економічної та соціальної вразливості, особливо для неблагополучних та маргіналізованих груп. Коли йдеться про соціальний захист у рамках концепції гідної праці, ми зосереджуємося на забезпеченні добробуту працівників (у формальному та неформальному секторах), забезпеченні доступу до механізмів захисту у разі потрясінь, що впливають на працездатність, та основних пільг, таких як медичне страхування, пенсії для забезпечення пенсійного забезпечення та відпустка у зв'язку з народженням дитини для підтримки балансу між роботою та особистим життям. Ці заходи сприяють загальному добробуту та продуктивності праці.

Соціальний діалог об'єднує працівників, роботодавців та уряди – тристоронніх учасників – для вирішення спільних інтересів та сприяння узгодженню різних інтересів різних груп. Цей процес включає обговорення та переговори з таких питань, як заробітна плата, соціальний захист, умови праці тощо.

Згідно з визначенням МОП, соціальний діалог охоплює «всі види переговорів, консультацій або просто обміну інформацією між представниками урядів, роботодавців та працівників з питань, що становлять спільний інтерес, що стосуються економічної та соціальної політики» [11].

Висновки. З врахуванням вище викладеного, можна зробити наступні висновки: 1) праця є ключовим аспектом людського життя, а право на працю – це право кожної людини мати можливість заробляти на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується; 2) загальновідомо, що право на працю належить до фундаментальних прав людини, яке не лише необхідне для реалізації інших прав, але й є невіддільною та невід'ємною частиною людської гідності та соціальної справедливості; 3) в наш час не достатньо говорити лише про реалізацію права на працю, важливо гарантувати кожному право на гідну працю; 4) гідна праця – це не просто модне слово, це стрижень сталого розвитку, це втілення орієнтованого на людину підходу, що відстоює її добробут та соціальну справедливість; 5) гідна праця – це праця, яка поважає основні права людської особистості, а також права працівників щодо умов безпеки праці, фізичної та психічної цілісності під час виконання ними своїх трудових обов'язків. Пра-

во на гідну працю тісно пов'язане з реалізацією права на достатній рівень життя; 6) принципи гідної праці стверджують, що зайнятість повинна не просто забезпечувати засоби до існування, а й давати людям змогу повною мірою використовувати свої навички для сприяння загальному добробуту; 7) неформальна зайнятість, зростання безробіття, бідності та нерівності, зростаюча роль роботи на цифрових платформах, нестабільна робота, постійний вплив дефіциту гідної праці на індивідуальне психічне, фізичне здоров'я та здатність людей задовольняти основні базові потреби – це основні невирішені проблеми, які не дозволяють досягнути рівня гідної праці в наш час; 8) в умовах економічної нестабільності, політичної та дипломатичної напруженості, численних збройних конфліктів, війн, що сколихнули світ, вкрай важко забезпечити реалізацію права на гідну працю навіть у межах країни, не кажучи вже про міжнародний рівень; 9) гідна праця – це один із ключових елементів соціальної справедливості, сама ж соціальна справедливість як ціль/мета є надважливою як у національному, так і в світовому масштабах, оскільки спрямована на забезпечення рівних прав та можливостей у всіх сферах суспільного життя (в тому числі і в сфері трудової діяльності) або іншими словами соціальна справедливість – це рівні права, рівні можливості та рівне ставлення; 10) вкрай важливо впроваджувати та реалізовувати політику в кожній державі в напрямку досягнення гідної праці, адже без неї неможливо буде досягнути соціальної справедливості. Для цього необхідно встановлювати норми, що поважають права людини, сприяють гендерній рівності та підтримують гідну працю, спрямовувати уряди, роботодавців та працівників до створення інклюзивного, безпечного та шанобливого робочого середовища. Разом з тим, уряд, який сприяє соціальній справедливості, гарантує кожному фізичну безпеку, освіту, охорону здоров'я та роботу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. What is social justice and how is the UN helping make it a reality? *United Nations:* веб-сайт. URL: https://news.un.org/en/story/2025/02/1160301 (дата звернення: 15.03.2026).
2. Social justice. *The International Training Centre*: веб-сайт. URL: https://www.itcilo.org/topics/social-justice (дата звернення: 20.03.2026).
3. Killen M, Yee KM, Ruck MD. Social and Racial Justice as Fundamental Goals for the Field of Human Development. Hum Dev. 2021 Dec;65(5-6):257-269. doi: 10.1159/000519698. Epub 2021 Sep 17. PMID: 35034976; PMCID: PMC8759609.
4. The State of Social Justice 2025. *The International Labour Organization*: веб-сайт. URL: https://www.ilo.org/research-and-publications/state-social-justice-2025 (дата звернення: 20.03.2026).
5. Sustainable Development Goals. *United Nations*: веб-сайт. URL: https://sdgs.un.org/?ref&_gl=1*1u5rosv*_ga*OTc3NjEzNDMwLjE3NjkwOTQzNjk.*_ga_S5EKZKSB78*czE3NzQ4Njk4NzAkbzIkZzAkdDE3NzQ4Njk4NzAkajYwJGwwJGgw*_ga_TK9BQL5X7Z*czE3NzQ4Njk4NzAkbzQkZzAkdDE3NzQ4Njk4NzAkajYwJGwwJGgw (дата звернення: 21.03.2026).
6. Sustainable Development Goal #8: Decent Work and Economic Growth. *The International Labour Organization*: веб-сайт. URL: https://www.ilo.org/topics-and-sectors/decent-work-and-2030-agenda-sustainable-development/sustainable-development-goal-8-decent-work-and-economic-growth (дата звернення: 23.03.2026).
7. ILO (Int. Labour Organ.). 1999. Report of the Director-General: decent work. Paper presented at the 87th Annual International Labour Conference Geneva. URL: https://webapps.ilo.org/static/english/lib/century/sources/sources1999.htm (дата звернення: 25.03.2026).
8. David L. Blustein, Evgenia I. Lysova, Ryan D. Duffy. 2023. Understanding Decent Work and Meaningful Work. Annual Review Organizational Psychology and Organizational Behavior. 10:289-314. https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-031921-024847.
9. Decent work and the 2030 Agenda for sustainable development. *The International Labour Organization*: веб-сайт. URL: https://www.ilo.org/topics-and-sectors/decent-work-and-2030-agenda-sustainable-development (дата звернення: 26.03.2026).
10. Employment and decent work. *European Commission*: веб-сайт. URL: https://international-partnerships.ec.europa.eu/policies/sustainable-growth-and-jobs/employment-and-decent-work_en (дата звернення: 26.03.2026).
11. Four pillars of decent wor. *Decent Work Toolbox*: веб-сайт. URL: https://www.decentworktoolbox.be/knowledge-resources/four-pillars-of-decent-work (дата звернення: 27.03.2026).

12. Employment and Social Trends 2026. *The International Labour Organization*: веб-сайт. URL: https://www.ilo.org/publications/flagship-reports/employment-and-social-trends-2026 (дата звернення: 27.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Бурка А.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК: 349.22:331
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.18

ПОНЯТТЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН, ЇХ ОСОБЛИВОСТІ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

Жила А. В.,
аспірант кафедри права
гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»
ORCID: 0009-0005-3132-0503
e-mail: artem.zhyla@khai.edu

Жила А.В. Поняття індивідуально-трудових відносин, їх особливості та трансформація в умовах сучасних українських реалій.

У статті здійснено комплексне теоретико-правове дослідження індивідуально-трудових відносин у контексті воєнного стану, цифровізації організації праці та реформування трудового законодавства України. Актуальність теми зумовлена суттєвими змінами, що охоплюють як організацію трудового процесу, так і нормативну модель регулювання праці. Поширення дистанційної та надомної роботи, використання цифрових платформ, електронного документообігу, автоматизованих систем управління персоналом, а також впровадження алгоритмічних механізмів прийняття кадрових рішень об'єктивно змінюють характер правового зв'язку між працівником і роботодавцем.

Обґрунтовано необхідність переосмислення класичних доктринальних підходів до визначення індивідуально-трудових відносин, сформованих у межах індустріальної моделі організації праці. Доведено, що сучасні українські реалії зумовлюють зміну не лише окремих елементів змісту трудових прав і обов'язків, а й самої конструкції індивідуально-трудових відносин як персоніфікованого соціально орієнтованого правового зв'язку.

Методологічну основу дослідження становлять системно-структурний, формально-юридичний та порівняльно-правовий методи, що дозволили проаналізувати еволюцію наукових підходів до розуміння індивідуально-трудових відносин та визначити напрями їх концептуального оновлення в умовах підготовки нового Трудового кодексу України.

Запропоновано авторське визначення індивідуально-трудових відносин, яке поєднує традиційні ознаки (персоніфікований характер, оплатність, соціальна спрямованість, організаційну підпорядкованість) із новими характеристиками сучасної правової реальності – просторовою децентралізацією праці, цифровою інтегрованістю правового зв'язку, динамічністю правового режиму, посиленням договірної автономії сторін та алгоритмічним опосередкуванням управлінських рішень. Особливу увагу приділено впливу технологій штучного інтелекту на процес організації праці та необхідності забезпечення прозорості, недискримінаційності та підконтрольності цифрових управлінських механізмів.

Наукова новизна дослідження полягає у концептуальному розширенні змісту індивідуально-трудових відносин шляхом включення цифрового та алгоритмічного виміру організації праці як самостійних чинників оновлення їх правової природи. Доведено, що сучасна модель індивідуально-трудових відносин має поєднувати гарантії та адаптивність, у межах якої гнучкість організації праці допускається лише за умови збереження незнижуваного ядра трудових прав та забезпечення балансу між договірною автономією і соціальною захищеністю працівника.

Ключові слова: індивідуально-трудові відносини, трудовий договір, воєнний стан, цифровізація праці, алгоритмічне управління, штучний інтелект, гарантії трудових прав.

Zhyla A.V. The concept of individual labor relations, their features and transformation under contemporary Ukrainian realities.

The article provides a comprehensive theoretical and legal study of the concept of individual labor relations through the prism of martial law, digitalization of work organization, and reform of Ukrainian labor legislation. The relevance of rethinking classical doctrinal approaches to defining their legal nature

is substantiated in light of contemporary socio-economic challenges, including the spread of remote work, flexible forms of employment, digital platforms, and the temporary modification of labor legislation. The methodological basis of the research includes general scientific and special legal methods, in particular systemic-structural, formal-legal, and comparative-legal analysis, which made it possible to comprehensively assess the transformation of individual labor relations under modern conditions.

It is argued that contemporary Ukrainian realities transform not only working conditions but also the very construction of the legal relationship between employee and employer, which necessitates the renewal of doctrinal approaches. The author proposes a definition of individual labor relations that combines traditional features (personalized character, remuneration, social orientation, subordination to organizational rules) with new characteristics conditioned by modern legal reality, including spatial decentralization, digital integration, functional flexibility, and the dynamic nature of the legal regime. It is substantiated that the combination of flexibility and guarantees constitutes a key feature of the modern model of individual labor relations. The scientific novelty of the study lies in the conceptual expansion of the content of individual labor relations through the inclusion of the digital and algorithmic dimension of work organization as independent factors influencing the transformation of their legal nature.

It is further argued that the normative model of individual labor relations should develop as a guaranteed yet adaptive construct, in which flexibility in work organization is permissible only provided that the non-reducible core of labor rights is preserved and transparency of digital and algorithmic managerial practices is ensured.

Key words: individual labor relations, employment contract, martial law, digitalization of labor, algorithmic management, artificial intelligence, labor rights guarantee.

Постановка проблеми. Індивідуально-трудові відносини є центральним елементом системи трудового права України, оскільки саме через них реалізується конституційне право особи на працю та формується правовий зв'язок між працівником і роботодавцем [1].

Однак сучасний етап розвитку української держави характеризується глибокими якісними процесами, що безпосередньо впливають на зміст і структуру індивідуально-трудових відносин. Воєнний стан, мобілізаційні процеси, релокація суб'єктів господарювання, масове поширення дистанційної роботи, цифровізація кадрового документообігу, використання електронних платформ для організації праці істотно змінюють традиційні уявлення про організацію трудового процесу [2].

Крім того, в Україні триває реформування трудового законодавства, зокрема обговорюється прийняття нового Трудового кодексу України у межах якого декларується посилення договірної складової регулювання праці, розвиток гнучких форм зайнятості, деталізація дистанційної роботи, впровадження цифрових процедур оформлення трудових відносин та орієнтація на гармонізацію національного законодавства з правом Європейського Союзу [8]. Зазначені тенденції свідчать про поступовий перехід від жорсткої адміністративно-централізованої моделі регулювання праці до більш гнучкої договірної конструкції.

У цьому контексті виникає наукова суперечність між традиційною доктринальною моделлю індивідуально-трудових відносин, сформованою в умовах індустріальної економіки, та сучасною правовою реальністю, що характеризується впровадженням цифрових рішень, просторовою децентралізацією праці та динамічністю правового режиму.

Відсутність оновленого концептуального підходу до визначення індивідуально-трудових відносин ускладнює формування єдиної правозастосовної практики, зокрема при розмежуванні трудових і цивільно-правових відносин, визначенні статусу дистанційних працівників та оцінці допустимих меж гнучкості трудового договору [4].

Міжнародний підхід до визначення наявності трудових відносин відображений у Рекомендації МОП № 198 «Про трудові відносини», яка наголошує на необхідності встановлення фактичного змісту правового зв'язку між сторонами незалежно від його формального оформлення, що набуває особливої актуальності в умовах сучасних технологій та поширення платформної зайнятості [4].

Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю формування сучасного наукового розуміння індивідуально-трудових відносин, здатного відобразити їх оновлення в умовах воєнного стану, цифровізації та майбутньої кодифікації трудового законодавства.

Мета дослідження полягає в комплексному теоретико-правовому аналізі індивідуально-трудових відносин, визначенні напрямів їх еволюції в умовах воєнного стану та цифрового середовища праці, а також у розробленні авторського підходу до їх поняття і системи ознак у контексті реформування трудового законодавства України.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика індивідуально-трудових відносин посідає важливе місце у науці трудового права, оскільки саме через них реалізується право особи на працю та забезпечується функціонування механізму правового регулювання найманої праці. У вітчизняній доктрині сформовано підхід до їх розуміння як правовідносин, що виникають між працівником і роботодавцем на підставі трудового договору та характеризуються особистим виконанням трудової функції з підпорядкуванням правилам внутрішнього трудового розпорядку [3].

У наукових працях О.М. Ярошенка індивідуально-трудові відносини розглядаються як форма реалізації права на працю, що поєднує державні гарантії та договірні засади регулювання. П.Д. Пилипенко визначає трудовий договір як юридичний факт, що забезпечує індивідуалізацію умов праці та формує правовий зв'язок між сторонами. Г.І. Чанишева акцентує увагу на соціально-захисній природі цих відносин та необхідності забезпечення балансу інтересів працівника і роботодавця.

Окремі аспекти правової природи трудових відносин досліджувалися також Н.Д. Гетьманцевою, яка підкреслює їх організаційну зумовленість, а також А.О. Гордеюком, котра звертає увагу на взаємозв'язок індивідуального та колективного регулювання праці [5].

Водночас більшість наукових підходів сформовано в умовах індустріальної моделі організації праці, для якої характерними є стабільність робочого місця та відносна незмінність правового режиму. Теперішні ж реалії, зокрема воєнний стан, цифровізація кадрових процедур та поширення дистанційної роботи, зумовлюють зміну змісту індивідуально-трудових відносин [6;7].

Отже, попри значний рівень наукової розробленості проблеми, питання їх концептуального оновлення з урахуванням сучасних змін залишається актуальним та потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній доктрині індивідуально-трудові відносини традиційно характеризуються низкою усталених ознак, які відображають їх правову природу та відмежовують від інших видів правовідносин.

Класична модель індивідуально-трудових відносин ґрунтується на тому, що вони виникають із трудового договору, передбачають особисте виконання визначеної трудової функції, організаційну підпорядкованість працівника правилам внутрішнього трудового розпорядку та поєднують оплатність праці з гарантійною соціально-захисною спрямованістю трудового права.

Зазначені ознаки формують класичну модель досліджуваних відносин, яка тривалий час залишалася стабільною та відповідала умовам індустріальної економіки. Однак ці обставини свідчать про суттєву зміну фактичних умов організації праці.

Запровадження воєнного стану призвело до тимчасової модифікації правового режиму праці, включаючи можливість призупинення трудового договору, зміну режимів робочого часу та спрощення процедур припинення трудових відносин. Зазначені особливості правового регулювання праці закріплені у Законі України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», який передбачає спеціальний порядок реалізації окремих трудових прав та обов'язків сторін на період дії воєнного стану [2]. Впровадження електронного документообігу та поширення дистанційної роботи зумовили зміну традиційного розуміння робочого місця та способів здійснення контролю за виконанням трудової функції.

Крім того, тенденції реформування трудового законодавства України та підготовка нового Трудового кодексу передбачають посилення договірної складової регулювання праці, розширення гнучких форм зайнятості та цифровізацію процедур оформлення трудових відносин [8]. Це свідчить про поступовий перехід до більш адаптивної моделі трудового регулювання.

Таким чином, традиційні ознаки індивідуально-трудових відносин залишаються концептуально значущими, проте в сучасних умовах вони потребують доповнення та уточнення з урахуванням нових характеристик правової реальності.

Аналіз нових умов дає підстави стверджувати, що класична модель індивідуально-трудових відносин зазнає змін. При цьому зміна стосується не лише змісту окремих прав та обов'язків сто-

рін, а й самої конструкції правового зв'язку між працівником і роботодавцем. Ці зміни свідчать про перегляд підходів до розуміння трудових відносин.

В умовах воєнного стану, цифрового середовища та перспективи прийняття нового Трудового кодексу України на нашу думку доцільно виокремити такі нові або модифіковані ознаки індивідуально-трудових відносин: 1. Просторова децентралізація праці, яка характеризується тим, що сучасні індивідуально-трудові відносини дедалі частіше реалізуються поза межами традиційного робочого місця. Дистанційна та надомна робота, можливість виконання трудових обов'язків за межами підприємства або навіть поза межами держави свідчать про зміну класичної просторової прив'язки праці. Отже, робоче місце перестає бути обов'язковим фізичним простором, а набуває функціонального характеру; 2. Цифрова інтегрованість правового зв'язку, яка полягає в організації праці все частіше здійснюється через цифрові платформи, електронний документообіг, автоматизовані системи управління персоналом. Окремої уваги потребує вплив технологій штучного інтелекту на організацію праці та управління персоналом. Системи, що використовують алгоритмічні механізми прийняття рішень, дедалі частіше застосовуються для оцінки ефективності працівників, розподілу завдань, контролю робочого часу та навіть прийняття кадрових рішень. У таких умовах досліджувані відносини набувають додаткового виміру – алгоритмічного опосередкування правового зв'язку між працівником і роботодавцем, що потребує належного правового врегулювання з метою забезпечення прозорості, недискримінаційності та збереження гарантій трудових прав [7]. Укладення трудового договору, облік робочого часу, контроль виконання трудової функції можуть відбуватися в електронному середовищі. Це формує нову характеристику індивідуально-трудових відносин – їх цифрову інтегрованість; 3. Динамічність правового режиму, як ознака, що виникла в нових українських реаліях пов'язана з тим, що воєнний стан продемонстрував можливість тимчасової зміни умов реалізації трудових прав та обов'язків, зокрема через запровадження механізму призупинення трудового договору, зміни режимів робочого часу або порядку припинення трудових відносин. З цього виходить, що, правовий режим індивідуально-трудових відносин набуває більш гнучкого, адаптивного характеру; 4. Посилення договірної складової регулювання як ознака виходить з тенденції підготовки нового Трудового кодексу України свідчать про намір розширити межі індивідуально-договірного регулювання праці, що зумовлює зростання ролі домовленості сторін у визначенні умов праці [8]. Водночас така гнучкість має поєднуватися із збереженням мінімальних державних гарантій; 5. Поєднання гнучкості та гарантійності є однією із ключових вимог через які здійснюється розширення договірних механізмів і гнучких форм зайнятості, завдяки цьому такі відносини зберігають соціально-захисну спрямованість. І саме поєднання адаптивності та гарантійності становить ключову особливість їх сучасної моделі.

Отже, з урахуванням традиційних доктринальних положень та виокремлених вище нових ознак пропонується таке визначення індивідуально-трудових відносин: Індивідуально-трудові відносини – це персоніфікований, соціально орієнтований правовий зв'язок між працівником і роботодавцем, що виникає на підставі трудового договору, передбачає особисте виконання трудової функції за винагороду у фізичному або цифровому середовищі, характеризується можливістю просторової децентралізації, динамічністю правового режиму та поєднанням договірної гнучкості з обов'язковими державними гарантіями захисту прав працівника.

Наукова новизна запропонованого підходу полягає у комплексному переосмисленні поняття індивідуально-трудових відносин в умовах системних змін, зокрема у включенні цифрового та алгоритмічного середовища, а також впливу технологій штучного інтелекту й алгоритмічного управління персоналом як чинників зміни способів реалізації трудової функції; визначенні просторової децентралізації як системної ознаки сучасної моделі індивідуально-трудових відносин; обґрунтуванні динамічності правового режиму як наслідку воєнного стану та адаптивної моделі регулювання; а також у концептуальному поєднанні договірної гнучкості з гарантійною природою трудового права як визначальної характеристики їх сучасної моделі.

Вважаємо, що запропонований підхід дозволяє розглядати індивідуально-трудові відносини не як статичну правову конструкцію, а як адаптивну модель, з урахуванням сучасних умов.

Слід також зазначити, що перспектива прийняття нового Трудового кодексу актуалізує необхідність концептуального оновлення наукового розуміння індивідуально-трудових відносин. Якщо в індустріальній моделі вони розглядалися переважно як стабільний правовий зв'язок у межах підприємства, то сучасна модель характеризується мобільністю, цифровою інтегрованістю,

можливістю тимчасової модифікації правового режиму та поєднанням гнучкості з мінімальними соціальними гарантіями.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що стосовно визначення поняття індивідуально-трудових відносин, що їх трансформація має системний характер і проявляється у трьох взаємопов'язаних вимірах:

Функціональному – зміна способів виконання трудової функції (дистанційна праця, цифрові платформи).

Нормативному – адаптація правового режиму в умовах воєнного стану та підготовка нової кодифікації.

Концептуальному – переосмислення балансу між договірною автономією сторін і соціальними гарантіями.

З огляду на вищезазначене, вважаємо, що запропоноване авторське визначення індивідуально-трудових відносин відображає не лише сучасний стан їх розвитку, а й перспективи подальшої еволюції в межах оновленої кодифікаційної моделі трудового законодавства України.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що індивідуально-трудові відносини, будучи базовою формою реалізації права на працю, зазнають суттєвих змін під впливом сучасних соціально-економічних та правових процесів.

Встановлено, що поряд із традиційними ознаками індивідуально-трудових відносин (персоніфікований характер, оплатність, підпорядкування організаційній владі роботодавця, соціальна спрямованість) у сучасних умовах формуються нові характеристики, зокрема просторова децентралізація праці, цифрова інтегрованість правового зв'язку, динамічність правового режиму та посилення договірної складової регулювання. Саме поєднання гнучкості й гарантійності становить ключову рису сучасної моделі індивідуально-трудових відносин.

Обґрунтовано авторське визначення індивідуально-трудових відносин як персоніфікованого соціально орієнтованого правового зв'язку між працівником і роботодавцем, що виникає на підставі трудового договору та реалізується у фізичному або цифровому середовищі з можливістю просторової децентралізації й адаптивної модифікації правового режиму при збереженні обов'язкових державних гарантій.

Перспектива прийняття нового Трудового кодексу України актуалізує необхідність нормативного закріплення зазначених змін, забезпечення балансу між договірною автономією сторін і соціальними гарантіями працівників, а також формування чітких критеріїв відмежування трудових і цивільно-правових відносин у сфері зайнятості [4;7].

З огляду на це, оновлення концептуального підходу до визначення індивідуально-трудових відносин є необхідною передумовою подальшого вдосконалення трудового законодавства України та гармонізації його з сучасними європейськими стандартами регулювання праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
2. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text.
3. Кодекс законів України про працю від 10.12.1971 № 322-VIII (ред. 2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text.
4. Recommendation No. 198 concerning the Employment Relationship, International Labour Organization, 2006. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312535.
5. Гордеюк А.О. Колективний договір як правове забезпечення у регулюванні трудових відносин на локальному рівні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1. Ч. 2. С. 54–60. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2026/02/APP_01_2026_part-2-1.pdf.
6. Малєнко О.В. Правове регулювання дистанційної роботи в Україні: забезпечення паритету інтересів працівника та роботодавця. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1. Ч. 2. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.11.
7. Тюря Ю.І., Махова Л.О. Проблеми та перспективи правового регулювання платформної зайнятості як особливої форми реалізації права на працю. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1. Ч. 2. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.13.

8. Зварич Р.В. Деякі невідповідності проєкту Трудового кодексу 2026 року чинному законодавству України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. № 1. Ч. 2. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.9.

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Жила А.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.3
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.19

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ «ГРОШІ ХОДЯТЬ ЗА ЛЮДИНОЮ» В СИСТЕМІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ДОГЛЯДУ

Завада Т.Р.,
аспірант кафедри соціального права
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0009-0005-0182-3775
e-mail: zavada.taras@gmail.com

Завада Т.Р. Реалізація принципу «гроші ходять за людиною» в системі надання соціальних послуг догляду.

У статті проаналізовано законодавчу та правозастосовну практику поступової зміни парадигми фінансування надання соціальних послуг їх отримувачам в Україні у напрямі формування її на основі принципу «гроші ходять за людиною». Наведено еволюцію законодавчого закріплення відповідного принципу у стратегічних документах держави. Проаналізовано соціальне замовлення як механізм фінансування соціальних послуг в громадах під кутом зору необхідних змін. Названо критерії, які Кабінет Міністрів України визначив стратегічними напрямками з реалізації завдання «сформувати процедури закупівлі соціальних послуг за принципом «гроші ходять за людиною». Наведено аргументи доцільності їх впровадження. Проаналізовано операційні заходи на виконання завдання Стратегії «деінституалізації» – перейти на оплату фактично наданої соціальної послуги та відмовитися від утримання інституцій без врахування кількості та якості наданих ними послуг. Акцентовано, що у нормативних актах поняття «результат діяльності» як об'єкт оплати надання соціальної послуги відображено у терміні «фактичне надання соціальної послуги». Визначено законодавчі бар'єри застосування принципу «гроші ходять за людиною». Підтримано потребу внесення змін до Бюджетного кодексу України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та Закону України «Про соціальні послуги». Охарактеризовано фінансові механізми, які використовуються у чинних експериментальних проєктах, та є різними способами впровадження принципу «гроші ходять за людиною». Запропоновано використовувати всі, які за результатами експериментальних проєктів будуть визначені найефективнішими. Аргументовано потребу визначення законодавчого змісту зобов'язання територіальних громад щодо надання соціальної послуги догляду всім жителям, які потребують такої послуги. Підкреслено, що потрібно врегулювати механізм реалізації цього зобов'язання, вичерпні підстави та заходи юридичної відповідальності посадових осіб за ненадання / неналежне надання такої послуги. Відзначено потребу уніфікації всіх соціальних виплат, які за чинним законодавством виплачуються на догляд, та синхронізації їх із законодавством про надання соціальних послуг догляду.

Ключові слова: соціальне законодавство, стратегія деінституалізації, закупівля/соціальне замовлення, засади фінансування, соціальні послуги, догляд, соціальні допомоги, державні стандарти, надавачі соціальних послуг, отримувачі соціальних послуг.

Zavada T.R. Implementation of the «money follows the person» principle in the social care services system.

This article analyzes the legislative and legal practices surrounding the gradual shift in the paradigm of funding social services for recipients in Ukraine toward a model based on the «money follows the person» principle. It traces the evolution of the legislative enshrinement of this principle in the state's strategic documents. Social procurement is analyzed as a mechanism for financing social services in communities from the perspective of necessary changes. The criteria identified by the Cabinet of Ministers of Ukraine as strategic priorities for implementing the objective of «establishing procedures for the procurement of social services based on the «money follows the person» principle have been outlined. Arguments supporting the feasibility of their implementation are presented. Operational measures to implement the Strategy of the «deinstitutionalization» – shifting to payment for social services actually provided and moving away from funding institutions without regard to the quantity and quality of services they provide – have been analyzed. It is emphasized that in regulatory acts,

the concept of «activity outcome» as the basis for payment for the provision of social services is reflected in the term «actual provision of social services». Legislative barriers to the application of the «money follows the person» principle have been identified. The need to amend the Budget Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine», and the Law of Ukraine «On Social Services» has been emphasized. The financial mechanisms used in current pilot projects have been described; these represent various ways of implementing the «money follows the person» principle. It is proposed to adopt all those mechanisms that are identified as the most effective based on the results of the pilot projects. The report makes a compelling case for defining the legal scope of local communities' obligation to provide social care services to all residents who require such services. It emphasizes the need to establish a mechanism for fulfilling this obligation, as well as comprehensive grounds and measures for holding officials legally accountable for the failure to provide or the improper provision of such services. The need to unify all social benefits currently paid for care under existing legislation and to align them with the legislation on the provision of social care services is noted.

Key words: social legislation, deinstitutionalization strategy, procurement/social ordering, financing principles, social services, care, social benefits, state standards, social service providers, social service recipients.

Постановка проблеми. Серед операційних цілей Програми діяльності Кабінету Міністрів України (2025 р.) було сформульовано ціль № 4 під загальною назвою «Розвиток соціальних послуг» [1]. Основний зміст зазначеної цілі визначено, як проведення реформ щодо відмови від утримання закладів, які надають соціальні послуги та перехід до оплати наданих соціальних послуг за принципом «гроші ходять за людиною», а також розвиток ринку соціальних послуг. Сутність наведеної засади допоки немає чітких законодавчих критеріїв та меж застосування, тому потребує теоретичного аналізу. У сучасній практиці надання соціальних послуг в Україні в рамках експериментальних проєктів [2; 3; 4; 5] апробують декілька механізмів, які можна вважати різними процедурами впровадження принципу «гроші ходять за людиною» та, які за результатами цих експериментів можуть бути закріплені у законі України «Про соціальні послуги».

Метою статті є проаналізувати впровадження у механізм фінансування надання соціальних послуг в Україні задекларованих державою стратегічних заходів, пов'язаних із застосуванням принципу «гроші ходять за людиною».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У юридичній літературі та аналітичних публікаціях тематика фінансування соціальних послуг досліджується у різних аспектах: аналіз проблем чинної системи фінансування соціальних послуг [6; 7; 8], визначення напрямків розвитку ринку соціальних послуг [9] та шляхів реформування соціального замовлення [10], характеристика перспективних моделей фінансування соціальної послуги довгострокового догляду [11] та ін. Водночас питання фундаментальних змін механізму фінансування надання соціальних послуг для забезпечення балансу між використаними джерелами та якісним покриттям соціальної потреби отримувача соціальних послуг, зокрема соціальної послуги догляду, а також запровадження фінансування за принципом «гроші ходять за людиною» допоки залишається поза увагою теоретичних розробок.

Виклад основного матеріалу. Потреба та напрями реформи оплати наданих отримувачам соціальних послуг, зокрема через впровадження засади «гроші ходять за людиною», була задекларована у декількох стратегічних документах.

У Концепції реформування системи соціальних послуг (2007 р.) [12] вона пов'язувалася із адресним наданням соціальних послуг та мала впроваджуватися через: фінансування такого надання безпосередньо з місцевих бюджетів, закупівлю відповідних послуг для отримувача або надання йому (отримувачу) цільової соціальної допомоги для самостійної оплати наданих йому послуг обраним для цього надавачем соціальних послуг (далі – надавач). Конкретних змін у Закони України та інші нормативні акти на реалізацію цього документу ухвалено не було.

2012 р. у Стратегії реформування системи надання соціальних послуг серед напрямів модернізації діючої на той час системи надання соціальних послуг було закріплене завдання розробити та запровадити механізм фінансування соціальних послуг за принципом «гроші ходять за отримувачем послуг» [13]. Однак реальних законодавчих норм для реалізації стратегічних завдань прийнято не було.

З ухваленням Закону України «Про соціальні послуги» 2019 р. з'явився новий спосіб укладення договорів з надавачами та оплати їх діяльності – через соціальне замовлення (передбачено ст. 26). Це – залучення надавачів через проведення органами місцевого самоврядування конкурсного відбору надавачів та укладення з ними договорів про надання соціальних послуг відповідного виду на території територіальної громади. Впровадження такого способу могло створити передумови для забезпечення індивідуальної потреби кожного отримувача у соціальній послузі через рівний конкурс надавачів. Однак, визначені законодавчі форми реалізації соціального замовлення та порядок його проведення, що передбачені Постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 р. № 450 [14] дають можливість надати переваги у конкурсних відборах в межах територіальних громад комунальним закладам (за умови наявності таких у територіальній громаді). Це зокрема призводить до функціонування на ринку переважно комунальних надавачів. В рамках загальнонаціонального масштабу станом на 01.07.2025 р. 82 % надавачів, які надають соціальну послугу догляду та зареєстровані в Реєстрі надавачів та отримувачів соціальних послуг, є комунальними юридичними особами [8, с. 109]. За умови забезпечення рівної конкуренції серед надавачів така статистика була б виправданою. Однак, вона є результатом ситуації, коли у законодавчому механізмі закладено конфлікт правових статусів: територіальна громада в особі уповноважених органів є одночасно замовником соціальних послуг, власником надавача-виконавцем і суб'єктом, який здійснює контроль за якістю надання цих послуг відповідно до ст. 11 Закону України «Про соціальні послуги». Підтримуємо твердження, що такий механізм повинен бути зміненим [8, с. 13].

Недоліками чинної законодавчої процедури соціального замовлення також є:

– відсутність сталості закупівлі/замовлення. Йдеться про те, що надані в період проведення соціального замовлення соціальні послуги догляду можуть бути не профінансовані (період охоплює декілька тижнів) [8, с. 109];

– неможливість отримувача соціальних послуг обрати надавача для себе персонально; відсутність альтернативи у реалізації права на соціальні послуги, що не гарантує якість їх надання, не сприяє здоровій конкуренції між надавачами та не формує передумови для розвитку ринку у цій сфері, а отримувач соціальних послуг є пасивним споживачем послуги.

Зміна законодавчих засад у фінансуванні системи соціальних послуг пов'язана із потребою усунути недоліки чинної, а саме: соціальну та матеріальну / фінансову незахищеність отримувачів соціальних послуг, низьку якість соціальних послуг; неефективне бюджетування, оскільки пов'язане з витрачанням коштів за принципом «гроші ходять за інфраструктурою» [7; 8]. Традиційний варіант оплати надання соціальних послуг впродовж тривалого періоду (чинний до сьогодні, окрім тих механізмів, які апробуються в рамках експериментальних проєктів) здійснювався шляхом фінансування постатейних кошторисів бюджетних установ як комунальних надавачів, розрахованих на вартості утримання інфраструктури надавачів, як-то: кількість забезпечених місць для перебування отримувача, нормативи забезпечення персоналом та ін.

Визначивши заходи з реалізації завдання «сформувати процедури закупівлі соціальних послуг за принципом «гроші ходять за людиною», Уряд окреслив критерії, які повинні свідчити про досягнення відповідної цілі. Серед них – затвердити Порядок організації та здійснення закупівлі бюджетною установою соціальних послуг за рахунок коштів державного бюджету. Зазначений критерій передбачений для виконання п. 1^1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про соціальні послуги» [15]. Такий порядок стосуватиметься, передусім соціальних послуг загальнонаціонального значення, затвердження переліку яких Кабінетом Міністрів України також окреслено як критерій (№ 2) виконання завдання, наведеного вище. Ще одним критерієм (№ 3) є прийняття Методики розрахунку тарифу та коригувальних коефіцієнтів за соціальні послуги 1], яка була б універсальною для всіх процедур закупівлі/оплати соціальних послуг (центрального, регіонального та місцевого значення), незалежно від виду та організаційно-правової форми надавача. Адже відсутність уніфікованих підходів до розрахунку вартості та фінансування соціальних послуги обмежує можливості стратегічного планування у цій сфері, розвитку конкуренції та входу приватних надавачів на ринок соціальних послуг, що стримує підвищення якості та масштабування підтримки осіб, зокрема послугах догляду, за місцем проживання /перебування [8, с. 13].

Акцент на зміні чинної системи фінансування надання послуг для осіб з інвалідністю / осіб старшого віку для забезпечення реалізації ними права на незалежне життя шляхом фінансування фактичного надання послуг конкретній особі (а не інституції), зокрема із застосуванням принци-

пу «гроші ходять за людиною» у 2024 р. було зроблено у Стратегії «деінституалізації» [16]. Як стратегічний напрямок тут задекларовано перехід до фінансування результатів діяльності усіх надавачів як автономних суб'єктів господарської діяльності, тобто до оплати фактично наданої соціальної послуги, та відходу від утримання інституцій без врахування кількості та якості надання ними послуг.

У нормативних актах поняття «результат діяльності» як об'єкт оплати надання соціальної послуги відображено у терміні «фактичне надання соціальної послуги». Йдеться про вчинення дій, які одночасно споживає отримувач соціальної послуги, а не результат, який настане після завершення дій. Для підтвердження наведемо нормативне визначення змісту соціальної послуги: 1) догляду вдома – заходи, які здійснюються за місцем проживання / перебування отримувача і полягають у підтримці в самообслуговуванні особам, які частково / повністю втратили / не набули здатності до самообслуговування (абз. 7 п. 1.4 Державного стандарту догляду вдома [17]); 2) стаціонарного догляду – заходи, які здійснюються для створення умов забезпечення життєдіяльності осіб, які втратили/не набули здатність до самообслуговування, з наданням їм місця проживання (абз. 7 п. 3 Державного стандарту стаціонарного догляду за особами, які втратили здатність до самообслуговування чи не набули такої здатності [18]).

Операційними заходами на виконання зазначеного завдання Стратегії «деінституалізації» у розпорядженні Кабінету Міністрів України передбачено [16]:

по-перше, проведення аналізу актів законодавства, норми яких є бар'єрами застосування принципу «гроші ходять за людиною» [16].

У науковій літературі, такою законодавчою перепоною називають чинний Бюджетний кодекс України (далі – БКУ). Як зазначає С.М. Синчук, соціальні послуги є фінансовим зобов'язанням місцевих / регіональних бюджетів та не є об'єктом видатків Державного бюджету України: розмежування бюджетних джерел на фінансування соціальних послуг відбувається відповідно до змісту, п. 4 ч. 1 ст. 89 БКУ (видатки сільських, селищних, міських територіальних громад); п. 4 ч. 1 ст. 90 БКУ (видатки бюджету Автономної республіки Крим та обласних бюджетів); п.п. г) п. 3 ч. 1 ст. 91 БКУ (видатки всіх місцевих бюджетів) [19, с. 140–141].

Джерелами фінансування різних видів соціальних послуг догляду для повнолітніх осіб з інвалідністю та старшого віку, за чинним БКУ, з урахуванням, що відбувається фінансування інституцій та компенсація на догляд є: 1) за ст. 89 БКУ – компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, особам з інвалідністю, які не здатні до самообслуговування і потребують сторонньої допомоги; 2) за ст. 90 БКУ – будинки-інтернати для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю [20].

Наведемо статистику 2024 року: видатки з місцевих бюджетів у 2024 р. за кодами 3104 та 3160 (соціальні послуги за місце проживання та соціальні гарантії для доглядальників) надавалися за рахунок бюджетів територіальних громад, а на стаціонарний догляд – здійснювалися здебільшого з обласних бюджетів [8, с. 113].

Для виконання цього критерію необхідними є зміни до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», оскільки існує невизначеність правової природи повноважень територіальних громад щодо забезпечення надання соціальними послугами (власні чи делеговані) [21], що своєю чергою, породжує дискусії на практиці щодо суб'єкта відповідальності забезпечити соціальну послугу догляду та незабезпечення такими послугами жителів, які її потребують. Для прикладу, за даними Мінсоцполітики соціальну послугу догляду вдома станом на 2024 р. отримали близько 300 тис осіб, а потенційна потреба може становити близько 3 млн. осіб [8, с. 263].

Потрібно також ухвалювати зміни до Закону України «Про соціальні послуги» в частині врегулювання правого статусу суб'єктів й процедур закупівлі та соціального замовлення соціальних послуг, чітко визначаючи фінансові гарантії для кожного із видів соціальних послуг, зокрема соціальних послуг догляду, які у процедурі деінституалізації потребують чіткого розмежування соціально зобов'язаних суб'єктів за їх організацію, надання та фінансування.

Механізм фінансування соціальних послуг повинен будуватися з урахуванням специфіки змісту та порядку надання соціальної послуги. Тож законодавчо потрібно передбачити різні способи оплати надавачам вартості фактично наданих соціальних послуг. Станом на 2026 рік в рамках експериментальних проєктів апробується декілька механізмів. Наведемо їх характеристику.

Перший: 1) визначення тарифу на послугу за одного отримувача у розмірі фіксованої ставки на день, яка обчислюється з урахуванням прямих витрат на заробітну плату та єдиного внеску на

загальнообов'язкове державне соціальне страхування працівників надавача, придбання товарів і послуг, пов'язаних з наданням послуги та адміністративних витрат; 2) фактична вартість послуг на місяць, розраховується як добуток кількості отримувачів (є обмеження щодо кількості потенційних отримувачів – не більше 20), кількості днів надання послуги протягом звітного місяця відповідно до звітної інформації, поданої надавачем, та ставки на день; 3) оплата за фактично надані послуги здійснюється законтрактованому надавачу (абз. 4 – 6 п. 7 Порядку, затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 17.09.2025 № 1169 [4].

Другий: 1) гранична вартість соціальних послуг встановлюється Мінсоцполітики (п. 16); 2) бюджетні кошти перераховуються щомісяця отримувачам соціальних послуг на їх поточні рахунки із спеціальним режимом, відкриті у АТ «ПриватБанк» або інших банківських установах (п. 17); 3) отримувачі соціальних послуг самостійно оплачують щомісяця протягом десяти робочих днів з дня зарахування бюджетних коштів на їх банківський поточний рахунок із спеціальним режимом використання надавачу кошти за надані соціальні послуги (абз. 3 п. 23) (Порядок, затверджений постановою Кабінету міністрів України від 06.08.2024 № 888 [3].

Третій: 1) вартість соціальної послуги визначається Фондом соціального захисту осіб з інвалідністю на місяць для одного надавача як добуток базової ставки/однієї з базових ставок з урахуванням особливих умов праці працівників надавача із застосуванням коригувального коефіцієнта (залежить від кількості жителів у громаді: від 5 тис. жителів до – понад 100 тис. жителів) та кількості місяців, на які укладено договір (п. 39); 2) оплаті за договором підлягає фактична вартість послуги, яка дорівнює вартості послуги, обчисленої на місяць, за умови виконання фахівцями місячної норми навантаження (розраховується з урахуванням нормальної тривалості робочого часу на тиждень на одного фахівця) відповідно до примірного нормативу часу виконання заходів послуги; невиконання/часткове виконання фахівцями зазначеної місячної норми навантаження має наслідком пропорційне зменшення оплати (п. 40) (Порядок, затверджений постановою Кабінету міністрів України від 19.11. 2025 р. № 1505 [2].

Четвертий: 1) тариф на соціальну послугу визначається у розрахунку на одного отримувача як капітаційна ставка на місяць (п. 31); 2) фактична вартість соціальної послуги на місяць, що надається за кожним договором, розраховується як добуток базової капітаційної ставки та кількості отримувачів, яким така послуга надавалася не менше ніж сімнадцять робочих днів протягом місяця. Якщо послуга надається отримувачу меншу кількість днів – оплата пропорційно зменшується; 3) передбачена заохочувальна доплата у разі забезпечення надавачем індикаторів відвідуваності отримувачів соціальної послуги впродовж трьох місяців підряд (п. 31) (Порядок, затверджений постановою Кабінету міністрів України від 25.06. 2025 № 764 [5].

Наступним операційним заходом виконання Стратегії «деінституалізації» визначено аналіз ефективності фінансування інтернатних закладів та напрацювання рекомендацій щодо ефективного використання видатків на їх утримання [16].

Як свідчать дослідження, витрати на утримання закладів переважають над витратами на забезпечення потреб мешканців інтернатів (понад 85% проти 3 -28% залежно від регіону; найменше в Сумській, найвище в Рівненській області [22, с. 77]). Аналіз діяльності 216 інтернатних установ (з 259 загалом в Україні) підтвердив проблеми у прозорості та ефективності їх функціонування, що має наслідком невідповідну якість надання ними послуг особам, які в них проживають [22, с. 75]). На сьогодні відсутні єдині підходи до встановлення тарифів та вартості послуг у інтернатах; всупереч вимогам законодавства тарифи не затверджуються, а вартість послуг ґрунтується на оцінці потреб отримувачів [22, с. 76]). Виконання зазначеного критерію потребуватиме системного аналізу нормативних актів, зокрема типових положень про інтернати та державних стандартів соціальних послуг, які надаються у інтернатах.

Ще один захід передбачає вироблення законодавчого механізму перерахування органами місцевого самоврядування коштів за надання соціальних послуг особам, які проживають на території територіальної громади, обласним, Київській та Севастопольській міським держадміністраціям (військовим адміністраціям). Реалізація цього заходу передбачає чітке законодавче визначення природи та змісту зобов'язання територіальних громад щодо надання соціальної послуги догляду всім жителям, які потребують такої послуги, залучення регіонального та державного бюджету, а також вичерпні підстави та заходи юридичної відповідальності посадових осіб за ненадання/неналежне надання такої послуги. Станом на зараз пунктом 16 Закону України «Про Державний бюджет на 2026 рік» визначено, що у разі якщо на території територіальної громади недостатньо

надавачів певного виду або на території громади не надаються окремі соціальні послуги, направлення осіб для отримання соціальних послуг на інший місцевий рівень здійснюється з обов'язковою передачею коштів для надання відповідних соціальних послуг у вигляді міжбюджетного трансферту до відповідного місцевого бюджету [23].

Ще одним операційним заходом виділено проведення аналізу соціальних виплат на догляд з метою визначення розміру виплати для отримання соціальних послуг догляду. На сьогодні соціальні допомоги, компенсації, надбавки на догляд врегульовані різними Законами України та підзаконним актами [15; 24; 25], які передбачають неоднакові механізми, підстави та умови їх отримання, залежно від суб'єкта отримувача. Вважаємо, що соціальні виплати на догляд повинні бути уніфіковані під кутом зору визначення єдиного механізму оцінювання потреб особи у догляді, виду догляду, кількості заходів, які повинні бути надані отримувачу та відповідної оплати таких заходів.

Розроблення порядку надання грошової допомоги особам старшого віку та особам з інвалідністю для отримання соціальних послуг з догляду за принципом «гроші ходять за людиною» в рамках операційних заходів, передбачених для реалізації Стратегії «деінституалізації» завершить повний цикл реформи фінансування надання соціальної послуги догляду будь-якого виду.

Висновки. Формування механізму фінансування соціальних послуг, зокрема соціальних догляду, на основі принципу «гроші ходять за людиною» сприятиме забезпеченню найкращих інтересів отримувачів соціальних послуг та врівноваженню ефективного балансу між бюджетними коштами, які скеровуються на оплату таких послуг, та високою якістю наданих соціальних послуг. Для цього потрібно: внести зміни до Бюджетного кодексу України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та Закону України «Про соціальні послуги»; уніфікувати всі соціальні виплати, які за чинним законодавством виплачуються на догляд, та синхронізувати їх із законодавством про надання соціальних послуг догляду; провести аудит діяльності інтернатів та процедур визначення ними тарифів соціальних послуг, які вони надають; передбачити різні способи фінансування фактичного надання соціальних послуг, які за результатами експериментальних проєктів будуть визначені найефективнішими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2025 р. № 1173.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1173-2025-п#Text.
2. Деякі питання реалізації експериментального проекту з організації надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості в територіальних громадах: Постанова Кабінету Міністрів від 19 листопада 2025 р. № 1505.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1505-2025-п#Text.
3. Деякі питання реалізації експериментального проекту з організації надання внутрішньо переміщеним особам похилого віку, особам з інвалідністю соціальних послуг стаціонарного догляду, підтриманого проживання за принципом «гроші ходять за людиною»: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2024 р. № 888.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-2024-%D0%BF#Text.
4. Деякі питання підтримки внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2025 р. № 1169.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-2025-%D0%BF#n23.
5. Про реалізацію експериментального проекту із закупівлі соціальної послуги з комплексного розвитку та догляду дітей з інвалідністю: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2025 № 764.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-2025-%D0%BF#Tex.
6. Зацікавленість і спроможність організацій громадянського суспільства надавати соціальні послуги: звіт за результатами соціологічного дослідження. Київський міжнародний інститут соціології. квітень 2024. 96 с. URL: https://surl.li/jsymoi.
7. Кісь Р., Балян О. Законодавство, що регулює надання соціальних послуг в Україні та шляхи його вдосконалення: аналітичний звіт. МБФ «Карітас». Львів. 2021. 288 с. URL: https://surl.li/mpemip.
8. Послуга догляд вдома в громадах: доступність, потреби, прогалини: аналітичне дослідження. PH Capital, Європейський інститут Політики Громадського Здоров'я. 2026. 353 с. URL: https://surl.li/muwrtx.

9. Костишин Е,І., Шевців Ю.О., Луцишин О.І. Ринок соціальних послуг. *Публічне управління та соціальна робота.* 2024. № 2. С. 46–51. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-1319/2024-2-8.
10. Бук М.О. Соціальне замовлення у сфері надання соціальних послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2021. Випуск 66. С. 113–117. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.66.19.
11. Коваль О., Власенко Р. Довгостроковий догляд: моделі фінансування. Центр економічних і соціальних досліджень. Національний інститут стратегічних досліджень. 13 с. URL: https://surl.li/muhdyt.
12. Концепції реформування системи соціальних послуг: розпорядження від 13 квітня 2007 р. № 178-р.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/178-2007-р#Text.
13. Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08 серпня 2012 р. № 556-р.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-р?find=1&text=стандарт#w1_4.
14. Деякі питання надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 450.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2020-п#Text.
15. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 № 2671-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text.
16. Про схвалення Стратегії реформування психоневрологічних, інших інтернатних закладів та деінституціоналізації догляду за повнолітніми особами з інвалідністю та особами старшого віку до 2034 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2024 р. № 1315-р.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-2024-%D1%80#Text.
17. Про затвердження Державного стандарту догляду вдома: Наказ Мінсоцполітики України від 13 листопада 2013 р. № 760.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1990-13#Text.
18. Про затвердження Державного стандарту стаціонарного догляду за особами, які втратили здатність до самообслуговування чи не набули такої здатності: Наказ Мінсоцполітики України від 29 лютого 2016 р. № 198.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0432-16#n13.
19. Синчук С.М. Соціальні послуги та організаційно-правові форми їх надання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2024. Випуск 84: частина 2. С. 137–142. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.2.18.
20. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text.
21. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text.
22. Цінність системи понад цінністю людини: економіка інтернатів в Україні: аналітичне дослідження. / О. Андрєєва та ін. Інститут аналітики та адвокації. 2025 р. 96 с. URL: https://surl.li/ezakta.
23. Про Державний бюджет України на 2026 рік: Закон України від 3 грудня 2025 р. № 4695-IX.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4695-20#Text.
24. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23 вересня 1999 № 1105-XIV.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text.
25. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 18 травня 2004 № 1727-IV.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Завада Т.Р., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.41:349.3(045)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.20

МІЖГАЛУЗЕВІ ЗВ'ЯЗКИ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Капітан О.І.,
доктор філософії в галузі права, доцент,
доцент кафедри права Львівського
національного університету
ветеринарної медицини
та біотехнологій ім. С.З. Гжицького
ORCID: 0000-0002-1788-7838

Капітан О.І. Міжгалузеві зв'язки земельного права та права соціального забезпечення: теоретико-правовий аспект.

Стаття присвячена дослідженню теоретичних та прикладних аспектів міжгалузевих зв'язків земельного права та права соціального забезпечення. Проаналізовано правову природу взаємодії цих галузей крізь призму реалізації соціальної функції земельної власності. У досліджені визначено, що правові норми щодо безоплатного передання земельних ділянок окремим категоріям громадян (ветеранам війни, особам з інвалідністю тощо) виступають інструментом соціальної підтримки та забезпечення гідного рівня життя.

Досліджено поняття «соціально-земельних прав» як міжгалузевого інституту. Особливу увагу приділено проблемам колізій у законодавстві та механізмам гармонізації норм земельного та соціального права в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення. Обґрунтовано необхідність комплексного підходу до реформування законодавства для забезпечення ефективного захисту прав вразливих верств населення.

У результаті дослідження обґрунтовано, що міжгалузеві зв'язки земельного права та права соціального забезпечення не є суто формальними, а становлять цілісну систему правових засобів, спрямованих на реалізацію соціальної справедливості.

Зокрема, доведено наступні положення:

Концепція «соціальної іпотеки» права на землю: Обґрунтовано, що в сучасних умовах право на отримання земельної ділянки (або майнових прав на неї) для певних категорій осіб (УБД, ВПО, багатодітні сім'ї) слід розглядати не лише як елемент земельних правовідносин, а як специфічний вид соціальної пільги в натуральній формі.

Трансформація методів регулювання: Виявлено, що у точках перетину цих галузей відбувається «соціалізація» земельного права. Це проявляється в обмеженні принципу ринкового обігу земель на користь імперативних гарантій забезпечення життєдіяльності вразливих верств населення.

Інституційна єдність: Аргументовано необхідність виокремлення міжгалузевого інституту соціально-земельних прав, який би об'єднував норми щодо пільгового землекористування, надання земельних ділянок для будівництва соціального житла та компенсаційних механізмів у разі неможливості реалізації права на землю.

Правова синергія у воєнний період: Доведено, що ефективність соціального захисту ветеранів та постраждалих від агресії безпосередньо залежить від оперативності земельно-правових процедур. Запропоновано розглядати спрощення доступу до земельних ресурсів як пріоритетний інструмент реабілітації та економічної адаптації суб'єктів права соціального забезпечення.

Усунення законодавчих колізій: Обґрунтовано, що подолання розбіжностей між Земельним кодексом України та законами про соціальний статус (наприклад, щодо черговості надання ділянок) має відбуватися на засадах пріоритетності соціальної захищеності особи над загальними процедурами земельного адміністрування.

Ключові слова: земельні правовідносини, право соціального забезпечення, міжгалузеві зв'язки, соціальна функція землі, пільги, соціальний захист, право власності на землю.

Kapitan O.I. Intersectoral links between land law and social security law: theoretical and legal aspect.

The article is devoted to the study of theoretical and applied aspects of intersectoral links between land law and social security law. The author analyzes the legal nature of the interaction between these branches through the prism of implementing the social function of land ownership. The study determines that legal norms regarding the free transfer of land plots to specific categories of citizens (war veterans, persons with disabilities, etc.) serve as an instrument of social support and a guarantee of an adequate standard of living.

The concept of "social-land rights" as an intersectoral institute is investigated. Particular attention is paid to the problems of legislative conflicts and mechanisms for harmonizing the norms of land and social law under the conditions of martial law and post-war reconstruction. The necessity of a comprehensive approach to legislative reform to ensure the effective protection of the rights of vulnerable groups is substantiated.

As a result of the study, it is substantiated that the intersectoral links between land law and social security law are not merely formal but constitute an integral system of legal means aimed at the realization of social justice.

In particular, the following provisions have been proven:

The concept of "social mortgage" of the right to land: It is substantiated that in modern conditions, the right to receive a land plot (or property rights to it) for certain categories of persons (combatants, IDPs, large families) should be considered not only as an element of land legal relations but as a specific type of social benefit in kind.

Transformation of regulatory methods: It was revealed that at the intersection of these branches, a "socialization" of land law occurs. This is manifested in the limitation of the principle of market circulation of land in favor of imperative guarantees for ensuring the livelihood of vulnerable populations.

Institutional unity: The necessity of distinguishing an intersectoral institute of social-land rights is argued. This institute should unify norms regarding privileged land use, the provision of land plots for social housing construction, and compensation mechanisms in case of the impossibility of exercising the right to land.

Legal synergy in the wartime period: It is proven that the effectiveness of social protection for veterans and victims of aggression directly depends on the efficiency of land-law procedures. It is proposed to consider simplified access to land resources as a priority tool for the rehabilitation and economic adaptation of social security law subjects.

Elimination of legislative conflicts: It is substantiated that overcoming discrepancies between the Land Code of Ukraine and laws on social status (e.g., regarding the priority of land allocation) should be based on the principle of the priority of an individual's social protection over general procedures of land administration.

Key words: land legal relations, social security law, intersectoral links, social function of land, benefits, social protection, land ownership rights.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації правової системи України особливої актуальності набуває дослідження міжгалузевих зв'язків, які виникають на стику публічного та приватного права. Одним із найбільш складних та динамічних є поєднання земельного права та права соціального забезпечення. Земля в Україні визнана не лише основним національним багатством, а й об'єктом права власності Українського народу, що автоматично накладає на державу обов'язок забезпечувати соціальну спрямованість економіки та справедливий розподіл природних ресурсів [1].

Попри те, що кожна з зазначених галузей має власний предмет та метод регулювання, у точках їхнього зіткнення формується специфічний правовий простір. Земельне право забезпечує раціональне використання та охорону земель, тоді як право соціального забезпечення орієнтоване на захист вразливих категорій громадян. Проблема полягає у відсутності єдиного теоретико-правового підходу до розуміння «соціальної функції землі» як категорії, що поєднує ці галузі. Як зазначають науковці, соціалізація земельного права є неминучим процесом у правовій державі, де право на землю розглядається як засіб гарантування гідного рівня життя [2, с. 45].

Сучасна ситуація в Україні, зумовлена збройною агресією рф, загострила проблему реалізації земельних прав пільгових категорій осіб. Зокрема, йдеться про учасників бойових дій (УБД),

внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та осіб, які втратили майно внаслідок бойових дій. Чинне законодавство передбачає право на безоплатне отримання земельних ділянок, проте механізм його реалізації часто входить у колізію з нормами земельного адміністрування та обмеженістю доступних ресурсів у територіальних громадах [3]. Це породжує правову невизначеність: чи є право на землю в контексті пільг частиною земельних відносин, чи воно є елементом соціального захисту особи?

Недостатня теоретична розробленість міжгалузевої природи соціально-земельних прав призводить до неефективності правозастосовної практики. Необхідно переосмислити взаємодію цих галузей не як випадкове перетинання норм, а як цілісний міжгалузевий інститут. Таким чином, постає завдання обґрунтувати теоретичні засади гармонізації земельного та соціального законодавства задля створення дієвого механізму захисту прав громадян у поствоєнний період.

Мета дослідження. Необхідність визначення мети даного дослідження зумовлена відсутністю в сучасній доктрині єдиного бачення того, як норми земельного права мають корелювати з принципами соціального захисту. Як зазначають дослідники міжгалузевих зв'язків, ефективність правового регулювання залежить від узгодженості цілей різних галузей права, що особливо критично для соціально чутливих сфер [7]. Враховуючи конституційні засади соціальної спрямованості економіки України, виникає потреба у формуванні нової теоретичної моделі взаємодії галузей.

Метою статті є комплексне теоретико-правове дослідження природи міжгалузевих зв'язків земельного права та права соціального забезпечення, виявлення точок їхнього функціонального перетину та обґрунтування концепції «соціально-земельних прав» як інструменту забезпечення соціальної справедливості в умовах сучасних викликів.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

З'ясувати сутність «соціальної функції землі» як сполучної ланки між земельними та соціальними правовідносинами.

Проаналізувати правовий статус пільгових категорій осіб (УБД, ВПО, багатодітні сім'ї) як суб'єктів міжгалузевих зв'язків [7].

Дослідити трансформацію методів правового регулювання, що виникає внаслідок «соціалізації» земельно-правових норм [4].

Виявити та класифікувати законодавчі колізії, що перешкоджають реалізації земельних пільг у системі соціального захисту.

Розробити теоретичні пропозиції щодо гармонізації норм Земельного кодексу України та спеціального соціального законодавства.

Мета дослідження не обмежується лише суто технічним аналізом норм. Вона полягає у доведенні тези про те, що право на землю в контексті соціального захисту перестає бути лише елементом господарського чи природоресурсного права, а набуває рис екзистенційного права, спрямованого на виживання та адаптацію особи. Такий підхід дозволить відійти від формалізму при наданні земельних ділянок пільговикам і забезпечити реальний, а не декларативний захист прав громадян.

Стан опрацювання проблеми. Питання міжгалузевої взаємодії в юридичній науці завжди належало до категорії фундаментальних. Теоретичні засади зв'язків земельного права з іншими галузями досліджували такі вчені, як В.І. Семчик, Н.І. Титова, В.В. Носік та П.Ф. Кулинич. Зокрема, В.В. Носік у своїх працях акцентує увагу на тому, що право власності на землю в Україні має глибокий соціальний зміст, який випливає безпосередньо з положень Конституції України [4].

Проблематика права соціального забезпечення як самостійної галузі та його взаємодії з публічним правом ґрунтовно розкрита у роботах Н.Б. Болотіної та Б.О. Сташківа. Н.Б. Болотіна зазначає, що соціальний захист не обмежується лише грошовими виплатами, а включає широке коло натуральних благ, доступ до яких має бути гарантований державою [5]. Проте тривалий час соціальний та земельний аспекти розглядалися науковцями паралельно, без належної уваги до їхньої інституційної інтеграції.

Останнім часом з'явилися публікації, що безпосередньо торкаються «соціалізації» земельних відносин. Так, О.О. Погрібний розглядає соціальну функцію земельної власності як засіб збалансування приватних та публічних інтересів, вказуючи на необхідність надання пріоритету соціальним потребам суспільства над комерційним використанням земель [6]. Своєю чергою, О.С. Яра та Є.С. Маринчак аналізують міжгалузеві зв'язки через призму адміністративних процедур, наголошуючи на важливості узгодженості норм при наданні земельних ділянок спеціальним суб'єктам [7].

Попри значний масив наукових напрацювань, більшість авторів фокусуються на окремих аспектах: або на процедурі приватизації землі, або на загальному статусі пільговиків. Поза увагою дослідників часто залишається теоретико-правовий механізм трансформації земельного права під впливом принципів соціального забезпечення в умовах надзвичайних правових режимів. Сьогодні існує гостра потреба у науковому обґрунтуванні «соціально-земельного інституту» як правової конструкції, що дозволить ефективно реагувати на виклики, спричинені масовим внутрішнім переміщенням населення та необхідністю реабілітації ветеранів через надання їм земельних ресурсів. Саме це зумовлює вибір теми та напрям дослідження.

Виклад основного матеріалу. Дослідження міжгалузевих зв'язків земельного права та права соціального забезпечення варто розпочати з аналізу категорії «соціальна функція земельної власності». У сучасній юридичній науці право власності на землю вже не розглядається як абсолютне й необмежене право індивіда. Згідно з конституційними положеннями, власність зобов'язує, а використання землі не може завдавати шкоди правам і свободам громадян та інтересам суспільства [1].

Як справедливо зазначає В.В. Носік, правовий режим земель в Україні має бути підпорядкований принципу соціальної справедливості, що вимагає від держави створення механізмів доступу до земельних ресурсів для тих, хто потребує особливої підтримки [4, с. 115]. Саме тут виникає первинний міжгалузевий зв'язок: об'єкт земельного права (земельна ділянка) стає засобом реалізації об'єкта права соціального забезпечення (соціальної допомоги або пільги).

Трансформація методів регулювання. Своєрідність взаємодії цих галузей виявляється у змішуванні методів правового регулювання. Земельне право, засноване на поєднанні диспозитивності та імперативності, під впливом права соціального забезпечення набуває рис «соціальної спрямованості». Це проявляється у запровадженні інституту безоплатної приватизації для спеціальних суб'єктів. О.О. Погрібний підкреслює, що такий механізм є формою перерозподілу національного багатства на користь вразливих верств населення, що є характерною ознакою соціальної держави [6, с.158].

Міжгалузеві зв'язки у цьому контексті слід розглядати через призму теорії правової синергії. Це означає, що норма земельного права (наприклад, ст. 121 ЗК України щодо норм безоплатної передачі ділянок) [8], отримує своє фактичне наповнення лише завдяки нормам права соціального забезпечення (наприклад, Закону «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»), які визначають коло суб'єктів та пріоритетність їхніх прав.

Без належного соціального статусу особи земельна норма залишається загальною, а без земельного ресурсу соціальна пільга стає декларативною. Отже, ми маємо справу з функціональною залежністю: право соціального забезпечення «делегує» суб'єкта, а земельне право «надає» об'єкт. Проте в умовах воєнного стану ця синергія порушується через зупинення процедур безоплатної приватизації (крім певних випадків), що створює тимчасовий розрив між потребою в соціальному захисті та можливістю його реалізації через земельні права.

Важливим аспектом є формування міжгалузевого інституту «соціально-земельних прав». Як вказують дослідники, такий інститут має включати не лише право на отримання ділянки, а й гарантії щодо її цільового використання для забезпечення потреб сім'ї, будівництва житла чи ведення господарства як джерела доходу. Це дозволяє розглядати земельну ділянку як актив соціального захисту, що має довгостроковий ефект, на відміну від одноразових грошових виплат.

Висновки. У результаті проведеного теоретико-правового дослідження міжгалузевих зв'язків земельного права та права соціального забезпечення вдалося сформулювати наступні узагальнення:

1. Концептуалізація соціальної функції землі. Доведено, що в основі взаємодії цих галузей лежить конституційний принцип соціальної спрямованості власності. Земля перестає бути лише об'єктом господарювання і стає фундаментальним активом системи соціального захисту. Як зазначає В.В. Носік, це вимагає від держави не просто декларації прав, а створення дієвих процедур доступу до земельних ресурсів для вразливих верств [4, с. 120].

2. Визначення «соціально-земельних прав». Міжгалузевий характер цих зв'язків дозволяє виокремити категорію соціально-земельних прав. Це специфічний комплекс правомочностей особи, де право на землю виступає не як самоціль, а як засіб реалізації права на гідний рівень життя.

3. Правова синергія та методи регулювання. Виявлено, що у точках перетину галузей відбувається трансформація методів: імперативність права соціального забезпечення «накладається» на земельно-правові процедури. Це створює синергетичний ефект, де пільга отримує матеріальне вті-

лення у вигляді конкретної ділянки. О.О. Погрібний слушно підкреслює, що такий підхід є ключовим для формування моделі «welfare state» (держави загального добробуту) в Україні [6, с. 159].

4. Шляхи подолання колізій. Встановлено, що головною перешкодою для реалізації міжгалузевих зв'язків є розрив між матеріальною нормою та процесуальною спроможністю.

5. Перспективи розвитку. Реформування законодавства має відбуватися шляхом гармонізації норм, де пріоритетність соціального захисту особи стає базовим критерієм при вирішенні земельних спорів. Міжгалузеві зв'язки мають стати основою для створення поствоєнної моделі земельних відносин, де соціальна справедливість переважатиме над економічним прагматизмом [7, с. 51].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
2. Мірошниченко А.М. Земельне право України: підручник. Київ: Алерта, 2011. 678 с.
3. Земельний кодекс України: Закон від 25.10.2001 № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-1.4.
4. Носік В.В. Право на земельну частку (пай) як об'єкт цивільних та земельних правовідносин. *Право України.* 2019. № 5. С. 112–128. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2019-05-112.
5. Болотіна Н.Б. Право соціального забезпечення України: підручник. Київ: Знання, 2018. 604 с.
6. Погрібний О.О. Соціальна функція земельної власності в Україні: теоретико-правовий дискурс. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 4. С. 156–160. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/38.
7. Яра О.С., Маринчак Є.С. Міжгалузеві зв'язки у правовому регулюванні земельних відносин. *Науковий вісник НУБіП України.* 2020. № 284. С. 45–52. DOI: https://doi.org/10.31548/law2020.284.005.
8. Земельний кодекс України: Закон від 25.10.2001 № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Капітан О.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.7
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.21

СИСТЕМА ОРГАНІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ

Ковальський В.В.,
ад'юнкт кафедри військового права
та правоохоронної діяльності
Національного університету оборони України
ORCID: 0009-0005-8489-0024

Ковальський В.В. Система органів соціального захисту військовослужбовців: загальна характеристика структури та взаємозв'язків.

У статті обґрунтовано, що повноваження між органами соціального захисту військовослужбовців розподіляються за критерієм наявності у військовослужбовця спеціального статусу ветерана війни та/або за їх відомчою належністю. Головним державним органом соціального захисту ветеранів війни Міністерство у справах ветеранів України, яке зосередило у себе повноваження щодо безпосереднього здійснення деяких заходів соціального захисту військовослужбовці, а також організаційні (координаційні), методичні та контрольно-наглядові функції щодо забезпечення здійснення цих заходів іншими уповноваженими державними органами та органами місцевого самоврядування, а також спеціалізованими інститутами громадянського суспільства та суб'єктами господарювання приватного сектору економіки. Функціональне навантаження за деякими напрямами соціального захисту військовослужбовців, серед яких, зокрема, їх медичне та житлове забезпечення, несуть одночасно декілька різнорідних рівнів системи соціального захисту військовослужбовців (центральні органи виконавчої влади військово-політичного та цивільного спрямування, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування), перебуваючи між собою у вертикальній та горизонтальній взаємодії. З іншого боку, виплата одноразової грошової допомоги та здійснення широкого кола інших заходів соціального захисту військовослужбовців покладається на органи управління військовими формуваннями та правоохоронні органи з військовими формуваннями (Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України та інші) за відомчою належністю конкретного військовослужбовця із залученням у встановлених законом випадках до здійснення цих заходів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Крім того, підкреслено, що значна частина повноважень суб'єктів соціального захисту військовослужбовців викладена з використанням формулювань «вживає заходів», «сприяє», «надає допомогу», «організовує та координує роботу» тощо, які залишають значний простір для довільного тлумачення та невизначеності щодо суб'єкта, який є відповідальним за практичне здійснення заходу соціального захисту щодо того чи іншого військовослужбовця, а також унеможливлює оцінку ефективності діяльності відповідного суб'єкта.

Ключові слова: ветерани війни, органи соціального захисту військовослужбовців, рівні, горизонтальні та вертикальні зв'язки між учасниками системи соціального захисту військовослужбовців, соціальний захист військовослужбовців.

Kovalskyi V.V. System of social protection agencies for military personnel: general features of the structure and interrelationships.

The article substantiates that the powers between the military personnel social protection authorities are distributed according to the criterion of whether a particular person of military personnel is a war veteran and/or according to their departmental affiliation. The main government agency for social protection of war veterans is the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine, which has concentrated the powers to directly implement certain measures of social protection of military personnel, as well as organizational (coordination), methodological and control and supervisory functions to ensure the implementation of these measures by other authorized state agencies and local self-government bodies, as well as specialized civil society institutions and private sector business entities. The functional load in some areas of social protection of military personnel, including, in particular, healthcare and housing

provision, is simultaneously carried by several heterogeneous levels of the social protection system for military personnel (central executive bodies of military-political and civil direction, local state administrations and local self-government bodies), being in vertical and horizontal interaction with each other. At the same time, the payment of one-time monetary aid and the implementation of a wide range of other measures of social protection of military personnel is entrusted to the management bodies of military formations and law enforcement bodies with military formations (Ministry of Defense of Ukraine, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Security Service of Ukraine and others) according to the departmental affiliation of a particular military personnel with the involvement in the implementation of these measures of local executive bodies and local self-government bodies in events established by law. In addition, the author emphasizes that a significant part of the powers of the military personnel social protection authorities are set out using the wordings 'takes measures', 'facilitates', 'provides assistance', 'organizes and coordinates activities', etc., which leave significant room for arbitrary interpretation and uncertainty regarding the exact authority responsible for the practical implementation of a specific social protection measure for a particular military personnel, and also make it impossible to assess the effectiveness of the activities of the relevant authority.

Key words: horizontal and vertical relations between and levels of military personnel social protection authorities, social military personnel social protection authorities, protection for military personnel, war veterans.

Постановка проблеми. Підзаконний рівень правового регулювання питань реалізації інструментарію соціального захисту військовослужбовців, так само як й управління процесами при прийнятті та реалізації рішень щодо конкретних заходів соціального захисту військовослужбовців покладається на систему уповноважених на це органів військового управління й інших державних органів та органів місцевого самоврядування. Зважаючи на це, конфігурація органів соціального захисту військовослужбовців та схема розподілу між ними владних повноважень являє собою значний науковий та практичний інтерес, насамперед, з точку зору оцінки ефективності інституційного компонента системи соціального захисту військовослужбовців.

Мета дослідження – охарактеризувати структуру та взаємозв'язки між учасниками системи органів соціального захисту військовослужбовців.

Стан опрацювання проблематики. Організаційне підгрунтя соціального захисту військовослужбовців все більш ґрунтовно досліджується в українській науковій та експертній думці. Зокрема, значний внесок у поліпшення стану наукового опрацювання питань мети діяльності, статусу та порядку діяльності зробили фахівці Дослідницької служби Верховної Ради України [1, с. 7-8]. Окреслює конфігурацію та склад повноважень органів соціального захисту військовослужбовців широке коло вчених, з-поміж яких О.І. Шкуропацький та Н.В. Хортюк, які пропонують поділити ці органи на дві великі групи: 1) вищі органи державної влади, які відповідають за розробку законодавства у цій сфері, а також формування та реалізацію державної політики за відповідним напрямом (Верховна Рада України, Президент та Кабінет міністрів України та підпорядковані йому міністерства); 2) спеціальні суб'єкти, діяльність яких безпосередньо спрямована на реалізацію заходів соціального захисту військовослужбовців, серед яких центральні органи виконавчої влади й інші державні органи та органи місцевого самоврядування із загальною та спеціальною компетенцією [2, с. 9; 3, с. 173]. Разом з тим, наукові знання про рівні системи соціального захисту військовослужбовців (центральні органи виконавчої влади військово-політичного та цивільного спрямування, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування) та вертикальну й горизонтальну взаємодію між ними – потребують осучаснення та подальшого поглиблення

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи дослідження, зауважимо, що система центральних органів виконавчої влади, які утворені Кабінетом Міністрів України для того, щоб забезпечувати формування та/або реалізовувати державну політику у сфері соціального забезпечення військовослужбовців у порядку, що визначений законами України та постановами Кабінету Міністрів України, складається, насамперед, із Міністерства у справах ветеранів України, Міністерства оборони України та Міністерства соціальної політики України із Національною соціальною сервісною службою України.

Так, Міністерство у справах ветеранів (Мінветеранів) України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері підтримки та реалізації інтересів ветеранів війни. Його основними завданнями є, передусім:

соціальний захист ветеранів та членів їх сімей, зокрема сприяння їх:

– психологічній реабілітації;

– реалізації права ветеранів та членів їх сімей на отримання медичної допомоги (у тому числі шляхом здійснення в закладах охорони здоров'я Мінветеранів комплексу профілактичних, лікувальних та реабілітаційних заходів, а також формування за погодженням з МОЗ переліку безоплатних медичних послуг для ветеранів та членів їх сімей)

– соціальній та професійної адаптації, зайнятості та підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці (зокрема, сприяючи разом з МОН та органами місцевого самоврядування здобуттю ветеранами та членами їх сімей дошкільної, повної загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти, фахової передвищої та вищої освіти);

– забезпеченню санаторно-курортним лікуванням;

– забезпеченню житлом;

надання довічних державних стипендій, щорічної виплати до Дня Незалежності України разової грошової виплати (крім організації такої виплати);

забезпечення формування і ведення Єдиного державного реєстру ветеранів війни;

методичне забезпечення діяльності та координація взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, зокрема центрів надання адміністративних послуг, з питань соціального захисту ветеранів та членів їх сімей;

моніторинг стану дотримання вимог законодавства щодо соціального захисту ветеранів та членів їх сімей;

проведення перевірок стосовно дотримання уповноваженими органами (підрозділами ветеранської політики районних, районних у мм. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчих органів міських, районних у містах рад) вимог щодо однакового застосування законодавства під час надання статусів, зокрема особи з інвалідністю внаслідок війни та учасника війни (пункти 3-5 Положення про Міністерство у справах ветеранів України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1175) [4].

Ці законодавчі положення узгоджуються із ч. 5 ст. 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», згідно з якою організація соціальної та професійної адаптації ветеранів війни провадиться Мінветеранів. Водночас, соціальну та професійну адаптацію військовослужбовців, які звільняються у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, за станом здоров'я, а також військовослужбовців строкової військової служби, які до призову на строкову військову службу не були працевлаштовані, здійснює Державна служба зайнятості України [5].

Ознайомившись із правовою основою виконання Міністерством у справах ветеранів України його завдань, можна констатувати, що для виконання деяких з них, передусім, тих, які потребують кваліфікованого персоналу зі спеціальними знаннями та/або спеціалізованого обладнання й інфраструктури, цей державний орган залучає суб'єктів фахівців (суб'єктів господарювання) відповідного профілю діяльності.

Так, наприклад, для надання психологічної допомоги за рахунок бюджетних коштів на договірній основі залучаються фахівці, які надають психологічну допомогу, у тому числі ті, що працюють центрах психологічної реабілітації чи травматерапії або відділеннях медико-психологічної реабілітації. Міністерство у справах ветеранів України як складова частина механізму психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб:

– визначає потребу в послугах із психологічної допомоги, які надаються на другому (психологічна допомога) і третьому (комплексна медико-психологічна допомога) рівні психологічної допомоги;

– координує надання послуг із психологічної допомоги, які надаються на другому і третьому рівні психологічної допомоги (зокрема, приймає звернення за психологічною допомогою), проводить моніторинг та оцінку якості послуг, що надаються суб'єктами надання послуг, реагує на скарги щодо якості наданих послуг та аналізує якість їх надання;

– забезпечує формування і ведення реєстру суб'єктів надання послуг із психологічної допомоги для ветеранів і членів їх сімей, приймає рішення про включення або відмову у включенні до нього суб'єктів надання психологічної допомоги (п. 36 Порядку та умов надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 р. № 1338) [6].

Міністерство оборони України (Міноборони) у сфері соціального захисту військовослужбовців як головний орган, який забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва, наділене повноваженнями щодо:

здійснення у Міноборони, Збройних Силах та Держспецтрансслужби заходів, спрямованих на реалізацію права на соціально-економічний захист військовослужбовців, резервістів, військовозобов'язаних, призваних на збори, та осіб, звільнених з військової служби, членів їх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, стали особами з інвалідністю, пов'язаною з проходженням військової служби, або потрапили в полон у ході бойових дій (війни) чи під час участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки;

організації в Міноборони, Збройних Силах, Держспецтрансслужбі:

– системи психологічного забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей;

– відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) щодо осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, з числа військовослужбовців;

організації забезпечення військовослужбовців Збройних Сил та членів їх сімей жилими приміщеннями;

утворення комісій з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій, учасниками війни та видача відповідних документів (пункти 77, 81, 81-1, 83 Положення про Міністерство оборони України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671) [7].

Органами військового управління, через які Міноборони здійснює значну частину його повноважень у сфері соціального захисту військовослужбовців, є територіальні центри комплектування та соціальної підтримки обласного та районного рівня. Розподіляючи функції та повноваження між територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки обласного та районного рівня, п. 10 Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 154, указує на те, що ті з них, які утворюються в Автономній Республіці Крим, областях та містах Києві та Севастополі (обласного рівня):

– співпрацюють із територіальними органами центральних органів виконавчої влади з питань надання соціальних послуг, що встановлені законодавством, ветеранам війни, особам, звільненим з військової служби, та членам їх сімей;

– оформлюють документи для призначення та виплати Міноборони одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на збори чи для проходження служби у військовому резерві;

– здійснюють розподіл санаторно-курортних путівок для лікування в санаторно-курортних закладах Міноборони та закуповують у межах виділених асигнувань путівки до інших санаторіїв та лікувально-профілактичних закладів для пенсіонерів та членів їх сімей, які перебувають на відповідному обліку;

– взаємодіють з Мінветеранів за напрямом соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей таких осіб та інших осіб, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [8].

При цьому, районні територіальні центри комплектування та соціальної підтримки:

– сприяють особам, звільненим з військової служби, у своєчасному проведенні оцінювання повсякденного функціонування особи, якщо їх право на пенсію, допомогу або пільги пов'язане з установленням інвалідності;

– надають допомогу в розшуку документів, необхідних для призначення Міноборони одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів;

– сприяють особам, звільненим з військової служби, а також членам їх сімей в оформленні документів для надання визначених законодавством пільг та допомог;

– видають особам, які перебувають у запасі або відставці, посвідчення та інші документи для отримання передбачених законодавством пільг;

– забезпечують ведення Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів та актуалізацію його бази даних (п. 11 Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки) [8].

Поруч із Міністерством оборони України, одноразова грошова допомога призначається і виплачується й іншими центральними органами виконавчої влади, що здійснюють керівництво військовими формуваннями та правоохоронними органами, а також органами державної влади, військовими формуваннями та правоохоронними органами, в яких передбачено проходження військової служби військовослужбовцями, навчальних (або перевірочних) та спеціальних зборів - військовозобов'язаними, проходження служби у військовому резерві – резервістами (ч. 6 ст. 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей») [5].

Важливе місце у системі центральних органів виконавчої влади, які займаються публічним адмініструванням у сфері соціального захисту військовослужбовців, посідає також Міністерство соціальної політики України (Мінсоцполітики). Зокрема, це міністерство забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері соціальної та професійної адаптації, зокрема: 1) військовослужбовців, які звільняються; 2) осіб, звільнених з військової служби; 3) ветеранів війни; 4) ветеранів військової служби; 5) осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною; 6) членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни; 7) членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України (п. 1 Положення про Міністерство соціальної політики України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423) [9].

Для цього на Мінсоцполітики покладені повноваження, серед іншого:

– організовує виплату до Дня Незалежності України разової грошової виплати ветеранам війни, особам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалим учасникам Революції Гідності, членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членам сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України;

– організовує та координує роботу із забезпечення житлом військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, що перебувають на обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, в органах місцевого самоврядування; військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, для відселення їх із закритих та віддалених від населених пунктів військових гарнізонів (пункти 41, 55 Положення про Міністерство соціальної політики України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423) [9].

Через Міністра соціальної політики спрямовується і координується діяльність Національної соціальної сервісної служби України (Нацсоцслужби), яка реалізує державну політику, у тому числі, з питань проведення соціальної роботи та надання соціальних послуг особам, стосовно яких установлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок військової агресії проти України, ветеранам війни, військовослужбовцям та членам їх сімей. У цьому зв'язку на Нацсоцслужбу покладені повноваження:

– здійснювати державний контроль, координацію та методичне забезпечення з питань захисту прав та інтересів осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок військової агресії проти України, ветеранів військової служби, військовослужбовців та членів їх сімей у частині надання таким особам соціальних послуг;

– здійснювати державний контроль за використанням коштів державного бюджету, виділених для надання соціальної підтримки, зокрема під час проведення перерахунку її розмірів у разі встановлення фактів надмірної виплати коштів або надання її з порушенням вимог законодавства;

– проводити аналіз забезпечення житлом осіб військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, що перебувають на обліку осіб, які потребують поліпшення житлових умов (пп. 2 п. 4 Положення про Національну соціальну сервісну службу України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 783) [10].

Значна частина завдань та повноважень у рамках системи соціального захисту військовослужбовців закріплюється також за органами місцевого самоврядування як власні (самоврядні) або делеговані повноваження. За змістом положень ч. 1 ст. 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать:

– вирішення відповідно до законодавства питань про подання допомоги, зокрема, ветеранам війни, сім'ям загиблих (померлих або визнаних такими, що пропали безвісти) військовослужбовців, а також військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, у будівництві індивідуальних жилих будинків, проведенні капітального ремонту житла, у придбанні будівельних матеріалів;

відведення зазначеним особам у першочерговому порядку земельних ділянок для індивідуального будівництва, садівництва та городництва;

– забезпечення здійснення передбачених законодавством заходів щодо поліпшення житлових і матеріально-побутових умов ветеранів війни, військовослужбовців, а також військовослужбовців, звільнених у запас або відставку [11].

На доповнення до того, районні в містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи сільських, селищних, міських рад уповноважені визначати потребу у послугах із психологічної допомоги, які надаються суб'єктом надання послуг на першому рівні психологічної допомоги (соціально-психологічна підтримка та надання соціальних послуг, зокрема соціальний супровід, соціальна адаптація, консультування). Для отримання психологічної допомоги першого рівня отримувач послуг може звернутися безпосередньо до суб'єкта надання послуг або до структурного підрозділу з питань ветеранської політики та/або структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті (у разі її утворення) ради (пункти 35, 38 Порядку та умов надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб) [6].

Крім того, структурні підрозділи з питань соціального захисту населення виконавчих органів сільських, селищних, міських рад забезпечують військовослужбовців санаторно-курортними путівками та санаторно-курортним лікуванням або виплачують їм компенсацію вартості самостійного санаторно-курортного лікування (п. 13 Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян та виплати їм компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчими органами міських, районних у містах (у разі їх утворення (крім м. Києва) рад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 р. № 187 [12].

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження системи суб'єктів соціального захисту військовослужбовців за законодавством України, зазначимо, що повноваження між ними розподіляються за критерієм наявності у військовослужбовця спеціального статусу ветерана війни та/або за їх відомчою належністю.

Головним державним органом соціального захисту ветеранів війни Міністерство у справах ветеранів України, яке зосередило повноваження щодо безпосереднього здійснення деяких заходів соціального захисту військовослужбовці, а також організаційні (координаційні), методичні та контрольно-наглядові функції щодо забезпечення здійснення цих заходів іншими уповноваженими державними органами та органами місцевого самоврядування, а також спеціалізованими інститутами громадянського суспільства та суб'єктами господарювання приватного сектору економіки. Між Міністерством у справах ветеранів України у межах його повноважень відбувається взаємодія із органами управління військовими формуваннями та правоохоронними органами з військовими формуваннями (Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України та інші) з питань соціального захисту військовослужбовців, які проходять (проходили) військову службу у цих органах. Функціональне навантаження за деякими напрямами соціального захисту військовослужбовців, серед яких, зокрема, їх медичне та житлове забезпечення, несуть одночасно декілька різнорідних рівнів системи соціального захисту військовослужбовців (центральні органи виконавчої влади військово-політичного та цивільного спрямування, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування), перебуваючи між собою у вертикальній та горизонтальній взаємодії

З іншого боку, виплата одноразової грошової допомоги та здійснення широкого кола інших заходів соціального захисту військовослужбовців покладається на органи управління військовими формуваннями та правоохоронні органи з військовими формуваннями за відомчою належністю конкретного військовослужбовця із залученням у встановлених законом випадках до здійснення цих заходів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Значна частина повноважень суб'єктів соціального захисту військовослужбовців викладена з використанням формулювань «вживає заходів», «сприяє», «надає допомогу», «організовує та координує роботу» тощо, які залишають значний простір для довільного тлумачення та невизначеності щодо суб'єкта, який є відповідальним за практичне здійснення заходу соціального захисту щодо того чи іншого військовослужбовця, а також унеможливлює оцінку ефективності діяльності відповідного суб'єкта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дослідницька служба Верховної Ради України. Оглядове досьє щодо проблем законодавчого врегулювання статусу ветеранів війни. 2023. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32836.pdf.
2. Шкуропацький О.І. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту офіцерського складу Збройних Сил України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 22 с.
3. Хортюк Н.В. Правове регулювання соціальних гарантій військовослужбовців за трудовим законодавством України: дис. … докт. філософії: 081 «Право». Харків, 2024. 200 с.
4. Положення про Міністерство у справах ветеранів України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1175. Дата оновлення: 28 травня 2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-%D0%BF#Text.
5. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. Дата оновлення: 25 серпня 2024 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text.
6. Порядок та умови надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 р. № 1338. Дата оновлення: 25 грудня 2024 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text.
7. Положення про Міністерство оборони України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. Дата оновлення: 1 квітня 2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text.
8. Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 154. Дата оновлення: 6 травня 2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-%D0%BF.
9. Положення про Міністерство соціальної політики України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423. Дата оновлення: 1 травня 2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text.
10. Положення про Національну соціальну сервісну службу України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 783. Дата оновлення: 31 грудня 2024 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text.
11. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Дата оновлення: 5 березня 2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text.
12. Порядок забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян та виплати їм компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчими органами міських, районних у містах (у разі їх утворення (крім м. Києва) рад, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 р. № 187. Дата оновлення: 1 січня 2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2006-%D0%BF#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Ковальський В.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.2
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.22

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ТРУДОВОГО ПРАВА

Малєнко О.В.,
асистент кафедри приватного права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID: 0009-0008-5015-1567
e-mail: o.malenco@gmail.com

Малєнко О.В. Теоретико-прикладні аспекти захисту законних інтересів суб'єктів трудового права.

Стаття присвячена комплексному теоретико-правовому дослідженню специфіки реалізації та захисту законних інтересів суб'єктів трудового права в умовах розбудови демократичної та соціальної держави. Встановлено, що в умовах демократичного правопорядку пріоритетним завданням є не лише нормативне закріплення трудових гарантій, а й створення дієвого інструментарію для захисту інтересів, які прямо не трансформовані у суб'єктивні права. Актуальність теми зумовлена необхідністю дослідження аспектів охорони законних інтересів працівників і роботодавців. Розкрито сутність «законного інтересу» як юридичної дозволеності та можливості користуватися певним благом, що не має прямої кореляції з обов'язком контрагента, на відміну від класичного суб'єктивного права. Особливу увагу приділено механізму трансформації законного інтересу в суб'єктивне право на прикладі процедури надання відпустки без збереження заробітної плати. Підкреслено, що законні інтереси не можуть бути реалізовані пасивно, необхідною є активна воля суб'єкта. Обґрунтовано, що реалізація інтересу за згодою сторін створює легітимну основу для виникнення права, яке підлягає правовому захисту. Досліджено адміністративні та юрисдикційні форми захисту через призму діяльності Державної служби України з питань праці та актуальної судової практики. Аргументовано, що державний нагляд спрямований на встановлення паритету між учасниками трудових правовідносин, де захищаючи права працівника як менш захищеної сторони, контролюючі органи водночас охороняють законні інтереси роботодавця від неправомірного втручання, забезпечуючи дотримання меж законності під час перевірок. Крізь призму правових позицій Верховного Суду визначено ключові ознаки законного інтересу, що підлягає судовому захисту: правовий характер, зв'язок із конкретним благом та персоналізація. Виявлено фундаментальну відмінність трудового права від інших галузей приватного права, що полягає у нерозривному зв'язку індивідуального та колективного інтересів. Зроблено висновок, що гарантованість трансформації законного інтересу в захищене суб'єктивне право є фундаментальною умовою існування демократичного правопорядку.

Ключові слова: трудове право, законний інтерес, суб'єктивне право, захист, роботодавець, працівник, баланс інтересів, Держпраці, колективний інтерес.

Malienko O.V. Theoretical and applied aspects of protecting the legitimate interests of labor law subjects.

The article is devoted to a comprehensive theoretical and legal study of the specifics of the implementation and protection of the legitimate interests of labor law subjects within the framework of developing a democratic and social state. It is established that under a democratic legal order, the priority task is not only the normative consolidation of labor guarantees but also the creation of effective tools for protecting interests that are not directly transformed into subjective rights. The relevance of the topic is determined by the necessity of researching the aspects of protecting the legitimate interests of both employees and employers. The essence of «legitimate interest» is revealed as a legal permission and an opportunity to enjoy a certain benefit that lacks a direct correlation with the counterparty's obligation, in contrast to a classical subjective right.

Special attention is paid to the mechanism of transforming a legitimate interest into a subjective right, using the procedure for granting unpaid leave as an example. It is emphasized that legitimate interests cannot be realized passively; the active will of the subject is required. It is substantiated that

the realization of an interest by mutual consent of the parties creates a legitimate basis for the emergence of a right subject to legal protection. The author examines administrative and jurisdictional forms of protection through the prism of the activities of the State Labor Service of Ukraine and current judicial practice. It is argued that state supervision is aimed at establishing parity between the participants of labor legal relations; while protecting the rights of the employee as the less protected party, the regulatory authorities simultaneously safeguard the legitimate interests of the employer against unlawful interference, ensuring compliance with the boundaries of legality during inspections.

Through the lens of the Supreme Court's legal positions, key features of a legitimate interest subject to judicial protection are identified: its legal nature, connection with a specific benefit, and personalization. A fundamental difference between labor law and other branches of private law is identified, consisting in the inseparable connection between individual and collective interests. It is concluded that the guaranteed transformation of a legitimate interest into a protected subjective right is a fundamental condition for the existence of a democratic legal order.

Key words: labor law, legitimate interest, subjective right, protection, employer, employee, balance of interests, State Labor Service, collective interest.

Постановка проблеми. Фундаментом демократичного правового порядку є наявність реальної можливості захисту прав та інтересів суб'єктів правовідносин усіма способами, які не заборонені законом. На сьогодні пріоритетним завданням юридичної науки і практики є не лише нормативне розширення арсеналу засобів захисту прав та інтересів, а й створення умов для їх ефективної апробації у правозастосовній діяльності.

Забезпечення законних прав та інтересів учасників трудових відносин є фундаментальним атрибутом правової та соціальної держави. Демократичний устрій передбачає не лише формальне проголошення трудових гарантій, а й розбудову дієвого інструментарію, який дозволяє суб'єктам трудового права ефективно реалізовувати свої прагнення та відновлювати порушений баланс інтересів.

Функціонування України як соціальної держави безпосередньо залежить від рівня захищеності прав та інтересів суб'єктів трудового права. Створення умов, за яких індивідуальні та колективні інтереси суб'єктів трудового права визнаються державою та забезпечуються надійними механізмами захисту, є обов'язковим елементом утвердження прав і свобод людини в сучасному суспільстві та дозволяє мінімізувати конфліктність у трудовій сфері та забезпечити реальну свободу праці. Вибір форми захисту трудових прав та законних інтересів обумовлений сутністю таких прав та інтересів.

Метою статті є теоретичне дослідження специфіки реалізації законних інтересів у сфері трудового права, визначення правового інструментарію їх захисту, а також аналіз форм захисту інтересів працівників і роботодавців через призму актуальної судової практики.

Стан опрацювання. Теоретико-методологічне підґрунтя для вивчення механізмів охорони та захисту інтересів у сфері праці сформовано такими вітчизняними науковцями, як Н. Болотіна, В. Бурак, Н. Гетьманцева, М. Іншин, І. Лагутіна, В. Щербина та О. Ярошенко та ін.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан трудоправової думки характеризується зміщенням фокусу на захист суб'єктивних прав працівників та роботодавців, тоді як теоретичні аспекти охорони та захисту законних інтересів цих суб'єктів залишаються фрагментарними.

В юридичній літературі законний інтерес визначають як «можливість» суб'єкта користуватися певним благом, проте без чіткого визначення виду та міри дозволеної поведінки та без можливості вимагати виконання певних дій іншими особами. При цьому, варто врахувати те, що суб'єктивному праву одного суб'єкта завжди відповідає юридичний обов'язок іншого, натомість законний інтерес такої кореляції не має. Законному інтересу не кореспондує чіткий обов'язок контрагента, в свою чергу, суб'єктивне право не може існувати без кореспондуючого обов'язку іншого суб'єкта [1, с. 87].

Законний інтерес зазвичай прямо не закріплений в правових нормах і виступає як правова можливість, яка забезпечується загальними принципами права та його соціальною сутністю, а тому рівень гарантій захисту законних інтересів має свої особливості порівняно із захистом чітко визначених суб'єктивних прав. Так як законний інтерес не підкріплений конкретним юридичним приписом щодо зобов'язаної сторони, то інструментарій його захисту є об'єктивно обмеженим порівняно із захистом суб'єктивних прав. Незважаючи на це, законні інтереси захищаються зако-

ном, зокрема шляхом надання їхнім носіям права звернутися до судової чи іншої форми захисту [2].

Категорія законного інтересу в трудовому праві не може розглядатися як ізольована юридична конструкція, оскільки він повинен відповідати основоположним принципам трудового права та нормам трудового законодавства. Законний інтерес у сфері найманої праці виступає, з одного боку, як нормативно визначена можливість чи дозволеність, а з іншого - як інструмент задоволення потреб суб'єктів трудових правовідносин, за умови, що такі потреби не суперечать державним інтересам.

Оскільки законний інтерес є формою юридичної дозволеності, його практична реалізація суб'єктами трудового права призводить до виникнення певного обсягу правомочностей. При реалізації положень трудового законодавства, в яких відсутнє класичне закріплення суб'єктивного права, але міститься юридична дозволеність, учасники трудових відносин наділяються правами. Й саме ці права, набуті працівником або роботодавцем у межах дозволеної поведінки, стають об'єктом правової охорони та захисту, а норма закону створює легітимну основу для такого захисту.

Реалізація законного інтересу суб'єктами трудового права знаходить своє яскраве відображення у процедурі надання відпустки без збереження заробітної плати за згодою сторін, де ключову роль відіграє узгодження волевиявлень працівника та роботодавця. Так, відповідно до ч.1 ст. 26 Закону України «Про відпустки», за сімейними обставинами та з інших причин працівнику може надаватися відпустка без збереження заробітної плати на термін, обумовлений угодою між працівником та власником або уповноваженим ним органом, але не більше 30 календарних днів на рік [3]. Оскільки закон не покладає на роботодавця імперативного обов'язку задовольняти таке прохання працівника, відповідна норма Закону України «Про відпустки» спрямована на реалізацію працівником саме його законного інтересу, що, в свою чергу, залежить від волевиявлення власника підприємства, установи, організації. Проте з моменту погодження заяви та видання відповідного наказу роботодавцем цей інтерес трансформується у повноцінне суб'єктивне право працівника на відпочинок. За таких умов зміна позиції роботодавця вже не може бути підставою для притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності за відсутність останнього на робочому місці.

Отже, реалізація законного інтересу детермінована можливістю захисту суб'єктивного права, що виникає на його основі. Право на звернення за захистом у разі порушення як прав, так і законних інтересів виступає фундаментальною гарантією існування останніх. Відповідно, специфіка законних інтересів у трудових правовідносинах полягає в тому, що працівник не може в односторонньому порядку вимагати від роботодавця задоволення своїх потреб. Проте, після успішної реалізації такого інтересу за згодою роботодавця, такий інтерес трансформується у повноцінне право, яке підлягає правовому захисту.

Як бачимо, суб'єктивне право виступає інструментом, за допомогою якого законний інтерес трансформується у конкретний результат. А це означає, що законні інтереси суб'єктів трудового права не можуть бути втілені у життя пасивно, вони потребують ініціативної поведінки суб'єкта та наявності правового механізму, передбаченого законодавцем. Без законодавчо закріплених інструментів та без прояву активної волі самого суб'єкта трудового права, законний інтерес залишається лише декларативною можливістю, що не знаходить практичного втілення. А тому, правовий захист законного інтересу стає можливим через захист суб'єктивного права, що виникло в результаті його реалізації. Таким чином, гарантованість захисту законних інтересів у сфері найманої праці є обов'язковою умовою існування таких інтересів.

Для забезпечення законних інтересів учасників трудових правовідносин застосовуються такі правові категорії, як охорона та захист. При цьому зміст поняття «охорона законних інтересів» є значно ширшим порівняно із змістом поняття «захист законних інтересів». Охорона інтересів реалізується через систему правових норм, які створюють умови для вільного здійснення суб'єктом трудового права своїх інтересів. Натомість захист законних інтересів зосереджений на використанні юридичного інструментарію, спрямованого на поновлення інтересів у разі їх порушення, а також на врегулювання конфліктів та розбіжностей, які виникають між сторонами.

У доктрині трудового права захист прав та законних інтересів працівників розглядають як цілісний комплекс матеріальних, організаційних і процесуальних інструментів, які спрямовані на запобігання порушенням трудового законодавства та на їх припинення, а також на відновлення

порушених прав та відшкодування шкоди. Важливо, що такий захист не обмежується лише втручанням державних чи уповноважених державою органів, а й передбачає активну діяльність самих учасників трудових правовідносин, спрямовану на усунення будь-яких перешкод у реалізації прав та їх захист [4, с. 120–131].

Для захисту трудових прав та інтересів суб'єкти трудового права можуть обрати різні форми захисту. На думку М. Іншина «під формами захисту трудових прав працівників доцільно розглядати правовий комплекс особливих юридичних процедур, які можуть здійснювати правозастосовні та правозахисні органи (інституції, особи), і безпосередньо працівники в межах відповідного правозахисного процесу, що мають на меті реальне відновлення порушених трудових прав та подальшу передбачену чинними нормативноправовими актами відповідну компенсацію за їх порушення матеріального, морального чи організаційно-правового характеру» [5, с.70].

Традиційно форми захисту класифікують на юрисдикційну та неюрисдикційну, де перша реалізується державними та іншими компетентними органами, а друга - самостійно суб'єктами трудового права шляхом обрання того чи іншого способу врегулювання конфлікту чи вирішення спору.

Попри те, що національне трудове законодавство не містить чітких положень щодо форми захисту законних інтересів працівника чи роботодавця, відсутність таких прямих вказівок не заперечує правомірність самого процесу їхнього захисту. Більше того, дефіцит конкретної правової регламентації механізмів та шляхів реалізації захисту законних інтересів не може розцінюватися як заборона або неможливість здійснення такого захисту.

У межах дослідження внутрішньодержавних юрисдикційних способів гарантування та захисту трудових прав та законних інтересів, ключового значення набуває розгляд ролі судів та Державної служби України з питань праці. Ці органи виступають суб'єктами, що здійснюють контроль за додержанням законодавства про працю та відновленням порушених прав та законних інтересів працівників та роботодавців.

Так, відповідно до пп. 6) п.4 Положення про Державну службу України з питань праці, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 року №96, Державна служба України з питань праці (Держпраці) здійснює державний контроль за додержанням законодавства про працю юридичними особами, у тому числі їх структурними та відокремленими підрозділами, які не є юридичними особами, та фізичними особами, які використовують найману працю [6].

Як бачимо, адміністративний механізм захисту орієнтований передусім на забезпечення прав та законних інтересів працівника. Оскільки Держпраці здійснює нагляд за дотриманням правових норм саме з боку роботодавців, це відображає прагнення законодавця збалансувати статус працівника як менш захищеної сторони трудового договору. Водночас помилково було б вважати, що функціонал контролюючих органів повністю виключає підтримку інтересів роботодавця, оскільки законність є універсальною цінністю для обох сторін. Такий підхід зумовлений соціальною роллю держави, яка намагається урівняти можливості найманої особи та роботодавця. А тому, державний нагляд не має однобічного характеру, адже забезпечуючи дотримання законності, органи Держпраці де-факто захищають і законні інтереси роботодавця від неправомірних претензій чи дестабілізації робочих процесів.

Так, Державна служба України з питань праці активно консультує роботодавців, акцентуючи увагу на превентивних заходах, онлайн-інструментах та роз'ясненні змін у законодавстві. Роботодавці можуть отримати відповіді через офіційний вебсайт Державної служби України з питань праці, сервіс «Повідомити про правопорушення», сервіс «Інтерактивний інспектор» та ін.

Водночас, інспектори Держпраці при здійсненні своїх повноважень не повинні порушувати прав та інтересів роботодавців, щодо яких ініційовано перевірку. Недотримання встановленого порядку проведення перевірок з боку інспекторів Держпраці зумовлюють необхідність застосування роботодавцем засобів захисту своїх інтересів, зокрема дії органу контролю можуть бути оскаржені до суду. Наприклад, при проведенні інспектором Держпраці перевірки підприємства, установи, організації на підставі скарги фізичної особи обсяг контрольних заходів має бути суворо обмежений питаннями, зазначеними у такій скарзі. Будь-які спроби інспекторів Держпраці виявити порушення, що не стосуються суті звернення (наприклад, перевірка цивільно-правових угод або загальних графіків виплати зарплати за умови скарги щодо виплати заробітної плати за час відпустки), трактуються судами як вихід за межі законних повноважень. Вихід за межі окресленого предмета перевірки є протиправним та є підставою для скасування накладених санкцій. Яскравим прикладом вказаного

є постанова Верховного Суду від 17.03.2021 року у справі № 500/2878/18, де скарга працівника стосувалася невиплати йому компенсації за невикористані дні щорічної відпустки, проте інспектор задокументував порушення щодо форми трудових договорів з іншими працівниками та щодо періодичності виплати заробітної плати іншим працівникам. Суд постановив, що контролер перевищив свої повноваження вийшовши за межі предмета перевірки [7].

Таким чином, Державна служба України з питань праці реалізуючи свої повноваження зобов'язана уникати будь-яких неправомірних дій щодо роботодавця, фактично забезпечуючи охорону його законних інтересів від необґрунтованого чи незаконного втручання.

Отже, діяльність Державної служби України з питань праці, як контрольно-наглядового органу у сфері праці, спрямована на встановлення паритету між учасниками трудових відносин. Забезпечуючи дотримання правових норм, ці органи фокусуються на захисті прав та інтересів найманих працівників, водночас дотримання меж законності сприяє недопущенню порушення прав та інтересів роботодавців. При цьому, через систему нагляду та контролю держава підтримує баланс інтересів працівників і роботодавців у трудо-правовій сфері.

У науковій спільноті існує позиція, згідно з якою законні інтереси, на відміну від суб'єктивних прав, не підлягають судовому захисту. Стверджують, що юрисдикційний захист поширюється виключно на суб'єктивні права, тоді як розв'язання конфліктів, що виникають навколо законних інтересів, має відбуватися через примирювально-посередницькі та узгоджувальні процедури.

Однак, Верховний Суд у постанові від 20 лютого 2019 року у справі №522/3665/17 сформував правову позицію, відповідно до якої «судовому захисту в адміністративному судочинстві підлягає законний інтерес, який має такі ознаки:

(а) має правовий характер, тобто перебуває у сфері правового регулювання; (б) пов'язанний з конкретним матеріальним або нематеріальним благом; (в) є визначеним. Благо, на яке спрямоване прагнення, не може бути абстрактним або загальним. У позовній заяві особа повинна зазначити, який саме її інтерес порушено та в чому він полягає; (г) є персоналізованим (суб'єктивним). Тобто належить конкретній особі - позивачу (на це вказує слово «її»); (д) суб'єктом порушення позивач вважає суб'єкта владних повноважень» [8].

Екстраполяція вказаних правових висновків Верховного Суду у сферу трудового права дозволяє виявити особливості захисту інтересів суб'єктів трудових правовідносин. Так, вимоги Верховного Суду щодо правового характеру інтересу означають, що працівник не може оскаржити дії роботодавця лише тому, що вони йому «не подобаються». Тобто, інтерес має ґрунтуватися на нормах закону або умовах колективного договору. Благо у трудо-правовій сфері, яке бажає отримати, наприклад, працівник, не може бути абстрактним. У даному випадку працівник повинен чітко вказати, на яке саме благо він претендує (наприклад, не просто «справедливе ставлення», а «включення працівника до списку осіб, які направляються на підвищення кваліфікації»). Якщо інтерес не матеріалізований у конкретну вимогу, суд, спираючись на позицію Верховного Суду, може визнати його «абстрактним». Ознака персоналізованості інтересу, на яку вказав Верховний Суд, має специфічний прояв у трудовому праві. Так, з однієї сторони, працівник може захищати тільки «свій» інтерес, що підкреслює індивідуальну природу більшості трудових спорів, а з іншої сторони, фундаментальною ознакою трудового права є наявність колективного інтересу, а захистити чи задовольнити колективний інтерес неможливо для одного працівника, не задовольнивши його для всіх інших. Наприклад, страйк є виключно колективним інструментом, який надається працівникам для забезпечення та захисту своїх соціально-економічних прав і інтересів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що категорія законного інтересу в трудовому праві не є лише теоретичною абстракцією, а є самостійною правовою категорією, яка виступає як юридична дозволеність, спрямована на задоволення потреб суб'єктів трудового права, що не суперечать державним інтересам. На відміну від суб'єктивного права, законний інтерес не має прямої кореляції з чітким юридичним обов'язком контрагента, що зумовлює обмеженість інструментарію його захисту. За допомогою адміністративного механізму захисту прав у сфері праці здійснюється не лише захист інтересів працівника, як менш захищеної сторони трудових відносин, а й забезпечується охорона законних інтересів роботодавця. Законний інтерес, який підлягає судовому захисту, визначається такими ознаками, як правовий характер, персоналізація та зв'язок із конкретним матеріальним благом. Водночас, фундаментальна ознака трудового права проявляється у нерозривному зв'язку індивідуального та колективного інтересів. Захист інтересів суб'єктів трудових відносин відбувається переважно через інструментарій захисту набутих

суб'єктивних прав, що виникають на основі реалізованого інтересу. Наявність ефективних механізмів такої трансформації та подальшого захисту є обов'язковим атрибутом правового порядку в соціально-орієнтованій державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ходак С.М. Категорія інтересу в сімейному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2020. – 184 с. URL: https://ukd.edu.ua/sites/default/files/2021-04/%D0%B4%D0 %82_prot.pdf (дата звернення: 20.02.2026).
2. Малєнко О.В. Захист законних інтересів у трудовому праві. Захист прав та інтересів особи в умовах реформування приватного права в Україні: збірник наукових праць учасників круглого столу (28 лютого 2025 року) / [редкол.: Музика Л.А., Федосєєва Т.Р., Ханик-Посполітак Р.Ю.]; Національний університет «Києво-Могилянська академія», Факультет правничих наук, Кафедра приватного права. Київ: НаУКМА, 2025. С. 42-47. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/35386 (дата звернення: 27.01.2026).
3. Про відпустки: Закон України від 15 листопада 1996 року №504/96-ВР: станом на 12.10.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 26.02.2026).
4. Бурак В. Система правового захисту трудових прав та законних інтересів працівників в Україні. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2016. № 63. С. 120-131. DOI: http://dx.doi.org/10.30970/vla.2016.63.5130 (дата звернення: 21.02.2026).
5. Іншин М. Значення захисту трудових прав працівників у становленні правової держави. Вісник Національної академії правових наук України - Вісник НАПрНУ № 2. 2014 р. С. 66-71. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-66-71.pdf (дата звернення: 20.02.2026).
6. Положення про Державну службу України з питань праці, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 року № 96. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text (дата звернення: 26.02.2026).
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 17.03.2021 року у справі № 500/2878/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/95615956 (дата звернення: 26.02.2026).
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 20 лютого 2019 року у справі № 522/3665/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80167902?fbclid=IwAR1vuX3vQDfNtwftMsTyvzaJlbLRW8g9kxfbykcNkbwmiGe2WWQDrOLE5zU (дата звернення: 26.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Малєнко О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.2:352
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.23

ГАРАНТІЇ ТРУДОВИХ ПРАВ ПОСАДОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Папуч Ю.В.,
аспірант 4 курсу, кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0004-8587-4635

Папуч Ю.В. Гарантії трудових прав посадових осіб органів місцевого самоврядування: проблеми реалізації та перспективи вдосконалення.

У статті здійснено комплексне дослідження гарантій трудових прав посадових осіб органів місцевого самоврядування як складової їх спеціального правового статусу. Обґрунтовано, що вказані гарантії мають подвійну правову природу, оскільки формуються на перетині трудового, муніципального, адміністративного та соціального законодавства. Визначено, що трудові права посадових осіб органів місцевого самоврядування не обмежуються загальними правами працівника, передбаченими Конституцією України та Кодексом законів про працю України, а конкретизуються спеціальними гарантіями проходження служби, стабільності правового статусу, належної оплати праці, професійного розвитку, соціального забезпечення, відпочинку, захисту від незаконного звільнення та ефективного оскарження кадрових рішень. Доведено, що чинне нормативне регулювання гарантій трудових прав посадових осіб органів місцевого самоврядування є фрагментарним і не забезпечує достатнього рівня правової визначеності. Така фрагментарність зумовлена одночасним застосуванням положень Конституції України, Кодексу законів про працю України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», підзаконних актів щодо оплати праці та спеціальних норм, ухвалених на період дії воєнного стану. Окреслено основні проблеми реалізації гарантій трудових прав: невизначеність співвідношення загального трудового і спеціального службового законодавства; нестабільність матеріальних гарантій та надмірна залежність оплати праці від підзаконного регулювання; недостатня чіткість процедур кадрових рішень; слабкість превентивних і відновлювальних механізмів захисту; вплив воєнного стану на обсяг окремих трудових гарантій. Запропоновано авторську класифікацію гарантій трудових прав посадових осіб органів місцевого самоврядування на нормативно-правові, організаційно-службові, матеріально-фінансові, соціально-забезпечувальні та процедурно-захисні. Зроблено висновок про необхідність систематизації законодавства, чіткого закріплення меж застосування Кодексу законів про працю України до службових відносин в органах місцевого самоврядування, удосконалення моделі оплати праці, посилення процедурних гарантій при прийнятті, проходженні та припиненні служби, а також гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами місцевої демократії та публічної служби.

Ключові слова: гарантії трудових прав, посадова особа, органи місцевого самоврядування, служба в органах місцевого самоврядування, муніципальна служба, оплата праці, соціальний захист, трудові спори.

Papuch Y.V. Guarantees of labour rights of local self-government officials: problems of implementation and prospects for improvement.

The article presents a comprehensive study of the guarantees of labour rights of local self-government officials as an integral element of their special legal status. It is argued that these guarantees have a dual legal nature, because they are formed at the intersection of labour, municipal, administrative and social legislation. Labour rights of local self-government officials are not limited to the general rights of an employee guaranteed by the Constitution of Ukraine and the Labour Code of Ukraine; they are specified

through special guarantees related to access to service, stability of official status, fair remuneration, professional development, social security, rest, protection against unlawful dismissal and effective challenge of personnel decisions. The article proves that the current legal regulation of labour-right guarantees for local self-government officials remains fragmented and does not ensure a sufficient level of legal certainty. This fragmentation results from the simultaneous application of the Constitution of Ukraine, the Labour Code of Ukraine, the Law of Ukraine 'On Local Self-Government in Ukraine', the Law of Ukraine 'On Service in Local Self-Government Bodies', subordinate legislation on remuneration and special norms adopted for the period of martial law. The main implementation problems are identified as follows: uncertain correlation between general labour law and special service legislation; instability of material guarantees and excessive dependence of remuneration on subordinate regulation; insufficient procedural clarity of personnel decisions; weakness of preventive and restorative remedies; and the impact of martial law on the scope of certain labour guarantees. The author proposes a classification of guarantees of labour rights of local self-government officials into normative-legal, organisational-service, material-financial, social-security and procedural-protective guarantees. It is concluded that there is a need for legislative systematisation, a clearer determination of the limits of application of the Labour Code of Ukraine to service relations in local self-government bodies, improvement of the remuneration model, strengthening of procedural guarantees at the stages of recruitment, service and dismissal, as well as harmonisation of national regulation with European standards of local democracy and public service.

Key words: guarantees of labor rights, local self-government official, local self-government bodies, service in local self-government bodies, municipal service, remuneration, social protection, labor disputes.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування публічної влади, децентралізації та дії воєнного стану питання гарантій трудових прав посадових осіб органів місцевого самоврядування набуває не лише теоретичного, а й прикладного значення. Конституція України закріплює право на працю, належні умови праці, своєчасне одержання винагороди за працю та право на судовий захист [1]. Водночас Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» визначає службу в органах місцевого самоврядування як професійну, на постійній основі діяльність громадян України, спрямовану на реалізацію територіальною громадою права на місцеве самоврядування [2]. Це свідчить про особливу природу відповідних правовідносин, у яких поєднуються трудові та публічно-службові елементи.

Значення цієї проблематики посилюється тим, що в умовах повномасштабної війни органи місцевого самоврядування забезпечують життєдіяльність територіальних громад і безперервність базових послуг. У науковій літературі підкреслюється, що саме місцеве самоврядування стало одним із найбільш адаптивних рівнів публічного управління, а отже кадрова стійкість органів місцевого самоврядування прямо пов'язана з належним рівнем трудових гарантій їх посадових осіб [3, с. 26-27].

Міжнародним орієнтиром у цій сфері виступає Європейська хартія місцевого самоврядування, стаття 6 якої вимагає формувати такі умови служби працівників органів місцевого самоврядування, які дозволяють залучати висококваліфікований персонал і забезпечувати належні можливості професійної підготовки, винагороди та просування по службі [4]. Таким чином, гарантії трудових прав у сфері місцевого самоврядування мають включати не лише захист від порушень, а й позитивні умови для стабільної професійної діяльності.

У доктрині вже досліджувалися юридичні гарантії у сфері зайнятості, конституційні гарантії трудових прав, правова природа служби в органах місцевого самоврядування, питання оплати праці в органах місцевого самоврядування та окремі аспекти захисту трудових прав спеціальних категорій працівників. Проте комплексний аналіз саме гарантій трудових прав посадових осіб органів місцевого самоврядування з урахуванням воєнного стану, кадрової нестабільності та відкладеної законодавчої модернізації залишається актуальним.

Метою статті є комплексний аналіз гарантій трудових прав посадових осіб органів місцевого самоврядування, виявлення ключових проблем їх реалізації та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення законодавства у відповідній сфері. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, використаних під час аналізу Конституції України, Кодексу законів про працю України, законодавства про службу в органах місце-

вого самоврядування та спеціальних актів воєнного часу. Застосування зазначених методів дало змогу визначити місце відповідних гарантій у структурі правового статусу посадової особи та зіставити загальнотрудові і спеціальні службові гарантії.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика гарантій трудових прав посадових осіб органів місцевого самоврядування не є новою для вітчизняної юридичної науки, однак ступінь її комплексного опрацювання залишається недостатнім. У наукових працях досліджувалися окремі аспекти правового статусу посадових осіб органів місцевого самоврядування, особливості проходження служби в органах місцевого самоврядування, питання вдосконалення понятійно-категоріального апарату у цій сфері, а також окремі гарантії трудових і службових прав. Зокрема, К.А. Гусейнов аналізував службу в органах місцевого самоврядування крізь призму уточнення її дефініції, що має важливе значення для правильного визначення змісту правового статусу відповідних посадових осіб. Р.С. Шелудяков та Н.Г. Артюх досліджували загальнотеоретичні підходи до розуміння та класифікації юридичних гарантій, що становить методологічну основу для характеристики гарантій трудових прав у спеціальних сферах зайнятості. С.В. Сисюк та Н.В. Шагай приділили увагу нормативно-правовим і організаційним засадам оплати праці в органах місцевого самоврядування, що дозволяє розглядати матеріальне забезпечення як одну з ключових гарантій належної реалізації трудових прав.

Окремий напрям наукових досліджень стосується функціонування місцевого самоврядування та забезпечення прав людини в умовах воєнного стану. У цьому контексті заслуговують на увагу праці Ю.М. Рижук та О. Батанова, у яких висвітлюються особливості діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного часу, трансформація їх правового становища та нові виклики у сфері реалізації прав людини. Разом із тим зазначені дослідження зосереджені переважно на загальних питаннях функціонування місцевого самоврядування або окремих напрямах правового регулювання, тоді як гарантії трудових прав посадових осіб органів місцевого самоврядування як цілісна система правових, організаційних, матеріальних і процедурних засобів захисту залишаються розкритими лише фрагментарно.

Отже, аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що в юридичній доктрині відсутнє комплексне сучасне дослідження гарантій трудових прав посадових осіб органів місцевого самоврядування з урахуванням поєднання норм трудового законодавства, спеціального законодавства про службу в органах місцевого самоврядування, законодавчих змін воєнного часу та актуальних потреб удосконалення правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Гарантії трудових прав посадових осіб органів місцевого самоврядування доцільно визначати як систему встановлених законом і організаційно забезпечених правових, матеріально-фінансових та процедурних засобів, які уможливлюють реальне здійснення права на службу, стабільне проходження служби, належну оплату праці, професійний розвиток та захист від незаконних кадрових рішень. Таке розуміння відповідає загальнодоктринальному підходу, за яким юридичні гарантії є засобами реалізації, охорони та захисту прав.

У структурі цих гарантій можна виокремити По-перше, нормативно-змістовні гарантії – це конституційне та законодавче закріплення трудових прав, принципів служби, правил рівного доступу до служби, основ правового статусу посадової особи. По-друге, організаційно-службові гарантії – це процедури вступу на службу, проходження служби, оцінювання, просування, переведення, припинення служби, а також правила добору та кадрового резерву. По-третє, матеріально-фінансові гарантії – належний рівень і структура оплати праці, інші виплати, гарантії часу відпочинку, відпусток, соціально-побутового забезпечення. По-четверте, професійно-розвивальні гарантії – можливості професійного навчання, підвищення кваліфікації, кар'єрного зростання, реалізації службового потенціалу. По-п'яте, процедурно-захисні гарантії – право на мотивоване кадрове рішення, на оскарження, на судовий захист, на поновлення порушеного права та компенсацію шкоди [5, с. 230-231].

Конституційна основа гарантій трудових прав посадових осіб органів місцевого самоврядування формується насамперед статтею 43 Конституції України, яка охоплює право на працю, заборону примусової праці, право на безпечні й здорові умови праці, гарантії своєчасної та не нижчої від визначеної законом оплати праці, а також захист від незаконного звільнення [1]. У зв'язку з цим гарантії трудових прав посадових осіб органів місцевого самоврядування не можуть розглядатися ізольовано від загальних конституційних гарантій праці, однак їх зміст не вичерпується ними, оскільки в межах служби в органах місцевого самоврядування виникають додаткові

вимоги до порядку вступу на службу, кар'єрного просування, дисциплінарної відповідальності, підстав і процедур припинення служби, а також до професійної етики та підзвітності.

При цьому служба в органах місцевого самоврядування є видом публічної служби і має особливий правовий режим. У науковій літературі підкреслюється, що вона поєднує професійну службову діяльність, виконання завдань публічної влади та наділення особи владними повноваженнями [6, с. 18-19]. Однак ця спеціальність не усуває трудової природи значної частини правовідносин, пов'язаних з робочим часом, оплатою праці, відпустками, гарантіями при звільненні та захистом прав. Саме тому принципово важливим є чітке розмежування того, коли застосовується спеціальне службове регулювання, а коли – загальні положення трудового права.

Першою системною проблемою є фрагментарність нормативного регулювання. Гарантії трудових прав посадових осіб органів місцевого самоврядування розміщені у великій кількості джерел: Конституції України, Кодексу законів про працю України, законі про службу в органах місцевого самоврядування, підзаконних актах про оплату праці та спеціальному законодавстві воєнного часу. Така розпорошеність знижує рівень правової визначеності. У доктрині слушно наголошується, що несистемність законодавства про публічну службу ускладнює однакове застосування норм і послаблює ефективність правозахисту. Для посадових осіб органів місцевого самоврядування це означає, що фактичний обсяг гарантій нерідко залежить від тлумачення конкретного суб'єкта владних повноважень.

Другою проблемою є нечітке співвідношення загального трудового законодавства і спеціального законодавства про службу в органах місцевого самоврядування. З одного боку, служба в органах місцевого самоврядування є видом публічної служби, отже, природно, що на неї поширюються спеціальні правила. З іншого боку, ця спеціальність не усуває трудової природи значної частини правовідносин, пов'язаних із робочим часом, відпочинком, оплатою праці, відпустками, гарантіями при звільненні тощо [6, с. 18]. Однак спеціальний закон не містить вичерпної відповіді на питання, в яких випадках і в якому порядку норми Кодексу законів про працю України підлягають субсидіарному застосуванню. У результаті в правозастосуванні виникає нестійка ситуація: загальні трудові гарантії формально зберігаються, але механізм їх реалізації для службовців органів місцевого самоврядування залишається недостатньо визначеним.

Третім проблемним блоком є матеріально-фінансові гарантії. Сучасні дослідження у сфері оплати праці в органах місцевого самоврядування переконливо доводять, що стабільність кадрового складу, мотивація та доброчесність службовців безпосередньо пов'язані з прозорою й справедливою моделлю заробітної плати [7, с. 347-349]. Разом із тим чинна система суттєво залежить від підзаконного регулювання, насамперед постанови Кабінету Міністрів України від 09 березня 2006 року за № 268 «Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів» [8]. Коли значна частина фактичного доходу формується за рахунок премій та надбавок, гарантія передбачуваної винагороди за працю послаблюється, а фіксований оклад втрачає роль головного гарантійного елементу.

Четверту групу проблем становлять процедурно-захисні гарантії. У законодавстві недостатньо чітко врегульовані питання мотивування окремих кадрових актів, стандарти повідомлення працівника, способи фіксації його ознайомлення з рішенням, процедура врахування заперечень чи пояснень, внутрішні механізми перегляду кадрового рішення до звернення до суду. Унаслідок цього навіть за формального існування права на захист працівник нерідко опиняється у менш вигідному становищі через складність доведення порушення процедури. Дослідження захисту трудових прав спеціальних категорій працівників показують, що саме процедурні порушення часто зумовлюють незаконні звільнення та судові спори. [9, ст. 328].

П'ятою проблемою є трансформація гарантій трудових прав в умовах воєнного стану. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» поширив спеціальний режим трудового регулювання також на проходження служби в органах місцевого самоврядування [10]. Паралельно законодавство про воєнний стан допустило призначення на окремі посади без конкурсного відбору на період дії особливого режиму. Такі рішення були обумовлені потребою оперативного кадрового комплектування, однак вони послабили класичні гарантії рівного доступу до служби, відкритості процедур та передбачуваності службового статусу. Це формує тимчасовий, нестабільний статус службовця, який не сприяє довгостроковій кадровій мотивації й у певних випадках може суперечити завданню збереження інституційної пам'яті та професійної наступності у місцевому самоврядуванні.

Окремим чинником невизначеності залишається відкладене введення в дію нового Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» 2023 року [11]. З одного боку, його прийняття засвідчує прагнення модернізувати муніципальну службу. З іншого – фактичне продовження дії моделі 2001 року при одночасному існуванні нового, але не введеного в дію закону, ускладнює прогнозованість кадрового регулювання. Це знижує стабільність правового статусу посадових осіб і відтерміновує системне оновлення гарантій трудових прав.

Удосконалення правового регулювання має здійснюватися за кількома напрямами. Необхідно законодавчо закріпити чіткий механізм співвідношення КЗпП України і спеціального законодавства про службу в органах місцевого самоврядування, виходячи з презумпції субсидіарного застосування загального трудового законодавства у всіх випадках, коли спеціальний закон прямо не встановлює інший режим. Таке рішення сприятиме правовій визначеності, зменшить кількість колізій та забезпечить єдність судової практики.

Також, доцільно посилити матеріально-фінансові гарантії. Структура заробітної плати посадових осіб органів місцевого самоврядування має бути більш прогнозованою, зрозумілою та менш залежною від надмірної дискреції керівництва. З урахуванням сучасних наукових висновків доцільно підтримати таку модель оплати праці, за якої переважає гарантована фіксована частина, а стимулюючі виплати виконують дійсно заохочувальну, а не компенсаторну функцію [7, с. 354-355].

Необхідною є також деталізація кадрових процедур і розвиток гарантій професійного навчання та просування по службі відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування [4].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави дійти висновку, що гарантії трудових прав посадових осіб органів місцевого самоврядування є складним багаторівневим елементом їх правового статусу, який поєднує конституційні, трудові, службові та процедурні компоненти.

Нормативне регулювання цих гарантій має міжгалузевий характер, однак його ефективність знижується через фрагментарність джерел, нечіткість співвідношення загального трудового і спеціального службового законодавства, а також значну залежність матеріально-фінансових гарантій від підзаконного регулювання.

Найбільш актуальними проблемами є недостатня визначеність процедурних стандартів у кадровій сфері, нестабільність системи оплати праці, трансформація класичних гарантій у період воєнного стану та відкладене введення в дію нового Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» 2023 року № 3077-IX.

Перспективи вдосконалення пов'язані із систематизацією законодавства, закріпленням прямого правила субсидіарного застосування Кодексу законів про працю України, посиленням гарантованої частини заробітної плати та нормативною деталізацією кадрових процедур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 31.03.2026).
2. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 р. № 2493-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14 (дата звернення: 31.03.2026).
3. Рижук Ю. М. Забезпечення органами місцевого самоврядування прав людини в умовах воєнного стану. Київський часопис права. 2022. № 4. С. 25-30. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2022.4.3.
4. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення: 31.03.2026).
5. Шелудяков Р. С., Артюх Н. Г. Поняття та класифікація юридичних гарантій у сфері зайнятості населення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 90, ч. 2. С. 230-236. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.2.33.
6. Гусейнов К. А. Служба в органах місцевого самоврядування: до питання вдосконалення дефініції. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2021. Т. 32 (71), № 3. С. 18-21. DOI: https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.3/04.
7. Сисюк С. В., Шагай Н. В. Нормативно-правові й організаційні основи оплати праці та її обліку в органах місцевого самоврядування. *Бізнес Інформ.* 2024. № 10. С. 346-355. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-10-346-355.
8. Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів: постанова Кабінету Міністрів

України від 09.03.2006 р. № 268. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2006-п (дата звернення: 31.03.2026).
9. Батанов О. Місцеве самоврядування в Україні в умовах воєнного стану. *Право України*. 2024. № 6. С. 9-13. DOI: 10.33498/louu-2024-06-009.
10. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20 (дата звернення: 31.03.2026).
11. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 02.05.2023 р. № 3077-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20 (дата звернення: 31.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 31.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Папуч Ю.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.227
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.24

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У ЗВ'ЯЗКУ З ВІДСУТНІСТЮ ПРАЦІВНИКА НА РОБОТІ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Соловйов В.М.,
аспірант кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0006-4789-5552

Соловйов В.М. Зарубіжний досвід правового регулювання припинення трудових відносин у зв'язку з відсутністю працівника на роботі та можливості його використання в Україні.

У статті досліджено зарубіжний досвід правового регулювання припинення трудових відносин у зв'язку з відсутністю працівника на роботі. Зазначено, що в умовах сучасних соціально-економічних змін, трансформації форм організації праці та розвитку ринку праці питання припинення трудового договору набувають особливої актуальності. Відсутність працівника на роботі може проявлятися у формі прогулу, тривалої відсутності без поважних причин або інших обставин, що перешкоджають виконанню трудових обов'язків, і в багатьох правових системах розглядається як порушення трудової дисципліни, яке може стати підставою для звільнення. Під час дослідження проаналізовано законодавство та правозастосовну практику таких держав, як Німеччина, Польща, Франція, Велика Британія, США та Канада. Встановлено, що в більшості розвинених країн існують чіткі правові механізми регулювання припинення трудових відносин, які передбачають необхідність документування порушення трудової дисципліни, з'ясування причин відсутності працівника на роботі, застосування дисциплінарних заходів відповідно до принципу пропорційності та дотримання визначених процедур звільнення. Особливу увагу приділено досвіду Німеччини, де перед звільненням працівника, як правило, застосовується письмове попередження (Abmahnung), що підтверджує використання звільнення як крайнього заходу впливу. Аналіз законодавства інших країн також свідчить про значну роль процедурних гарантій, зокрема проведення дисциплінарного розслідування, надання працівникові можливості пояснити причини своєї поведінки та забезпечення судового контролю за правомірністю звільнення. Зроблено висновок, що зарубіжний досвід правового регулювання припинення трудових відносин характеризується застосуванням принципу пропорційності дисциплінарних санкцій, наявністю чітких процедур документування порушень трудової дисципліни та забезпеченням процесуальних гарантій захисту трудових прав працівників. Використання позитивного досвіду зарубіжних держав може сприяти вдосконаленню національного трудового законодавства України, зокрема шляхом деталізації процедури фіксації відсутності працівника на роботі, запровадження принципу поступовості дисциплінарних заходів та посилення судового контролю за законністю звільнення.

Ключові слова: припинення трудових відносин, відсутність працівника на роботі, прогул, трудова дисципліна, зарубіжний досвід, правове регулювання, гарантії захисту трудових прав.

Soloviov V.M. Foreign experience of legal regulation of termination of employment relations due to the absence of an employee at work and the possibility of its use in Ukraine.

The article examines foreign experience of legal regulation of termination of employment relations due to the absence of an employee at work. It is noted that in the conditions of modern socio-economic changes, transformation of forms of labor organization and development of the labor market, the issues of termination of an employment contract are becoming particularly relevant. The absence of an employee at work can manifest itself in the form of absenteeism, long absence without good reason or other circumstances that prevent the performance of labor duties, and in many legal systems is considered as a violation of labor discipline, which can be a basis for dismissal. The study analyzed the legislation and law enforcement practice of such states as Germany, Poland, France, Great Britain, the USA and Canada. It was found that in most developed countries there are clear legal mechanisms for regulating

the termination of employment relations, which provide for the need to document violations of labor discipline, clarify the reasons for the employee's absence from work, apply disciplinary measures in accordance with the principle of proportionality and comply with certain dismissal procedures. Particular attention is paid to the experience of Germany, where a written warning (Abmahnung) is usually applied before dismissing an employee, which confirms the use of dismissal as a last resort. An analysis of the legislation of other countries also indicates the significant role of procedural guarantees, in particular, conducting a disciplinary investigation, providing the employee with the opportunity to explain the reasons for his behavior and ensuring judicial control over the legality of dismissal. It was concluded that foreign experience in the legal regulation of the termination of employment relations is characterized by the application of the principle of proportionality of disciplinary sanctions, the presence of clear procedures for documenting violations of labor discipline and ensuring procedural guarantees for the protection of employees' labor rights. Using the positive experience of foreign countries can contribute to the improvement of the national labor legislation of Ukraine, in particular by detailing the procedure for recording the absence of an employee at work, introducing the principle of gradual disciplinary measures and strengthening judicial control over the legality of dismissal.

Key words: termination of employment relations, absence of an employee at work, absenteeism, labor discipline, foreign experience, legal regulation, guarantees for the protection of labor rights.

Постановка проблеми. Динамічні зміни у сфері зайнятості, трансформація форм організації праці, а також необхідність забезпечення належного балансу між інтересами працівника та роботодавця зумовлюють потребу в удосконаленні правового регулювання підстав і порядку припинення трудових відносин. Однією з таких підстав є відсутність працівника на роботі, що може проявлятися у формі прогулу, тривалої відсутності без поважних причин або інших обставин, які перешкоджають виконанню трудових обов'язків.

В умовах європейської інтеграції України особливого значення набуває дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання припинення трудових відносин з цієї підстави. Аналіз законодавства та правозастосовної практики інших держав надасть змогу виявити ефективні механізми правового регулювання, які сприяють забезпеченню стабільності трудових правовідносин, захисту трудових прав працівників та водночас гарантують роботодавцю можливість належної організації трудового процесу.

У зв'язку з цим, важливим є дослідження підходів, що застосовуються у зарубіжних країнах щодо правового регулювання припинення трудових відносин у разі відсутності працівника на роботі, а також визначення можливостей та перспектив використання такого досвіду в Україні.

Метою статті є дослідження досвіду зарубіжних країн щодо правового регулювання припинення трудових відносин у зв'язку з відсутністю працівника на роботі, а також визначення можливостей та перспектив використання такого досвіду в Україні.

Стан опрацювання. У сучасній українській науці трудового права питання припинення трудових відносин, забезпечення трудової дисципліни та гарантій захисту прав працівників досліджувалися багатьма вченими, такими як Н.Б. Болотіна, Н.М. Вапнярчук, В.С. Венедіктов, С.М. Глазько, В.В. Жернаков, М.І. Іншин, О.М. Лук'янчиков, К.Ю. Мельник, П.Д. Пилипенко, О.І. Процевський, С.О. Сільченко, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, О.М. Ярошенко та ін.

Питання правового регулювання припинення трудових відносин у зарубіжних країнах розглядали у своїх працях, такі науковці як К. М. Левандовські («Підстави припинення трудового договору в німецькому праві», 2015), В.Р. Шишлюк («Припинення трудового договору за законодавством України і Польщі», 2017), Е.В. Бабенко («Доктрина захисту трудових прав працівників при припиненні трудових правовідносин» (розділ 3 щодо досвіду країн ЄС про захист трудових прав працівників при банкрутстві), 2019), О.А. Яковлєв («Фундаментальні проблеми правового регулювання умов праці і встановлення гарантій для працівників» (розділ 4, щодо правового регулювання питань охорони праці в розвинених країнах), 2019) та ін.

Разом із тим, не применшуючи значущості зробленого внеску в розвиток науки трудового права вказаним вченими, все ж слід зазначити, що питання припинення трудових відносин у зв'язку з відсутністю працівника на роботі ще не було предметом детальних наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу. Припинення трудових відносин є складним правовим інститутом, що поєднує матеріально-правові та процесуальні елементи й потребує належного нормативного врегулювання, спрямованого на забезпечення балансу інтересів працівника та роботодавця

[1, с. 220]. При цьому підстави припинення трудового договору повинні бути чітко визначені законодавством, а процедура звільнення має гарантувати працівнику можливість захисту своїх прав. Як зазначає О.М. Ярошенко, застосування такого заходу, як звільнення, повинно здійснюватися лише за умови дотримання принципу пропорційності та врахування конкретних обставин порушення [2, с. 312].

У більшості розвинених держав законодавство передбачає чіткі правила щодо документування відсутності працівника, встановлення причин невиходу на роботу та застосування дисциплінарних заходів перед прийняттям рішення про припинення трудових відносин. Відсутність працівника на роботі без поважних причин у багатьох країнах розглядається як дисциплінарний проступок, що може бути підставою для звільнення, проте лише за умови дотримання визначених процедур.

Розглянемо коротко досвід деяких зарубіжних держав, оскільки порівняльно-правовий аналіз дозволить виявити ефективні механізми правового регулювання, що забезпечують баланс інтересів працівника і роботодавця, а також гарантують належний рівень захисту трудових прав працівників. Як зазначає П.Д. Пилипенко, використання порівняльно-правового методу сприяє вдосконаленню національної правової системи шляхом запозичення позитивних правових моделей інших держав [3, с. 96].

Однією з найбільш розвинених і ефективних є система законодавства про працю Німеччини, яку складають: акти законодавства ЄС, німецьке національне конституційне та статутне законодавство, колективні угоди та локальні колективні договори, індивідуальні трудові договори, загальні умови та правила працевлаштування; розпорядження роботодавця; практика ділового обороту в трудових відносинах; принцип рівного ставлення та рішення трудових судів. Законодавство Німеччини, що регулює трудові відносини, включає значну кількість нормативно-правових актів, зокрема Основний закон ФРН (Grundgesetz), Німецьке цивільне уложення (Bürgerliches Gesetzbuch), Закон про нормативні умови праці для іноземних працівників (Gesetz über zwingende Arbeitsbedingungen für grenzüberschreitend entsandte und für regelmäßig im Inland beschäftigte Arbeitnehmer und Arbeitnehmerinnen), Закон про захист від необґрунтованого звільнення (Kündigungsschutzgesetz), Закон про мінімальний строк відпустки для найманого працівника (Mindesturlaubsgesetz für Arbeitnehmer), Закон про захист суттєвих умов, що застосовуються у трудових правовідносинах (Gesetz über den Nachweis der für ein Arbeitsverhältnis geltenden wesentlichen Bedingungen) тощо [4, с. 91-92].

Основні положення щодо припинення трудових відносин містяться у Законі про захист від необґрунтованого звільнення (Kündigungsschutzgesetz). Відсутність працівника на роботі без поважних причин розглядається як порушення трудових обов'язків, яке може бути підставою для припинення трудових відносин. Водночас німецьке трудове законодавство передбачає принцип поступовості дисциплінарної відповідальності. Це означає, що перед звільненням роботодавець, як правило, повинен застосувати письмове попередження (Abmahnung), в якому працівника повідомляють про неправомірність його поведінки та попереджають про можливі наслідки у разі повторення порушення [5, с. 78]. Лише у разі повторної безпідставної відсутності працівника роботодавець може розірвати трудовий договір. Судова практика Німеччини виходить із необхідності оцінки пропорційності звільнення та врахування конкретних обставин справи.

У Польщі правове регулювання припинення трудових відносин здійснюється відповідно до положень Трудового кодексу, стаття 52 якого передбачає можливість розірвання трудового договору без попередження у разі тяжкого порушення працівником основних трудових обов'язків. До таких порушень судова практика відносить і невиправдану відсутність працівника на роботі [6]. Водночас польське законодавство вимагає від роботодавця встановлення фактичних обставин відсутності працівника та перевірки наявності поважних причин. Польські суди наголошують, що звільнення працівника за прогул повинно бути пропорційним порушенню та не може застосовуватися автоматично в кожному випадку невиходу на роботу [7].

Французьке трудове право традиційно характеризується високим рівнем соціального захисту працівників. Відповідно до Трудового кодексу Франції відсутність працівника без поважних причин може розглядатися як дисциплінарний проступок. Однак процедура застосування дисциплінарних санкцій, включаючи звільнення, є досить складною. Роботодавець зобов'язаний провести попереднє дисциплінарне провадження, під час якого працівнику надається можливість пояснити причини своєї відсутності. Працівник запрошується на спеціальне слухання, після чого роботодавець приймає рішення щодо застосування відповідної санкції. Такий підхід спрямований на

забезпечення дотримання принципу справедливості та запобігання необґрунтованим звільненням [8].

У Великій Британії правове регулювання припинення трудових відносин здійснюється відповідно до положень Employment Rights Act 1996. Невиправдана відсутність працівника на роботі може бути кваліфікована як дисциплінарне порушення та стати підставою для звільнення. Разом з тим британське законодавство встановлює вимогу щодо дотримання справедливої процедури звільнення. Роботодавець повинен провести дисциплінарне розслідування, повідомити працівника про можливі наслідки його поведінки та надати йому можливість висловити свою позицію. Недотримання цих процедур може призвести до визнання звільнення несправедливим (unfair dismissal) [9, с. 156].

Особливістю ж трудового права США є поширення принципу «employment at will», який передбачає можливість припинення трудових відносин за ініціативою будь-якої зі сторін без обґрунтування причин. У зв'язку з цим відсутність працівника на роботі може стати підставою для негайного звільнення. Водночас на практиці багато роботодавців застосовують внутрішні правила дисциплінарної відповідальності, що передбачають систему попереджень та поступового посилення санкцій. Крім того, законодавство США передбачає певні гарантії для працівників, зокрема у випадках відсутності через стан здоров'я або сімейні обставини відповідно до Family and Medical Leave Act [10].

У Канаді правове регулювання трудових відносин здійснюється як на федеральному, так і на провінційному рівнях. У більшості провінцій відсутність працівника на роботі без поважних причин може розглядатися як підстава для дисциплінарних заходів, включаючи звільнення. Разом з тим канадські суди застосовують принцип пропорційності та оцінюють кожну ситуацію індивідуально. У багатьох випадках роботодавець повинен довести, що відсутність працівника була навмисною та суттєво порушувала інтереси роботодавця [11].

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить про наявність спільних тенденцій у правовому регулюванні припинення трудових відносин у зв'язку з відсутністю працівника на роботі. Зокрема, до них належать застосування принципу пропорційності дисциплінарних санкцій, наявність чітких процедур документування порушень трудової дисципліни, а також забезпечення процесуальних гарантій для працівників.

Зазначені підходи можуть бути використані для вдосконалення національного трудового законодавства України. Так, доцільним є більш детальне нормативне визначення процедури фіксації відсутності працівника на роботі та встановлення чітких правил документування такого факту. Важливим також є запровадження принципу поступовості дисциплінарних заходів, відповідно до якого звільнення повинно застосовуватися лише після використання інших дисциплінарних санкцій. Необхідним також є забезпечення належних процесуальних гарантій для працівників, включаючи обов'язок роботодавця з'ясувати причини відсутності працівника та надати йому можливість пояснити свою поведінку. Також доцільним є посилення ролі судового контролю за законністю звільнення, що сприятиме формуванню сталої правозастосовної практики.

На етапі припинення трудового договору важливе значення має законодавче забезпечення ефективних юридичних гарантій захисту прав працівника, серед яких особливе місце посідає обов'язок роботодавця завчасно повідомити працівника про припинення трудових відносин у строки, встановлені законодавством або умовами трудового договору. Приміром, одним із основних нормативно-правових актів, що регулюють питання захисту працівників від незаконних звільнень у Німеччині, є Закон про захист від звільнення (Kündigungsschutzgesetz), який встановлює загальні правові гарантії реалізації права на працю на етапі припинення трудового договору та визначає умови правомірності звільнення працівника. Згідно з його положеннями звільнення визнається правомірним лише за умови, що воно є соціально виправданим, тобто зумовленим поведінкою працівника, його професійними якостями або виробничими потребами роботодавця. При цьому, як правило, такому звільненню має передувати попередження працівника у визначені законодавством строки, що підтверджує застосування звільнення як крайнього заходу впливу. Так, відповідно до положень цивільного законодавства Німеччини роботодавець зобов'язаний письмово повідомити працівника про припинення трудового договору з дотриманням визначених строків попередження. Зокрема, якщо працівник пропрацював на підприємстві менше двох років, роботодавець повинен попередити його про звільнення не пізніше ніж за чотири тижні. У разі, коли стаж роботи становить понад два роки, строк попередження збільшується до одного місяця,

понад п'ять років – до двох місяців, понад вісім років – до трьох місяців тощо. Якщо ж працівник пропрацював на підприємстві понад двадцять років, строк попередження про припинення трудового договору становить не менше семи місяців [13, с. 136]. Разом з тим у разі вчинення працівником грубого порушення умов трудового договору або вимог законодавства допускається застосування скороченої процедури припинення трудових відносин. У такому випадку роботодавець має право звільнити працівника протягом двох тижнів із моменту, коли йому стало відомо про відповідні підстави для звільнення. Недотримання зазначеного строку позбавляє роботодавця права застосовувати скорочену процедуру звільнення.

Отже, зарубіжний досвід правового регулювання припинення трудових відносин у зв'язку з відсутністю працівника на роботі свідчить про необхідність поєднання ефективних механізмів забезпечення трудової дисципліни з належними гарантіями захисту прав працівників. Використання позитивних напрацювань зарубіжних держав може сприяти вдосконаленню національного трудового законодавства та підвищенню рівня правової визначеності у сфері трудових правовідносин.

Висновки. З урахуванням викладеного в даній науковій розвідці можемо констатувати, що припинення трудових відносин є складним правовим інститутом, який поєднує матеріально-правові та процесуальні елементи й потребує чіткого нормативного врегулювання з метою забезпечення балансу інтересів працівника та роботодавця. Важливою складовою такого регулювання є встановлення ефективних юридичних гарантій реалізації права на працю, зокрема на етапі припинення трудового договору, що передбачає дотримання визначених законом процедур звільнення та недопущення незаконного позбавлення працівника роботи.

Проведений аналіз законодавства зарубіжних держав свідчить про наявність спільних підходів до правового регулювання припинення трудових відносин у разі відсутності працівника на роботі. У більшості розвинених країн така відсутність розглядається як дисциплінарний проступок, який може стати підставою для звільнення лише за умови дотримання встановлених процедур і гарантій. До ключових принципів такого регулювання належать принцип пропорційності дисциплінарних санкцій, застосування поступовості дисциплінарної відповідальності, обов'язкове документування порушень трудової дисципліни та забезпечення працівникові права на пояснення причин своєї поведінки. Досвід таких держав, як Німеччина, Польща, Франція, Велика Британія, США та Канада, свідчить про значну роль процедурних гарантій при прийнятті рішення про звільнення працівника. Зокрема, у багатьох країнах перед звільненням застосовується попередження працівника, проводиться внутрішнє розслідування обставин порушення, а також забезпечується можливість судового контролю за правомірністю звільнення.

Урахування позитивного зарубіжного досвіду сприятиме вдосконаленню національного трудового законодавства України, забезпеченню ефективного захисту трудових прав працівників і формуванню справедливого балансу інтересів сторін трудових правовідносин. Зокрема, доцільним є більш детальне нормативне врегулювання процедури фіксації відсутності працівника на роботі, запровадження принципу поступовості дисциплінарних санкцій, посилення процесуальних гарантій захисту працівників та підвищення ролі судового контролю в справах щодо звільнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Трудове право України: підручник / за заг. ред. М.І. Іншина, В.Л. Костюка. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 600 с.
2. Трудове право: підручник / [О.М. Ярошенко, С.М. Прилипко, А.М. Слюсар та ін.]; за заг. ред. О.М. Ярошенка. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 544 с.
3. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права: монографія. Львів: Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. 214 с.
4. Слободян Ю.Ю. Амелічева Л.П. Правове регулювання трудових відносин в Німеччині. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса.* 2020. Том 1, № 12. С. 91–95. URL: file:///C:/Users/bvapn/Downloads/8426-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-16924-1-10-20200515%20(5).pdf
5. Wank R. Labour Law in Germany. Munich: C.H. Beck, 2018. 250 p.
6. Kodeks pracy Polskiej 26.06.1974. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20250000277/U/D20250277Lj.pdf.

7. Baran K. W. Outline of Polish Labour Law System. Warsaw: Wolters Kluwer, 2016, 425 ff.
8. Code du travail (France). URL: https://codes.droit.org/PDF/Code%20du%20travail.pdf.
9. Painter R., Holmes A. Cases and Materials on Employment Law. Oxford University Press, 2015. 782 p.
10. Family and Medical Leave Act of 1993 (USA). https://www.dol.gov/agencies/whd/fmla#:~:text=The%20Family%20and%20Medical%20Leave%20Act%20(FMLA),covered%20active%20duty%20*%20**Military%20caregiver%20leave**.
11. Arthurs H.W., Carter D.D., Glasbeek H.J. Labour Law and Industrial Relations in Canada. Kluwer Law and Taxation Publishers, 1984. 316 p.
12. Kündigungsschutzgesetz (KSchG), 10.08.1951 URL: https://www.gesetze-im-internet.de/kschg/BJNR004990951.html.
13. Key Aspects of German Employment and Labour Law / Editors: Jens Kirchner, Pascal R. Kremp, Michael Magotsch. Springer-Verlag: Berlin Heidenberg, 2010. 327 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Соловйов В.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.2
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.25

ХАРАСМЕНТ У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ: НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Станішевська ОС.,
аспірантка кафедри міжнародного,
цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0009-0000-5147-1003

Станішевська О.С. Харасмент у трудових відносинах: національна практика та міжнародний досвід.

У статті досліджується негативне явище харасменту, крізь призму сучасних трудових відносин. Підкреслюється особлива небезпечність харасменту у середовищі праці, яка криється в одночасному посяганні на гарантовані Конституцією України «право кожного на повагу до його гідності» та «право на належні, безпечні і здорові умови праці». Відзначається, що з розвитком трудових відносин та цифровізацією середовища праці, харасмент вийшов за межі фізичного робочого місця та робочого часу, порушуючи кордони приватності. Окреслюються основні підходи до визначення поняття «харасмент» в науці трудового права. Проаналізовано національний та міжнародні підходи у правовому регулюванні запобігання й протидії харасменту. Окреслено міжнародні стандарти щодо запобігання та викорінення насильства й домагань у сфері праці. Наведено основні положення щодо врегулювання харасменту за правом Ради Європи. На прикладі рішення Європейського Суду з прав людини у справі щодо харасменту доводиться важливість дотримання державою позитивних зобов'язань, підтримання й застосовування на практиці належної правової бази. Підкреслюється, що чинне законодавство є недосконалим, через що працівники не мають чіткого алгоритму дій у разі вчинення харасменту. За вчинення харасменту притягнення до адміністративної відповідальності можливе за загальними нормами (ст. ст. 173-6, 173-7 КУпАП). Обґрунтовано доцільність виокремлення харасменту (домагання) у сфері праці, як спеціального виду правопорушення та доповнення ст. 173-7 КУпАП окремою нормою. Проаналізовано врегулювання проблеми харасменту (домагання) за проєктом Трудового кодексу України №14386 (зареєстрований 15.01.2026) у порівнянні з чинним трудовим законодавством. Наголошується на важливості посилення участі роботодавця щодо захисту працівників від домагань. Окреме місце у дослідженні присвячено аналізу практики національних судів щодо розгляду справ різних категорій, предметом яких, серед інших, ставали факти вчинення харасменту. В умовах євроінтеграції підкреслюється особлива важливість законодавчого закріплення чітких механізмів протидії та запобігання харасменту, з метою створення гідного та безпечного середовища праці.

Ключові слова: середовище праці, харасмент, дискримінація, право на повагу приватного життя, Міжнародна організація праці, стандарти Ради Європи, практика ЄСПЛ.

Stanishevska O.S. Harassment in labor relations: national practice and international experience.

This article examines the negative phenomenon of harassment through the lens of modern labor relations. It highlights the particular danger of harassment in the workplace, which lies in its simultaneous infringement upon the rights guaranteed by the Constitution of Ukraine: "the right of every person to respect for their dignity" and "the right to proper, safe, and healthy working conditions." It is noted that with the development of labor relations and the digitalization of the workplace, harassment has extended beyond the physical workplace and working hours, violating the boundaries of privacy. The main approaches to defining the concept of "harassment" in labor law scholarship are outlined. National and international approaches to the legal regulation of preventing and combating harassment are analyzed. International standards for preventing and eliminating violence and harassment in the workplace are outlined. The main provisions regarding the regulation of harassment under Council of Europe law are presented. Using the example of a decision by the European Court of Human Rights in a harassment case, the importance of the state's compliance with positive obligations, as well as the

maintenance and practical application of an adequate legal framework, is demonstrated. It is emphasized that current legislation is imperfect, which is why employees lack a clear procedure for responding to harassment. Administrative liability for harassment may be imposed under general provisions (Articles 173-6 and 173-7 of the Code of Administrative Offenses). The paper justifies the advisability of identifying harassment in the workplace as a specific type of offense and adding a separate provision to Article 173-7 of the Code of Administrative Offenses. The regulation of the issue of harassment (sexual harassment) under Draft Labor Code of Ukraine No. 14386 (registered on January 15, 2026) is analyzed in comparison with current labor legislation. The importance of increasing the employer's involvement in protecting employees from harassment is emphasized. A separate section of the study is devoted to analyzing the practice of national courts in hearing cases of various categories, the subject of which, among other things, involved acts of harassment. In the context of European integration, the study emphasizes the particular importance of legislatively establishing clear mechanisms to counter and prevent harassment, with the aim of creating a dignified and safe work environment.

Key words: working environment, harassment, discrimination, right to privacy, International Labour Organization, Council of Europe standards, ECHR practice.

Постановка проблеми. В середовище праці існує багато негативних проявів, з якими щоденно стикаються працівники та роботодавці. Харасмент є одним з таких явищ, що проявляється у вигляді сексуальних домагань, натяків, ляпасів, нав'язливих дотиків, іноді поєднаних з шантажем (підвищення/пониження) або погрозами звільнення. Такі протиправні дії впливають не тільки на працівників, але й на роботу колективу в цілому. З розвитком трудових відносин та цифровізацією середовища праці, способи вчинення харасменту виходять за межі фізичного робочого місця та часу. Чинне законодавство не закріплює поняття «харасмент» (домагання) та не передбачає систему запобігання й протидії цьому явищу. Окремі питання захисту працівників від сексуальних домагань вирішені в рамках анти-дискримінаційного законодавства. Відсутність чіткого механізму захисту та поінформованості щодо харасменту, створює у працівників відчуття незахищеності та сприяє приховуванню таких фактів. Проєкт Трудового кодексу України передбачає оновлений підхід до врегулювання проблеми харасменту (домагання). Європейський Суд з прав людини підкреслює важливість дотримання державою позитивних зобов'язань, підтримання й застосовування на практиці належної правової бази щодо захисту від харасменту. Огляд національної судової практики підсвітив ряд проблемних питань у законодавчому регулюванні проблеми харасменту.

Мета статті – дослідження харасменту (домагання) у трудових відносинах та національного досвіду з протидії цьому негативному явищу. Висвітлення міжнародних стандартів щодо запобігання та викорінення насильства й домагань у сфері праці та перспектив їх впровадження в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Проблематику явища харасменту в сфері праці в своїх роботах досліджували такі науковці як:, А.В. Бурка, Р. Бутинська, Л.В. Вакарюк, Л.М. Загоруй, І.С. Загоруй, В.В. Корсунська, А.В. Кучко, А.Г. Мосейко, С.І. Поляруш, І.С. Сахарук, Я.В. Сімутіна та ін. Попри наявність означених наукових розвідок, українське законодавство ще не забезпечує достатнього правового підґрунтя для захисту працівників від негативних проявів харасменту. Тому дослідження харасменту у трудових відносинах є важливим завданням сучасної юридичної науки та потребує подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Сучасне середовище праці зазнає суттєвих трансформацій і охоплює не лише умови виконання трудових функцій, а й психологічний клімат, взаємну повагу, дотримання гідності та забезпечення безпечної, недискримінаційної атмосфери. Харасмент є одним із поширених порушень етичних і правових норм у сфері праці. Він може проявлятися у формі небажаної поведінки сексуального характеру, зокрема у вигляді натяків, коментарів або повідомлень із сексуальним підтекстом, нав'язливих дій, що порушують кордони приватності. Небезпечність харасменту у середовищі праці криється в одночасному посяганні на гарантовані Конституцією України «право кожного на повагу до його гідності» (ст. 28) та «право на належні, безпечні і здорові умови праці» (ст. 43).

Насильство та домагання на робочому місці є поширеним явищем у всьому світі: більше ніж кожна п'ята (22,8% або 743 мільйони) зайнята особа зазнала принаймні однієї форми насильства та домагань на робочому місці протягом свого трудового життя. Кожен п'ятнадцятий (6,3% або 205 мільйонів) зайнятих осіб зазнав сексуального насильства та домагань на робочому місці про-

тягом свого трудового життя. Жінки були особливо вразливими до сексуального насильства та домагань на робочому місці [1].

Термін «харасмент» (від англ. «harassment») в перекладі означає переслідувати, тривожити або турбувати. Словник ґендерних термінів визначає, що «харасмент» - це форма дискримінації, яка включає будь-яку небажану та настирливу фізичну і словесну поведінку, що ображає або принижує людину або порушує недоторканність її приватного життя [2]. Загальне визначення поняття «сексуальне домагання» наведено в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» - дії сексуального характеру (що не посягають на статеву свободу чи статеву недоторканість особи), виражені вербально, невербально або фізично (слова, жести, рухи тіла, доторкування, поплескування або інші аналогічні дії), які ображають чи принижують гідність особи та можуть супроводжуватися створенням щодо неї залякувального, ворожого або образливого, принизливого середовища (ситуації) [3].

Вперше унормування поняття «харасменту» (домагання) передбачено в проєкті Трудового Кодексу України (№14386), який зареєстрований Парламентом у січні 2026 року: «це дії сексуального характеру, виражені вербально (непристойні жарти, зауваження, повідомлення, листи з інтимним підтекстом), невербально або фізично (слова, жести, рухи тіла, доторкування, поплескування або інші аналогічні дії) з боку роботодавця або інших працівників, що ображають та принижують гідність працівника та можуть супроводжуватися створенням щодо нього залякувального, ворожого або образливого, принизливого середовища (ситуації)» (ч.7 ст. 5) [4].

У трудовій доктрині існують різні підходи до визначення поняття харасменту. Загоруй Л.М. та Загоруй І.С. вважають, що харасмент є видом гендерної дискримінації, заснований на статевих стереотипах, патріархальних уявленнях про ролі чоловіків і жінок [5, с. 34]. Бутинська Р.Я. відзначає, що під харасментом у вітчизняному правознавстві розуміють приставання та сексуальні домагання – небажана нав'язлива увага, жарти та сексуальні натяки, ляпанці та дотики, погрози, шантаж [6, с. 283]. На думку Сімутіної Я.В. харасмент асоціюється перш за все з сексуальними домаганнями, хоча насправді цей термін є ширшим за змістом і характеризує поведінку людини, проявами якої можуть бути слова, жести, дії, що може ображати або принижувати іншу людину [7, с. 60].

Проблема харасменту у трудових відносинах перебуває в центрі уваги багатьох міжнародних інституцій.

Міжнародна організація праці. До наявних правових стандартів щодо недопущення дискримінації (Конвенція МОП №111), у 2019 році прийнято Конвенцію МОП № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці. Конвенція містить перше міжнародне визначення насильства та домагань у сфері праці та визначає їх як «низку неприйнятних форм поведінки і практик або загрози таких, здійснених одноразово чи систематично, метою, результатом або можливим наслідком яких є заподіяння фізичної, психологічної, сексуальної чи економічної шкоди, включаючи ґендерно-обумовлені насильство і домагання». Розширено сферу захисту, визначаючи, що домагання можуть відбуватися через комунікації, пов'язані з роботою. Положення зобов'язують владу прийняти комплексні стратегії з запобігання та боротьби з насильством та домаганнями, забезпечити легкий доступ до правового захисту та підтримки жертв, запровадити ефективні засоби перевірки та розслідування. [8]. Наразі, Конвенцію ратифікували 54 країни, проте Україна до них не входить. Профспілки та Уряд хоч і підтримують позицію щодо необхідності ратифікації Конвенції, однак вже декілька років питання залишається на стадії обговорення. Погоджуємось з думкою Венедіктова С.В., що визнання її юридично обов'язковою для нашої держави дозволило би в подальшому усунути ряд існуючих пробілів правового регулювання, що стосуються протидії насильству та домаганням у сфері праці [9, с.16].

Рада Європи. Доречно відзначити, що згідно положень Європейської соціальної хартії (переглянута), яку ратифіковано Україною 14.09.2006 року, жоден громадянин не може бути поставлений у невигідне становище або дискримінований через його громадянство або за ознакою статі, раси, етнічного походження, релігії чи переконань, інвалідності, віку чи сексуальної орієнтації [10]. Конвенція Ради Європи «Про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» від 05.11.2011 року або «Стамбульська конвенція», яка ратифікована Україною у 2022 році, вимагає від Сторін вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної або фізичної поведінки сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи, зокрема

шляхом створення залякувального, ворожого, принизливого або образливого середовища, підлягала кримінальній або іншій юридичній санкції [11].

Крім того, у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини визнає харасмент серйозним порушенням прав працівників. Рішення у справі С. проти Румунії (C. v. Romania) від 30 серпня 2022 року № 47358/20 стало одним із найважливіших прецедентів ЄСПЛ щодо сексуальних домагань на робочому місці, який встановлює високий стандарт захисту працівників та обов'язків держави. За фабулою справи, прибиральниця на залізничному вокзалі в місті Тімішоари систематично протягом двох років потерпала від сексуальних домагань свого начальника, який робив непристойні пропозиції, намагався роздягнути її, створював ворожнечу атмосферу у разі відмови. Внутрішнє розслідування Державною залізничною компанією не проводилось, інші заходи впливу не застосовувались. За заявою органами поліції розпочато кримінальний процес, який закрито з підстав того, що дії кривдника «не були достатньо серйозними», а заявниця «не виглядала «достатньо принизливою», тому вони не становлять кримінального правопорушення. Тімішоарський районний суд визнав встановленим факт домагання, але вважав, що потерпіла не відчувала загрози своїй сексуальній свободі чи приниження та погодився з закриттям справи У своєму рішенні ЄСПЛ визнав порушення Статті 8 Конвенції право на повагу до приватного життя та вказав, що сексуальний харасмент є порушенням психологічної цілісності особи. Згідно ст. 8 держави зобов'язані захищати фізичну та психологічну цілісність особи від інших осіб та з цією метою вони повинні підтримувати та застосовувати на практиці належну правову базу, що забезпечує захист від актів насильства, зокрема в контексті домагань на роботі. Суд наголосив на бездіяльності держави та провалі її позитивних зобов'язань. Слідством не враховано ієрархії влади з боку начальника, що робило жертву більш вразливою і заважало чинити опір, до того ж сексуальний харасмент – це відсутність згоди, а не зовнішній вигляд жертви. Судом також визнано вторинну віктимізацію з боку органів влади, які ігнорували свідчення потерпілої та не вживали достатніх заходів [12].

Право ЄС. В світлі європейської інтеграції та адаптації чинного законодавства до права ЄС, відзначимо низку директив, присвячених у тому числі боротьбі з харасментом на роботі: (1) Директива №2000/78/ЄС про встановлення загальної системи рівного відношення у сфері зайнятості та професійної діяльності, (2) Директива № 2004/113/ЄС про реалізацію принципів рівного ставлення до чоловіків та жінок у питаннях доступу та постачання товарів та послуг, (3) Директива №2006/54/ЄС про реалізацію принципів рівних можливостей і рівноправного поводження щодо чоловіків та жінок у питаннях працевлаштування і зайнятості. В резолюції Європейського парламенту від 11.09.2018 року «Про заходи щодо запобігання та боротьби з мобінгом та сексуальними домаганнями на робочому місці, у громадських місцях та в політичному житті ЄС» наголошено на необхідності боротьби з постійними та тривалими домаганнями або залякуванням працівників, а також на нагальній потребі у стандартах щодо насильств та домагань на роботі, які мають забезпечити законодавчу базу урядів, роботодавців та профспілок [13].

Досвід країн. Негативне явище харасменту є багатоаспектним та розповсюдженим у багатьох країнах світу, проте в залежності від правової культури має різне законодавче регулювання. В окремих країнах Західної Європи у внутрішньому законодавстві використовується доволі сувора та чітка система запобігання та протидії харасменту. Зокрема, у Франції питання харасменту врегульовано в Трудовом кодексі (Code du travail), за його вчинення передбачено кримінальну, цивільну або дисциплінарну відповідальність. На роботодавця покладено обов'язок вживати всіх необхідних заходів для запобігання, припинення та покарання актів домагань. Для врегулювання конфлікту передбачена процедура медіації, яку може запровадити будь-яка особа в компанії. Кодекс закріплює також обов'язкову проінформованість працівників про текст статті 222-33 Кримінального кодексу (сексуальні домагання), а також про цивільні, кримінально-правові заходи та контактну інформацію компетентних органів та служб [14]. В Австрії питання харасменту в трудових відносинах врегульовано в Законі про рівне ставлення (Bundesgesetz über die Gleichbehandlung), яким передбачено, що у разі сексуальних домагань, потерпілій особі має бути виплачена компенсація особою, що його вчинила або роботодавцем. Закон захищає не лише працівників, а й осіб, що влаштовуються на роботу [15].

У Сполучених Штатах Америки питання харасменту та сексуальних домагань регулюється досить жорстко, а судова практика є однією з найрозвиненіших у світі. Верховний Суд США роз'яснив, що харасмент – це форма дискримінації, що порушує цей закон. Через величезні суми компенсацій, американські компанії впроваджують корпоративну культуру «Zero tolerance», яка

полягає в обов'язкових тренінгах та навчаннях щодо харасменту, активній роботі HR спеціалістів та проведення внутрішніх розслідувань до вирішення питань державними органами.

Країни Близького Сходу (ОАЕ, Катар, Саудівська Аравія та ін.) питання харасменту тісно пов'язують з релігійними нормами та мораллю. У країнах, де чоловіки традиційно займають керівні посади, жінкам фізично важко знайти підтримку. Крім того, жертви харасменту можуть відчувати сором за «провокацію» ситуації та порушення гармонії в офісі. Проте, у разі доведення факту харасменту на роботі можуть загрожувати трудові санкції (штраф, звільнення) або кримінальні (ув'язнення або навіть депортація для іноземців). Наприклад, в Об'єднаних Арабських Еміратах забезпечення безпечного робочого середовища покладено на роботодавця, який має розробити анти-дискримінаційну політику, процедури для подачі скарг, забезпечити ефективне розслідування та проводити навчання персоналу [16].

Національний досвід. Чинне трудове законодавство України не визначає харасмент (сексуального домагання), як окреме порушення у трудових відносинах, і не закріплює систему запобігання та протидії цьому явищу. Кодекс Законів про працю України містить лише загальні положення щодо рівності трудових прав та недопущення дискримінації (ст. 2-1). У ст. 60-2 КЗпП передбачено право працівника вимагати від роботодавця тимчасове переведення на дистанційну роботу, якщо стосовно нього були вчинені дії, що містять ознаки дискримінації, сексуального домагання чи інших форм насильства. Проте, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» унормовує не лише визначення «сексуального домагання», а також містить положення щодо зобов'язань роботодавця створювати умови праці, які дозволяли б жінкам і чоловікам здійснювати трудову діяльність на рівній основі та вживати заходів щодо унеможливлення та захисту від випадків сексуальних домагань та інших проявів насильства за ознакою статі. Закон наділяє постраждалих осіб правом на захист, психологічну та медичну допомогу, а також на звернення зі скаргою до держорганів та органів влади, Уповноваженого з прав людини та суду.

Слід зауважити, що в проєкті Трудового кодексу України, про який вже згадувалось вище, передбачено більш прогресивний та комплексний підхід до врегулювання проблеми харасменту (домагання), що відповідає окресленим міжнародним стандартам. Кодекс закріплює право працівника звернутися із скаргою до роботодавця, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного нагляду та контролю за додержанням трудового законодавства та/або до суду. Обов'язок доказування відсутності фактів харасменту покладається на роботодавця/особу, до якої пред'явлено звинувачення. Крім того, забороняється шляхом застосування харасменту примушувати працівника до розірвання трудового договору з його ініціативи проти його волі. Передбачено також право працівника у визначений ним строк розірвати трудовий договір за власною ініціативою. Закріплення права працівника на отримання компенсації за вчинення харасменту з боку роботодавця або невжиття ним заходів, відшкодування моральної шкоди також відповідає міжнародній практиці.

За вчинення харасменту (домагання) в сфері праці окремої відповідальності не передбачено, проте з 2024 року Кодекс України про адміністративні правопорушення встановлює загальну відповідальність за вчинення насильства за ознакою статі (ст. 173-6) та за сексуальне домагання (ст. 173-7). Для кваліфікації діяння за ч. 2 ст. 173-7 КУпАП передбачено додаткову ознаку – службову залежність потерпілої особи. Протоколи у справах даної категорії складаються працівниками поліції, а розглядаються судом. Виокремлення харасменту (домагання) у сфері праці, як спеціального виду правопорушення та доповнення ст. 173-7 КУпАП окремою нормою, дозволило б наділити органи Держпраці повноваженнями складати протоколи.

Національна судова практика. Відзначимо, що в судовій практиці вже зустрічаються випадки притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення сексуального домагання на роботі за ст. 173-7 КУпАП, що фактично є харасментом. Так, постановою Тернопільського міськрайонного суду у справі № 607/4728/25 притягнуто до адміністративної відповідальності працівника АЗС «WOG», який упродовж робочого дня умисно вчинив проти бажання своєї колеги образливі та принизливі дії сексуального характеру, виражені вербально, а саме неодноразово висловлював на її адресу коментарі сексуального характеру, використовуючи образливі слова та натяки, що створювало для неї образливе та принизливе середовище на робочому місці. Правопорушника судом визнано винним [17]. На жаль, відкриті дані справи не дозволяють з'ясувати, яких додаткових заходів вжито роботодавцем до правопорушника.

Огляд деяких рішень у справах, предметом розгляду яких був харасмент у трудових відносинах, підсвітив ряд проблемних питань, що роблять працівників незахищеними. Так, Попаснянським районним судом Луганської області розглянуто справу 423/1405/17, в якій позивач - керівник державної установи звинуватив своїх підлеглих працівниць у поширенні завідомо недостовірної та негативної інформації, яка порочить його честь, гідність та ділову репутацію. За фабулою справи, відповідачки заявили до органів поліції та повідомили на Урядову «гарячу лінію» про систематичний харасмент з боку керівника, який пропонував вступити у сексуальні відносини та через відмови чинив психологічний тиск, що проявлявся через прискіпливе ставлення до службових обов`язків, незаконні вказівки, дисциплінарні стягнення. Рішенням суду через відсутність належних доказів харасменту позов було частково задоволено, інформацію визнано недостовірною та зобов'язано працівниць спростувати її [18]. Проте, апеляційною інстанцією визнано дії працівниць їх конституційним правом на звернення (ст. 40 Конституції України) та рішення скасовано. З такою позицією погодився і Верховний Суд при розгляді касаційної скарги. Аналіз даного кейсу підкреслює необхідність законодавчого регулювання порядку розгляду звернень щодо харасменту, а також піднімає проблему віктимізації жертв сексуальних домагань та можливість використання харасером права на захист своєї ділової репутації для залякування жертви, перекладаючи на неї тягар доказування.

Приморським районним судом м. Одеси розглянуто справу № 522/24585/17 щодо поновлення на посаді, виплати середнього заробітку за час вимушеного прогулу та стягнення моральної шкоди. За обставинами справи професора кафедри звільнено на підставі ч.3 ст. 41 КЗпП за «вчинення аморального проступку», що полягав в численних сексуальних домаганнях до колег жінок, про що ті неодноразово повідомляли керівництву. Суд першої інстанції, враховуючи пояснення потерпілих та докази у справі, визнав звільнення правомірним [19]. Проте, Одеський апеляційний суд скасував дане рішення, поновив позивача на посаді та задовольнив вимоги про виплати, мотивуючи своє рішення недоведеністю факту скоєння аморального проступку через неналежний розгляд роботодавцем звернень щодо сексуальних домагань. Верховний Суд за результатами розгляду касаційної скарги підтримав позицію щодо незаконного звільнення професора. Отже, за наявності суспільно виправданих підстав, звільнення визнано протиправним, що свідчить про істотні прогалини у правовому регулюванні протидії харасменту в трудовій сфері, зокрема порядку подачі та розгляду звернень. Це рішення також підтверджує важливість запровадження ефективних механізмів захисту працівників від домагань не лише на законодавчому рівні, а й локально через впровадження внутрішніх політик закладу.

Висновки. З огляду на сучасні міжнародні стандарти, національне трудове законодавство потребує комплексного доповнення для формування ефективного механізму запобігання та протидії домаганням. Пропонуємо унормувати визначення поняття «харасмент» - це будь-які небажані дії чи поведінка сексуального характеру з боку учасників трудових відносин (керівників, власників, працівників, стажерів, кандидатів на посади та інших) на робочому місці або поза ним, у тому числі через засоби професійної комунікації та у приватному житті, що можуть супроводжуватись психологічним або економічним тиском та/або завдавати шкоди діловій репутації.

На нашу думку, необхідно закріпити обов'язки роботодавця щодо розроблення внутрішніх процедур подання та розгляду скарг, інформування працівників про відповідальність за вчинення харасменту.

Обґрунтованим є також доповнення ст. 173-7 КУпАП окремою частиною щодо харасменту (домагань) у сфері праці, що може розширити коло посадових осіб, уповноважених складати протоколи про адміністративні правопорушення, наприклад органів Держпраці. Водночас, доцільно встановити адміністративну відповідальність за приховування фактів харасменту (для керівників), що унеможливить випадки віктимізації жертв домагань. В умовах євроінтеграції, впровадження запропонованих змін у чинне законодавство стане важливим кроком до формування безпечного, гідного та здорового середовища праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Досвід насильства та домагань на роботі: перше глобальне опитування Experiences of violence and harassment at work: A global first survey, Geneva: ILO,2022.URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40dgreports/%40dcomm/documents/publication/wcms_863095.pdf.
2. Словник ґендерних термінів (онлайн) / уклад.: З.В. Шевченко. Черкаси, 2016 URL: https://a-z-gender.net/ua/wp-content/uploads/2018/05/Slovnyk-gendernyh-terminiv.pdf.

3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text.
4. Трудовий кодексу України. Проєкт №14386 від 15.01.2026. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69516.
5. Загоруй Л.М., Загоруй І.С. Харасмент як вид гендерної дискримінації. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка.* 2023. Вип. 2 URL: https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/103/96.
6. Бутинська Р. Харасмент як вид гендерної дискримінації у сфері праці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право*, 2023. Вип. 80 Ч. 1. с. 283-289 URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/80_part-1_Edit.pdf.
7. Сімутіна Я. Окремі питання законодавчої заборони харасменту на робочому місці. Трудові та соціальні права в Україні: європейська інтеграція, воєнний стан, повоєнне відновлення: матеріали Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Київ, 14 листопада 2025 р.) / за ред. С.М. Черноус, І.С. Сахарук, М.О. Денисюк; уклад.:М.О. Денисюк. Київ: Видавництво Людмила, 2025. 217 с.
8. Конвенція МОП № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці URL: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:3999810.
9. Венедіктов С.В. Щодо ратифікації Україною конвенції МОП № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 4(115)/2020 DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/5.115-3.
10. Європейська соціальна хартія (переглянута): Хартія Ради Європи, 03.05.1996 р. Ратифікована Україною із заявами Законом № 137-V від 14.09.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.
11. Конвенція Ради Європи Про запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 05.11.2011 р. (Стамбульська конвенція). Ратифікація від 20.06.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.
12. ECHR, CASE OF C. v. ROMANIA no. 47358/20. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%2247358/20%22],%22itemid%22:[%22001-218933%22]}.
13. Резолюція Європейського парламенту від 11 вересня 2018 року (2018/2055(INI). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018IP0331.
14. Трудовий кодекс Франції. Code du travail (France). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006072050.
15. Закон про рівне ставлення. Bundesgesetz über die Gleichbehandlung (GleichbehandlungsgesetGlBG) URL: https://ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage= Bundesnormen&Gesetzesnummer=20003395.
16. Федеральним декрет-законом ОАЕ № 33 «Про регулювання трудових відносин». URL: https://www.mohre.gov.ae/ar/laws-and-regulations/laws.
17. Постанова Тернопільського міськрайонного суду від 10.03.2025 у справі № 607/4728/25. Єдиний реєстр судових рішень URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126226809.
18. Рішення Попаснянського районного суду Луганської області від 14.07.2017 р. у справі № 423/1405/17. Єдиний реєстр судових рішень URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/67868661.
19. Рішення Приморського районного суду м. Одеси від 09.11.2018 р. у справі № 522/24585/17 Єдиний реєстр судових рішень URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77976039.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Станішевська О.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.22:343.9
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.26

КОЛЕКТИВНИЙ ДОГОВІР ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ МОБІНГУ

Філіпенко Н.Є.,
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри права гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0001-9469-3650
e-mail: n.filipenko@khai.edu

Павликівський В.І.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри права Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0002-1190-9303
e-mail: v.pavlykivskyi@khai.edu

Філіпенко Н.Є., Павликівський В.І. Колективний договір як засіб протидії мобінгу.

Стаття присвячена аналізу мобінгу як однієї з найбільш небезпечних форм психологічного тиску у трудових колективах, що негативно позначається на добробуті працівників та стабільності організаційних процесів. Попри закріплення поняття «цькування (мобінг)» у Кодексі законів про працю України, чинні правові механізми залишаються недостатньо деталізованими, а антидискримінаційне законодавство потребує посилення практичних інструментів реалізації. У цьому контексті особливого значення набуває колективний договір як локальний превентивний механізм, що дозволяє закріпити правила корпоративної етики, процедури розгляду скарг, гарантії захисту від необґрунтованих дисциплінарних стягнень та відповідальність сторін за порушення встановлених норм.

У роботі автори підкреслюють важливість віктимологічної профілактики, яка має включати не лише психологічні тренінги, але й правову просвіту та інституційні гарантії захисту. У колективному договорі доцільно передбачити обов'язок роботодавця організовувати навчання методам психологічного захисту – асертивності, деескалації конфліктів, розвитку емоційної компетентності, а також алгоритмам правової відсічі. Важливим елементом є політика «нульової толерантності» до мобінгу, що має супроводжуватися створенням внутрішніх каналів анонімного повідомлення про випадки цькування з гарантією конфіденційності та захисту від репресій. Така політика сприяє формуванню культури взаємоповаги та довіри, що є ключовим чинником стабільності трудових відносин.

У статті проаналізовано міжнародні стандарти – Конвенцію МОП № 190, Рекомендацію № 206 та Директиву ЄС 2000/78/ЕС, які визначають фундаментальні орієнтири для гармонізації національного законодавства та формування багаторівневої системи протидії мобінгу. Така система повинна ґрунтуватися на синергії правових гарантій, організаційних превентивних та соціально-психологічних методів, де колективний договір виступає первинною ланкою профілактики. Автори також пропонують створення в Україні спеціалізованої інституції – Омбудсмена з протидії мобінгу та психологічному насильству на робочому місці, який координуватиме взаємодію між роботодавцями, профспілками та державними органами, здійснюватиме моніторинг випадків та гарантуватиме захист постраждалих працівників.

Ключові слова: мобінг, трудові відносини, колективний договір, дискримінація, права працівників, корпоративна етика, соціальний діалог, Омбудсмен, превенція, віктимологія.

Filipenko N.Ye., Pavlykivskyi V.I. Collective agreement as a preventive tool against mobbing.

This article examines mobbing as one of the most pernicious forms of psychological pressure within labor collectives – a phenomenon that undermines employee well–being and destabilizes organizational processes. Although the concept of "harassment (mobbing)" has been codified in the

Labour Code of Ukraine, the existing legal mechanisms remain insufficiently elaborated – and anti–discrimination legislation requires the reinforcement of practical enforcement tools. In this regard, the collective agreement assumes particular importance as a localized preventive instrument, enabling the institutionalization of corporate ethics standards, grievance procedures, guarantees against unfounded disciplinary sanctions, and the allocation of liability for breaches of established norms.

The authors underscore the necessity of victimological prevention – which must encompass not only psychological training but also legal education and institutional safeguards. It is considered advisable to enshrine in collective agreements the employer's duty to provide training in psychological defense techniques – such as assertiveness, conflict de–escalation, and the cultivation of emotional competence – together with structured algorithms for legal recourse. A central component is the adoption of a "zero tolerance" policy toward mobbing – accompanied by the establishment of internal anonymous reporting channels that guarantee confidentiality and protection against retaliation. Such measures contribute to the consolidation of a workplace culture grounded in mutual respect and trust, which is indispensable for the stability of industrial relations.

Furthermore, the article analyzes international standards – notably ILO Convention No. 190, Recommendation No. 206, and EU Directive 2000/78/EC – which provide fundamental benchmarks for harmonizing national legislation and constructing a multi–tiered system of preventive influence. This system should rest upon the synergy of legal guarantees, organizational safeguards, and socio–psychological methods – with the collective agreement serving as the primary preventive link. In addition, the authors advocate for the establishment in Ukraine of a specialized institution – an Ombudsperson for Countering Mobbing and Psychological Violence in the Workplace – tasked with coordinating employer–union–state interaction, monitoring incidents, and ensuring effective protection for affected employees.

Key words: mobbing, labor relations, collective agreement, discrimination, workers' rights, corporate ethics, social dialogue, Ombudsman, prevention, victimology.

Постановка проблеми. Мобінг є небезпечним явищем у трудових відносинах, яке становить серйозну загрозу для стабільності організації та добробуту працівників. Постійний психологічний тиск у колективі негативно впливає на людину, викликає стійкий стрес, проблеми з пам'яттю та увагою, а також може сприяти розвитку хвороб. З точки зору організаційної психології, мобінг руйнує корпоративну культуру, послаблює командну роботу та призводить до професійного вигорання. Це неминуче знижує ефективність діяльності підприємства. Крім того, тривале цькування може призвести до соціальної ізоляції працівника, втрати впевненості у власних силах і навіть появи небезпечних думок. Саме тому важливо розробляти комплексні заходи, які допоможуть протидіяти мобінгу та підтримувати тих, хто постраждав. Це має включати правові, організаційні та психологічні інструменти, а також активну участь трудового колективу у створенні безпечної атмосфери.

Міжнародний досвід свідчить, що протидія мобінгу стала важливим напрямом розвитку трудового права та соціальної політики у багатьох країнах Європи. Україна також робить кроки у напрямі імплементації міжнародних стандартів протидії мобінгу. Зміни до Кодексу законів про працю та інші законодавчі ініціативи спрямовані на захист працівників від цькування, створення механізмів реагування та відповідальності роботодавців. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах війни, коли психологічне навантаження на працівників значно зростає, а мобінг може стати додатковим чинником дестабілізації трудових колективів. Забезпечення безпечного та підтримуючого середовища праці є не лише питанням дотримання прав людини, але й важливим елементом національної стійкості та відновлення після воєнних викликів.

Відповідно до актуалізованої проблематики **метою цієї статті є** не лише узагальнення основних положень щодо природи мобінгу у трудових колективах, але й моделювання причин його виникнення з урахуванням сучасних соціально-економічних умов. Особливий акцент робиться на розробці заходів протидії мобінгу шляхом використання правових норм національного законодавства у поєднанні з міжнародними стандартами,

Стан опрацювання проблематики. У науковій літературі проблема мобінгу розглядається як багатогранне явище, що поєднує правові, соціальні, віктимологічні та психологічні аспекти. Зокрема, це праці Л.П. Гаращенка, А.М. Колоти, О.В. Качмара, О.О. Корабльової, Н.Г. Мехеди, О.І. Сердюк, О.В. Сороки, Н.Є. Філіпенко та інших, зосереджуються на виявленні причин виник-

нення мобінгу, його впливу на трудові колективи та аналізі зарубіжного досвіду протидії цьому явищу. У їхніх працях акцент робиться на необхідності формування правових механізмів захисту працівників, а також на важливості врахування міжнародних стандартів у сфері охорони праці та соціальної відповідальності. У контексті теми даної статті особливе значення має дослідження не лише причин мобінгу, але й практичних шляхів його подолання в умовах сучасних викликів. Це включає інтеграцію міжнародного досвіду, адаптацію корпоративних стандартів, а також розробку національних стратегій протидії мобінгу. Важливо підкреслити, що українські науковці розглядають мобінг як фактор, що послаблює стійкість організацій, а в умовах війни – як додаткову загрозу психологічному здоров'ю працівників та соціальній стабільності.

Виклад основного матеріалу. Поняття «мобінг» уперше було введене австрійським етологом Конрадом Лоренцом у його праці «Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression» («Так зване зло», 1963). Лоренц використовував цей термін для опису колективної агресивної поведінки тварин, коли слабші особини гуртувалися проти сильнішого ворога. Він писав: «Коли травоїдні тварини об'єднуються, щоб атакувати хижака, вони діють як єдиний організм, і саме ця спільна дія дає їм шанс на виживання» [1, с. 36].

Згодом поняття «мобінг» було перенесене у сферу трудових відносин шведським ученим-медиком Ханцом Лейманом. У своїй статті «Mobbing and Psychological Terror at Workplaces» («Мобінг та психологічний тиск на робочих місцях», 1990) він визначав мобінг як тривале та повторюване негативне впливання групи співробітників на одного працівника або іншу групу. Пізніше, у праці «The Content and Development of Mobbing at Work» («Зміст і розвиток мобінгу на робочому місці», 1996) [2; 3], Лейман детально описав механізми цього явища та його наслідки для психічного здоров'я працівників, підкреслюючи, що симптоми мобінгу можна порівняти з психологічними розладами, які виникають у людей після участі в бойових діях. Розглядаючи наукові підходи Леймана, доцільно звернутися й до практичного досвіду європейських країн, які виробили власні моделі протидії мобінгу у трудових колективах. Досвід Франції, Італії та Швеції є особливо показовим, адже він демонструє різні правові механізми захисту працівників та особливості судової практики у справах, пов'язаних із мобінгом.

У Франції трудове й кримінальне законодавство визначає мобінг (моральне домагання) як повторювані дії, що погіршують умови праці, здатні завдати шкоди правам чи гідності працівника, вплинути на його фізичне або психічне здоров'я чи поставити під загрозу професійне майбутнє. Судова практика Касаційного суду Франції відносить до мобінгу такі дії, як пониження у посаді, розголошення медичної таємниці, вилучення особистих речей, нав'язування непритаманних обов'язків та систематичну принизливу критику (Artus & Chihi, 2025) [4]. Важливо, що у Франції тягар доказування покладається на роботодавця, а працівники, які зазнали психологічного тиску, отримують захист від дисциплінарних стягнень та звільнень на час судового процесу.

В Італії суди також визнають мобінг як систематичні ворожі дії, що шкодять здоров'ю працівника. Проте відмінністю є те, що саме працівник має довести факт шкоди та її зв'язок із робочим середовищем (Santagata de Castro, 2019; Trifirò et al., 2024) [5]. Італійська практика базується на широкому тлумаченні захисту прав особистості, проте обов'язок доказування залишається на стороні працівника. Так, дослідник зазначає, що «Згідно з традиційним визначенням, встановленим суддями, термін «мобінг» слід розуміти в широкому сенсі, включаючи, з одного боку, поведінку, яка сама по собі може бути класифікована як незаконна та може призвести до кримінального переслідування (наприклад, сексуальні домагання, дискримінація, необґрунтоване переведення тощо). З іншого боку, існує «нейтральна поведінка» (наприклад, будь-яка нав'язлива форма невербального спілкування), яка не є незаконною поведінкою, але систематично пов'язана наміром переслідувати жертву. Водночас, після визначення положень, на які може посилатися жертва мобінгу, суди та трибунали з трудових спорів дуже вузько тлумачать загальні передумови, які повинні бути виконані для встановлення успішного позову на основі мобінгу, здебільшого запозичуючи параметри, розроблені в медичній науці» [5].

У Швеції питання протидії мобінгу та порушенням трудових прав врегульоване не лише на рівні законодавства, але й через інституційні механізми. Зокрема, функціонує посада омбудсмена з питань трудових і соціальних відносин, який координує діяльність спеціальних груп експертів та розробляє рекомендації щодо запобігання психологічному переслідуванню на робочому місці. Така модель дозволяє поєднувати правове регулювання з практичними інструментами превенції, включно з освітніми програмами та інформаційними кампаніями [6].

Ці приклади свідчать, що в багатьох країнах світу діють прогресивні системи протидії мобінгу, які охоплюють не лише правові механізми, але й профілактичні та освітні заходи, спрямовані на створення безпечного середовища праці. Вони демонструють ефективність інституційного підходу, коли спеціалізовані органи не лише реагують на порушення, але й активно працюють над їх попередженням. З огляду на міжнародний досвід, доцільним видається створення в Україні аналогічних інституцій – наприклад, омбудсмена з питань протидії мобінгу та психологічному насильству у сфері праці. Такий орган міг би координувати діяльність роботодавців, профспілок та державних інституцій, розробляти методичні рекомендації, забезпечувати моніторинг випадків мобінгу та гарантувати захист постраждалих працівників. Це стало б важливим кроком у напрямі імплементації міжнародних стандартів та формування національної системи протидії мобінгу. Важливо також враховувати останні зміни українського законодавства у сфері охорони праці та антидискримінаційної політики, щоб забезпечити комплексний захист працівників.

Розглядаючи нормативні документи європейських країн стосовно протидії мобінгу хочемо підкреслити, що одним із важливих джерел формування європейських стандартів захисту працівників є Директива Європейського Союзу 2000/78/ЕС (Council Directive 2000/78/EC establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation, 2000). У ній закріплено принцип рівності поводження у сфері праці та зайнятості, а також визначено переслідування працівника як форму дискримінації. Згідно зі статтею 2(3), «переслідування розглядається як дискримінація, коли небажана поведінка, пов'язана з будь-якою з ознак, визначених у цій Директиві, має на меті або наслідком створення ворожої, принизливої чи образливої атмосфери» (Council Directive 2000/78/EC, 2000) [7]. Це положення прямо охоплює мобінг як систематичну психологічну агресію, що порушує трудові права та гідність працівника.

Не менш значущим є положення Європейської соціальної хартії (European Social Charter, 1961, переглянута у 1996 р.), яка у статті 26 встановлює обов'язок держав-учасниць «сприяти запобіганню систематичним непорядним або явно негативним та образливим діям стосовно окремих працівників на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи та вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки роботодавців» (European Social Charter, 1996) [8]. Таким чином, мобінг визнається не лише як внутрішня проблема організації, а й як порушення соціальних прав, що потребує державного втручання.

Окрім національних практик, важливим є міжнародний стандарт SA8000, розроблений організацією Social Accountability International [9]. Він ґрунтується на конвенціях МОП, Загальній декларації прав людини та Конвенції ООН про права дитини. Стандарт встановлює критерії відповідності у сферах заборони дитячої та примусової праці, охорони праці та безпеки, свободи профспілок, недискримінації, заборони фізичного та психологічного насильства, регулювання робочого часу та компенсацій (SAI, 2001). SA8000 прямо наголошує на недопустимості будь-яких форм поведінки, що можуть бути розцінені як домагання чи мобінг, і вимагає від компаній створення системи моніторингу та превенції загроз здоров'ю працівників. Водночас слід зазначити, що SA8000 має характер добровільного корпоративного стандарту, а отже, його застосування залежить від ініціативи самих організацій. Для формування універсальних правових гарантій у світі праці необхідні міжнародні договори, що мають обов'язкову силу для держав. Саме таку роль виконують документи МОП, ухвалені у 2019 році: Violence and Harassment Convention, 2019 (No. 190) (Конвенція МОП № 190 «Про викорінення насильства та домагань у світі праці», 2019) та Recommendation concerning the elimination of violence and harassment in the world of work, 2019 (No. 206) (Рекомендація МОП № 206 «Щодо викорінення насильства та домагань у світі праці», 2019), які Україна поки що не ратифікувала, але вони розглядаються як орієнтир для гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами.

У 2019 році Міжнародна організація праці (МОП) ухвалила перший у світі міжнародний стандарт, спрямований на викорінення насильства та домагань у сфері праці. Violence and Harassment Convention, 2019 (No. 190) (Конвенція МОП № 190 «Про викорінення насильства та домагань у світі праці», 2019) стала історичним документом, який визнає, що насильство та домагання, включно з гендерно зумовленими формами, є єдиним комплексним явищем, а не двома окремими проблемами. Конвенція визначає право кожної людини на світ праці, вільний від насильства та домагань, і поширює його на всіх працівників незалежно від контрактного статусу – від найманих працівників до стажерів, волонтерів та шукачів роботи. Вона охоплює як приватний, так і державний сектор, формальну та неформальну економіку, а також розширює сферу застосуван-

ня поняття «робоче місце», включаючи фізичні робочі простори, онлайн-комунікацію, поїздки на роботу й з роботи, місця відпочинку та харчування, громадські простори й соціальні заходи. Окремо Конвенція вимагає врахування впливу домашнього насильства на трудові відносини. У статті 1 документу зазначено: «Насильство та домагання у світі праці означають низку неприйнятних поведінкових проявів і практик, чи то одноразових, чи повторюваних, які спричиняють або можуть спричинити фізичну, психологічну, сексуальну чи економічну шкоду» (ILO, 2019) [10]. Це положення прямо охоплює мобінг як одну з форм психологічного тиску. Документ зобов'язує держави-учасниці внести зміни до національного законодавства, забезпечити ефективні механізми розслідування та покарання випадків мобінгу, гарантувати доступ до правосуддя та захист постраждалих.

Рекомендація МОП № 206 Recommendation concerning the elimination of violence and harassment in the world of work, 2019 (No. 206) («Щодо викорінення насильства та домагань у світі праці», 2019) була ухвалена одночасно з Конвенцією № 190 і має на меті деталізувати її положення, надаючи державам та роботодавцям практичні інструменти для реалізації закріплених прав. Документ підкреслює, що боротьба з мобінгом є невід'ємною частиною загальної стратегії протидії насильству та домаганням у сфері праці. У пункті 13 Рекомендації зазначено: «Члени Організації повинні приймати політику нульової толерантності до насильства та домагань, яка охоплює мобінг, і забезпечувати навчання роботодавців та працівників щодо запобігання та реагування» (ILO, 2021) [11]. Рекомендація також передбачає створення систем підтримки постраждалих, включно з психологічною допомогою, захистом від звільнення та компенсаціями, а також закликає до розробки національних стратегій превенції мобінгу. Вона наголошує на необхідності формування ефективних механізмів внутрішнього контролю в організаціях, які дозволяють своєчасно виявляти випадки психологічного тиску та забезпечувати їхнє належне розслідування. Крім того, документ рекомендує державам розробляти спеціальні програми підвищення обізнаності, проводити інформаційні кампанії та забезпечувати доступ до незалежних органів, здатних захистити права працівників.

Згідно з визначенням Міжнародної організації праці (МОП), мобінг розглядається як одна з форм психологічних переслідувань, що має груповий характер і проявляється у систематичних негативних висловлюваннях, соціальній ізоляції працівника, виключенні його з професійних контактів, поширенні неправдивої інформації та інших діях, які підривають його гідність і професійний статус. У дослідженні МОП Workplace Violence in Services Sector – Case Studies and Good Practices (Geneva: ILO, 2003) зазначено: «Mobbing is a form of collective psychological harassment, characterized by repeated hostile remarks, social exclusion, denial of communication, and dissemination of false information, which may seriously affect the victim's mental health and professional life» [12]. Це визначення підкреслює, що мобінг є не лише міжособистісним конфліктом, а систематичною практикою, яка може призвести до довготривалих психологічних наслідків, включно з розвитком стресових розладів, депресії та професійного вигорання. Важливо, що МОП трактує мобінг як складову ширшого явища насильства на робочому місці, яке потребує комплексних заходів протидії, включно з правовими, організаційними та психологічними інструментами.

Проблема мобінгу має чітко окреслений правовий вимір, адже вона безпосередньо зачіпає фундаментальні права людини. Конституція України у статті 3 проголошує: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю» (Конституція України, 1996) [13]. Це положення формує конституційне підґрунтя для захисту працівників від будь-яких форм психологічного тиску, включно з мобінгом. Приниження честі та гідності працівника суперечить базовим принципам правової держави та порушує гарантії, закріплені у Конституції.

В українському правовому полі поняття мобінгу було офіційно закріплене у положеннях Кодексу законів про працю України (Закон № 2759-IX від 16.11.2022). Законодавець визначає мобінг як «систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність» (КЗпП України, ст. 2-2) [14]. Це визначення охоплює як психологічний, так і економічний тиск, включно із застосуванням засобів електронних комунікацій, що

відповідає сучасним викликам цифрового середовища. Крім того, частина друга статті 2 КЗпП України гарантує працівникам право на «здорові і безпечні умови праці, на гідне ставлення з боку роботодавця, інших працівників». Це положення прямо пов'язане з концепцією протидії мобінгу, адже створення безпечного середовища праці є базовою гарантією трудових прав.

Важливим є також положення пункту 7 частини першої статті 1 Закону України «Про засади протидії та запобіганні дискримінації в Україні», де утиск визначається як «небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери» [15]. Це поняття має ширше юридичне застосування, охоплюючи різні сфери правовідносин, проте у трудовій сфері воно конкретизується через категорію мобінгу.

У контексті дослідження проблеми мобінгу важливо звернути увагу на положення Закону України «Про колективні договори і угоди» [16]. Цей закон визначає правові засади укладення колективних договорів та угод між роботодавцями і працівниками, а також встановлює механізми регулювання трудових відносин на рівні підприємств, галузей та держави. Закон прямо закріплює, що колективні договори та угоди повинні містити положення щодо забезпечення належних, безпечних і здорових умов праці, а також гарантії соціального захисту працівників. У цьому контексті мобінг як форма психологічного тиску може бути предметом регулювання через включення до колективних договорів спеціальних норм, спрямованих на запобігання цькуванню та створення ворожої атмосфери у трудових колективах. Важливим є те, що закон надає сторонам соціального діалогу право визначати додаткові гарантії та механізми захисту працівників. Це означає, що профспілки та роботодавці можуть спільно закріплювати у колективних договорах положення про політику «нульової толерантності» до мобінгу, процедури розслідування випадків психологічного переслідування, а також заходи підтримки постраждалих працівників. Такий підхід узгоджується з міжнародними стандартами, які наголошують на необхідності створення превентивних механізмів у сфері праці.

Протидія мобінгу на робочому місці є не лише завданням роботодавця, а й відповідальністю всього трудового колективу. Саме колектив виступає середовищем, у якому формується культура взаємоповаги, довіри та підтримки. Якщо працівники активно беруть участь у створенні здорової атмосфери, ризики психологічного тиску значно зменшуються. Трудовий колектив може відігравати ключову роль у протидії мобінгу через: спільне вироблення норм поведінки, які стають частиною корпоративної культури; колективну підтримку постраждалих, що допомагає зменшити наслідки психологічного тиску; формування нетерпимості до проявів агресії, коли будь-які випадки цькування не залишаються без реакції; ініціювання змін у колективному договорі, щоб закріпити механізми захисту від мобінгу та гарантувати їх виконання.

В останні роки проблема мобінгу на робочому місці стає дедалі актуальнішою, особливо в умовах економічної нестабільності та скорочення робочих місць. Працівники, побоюючись втратити роботу або прагнучи кар'єрного зростання будь-якими засобами, іноді вдаються до недопустимих методів, що провокує прояви психологічного тиску й агресивної поведінки у трудових колективах.

Проблема мобінгу гостро постає у сфері незадекларованих трудових відносин. Такі працівники фактично позбавлені гарантій на гідні умови праці та можливості документально підтвердити порушення своїх прав у судовому порядку. Хоча Кодекс законів про працю України та проєкт нового Трудового кодексу містять низку антидискримінаційних положень, вони не забезпечують належного правового регулювання мобінгу як окремого явища. Зокрема, чинний КЗпП передбачає гарантії рівності та захисту від дискримінації (статті 2-1, 22), а також право працівників на відшкодування моральної шкоди у випадку порушення їхніх прав (стаття 237-1). У проєкті Трудового кодексу закріплено новели, які посилюють захист працівників: покладання на роботодавця обов'язку доводити в суді відсутність фактів дискримінації (ч. 3 ст. 3), компенсація моральної шкоди у випадку порушення честі та гідності працівника (ст. 366), а також можливість визнання трудового договору недійсним, якщо він укладений шляхом омани, погрози чи примусу (ст. 45). Однак навіть ці положення не створюють цілісної системи протидії мобінгу, адже поняття та механізми захисту від нього залишаються нормативно неврегульованими. Це означає, що правові гарантії, хоч і важливі, не забезпечують достатньої превенції психологічного тиску у трудових колективах.

Саме тому ключовим превентивним інструментом у боротьбі з мобінгом виступає колективний договір, який не лише закріплює правила корпоративної етики та взаємоповаги, але й формує цілісну систему соціального контролю всередині трудового колективу. Він дозволяє передбачити механізми розгляду скарг (комісії, уповноважені особи), встановити відповідальність роботодав-

ця та працівників за порушення норм договору, а також створити умови для безпечного та здорового робочого середовища.

У цьому контексті колективний договір може інтегрувати локальні та спеціально-кримінологічні заходи на мікрорівні, що базуються на теоретико-практичному досвіді протидії мобінгу. До найважливіших з них хочемо віднести:

1. Усунення аномії в колективі є одним із ключових напрямів протидії мобінгу, адже саме стан нормативного вакууму, описаний Е. Дюркгеймом у праці «Самогубство» (1897) [17], створює умови для виникнення соціальної дезорганізації, що проявляється у відсутності чітких правил взаємодії та справедливих процедур у трудових відносинах. Водночас Р. Мертон у концепції «Соціальна структура та аномія» (1938) [18] наголошував, що аномія виникає там, де існує розрив між цілями, які ставить перед працівниками організація, та засобами їх досягнення, що породжує фрустрацію і може трансформуватися у психологічне цькування. У сучасних дослідженнях, зокрема у працях С. Ейнарсена та Х. Хоела (Bullying and Harassment in the Workplace, 2020) [19], підкреслюється, що непрозорість управлінських рішень і відсутність справедливих процедур підвищують ризик мобінгу. Українські науковці також акцентують увагу на цьому аспекті. Наприклад О.В. Качмар у своїх роботах підкреслює, що саме корпоративна культура, побудована на прозорості та взаємоповазі, здатна компенсувати ризики аномії та знизити рівень конфліктності [20].

Практичні заходи усунення аномії включають запровадження прозорих процедур кар'єрного росту, справедливий розподіл ресурсів і винагород, чітке визначення корпоративних цінностей та етичних стандартів, а також регулярні комунікації між керівництвом і працівниками для зменшення інформаційного вакууму. Таким чином, усунення аномії через колективний договір та корпоративні механізми дозволяє мінімізувати ризик мобінгу, забезпечуючи баланс між цілями підприємства та засобами їх досягнення, що сприяє формуванню здорового морально-психологічного клімату в організації.

2. З точки зору застосування необхідних заходів протидії мобінгу, критично важливим є проведення віктимологічної профілактики. Вона розглядається сучасними кримінологами як стратегічний напрям превентивної політики, що дозволяє не лише знизити рівень віктимності, а й сформувати у працівників активну позицію щодо захисту власних прав. Як підкреслює Н.Є. Філіпенко, «віктимологічна профілактика має розглядатися як складова державної політики у сфері безпеки, що поєднує правові, організаційні та інформаційно-аналітичні механізми впливу на криміногенні чинники» [21, с. 148]. Це означає, що навіть у сфері трудових відносин профілактика мобінгу повинна включати не лише психологічні тренінги, а й правову просвіту та інституційні гарантії захисту, які забезпечують реальну можливість працівника відстояти свої права.

У колективному договорі доцільно закріпити обов'язок роботодавця організовувати навчання методам психологічного захисту – асертивності, деескалації конфліктів, розвитку емоційної компетентності, а також алгоритмам правової відсічі (збереження листування, документування свідчень, звернення до довірених осіб). Важливим елементом є впровадження політики «нульової толерантності» до мобінгу, яка чітко визначає неприпустимість будь-яких форм психологічного переслідування чи цькування на робочому місці. Така політика повинна супроводжуватися створенням внутрішніх каналів анонімного повідомлення про випадки мобінгу, що гарантують працівникам конфіденційність та захист від можливих репресій.

Не менш важливою є роль профспілок та представницьких органів трудового колективу, які можуть виступати незалежними арбітрами у конфліктних ситуаціях, забезпечувати захист прав працівників та контролювати дотримання роботодавцем зобов'язань щодо профілактики мобінгу. Таким чином, профілактика мобінгу стає комплексним процесом, що поєднує психологічну підтримку, правову освіту та інституційні інструменти, спрямовані на зниження ризику віктимізації та формування безпечного робочого середовища. Можна зазначити, що віктимологічна профілактика мобінгу має дві взаємопов'язані складові: психологічну – розвиток навичок самозахисту та стресостійкості; правову – навчання алгоритмам документування фактів мобінгу та звернення до уповноважених органів чи довірених осіб. Її інтеграція у колективні договори та практику роботодавців відповідає сучасним тенденціям кримінологічної політики, де потерпілий розглядається не як об'єкт, а як активний суб'єкт превентивної взаємодії.

3. Іншим важливим напрямом протидії мобінгу є нейтралізація «криміногенного» впливу агресора у трудовому колективі. Її можна розглянути крізь призму теорії диференційного зв'язку Едвіна Сазерленда. Учений підкреслював, що девіантна чи злочинна поведінка не є вродженою,

а формується через процес соціального навчання та наслідування моделей, які домінують у найближчому середовищі: «Злочинна поведінка засвоюється у взаємодії з іншими людьми в процесі комунікації» (Sutherland, 1947) [22]. Якщо керівник демонструє деструктивні або агресивні патерни, вони стають «зразком для наслідування», що підвищує ризик їх копіювання підлеглими та створює своєрідну «ланцюгову реакцію» криміногенного впливу. Саме тому важливо впроваджувати механізми контролю та оцінки управлінської поведінки, які здатні своєчасно виявляти та нейтралізувати такі негативні моделі, запобігаючи їх поширенню в корпоративному середовищі.

4. Важливим напрямом протидії мобінгу є звуження «простору для правопорушення», тобто створення таких умов, за яких агресивна чи маніпулятивна поведінка керівництва стає практично неможливою. Йдеться про формування системи організаційних та технологічних бар'єрів, що мінімізують можливість використання адміністративного ресурсу для психологічного тиску чи дискримінації. Одним із найбільш ефективних інструментів у цьому контексті виступають цифрові системи обліку результатів праці, які забезпечують прозорість та об'єктивність оцінювання. Завдяки алгоритмам, що ґрунтуються на чітких показниках продуктивності, зменшується ризик суб'єктивних маніпуляцій з боку керівників, адже результати діяльності працівників фіксуються автоматично та не залежать від особистих уподобань чи упереджень. Такі системи не лише нейтралізують можливість викривлення даних, але й створюють атмосферу справедливості та рівності, де кожен працівник може бути впевнений у неупередженості оцінки. Це, у свою чергу, знижує рівень конфліктності в колективі, запобігає формуванню «криміногенного простору» для агресора та сприяє утвердженню корпоративної культури, орієнтованої на прозорість, відповідальність і взаємну довіру..

5. Дієвими заходами швидкого реагування на випадки мобінгу є створення «гарячих ліній» та скриньок довіри, які можуть існувати як у фізичній формі (спеціально облаштовані анонімні поштові скриньки на підприємстві), так і у цифровому форматі (онлайн-платформи, внутрішні корпоративні сервіси, мобільні додатки). Їхня функція полягає у забезпеченні конфіденційного та безпечного каналу комунікації, де працівники можуть повідомляти про випадки психологічного тиску, дискримінації чи цькування без страху репресій. Закріплення таких механізмів у колективному договорі надає їм нормативної сили та гарантує, що роботодавець зобов'язаний реагувати на кожну скаргу. Це створює атмосферу довіри в колективі, де працівники відчувають реальну підтримку та захищеність.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід наголосити, що колективний договір може стати комплексним інструментом протидії мобінгу, який забезпечує реальну ефективність захисту працівників. Його варто розглядати не як формальність, а як дієвий превентивний механізм, що поєднує правові, організаційні та психологічні засоби впливу. У договорі доцільно закріплювати правила корпоративної етики та взаємоповаги, процедури розгляду скарг, гарантії захисту працівників від необґрунтованих дисциплінарних стягнень, а також відповідальність сторін за порушення встановлених норм. Такий підхід створює нормативну основу для формування безпечного та здорового робочого середовища, де мобінг визнається неприпустимим явищем і розглядається як порушення трудових та соціальних прав.

Водночас, з огляду на міжнародний досвід, що підтверджує ефективність інституційного підходу, доцільним є створення в Україні спеціалізованого органу – наприклад, «Омбудсмена з протидії мобінгу та психологічному насильству на робочому місці». Така інституція координуватиме взаємодію між роботодавцями, профспілками та державними органами, розроблятиме методичні рекомендації, здійснюватиме моніторинг випадків мобінгу та гарантуватиме захист постраждалих працівників. Її діяльність стане важливим елементом комплексної системи превенції та захисту трудових прав, сприятиме гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами та зміцненню соціальної стабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Lorenz K. (1963) Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression. Wien: Dr. G. Borotha-Schoeler Verlag. 272 p.
2. Leymann H. (1990) Mobbing and Psychological Terror at Workplaces. Violence and Victims. Vol. 5, № 2. P. 119-126.
3. Leymann H. (1996) The Content and Development of Mobbing at Work. European Journal of Work and Organizational Psychology. Vol. 5, № 2. P. 165-184.
4. Artus C., Chihi S. (2025) Harassment in the Workplace: A Major Challenge for Employers in France. K&L Gates HUB. URL: https://www.lexology.com/library/detail.aspx.

5. Santagata de Castro R. (2019) Workplace Bullying in Italy. Malicious Intent and Role of Anti-discrimination Law. CSDLE "Massimo D'Antona".IT, P. 3. URL: https://aei.pitt.edu/102770/1/399.pdf.
6. Equality Ombudsman (Sweden). Annual Report. Stockholm, 2024. URL: https://mrinstitutet.se/download/18.372eef319634849f9f2298c/1745591505126/report-arsrapport-2024-english.pdf.
7. Council of the European Union. Council Directive 2000/78/EC establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation. Brussels: EU, 2000. URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/rights-work/tackling-discrimination-work/legislation-employment-equality-directive-200078ec_.
8. Council of Europe. European Social Charter (Revised). Strasbourg: Council of Europe, 1996. URL: https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/the-revised-european-social-charter.
9. Social Accountability International. SA8000® Standard. New York: SAI, 2001 (оновлені редакції 2014, 2017, 2021). URL: https://www.ia-uk.com/services/social-accountability/sa-8000-audits.
10. International Labour Organization. Violence and Harassment Convention, 2019 (No. 190). Geneva: ILO, 2019. URL: https://www.itfglobal.org/ru/node/201180.
11. International Labour Organization. Violence and harassment in the world of work: A guide on Convention No. 190 and Recommendation No. 206. Geneva: ILO, 2021. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@gender/documents/publication/wcms_814507.pdf.
12. Workplace Violence in Services Sector – Case Studies and Good Practices, Geneva: ILO, 2003. URL: https://www.who.int/docs/default-source/documents/violence-against-health-workers/wvsynthesisreport.pdf.
13. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
14. Кодекс законів про працю України: Закон № 2759-IX від 16.11.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text.
15. Закон України «Про засади протидії та запобіганні дискримінації в Україні». Відомості Верховної Ради України, 2012, № 32. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text.
16. Закон України «Про колективні договори і угоди» (Відомості Верховної Ради України, 1993 р., № 36, ст. 361; із подальшими змінами 1997 р., 2008 р., 2013 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text.
17. Дюркгейм Е. (1998) Самогубство: Соціологічне дослідження (пер. з фр. Леонід Кононович): Київ, Основи. 519 с.
18. Merton R. (1938) Social Structure and Anomie. Robert K. Merton. American Sociological Review, Vol. 3, No. 5. (Oct., 1938), pp. 672-682. URL: https://doi.org/10.2307/2084686.
19. Einarsen S., Hoel H., Zapf D., Cooper C. (2020) Bullying and Harassment in the Workplace: Developments in Theory, Research, and Practice. Boca Raton: CRC Press, 2020. URL: https://doi.org/10.1201/9780429462528.
20. Качмар О.В. (2018) Психологічні аспекти мобінгу у трудових колективах. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2018. URL: https://kipt.sumdu.edu.ua/pdf/buling/mobing.pdf.
21. Філіпенко Н., Спіцина Г. (2026) Віктимологічна профілактика як складова сучасної кримінологічної політики. Архів кримінології та судових наук. 2026. Т. 12, № 2. С. 147-158. DOI: https://doi.org/10.32353/acfs.12.2025.17.
22. Sutherland, E.H. (1947). Principles of Criminology (4th ed.). Philadelphia: J.B. Lippincott Company. URL: https://psycnet.apa.org/record/1948-02673-000.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Філіпенко Н.Є., Павликівський В.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

РОЗДІЛ 6. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.27

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ

Ващишин М.Я.,
доктор юридичних наук, професор,
професорка кафедри соціального права
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-5588-7716

Жиравецький Т.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціального права
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-8503-8571

Ващишин М.Я., Жиравецький Т.М. Екологічний туризм як форма реалізації екосистемних послуг.

Стаття присвячена дослідженню особливостей екологічного туризму як однієї з форм реалізації екосистемних послуг. Автори акцентують увагу на проблемах правового забезпечення організації та здійснення екологічного туризму в Україні, який є різновидом сталого туризму. Проаналізовано міжнародно-правові акти, що визначають умови і переваги екологічного туризму, зокрема Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат.

Метою дослідження є обґрунтування екологічного туризму як форми реалізації екосистемних послуг і визначення умов його здійснення в межах територій природно-заповідного фонду та національної екологічної мережі. Обґрунтовано розмежування понять «рекреаційна послуга» і «екосистемна послуга».

Підкреслюється, що у структурі екосистемних послуг екологічний туризм задовольняє духовні, фізичні та інші потреби туристів. Своєю чергою територіальні громади зможуть відчути економічну вигоду від екологічного туризму, а одержані від цього доходи – спрямувати на природоохоронні цілі.

У статті наголошено, що особливість екологічного туризму визначається місцем його проведення – у межах природних комплексів, які пропонуються для відвідування туристам, однак є особливо цінними й охоронюваними територіями, тому екотуризм повинен здійснюватися з мінімальним антропогенним навантаженням на довкілля.

Особливу увагу приділено аналізу юридичних можливостей здійснення екологічного туризму у складі національної екологічної мережі При цьому наголошено, що організація екологічного туризму повинна здійснюватися з врахуванням вимог і обмежень, передбачених законодавством про природно-заповідний фонд і про екологічну мережу.

Висновки статті підкреслюють важливість екологічного туризму у складі національної екологічної мережі, спрямованої на збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, підтримання сталого розвитку територій. Запропоновано, що удосконалення правового забезпечення екологічного туризму повинно базуватися на екосистемному підході та передбачати активну участь місцевих громад в популяризації цього виду сталого туризму.

Ключові слова: екологічний туризм, сталий туризм, екомережа, Смарагдова мережа, охорона довкілля, природно-заповідний фонд, Карпатська конвенція, сталий розвиток, екосистемні послуги, рекреаційна діяльність.

Vashchyshyn M.Ya., Zhyravetskyi T.M. Ecotourism as a form of implementation of ecosystem services.

The article is devoted to the study of the features of ecotourism as one of the forms of implementation of ecosystem services. The authors focus on the problems of legal support for the organization and implementation of ecotourism in Ukraine, which is a type of sustainable tourism. International legal acts that determine the conditions and benefits of ecotourism, in particular the Framework Convention on the Protection and Sustainable Development of the Carpathians, are analyzed.

The purpose of the study is to substantiate ecotourism as a form of implementation of ecosystem services and determine the conditions for its implementation within the territories of the nature reserve fund and the national ecological network. The distinction between the concepts of "recreational service" and "ecosystem service" is justified**.**

It is emphasized that within the structure of ecosystem services, ecotourism satisfies the spiritual, physical and other needs of tourists. In turn, territorial communities will be able to benefit economically from ecotourism**,** and the income received therefrom will be directed toward environmental protection goals**.**

The article emphasizes that the peculiarity of ecotourism is determined by the location where it takes place – within the natural complexes that are made available for tourists to visit, which are especially valuable and protected areas; therefore, ecotourism should be carried out with minimal anthropogenic impact on the environment.

Particular attention is paid to the analysis of the legal framework for implementing ecotourism as part of the national ecological network. It is emphasized that the organization of ecotourism, in particular the establishment of ecological trails, should be carried out taking into account the requirements and restrictions provided for by the legislation on the nature reserve fund and on the ecological network.

The conclusions of the article emphasize the importance of ecotourism as part of the national ecological network in preserving biological and landscape diversity and maintaining the sustainable development of these territories. It is proposed that improving the legal support for ecotourism should be based on an ecosystem approach and provide for the active participation of local communities in the promotion of this type of sustainable tourism.

Key words: ecotourism, sustainable tourism, ecological network, Emerald network, environmental protection, nature reserve fund, Carpathian Convention, sustainable development, ecosystem services, recreational activities.

Постановка проблеми. Зростання антропогенного навантаження на природні ресурси внаслідок масовості загального туризму вимагає пошуку нових підходів до забезпечення збереження і відновлення навколишнього природного середовища. Одним з перспективних видів туризму, що сприяє збереженню довкілля, є екологічний. Цей популярний напрям природо-орієнтованого туризму відповідає засадам формування екологічної культури у контексті сталого розвитку, адже чинить мінімальне антропогенне навантаження на природні комплекси.

По завершенню повномасштабної війни в Україні зайняття екологічним туризмом дасть змогу забезпечити психологічну реабілітацію, адже природне середовище використовується у світовій практиці для роботи з ПТСР серед ветеранів і цивільних. Стимулом для екологічного туризму може стати міжнародне фінансування, оскільки ЄС, ЄБРР та інші донори мають спеціальні програми для сталого туризму в постконфліктних країнах.

Варто відзначити, що науковий аналіз особливостей організації та здійснення екологічного туризму проводять, здебільшого, представники природничих наук та туризмознавства. Натомість проблематика правових аспектів екологічного туризму крізь призму екосистемного підходу є недостатньо дослідженою, а правова база не є достатньо сформованою. Тому існує нагальна потреба стимулювання та підтримки екологічного туризму як форми реалізації екосистемної послуги на основі належного нормативно-правового забезпечення.

Метою статті є дослідження особливостей екологічного туризму як форми реалізації екосистемних послуг і визначення умов його здійснення в межах територій природно-заповідного фонду та національної екологічної мережі.

Стан опрацювання проблематики. Особливості правового забезпечення екологічного туризму у своїх працях висвітлювали представники екологічної науки та еколого-правової доктрини, такі як: Ю.З. Боруцька, О.М. Ковтун, О.А. Михайлова, В.Л. Остропольський, Е.В. Позняк, О.О. Статівка, В.Д. Олейниченко, А.К. Шкарупа та ін.

Виклад основного матеріалу. Екосистемні послуги – це прямий або непрямий внесок природних екосистем у добробут людини. За класифікацією MEA (Millennium Ecosystem Assessment, 2005) було виокремлено чотири категорії екосистемних послуг: регулювання (очищення повітря, регуляція клімату), забезпечення (їжа, вода, деревина), підтримки (ґрунтоутворення, фотосинтез) і культурні (естетичні, духовні, освітні і рекреаційні) [1, с. 16].

На захист екосистем спрямована Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття 1995 р., яка започаткувала створення Всеєвропейської екологічної мережі та національних екомереж у державах-учасницях цієї Стратегії, пропагує стале використання природних ресурсів та підвищення екосвідомості. Стратегія наголошує на важливості інтеграції цілей охорони природи в політику, що проводиться в галузі туризму та організації дозвілля з метою вдосконалення економічної основи застосування екологічно раціональних форм землекористування та запобігання нанесенню значних втрат біологічному та ландшафтному різноманіттю [2].

Такий екосистемний підхід сталого управління поширюється на просторове планування, інтегроване управління водними ресурсами, сільське та лісове господарство, транспорт, інфраструктуру, промисловість, енергетику, туризм та збереження культурньої спадщини. При цьому економічна та соціальна політика повинна розроблятися і здійснюватися з врахуванням інтересів збереження довкілля.

Політика в галузі туризму та організації дозвілля формується, здебільшого, на регіональному та місцевому рівнях, адже саме там є можливість визначити туристично-рекреаційний потенціал і створити умови для його використання. При формуванні відповідної політики на регіональному рівні варто враховувати, що збереженню біологічного та ландшафтного різноманіття і природних екосистем не загрожує, а сприяє екологічний туризм, який на місцевому рівні забезпечує також підтримання доходів місцевого населення та сталий розвиток територій. Екологічний туризм є різновидом сталого туризму, адже базується на принципах сталого розвитку, які передбачають гармонійне співіснування людини і природи, задоволення потреб сучасного і майбутнього покоління, повагу до місцевих спільнот і їхньої самобутності. Сталий туризм спрямований на вивчення і збереження природи, культури та історії місць, які відвідуються [3].

Усвідомлення важливого значення сталого туризму відображає Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат 2003 р., у статті 9 якої визначено міжнародно-правові засади регіональної політики держав Карпатського регіону у сфері сталого туризму. Сторони Конвенції вживають заходів для сприяння сталому туризму в Карпатах, який приносить користь для місцевого населення та базується на неповторній природі, ландшафтах та культурній спадщині Карпат, та посилюють з цією метою співпрацю [4]. Навіть у сучасних умовах повномасштабного вторгнення росії на територію нашої держави, поглиблення транснаціонального співробітництва у Карпатському регіоні визнано актуальним завданням Державної програми розвитку міжнародного територіального співробітництва України на 2025-2027 роки [5].

Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат розроблена на основі поєднання природоохоронної діяльності із розвитком туризму, сільського та лісового господарства, покращення транспортної інфраструктури. Про комплексний підхід до врегулювання відносин у Карпатському регіоні на засадах сталого розвитку свідчить ст.8 Карпатської конвенції, у якій передбачено проведення політики планування і розвитку щодо сталого транспорту та інфраструктури з урахуванням особливостей гірського довкілля, необхідності охорони вразливих територій, зокрема регіонів, багатих на біорізноманіття, територій, на яких знаходяться міграційні шляхи, або тих, що мають міжнародне значення, охорону біологічного різноманіття та ландшафтів, а також тих територій, що мають особливе значення для туризму [5]. Географічні особливості українських Карпат не дозволяють інтенсивно розвивати промислове виробництво і зумовлюють потребу пошуку альтернативних шляхів соціально-економічного розвитку цього гірського регіону. Оптимальними формами зайнятості місцевого населення стає організація екологічного та сільського (зеленого) туризму, а також відродження традиційних національних ремесел.

Подальший розвиток екологічного туризму пов’язують з досить привабливими перспективами перебудови економіки, що стимулює зростання інших галузей: транспорту, зв’язку, торгівлі, будівництва, сільського господарства, виробництва товарів широкого споживання, тощо [6]. Ефективне залучення туристично привабливого ресурсу природних та історико-культурних комплексів і об’єктів може стати одним із головних джерел економічного розвитку регіонів. Однак сприятливі умови для задоволення рекреаційних, культурно-естетичних та оздоровчих потреб туристів в Україні нівелюються через нерозвинену транспортну інфраструктуру.

У період повоєнної відбудови України для покращення транспортної інфраструктури на прикордонних з країнами ЄС територіях варто активізувати транскордонну співпрацю України з державами-членами ЄС у Карпатському та Дунайському регіонах, відповідно до укладених міжнародно-правових договорів (Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат 2003 року та Угоди про фінансування Дунайської транснаціональної програми, ратифікованої Україною в 2018 році). Зокрема, завданням Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки за напрямом "Розвиток територій української частини Дунайського регіону та транскордонного співробітництва" є врахування у секторальних стратегіях України пріоритетів Стратегії ЄС для Дунайського регіону у сферах захисту навколишнього природного середовища, розвитку туризму, промоції та охорони культурної спадщини тощо [7].

Сутність екологічного туризму полягає в організації відпочинку в екологічно чистих місцях, зокрема недоторканних людиною. Започатковано такий вид туризму з метою ознайомлення та збереження навколишнього середовища, природних багатств. Популяризація екотуризму має за мету привернути увагу людства до проблем пов'язаних з охороною природи. Дослідники вважають, що екологічний туризм здійснюють у двох основних напрямках: відвідування мало змінених природних території та туризм, спрямований на відвідування, «поряд із малозміненими людською діяльністю природними територіями, і об'єктів традиційної місцевої культури» [8]. Однак така думка є дискусійною. Ми вважаємо, що екотуризм і етнотуризм є окремими різновидами сталого туризму.

Екологічний туризм – це форма діяльності у природному середовищі, пов'язана з естетичним, рекреаційним і пізнавальним використанням природи, тому його відносять саме до форми реалізації культурних екосистемних послуг. Зокрема, він використовує такі культурні екосистемні послуги: рекреаційну цінність ландшафтів, естетичну привабливість природи, можливості для спостереження за дикою природою. Тобто екосистемна послуга – це потенціал природи (наприклад, краєвид гір або біорізноманіття лісу), а екотуризм – це спосіб монетизації та використання цього потенціалу.

У структурі екосистемних послуг особливість екотуризму визначається місцем його проведення – у межах природних комплексів, які покликані, з одного боку, задовольняти духовні, фізичні та інші потреби туристів, а з іншого боку, є цінними об'єктами особливої охорони. Своєю чергою, територіальні громади зможуть відчути економічну вигоду від екологічного туризму, а також покращення якості водних ресурсів, доступності пасовищ та сіножатей, запобігання стихійним погоднім явищам тощо.

Екологічний туризм реалізується здебільшого на територіях з особливим еколого-правовим статусом – особливо охоронюваних природних територіях, де можна розрахувати максимально допустимі навантаження, організувати заходи з екологічного моніторингу та відновлення екосистем. Водночас, у межах територій природних заповідників і заповідних зон біосферних заповідників забороняється туризм. Вважаємо, що на територіях Смарагдової мережі – ділянках суші або водного простору у складі екомережі, які мають забезпечувати сприятливий статус збереження природних оселищ та видів фауни і флори, що охороняються Бернською конвенцією, зайняття екологічним туризмом має здійснюватися контрольовано, з дотриманням вимог «сезону тиші». Сприятливий статус збереження природного оселища – це стан, за якого: 1) природний ареал природного оселища є стабільними або збільшуються; 2) наявні структура та функції, необхідні для довгострокового існування природного оселища. У разі загрози цьому статусу екологічний туризм на смарагдових територіях має бути обмежено за рішенням уповноваженого органу.

Натомість національні природні парки і регіональні ландшафтні парки покликані не лише забезпечувати збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів, але й створювати умови для організованого та ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів [9], тому там дозволено заняття екологічним туризмом.

У Положенні про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, затвердженому Наказом Міністерства довкілля та природних ресурсів України від 26 липня 2022 року № 256. визначено, що рекреаційною є діяльність, що здійснюється з метою відновлення розумових, духовних і фізичних сил людей шляхом створення умов для їх загальнооздоровчого і пізнавального відпочинку [10]. Однак системний аналіз закріпленого в цьому Положенні поняття рекреаційної послуги, яка «має споживчі властивості і собівартість та надається з метою задоволення потреб рекреантів», дає підстави виснувати про відмінність понять «рекреаційна послуга» і «екосистемна послуга», позаяк екосистемні послуги надає сама природа (природні комплекси)

і вони не мають собівартості. Суб'єктами ж рекреаційної діяльності є юридичні особи та фізичні особи - підприємці, які відповідно до договорів про рекреаційну діяльність, укладених з установами ПЗФ та іншими землекористувачами, організовують і здійснюють рекреаційну діяльність та надають рекреаційні послуги у межах спеціально відведених рекреаційних ділянок територій та об'єктів ПЗФ.

Усі території природно-заповідного фонду на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях відносять до складу ключових територій національної екологічної мережі. Тому організація екологічного туризму повинна здійснюватися з врахуванням вимог і обмежень, передбачених законодавством про природно-заповідний фонд і про екологічну мережу. Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки визначає основні соціальні, економічні та екологічні результати її реалізації, до яких, насамперед, належать збереження і відтворення ландшафтного різноманіття, а також сприяння розвитку ресурсної бази для заняття туризмом, відпочинку та оздоровлення населення, а також створення передумов для досягнення екологічної рівноваги.

В.Д. Олейниченко вважає, що формування екологічної мережі дозволить: об'єднати у цілісну систему не тільки землі природно-заповідного фонду, але й інші природні та напівприродні території; підвищити стійкість ландшафтів до антропогенних навантажень, відновити саморегулювальну і самовідновлювану здатність природних екосистем; забезпечити позитивні зміни стану довкілля, сформувати екологічно безпечне середовище життєдіяльності людей; розширити придатні для рекреаційного використання території, забезпечити розвиток збалансованого туризму [11, с. 235].

Однак в умовах повномасштабної війни в Україні майже третина заповідних територій зазнала мілітарної шкоди, або ж перебуває в окупації, тому доступ до значних обсягів рекреаційних ресурсів є неможливим, обмеженим або законодавчо забороненим [12, с. 122], тому, як справедливо зауважує Е.В. Позняк, перспективним напрямом державної екологічної політики має бути вдосконалення управлінської діяльності із відтворення тих рекреаційних зон і територій, які зазнали впливу в результаті воєнних дій. Відтак варто розробити Концепцію розвитку рекреаційного потенціалу України, яка повинна визначити вектори відновлення і розвитку різноманітних рекреаційних ресурсів, зон і територій, зокрема, природно-заповідних об'єктів і територій, екологічної мережі загалом [12, с. 121]. Комплексна екомережева форма природоохоронної діяльності спрямована на позитивну трансформацію стану довкілля, адже дозволяє невиснажливе використання природних ресурсів; гарантує покращення природно-ресурсного потенціалу; сприяє розвитку екосистемних послуг, зокрема у формі екологічного туризму [13, с. 23].

Розвиток екологічного туризму в Україні може стати одним із найперспективніших шляхів покращення стану природно-заповідного фонду, адже доходи, одержані від організації екологічного туризму, можна спрямувати на економічне стимулювання природоохоронних заходів на цінних з екологічної точки зору територіях, а також на охорону історико-культурних пам'яток поза межами населених пунктів. Організація екологічного туризму допомагає не лише збереженню природно-заповідного фонду країни і підвищенню рівня екологічної культури туристів, але й позитивно впливає на економічну ситуацію у регіонах, надає усі можливості для популяризації країни за кордоном, а головне – не потребує значних інвестицій [14, с. 211].

У повоєнній перспективі наша держава може позиціонувати себе як «зелений фронтир Європи». Україна є східною природною межею Європи**,** де збереглися екосистеми, яких на Заході вже майже немає. Масштаб незайманої природи є досить значним, адже Україна має одні з найбільших в Європі площі степів, заплавних лісів, боліт Полісся, Карпатських лісів, дельти річок, які не зазнали інтенсивного індустріального освоєння, на відміну від Польщі, Угорщини чи Румунії. Також ці ділянки не є замінованими, тому відповідний туристичний потенціал не потребує додаткового фінансування.

Висновки. Організаційні передумови для розвитку екологічного туризму законодавчо передбачені законодавством про національну екомережу, завданням якої є якісне збереження природних ресурсів, невиснажливе їх використання, а також розвиток рекреації у межах значної частини територій екомережі. Система цих заходів має, насамперед, природоохоронну спрямованість, але й, водночас, соціально зорієнтована на сталий розвиток природних екосистем через популяризацію екологічного туризму.

Екологічний туризм – це форма реалізації культурної (рекреаційної й освітньої) екосистемної послуги, оскільки він здійснюється у межах природних екосистем і приносить людям нематеріальні вигоди – насолоду, знання, відпочинок і духовне збагачення. Екотуризм перетворює екосистемні послуги на економічну та соціальну цінність.

Удосконалення правового забезпечення екологічного туризму повинно базуватися на екосистемному підході та передбачати активну участь місцевих громад в популяризації цього виду

сталого туризму, адже розвиток екотуризму та етнотуризму дасть змогу забезпечувати зайнятість місцевого населення і залучати туристів до екологічно пізнавальної і природоохоронної діяльності, а також спрямовувати одержані кошти на природоохоронні потреби і охорону культурної спадщини. Екотуризм може стати одним із найшвидших і найдоступніших інструментів повоєнного відновлення, особливо для Карпатського регіону, Полісся та Причорномор'я, де природний капітал зберігся навіть під час війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Варуха А. Огляд підходів з оцінки екосистемних послуг через призму їхнього застосування для визначення збитків, завданих військовими діями рф на території України [за заг. ред. О. Кравченко]. Львів: «Компанія «Манускрипт», 2022. 56 с.
2. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття: міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_711.
3. Ігор Страшнюк. Екологічний туризм: як відпочивати без шкоди для природи. URL: https://firtka.if.ua/blog/view/ekologichnii-turizm-iak-vidpochivati-bez-shkodi-dlia-prirodi.
4. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат: міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/998_164#Text.
5. Про затвердження Державної програми розвитку міжнародного територіального співробітництва на 2025-2027 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2025 р. № 1647. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1647-2025-%D0%BF#Text.
6. Шкарупа А.К. Екологічний туризм: сутність та перспективи розвитку в Україні. URL: https://www.confcontact.com/2017-ekonomika-i-menedzhment/10_shkarupa.htm.
7. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text.
8. Михайлова О.А. Перспективи розвитку екотуризму: природоохоронні території та історико-культурна спадщина. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/ Vdakk/2010_1/17.pdf.
9. Про природно-заповідний фонд України: закон України від 16 червня 1992 року № 2456-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12.
10. Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України: Наказ Міністерства довкілля та природних ресурсів України від 26 липня 2022 року № 256. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/z1043-22#Text.
11. Олейниченко В.Д. Екологічна мережа як шлях до відтворення екологічної стабільності. *Збірник наукових статей ІІІ-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю* (Вінниця, 18 лист. 2011 р.). Вінниця, 2011. Т.1. С. 235-236.
12. Позняк Е.В. Еколого-правова культура відпочинку і рекреації в Україні: проблеми та пріоритети сьогодення. *«Перші наукові читання з сучасних проблем земельного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора В.Л. Мунтяна»: збірник тез наук. доп. Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 04 кв. 2024 року) За заг. ред. В. Носіка, д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН України. Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2024. С. 118-122.
13. Ващишин М.Я. Національна екомережа України як об'єкт правового регулювання. Автореф. дис. … докт. юрид. наук. 12.00.06. Київ, 2021. 38 с.
14. Посохов І.С., Сагайдачна А.В. Перспективи розвитку екологічного туризму в Україні. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Країнознавство. Економіка. Туризм».* 2019. Вип. 9. С. 203-211. DOI: 10.26565/2310B9513B2019B9B25.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Ващишин М.Я., Жиравецький Т.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.6:620.91/.92(477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.28

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ВІДНОВЛЮВАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ ЯК СКЛАДОВОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ[1]

Грузін А.М.,
студентка 3 курсу
факультету прокуратури
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0003-1001-3315
e-mail: a.m.gruzin@nlu.edu.ua
nastiiagruzin@gmail.com

Грузін А.М. Правове забезпечення розвитку відновлювальних джерел енергії як складової енергетичної та екологічної безпеки України.

У статті досліджується правове забезпечення розвитку відновлюваних джерел енергії як важливого елементу гарантування енергетичної та екологічної безпеки України. Обґрунтовано, що в умовах повномасштабної збройної агресії та руйнування енергетичної інфраструктури перехід до відновлюваної енергетики набуває стратегічного значення. Проаналізовано міжнародно-правові та національні нормативні-правові акти, що стосуються відновлюваної енергетики, зокрема положення Паризької кліматичної угоди, Порядку денного сталого розвитку ООН до 2030 року. Встановлено, що імплементація відповідних міжнародних стандартів у національне законодавство України спрямована на забезпечення скорочення викидів парникових газів, підвищення рівня енергоефективності та формування низьковуглецевої моделі розвитку економіки. Особливу увагу приділено аналізу національного законодавства, яке регулює розвиток відновлюваної енергетики, зокрема законів України «Про ринок електричної енергії», «Про альтернативні джерела енергії», «Про охорону навколишнього природного середовища», а також законодавчих змін, спрямованих на «зелену» трансформацію енергетичної системи. Доведено, що розвиток відновлюваних джерел енергії є важливим механізмом реалізації конституційного права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Водночас визначено низку проблем правозастосування у цій сфері, зокрема нестабільність нормативного регулювання, фінансову заборгованість перед виробниками електроенергії з відновлюваних джерел та недостатню інституційну спроможність державних органів забезпечувати стабільність енергетичного ринку. Зроблено висновок, що ефективний розвиток відновлюваної енергетики в Україні можливий за умови вдосконалення правового механізму регулювання, забезпечення прозорості енергетичного ринку, належної імплементації європейського екологічного законодавства та створення стабільних правових гарантій для інвесторів. Це сприятиме підвищенню енергетичної незалежності держави, зміцненню екологічної безпеки та забезпеченню сталого розвитку національної економіки.

Ключові слова: відновлювані джерела енергії, енергетична безпека, зелена трансформація, правове регулювання, енергосистема.

Hruzin A.M. Legal support for the development of renewable energy sources as a component of energy and environmental security of Ukraine.

The article examines the legal framework for the development of renewable energy sources as a critical element in ensuring Ukraine's energy and environmental security. It is substantiated that in the context of full-scale armed aggression and the destruction of energy infrastructure, the transition to renewable energy acquires strategic importance. The study analyzes international and national regulatory acts concerning renewable energy, specifically the provisions of the Paris Agreement and the UN 2030

[1] Науковий керівник: Савчук О.О., доцентка, кандидатка юридичних наук, кафедра екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Agenda for Sustainable Development. It is established that the implementation of relevant international standards into Ukraine's national legislation aims to reduce greenhouse gas emissions, increase energy efficiency, and foster a low-carbon economic development model. Particular attention is paid to the analysis of national legislation regulating the renewable energy sector, including the Laws of Ukraine «On the Electricity Market,» «On Alternative Energy Sources,» and «On Environmental Protection,» as well as legislative amendments targeted at the «green» transformation of the energy system. It is proven that the development of renewable energy sources serves as a vital mechanism for realizing the constitutional right of citizens to an environment that is safe for life and health. Concurrently, the study identifies several law enforcement challenges in this field, notably regulatory instability, financial debt to renewable energy producers, and the insufficient institutional capacity of state authorities to ensure energy market stability. The author concludes that the effective development of renewable energy in Ukraine is contingent upon improving the legal regulatory mechanism, ensuring energy market transparency, properly implementing European environmental legislation, and establishing stable legal guarantees for investors. Such measures will enhance the state's energy independence, strengthen environmental security, and ensure the sustainable development of the national economy.

Key words: renewable energy sources, energy security, green transformation, legal regulation, energy system.

Постановка проблеми. Сучасні виклики, пов'язані з руйнуванням енергетичної інфраструктури, вимагають негайного переходу від вразливої централізованої моделі до децентралізованої системи на основі відновлюваних джерел енергії. Реалізація цього переходу стримується нестабільністю законодавства та фінансовими кризами в галузі, що підриває довіру інвесторів і загрожує національній безпеці. Відтак, розробка дієвого правового механізму підтримки «зеленої» генерації є критично необхідною для забезпечення стабільного енергопостачання та захисту прав громадян.

Метою роботи є аналіз правових аспектів розвитку відновлювальних джерел енергії (ВДЕ) як фактору енергетичної та екологічної безпеки України. Дослідження фокусується на вивченні нормативної бази, оцінці новітніх механізмів «зеленої» трансформації (системи накопичення, статус активного споживача) та виявленні юридичних бар'єрів, що заважають стабільному функціонуванню ринку в умовах воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Питання імплементації положень Договору про заснування Енергетичного Співтовариства та особливості застосування норм європейського енергетичного права в національній правовій системі досліджувала О.А. Беляневич [1]. У працях Л. Ніколенко [2] розглянуто аспекти децентралізації та подолання декларативності. стратегічних документів. Сучасні виклики і перспективи розвитку відновлюваної енергетики також висвітлюються у аналітичних дослідженнях та публікаціях експертів енергетичного сектору, зокрема О. Савченко [3].

Виклад основного матеріалу. Триваюча масштабна збройна агресія проти України, що супроводжується цілеспрямованим знищенням ключових об'єктів енергозабезпечення, зумовлює переосмислення ролі альтернативної генерації. Сьогодні впровадження «зелених» технологій виходить за межі суто фінансової доцільності чи технічного прогресу, трансформуючись у пріоритетну площину правової та природоохоронної діяльності. Формування стійкого сегмента регенеративної енергетики стає фундаментальним чинником зміцнення автономії національної енергосистеми та ефективним механізмом декарбонізації, що мінімізує антропогенне навантаження на біосферу. З огляду на це, інтенсифікацію використання невичерпних ресурсів варто трактувати як невід'ємну частину архітектури державної безпеки, де стабільність енергопостачання та захист довкілля забезпечуються через розгалужений правовий інструментарій та адаптацію світових екологічних регламентів до національного законодавства.

Впровадження відновлюваних енергетичних технологій виступає фундаментальною умовою забезпечення конституційних гарантій громадян на безпечне довкілля, задекларованих у ст. 50 Конституції України [4]. Дана норма покладає на державу імперативний обов'язок щодо формування такої стратегії природокористування, яка б базувалася на раціональному використанні ресурсів, превенції забруднення та стимулюванні безпечного енерговиробництва. Розвиток цих положень знаходить своє відображення у профільному Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», де акцентується увага на пріоритетності екологічної безпеки та інтеграції природоохоронних вимог у господарську діяльність [5]. З огляду на це, розширення

сектору ВДЕ постає одним із центральних інструментів підтримання екологічного балансу та мінімізації техногенного тиску на екосистеми.

Глобальний вектор трансформації енергетичної галузі визначається зокрема Порядком денним у сфері сталого розвитку до 2030 року. Цей документ ООН базується на триєдиній концепції поєднання економічних, соціальних та екологічних складових розвитку. Центральним принципом декларації виступає засада «нікого не залишити осторонь». У контексті реформування вітчизняного енергоринку особливої ваги набувають Глобальні цілі 7 та 13, що спрямовані на перехід до доступної та екологічно чистої енергії, а також на протидію кліматичним змінам. Виконання цих завдань безпосередньо корелює з інтенсифікацією використання відновлюваних джерел, підвищенням показників енергоефективності та системним декарбонізаційним процесом, що є невід'ємною частиною сучасних зобов'язань України на світовій арені [6].

Фундаментальним міжнародно-правовим орієнтиром трансформації глобальної екологічної політики виступає Паризька угода 2015 року. Даний документ визначає основну ціль щодо стримування глобального потепління в межах значно нижче 2°C, визначаючи пріоритетність досягнення межі у 1,5°C відносно доіндустріального рівня. Досягнення зазначених параметрів вимагає докорінної реструктуризації національних енергетичних комплексів через впровадження низьковуглецевих інновацій та масштабування частки регенеративної енергії. В основі практичного втілення цих намірів лежить інструментарій Національно визначених внесків (НВВ), що зобов'язує суб'єктів міжнародного права систематично актуалізувати власні кліматичні плани та забезпечувати прозорість моніторингу результатів. Останні директиви Конференції сторін РКЗК ООН (зокрема, за підсумками COP27), що корелюють із науковими звітами Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (IPCC), констатують, що для стримування глобального потепління необхідно досягти піку викидів парникових газів до 2025 року та зменшити їх на 43 % до 2030 року. Для України Паризька угода виступає важливим правовим механізмом залучення міжнародних інвестицій та технологій для відновлення енергетичної системи на основі принципів низьковуглецевого розвитку. Важливим елементом контролю за виконанням кліматичних зобов'язань є запроваджена з 2024 року Розширена база прозорості (Enhanced Transparency Framework – ETF), відповідно до якої держави повинні забезпечувати відкриту звітність щодо заходів із пом'якшення наслідків зміни клімату. Цей механізм корелюється із прагненням України сформувати прозорий реєстр гарантій походження енергії та забезпечити цифрову прозорість управління системою відновлюваної енергетики [7].

Ключовим напрямом правового забезпечення розвитку відновлюваної енергетики є інтеграція України до європейського енергетичного та екологічного простору. У цьому контексті ключову роль відіграє адаптація національного законодавства до acquis communautaire Європейського Союзу. Як зазначає О. А. Беляневич, правове регулювання енергетичних відносин має комплексний характер, поєднуючи норми екологічного, господарського та енергетичного права. Імплементація актів Енергетичного Співтовариства, зокрема у сфері безпеки інвестування та функціонування енергетичних ринків, є прямим обов'язком держави. При цьому правові позиції Суду Європейського Союзу та практика Секретаріату Енергетичного Співтовариства повинні враховуватися національними судами та органами державної влади як інструмент офіційного тлумачення відповідних норм права. Такий підхід сприяє формуванню прозорого енергетичного ринку, запобігає дискримінаційним заходам та створює сприятливий інвестиційний клімат для розвитку відновлюваної енергетики [1, с. 74–75].

Крім цього, визначальним стратегічним орієнтиром модернізації енергетичного сектору України є Європейський зелений курс (European Green Deal) [8], започаткований у 2019 році. Ця стратегія спрямована на трансформацію економіки Європейського Союзу у ресурсоефективну та конкурентоспроможну модель розвитку, яка до 2050 року має досягти кліматичної нейтральності. Одним із ключових інструментів реалізації цієї політики є пакет законодавчих ініціатив «Fit for 55», що передбачає скорочення викидів парникових газів щонайменше на 55 % до 2030 року. Для України особливе значення мають такі інструменти «зеленого» курсу, як план REPowerEU [9], спрямований на прискорення розвитку відновлюваних джерел енергії та зменшення залежності від викопного палива, а також Механізм прикордонного вуглецевого коригування (CBAM), який повноцінно запрацює з 2026 року. Імплементація відповідних норм у національне законодавство передбачає запровадження стандартів енергоефективності будівель, розвиток водневих технологій та створення інфраструктури для електротранспорту, включаючи розбудову мережі за-

рядних станцій. Важливим елементом цієї політики є концепція «Справедливого переходу» (Just Transition), що передбачає соціально-економічну підтримку регіонів, які поступово відмовляються від вугільної генерації, що має особливу актуальність для повоєнного відновлення економіки України [10].

Вітчизняна модель регулювання альтернативної енергетики базується на розгалуженій системі нормативних актів, що інтегрують норми різних правових інститутів. Фундаментом функціонування є Закон України «Про ринок електричної енергії» [11], який регламентує правовий статус учасників енергоринку та встановлює організаційні вимоги до їхньої діяльності. Цей акт не лише спрямований на стабільність енергопостачання, а й містить імперативи щодо мінімізації екологічних ризиків. Зокрема, законодавство впроваджує вектори децентралізації енергосистеми через інструменти гарантованого викупу «чистої» генерації за спеціальними тарифами в межах балансуючих груп (ст. 65), а також забезпечує преференції недискримінаційного приєднання виробників до загальної мережі (ст. 71). Окремо зафіксовано регуляторну роль оператора системи передачі у процесах стабілізації попиту та пропозиції (ст. 70), що є критичним для інтеграції нестабільних відновлюваних джерел [11].

Паралельно з цим, Закон України «Про альтернативні джерела енергії» окреслює ідеологічні та практичні засади експлуатації невичерпних ресурсів. Згідно зі статтею 3, вектор державної політики спрямований на послідовну інтенсифікацію частки ВДЕ у загальному балансі, що дозволяє знизити рівень енергетичної залежності від зовнішніх постачальників та зміцнити екологічну стійкість країни [12]. Таким чином, стимулювання регенеративної енергетики трактується як ключова складова природоохоронної стратегії, орієнтованої на декарбонізацію та послаблення техногенного тиску на навколишнє середовище.

Подальший розвиток правового регулювання відновлюваної енергетики відбувся у зв'язку із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України» [13]. Цим нормативно-правовим актом було легалізовано використання систем накопичення енергії (BESS/УЗЕ), що дозволило виробникам електроенергії з відновлюваних джерел брати активну участь у балансуванні енергетичної системи. Крім того, законодавчі зміни запровадили концепцію «активного споживача» та надали можливість мікромережам продавати надлишки електроенергії без отримання ліцензії (ст. 9-6). Значним кроком стало також створення системи реєстру гарантій походження енергії (ст. 9-7), що сприяє підвищенню прозорості ринку та зміцненню довіри інвесторів до сектору відновлюваної енергетики.

Стратегічні орієнтири розвитку енергетичного сектору України визначені в Енергетичній стратегії України до 2050 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року № 373-р [14]. Попри те, що під час дії правового режиму воєнного стану повний текст документа не оприлюднюється, офіційні повідомлення свідчать про спрямованість державної політики на інтеграцію України до європейської енергетичної системи та розвиток низьковуглецевої енергетики. Зокрема, передбачається суттєве розширення вітрової генерації до 140 ГВт, сонячної енергетики до 94 ГВт, а також створення систем накопичення енергії потужністю до 38 ГВт. Крім того, планується розвиток атомної, біоенергетичної та гідроенергетичної генерації [3]. Реалізація цих планів безпосередньо залежить від стабільності законодавчого регулювання та створення ефективних правових гарантій для залучення приватних інвестицій.

У сучасних умовах розвиток відновлюваної енергетики переходить від етапу кількісного нарощування потужностей до етапу їх інтеграції в єдину енергетичну систему. Однією з ключових тенденцій є поєднання генерації з сонячних та вітрових електростанцій із системами накопичення енергії та цифровими системами управління мережею, такими як SCADA та розумні лічильники. Для України це має особливе значення, оскільки дозволяє підвищити стійкість енергосистеми до зовнішніх загроз, зменшити пікові навантаження та забезпечити стабільність електропостачання навіть в умовах пошкодження енергетичної інфраструктури. У зв'язку з цим фінансова підтримка на міжнародному рівні дедалі більше спрямовується на ті енергетичні проєкти, які здатні забезпечити прогнозованість генерації та інтеграцію із системами накопичення енергії [15].

Разом із тим, попри значний прогрес у правовому регулюванні розвитку відновлюваної енергетики, український ринок ВДЕ продовжує стикатися з рядом системних проблем. Однією з основних є нестабільність законодавчого середовища та недовіра інвесторів, що виникла внаслідок неодноразових змін державної політики підтримки «зеленої» енергетики. Зокрема, Наказ

Міністерства енергетики № 206 «Про розрахунки з виробниками за «зеленим» тарифом», який передбачав обмеження виплат виробникам електроенергії з відновлюваних джерел, хоча й був згодом скасований як такий, що суперечить законодавству, суттєво підірвав довіру інвесторів до державної політики у сфері розвитку ВДЕ. Наявність значної заборгованості перед виробниками електроенергії та занижені тарифи також негативно впливають на стабільність ринку. Зокрема, Постанова Верховного Суду від 08.09.2022 у справі № 640/4069/21 встановила факт протиправної спроби НКРЕКП змінити формулу розрахунку небалансів, переклавши фінансову відповідальність державного підприємства «Гарантований покупець» на приватних виробників електроенергії з відновлюваних джерел. Суд визнав такі дії дискримінаційними, наголосивши, що виробники повинні нести відповідальність лише за власні відхилення від прогнозованих графіків виробництва електроенергії [16].

Додатковим фактором, що ускладнює розвиток відновлюваної енергетики, є кризовий стан традиційного енергетичного сектору, зокрема вугільної галузі. Поєднання військових дій на сході України, тривалого недоінвестування та відсутності системних реформ призвело до фізичного зносу виробничих фондів та значних фінансових боргів перед НЕК «Укренерго» у розмірі 60 млрд гривень. Така ситуація створює інвестиційний вакуум та знижує ефективність функціонування енергетичного ринку. Як зазначає дослідниця Л. Ніколенко, інтеграцію відновлюваних джерел енергії стримують корупційні ризики, недостатня прозорість управління та декларативний характер окремих державних стратегій. Нинішня архітектура енергетичної системи значною мірою зберігає риси централізованої моделі, що сформувалася ще у радянський період, і залишається вразливою до зовнішніх викликів. З точки зору екологічного та конституційного права така ситуація може розглядатися як порушення обов'язку держави забезпечувати належні умови життя громадян, включаючи доступ до безпечної енергії, освіти, медичної допомоги та інших базових соціальних благ [2, с. 86–87].

Висновки. Отже, можна констатувати, що інтенсифікація використання відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) в Україні виступає фундаментальним чинником національної екологічної безпеки. У сучасних умовах воєнної дестабілізації «зелена» генерація трансформується у стратегічний ресурс зміцнення енергетичного суверенітету та виступає практичною гарантією реалізації конституційного права громадян на безпечне довкілля. Доведено, що нормативно-правовий масив регулювання ВДЕ є багаторівневою системою, сформованою під впливом міжнародних кліматичних конвенцій (зокрема Паризької угоди), Глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року та стратегічних ініціатив Європейського зеленого курсу. Попри наявність сформованої законодавчої бази, сектор альтернативної енергетики в Україні стикається з низкою деструктивних чинників: нестабільністю законодавчого регулювання, фінансовою заборгованістю перед виробниками електроенергії з ВДЕ та недостатньою інституційною спроможністю окремих державних органів. Тому вважаємо за доцільне: 1) запровадження довгострокових гарантій для інвестування та незмінності регуляторного режиму підтримки галузі; 2) гармонізація з acquis communautaire в частині кліматичного та енергетичного регулювання; 3) стимулювання розвитку мікромереж (microgrids) та систем акумулювання енергії (Energy Storage), що є критичним для стійкості інфраструктури. Перспективним вектором реформування вбачається впровадження моделі інтегрованого екологічного енергопланування. Такий підхід дозволить синхронізувати цілі сталого розвитку з вимогами енергобезпеки, що сприятиме побудові ефективної низьковуглецевої економіки та повноцінній інтеграції України до єдиного енергопростору ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Беляневич О.А. Про застосування окремих положень Договору про заснування Енергетичного Співтовариства. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 1. С. 71–82. DOI: https://doi.org/10.31558/2786-5835.2022.1.7 (дата звернення: 11.03.2026).
2. Ніколенко Л. Особливості енергетичної трансформації України: правовий аспект. *Alfred Nobel University Journal of Law*. 2024. № 2 (9). С. 85–92. DOI: https://doi.org/10.32342/3041-2218-2024-2-9-7 (дата звернення: 11.03.2026).
3. Савченко О. Проблеми та перспективи розвитку відновлюваної енергетики в 2024 році. *LIGA ZAKON Бизнес*. 2024. 18 квіт. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/ 227024_problemita-perspektivi-rozvitku-vidnovlyuvano-energetiki-v-2024-rots (дата звернення: 11.03.2026).

4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 11.03.2026).
5. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text (дата звернення: 11.03.2026).
6. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року: Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 25.09.2015 / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://sdgs.un.org/2030agenda (дата звернення: 11.03.2026).
7. Паризька угода / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement (дата звернення: 11.03.2026).
8. Європейський Зелений Курс: веб-сайт. *Екодія*. 8 травня 2023 рік. URL: https://ecoaction.org.ua/ievropejskyj-zelenyj-kurs.html?gad_source=1&gad_campaignid=15172720496&gbraid=0AAAAACVR_NSto1Yi24AZNkz4wcAOScWgf&gclid=Cj0KCQjw9-PNBhDfARIsABHN6-3NNgyUnX-0K-WonGIY9sM0FUvGAF6ldlNuC5gzel5dq6vvJikHfKwaAhcpEALw_wcB (дата звернення: 17.03.2026).
9. REPowerEU: план швидкого зменшення залежності від російського викопного палива та прискорення «зеленого» переходу. *Держенергоефективності*. 18.05.2022. URL: https://saee.gov.ua/news/repowereu-plan-svidkogo-zmensennia-zaleznosti-vid-rosiiskogo-vikopnogo-paliva-ta-priskorennia-zelenogo-perexodu (дата звернення: 17.03.2026).
10. Європейський зелений курс / Європейська Комісія. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (дата звернення: 11.03.2026).
11. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text (дата звернення: 11.03.2026).
12. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20.02.2003 № 555-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text (дата звернення: 11.03.2026).
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України: Закон України від 30.06.2023 № 3220-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 82. Ст. 301. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3220-20#Text (дата звернення: 11.03.2026).
14. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.04.2023 № 373-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-р#Text (дата звернення: 11.03.2026).
15. Ключові тренди, що визначають розвиток відновлюваної енергетики у 2026 році, які впливають на бізнес і регіони України. *European Business Association*. 2026. 13 січ. URL: https://eba.com.ua/klyuchovi-trendy-shho-vyznachayut-rozvytok-vidnovlyuvanoyi-energetyky-u-2026-rotsi-yaki-vplyvayut-na-biznes-i-regiony-ukrayiny/ (дата звернення: 11.03.2026).
16. Постанова Верховного Суду у складі колегії Касаційного адміністративного суду від 08.09.2022 у справі № 640/4069/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106140918 (дата звернення: 11.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Грузін А.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

UDC 349.6(061.1ЄС):330.341.1
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.29

KEY CHALLENGES OF EU ENVIRONMENTAL LAW ARISING FROM THE EUROPEAN GREEN DEAL

Danyliuk L.R.,
Candidate of Science in Law (PhD), Associate Professor
Head of the Department of Labour, Environmental and Agricultural Law
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
ORCID: 0000-0003-3201-8881

Danyliuk L.R. Key challenges of EU environmental law arising from the European Green Deal.
The article examines the legal nature and specific features of EU environmental law in light of the objectives defined by the proclamation of the European Green Deal policy.

The presentation of the European Green Deal has generated considerable public interest and political debate. It has become evident that the chosen path is ambitious yet strategic and will require not only administrative decisions but also regulatory, market-based and procedural instruments, multifaceted cooperation, investment resources, information campaigns. At the same time, the transformations outlined in the Deal will have a cross-sectoral impact on all branches of the economy: industry, construction, agriculture, trade, governance, etc. and will necessitate extensive scientific research and technological innovation. Moreover, these changes will shape future environmental trends for the global community and significantly transform people's usual way of living life.

The analysis of the Communication from the European Commission makes it possible to identify the following key components of the European Green Deal: increasing the EU's climate ambition for 2030 and 2050; supplying clean, affordable and secure energy; mobilising industry for a clean and circular economy; building and renovating in an energy- and resource-efficient way; striving for zero pollution and a toxic-free environment; preserving and restoring ecosystems and biodiversity; the "Farm to Fork" strategy aimed at creating a fair, healthy and environmentally friendly food system; accelerating the transition to sustainable and smart mobility. In the meantime, the transformation of the EU economy towards a sustainable future is based on adequate financing and a just transition (leaving no one behind).

The article concludes that the planned actions reflected in the new strategic and programmatic EU documents, on the one hand, constitute independent directions of European policy, and on the other, are logically interconnected, mutually dependent and oriented towards achieving a common objective within the framework of the European Green Deal. They extend far beyond purely legal categories, as they require economic, technical and other forms of expertise, as well as a comprehensive understanding of internal processes. At the same time, they are not merely declarative; they demand concrete steps for practical implementation. This, in turn, necessitates the establishment of an appropriate legal framework and operation within a regulated legal order. Accordingly, the EU is intensifying its efforts to develop and refine legal mechanisms that ensure the implementation of the European Green Deal.

Key words: EU environmental law, EU environmental legislation, EU acquis, European Green Deal, sustainable development.

Данилюк Л.Р. Ключові виклики довкіллєвого права ЄС, зумовлені Європейським зеленим курсом.
В статті проаналізовано основні завдання довкіллєвого права ЄС у світлі цілей, визначених проголошенням політики Європейського зеленого курсу.

Представлення Європейського зеленого курсу зумовило суспільний інтерес і політичні дискусії. Стало очевидним, що обраний шлях є амбітним, але стратегічним і потребуватиме не тільки адміністративних рішень, а й регулятивних, ринкових, процедурних інструментів, різносторонньої співпраці, інвестиційних ресурсів, інформаційної кампанії. Водночас окреслені ним потенційні зміни матимуть кроссекторальний вплив на всі галузі економіки: промисловість, будівництво, сільське господарство, торгівлю, управління та інші й вимагатимуть потужних наукових досліджень та технологічних інновацій. Також вони без перебільшень формуватимуть

подальші довкіллєві тенденції для всієї світової спільноти й одночасно суттєво видозмінюватимуть звичний людству спосіб організації життя.

Аналіз Communication from the European Commission дозволив виділити такі ключові елементи ЄЗК як: підвищення кліматичних амбіцій ЄС на 2030 і 2050 роки; постачання чистої, доступної та безпечної енергії; мобілізація промисловості для чистої й циркулярної економіки; будівництво та реконструкція енерго- й ресурсоефективним способом; прагнення до нульового забруднення для довкілля без токсичних речовин; збереження та відновлення екосистем і біорізноманіття; «від ферми до виделки»: справедлива, здорова й екологічно чиста продовольча система; прискорення переходу до сталої та розумної мобільності. При цьому трансформація економіки ЄС для сталого майбутнього базується на належному фінансуванні й справедливому переході (нікого не залишити позаду).

В статті зроблено висновок, що окреслені планові дії, які зафіксовані в нових стратегічних і програмних документах ЄС, з одного боку виступають самостійними напрямками європейської політики, а з іншого є логічно пов'язаними між собою, взаємозалежними та спрямованими на досягнення спільної мети в рамках ЄЗК. Вони далеко виходять за межі виключно правових категорій, оскільки потребують й економічних, технічних і інших знань та розуміння внутрішніх процесів. Водночас вони не є суто декларативними адже потребують реальних кроків для практичного втілення. Це в свою чергу вимагає оформлення належної юридичної основи та здійснення в регламентованому законному полі. Тому ЄС потрійно працює над розробкою та вдосконаленням правових механізмів, які запускають виконання вимог ЄЗК.

Ключові слова: довкіллєве право ЄС, довкіллєве законодавство ЄС, acquis ЄС, Європейський зелений курс, сталий розвиток.

Problem statement. EU environmental law is an autonomous branch of European law, represented by a body of legal norms regulating social relations concerning the protection, use and reproduction of natural objects and resources; the realisation and protection of environmental rights; ensuring environmental safety; the resolution of other environmental challenges in order to maintain a balance between economic, environmental and social interests.

Today, the environment is not merely a separate vector of EU policy or an obligatory element to be considered in the development of EU potential. It can confidently be stated that EU environmental law functions as a driving force and a guiding framework for the development of EU law as a whole. Environmental issues and the necessity of providing rational responses to them, as well as the need to elaborate a common roadmap for action, form the foundation of the EU's modern strategy and determine prospective directions both for the internal development of Member States and for the EU's external progress in the economic, environmental and social spheres. A vivid illustration of this is the EU's new initiative – the European Green Deal.

The article is aimed at analysing the principal tasks of EU environmental law in light of the objectives established by the proclamation of the European Green Deal policy.

The literature review on the topic indicates that environmental law doctrine devotes significant attention to the study of EU environmental law and its transformation in the context of contemporary challenges. The theoretical foundation of this article is based on the doctrinal contributions of H.V. Anisimova, H.I. Baliuk, A.P. Hetman, N.R. Kobetska, V.V. Kostytskyi, M.V. Krasnova, S.M. Kravchenko, N.R. Malysheva, A.K. Sokolova and others. Nevertheless, given the ongoing implementation of the European Green Deal, the issue of future developments in EU environmental law remains highly relevant and requires continuous scholarly inquiry.

Results and discussion. The European Green Deal (hereinafter – EGD) was presented in December 2019 during the implementation of the Seventh Environment Action Programme to 2020 "Living well, within the limits of our planet" [1]. Its proclamation has generated substantial public interest and political debate. It has become clear that the chosen trajectory is ambitious yet strategic and will require not only administrative decisions but also regulatory, market-based and procedural instruments, diversified cooperation, investment resources, information campaigns. The projected changes will exert a cross-sectoral influence on all areas of the economy: industry, construction, agriculture, trade, governance, etc. and will require extensive scientific research and technological innovation. They will also shape global environmental trends and significantly alter established patterns of living life.

It is a new growth strategy aimed at transforming the EU into a fair and prosperous society with a modern, resource-efficient and competitive economy, where by 2050 there will be no net greenhouse gas emissions,

and economic growth will be separated from the use of resources. It also seeks to protect, preserve and enhance the EU's natural capital and safeguard citizens' health and well-being from environment-related risks and impacts. At the same time, this transition must be just and inclusive. It has to place people first and address the needs of regions, industries and workers facing the greatest challenges [2].

The key policy areas of the EGD include clean energy, climate action, building and renovation, sustainable industry, sustainable mobility, pollution reduction, biodiversity, sustainable agriculture (the "Farm to Fork" strategy). Thus, the European Green Deal concerns not only climate policy but rather a broader green framework aimed at economic modernisation and economic growth compatible with living in harmony with the planet and its resources [3].

The analysis of the Communication from the European Commission allows the identification of the following key elements of the EGD: increasing climate ambition for 2030 and 2050; providing clean, affordable and secure energy; mobilising industry for a clean and circular economy; constructing and renovating in an energy- and resource-efficient manner; achieving zero pollution for a toxic-free environment; preserving and restoring ecosystems and biodiversity; ensuring a fair, healthy and environmentally friendly food system through the "Farm to Fork" strategy; accelerating the transition to sustainable and smart mobility. The transformation of the EU economy towards sustainability is grounded in adequate financing and a just transition principle (leaving no one behind).

In addition to its core policy directions, the Green Deal includes complementary instruments such as the Sustainable Europe Investment Plan, the European Climate Law, the Just Transition Mechanism, the European Climate Pact [4].

Achieving climate neutrality will require measures across all sectors of the EU economy, including investments in clean technologies, support for innovation, the production of cleaner, more affordable and sustainable forms of private and public transport, the decarbonisation of the energy sector, the renovation of buildings using energy-efficient technologies, enhanced cooperation with international partners to improve global environmental standards [5, p. 5–6].

Thus, the EDG serves as: a catalyst for the development of renewable energy; the substantial reduction of fossil fuel extraction and consumption; the transition to circular economy standards, the modernisation of its sectors (industry) and decarbonisation (reduction of emissions and adverse environmental impacts); the advancement of the IT sector; the development of sustainable, organic agriculture (primarily pesticide- and agrochemical-free); the implementation of effective state environmental policy and action aimed at biodiversity conservation; as well as further integration and regional cooperation with EU Member States [6].

In order to ensure the practical implementation of these objectives, the EU has developed a number of new strategies aligned with the goals of the EGD, including the EU Biodiversity Strategy for 2030 [7, p. 3], the Bioeconomy Strategy, the Chemicals Strategy, the Forest Strategy, the Plastics Strategy, the EU Soil Strategy for 2030, the Textile Strategy, the Water Resilience Strategy, the Circular Economy Action Plan, the Zero Pollution Action Plan and the Eighth Environment Action Programme to 2030 [8].

Accordingly, this package encompasses initiatives relating to climate, the environment, energy, transport, industry, agriculture and sustainable finance, which are closely interconnected [9, p. 2].

It is therefore appropriate to specify the current tasks envisaged for the implementation of the EGD requirements that constitute novel challenges for EU law. Given the significance of environmental action programmes for European environmental legislation, particular attention should be paid to the current – Eighth Environment Action Programme to 2030 [10], and its key provisions should be characterised.

The Programme establishes six interrelated thematic priority objectives to be achieved by 31 December 2030: 1) achieving greenhouse gas emission reductions by 2030 and climate neutrality by 2050; 2) enhancing adaptive capacity, strengthening resilience and reducing vulnerability to climate change; 3) advancing toward a model of regenerative growth, separating economic development from the use of resources and environmental degradation and accelerating the transition to a circular economy; 4) striving for zero pollution, in particular for air, water and soil, while safeguarding the health and well-being of Europeans; 5) protecting, preserving and restoring biodiversity and strengthening natural capital; 6) reducing environmental and climate pressures related to production and consumption (especially in the fields of energy, industry, construction, infrastructure, mobility, tourism, international trade and the food system) [11].

Among other tasks contained in the aforementioned strategies and action plans, the following may be distinguished:

1) biodiversity: establishing a broader network of protected areas on land and at sea; launching the EU Nature Restoration Plan; implementing measures to ensure the necessary transformative changes

(unlocking financing, developing an enhanced governance system) and to address the global biodiversity crisis [12];

2) bioeconomy: ensuring the long-term competitiveness of the EU bioeconomy and investment security; increasing a resource-efficient and circular use of biological resources; ensuring a competitive and sustainable supply of biomass; positioning the EU in the rapidly growing international markets for biomaterials, biomanufacturing, biochemicals, as well as the agri-food and biotechnology sectors [13];

3) chemicals: banning the most harmful chemicals in consumer products – permitting their use only where essential; taking into account the "cocktail effect" of chemicals in risk assessments; progressively discontinuing per- and polyfluoroalkyl substances (PFAS) in the EU, except where their use is deemed essential, etc. [14];

4) forests: promoting the sustainable development of a forest bioeconomy for the production of long-lived wood products; ensuring the sustainable use of wood resources for bioenergy; fostering a non-wood forest bioeconomy, including ecotourism; developing skills and empowering individuals for a sustainable forest bioeconomy; protecting the remaining primary and old-growth forests; ensuring forest restoration and strengthening sustainable forest management to enhance climate adaptation and forest resilience; restoring forest biodiversity; providing financial incentives to improve both the quantity and quality of forests [15];

5) plastics: introducing economically viable recycling; reducing plastic waste; encouraging innovation and investment; promoting global change [16];

6) soils: developing a specific legislative proposal on soil health by 2025; promoting sustainable soil management as a standard practice; restoring managed and drained peatlands; assessing the need for a legally binding "soil passport"; developing a common methodology for assessing desertification and land degradation; expanding research, data collection and monitoring efforts through public engagement and the mobilisation of financial resources [17].

7) textile industry: establishing design requirements for textile products to ensure greater durability, improved reparability and recyclability, as well as minimum recycled content requirements; providing clearer information and introducing a digital product passport; reducing overproduction and overconsumption; preventing the destruction of unsold or returned textile goods; regulating the issue of unintentional microplastic releases from synthetic textiles; introducing extended producer responsibility schemes for textile products, etc. [18].

8) water: restoring and protecting the water cycle; building a water-smart economy; ensuring access to clean and affordable water for all [19].

9) circular economy: making sustainable products the norm; empowering consumers; focusing on sectors that use the most resources, and where the potential for circularity is high; ensuring waste reduction; making circularity beneficial for people, regions and cities; leading global efforts toward a circular economy [20].

10) zero pollution: improving air quality to reduce the number of premature deaths caused by air pollution by 55%; improving water quality by reducing waste, marine plastic litter (by 50%) and microplastics released into the environment (by 30%); improving soil quality by reducing nutrient losses and the use of chemical pesticides by 50%; reducing by 25% the share of EU ecosystems where air pollution threatens biodiversity; decreasing by 30% the proportion of people chronically affected by transport noise; significantly reducing waste generation and cutting residual municipal waste by 50% [21].

As can be seen, the outlined planned actions enshrined in the new strategic and programmatic EU documents, on the one hand, constitute independent directions of European policy and, on the other hand, are logically interconnected, mutually interdependent and aimed at achieving a common objective within the framework of the EGD. They extend far beyond purely legal categories, as they require economic, technical and other forms of expertise, as well as an understanding of internal processes. At the same time, they are not merely declaratory in nature, since they necessitate concrete steps for practical implementation. This, in turn, requires the establishment of an appropriate legal framework and action within a regulated legal field. Consequently, the EU is intensifying its efforts to develop and refine legal mechanisms that ensure the implementation of the EGD requirements.

For example, in 2021, within the framework of the EGD, the European Commission proposed an additional package of legislative initiatives – the "Fit for 55" package – which established a broader range of climate and energy objectives for EU Member States [22, p. 67]. It contains five entirely new proposals aimed at addressing specific problems related to global climate change. In particular, these initiatives include: 1) FuelEU Maritime – aimed at stimulating the use of renewable and low-carbon fuels in maritime transport; 2) CBAM (Carbon Border Adjustment Mechanism) – designed to prevent the relocation of production outside the Union in order

to offset carbon emission reductions within the EU itself; 3) ReFuelEU Aviation – intended to increase the share of environmentally sustainable aviation fuels (primarily synthetic fuels) by boosting both demand and supply in order to reduce harmful aviation emissions; 4) The Social Climate Fund – aimed at providing support to vulnerable entities affected by the price impact of the emissions trading system; the Fund is planned for the period 2026–2032, with expenditures potentially commencing in 2026; it will form part of the EU budget; 5) The EU Forest Strategy – aimed at ensuring the protection and restoration of EU forests through tree planting, safeguarding forest biodiversity, the rational use of forest resources and the protection of primary forests, which account for approximately three percent of the Union's territory [23, p. 187].

In response to Russia's military aggression against Ukraine and the resulting energy crisis, the European Commission supplemented its climate regulation with the REPowerEU plan that aims to eliminate the EU's dependence on Russian gas by 2027 and is based on three main pillars: energy savings, renewable energy sources and diversification of natural gas supplies [22, p. 68]. Subsequently, in March 2023, the European Commission presented a proposal for long-awaited electricity market reforms intended to reduce Member States' dependence on natural gas, create stronger incentives for the development of renewable energy sources and assist industry in decarbonising [22, p. 69].

Conclusions. Following the proclamation of the European Green Deal, it has become evident that the chosen path will require not only administrative decisions but also regulatory, market-based and procedural instruments, multifaceted cooperation, investment resources and information campaigns. At the same time, the envisaged changes will have a cross-sectoral impact on all branches of the economy: industry, construction, agriculture, trade, governance, etc. and will necessitate robust scientific research and technological innovation. Moreover, they will, without exaggeration, shape future environmental trends for the global community as a whole while simultaneously significantly transforming the established ways in which societies organise their lives.

The analysis of the Communication from the European Commission makes it possible to identify the following key elements of the EGD: increasing the EU's climate ambitions for 2030 and 2050; supplying clean, affordable and secure energy; mobilising industry for a clean and circular economy; building and renovating in an energy- and resource-efficient manner; striving for zero pollution in a toxic-free environment; preserving and restoring ecosystems and biodiversity; the "Farm to Fork" strategy: ensuring a fair, healthy and environmentally friendly food system; accelerating the transition to sustainable and smart mobility. At the same time, the transformation of the EU economy toward a sustainable future is grounded in adequate financing and a just transition (leaving no one behind).

The outlined planned actions enshrined in the new strategic and programmatic EU documents, on the one hand, constitute independent directions of European policy and, on the other hand, are logically interconnected, mutually interdependent and oriented toward achieving a common objective within the framework of the EGD. They extend far beyond purely legal categories, as they require economic, technical and other expertise, as well as an understanding of internal processes. At the same time, they are not merely declaratory, as they require tangible steps for practical implementation. This, in turn, necessitates the establishment of an appropriate legal framework and action within a regulated legal order. Therefore, the EU is intensively engaged in developing and improving legal mechanisms that ensure the effective implementation of the EGD requirements.

REFERENCES:

1. On a General Union Environment Action Programme to 2020 'Living well, within the limits of our planet': Decision of the European Parliament and of the Council of 20.11.2013. No 1386/2013/EU. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2013/1386/oj/eng (Last accessed: 24.03.2026).
2. The European Green Deal: Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 11.12.2019. COM/2019/640 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52019DC0640 (Last accessed: 24.03.2026).
3. European Green Deal. URL: https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda (Last accessed: 24.03.2026).
4. European Green Deal. URL: https://ecoaction.org.ua/ievropejskyj-zelenyj-kurs (Last accessed: 24.03.2026).
5. Foreign Policy Council "Ukrainian Prism". European Green Deal foreign policy and security dimension of Ukraine's participation. 81 p. URL: https://prismua.org/wp-content/uploads/2022/01/Green-Deal.pdf (Last accessed: 24.03.2026).

6. Why Ukraine needs the European Green Deal. URL: https://epl.org.ua/human-posts/navishho-ukrayini-yevropejskyj-zelenyj-kurs/ (Last accessed: 24.03.2026).
7. Danyliuk L. R. Legal Protection of Biological Diversity in the EU. *Law and Society.* 2022. Volume 5. P. 3–10. URL: https://journals.pnu.edu.ua/index.php/lsp/article/view/6485 (Last accessed: 24.03.2026).
8. European Green Deal. The EU's roadmap for a sustainable economy, striving to make Europe climate neutral in 2050. URL: https://ecoaction.org.ua/ievropejskyj-zelenyj-kurs (Last accessed: 24.03.2026).
9. Kytsyuk I.V., Naumenko N.S., Prysiazhniuk V.V. European Green Deal: Opportunities and Consequences for Ukrainian Business. *Economy and Society.* 2023. № 56. 7 p. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3048/2969 (Last accessed: 24.03.2026). DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-87.
10. On a General Union Environment Action Programme to 2030: Decision of the European Parliament and of the Council of 06.04.2022. (EU) 2022/591. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32022D0591 (Last accessed: 24.03.2026).
11. Environment action programme to 2030. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/environment-action-programme-2030_en (Last accessed: 24.03.2026).
12. Biodiversity strategy for 2030. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/ biodiversity-strategy-2030_en#implementation (Last accessed: 24.03.2026).
13. Bioeconomy Strategy. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/bioeconomy-strategy_en (Last accessed: 24.03.2026).
14. Chemicals strategy. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/chemicals-strategy_en (Last accessed: 24.03.2026).
15. EU Forest Strategy for 2030. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/forest-strategy_en (Last accessed: 24.03.2026).
16. Plastics strategy. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/plastics-strategy_en#actions (Last accessed: 24.03.2026).
17. Soil Strategy for 2030. URL: https://environment.ec.europa.eu/topics/soil-health/soil-strategy-2030_en (Last accessed: 24.03.2026).
18. EU strategy for sustainable and circular textiles. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/textiles-strategy_en (Last accessed: 24.03.2026).
19. Water resilience strategy. URL: https://commission.europa.eu/topics/environment/water-resilience-strategy_en (Last accessed: 24.03.2026).
20. Circular Economy Action Plan. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en (Last accessed: 24.03.2026).
21. Zero Pollution Action Plan. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/zero-pollution-action-plan_en (Last accessed: 24.03.2026).
22. Ukraine's Green Recovery: Guiding Principles and Tools for Decision-Makers. 188 p. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-green-recovery-ukr.pdf (Last accessed: 24.03.2026).
23. Sherstiuk S.V., Sherstiuk K.D. The European Green Deal: Opportunities and Challenges for Ukraine in Implementing the EU Climate Policy. *Juridical scientific and electronic journal.* 2024. № 9. P. 186–188. URL: http://lsej.org.ua/9_2024/43.pdf (Last accessed: 24.03.2026). DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/41.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Данилюк Л.Р., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.6
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.30

ДЕРЖАВНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

Даценко О.Ф.,
старший викладач кафедри права
Хмельницького національного університету,
перший заступник начальника
Державної екологічної інспекції у Хмельницькій області
ORCID: 0000-0003-1006-0181

Даценко О.Ф. Державні механізми захисту екологічних прав громадян.

Права людини на сьогодні є важливішим чинником, який суттєво впливає на розвиток внутрішньої та зовнішньої політики держави та її становище, як демократичної країни, у світі. Стан сфери прав людини, ефективність їх реалізації є чинником, згідно якого оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави і суспільства вцілому.

Для України питання прав людини на шляху до Євроінтеграції набуває надзвичайної актуальності з огляду на необхідність приведення свого законодавства у відповідність як із міжнародними, так і з європейськими стандартами прав людини.

Одним з основоположних прав, яке закріплено Конституцією України та інших міжнародних договорах, є право людини на безпечне для життя та здоров'я довкілля. Згідно Конституції України громадяни мають право вимагати дотримання цього основоположного права, а державу зобов'язана забезпечити його дотримання. Дотримання цього права є особливо актуальних у період постійного індустріального розвитку суспільства, оскільки такий розвиток призводить до нанесення суттєвої шкоди довкіллю та потребує постійного пошуку компромісу між з одного боку інтересами суспільства, з іншого - зацікавленими сторонами. Саме тому, дотримання прав людини на безпечне для життя та здоров'я довкілля є неможливим без запровадження та дотримання ефективних інструментів захисту екологічних прав громадян, їх залучення до прийняття рішень, що мають вплив на довкілля. На жаль, на сьогодні здебільшого економічні чинники у державі є першочерговими під час прийняття рішень. Це пов'язано в першу чергу з тим, що бізнес володіє значними фінансовими ресурсами, професійними кадрами, а тому рішення приймаються не на користь довкілля, подекуди із порушенням екологічних прав громадян, які закріплені у Конституції України та інших нормативно-правових актах. Саме тому, на сьогоднішній день є вкрай важливим створення дієвих механізмів захисту екологічних прав громадян саме з боку держави, а особливо важливо – створення інструментів для самостійного захисту екологічних прав громадянами.

Ключові слова: безпечне для життя та здоров'я довкілля, шкода довкіллю, екологічні права громадян, екологічна безпека.

Datsenko O.F. State mechanisms for protecting citizens' environmental rights.

Human rights are currently an important factor that significantly influences the development of a state's domestic and foreign policy and its position as a democratic country in the world. The state of human rights and the effectiveness of their implementation are factors used to assess the level of democratic development of any state and society as a whole.

For Ukraine, the issue of human rights on the path to European integration is becoming extremely relevant given the need to bring its legislation into line with both international and European human rights standards.

One of the fundamental rights enshrined in the Constitution of Ukraine and other international treaties is the right to an environment that is safe for life and health. According to the Constitution of Ukraine, citizens have the right to demand compliance with this fundamental right, and the state is obliged to ensure its observance. Respect for this right is particularly relevant in a period of constant industrial development of society, since such development causes significant damage to the environment and requires a constant search for compromise between the interests of society on the one hand and interested parties on the other. That is why respect for human rights to an environment that is safe for

life and health is impossible without the introduction and enforcement of effective instruments to protect the environmental rights of citizens and their involvement in decisions that affect the environment. Unfortunately, today, economic factors in the state are mostly a priority when making decisions. This is primarily due to the fact that businesses have significant financial resources and professional staff, and therefore decisions are made that are not in the best interests of the environment, sometimes violating the environmental rights of citizens, which are enshrined in the Constitution of Ukraine and other regulatory acts. That is why it is extremely important today to create effective mechanisms for protecting the environmental rights of citizens on the part of the state, and it is especially important to create tools for citizens to protect their environmental rights independently.

Key words: environment safe for life and health, environmental damage, environmental rights of citizens, environmental safety.

Постановка проблеми. Важливою проблемою сьогодення в умовах інтенсивного використання природних ресурсів, загострення екологічної обстановки є впровадження ефективного державного механізму захисту екологічних прав, здійснення державного контролю у сфері охорони довкілля, які повинні стати пріоритетним напрямком державної екологічної політики в Україні.

Метою даної статті є комплексний аналіз наявного державного механізму захисту екологічних прав громадян, виявлення проблем та розробка пропозицій щодо підвищення ефективності його функціонування з урахуванням наявних чинних нормативно-правових актів України.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження питання забезпечення екологічних прав громадян є предметом дослідження таких українських вчених, як: В. Андрейцев, Н. Кобецька, Ю. Шемшученка, В. Крисаченка, О. Бєлякова та інші. Однак проблема забезепечення екологічних прав громадян залишається актуальною внаслідок постійних суспільно-економічних змін та розвитку нашої держави.

Виклад основного матеріалу. Основним законодавчим документом, що закріплює екологічні права громадян є Конституція України [1]. Стаття 3 Конституції України передбачає, що життя та здоров'я людини (те, на що безпосередньо впливає довкілля), а також безпека (в т.ч. екологічна безпека) визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Відповідно до статті 13 Конституції України земля, надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться на території України, є правом власності народу України, від імені якого права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування, при цьому власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Відповідно до статті 16 Конституції України передбачено забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України. Отже, держава має відповідний обов'язок щодо забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, а громадян має право вимагати виконання цього обов'язку (право на екологічну безпеку та екологічну рівновагу на території України загалом та на території, де безпосередньо проживає громадянин).

Конституція України містить значну частину статей, які безпосередньо впливають на екологічні права громадян, але основоположною можна вважати статтю 50, яка гарантує право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Крім того, кожному громадянину гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Іншим нормативно-правовим актом, який теж можна віднести до основоположного по впливу на екологічні права громадян, є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2]. Так, статтею 9 гарантовано кожному громадянину України право на:

- безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище;
- участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів та рішень (в тому числі щодо планової діяльності та раціонального і комплексного використання природних ресурсів), які можуть негативно впливати на стан довкілля; здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів;
- об'єднання в громадські природоохоронні формування;
- вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища, її отримання, використання, поширення та зберігання, за винятком обмежень, встановлених законом;
- одержання екологічної освіти;

- подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище;
- оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом; участь у процесі здійснення стратегічної екологічної оцінки.

Крім того, законами України можуть бути визначені й інші екологічні права громадян. Для реалізації вказаних екологічних прав необхідна чітка державна політика та імплементація законодавчих норм в суміжне законодавство. До прикладу, без створення державою чіткого механізму впровадження, право на одержання екологічної освіти залишиться лише декларацією. Так, найголовнішими завданнями екологічної освіти є формування екологічної культури громадян, що передбачає:

- виховання розуміння сучасних екологічних проблем держави й світу, усвідомлення їх важливості, актуальності й універсальності;
- відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи;
- формування в суспільстві екологічних ідей, які базуються на розумінні єдності всього живого й неживого в складній організації глобальної системі гармонійного співіснування й розвитку;
- формування розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зав'язків, виключення споживацького ставлення до природи;
- розвиток особистої відповідальності за стан довкілля;
- розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем довкілля, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки.

Саме тому, Концепція екологічної освіти в Україні [3], яка була прийнята ще у 2001 році, потребує перегляду та узгодженнями із сучасними запитами суспільства.

Отже, аналізуючи екологічні права наявні в діючих нормативно-правових актах, можна прийти до висновки, що базовим правом є право на безпечне для життя та здоров'я довкілля, а похідними - інші екологічні права. Для прикладу, забезпечення належної якості атмосферного повітря здійснюється державою через реалізацію Закону України «Про охорону атмосферного повітря», забезпечення доступу до питної води – Законом України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення», забезпечення доступу до спеціального використання природних ресурсів - Лісовим кодексом України, Водним кодексом України, Кодексом України про надра, та іншими законодавчими актами. Ці перераховані права можна вважати невід'ємними елементами реалізації прав громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля.

Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» передбачає чіткий взаємозв'язок між станом довкілля та безпечними для життя та здоров'я умовами проживання.

Джерелами екологічного права також можуть бути і підзаконні акти та рішення органів місцевого самоврядування. При цьому вони не створюють нових або додаткових екологічних прав, а лише приймаються на виконання вже закріплених в Конституції та інших нормативно-правових актах.

Слід зазначити, що суміжне законодавство також має великий вплив на реалізацію екологічних прав громадян. До прикладу, право на доступ до інформації про стан довкілля забезпечується через Закон України «Про доступ до публічної інформації» та Закон України «Про інформацію». Органи влади зобов'язані оприлюднювати інформацію про стан довкілля, а громадянин може з нею ознайомитись в тому числі через подання інформаційного запиту до розпорядників інформації (органів державної влади, підприємств, установ, організацій), які зобов'язані її надавати, що прямо визначену у статті 13 Закону України «Про інформацію» та частині 2 статті 20 Закону України «Про доступ до публічної інформації», згідно якої у разі якщо запит на інформацію стосується інформації, необхідної для захисту життя чи свободи особи, щодо стану довкілля… відповідь має бути надана не пізніше 48 годин з дня отримання запиту. В разі порушення цього права, кожен громадянин може звернутись до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, Державної екологічної інспекції України або суду для його відновлення.

Отже, екологічні права громадян закріплені в Конституції України, спеціалізованих та суміжних законах. Разом з тим, ефективність їх подальшої реалізації залежить від багатьох додаткових

факторів, до яких можна віднести державну політику, ефективність роботи органів влади, наявної судової практики, активну громадянську позиції тощо

Одним з важливих державних інструментів у сфері захисту прав людини, в тому числі екологічних прав громадян, є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений). Згідно своїх повноважень Уповноважений здійснює парламентський контроль за дотриманням права на доступ до публічної інформації, а також має право, з метою захисту прав і свобод людини і громадянина, особисто або через свого представника в установленому законом порядку.

Уповноважений має належний набір повноважень для захисту прав громадян, в тому числі й екологічних. Одним із завдань Уповноваженого є представлення Верховній Раді України щорічних і спеціальних доповідей про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні.

У Щорічній доповіді Уповноваженого з прав людини за 2024 рік питанням довкілля присвячено окремий розділ (6.8. Право на безпечне довкілля), в якому зазначається, що стан забезпечення конституційних прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, вільний доступ до інформації про стан довкілля, участь громадськості у прийнятті екологічно важливих рішень [4].

Головними проблемами визначаються:

- не прийняття 8 із 16 нормативно-правових актів, необхідних для реалізації цього Закону України «Про управління відходами»;
- відсутність державного фінансування на розбудову та модернізацію державної системи спостережень за якістю атмосферного повітря;
- відсутність заходів державного нагляду (контролю) у різних сферах діяльності суб'єктів господарювання, які впливають на екологічні права громадян;
- внаслідок прийняття Закону України «Про систему громадського здоров'я» орган, уповноважений здійснювати функції державного санітарно-епідеміологічного нагляду на відповідних територіях відсутній.

Отже, Уповноваженим зауважено на наявності системних проблем у галузі дотримання прав громадян на безпечне довкілля.

Ще одним важливим механізмом дотримання екологічних прав громадян є невідворотність покарання за вчинення злочинів проти довкілля.

З метою комплексного реагування на правопорушення у цій сфері, забезпечення у межах компетенції органів прокуратури конституційного права, на безпечне довкілля наказом Генерального прокурора від 23.04.2021 № 25 у структурі Офісу Генерального прокурора утворено Спеціалізовану екологічну прокуратуру основними завданнями якої є: організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища; представництво інтересів держави в суді у сфері охорони навколишнього природного середовища.

У вересні 2021 року у структурі обласних прокуратур утворено спеціалізовані екологічні прокуратури на правах відділів (управління) з аналогічними завданнями.

За перші місяці 2024 року Спеціалізованою екологічною прокуратурою (СЕП) до суду було скеровано понад 700 кримінальних проваджень. Загалом до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) щорічно вноситься близько 6 тисяч повідомлень про екологічні правопорушення, встановлена сума збитків у кримінальних провадженнях, скерованих до суду на початку 2024 року, перевищила 8 млрд грн., задоволено вимоги прокурорів на суму понад 49 млрд грн, а також виконано судових рішень на 1,7 млрд грн. [5].

Іншим важливим механізмом у дотримання екологічних прав громадян є діяльність Державної екологічної інспекції України, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів [6].

За 2024 рік територіальними та міжрегіональними територіальними органами Держекоінспекції проведено 19477 заходів контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів. В тому числі, проведено 249 позапланових заходів державного нагляду (контролю) суб'єктів господарювання за отриманими рішеннями Міндовкілля на проведення таких перевірок та 848 заходів контролю за здійсненням органами місцевого самоврядування делегованих повноважень органів виконавчої влади.

За порушення вимог природоохоронного законодавства складено 15167 протоколів про адміністративні правопорушення.

Штрафні санкції накладено на 14646 порушників природоохоронного законодавства на загальну суму 4 млн 240 тис. грн. До Державного бюджету стягнуто 4 млн 143 тис. грн, в тому числі в добровільному та примусовому порядку (органами державної виконавчої служби та сплата штрафів за постановами суду, винесених за результатами розгляду протоколів Інспекцій за попередні періоди).

До правоохоронних органів скеровано 936 матеріалів за ознаками кримінальних правопорушень проти довкілля, у порядку статті 214 Кримінального процесуального кодексу України. Відкрито 397 кримінальних проваджень. Передано 120 матеріалів до органів прокуратури для представництва інтересів держави в судах на загальну суму 396 млн 515 тис. грн.

За поданими матеріалами органами прокуратури заявлено 162 позови, на загальну суму 138 млн 108 тис. грн, в тому числі за матеріалами переданими у попередні періоди.

За січень-грудень 2024 року збитків, заподіяних державі внаслідок порушення вимог природоохоронного законодавства розраховано на загальну суму 1 млрд 344 млн 248 тис. грн. Сума шкоди, нанесена природним ресурсам невстановленими особами, склала 795 млн 580 тис. грн. Пред`явлено претензій та позовів на загальну суму 843 млн 565 тис. грн. Стягнуто збитків в добровільному та примусовому порядку через рішення судів на загальну суму 138 млн 761 тис. грн [7].

Разом з тим, нагальною проблемою щодо ефективності та дієвості цього механізму, а саме забезпечення Державною екологічною інспекцією України у дотримання екологічних прав громадян та дотримання суб'єктами господарювання, органами місцевого самоврядування вимог природоохоронного законодавства, є тривала заборона на проведення заходів державного нагляду (контролю) введена Постановою КМУ № 303.

Даною Постановою Урядом фактичного заборонено проведення Державною екологічною інспекцією України як планових заходів державного нагляду (контролю) суб'єктів господарювання, так і де-факто позапланових заходів державного нагляду (контролю) суб'єктів господарювання, які пов'язані з порушенням екологічних прав громадян на чисте довкілля.

Так, згідно публічного звіту Державної екологічної інспекції України за 2024 рік, Державною екологічною інспекцією України проведено 249 позапланових заходів державного нагляду (контролю) суб'єктів господарювання за отриманими рішеннями Міндовкілля на проведення таких перевірок. Для порівняння, у 2021 році кількість проведених Державною екологічною інспекцією України позапланових заходів державного нагляду (контролю) суб'єктів господарювання складала 19778.

Основні наслідки заборони перевірок:

- зростання безкарності та ризиків забруднення. Відсутність регулярного контролю за викидами підприємствами у атмосферне повітря забруднюючих речовин, скидами у водні об'єкти стічних вод, станом земельних ресурсів - стимулює ігнорування екологічних норм;
- накопичення екологічних боргів. Внаслідок Бізнес отримує тимчасове полегшення, але відсутність моніторингу не дозволяє вчасно виявляти та усувати наслідки аварій чи хронічного забруднення, що в майбутньому потребуватиме значно більших витрат на відновлення;
- стимулювання корупції та недовіри. Система, заснована на імітації регулювання замість реального контролю, підриває принципи сталого розвитку та довіру інвесторів.

Висновки. За період розвитку екологічного права державою була створена фундаментальна нормативно-правова база, якою передбачено існування державних органів, що утворюють державний механізм захисту екологічних прав громадян. Функціонування даного державного механізму набуло особливого значення на шляху інтеграції нашого національного законодавства до вимог Європейського Союзу, в якому екологічні права громадян є одними з фундаментальних. Однак ефективність роботи державних органів, що здійснюють захист екологічних прав громадян, потребує удосконалення. Однією з основних проблем їх низької ефективності є недосконалість чинних нормативно-правих актів, що перешкоджає реальній реалізації громадянами своїх екологічних прав або їх ефективного захисту державними органами, до повноважень яких належить така функція. Саме тому для ефективного захисту екологічних прав громадян та покращення стану довкілля в цілому в Україні законодавцю та Уряду необхідно спрямувати зусилля на удосконалення діючого національного законодавства, що забезпечує захист екологічних прав громадян, використовуючи досвід Європейських країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text.
3. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text.
4. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2024.
5. Сайт Офісу Генерального прокурора України. Захист інтересів держави у сфері екології. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/zahist-interesiv-derzhavi-u-sferi-ekologiyi.
6. Постанова КМУ № 275 від 19.04.2017 року «Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text.
7. Сайт Державної екологічної інспекції України. Публічний звіт т.в.о Голови Державної екологічної інспекції України за 2024 рік. URL: https://www.dei.gov.ua/post/3083.

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Даценко О.Ф., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.412.2
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.31

ПІДСТАВИ ТА МЕХАНІЗМИ ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ

Зигрій О.,
кандидатка економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного університету
ORCID: 0000-0001-7092-5306
e-mail: o.zyhrii@wunu.edu.ua

Зигрій О. Підстави та механізми припинення права власності на земельну ділянку в умовах воєнного стану та перспективи післявоєнного врегулювання.

У статті досліджуються підстави та механізми припинення права власності на земельні ділянки в умовах воєнного стану в Україні, а також оцінюються перспективи їх застосування у післявоєнний період. Особлива увага приділяється диференціації між підставами припинення права власності, які визначають юридичні причини таких заходів, та механізмами, що реалізують ці підстави на практиці.

Проаналізовано чинне законодавство України щодо примусового припинення права власності, зокрема відчуження земельних ділянок для суспільних і оборонних потреб, порушення земельного законодавства, ліквідацію або реорганізацію землекористування. Визначено ключові механізми реалізації припинення прав власності: державне вилучення, примусове відчуження та адміністративне припинення користування. На прикладі судової практики Верховного Суду (справа № 850/8/19) показано, що критерієм застосування виняткових механізмів є суспільна необхідність та баланс між державними інтересами й правами власників.

Досліджено вплив воєнного стану на припинення прав власності та проблеми відновлення прав власників і землекористувачів у післявоєнний період, зокрема у контексті забезпечення компенсацій, правової стабільності та відновлення функціонування земельних відносин. Проаналізовано законопроєкт № 14117, який пропонує запровадити механізм земельного сервітуту для військових потреб як альтернативу класичному примусовому відчуженню, з визначенням порядку встановлення сервітуту, прав і обов'язків сторін та механізмів компенсації власникам землі за обмежене користування під час воєнного стану. Цей проєкт законодавчих змін дозволяє зменшити конфлікти між оборонними потребами держави та захистом прав землевласників. Проведено порівняльний аналіз із законодавством Європейського Союзу, де практикуються механізми примусового відчуження та державного вилучення з обов'язковим відшкодуванням збитків, що може слугувати моделлю для гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами.

Запропоновано практичні рекомендації щодо вдосконалення законодавчої бази, підвищення ефективності механізмів припинення прав власності, захисту прав громадян та стабілізації земельних відносин після завершення воєнного стану.

Ключові слова: підстави припинення права власності, механізми припинення права власності, земельна ділянка, примусове відчуження, воєнний стан, післявоєнне врегулювання, захист прав власників.

Zyhrii O. Grounds and mechanisms for termination of land ownership rights under martial law and prospects for post-war regulation.

The article examines the grounds and mechanisms for terminating ownership of land plots under martial law in Ukraine, and assesses the prospects for their application in the post-war period. Particular attention is paid to the differentiation between the grounds for terminating ownership, which determine the legal reasons for such measures, and the mechanisms that implement these grounds in practice.

The current legislation of Ukraine on the forced termination of property rights is analyzed, in particular, the alienation of land plots for public and defense needs, violation of land legislation, liquidation or reorganization of land use. The key mechanisms for the implementation of the termination of property rights are identified: state seizure, forced alienation and administrative termination of use. Using the example of the Supreme Court's case law (case No. 850/8/19), it is shown that the criterion for the application of exceptional mechanisms is public necessity and a balance between state interests and the rights of owners.

The impact of martial law on the termination of property rights and the problems of restoring the rights of owners and land users in the post-war period are studied, in particular in the context of ensuring compensation, legal stability and restoring the functioning of land relations. The draft law No. 14117 is analyzed, which proposes to introduce a mechanism of land easement for military needs as an alternative to classic forced alienation, defining the procedure for establishing easement, the rights and obligations of the parties and mechanisms for compensating land owners for limited use during martial law. This draft legislative amendment allows reducing conflicts between the defense needs of the state and the protection of landowners' rights. A comparative analysis has been conducted with the legislation of the European Union, where mechanisms of forced alienation and state seizure with mandatory compensation for damages are practiced, which can serve as a model for harmonizing Ukrainian legislation with European standards.

Practical recommendations are proposed for improving the legislative framework, increasing the efficiency of mechanisms for terminating property rights, protecting citizens' rights, and stabilizing land relations after the end of martial law.

Key words: grounds for termination of ownership rights, mechanisms for termination of ownership rights, land plot, forced alienation, martial law, post-war settlement, protection of owners' rights.

Постановка проблеми. Право власності на землю гарантується Конституцією України кожному громадянину, проте може бути обмежене чи припинене виключно у випадках та в порядку, визначених законом.

Саме в умовах воєнного стану особливий акцент має покладатися на належне правове регулювання підстав припинення права власності на земельні ділянки. Адже держава має забезпечити належний рівень захисту прав землевласників, з іншого - реалізовувати публічні інтереси, що пов'язані із необхідністю забезпечувати суспільні потреби, слугувати розвитку інфраструктури, здійснювати реалізацію економічної політики та при цьому гарантувати національну безпеку.

Практика застосування законодавства у сфері примусового відчуження земельних ділянок свідчить про наявність низки проблем, пов'язаних із визначенням підстав такого відчуження, дотриманням встановлених процедурних гарантій, а також забезпеченням справедливої та своєчасної компенсації власникам. Наявним є певні труднощі щодо розмежування підстав припинення права власності на земельні ділянки та механізмів їх реалізації, які зумовлюють неоднозначність правозастосовної практики, що можуть призводити до виникнення правових спорів.

Значущість питання, що піднімається, насамперед, акцентується не лише умовами воєнного стану, але й активізується у контексті майбутнього післявоєнного відновлення правового порядку у сфері земельних відносин. Адже саме від ефективності правового регулювання підстав і механізмів припинення права власності на земельні ділянки значною мірою буде залежати формування стабільного й прозорого ринку землі, відновлення економічного потенціалу держави, забезпечення балансу між приватними й публічними інтересами у сфері використання земельних ресурсів.

Мета статті полягає у визначенні підстав та механізмів припинення права власності на земельні ділянки в умовах воєнного стану, виділенні їхніх відмінностей, аналізі практики застосування законодавства та оцінці перспектив післявоєнного врегулювання прав власників і землекористувачів.

Стан опрацювання проблематики. Дане питання неодноразово розглядалося як у загальному контексті земельного законодавства, так і з фокусом на окремі аспекти реалізації певних процедур в умовах воєнного стану. Ряд науковців та практиків приділяють увага саме юридичним підставам припинення права власності, аналізуючи закріплення їх у чинному законодавстві та відповідність принципам верховенства права. Окремі дослідження фокусуються на процедурних механізмах реалізації припинення права, зокрема шляхом примусового вилучення земельних

ділянок для державних або оборонних потреб, адміністративних процедур та судової практики розгляду спорів. У своїх працях О.Г. Бондар, А.П. Гетьман, А.М. Мірошниченко, В.В. Носік, М.В. Шульга, Д.В. Федчишин та інші досліджували правову природу припинення права власності на земельні ділянки, підстави примусового відчуження землі, а також механізми захисту прав власників у процесі такого відчуження. Проте сучасні соціально-економічні та безпекові виклики зумовлюють необхідність переосмислення існуючих підходів і формування актуальних правових механізмів регулювання цих правовідносин. Водночас в наукових працях недостатньо залишається висвітлено питання післявоєнного врегулювання земельних прав, що створює поле для подальших наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Воєнні дії в Україні суттєво позначилися на розвитку земельних правовідносин. Право власності на землю є непорушним, закріплене конституційними нормами. Ст.41 Основного закону України гарантує недоторканність приватної власності та позбалення протиправно цього права без належних підстав та допускає примусове відчуження об'єктів права власності, в тому числі і земельних ділянок, з мотивів суспільної необхідності і для суспільних потреб в умовах воєнного чи надзвичайного стану [1].

Право власності на земельну ділянку надає можливість землевласнику володіти, користуватися та розпоряджатися нею на власний розсуд, вчиняти будь-які дії, що не суперечать закону, тобто продавати, дарувати, обмінювати, передавати в спадок чи здавати землю в оренду [14, с. 57]. Підставами для позбавлення землі можуть бути добровільна відмова, стягнення за борги, вилучення для суспільних потреб, конфіскація та інші випадки, що передбачені ЗКУ. Добровільна передача ділянки державі чи громаді здійснюється безкоштовно за письмовою заявою та нотаріальним посвідченням угоди. Гл. 22 ЗКУ визначаються підстави, порядок і механізм припинення прав на землю як для юридичних осіб, так і для громадян. Законодавець передбачає ряд підстав щодо припинення права власності на землю.

Власник може відмовитися від права приватної власності на користь держави або територіальної громади на підставі письмової заяви. Передача землі в такому разі здійснюється безкоштовно. Якщо орган влади або місцевого самоврядування погоджується прийняти земельну ділянку у власність, укладається договір про передачу права власності, що підлягає нотаріальному посвідченню.

ЗУ «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» визначає порядок вилучення ділянок та ін. нерухомого майна для потреб держави чи громади.

Примусове відчуження можливе лише у виняткових випадках і за умови попереднього та повного відшкодування вартості майна.

Землевласника можуть позбавити землі за рішенням суду, якщо:

- ділянка була предметом застави (відповідно до ст. 133 ЗКУ та ЗУ «Про заставу») [8];
- перебувала в іпотеці (ЗУ «Про іпотеку») [7];
- землевласником не виконані зобов'язання, забезпечене заставою чи іпотекою. У таких випадках кредитор має право через суд отримати задоволення своїх вимог за рахунок вартості земельної ділянки.

Право власності на землю гарантується Конституцією України, ЦКУ, ЗКУ і захищається всіма способами, передбаченими законом. Позбавити власника цього права можна лише у виключних випадках, прямо встановлених законодавством.

Одним із важливих досягнень розвитку національного законодавства стало закріплення у загальних засадах цивільного законодавства принципу непорушності права власності та неприпустимості його позбавлення інакше як на підставах і в порядку, визначених законом.

Зазначений принцип спрямований на гарантування стабільності майнових відносин та недопущення безпідставного втручання у сферу здійснення права власності. При цьому примусове припинення права власності без волі власника допускається виключно у випадках, передбачених законом, як правило за рішенням суду, а перелік таких підстав має вичерпний характер. Тобто за певних обставин допускається переважання публічних інтересів, коли обмеження прав окремих власників обумовлюється необхідністю досягнення суспільно значущих цілей.

Судова практика 2025 року, за оглядом Верховного Суду, показує, що 80% позовів про вилучення земельних ділянок із приватної власності відхиляються через брак доказів [12]. У зв'язку з цим ключовим завданням правової держави є забезпечення належного балансу між приватними та публічними інтересами у сфері здійснення та захисту права власності на землю.

Правові засади регулювання інституту відчуження земельних ділянок для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності формувалися історично та мають тривалу еволюцію. Перші елементи правового регулювання відчуження земельних ділянок в інтересах держави або суспільства на території сучасної України були закладені ще в період перебування українських земель у складі Російської імперії. У радянський період відповідний інститут фактично втратив практичне значення у зв'язку з домінуванням державної власності на землю. Водночас у сучасних умовах розвитку ринкових відносин цей правовий інститут зазнав суттєвої модернізації та наблизився до моделей примусового відчуження майна в суспільних інтересах.

Слід не плутати поняття «примусове відчуження» і «вилучення майна». Вилучення в умовах воєнного стану підлягає лише майно, що перебуває у державній власності. Відповідно до закону до об'єктів відчуження належить і земельна ділянка. Якщо відчуженню підлягає частина земельної ділянки, а решта її площі не може бути використана за цільовим призначенням, то на вимогу власника, відчуженню підлягає уся земельна ділянка. Якщо так сталося, що земельна ділянка підлягає відчуженню, а власник не згоден з умовами викупу для суспільних потреб, зазначені об'єкти можуть бути примусово відчуженні у державну та комунальну власність. Існує виняток з мотивів суспільної необхідності і виключно під розміщення деяких об'єктів за умов попереднього і повного відшкодування їх вартості на підставі та в порядку встановлених законом. При цьому мають бути дотримані усі вимоги екологічної безпеки та забезпечення подальшого раціонального використання земельних ділянок у разі, якщо ці об'єкти, які потребують розміщення можна розмістити виключно на ділянках, які відчужуються або, якщо розміщення таких об'єктів на інших земельних ділянках безпосередньо завдають значних матеріальних збитків або спричинять негативні екологічні наслідки.

ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання земельних ділянок для розбудови цифрової інфраструктури» викликав низку дискусійних положень [5]. Насамперед, істотно розширює перелік об'єктів і суб'єктів, щодо яких може застосовуватися механізм примусового відчуження та допускає можливість припинення права власності без достатніх гарантій належного відшкодування.

Доцільно зазначити аргументуючі бачення професорів Федчишин Д.В., Бондар О.Г., щодо доповнення п.27 Перехідних положень ЗКУ та передбачає можливість примусового відчуження земельних ділянок, об'єктів нерухомості в межах окремої адміністративно-територіальної одиниці (Ужгородського району Закарпатської області), викликає сумніви стосовно дотримання принципу рівності всіх суб'єктів права власності перед законом, закріпленого у ст.13 Конституції України [16, с. 177].

Додаткові застереження пов'язані з відсутністю чітко визначених критеріїв віднесення земельних ділянок до тих, що необхідні для оборонних потреб, а також з недостатньою визначеністю механізму оцінки вартості майна та гарантій справедливого відшкодування. Водночас процедура оскарження відповідних рішень є обмеженою, оскільки, попри формальне передбачення можливості судового перегляду, подання скарги не зупиняє виконання рішення про примусове відчуження. Зазначені законодавчі нововведення можуть створювати ризики порушення принципів верховенства права, юридичної визначеності та рівності власників перед законом, а також відкривати можливості для зловживань і непрозорого перерозподілу земельних ресурсів під прикриттям потреб воєнного стану [16, с. 177].

Слід вважати, що підставами припинення права власності на землю є юридичні факти або обставини, що дають державі чи органам місцевого самоврядування право обмежувати або припиняти власність, основними підставами слід вважати.

Відчуження земельних ділянок для суспільних або оборонних потреб**,** що передбачає передачу земельної ділянки державі для забезпечення обороноздатності, відновлення критичної інфраструктури або інших суспільно важливих цілей. Ст.146 ЗКУ детально описує вилучення земельних ділянок для суспільних потреб, н-д, будівництво інфраструктури. Основною підставою є суспільна необхідність, коли земельна ділянка потрібна для проектів національного значення, як автомагістралі чи військові об'єкти.

Рішення про примусове відчуження або вилучення майна приймається військовим командуванням у взаємодії з військовими адміністраціями. Відповідно до положень ЗУ «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», таке рішення підлягає погодженню з відповідними місцевими органами влади, зокрема обласною, районною чи міською державною адміністрацією або виконавчим органом відповідної ради.

Водночас законодавство передбачає виняток для територій, на яких ведуться бойові дії. У таких випадках примусове відчуження або вилучення майна може здійснюватися на підставі рішення військового командування без попереднього погодження з вказаними органами державної влади чи місцевого самоврядування.

Порушення земельного законодавства, н-д, використання земель не за цільовим призначенням або без дотримання правил землекористування. Ст.141 ЗКУ регламентує систематичне невикористання протягом трьох років призводить до примусового продажу через аукціон [3]. Забруднення земельної ділянки чи використання для незаконних цілей, як несанкціоноване сміттєзвалище, вилучення можливе без компенсації, але з судовим контролем [12].

Ліквідація або реорганізація землекористування, коли зміна форми власності або об'єкта використання обумовлює припинення прав попередніх власників та ряд ін.підстав. Законодавство та судова практика демонструють необхідність чіткого визначення цих підстав, оскільки їх невизначеність або надмірна загальність може призводити до правових колізій та порушення прав власників.

Законодавець у умовах воєнного стану забороняє безоплатну приватизацію державних земель, при цьому приватизовані ділянки лишаються недоторканими. Винятком можливе тимчасове використання для оборони, як розміщення військової техніки, без втрати власності. Після закінчення воєнного стану земельна ділянка повертається власнику з компенсацією за збитки.

Ініціатором викупу можуть бути лише органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, спеціальні адміністрації щодо управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, особи, які отримали спеціальний дозвіл/ліцензію на користування надрами і п-ва, які здійснюють будівництво чи капітальний ремонт чи реконструкцію, експлуатацію об'єктів транспортної та енергетичної інфраструктури або захисних гідрологічних споруд і які погодили місце розташування таких об'єктів у випадку та в порядку визначених ст.151 ЗКУ [3].

Механізми припинення права власності земельної ділянки є процедурні способи реалізації підстав припинення права, які забезпечують законність та ефективність. Державне вилучення земельної ділянки передбачене законом як правова процедура припинення права приватної або комунальної власності на земельну ділянку з переходом її у державну власність з метою забезпечення публічних інтересів. Такий механізм реалізується на підставі рішення уповноважених органів державної влади у встановленому законодавством порядку та супроводжується обов'язковим наданням власнику справедливої і повної компенсації вартості вилученої земельної ділянки. При цьому має включати:

- наявність визначених законом підстав для припинення права власності;
- реалізацію процедури уповноваженими органами державної влади;
- перехід земельної ділянки у державну власність;
- забезпечення власнику відповідної компенсації вартості вилученого майна.

Припинення права приватної власності на земельну ділянку з її переходом у власність держави або іншого визначеного суб'єкта у зв'язку з необхідністю задоволення публічних інтересів характеризується як примусове відчуження земельної ділянки. Здійснюється у визначеному законодавством порядку із дотриманням відповідних процедурних гарантій та обов'язковим наданням власнику справедливої і повної компенсації вартості відчужуваного майна.

Підстави припинення права власності, а також підстави набуття державою права власності передбачені, зокрема, статтею 353 ЦКУ [2]. Відповідно до цієї норми, в умовах воєнного стану допускається примусове відчуження майна у власника з подальшим повним відшкодуванням його вартості. Водночас положення зазначеної статті узгоджуються з іншими нормативно-правовими актами та не створюють суперечностей щодо основних понять і процедур застосування такого механізму. При цьому законодавство підкреслює, що реквізиція застосовується виключно з мотивів суспільної необхідності [17, с. 32].

Законодавством передбачене тимчасове або постійне обмеження чи припинення прав землекористувача, що застосовується уповноваженими органами державної влади або місцевого самоврядування у разі порушення вимог земельного законодавства, що визначається як адміністративне припинення права користування земельною ділянкою. Такий захід не передбачає зміни суб'єкта права власності на земельну ділянку, а спрямований на забезпечення належного режиму її використання. У разі задоволення позовних вимог рішенням суду визначається викупна ціна та порядок її виплати, а також перелік і порядок надання майна замість відчуженого.

Воєнний стан створює особливі умови для припинення права власності на земельні ділянки. Державні потреби, пов'язані з обороною та відновленням критичної інфраструктури, можуть вимагати оперативного застосування механізмів примусового припинення права власності**.**

У цьому контексті особливої важливості набувають:

- швидкість та ефективність процедур,
- законність дій органів влади,
- забезпечення мінімізації порушення прав приватних власників.

Незважаючи на розширені повноваження держави, основною вимогою залишається збереження балансу між публічними інтересами та правами власників, а також документальне та юридичне обґрунтування кожного рішення.

В умовах тривалої повномасштабної війни питання оборони та спорудження захисних споруд і фортифікацій набули стратегічно важливого значення, адже напряму впливають на обороноздатність держави. Фортифікації мають будуватися максимально швидко, проте виникає питання оформлення речових прав на земельні ділянки, на яких такі споруди необхідно розміщувати. Стандартна схема передбачає відчуження земельних ділянок із приватної власності, зміну їх цільового призначення та передачу відчужених земельних ділянок у постійне користування відповідним військовим частинам. Проте така схема недоцільна через тимчасовість використання землі для фортифікацій та довгу і затратну процедуру.

Для розв'язання цієї проблеми у Верховній Раді було зареєстровано законопроєкт проєкту ЗУ «Про внесення змін до Земельного кодексу України щодо використання права земельного сервітуту для військових потреб» (реєстр. № 14117 від 13.10.2025) [6], що дозволяє встановлювати земельні сервітути на приватних сільгоспземлях для фортифікацій без згоди власників.

Зазначеним проєктом пропонується удосконалити положення Земельного кодексу України шляхом запровадження спеціального порядку встановлення земельних сервітутів для військових потреб щодо приватних сільськогосподарських угідь, а також визначення порядку відшкодування завданих власникам збитків.

Запропоновані зміни передбачають нормативне закріплення повноважень обласних військових адміністрацій щодо встановлення земельних сервітутів на підставі заяви Міністерства оборони України або інших військових формувань без необхідності погодження з власником чи орендарем земельної ділянки. Такий сервітут пропонується встановлювати строком на один рік із можливістю його автоматичного продовження на період дії воєнного стану. Водночас протягом року після припинення строку сервітуту сервітуарії зобов'язані демонтувати всі об'єкти, зведені на земельній ділянці, та привести її у стан, придатний для подальшого використання за цільовим призначенням, або ініціювати процедуру викупу земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності.

Щодо відшкодування збитків власникам земельних ділянок, пропонується встановити компенсацію у розмірі 12 % нормативної грошової оцінки земельної ділянки з виплатою після спливу двох років з моменту припинення дії сервітуту. У випадках, коли встановлення сервітуту унеможливлює збір урожаю, передбачається відшкодування його вартості. Водночас проєкт враховує інтереси не лише власників земель, але й землекористувачів: якщо земельна ділянка перебуває в оренді, суборенді чи на праві емфітевзису, на період дії сервітуту користувач звільняється від обов'язку сплачувати плату за користування нею. При цьому несплата такої плати не вважатиметься порушенням умов відповідного договору оренди, суборенди чи емфітевзису.

Передбачається, що у разі якщо площа земельної ділянки є меншою ніж 10 гектарів, дія сервітуту поширюватиметься на всю її територію незалежно від фактичної потреби у використанні землі. Натомість щодо земельних ділянок площею понад 10 гектарів, коли для відповідних потреб необхідна лише їх частина, передбачається розроблення технічної документації із землеустрою щодо встановлення меж такої частини земельної ділянки [6]. Така документація розробляється на замовлення особи, в інтересах якої встановлюється земельний сервітут, не підлягає погодженню та затверджується органом, який приймає рішення про встановлення сервітуту.

Водночас у висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України зазначено, що проєкт не містить чітких вимог і критеріїв, відповідно до яких має визначатися необхідний розмір земельної ділянки - чи використовується вона повністю, чи лише її частина. Крім того, експерти звертають увагу на згадування права суборенди поряд із правом сервітуту, хоча питання суборенди не є предметом правового регулювання цього проєкту. Використання терміну «суборенда» у контексті технічної документації може призвести до виникнення правової колізії.

Крім того положення проєкту передбачає встановлення обтяження речових прав на земельну ділянку, зокрема у вигляді заборони її використання для сільськогосподарських потреб. Таке обтяження не узгоджується з положеннями ч. 4 ст. 98 ЗКУ, відповідно до якої земельний сервітут має здійснюватися способом, що є найменш обтяжливим для власника земельної ділянки, стосовно якої його встановлено [3]. Загалом Головне науково-експертне управління висловило зауваження щодо обмеження розміру відшкодування виключно платою за сервітут, що не узгоджується з положеннями ЦКУ. Такий підхід фактично ігнорує можливі реальні збитки, зокрема витрати на відновлення родючості ґрунтів, а також упущену вигоду, яку власник земельної ділянки міг би отримати за звичайних умов господарювання. Таким чином, запропонований механізм сприятиме спрощенню процесу спорудження фортифікаційних об'єктів для потреб оборони, водночас створюючи ризики додаткових економічних втрат для аграріїв.

Потребують подальшого доопрацювання питання, пов'язані із забезпеченням безпекового аспекту під час внесення та використання інформації про земельні ділянки, щодо яких встановлено земельні сервітути, а також можливість внесення відповідних відомостей до Державного земельного кадастру без розроблення документації із землеустрою.

Проєкт передбачає повноваження обласних військових адміністрацій приймати рішення щодо встановлення земельного сервітуту або відмови у задоволенні відповідної заяви, однак не визначає чітких правових підстав для прийняття рішення про відмову. Відсутність нормативно визначених критеріїв може створювати передумови для вибіркового підходу у правозастосуванні та надмірної дискреції з боку посадових осіб.

З наукової точки зору, така законодавча конструкція не повною мірою відповідає принципу правової визначеності як складової принципу верховенства права, оскільки залишає значний простір для суб'єктивного тлумачення та прийняття управлінських рішень. Належне нормативне визначення підстав для відмови у встановленні земельного сервітуту є необхідною умовою забезпечення прозорості діяльності органів публічної влади та мінімізації корупційних ризиків [15, с. 102]. Таке нормативне уточнення сприятиме формуванню єдиної правозастосовної практики та забезпеченню балансу між потребами оборони держави і гарантіями захисту прав власників земельних ділянок.

Законопроєкт № 14117 є важливим кроком у напрямі забезпечення оборонних потреб держави, оскільки спрямований на запровадження оперативної та ефективної процедури оформлення прав на земельні ділянки, необхідні для спорудження фортифікаційних об'єктів [6]. В умовах воєнного стану створення таких правових механізмів має важливе значення для належного функціонування системи оборони та забезпечення швидкого реагування на безпекові виклики.

Водночас, реалізація зазначених положень повинна супроводжуватися належним дотриманням балансу між інтересами оборони держави та гарантіями захисту прав власників земельних ділянок. У цьому контексті особливої уваги потребує чітке нормативне врегулювання процедур прийняття рішень обласними військовими адміністраціями, а також удосконалення механізмів відшкодування можливих збитків власникам і землекористувачам. Саме такий підхід дозволить мінімізувати ризики непрозорого використання земель під приводом військової необхідності та забезпечити ефективне функціонування запропонованого правового механізму в інтересах суспільства і держави.

Аналіз сучасного законодавства України у сфері примусового припинення прав на земельні ділянки у власників та землекористувачів, зокрема в умовах воєнного стану, свідчить про наявність як дієвих механізмів державного регулювання, так і значних прогалин. Так, ст. 353 ЦКУ та положення ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» надають державі право на тимчасове або постійне відчуження земельних ділянок у власників для забезпечення оборони держави, критичної інфраструктури або громадської безпеки [10].

Сам по собі факт запровадження воєнного стану не може слугувати підставою для необмеженої конфіскації майна. Відповідно до тлумачення статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [11] та практики Європейського суду з прав людини, втручання у право власності визнається правомірним за умови, що воно здійснюється на законних підставах, переслідує легітимну мету та не покладає на власника надмірного тягаря. Важливою умовою такого втручання є забезпечення належного відшкодування вартості вилученого майна.

З наукової точки зору, процес примусового припинення права власності на земельні ділянки та встановлення земельних сервітутів у контексті суспільної необхідності в Україні перебуває на стадії розвитку, і його подальше вдосконалення доцільно здійснювати з урахуванням європейських стандартів у цій сфері. Вступ України до ЄС передбачає гармонізацію національного законодавства

із принципами та практиками ЄС, зокрема в частині захисту прав власників земель та прозорого врегулювання публічно-правових обмежень у сфері землекористування.

Досвід європейських країн свідчить, що механізми примусового відчуження земель чи встановлення сервітутів завжди ґрунтуються на принципах пропорційності, правової визначеності та справедливого відшкодування.

Земельні сервітути у Німеччинні та примусове відчуження регулюються Законом про планування та будівництво (Baugesetzbuch), де чітко визначено підстави суспільної необхідності, процедури погодження через громадські слухання, а також обов'язкове відшкодування ринкової вартості землі власнику. У Франції примусове відчуження можливе лише для реалізації публічних проєктів, таких як інфраструктурні об'єкти, з обов'язковим попереднім відшкодуванням власнику та прозорим адміністративним контролем. У Польщі земельні ділянки можуть примусово відчужуватися для державних інвестицій, проте законодавство чітко визначає, які органи приймають рішення та встановлює механізми оскарження, що мінімізує ризик дискреційного використання влади. Вилучення земельних ділянок для інфраструктури компенсується подвійно [12].

Водночас на практиці спостерігається недостатня регламентація процедур захисту прав власників, що створює ризики конфліктів та судових спорів.

У контексті дослідження підстав примусового припинення права власності на земельні ділянки з мотивів суспільної необхідності важливе значення має практика Верховного Суду. Показовою у цьому аспекті є справа № 850/8/19, у якій розглядалося питання примусового відчуження земельних ділянок для розміщення об'єктів, пов'язаних із видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення. Зокрема, Добропільська районна державна адміністрація звернулася до адміністративного суду з позовом до фізичної особи, за участі товариства з обмеженою відповідальністю, про примусове відчуження у державну власність частин земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що використовувалися для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Метою такого відчуження було розміщення об'єктів, пов'язаних із видобуванням вогнетривких глин, які належать до корисних копалин загальнодержавного значення.

Позивач зазначав, що ним було вжито всіх можливих заходів для проведення переговорів із власником земельних ділянок щодо їх викупу для суспільних потреб, однак відповідач ухилявся від участі у переговорах і не надав згоди на відчуження земель. Свою позицію райдержадміністрація обґрунтовувала також тим, що запаси вогнетривкої глини в регіоні є обмеженими, а її видобування має важливе значення для розвитку національної економіки.

Відповідач, у свою чергу, заперечував проти задоволення позову, зазначаючи, що позивач не довів наявності суспільної необхідності у викупі спірних земельних ділянок. Суд першої інстанції підтримав цю позицію та відмовив у задоволенні позову. Натомість у апеляційній скарзі товариство вказало, що суд безпідставно надав перевагу збереженню земель сільськогосподарського призначення над інтересами використання надр, які мають загальнодержавне значення.

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду, розглянувши справу, скасував рішення суду першої інстанції та ухвалив нове рішення про задоволення позовних вимог райдержадміністрації. Аналізуючи положення ЗУ «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна…» № 1559-VI, суд дійшов висновку, що у разі відсутності згоди власника земельної ділянки на її викуп для суспільних потреб така ділянка може бути примусово відчужена у державну чи комунальну власність як виняток - з мотивів суспільної необхідності та виключно для розміщення об'єктів, визначених законом.

При цьому суд підкреслив, що визначальними ознаками такого відчуження є його винятковий характер, наявність суспільної необхідності та цільове призначення - розміщення об'єктів, пов'язаних, зокрема, із забезпеченням національної безпеки і оборони, функціонуванням транспортної та енергетичної інфраструктури, а також видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення.

Верховний Суд звернув увагу, що законодавець прямо відносить розміщення об'єктів, пов'язаних із видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення, до підстав суспільної необхідності для відчуження земельних ділянок. Водночас Закон № 1559-VI не передбачає обов'язку додаткового доведення органами влади економічної доцільності використання земельної ділянки для видобування корисних копалин у порівнянні з її використанням у сільськогосподарській діяльності.

Разом з тим, суд наголосив, що примусове відчуження об'єктів права приватної власності можливе лише за наявності визначених законом умов, зокрема за умови повного і попереднього відшко-

дування їх вартості або надання власнику рівноцінної земельної ділянки чи іншого об'єкта нерухомого майна.

Судова практика щодо примусового відчуження земельних ділянок поки що фрагментарна, що обумовлено як відсутністю єдиного підходу до визначення обсягу компенсації, так і різними регіональними особливостями. Перспективи застосування чинного законодавства на майбутнє залежать від розвитку узагальненої судової практики Верховного Суду, яка повинна встановити критерії допустимості відчуження, умови компенсації та механізми відновлення права власності після закінчення воєнного стану.

На основі дослідження даного питання необхідно забезпечити баланс між потребами держави та правами власників і землекористувачів, підвищить стабільність правового регулювання у сфері земельних відносин що сприятиме формуванню ефективної системи управління земельними ресурсами в умовах воєнного стану та після його завершення через ряд заходів:

- нормативно-правові уточнення передбачатимуть чіткі процедури реквізиції, строки її застосування та механізми компенсації, які враховують реальну ринкову вартість майна та втрати власників;

- посилення судового захисту власників через можливість оперативного оскарження рішень про відчуження та запровадження тимчасових адміністративних процедур для отримання компенсації або альтернативного розпорядження земельною ділянкою;

- прозора оцінка вартості майна, суворе визначення цілей реквізиції та гарантії відновлення прав після припинення воєнного стану;

- підвищення спроможності органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері управління земельними ресурсами, інформування громадян про їхні права та обов'язки, а також впровадження політики прозорого управління для мінімізації конфліктів;

- вдосконалення законодавчих та процедурних механізмів, щоб запобігти правовим колізіям у майбутньому.

Висновки. Аналіз законодавства та судової практики свідчить, що примусове припинення права власності на земельні ділянки або встановлення земельних сервітутів з мотивів суспільної необхідності є винятковим правовим механізмом, який застосовується лише за наявності чітко визначених умов: наявності суспільної необхідності, цільового призначення використання земель та забезпечення належного відшкодування власнику. Судова практика Верховного Суду демонструє, що суспільна необхідність визначається не лише державними стратегічними інтересами, а й економічною важливістю об'єктів загальнодержавного значення, таких як видобування корисних копалин, транспортна та енергетична інфраструктура чи оборонні споруди.

Водночас, практика виявляє низку проблемних аспектів, серед яких: відсутність чітких критеріїв визначення меж земельних ділянок для встановлення сервітутів, недостатнє нормативне врегулювання процедури прийняття рішень обласними військовими адміністраціями та ризики вибіркового застосування норм, що потенційно створює корупційні фактори. Ефективне застосування механізмів примусового відчуження вимагає врегулювання процедур, визначення підстав для відмови у задоволенні заяв та удосконалення механізмів компенсації, включно з відшкодуванням реальних збитків власників. Обов'язковою є адаптація українського законодавства до практик ЄС, що має передбачати чітке визначення підстав і процедур примусового відчуження та встановлення сервітутів; прозорий і контрольований механізм прийняття рішень органами публічної влади; обов'язкове та справедливе відшкодування власникам земельних ділянок; забезпечення балансу між суспільними потребами та захистом приватних прав. Запровадження таких принципів дозволить Україні не лише гармонізувати правове регулювання із законодавством ЄС, а й мінімізувати корупційні ризики та підвищити довіру до публічних рішень у сфері земельних правовідносин.

Таким чином, правова конструкція примусового припинення права власності та встановлення сервітутів повинна забезпечувати баланс між потребами держави в сфері оборони та розвитку стратегічних об'єктів і захистом приватних прав власників земельних ділянок. Надання чітких правових критеріїв та прозорих процедур є необхідною умовою для запобігання зловживанням, забезпечення правової визначеності та стабільності правових відносин у сфері земельних правовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 08.12.2004 № 2222-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.
3. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14.
4. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон України від № 1559-VI. 17.11.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17#Text.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання земельних ділянок для розбудови цифрової інфраструктури: Закон України від 25.03.2025 № 4321-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4321-20#Text.
6. Про внесення змін до Земельного кодексу України щодо використання права земельного сервітуту для військових потреб: проєкт Закону України № 14117 від 13.10.2025. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57593.
7. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 № 898-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15#Text.
8. Про заставу: Закон України від 02.10.1992 № 2654-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-12#Text.
9. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17.05.2012 № 4765-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text.
10. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.
11. Протокол до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: Офіційний переклад від 27 січня 2006 року № 994_408. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.
12. Давиденко М. Чи можуть забрати приватизовану землю в Україні: повний огляд 2025. Від 24.12.2025. https://engage.org.ua/chy-mozhut-zabraty-pryvatyzovanu-zemlyu-v-ukrayini-povnyj-oglyad-2025/#:~:text.
13. Зигрій О., Копча С. Земельне законодавство в сфері регулювання земельних прав в Україні та в західноєвропейських країнах. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 1. С. 152-157. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/945.
14. Зигрій О.В., Сендецька І.В. Право власності на землю: сучасні проблеми та перспективи їх вирішення. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. № 14. С. 55–59. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-55-59.
15. Крупник Р.В. Охорона та захист майнових прав власника (володільця) у разі примусового вилучення земельної ділянки: цивільно-правовий аспект. Квал. наук. пр. на правах рукопису. Дисерт.на здоб. наук. ст. доктора філософії 081 Право. Львів, 2020. 233 с.
16. Федчишин Д.В., Бондар О.Г. Припинення права власності на землю в умовах воєнного стану: правові виклики та перспективи. Електронне наукове видання «*Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025, Випуск № 06, частина 2. С. 175-179. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.27.
17. Христова О., Грабовська О. Дотримання права власності в Україні: проблеми та перспективи. Львів: ТеРус, 2008. 104 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Зигрій О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.6
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.32

ЕКОСИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ЕКОЛОГІЧНОМУ ПРАВІ: ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Латишева В.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук,
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського
ORCID: 0000-0002-2388-8829
e-mail: laty-viktoriya@meta.ua

Латишева В.В. Екосистемний підхід у екологічному праві: проблеми імплементації в Україні.

У статті здійснено теоретико-правове дослідження екосистемного підходу як сучасної парадигми розвитку екологічного права. Обґрунтовано, що екосистемний підхід відображає перехід від традиційної ресурсно-орієнтованої моделі правового регулювання до інтегрованого управління природними системами, що базується на врахуванні взаємозв'язків між компонентами довкілля та необхідності забезпечення їх функціональної цілісності. Проаналізовано міжнародно-правові засади формування екосистемного підходу.

Встановлено, що у правовій системі України імплементація екосистемного підходу має фрагментарний характер і ускладнюється низкою системних проблем, серед яких відсутність його нормативного закріплення як принципу екологічного права, термінологічна невизначеність базових категорій, інституційна розпорошеність управління природними ресурсами, домінування карально-контрольної моделі регулювання та недостатній розвиток інтегрованих і превентивних механізмів екологічної політики. Доведено, що існуюча модель правового регулювання не забезпечує належного врахування екосистемних взаємозв'язків, що обмежує ефективність управління довкіллям.

Особливу увагу приділено аналізу наукових підходів до розуміння екосистемного підходу в юридичній та економічній доктрині, що дозволило обґрунтувати його міждисциплінарний характер і значення як системоутворюючого елементу сучасного екологічного права. На підставі проведеного дослідження сформульовано авторську позицію щодо доцільності розгляду екосистемного підходу як метапринципу екологічного права, який визначає зміст правових інститутів, механізмів регулювання та напрямів розвитку екологічної політики.

Обґрунтовано, що гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу повинна здійснюватися не шляхом формального запозичення окремих норм, а через адаптацію концептуальних засад екологічного регулювання, орієнтованих на інтегроване управління екосистемами. Визначено ключові напрями вдосконалення екологічного законодавства України, серед яких нормативне закріплення екосистемного підходу, формування уніфікованого понятійно-категоріального апарату, інституційна інтеграція системи управління природними ресурсами, розвиток економічних стимулюючих механізмів та впровадження екосистемно орієнтованого просторового планування.

Доведено, що в умовах післявоєнного відновлення України екосистемний підхід набуває стратегічного значення як методологічна основа відновлення довкілля, що передбачає не лише ліквідацію наслідків екологічної шкоди, а й відновлення екосистем як цілісних природних утворень.

Ключові слова: екосистемний підхід, екологічне право, екосистема, сталий розвиток, імплементація, екологічна політика, право ЄС, природокористування.

Latysheva V.V. Ecosystem approach in environmental law: problems of implementation in Ukraine.

The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the ecosystem approach as a modern paradigm for the development of environmental law. It is substantiated that the ecosystem

approach reflects a transition from a traditional resource-oriented model of legal regulation to integrated management of natural systems, taking into account the interconnections between environmental components and the need to ensure their functional integrity. The study analyzes the international legal foundations of the ecosystem approach, in particular the provisions of the Convention on Biological Diversity and the relevant decisions of the Conference of the Parties, as well as the peculiarities of its institutionalization in European Union law through mechanisms of integrating environmental requirements into public policy, implementing the river basin management principle, developing ecological networks, and introducing adaptive management.

It is established that in the legal system of Ukraine the implementation of the ecosystem approach remains fragmented and is complicated by a number of systemic problems, including the lack of its formal recognition as a principle of environmental law, terminological uncertainty of key categories, institutional fragmentation of natural resource management, the dominance of a punitive-control model of regulation, and the insufficient development of integrated and preventive mechanisms of environmental policy. It is proven that the existing legal regulatory framework does not adequately account for ecosystem interconnections, thereby limiting the effectiveness of environmental governance.

Particular attention is paid to the analysis of scientific approaches to understanding the ecosystem approach in legal and economic doctrine, which enables substantiation of its interdisciplinary nature and significance as a system-forming element of modern environmental law. Based on the conducted research, the author's position is formulated regarding the expediency of considering the ecosystem approach as a meta-principle of environmental law, which determines the content of legal institutions, regulatory mechanisms, and directions of environmental policy development.

It is substantiated that harmonization of national legislation with European Union law should not be limited to the formal borrowing of individual norms, but should be carried out by adapting the conceptual foundations of environmental regulation to integrated ecosystem management. The key directions for improving Ukrainian environmental legislation are identified, including formal consolidation of the ecosystem approach, development of a unified conceptual and categorical framework, institutional integration of natural resource management, development of economic incentive mechanisms, and implementation of ecosystem-based spatial planning.

It is proven that in the context of Ukraine's post-war recovery, the ecosystem approach is of strategic importance as a methodological basis for environmental restoration, encompassing not only eliminating the consequences of environmental damage but also restoring ecosystems as integral natural systems.

Key words: ecosystem approach, environmental law, ecosystem, sustainable development, implementation, environmental policy, EU law, natural resource management.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку екологічного права характеризується переходом від фрагментарного регулювання окремих природних ресурсів до інтегрованих моделей управління довкіллям, серед яких ключове місце займає екосистемний підхід. Його актуальність зумовлена загостренням глобальних екологічних викликів, зокрема зміною клімату, втратою біорізноманіття та деградацією природних ресурсів, що потребує переосмислення традиційних правових механізмів природокористування.

Для України ця проблематика набуває особливого значення в умовах європейської інтеграції, яка передбачає гармонізацію національного законодавства з правом Європейського Союзу. Європейська модель екологічного регулювання базується на екосистемному підході, що проявляється у впровадженні інтегрованого управління природними ресурсами, басейнового принципу та врахуванні екосистемних послуг, що зумовлює необхідність його імплементації у національне законодавство. Водночас в Україні зберігається ресурсно-орієнтована модель правового регулювання, яка характеризується фрагментарністю нормативної бази, відсутністю інтегрованих механізмів управління та недостатнім розвитком стимулюючих інструментів екологічної політики. Це свідчить про наявність суттєвих прогалин у правовому забезпеченні екосистемного підходу. Особливої актуальності проблема набуває в умовах повномасштабної війни, що спричинила значні екологічні втрати та актуалізувала необхідність комплексного екосистемно орієнтованого відновлення довкілля.

Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю переходу до екосистемно інтегрованої моделі екологічного права, здатної забезпечити ефективне управління природними ресурсами, імплементацію європейських стандартів та відновлення екосистем.

Метою статті є комплексний аналіз екосистемного підходу як сучасної парадигми екологічного права, обґрунтування його правової природи як метапринципу, а також визначення концептуальних проблем і напрямів імплементації в законодавстві України з урахуванням стандартів права Європейського Союзу.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, зокрема: формально-юридичний, порівняльно-правовий, доктринальний метод та метод правового моделювання.

Стан опрацювання проблематики. У науковій літературі екосистемний підхід розглядається як комплексна міждисциплінарна концепція, що інтегрує екологічні, юридичні, економічні, технічні та соціальні аспекти природокористування, забезпечуючи цілісне бачення взаємодії природних систем і суспільства.

На особливу увагу заслуговують дослідження Є.П. Суєтнова щодо екосистемного підходу у правовому регулюванні екологічних відносин в Україні. Зокрема, вчений аналізує законодавчі та доктринальні підходи до розуміння об'єктів екологічного права України в умовах впровадження екосистемного підходу. Автор обґрунтовує концепцію «екосистемізації» об'єктів екологічного права, зміст якої полягає не лише у визнанні екосистем як самостійних об'єктів правового регулювання, а й у необхідності розглядати всі природні об'єкти та довкілля в цілому як елементи єдиної екосистеми. У результаті дослідження зроблено висновок про формування стійкої тенденції до екосистемізації екологічного законодавства України, що має сприяти подоланню його фрагментарності та становленню цілісної системи правового регулювання екологічних відносин [1].

У дослідженні М.А. Дейнеги [2] проаналізовано етапи становлення та розвитку екосистемного підходу до використання природних ресурсів як основи сталого розвитку, зокрема у міжнародно-правових актах, а також узагальнено науково-теоретичні підходи до розуміння його сутності та змісту. Автор дійшов висновку, що принцип екосистемного підходу є одним із основоположних правових принципів сучасного природокористування, нормативний зміст якого полягає у необхідності прийняття управлінських рішень із урахуванням вимог запобігання шкоді іншим природним ресурсам та навколишньому природному середовищу загалом.

Учена-економістка О.О. Веклич [3] досліджено сутність і зміст екосистемного підходу в економічній науці, розглядаючи його як один із ключових інструментів забезпечення сталого розвитку. Авторка визначає екосистемний підхід як багатовимірну методологію управління природокористуванням, що передбачає інтеграцію екологічних, економічних і соціальних складових. Особливу увагу приділено формуванню концепції «екосистемного оцінювання» та розробці алгоритму його реалізації, який дозволяє здійснювати комплексну діагностику стану екосистем і трансформувати теоретичні положення у практичні управлінські рішення. У підсумку доведено, що застосування екосистемного підходу забезпечує перехід від фрагментарного природокористування до системного, орієнтованого на збереження екосистемних функцій та відтворювального потенціалу довкілля.

У дослідженні В.І. Убермана та Л.А. Васьковець [4] розглянуто проблеми правового регулювання якості води крізь призму екосистемного підходу як складової управління водними екосистемами. Автори обґрунтовують, що сучасне водне законодавство України поступово інтегрує екосистемні засади, зокрема через запровадження нормативів оцінки екологічного стану масивів поверхневих вод як комплексних екосистемних утворень. Учені також підкреслюють, що існуючі термінологічні та концептуальні невідповідності між українським і європейським законодавством ускладнюють формування ефективної системи екосистемного управління водними ресурсами, що зумовлює необхідність системного вдосконалення нормативної бази з урахуванням екосистемної природи водних об'єктів.

Отже, стан наукової розробленості проблеми свідчить про зростання інтересу до екосистемного підходу як базової методології сучасного екологічного права, водночас підтверджуючи наявність низки теоретичних і практичних проблем його імплементації.

Виклад основного матеріалу. У міжнародній доктрині екосистемний підхід розглядається як ключова регуляторна стратегія у сфері збереження біорізноманіття та сталого використання природних ресурсів, що забезпечує досягнення цілей Конвенції про біологічне різноманіття [5]. Вважаємо, що саме міжнародно-правове закріплення екосистемного підходу зумовило трансформацію екологічного права від ресурсної до системної моделі регулювання.

До базових принципів екосистемного підходу, закріплених у міжнародних актах та розвинених у доктрині, належать: інтегрованість управління природними ресурсами; міжсекторальна координація та узгодженість політик; врахування екологічних, соціальних та економічних чинників; децентралізація управління та наближення його до рівня екосистем; участь заінтересованих сторін, включаючи місцеві громади; адаптивне управління з урахуванням невизначеності екологічних процесів; пріоритет збереження структури та функцій екосистем як основи екосистемних послуг.

Екосистемний підхід отримав нормативне закріплення у міжнародному екологічному праві та подальший розвиток у праві Європейського Союзу як один із базових принципів регулювання природокористування та охорони довкілля. Його формування пов'язане насамперед із положеннями Конвенції про біологічне різноманіття 1992 року, відповідно до якої держави зобов'язані забезпечувати збереження та стале використання біологічних ресурсів із урахуванням екосистемних взаємозв'язків [5].

Подальша конкретизація екосистемного підходу відбулася у рішеннях Конференції Сторін Конвенції, зокрема у рішенні V/6 (2000 р.), де він визначається як стратегія інтегрованого управління земельними, водними та живими ресурсами, що сприяє їх збереженню та сталому використанню [6]. У міжнародній доктрині цей підхід розглядається як ключовий інструмент досягнення цілей сталого розвитку та забезпечення екологічної рівноваги.

У праві Європейського Союзу екосистемний підхід набув подальшого розвитку та інституціоналізації, що зумовлено інтеграційним характером екологічної політики ЄС. Відповідно до статті 11 Договору про функціонування Європейського Союзу, вимоги щодо охорони довкілля мають бути інтегровані у визначення та реалізацію політик і діяльності Союзу, що фактично закріплює принцип екологічної інтеграції як основу екосистемного підходу [7].

Серед ключових актів ЄС, що відображають реалізацію екосистемного підходу, слід виокремити Стратегію ЄС з біорізноманіття до 2030 року, яка визначає відновлення деградованих екосистем, розширення природоохоронних територій та інтеграцію екосистемних послуг у політику розвитку як пріоритетні завдання [8]. У цьому документі екосистемний підхід прямо пов'язується із забезпеченням кліматичної нейтральності та формуванням «зеленої» економіки.

Важливим елементом імплементації екосистемного підходу є Рамкова водна директива 2000/60/ЄС, яка запроваджує басейновий принцип управління водними ресурсами [9]. Відповідно до цієї директиви управління водами здійснюється не за адміністративно-територіальним, а за природним річковим принципом, що дозволяє враховувати екосистемні зв'язки та забезпечувати комплексне управління водними екосистемами.

Екосистемний підхід також закріплений у Директиві 2008/56/ЄС (Морська стратегія ЄС), яка передбачає досягнення «доброго екологічного стану» морських вод на основі екосистемного управління [10]. У цьому контексті екосистема розглядається як основна одиниця правового регулювання, що визначає межі та зміст природоохоронних заходів.

Суттєве значення для реалізації екосистемного підходу має правовий режим охорони біорізноманіття, сформований у межах Директиви 92/43/ЄЕС про збереження природних оселищ та Директиви 2009/147/ЄС про охорону птахів [11; 12]. Саме на їх основі створено екологічну мережу Natura 2000, яка є прикладом інтегрованого підходу до охорони природних територій і забезпечує збереження екосистем на наднаціональному рівні.

Зазначені акти передбачають низку ключових механізмів реалізації екосистемного підходу, серед яких: застосування басейнового принципу управління природними ресурсами; формування екологічних мереж (зокрема Natura 2000); інтегроване планування використання територій; оцінка впливу на довкілля з урахуванням екосистемних зв'язків; впровадження адаптивного управління природними ресурсами.

Таким чином, у праві ЄС екосистемний підхід виступає не лише декларативним принципом, а й дієвим інструментом правового регулювання, що реалізується через систему нормативних актів, інституційних механізмів і фінансових інструментів. Вважаємо, що саме міжнародно-правове закріплення екосистемного підходу зумовило трансформацію екологічного права від ресурсної до системної моделі регулювання.

Для України зазначені підходи мають особливе значення у контексті виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка передбачає адаптацію національного законодавства до acquis ЄС у сфері охорони довкілля [13]. Імплементація екосистемного підходу є важливою передумовою гармонізації екологічного законодавства, переходу до сталого природо-

користування та формування сучасної моделі екологічного управління, орієнтованої на збереження цілісності екосистем.

Насамперед слід констатувати відсутність чіткого нормативного закріплення екосистемного підходу як принципу екологічного права. Чинне законодавство України не містить визначення екосистеми як об'єкта правового регулювання та не відображає системно екосистемні зв'язки у структурі правових норм. У результаті правове регулювання зосереджене на окремих природних ресурсах – землі, водах, лісах, що відтворює галузево-фрагментарну модель і не забезпечує належного врахування взаємозв'язків між компонентами довкілля.

Суттєвою проблемою є також термінологічна невизначеність. Відсутність усталених категорій, зокрема «екосистема», «екосистемні послуги», «екосистемне управління», ускладнює формування єдиної доктринальної та правозастосовної практики, тоді як у праві ЄС відповідний понятійний апарат вже системно сформований.

Другим блоком проблем є інституційна фрагментація управління природними ресурсами. Розподіл повноважень між різними органами без належної координації унеможливлює формування інтегрованої екологічної політики, спричиняє дублювання функцій та знижує ефективність правового регулювання.

Третьою проблемою є домінування карально-контрольної моделі, орієнтованої на реагування на порушення, тоді як превентивні та стимулюючі механізми залишаються недостатньо розвиненими. Відсутність економічних інструментів, зокрема платежів за екосистемні послуги або екологічних стимулів, обмежує впровадження екосистемного підходу.

Четвертою проблемою є невідповідність просторового планування вимогам екосистемного підходу. Управління здійснюється за адміністративно-територіальним принципом, а не з урахуванням природних меж екосистем, що ускладнює реалізацію басейнового та ландшафтного підходів.

П'ятою проблемою є недостатній рівень екологічного моніторингу. Відсутність інтегрованої системи збору та обміну даними обмежує можливості прийняття обґрунтованих управлінських рішень та впровадження адаптивного управління.

Окремою проблемою є формальний характер євроінтеграційної адаптації. Імплементація норм ЄС часто здійснюється без зміни концептуальних засад правового регулювання, що призводить до фрагментарного запровадження елементів екосистемного підходу без формування цілісної системи.

В умовах повномасштабної війни ці проблеми загострюються, оскільки масштабні екологічні втрати потребують переходу до комплексного екосистемно орієнтованого відновлення довкілля, тоді як чинна правова система не забезпечує відповідних інструментів.

Отже, подолання зазначених проблем потребує не фрагментарного вдосконалення законодавства, а комплексної трансформації моделі екологічного права з переходом до екосистемно інтегрованого регулювання.

Першочерговим напрямом реформування має стати нормативне закріплення екосистемного підходу як одного з базових принципів екологічного права України. Доцільним є внесення відповідних змін до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [14] із визначенням екосистеми як комплексного природного об'єкта та закріпленням обов'язку держави забезпечувати збереження її структури, функцій і відновлювального потенціалу. Такий підхід дозволить сформувати єдину концептуальну основу для подальшого розвитку галузевого законодавства. Другим – формування уніфікованого понятійного апарату. Третім – інституційна інтеграція системи управління природними ресурсами через створення ефективного координуючого механізму. Важливим напрямом є також розвиток економічних стимулів екологічно відповідальної діяльності, зокрема платежів за екосистемні послуги, субсидій і податкових пільг. Не менш значущим є впровадження екосистемно орієнтованого просторового планування з урахуванням природних меж екосистем. Завершальним елементом має стати створення інтегрованої системи екологічного моніторингу, що забезпечить інформаційну основу для ефективного управління довкіллям.

Окремого значення набуває гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу. Імплементація екосистемного підходу повинна здійснюватися не шляхом формального запозичення окремих норм, а через адаптацію регуляторної логіки ЄС, яка ґрунтується на інтеграції екологічних вимог у всі сфери політики, розвитку стимулюючих механізмів та впроваджен-

ні екосистемного управління. У цьому контексті особливу роль відіграє виконання зобов'язань України за Угодою про асоціацію з ЄС.

В умовах післявоєнного відновлення України екосистемний підхід набуває стратегічного значення. Відновлення зруйнованих територій, рекультивація земель, відновлення водних і лісових екосистем мають здійснюватися з урахуванням їх природної цілісності та функціональних зв'язків. Це вимагає впровадження нової моделі екологічного управління, орієнтованої не лише на ліквідацію наслідків шкоди, а й на відновлення екосистем як цілісних природних утворень.

Висновки. Проведене дослідження дозволило встановити, що впровадження екосистемного підходу в екологічному праві України має системний характер і потребує комплексної трансформації чинної моделі правового регулювання. Визначено, що існуюча ресурсно-орієнтована парадигма не забезпечує належного врахування взаємозв'язків між компонентами довкілля, що унеможливлює ефективне управління екосистемами як цілісними природними утвореннями.

Доведено, що ключовими перешкодами імплементації екосистемного підходу є відсутність його нормативного закріплення, термінологічна невизначеність, інституційна фрагментація системи управління природними ресурсами та недостатній розвиток інтегрованих і превентивних механізмів екологічного регулювання. Обґрунтовано, що адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу повинна здійснюватися не шляхом формального запозичення окремих норм, а через трансформацію концептуальних засад екологічного права з урахуванням екосистемного підходу.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення правових моделей інтегрованого екосистемного управління та механізмів їх практичної реалізації в умовах післявоєнного відновлення України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Суєтнов Є.П. «Екосистимізація» об'єктів екологічного права в контексті впровадження та реалізації екосистемного підходу. *Проблеми законності.* 2020. Вип. 148. С. 132–151. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990x.148.193603.
2. Дейнега М.А. Екосистемний підхід до використання природних ресурсів: правовий аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2018. Вип. 2. С. 131–135. URL: https://www.nvppp.in.ua/vip/2018/2/27.pdf (дата звернення: 31.03.2026).
3. Веклич О.О. Сутність і зміст концепту «екосистемний підхід» в економічній науці. *Економіка України.* 2017. № 12 (673). С. 52–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2017_12_5. (дата звернення: 31.03.2026).
4. Уберман В.І., Васьковець Л.А. Понятійно-термінологічні особливості і правовий зміст екологічних нормативів якості для водних об'єктів в Україні та ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 85, ч. 2. С. 192–200. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.28.
5. Конвенція про біологічне різноманіття від 5 червня 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030 (дата звернення: 31.03.2026).
6. Decision V/6. Ecosystem Approach: Fifth Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity (Nairobi, 2000). URL: https://www.cbd.int/decision/cop/?id=7148 (дата звернення: 31.03.2026).
7. Договір про функціонування Європейського Союзу від 25.03.1957 р. (у редакції Лісабонського договору 2007 р.). URL: https://eur-lex.europa.eu (дата звернення: 31.03.2026).
8. EU Biodiversity Strategy for 2030: Bringing nature back into our lives. Brussels, 2020. URL: https://ec.europa.eu/environment/strategy/biodiversity-strategy-2030_en (дата звернення: 31.03.2026).
9. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council establishing a framework for Community action in the field of water policy. Official Journal of the European Communities. 2000. L 327. (дата звернення: 31.03.2026).
10. Directive 2008/56/EC of the European Parliament and of the Council establishing a framework for community action in the field of marine environmental policy (Marine Strategy Framework Directive). Official Journal of the European Union. 2008. L 164. P. 19–40.
11. Council Directive 92/43/EEC on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora. Official Journal of the European Communities. 1992. L 206. P. 7–50.

12. Directive 2009/147/EC of the European Parliament and of the Council on the conservation of wild birds. Official Journal of the European Union. 2009. L 20. P. 7–25.
13. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 31.03.2026).
14. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12 (дата звернення: 31.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Латишева В.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.6;341.1; 340.5
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.33

ЦІЛЬОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ СКИДАННЯ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН У ПОВЕРХНЕВІ ВОДИ В УКРАЇНІ ТА ЄС

Уберман В.І.,
кандидат технічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії формування та регулювання якості вод.
Науково-дослідна установа «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем» Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України
ORCID: 0000-0002-2807-7937
e-mail: vlad.uberman@gmail.com

Васьковець Л.А.,
кандидатка біологічних наук, професорка, професорка кафедри безпеки праці та навколишнього середовища.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»,
ORCID: 0000-0002-7373-7113
e-mail: ludmilavaskovets2@gmail.com

Уберман В.І., Васьковець Л.А. Цільові інструменти законодавчого регулювання скидання забруднюючих речовин у поверхневі води в Україні та ЄС.

Досліджено еколого-правовий механізм регулювання скидання забруднюючих речовин (РСЗР) у поверхневі води України в умовах трансформації законодавства у 2025 р. Прийняття Закону про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення (ЗУІЗКПЗ), який є версією європейського відповідника, стало ключовим етапом екологічної євроінтеграції. В умовах тривалих воєнних дій та повоєнного відновлення РСЗР набуває стратегічного значення для забезпечення екологічної безпеки та якості водних ресурсів. Метою дослідження є виявлення правових особливостей цільових інструментів, що визначають критерії РСЗР, та в аналізі колізій, які виникли при поєднанні українського традиційного підходу з вимогами ЗУІЗКПЗ та Водної рамкової директиви ЄС. Методологія включає порівняльно-аналітичний метод для зіставлення українського та європейського інструментарію правового регулювання, а також метод кейс-стаді, у межах якого розглянуто склад зворотної води підприємств з обробки чорних металів, що використовують найкращі доступні технології. Визначено, що сучасна архітектура українського РСЗР є гетерогенною і базується на чотирьох складових: положеннях Водного кодексу України, нормах ЗУІЗКПЗ, фрагментах водного менеджменту ЄС та специфічних вимогах до пріоритетних речовин. Доведено, що поточний інструментарій РСЗР є еклектичним і потребує подальшого вдосконалення нормотворчої бази. Виявлено фундаментальну правову колізію між принципами «емісія – іммісія» та «комбінований підхід». Доведено, що колізія викликається різним правовим та еколого-економічним трактуванням «зон змішування» – ділянок водних об'єктів у безпосередній близькості до скидів. На прикладі зазначеної промисловості підтверджено, що механістичне поєднання цих принципів у чинному законодавстві створює правову невизначеність для суб'єктів господарювання, компетентних та контролюючих органів. Результати можуть використовуватися у законотворчій діяльності для усунення виявленої колізії, у розробці підзаконних актів, а також у практиці еколого-правової експертизи, у правозастосуванні при видачі інтегрованих дозволів.

Ключові слова: водне законодавство України, промислове забруднення, інтегрований дозвіл, поверхневі води, скиди речовин, зони змішування, регулювання скидання, комбінований підхід, найкращі доступні технології.

Uberman V.I., Vaskovetz L.A. Targeted instruments for the legal regulation of pollutant discharge into surface waters in Ukraine and the EU.

The environmental and legal mechanism for regulating the discharge of pollutants (RPP) into surface waters of Ukraine in the context of the transformation of legislation in 2025 has been studied. The adoption of the Law on Integrated Prevention and Control of Industrial Pollution (LIPPC), which is a version of the European counterpart, has become a key stage of ecological European integration. In the context of prolonged military operations and post-war reconstruction, the LIPPC is gaining strategic importance for ensuring environmental safety and quality of water resources. The aim of the study is to identify the legal features of target instruments that determine the criteria for the IPPC and to analyze the collisions that arose when combining the Ukrainian traditional approach with the requirements of the LIPPC and the EU Water Framework Directive. The methodology includes a comparative analytical method for investigating the Ukrainian and European legal regulatory tools, as well as a case-study method, within which the composition of the return water of ferrous metal processing enterprises using the best available techniques is considered. It is determined that the modern architecture of the LIPPC version is heterogeneous and is based on four components: the provisions of the Water Code of Ukraine, the norms of the LIPPC, fragments of EU water management, and specific requirements for priority substances. It is proven that the current LPPC toolkit is eclectic and requires further improvement of the regulatory framework. A fundamental legal collision between the principles of "emission – immission" and "combined approach" is revealed. It is proven that the collision is caused by different legal, environmental, and economic interpretations of "mixing zones" (areas of water bodies in closest proximity to discharges). Using the example of the specified industry, it is confirmed that the mechanistic combination of these principles in the current legislation creates legal uncertainty for business entities and for competent and regulatory authorities. The results can be used in legislative activities to eliminate the identified collisions, in the development of bylaws, as well as in the practice of environmental and legal expertise, and in law enforcement when issuing integrated permits.

Key words: water legislation of Ukraine, industrial pollution, integrated permit, surface waters, discharges of substances, mixing zones, discharge regulation, combined approach, best available techniques.

Постановка проблеми. На шляху адаптації до законодавства ЄС в Україні наразі утворилася складна система екологічної безпеки водокористування, яка ґрунтується на законодавчих вимогах досягнення якості води у водних об'єктах та охорони поверхневих вод від антропогенного надходження речовин (Р), зокрема забруднювальних речовин (ЗР), зі зворотною водою. Теперішня увага до цього правового механізму викликана впровадженням вимог Закону України «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення» (ЗУПІЗКПЗ) [1], який розроблено на виконання зобов'язань України щодо наближення до європейського законодавства. Закон [1] є сьогоденним українським аналогом Директиви Європейського Парламенту і Ради 2010/75/ЄС від 24 листопада 2010 року про промислові викиди (інтегрований підхід до запобігання забрудненню та його контролю) (ДПВ) [2]. З іншого боку, наприкінці 2024 р. почалося здійснення визначених у Водній рамковій директиві ЄС (ВРД) [3] планів управління річковими басейнами (ПУРБ) за інтегрованим підходом. ЗУПІЗКПЗ разом з ВРД (або з *WFD* за оригіналом [4]) та з Водним кодексом України (ВКУ) [5] і низкою відповідних підзаконних нормативно-правових актів (ПНПА) до нього, створюють поєднану систему вимог та впливу на якість води й управління водними ресурсами, яка за правовою архітектонікою має декілька паралельних (структурних) складників. Ці складники ґрунтуються на трьох різних еколого-правових принципах, що утворюють логічну послідовність: 1) застарілий більш ніж на 40 років принцип «емісія – імісія» (ЕІП) за ВКУ, який згадується в європейських джерелах як «*emission – immission principle*» (*EIP*); 2) «комбінований підхід» (*combined approach*) за ВРД [3, ст. 10] та «якомога менше забруднення» або «запобігання забрудненню» (*CA*) за [2, премб. (2)]); 3) регулювання скидання окремої категорії т. зв. «пріоритетних забруднюючих речовин» (ПЗР) за *WFD* [4, Art. 10] та визначених у Directive 2008/105/EC on environmental quality standards (*DEQS*) [6, Annex I]. Зазначені складники мають різні правові інструменти, цілі та функції яких у загальному випадку не збігаються [7]. Така особливість ускладнює побудову чіткого і ефективного правового механізму регулювання скидання забруднюючих речовин (РСЗР) зі зворотною водою та реалізацію відповідних інструментів. Загальну проблему можна визначити як ***гармонізацію характеристик відповідних правових інструментів струк-***

турних складників українського РСЗР в поверхневі води з європейським регулюванням задля законодавчої реалізації коректного та ефективного правового механізму. Розв'язання питань про склад та відповідність (за функціональним призначенням) головних інструментів механізмів РСЗР є важливою проблемою сучасного водного законодавства, уваги до якої вимагають широкі кола водокористувачів [8]. З іншого боку під час тривалих воєнних дій проблема погіршення якості поверхневих вод набуває особливої актуальності [9]. Воєнними діями чиниться багатобічний руйнівний тиск на усю інфраструктуру та елементи водного господарства, здійснюється негативний вплив на найбільших водокористувачів, спричиняються відхилення від природного фону, погіршення складу води та її властивостей, затоплення території тощо. Додатковим чинником негативного впливу на якість води є транскордонний стік суміжних держав. З іншого боку, створення у водному законодавстві України дієвого та ефективного правового механізму РСЗР у поверхневі води багато років залишається однією з найважливіших проблем державної екологічної і водної політики, що визначено, наприклад, у [10].

Метою дослідження є виявлення особливостей еколого-цільових правових інструментів найважливішого складника сучасної української системи РСЗР в поверхневі води з техногенних точкових стаціонарних джерел зворотної води, який стосується головних підприємств-забруднювачів. Цими інструментами визначається цільова спрямованість правового регулювання, його критерії, обмеження та завдання, оцінюється ефективність здійснення правового регулювання в українській системі охорони вод від забруднення зворотною водою, дотримання умов екологічної безпеки та доброї якості поверхневих водних об'єктів.

Стан опрацювання проблематики. В більшості аналітико-правових публікацій та досліджень про боротьбу з промисловим забрудненням, зокрема з його впливом на стан водних ресурсів, йдеться про вимоги до промислових установок, особливості регулювання їх діяльності, про найкращі доступні технології (НДТ) і асоційовані з ними рівні викидів (НДТ–АРВ) та джерела речовин, про отримання інтегрованого довкіллєвого дозволу (ІДД), про моніторинг діяльності установок та інші права, обов'язки й можливості власників та операторів. Але при такому поверхневому розгляді поза дослідженням залишаються головні питання концепції та методології правового регулювання викидів. Також не приділяється належної уваги правовим засобам, які слугують виразниками державних вимог та екологічних обмежень діяльності й впливу природокористувачів, тобто інструментам цільового спрямування та здійснення правового регулювання.

Дослідження стосовно ДПВ та ЗУПІЗКПЗ, викладені в українських наукових джерелах, здебільшого стосуються лише необхідності та загальних особливостей використання досвіду покращення стану водних ресурсів держав-членів ЄС, див., наприклад [11]. Відомою правознавицею Кобецькою Н.Р. у [12] на прикладі Польщі досліджувалися європейські адміністративні (дозвільні) інструменти РСЗР, які порівнювалися з українськими, зокрема з дозволом на спеціальне водокористування (ДСВ). Нею ж у [13] розглядалися законопроєкти щодо розроблення ЗУПІЗКПЗ, зазначалося з посиланням на воєнний стан про малу швидкість просування та недостатній обсяг наближення українського РСЗР до вимог ЄС. З іншого боку наслідки, особливості та вплив ДПВ на базовий і критично важливий енергетичний сектор України розглядалися колективом авторів у прогнозному дослідженні [14]. Але попри «водомісткість» цього сектору поза увагою залишилися питання застарілості українських принципів охорони вод від промислового забруднення та невідповідності цих принципів вимогам ДПВ. У [15] зазначається, що істотною перешкодою на шляху відповідності європейським стандартам, є обмеженість доступу до даних та значної частини екологічної інформації, зокрема щодо фактичних викидів Р. Такий стан суперечить принципу відкритості та загальнодоступності для забезпечення прозорості процедур та участі громадськості. При цьому умови воєнного стану можуть бути лише тимчасовим виправданням. Відсутність інформації заважає розробленню правових інструментів та оцінці їх ефективності.

Найближчими до предмета даного дослідження в європейських наукових джерелах є роботи [16, 17]. Зокрема у [16] визнається:

– відсутність описаної в літературі методології визначення пов'язаних з НДТ рівнів викидів речовин (НДТ–АВР), які належать до головних виконавчих інструментів РСЗР;

– експертний та навіть договірний між органами влади та промисловості, тобто необ'єктивний характер зазначених визначень, а також речовинна обмеженість відповідної методології стосовно складу ЗР у зворотній воді.

У [17] викладено проблеми, які виникають в ЄС у зв'язку зі складними правовими зв'язками між вимогами до РСЗР зі зворотною водою за *WFD* та підходами ДПВ. Європейські правові проблеми, наведені у [17], є цілком подібними до тих, що розглядаються у даному дослідженні. Така близькість зумовлена аналогією між правовідносинами в європейській парі директив (*WFD* – ДПВ) та в їх українських відповідниках (ВКУ – ЗУПІЗКПЗ).

Виклад основного матеріалу. Види промислової діяльності, що спричиняють забруднення та чітко окреслені у додатках до ДПВ та ЗУПІЗКПЗ, визначаються у цих джерелах як «головні» (*main*) і створюють цільовий структурний складник їх еколого-правового РСЗР. Єдиним ***адміністративним (дозвільним) інструмент***ом ДПВ та ЗУПІЗКПЗ є ІДД, який за [1, ст. 1] має на меті «запобігати викидам у повітря, води та ґрунти». Але сучасна сфера охорони вод від забруднення в Україні має власний розвинений правовий механізм РСЗР, який отримав еколого-правову інституалізацію та регуляторний інструментарій, визначений у ВКУ та у ПНПА до нього. За функціональним призначенням охорони вод від забруднення підінститут РСЗР входить до комплексного еколого-правового інституту оцінки стану та регулювання якості вод, який містить у своєму складі дієві та ефективні інструменти впливу на речовинний (хімічний) склад поверхневих вод. Українською особливістю ЗУПІЗКПЗ [1, ч. 3 ст. 1] стосовно водного сектору є термінологічно-понятійне ототожнення ***виконавчого інструменту*** «гранично допустимого викиду» (ГДВ) з функціонально подібним інструментом «гранично допустимим скидом» (ГДС) у ст. 1 ВКУ. Наслідком цього стало включення у сферу дії ЗУПІЗКПЗ концептуально застарілого українського механізму РСЗР на базі ЕІП як окремої водного складника інтегрованого механізму РСЗР. За вимогами ПНПА, прийнятих на основі ЗУПІЗКПЗ, таке включення здійснюється без будь-яких змін, про що свідчить порівняння Вимог 1 [18, додаток] та Вимог 2 [19, додаток] з ДСВ [20]. Це означає, що ***в сучасному ЗУПІЗКПЗ стосовно водних об'єктів de facto залишився ЕІП боротьби із забрудненням всередині цих об'єктів***. При такому ставленні не розглядається необхідність апроксимації ВКУ до вимог *WRD* щодо європейського *CA*. Тому виникає питання про відповідність зазначеного ототожнення вимогам європейського водного законодавства та про еколого-правові наслідки ототожнення.

Проблеми, які можуть виникнути у першому структурному складнику РСЗР, який стосується «головних» видів діяльності, внаслідок створення законодавчого зв'язку між нормами ЗУПІЗКПЗ та ВКУ є найбільш значними за екологічним впливом і наслідками. У ч. 3 ст. 1 ЗУПІЗКПЗ визначено [1]: «Для цілей цього Закону термін «гранично допустимий викид» включає гранично допустимий скид (ГДС) речовини у значенні, наведеному у Водному кодексі України». Отже, головний ***виконавчий інструмент*** РСЗР у ЗУПІЗКПЗ стосовно поверхневих вод замінюється відповідним інструментом ВКУ, але при цьому ігнорується відмінність у законодавчих концепціях українського та європейського регулювання. З метою гарантування екологічної безпеки водокористування РСЗР у ВКУ спрямовано на боротьбу зі шкідливим впливом Р всередині самих водних об'єктів, тобто ґрунтується на спроможності ділянок водних об'єктів до асимілювання скинутих ЗР та зменшення до нормативного рівня шкоди певному виду користування водою поза такими ділянками. Незважаючи на ключове інструментальне значення відповідних ділянок їх регуляторна роль не знайшла відображення у ВКУ, а у ПНПА згадуються лише окремі характеристики таких ділянок (розташування, довжина, контрольний створ). Натомість ЗУПІЗКПЗ виходить із впливу на джерело скидання, з можливостей техніки забезпечити мінімальний вплив на довкілля в цілому і на водні об'єкти зокрема шляхом використання НДТ та НДТ-АРВ для певних категорій промислової діяльності. Мета регулювання обох законів визначається їх ***цільовими інструментами***, виразниками зазначеної відмінності, а досягається – ***виконавчими інструментами***. Базування одного законодавчого акту одразу на двох концептуально різних засадах правового регулювання техногенного надходження речовин з точкових стаціонарних джерел у поверхневі води та пов'язана з цим потенціальна колізія правових принципів ще не отримали належної наукової уваги. Внаслідок реалізації зазначених принципів в українському водному законодавстві утворився складний правовий механізм РСЗР у водні об'єкти, який відрізняється від європейського. На рівні регуляторних інструментів цей механізм ВКУ включає наступні головні ***нормативи***: ***стану водних об'єктів*** (екологічної безпеки водокористування ($ГДК_{п.г.-п.}$, $ГДК_{рг.}$), ***якості води для оцінки хімічного та екологічного станів*** масиву поверхневих вод (ЕНЯ)), та ***нормативи впливу*** на стан якості (скидання забруднюючих речовин – ГДС). За функціональним значенням для РСЗР ***нормативи стану є цільовими інструментами регулювання, а нормативи впливу – виконавчими***.

В умовах гармонізації з вимогами ВРД та дії ЗУПІЗКПЗ до правових інструментів РСЗР належать:

– екологічні нормативи (ЕН) або екологічні нормативи якості води (ЕНЯ) (***цільові інструменти, які стосуються масивів поверхневих вод***);

– гранично допустимі викиди (ГДВ), які повинні відповідати «нормативам гранично допустимих викидів, визначених у відповідних висновках» НДТ, та їх рівням, тобто НДТ-АВР (***виконавчі інструменти РСЗР***). НДТ-АВР визначаються у перекладах технічних документів ЄС, які не належать до законодавчих актів. За п. г, ч. 1 ст. 20 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ЗУПОНПС) [21] переклади НДТ-АВР затверджуються центральним органом виконавчої влади, відповідають вимогам та набувають чинності відповідно до ст. 31-1 ЗУПОНПС.

Поза прямим законодавчим регулюванням ВКУ залишилися головні об'єктні інструменти охорони вод: ділянки водних об'єктів у безпосередній близькості до джерел зворотної води, куди здійснюється її відведення та відповідне скидання Р. Такі ділянки в європейській охороні вод отримали назву зон змішування (ЗЗ) (*mixing zones*). ***Характеристики ЗЗ в деяких випадках можна розглядати як цільові, а в деяких – як виконавчі інструменти***. Це особливо стосується показників просторово-часового поширення ЗЗ. В ЄС до основних функцій ЗЗ належать: захист екосистеми масиву вод від небезпечного впливу пріоритетних ЗР через ЕНЯ у випадках, визначених у [6, Art. 4]; здійснення заходів контролю і звітності; стимулювання екологізації. За ЗУПІЗКПЗ [1, абз. 2 ч. 4 ст. 3, ч. 10, 11 ст. 10, ч. 1 ст. 11] та за ДПВ [2, п. 6 ч. 1 ст. 3, ст. 18] (в останньому джерелі йдеться про еквівалентний термін «стандарт якості довкілля») законодавчий вплив ЕНЯ на ділянці водного об'єкта починається одразу «за зрізом скидної труби водокористувача».

Щодо обмеження сфери дії ЗЗ випадком пріоритетних речовин у [6, Art. 4] зазначено: «*1. Member States may designate mixing zones adjacent to points of discharge. Concentrations of one or more substances listed in Part A of Annex I may exceed the relevant EQS within such mixing zones if they do not affect the compliance of the rest of the body of surface water with those standards», «Annex I. Environmental quality standards for priority substances and certain other pollutants. Part A: Environmental quality standards (EQS)*». Це означає: «1. Держави-члени можуть визначати зони змішування, що прилягають до точок скидання. Концентрації однієї або кількох речовин, перелічених у Частині А Додатка І, можуть перевищувати відповідні екологічні нормативи (ЕНЯ) у межах таких зон змішування, якщо вони не впливають на відповідність решти поверхневих водних об'єктів цим стандартам», «Додаток І. Стандарти якості довкілля для пріоритетних речовин та деяких інших забруднювачів. Частина А: Екологічні нормативи якості довкілля (ЕНЯ)» [*переклад авторів:* В.У., Л.В.]. За вимогами ВКУ (ст. 1 та ст. 21-1) стан масивів поверхневих вод характеризується екологічними та хімічними нормативами. Останні є інструментами РСЗР.

За ВКУ до функцій ЗЗ належить: 1) обмеження та локалізація забруднювального впливу через встановлення контрольного створу у водному об'єкті; 2) нормативно-дозвільна діяльність шляхом використання як бази для розрахунків ГДС через ГДК, законодавчий вплив яких починається одразу після контрольного створу, тобто за межею ЗЗ; 3) стимулювання покращення та розвитку водоохоронних заходів через поетапне досягнення ЕНЯ, законодавчий вплив останніх поширюється на увесь масив вод; 4) здійснення моніторингу (зокрема шляхом встановлення фонового та контрольного створів) та звітності; 5) охорона тобто правовий захист особливих ділянок, які мають значення для водокористування, через встановлення контрольних пунктів (створів).

Зміст принципової еколого-правової колізії між ВКУ (принцип *EIP*) та ЗУПІЗКПЗ (принцип *CA*) полягає в створенні у безпосередній близькості до джерела скиду ЗЗ, яка є забрудненою, тоді як ЗУПІЗКПЗ вимагає не перевищення ЕНЯВ$_{хім}$ вже на скиді й забезпечення доброї якості води у всьому масиві вод включаючи ЗЗ.

Взаємозв'язки та співвідношення між зазначеними інструментами, а також наслідки для РСЗР, які ними створюються, розглядаються на показовому прикладі (*case-study*) сектора промисловості обробки чорних металів, одного з найбільш важливих в сучасних умовах української економіки. НДТ-АВР для цього виду діяльності наведені в офіційному джерелі відповідної інформації. Ним є останній (2024 р.) український переклад [22] європейського довідкового документа. Відповідні дані наведено у стовп. 1 – 3 табл. 1. З порівняння даних, наведених у табл. 1, можна побачити великі відмінності у значеннях характеристик європейських та українських цільових інструментів для регулювання прямого скидання шкідливих речовин у приймальні водойми. Показники

та значення стосовно НДТ-АВР в табл. 1 (стовп. 1 – 3) стосуються усіх процесів підприємств сектора обробки чорних металів, які мають власні споруди очищення стічних вод і базуються на аналізі 24 – годинних змішаних проб. Дані для табл. 1 отримані з документа [22, Таблиця 9.20]. Значення цільових інструментів РСЗР отримані з джерел: екологічні нормативи ЕНЯ$_{хім.}$ (стовп. 4) з [23, п. 2 р. V Додаток 28]; нормативи екологічної безпеки водокористування – гігієнічні ГДК$_{п.г.-п.}$ (стовп. 5) [24, Додаток 2], рибогосподарські ГДК$_{рг.}$ (стовп. 6) – [25, Додаток 3]. Табл. 1 свідчить про різні види співвідношень між НДТ – АВР й цільовими інструментами ЕНЯ$_{хім.}$, ГДК$_{п.г.п.}$, ГДК$_{рг.}$ і дає можливість оцінити адекватність (повну відповідність) еколого-правових принципів РСЗР у ВКУ та у ЗУПІЗКПЗ для сектора обробки чорних металів.

У табл. 2, побудованій за даними табл. 1, у стовп. 4 виконано порівняння цільових інструментів (за значеннями нормативів) з концентраціями речовин у зворотній воді за НДТ – АВР. Порівняння свідчить про перевищення ЕНЯ за майже усіма речовинами. В цьому випадку повинні виконуватися вимоги ч. 11 ст. 10 ЗУПІЗКПЗ: «Якщо оператор установки, використовуючи найкращі доступні технології та методи управління, не забезпечує досягнення екологічних нормативів якості води < … > дозвільний орган з метою забезпечення досягнення цих нормативів визначає більш суворі додаткові

Таблиця 1 – Характеристики європейських НДТ – АВР прямого скидання деяких речовин у приймальні водні об'єкти підприємствами обробки чорних металів (усі процеси) та відповідні українські цільові інструменти РСЗР

Речовини / групи речовин [22]		Одиниця вимірювання [22]	Зворотна вода на скидах у водний об'єкт [22]	Екологічні нормативи якості поверхневої води [23]	Гігієнічні нормативи [24]	Рибогосподарські нормативи
			Концентрація / значення	ЕНЯ$_{хім.}$	ГДК$_{п.г.-п.}$	ГДК$_{рг.}$
1		2	3	4	5	6
Метали	Кадмій (Cd) (пріоритетна)	мкг/дм^3	1–5	≤ 0,45 – 1,5	1	5
	Хром (Cr)	мг/дм^3	0,01–0,1	НН	0,5	5
	Залізо (Fe)	– " –	1–5	НН	0,3	0,1
	Ртуть (Hg) (пріоритетна)	мкг/дм^3	0,1–0,5	0,07	0,5	відсутн. (0,01)
	Нікель (Ni)	мг/дм^3	0,01–0,2	0,034	0,1	0,01
	Свинець (Pb)	мкг/дм^3	5–20	14	30	100
	Цинк (Zn)	мг/дм^3	0,05–1	НН	1,0	0,01
Усього зважених твердих частинок (TSS)		– " –	5–30	НН	фон+0,75	25
Загальний органічний вуглець (TOC)		– " –	10–30	НЗ	НЗ	НЗ
Хімічна потреба в кисні (COD)		– " –	30–90	НН	15	50
Індекс вуглецевого (нафтового) масла (HOI)		– " –	0,5–4	НЗ	НЗ	НЗ

Примітка: НН – не нормується; НЗ – не застосовується в екологічному законодавстві України.

заходи або визначає умови інтегрованого довкіллєвого дозволу, ніж ті, яких можливо досягти під час використання найкращих доступних технологій та методів управління, визначених у висновках найкращих доступних технологій та методів управління». Європейським прототипом

цієї вимоги є ст. 18 «Стандарти якості довкілля» у ДПВ, зміст якої істотно відрізняється: «Якщо стандарт якості довкілля вимагає жорсткіших умов, ніж ті, що їх можна досягти

Таблиця 2 – Перевищення (порушення) нормативів якості зворотної води (з табл. 1) при її прямому скиданні у поверхневі води підприємствами обробки чорних металів з дотриманням НДТ – АВР (усі процеси)

Речовини / групи речовин		Одиниця вимірювання	Зворотна вода на скидах у водний об'єкт	Індикація перевищення нормативу значенням у стовп. 3		
				Екологічні нормативи якості поверхневої води	Гігієнічні нормативи	Рибогосподарські нормативи
			Концентрація / значення	ЕНЯ$_{хім.}$	ГДК$_{п.г.-п.}$	ГДК$_{рг.}$
1		2	3	4	5	6
Метали	Кадмій (Cd) (пріоритетна)	мкг/дм^3	1–5 (3)	перевищується	перевищується	не перевищується
	Хром (Cr)	мг/дм^3	0,01–0,1 (0,06)	НН	не перевищується	не перевищується
	Залізо (Fe)	– " –	1–5 (3)	НН	перевищується	перевищується
	Ртуть (Hg) (пріоритетна)	мкг/дм^3	0,1–0,5 (0,33)	перевищується	не перевищується	перевищується
	Нікель (Ni)	мг/дм^3	0,01–0,2 (0,11)	перевищується	перевищується	перевищується
	Свинець (Pb)	мкг/дм^3	5–20 (13)	не перевищується	не перевищується	не перевищується
	Цинк (Zn)	мг/дм^3	0,05–1 (0,53)	НН	не перевищується	перевищується
Усього зважених твердих частинок (TSS)		– " –	5–30 (18)	НН	перевищується	не перевищується
Загальний органічний вуглець (TOC)		– " –	10–30 (20)	НЗ	НЗ	НЗ
Хімічна потреба в кисні (COD)		– " –	30–90 (60)	НН	перевищується	перевищується
Індекс вуглецевого (нафтового) масла (HOI)		– " –	0,5–4 (2)	НЗ	НЗ	НЗ
Усього: перевищень / не перевищень		–	–	3 / 1	4 / 4	5 / 4

Примітка: НН – не нормується; НЗ – не застосовується в екологічному законодавстві України.

шляхом використання найкращих доступних технік, до дозволу включають додаткові заходи, без обмеження інших заходів, що можуть бути вжиті для дотримання стандартів якості довкілля». Відмінність стосується етапу діяльності установки: вимога у ЗУПІЗКПЗ переноситься з етапу надання дозволу за ДПВ на етап експлуатації установки. Вочевидь, більш жорсткі умови не можуть впливати на значення ЕНЯВ. За вимогами ВРД та *DEQSW* організація біля джерел скидів ЗЗ може реалізовуватися лише для пріоритетних речовин: кадмій (Cd) та ртуть (Hg). Якщо взяти до уваги, що ЕНЯВ$_{хім}$ призначені для захисту усього масиву води, то приклад перевищення ЕНЯ за металом «нікель (Ni)» (стовп. 4 табл. 2) свідчить, що законодавча можливість створення ЗЗ у

цьому випадку відсутня, бо нікель не належить до ПР. Тобто для цієї речовини слід застосовувати додаткові заходи або визначати більш суворі умови ІДД. Отже, дані у в нижньому рядку табл. 2, стовп. 4, свідчать що підприємства з обробки чорних металів з дотриманням НДТ–АВР при прямому скиданні у поверхневі води задля не перевищення встановлених значень цільових нормативних правових інструментів РСЗР у загальному випадку не можуть обмежитися створенням ЗЗ. Отже, наведений розгляд переводить питання про відповідність термінологічно-понятійного ототожнення вимог ч. 3 ст. 1 ЗУПІЗКПЗ вимогам ВКУ щодо ГДС в частині екологічного стану масивів вод (за нормативами $ЕНЯ_{хім}$) з площини можливості у площину екологічної безпеки та законодавчо коректної боротьби з пріоритетними речовинами, за вимогами ВРД [3, преамб. (45)]. З розгляду також випливає, що наразі деякі регуляторні інструменти (НДТ–АВР) залишаються «недостатньо екологічними» навіть за вимогами ЄС.

Якщо йдеться не про уникнення шкоди екосистемі, а про дотримання суто українських вимог ВКУ до найбільш поширених видів водокористування: питного і господарсько-побутового та рибогосподарського, то з табл. 2 та з індикаторів у стовп. 5 та 6 випливає, що наведені результати є подібними до результатів щодо ЕНЯ і поширюються на гігієнічні та рибогосподарські нормативи ГДК. Показовим прикладом у табл. 2 є рядки для речовин «залізо (Fe)» та «нікель (Ni)», індикатори у стовпчиках 4 – 6. Але в таких випадках слід враховувати, що ***цільові нормативи ГДК у ВКУ призначені не для захисту усього масиву вод, а лише його частини поза (зовні) ЗЗ для здійснення у цій частині відповідного водокористування***.

Слід визнати, що результатом зазначеного законодавчого ототожнення у ЗУПІЗКПЗ вимог європейського і традиційного українського водних законодавств фактично є спроба колізійного поєднання двох еколого-правових принципів *CA* та *EIP* відповідно. Досліджений випадок законодавчого регулювання скидання Р підприємствами важливого промислового сектора обробки чорних металів можна розглядати як контрприклад твердженню про законодавчу коректність такого поєднання. Цей випадок також підтверджує існування в сучасному механізмі РСЗР українського водного законодавства, включаючи ЗУПІЗКПЗ, принципової правової колізії з європейським водним законодавством. Вирішення цієї колізії вимагає окремого розгляду.

Третій принцип щодо регулювання скидання окремої категорії ПЗР наразі не отримав відображення в українському водному законодавстві через відсутність визнання цієї категорії речовин у ВКУ.

Висновки. У 2025 році в українській охороні вод розпочалося практичне застосування складної системи законодавчого РСЗР у поверхневі води. Вона одночасно базується на традиційному водному законодавстві за ВКУ, на ЗУПІЗКПЗ (аналог європейської ДПВ) та на адаптованому фрагменті європейського водного менеджменту згідно з ВРД. Через різне походження законодавчих вимог утворюються кілька структурних складників загальної системи РСЗР, які ґрунтуються на відмінних еколого-правових принципах: застарілому *EIP* за ВКУ та комбінованому підході *CA* за ВРД, регулюванні ПЗР за *DEQS*. Відповідні складники мають різні правові інструменти, функції яких у загальному випадку не збігаються і потребують гармонізації. Найважливішою особливістю ЗУПІЗКПЗ у частині водного сектору є термінологічно-понятійне ототожнення виконавчого інструменту «гранично допустимий викид» (ГДВ) із функціонально подібним інструментом ВКУ «гранично допустимий скид» (ГДС). Це призводить до успадкування традиційного *ЕІП* щодо боротьби із забрудненням безпосередньо всередині водних об'єктів. При цьому у ВКУ не визначено ані місця, ані ролі головного інструменту, на якому ґрунтується *ЕІП* – ЗЗ. За функціональним значенням для РСЗР цільовими інструментами регулювання є нормативи стану води (ГДК, ЕНЯВ та ін.), а виконавчими – нормативи впливу (ГДС, ГДВ, НДТ–АВР тощо). Між ВКУ (принцип *EIP*) та ЗУПІЗКПЗ (принцип *CA*) існує колізія еколого-правових принципів. ВКУ передбачає створення забрудненої ЗЗ у безпосередній близькості до джерела скиду всередині масиву вод, тоді як ЗУПІЗКПЗ вимагає неперевищення $ЕНЯВ_{хім}$ вже на випуску зворотної води й забезпечення доброї якості води в усьому масиві вод, включно із ЗЗ. Співвідношення між цими інструментами та наслідки для РСЗР розглянуто на показовому прикладі сектора промисловості обробки чорних металів. Вихідною інформацією для порівняння слугувало європейське джерело НДТ–АПВ, що використовується в ЗУПІЗКПЗ. Проведене порівняння демонструє ***реальність існування зазначеної принципової колізії та її наслідки для екологічної безпеки***, а також дозволяє оцінити адекватність еколого-правових принципів РСЗР у ВКУ та у ЗУПІЗКПЗ для цього сектора. Результатом законодавчого ототожнення вимог європейського та традиційного українського

водного законодавства у ЗУПІЗКПЗ є теоретично виявлене та практично підтверджене колізійне поєднання у нинішній системі РСЗР двох еколого-правових принципів *CA* та *EIP* відповідно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення: Закон України від 16 лип. 2024 р. № 3855-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/3855-20#Text (дата звернення: 13.03.2026).
2. Директива Європейського Парламенту і Ради 2010/75/ЄС від 24 листоп. 2010 р. про промислові викиди (інтегрований підхід до запобігання забрудненню та його контролю) (нова редакція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/984_004-10#Text (дата звернення: 13.03.2026).
3. Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики» від 23 жовт. 2000 р. (станом на 31.10.2014). URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 3.03.2026).
4. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/60/oj (дата звернення: 13.03.2026).
5. Водний кодекс України: від 6 черв. 1995 р. № 213/95-ВР (станом на 08.08.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-BP#Text (дата звернення: 13.03.2026).
6. Directive 2008/105/EC on environmental quality standards in the field of water policy. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/ ?uri=CELEX:32008L0105 (дата звернення: 13.03.2026).
7. Уберман В.І., Васьковець Л.А. Проблеми понятєво-термінологічної гармонізації водного законодавства України з європейським механізмом контролю промислового забруднення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: ПРАВО.* 2025. Вип. 91, ч. 2. С. 262–271. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.2.34.
8. Нові вимоги до оборотних вод як пастка: уряд поставив бізнесу невиконуване завдання. *Екополітика*. 06 Січня 2026. 11:15. URL: https://ecopolitic.com.ua/ua/ news/zvit-ievrokomisii-shhodo-ukraini-pozitiv-i-nedoliki-ekologichnogo-zakonodavstva/ (дата звернення: 13.03.2026).
9. Іванюта С., Якушенко Л. Охорона та відтворення доступних водних ресурсів України. Національний інститут стратегічних досліджень. 2025. 10 лип. URL: https://niss.gov.ua/ doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/okhorona-ta-vidtvorennya-dostupnykh-vodnykh-resursiv-ukrayiny (дата звернення: 13.03.2026).
10. Водна стратегія України на період до 2050 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 р. № 1134-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1134-2022-%D1%80#Text (дата звернення: 13.03.2026).
11. Stepova O., Shara S. Development of water protection in European countries: relevance for Ukraine. *Environmental Problems.* 2024. Vol. 9, Num. 4. pp. 249–253. DOI: https://doi.org/10.23939/ep2024.04.249.
12. Kobetska N. The integrated environmental permit: requirements of EU legislation, practice of its implementation in Poland, prospects for Ukraine. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.* 2018. Vol. 5, No. 2. pp. 33–44. DOI: https://doi.org/10.15330/jpnu.5.2.33-44.
13. Кобецька Н.Р. Аналіз законодавчих пропозицій щодо впровадження в Україні вимог Директиви № 2010/75/ЄС. Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 83–87. URL: https://lib-repo.pnu.edu.ua/handle/123456789/14532 (дата звернення: 13.03.2026).
14. Аналіз потенційного впливу (ex ante) впровадження Директиви 2010/75/ЄС про промислові викиди (інтегроване запобігання та контроль забруднення) в енергетичному секторі України. Київ, 2022 р. 215 с. URL: https://dixigroup.org/ wp-content/uploads/2022/11/dixi-dozvil-report-main-17.11.pdf (дата звернення: 13.03.2026).
15. Краснова Ю.А., Кірін Р.С. Системні підходи до визначення ефективності інтеграції у правове поле ЄС через призму правових категорій та принципів екологічного права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: ПРАВО*. 2025. Вип. 91, ч. 2. С. 221–231. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.2.28.

16. Polders C., Abeele L., Derden A., Huybrechts D. Methodology for determining emission levels associated with the best available techniques for industrial waste water. *Journal of Cleaner Production*. 2012. Vol. 29–30. pp. 113–121. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.02.008.
17. Paloniitty T., Kaavi S., Yuan L. Regulating Industrial Emissions, Water Management or Aquatic Biodiversity? Navigating the Evolving European Legal Landscape on Waters. *European Energy and Environmental Law Review*. 2024. Vol. 33, Issue 2. P. 70–83. DOI: https://doi.org/10.54648/eelr2024004.
18. Вимоги до форми і змісту заяви про отримання інтегрованого довкіллєвого дозволу (внесення змін до нього). Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2025 р. № 780. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2025-%D0%BF#Text (дата звернення: 13.03.2026).
19. Вимоги до форми і змісту заяви про отримання інтегрованого довкіллєвого дозволу (внесення змін до нього): Постанова Кабінету Міністрів України від 2 лип. 2025 р. № 780. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2025-п#Text (дата звернення: 13.03.2026).
20. Порядок видачі, переоформлення та припинення дії (відкликання, визнання недійсними) дозволів на спеціальне водокористування: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 берез. 2002 р. № 321. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 13.03.2026).
21. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-XII (станом на 08.08.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 13.03.2026).
22. Найкращі доступні технології та методи управління (НДТМ). Довідковий документ для промисловості з обробки чорних металів / Е. Аріес, Х. Ґомес Бенавідес та ін. 2022. URL: https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2024/04/ v4NDTM-CHavun-ta-stal-Final-1.pdf (дата звернення: 13.03.2026).
23. Методика віднесення масиву поверхневих вод до одного з класів екологічного та хімічного станів масиву поверхневих вод: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 14 січ. 2019 року № 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0127-19#n14 (дата звернення: 13.03.2026).
24. Гігієнічні нормативи якості води водних об'єктів для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 2 трав. 2022 р. № 721. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0524-22#Text (дата звернення 13.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Уберман В.І., Васьковець Л.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.6
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.34

ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ У СФЕРІ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ ЗАСОБАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Харитонова О.І.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-9681-9605

Харитонов Є.О.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри приватного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0001-5521-0839

Харитонова Т.Є.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри земельного, екологічного та енергетичного права
Національного університету «Одеська юридична академія
ORCID: 0000-0002-7998-5089

Харитонова О.І., Харитонов Є.О., Харитонова Т.Є. Захист екологічних прав у сфері альтернативної енергетики засобами інтелектуальної власності.

У статті досліджуються питання альтернативної енергетики, які виникають у зв'язку з руйнуванням енергетичної інфраструктури внаслідок злочинних дій російської федерації та стають вкрай актуальними для України. Пошук нових моделей організації економічних відносин має враховувати й екологічний фактор, оскільки військові дії створили не тільки дефіцит електроенергії, а призвели до високого ступеню забруднення українських чорноземів та зниження їх родючості, забруднення прісних вод, неконтрольоване збільшення викидів у атмосферу, значне утворення відходів виробництва. Тому швидке запровадження захисту екологічних прав у сфері альтернативної енергетики засобами інтелектуальної власності з метою як виживання під час воєнних дій, так і при відбудові енергетичного сектору країни після війни було не тільки актуальним, але й вкрай необхідним.

Тому в процесі дослідження було визначено, що на всіх етапах переходу до «зеленої енергетики» та знайдення шляхів позитивного впливу на екологію, важливу роль відіграють інновації, яких найбільше пропонує інтелектуальна власність. Саме технології та інновації одночасно можуть охоплювати та реагувати на три типи викликів: економічні, екологічні та соціальні.

Було виокремлено, що найбільш дієвими засобами інтелектуальної власності, які впливають на екологічні аспекти альтернативної енергетики можуть бути: а) «зелені патенти», тобто патентування винаходів, які вирішують або пом'якшують екологічні наслідки, а також ті, що допомагають зберегти навколишнє середовище і природні ресурси. Викликом стає проходження експертизи патентних заявок, оскільки цей процес може бути довготривалим. Тому слід звернути увагу на позитивний досвід зарубіжних країн, де запроваджено прискорену експертизу патентних заявок у сфері «зелених» технологій (тих, які стосуються якості довкілля, енергозбереження, розвитку відновлюваних джерел енергії або скорочення викидів парникових газів тощо); б) зелені технології, які сприяють міжнародній передачі технологій. Наприклад, коли винахідники можуть ліцензувати свою технологію іноземним виробникам і компаніям, які бажають застосувати ці екологічні рішення у своїй діяльності; в) ліцензії з відкритим кодом, які забезпечують широкий доступ, співпрацю та інновації; г) підвищення ефективності адміністрування. Це може бути

перехід на повністю електронну систему видачі патентів, який буде скорочувати період затримки між моментом випуску та публікацією.

Ключові слова: зелена енергетика, інтелектуальна власність, екологічні права, інновації, альтернативна енергетика, патентування, навколишнє середовище.

Kharytonova O.I., Kharytonov E.O., Kharytonova T.E. Protection of environmental rights in the sphere of alternative energy through intellectual property.

This article examines issues related to alternative energy that have arisen due to the destruction of energy infrastructure as a result of the Russian Federation's criminal actions and have become extremely relevant for Ukraine. The search for new models of organizing economic relations must also take into account environmental factors, as military actions have not only created an electricity shortage but have also led to a high degree of pollution of Ukrainian black soil and a decline in its fertility, contamination of freshwater sources, uncontrolled increases in atmospheric emissions, and significant generation of industrial waste. Therefore, the rapid implementation of environmental rights protection in the field of alternative energy through intellectual property, with the aim of both ensuring survival during hostilities and rebuilding the country's energy sector after the war, was not only relevant but also critically necessary.

Therefore, the study determined that at all stages of the transition to "green energy" and the search for ways to positively impact the environment, innovation plays a crucial role–and intellectual property offers the greatest potential for such innovation. It is precisely technologies and innovations that can simultaneously address and respond to three types of challenges: economic, environmental, and social.

It was noted that the most effective intellectual property tools influencing the environmental aspects of alternative energy could be: a) "green patents," that is, the patenting of inventions that address or mitigate environmental impacts, as well as those that help preserve the environment and natural resources. The examination of patent applications poses a challenge, as this process can be lengthy. Therefore, attention should be paid to the positive experience of foreign countries where accelerated examination of patent applications in the field of "green" technologies (those related to environmental quality, energy conservation, the development of renewable energy sources, or the reduction of greenhouse gas emissions, etc.) has been introduced; b) green technologies that facilitate international technology transfer. For example, when inventors can license their technology to foreign manufacturers and companies wishing to apply these environmental solutions in their operations; c) open-source licenses that ensure broad access, collaboration, and innovation; d) improving administrative efficiency. This could involve transitioning to a fully electronic patent issuance system, which would reduce the delay between issuance and publication.

Key words: green energy, intellectual property, environmental rights, innovation, alternative energy, patenting, the environment.

Постановка проблеми. Прискорення науково-технічного прогресу, перехід від економіки постіндустріальної до економіки інноваційної тягне не лише позитивні зміни, але й спричиняє виникнення ризиків у різних сферах суспільного життя. Одним із наслідків такого прискорення та інтенсифікації виробництва є порушення природного балансу та деградація екосистем. Негативний антропогенний вплив чинників інтенсифікації виробництва зумовив не лише погіршення екологічної ситуації в країні, негативний вплив на життя і здоров'я громадян, а й зниження економічного потенціалу країни. Високий ступінь забруднення українських чорноземів та зниження їх родючості, забруднення прісних вод, неконтрольоване збільшення викидів у атмосферу, значне утворення відходів виробництва зумовлюють необхідність пошуку нових моделей організації економічних відносин. Нині забезпечити населення екологічно безпечним продовольством, покращити якість ґрунтів, сприяти сталому розвитку агроекосистеми, підвищити відповідальність та ініціативність виробників і зміцнити конкурентоспроможність вітчизняної продукції на зовнішніх ринках можна в межах формування й розвитку економіки нового типу – біоекономіки.

Євроінтеграційні процеси, до яких долучилася Україна після підписання Угоди з ЄС, визначила вектор розвитку її галузей на довгі роки. На особливу увагу заслуговує економічна частина Угоди – Розділ III «Юстиція, свобода та безпека», найбільш проблемні: Розділ IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», Розділ V «Економічне та галузеве співробітництво», Розділ VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством», які разом з рештою

тексту Угоди становлять єдиний документ. 16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. Українська сторона передала до депозитарію ратифікаційні грамоти і завершила таким чином всі внутрішньодержавні процедури. З цього моменту Україна взяла на себе, зокрема, зобов'язання з розвитку та підтримки відновлювальної енергетики із урахуванням принципів економічної доцільності та охорони довкілля, а також альтернативних видів палива, зокрема, стале виробництво біопалива і співробітництво у сфері нормативно-правових питань, сертифікації та стандартизації, а також технологічного і комерційного розвитку (пункт (j) частини 1 ст. 338 Угоди). Законодавче підґрунтя стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел складають норми законів України «Про альтернативні джерела енергії», «Про ринок електричної енергії», «Про теплопостачання», «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України», інших законів та підзаконних нормативно-правових актів. До правової основи стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел входять директиви Європейського Союзу, основною з яких є Директива 2009/28/ЄС про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії, положення якої Україна імплементувала у рамках Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. З цією метою Кабінетом Міністрів було видано Розпорядження від 03.09.2014 р. «Про затвердження плану заходів з імплементації Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС» [1]. Тому комплексні дослідження питань альтернативної енергетики фахівцями різних галузей права є вкрай актуальними, необхідними і своєчасними.

Україна як держава повинна забезпечити виконання міжнародно-правових зобов'язань в енергетиці. Зокрема, з положень відповідних договорів (Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Договором про заснування Енергетичного Співтовариства, Паризької угоди) випливає зобов'язання підтримувати розвиток «зеленої» енергетики та перехід до низьковуглецевої економіки.

Зелена енергетика, також відома як відновлювана енергетика, є виробництвом та використанням енергії, яка базується на відновлюваних джерелах енергії, що не вичерпуються та не шкодять навколишньому середовищу [2].

Метою зеленої енергетики можна зазначити декілька основних напрямків: а) зменшення залежності від викопних джерел (вугілля, нафти тощо); б) зниження викидів парникових газів, які негативно впливають на зміну клімату; в) забезпечення енергоефективності та енергозбереження в різних секторах.

Директива 2009/28/ЄС про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел, вимагає створення схем підтримки відновлювальної енергетики на засадах прозорості, недискримінації, конкуренції та економічної доцільності. Міненерго за підтримки Світового Банку наразі розробляє «Концепцію впровадження Розумних мереж в Україні». Продовжується й законотворча робота, зокрема, з 16 червня 2022 року вступив у силу Закон України № 2046-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку установок зберігання енергії», прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України», що набув чинності 27 липня 2023 року. Ще у липні 2018 р. уряд схвалив Стратегію низьковуглецевого розвитку до 2050 р., якою закладено перехід економіки України на модель низьковуглецевого розвитку. Така модель передбачає зменшення обсягу викидів парникових газів і мінімізацію використання викопного палива, збільшення інвестування у розвиток відновлювальної енергетики та впровадження екологічно безпечного виробництва із застосуванням зелених технологій в усіх секторах економіки [3].

Особливо актуальними питання альтернативної енергетики є для України у зв'язку з руйнуванням енергетичної інфраструктури внаслідок злочинних дій російської федерації. Тому швидке запровадження захисту екологічних прав у сфері альтернативної енергетики засобами інтелектуальної власності з метою як виживання під час воєнних дій, так і при відбудові енергетичного сектору країни після війни є актуальним і вкрай необхідним.

На всіх етапах переходу до «зеленої енергетики» та позитивного впливу на екологію важливу роль відіграють інновації та інтелектуальна власність. «Саме технології та інновації відіграють ключову роль у вирішенні проблеми скорочення обсягів викидів парникових газів. Нинішня стадія еволюції, що є певною мірою ідеальною для нашого часу, знайшла вираження в понятті «сталих інновацій». Цей різновид характеризує комплексний підхід, адже такі інновації покликані

одночасно відповідати на три типи викликів (triple bottom line): економічні, екологічні та соціальні» - впевнена очільниця IP офісу О.П. Орлюк [4]. Роль прав інтелектуальної власності визначено, зокрема, статтею 7 Угоди ТРІПС, відповідно до якої охорона та забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності мають сприяти просуванню технологічних інновацій, передачі та розповсюдженню технологій на взаємну користь виробників та користувачів технологічних знань, та у спосіб, що сприяє соціальному та економічному благополуччю, а також балансу прав та обов'язків [5]. Однак швидке зростання попиту на альтернативну енергетику потребує не лише ефективного захисту прав інтелектуальної власності, але й відповідних механізмів, здатних спростити вихід на енергетичний ринок нових технологій. Зокрема, це стосується патентування у сфері альтернативної (зеленої) енергетики.

У зв'язку з цим **метою даної статті є** дослідити нові підходи захисту екологічних прав у сфері альтернативної енергетики, а саме, засобами інтелектуальної власності.

Аналіз сучасного стану досліджень. Відносини альтернативної енергетики через свою комплексність розглядаються представниками різних галузей юридичної науки під різними кутами. Проблеми правового регулювання відносин у сфері альтернативної енергетики розроблялися низкою вітчизняних учених (питання щодо галузі енергетичного права та законодавства розглядалися В.І. Семчиком, Є.О. Харитоновим, Ю.С. Шемшученком, Х.А. Григор'євою, Т.Г. Ковальчук, Є.О. Платоновою, В.П. Станіславським; природоресурсові проблеми – О.Б. Кишко-Ерлі, Р.С. Кіріним; біосировинні – А.В. Пастух, С.А. Оболєнською; земельні, екологічні – Бредіхіною В.Л., Н.Р. Малишевою, К.О. Огановою, Т.Є. Харитоновою, І.Є. Чумаченко; господарсько-правові – О.Ю. Битяком, Е.Ю. Рибніковою, О.І. Куликом, М.М. Кузьміною, О.І. Харитоновою; євроінтеграційні – С.Д. Білоцьким, Я.С. Бенедик, Т.А. Грабович, Є.В. Шульгою, О.О. Суріловою, М.В. Чіпко; фінансово-правові – Д.В. Молдавановим; проблеми енергозбереження – Г.Д. Джумагельдієвою, Ю.М. Рудь). Слід зазначити, що аналіз зарубіжної літератури демонструє стійкий високий інтерес науковців до проблематики права альтернативної енергетики (публікації Huhta K., Handrlica J., Del Guayo I., Benrath D. тощо).

Виклад основного матеріалу. З усіх об'єктів права інтелектуальної власності саме винаходи у сфері «зеленої енергетики» є рушійною силою переходу до низьковуглецевої економіки. До таких винаходів належать ті, що стосуються сонячної (використання сонячних панелей та колекторів для перетворення сонячної енергії на електрику або тепло), вітрової (використання вітрових турбін для генерації електричної енергії з вітрової енергії), гідроенергетики (генерація електричної енергії з потоку води, зазвичай за допомогою гідроелектростанцій), біоенергетики (використання органічних матеріалів (біомаси) для виробництва електричної енергії, тепла або біопалив), геотермальної енергетики (використання тепла з надр Землі для виробництва електричної енергії або обігріву). Це стосується також енергії хвиль, водневих технологій, технологій енергозбереження, смарт-мереж тощо. За даними IP офісу, заявки у галузі зеленої енергетики в Україні становлять близько 4% від загальної кількості заявок на винаходи, що відповідає загальносвітовим показникам (3-4%) [4].

Наявність патентів свідчить про інноваційність компаній і потенціал для розвитку. Інвестори часто більше довіряють бізнесам, які мають захищені технології. Патенти можуть також підсилити репутацію компанії як інноватора на ринку, що позитивно впливає на імідж бренду. Хоча дослідження у сфері патентної активності свідчать про поки що низький її рівень. Так, на думку експертів, активність українських заявників у сфері зелених патентів за останнє десятиліття була досить низькою і мала тенденцію до зниження. Навіть у галузях, які швидко розвиваються в Україні (вітроенергетика, використання сонячної енергії, гідроенергетика), приріст кількості нових українських патентів за останнє десятиліття був досить низьким і мав тенденцію до зниження [6, с. 42]. Ця проблема пов'язана, зокрема, з тим, що вдосконалення, насамперед, потребує експертиза патентних заявок. Йдеться саме про так звані «зелені» патенти. Зелений патент - це патентування винаходів, які вирішують або пом'якшують екологічні наслідки, а також ті, що допомагають зберегти навколишнє середовище і природні ресурси.

Слід зазначити, що певні кроки на шляху підвищення ефективності у цій галузі вже робляться. Зокрема, 25 жовтня 2024 року набули чинності Правила складання, подання та проведення експертизи заявки на винахід і заявки на корисну модель [7], які затверджено наказом Мінекономіки від 9 вересня 2024 року № 23301. Документ пріоретизує галузі зеленої енергетики, транспортних технології, нано- та біотехнології, а також сфери нацбезпеки та оборони [8]. Ним також перед-

бачено, що експертиза заявок на винаходи, що відповідають середньостроковим пріоритетним напрямам загальнодержавного рівня відповідно до Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [9], призначається і проводиться першочергово.

Однак у низці зарубіжних країн вже запроваджено прискорену експертизу патентних заявок у сфері «зелених» технологій. Так, зокрема, у США ще в 2009 стартувала програма прискореного розгляду патентних заявок на екологічно чисті технології. Green Technology Pilot Program від самого початку була спрямована на прийом заявок на патенти, що стосуються якості довкілля, енергозбереження, розвитку відновлюваних джерел енергії або скорочення викидів парникових газів, і розглядають такі заявки у пріоритетному порядку. Сьогодні ж новатори можуть скористатися процедурою Track One, яка передбачає прискорення експертизи та ухвалення остаточного рішення за заявкою впродовж 12 місяців з моменту її подання. І за таке прискорення новатори, які покращують якість довкілля, отримують пільгу та нічого не сплачують.

Експертиза патентних заявок щодо «зелених» технологій допомагає прискорити комерціалізацію технологій, пов'язаних зі зміною клімату, технологіями адаптації та пом'якшення впливу на навколишнє середовище [10].

Але є й інший бік у «зеленому патентуванні», оскільки незважаючи на те, що багато компаній насправді роблять усе можливе, щоб зменшити викиди та покращити сталість (наприклад, розробляючи більш суто веганські продукти, використовуючи перероблену / біорозкладану упаковку та виробляючи власну енергію), сумна реальність полягає в тому, що деякі підприємства просто перехопили те, що вони вважають популістським підйомом, і рекламують продукти як «зелені», не маючи для цього підстав. Така практика відома як «зелене відмивання» і полягає у використанні неправдивих, оманливих або необґрунтованих тверджень щодо екологічної ефективності продукту чи послуги. У 2009 році Управління інтелектуальної власності Великобританії (UKIPO) запровадило патентну схему, відому як «Зелений канал». Цей механізм дозволяє заявникам на патент вимагати прискореного розгляду їхніх заявок, якщо винахід, який вони подають, має екологічну користь. Користування цією послугою безкоштовне, але заявник повинен її замовити. Це можна зробити, подавши письмовий запит із зазначенням того, наскільки винахід або технологія є екологічно чистими… Якщо екологічні переваги винаходу чи технології очевидні з вигляду заявки, UKIPO не проводитиме подальшого аналізу чи детального розслідування. Проте, якщо екологічні переваги винаходу не очевидні відразу, заявника можуть попросити надати додаткове пояснення. UKIPO має право відхилити запити, які є явно необґрунтованими (наприклад винаходи, які за своєю природою не є екологічно чистими). Прискорене відстеження патентної заявки через Зелений канал також може бути корисним, якщо заявник шукає патентного захисту в інших країнах, оскільки це дозволить йому отримати вигоду від програми Patent Prosecution Highway. Ця глобальна схема дозволяє заявникам подати запит на прискорення розгляду їх патентної заявки на територіях країн-членів, якщо їхня заявка вже була визнана прийнятною іншим членом (наприклад, UKIPO)» [11].

До речі, Автомагістраль патентного діловодства (PPH) – це також програма, яка надає заявнику можливість прискорити патентне діловодство. В принципі, PPH дозволяє заявнику запросити прискорене патентне діловодство в EPO, якщо відповідна заявка вже була виявлена як така, що містить патентоспроможні / допустимі вимоги в партнерському офісі PPH. Програма дозволяє партнерським офісам повторно використовувати вже наявну роботу і, отже, обробляти заявки в прискореному порядку. В даний час EPO підтримує програми PPH у всіх офісах IP5, а саме: JPO (Японія), KIPO (Республіка Корея), CNIPA (P.R. з Китаю) та USPTO (Сполучені Штати). Крім того, партнерськими офісами PPH є IPA (Австралія), MOIC (Бахрейн), INPI (Бразилія), CIPO (Канада), INAPI (Чилі), SIC (Колумбія), ILPO (Ізраїль), MyIPO (Малайзія), IMPI (Мексика), IPONZ (Нова Зеландія), INDECOPI (Перу), IPOPHL (Філіппіни), IPOS (Сінгапур) та SAIP (Саудівська Аравія). Програми РПГ з Євразійським патентним відомством (ЕАПО) і Роспатентом (Росія) в даний час призупинені [12].

Закони про інтелектуальну власність можуть дати поштовх зеленим технологіям, сприяючи міжнародній передачі технологій. Наприклад, канадська патентна заявка на інноваційну конструкцію сонячної панелі не тільки захищає винахід у Канаді, але також може служити основою для отримання охорони в інших країнах. Таким чином, винахідники можуть ліцензувати свою технологію іноземним виробникам і компаніям, які бажають застосувати ці екологічні рішення у своїй діяльності.

Важливу роль у впровадженні зелених технологій відіграють ліцензії з відкритим кодом. Вони забезпечують широкий доступ, співпрацю та інновації. Завдяки вільному обміну правами на інтелектуальну власність ліцензії з відкритим вихідним кодом сприяють розвитку та адаптації чистих технологій у різних галузях промисловості та регіонах. Цей відкритий підхід сприяє обміну знаннями, прискорює вирішення проблем і зменшує бар'єри для нових учасників, сприяючи розвитку енергійної екосистеми зелених технологій… Оскільки ми стикаємося з нагальною проблемою зміни клімату, закони про інтелектуальну власність можуть бути потужним інструментом для сприяння розвитку, впровадження та широкого розповсюдження зелених технологій…» [13].

Ще одним шляхом зменшення негативного впливу на навколишнє середовище є підвищення ефективності адміністрування. Відповідні спроби вже є. Так, «у 2023 році Офіс патентів і товарних знаків США (USPTO) відзначилося поштовхом до подальшої модернізації та зменшення впливу на навколишнє середовище, а також спробами підвищити адміністративну ефективність… Завдяки серії нових остаточних правил, які набули чинності в 2023 році, USPTO спробувало підвищити адміністративну ефективність Офісу, просуваючись далі в цифрову еру. Зокрема, Офіс перейшов на повністю електронну систему видачі патентів (88 FR 12560). Це нове правило створило нову форму, відому як аркуш електронної інформації про видачу патенту (EPGI). EPGI містить ключові дані про видачу патенту, такі як номер патенту, назва, дата подання та імена патентовласника та винахідників. Аркуш EPGI включено в електронний файл видачі патенту, що забезпечує легкий доступ для подальшого використання. USPTO сподівається стати більш екологічно свідомим, «сприяючи зеленій економіці» та скорочуючи період затримки між моментом випуску та публікацією... USPTO також оприлюднило нові правила, які вимагають, щоб усі заявки, пов'язані з продовженням терміну дії патенту (PTE), і заяви про коригування терміну дії патенту (PTA), які відповідають заявам про розкриття інформації, подавали в електронному вигляді з використанням правильного коду документа (88 FR 13028 та 88 FR 39172 відповідно). Цей крок має значно скоротити паперові відходи, а також підвищити адміністративну ефективність [14].

Висновки. В результаті проведеного дослідження, можна зробити висновки, що на всіх етапах переходу до «зеленої енергетики» та визначенні шляхів позитивного впливу на екологію, важливу роль відіграють інновації, яких найбільше пропонує інтелектуальна власність. Саме технології та інновації одночасно можуть охоплювати та реагувати на три типи викликів: економічні, екологічні та соціальні.

Було визначено, що найбільш дієвими засобами інтелектуальної власності, які впливають на екологічні аспекти альтернативної енергетики, можуть бути: а) «зелені патенти», тобто патентування винаходів, які вирішують або пом'якшують екологічні наслідки, а також ті, що допомагають зберегти навколишнє середовище і природні ресурси. Викликом стає проходження експертизи патентних заявок, оскільки цей процес може бути довготривалим. Тому слід звернути увагу на позитивний досвід зарубіжних країн, де запроваджено прискорену експертизу патентних заявок у сфері «зелених» технологій (тих, які стосуються якості довкілля, енергозбереження, розвитку відновлюваних джерел енергії або скорочення викидів парникових газів тощо); б) зелені технології, які сприяють міжнародній передачі технологій. Наприклад, коли винахідники можуть ліцензувати свою технологію іноземним виробникам і компаніям, які бажають застосувати ці екологічні рішення у своїй діяльності; в) ліцензії з відкритим кодом, які забезпечують широкий доступ, співпрацю та інновації; г) підвищення ефективності адміністрування. Це може бути перехід на повністю електронну систему видачі патентів, який буде скорочувати період затримки між моментом випуску та публікацією.

Таким чином, Україна також може перейняти позитивний досвід у цій сфері і активніше стимулювати патентування, бо майбутнє «зеленої енергетики» напряму пов'язано із цим інструментом впливу, який допомагає розробляти ефективні механізми інноваційної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про затвердження плану заходів з імплементації Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС: розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2014 р. № 791-р. *Урядовий кур'єр.* 10.09.2024. № 165. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791-2014-%D1%80#Text.
2. Мильцева В. Основні тренди зеленої енергетики 2023 року: фокус ЄС та виклики для України. URL: https://www.juscutum.com/news/osnovni-trendi-zelenoyi-energetiki-2023-roku-fokus-ies-ta-vikliki-dlya-ukrayini.

3. Альтернативна енергетика: шляхи законодавчого стимулювання: колективна монографія [Текст] / за заг. ред. д. ю. н., проф. Т.Є. Харитонової, д. ю. н., проф. Х.А. Григор'євої. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. – 520 с. https://hdl.handle.net/11300/27409.
4. IP захищає довкілля: презентуємо інформаційний звіт "Зелені технології, інновації та інтелектуальна власність". URL: https://nipo.gov.ua/pidsumky-business-legal-energy-forum.
5. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Додаток 1С до Угоди про заснування Світової організації торгівлі) від 15.04.1994 № 981_018. *Офіційний вісник України*. 12.11.2010. № 84. стор. 503. стаття 2989. https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/981_018#Text.
6. Єгоров І.Ю., Грига В.Ю., Рижкова Ю.О. Патентна активність у сфері зеленої економіки: сучасний стан та проблеми. *Наука, технології, інновації.* 2021. № 3. С. 36-44. https:// nti.ukrintei.ua/wp-content/uploads/2022/11/%D0%84%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0% BE%D0%B2_3-2021-1.pdf.
7. Про затвердження Правил складання, подання та проведення експертизи заявки на винахід і заявки на корисну модель (із змінами і доповненнями, внесеними наказом Міністерства економіки України від 20 вересня 2024 року № 23936): Наказ Міністерства економіки України від 09.09.2024 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/RE42756.
8. Винаходи і корисні моделі: Нові правила. URL: https://nipo.gov.ua/novi-pravyla-reiestratsii-vynakhodiv-i-km.
9. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08.09.2011 № 3715-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. ст. 166 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text.
10. Старовіт О. Прискорена експертиза патентних заявок на «зелені» технології: зарубіжний досвід для України. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2022. № 3. С. 33-42 http://uran.inprojournal.org/article/view/282170.
11. Alison Bryce, Ally Burr, Orla White. IP & the Environment - the fine balance between eco-friendly and greenwashing // Brodies LLP. URL: https://brodies.com/insights/ip-technology-and-data/ip-and-theenvironment-the-fine-balance-between-eco-friendly-and-greenwashing/#page=1.
12. Patent Prosecution Highway (PPH) – Patent Protection Strategy. URL: https://www.epo.org/en/applying/international/patent-prosecution-highway/outline.
13. Simon Elstad. How IP Laws Can Help Promote Green Technologies // Greener Ideal. URL: https://greenerideal.com/news/technology/how-iplaws-can-help-promote-green-technologies.
14. Robert Pluta, Wade Weaver. USPTO 2023 Year in Review: E-Filings and Rulemakings and AI, Oh My! // IP Watchdog, Inc. URL: https://ipwatchdog.com/2023/12/18/uspto-year-review-2023-e-filings-rulemakingsai-oh/id=170521.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Харитонова О.І., Харитонов Є.О., Харитонова Т.Є., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

РОЗДІЛ 7. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 340.01
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.35

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Акулов Ю.В.,
докторант Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
ORCID: 0000-0002-6710-140X

Акулов Ю.В. Поняття та зміст державної політики у сфері цифровізації та штучного інтелекту.

Стрімкий розвиток цифрових технологій та систем штучного інтелекту у XXI столітті зумовив необхідність суттєвого переосмислення ролі держави у регулюванні суспільних відносин. Цифрова революція, що охопила всі сфери суспільного життя, поставила перед правовою наукою низку принципових питань, пов'язаних із формуванням адекватного категоріального апарату для опису нових явищ і процесів.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що у сучасній науковій літературі та нормативно-правових актах України відсутня єдність у розумінні та використанні базових понять у сфері цифровізації та штучного інтелекту. Нерідко такі терміни, як «цифровізація» і «цифрова трансформація», вживаються як синоніми, хоча між ними існують суттєві відмінності. Аналогічна проблема простежується у співвідношенні понять «державна політика» і «публічне адміністрування».

У статті досліджується категоріальний апарат державної політики у сфері цифровізації та штучного інтелекту. Здійснюється комплексний аналіз та розмежування понять «цифровізація», «цифрова трансформація», «штучний інтелект», «державна політика», «публічне адміністрування». Виявляються ознаки кожного поняття, встановлюються їх взаємозв'язки та ієрархія. Обґрунтовується авторське визначення державної політики у сфері цифровізації та штучного інтелекту. Запропоновано розмежувальні критерії для відмежування суміжних понять у цій сфері. Зроблено висновок про необхідність уніфікації термінологічного апарату в національному законодавстві.

Стаття присвячена комплексному дослідженню поняття та змісту державної політики у сфері цифровізації та штучного інтелекту крізь призму сучасної теорії публічного адміністрування. Проаналізовано категоріальний апарат, зокрема співвідношення понять «цифровізація», «цифрова трансформація», «штучний інтелект», «державна політика», «публічне адміністрування». Обґрунтовано, що державна політика у сфері цифровізації та штучного інтелекту є комплексним міжгалузевим напрямом діяльності публічної влади, спрямованим на формування правових, організаційних і технологічних умов для впровадження цифрових рішень та інтелектуальних систем у публічне управління, економіку й соціальну сферу.

Ключові слова: державна політика, цифровізація, цифрова трансформація, штучний інтелект, публічне адміністрування, цифрова держава, інновації.

Akulov Yu.V. Concept and content of state policy in the field of digitalization and artificial intelligence.

The rapid development of digital technologies and artificial intelligence systems in the twenty-first century has necessitated a significant rethinking of the role of the state in regulating social relations. The digital revolution, which has covered all spheres of public life, has raised a number of fundamental issues for legal science related to the formation of an adequate categorical apparatus for describing new phenomena and processes.

The relevance of the study is due to the fact that in the modern scientific literature and legal acts of Ukraine there is no unity in the understanding and use of basic concepts in the field of digitalization and artificial intelligence. Often, terms such as “digitalization” and “digital transformation” are used synonymously, although there are significant differences between them. A similar problem can be seen in the relationship between the concepts of “public policy” and “public administration”.

The article examines the categorical apparatus of the State policy in the field of digitalization and artificial intelligence. A comprehensive analysis and delineation of the concepts of “digitalization”, “digital transformation”, “artificial intelligence”, “public policy”, and “public administration” is carried out. The author identifies the features of each concept, establishes their interrelationships and hierarchy. The author’s definition of the State policy in the field of digitalization and artificial intelligence is substantiated. The author proposes distinguishing criteria for distinguishing related concepts in this area. The author concludes that it is necessary to unify the terminology in national legislation.

The article is devoted to a comprehensive study of the concept and content of the State policy in the field of digitalization and artificial intelligence through the prism of modern public administration theory. The author analyzes the categorical apparatus, in particular, the correlation between the concepts of “digitalization”, “digital transformation”, “artificial intelligence”, “public policy”, and “public administration”. It is substantiated that the State policy in the field of digitalization and artificial intelligence is a comprehensive cross-sectoral area of public authorities’ activities aimed at creating legal, organizational and technological conditions for the introduction of digital solutions and intelligent systems into public administration, economy and social sphere.

Key words: public policy, digitalization, digital transformation, artificial intelligence, public administration, digital state, innovation.

Постановка проблеми. Цифровізація суспільних процесів та активний розвиток технологій штучного інтелекту зумовлюють необхідність формування системної державної політики у відповідній сфері. Для України, яка перебуває в умовах воєнного стану, післявоєнного відновлення та євроінтеграції, цифрові технології виступають не лише інструментом модернізації управління, а й фактором національної безпеки та конкурентоспроможності.

Метою дослідження є комплексний аналіз та систематизація понятійного апарату державної політики у сфері цифровізації та штучного інтелекту, встановлення логіко-правового зв’язку між суміжними категоріями.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика особливостей і механізмів цифрової трансформації відображена у працях вітчизняних науковців, зокрема О. Берназюка, В. Ляшенка, В. Степанова, В. Куйбіди, О. Карпенка та інших. Водночас, попри значний масив наукових напрацювань, зазначена тематика потребує подальшого теоретичного осмислення та уточнення.

Передусім актуальною залишається проблема відсутності єдиного, уніфікованого визначення поняття цифровізації. Наявні підходи здебільшого зосереджуються лише на окремих інструментах чи аспектах цифрових перетворень, що не дає змоги комплексно відобразити зміст і масштаб цього багатовимірного процесу.

Виклад основного матеріалу. Термін «цифровізація» (англ. digitization / digitalization) є одним із ключових у сучасному технологічному і правовому дискурсі, однак у науковій літературі він вживається неоднозначно, що зумовлює необхідність його чіткого визначення [1].

У вузькому (технічному) розумінні цифровізація означає процес конвертації інформації з аналогового у цифровий формат – тобто представлення даних у вигляді двійкового коду (0 і 1), придатного для обробки комп’ютерними системами. У широкому (соціально-економічному) розумінні цифровізація охоплює запровадження цифрових технологій у різні сфери діяльності – економіку, управління, освіту, охорону здоров’я тощо [1].

У Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки цифровізація визначається як «насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливлює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір» [2].

На підставі аналізу наукової літератури та нормативно-правових актів можна виділити такі ключові ознаки цифровізації як правової категорії: процесуальність – цифровізація є динамічним, безперервним процесом, а не одноразовою дією; технологічна основа – цифровізація ґрунтуєть-

ся на впровадженні конкретних цифрових технологій (ІКТ, Інтернет речей, хмарні обчислення тощо); масштабність – охоплює всі сфери суспільного буття; інструментальний характер – є засобом досягнення вищих цілей суспільного розвитку [2; 3].

Поряд із цим у науковому дискурсі використовується інша суміжна категорія, яка більш комплексно відображає глибинні зміни, зумовлені розвитком цифрових технологій, і має тісний зв'язок із цифровізацією. Такий зв'язок проявляється через те, що цифровізація виступає базовим інструментом і передумовою ширших трансформаційних процесів, створюючи технологічне підґрунтя для їх реалізації та забезпечуючи поступовий перехід від технічних змін до системних перетворень.

Поняття «цифрова трансформація» (англ. digital transformation) є ширшим за змістом і якісно відрізняється від поняття «цифровізація». Якщо цифровізація акцентує увагу на технологічному аспекті – впровадженні цифрових інструментів, то цифрова трансформація передбачає докорінне переосмислення бізнес-моделей, організаційних структур, процесів і культури з використанням цифрових технологій як каталізатора [4].

Цифрова трансформація – це системна зміна способу функціонування організації чи суспільного інституту, яка здійснюється шляхом інтеграції цифрових технологій у всі аспекти діяльності та призводить до фундаментальних змін у тому, як ця організація функціонує та яку цінність вона створює. Цифрова трансформація держави, зокрема, означає переосмислення ролі держави у суспільстві через призму цифрових можливостей.

Для більш повного та коректного розкриття змісту досліджуваних категорій доцільно здійснити їх порівняльний аналіз на основі визначення ключових критеріїв. З урахуванням специфіки досліджуваної сфери найбільш релевантними є такі критерії: характер змін, глибина впливу, суб'єкт реалізації, мета, рівень ризику та часові рамки. Саме вони дозволяють комплексно охарактеризувати відмінності між відповідними поняттями. У таблиці 1 наведено порівняльну характеристику категорій «цифровізація» та «цифрова трансформація».

Таблиця 1. Порівняльна характеристика понять «цифровізація» та «цифрова трансформація»

Критерій	**Цифровізація**	**Цифрова трансформація**
Характер змін	Технологічне оновлення існуючих процесів	Системна, докорінна зміна моделей функціонування
Глибина впливу	Операційний рівень (інструменти)	Стратегічний рівень (місія, структура, культура)
Суб'єкт	Технічні фахівці, ІТ-підрозділи	Вище керівництво, всі стейкхолдери
Мета	Ефективність існуючих процесів	Створення нової цінності, конкурентних переваг
Ризик невдачі	Нижчий (технічні збої)	Вищий (опір змінам, культурні бар'єри)
Часові рамки	Відносно коротші проєкти	Довгостроковий безперервний процес

Джерело: Створено автором на основі [5].

Проведений порівняльний аналіз свідчить, що цифровізація та цифрова трансформація є взаємопов'язаними, проте не тотожними категоріями. Цифровізація має переважно інструментальний і технологічний характер, спрямований на підвищення ефективності вже існуючих процесів, тоді як цифрова трансформація охоплює глибші, системні зміни, що зачіпають стратегічні засади функціонування організацій та суспільних інститутів загалом. Вона передбачає не лише впровадження технологій, а й зміну управлінських підходів, організаційної культури та створення нових моделей взаємодії. Отже, цифровізацію доцільно розглядати як передумову та складову цифрової трансформації, яка забезпечує її технологічну основу, тоді як цифрова трансформація виступає більш широким і комплексним процесом суспільного розвитку.

У цьому контексті особливого значення набуває роль державного регулювання, яке виступає базисом для ефективного розвитку зазначених процесів. Формування та реалізація державної політики у сфері цифровізації та цифрової трансформації забезпечує узгодженість дій різних суб'єктів, визначає стратегічні пріоритети розвитку та створює нормативно-правові й інституційні умови для впрова-

дження цифрових інновацій. Саме через державну політику відбувається системне спрямування цифрових змін, їх інтеграція у всі сфери суспільного життя та мінімізація потенційних ризиків.

Державна політика за своєю суттю являє комплекс ціннісно орієнтованих цілей, управлінських заходів, рішень і практичних дій, а також механізмів реалізації політичних рішень і стратегічних завдань, сформульованих органами державної влади для забезпечення розвитку держави. Вона охоплює систему інструментів та процедур, через які здійснюється цілеспрямований вплив на суспільні процеси [6, с. 8].

Слід зауважити, що державна політика не є констатацією вже здійснених кроків, а формується заздалегідь із метою їх практичної реалізації. Її характерними рисами виступають орієнтація на результат, раціональність, прикладний характер і можливість оцінювання ефективності досягнення поставлених цілей.

На основі структурного аналізу державної політики доцільно візуалізувати її ключові елементи у вигляді секторної діаграми, що дозволяє наочно відобразити їх взаємозв'язок та рівнозначність у загальній системі. Кожен із визначених блоків – цільовий, засадницький, суб'єктний, інструментально-методичний та результативно-моніторинговий – становить важливу складову цілісного механізму формування та реалізації державної політики.

Діаграма 1. Структура державної політики

Джерело: створено автором на основі [6].

Після аналізу державної політики як базового інструменту регулювання суспільних процесів доцільно звернути увагу на суміжну, тісно пов'язану з нею категорію – публічне адміністрування. Їх взаємозв'язок проявляється в тому, що державна політика формує стратегічні орієнтири розвитку, тоді як публічне адміністрування забезпечує їх практичну реалізацію через систему управлінських рішень, процедур та адміністративної діяльності. Такий перехід дозволяє розкрити не лише змістовний, але й функціональний аспект впливу держави на суспільні процеси [7].

Аналізуючи цю проблематику, варто звернути увагу на позицію О. Б. Зіборєвої, яка підкреслює, що в сучасному адміністративному праві поняття «публічне адміністрування» поступово замінює застаріле «державне управління». Це свідчить про зміну підходу до управління: від жорсткої вертикальної системи, де рішення приймає лише держава, до більш відкритої та гнучкої моделі, в якій беруть участь також громадяни та інститути громадянського суспільства.

Як слушно зазначає О. Б. Зіборєва, визначення поняття «публічне адміністрування» у широкому розумінні певною мірою залежить від рівня розвитку демократичних відносин у суспільстві.

Якщо держава характеризується як демократична, то публічне адміністрування можна визначити як професійну, оплачувану, фінансовану із державного та місцевих бюджетів діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, спрямовану на забезпечення прав, потреб та інтересів людини та громадянина, громадянського суспільства, суб'єктів підприємницької діяльності та інших учасників суспільних відносин у межах єдиної державної (публічної) політики. У вузькому, технократичному, розумінні публічне адміністрування будь-якої держави можна розглядати як сукупність дій уповноважених державою органів та їх посадових осіб, спрямованих на реалізацію заходів державної політики у всіх сферах життєдіяльності суспільства [8, с. 223].

Таблиця 2. Порівняльна характеристика понять «державна політика» та «публічне адміністрування»

Критерій	**Державна політика**	**Публічне адміністрування**
Сутність	Система цілей, пріоритетів і засобів	Управлінська (виконавча) діяльність з реалізації політики
Функція	Вироблення стратегічного курсу	Реалізація, виконання
Суб'єктний склад	Насамперед законодавча і виконавча влада	Органи виконавчої влади, ОМС, публічні інституції
Рівень	Стратегічний, нормативний	Оперативний, процедурний
Результат	Нормативно-правові акти, програми	Управлінські рішення, послуги, дії
Зв'язок	Визначає орієнтири	Реалізує через адміністративні процедури

Джерело: створено автором на основі [9].

Проведений аналіз дозволяє встановити системне співвідношення між досліджуваними категоріями. Між ними існує чітка логіко-правова ієрархія та взаємообумовленість: державна політика є первинною (цілевизначальною) категорією; публічне адміністрування є похідним від неї (інструментально-реалізаційним) поняттям; цифрова трансформація є стратегічним орієнтиром і результатом реалізації державної цифрової політики; цифровізація є засобом (технологічним інструментом) досягнення цілей цифрової трансформації; штучний інтелект є як об'єктом регулювання державної політики, так і інструментом підвищення ефективності публічного адміністрування.

Таким чином, ці категорії утворюють цілісну концептуальну систему, у якій кожна відіграє специфічну роль і жодна не може бути замінена іншою без спотворення предмета регулювання.

Таблиця 3. Системне співвідношення ключових категорій

Категорія	**Рівень**	**Роль у системі**	**Правова природа**
Державна політика	Стратегічний	Визначення цілей і пріоритетів у сфері ШІ та цифровізації	Нормативно-програмний документ
Публічне адміністрування	Операційний	Реалізація державної цифрової політики через управлінські дії	Виконавчо-розпорядча діяльність
Цифрова трансформація	Системний (структурний)	Якісна зміна моделі функціонування держави і суспільства	Мета та результат цифрової політики
Цифровізація	Інструментальний	Технологічний засіб реалізації цифрової трансформації	Процес впровадження технологій
Штучний інтелект	Технологічний + регуляторний	Об'єкт регулювання та інструмент підвищення ефективності ПА	Технологія + предмет правовідносин

Джерело: створено автором на основі [9].

Проведене узагальнення дозволяє констатувати, що державна політика виступає визначальним елементом у системі забезпечення процесів цифровізації та цифрової трансформації. Саме вона формує стратегічні орієнтири розвитку, визначає пріоритетні напрями впровадження цифрових технологій, у тому числі технологій штучного інтелекту, а також закладає нормативно-правові та інституційні засади їх функціонування. Вплив державної політики на цифровізацію проявляється у створенні сприятливого регуляторного середовища, розробленні державних програм і стратегій, стимулюванні інновацій та забезпеченні балансу між технологічним розвитком і захистом прав людини [10].

Реалізація цифровізації через механізми державної політики відбувається насамперед шляхом діяльності органів публічної влади, які забезпечують впровадження цифрових рішень у різних сферах суспільного життя, надання електронних послуг, розвиток цифрової інфраструктури та підвищення рівня цифрової грамотності населення. Водночас специфіка державної політики у цій сфері полягає в її комплексному характері, що поєднує технологічні, правові, організаційні та соціальні аспекти, а також у необхідності врахування швидких темпів розвитку цифрових технологій і пов'язаних із ними ризиків [10].

Таким чином, державна політика не лише спрямовує процеси цифровізації, але й виступає їх системоутворюючою основою, забезпечуючи узгодженість дій усіх суб'єктів, формування єдиного цифрового простору та досягнення стратегічних цілей розвитку держави.

Отже, наведена систематизація демонструє ієрархічний та функціональний взаємозв'язок між ключовими категоріями цифрового розвитку держави. Державна політика формує стратегічні орієнтири, публічне адміністрування забезпечує їх практичну реалізацію, тоді як цифрова трансформація виступає цільовим результатом структурних змін. Водночас цифровізація виконує роль інструменту впровадження технологічних рішень, а штучний інтелект поєднує у собі як технологічний ресурс підвищення ефективності управління, так і самостійний об'єкт правового регулювання, що потребує комплексного нормативного підходу.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна сформулювати такі наукові висновки.

По-перше, поняття «цифровізація» і «цифрова трансформація» є суміжними, але не тотожними. Цифровізація позначає процес технологічного оновлення (впровадження цифрових інструментів), тоді як цифрова трансформація означає системні, докорінні зміни моделей функціонування суспільства та держави на основі цих технологій. Цифровізація є засобом, а цифрова трансформація – метою і результатом.

По-друге, поняття «штучний інтелект» у правовому контексті слід розуміти як сукупність технологій, систем і методів, що забезпечують автономне виконання завдань, які раніше потребували людського інтелекту. ШІ є як об'єктом державно-правового регулювання, так і інструментом підвищення ефективності публічного адміністрування.

По-третє, між поняттями «державна політика» і «публічне адміністрування» існує функціональний зв'язок: перша є цілевизначальною (стратегічною) категорією, друге – реалізаційною (операційною). У сфері цифровізації та ШІ державна політика визначає вектор розвитку, а публічне адміністрування забезпечує його практичне втілення через конкретні правові механізми та управлінські рішення.

По-четверте, категоріальний апарат досліджуваної сфери потребує законодавчої уніфікації. Неузгодженість термінології між різними нормативно-правовими актами негативно позначається на правозастосовній практиці та знижує ефективність державної цифрової політики.

По-п'яте, авторське визначення державної політики у сфері цифровізації та штучного інтелекту: це науково обґрунтована, нормативно закріплена і практично реалізована система стратегічних цілей, принципів, пріоритетів та інструментів діяльності органів публічної влади, спрямована на забезпечення цифрової трансформації держави і суспільства, упровадження та регулювання технологій штучного інтелекту з метою підвищення якості публічного управління, захисту прав людини та досягнення суспільного блага.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. What Is Digitization vs Digitalization vs Digital Transformation?. *Channel Insider*. URL: https://www.channelinsider.com/channel-business/running-an-msp/digitization-vs-digitalization/.
2. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядж. Каб. Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-р#Text.

3. Цибульська Т. Державна політика України у сфері цифрової трансформації. У Н.Л. Новікова (Ред.), Публічне управління та адміністрування в умовах суспільних трансформацій: Збірник наукових статей. С. 336–339. URL: https://ur.knute.edu.ua/server/api/core/ bitstreams/ fff51f93-5820-4fa2-97a1-1bded7905d70/content.
4. Сільченко В. Підходи до трактування дефініції «цифрова трансформація». *Економіка та суспільство*. 2024. № 66. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-132.
5. Саприкін В. Оцифровування, цифровізація та цифрова трансформація публічного управління в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. 2024. № *19*(1). С. 116-121. DOI: https://doi.org/10.17721/2616-9193.2024/19-19/22.
6. Державна політика: підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; ред. кол.: Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін та ін. К.: НАДУ, 2014. 448 с. URL: https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/DERZHAVNA-POLITIKA.pdf.
7. Таран Є.І. співвідношення понять «державне управління», «публічне адміністрування» та «публічне управління» у трансформаційних процесах України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. № 2. С. 33-37. DOI: https://doi.org/10.32838/2663-6468/2020.2/05.
8. Зіборєва О.Б. Поняття та ознаки державного управління. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. № 64. С. 220-223. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.40.
9. Тихомиров Д. Співвідношення категорій державної діяльності, державного управління та державної політики. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2020. № 5. С. 201–207. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.36.
10. Стиранка М.Б. Щодо встановлення змісту категорії «державна політика у сфері цифровізації»: правовий аспект. 2024. №4. С. 615-621. DOI: https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.85.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Акулов Ю.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.73 (4/8):352
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.36

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА МІСЦЕВИМИ ФІНАНСАМИ

Бабенко А.Ю.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фінансового та податкового права
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0002-8462-4763

Єфіменко О.А.,
аспірант кафедри фінансового та податкового права
Державного податкового університету
ORCID: 0009-0007-8050-0935

Бабенко А.Ю., Єфіменко О.А. Порівняльна характеристика нормативно-правового забезпечення фінансового контролю за місцевими фінансами.

Стаття присвячена питанням порівняльної характеристики нормативно-правового забезпечення фінансового контролю за місцевими фінансами. Наголошено, шо забезпечення фінансового контролю за місцевими фінансами – це форма адміністративно-управлінської діяльності у фінансово-бюджетній сфері, пов'язана з реалізацією повноважень органів публічного управління у співпраці з інституціями громадянського суспільства, спрямована на забезпечення законності, прозорості та підзвітності формування, розподілу й використання публічних фінансових ресурсів на місцевому рівні, а також на досягнення збалансованості між фінансовою автономією територіальних громад і необхідністю державного нагляду в межах, визначених законом. Така діяльність має комплексний характер і охоплює сукупність правових, організаційних, процедурних та інформаційно-аналітичних заходів, спрямованих на запобігання фінансовим правопорушенням, мінімізацію бюджетних ризиків, підвищення ефективності та результативності використання коштів місцевих бюджетів і забезпечення стабільності бюджетної системи в цілому. Підкреслено, що у науковому вимірі фінансовий контроль за місцевими фінансами слід розглядати не лише як інструмент виявлення порушень бюджетного та фінансового законодавства і притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, а як складову сучасної моделі публічного управління, орієнтованої на превентивність, ризик-менеджмент і сервісний характер діяльності органів влади. Його реалізація передбачає інтеграцію внутрішнього й зовнішнього контролю, державного аудиту та громадського контролю, що забезпечує системний вплив на фінансові процеси на місцевому рівні та сприяє зміцненню фінансової дисципліни. Узагальнюючи, забезпечення фінансового контролю за місцевими фінансами виступає необхідною передумовою сталого розвитку територіальних громад, ефективної реалізації публічних функцій органів місцевого самоврядування та формування довіри суспільства до публічної влади. Саме через належно організований і нормативно врегульований фінансовий контроль досягається баланс між самостійністю місцевого самоврядування та публічними інтересами держави, що є визначальною ознакою демократичної, правової та фінансово спроможної держави. У багатьох Європейських державах фінансовий контроль за місцевими фінансами базується на конституційно гарантованій автономії місцевого самоврядування та обмеженні державного втручання критерієм законності. Водночас Польща демонструє найбільш інституційно диференційовану модель із наявністю спеціалізованих Regionalne Izby Obrachunkowe, Литва – управлінсько-аудиторську модель із посиленим внутрішнім контролем, а Румунія – централізовану аудиторську модель з територіальними структурами Curtea de Conturi. Сукупно ці моделі відображають різні підходи до реалізації європейських стандартів фінансового контролю в умовах децентралізації.

Ключові слова: адміністративний контроль, фінансовий контроль, фінансові правовідносини, аудит, порівняльно-правова характеристика, органи фінансового контролю, місцеве самоврядування.

Babenko A.Yu., Yefimenko O.A. Comparative characteristics of the regulatory and legal framework for financial control over local finances.

The article addresses the issues of a comparative analysis of the regulatory and legal framework for financial control over local finances. It emphasizes that ensuring financial control over local finances constitutes a form of administrative and managerial activity in the financial and budgetary sphere, associated with the exercise of powers by public administration bodies in cooperation with civil society institutions, aimed at ensuring the legality, transparency, and accountability of the formation, distribution, and use of public financial resources at the local level, as well as at achieving a balance between the financial autonomy of territorial communities and the necessity of state oversight within the limits prescribed by law. Such activity is of a comprehensive nature and encompasses a set of legal, organizational, procedural, and information-analytical measures aimed at preventing financial offenses, minimizing budgetary risks, increasing the efficiency and effectiveness of the use of local budget funds, and ensuring the overall stability of the budgetary system.

It is emphasized that, from a scholarly perspective, financial control over local finances should be considered not only as an instrument for detecting violations of budgetary and financial legislation and holding offenders legally accountable, but also as an integral component of a modern model of public administration oriented toward prevention, risk management, and the service-oriented nature of public authorities' activities. Its implementation presupposes the integration of internal and external control, state audit, and public oversight, which ensures a systemic impact on financial processes at the local level and contributes to the strengthening of financial discipline.

In summary, ensuring financial control over local finances constitutes a necessary precondition for the sustainable development of territorial communities, the effective performance of public functions by local self-government bodies, and the formation of public trust in public authorities. It is precisely through properly organized and normatively regulated financial control that a balance is achieved between the autonomy of local self-government and the public interests of the state, which is a defining feature of a democratic, rule-of-law, and financially capable state. In many European countries, financial control over local finances is based on constitutionally guaranteed local self-government autonomy and the limitation of state intervention by the criterion of legality. At the same time, Poland demonstrates the most institutionally differentiated model with the presence of specialized Regionalne Izby Obrachunkowe, Lithuania represents a managerial-audit model with enhanced internal control, while Romania applies a centralized audit model with territorial structures of the Curtea de Conturi. Taken together, these models reflect different approaches to the implementation of European standards of financial control under conditions of decentralization.

Key words: administrative control, financial control, financial legal relations, audit, comparative legal research, regulatory framework, local self-government.

Постановка проблеми. Особливої актуальності набуває порівняльно-правовий аналіз нормативно-правового забезпечення фінансового контролю у зв'язку з поглибленням процесів децентралізації, які супроводжуються передачею органам місцевого самоврядування значних фінансових повноважень і ресурсів. Розширення бюджетної самостійності територіальних громад об'єктивно підвищує ризики неефективного використання коштів, порушень фінансової дисципліни та зловживань, що потребує адекватних і водночас збалансованих механізмів контролю. У цьому контексті вивчення зарубіжного досвіду нормативного регулювання фінансового контролю за місцевими фінансами дозволяє виявити оптимальні моделі поєднання фінансової автономії з державним наглядом, які забезпечують належний рівень бюджетної стабільності без надмірного втручання у самоврядні повноваження.

Актуальність обраної теми посилюється також необхідністю гармонізації національних систем публічного фінансового управління з європейськими стандартами. У праві Європейського Союзу та практиці держав-членів ЄС фінансовий контроль за місцевими фінансами розглядається як складова системи «good governance», що базується на принципах законності, ефективності, економності та результативності. Порівняльне дослідження нормативно-правового забезпечення фінансового контролю в різних країнах дає змогу простежити, яким чином ці принципи імплементуються у національні правові системи, які інституційні моделі контролю застосовуються та які правові механізми забезпечують їхню дієвість.

Держава виконує свою функцію оборони як через систему військових органів, так і через належні їм підприємства, організації та установи, що діють на основі державної власності. Дана

сукупність для раціонального та ефективного функціонування має бути впорядкованою та відлагодженою системою. На жаль, український досвід свідчить про хаотичність і неврегульованість цієї системи, що дозволяє управляти майном і бюджетними коштами в ручному режимі та одержувача бюрократичну ренту від державної власності [1].

Метою дослідження є питання порівняльної характеристики нормативно-правового забезпечення фінансового контролю за місцевими фінансами.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика організації контролю за використанням коштів Державного бюджету України, залишається у центрі уваги сучасних дослідників. На рівні науково-теоретичного аналізу питання контролю за використанням бюджетних коштів необхідно згадати праці: А.В. Гарбінської-Руденко [2]; Дем'янишина В.Г. [3]; В.Ф. Максімова [4]; В.В. Пацкана [5]; Ю.В. Табенської [6]; Р.О. Яцкін[7] та інших.

Водночас, питання доктринального тлумачення порівняльної характеристики нормативно-правового забезпечення фінансового контролю за місцевими фінансами.

Виклад основного матеріалу. Контроль є управлінською функцією, яка логічно завершує весь управлінський цикл. Водночас контроль не зводиться до одноразової дії, а виступає безперервним у часі процесом, якому притаманні власні структурні елементи. Основне призначення фінансового контролю полягає в інформуванні системи публічного управління про результати управлінського впливу у фінансовій сфері, рівень його ефективності, а також у виявленні причин і умов, що перешкоджають досягненню поставлених фінансово-економічних цілей. Визначаючи роль і місце контролю в управлінській діяльності, доцільно підкреслити його тісний взаємозв'язок та інтегрованість з іншими управлінськими функціями, зокрема плануванням, організацією та фінансовим регулюванням.

Зміст і форми здійснення фінансового контролю залежать від низки чинників. По-перше, вони перебувають у прямій залежності від імперативного адміністративно-правового методу, який застосовується у процесі регулювання контрольних фінансових правовідносин, а також від принципів законності, обґрунтованості та пропорційності, що забезпечують ефективність контрольної діяльності. По-друге, реалізація контрольних заходів значною мірою зумовлена рівнем професійної підготовки посадових осіб, уповноважених на здійснення фінансового контролю, їх матеріально-технічним забезпеченням, інформаційною підтримкою та обсягом наданих контрольних повноважень.

Адміністративно-правовий метод здійснення заходів фінансового контролю передбачає уніфікований режим його реалізації незалежно від рівня бюджетної системи або сфери фінансової діяльності. Це дає підстави стверджувати, що фінансовий контроль охоплює всі без винятку відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням публічних фінансових ресурсів, та має переважно зовнішній характер стосовно правовідносин між суб'єктами бюджетного процесу.

Слід наголосити, що фінансовий контроль є невід'ємною складовою державної управлінської діяльності, спрямованої на забезпечення законності у сфері публічних фінансів. Водночас у сучасних умовах така контрольна діяльність дедалі більше набуває не карального, а превентивного характеру, що проявляється у посиленні консультативних, аналітичних і попереджувальних функцій контролю. Це відповідає концепції «сервісної» держави, в межах якої органи публічного управління орієнтуються не лише на виявлення фінансових порушень, а й на сприяння належному фінансовому управлінню.

Ефективність фінансового контролю як засобу забезпечення законності визначається не лише фактом виявлення порушень бюджетного чи фінансового законодавства та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, а й здійсненням системи профілактичних заходів, спрямованих на запобігання фінансовим правопорушенням і мінімізацію негативних наслідків у майбутньому. Саме превентивна складова дозволяє розглядати фінансовий контроль як інструмент стабілізації бюджетних процесів і зниження фінансових ризиків.

До таких заходів, зокрема щодо органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, належить покладення на посадових осіб обов'язку усунути виявлені порушення фінансового законодавства та їх наслідки, відновити порушені бюджетні права, забезпечити належне виконання фінансових зобов'язань, припинити неправомірну або економічно необґрунтовану фінансову поведінку, а також застосування заходів юридичної відповідальності у випадках, передбачених законом.

Таким чином, адміністративно-правовий механізм фінансового контролю є складовою загального управлінського механізму держави та територіальних громад, який охоплює формування і реалізацію державної та місцевої фінансової політики, визначення принципів фінансового контролю, створення правової основи його здійснення, функціонування системи уповноважених органів і суб'єктів контролю, а також використання організаційно-технічних та інформаційних засобів контрольної діяльності.

Конституційні засади фінансового контролю за місцевими фінансами в Україні закладені в Конституції України, яка закріплює принципи місцевого самоврядування, самостійності місцевих бюджетів і підзвітності органів публічної влади. Конституційні норми визначають загальні межі втручання держави у фінансову діяльність органів місцевого самоврядування, встановлюючи, що таке втручання має здійснюватися виключно на підставі закону та з метою забезпечення публічних інтересів. У цьому контексті фінансовий контроль виступає не як інструмент обмеження самостійності місцевого самоврядування, а як необхідний елемент механізму забезпечення законності та фінансової дисципліни у публічно-бюджетній сфері.

Базовим нормативно-правовим актом, що визначає правові засади фінансового контролю за місцевими фінансами, є Бюджетний кодекс України. Його положення комплексно регулюють бюджетний процес на місцевому рівні, визначають стадії складання, розгляду, затвердження та виконання місцевих бюджетів, а також встановлюють механізми контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Нормативно-правове забезпечення фінансового контролю за місцевими фінансами також формується положеннями Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», який закріплює фінансову основу місцевого самоврядування, визначає повноваження органів місцевої влади у сфері управління місцевими бюджетами та встановлює їх відповідальність за ефективне і цільове використання фінансових ресурсів.

Важливу роль у системі нормативно-правового забезпечення фінансового контролю відіграє законодавство, що регулює діяльність органів державного фінансового контролю. Зокрема, Закон України «Про Рахункову палату» визначає повноваження вищого органу зовнішнього державного фінансового контролю, який здійснює аудит використання коштів Державного бюджету України, у тому числі у частині міжбюджетних трансфертів, що спрямовуються на місцевий рівень. Через механізми державного аудиту забезпечується контроль за законністю та ефективністю використання публічних фінансових ресурсів органами місцевого самоврядування у межах делегованих повноважень.

Окреме місце в нормативно-правовому механізмі фінансового контролю за місцевими фінансами посідає законодавство про державний внутрішній фінансовий контроль та внутрішній аудит. Відповідно до Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» та підзаконних нормативно-правових актів, в органах виконавчої влади й органах місцевого самоврядування впроваджуються системи внутрішнього контролю, спрямовані на попередження фінансових порушень, управління бюджетними ризиками та підвищення ефективності використання коштів. Такий підхід відповідає європейським стандартам good governance та орієнтує фінансовий контроль на превентивну, а не виключно каральну функцію.

За подібною схемою проаналізуємо здійснення нормативно-правового забезпечення фінансового контролю за місцевими фінансами у сучасних країнах-партнерах України: Республіці Польща, Литовській Республіці, Румунії та Республіці Хорватії.

Наприклад, у Республіці Польща система фінансового контролю формувалася паралельно з реформами територіального устрою та бюджетної децентралізації, що зумовило її багаторівневий і комплексний характер. Законодавче забезпечення фінансового контролю в Польщі ґрунтується на поєднанні конституційних гарантій самостійності органів місцевого самоврядування з чітко визначеними інструментами державного нагляду, обмеженого критерієм законності.

Конституція Республіки Польща [8] закріплює принцип децентралізації публічної влади та фінансової самостійності органів місцевого самоврядування (samorząd terytorialny). Водночас конституційно встановлено, що державний нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування здійснюється виключно з позицій законності. Такий підхід визначає концептуальні межі фінансового контролю та унеможливлює втручання державних органів у доцільність бюджетних рішень на місцевому рівні.

Ключовим нормативним актом, що регламентує фінансові відносини у сфері місцевих фінансів, є Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych [9]. Цей закон визначає принципи

формування та виконання місцевих бюджетів, правила управління публічними коштами, вимоги до фінансової дисципліни та механізми контролю.

Суттєвим елементом польської моделі є внутрішній фінансовий контроль (kontrola zarządcza), який здійснюється безпосередньо органами місцевого самоврядування. Закон «Про публічні фінанси» зобов'язує керівників місцевих органів влади впроваджувати системи управлінського контролю, спрямовані на забезпечення законності, економності, ефективності та результативності використання коштів. Це відповідає сучасним європейським підходам до «good governance» та управління за результатами.

Координаційну та методичну функцію у сфері публічних фінансів виконує Ministerstwo Finansów, яке розробляє загальні правила бюджетної політики та встановлює стандарти фінансового управління. При цьому законодавство чітко обмежує вплив центральних органів на фінансову автономію територіальних громад, що сприяє збереженню балансу між контролем і самостійністю.

Законодавче забезпечення фінансового контролю за місцевими фінансами у Республіці Польща характеризується високим рівнем правової визначеності, інституційної збалансованості та відповідності європейським стандартам. Поєднання діяльності Regionalne Izby Obrachunkowe [10], Najwyższa Izba Kontroli [11] та внутрішніх механізмів kontrola zarządcza забезпечує комплексний контроль за використанням публічних коштів без порушення принципу фінансової автономії місцевого самоврядування. Польський досвід може бути використаний як модель для вдосконалення систем фінансового контролю в державах, що реалізують реформи децентралізації та бюджетної самостійності територіальних громад.

Законодавче забезпечення фінансового контролю за місцевими фінансами у Литовській Республіці ґрунтується на поєднанні принципів фінансової автономії місцевого самоврядування, правової визначеності та ефективного державного нагляду, що відповідає стандартам Європейського Союзу та положенням Європейської хартії місцевого самоврядування. Сформована у Литві модель фінансового контролю є результатом послідовних реформ публічного управління та бюджетної системи, спрямованих на забезпечення прозорості використання публічних коштів, запобігання фінансовим порушенням і зміцнення бюджетної дисципліни на муніципальному рівні.

Конституційні засади фінансового контролю за місцевими фінансами закріплені у Lietuvos Respublikos Konstitucija [12] від 25 жовтня 1992 року, яка визначає місцеве самоврядування як самостійну форму здійснення публічної влади на територіальному рівні. Конституція гарантує органам місцевого самоврядування право самостійно формувати та виконувати місцеві бюджети, водночас передбачаючи можливість державного нагляду за їхньою діяльністю виключно з позицій законності. Такий підхід закладає фундаментальну межу фінансового контролю, унеможливлюючи втручання державних органів у доцільність бюджетних рішень муніципалітетів і забезпечуючи баланс між автономією та підзвітністю.

Базовим нормативно-правовим актом, що регулює фінансові відносини у сфері місцевих фінансів, є Lietuvos Respublikos biudžeto sandaros įstatymas [13], який визначає структуру бюджетної системи, принципи формування та виконання державного й муніципальних бюджетів, а також вимоги до фінансової дисципліни. Поряд із ним ключове значення має Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas [14], що закріплює фінансові повноваження муніципалітетів, їхні доходні джерела та відповідальність за управління публічними коштами. Сукупність цих актів формує цілісну правову основу фінансового контролю, у межах якої чітко розмежовано компетенцію місцевих і центральних органів влади.

Центральне місце в системі зовнішнього фінансового контролю за місцевими фінансами займає Valstybės kontrolė, яка є вищим органом державного аудиту. Її діяльність регламентується Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymas [15] і спрямована на перевірку законності, ефективності та результативності використання публічних коштів, у тому числі на муніципальному рівні. Valstybės kontrolė здійснює фінансовий та ефективнісний аудит органів місцевого самоврядування, зокрема у випадках використання державних трансфертів, реалізації делегованих функцій або управління майном державної власності. Такий підхід забезпечує комплексний контроль за рухом публічних ресурсів і сприяє підвищенню рівня фінансової відповідальності муніципалітетів.

Важливим елементом законодавчого механізму є також внутрішній фінансовий контроль, який здійснюється безпосередньо органами місцевого самоврядування. Відповідно до вимог Lietuvos

Respublikos vidaus kontrolės ir vidaus audito įstatymas [16], у муніципалітетах запроваджуються системи внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту, спрямовані на запобігання фінансовим порушенням, підвищення ефективності управління бюджетними коштами та забезпечення відповідності фінансових операцій законодавству. Така модель внутрішнього контролю орієнтована не лише на виявлення порушень, а й на управління ризиками та вдосконалення управлінських процесів, що відповідає сучасним європейським концепціям «good governance».

Узагальнюючи, слід зазначити, що законодавче забезпечення фінансового контролю за місцевими фінансами у Литовській Республіці характеризується системністю, чіткістю розмежування повноважень і відповідністю європейським стандартам публічного фінансового управління. Поєднання зовнішнього державного аудиту, внутрішнього муніципального контролю та нормативно закріплених гарантій фінансової автономії дозволяє забезпечити ефективне, прозоре та підзвітне використання публічних коштів на місцевому рівні. Досвід Литви є релевантним для держав, що перебувають у процесі реформування системи місцевих фінансів і фінансового контролю, зокрема в контексті поглиблення децентралізації та євроінтеграційних процесів.

Законодавче забезпечення фінансового контролю за місцевими фінансами у Румунії сформовано в контексті адміністративної децентралізації, бюджетної автономії органів місцевого самоврядування та імплементації стандартів Європейського Союзу у сфері публічного фінансового управління. Румунська модель фінансового контролю поєднує конституційні гарантії самостійності територіальних адміністративних одиниць із розвиненою системою зовнішнього державного аудиту та внутрішнього фінансового контролю, що забезпечує законність, прозорість і підзвітність використання публічних коштів на місцевому рівні.

Конституційні засади фінансового контролю закріплені у Constituția României [17] 1991 року (зі змінами), яка визначає принципи місцевої автономії (autonomia locală), децентралізації публічної влади та самостійності місцевих бюджетів. Водночас Конституція встановлює, що фінансова діяльність органів місцевого самоврядування підлягає державному контролю з позицій законності, що формує правові межі втручання центральних органів влади у сферу місцевих фінансів. Таким чином, фінансовий контроль у Румунії має переважно правовий і фінансово-аудиторський характер та не спрямований на оцінку політичної або управлінської доцільності рішень місцевих рад.

Ключовим нормативно-правовим актом, що регулює бюджетні та фінансові відносини на місцевому рівні, є Legea nr. 273/2006 privind finanțele publice locale [18]. Цей закон визначає принципи формування, затвердження та виконання місцевих бюджетів, структуру доходів і видатків адміністративно-територіальних одиниць, правила управління місцевим боргом та механізми фінансового контролю. Нормативну основу фінансової автономії органів місцевого самоврядування також доповнює Legea nr. 215/2001 a administrației publice locale (у подальшому – у взаємозв'язку з Кодексом адміністративного управління), який закріплює фінансові повноваження місцевих органів влади та їхню відповідальність за управління публічними ресурсами.

Центральне місце в системі зовнішнього фінансового контролю за місцевими фінансами займає Curtea de Conturi, який є вищим органом державного фінансового контролю. Її правовий статус та повноваження визначені Legea nr. 94/1992 privind organizarea și funcționarea Curții de Conturi [19]. Curtea de Conturi здійснює аудит законності, регулярності та ефективності використання публічних коштів, у тому числі на рівні органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств і суб'єктів, що отримують бюджетні трансферти. Важливою особливістю є наявність територіальних підрозділів Curtea de Conturi, які забезпечують системний і наближений до місцевого рівня контроль за виконанням місцевих бюджетів.

Поряд із зовнішнім аудитом, законодавство Румунії приділяє значну увагу внутрішньому фінансовому контролю та внутрішньому аудиту в органах місцевого самоврядування. Відповідно до Legea nr. 672/2002 privind auditul public intern [20], у місцевих органах влади створюються підрозділи внутрішнього аудиту, відповідальні за оцінювання систем управління фінансами, внутрішнього контролю та управління ризиками. Внутрішній фінансовий контроль розглядається не лише як інструмент виявлення порушень, а як елемент сучасної системи управління, спрямованої на підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів і запобігання фінансовим ризикам.

Узагальнюючи, слід зазначити, що законодавче забезпечення фінансового контролю за місцевими фінансами у Румунії характеризується поєднанням розвиненої системи зовнішнього державного аудиту, ефективних механізмів внутрішнього фінансового контролю та чітко визначених

правових гарантій фінансової автономії органів місцевого самоврядування. Така модель відповідає європейським стандартам публічного фінансового управління та сприяє підвищенню прозорості, підзвітності й стабільності місцевих бюджетів. Румунський досвід є показовим для держав, що реалізують реформи децентралізації, оскільки демонструє можливість ефективного поєднання самостійності місцевих фінансів із дієвим державним фінансовим контролем.

Законодавче забезпечення фінансового контролю за місцевими фінансами у Республіці Хорватія сформувалося в умовах поетапної адміністративно-територіальної децентралізації та гармонізації національного законодавства зі стандартами Європейського Союзу у сфері публічного фінансового управління. Система фінансового контролю на місцевому рівні в Хорватії спрямована на забезпечення законності, прозорості та ефективності використання публічних коштів органами місцевого та регіонального самоврядування, водночас зберігаючи баланс між фінансовою автономією територіальних одиниць і державним наглядом.

Конституційні засади фінансового контролю за місцевими фінансами закріплені в Ustav Republike Hrvatske [21] 1990 року (зі змінами), який визначає місцеве та регіональне самоврядування (jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave) як самостійний рівень публічної влади, наділений власними повноваженнями та фінансовими ресурсами. Конституція гарантує право органів місцевого самоврядування на власні доходи та самостійне управління бюджетами, одночасно передбачаючи можливість державного контролю за їхньою діяльністю виключно в межах законності. Такий підхід формує правові межі фінансового контролю та унеможливлює втручання центральних органів влади у доцільність бюджетних рішень місцевих представницьких органів.

Базовим нормативно-правовим актом, що регулює фінансові відносини на місцевому рівні, є Zakon o proračunu [22], який визначає принципи бюджетної системи Республіки Хорватії, порядок складання, затвердження та виконання державного і місцевих бюджетів, а також механізми фінансового контролю та бюджетної дисципліни. Фінансові повноваження органів місцевого та регіонального самоврядування деталізуються у Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi [23], що закріплює джерела доходів місцевих бюджетів, відповідальність за управління публічними фінансами та підзвітність органів місцевої влади.

Центральне місце у системі зовнішнього фінансового контролю за місцевими фінансами посідає Državni ured za reviziju, правовий статус і повноваження якого визначені Zakon o Državnom uredu za reviziju [24]. Цей орган здійснює державний аудит законності та ефективності використання публічних коштів, у тому числі органами місцевого та регіонального самоврядування, бюджетними установами й комунальними підприємствами. Аудиторська діяльність охоплює перевірку виконання місцевих бюджетів, управління майном, використання бюджетних трансфертів та дотримання фінансових процедур, що дозволяє забезпечити комплексний контроль за рухом публічних фінансових ресурсів.

Поряд із зовнішнім аудитом, законодавство Хорватії передбачає розвиток внутрішнього фінансового контролю в органах місцевого самоврядування. Відповідно до положень Zakon o sustavu unutarnjih kontrola u javnom sektoru [25], у місцевих органах влади впроваджуються системи внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту, спрямовані на запобігання фінансовим порушенням, підвищення ефективності бюджетного управління та управління фінансовими ризиками. Така модель внутрішнього контролю орієнтована на превентивний підхід і відповідає європейським стандартам належного фінансового управління.

Узагальнюючи, слід зазначити, що законодавче забезпечення фінансового контролю за місцевими фінансами у Республіці Хорватії характеризується системністю, чітким розмежуванням контрольних повноважень та орієнтацією на аудиторсько-превентивну модель фінансового контролю. Поєднання зовнішнього державного аудиту, внутрішнього фінансового контролю та конституційно гарантованої фінансової автономії органів місцевого і регіонального самоврядування створює умови для ефективного, прозорого та підзвітного управління публічними фінансами на місцевому рівні. Досвід Республіки Хорватії є показовим для держав, що перебувають у процесі поглиблення децентралізації та інтеграції до європейського правового простору, з огляду на поєднання фінансової самостійності територій із дієвими механізмами державного фінансового контролю.

Врахування зазначених доктринальних та нормативно-правових положень дозволяє сформулювати власне бачення сучасного нормативно-правового забезпечення фінансового контролю за місцевими фінансами на сучасному історичному етапі.

Висновки. Узагальнюючи, слід зазначити, що актуальність дослідження теми порівняльної характеристики нормативно-правового забезпечення фінансового контролю за місцевими фінансами зумовлена поєднанням теоретичних і практичних чинників. Вона визначається зростанням ролі місцевих фінансів у публічному управлінні, необхідністю забезпечення балансу між фінансовою автономією та ефективним контролем, потребою імплементації європейських стандартів і вдосконалення національного законодавства. У цьому зв'язку порівняльно-правові дослідження у зазначеній сфері набувають особливого значення як для розвитку фінансово-правової доктрини, так і для формування ефективної практики управління публічними фінансами на місцевому рівні.

Забезпечення фінансового контролю за місцевими фінансами – це форма адміністративно-управлінської діяльності у фінансово-бюджетній сфері, пов'язана з реалізацією повноважень органів публічного управління у співпраці з інституціями громадянського суспільства, спрямована на забезпечення законності, прозорості та підзвітності формування, розподілу й використання публічних фінансових ресурсів на місцевому рівні, а також на досягнення збалансованості між фінансовою автономією територіальних громад і необхідністю державного нагляду в межах, визначених законом. Така діяльність має комплексний характер і охоплює сукупність правових, організаційних, процедурних та інформаційно-аналітичних заходів, спрямованих на запобігання фінансовим правопорушенням, мінімізацію бюджетних ризиків, підвищення ефективності та результативності використання коштів місцевих бюджетів і забезпечення стабільності бюджетної системи в цілому.

У науковому вимірі фінансовий контроль за місцевими фінансами слід розглядати не лише як інструмент виявлення порушень бюджетного та фінансового законодавства і притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, а як складову сучасної моделі публічного управління, орієнтованої на превентивність, ризик-менеджмент і сервісний характер діяльності органів влади. Його реалізація передбачає інтеграцію внутрішнього й зовнішнього контролю, державного аудиту та громадського контролю, що забезпечує системний вплив на фінансові процеси на місцевому рівні та сприяє зміцненню фінансової дисципліни.

У всіх проаналізованих нами державах фінансовий контроль за місцевими фінансами базується на конституційно гарантованій автономії місцевого самоврядування та обмеженні державного втручання критерієм законності. Водночас Польща демонструє найбільш інституційно диференційовану модель із наявністю спеціалізованих Regionalne Izby Obrachunkowe, Литва – управлінсько-аудиторську модель із посиленим внутрішнім контролем, а Румунія – централізовану аудиторську модель з територіальними структурами Curtea de Conturi. Сукупно ці моделі відображають різні підходи до реалізації європейських стандартів фінансового контролю в умовах децентралізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ткачук Н.М. Особливості фінансування видатків України на оборону. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog-1?inline=1.
2. Гарбінська-Руденко А.В., Данчук І.О., Дуброва А.В. Правове регулювання бюджетного контролю як виду управлінської діяльності у бюджетному процесі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 74: частина 2.* С. 43-47. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/01/10-1.pdf.
3. Дем'янишин В. Організація та проблеми здійснення бюджетного контролю як елемента бюджетного механізму держави. *Формування ринкової економіки в Україні: збірник наукових праць. Львів, 2017. Випуск 37. Частина 1.* С. 129-140. https://www.lsej.org.ua/1_2024/101.pdf.
4. Максімова В.Ф. Організація державного фінансового контролю: Навчальний посібник. Одеса: ОНЕУ, 2012. 276 с.
5. Пацкан В.В. Засади адміністративно-правового статусу Рахункової палати як вищого органу аудиту України. *Правова позиція*. № 4 (25). 2019. С. 61-68. URL: https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2019/4/9.pdf. DOI https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-4-61-69.
6. Табенська Ю.В. Рахункова палата України як вищий орган незалежного зовнішнього контролю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 19* (*3*). С. 88–91. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN

&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvuumevcg_2018_19%283%29__20.
7. Яцкін Р.О. Правове регулювання бюджетного контролю в Україні: підручник. К. 2014. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8556/.
8. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. // Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970780483.
9. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych // Dz.U. 2009 nr 157 poz. 1240. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20091571240.
10. Ustawa z dnia 7 października 1992 r. o regionalnych izbach obrachunkowych // Dz.U. 1992 nr 85 poz. 428. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19920850428.
11. Ustawa z dnia 23 grudnia 1994 r. o Najwyższej Izbie Kontroli // Dz.U. 1995 nr 13 poz. 59. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19950130059.
12. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992 m. spalio 25 d.). URL: https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm.
13. Lietuvos Respublikos biudžeto sandaros įstatymas. URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2455.
14. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas. URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.5884.
15. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymas. URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.1226.
16. Lietuvos Respublikos vidaus kontrolės ir vidaus audito įstatymas. URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.195450.
17. Constituția României (1991, revizuită în 2003). URL: https://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=339.
18. Legea nr. 273/2006 privind finanțele publice locale. URL: https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/73096.
19. Legea nr. 94/1992 privind organizarea și funcționarea Curții de Conturi. URL: https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/386.
20. Legea nr. 672/2002 privind auditul public intern. URL: https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/40390.
21. Ustav Republike Hrvatske // Narodne novine, br. 56/90. URL: https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske.
22. Zakon o proračunu // Narodne novine, br. 87/08 URL: https://www.zakon.hr/z/283/Zakon-o-prora%C4%8Dunu.
23. Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi // Narodne novine, br. 33/01. URL: https://www.zakon.hr/z/132/Zakon-o-lokalnoj-i-podru%C4%8Dnoj-%28regionalnoj%29-samoupravi.
24. Zakon o Državnom uredu za reviziju // Narodne novine, br. 80/11. URL: https://www.zakon.hr/z/457/Zakon-o-Dr%C5%BEavnom-uredu-za-reviziju.
25. Zakon o sustavu unutarnjih kontrola u javnom sektoru // Narodne novine, br. 78/15. URL: https://www.zakon.hr/z/1837/Zakon-o-sustavu-unutarnjih-kontrola-u-javnom-sektoru.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Бабенко А.Ю., Єфіменко О.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 336.74
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.37

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ

Белінський О.О.,
аспірант 3-го року навчання
Сумського державного університету
ORCID: 0009-0002-8562-8704

Белінський О.О. Міжнародно-правові стандарти регулювання грошового обігу.

Стаття присвячена комплексному дослідженню міжнародно-правових стандартів регулювання грошового обігу в умовах глобалізації фінансових ринків, цифровізації економіки та трансформації традиційних фінансових інститутів. Актуальність теми зумовлена зростанням ролі міжнародних фінансових організацій у формуванні універсальних правил функціонування грошово-кредитних систем, а також необхідністю гармонізації національного законодавства із загальновизнаними міжнародними стандартами.

Розкрито сутність грошового обігу як об'єкта міжнародно-правового регулювання, проаналізовано роль міжнародних фінансових організацій у формуванні стандартів стабільності грошово-кредитних систем. Особливу увагу приділено діяльності міжнародних інституцій, які встановлюють правила валютного регулювання, протидії фінансовим злочинам, забезпечення стабільності банківської системи та розвитку платіжних систем. Проаналізовано роль ключових міжнародних інституцій – Міжнародного валютного фонду (МВФ), Банку міжнародних розрахунків (БМР), Групи розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), Комітету з платежів та ринкових інфраструктур (CPMI) – у формуванні глобальної архітектури регулювання грошово-платіжних відносин.

У статті охарактеризовано ключові міжнародні стандарти, зокрема принципи валютної політики, вимоги до фінансового моніторингу, стандарти банківського регулювання та рекомендації щодо цифровізації фінансових послуг. Досліджено значення гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами для забезпечення фінансової стабільності та ефективного функціонування грошового обігу.

Встановлено, що міжнародно-правові стандарти формуються переважно у формі «м'якого права», проте мають значний вплив на національні правові системи. Обґрунтовано, що ефективне функціонування грошового обігу неможливе без урахування міжнародно-правових стандартів, які забезпечують стабільність фінансової системи, прозорість фінансових потоків та довіру до фінансових інститутів. Зроблено висновок, що імплементація таких стандартів є необхідною умовою інтеграції держав у світову фінансову систему та підвищення ефективності грошово-кредитної політики.

Ключові слова: грошовий обіг, міжнародно-правові стандарти, валютне регулювання, фінансова стабільність, банківська система, фінансовий моніторинг, цифрові фінанси.

Belinskyi O.O. International legal standards governing the circulation of currency.

This article is devoted to a comprehensive study of international legal standards governing monetary circulation in the context of financial market globalization, the digitalization of the economy, and the transformation of traditional financial institutions. The relevance of the topic stems from the growing role of international financial organizations in shaping universal rules for the functioning of monetary and credit systems, as well as the need to harmonize national legislation with universally recognized international standards.

The essence of monetary circulation as an object of international legal regulation is revealed, and the role of international financial organizations in establishing standards for the stability of monetary and credit systems is analyzed. Particular attention is paid to the activities of international institutions that establish rules for currency regulation, combating financial crimes, ensuring the stability of the banking system, and developing payment systems. The role of key international institutions – the International Monetary Fund (IMF), the Bank for International Settlements (BIS), the Financial Action Task Force (FATF), and the Committee on Payments and Market Infrastructures (CPMI) – in shaping the global regulatory architecture for monetary and payment relations.

This article describes key international standards, including principles of monetary policy, financial monitoring requirements, banking regulation standards, and recommendations regarding the digitalization of financial services. It examines the importance of harmonizing national legislation with international standards to ensure financial stability and the effective functioning of the monetary system.

It is established that international legal standards are primarily formed in the form of "soft law," yet they have a significant impact on national legal systems. It is argued that the effective functioning of the monetary system is impossible without taking into account international legal standards, which ensure the stability of the financial system, the transparency of financial flows, and trust in financial institutions. It is concluded that the implementation of such standards is a necessary condition for the integration of states into the global financial system and for enhancing the effectiveness of monetary policy.

Key words: money supply, international legal standards, foreign exchange regulation, financial stability, banking system, financial monitoring, digital finance.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток світової економіки характеризується зростанням ролі міжнародних фінансових відносин, що зумовлює необхідність формування єдиних підходів до регулювання грошового обігу. Глобалізація фінансових ринків, розвиток цифрових технологій та поява нових фінансових інструментів потребують узгодження національних правових систем із міжнародними стандартами.

Грошовий обіг як сукупність процесів руху грошових коштів у національній та міжнародній економіці є ключовим елементом фінансової системи держави. Його стабільність безпосередньо впливає на економічний розвиток, інвестиційну привабливість та фінансову безпеку держави.

Метою статті є аналіз міжнародно-правових стандартів регулювання грошового обігу, визначення їх сутності та ролі у забезпеченні стабільності фінансових систем, а також оцінка їх значення для національного законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми правового регулювання грошового обігу досліджувалися у працях вітчизняних і зарубіжних науковців у сфері фінансового права, банківського права та міжнародного економічного права. Значну увагу приділено питанням валютного регулювання, діяльності центральних банків, фінансового моніторингу та міжнародного співробітництва у фінансовій сфері. Значний внесок у розвиток фінансово-правової доктрини зробили такі науковці, як Л.К. Воронова, О.П. Орлюк, М.П. Кучерявенко, Д.О. Гетьманцев, В.К. Шкарупа, В.В. Козюк та інші, які досліджували правову природу грошового обігу, грошово-кредитну політику та механізми її реалізації. Також у сучасних дослідженнях приділяється увага трансформації грошового обігу під впливом цифровізації, розвитку електронних грошей та фінансових технологій, що відображено у працях М.В. Старинського, Т.В. Шлапко, Л.Д. Руденко та інших учених.

Виклад основного матеріалу. Грошовий обіг як система емісії, обігу та погашення грошових знаків є фундаментальним елементом національної та міжнародної фінансової системи [1, с. 217]. У сучасних умовах глобалізації та цифрової трансформації регулювання грошового обігу виходить за межі національного суверенітету і підпадає під вплив міжнародно-правових стандартів. Ці стандарти формуються переважно «м'яким правом» (soft law) і спрямовані на забезпечення стабільності, прозорості та безпеки фінансових операцій. Актуальність теми зумовлена зростанням ролі FATF, оновленням Рекомендацій FATF у жовтні 2025 року, активним впровадженням CBDC (цифрові гроші, які випускає центральний банк країни) та необхідністю України як кандидата в ЄС гармонізувати своє законодавство з європейськими та глобальними нормами [2].

Грошовий обіг являє собою процес безперервного руху грошових коштів у готівковій та безготівковій формах, що забезпечує функціонування економіки. У міжнародному контексті грошовий обіг охоплює також валютні операції, трансграничні платежі, міжнародні розрахунки та рух капіталу [1, с. 218]. Більшість науковців доцільно звертають увагу на те, що грошовий обіг (currency circulation) відноситься до руху грошей в економіці та охоплює усі грошові транзакції, включаючи купівлю та продає товарів і послуг, виплати зарплат, оплату податків, інвестиції, позички та інші фінансові операції [3, с. 476].

Грошовий обіг тісно пов'язаний із суспільним виробництвом, а його економічною основою виступає процес суспільного відтворення. Він являє собою рух грошових коштів і виконує функцію універсального засобу обміну товарів і послуг, замінюючи бартерні операції та спрощуючи функціонування економіки.

Гроші забезпечують можливість вимірювання вартості товарів і послуг, що є необхідним для об'єктивного встановлення цін і ефективного розподілу ресурсів у процесі виробництва. Крім того, вони виконують функцію засобу збереження вартості, що дозволяє суб'єктам господарювання відкладати використання доходів і здійснювати витрати в майбутньому [3, с. 476].

Відповідно, можемо стверджувати, що міжнародно-правове регулювання грошового обігу спрямоване на забезпечення стабільності валютних систем, запобігання фінансовим кризам, протидію відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, а також розвиток ефективних платіжних систем.

Міжнародно-правове регулювання грошового обігу є відносно молодою, але динамічно розвиненою галуззю міжнародного фінансового права. Якщо після Бреттон-Вудської конференції 1944 року основним регулятором виступав МВФ із жорсткою системою фіксованих валютних курсів, то після 1971 року (закінчення конвертації долара в золото) система трансформувалася в гнучкіший режим, де міжнародні стандарти переважно реалізуються через механізми «м'якого права» [4].

У доктрині міжнародного фінансового права відсутній єдиний підхід до визначення поняття «міжнародно-правові стандарти регулювання грошового обігу». У широкому розумінні під ними слід розуміти сукупність принципів, норм і правил, вироблених міжнародними організаціями, інституціями та угодами, що регулюють відносини у сфері грошового обігу, платіжних систем, валютного регулювання та протидії фінансовим злочинам [5].

Виходячи з цього, можемо дійти умовиводу, що грошовий обіг у міжнародно-правовому контексті охоплює: валютні відносини між державами та їх центральними банками; функціонування міжнародних платіжних систем і розрахункової інфраструктури; транскордонне переміщення капіталу та грошових коштів; протидію відмиванню коштів і фінансуванню тероризму; регулювання нових форм цифрових грошей [5].

За правовою природою міжнародні стандарти у цій сфері поділяються на дві основні категорії. До «твердого права» (hard law) належать насамперед Статті угоди МВФ (Articles of Agreement) [6], що мають статус міжнародного договору з обов'язковою юридичною силою для 190 держав-членів, а також регіональні акти ЄС – регламенти та директиви у сфері платіжних послуг. Натомість переважна більшість стандартів є «м'яким правом» (soft law): рекомендації FATF [2], Базельські угоди [7], принципи CPMI-IOSCO [8] та стандарти Ради з фінансової стабільності (FSB) [9] – формально не є юридично обов'язковими, проте набули фактично обов'язкового характеру через механізми взаємного оцінювання, умовності доступу до міжнародного фінансування та ринкового тиску.

На основі вищенаведеного доцільно провести порівняльний аналіз міжнародних стандартів, крізь призму регулювання грошового обігу та зобразити отримані результати у вигляді таблиці (таблиця 1). Для аналізу були обрані такі критерії: правова природа акту, предмет його регулювання та обов'язковість виконання.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика міжнародних стандартів регулювання грошового обігу.

Організація / Акт	**Правова природа**	**Предмет регулювання**	**Обов'язковість**
МВФ (Статті угоди)	Hard law	Обмінні курси, платіжний баланс, SDR	Обов'язкова для 190 членів
FATF (Рекомендації)	Soft law / де-факто обов'язкова	ПВК/ФТ, нагляд за фінансовим сектором	Фактично обов'язкова (загроза санкцій)
БМР / Базельські угоди	Soft law	Банківський капітал, ліквідність, ризики	Добровільна, але широко імплементована
CPMI-IOSCO (PFMIs)	Soft law	Платіжні системи та інфраструктура	Добровільна (стандарт для SIPS)

Директива ЄС про платіжні послуги (PSD2)	Hard law (регіональний)	Платіжні послуги, відкритий банкінг	Обов'язкова для держав-членів ЄС

Джерело: складено автором на основі аналізу відповідних міжнародних документів.

Проаналізувавши низку НПА, можна дійти висновку, що міжнародні стандарти регулювання грошового обігу охоплюють кілька ключових напрямів, які доцільно схематично зобразити у вигляді чотирьох блоків, які охоплюють валютне регулювання, що включає правила обігу національної валюти, валютних операцій та валютного контролю; банківське регулювання, що передбачає встановлення стандартів діяльності фінансових установ, забезпечення їх платоспроможності та стабільності; фінансовий моніторинг, спрямований на запобігання незаконним фінансовим операціям; регулювання платіжних систем, включаючи розвиток електронних платежів та цифрових фінансових інструментів.

Важливо також зауважити, що міжнародні стандарти не замінюють національне регулювання, а встановлюють мінімальні вимоги, дотримання яких є умовою інтеграції держави у світову фінансову систему. Вони охоплюють монетарну політику, моніторинг, платіжні системи та протидію нелегальному обігу коштів.

Схема 1. Основні напрями міжнародних стандартів у сфері регулювання грошового обігу

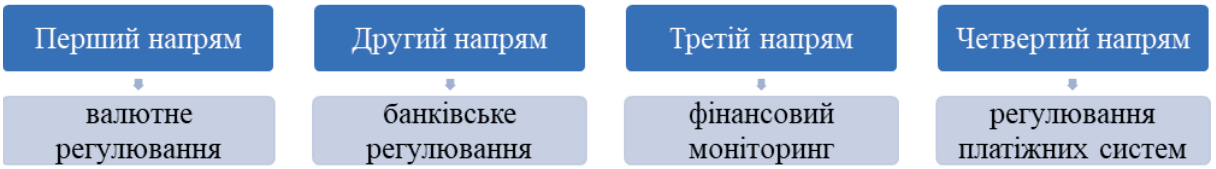

Джерело: створено автором на основі нормативного базису.

Зазначені блоки перебувають у тісному взаємозв'язку та формують цілісну систему міжнародно-правового регулювання грошового обігу, в межах якої кожен елемент виконує специфічну, але взаємодоповнюючу функцію. Так, ефективність валютного регулювання значною мірою залежить від стабільності банківської системи, тоді як належний рівень фінансового моніторингу забезпечує прозорість грошових потоків і запобігає використанню фінансової системи для протиправних цілей. Водночас розвиток платіжних систем та цифрових фінансових інструментів виступає сучасним драйвером трансформації грошового обігу, що потребує адаптації традиційних регуляторних підходів до нових технологічних реалій.

Крім того, кожен із визначених напрямів знаходить своє відображення у відповідних міжнародних стандартах та рекомендаціях, сформованих провідними міжнародними інституціями. Зокрема, питання валютного та макрофінансового регулювання координуються International Monetary Fund, стандарти банківського нагляду формуються в межах Bank for International Settlements, а фінансовий моніторинг регулюється рекомендаціями Financial Action Task Force. Регулювання платіжних систем та розвиток фінансової інфраструктури також активно підтримуються World Bank та іншими міжнародними організаціями.

Таким чином, системний аналіз зазначених напрямів дозволяє зробити висновок, що міжнародні стандарти регулювання грошового обігу мають комплексний і багаторівневий характер, забезпечуючи баланс між фінансовою стабільністю, інноваційним розвитком та захистом публічних інтересів. Це, у свою чергу, створює передумови для ефективної імплементації відповідних стандартів у національні правові системи та підвищення рівня інтеграції держав у глобальний фінансовий простір.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави для таких висновків.

По-перше, міжнародно-правові стандарти регулювання грошового обігу утворюють складну багаторівневу систему, в якій «тверде право» (Статті угоди МВФ, регламенти ЄС) співіснує з потужними механізмами «м'якого права» (FATF, Базельські угоди, PFMIs). Ключовою особливістю цієї системи є фактична обов'язковість «м'якого права» через механізми взаємного оцінювання,

умовності доступу до ринків та інституційного тиску – феномен, що отримав назву «нормативного гегемонізму» в доктрині міжнародного фінансового права.

По-друге, архітектура міжнародного регулювання грошового обігу переживає найбільш радикальну трансформацію за останні десятиліття: поява CBDC, стейблкоїнів та децентралізованих фінансових систем (DeFi) ставить під питання базові категорії традиційного фінансового права – суб'єктності, суверенітету над грошовою емісією та юрисдикції. Наявні міжнародно-правові стандарти (зокрема Статті угоди МВФ) були розроблені в епоху, коли цифрових грошей не існувало, що зумовлює необхідність їх оновлення.

По-третє, регулювання ЄС у сфері платіжних послуг та криптоактивів (PSD2, SEPA, MiCA) сформувало найбільш розвинену регіональну правову архітектуру у цій сфері і здійснює значний екстериторіальний вплив, визначаючи де-факто глобальні стандарти для учасників євро-орієнтованих платіжних ринків.

По-четверте, для України адаптація до міжнародних стандартів регулювання грошового обігу є стратегічним завданням євроінтеграції. Пріоритетними напрямами залишаються: завершення реформи системи фінансового моніторингу відповідно до вимог FATF; повноцінна імплементація режиму відкритого банкінгу PSD2; розробка та введення в дію підзаконної бази для Закону «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 № 2074-IX; а також поетапне зняття валютних обмежень в умовах стабілізації воєнно-економічної ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проць І.М. Грошова емісія і грошовий обіг: поняття та сутність. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. № 67. С. 215-219. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.41.
2. The FATF Recommendations. *FATF*. URL: https://surl.lt/fyxbdm.
3. Нянько Л., Нянько В., Кривий В. Організація грошового обігу в банківській системі України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* 2023. № 38. С. 474-487. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/1022.
4. Atish Rex Ghosh. From the History Books: The Rethinking of the International Monetary System. 2021. *IMF Blog.* URL: https://www.imf.org/en/blogs/articles/2021/08/16/from-the-history-books-the-rethinking-of-the-international-monetary-system.
5. Можаровська Н.О. Теоретико-правові засади грошового обігу як явища, що характеризується ознаками публічного права. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* 2025. № 93 (11). С. 29-37. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/56294.
6. Articles of Agreement of the International Monetary Fund. *IMF.* URL: https://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/index.htm.
7. Understanding the Basel Accords: Regulations and Global Impact. *Investopedia*. URL: https://www.investopedia.com/terms/b/basel_accord.asp.
8. Principles for Financial Market Infrastructures. *Bank for International Settlements*. URL: https://www.bis.org/cpmi/info_pfmi.htm.
9. Key Standards for Sound Financial Systems. *Financial Stability Board*. URL: https://www.fsb.org/work-of-the-fsb/about-the-compendium-of-standards/key_standards/.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Белінський О.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.951:341.7
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.38

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ОХОРОНИ ЗАКОРДОННИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ІНСТИТУЦІЙНА МОДЕЛЬ ТА РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Білецький В.О.,
кандидат наук з державного управління, доцент,
начальник кафедри спеціальних дисциплін
Національної академії
Державної прикордонної служби України
ORCID: 0000-0003-0290-097X
e-mail: bilviach8388@gmail.com

Туз О.С.,
начальник групи інформатизації навчання
відділу організації освітнього процесу
навчально-методичного центру
Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0002-8675-369X
e-mail: otuz841@gmail.com

Білецький В.О., Туз О.С. Організаційно-правовий механізм охорони закордонних дипломатичних установ України в умовах воєнного стану.

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз організаційно-правового механізму охорони закордонних дипломатичних установ України в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що трансформація безпекового середовища, спричинена повномасштабною збройною агресією проти України, зумовила необхідність перегляду традиційних підходів до організації охорони дипломатичних установ як елементів зовнішньополітичної інфраструктури держави. Доведено, що чинне нормативно-правове регулювання має багаторівневий характер і ґрунтується на поєднанні міжнародно-правових стандартів, національного законодавства та відомчих актів, однак характеризується фрагментарністю та недостатньою системністю.

Сформульовано авторське визначення організаційно-правового механізму охорони закордонних дипломатичних установ України як нормативно врегульованої та інституційно забезпеченої багаторівневої системи правових норм, суб'єктів, організаційних форм і процедур, спрямованої на запобігання, припинення та мінімізацію наслідків посягань на дипломатичні установи України за кордоном і забезпечення безперервності їх функціонування в умовах воєнного стану. Визначено структурні елементи механізму: нормативний, інституційний, функціональний, координаційний та адаптаційний.

Особливу увагу приділено ролі військовослужбовців Державної прикордонної служби України, які виконують функції чергових комендантів у закордонних дипломатичних установах. Проаналізовано їх повноваження щодо забезпечення режиму доступу, застосування заходів фізичного впливу, документування інцидентів та організації взаємодії з компетентними органами держави перебування. Обґрунтовано необхідність нормативного уточнення їх статусу з урахуванням екстериторіального характеру діяльності та міжнародно-правового режиму недоторканності дипломатичних приміщень.

Запропоновано напрями вдосконалення нормативного регулювання та інституційної організації охорони, спрямовані на підвищення адаптивності механізму до умов гібридних загроз і воєнного стану.

Ключові слова: організаційно-правовий механізм, охорона дипломатичних установ, воєнний стан, Державна прикордонна служба України, черговий комендант, міжнародні стандарти безпеки.

Biletskyi V.O., Tuz O.S. Organizational and legal mechanism for the protection of foreign diplomatic missions of Ukraine under martial law.

The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the organizational and legal mechanism for the protection of foreign diplomatic missions of Ukraine under martial law. It is substantiated that the transformation of the security environment caused by the full-scale armed aggression against Ukraine has necessitated a reconsideration of traditional approaches to the protection of diplomatic missions as elements of the state's foreign policy infrastructure. It is established that the current regulatory framework is multi-level and based on the interaction between international legal standards, national legislation and departmental regulations; however, it remains fragmented and insufficiently systematized.

The author formulates a definition of the organizational and legal mechanism for the protection of foreign diplomatic missions of Ukraine as a normatively regulated and institutionally supported multi-level system of legal norms, authorized subjects, organizational forms and procedures aimed at preventing, terminating and minimizing the consequences of encroachments on Ukrainian diplomatic missions abroad, as well as ensuring the continuity of their functioning under martial law. The structural elements of the mechanism are identified as normative, institutional, functional, coordination and adaptive components.

Particular attention is paid to the role of servicemen of the State Border Guard Service of Ukraine who perform the duties of duty commandants in foreign diplomatic missions. Their powers regarding access control, use of physical force, documentation of incidents and coordination with competent authorities of the receiving state are analyzed. The necessity of further normative clarification of their legal status is substantiated, taking into account the extraterritorial nature of their activity and the international legal regime of inviolability of diplomatic premises.

The article proposes directions for improving regulatory regulation and institutional organization of protection aimed at increasing the adaptability of the mechanism to hybrid threats and wartime conditions.

Key words: organizational and legal mechanism, protection of diplomatic missions, martial law, State Border Guard Service of Ukraine, duty commandant, international security standards.

Постановка питання. Забезпечення безпеки закордонних дипломатичних установ України в умовах воєнного стану набуває принципово нового змісту. Якщо в період відносної міжнародної стабільності охорона дипломатичних представництв сприймалася переважно як стандартна функція держави перебування відповідно до статті 22 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року [1], то повномасштабна збройна агресія проти України істотно змінила характер і спектр загроз. Закордонні дипломатичні установи України дедалі частіше стають об'єктами політично мотивованих провокацій, актів вандалізму, масових протестних акцій, інформаційно-психологічного впливу та кіберінцидентів.

У таких умовах традиційна модель охорони, що ґрунтується виключно на виконанні державою перебування міжнародно-правового обов'язку належної обачності (due diligence) [2, с. 94–96; 3, с. 761–763], виявляється недостатньою. Вирішального значення набуває внутрішньодержавний організаційно-правовий механізм охорони, який має забезпечувати інтеграцію міжнародних стандартів із національним законодавством, інституційною діяльністю уповноважених суб'єктів та адаптацією до умов воєнного стану.

Особливої уваги потребує визначення ролі військовослужбовців Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ), які виконують функції чергових комендантів у закордонних дипломатичних установах. Саме вони є ключовою ланкою оперативного рівня охоронного механізму та забезпечують практичну реалізацію режиму безпеки.

Метою статті є формування концептуально цілісної моделі організаційно-правового механізму охорони закордонних дипломатичних установ України в умовах воєнного стану та визначення ролі військовослужбовців Державної прикордонної служби України як ключового суб'єкта його оперативного рівня.

Стан наукового дослідження проблематики. Проблематика дипломатичної недоторканності та міжнародно-правових гарантій безпеки дипломатичних установ ґрунтовно розроблена у

доктрині міжнародного права. У працях E. Denza та M. Shaw розкрито зміст обов'язку держави перебування щодо забезпечення недоторканності дипломатичних приміщень [2, с. 90–99; 3, с. 758–765]. Водночас зазначені дослідження зосереджені переважно на міжнародно-правовій відповідальності держави перебування та не аналізують внутрішньодержавний механізм організації охорони з боку держави акредитації.

У вітчизняній науці міжнародного та адміністративного права питання організації діяльності державних органів у сфері безпеки досліджувалися у працях Ю. Битяка [4], а також у межах конституційних засад забезпечення безпеки держави [5]. Концепції організаційно-правових механізмів державного управління сформовані в адміністративно-правовій доктрині, проте вони здебільшого орієнтовані на внутрішньодержавні процеси та не враховують специфіку екстериторіального функціонування дипломатичних установ.

Проблематика діяльності ДПСУ та її адміністративно-правового статусу розкривалася у законодавстві України, зокрема у Законі України «Про Державну прикордонну службу України» [7]. Однак функціонування військовослужбовців ДПСУ у складі закордонних дипломатичних установ України як елементу системи зовнішньої безпеки держави спеціально не деталізовано.

Таким чином, у науковій літературі відсутнє комплексне дослідження організаційно-правового механізму охорони закордонних дипломатичних установ України з акцентом на діяльність військовослужбовців ДПСУ в умовах воєнного стану.

Виклад матеріалу дослідження. Поняття організаційно-правового механізму охорони. У юридичній науці категорія «механізм» використовується для позначення системи взаємопов'язаних засобів, за допомогою яких забезпечується реалізація певної функції держави [4]. На відміну від сукупності норм, механізм охоплює інституційний, процедурний і функціональний виміри.

З огляду на це організаційно-правовий механізм охорони закордонних дипломатичних установ України доцільно визначати як нормативно врегульовану та інституційно забезпечену багаторівневу систему правових норм, суб'єктів, організаційних форм і процедур, спрямовану на запобігання, припинення та мінімізацію наслідків посягань на дипломатичні установи України за кордоном, а також на забезпечення безперервності їх функціонування в умовах воєнного стану.

Таке визначення відображає п'ять ключових ознак: нормативну визначеність; інституційну забезпеченість; багаторівневість (міжнародний, національний, міжвідомчий рівні); превентивну спрямованість; адаптивність до умов воєнного стану.

Структурні елементи механізму. Нормативний елемент охоплює міжнародні договори (зокрема Віденську конвенцію 1961 року [1]), Конституцію України [5], Закон України «Про дипломатичну службу» [6], Закон України «Про Державну прикордонну службу України» [7], Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [8] та підзаконні акти.

Інституційний елемент включає органи зовнішніх зносин, суб'єктів сектору безпеки і оборони та військовослужбовців ДПСУ, які виконують функції чергових комендантів.

Функціональний елемент проявляється у формах охоронної діяльності: забезпеченні режиму доступу, реагуванні на інциденти, координації з правоохоронними органами держави перебування, документуванні подій.

Координаційний елемент полягає у взаємодії з органами держави перебування відповідно до міжнародно-правових стандартів [1].

Адаптаційний елемент забезпечує зміну режиму охорони залежно від рівня загроз.

Роль військовослужбовців ДПСУ – чергових комендантів. Відповідно до Закону України «Про Державну прикордонну службу України» ДПСУ є правоохоронним органом спеціального призначення з військовими формуваннями [7]. Виконання функцій чергового коменданта у закордонних дипломатичних установах становить специфічний напрям її діяльності.

Повноваження чергового коменданта охоплюють: організацію та контроль режиму доступу; перевірку документів; координацію дій чергових нарядів; реагування на спроби несанкціонованого проникнення; застосування заходів фізичного впливу відповідно до законодавства [7]; документування інцидентів; взаємодію з правоохоронними органами держави перебування.

Особливої уваги потребує питання застосування заходів фізичного впливу. Відповідно до законодавства України військовослужбовці мають право застосовувати силу у випадках необхідності захисту життя, здоров'я та припинення правопорушень [7]. Проте в умовах екстериторіального функціонування та міжнародно-правового режиму недоторканності дипломатичних приміщень такі дії мають бути чітко співмірними та правомірними відповідно до міжнародних стандартів [9].

Документування інцидентів є важливим елементом підзвітності та міжнародно-правового захисту інтересів України. Належна фіксація подій дозволяє ініціювати дипломатичні процедури у випадках неналежного виконання державою перебування своїх зобов'язань [1].

Трансформація міжнародно-правових стандартів охорони в умовах збройного конфлікту. Міжнародно-правова основа охорони дипломатичних установ закріплена насамперед у статті 22 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року [1], відповідно до якої держава перебування зобов'язана вживати всіх належних заходів для захисту приміщень дипломатичного представництва від будь-якого вторгнення або заподіяння шкоди. У міжнародній доктрині цей обов'язок тлумачиться як обов'язок належної обачності (due diligence) [2, с. 94; 3, с. 760].

Отже, в умовах війни міжнародно-правові стандарти виступають необхідною передумовою формування національного механізму охорони.

Нормативні прогалини та ризики правової невизначеності. Аналіз чинного законодавства України свідчить про відсутність спеціального комплексного нормативного акта, який би системно регулював охорону закордонних дипломатичних установ. Закон України «Про дипломатичну службу» [6] визначає статус установ, однак не деталізує механізм їх охорони. Закон України «Про Державну прикордонну службу України» [7] встановлює загальні повноваження військовослужбовців, проте не враховує специфіку їх діяльності за кордоном.

Режим доступу як ключовий превентивний інструмент. Режим доступу до приміщень дипломатичної установи є центральним елементом превентивної складової механізму. Він охоплює: перевірку документів; ведення обліку відвідувачів; контроль переміщення осіб у межах установи; тимчасове обмеження доступу у разі загрози.

В умовах воєнного стану режим доступу трансформується з формальної процедури в інструмент управління ризиками. Черговий комендант ДПСУ фактично виконує функцію первинного фільтра безпеки. Саме від його професійної оцінки ситуації залежить своєчасність виявлення потенційних загроз.

Доцільним є нормативне закріплення багаторівневої моделі режиму доступу: стандартний режим, посилений режим, кризовий режим.

Застосування заходів фізичного впливу: принципи пропорційності та правової визначеності. Відповідно до національного законодавства військовослужбовці ДПСУ мають право застосовувати заходи фізичного впливу та спеціальні засоби у разі необхідності [10]. Водночас в межах дипломатичної установи реалізація таких повноважень має здійснюватися з урахуванням: принципу необхідності; принципу пропорційності; принципу мінімізації шкоди; міжнародно-правового режиму недоторканності.

У контексті міжнародних стандартів застосування сили має відповідати базовим принципам, закріпленим у міжнародних документах ООН щодо правоохоронної діяльності [9].

Таким чином, правова визначеність щодо застосування сили є не лише внутрішнім питанням організації служби, а й елементом міжнародної правосуб'єктності держави.

Гібридні загрози та розширення функціонального змісту охорони. Сучасні загрози виходять за межі фізичного впливу. До них належать: кібератаки; інформаційні кампанії; масові координовані провокації; психологічний тиск. У цьому контексті механізм охорони повинен інтегрувати елементи інформаційної та кібербезпеки. Черговий комендант набуває функції координатора між фізичною та технічною безпекою. Перспективним є впровадження систем ризик-менеджменту відповідно до міжнародних стандартів управління ризиками [10].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати комплексні теоретичні та прикладні висновки щодо особливостей функціонування організаційно-правового механізму охорони закордонних дипломатичних установ України в умовах воєнного стану.

По-перше, встановлено, що охорона закордонних дипломатичних установ України є багаторівневим правовим явищем, яке поєднує міжнародно-правові гарантії, національне нормативне регулювання та інституційну діяльність уповноважених суб'єктів. У період воєнного стану зазначена система набуває ознак інтегрованої моделі безпекового управління, що виходить за межі традиційного розуміння фізичного захисту об'єкта.

По-друге, доведено, що міжнародно-правові стандарти, закріплені у Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961 року, формують мінімальні рамкові гарантії безпеки дипломатичних установ. Водночас вони не визначають внутрішню модель організації охорони державою акреди-

тації, що зумовлює необхідність формування ефективного національного організаційно-правового механізму, здатного функціонувати в умовах підвищених ризиків.

По-третє, обґрунтовано, що організаційно-правовий механізм охорони закордонних дипломатичних установ України доцільно розглядати як нормативно врегульовану, інституційно забезпечену багаторівневу систему взаємопов'язаних правових норм, суб'єктів, організаційних форм і процедур, спрямовану на запобігання, припинення та мінімізацію наслідків посягань, а також на забезпечення безперервності функціонування дипломатичних установ в умовах воєнного стану. Такий підхід дозволяє відійти від фрагментарного аналізу окремих повноважень та перейти до цілісного розуміння механізму як системи.

По-четверте, встановлено, що ключовою ланкою оперативного рівня механізму є військовослужбовці Державної прикордонної служби України, які виконують функції чергових комендантів у закордонних дипломатичних установах. Саме вони забезпечують практичну реалізацію режиму доступу, здійснюють первинне реагування на інциденти, застосовують передбачені законом заходи впливу, здійснюють документування подій та координують взаємодію з правоохоронними органами держави перебування.

По-п'яте, доведено, що чинне нормативне регулювання не містить комплексної та системно узгодженої моделі організації охорони закордонних дипломатичних установ України. Норми розпорошені у різних законодавчих та підзаконних актах, що створює ризики правової невизначеності, особливо щодо порядку застосування заходів фізичного впливу військовослужбовцями ДПСУ в умовах перебування за межами території України.

По-шосте, встановлено, що в умовах воєнного стану механізм охорони повинен включати адаптаційний компонент, який забезпечує перехід до посиленого режиму функціонування залежно від рівня загроз. Запровадження багаторівневої моделі режимів охорони (стандартний, посилений, кризовий) дозволяє підвищити оперативність управлінських рішень та зменшити ризики затримки реагування.

По-сьоме, обґрунтовано необхідність розширення функціонального змісту механізму з урахуванням гібридних загроз, зокрема кіберінцидентів та інформаційно-психологічних впливів. У сучасних умовах охорона дипломатичних установ повинна інтегрувати фізичну, інформаційну та організаційну складові безпеки.

По-восьме, сформульовано напрям удосконалення нормативного регулювання, який передбачає систематизацію законодавства, нормативне закріплення статусу чергового коменданта як спеціалізованої категорії військовослужбовців ДПСУ та деталізацію процедур застосування заходів впливу і документування інцидентів з урахуванням міжнародно-правового режиму недоторканності дипломатичних приміщень.

Таким чином, ефективність організаційно-правового механізму охорони закордонних дипломатичних установ України в умовах воєнного стану безпосередньо залежить від чіткості нормативного визначення, інституційної узгодженості та професійної спроможності військовослужбовців Державної прикордонної служби України, які забезпечують реалізацію охоронної функції держави за межами її території.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Vienna Convention on Diplomatic Relations: Convention of 18 April 1961. United Nations Treaty Series. 1964. Vol. 500. P. 95–261.
2. Denza E. Diplomatic Law: Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations. 4th ed. Oxford: Oxford University Press, 2016. 480 p.
3. Shaw M.N. International Law. 8th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. 1032 p.
4. Битяк Ю.П. Адміністративне право України: підручник. Харків: Право, 2020. 720 с.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.
6. Про дипломатичну службу: Закон України від 07.06.2018 № 2449-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 26. Ст. 219.
7. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208.
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 28. Ст. 250.

9. Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials: adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, 1990.
10. International Organization for Standardization. ISO 31000: Risk management – Guidelines. Geneva: ISO, 2018. 16 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Білецький В.О., Туз О.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.98
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.39

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Братковський В.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-0382-3611

Братковський В.М. Становлення та розвиток інституту судового контролю в адміністративному судочинстві.

У статті розглянуто становлення та розвиток інституту судового контролю в адміністративному судочинстві.

Доведено, що система судових органів, що виконують судовий контроль в адміністративних справах, пройшла тривалий шлях розвитку та вдосконалення. В Україні до 2005 року не було органів, які б здійснювали повноваження адміністративних судів. Поняття адміністративного судочинства було закріплено на законодавчому рівні з прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України.

Аргументовано про те, що можна виділити три етапи нормативного становлення та розвитку інституту судового контролю за виконанням рішень суду в адміністративному судочинстві, а саме: починаючи з 2005 р. та закінчуючи 2010 р. – вперше правове регулювання судового контролю в адміністративному судочинстві було закріплене у ст. 267 КАС України, в первинній редакції. Ця норма була недосконалою та рідко застосовувалась на практиці, у зв'язку з чим юристи-практики називали її непотрібною; починаючи з 2010 року і до кінця 2017 року відбулося впровадження судового контролю в судову практику. Тобто після змін, внесених до КАС України остаточно закріплено три спеціальні способи здійснення судового контролю; починаючи з 15 грудня 2017 року і по теперішній час відбувається покращення ситуації щодо правового регулювання використання інституту судового контролю у практичній діяльності.

Зауважено, що згідно із новою редакцією чинного КАС України станом на сьогодні передбачено три процесуальних форми (способи) контролю за виконанням судового рішення в адміністративному судочинстві, а саме: право суду зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалено судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення; право суду накласти саме на керівника – суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання рішення, штраф у сумі від 20 до 40 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; розгляд скарг на рішення, дії або бездіяльність органу державної виконавчої служби, приватного виконавця в порядку, визначеному ст. 287 КАС України.

Ключові слова: судовий контроль, публічна служба, адміністративне судочинство, суб'єкт владних повноважень, судове рішення.

Bratkovsky V.M. Formation and development of the institute of judicial control in administrative proceedings.

The article examines the formation and development of the institution of judicial control in administrative proceedings.

It is proven that the system of judicial bodies that exercise judicial control in administrative cases has gone through a long path of development and improvement. In Ukraine, until 2005, there were no bodies that would exercise the powers of administrative courts. The concept of administrative proceedings was enshrined at the legislative level with the adoption of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine.

It is argued that three stages of the normative formation and development of the institution of judicial control over the execution of court decisions in administrative proceedings can be distinguished, namely: starting from 2005 and ending in 2010 - for the first time the legal regulation of judicial control in administrative proceedings was enshrined in Art. 267 of the Code of Administrative Offenses of

Ukraine, in its original version. This norm was imperfect and rarely applied in practice, and therefore practicing lawyers called it unnecessary; starting from 2010 and until the end of 2017, judicial control was introduced into judicial practice. That is, after the changes made to the CAS of Ukraine, three special methods of exercising judicial control have been finally established; starting from December 15, 2017 and up to the present, the situation regarding the legal regulation of the use of the institution of judicial control in practical activities has been improving.

It is noted that according to the new edition of the current CAS of Ukraine, as of today, three procedural forms (methods) of control over the execution of a court decision in administrative proceedings are provided for, namely: the right of the court to oblige the subject of authority, not in whose favor the court decision was made, to submit a report on the execution of the court decision within the time limit established by the court; the right of the court to impose a fine of 20 to 40 times the subsistence minimum for able-bodied persons on the head of the subject of authority, responsible for the execution of the decision; consideration of complaints against decisions, actions or inaction of a state enforcement agency or private enforcement agent in accordance with the procedure specified in Article 287 of the Code of Civil Procedure of Ukraine.

Key words: judicial control, public service, administrative proceedings, subject of authority, court decision.

Постановка проблеми. Реалізація і захист прав, свобод людини та громадянина є основним обов'язком будь якої правової держави. Необхідно зауважити, що через безпосередні відносини з органами виконавчої влади, іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, що виконують владні управлінські повноваження, громадяни мають можливість скористатися всіма наданими їм чинним законодавством України правами. Для уникнення випадків здійснення неправомірних дій та бездіяльності суб'єктів владних повноважень, держава повинна забезпечувати захист інтересів фізичних та юридичних осіб. Виконання відповідних функцій здійснюється через створюванні державою інститути, одним із яких є інститут судового контролю щодо захисту прав і свобод людини та громадянина. Варто відзначити, що використання у державі інституту судового контролю утворює систему правових механізмів без яких неможливе належне функціонування демократичної, правової держави, де б дотримувалися усі права та законні інтереси громадян. Проте, у світовій історії інститут судового контролю довгий період часу не міг знайти свого законодавчого закріплення.

Метою роботи є з'ясування на основі аналізу наукових розробок, актів українського та зарубіжного законодавства особливостей становлення та розвитку інституту судового контролю в адміністративному судочинстві та надання обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на поліпшення діяльності судів щодо застосування заходів судового контролю у виконанні судових рішень в адміністративному судочинстві.

Стан опрацювання проблематики. Науково-теоретичне підґрунтя роботи становлять праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі адміністративного права та процесу, а саме: В. Авер'янова, Ю. Битяка, В. Богуцького, С. Бондара, Н. Бортник, М. Бурбики, О. Величко, С. Гончарука, Н. Дідик, С. Ківалова, М. Коваліва, Т. Коломоєць, В. Колпакова, О. Кузьменко, Т. Мінки, О. Нечитайла, Н. Писаренка та ін. Проте, комплексної наукової праці про становлення та розвиток інституту судового контролю в адміністративному судочинстві в українській правовій науці досі немає.

Виклад основного матеріалу. У Стародавніх джерелах права не було закріплено інституту судового контролю, а повноваження влади були, як правило, необмеженими і безспірними. Необхідно зауважити, що у грецькому та римському праві поняттю адміністративної юстиції чи інституту судового контролю належної уваги приділено не було. Лише у єгипетських записах частково згадується про обмежуючі норми, які застосовувалися до громадян за порушення встановлених правил. Такі справи розглядали органи, які за функціями були схожими до сучасних адміністративних судів [1, с. 18].

В період Середньовіччя у Великій хартії вольностей було обмежено повноваження суверена. У випадках порушення прав громадян з вини суверена (захист майна, забезпечення особистої свободи), останній міг бути притягнутий до відповідальності на підставі судового рішення. Таким чином, можна вважати, що у зазначений період було закладено основи становлення інституту судового контролю. В подальшому свій розвиток інститут судового контролю отримав у 1713 році

внаслідок затвердження норм фінсько-шведського права за якими запроваджено посаду омбудсмена. Частина його повноважень зводилася до захисту прав громадян від зловживання владою своїми повноваженнями та їхніх незаконних дій. У 18 ст. у Франції було утворено Державну раду, як судовий орган, що здійснював перевірку дій суб'єктів владних повноважень щодо дотримання норм публічного права. В подальшому така французька модель отримала розвиток у багатьох країнах Європи. У 70-х р. 19 ст. адміністративні суди почали діяти у Прусії, як наслідок свій розвиток отримала німецька модель судового перегляду рішень суб'єктів владних повноважень. Приблизно у 80-ті роки 19 ст. у США, Англії, Нідерландах та Бельгії починають функціонувати загальні суди до яких можуть звертатися громадяни відповідних країн для можливості оспорення незаконно прийнятого рішення суб'єктами владних повноважень [1, с. 25].

Необхідно зауважити, що до 1991 року, Україна була частиною Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), де адміністративних судів утворено не було, проте існували їх аналоги, дія яких поширювалися на територію України та, які виконували функції щодо розгляду заяв та скарг громадян про прийняття неправомірних рішень чи вчинення бездіяльності центральних та місцевих органів влади. Становлення та розвиток таких квазісудових адміністративних органів розпочинається із часів Російської імперії. Після скасування кріпацтва селян, вони отримали певні майнові та публічні права. Майнові права селяни отримали можливість вирішувати у судах, а от щодо публічних спорів – органи, які б цим займалися утворено не було [2, с. 66].

У 1864 році, було затверджено Статут цивільного судочинства, в якому зазначалося про необхідність утворення судово-адміністративної присутності, яка здійснювала вирішення позовів про завданні збитки рішеннями суб'єктів владних повноважень. Згодом на місцях були утворені губернські присутності, які розглядали заяви та скарги фізичних осіб на незаконно прийнятті рішення чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень. Прийнятті рішення таких судово-адміністративних органів необхідно було виконати негайно в обов'язковому порядку. Органи місцевої влади мали можливість оскаржувати в Сенат незаконні рішення суб'єктів владних повноважень вищого рівня (наприклад, губернаторів). Проте, як правило, у цей період радянські загальні суди в більшості випадків виконували функції правоохоронних органів та створювалися для того, щоб забезпечувати на законних підставах захист прав громадян від можливих протиправних дій чи бездіяльності інших приватних юридичних осіб чи фізичних осіб. Незаконні дії посадових осіб суб'єктів владних повноважень протягом довгого періоду часу були поза межами судового контролю, оскільки суди не мали повноважень розглядати акти суб'єктів владних повноважень на відповідність їх Конституції СРСР [2, с. 68].

Таким чином, можна зробити висновок, що у відповідний період суди не мали законодавчих повноважень здійснювати контроль за діями суб'єктів владних повноважень в частині їхніх дій та законності прийняття ними нормативно-правових актів.

Необхідно погодитися з думкою Ю. Цвіркуна, який вважає, що підвищення ролі судової влади в державі здійснюється у тому випадку, якщо суди отримують право контролю за нормативно-правовими актами, які приймаються виконавчою та законодавчою гілкою влади [2, с. 70].

У 19 ст., науковці вказували на необхідність вирішення адміністративних спорів виключно адміністративними органами. Основні їх тези зводилися до наступного:

– проблемні питання норм адміністративного права мають вирішуватися адміністративною владою;

– судові органи не повинні втручатися у діяльність адміністративних органів;

– судді не володіють достатнім рівнем знань та навичками для можливості вирішення спорів, що виникають у публічному праві [1, с. 26].

З часом, з розвитком радянського права було запроваджено наступні нововведення:

– адміністративні органи були наділені повноваженнями притягувати до адміністративної відповідальності;

– заяви та скарги громадян на рішення суб'єктів владних повноважень здійснювали вищі адміністративні органи;

– скасування неправомірно прийнятого акта суб'єктів владних повноважень здійснювалося вищестоящими органами [3, с. 143].

В 1922 році було затверджено Положення про державний нотаріат, в нормах якого було закріплено судовий порядок оскарження неправомірних дій нотаріусів. Громадяни мали можливість оскаржити неправомірні дії нотаріусів до народних судів. Згодом у Конституції СРСР 1924 року

було затверджено норму, яка передбачала, що за пропозицією Центрального Виконавчого Комітету, право Верховного Суду СРСР викладати правову позицію про відповідність законів союзних республік Конституції СРСР. Згідно положень Конституції, Верховний Суд не набував статусу органу конституційної юрисдикції. Верховний Суд СРСР здійснював функцію кваліфікованого колегіального радника [4, с. 595].

Із прийняттям Адміністративного кодексу УРСР було закріплено право оскарження важливих актів, що стосуються здійснення розпорядницьких актів управління. Починаючи з 30-тих рр. XX ст. було прийнято ряд нормативно-правових актів, які закріплювали право фізичних осіб на оскарження неправомірних дій суб'єктів владних повноважень:

– Постанова ЦВК СРСР «Про розгляд скарг трудящих і прийняття по них необхідних мір» від 13 квітня 1933 року;

– Постанова ЦВК СРСР від 14 грудня 1935 р. «Про положення справ з розбором скарг трудящих»;

– Постанова Комісії радянського контролю при РНК СРСР від 26.05.1936 року «Про розгляд скарг трудящих» [4, с. 596].

Необхідно зауважити, що з вищезазначеного переліку актів, найважливішим можна вважати Постанову 1935 року, оскільки у її нормах були закріплені конкретні правила прийому, розгляду і вирішення скарг громадян, обов'язкових для всіх посадових осіб державних органів. Наприкінці 60-х років XX ст. стало зрозумілим, що акти 30-х років застаріли та не відповідали вимогам часу. Як наслідок, інститут судового контролю отримав своє законодавче закріплення у цивільних процесуальних кодексах усіх союзних республік, що пріймалися протягом 1963-1964 років. Необхідно зауважити, що у процесуальні кодекси включалися розділи, норми яких затверджували порядок розгляду справ, що виникають із адміністративно-правових відносин. Такі справи розглядали виключно суди, які були наділені повноваженнями розглядати близько тридцяти видів справ. Такі справи в більшій мірі стосувалися законності прийнятих рішень суб'єктами владних повноважень стосовно фізичних та юридичних осіб. У 1968 р. був прийнятий Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок розгляду пропозицій, заяв і скарг громадян», норми якого закріплювали посилення гарантій прав громадян у сфері публічного управління. Варто звернути увагу, що відповідний указ можна вважати першим союзним нормативним документом, у якому була зроблена спроба врегулювати на законодавчому рівні цю проблему у повній мірі. Однак необхідно зауважити, що у цьому документі було ряд законодавчих прогалин, зокрема щодо гарантування фізичній особі рівне із суб'єктом владних повноважень процесуальне положення при розгляді скарги у суді [5, с. 46].

Таким чином, можна зробити висновок, що судовий контроль в адміністративному судочинстві в СРСР не мав чіткої правової регламентації, а лише передбачав утворення адміністративних органів для розгляду скарг громадян на дії суб'єктів владних повноважень, що не здійснювали судочинства. Як наслідок, вважаємо, що у відповідний період судовий контроль був практично відсутній та не мав свого належного закріплення у чинних на той час нормативно-правових актах.

Згодом, ст. 58 Конституції СРСР від 1977 року, закріплювала право громадян щодо оскарження у судовому порядку дій чи бездіяльності посадових осіб суб'єктів владних повноважень, що прийнятті із порушенням законодавчих норм чи перевищенням повноважень. У 1978 році було прийнято Конституцію УРСР, яка закріпила аналогічну норму у ст. 56. Проте для реалізації відповідної конституційної норми потрібно було прийняти додаткові закони. Як наслідок, 30 червня 1987 р. був прийнятий Закон СРСР «Про порядок оскарження в суд неправомірних дій службових осіб, що ущемляють права громадян». На підставі норм відповідного Закону до Цивільного процесуального кодексу УРСР Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 25.04.1988 року «Про внесення доповнень і змін до Цивільного процесуального кодексу Української РСР» ЦПК УРСР був доповнений главою «Глава 31-А. Скарги на неправомірні дії службових осіб, що ущемляють права громадян». Згідно з ч. 1 ст. 248-1 ЦПК УРСР громадянин має право звернутися до суду із скаргою, якщо вважає що діями посадової особи порушено його права [4, с. 597].

Таким чином, прийняття відповідних норм призвело до суттєвого розвитку інституту судового контролю в адміністративному судочинстві.

З прийняттям в 2001 році Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України» у керівництва вищестоящих судів відібрано право на ініціативу у перегляді судових рішень в порядку судового нагляду. З цього моменту суди не мали повноважень за власної

ініціативи здійснювати перегляд судового рішення. Вважаємо, що за даних умов принцип диспозитивності при судовому розгляді набув нового законодавчого закріплення [5, с. 47].

Таким чином, судовий контроль здійснювався в межах, що були запропоновані сторонами процесу.

Новий етап становлення інституту судового оскарження громадянами незаконно прийнятих рішень органами публічної адміністрації в Україні пов'язаний із створенням такої форми захисту прав громадян у сфері публічно-правових відносин, як адміністративна юстиція, внаслідок чого було сформовано систему адміністративних судів і запроваджено відповідні процедури їх діяльності [5, с. 48].

Необхідно зауважити, що в цей період судовий контроль здійснювався такою системою: суди першої інстанції розглядали справу, в свою чергу апеляційні та касаційні суди переглядали справу, а сторони могли подавати заяву до Верховного Суду України про перегляд справи за винятковими обставинами. По суті це було касаційне провадження [4, с. 597].

Висновки. Таким чином, система судових органів, що виконують судовий контроль в адміністративних справах, пройшов тривалий шлях розвитку та вдосконалення. В Україні до 2005 року не було органів, які б здійснювали повноваження адміністративних судів. Поняття адміністративного судочинства було закріплено на законодавчому рівні з прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України.

Можна виділити три етапи нормативного становлення та розвитку інституту судового контролю за виконанням рішень суду в адміністративному судочинстві, а саме:

– починаючи з 2005 р. та закінчуючи 2010 р. – вперше правове регулювання судового контролю в адміністративному судочинстві було закріплене у ст. 267 КАС України, в первинній редакції. Ця норма була недосконалою та рідко застосовувалась на практиці, у зв'язку з чим юристи-практики називали її непотрібною.

– починаючи з 2010 року і до кінця 2017 року відбулося впровадження судового контролю в судову практику. Тобто після змін, внесених до КАС України остаточно закріплено три спеціальні способи здійснення судового контролю.

– починаючи з 15 грудня 2017 року і по теперішній час відбувається покращення ситуації щодо правового регулювання використання інституту судового контролю у практичній діяльності.

Необхідно зауважити, що згідно із новою редакцією чинного КАС України станом на сьогодні передбачено три процесуальних форми (способи) контролю за виконанням судового рішення в адміністративному судочинстві, а саме:

– право суду зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалено судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення;

– право суду накласти саме на керівника – суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання рішення, штраф у сумі від 20 до 40 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

– розгляд скарг на рішення, дії або бездіяльність органу державної виконавчої служби, приватного виконавця в порядку, визначеному ст. 287 КАС України [6].

Таким чином, на сьогоднішній день в Україні система адміністративних судів знайшла своє законодавче закріплення в КАС України. В першу чергу адміністративні суди здійснюють судовий контроль за діяльністю суб'єктів владних повноважень при розгляді адміністративних справ. Зазначені зміни позитивно впливають на захист прав та законних інтересів громадян у випадку порушення з боку суб'єктів владних повноважень законодавства України при прийнятті певних управлінських рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Константий О.В. Проблеми захисту в адміністративному судочинстві суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів: монографія. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. К.: Істина, 2015. 544 с.
2. Цвіркун Ю.І. Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах, відповідачами в яких є колегіальні суб'єкти публічної адміністрації. *Право та державне управління*. № 2 (35). Том 2. 2019. С. 66–75. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2019/tom_2/12.pdf.
3. Миронюк Р.В. Адміністративне процесуальне право: навчальний посібник. Дніпро, 2017. 320 с.

4. Берлач А.І., Сусак М.С. Судовий контроль у системі адміністративного судочинства України: теоретико-правові та прикладні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 594–597. URL: https://lsej.org.ua/1_2025/140.pdf.
5. Кабанов В. Щодо перспектив удосконалення національного законодавства у сфері виконання судових рішень. *Юридичний вісник*. 2024. № 4. С. 46–53. URL: https://yurvisnyk.in.ua/v4_2024/8.pdf.
6. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Братковський В.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.922
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.40

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ БІЗНЕСУ

Гарасім Т.В.,
здобувач ступеня доктора філософії,
ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID: 0009-0006-2006-330X

Гарасім Т.В. Теоретичні аспекти адміністративно-правового забезпечення захисту бізнесу.
У статті здійснено комплексний аналіз адміністративно-правового забезпечення захисту бізнесу в Україні, що є ключовим інструментом державного регулювання економічних відносин та гарантії прав суб'єктів підприємницької діяльності. Розглянуто теоретичні та практичні аспекти функціонування системи адміністративного захисту, її основні принципи, механізми та організаційні складові. Доведено, що адміністративно-правове забезпечення виконує не лише контрольну функцію, а й превентивну та підтримуючу, формуючи передбачуване і безпечне бізнес-середовище.

Автором виділено ключові елементи системи захисту бізнесу, а саме: регулювання правових умов ведення підприємництва, забезпечення захисту суб'єктів господарювання від неправомірного втручання держави, створення превентивних та інформаційно-консультаційних механізмів взаємодії бізнесу з органами влади, а також формування стабільного і передбачуваного економічного середовища. Встановлено, що ефективність адміністративно-правового захисту безпосередньо залежить від чіткого визначення повноважень органів публічної влади, прозорості процедур, доступності електронних сервісів та інтеграції заходів захисту з економічною політикою держави. Акцентовано увагу на значенні інтеграції адміністративно-правових механізмів із сучасними цифровими платформами та електронними сервісами для підвищення прозорості захисту прав бізнесу.

Визначено основні принципи адміністративно-правового забезпечення бізнесу, серед яких комплексність, законність та чіткість повноважень, баланс інтересів держави та суб'єктів господарювання, превентивність, доступність і ефективність процедур, поєднання контрольних та підтримуючих функцій. Окремо увагу акцентовано на необхідності модернізації нормативно-правової бази, вдосконалення системи оскарження рішень органів влади та розширення змісту превентивних та підтримуючих заходів.

Сформовано висновок, що ефективне адміністративно-правове забезпечення захисту бізнесу сприяє підвищенню правової визначеності, економічної стабільності, розвитку підприємництва та залученню інвестицій, що в сукупності формує сприятливий бізнес-клімат та підвищує конкурентоспроможність держави.

Ключові слова: бізнес, підприємництво, суб'єкти господарювання, превентивні заходи, державне регулювання, адміністративно-правові механізми, правова визначеність, адміністративні органи.

Harasim T.V. Theoretical aspects of administrative and legal support for business protection.
The article presents a comprehensive analysis of the administrative and legal support for business protection in Ukraine, which serves as a key instrument of state regulation of economic relations and guarantees the rights of entrepreneurial entities. The theoretical and practical aspects of the functioning of the administrative protection system are examined, including its main principles, mechanisms, and organizational components. It is demonstrated that administrative and legal support performs not only a control function but also preventive and supportive functions, thereby creating a predictable and safe business environment.

The author identifies the key elements of the business protection system, namely: regulation of the legal conditions for conducting entrepreneurial activity, ensuring the protection of business entities from unlawful state interference, the establishment of preventive and informational-consultative mechanisms for interaction between business and public authorities, as well as the formation of a stable

and predictable economic environment. It is established that the effectiveness of administrative and legal protection directly depends on the clear definition of the powers of public authorities, transparency of procedures, accessibility of electronic services, and the integration of protective measures with the state's economic policy. Particular attention is paid to the importance of integrating administrative and legal mechanisms with modern digital platforms and electronic services to enhance the transparency of business rights protection.

The main principles of administrative and legal support for business are identified, including comprehensiveness, legality and clarity of powers, balancing the interests of the state and business entities, preventiveness, accessibility and efficiency of procedures, and the combination of control and supportive functions. Special attention is given to the need to modernize the regulatory framework, improve the system for appealing decisions of public authorities, and expand the scope of preventive and supportive measures.

It is concluded that effective administrative and legal support for business protection contributes to increased legal certainty, economic stability, entrepreneurial development, and investment attraction, which collectively foster a favorable business climate and enhance the state's competitiveness.

Key words: business, entrepreneurship, business entities, preventive measures, state regulation, administrative and legal mechanisms, legal certainty, public authorities.

Постановка проблеми. В умовах сучасних трансформацій економіки України, зокрема в період воєнного стану, особливої ваги набуває проблема ефективного захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання. Розвиток підприємництва як основи економічної стабільності держави безпосередньо залежить від наявності дієвих адміністративно-правових механізмів, спрямованих на гарантування безпеки ведення бізнесу, зниження регуляторного тиску та запобігання неправомірному втручанню органів публічної влади. Попри наявність широкої нормативно-правової бази, в Україні зберігаються численні проблеми у сфері реалізації та захисту прав підприємців, зокрема недосконаліть адміністративних процедур, надмірна дискреція в реалізації повноважень контролюючими органами, а також недостатньо ефективне забезпечення гарантій від зловживань з боку державних інституцій.

Додаткової актуальності дослідженню надає посилення ролі держави у регулюванні економічних процесів, зокрема у сферах податкового контролю, цифровізації та безпеки персональних даних, що безпосередньо впливає на діяльність бізнесу. У цьому контексті важливим є формування балансу між публічними інтересами держави та приватними інтересами бізнесу, що потребує удосконалення адміністративно-правових інструментів взаємодії між ними. Особливого значення набуває формування ефективної системи адміністративно-правового забезпечення захисту бізнесу, яка покликана гарантувати стабільність і передбачуваність умов здійснення підприємницької діяльності. Належний рівень такого забезпечення є індикатором інвестиційної привабливості держави, рівня довіри до публічної влади та загального стану правової системи. Водночас недостатня ефективність адміністративно-правових механізмів захисту прав підприємців може призводити до зниження ділової активності, відтоку інвестицій та посилення процесів тінізації економіки.

Таким чином, актуальність теми зумовлена необхідністю комплексного наукового осмислення адміністративно-правового забезпечення захисту бізнесу, виявлення існуючих проблем правозастосування та розробки ефективних механізмів удосконалення державної політики у цій сфері, що має важливе значення як для розвитку підприємництва, так і для забезпечення економічної безпеки держави в цілому.

Проблематика адміністративно-правового забезпечення захисту бізнесу та підприємницької діяльності в Україні не є новою для вітчизняної юридичної науки, однак її комплексне дослідження залишається досить фрагментарним. Аналіз наукових праць свідчить про те, що більшість досліджень присвячені окремим аспектам адміністративно-правового регулювання господарської діяльності або загальним питанням забезпечення прав і свобод, тоді як питання саме захисту бізнесу як цілісного об'єкта адміністративно-правового впливу розкрито недостатньо.

Метою дослідження є здійснення комплексного аналізу теоретичних та законодавчих аспектів адміністративно-правового забезпечення захисту бізнесу, визначення ключових принципів та механізмів функціонування системи захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Суттєвий внесок у дослідження проблем адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності здійснено у ро-

боті О. Червякової, в якій обґрунтовано сутність такого забезпечення як системної діяльності уповноважених органів, спрямованої на гарантування, охорону та відновлення прав підприємців [1, с. 55]. Водночас у працях А. Замриги адміністративно-правове забезпечення розглядається ширше, а саме «як комплексний інструмент державного впливу на господарську діяльність, який включає створення сприятливих умов для функціонування бізнесу, а також захист його законних інтересів» [2, с. 45]. Окремі аспекти адміністративно-правового впливу на підприємництво досліджуються у роботах І. Бабаєва, який розглядає підприємницьку діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання, підкреслюючи визначальну роль держави у формуванні умов її здійснення [3, с. 761].

Загальнотеоретичні засади правового забезпечення підприємницької діяльності розкрито у дослідженні І. Коваленка, де акцентується увага на необхідності гарантування прав суб'єктів господарювання та недопущення їх порушення з боку органів публічної влади [4, с. 20]. Практичний вимір досліджуваної проблематики представлений у роботах, присвячених взаємодії бізнесу з органами державної влади, зокрема у дослідженні О. Жогло, де аналізуються адміністративно-правові засади взаємодії суб'єктів малого підприємництва з податковими органами [5, с. 189].

Разом із тим, аналіз наукових джерел дозволяє констатувати відсутність єдиного підходу до визначення поняття адміністративно-правового забезпечення захисту бізнесу, його структури та елементів. Недостатньо дослідженими залишаються питання ефективності існуючих механізмів адміністративного захисту, їх адаптації до сучасних умов цифровізації та воєнного стану, а також забезпечення балансу між публічними та приватними інтересами.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правове забезпечення захисту бізнесу є одним із центральних елементів сучасної правової політики держави, спрямованої на стабілізацію економічних відносин та забезпечення прав суб'єктів господарської діяльності. Воно поєднує науково-теоретичні підходи, законодавчі механізми та практичні процедури, які забезпечують не тільки відновлення порушених прав підприємців, а й створення сприятливого правового середовища для здійснення підприємницької діяльності, реалізації економічних свобод бізнесу та залучення інвестицій.

Сучасні наукові дослідження засвідчують, що адміністративно-правове забезпечення має багатогранний характер і охоплює як регуляторні, так і захисні аспекти. Так, у працях О. Червякової акцентується увага на тому, що «система адміністративно-правового забезпечення повинна бути спрямована на охорону, відновлення та гарантування прав підприємців у разі їх порушення, а ефективність цієї системи залежить від чіткої правової регламентації повноважень органів влади, наявності механізмів контролю та зворотного зв'язку між бізнесом і державою» [1, с. 60]. Це узгоджується з положеннями Конституції України [6], яка гарантує право на вільну економічну діяльність та встановлює обмеження на втручання держави у господарську сферу, крім випадків, передбачених законом.

А. Замрига виділяє два взаємопов'язаних рівні адміністративно-правового забезпечення: регуляторний та сприятливий, які доповнюють один одного [2, с. 129]. Регуляторний рівень включає встановлення правил ведення господарської діяльності, зокрема ліцензування відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [7], а також державний нагляд і контроль згідно із Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [8]. Сприятливий рівень передбачає створення умов для розвитку бізнесу, зменшення адміністративних бар'єрів, формування електронних сервісів та консультаційної підтримки, що відповідає завданням, закріпленим у Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року [9].

І. Бабаєв підкреслює, що адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності має виходити за межі реактивних заходів і включати системне формування правових рамок з урахуванням сучасних економічних викликів та міжнародних стандартів [3, с. 762]. Його аналіз підтверджує положення теорії адміністративного права про те, що правове регулювання у сфері підприємництва слугує не лише контролюючому, а й сервісному функціоналу публічної влади. Це повністю узгоджується з підходами вітчизняної правової доктрини, де адміністративно-правові норми визначають передбачувані правила гри для суб'єктів бізнесу та зменшують ризики свавілля з боку адміністративних органів.

І. Коваленко підкреслює важливість комплексного підходу до адміністративно-правового забезпечення бізнесу, що поєднує превентивні, відновлювальні та підтримуючі механізми [4, с. 21].

Такий підхід включає застосування Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [10] та норм Податкового кодексу [11], які передбачають мінімізацію адміністративних бар'єрів та оптимізацію процедур взаємодії бізнесу з податковими органами. При цьому ключовим залишається принцип правової визначеності в контексті чіткого регулювання діяльності суб'єктів господарювання для недопущення довільних інтерпретацій норм чиновниками.

Практичний вимір адміністративно-правового забезпечення захисту бізнесу розглядається О. Жогло як система заходів, що включає не лише контроль та санкції, а й консультаційну, інформаційну та підтримуючу функції державних органів, які сприяють зниженню конфліктності між підприємцями та органами влади [5, с. 191]. Такий підхід повністю відповідає реаліям цифрової трансформації адміністративних послуг, оскільки створення електронних платформ для подання скарг, консультацій та отримання адміністративних послуг суттєво підвищує ефективність захисту прав бізнесу.

Закон України «Про адміністративні послуги» [12] встановлює порядок надання державних і муніципальних адміністративних послуг, що є важливою складовою забезпечення прав підприємців на доступ до державних послуг, а Закон України «Про звернення громадян» [13], відповідно, гарантує можливість реалізації права на звернення для захисту порушених прав.

Системний аналіз наукових джерел та законодавства дозволяє сформулювати наступне комплексне визначення категорії адміністративно-правове забезпечення захисту бізнесу як сукупності правових норм, адміністративних процедур, принципів та механізмів, що спрямовані на охорону, гарантування та відновлення прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, забезпечуючи для них передбачувані, стабільні та ефективні умови здійснення підприємницької діяльності.

Вважаємо, що у структурному аспекті адміністративно-правове забезпечення захисту бізнесу включає:

регулювання правових умов ведення підприємницької діяльності, включно з ліцензуванням, дозвільними процедурами та податковим адмініструванням;

захист суб'єктів господарювання від неправомірного втручання держави;

створення превентивних та підтримуючих механізмів взаємодії бізнесу з органами влади, включно з інформаційним супроводом та електронними адміністративними послугами;

формування стабільного, прозорого та передбачуваного бізнес-середовища, що є необхідною умовою економічного розвитку та інвестиційної привабливості держави.

Основні принципи адміністративно-правового забезпечення захисту бізнесу, виділені на основі наукових досліджень та законодавства, включають:

принцип комплексності – захист бізнесу здійснюється через взаємопов'язані превентивні, контрольні та відновлювальні механізми;

принцип законності та чіткості повноважень – державні органи діють у межах закону, без свавілля та надмірного регулювання;

принцип балансу інтересів – гарантування прав підприємців поєднується із законними публічними інтересами держави;

принцип превентивності – система захисту створює умови, що запобігають порушенням;

принцип доступності та ефективності механізмів – підприємці мають доступ до зрозумілих та оперативних процедур захисту;

принцип комплексного регулювання та підтримки – адміністративно-правові засоби включають контроль, консультації, інформаційні та підтримуючі функції держави.

Висновки. Адміністративно-правове забезпечення захисту бізнесу є фундаментальною складовою правової системи держави, що забезпечує стабільність економічного середовища, гарантує права суб'єктів підприємництва та сприяє сталому розвитку підприємницької діяльності. Воно виступає як комплексна система норм, принципів, механізмів і процедур, спрямованих на охорону, гарантування та відновлення прав підприємців, формування передбачуваних і безпечних умов для ведення бізнесу.

Аналіз законодавчих та нормативних актів показує, що адміністративно-правове забезпечення включає регуляторні та захисні функції, а саме: ліцензування, державний нагляд, адміністративний контроль, надання адміністративних послуг, електронні сервіси для взаємодії бізнесу та держави, а також механізми оскарження рішень органів влади. Така структура забезпечує комплексний підхід до захисту бізнесу, поєднуючи превентивні, контрольні та відновлювальні заходи.

Проте існують низка викликів та потенційних напрямів вдосконалення системи адміністративно-правового забезпечення захисту бізнесу. По-перше, необхідне чітке визначення повноважень органів влади та зменшення надмірного регуляторного тиску на бізнес для уникнення конфліктів. По-друге, слід посилити превентивну складову, розширивши механізми консультаційної та інформаційної підтримки підприємців, впровадивши ефективні електронні платформи для оперативного реагування на порушення прав бізнесу. По-третє, потрібне вдосконалення системи адміністративного судочинства, забезпечення прозорих та швидких процедур оскарження рішень органів публічної влади.

Важливим напрямом підвищення ефективності є інтеграція адміністративно-правових механізмів із економічною та інвестиційною політикою держави, що дозволить створити стабільні умови для залучення інвестицій, розвитку інноваційного та малого бізнесу. Необхідно також забезпечити системну координацію між різними органами влади та між державними і недержавними структурами підтримки бізнесу.

На основі проведеного аналізу можна виокремити ключові принципи ефективного адміністративно-правового забезпечення бізнесу: комплексність заходів, законність і чіткість повноважень органів, баланс державних і приватних інтересів, превентивність, доступність процедур, поєднання контрольних та підтримуючих функцій. Дотримання цих принципів забезпечує не лише оперативний захист прав підприємців, а й формує стабільне та передбачуване економічне середовище, що підвищує довіру до державних інститутів та стимулює розвиток підприємництва.

Отже, ефективне адміністративно-правове забезпечення захисту бізнесу є ключовим фактором розвитку підприємництва та економіки держави загалом. Покращення його функціонування потребує модернізації нормативно-правової бази, підвищення прозорості адміністративних процедур, посилення превентивної та сервісної складової, а також інтеграції адміністративних заходів із економічними стратегіями розвитку. Реалізація цих заходів сприятиме створенню стабільного бізнес-клімату, захисту інтересів підприємців та зміцненню економічної конкурентоспроможності держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адміністративно-правове забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2018. 223 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0419U002154.
2. Замрига А.В. Адміністративно-правове забезпечення господарської діяльності в Україні: монографія. Херсон: «ОЛДІ-ПЛЮС», 2020. 374 с.
3. Бабаєв І.Ф. Підприємницька діяльність в Україні як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2026. № 34(1), С. 761-767. URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/507.
4. Коваленко І. Загальнотеоретичний аналіз правового забезпечення підприємницької діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Том 2 № 75. С.20-26. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/276091/270986.
5. Жогло О.В. Система адміністративно-правового забезпечення взаємодії суб'єктів малого підприємництва із Державною податковою службою України в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 04 частина 2. С. 189-195. URL: https://surl.li/cywzdv.
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://surl.li/wdndhy.
7. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19.
8. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 № 877-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16.
9. Стратегія відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.08.2023 № 821-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2023-%D1%80.
10. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17.

11. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.
12. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17.
13. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Гарасім Т.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.73
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.41

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ І СПЕЦІАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ БЮДЖЕТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Гарбінська-Руденко А.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
ORCID: 0000-0002-0971-1234

Ломенко В.О.,
здобувачка вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня,
Державний податковий університет
ORCID: 0009-0001-8673-0084

Гарбінська-Руденко А.В., Ломенко В.О. Теоретико-методологічні аспекти взаємодії конституційних і спеціальних принципів бюджетного права України.

У статті досліджено теоретико-правові засади та особливості функціонування системи принципів бюджетного права України. Проаналізовано підходи до розуміння принципів права як фундаментальної категорії юридичної науки, визначено їх роль у забезпеченні ефективності правового регулювання бюджетних відносин.

Розглянуто систему принципів бюджетного права, зокрема їх поділ на конституційні та спеціальні. Здійснено аналіз наукових підходів до визначення спеціальних принципів фінансового права, розкрито їх зміст та значення у забезпеченні функціонування бюджетної системи. Окрему увагу приділено характеристиці конституційних принципів бюджетного права, їх нормативному закріпленню та ролі у формуванні цілісної системи бюджетного регулювання.

Досліджено особливості реалізації принципів у бюджетному процесі, зокрема принципу прозорості та публічності як ключового чинника забезпечення відкритості публічних фінансів і підвищення ефективності фінансового управління. Висвітлено взаємозв'язок між конституційними та спеціальними принципами, їх взаємне доповнення та функціональну узгодженість у межах бюджетно-правового регулювання.

Додатково акцентовано увагу на тому, що принципи бюджетного права виконують не лише регулятивну, а й гарантійну функцію, забезпечуючи стабільність, передбачуваність та правову визначеність бюджетної діяльності держави. Підкреслено їх значення у процесах гармонізації бюджетного законодавства та підвищенні ефективності правозастосовної практики в умовах децентралізації та реформування фінансової системи України.

Сформульовано висновок, що система принципів бюджетного права України має багаторівневий та ієрархічний характер, у межах якого конституційні принципи визначають стратегічні засади бюджетної діяльності, тоді як спеціальні принципи забезпечують їх конкретизацію та практичну реалізацію. Обґрунтовано, що ефективність бюджетного регулювання досягається за умови гармонійної взаємодії цих принципів, що сприяє підвищенню стабільності бюджетної системи та зміцненню довіри до публічної влади.

Ключові слова: бюджетне право, принципи права, конституційні принципи, спеціальні принципи, бюджетна система, бюджетний процес, прозорість, публічність, бюджетна політика, публічні фінанси.

Harbinska-Rudenko A.V., Lomenko V.O. Theoretical and methodological aspects of the interaction between constitutional and special principles of budgetary law of Ukraine.

The article examines the theoretical and legal foundations and features of the functioning of the system of principles of budget law of Ukraine. The approaches to understanding the principles of law as a fundamental category of legal science are analyzed, their role in ensuring the effectiveness of legal regulation of budgetary relations is determined.

The system of principles of budget law is considered, in particular their division into constitutional and special. The analysis of scientific approaches to determining special principles of financial law is carried out, their content and significance in ensuring the functioning of the budgetary system are revealed. Special attention is paid to the characteristics of constitutional principles of budget law, their normative consolidation and role in the formation of an integrated system of budgetary regulation.

The features of the implementation of principles in the budgetary process are investigated, in particular the principle of transparency and publicity as a key factor in ensuring the openness of public finances and increasing the efficiency of financial management. The relationship between constitutional and special principles, their mutual complementarity and functional consistency within the framework of budgetary and legal regulation are highlighted.

Additionally, attention is focused on the fact that the principles of budget law perform not only a regulatory, but also a guarantee function, ensuring stability, predictability and legal certainty of the state's budget activities. Their importance in the processes of harmonization of budget legislation and increasing the efficiency of law enforcement practice in the context of decentralization and reform of the financial system of Ukraine is emphasized.

The conclusion is formulated that the system of principles of budget law of Ukraine has a multi-level and hierarchical nature, within which constitutional principles determine the strategic foundations of budget activities, while special principles ensure their specification and practical implementation. It is substantiated that the effectiveness of budget regulation is achieved under the condition of harmonious interaction of these principles, which contributes to increasing the stability of the budget system and strengthening trust in public authorities.

Key words: budget law, principles of law, constitutional principles, special principles, budgetary system, budget process, transparency, publicity, budget policy, public finance.

Постановка проблеми. У сучасних умовах функціонування бюджетної системи України актуалізується необхідність переосмислення ролі принципів бюджетного права у механізмі правового регулювання. Ускладнення бюджетних відносин, зміни у сфері публічних фінансів і перерозподіл повноважень між різними рівнями влади зумовлюють потребу забезпечення узгодженості, стабільності та ефективності бюджетної системи, що безпосередньо пов'язано з реалізацією відповідних правових принципів.

У цьому контексті особливого значення набуває дослідження взаємодії конституційних і спеціальних принципів бюджетного права, оскільки саме вони визначають як загальні засади бюджетної діяльності, так і конкретні механізми її реалізації. За умов підвищених вимог до прозорості бюджетного процесу, раціонального використання фінансових ресурсів і забезпечення фінансової безпеки держави роль принципів як регулятивного інструменту суттєво зростає.

Метою дослідження є аналіз системи конституційних та спеціальних принципів бюджетного права України, дослідження їх змісту та взаємозв'язку, а також визначення ролі цих принципів у механізмі правового регулювання бюджетних відносин.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти принципів бюджетного права були предметом наукових досліджень таких учених, як О.В. Зайчук, О.М. Макеєва, А.М. Колодій, І.М. Проць, Д.В. Коробцова, К.О. Губський та інших. Разом із тим, у науковому середовищі зберігається дискусійність щодо їх класифікації, змістовного наповнення та співвідношення, зокрема у частині розмежування конституційних і спеціальних принципів бюджетного права.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах трансформації фінансово-правової системи України та поглиблення процесів децентралізації особливого значення набуває дослідження принципів бюджетного права як фундаментальної основи регулювання бюджетних відносин. Саме принципи визначають спрямованість правового впливу, забезпечують узгодженість норм та ефективність функціонування бюджетної системи. Водночас актуальним є питання співвідношення конституційних та спеціальних принципів бюджетного права, їх взаємозв'язку та ролі у забезпеченні стабільності бюджетної діяльності держави.

Теоретико-правові засади розуміння принципів права становлять методологічну основу дослідження принципів бюджетного права. Право є складним і неоднорідним явищем, яке ґрунтується на певних загальних ідеях, що забезпечують його зв'язок із соціальним життям та визначають цілі правового регулювання. На думку О. В. Зайчука, право не може розглядатися ізольовано від суспільних процесів, оскільки саме через систему принципів воно відображає фундаментальні

цінності та орієнтири розвитку правової системи. Вчений підкреслює, що принципи охоплюють усю правову матерію - від ідей до конкретних норм і правовідносин, забезпечуючи їх внутрішню узгодженість, логічність і збалансованість [1, с. 22].

Водночас, важливим для з'ясування змісту принципів бюджетного права є визначення його предмета, який окреслює коло відповідних суспільних відносин. Так, предмет бюджетного права охоплює відносини, пов'язані з формуванням бюджетного устрою та бюджетної системи; встановленням структури доходів і видатків бюджетної системи та їх розподілом між бюджетами різних рівнів; розмежуванням бюджетної компетенції між державою та територіальними громадами; а також організацією бюджетного процесу й здійсненням контролю за виконанням бюджетів [2, с. 53].

Принципи є загальнообов'язковими та відображають об'єктивні закономірності суспільного розвитку. Як зазначає О. М. Макеєва, у принципах права зосереджено історичний досвід формування правових систем і найважливіші цивілізаційні надбання, що визначають спрямованість правового регулювання. У своїй роботі він підкреслює, що принципи не існують абстрактно, а знаходять своє відображення у праві через їх нормативне закріплення - як безпосередньо в тексті правових норм, так і опосередковано через зміст правових інститутів [3, с. 48-49]. Вони відіграють визначальну роль у процесах правотворчості та правозастосування, спрямовуючи діяльність законодавця і правозастосовних органів. Таким чином, принципи виступають не лише ідейною основою права, але й дієвим інструментом його реалізації.

А.М. Колодій обґрунтовує, що принципи права є відправними ідеями його існування, які виражають найважливіші закономірності розвитку держави і права, характеризуються універсальністю, імперативністю та загальнозначущістю [4, с. 127]. Це підкреслює їх системоутворюючу роль у структурі будь-якої галузі права, зокрема й бюджетного.

У контексті бюджетного права принципи набувають особливого значення, оскільки визначають специфіку правового регулювання у сфері публічних фінансів. Бюджетне право розглядається як підгалузь фінансового права, а наявність власної системи принципів є ключовим критерієм його виокремлення. Принципи бюджетного права визначаються як засновані на суспільно визнаних цінностях, нормативно закріплені вимоги, що визначають особливості організації бюджетної діяльності та забезпечують стабільність функціонування бюджетної системи [5, с. 118-120].

Узагальнюючи наведені теоретичні підходи, слід зазначити, що принципи права становлять фундаментальну основу правової системи, яка забезпечує її цілісність, внутрішню узгодженість та спрямованість розвитку. У своїй єдності принципи не лише визначають зміст правових норм, а й активно впливають на процеси правотворчості та правозастосування, забезпечуючи стабільність і передбачуваність правового регулювання. У бюджетному праві їх значення є вагомим, оскільки принципи вказують на його приналежність до фінансового права як підгалузі та визначають специфіку регулювання публічних фінансових відносин. Саме через систему принципів забезпечується ефективність, стабільність і законність функціонування бюджетної системи, що дозволяє розглядати їх як ключовий елемент механізму бюджетно-правового регулювання.

На думку І.М. Проць, система принципів бюджетного права є «структуровано організованою та охоплює загальноправові, конституційні та галузеві принципи фінансового права». При цьому авторка обґрунтовує доцільність виокремлення спеціальних принципів бюджетного права, які відображають його інституційну самостійність та функціональну специфіку. До таких принципів доцільно відносити положення, що регламентують особливості формування доходної та видаткової частин бюджету, побудови бюджетної системи, а також організації бюджетного процесу [5, с. 120-121].

Спеціальні принципи та норми права не формуються довільно, а є результатом конкретизації загальних принципів внутрішньодержавного та міжнародного права, виступаючи інструментом підвищення визначеності правового регулювання через систему прямих і зворотних зв'язків [6, с. 128]. Зазначений підхід забезпечує комплексне розуміння змісту бюджетного права та сприяє розкриттю його внутрішньої структурної організації.

У цьому контексті Ю.О. Фоменко наголошує, що деталізація бюджетного процесу є логічним продовженням конкретизації його базових принципів як керівних засад правового регулювання. На її думку, саме від якості бюджетного процесу безпосередньо залежать економічне і соціальне

становище держави, що зумовлює необхідність чіткого нормативного закріплення його основоположних принципів. Водночас акцентується, що закріплення таких принципів у Бюджетному кодексі України забезпечує їх загальнообов'язковість і сприяє однаковому тлумаченню та застосуванню в правозастосовній практиці [7, с. 6].

У розвиток цього підходу Є.М. Фетіщенко пропонує розмежування принципів фінансування державних установ на базові та спеціальні, де до спеціальних відносить програмно-цільовий метод бюджетного планування та нормативний метод планування [5, с. 121].

У дослідженні Д.В. Коробцової [9, с. 206] конституційні принципи бюджетного права розглядаються як системна сукупність засад, що мають безпосереднє нормативне закріплення в Конституції України та конкретизуються у ст. 7 Бюджетному кодексі України [8].

Конституційні норми закріплюють засади законності, верховенства права, розподілу влад та організації бюджетного процесу, що є нормами прямої дії та підлягають безпосередньому застосуванню [9, с. 206]. Зокрема, принцип верховенства права передбачає забезпечення та гарантування прав і свобод людини як визначальної цінності правової держави, а принцип законності полягає у неухильному дотриманні норм права всіма учасниками правовідносин [3, с. 50]. Ці принципи мають універсальний характер і поширюються на всі сфери правового регулювання, у тому числі й бюджетну.

Коробцова Д.В. виділяє низку ключових конституційних принципів бюджетного права, які формують цілісну систему бюджетного регулювання в Україні, зокрема принцип єдності бюджетної системи, збалансованості, обґрунтованості бюджетних рішень, ефективності та результативності, субсидіарності, цільового використання бюджетних коштів, справедливості та неупередженості, а також публічності й прозорості [9, с. 207].

У науковій літературі спеціальні принципи фінансового права розглядаються неоднозначно, що зумовлено різними підходами до їх систематизації та змістовного наповнення. У цьому контексті К.О. Губський у своїх дослідженнях акцентує увагу на комплексі базових принципів, які визначають функціонування фінансових процедур у публічно-правовій сфері. Зокрема, ним виокремлюються принципи презумпції правомірності дій та вимог особи, економічної обґрунтованості та доцільності, пропорційності, єдності фінансової системи, самостійності бюджетної системи, фінансової безпеки, плановості, повноти, ефективності та економії, а також конфіденційності фінансової інформації [10, с. 128].

Зміст зазначених принципів у трактуванні автора розкривається через забезпечення балансу між публічними інтересами держави та правами приватних осіб. Так, принцип презумпції правомірності дій та вимог особи передбачає, що у разі колізії чи прогалин у законодавстві спірні питання вирішуються на користь особи, що виступає гарантією захисту приватних суб'єктів у фінансово-правових відносинах [10, с. 132-133].

Водночас у працях Пономарьової Я.О., Новик М.Ю. та Кобко Р.В. простежується інший підхід до розуміння спеціальних принципів фінансового права, який акцентує увагу на організаційно-бюджетних засадах функціонування фінансової системи. В межах цього підходу виокремлюються принципи узгодженості бюджетної політики, збалансованості бюджетної системи та стимулювання розвитку місцевих бюджетів. Зокрема, принцип узгодженості бюджетної політики передбачає взаємодію всіх рівнів бюджету (державного, регіонального та місцевого) з метою реалізації єдиної фінансової стратегії держави [4, с. 128-129].

У науковій роботі Парапан У.О., Слюз А.Я. підкреслюють, що бюджетний процес як регламентована законодавством діяльність охоплює всі стадії - від складання та розгляду проектів бюджетів до їх затвердження, виконання, контролю та звітності. Усі ці стадії є нормативно визначеними та мають здійснюватися відповідно до базових принципів бюджетної системи, серед яких ключове значення має принцип прозорості та публічності. Вказаний принцип реалізується на всіх стадіях бюджетного процесу на всіх рівнях національної бюджетної системи. При цьому лише таємні видатки державного бюджету не підлягають опублікуванню, тоді як інші бюджетні показники, що стосуються прав і свобод людини і громадянина, мають бути доступними для ознайомлення у формі, яка забезпечує реалізацію принципу відкритості публічних фінансів [11, с. 197-198]. Реалізація принципу прозорості та публічності у бюджетному процесі виступає не лише нормативно закріпленою вимогою бюджетного законодавства, а й ключовою передумовою підвищення ефективності публічного фінансового управління. Вона забезпечує належний рівень суспільного контролю за формуванням і використанням бюджетних коштів, сприяє підвищенню

відкритості бюджетних відносин та є важливим чинником зміцнення довіри суспільства до органів державної влади та місцевого самоврядування [12, с. 169].

Висновки. Отже, система принципів бюджетного права України є багаторівневою та ієрархічно структурованою конструкцією, в якій конституційні та спеціальні принципи перебувають у стані постійної взаємодії, взаємного доповнення та функціональної узгодженості. Конституційні принципи, зокрема верховенство права, законність, поділ влади, соціальна справедливість, збалансованість, єдність бюджетної системи, самостійність бюджетів і публічність фінансової діяльності, формують фундаментальну нормативну основу бюджетного регулювання, визначаючи його стратегічні орієнтири та забезпечуючи стабільність і цілісність усієї системи публічних фінансів. Водночас, спеціальні принципи бюджетного права – єдність, самостійність, збалансованість, цільове використання бюджетних коштів, ефективність і прозорість – виступають інструментальним рівнем регулювання, що забезпечує конкретизацію конституційних засад. Вони адаптують загальні правові ідеї до реальних умов функціонування бюджетної системи та процесу, перетворюючи їх на чіткі процедурні вимоги, закріплені у законодавстві та практиці. Взаємозв'язок між цими рівнями має характер діалектичної єдності: конституційні принципи визначають межі, зміст і стратегічну спрямованість бюджетно-правового регулювання, тоді як спеціальні забезпечують його динамічність, конкретність і ефективність реалізації. При цьому спеціальні принципи, будучи похідними від конституційних, не можуть їм суперечити, а навпаки – деталізують і конкретизують їх у межах бюджетного процесу.

Саме така взаємодія забезпечує баланс між сталістю правової системи та її здатністю до розвитку й адаптації, підвищує ефективність публічного фінансового управління, зміцнює довіру до державних інституцій та сприяє фінансовій стійкості держави в сучасних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. № 3. С. 22–28. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/items/d682363f-c956-45ad-b83e-bdfb28c8a213.
2. Ніщимна С.О., Крупко Я.М. Бюджетне право як провідна підгалузь фінансового права. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2020. № 3(11). С. 51–59. URL: https://doi.org/10.32755/sjlaw.2020.03.051.
3. акеєва О.М. Принципи правової комунікації: теоретико-правові аспекти. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2018. № 1. С. 48–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2018_1_9.
4. Пономарьова Я.О., Новик М.Ю., Кобко Р.В. Характеристики спеціальних принципів бюджетного права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. Т. 102, № 3 (ч. 2). С. 124–131. URL: https://doi.org/10.32631/v.2023.3.35.
5. Проць І.М. Принципи бюджетного права: правова природа, поняття та система. *Соціально-правові студії*. 2020. Т. 10, № 4. С. 116–122. URL: https://doi.org/10.32518/2617-4162-2020-4-116-122.
6. роць І.М. Публічність як принцип бюджетного права. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. Т.1, № 4. С. 128–132. URL: https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-1-128-132.
7. Фоменко Ю.О. Правове регулювання бюджетного процесу в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Ірпінь, 2019. 22 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0419U004771/.
8. Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text.
9. Коробцова Д.В., Кирєєва І.В. Роль конституційних принципів у регулюванні бюджетних правовідносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 206-209. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/52.
10. Губський К.О. Основні засади здійснення фінансових процедур у сфері фінансової діяльності держави. *Правова позиція*. 2020. № 1 (26). С. 128 - 133. URL: https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-1.25.
11. Парпан У.М., Слюз А.Я. Реалізація принципу публічності та прозорості бюджетної системи. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2021. № 29. С. 195–200. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.5727458.

12. Головань Т.Г. Принцип прозорості та публічності бюджетного процесу: окремі питання реалізації. З*бірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Право».* 2025. № 41. С. 165–173. URL: https://doi.org/10.34142/23121661.2025.41.18.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Гарбінська-Руденко А.В., Ломенко В.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.924:656.13(477:4-6ЄС)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.42

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ РОБОТИ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНІ

Гаруст Ю.В.,
полковник юстиції, доктор юридичних наук, професор,
Національний університет оборони України
ORCID: 0000-0001-5450-4368
Scopus Author ID: 57195614519

Бугіль В.П.,
підполковник,
Національний університет оборони України
ORCID: 0009-0004-5170-9201

Гаруст Ю.В., Бугіль В.П. Порівняльно-правовий аналіз організаційної роботи автомобільного транспорту в країнах Європейського союзу та України.

У статті проведено комплексний аналіз особливостей правового регулювання та організації роботи автомобільного транспорту в Україні та Європейському Союзі. Досліджено трансформацію законодавства, спрямовану на забезпечення максимальної мобільності та боєздатності підрозділів Збройних сил України. Окрему увагу приділено гармонізації національних норм із європейськими стандартами транспортної політики. Підкреслено значення інтеграції України до єдиного транспортного простору ЄС як чинника підвищення ефективності логістики. Розглянуто проблеми правозастосування та перспективи вдосконалення нормативної бази у сфері військових перевезень. Здійснено порівняльний аналіз європейського та українського законодавства, зокрема у сфері організації праці водіїв, у тому числі водіїв підрозділів Збройних сил України та контролю за дотриманням норм безпеки під час використання військового автомобільного транспорту. Особливу увагу приділено європейському «Пакету мобільності» (Mobility Package), який суттєво вплинув на уніфікацію транспортного законодавства Європейського Союзу. Розроблено рекомендації щодо вдосконалення українського законодавства з нормами Європейського Союзу щодо правового регулювання використання автомобільного транспорту військовими Збройних сил України. У статті акцентовано на необхідності адаптації положень «Пакету мобільності» до специфічних умов функціонування військового транспорту. Підкреслено важливість забезпечення балансу між вимогами безпеки та оперативними потребами армії. Проведено аналіз правових механізмів контролю за дотриманням норм праці та відпочинку водіїв у військових підрозділах. Визначено перспективи інтеграції українських стандартів у сфері транспортної політики до європейського правового простору. Обґрунтовано значення правової гармонізації для підвищення мобільності та боєздатності Збройних сил України. Зроблено висновок про необхідність системного реформування законодавства з урахуванням європейських практик та національних оборонних потреб.

Ключові слова: автомобільний транспорт, перевезення, небезпечні вантажі, правове регулювання, Збройні сили України, перевезення небезпечних вантажів військового призначення.

Garust Y.V., Bugil V.P. A comparative legal analysis of the organizational structure of the road transport sector in the European Union and Ukraine.

This article provides a comprehensive analysis of the characteristics of the legal regulation and organisation of road transport in Ukraine and the European Union. It examines the transformation of legislation aimed at ensuring maximum mobility and operational capability for units of the Armed Forces of Ukraine. Particular attention is paid to the harmonisation of national regulations with European transport policy standards. The importance of Ukraine's integration into the EU's single transport area as a factor in improving logistics efficiency is emphasised. Issues of law enforcement and prospects for improving the regulatory framework in the field of military transport are examined.

A comparative analysis of European and Ukrainian legislation was carried out, in particular in the field of organizing the work of drivers, including drivers of units of the Armed Forces of Ukraine, and monitoring compliance with safety standards during the use of military vehicles. Particular attention is paid to the European 'Mobility Package', which has had a significant impact on the harmonisation of transport legislation within the European Union. Recommendations have been drawn up for improving Ukrainian legislation in line with European Union standards regarding the legal regulation of the use of road transport by the Armed Forces of Ukraine. The article emphasises the need to adapt the provisions of the 'Mobility Package' to the specific conditions of military transport operations. It highlights the importance of striking a balance between safety requirements and the operational needs of the army. An analysis has been conducted of the legal mechanisms for monitoring compliance with working and rest time regulations for drivers in military units. The prospects for integrating Ukrainian standards in the field of transport policy into the European legal framework are identified. The significance of legal harmonisation for enhancing the mobility and combat capability of the Armed Forces of Ukraine is substantiated. A conclusion is drawn regarding the need for systematic reform of legislation, taking into account European practices and national defence requirements.

Key words: road transport, transportation, dangerous goods, legal regulation, Armed Forces of Ukraine, transportation of dangerous goods for military purposes.

Постановка проблеми. В умовах збройної агресії рф проти України сфера автомобільного транспорту відіграє ключову роль у розвитку економіки, забезпеченні мобільності громадян та використання військового автомобільного транспорту. Ефективна організація роботи транспортних підприємств та Збройних сил України щодо дотримання вимог безпеки дорожнього руху безпосередньо залежать від якості правового регулювання під час умов особливого періоду в Україні. У Європейському Союзі створено розвинену систему норм яка спрямована на уніфікацію правил дорожніх перевезень та забезпеченні соціальних гарантій водіїв. В Україні правова база цієї галузі активно реформується в контексті євроінтеграційного курсу.

Мета дослідження: аналіз чинного нормативно-правового забезпечення Європейського Союзу та України, здійснення порівняльного аналізу правового регулювання роботи автомобільного транспорту в ЄС та Україні, розробка рекомендацій для гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами.

Стан опрацювання проблематики. Більшість українських дослідників, зокрема М. Пашковський, С. Глибко та С. Копашинський, наголошують на поступовому процесі адаптації України до правових та інституційних норм Європейського Союзу. Така адаптація здійснюється відповідно до положень Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Співтовариством і його державами-членами – з іншого. У наукових працях підкреслюється, що цей процес має комплексний характер, охоплюючи політичну, економічну та правову сфери, і спрямований на інтеграцію України до європейського правового та соціально-економічного простору. Науковці зазначають, що українське законодавство перебуває на етапі переходу від радянських стандартів до регламентів ЄС (наприклад, Регламент (ЄС) № 1071/2009 щодо допуску до професії перевізника) [1]. Разом з тим, недостатньо проаналізовано питання впровадження системи цифрових тахографів та стандартів робочого часу водіїв як ключового елемента безпеки, порівняння умов доступу на ринок ЄС для українських перевізників до та після підписання Угоди. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибокої трансформації транспортної системи України в межах виконання Угоди про асоціацію з ЄС та реалізації статусу кандидата на членство в Європейському Союзі. В умовах повномасштабної агресії автомобільний транспорт став ключовою артерією експорту та імпорту («Шляхи солідарності»), що вимагає негайної ліквідації правових та адміністративних бар'єрів на кордонах.

Виклад основного матеріалу. Перевезення вантажів в середині нашої країни та за її межами є важливим елементом діяльності автомобільного транспорту України яке регулюється законодавством України та Європейського Союзу. Українське законодавство у сфері автомобільних перевезень загалом орієнтоване на забезпечення дотримання міжнародних стандартів безпеки, зокрема вимог, встановлених Європейською Угодою «Про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів» (ADR) [2]. Зазначена Угода є ключовим міжнародним нормативним актом, що визначає уніфіковані правила перевезення небезпечних вантажів автомобільним транспортом та спрямована на мінімізацію ризиків для життя і здоров'я людей, довкілля та майна.

Норми ADR встановлюють комплексні вимоги до організації перевезень небезпечних вантажів, зокрема щодо їх класифікації, маркування, пакування, а також оформлення супровідної транспортної документації. Відповідно до положень Угоди, кожний небезпечний вантаж повинен бути належним чином ідентифікований, промаркований попереджувальними знаками та перевезений у спеціальній тарі або упаковці, яка відповідає визначеним технічним стандартам. Документація, що супроводжує такі перевезення, має містити відомості про характер небезпеки вантажу, умови його транспортування та заходи реагування у разі виникнення надзвичайних ситуацій. Імплементація вимог ADR у національне законодавство України здійснюється шляхом закріплення відповідних норм у законах та підзаконних нормативно-правових актах, що регулюють діяльність автомобільного транспорту. Зокрема, положення щодо обов'язкового дотримання стандартів маркування, пакування і документаційного забезпечення перевезень небезпечних вантажів сприяють уніфікації української практики з європейськими підходами та забезпечують передбачуваність правового регулювання для учасників міжнародних перевезень.

Важливим аспектом правового регулювання є також встановлення підвищених вимог до суб'єктів, які здійснюють перевезення небезпечних вантажів. Законодавство Європейського Союзу передбачає спеціальну підготовку водіїв, використання технічно справних транспортних засобів, обладнаних засобами аварійної безпеки, а також дотримання режимів перевезення з урахуванням особливостей конкретних класів небезпечних речовин. Такий підхід відповідає принципам превентивності та ризик-орієнтованості, закладеним в ADR.

У контексті діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань дотримання вимог ADR набуває особливої ваги, оскільки перевезення небезпечних вантажів військового призначення пов'язані з підвищеним рівнем потенційної небезпеки. Хоча окремі особливості військових перевезень можуть регулюватися спеціальними нормами вітчизняного законодавства, однак загальні стандарти безпеки, встановлені міжнародними угодами, залишаються обов'язковими та мають застосовуватися з урахуванням публічних інтересів і вимог національної безпеки.

Таким чином, українське законодавство, забезпечуючи імплементацію положень ADR, формує належну правову основу для безпечного перевезення небезпечних вантажів автомобільним транспортом. Разом із тим, подальший розвиток правового регулювання у цій сфері має бути спрямований на вдосконалення механізмів контролю та нагляду, підвищення рівня координації між уповноваженими органами, а також адаптацію національних норм до оновлень міжнародних стандартів. Це сприятиме підвищенню рівня безпеки дорожнього руху та посиленню інтеграції України до єдиного європейського транспортного простору.

З цією метою Верховною Радою України у 1993 році був прийнятий Закон України «Про дорожній рух» [3], який є базовим нормативно-правовим актом у цій сфері, в тому числі містить норми щодо перевезення вантажів у Збройних Силах України. Зазначений Закон встановлює загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади забезпечення безпеки дорожнього руху, а також визначає вимоги до учасників дорожнього руху, транспортних засобів і порядку здійснення перевезень вантажів, у тому числі в інтересах сектору безпеки і оборони держави. Особливу увагу в Законі приділено регулюванню перевезення великогабаритних та великовагових вантажів. Відповідно до його положень, транспортні засоби та вантажі, габаритні або вагові параметри яких перевищують установлені нормативи, можуть допускатися до участі в дорожньому русі виключно за умови отримання спеціального дозволу. Такий дозвіл видається уповноваженими органами виконавчої влади з урахуванням технічного стану автомобільних доріг, мостів та інших інженерних споруд, а також із дотриманням вимог безпеки дорожнього руху [3].

Зазначені норми поширюються і на перевезення вантажів, що здійснюються Збройними Силами України. Хоча військові перевезення й мають певну специфіку, зумовлену виконанням завдань щодо оборони держави, однак вони не виведені повністю за межі загального правового регулювання у сфері дорожнього руху. Закон України «Про дорожній рух» [3] закріплює принцип рівності учасників дорожнього руху перед законом, що означає обов'язок дотримання встановлених вимог і для військових транспортних засобів, за винятком випадків, прямо передбачених законодавством.

Відповідно можемо стверджувати, що правове регулювання перевезення вантажів у Збройних Силах України базується на поєднанні загальних норм цивільного та військового законодавства, при цьому вимога щодо отримання спеціального дозволу на перевезення великогабаритних і великовагових вантажів є інструментом забезпечення безпеки дорожнього руху, збереження авто-

мобільних доріг та інфраструктури, а також попередження надзвичайних ситуацій. У контексті воєнного стану та підвищеної інтенсивності військових перевезень щодо питань вдосконалення механізму надання таких дозволів яке набуває особливої актуальності та потребує подальшого наукового аналізу.

Однак, для цього доцільним, на нашу думку, буде дослідження механізмів правового регулювання цього питання у країнах Європейського Союзу. Сьогодні в ЄС понад 40 урядових і неурядових організацій займаються питаннями діяльності автомобільного транспорту і міжнародних автомобільних перевезень. Серед них слід виділити ті, яких діяльність яких має найбільше значення для розвитку міжнародних автомобільних перевезень у Європейському Союзі, а саме:

– Комітет з внутрішнього транспорту Європейської економічної комісії Організації Об'єднаних Націй (КВТ ЄЕК ООН);

– Європейська Конференція міністрів транспорту (ЄКМТ);

– Міжнародний Союз автомобільного транспорту (МСАТ);

– Міжнародна Федерація експедиторських асоціацій (ФІАТА).

Слід зазначити, що Європейський Союз має багаторівневу систему правового регулювання діяльності автомобільного транспорту. Основні правові норми зосереджено у регламентах і директивах, що визначають порядок організації перевезень, умови праці водіїв, технічні вимоги до транспортних засобів та правила безпеки. Ключовими нормативно-правовими актами є Регламент (ЕС) № 561/2006 [4], який регулює час керування, перерви та відпочинок водіїв та Регламент (EU) № 165/2014 [5] щодо використання тахографів.

У 2017–2020 роках ЄС ухвалив «Пакет мобільності» (Mobility Package), що модернізував підходи до організації роботи автоперевізників. Він містить три основні напрями реформ: соціальний (захист прав водіїв), економічний (забезпечення рівних умов конкуренції) та екологічний (зменшення шкідливих викидів). Зокрема, Mobility Package передбачає обов'язкове повернення вантажівки до країни реєстрації кожні вісім тижнів, заборону регулярного щотижневого відпочинку в кабіні та введення «розумних тахографів» другого покоління [6].

Європейське законодавство передбачає чіткі правила щодо робочого часу: водій не може керувати більше 9 годин на день (максимум 10 годин двічі на тиждень) та 56 годин на тиждень. Перерви й відпочинок мають фіксуватися за допомогою тахографів. Контроль за дотриманням цих вимог здійснюється через державні інспекції та цифрові системи обміну даними між країнами-членами.

В Україні правові засади функціонування автомобільного транспорту визначає Закон України «Про автомобільний транспорт» від 5 квітня 2001 року [7]. Цей акт встановлює правила організації пасажирських і вантажних перевезень, вимоги до перевізників, порядок ліцензування та контролю. Крім того, діють численні підзаконні акти, що регламентують технічний стан транспортних засобів, облік робочого часу водіїв і використання тахографів.

Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС 2014 року [8] наша держава зобов'язалася гармонізувати транспортне законодавство з європейським. Було розпочато реформу системи державного нагляду та поступове впровадження європейських стандартів безпеки. Зокрема, Україна запровадила обов'язкове використання тахографів на транспортних засобах, що здійснюють міжнародні перевезення, та приєдналася до Європейської угоди щодо роботи екіпажів транспортних засобів, які виконують міжнародні автомобільні перевезення (AETR) [9]. Однак, до цього часу, у контексті євроінтеграційних процесів та гармонізації транспортного законодавства України з правом Європейського Союзу, залишається неврегульованим питання електронного обміну даними щодо часу роботи та відпочинку водіїв між Україною та державами – членами ЄС. Зазначена проблема має комплексний характер і безпосередньо впливає на ефективність контролю за дотриманням соціальних та безпекових стандартів у сфері автомобільних перевезень.

Так, у країнах Європейського Союзу облік режимів праці та відпочинку водіїв здійснюється із застосуванням цифрових тахографів та інтегрованих інформаційних систем, що забезпечують фіксацію, зберігання і передавання даних у стандартизованому електронному форматі. Такий підхід дозволяє компетентним органам держав-членів ЄС здійснювати оперативний та уніфікований контроль, зокрема в транскордонних перевезеннях. Натомість в Україні, попри нормативне закріплення обов'язку дотримання режимів праці та відпочинку водіїв, механізми електронної інтеграції відповідних даних із європейськими інформаційними системами залишаються фрагментарними або взагалі відсутніми.

Слід зазначити, що відсутність належного правового та технічного механізму електронного обміну даними ускладнює взаємне визнання результатів контролю між Україною та державами ЄС. Це призводить до подвійних перевірок, правової невизначеності для перевізників, а також створює додаткові адміністративні бар'єри під час здійснення міжнародних автомобільних перевезень. Крім того, обмеженість доступу до достовірної інформації про фактичний час керування транспортними засобами знижує рівень безпеки дорожнього руху та підвищує ризики перевтоми водіїв.

Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах воєнного стану, коли інтенсивність міжнародних перевезень з участю українських водіїв значно зросла, у тому числі у зв'язку з логістичним забезпеченням гуманітарних та оборонних потреб. Відсутність єдиного електронного простору обміну даними у сфері обліку робочого часу водіїв негативно впливає на оперативність контролю та ускладнює взаємодію між контролюючими органами України та країн ЄС. Таким чином, неврегульованість питання електронного обміну даними про час роботи водіїв між Україною та державами Європейського Союзу свідчить про наявність прогалин у вітчизняному правовому забезпеченні міжнародних автомобільних перевезень. Усунення зазначених недоліків потребує подальшого нормативного-правового врегулювання шляхом розробки відповідних правових інструментів щодо адаптації національного законодавства до вимог транспортного законодавства ЄС та створення сумісних інформаційно-телекомунікаційних систем. Реалізація таких заходів сприятиме підвищенню рівня безпеки дорожнього руху, зменшенню адміністративного навантаження на перевізників та забезпеченню ефективної інтеграції України до єдиного транспортного простору Європейського Союзу. При порівнянні європейського та українського законодавства у сфері автомобільного транспорту, можемо констатувати наявність спільних засад таких як: орієнтація на безпеку, дотримання трудових норм і технічну справність транспортних засобів. Однак, на відміну від ЄС, в Україні ще не створено єдиної цифрової системи контролю за робочим часом водіїв та не забезпечено належного рівня соціального захисту працівників галузі. Слід відзначити, що Європейська система має низку переваг: уніфікованість правил у всіх державах-членах, автоматизований облік даних, чітку систему відповідальності перевізників. Україна зараз перебуває на етапі формування інтегрованої системи державного контролю та запровадження єдиних стандартів, а основні відмінності полягають у рівні цифровізації, обсягах адміністративного контролю та прозорості ліцензування.

Висновки. Європейське законодавство у сфері автомобільного транспорту характеризується високим рівнем уніфікації, жорстким контролем та пріоритетом безпеки й екологічності. Українське законодавство загалом відповідає основним принципам Європейського Союзу, однак потребує подальшої гармонізації, посилення контролю та цифровізації, що є особливо актуальним у контексті євроінтеграційних процесів. Правове регулювання організації роботи автомобільного транспорту в ЄС має комплексний характер і ґрунтується на принципах безпеки, соціальної справедливості та рівної конкуренції. В Україні правове регулювання цієї сфери проходить етап модернізації, орієнтуючись на європейські стандарти. Для ефективної гармонізації необхідно не лише приймати відповідні нормативні акти, але й забезпечити їх реальне виконання шляхом запровадження ефективних механізмів цифровізації контролю, розвитку інфраструктури та підвищення правової культури учасників ринку. Впровадження запропонованих рекомендацій сприятиме підвищенню безпеки перевезень, поліпшенню умов праці водіїв і зміцненню позицій України на європейському транспортному ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Regulation (EC) No 1071/2009 of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 establishing common rules concerning the conditions to be complied with to pursue the occupation of road transport operator and repealing Council Directive 96/26/EC. *Official Journal of the European Union.* 2009. L 300. P. 51–71. URL: https://insat.org.ua/files/nav/law/3/reg_1071-2009_uk.pdf (дата звернення: 25.02.2026).
2. United Nations. (2024). Agreement concerning the International Carriage of Dangerous Goods by Road (ADR): Applicable as from 1 January 2025. United Nations Publications. URL: https://unece.org/adr-2025-files (дата звернення 25.02.2026).
3. Про дорожній рух: Закон України від 30 червня 1993 року № 3353-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text (дата звернення 25.02.2026).

4. Regulation (EC) No 561/2006 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2006 on the harmonisation of certain social legislation relating to road transport and amending Council Regulations (EEC) No 3820/85 and (EC) No 2135/98 and repealing Council Regulation (EEC) No 3820/85. *Official Journal of the European Union*. 2006. L 102. P. 1–14. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32006R0561 (дата звернення 25.02.2026).
5. Regulation (EU) No 165/2014 of the European Parliament and of the Council of 4 February 2014 on tachographs in road transport, repealing Council Regulation (EEC) No 3821/85 on recording equipment in road transport and amending Regulation (EC) No 561/2006. *Official Journal of the European Union*. 2014. L 60. P. 1–33. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/165/oj/eng (дата звернення 25.02.2026).
6. Mobility Package I, II, III. Official Journal of the European Union. 2017–2020. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2020_252_R_0001 (дата звернення 25.02.2026).
7. Про автомобільний транспорт: Закон України від 05 квітня 2001 року № 2344-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text (дата звернення 25.02.2026).
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародна угода від 27 червня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 25.02.2026).
9. Європейська угода щодо роботи екіпажів транспортних засобів, які виконують міжнародні автомобільні перевезення (AETR): від 1 лип. 1970 р. (з поправками). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_016 (дата звернення: 25.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Гаруст Ю.В., Бугіль В.П., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.97
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.43

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ

Герич А.Й.,
кандидат юридичних наук, доцент,
юридичний факультет,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0000-9600-0125

Герич А.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0002-2574-5271

Герич А.Й., Герич А.В. Адміністративно-правові засади діяльності нотаріату в Україні.
Статтю присвячено дослідженню окремих адміністративно-правових засад організації та діяльності нотаріату в Україні. Визначено місце нотаріату в системі публічного адміністрування, охарактеризовано його подвійну правову природу: з одного боку, нотаріус є носієм делегованих державою владних повноважень, а з іншого – виступає самостійним суб'єктом надання публічних послуг у сфері посвідчення прав та юридично значимих фактів. Виявлено, що адміністративно-правове регулювання нотаріальної діяльності охоплює широке коло відносин: від встановлення кваліфікаційних вимог до нотаріуса та порядку набуття права на заняття нотаріальною діяльністю до здійснення державного контролю за дотриманням нотаріального законодавства та застосування заходів дисциплінарного і адміністративного впливу. Досліджено принципи адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності, зокрема принципи законності, публічності, незалежності, таємниці нотаріальних дій, превентивного характеру нотаріату. Проаналізовано адміністративно-правовий статус Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату та Нотаріальної палати України як органів публічного адміністрування у досліджуваній сфері. Розглянуто питання юридичної відповідальності нотаріуса в адміністративно-правовому вимірі, зокрема адміністративну та дисциплінарну відповідальність. Окрему увагу приділено аналізу тенденцій цифровізації нотаріату в умовах воєнного стану та у контексті євроінтеграційних процесів. Обґрунтовано необхідність удосконалення адміністративно-правового механізму регулювання нотаріальної діяльності з урахуванням досвіду латинського нотаріату та держав-членів Ради Європи. Зроблено висновок, що ефективне адміністративно-правове забезпечення нотаріату є необхідною умовою реалізації конституційного права громадян на правову допомогу та забезпечення стабільності цивільного обороту.

Ключові слова: нотаріат, адміністративно-правове регулювання, публічне адміністрування, адміністративно-правовий статус нотаріуса, державний контроль, цифровізація нотаріату, юридична відповідальність.

Gerych A.Y., Gerych A.V. Administrative and legal foundations of notarial activity in Ukraine.
The article is devoted to a comprehensive study of the administrative and legal foundations of the organization and activity of notaries in Ukraine. The place of notaries in the system of public administration is determined, and its dual legal nature is characterized: on the one hand, a notary is a bearer of public authority delegated by the state, and on the other, acts as an independent entity providing public services in the area of certifying rights and legally significant facts. It is established that the administrative and legal regulation of notarial activity encompasses a wide range of relations: from setting qualification requirements for notaries and the procedure for obtaining the right to engage in notarial activity, to exercising state control over compliance with notarial legislation and applying disciplinary and administrative measures. The principles of administrative and legal regulation of notarial activity are investigated, in particular the principles of legality, publicity, independence, secrecy of notarial acts, and the preventive nature of notaries. The administrative and legal status of the Higher Qualification Commission of Notaries and

the Notarial Chamber of Ukraine as public administration bodies in the field under study is analyzed. Issues of legal liability of a notary in the administrative and legal dimension are examined, including administrative and disciplinary liability. Special attention is paid to analyzing the trends of digitization of notaries under martial law and in the context of European integration processes. The necessity of improving the administrative and legal mechanism for regulating notarial activity is substantiated, taking into account the experience of Latin notaries and Council of Europe member states. It is concluded that effective administrative and legal support for notaries is a necessary condition for exercising citizens' constitutional right to legal assistance and ensuring the stability of civil turnover.

Key words: notary, administrative and legal regulation, public administration, administrative and legal status of a notary, state control, digitization of notary, legal liability.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Нотаріат є одним із найбільш усталених правових інститутів, що забезпечує охорону прав фізичних та юридичних осіб шляхом посвідчення юридично значимих фактів і правочинів. Разом з тим в умовах активних державно-управлінських реформ, цифровізації публічних послуг та євроінтеграційних перетворень адміністративно-правові засади організації та функціонування нотаріату набувають нового змістовного наповнення. Питання про публічно-правову природу нотаріальної діяльності, межі державного контролю за нею та оптимізацію адміністративно-правового статусу нотаріуса залишаються дискусійними і потребують комплексного наукового осмислення.

Метою статті є дослідження деяких аспектів адміністративно-правових засад організації і функціонування нотаріату в Україні, визначення їх змісту та структури, аналіз сучасного стану і перспектив розвитку адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженням адміністративно-правових аспектів нотаріату займалися такі вчені, як К. Ф. Білько, який у своїй дисертаційній роботі комплексно дослідив адміністративно-правове забезпечення організації та діяльності нотаріату в Україні [1]; М.О. Мироненко, що аналізував напрями вдосконалення адміністративно-правового статусу нотаріуса в контексті медіаційних повноважень [2]; В.М. Кондратенко, який здійснив порівняльно-правовий аналіз адміністративно-правового регулювання нотаріату в зарубіжних країнах [3]. Питання принципів адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності розкрито в публікації П.С.Лютікова [4]. Публічно-правовий статус нотаріуса та його місце в системі суб'єктів владних повноважень досліджено, зокрема, у роботі С.А.Марищук [5]. Юридична відповідальність нотаріуса у різних галузевих вимірах, зокрема адміністративному та кримінальному, висвітлена у кількох окремих наукових статтях [6; 7; 8; 9]. Проблематиці державного контролю за нотаріальною діяльністю присвячено публікацію у А.Г.Серветника [10]. Адміністративно-правові засади обмеження нотаріальних процедур в умовах воєнного стану розглядалися І. Войташеком [11]. Адміністративно-правовий статус Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату досліджено в роботі, опублікованій С.С. Розсохою [12]. Загальнотеоретичні засади нотаріату, включаючи його принципи та функції, викладено у підручнику М.С. Долинської [13] та навчально-методичних матеріалах [14].

Виклад матеріалу дослідження. Насамперед відзначимо, нотаріат України є специфічним правовим інститутом, що поєднує ознаки державного і приватного права, перебуваючи на межі публічно-правового та приватноправового регулювання. Відповідно до статті 1 Закону України «Про нотаріат» [15], нотаріат – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії з метою надання їм юридичної вірогідності.

У юридичній доктрині питання про галузеву належність норм, що регулюють діяльність нотаріату, залишається дискусійним. Як зазначено у навчально-методичних матеріалах [14], частина науковців відносить нотаріально-процесуальні норми до підгалузі цивільно-процесуального права, тоді як інші стверджують про їх належність до адміністративного законодавства. На нашу думку, нотаріат не може бути беззастережно зарахований до суто адміністративних органів, проте адміністративно-правові засади є визначальними для розуміння організаційної сторони нотаріальної діяльності, порядку набуття і припинення статусу нотаріуса, здійснення державного контролю та притягнення нотаріуса до відповідальності.

Дослідники, аналізуючи публічно-правовий статус нотаріуса [5], виокремлюють такі ключові ознаки, що свідчать про публічний характер нотаріальної діяльності: здійснення професійної

діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; наявність публічних обов'язків щодо посвідчення прав; реалізація делегованих державою владних повноважень, що робить нотаріуса суб'єктом владних повноважень у розумінні Кодексу адміністративного судочинства України; заснованість принципу публічності нотаріальної діяльності на делегуванні державою окремих функцій нотаріусам; забезпечення нотаріусами реалізації публічного інтересу [5, с. 690].

У підручнику М. С. Долинської наголошується, що нотаріат є з'єднувальною ланкою між громадянами щодо їх ставлення до цивільних прав [13, с. 4], що підкреслює його роль у забезпеченні стабільності правового обороту. Водночас автор підручника акцентує на тому, що правове регулювання нотаріальної діяльності є державно-владним впливом на нотаріальні суспільні відносини за допомогою правових засобів з метою їх впорядкування та охорони [13, с. 154].

Без сумніву, саме принципи адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності є фундаментом організаційного та функціонального устрою нотаріату. У сучасній науковій літературі ці принципи характеризуються як вихідні, фундаментальні ідеї, що концентрують у собі досягнення науки та практики, втілюють інтереси суспільства та громадянина, виконують функцію загальнонормативного орієнтиру під час здійснення цілеспрямованого впливу норм адміністративного права на суспільні відносини у сфері нотаріальної діяльності [4].

Так, зокреа, до загальних принципів, що пронизують адміністративно-правове регулювання нотаріату, належать: принцип верховенства права, принцип законності, принцип рівності учасників нотаріальних відносин, принцип справедливості. Поряд з ними виокремлюють спеціальні принципи, властиві саме нотаріальній діяльності: принцип публічності, принцип незалежності нотаріуса, принцип нотаріальної таємниці, принцип превентивного (охоронного) характеру нотаріату, принцип безстороннього ставлення до учасників нотаріального провадження.

Принцип публічності є системоутворюючим для розуміння адміністративно-правової природи нотаріату. Він означає, що нотаріальна діяльність здійснюється в інтересах суспільства, держави та окремих осіб, а повноваження нотаріуса делегуються державою і реалізуються від її імені. Саме цим зумовлено право органів юстиції здійснювати перевірки нотаріальної діяльності, встановлення кваліфікаційних вимог до нотаріусів, обов'язковість державної реєстрації нотаріальної діяльності.

Принцип нотаріальної таємниці передбачає обов'язок нотаріуса зберігати у таємниці відомості, отримані у зв'язку із вчиненням нотаріальних дій. Порушення цього принципу тягне за собою юридичну відповідальність, включаючи адміністративну та кримінальну. Так, зокрема, дослідники, що аналізували відповідальність нотаріуса за порушення нотаріальної таємниці, підкреслюють, відповідно до чинного законодавства нотаріус повинен нести юридичну відповідальність у всіх її видах за порушення цього принципу [9, с. 265].

Принцип незалежності нотаріуса означає, що при вчиненні нотаріальних дій нотаріус підкоряється виключно закону і не може зазнавати стороннього впливу. Водночас цей принцип не виключає підконтрольності нотаріуса органам управління нотаріатом в організаційному аспекті. На наш погляд, поєднання незалежності при вчиненні нотаріальних дій і підконтрольності в організаційно-управлінській сфері є сутнісною ознакою адміністративно-правового становища нотаріуса.

В свою чергу, аналіз принципів дозволяє констатувати, що адміністративно-правове регулювання нотаріальної діяльності базується на збалансованому поєднанні публічних та приватних інтересів, що виявляється у системі принципів, яка визначає одночасно незалежність нотаріуса та його підконтрольність державі.

В контексті тематики нашого дослідження не можемо залишити поза увагою і адміністративно-правовий статус органів управління нотаріатом. Власне адміністративно-правовий статус органів управління нотаріатом характеризується через сукупність цільових, організаційних, структурних та функціональних елементів. До суб'єктів публічного адміністрування у сфері нотаріату можна віднести: Міністерство юстиції України та його територіальні органи; Вища кваліфікаційна комісія нотаріату (ВККН); Нотаріальна палата України.

Насамперед, Вища кваліфікаційна комісія нотаріату є ключовим органом у системі адміністрування нотаріальної діяльності. У дослідженні, присвяченому її адміністративно-правовому статусу [12], зазначається, що ВККН має дуалістичну природу та підкоряється національному законодавству, особливо адміністративно-правовим нормам; вона відіграє ключову роль у системі українського нотаріату, а її адміністративно-правовий статус визначається метою, завданнями,

функціями, повноваженнями, юридичною відповідальністю та гарантіями діяльності [12, с. 38]. До компетенції ВККН належать: проведення кваліфікаційних іспитів, ухвалення рішень про видачу свідоцтв про право на заняття нотаріальною діяльністю, розгляд питань про анулювання таких свідоцтв.

Поряд із ВККН важливу роль відіграє Нотаріальна палата України як орган професійного самоврядування нотаріусів. Відповідно до статті 16 Закону України «Про нотаріат» [15], професійне самоврядування нотаріусів здійснюється Нотаріальною палатою, яка в межах наданих повноважень уповноважена направляти подання до ВККН про анулювання свідоцтв за порушення правил професійної етики.

Міністерство юстиції України здійснює загальне державне регулювання нотаріальної діяльності, а його територіальні органи − безпосередній нагляд і контроль за діяльністю нотаріусів у відповідних регіонах. Зокрема, стаття 33 Закону України «Про нотаріат» [15] передбачає право органів юстиції здійснювати перевірки організації нотаріальної діяльності приватного нотаріуса, дотримання ним порядку вчинення нотаріальних дій та правил нотаріального діловодства.

Як бачимо, система органів управління нотаріатом в Україні побудована за принципом поєднання державного регулювання та професійного самоврядування, що є характерним для латинського нотаріату. Разом з тим ефективність цієї системи залежить від чіткого розмежування повноважень між її суб'єктами та наявності дієвих механізмів взаємодії між ними.

Відзначимо також, адміністративно-правовий статус нотаріуса є одним із центральних понять у системі адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності. Він визначається через сукупність прав, обов'язків, гарантій та відповідальності нотаріуса, встановлених нормами адміністративного права.

До кваліфікаційних вимог адміністративно-правового характеру, що висуваються до кандидатів на посаду нотаріуса, належать: наявність ступеня вищої юридичної освіти не нижче магістра; стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з яких не менш як три роки – помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори; успішне складання кваліфікаційного іспиту; отримання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю [15, ст. 3]. Власне саме ці вимоги мають яскраво виражений адміністративно-правовий характер, оскільки їх встановлення та перевірка є прерогативою органів публічного адміністрування.

У контексті адміністративно-правового статусу нотаріуса важливим є питання про обсяг медіаційних повноважень. М. О. Мироненко, досліджуючи напрями вдосконалення адміністративно-правового статусу нотаріуса, який здійснює медіацію, обґрунтовує необхідність чіткого нормативного закріплення процедури медіації у нотаріальній практиці та визначення меж адміністративно-правового впливу на ці відносини [2, с. 100]. Це свідчить про розширення функціонального наповнення адміністративно-правового статусу нотаріуса у контексті реформування системи альтернативного вирішення спорів.

Порівняльно-правовий аналіз адміністративно-правового регулювання нотаріату в зарубіжних країнах, здійснений В. М. Кондратенком, засвідчив, що попри відмінності між латинським і англосаксонським типами нотаріату, у більшості правових систем адміністративно-правовий статус нотаріуса характеризується поєднанням функціональної незалежності та організаційної підзвітності органам державної влади [3]. Висновок про необхідність урахування міжнародного досвіду при формуванні адміністративно-правового статусу нотаріуса в Україні видається нам цілком слушним та науково обґрунтованим.

Державний контроль є однією з ключових форм адміністративно-правового впливу на нотаріальну діяльність. Як зазначається у дослідженні, присвяченому вдосконаленню взаємодії суб'єктів контролю за нотаріальною діяльністю [10], підконтрольність нотаріату виражається в системі перевірок, що здійснюються відповідними управліннями юстиції, та звітуванні за результатами своєї діяльності [10, с. 170]. Разом з тим автор цього дослідження констатує, що механізм контролю потребує вдосконалення в частині чіткого розмежування повноважень між суб'єктами контролю та уникнення дублювання їх функцій.

У системі юридичної відповідальності нотаріуса адміністративна та дисциплінарна відповідальність відіграють особливу роль. Аналіз наукової літератури [6; 7; 8] дозволяє виокремити такі характеристики адміністративної відповідальності нотаріуса: вона настає за конкретні склади правопорушень, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення (зокрема, за незаконне використання інсайдерської інформації – ст. 163-9 КУпАП); специфіка цього

виду відповідальності полягає в тому, що вона не ставить завдання поновлення порушених прав та компенсації матеріальних збитків, а виконує переважно охоронну та превентивну функції [6].

Дисциплінарна відповідальність нотаріуса реалізується через систему заходів стягнення, до яких відносяться: зауваження, попередження, направлення Нотаріальною палатою подання на розгляд ВККН про анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю. Як зазначено у дослідженні, присвяченому дисциплінарній відповідальності нотаріуса [8], приватний нотаріус притягується до відповідальності головним чином через систему перевірок органів юстиції та звернення клієнтів, що свідчить про недостатню ефективність механізму дисциплінарного провадження [8, с. 668].

Важливим є питання відмежування адміністративної та цивільно-правової відповідальності нотаріуса. Аналіз статей 21 та 27 Закону України «Про нотаріат» [15] свідчить, що ці норми регулюють переважно майнову (цивільно-правову) відповідальність – відшкодування шкоди, заподіяної незаконними або недбалими діями нотаріуса. Разом з тим адміністративна відповідальність нотаріуса є окремим, самостійним видом відповідальності, що має власні підстави та процедуру застосування.

Стрімкі трансформації публічного управління, зумовлені як глобальними процесами цифровізації державних інституцій, так і надзвичайними умовами воєнного стану в Україні, поставили перед нотаріатом принципово нові виклики організаційного та нормативно-правового характеру. Якщо в мирний час цифровізація нотаріальної діяльності розглядалася переважно крізь призму підвищення ефективності надання публічних послуг та наближення до стандартів електронного урядування держав-членів ЄС, то з початком повномасштабного збройного вторгнення ця проблематика набула додаткового виміру: забезпечення безперервності нотаріальної діяльності в умовах руйнування інфраструктури, вимушеного переміщення населення та запровадження правового режиму воєнного стану. Відтак адміністративно-правове регулювання нотаріату опинилося перед необхідністю одночасного вирішення двох взаємопов'язаних завдань – адаптації нотаріальних процедур до екстраординарних умов та збереження поступального руху до цифрової трансформації галузі як невід'ємної складової євроінтеграційного курсу України.

Цифровізація нотаріату є одним із найактуальніших викликів для адміністративно-правового регулювання цієї сфери. У дослідженні адміністративно-правових засад обмеження та спрощення нотаріальних процедур в умовах воєнного стану [11] наголошується, що адміністративно-правові засади відіграють суттєву роль у забезпеченні безперервності правового обігу та захисту прав громадян; у період збройного конфлікту доступ до нотаріальних послуг може бути ускладнений через обмеження пересування, знищення інфраструктури або неможливість фізичного відвідування нотаріальних установ [11, с. 14].

У відповідь на ці виклики держава запровадила низку адміністративно-правових механізмів адаптації нотаріальної діяльності до умов воєнного стану: тимчасове розширення кола осіб, уповноважених вчиняти нотаріальні дії; спрощення процедур посвідчення окремих категорій правочинів; запровадження дистанційного нотаріального посвідчення. Власне саме ці заходи є свідченням гнучкості адміністративно-правового механізму регулювання нотаріату та його здатності до адаптації в екстраординарних умовах.

Паралельно із заходами воєнного часу реалізується масштабний проект цифровізації нотаріату – запровадження системи е-Нотаріат. Система передбачає три ключові компоненти: електронне робоче місце нотаріуса, електронний архів та електронний реєстр нотаріальних дій. У листопаді 2022 року Міністерство юстиції анонсувало перший етап е-Нотаріату – запровадження нотаріальних документів із QR-кодом[1], автентичність яких може бути перевірена через застосунок Дія.

З адміністративно-правової точки зору цифровізація нотаріату потребує вирішення низки принципових питань: забезпечення юридичної рівнозначності електронних та паперових нотаріальних документів; встановлення адміністративно-правових вимог до захисту персональних даних у системі е-Нотаріат; визначення порядку адміністративного оскарження дій нотаріуса,

[1] Для формування нотаріального документа з QR-кодом нотаріус завантажує електронний проект нотаріального документа та вносить до Системи е-нотаріату таку інформацію, зокрема номер, за яким нотаріальна дія зареєстрована в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій. Водночас QR-код – це графічне зображення коду, який містить унікальний номер, що присвоюється документу, завантаженому до Системи е-нотаріату, та складається з: номера, за яким нотаріальна дія зареєстрована в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій; дати вчинення нотаріальної дії; номера свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю.

вчинених в електронній формі. Вирішення цих питань є завданням наступного етапу розвитку адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна сформулювати такі висновки. Так, вважаємо, нотаріат займає особливе місце в системі публічного адміністрування України: він не є органом виконавчої влади, однак реалізує делеговані державою владні повноваження та перебуває під постійним публічним контролем. Подвійна правова природа нотаріату, поєднання ознак публічного та приватного права, обумовлює комплексний характер його адміністративно-правового регулювання і потребує системного підходу при вдосконаленні законодавства.

Принципи адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності (законності, публічності, незалежності, нотаріальної таємниці, превентивного характеру) утворюють цілісну систему, в якій кожен принцип виконує самостійну функцію, а всі разом забезпечують баланс між публічними та приватними інтересами в нотаріальній сфері. Подальше законодавче закріплення та конкретизація цих принципів сприятиме підвищенню ефективності нотаріальної діяльності.

Система органів публічного адміністрування у сфері нотаріату (Міністерство юстиції України, Вища кваліфікаційна комісія нотаріату, Нотаріальна палата України) потребує чіткого законодавчого розмежування повноважень та вдосконалення механізмів взаємодії. Зокрема, посилення інституційної спроможності ВККН є необхідною умовою забезпечення добросовісності та професійності нотаріального корпусу. Система юридичної відповідальності нотаріуса включає цивільно-правову, адміністративну, дисциплінарну та кримінальну відповідальність. У контексті адміністративно-правового регулювання доцільним є законодавче закріплення самостійних складів адміністративних правопорушень, суб'єктом яких виступає нотаріус, що дозволить підвищити ефективність охоронної та превентивної функцій адміністративної відповідальності у цій сфері.

І, нарешті, цифровізація нотаріальної діяльності та особливий режим її здійснення в умовах воєнного стану є сучасними викликами для адміністративно-правового регулювання нотаріату. Впровадження системи е-Нотаріат потребує розробки відповідного адміністративно-правового механізму, який забезпечив би юридичну вірогідність електронних нотаріальних документів, захист персональних даних та ефективний державний контроль за цифровою нотаріальною діяльністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білько К.Ф. Адміністративно-правове забезпечення організації та діяльності нотаріату в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. 206 с.
2. Мироненко М.О. Основні напрями вдосконалення адміністративно-правового статусу нотаріуса, який здійснює медіацію. Часопис Київського університету права. 2023. № 3. С. 100–104. DOI: https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2023.19.
3. Кондратенко В.М. Адміністративно-правове регулювання діяльності нотаріату в зарубіжних країнах. Наукові записки ЦДПУ. Серія: Право. 2018. URL: https://cusu.edu.ua/ua/component/content/article/586-general-information/naukovi-chasopysy-tsdpu/naukovi-chasopysy-pravo/publikatsii/8361-administratyvno-pravove-rehulyuvannya-diyalnosti-notariatu-v-zarubizhnykh-krayinakh.
4. Лютіков П.С., Кузьменко О.В., Чорна В.Г. Принципи адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності: поняття та класифікація. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2023. № 8. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-01-04.
5. Марищук С.А. Щодо питання про публічний характер правового статусу нотаріуса: нормативно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 690–693. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/170.
6. Вдовічен В.А., Вдовічена Л.І. Кримінально-правова й адміністративно-правова відповідальність нотаріуса: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Baltic Publishing, 2021. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-007-0-7. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/84/2170/4706-1.
7. Ладіна Л.С., Веселов М.Ю. Юридична відповідальність приватного нотаріуса. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2021. № 1(49). DOI: https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.1(49).233117.

8. Ладіна Л.С., Веселов М.Ю. Правові аспекти професійної відповідальності приватного нотаріуса. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 668–670. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/161. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/161.pdf.
9. Білоскурська О.В., Федорчук М. Юридична відповідальність нотаріуса за порушення нотаріальної таємниці в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Т. 2. № 77. С. 264–269. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.45.
10. Серветник А.Г. Напрями вдосконалення взаємодії суб'єктів контролю за нотаріальною діяльністю. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2026. Т. 38. № 1 (Part II). С. 169–175. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2026.1.p2.16. URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/743.
11. Войташек І. Адміністративно-правові засади обмеження та спрощення нотаріальних процедур в умовах війни. *Актуальні проблеми правознавства*. 2025. № 4. С. 14–22. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/2207.
12. Розсоха С.С. Адміністративно-правовий статус Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату в Україні. *Галицькі студії: Юридичні науки*. 2024. № 6. С. 37–42. DOI: https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2024-6-6.
13. Долинська М.С. Нотаріат: підручник. Львів: Ліга-Прес, 2018. 398 с.
14. Никифорак В.М. *Нотаріат України*: навч.-метод. посіб. Чернівці: ЧНУ, 2004. 48 с. URL: https://archer.chnu.edu.ua/handle/123456789/3007.
15. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 39. Ст. 383. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12.
16. Бєлов Д.М., Бєлова М.В., Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 78(4). Ч.2. 2023. С. 315-320. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286487.

Дата першого надходження рукопису до видання:
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Герич А.Й., Герич А.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9:340.12:342.7
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.44

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ У СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ ПРАВОВОГО ГАРАНТУВАННЯ

Гуржій А.В.,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0000-0001-5757-592X

Гуржій А.В. Еволюція концепту адміністративно-правових гарантій у сучасній науковій парадигмі правового гарантування.

У науковій статті здійснено комплексне дослідження сутності, змісту та еволюції адміністративно-правових гарантій у сучасній правовій парадигмі. Встановлено, що категорія правових гарантій, будучи міждисциплінарним утворенням, набула широкого застосування в різних галузях права, однак саме в адміністративному праві вона зазнала найбільш суттєвої трансформації. Обґрунтовано, що традиційне розуміння гарантій як допоміжних (акцесорних) засобів захисту прав і свобод людини поступово втратило свою домінуючу роль, поступившись місцем концепції гарантій як самостійного, системного та динамічного механізму забезпечення балансу приватних і публічних інтересів. Проаналізовано основні наукові підходи до розуміння правових гарантій, що сформувалися в українській юридичній науці, та доведено наявність інваріантного ядра гарантування, до якого належать системність, формальна визначеність і людиноцентризм. Водночас акцентовано увагу на галузевій диференціації гарантій, що зумовлює формування специфічних механізмів їх реалізації у сфері публічного адміністрування. Встановлено, що адміністративно-правові гарантії характеризуються процедурною спрямованістю, превентивною функцією та тісним зв'язком із діяльністю органів публічного адміністрування. Доведено, що ключовим напрямом розвитку адміністративно-правових гарантій є їх процесуалізація, внаслідок чого адміністративна процедура виступає самостійною формою гарантування прав і свобод людини у взаємовідносинах із суб'єктами владних повноважень. Обґрунтовано, що сучасна модель адміністративно-правового гарантування виходить за межі виключно захисної функції та охоплює забезпечення ефективного функціонування державних і недержавних інституцій, а також стабільності правових процесів і станів. Особливу увагу приділено впливу сучасних викликів, зокрема умов воєнного стану, цифрової трансформації та євроінтеграційних процесів, на зміну архітектоніки адміністративно-правових гарантій. Встановлено, що ці чинники зумовлюють формування нової наукової парадигми гарантування, заснованої на принципах адаптивності, інституційної стійкості та людиноцентризму. Доведено, що в умовах трансформації держави адміністративно-правові гарантії набувають ознак комплексності та універсальності, забезпечуючи не лише захист прав, а й ефективну реалізацію публічного управління як сервісної функції держави. Зроблено висновок, що еволюція адміністративно-правових гарантій відображає загальну тенденцію переходу від статичної нормативної моделі до динамічної процесуальної системи, орієнтованої на досягнення реального балансу інтересів у суспільстві та забезпечення сталого розвитку правової держави.

Ключові слова: адміністративна процедура, адміністративно-правові гарантії, гарантування, людиноцентризм, публічне адміністрування, правова держава, правові гарантії, сервісна держава, трансформація гарантій.

Gurzhii A.V. Evolution of the administrative and legal guarantees concept within the modern scientific paradigm of legal guaranteeing.

This scientific article provides a comprehensive study of the essence, content, and evolution of administrative and legal guarantees within the modern legal paradigm. It is established that the category of legal guarantees, being an interdisciplinary construct, has gained widespread application across various branches of law; however, it has undergone the most significant transformation specifically within

administrative law. The study substantiates that the traditional understanding of guarantees as auxiliary (accessory) instruments for the protection of human rights and freedoms has gradually lost its dominant role, giving way to the concept of guarantees as an independent, systemic, and dynamic mechanism for ensuring the balance between private and public interests. The article analyzes the primary scientific approaches to understanding legal guarantees formed within Ukrainian legal scholarship and proves the existence of an «invariant core» of guaranteeing, which includes consistency, formal certainty, and anthropocentrism (human-centeredness). Simultaneously, emphasis is placed on the sectoral differentiation of guarantees, which leads to the formation of specific implementation mechanisms within the sphere of public administration. It is established that administrative and legal guarantees are characterized by procedural orientation, a preventive function, and a close connection with the activities of public administration bodies. It is proven that the key direction for the development of administrative and legal guarantees is their «proceduralization», whereby the administrative procedure serves as an independent form of guaranteeing human rights and freedoms in relations with subjects of delegated powers. The author substantiates that the modern model of administrative and legal guaranteeing extends beyond an exclusively protective function to encompass the effective functioning of state and non-state institutions, as well as the stability of legal processes and states. Special attention is paid to the impact of contemporary challenges – including martial law conditions, digital transformation, and European integration processes – on the changing architecture of administrative and legal guarantees. It is established that these factors necessitate the formation of a new scientific paradigm of guaranteeing based on the principles of adaptability, institutional resilience, and anthropocentrism. The study demonstrates that amidst state transformation, administrative and legal guarantees acquire features of complexity and universality, ensuring not only the protection of rights but also the effective implementation of public administration as a service function of the state. It is concluded that the evolution of administrative and legal guarantees reflects a general trend of transition from a static normative model to a dynamic procedural system oriented toward achieving a genuine balance of interests in society and ensuring the sustainable development of the rule of law.

Key words: administrative procedure, administrative and legal guarantees, guaranteeing, anthropocentrism, public administration, rule of law, legal guarantees, service state, transformation of guarantees.

Постановка проблеми. За енциклопедично-словниковим визначенням гарантія – це все те, що робить щось можливим, реальним та певним, надає упевненість у чомусь. Відповідно, в першу чергу, гарантії – це необхідні умови для нормального здійснення чогось, а також засоби, способи, які забезпечують здійснення цього «чогось» у повному обсязі. Гарантування та гарантії надійно увійшли у наукову та правову термінологію. З огляду на поточний стан наукових розробок можна констатувати, що правова наука сформувала певне уявлення про правові (юридичні) гарантії, що дозволяє свідомо та активно застосовувати цей термін не лише у навчальних та наукових джерелах у сфері юриспруденції, а й у законодавчій термінології.

Стаття 41 Хартії основних прав Європейського Союзу закріплює право на якісне (добре) адміністрування, а побудова в Україні спроможної сервісної та цифрової держави, яка забезпечує захист інтересів громадян на основі європейських стандартів та досвіду є стратегічним завданням для нашої країни. З огляду на що правові гарантії у галузі адміністративно-правового регулювання та належного врядуванн набувають особливого значення як для забезпечення та захисту основних прав і свобод людини, так і для підтримання функціонування багатьох важливих державних і суспільних інститутів.

Мета дослідження полягає в науковому обґрунтуванні нової концепції адміністративно-правових гарантій та процесу адміністративно-правового гарантування через виявлення закономірностей їх трансформації – від акцесорних інструментів захисту особи до автономного, динамічного механізму забезпечення балансу приватних і публічних інтересів у парадигмі сервісної держави.

Стан опрацювання проблематики. Вже у 2000-х роках наші співвітчизники М. Цвік та С. Погребняк слушно зауважили, що само право стає засобом забезпечення (гарантування) свободи і засобом її обмеження [1, с. 160]. Певні правові гарантії стають запорукою у суспільстві, тримаючи баланс між індивідуальними свободами та реалізацією державного впливу, мінімізуючи можливі перекоси та зловживання з обох сторін [2, с. 179]. При цьому роль та зміст правових гарантій відрізнялися на різних історичних етапах та залежали від низки політично-правових чинників. Крім

того, своя специфіка властива ролі і змісту правових гарантій також залежно від галузі та сфери правовідносин, в яких вони проявляються. Навіть для різних галузей права характерне поєднання спільних рис (інваріантного ядра) правового гарантування, наприклад, системність, формальна визначеність, людиноцентризм тощо. Варіативні особливості саме адміністративно-правових гарантій обумовлені тим правовим середовищем, в якому вони здобувають своє втілення.

За період у понад двадцять п'ять років гарантії у своїх дисертаційних дослідженнях вивчала низка українських вчених: В. Іванов (2001 р.), Е. Олефіренко (2005 р.), Б. Мартиненко (2007 р.), О. Пабат, С. Протченко та І. Сіліч (2008 р.), В. Мамочка та В. Шемчук (2009 р.), В. Чернетченко (2012 р.), Ю. Мандриченко (2020 р.), Є. Горбань, О. Маслова, В. Чорнописька та Н. Чудик (2021 р.), О. Ніцевич та М. Петричук (2024 р.), І. Маркевич (2025 р.). У зазначених розвідках категорія «гарантії» здебільшого розглядалася на другому плані, виступаючи радше супутніми або інструментальними категоріями на фоні ширших предметів дослідження, що підтверджує необхідність глибшого теоретичного осмислення концепції адміністративно-правових гарантій як цілісної, автономної системи у сучасних правовідносинах та з'ясування їх еволюції в парадигмі правових гарантій.

Виклад основного матеріалу. Протягом другої половини XX століття відбулося повільне поширення концепції правових гарантій у всі галузі права, де кожна сфера висувала специфічні вимоги до інструментарію. Така експансія терміну «гарантії» залишилася характерною і для подальшого самостійного розвитку української правової науки, накопичуючи «критичну масу» наукових здобутків з цього питання, далеко не завжди узгоджених між собою. Юридичні гарантії прав людини є достатньо складним об'єктом наукового пошуку. Як наголошує В. Новіцький, – «це не цілісний об'єкт дослідження певної галузі права, а міждисциплінарне утворення, яке тісно не прив'язане до конкретного юридико-дисциплінарного напряму» [3, с. 18]. Галузева диференціація, де кожна сфера права висуває власні вимоги до родової належності гарантій з одного боку стає компромісом між широким застосуванням цього терміну (але з набором власних галузевих особливостей та змістовним наповненням самого механізму гарантування), з іншого – здатна призвести до фрагментарності наукового знання, внаслідок чого інститут правових гарантій ризикує втратити свою системну єдність, перетворившись на конгломерат розрізнених галузевих підходів без спільного доктринального фундаменту. Утримання внутрішнього балансу між різними напрямками правових досліджень стає одним із завдань правової науки.

У наукових здобутках простежується низка спільних й для інших галузей права закономірностей. Проблеми балансування між обов'язком держави гарантувати права і свободи та реалізацією державного впливу (що простежується у публікаціях фахівців-науковців з теорії держави та права, конституційного права: М. Цвіка та С. Погребняка, П. Рабіновича, М. Козюбри, Е. Регушевського, В. Новіцького) мають загальні витоки, але в наукових роботах вчених-адміністративістів здобувають певної специфіки, властивої для адміністративно-правових відносин. Еволюція уявлень про цей вид правових гарантії демонструє перехід від вузького розуміння даної категорії як засобів захисту прав громадян від держави (Б. Мартиненко, І. Сіліч) до широкого розуміння як системного механізму забезпечення балансу приватних та публічних інтересів у межах «сервісної» держави (І. Маркевич, В. Чорнописька). На думку Б. Мартиненка тільки за допомогою правових гарантій права і свободи людини набувають реального змісту та можливостей реалізації [4, с. 3]. І. Сіліч у 2008 році наголошував на недостатності правової захищеності громадян в їх взаємовідносинах з органами держави. Розв'язання цієї проблеми автор пов'язував з подальшим удосконаленням системи юридичних гарантій забезпечення прав і свобод людини та громадянина в їх відносинах з органами держави [5, с. 3]. Натомість подальші дослідження демонструють розширене уявлення про роль та властивості адміністративно-правових гарантій у взаємовідносинах з органами публічного адміністрування. Так, І. Маркевич серед юридичних гарантій законності дозвільної діяльності виділяє «гарантії реалізації» та «гарантії захисту», – останні, за його твердженням, допомагають фізичним особам належним чином захищати свої права та інтереси у сфері дозвільної діяльності [6, с. 189-190]. В. Чорнописька серед ознак адміністративно-правових гарантій діяльності релігійних організацій з одного боку виділяє спрямованість на реалізацію адміністративно-правових можливостей цих організацій у сфері публічного управління та отримання адміністративно-правових послуг, а з іншого – формування на засадах законності заборони заподіяння шкоди правам та законним інтересам осіб, що не належать до них та інтересам населення загалом, а також державі [7, с. 385-386].

На початковому етапі гарантії розглядалися переважно як «умови та засоби», що забезпечують реальний вплив на державне управління. Так Е. Олефіренко зміст адміністративно-правових гарантій полягає в ефективному практичному здійсненні органами державного управління юридичних обов'язків з приводу втілення в життя прав і свобод громадян [8, с. 191]. Поступово фокус у реалізації «практично всіх передбачених у Конституції України прав і свобод людини та громадянина» зміщується на відповідні правові механізми, провідне місце серед яких посідають адміністративно-процесуальні норми.

О. Пабат наголошує, що «серед великої кількості нерозв'язаних проблем особливе місце посідають проблеми гарантування прав та свобод громадян і окремо – реалізації їх гарантій». У своїй науковій роботі він намагався довести, що сучасний етап розвитку правової держави вимагає відмови від абстрактного розуміння гарантій на користь їх процесуалізації, оскільки саме юридичний процес перетворює декларативне право на реальну можливість особи захистити свої інтереси перед суб'єктом владних повноважень» [9, с. 4]. Автор підкреслює, що адміністративно-правові гарантії з одного боку виступають механізмом забезпечення необхідного порядку здійснення всіх основних прав і свобод громадян у їх взаємовідносинах з адміністративними органами, з іншого – забезпечують динаміку адміністративного процесу відносно реалізації прав та свобод людини [9, с. 72; 9, 173]. Слід констатувати, що таким чином О. Пабат поглибив розуміння реального впливу нормативного закріплення гарантій на публічне адміністрування (державного управління), виокремивши адміністративну процедуру як самостійну гарантію цього процесу.

Трансформація ролі гарантій як самостійного охоронно-захисного механізму правових можливостей та забезпечення справедливості (у кримінально-процесуальних дослідженнях про це згадувалося у роботах В. Тертишника, А. Падалки Ж. Удовенко) в контексті адміністративно-правових гарантій здобуло подальшого розвитку у дисертації В. Чорнописької, яка розглядала їх (такі гарантії) як сукупність інструментів, чинників, процедур, які дають змогу втілитися на практиці прагненням та законним інтересам недержавних суб'єктів (релігійних організацій), відновити правові можливості, що були порушені, притягнути винних до адміністративної відповідальності [10, с. 386].

Починаючи від кінця 2000-х років, вчені-адміністративісти почали розглядати гарантії як інструмент забезпечення функціонування державних та недержавних інституцій: Ю. Мандриченко та М. Петричук (органів фінансового контролю), О. Маслова (незалежності прокурора), О. Ніцевич (професійної діяльності журналістів), В. Чорнописька (діяльності релігійних організацій); а також життєздатності цілих правових інститутів: В. Мамочка (місцевого самоврядування), В. Чернетченко (формування дохідної частини бюджетів та державних цільових фондів), Н. Чудик (виборчого процесу), І. Маркевич (дозвільної діяльності) тощо.

Порівняно з іншими галузями, в адміністративно-правових дослідженнях гарантії розуміються не просто як «захист», а як «забезпечення діяльності». Так, В. Мамочка наголошує, що для забезпечення самостійності місцевого самоврядування, ефективності його діяльності в частині розв'язання завдань місцевого значення держава зобов'язана створити певні умови, гарантії [11, с. 4]. М. Петричук гарантії законності в діяльності органів державного фінансового контролю визначає як способи, які забезпечують у цій сфері діяльності чітке дотримання, застосування законодавства, виконання обов'язків усіма учасниками адміністративних правовідносин [12, с. 160-161].

Враховуючи основне завдання нашого дослідження, цікавим для аналізу генезису наукової парадигми правових гарантій видається дисертація О. Ніцевич. Гарантії у цій науковій роботі розглядаються подвійно: по-перше, з позиції професійного журналіста як правосуб'єктної особи, яка наділена можливістю безперешкодної реалізації своїх прав та свобод; по-друге, з позиції держави та її уповноважених органів як відповідальних суб'єктів за можливість реалізації професійним журналістом своєї функціональної діяльності [13, с. 55]. Змістом означених гарантій, на думку вченої, є сукупність наявних в державі інструментів та заходів їхньої реалізації, що забезпечують з одного боку – дотримання основних прав і свобод людини і громадянина, природа яких надавати найвищий захист журналістам, які висвітлюють точну та достовірну інформацію відповідно до стандартів професії, а з іншого боку – визнання і захист прав та інтересів професійних журналістів у процесі реалізації ними їх соціальної функції [13, с. 70].

Крім того в адміністративному праві, на відміну від кримінального процесуального, де гарантії часто мають юрисдикційний характер (зокрема зорієнтовані на судовий захист), домінують превентивні та регулятивні гарантії.

В умовах війни та повоєнної трансформації проблематика забезпечення дотримання соціально-економічних прав людини, а також діяльності всіх державних і недержавних інституцій набуває ознак комплексності та справляє наскрізний вплив на різні сектори правового регулювання. Своєю чергою це вносить корективи у теоретичне сприйняття правових гарантій у всіх сферах права, зокрема й адміністративного та їх практичне втілення. Автори колективної монографії за загальною редакцією В. Устименка аргументовано заявляють, що реалізація гарантій прав людини та громадянина, визначених в українському законодавстві, можлива за умови економічної спроможності нашої країни забезпечити реальне, а не формальне, їх дотримання. Саме права і законні інтереси людини мають бути покладені в основу формування і реалізації державної політики України в умовах війни та на період повоєнного відновлення. Автори так само продовжують наполягати на домінуванні людиноцентричного підходу в удосконаленні національного законодавства, а відповідно і трансформації гарантування забезпечення і захисту приватних і публічних інтересів. Відзначається, що сьогодні еволюція адміністративно-правового гарантування в Україні відбувається під впливом європейських стандартів і міжнародного співробітництва в різних сферах з іншими демократичними державами-партнерами. Обґрунтовується необхідність здійснення комплексного аналізу та перегляду національних (державних) концепцій і програм, інших нормативно-правових документів стратегічного значення крізь призму забезпечення ними цілісного узгодженого підходу до забезпечення гарантій дотримання соціально-економічних та екологічних прав людини з урахуванням поточного стану суспільних відносин у період воєнного стану і потреб повоєнного людиноцентричного економічного і соціального розвитку нашої держави [14, с. 328-329].

Сучасні виклики, що постають під впливом внутрішньодержавних і глобальних трансформацій у соціальній, економічній, політичній та технологічній сферах, актуалізують перегляд класичних підходів у теорії гарантування та стимулюють пошук шляхів розв'язання нових наукових проблем. До таких негативних викликів, актуальних для України сьогодні можна віднести: обмеження в умовах триваючого режиму воєнного стану закріплених Європейською конвенцією прав людини; масштабна зовнішня міграція та демографічне старіння; окупація ворогом значних українських територій; забезпечення потреб, прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; проведення загальної мобілізації; знищення ворогом багатьох важливих об'єктів економіки і критичної інфраструктури тощо. До позитивних викликів варто віднести: цифрову трансформацію суспільних відносин та публічного управління; інтенсифікацію євроінтеграційних процесів, що зумовлює гармонізацію вітчизняних правових гарантій із європейськими стандартами; розвиток інституційної стійкості суб'єктів владних повноважень в критичних умовах; впровадження інноваційних технологій у систему забезпечення доступу до правосуддя; зростання ролі громадянського суспільства у правозастосовному процесі; еволюція механізмів міжнародного партнерства та безпекових гарантій; формування глобального інклюзивного інформаційного медіапростору та лібералізація комунікаційних процесів тощо. Окреслені тенденції детермінують фундаментальну трансформацію архітектоніки адміністративно-правового гарантування, що зумовлює формування нової наукової парадигми, заснованої на принципах інституційної стійкості, цифровізації та адаптивності правових механізмів.

Висновки. Таким чином, аналіз спільного наукового доробку у галузі права дозволяє зробити висновок про зміну вектору розуміння адміністративно-правових гарантій від статичного (набір законодавчих норм) до динамічного (процесуальна діяльність органів публічного адміністрування), подібно до того, як це відбувається у деяких суміжних галузях права. Сучасна адміністративно-правова доктрина розглядає систему гарантій як комплексний механізм, що включає не лише судовий захист, а й адміністративні процедури, які властиві для органів публічного адміністрування, а також забезпечення неупередженості та незалежності діяльності певних державних та недержавних інституцій. Характерною особливістю адміністративно-правових гарантій є їх превентивна спрямованість та нерозривний зв'язок із процедурною формою реалізації владних повноважень, що забезпечує перехід від «владного втручання» до «публічного сервісу».

Вони трансформувалися від засобів захисту особи від держави до комплексного механізму забезпечення різних правових процесів та станів на засадах системності, балансу публічних і приватних інтересів у межах «сервісної держави», адаптивності до нових об'єктивних викликів. Особливістю адміністративно-правових гарантій є їх орієнтація не лише на захист, а й на забезпечення ефективного функціонування управлінських процесів через адаптування правових норм

та адміністративно-правових механізмів до динамічних позитивних і негативних змін у зовнішньому соціальному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
2. Сухонос В.В. Теорія держави і права: підручник. Суми: Університетська книга, 2014. 544 с.
3. Новіцький В.В. Юридичні гарантії прав людини: порівняльно-правовий аналіз: анотація дис. ... д-ра філософії (081- Право) / Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021. 255 с.
4. Мартиненко Б.Д. Гарантії суб'єктів провадження у справах про адміністративні проступки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2007. 16 с.
5. Сіліч І.І. Гарантії забезпечення прав і свобод громадян в адміністративному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. 21 с.
6. Маркевич І.Б. Юридичні гарантії законності дозвільної діяльності: дис. ... д-ра філос.: 081 Право / Київ. ун-т інтелектуал. власності та права. Київ, 2025. 222 с.
7. Чорнописька В.З. Адміністративно-правові гарантії діяльності релігійних організацій в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2021. 486 с.
8. Олефіренко Е.О. Адміністративно-правові гарантії реалізації прав і свобод громадян: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. акад. держ. податк. служби України. Ірпінь, 2005. 210 с.
9. Пабат О.В. Адміністративно-процесуальні гарантії прав та свобод громадян: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків: Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2008. 194 с.
10. Чорнописька В.З. Адміністративно-правові гарантії діяльності релігійних організацій в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2021. 486 с.
11. Мамочка В.В. Адміністративно-правові гарантії місцевого самоврядування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2009. 207 с.
12. Петричук М.В. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів державного фінансового контролю в Україні: дис. ... д-ра філос.: 081 Право / Держ. податк. ун-т. Ірпінь, 2024. 260 с.
13. Ніцевич О.В. Адміністративно-правові засади реалізації гарантій професійної діяльності журналістів в Україні: дис. ... д-ра філос.: 081 Право / Наук.-дослід. ін-т публ. права. Київ, 2024. 239 с.
14. Гарантії дотримання соціально-економічних та екологічних прав людини в умовах війни та повоєнної трансформації: кол. моногр. / за заг. ред. В. А. Устименка; НАН України, ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України». Київ, 2024. 404 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Гуржій А.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК: 342.922:342.951
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.45

МЕЖІ АДМІНІСТРАТИВНОГО РОЗСУДУ ПІД ЧАС ПРИТЯГНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ДО ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕДОТРИМАННЯ ЕТИЧНИХ СТАНДАРТІВ ДОБРОЧЕСНОСТІ

Добрянська Н.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук,
навчально-наукового гуманітарного інституту,
Таврійський національний університет
ім. В. І. Вернадського
ORCID: 0000-0002-6319-0409

Добрянська Н. Межі адміністративного розсуду під час притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності за недотримання етичних стандартів доброчесності.

У статті проведено комплексний науковий аналіз адміністративно-правових аспектів визначення меж адміністративного розсуду (дискреції) під час притягненні державних службовців до дисциплінарної відповідальності за порушення етичних стандартів доброчесності. Автором встановлено, що категорія «доброчесність» у сучасному законодавстві про державну службу має характер оціночного поняття, що створює значний простір для адміністративної дискреції, яка не завжди обмежена чіткими законодавчими рамками. Аргументовано, що відсутність формалізованих критеріїв недоброчесної поведінки, зокрема щодо порушення правил етичної поведінки призводить до розмивання межі між правомірним розсудом керівника та свавіллям, що безпосередньо впливає на стан захищеності суб'єктивних прав державних службовців.

У статті проведено аналіз нормативно-правових актів, що становлять правову основу дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні. Досліджено специфіку співвідношення морально-етичних норм та правових приписів, встановлено, що перетворення етичних стандартів на підставу юридичної відповідальності потребує суворого дотримання процедурних гарантій.

На основі проведеного аналізу виявлено низку системних недоліків правового регулювання, зокрема відсутність у законодавстві дефініції «меж адміністративного розсуду» та ієрархії етичних проступків залежно від ступеня їх тяжкості. Для усунення виявлених прогалин запропоновано конкретні напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання, зокрема законодавче закріплення вичерпного переліку обставин, що свідчать про порушення стандартів доброчесності, а також упровадження обов'язкової деталізації мотивів у розпорядчих документах про стягнення, де керівник має обґрунтувати, чому обраний захід впливу є пропорційним вчиненому делікту. Автором також доведено необхідність уніфікації підходів до оцінки дотримання етичних правил державного службовця під час проведення щорічного оцінювання результатів службової діяльності та в межах дисциплінарних проваджень.

Ключові слова: державний службовець, доброчесність, етичні норми, дискреційні повноваження, дисциплінарна відповідальність.

Dobrianska N. Limits of administrative discretion in bringing civil servants to disciplinary liability for failure to comply with ethical standards of integrity.

The article provides a comprehensive scientific analysis of the administrative and legal aspects of determining the limits of administrative discretion (discretion) when bringing civil servants to disciplinary liability for violating ethical standards of integrity. The author has established that the category of "integrity" in modern civil service legislation has the character of an evaluative concept, which creates significant space for administrative discretion, which is not always limited by a clear legislative framework. It is argued that the absence of formalized criteria for dishonest behavior, in particular regarding violations of the rules of ethical behavior, leads to a blurring of the line between the

legitimate discretion of the manager and arbitrariness, which directly affects the state of protection of the subjective rights of civil servants.

The article analyzes the regulatory legal acts that constitute the legal basis for disciplinary liability of civil servants in Ukraine. The specifics of the relationship between moral and ethical norms and legal regulations were studied, and it was established that the transformation of ethical standards into the basis of legal liability requires strict adherence to procedural guarantees.

Based on the analysis, a number of systemic shortcomings in legal regulation were identified, in particular, the absence in the legislation of a definition of the "limits of administrative discretion" and a hierarchy of ethical misconduct depending on their severity. To eliminate the identified gaps, specific areas of improvement of administrative and legal regulation were proposed, in particular, the legislative consolidation of an exhaustive list of circumstances indicating a violation of integrity standards, as well as the introduction of mandatory detailing of motives in administrative documents on collection, where the manager must justify why the chosen measure of influence is proportional to the committed offense. The author also proved the need to unify approaches to assessing compliance with ethical rules by a civil servant during the annual assessment of the results of his official activities and within the framework of disciplinary proceedings.

Key words: civil servant, integrity, ethical norms, discretionary powers, disciplinary liability.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування системи державного управління в Україні особливого значення набуває утвердження стандартів доброчесності як фундаментальної засади функціонування публічної служби. Перехід від формального виконання посадових обов'язків до етично-орієнтованої моделі поведінки державного службовця зумовлює розширення сфери застосування дисциплінарної відповідальності за порушення, що мають оціночний характер. Використання у законодавстві категорій «доброчесність» та «етична поведінка» наділяє суб'єктів, уповноважених здійснювати дисциплінарне провадження щодо державних службовців, значним обсягом адміністративного розсуду (дискреції) під час кваліфікації діяння як дисциплінарного проступку, що, у свою чергу, створює ризики неоднозначного тлумачення правових норм.

З огляду на зазначене, виникає необхідність у проведенні комплексного науково-правового дослідження, присвяченого визначенню меж адміністративного розсуду під час притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності за недотримання етичних стандартів доброчесності. Необхідність теоретичного обґрунтування критеріїв правомірної дискреції, встановлення механізмів недопущення свавільного використання оціночних понять у службовому праві, а також розробка пропозицій щодо гармонізації етичних вимог із процесуальними гарантіями захисту прав державних службовців є визначальною для розбудови професійної, політично нейтральної та захищеної від суб'єктивізму державної служби.

Метою цієї статті є з'ясування меж адміністративного розсуду під час притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності за порушення етичних стандартів доброчесності, а також розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення законодавства у цій сфері. Для досягнення поставленої мети були вирішені такі завдання: досліджено зміст категорій «доброчесність» та «етична поведінка» як об'єктів адміністративно-правового регулювання та підстав для застосування дисциплінарної відповідальності за їх порушення; з'ясовано співвідношення принципів правової визначеності та адміністративного розсуду в процедурі кваліфікації дисциплінарних проступків за порушення етичних правил; виявлено недоліки нормативно-правового регулювання дисциплінарної відповідальності за недотримання етичних норм; сформульовані пропозиції щодо вдосконалення положень Закону України «Про державну службу» та інших актів національного законодавства у частині формалізації критеріїв доброчесності та посилення процедурних гарантій для державних службовців.

Стан опрацювання проблематики. Стан наукового дослідження проблематики дисциплінарної відповідальності державних службовців за порушення стандартів доброчесності характеризується наявністю окремих праць, у яких розкрито етико-правові засади цього інституту, зокрема у дослідженнях таких науковців як Н.А. Бондар, І.Ю. Гетьман, К.О. Чеченко, О.К. Любимов, К.П. Владовська, Т.А. Латковська та ін. Огляд наукових робіт показує, що вченими ґрунтовно опрацьований аксіологічний зміст доброчесності як фундаментального принципу державної служби, визначивши її крізь призму захисту публічного інтересу, самокритичного оцінювання поведінки посадовця та унікального поєднання морально-етичних норм у єдиний правовий стандарт.

Водночас, попри виявлення ризиків суб'єктивізму керівництва та наявність нормативних колізій у підставах дисциплінарної відповідальності, поза увагою дослідників залишився комплексний аналіз конкретних адміністративно-правових механізмів обмеження дискреції керівників у системі державних органів.

Виклад основного матеріалу. У сучасній доктрині адміністративного права України утвердження стандартів доброчесності розглядається не лише як морально-етичний орієнтир, а як фундаментальна умова професійної діяльності в системі публічної служби. Проте трансформація етичних категорій у площину юридичної, зокрема дисциплінарної відповідальності державних службовців породжує складну правову проблему, пов'язану з визначенням меж адміністративного розсуду суб'єктів призначення. На сучасному етапі розвитку законодавства спостерігається певна правова невизначеність та багатоваріантність трактування поняття «доброчесність» та «етичні норми» у нормативно-правових актах, що створює передумови для суб'єктивізму при кваліфікації дисциплінарних проступків за порушення етичних стандартів доброчесності.

Так, аналіз Закону України «Про запобігання корупції» [1] свідчить про превалювання антикорупційного підходу, де правила етичної поведінки визначаються як сукупність вимог, спрямованих на гідне представлення держави та пріоритет публічних інтересів над приватними (ст.ст. 37-38). У цьому контексті доброчесність виступає засобом попередження конфлікту інтересів, проте закон не містить вичерпного переліку складів проступків, відсилаючи до загальних норм права та правил етичної поведінки державних службовців. Водночас Закон України «Про державну службу» відносить доброчесність до рівня засадничого принципу, трактуючи її як спрямованість дій особи на захист суспільних інтересів. Стаття 65 цього Закону прямо визначає порушення правил етичної поведінки як підставу для дисциплінарного стягнення [2]. При цьому, окремо виділяється така підстава, як порушення Присяги державного службовця, однак не наводиться чіткої межі між такими видами дисциплінарних проступків. Водночас, таке розмежування є важливим, зважаючи на зміст Присяги, дотримання якої також передбачає сумлінне виконання службових обов'язків та гідне несення звання державного службовця, що має багато спільного з етичними нормами.

На виконання положень ч. 2 ст. 37 Закону України «Про запобігання корупції» Національне агентство України з питань державної служби (НАДС) наказом від 5 серпня 2016 р. № 158 затвердило Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування (Правила етичної поведінки) [3]. У цих Правилах зміст етичних стандартів та засад доброчесності розкривається через конкретні вимоги до поведінки та цифрової комунікації державного службовця, вимагаючи від нього відповідності очікуванням суспільства щодо чесності та моралі навіть поза межами виконання службових повноважень.

Необхідно зазначити, що така широка інтерпретація, хоч і відповідає міжнародним стандартам, водночас в аспекті дисциплінарної відповідальності за порушення правил етичної поведінки ускладнює дотримання принципу правової визначеності. Виникає ситуація, за якої суб'єкт владних повноважень під час прийнятті рішення про накладення стягнення змушений оперувати оціночними категоріями, самостійно визначаючи «недопустимість» чи «негідність» того чи іншого вчинку.

Таким чином, в національному законодавстві доброчесність як етичний стандарт поведінки державного службовця виражається одночасно у трьох якостях: як принцип права, як посадовий обов'язок та як конкретний перелік вимог до поведінки державного службовця (п. 2 розділу III Правил етичної поведінки). Проте широке тлумачення змісту поняття «доброчесність» у державній службі призводять до того, що адміністративна дискреція стає фактично безконтрольною у питаннях оцінки морально-етичних якостей державного службовця, зокрема, у разі застосування до нього дисциплінарних стягнень за порушення етичних норм доброчесності.

У науковій літературі також відсутній єдиний підхід до розуміння доброчесності. Між тим, слід погодитися з позицією деяких науковців щодо функціонального призначення доброчесності як превентивного інструменту недопущення конфлікту інтересів та забезпечення пріоритету публічного інтересу над приватним [4, с. 28]. Такий підхід цілком відповідає положенням ст. 4 Закону України «Про державну службу», де доброчесність розглядається не лише як етична категорія, а як імперативний принцип службової діяльності [2]. Водночас, необхідно звернути увагу, що ототожнення доброчесності виключно з антикорупційними обмеженнями, не повністю узгоджується із розумінням суті корупційного правопорушення, розмиваючи межу між етичною провиною та адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією.

Інші науковці визначають доброчесність державного службовця як морально-етичну складову діяльності державного службовця, яка визначає «червоні» кордони його поведінки та передбачає не тільки відповідальне ставлення до виконання службових чи представницьких повноважень, але і здатність на основі аналізу та самокритичного оцінювання своєї діяльності (беручи до уваги і моральну свідомість) відповідати за її результат, бути відповідальним і обов'язковим у загальножиттєвих і ділових стосунках [5, с. 86].

У цілому позитивно оцінюючи наведену позицію науковців, необхідно зазначити, що такий підхід з позиції адміністративного права видається дещо широким, що обумовлює розширення дискреції суб'єктів, які розглядають дисциплінарне провадження.

Обґрунтованим також є твердження К.О. Чеченка про унікальність вітчизняної нормативної моделі, яка здійснила синтез розрізнених етичних стандартів у єдиний правовий принцип, що забезпечує комплексну основу для кваліфікації дій суб'єкта владних повноважень [6, с. 674].

Отже, сучасна наукова думка, окреслюючи аксіологічний зміст поняття доброчесності, залишає відкритим питання щодо встановлення жорстких процедурних меж реалізації цього принципу.

При цьому, розглядаючи порушення принципу доброчесності як підставу дисциплінарної відповідальності державного службовця, на основі системного аналізу законодавства можна виокремити декілька груп дисциплінарних проступків, кожна з яких має різний ступінь юридичної визначеності. Першу групу становлять порушення, пов'язані з обов'язками щодо недопущення та врегулювання конфлікту інтересів, що ґрунтується на приписах Закону «Про запобігання корупції» [1]. У такому випадку порушення засад доброчесності має місце внаслідок превалювання приватного інтересу над публічним, а адміністративний розсуд керівника під час застосування дисциплінарного стягнення обмежений чіткими критеріями наявності реального або потенційного конфлікту інтересів державного службовця.

Друга група підстав охоплює вчинення дій, що шкодять авторитету державної служби, що є найбільш широким видом порушення та, відповідно, саме під час виявлення такого дисциплінарного проступку виникають підстави для суб'єктивізму, оскільки поняття «авторитет» є виключно оціночним і дозволяє ініціювати дисциплінарне провадження за поведінку державного службовця навіть у позаслужбовий час, включаючи його активність у соціальних мережах або публічні висловлювання, які керівництво вважає неналежними.

Окреме місце в системі підстав посідає порушення правил службового етикету та субординації, що проявляється у недотриманні принципів ввічливості, толерантності та поваги до гідності інших осіб [3]. Хоча такі проступки здаються менш небезпечними, вони часто стають інструментом дисциплінарного тиску в ситуаціях міжособистісних конфліктів усередині колективу. Четвертою підставою виступає нецільове використання службового становища або державних ресурсів для вирішення особистих питань, що розглядається як порушення принципу ощадливості та відповідального ставлення до публічної власності.

Нарешті, найбільш суворою підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності є порушення Присяги державного службовця. Унаслідок відсутності у Законі України «Про державну службу» [2] вичерпного переліку діянь, які складають порушення Присяги, виникає ризик поглинання цією категорією будь-яких етичних проступків.

Важливо підкреслити, що для легітимного застосування адміністративного розсуду при визначенні підстави дисциплінарної відповідальності, суб'єкт призначення повинен встановити не лише факт порушення етичної норми, а й наявність негативних наслідків для публічного інтересу. Таким чином, відсутність нормативного закріплення вичерпного переліку підстав для відповідальності за недоброчесну поведінку у чинному законодавстві створює можливість для широкого розсуду керівника під час визначення змісту дисциплінарного проступку.

Досліджуючи проблему широкого адміністративного розсуду керівника під час визначення порушення засад доброчесності як дисциплінарного проступку, О.К. Любимов звертає увагу на положення ч. 1 ст. 68 цього ж Закону, відповідно до яких право ініціювати дисциплінарні провадження залишаються за суб'єктом призначення. Науковець зауважує, що хоча право ініціювати провадження є необхідним інструментом забезпечення дисципліни, відсутність чітких законодавчих критеріїв етичних проступків дозволяє керівнику суб'єктивно тлумачити дії державних службовців, що створює ризики упередженого використання дискреційних повноважень суб'єктом призначення, що потребує розробки механізмів для мінімізації персонального впливу та забезпечення об'єктивності рішень [7, с. 105].

Погоджуючись з думкою вченого, необхідно зазначити, що дослідження механізму дисциплінарної відповідальності за порушення етичних стандартів показує, що адміністративний розсуд суб'єкта призначення має специфічну природу та реалізується на кожному етапі провадження. Дійсно, дискреція керівника найперше виявляється у процесі ініціювання дисциплінарного провадження та правової кваліфікації діяння як дисциплінарного проступку, що слідує з положень ст. 68 Закону України «Про державну службу». Крім того, оскільки п. 2 ч. 2 ст. 65 цього Закону оперує оціночною категорією «правила етичної поведінки», суб'єкт призначення наділяється правом самостійно оцінювати, чи містить конкретний вчинок ознаки делікту.

Наступним проявом дискреції керівника є вибір виду стягнення згідно зі ст. 66 Закону України «Про державну службу» [2], відповідно до якої за етичні порушення передбачено попередження або догану, проте за умови кваліфікації того самого діяння як «порушення Присяги» межі розсуду розширюються до можливості звільнення зі служби. Окрім цього, дискреція керівника поширюється на оцінку «позаслужбової» поведінки особи на підставі Правил етичної поведінки [3], де керівник фактично визначає наявність зв'язку між приватним життям службовця та репутацією державного органу.

Попри значну широту повноважень, дискреція керівника не є безмежною і детермінована низкою правових та доктринальних чинників. Фундаментальною юридичною межею виступає принцип пропорційності, закріплений у ч. 3 ст. 66 Закону України «Про державну службу» [2], який зобов'язує враховувати тяжкість проступку та обставини його вчинення. Процесуальна межа розсуду встановлена також ст. 73 цього ж Закону, яка вимагає прийняття рішення лише на підставі подання дисциплінарної комісії, що унеможливлює одноосібне свавілля всупереч встановленим фактам.

Таким чином, межею дискреції суб'єкта призначення є його обов'язок довести, що етичний дисциплінарний проступок об'єктивно спричинив шкоду публічній службі, а обраний захід впливу є мінімально необхідним і пропорційним.

Аналіз сучасного стану нормативно-правового регулювання дисциплінарної відповідальності за недотримання стандартів доброчесності дозволяє виокремити низку критичних недоліків, що зумовлюють подекуди нечіткість меж адміністративного розсуду та створюють ризики для правової захищеності державних службовців.

Наприклад, деякі науковці, порівнюючи норму ст. 64 з положеннями ст. 65 Закону України «Про державну службу», вказують на наявність колізії, яка виражається у тому, що відповідно до ч. 1 ст. 64 Закону законодавець виділяє три підстави притягнення до дисциплінарної відповідальності державного службовця, тоді як за ч. 1 ст. 65 цього ж Закону єдиною підставою є вчинення дисциплінарного проступку, вичерпний перелік яких наведено в ч. 2 ст. 65 Закону [8, с. 23].

Крім того, фундаментальною проблемою у досліджуваній сфері є надмірна абстрактність диспозиції ст. 65 Закону України «Про державну службу» [2], яка кваліфікує «порушення правил етичної поведінки» як загальний склад дисциплінарного делікту, не забезпечуючи при цьому необхідної диференціації між малозначними етичними проступками та грубими порушеннями професійної доброчесності. Така законодавча конструкція обумовлює виникнення ситуації, за якої суб'єкт призначення наділяється правом довільно обирати захід впливу в діапазоні від зауваження до звільнення за ідентичні за своєю суттю діяння, що прямо нівелює вимоги юридичної передбачуваності.

Окремої уваги потребує деструктивна практика застосування п. 1 ч. 2 ст. 65 Закону України «Про державну службу», де порушення Присяги є оціночною категорією без вичерпного переліку об'єктивних ознак складу дисциплінарного проступку. У контексті правозастосування це призводить до необґрунтованого розширення тлумачення цієї норми та її поширення на будь-які етичні порушення. Крім того, імперативність Правил етичної поведінки щодо позаслужбової діяльності державного службовця за відсутності критеріїв суттєвості зв'язку між приватним вчинком та публічним статусом особи створює прецедент неправомірного втручання в автономію особистості через інструменти адміністративного тиску.

З метою концептуального вдосконалення механізму реалізації дисциплінарної відповідальності та мінімізації ризиків адміністративного свавілля, вбачається за необхідне удосконалення нормативно-правового визначення етичних дисциплінарних проступків.

Т.А. Латковська з цього приводу пропонує для посилення значущості цієї підстави притягнення до дисциплінарної відповідальності розробити окрему процедури притягнення до дисциплінарної відповідальності державних службовців за порушення норм етики, яка вирізнятиметься

високим ступенем публічності; виокремлення окремих видів дисциплінарних стягнень, що застосовуватимуться виключно за порушення норм етики [9, с. 167].

Також доцільно розглянути можливість у Законі України «Про державну службу» розмежувати види порушень етичних правил на: 1) незначні порушення комунікативної етики чи регламенту, що передбачають виключно превентивні заходи або зауваження; 2) середні порушення вимог доброчесності (використання державних ресурсів в приватних цілях або порушення режиму нейтральності), що можуть мати наслідком застосування догани; 3) грубі делікти, що дискредитують державну службу (дії в умовах конфлікту інтересів, порушення фундаментальних прав громадян), що є безальтернативною підставою для звільнення.

У межах посилення процесуальних гарантій доцільно закріпити вимогу про обґрунтування принципу пропорційності в актах про накладення стягнення, де суб'єкт владних повноважень зобов'язаний довести об'єктивну неможливість застосування менш суворого заходу впливу. Водночас, для легітимізації оцінки позаслужбової поведінки можна запропонувати запровадити використання підходу, згідно з яким притягнення до дисциплінарної відповідальності можливе лише за умови доведення факту прямої втрати довіри суспільства до інституту влади через дії конкретного посадовця. Нарешті, для забезпечення єдності адміністративної практики вбачається доцільним розробка НАДС офіційної методики, в якій визначити порядок розмежування адміністративної дискреції та свавілля, що сприятиме трансформації етичних стандартів із інструменту репресій у дієвий механізм забезпечення законності та прозорості публічної служби.

Висновки. Таким чином, проведене у цій статті наукове дослідження дає підстави для висновку про те, що сучасне законодавство у сфері регулювання дисциплінарної відповідальності за порушення правил етичної поведінки та інших вимог доброчесності державним службовцем характеризується відсутністю чіткості визначення та застосування оціночних категорій у правових нормах, де поняття «доброчесність», «авторитет державної служби», «порушення Присяги» вживаються без чітко визначених складів дисциплінарних проступків. Такий підхід законодавця створює умови для деформації меж адміністративного розсуду, за яких суб'єкт призначення наділяється фактично необмеженим правом суб'єктивної кваліфікації дій державного службовця. Відсутність законодавчої диференціації між незначними та грубими етичними деліктами призводить до порушення принципу правової визначеності, перетворюючи дисциплінарний механізм із засобу підтримання законності на потенційний інструмент суб'єктивного управлінського тиску.

Для забезпечення балансу між дискрецією керівника та правовою захищеністю державного службовця вбачається за необхідне перехід від декларативного визначення етичних принципів до їх жорсткої юридичної формалізації, що, передусім, передбачає впровадження трирівневої градації етичних порушень у профільному законодавстві та імперативне закріплення вимоги щодо обґрунтування пропорційності обраного стягнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n1769.
2. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text.
3. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text.
4. Бондар Н.А., Гетьман І.Ю. Доброчесність як принцип державної служби: концептуальний та правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія Право. 2025. Вип. 91: Ч. 1. С. 26-30. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.3.
5. Корчак Н. Доброчесність як інструмент розвитку правосвідомості публічних службовців в умовах реформування державної служби. *Аспекти публічного управління.* 2023. Т. 11. № 4. С. 82-88. DOI: https://doi.org/10.15421/152356.
6. Чеченко К.О. Доброчесність як принцип державної служби України та зарубіжних країн: компаративно-правовий аналіз морально-етичної цінності (на прикладі Французької Республіки та Королівства Нідерландів). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 671-675. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/162.

7. Любимов О.К. Проблемні питання притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 37. С. 103-107. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc37/28.pdf.
8. Владовська К.П., Трач А.В. Актуальні проблеми інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2020. Вип. 61. Т. 1. С. 21-25. DOI: https://doi.org/10.32782/2307-3322.61-1.4.
9. Латковська Т.А. Порушення правил етичної поведінки як підстава притягнення до дисциплінарної відповідальності державного службовця. *Правова позиція*. 2023. № 1 (38). С. 164-167. DOI: https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-1.32.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Добрянська Н., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.7:336.1
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.46

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН

Зінченко О.В.,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри прав людини та юридичної методології
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-6083-8727

Радченко Я.М.,
аспірантка кафедри фінансового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0009-6366-0472

Зінченко О.В., Радченко Я.М. Рішення Європейського суду з прав людини у механізмі правового регулювання фінансових відносин.

У статті проводиться комплексний аналіз питань правового регулювання рішень Європейського суду з прав людини у фінансово-правовій сфері. Охарактеризовано специфіку теоретико-прикладної апорії впровадження практики Європейського суду з прав людини в механізм фінансових правовідносин в Україні. Робиться акцент на проблематиці використання вказаних рішень та можливих шляхів вдосконалення процедури їх застосування. Авторами проаналізовано перспективу використання рішень Європейського суду з прав людини в механізмі правового регулювання фінансових відносин. Доведено, що в аспекті правового регулювання фінансових відносин рішення Європейського суду з прав людини застосовуються як ціннісні правові орієнтири та конфігурації при розгляді фінансових справ Верховним Судом. Автори особливу увагу звертають на категорію справедливого балансу публічних і приватних інтересів у фінансово-правовій сфері, зокрема окреслено проблематику відсутності чіткого визначення, що свідчить про оціночність понятійного апарату. В статті досліджено окремі рішення Європейського суду з прав людини та їх значення для правозастосовчої практики і фінансово-правової системи України. Вивчені авторами рішення вкотре підтверджують усталену правову позицію, що широкі межі свободи розсуду у механізмі правового регулювання фінансових відносин не є безмежними, адже завжди потрібно зберігати справедливу рівновагу між засобами, що використовуються, та метою, яку потрібно досягти. В контексті аналізу авторами запропоновано застосування принципу «дуальності», а саме неможливості застосування практики Європейського суду з прав людини в якості самостійного джерела права без врахування вимог і положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Наголошено на важливому потенціалі дотримання правових та демократичних принципів при використанні рішень Європейського суду з прав людини, особливо у фінансовій сфері в умовах воєнного стану. На основі проведеного аналізу, надаються практичні рекомендації щодо застосування рішень Європейського суду з прав людини у механізмі правового регулювання фінансових відносин в Україні.

Ключові слова: рішення Європейського суду з прав людини, фінансові правовідносини, правове регулювання, фінансове законодавство України, права людини, адаптація законодавства.

Zinchenko O.V., Radchenko Y.M. Decisions of the European Court of Human Rights in the mechanism of legal regulation of financial relations.

The article provides a comprehensive analysis of issues related to the legal regulation of European Court of Human Rights decisions in the financial and legal sphere. It characterises the specifics of the theoretical and practical aporia of implementing the practice of the European Court of Human Rights in the mechanism of financial legal relations in Ukraine. Emphasis is placed on the problems of using these decisions and possible ways to improve the procedure for their application. The authors analyse the prospects for using the decisions of the European Court of Human Rights in the mechanism of legal regulation of financial relations. It is proven that, in terms of the legal regulation of financial

relations, the decisions of the European Court of Human Rights are used as valuable legal guidelines and configurations when considering financial cases by the Supreme Court. The authors pay particular attention to the category of fair balance between public and private interests in the financial and legal sphere, in particular, they outline the problem of the lack of a clear definition, which indicates the evaluative nature of the conceptual apparatus. The article examines selected decisions of the European Court of Human Rights and their significance for law enforcement practice and the financial and legal system of Ukraine. The decisions studied by the authors once again confirm the established legal position that broad limits of discretion in the mechanism of legal regulation of financial relations are not unlimited, since it is always necessary to maintain a fair balance between the means used and the goal to be achieved. In the context of the analysis, the authors propose the application of the principle of 'duality', namely the impossibility of applying the practice of the European Court of Human Rights as an independent source of law without taking into account the requirements and provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The important potential of compliance with legal and democratic principles when using the decisions of the European Court of Human Rights is emphasised, especially in the financial sphere under martial law. Based on the analysis, practical recommendations are provided on the application of the decisions of the European Court of Human Rights in the mechanism of legal regulation of financial relations in Ukraine.

Key words: European Court of Human Rights rulings, financial legal relations, legal regulation, Ukrainian financial legislation, human rights, adaptation of legislation.

Постановка проблеми. У механізмі правового регулювання фінансових відносин важливим є створення умов, за яких економічні суб'єкти можуть діяти на однакових засадах у взаємозв'язку з вільним рухом капіталу та розвитком здорової конкуренції. Разом з тим, вказане регулювання передбачає впровадження механізмів, які мінімізують системні ризики та забезпечать стабільність фінансової системи в цілому. Саме тому, важливим є аналіз рішень Європейського суду з прав людини в сфері правового регулювання фінансових правовідносин. Країни, які підписали і ратифікували Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод фактично зобов'язані виконувати рішення ЄСПЛ у справах своїх громадян. Так, високі договірні сторони мають зобов'язання виконувати остаточне рішення суду в будь-якій справі, в якій вони є сторонами (ст.46 Конвенції) [1]. Проте, дискусійним і проблемним на сьогодні все ще є питання можливості та меж застосовування практики ЄСПЛ у справах, де Україна не є стороною. Адже, рішення Європейського суду з прав людини, прийняті в певному випадку у конкретній державі, не є обов'язковими для інших країн. Водночас прецедентні норми, створені судом, зокрема як результат інтерпретації Конвенції, мають загальний характер і не можуть бути по-різному застосовані відносно кожної країни [2]. Тобто, можна констатувати, що практика ЄСПЛ у справах, в яких Україна не є стороною, носить переважно рекомендаційний характер. На противагу цьому, наразі прослідковується тенденція щодо посилення використання вказаної судової практики як позитивного та багаторазового явища. Вказане безсумнівно потребує з'ясування світоглядних і методологічних проблем ідентифікації місця практики Європейського суду з прав людини у механізмі правового регулювання фінансових відносин в Україні.

Мета дослідження полягає у висвітленні правової природи та ролі рішень Європейського суду з прав людини у механізмі правового регулювання фінансових відносин у законодавстві України.

Стан опрацювання проблематики. Питання визначення ролі рішень Європейського суду з прав людини у механізмі правового регулювання фінансових відносин порушувалося в дослідженнях таких науковців як: Д.В. Вінницький, Д.О. Гетьманцев, С.В. Запольський, Г.Г. Меркотун, Р.В. Романчук, Б.С. Стенценко, А.О. Кичинська, М.П. Кучерявенко, Є.В. Лакушева, Ю.О. Литвин, А.А. Нечай та ін. Однак, незважаючи на важливість наявних наукових напрацювань, низка аспектів все ще потребує детального дослідження.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку фінансово-правових відносин актуальним є питання дослідження судової практики України, на яку досить значний вплив чинять рішення Європейського суду з прав людини. Загалом, рішення міжнародних та наднаціональних судових установ є порівняно новим елементом в міжнародній, наднаціональній та національній правових системах, зокрема якщо порівнювати їхній статус з міжнародно-правовими звичаями та міжнародними договорами. Втім, незважаючи на це, вони відіграють важливу роль як для загального міжнародного правопорядку, так і для окремих галузей національного права. Україна,

як класичний представник романо-германської правової сім'ї, основним джерелом права визнає нормативно-правовий акт, але з плином часу його монопольність втрачає свою силу. Вказана видозміна пріоритетів виникла через реалізацію судової реформи в Україні, яка закономірно закріпила значущість судових рішень наднаціональних судових установ у системі джерел права та в правозастосовній практиці. У зв'язку з чим, прецедентне право, маючи англосаксонські корені походження, можливо стане повноправним джерелом права в національній правовій системі.

Варто відмітити, що особливими джерелами права є рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), оскільки вони є обов'язковими для виконання та застосування Україною як членом Ради Європи. Так, норми статті 55 Конституції України окреслюють правовий базис застосування рішень ЄСПЛ, встановлюючи право кожного громадянина, після вичерпання всіх національних правових засобів захисту своїх прав і свобод, звертатися до відповідних міжнародних судових органів або міжнародних організацій, членом/учасником яких є Україна [3]. Більше того, в національній правовій системі діє Закон України № 3477-IV від 23.02.2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», який фактично є механізмом реалізації вищезазначених конституційних норм, адже напряму вказує на можливість застосування практики ЄСПЛ як джерела права (ст. 17 Закону № 3477-IV). Водночас, справедливо буде зазначити, що основним документом, який регулює правовий статус рішень ЄСПЛ, є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) з відповідними протоколами до неї, яку Україна ратифікувала 17 червня 1997 р. З вказаного логічно прослідковується питання зв'язку положень Конвенції з практикою ЄСПЛ, зокрема в аспекті їх практичної неподільності. Так, національні суди при розгляді справ застосовують у взаємозв'язку Конвенцію та практику Суду як джерела права. Тобто, правильність застосування норм права потребує врахування дуального характеру судового рішення, а саме використання практики ЄСПЛ з посиланням на відповідні статті Конвенції. Підтвердженням цієї правової позиції є насамперед те, що практика ЄСПЛ напряму залежить від порушень положень Конвенції, відповідно якщо немає порушення або досить широкого тлумачення прав людини, то й потреби у зверненні до ЄСПЛ немає, що, як наслідок, нівелює можливість формування практики саме цим судом. Крім того, тлумачення норм Конвенції та надання фактичних інструкцій щодо порядку їх застосування це прерогатива ЄСПЛ, який виступає в такому випадку як допоміжне джерело права порівняно із Конвенцією. Також, слід зазначити, що саме ЄСПЛ формує єдину судову практику в аспекті використання норм Конвенції, забезпечуючи якісне застосування правової бази. За загальним конвенційним правилом суд не може відступати від попередньої правової позиції, оскільки це виключно прерогатива Великої Палати Суду (ст.30 Конвенції). Саме тому, динаміка змін в судовій практиці є доволі рідкісним явищем, але все ж існуючим. Так, в певних випадках ЄСПЛ має змогу створювати нову правову позицію щодо свого попереднього рішення, і такі відступлення від загальноприйнятого уявлення правової норми є обґрунтованими, адже мають ґрунтовне значення для створення єдиної юридичної практики. Таким чином, можна стверджувати, що проблематика пріоритету норм Конвенції та практики ЄСПЛ в правозастосуванні є штучно створеною ілюзією, яка насправді йде врозріз з реальними постулатами дійсності. Адже, якщо детально проаналізувати практику ЄСПЛ, то можна помітити, що насправді вона є безпосереднім наслідком порушення положень Конвенції. Водночас без її використання тлумачення самої Конвенції стає неоднорідним та не може забезпечити усталеність позицій національних судів, що в результаті пролонгує порушення принципу правової визначеності. Отже, єдино правильна концепція, яка забезпечить додержання принципу правової визначеності, є «дуальна концепція правозастосування» – органічне поєднання як норм Конвенції, так і практики ЄСПЛ [4].

Водночас в аспекті правового регулювання фінансових відносин рішення Європейського суду з прав людини застосовуються як ціннісні правові орієнтири та конфігурації при розгляді фінансових справ Верховним Судом. Особливо помітно їх вплив прослідковується при обґрунтуванні презумпції переваги сприятливого тлумачення українського законодавства на користь платника податків, автоматичної правомірності дій суб'єкта податку за наявності неузгоджених актів законодавця, а також при виконанні таких принципів як: співмірного балансу між вимогами публічного порядку та захистом приватного права платника податків на володіння своїм майном; обґрунтоване правомірне сподівання стабільного отримання прибутку від фінансово-господарської діяльності; юридична відповідальність суб'єкта сплати податків, яка має індивідуально-визначений характер; легітимна правозастосовна діяльність суб'єкта публічного права [5, с. 17–18].

В даному аспекті питання варто зосередити особливу увагу на категорії справедливого балансу публічних і приватних інтересів в фінансово-правовій сфері, адже завжди існує ризик зіткнення інтересів окремого суб'єкта, суспільства в цілому та держави в фінансовій системі. Разом з тим, головною метою держави вважається узгодження відповідного правового балансу, який би максимально забезпечив загальні інтереси суспільства у сфері фінансових правовідносин та одночасно мінімізував би будь-який негативний вплив на приватні інтереси індивіда [6, с. 158–159]. Проте, в реаліях сьогодення та викликах воєнного часу, справедливий баланс інтересів не може в повній мірі забезпечуватися державою. Дане співвідношення на практиці віддалене від реальності, про що свідчать низка рішень ЄСПЛ та національних судів, в яких одностайно підкреслюється порушення справедливого балансу між приватними і публічними інтересами у фінансово-правовій сфері. Наша правова позиція базується на розумінні першоджерел проблематики самого поняття «баланс інтересів», складність якого полягає у відсутності чітко окресленого визначення, тобто це поняття є оціночним, адже в жодному правовому акті не зазначено будь-яких критеріїв для його ідентифікації. Більше того, принцип забезпечення балансу публічних і приватних інтересів у фінансово-правовому полі не було регламентовано в інституційних нормативно-правових актах. Тому, єдиним орієнтиром щодо необхідності дотримання вказаного співмірного балансу в механізмі правового регулювання фінансових відносин є праці вчених-науковців, які наголошують, що «публічність фінансової діяльності не означає знищення інтересів приватних суб'єктів, тобто інтересів тих, хто має фінансові права та обов'язки, навпаки ці інтереси мають бути на однаковому правовому рівні, а головною метою роботи державних установ має бути досягнення рівноваги між ними» [7, с. 23].

ЄСПЛ у своїх рішеннях багаторазово підкреслював важливість збереження рівноваги між приватними та суспільними інтересами в різних сферах. Приміром, у справі «SOERING v. THE UNITED KINGDOM» (№14038/88, § 89, case of 07.07.1989) суд вперше наголосив, що Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод має на меті знайти справедливий баланс між вимогами суспільства в цілому та потребами захисту основних прав людини [8]. Розвиваючи дану тезу в рішенні «ELIA S.r.l. v. ITALY» (№37710/97, § 83, case of 02.08.2001) ЄСПЛ підкреслив, що втручання у мирне володіння заявником своєю власністю без компенсації можливих збитків становить порушення справедливого балансу між публічним інтересом та індивідуальним правом заявника на мирне володіння майном [9] (подібні правові висновки містяться у справах: «Sporrong and Lönnroth», p. 28, §§ 73-74; «Erkner and Hofauer», pp. 66-67, §§ 78-79; «Almeida Garrett, Mascarenhas Falcão and Others v. Portugal», №29813/96 and №30229/96, § 54, ECHR 2000-I).

Цікаво, що ЄСПЛ було прийнято ряд важливих рішень, які безпосередньо стосуються галузі публічних фінансів, зокрема в аспекті порушення прав та законних інтересів учасників фінансових правовідносин. Зокрема, у справі «GASUS DOSIER- UND FÖRDERTECHNIK GmbH v. THE NETHERLANDS» (№15375/89, case of 23.02.1995) суд вперше сформулював принцип застосування до податкового спору положень статті 1 Протоколу першого до Конвенції. В даній справі суд встановив, що держави, формуючи та виконуючи податкову політику, мають досить широкі права та свободи діяти на власний розсуд, однак такий розсуд не повинен бути позбавлений розумного підґрунтя, справедливого балансу і пропорційності. Тільки за таких умов Суд поділятиме та поважатиме позицію національного законодавця в цих справах [10]. Таким чином, справедливий баланс насамперед пов'язаний із власним розсудом держави та її органів при прийнятті нормативно-правових актів у справах оподаткування. Варто наголосити, що створений ЄСПЛ підхід безсумнівно мав вирішальне значення для подальшого розгляду інших податкових суперечок.

Прецедентною стала практика ЄСПЛ в рішенні «RADOMILJA AND OTHERS v. CROATIA» (№22768/12, №37685/10, case of 20.03.2018), де суд вказав, що будь-яке втручання державного органу у мирне володіння майном може бути обґрунтоване лише в тому випадку, якщо воно відповідає законному суспільному інтересу. При цьому, оскільки національні органи влади безпосередньо розуміють своє суспільство та його потреби, вони мають кращі позиції, ніж міжнародний суддя, щоб визначити, що відноситься до категорії «суспільний інтерес». Суд вважає, що згідно Конвенції, саме національні органи влади повинні здійснити початкову оцінку щодо наявності проблеми, яка викликає стурбованість суспільства. Відтак, законодавчий орган має широку свободу розсуду у виконанні соціальної та економічної політики, і міжнародний суд повинен поважати національні рішення в аспекті суспільного інтересу, крім випадків, коли таке рішення є явно протиправним. Водночас, якщо тлумачення не є довільним або явно необґрунтованим, то

роль ЄСПЛ полягає саме у визначенні сумісності наслідків даного тлумачення з нормами Конвенції [11]. В іншій справі «SHYLINA v. UKRAINE» (№ 2412/19, case of 15.02.2024) підіймалося питання призупинення виплат заявниці на підставі відповідної постанови КМУ (підзаконний нормативно-правовий акт), в якій вказувалося, що з 01.07.2016 року соціальні виплати внутрішньо переміщеним особам (далі – ВПО) виплачуватимуться виключно на рахунки, які відкриті у державному банку України (в справі – Ощадбанк), що є дискримінаційним заходом та порушує гарантоване Конвенцією право на мирне володіння власним майном. Проаналізувавши правові позиції сторін, ЄСПЛ вказав, що потреба в наявності у ВПО рахунку в Ощадбанку для отримання соціальних виплат чітко ідентифікована положеннями відповідних постанов Кабінету Міністрів України (наприклад постанова КМУ № 637). Спірний підзаконний нормативно-правовий акт виглядає досить зрозумілим, чітким та відповідним у застосуванні. При цьому, суд зазначив, що оскільки наявність альтернативних рішень є важливим показником для визначення можливості вважати обрані засоби раціональними та придатними для досягнення законної мети, сам по собі факт втручання в право не є невиправданим. Більше того, ЄСПЛ підтримав позицію уряду вказавши, що положення відповідних постанов КМУ, які обмежують право ВПО обирати банк для отримання соціальних виплат, були спрямовані на забезпечення своєчасних виплат в поєднанні з державним наглядом за такими платіжними операціями, які мають проводитися через призначений урядом державний банк України. Отже, як бачимо, практика ЄСПЛ встановила ще один прецедент, яким констатовано, що призупинення виплат щомісячної грошової допомоги внутрішньо переміщеній особі у зв'язку з невиконанням відповідних вимог законодавства стосовно відкриття рахунку в державному банку, не вважається фактичним порушенням у механізмі правового регулювання фінансових відносин.

Не менш важливим в фінансово-правовій іпостасі є рішення ЄСПЛ у справі «EKO-ELDA AVEE v. GREECE» (№10162/02, case of 09.03.2006), де скарга стосувалася відмови податкових органів виплатити компанії-заявнику пеню як компенсацію за невчасне виконання зобов'язання зі сплати податкового кредиту. ЄСПЛ зробив акцент на законодавчих нормах Греції, які напряму вказують на обов'язок держави повернути всю суму, яка була сплачена в надмірному обсязі або помилково, за наявності вказівки про це у судовому рішенні, яке набрало законної сили. Щодо податкових платежів суд наголосив, що фінансові зобов'язання, які виникають внаслідок оподаткування, можуть в певному випадку порушити права, гарантовані статтею 1 Протоколу першого до Конвенції, але тільки за умови, що повернення переплачених сум становить надмірний тягар на особу чи несе загрозу її фінансовій життєздатності. Таким чином, неправомірна відмова податкових органів виплатити відсотки як компенсацію за затримку платежів протягом такого довгого періоду часу (впродовж майже шести років) порушила легітимний баланс, який має бути збережений між загальним інтересом суспільства та приватним інтересом компанії-заявника [12].

Також, Європейський суд з прав людини здійснює аналіз такого важливого елементу фінансової системи, як податок на додану вартість (далі – ПДВ), зокрема у справі «"BULVES" AD v. BULGARIA» (№3991/03, case of 22.01.2009) вказано на недопущення будь-якого свавільного обмеження прав платника податків на податковий кредит, а також, за реальності здійснення фінансово-господарської операції, віднесення певних сум до категорії витрат при умові порушення контрагентом фінансового правопорядку виконання операції. ЄСПЛ встановив положення, згідно з яким добросовісний платник податків не має відповідати за наслідки невиконання постачальником, покладених на нього зобов'язань щодо сплати податків, зокрема він не повинен сплачувати пеню чи подвійне ПДВ. Суд наголосив, що вказані вимоги створюють для платника податків надмірний тягар виплат, що в кінцевому результаті порушує співмірний баланс суспільного інтересу та правом на захист приватної власності індивіда. Дане рішення вкотре підтверджує усталену правову позицію, що широкі межі свободи розсуду у механізмі правового регулювання фінансових відносин не є безмежними, адже завжди потрібно зберігати справедливу рівновагу між засобами, що використовуються, та метою, яку потрібно досягти [13]. В подібному контексті існує рішення ЄСПЛ, однією зі сторін в якому є безпосередньо Україна, а саме рішення у справі «INTERSPLAV v. UKRAINE» (№803/02, case of 09.01.2007). Так, Європейський суд з прав людини встановив, що платник податку не може бути виключений з прав на бюджетне відшкодування ПДВ, якщо не буде доведено, що він брав участь у незаконній діяльності, яка пов'язана з отриманням такого відшкодування. У рішенні суду зазначено, що держави під час реалізації соціальної та економічної політики мають широкі можливості самостійно визначати, в чому полягає загальний інтерес, однак ці

права не є безмежними, а їх застосування підлягає перевірці на відповідність нормам Конвенції. Суд зазначив, що коли державні органи мають інформацію про зловживання у системі відшкодування ПДВ, яке здійснюється якимось конкретним суб'єктом, вони мають здійснити відповідні заходи перевірки, щоб запобігти або усунути такі зловживання [14].

З аналізу вищенаведеної практики ЄСПЛ вбачається, що крім рішень судів, де стороною є Україна, існує чимала кількість рішень у справах з іншими країнами. В даному розрізі питання постає проблематика можливості застосування такої практики в рішеннях національних судових органів України. В цьому контексті позиції вчених-правників та українських судів є двоякими. Одна сторона медалі полягає в тому, що застосування судових рішень у спорах з іншими державами прямо не забороняється (принцип «дозволено все, що прямо не заборонено законом»). Хоча, зазвичай суди в Україні перш за все використовують рішення Європейського суду з прав людини, прийняті у справах, у яких брала участь сама Україна. Поясненням цього є друга сторона медалі, яка пролонгує правову думку щодо необхідності дослівного трактування терміну «рішення» у відповідності до положень Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ». Згідно зі статтею 1 даного Закону рішенням вважається: 1) остаточне (кінцеве) рішення ЄСПЛ, яким було визнано порушення норм Конвенції; 2) остаточне рішення ЄСПЛ, яке стосується справедливої сатисфакції у справах проти України; 3) рішення ЄСПЛ, яке передбачає «дружнє врегулювання» у справах проти України; 4) рішення ЄСПЛ стосовно узгодження умов односторонньої декларації у справах проти України [15]. Доповнює таку імперативність норм і стаття 46 Конвенції, вказуючи, що високі договірні сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Європейського суду з прав людини у всіх справах, сторонами яких вони є. Отже, на сьогодні все ще спірним питанням залишається використання у якості джерела права практики ЄСПЛ, яка не була винесена по відношенню до громадян України та, по суті, взагалі не стосується України. Хоча, ухвала судді ВСУ від 21.04.2016 року у справі №6-756ц16 йде врозріз з авторським умовиводом дискусійності окресленого в статті питання. Так, ВСУ вказав, що «У наведених категоріях справ Україна не була стороною, тому положення рішень суду не мають прецедентного значення у цій справі та не можуть бути застосовані до даних правовідносин». Відносно доктринального характеру рішень ВСУ наголосив, що доктринальні положення не є джерелом права за українським законодавством [16]. Чи вважається це обмежувальним тлумаченням положень Закону України № 3477-IV від 23.02.2006 р. в аспекті звуження змісту його інтерпретації? Автори переконані, що так, оскільки якщо проаналізувати статті 17,18 вказаного Закону, то можна помітити наступне: по-перше, суди мають застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини як джерела права; по-друге, наявним є порядок посилання на Конвенцію та практику Суду (ЄСПЛ). Водночас, визначення правової категорії «практика Суду» наведено у статті 1 цього ж Закону, а саме дефініція розкриває тлумачення саме практики Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини. Отож, мається на увазі вся загальна практика рішень, прийнятих Європейським судом з прав людини, а не лише тієї категорії, яка має відношення до України. Крім того, в аспекті заперечення тези про те, що доктринальні положення рішень ЄСПЛ не є обов'язковими, доцільно відмітити, що правотворча діяльність суддівської системи має окреслені межі, серед яких найважливішими є доктринальні підстави. Відтак, суддя не довільно формує, він насамперед обирає найкращий варіант правової ідеї, який підходить саме до цього випадку.

Щодо вирішення досліджуваної проблематики та рекомендацій з розробки шляхів подолання наявних дилем, варто зазначити, що насправді проблема зосереджена в самій інтерпретації норм Закону України № 3477-IV від 23.02.2006 року. Тому, доцільною буде конкретизація положень статті 17 даного Закону в аспекті зміцнення акцентів на тому, що практика ЄСПЛ, яка підлягає застосуванню, включає як рішення, ухвалені стосовно України, так і рішення, ухвалені стосовно інших держав-учасниць Конвенції. Тобто, варто чітко, на законодавчому рівні, ідентифікувати, що рішення ЄСПЛ, навіть якщо Україна не була стороною, все одно розглядаються як джерело національного права України. В свою чергу, суди України мають враховувати принципи, які випливають з цих рішень, особливо коли вони стосуються подібних питань або пояснюють положення Конвенції. Вказана потреба зумовлена необхідністю забезпечення єдиного підходу у застосуванні норм Конвенції та її Протоколів, а також для узгодження національного законодавства та судової практики з європейськими стандартами. Крім того, аналіз практики Європейського суду з прав людини підтверджує необхідність дотримання балансу публічних та приватних інтересів шляхом забезпечення використання принципу справедливого розподілу прав і обов'язків у фінансових

правовідносинах, а також умови втручання або невтручання в діяльність суб'єктів фінансових послуг. Водночас, справедливо буде зазначити, що в умовах сьогодення рішення ЄСПЛ для суб'єктів права в Україні становлять принципове, глибоке, пізнавальне та прикладне значення.

Висновки. Підсумовуючи все вищезазначене, можна констатувати, що практика Європейського суду з прав людини на сьогодні офіційно визнається джерелом права в Україні. Міжнародний характер ЄСПЛ встановлює, що його практика пов'язана з виконанням Україною своїх міжнародних договірних зобов'язань. Крім того, з погляду функціональної спрямованості, ЄСПЛ є найвищою судовою інстанцією, що об'єктивно вказує на необхідність врахування національними судами міжнародних рішень ЄСПЛ. Важливим критерієм оцінки практики ЄСПЛ є те, що саме ця практика виступає як офіційне тлумачення та застосування норм Конвенції. Більше того, характерною є безпрецедентна авторитетність ЄСПЛ, адже його рішення ґрунтуються на правовій логіці, а в складі працюють визнані в усьому світі фахівці з міжнародного права. Також, варто відмітити, що міжнародні судді не мають особистих вподобань до учасників справи та не мають власних політичних поглядів, що дозволяє говорити про об'єктивність прийняття ними рішень. При цьому, якщо рішення ЄСПЛ не прямо випливає з норм міжнародного права, це означає, що справа має перетворювальний характер, а прийняття судового акта робиться у ролі юридичного факту матеріального права, що призводить до зміни структури матеріальних відносин.

Водночас, ЄСПЛ у своїх рішеннях керується принципами європейського права, зокрема принципом «stare decisis», відповідно до якого суди повинні поважати правові висновки, які були прийняті раніше (правові прецеденти). Відтак, загальновідомий латинський вислів «Stare decisis et non quieta movere» набуває неабиякого значення, адже «стояти на вирішеному та не порушувати спокій» фактично уособлює сучасний принцип правової визначеності. Вказане закріплює тезу про те, що рішення прийняті вищим судом мають обов'язкову силу та не можуть бути змінені нижчими судами. При цьому, суд не має скасовувати свої попередні рішення, доки не з'являться достатні підстави для цього. ЄСПЛ часто в своїх рішеннях послуговується означеним принципом «stare decisis», який безсумнівно сприяє стабілізації судової практики, тобто забезпечує саму правову визначеність, а також перетворює судові рішення на джерела права, оскільки надає їм обов'язкову юридичну силу.

З плином часу в правовій системі України все частіше з'являються елементи англосаксонської системи права. Втім, Україна є державою-вихідцем з романо-германської правової сім'ї, де основним джерелом права вважається нормативно-правовий акт. Тому, в наявному контексті доцільно застосовувати принцип «дуальності», а саме неможливість застосування практики ЄСПЛ в якості самостійного джерела права, без врахування вимог і положень Конвенції. Варто бути готовим і до того, що загальні принципи застосування практики ЄСПЛ можуть змінитися, особливо враховуючи геополітичну ситуацію у світі, проте нові виклики це насамперед нові можливості для наукових досліджень в цій царині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) № 995_004 від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 01.03.2026).
2. Лутковська В.В. Судова практика Європейського суду з прав людини. Рішення щодо України. Київ. *Праксіс*. 2005. 480 с.
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Бяленевич О.А. Про застосування практики Європейського суду з прав людини. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2009. С. 32–38.
5. Гаврилюк Руслана, Пацурківський Петро. Передмова. В кн. *Податкове право Європейського Союзу як цінність:* колективна монографія / Р.О. Гаврилюк, П.С. Пацурківський, В.В. Хохуляк та ін.; за ред. проф. Р.О. Гаврилюк. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2024. С. 9–18.
6. Білінський Д.О. Публічний інтерес як вихідна засада структурування фінансової системи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 157-162. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/items/f281fad7-005a-43da-b701-a4abbd13eb57 (дата звернення 01.03.2026).

7. Лукашева О.Е. Конституційно-правові засади публічної фінансової діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків. 2016. С.183.
8. Case 14038/88, SOERING v. THE UNITED KINGDOM. Judgment of the Court of 07.07.1989. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57619 (дата звернення 01.03.2026).
9. Case 37710/97, ELIA S.r.l. v. ITALY. Judgment of the Court of 02.08.2001. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-59625 (дата звернення 01.03.2026).
10. Case 15375/89, GASUS DOSIER- UND FÖRDERTECHNIK GmbH v. THE NETHERLANDS. Judgment of the Court of 23.02.1995. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57918 (дата звернення 01.03.2026).
11. Case 22768/12, 37685/10, RADOMILJA AND OTHERS v. CROATIA. Judgment of the Court of 20.03.2018. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-181591 (дата звернення 01.03.2026).
12. Case 10162/02, EKO-ELDA AVEE v. GREECE. Judgment of the Court of 09.03.2006. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72757 (дата звернення 01.03.2026).
13. Case 3991/03, "BULVES" AD v. BULGARIA. Judgment of the Court of 22.01.2009. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90792 (дата звернення 01.03.2026).
14. Case 803/02, INTERSPLAV v. UKRAINE. Judgment of the Court of 09.01.2007. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-78872 (дата звернення 01.03.2026).
15. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України № 3477-IV від 23 лютого 2006 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2006. № 30. Ст. 260.
16. Ухвала судді Верховного Суду України Яреми А.Г. у справі № 6-756ц16 від 21.04.2016 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/57345903 (дата звернення 01.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Зінченко О.В., Радченко Я.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.73
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.47

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Касьяненко Л.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
ORCID: 0000-0003-1742-7580

Кострицяя Б.І.,
здобувач вищої освіти 3-го курсу
факультету фінансів та цифрових технологій,
Державний податковий університет
ORCID: 0009-0007-2829-4564

Касьяненко Л.М., Кострицяя Б.І. Правове регулювання фінансового контролю в умовах воєнного стану.

У статті досліджено особливості правового регулювання фінансового контролю в Україні в умовах воєнного стану та визначено основні напрями його вдосконалення. Проаналізовано наукові підходи до визначення сутності державного фінансового контролю та його ролі у забезпеченні економічної стабільності країни. Досліджено основні нормативно-правові акти, які регулюють систему фінансового контролю в Україні. Визначено, що на функціонування системи фінансового контролю впливають акти, які встановлюють правовий режим воєнного стану, а також законодавство, спрямоване на забезпечення прозорості використання бюджетних коштів та підвищення фінансової дисципліни. В Україні існує необхідність зміни нормативно-правового регулювання саме у контексті відповідальності за неправомірне розпорядження державними коштами, особливо в умовах воєнного стану. Здійснено аналіз результатів діяльності Державної аудиторської служби України, що дозволило оцінити ефективність функціонування системи державного фінансового контролю в умовах воєнного стану. Встановлено, що важливим елементом контролю є також моніторинг публічних закупівель, який дозволяє запобігати порушенням і неефективному використанню бюджетних коштів ще на етапі укладення договорів. Результати державних фінансових аудитів свідчать про розширення масштабів контрольної діяльності, Визначено основні проблеми функціонування системи фінансового контролю, серед яких недостатня ефективність механізмів відповідальності за неправомірне використання державних коштів, наявність корупційних ризиків та необхідність модернізації контрольних інструментів. Зазначено, що попри розвинену нормативно-правову базу, система правового регулювання переважно спрямована на виявлення правопорушень, тоді як посилення відповідальності потребує подальшого вдосконалення. На думку авторів, перспективним напрямом удосконалення фінансового контролю є впровадження сучасних цифрових технологій у поєднанні з посиленням санкцій за незаконне використання бюджетних коштів, що сприятиме зміцненню фінансової дисципліни, зниженню корупційних ризиків та підвищенню ефективності використання державних фінансів.

Ключові слова: фінансові правовідносини, фінансовий контроль, державні фінанси, корупція, фінансовий моніторинг, антикорупційна політика, державний аудит.

Kasianenko L.M., Kostrytsya B.I. Legal regulation of financial control under martial law.

The article examines the features of the legal regulation of financial control in Ukraine under martial law and identifies the main directions for its improvement. The scientific approaches to determining the essence of state financial control and its role in ensuring the economic stability of the country are analyzed. The main regulatory and legal acts that regulate the financial control system in Ukraine are studied. It is determined that the functioning of the financial control system is influenced by acts that establish the legal regime of martial law, as well as legislation aimed at ensuring transparency in the use of budget funds

and increasing financial discipline. In Ukraine, there is a need to change regulatory and legal regulation precisely in the context of liability for improper disposal of state funds, especially under martial law. The analysis of the results of the activities of the State Audit Service of Ukraine was carried out, which allowed to assess the effectiveness of the functioning of the state financial control system under martial law. It was established that an important element of control is also the monitoring of public procurement, which allows preventing violations and inefficient use of budget funds at the stage of concluding contracts. The results of state financial audits indicate an expansion of the scope of control activities. The main problems of the functioning of the financial control system were identified, including insufficient effectiveness of mechanisms of responsibility for the misuse of state funds, the presence of corruption risks and the need to modernize control tools. It is noted that despite the developed regulatory framework, the legal regulation system is mainly aimed at detecting violations, while strengthening responsibility requires further improvement. According to the authors, a promising direction for improving financial control is the introduction of modern digital technologies in combination with increased sanctions for the illegal use of budget funds, which will contribute to strengthening financial discipline, reducing corruption risks and increasing the efficiency of the use of public finances.

Key words: financial legal relations, financial control, public finance, corruption, financial monitoring, anti-corruption policy, state audit.

Постановка проблеми. У сучасних умовах воєнного стану значно посилюється роль фінансового контролю, адже державні фінансові ресурси повинні розподілятися з урахуванням пріоритетних потреб країни, зокрема фінансування оборонного сектору, надання гуманітарної допомоги населенню та відновлення зруйнованої інфраструктури. У контексті цього необхідним є формування міцної правової основи фінансового контролю для забезпечення ефективного використання коштів. Власне це сприятиме посиленню ефективності управління фінансовими ресурсами держави та забезпеченню фінансової стійкості країни в умовах воєнних загроз. Саме тому більш детальне дослідження фінансового контролю в Україні в умовах військового стану є актуальною темою для детального аналізу.

Мета дослідження полягає в аналізі правового регулювання фінансового контролю в Україні в умовах воєнного стану та формування комплексних пропозиції щодо його вдосконалення**.**

Стан опрацювання проблематики. Питання правового регулювання фінансового контролю є предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, С. Бардаш [1] дослідив удосконалення державного фінансового контролю з позицій праксеологічного підходу, наголошуючи на підвищенні ефективності контрольних процедур. В. Вербицька, К. Болдовська, В. Мошківський та В. Бредіхін [2] проаналізували співвідношення фінансового контролю та державного аудиту, підкреслюючи роль державного фінансового аудиту у контролі використання публічних фінансів. С. Бардаш і С. Свірко [3] приділли увагу оцінюванню ефективності державного фінансового контролю та умовам підвищення його результативності. Н. Гавкалова і М. Табацький [4] акцентували на значенні фінансового контролю для забезпечення економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Фінансовий контроль є важливим інструментом ефективного управління державними фінансовими ресурсами, особливо в умовах воєнного стану. У цей період зростає обсяг бюджетних витрат на оборону, соціальну підтримку населення, відновлення інфраструктури та забезпечення функціонування державних установ [1, с. 39], що підвищує ризики фінансових порушень, нецільового використання коштів і зловживань у сфері державних фінансів [2, с. 35]. Умови воєнного стану потребують модернізації механізмів фінансового контролю, зокрема через застосування гнучких підходів до моніторингу фінансових потоків, впровадження цифрових технологій та посилення відповідальності за порушення фінансової дисципліни [3, с. 6]. Важливо забезпечити баланс між оперативністю використання бюджетних коштів і ефективністю контролю за їх витрачанням.

Фінансовий контроль в Україні здійснюють спеціально уповноважені органи, зокрема Державна аудиторська служба України, Рахункова палата, НАБУ, ДБР та інші інституції [4, с. 15]. Їх діяльність спрямована на запобігання корупції, зменшення фінансових ризиків, забезпечення прозорості використання бюджетних коштів та підвищення ефективності витрачання ресурсів на оборону, безпеку й відновлення країни [5, с. 27].

В табл. 1 наведено характеристику нормативно-правих актів України, які передбачають регулювання проведення фінансового контролю.

Таблиця 1

Характеристика нормативно-правових актів проведення фінансового контролю в Україні

Нормативно-правовий акт	Характеристика
Постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 №561 «Деякі питання здійснення державного фінансового контролю в умовах воєнного стану» [6]	Визначає особливості проведення фінансового контролю під час воєнного стану та порядок здійснення перевірок, аудитів і моніторингу використання бюджетних коштів у надзвичайних умовах.
Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [7]	Закріплює правові та організаційні принципи державного фінансового контролю. Визначає основні форми контрольної діяльності, зокрема державний фінансовий аудит, інспектування, перевірки та моніторинг публічних закупівель.
Закон України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» [8]	Передбачає реалізацію заходів, спрямованих на стабілізацію фінансової системи та ефективне використання державних ресурсів. Його метою є посилення фінансової дисципліни та зниження економічних ризиків у період кризових викликів.
Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [9]	Встановлює порядок ведення бухгалтерського обліку та підготовки фінансової звітності. Забезпечує уніфіковані стандарти формування фінансової інформації, яка слугує важливою основою для здійснення фінансового контролю та проведення аудиту.
Закон України «Про Рахункову палату» [10]	Визначає повноваження Рахункової палати як органу парламентського контролю за використанням коштів державного бюджету.
Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [11]	Регулює діяльність на ринку капіталу, включаючи операції з цінними паперами та деривативами. Спрямований на забезпечення прозорості фінансових операцій та стабільності фінансової системи.

Аналізуючи табл. 1 варто зазначити, шо основу нормативно-правового регулювання становлять акти, що визначають особливості організації фінансового контролю в умовах воєнних викликів, зокрема постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення державного фінансового контролю в умовах воєнного стану». Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», який визначає принципи, форми та інструменти контрольної діяльності. Сукупність зазначених нормативно-правових актів формує правову основу для забезпечення прозорості фінансових операцій, дотримання фінансової дисципліни та запобігання порушенням у сфері використання державних ресурсів.

Ефективність функціонування фінансового контролю відображається у показниках діяльності Державної аудиторської служби України, основні дані роботи якої наведено в табл. 2. Аналіз даних табл. 2 свідчить про зростання кількості перевірок у сфері публічних закупівель, особливо у 2025 р., що вказує на посилення контролю за використанням бюджетних коштів. Також збільшується кількість перевірених підприємств, установ і організацій, що свідчить про розширення контрольної діяльності Державної аудиторської служби. Водночас спостерігається зменшення суми виявлених фінансових порушень, недоотриманих ресурсів і незаконних витрат, що може свідчити про підвищення фінансової дисципліни та посилення превентивної ролі фінансового контролю. Показники відшкодування порушень демонструють зміну ефективності контролю, адже хоча загальний обсяг відшкодованих втрат у 2025 р. зменшився, збільшилися обсяги відшкодування незаконних і нецільових витрат порівняно з 2024 р. Важливим елементом контролю є також моніторинг публічних закупівель, який дозволяє запобігати порушенням і неефективному використанню бюджетних коштів ще на етапі укладення договорів. Результати державних

фінансових аудитів свідчать про розширення масштабів контрольної діяльності, зокрема значне зростання обсягу фінансових ресурсів, охоплених аудитом у 2024 р. З однієї сторони, це підтверджує посилення превентивної ролі фінансового контролю та підвищення фінансової дисципліни у використанні державних ресурсів. З іншої - вище наведені показники свідчать про недостатню ефективність фінансового контролю. В Україні існує необхідність зміни нормативно-правового регулювання саме у контексті відповідальності за неправомірне розпорядження державними коштами, особливо в умовах воєнного стану.

Таблиця 2

Динаміка ключових показників діяльності Державної аудиторської служби України в період 2023 -2025 рр.

Показник	2023	2024	2025	Темп росту, %	
				2024/ 2023	2025/ 2024
Проведено ревізій	713	749	705	5,05	-5,87
Проведено перевірок закупівель	395	400	647	1,27	61,75
Перевірено підприємств, установ і організацій, тис. од.	1	1,1	1,3	10,00	18,18
Загальна сума виявлених фінансових порушень, що призвели до втрат, млрд. грн.	211	41,2	9,7	-80,47	-76,46
У т.ч. кошти бюджетів усіх рівнів, млрд. грн.	43,1	6,4	5,7	-85,15	-10,94
Недоотримані фінансові ресурси, млрд. грн.	134,2	31,6	5,6	-76,45	-82,28
Незаконні, нецільові витрати та недостачі ресурсів, млрд. грн.	76,8	9,6	4,1	-87,50	-57,29
Незаконні витрати ресурсів, млрд. грн.	73,1	8,9	3,9	-87,82	-56,18
Нецільові витрати державних ресурсів, млн. грн.	383,7	693	263,8	80,61	-61,93
Недостачі ресурсів, млрд. грн.	3,3	0,62	0,28	-81,21	-54,84
Відшкодовано фінансових порушень, млрд. грн.	6,4	6,2	3,4	-3,13	-45,16
Забезпечено надходження недоотриманих ресурсів, млрд. грн.	2,3	4,5	1,4	95,65	-68,89
Відшкодовано незаконні та нецільові витрати і недостачі, млрд. грн.	4,1	1,7	2	-58,54	17,65
Проведено моніторингів закупівель, тис	12,2	10,4	10,8	-14,75	3,85
Попереджено порушень за результатами моніторингу, млрд. грн.	7,4	5,3	8,1	-28,38	52,83
Розірвано договорів за результатами моніторингу, млрд. грн.	12,4	17,1	17,1	37,90	0,00
Проведено державних фінансових аудитів	205	213	166	3,90	-22,07
Обсяг охоплених аудитами ресурсів, млрд. грн.	454,3	2062,2	1216,6	353,93	-41,00
Виявлено неефективних управлінських дій (втрати), млрд. грн.	79,1	162,5	57,6	105,44	-64,55
Управлінські рішення за результатами контролю	847	708	854	-16,41	20,62

Джерело: зроблено авторами за джерелом [12]

У табл. 3 наведено характеристику правового регулювання відповідальності за вчинені дії пов’язанні з неправомірним використанням державних коштів та корупцією.

Таблиця 3

Характеристика правового регулювання відповідальності за вчення корупційних дій та «розкрадання» державних коштів

Нормативно-правовий акт	Характеристика
Закон України «Про запобігання корупції» [13]	Є базовим актом у сфері запобігання та протидії корупції та визначає систему антикорупційної політики, правила фінансового контролю, механізми врегулювання конфлікту інтересів, тощо.
Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки» [14]	Визначає основні стратегічні напрями реалізації державної антикорупційної політики на відповідний період і спрямований на створення комплексної системи запобігання корупції та підвищення прозорості діяльності органів державної влади.
Постанова КМУ № 220 «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки» [15]	Являється практичним механізмом реалізації антикорупційної стратегії та передбачає комплекс конкретних заходів, обов'язкових для виконання органами державної влади, органами місцевого самоврядування й іншими суб'єктами, залученими до діяльності у сфері протидії корупції.
Кримінальний кодекс України, стаття 210 та 201[16]	Стаття 210 визначає кримінальну відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів і порушення законодавства у сфері бюджетних витрат. Стаття 201 визначає відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних внесків чи інших видів безоплатної допомоги з метою отримання прибутку.
Рішення НАЗК № 166 Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення [17]	Визначає порядок формування та ведення реєстру осіб, притягнутих до відповідальності за корупційні правопорушення. Реєстр виконує облікову, інформаційну та превентивну функції.
Наказ Міністерства юстиції № 383/5 Про Деякі питання проведення антикорупційної експертизи [18]	Спрямований на виявлення у чинних актах і законопроєктах положень, які можуть створювати корупційні ризики та дає змогу усувати правові норми, що сприяють зловживанням у сфері бюджетних коштів і державного управління.
Наказ НАЗК № 1/23 Про затвердження Порядку ведення Єдиного порталу повідомлень викривачів [19]	Закріплює право осіб повідомляти про факти корупції, у тому числі анонімно, із гарантіями конфіденційності та правового захисту.

Аналіз табл. 3 свідчить, що основу правової відповідальності становлять антикорупційні акти, документи стратегічного планування, норми фінансового та кримінального законодавства, що підтверджує, що законодавство охоплює як превентивні, так і каральні механізми протидії корупції та розкраданню бюджетних коштів. Водночас правове регулювання переважно спрямоване на виявлення та документування правопорушень, тоді як питання посилення відповідальності за незаконне використання державних ресурсів потребує подальшого вдосконалення, особливо в умовах воєнного стану.

Законодавство передбачає відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів і незаконне використання гуманітарної допомоги, однак сучасні виклики вимагають більш жорсткого та комплексного підходу. Отже, пропонується впровадити стратегію посилення правового регулювання та відповідальності щодо дій, вчинених з метою неправомірного використання державних коштів, здійснення корупційних схем та порушення загальних норм фінансового контролю в Україні. Реалізація цієї стратегії посилить фінансовий контроль, зміцнить фінансову дисципліну, зменшить масштаби фінансових зловживань і підвищить довіру суспільства до державних інституцій.

Висновки. Дослідження показало, що система державного фінансового контролю в Україні базується на сукупності нормативно-правових актів, які регулюють управління державними фінансами. Аналіз діяльності контролюючих органів свідчить про посилення контрольної діяльності, однак вище наведені показники свідчать про недостатню ефективність фінансового контролю.

Попри розвинену нормативно-правову базу, система правового регулювання переважно спрямована на виявлення правопорушень, тоді як посилення відповідальності потребує подальшого вдосконалення. Перспективним напрямом удосконалення фінансового контролю є впровадження сучасних цифрових технологій у поєднанні з посиленням санкцій за незаконне використання бюджетних коштів, що сприятиме зміцненню фінансової дисципліни, зниженню корупційних ризиків та підвищенню ефективності використання державних фінансів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бардаш С. Удосконалення державного фінансового контролю: праксеологічний дискурс. *Облік і фінанси.* 2022. № 3. С. 38–45. URL: DOI https://doi.org/10.33146/2307-9878-2022-3(97)-38-45.
2. Вербицька В.І., Болдовська К.П., Мошківський В.В., Бредіхін В.М. Співвідношення понять державного фінансового контролю та аудиту. *Комунальне господарство міст. Серія: Економічні науки.* 2023. № 2. С. 34–38. DOI: https://doi.org/10.33042/2522-1809-2023-2-176-34-38.
3. Бардаш С.В., Свірко С.В. Ефективність державного фінансового контролю: підходи до оцінювання та умови підвищення. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу.* 2024. № 2(58). С. 3–11. DOI: https://doi.org/10.26642/pbo-2024-2(58)-3-11.
4. Гавкалова Н.Л., Табацький М.Г. Роль державного фінансового контролю у забезпеченні економічної безпеки держави. *Вісник Національного університету цивільного захисту України.* Серія: Державне управління. 2023. № 2. С. 13–23. DOI; 10.52363/2414-5866-2023-2-2.
5. Глух М.В., Ковалко Н.М. Державний фінансовий аудит як різновид фінансового контролю. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 1. С. 25–31. DOI:10.35774/app2022.01.025.
6. Деякі питання здійснення державного фінансового контролю в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 № 561. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-2022-п#Text (дата звернення 18.03.2026).
7. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 № 2939-XII. Дата оновлення: 14.06.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text (дата звернення 18.03.2026).
8. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні: Закон України від 27.03.2014 № 1166-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1166-18#Text (дата звернення 18.03.2026).
9. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text (дата звернення 18.03.2026).
10. Про Рахункову палату: Закон України від 02.06.2015 № 576-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19/print (дата звернення 18.03.2026).
11. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text (дата звернення 18.03.2026).
12. Статистичні звіти діяльності Державної аудиторської служби України. URL: https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/53 (дата звернення 18.03.2026).
13. Методичні рекомендації щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. 2022. URL: https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Metodychni-rekomendatsiyi-vid-21.10.2022-13.pdf (дата звернення 18.03.2026).
14. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text (дата звернення 18.03.2026).
15. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 № 220. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-п#Text (дата звернення 18.03.2026).
16. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 18.03.2026).

17. Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 09.02.2018 № 166. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0345-18#Text (дата звернення 18.03.2026).
18. Деякі питання проведення антикорупційної експертизи: наказ Міністерства юстиції України від 18.03.2015 № 383/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0303-15#Text (дата звернення 18.03.2026).
19. Про затвердження Порядку ведення Єдиного порталу повідомлень викривачів: наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 03.01.2023 № 1/23. URL: https://nazk.gov.ua/uk/documents/nakaz-vid-03-01-2023-1-23-pro-zatverdzhennya-poryadku-vedennya-yedynogo-portalu-povidomlen-vykryvachiv/ (дата звернення 18.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Касьяненко Л.М., Кострица Б.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 353.2
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.48

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ковальов Н.С.,
аспірант 2-го року навчання
Сумського державного університету
ORCID: 0009-0002-8195-2486

Ковальов Н.С. Децентралізація та її вплив на ефективність управління в умовах воєнного стану.

У статті здійснено комплексне теоретико-прикладне дослідження впливу децентралізації на ефективність публічного управління в умовах воєнного стану в Україні. Актуальність теми зумовлена трансформацією системи державного управління під впливом повномасштабних безпекових викликів, що потребують одночасного забезпечення високого рівня централізованої координації та збереження спроможності територіальних громад до самостійного прийняття управлінських рішень. У роботі розкрито сутність децентралізації як інституційно-правового процесу перерозподілу владних повноважень, ресурсів і відповідальності між рівнями публічної влади, а також охарактеризовано її роль у формуванні стійкої, адаптивної та ефективної системи управління.

Особливу увагу приділено аналізу нормативно-правових засад функціонування публічної влади в умовах воєнного стану, зокрема положенням Конституція України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР та Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII, які визначають особливості розподілу повноважень і механізми взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Обґрунтовано, що в умовах війни відбувається об'єктивне посилення централізаційних тенденцій, зокрема через створення військових адміністрацій та концентрацію управлінських функцій на державному рівні.

Водночас доведено, що децентралізація не втрачає своєї значущості, а трансформується відповідно до нових умов, забезпечуючи оперативність реагування на локальні виклики, ефективне використання ресурсів на місцях, підтримання життєдіяльності громад та підвищення загальної стійкості держави. Визначено, що саме на рівні територіальних громад відбувається реалізація значної частини управлінських рішень, пов'язаних із гуманітарною допомогою, евакуацією населення, відновленням інфраструктури та забезпеченням базових соціальних послуг.

У результаті дослідження обґрунтовано доцільність формування гібридної моделі публічного управління, яка передбачає поєднання централізованого стратегічного керівництва з децентралізованим виконанням функцій на місцях. Така модель дозволяє забезпечити баланс між єдністю державної політики та автономією територіальних громад, що є ключовою умовою підвищення ефективності управління та зміцнення національної безпеки України в умовах тривалих воєнних загроз.

Ключові слова: децентралізація, воєнний стан, публічне управління, національна безпека, територіальні громади.

Kovalyov N.S. Decentralization and its impact on the effectiveness of governance under martial law.

This article presents a comprehensive theoretical and applied study of the impact of decentralization on the effectiveness of public administration under martial law in Ukraine. The relevance of the topic stems from the transformation of the public administration system under the influence of full-scale security challenges, which require both a high level of centralized coordination and the preservation of local communities' capacity to make independent administrative decisions. The paper reveals the essence of decentralization as an institutional and legal process of redistributing powers, resources, and responsibilities among levels of public authority, and characterizes its role in forming a resilient, adaptive, and effective governance system.

Particular attention is paid to the analysis of the legal framework governing the functioning of public authorities under martial law, specifically the provisions of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" dated May 21, 1997, No. 280/97-VR, and the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" dated May 12, 2015, No. 389-VIII, which define the specifics of the distribution of powers and the mechanisms of interaction between state authorities and local self-government bodies. It is argued that under wartime conditions, there is an objective intensification of centralization trends, particularly through the creation of military administrations and the concentration of administrative functions at the state level.

At the same time, it is demonstrated that decentralization does not lose its significance but transforms in accordance with new conditions, ensuring a rapid response to local challenges, the effective use of resources on the ground, the maintenance of community life, and the enhancement of the state's overall resilience. It has been determined that it is at the level of local communities that a significant portion of administrative decisions related to humanitarian aid, population evacuation, infrastructure restoration, and the provision of basic social services are implemented.

The study substantiates the feasibility of developing a hybrid model of public administration that combines centralized strategic leadership with decentralized implementation of functions at the local level. Such a model ensures a balance between the unity of state policy and the autonomy of local communities, which is a key condition for improving the effectiveness of governance and strengthening Ukraine's national security amid ongoing military threats.

Key words: decentralization, martial law, public administration, national security, local communities.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія рф проти України, що розпочалась 24 лютого 2022 року, поставила перед системою публічного управління безпрецедентні виклики. Одним із найбільш гострих є питання про те, яким чином реформа децентралізації – визнана одним із найуспішніших державних перетворень в Україні – взаємодіє з вимогами воєнного часу, що природно тяжіють до централізації владних повноважень.

З одного боку, ефективна оборона і безпека вимагають вертикальної координації, єдиного командування і швидкого виконання рішень центральної влади. З іншого боку, саме децентралізовані громади – з їхніми фінансовими ресурсами, знанням місцевої специфіки і налагодженими зв'язками з громадянським суспільством – стали одним із ключових чинників стійкості держави в умовах агресії.

Ця суперечність між централізаційними вимогами воєнного часу і децентралізаційними здобутками реформи є ключовою науковою проблемою, дослідження якої має не лише теоретичне, а й суто практичне значення: від відповіді на неї залежить якість управлінських рішень щодо розподілу повноважень між рівнями влади як під час воєнного стану, так і після його скасування.

Метою статті є аналіз впливу децентралізації на ефективність публічного управління в умовах воєнного стану та визначення напрямів оптимізації взаємодії між рівнями влади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання трансформації публічного управління в умовах воєнного стану досліджувалися українськими науковцями, зокрема В. Андрущенком, І. Грицяком, В. Борщевським, В. Горбуліним, В. Василенком, А. Колодієм, В. Куйбідою, І. Магдою, Н. Нижник, Д. Танцюрою, В. Пасічником, О. Врублевським, Г. Перепелицею, В. Горбуліним та іншими. Водночас наукові підходи до визначення сценаріїв децентралізації влади в умовах воєнного стану ще не набули остаточного та узгодженого характеру.

Виклад основного матеріалу. Реформа децентралізації розпочалась в Україні у 2014 році зі схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади від 01.04.2014 № 333-р. [1]. Протягом 2015–2020 років відбулось добровільне об'єднання громад: замість майже 12 тисяч дрібних місцевих рад було сформовано спроможніші об'єднані територіальні громади (ОТГ). Станом на початок 2020 рік в Україні функціонувало 1 469 територіальних громад [2].

Реформа суттєво змінила фінансову архітектуру місцевого самоврядування. Обсяг власних доходів місцевих бюджетів зріс з 68,6 млрд грн у 2014 році до понад 300 млрд грн у 2019 році. Громади отримали право розпоряджатися земельними ресурсами, фінансувати власні інфраструктурні проекти та надавати широкий спектр публічних послуг. Державна підтримка регіонального розвитку за роки реформи зросла у 41,5 разів – з 0,5 млрд грн у 2014 році до 20,75 млрд грн у 2019 році [3].

Таким чином, до початку повномасштабного вторгнення Україна підійшла зі значно потужнішою, ніж у 2014 році, системою місцевого самоврядування – з розвиненою фінансовою базою, управлінськими компетенціями і соціальним капіталом. Саме цей потенціал і став одним із чинників опірності держави.

Відповідно, децентралізація влади є одним із ключових інструментів модернізації публічного управління в демократичних державах. Вона передбачає передачу значної частини повноважень і ресурсів від центральних органів до місцевого рівня. В умовах мирного часу децентралізація підвищує якість послуг, наближає владу до громадян і стимулює місцевий розвиток. Однак у воєнний період її роль стає особливо складною: з одного боку, вона забезпечує оперативність і адаптивність управління, з іншого – вимагає чіткої координації з центром для забезпечення єдності дій [4].

Запровадження воєнного стану обумовило зміну пріоритетів публічного управління. У таких умовах ключового значення набувають швидкість прийняття рішень, централізована координація дій та мобілізація ресурсів. Це призводить до посилення ролі держави та часткового обмеження автономії місцевого самоврядування.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII, створюються військові адміністрації, які виконують функції забезпечення оборони, громадської безпеки та життєдіяльності населення. У ряді випадків вони перебирають на себе повноваження органів місцевого самоврядування, що є проявом вимушеної централізації [5].

За даними Міністерства розвитку громад та територій України, реформа децентралізації продовжує демонструвати стійкість навіть в умовах воєнного стану. Станом на 1 жовтня 2025 року 962 територіальні громади (майже 65 % від загальної кількості) уклали 727 договорів міжмуніципального співробітництва (+49 за квартал). Найактивніше співпрацюють громади Рівненської, Полтавської, Черкаської та Дніпропетровської областей. Це свідчить про високий рівень зрілості місцевого самоврядування та його здатність вирішувати спільні проблеми (освіта, охорона здоров'я, пожежна безпека, благоустрій) без постійної допомоги центру [6].

Ще одним важливим показником є міжнародна активність громад: 489 територіальних громад уклали 2 115 договорів міжнародного партнерства з 64 країнами світу. Лідерами залишаються Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська та Одеська області. Така динаміка демонструє, що громади не лише вижили в умовах війни, а й активно інтегруються в європейський і світовий простір, залучаючи додаткові ресурси для відновлення [6].

Фінансові показники також підтверджують зміцнення спроможності громад. У січні–серпні 2025 року частка власних доходів місцевих бюджетів у загальному обсязі надходжень склала 73,3 % (найвищий показник за останні роки). Середній дохід на одного мешканця зріс на 17,4 % порівняно з аналогічним періодом 2024 року. Водночас у 208 територіальних громадах продовжують діяти військові адміністрації, що свідчить про вимушене поєднання децентралізації з елементами централізованого управління в прифронтових регіонах [6].

Ці дані загалом підтверджують, що децентралізація залишається важливим чинником стійкості та ефективності публічного управління навіть під час воєнного стану.

Також, за результатами восьмої хвилі всеукраїнського соціологічного дослідження КМІС (вересень–жовтень 2025 р.), проведеного на замовлення Ради Європи, реформа децентралізації зберігає стабільно високу підтримку серед населення України. 77 % опитаних (у 2022 р.-76,5 %) вважають за необхідне продовжувати реформу місцевого самоврядування, передаючи громадам більше повноважень і ресурсів. Дослідження, яке охопило понад 3000 респондентів (населення та ВПО), показало, що українці демонструють обережний оптимізм щодо розвитку своїх громад, високу оцінку діяльності місцевих голів і рад, а також чітко визначають пріоритети: підтримку військових і ветеранів, енергетичну безпеку та відновлення. Водночас зберігається певний скептицизм щодо реального впливу громадян на рішення місцевої влади, що підкреслює необхідність подальшого розвитку механізмів участі та посилення відповідальності виборних осіб [7].

Аналіз функціонування органів влади в умовах воєнного стану дозволяє виокремити три якісно різні моделі залежно від наближеності до зони бойових дій.

Таблиця 1. Моделі організації публічного управління залежно від типу регіону в умовах воєнного стану в Україні (2022–2025).

Тип регіону	Модель управління	Переваги	Ризики / обмеження
Прифронтові та окуповані (частково) території	Військові адміністрації населених пунктів; обласні та районні ВА; пряме підпорядкування Генштабу ЗСУ та КМУ	Мобілізаційна ефективність; оперативне реагування на безпекові виклики	Обмеження представницьких функцій; ризик надконцентрації повноважень
Тилові та відносно стабільні регіони	Органи місцевого самоврядування (ОМС) у скороченому складі; розширені одноособові повноваження голів громад (Закон № 2259-IX)	Збереження місцевої ініціативи; гнучкість у соціально-економічних рішеннях	Ризик правових колізій при зіткненні з обласними ВА
Деокуповані території	Паралельне функціонування ВА і відновлюваних ОМС; перехідний режим	Поступове відновлення демократичного управління	Дефіцит кадрів; руйнування інфраструктури; конкуренція юрисдикцій

Джерело: створено автором на основі [5;8;9].

Представлена типологія свідчить про те, що в умовах воєнного стану Україна фактично функціонує одночасно в кількох управлінських режимах. Ця різнорідність є не дисфункцією, а адаптивною реакцією системи: чим ближче до лінії зіткнення – тим більша потреба в централізованому командуванні; чим далі – тим більший простір для збереження децентралізованої ініціативи.

Децентралізація суттєво підвищила ефективність управління в умовах воєнного стану. Спроможні територіальні громади швидко організували територіальну оборону, забезпечували евакуацію населення, розподіляли гуманітарну допомогу та підтримували критичну інфраструктуру. Завдяки фінансовій автономії громади могли оперативно реагувати на потреби без очікування рішень з центру.

Приклади з практики свідчать, що громади, які до війни пройшли етап децентралізації, показали вищу стійкість і швидкість реагування. Вони ефективніше вирішували питання розміщення ВПО, організації роботи шкіл і лікарень у прифронтових регіонах, а також залучення місцевих ресурсів для підтримки оборони. Таким чином, децентралізація стала важливим чинником стійкості тилу та оперативності управління на місцевому рівні.

Після припинення воєнного стану, вбачаємо, що децентралізація має стати одним із головних інструментів післявоєнного відновлення. Громади, які набули значного досвіду самостійного управління в умовах війни, готові брати на себе більшу відповідальність за відновлення інфраструктури, економічний розвиток і соціальні послуги.

Для збереження ефективності управління необхідно законодавчо закріпити тимчасовий характер воєнних обмежень, посилити міжмуніципальне співробітництво та впровадити цифрові інструменти управління. Тільки за умови розумного балансу централізації та децентралізації Україна зможе ефективно відновитися та побудувати стійку систему публічного управління.

Висновки. Проведений аналіз взаємодії децентралізації та ефективності управління в умовах воєнного стану в Україні дозволяє сформулювати такі висновки.

По-перше, реформа децентралізації 2014-2021 років виявилась не просто адміністративним перетворенням, а чинником національної стійкості. Фінансова автономія громад, накопичені управлінські компетенції та соціальний капітал ОМС стали реальними ресурсами опірності в умовах повномасштабної агресії. Підтримка децентралізації зросла до 77 % у 2024 році – найвищий показник за всю історію реформи.

По-друге, правовий режим воєнного стану передбачає суттєву часткову централізацію повноважень через інститут військових адміністрацій. Ця централізація є конституційно допустимою, тимчасовою та функціонально виправданою – проте вона породжує ризики правових колізій, ослаблення демократичного контролю та нерівномірного навантаження на різні рівні влади.

По-третє, між різними типами регіонів склались суттєво відмінні управлінські режими, що є адаптивною реакцією системи, а не її дисфункцією. Ключовим чинником ефективності в усіх трьох типах є рівень фінансової автономії та залученості громадян – що підтверджує теоретичні постулати про переваги децентралізації в умовах інформаційної асиметрії між рівнями влади.

По-четверте, концепція «адаптивної децентралізації» є перспективним науковим і практичним інструментом для врегулювання відносин між централізованим управлінням у сфері безпеки та децентралізованою організацією надання публічних послуг. Її законодавче закріплення потребує внесення змін до Закону «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII в частині чіткого функціонального розподілу повноважень та механізму поступового відновлення повноважень ОМС.

По-п'яте, постконфліктна відбудова України має спиратись на децентралізовану модель: саме ОМС із реальними фінансовими ресурсами, підзвітністю перед мешканцями і знанням місцевих потреб є оптимальним агентом відновлення. Тимчасова централізація часів воєнного стану не повинна перетворитись на інституційну інерцію, що унеможливить повернення до демократично обґрунтованого децентралізованого урядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядж. Каб. Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p#Text.
2. Територіальні громади. *Децентралізація в Україні*. URL: https://decentralization.ua/newgromada.
3. Загальна інформація. *Децентралізація в Україні*. URL: https://decentralization.ua/about.
4. Курилас В. Вплив результатів реформи децентралізації на функціонування та діяльність органів місцевого самоврядування в умовах дії воєнного стану в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 6. С. 144-150. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.21.
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.
6. Моніторинг процесу децентралізації. *Децентралізація в Україні*. URL: https://decentralization.ua/mainmonitoring.
7. Підтримка населенням децентралізації залишається на рівні 77% - опитування. *Укрінформ*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3928936-pidtrimka-naselennam-decentralizacii-zalisaetsa-na-rivni-77-opituvanna.html.
8. Козир С.В. Децентралізація та регіональна політика відновлення України в умовах воєнного стану: проблеми і рекомендації. Empirio. 2025. № 2 (1). С. 15-26. URL: https://doi.org/10.18523/3041-1718.2025.2.1.15-26.
9. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 № 2259-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Ковальов Н.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.49

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ОБОВ'ЯЗОК ЛОЯЛЬНОСТІ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОЛАБОРАЦІОНІЗМ

Колеснікова М.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри АГПФЕБ
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
ORCID: 0000-0003-3060-158X

Колеснікова М.В. Адміністративно-правовий статус державного службовця в умовах воєнного стану: обов'язок лояльності та відповідальність за колабораціонізм.

У статті проаналізовано феномен колабораціонізму. Як зазначають сучасні дослідники адміністративного права, повномасштабна збройна агресія росії вимагає відмови від суто технічного сприйняття державного службовця. Правовий статус державного службовця зазнає суттєвих змін. Необхідно більше уваги приділити дослідженню його адміністративно-правового статусу. Сьогодні інститут публічної служби здійснює перехід з управлінської моделі в цілісну систему забезпечення національної стійкості та єдності. Тому зобов'язання лояльності до держави та вірність Присязі стають ключовими елементами придатності особи виконувати професійні обов'язки.

Лояльність як правова категорія, включає політичну неупередженість, відданість державі та дотримання Присяги. Колабораціонізм у системі публічної служби має розглядатися не тільки як кримінальне діяння. Він є порушенням основних адміністративних засад діяльності державного апарату. Дисциплінарне провадження за порушення Присяги має розглядатися як самостійний інструмент. Вони не повинні залежати від стадій кримінального процесу чи наявності обвинувального вироку суду. Це дозволить державі оперативно реагувати на загрози та забезпечити внутрішню безпеку державних інституцій.

Досліджено структуру адміністративно-правового статусу службовця, що включає службові права, обов'язки, обмеження та підвищену відповідальність перед суспільством, а саме дисциплінарну, адміністративну, кримінальну та матеріальну. Присяга державного службовця в сучасних умовах трансформувалася з урочистої декларації в юридичний акт, який накладає на особу обов'язок дотримуватися державної лояльності. Порушення цієї лояльності через співпрацю з ворогом чи поширення ворожої пропаганди визначено як критичний ризик, що потребує миттєвого адміністративного реагування.

Розглянуто принцип політичної неупередженості як стратегічний запобіжник від зовнішнього та внутрішнього тиску. У висновках акцентовано на необхідності подальшого вдосконалення механізмів перевірки кандидатів на посади та розробки чітких алгоритмів притягнення до відповідальності за порушення Присяги.

Ключові слова: державна служба, адміністративно-правовий статус, колабораціонізм, колаборант, національна безпека, державна лояльність, Присяга, воєнний стан, політична неупередженість, дисциплінарна відповідальність.

Kolesnikova M.V. Administrative and legal status of a public servant under martial law: duty of loyalty and liability for collaborationism.

The article analyzes the phenomenon of collaborationism. As contemporary researchers of administrative law note, Russia's full-scale armed aggression demands a shift away from a purely technical perception of a civil servant. The legal status of a civil servant is undergoing significant changes, necessitating a more profound study of their administrative and legal standing. Today, the institution of public service is transitioning from a purely managerial model to a holistic system for

ensuring national resilience and unity. Consequently, the obligation of loyalty to the state and fidelity to the Oath are becoming key elements of an individual's fitness to perform professional duties.

Loyalty, as a legal category, encompasses political impartiality, devotion to the state, and adherence to the Oath. Collaborationism within the public service system should be viewed not merely as a criminal act but as a violation of the fundamental administrative principles of the state apparatus. Disciplinary proceedings for violating the Oath should be treated as an autonomous instrument. They must not depend on the stages of the criminal process or the existence of a court conviction. This will allow the state to respond promptly to threats and ensure the internal security of state institutions.

The structure of a servant's administrative and legal status is examined, including official rights, duties, restrictions, and increased accountability to society– specifically disciplinary, administrative, criminal, and material liability. In modern conditions, the Civil Servant's Oath has transformed from a ceremonial declaration into a unilateral legal act that imposes an obligation of state loyalty. Breaching this loyalty through cooperation with the enemy or spreading hostile propaganda is identified as a critical risk requiring an immediate administrative response.

The principle of political impartiality is considered a strategic safeguard against external and internal pressure. The conclusions emphasize the need for further improvement of candidate screening mechanisms and the development of clear algorithms for holding individuals accountable for violating the Oath.

Key words: civil service, administrative and legal status, collaborationism, collaborator, national security, state loyalty, Oath, martial law, political impartiality, disciplinary liability.

Постановка проблеми. Сьогоденні виклики, які спричинила збройна агресія рф, зумовили необхідність перегляду сутності публічної служби в Україні. У сучасних умовах державний апарат здійснює перехід з лише адміністративного інструменту в один із базових складників системи національної безпеки. Це спонукає до пошуку ефективних правових механізмів «очищення» органів влади. Основна мета - позбутися осіб, чия поведінка або статус дають підстави для сумнівів у їхній державній лояльності.

Введення в дію законодавчих новел, зокрема Закону № 3768-IX, створило новий правовий ландшафт, який потребує ґрунтовного наукового аналізу.

Зміцнення авторитету державної служби та стабілізація управління на деокупованих територіях залежать від багатьох чинників. Особливо питання відповідальності за колаборaційну діяльність у межах адміністративного права. Все це підкреслює необхідність комплексного дослідження адміністративно-правових засад протидії колаборaціонізму як пріоритету розбудови стійкого врядування.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні адміністративно-правової сутності колаборaційної діяльності як порушення обов'язку лояльності державного службовця. Крім того, дослідження спрямоване на доведення самостійного характеру дисциплінарної відповідальності. Це виступає оперативним механізмом кадрового оновлення державного апарату в умовах правового режиму воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Фундаментальні засади функціонування публічної служби та правового становища службовців закладені у працях таких провідних науковців, як В. Галунько та О. Правоторова. Вагомий внесок у розуміння природи публічного управління та адміністративних процедур зробили також Ю. Битяк, В. Курило та Т. Коломоєць. Особливого значення в умовах воєнної агресії набули дослідження, присвячені «чистоті» державного апарату та національній безпеці. Зокрема, професор М.І. Хавронюк та інші експерти у сфері публічного права акцентують увагу на зміні парадигми державної служби, де лояльність стає ключовим елементом системи національної стійкості. Питання юридичної сили Присяги та дисциплінарної відповідальності за її порушення детально аналізуються у працях І. І. Задої. Водночас аспект політичної неупередженості як безпекового запобіжника та інструменту європейської інтеграції України ґрунтовно обґрунтований у дослідженнях В. С. Зільберта.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає М. І. Хавронюк та інші експерти у сфері публічного права, в умовах повномасштабної збройної агресії росії проти України питання «чистоти» державного апарату набуло статусу національної безпеки та кардинально змінила парадигму функціонування інституту державної служби. В умовах воєнного стану державний службовець перестає бути лише технічним виконавцем управлінських функцій. Він стає уособленням державної

влади, носієм суверенітету та ключовим елементом системи національної стійкості. Державна служба повинна базуватися на принципах патріотизму та лояльності. Прояви колабораціонізму серед службовців не лише руйнують довіру суспільства до влади, а й створюють прямі загрози функціонуванню державних інститутів. Феномен колабораціонізму – співпраці з ворогом на шкоду власній державі – постає не лише як кримінальний злочин, а як фундаментальне порушення адміністративно-правових засад публічної служби. Адміністративно-правовий підхід до цієї проблеми дозволяє оперативно реагувати на виклики. Адміністративно-правовий підхід до протидії колабораціонізму дозволяє державі швидко реагувати на загрози внутрішній безпеці, не обмежуючись рамками тривалого кримінального процесу [1].

Як зазначає К.О. Долгорученко, феномен колабораціонізму під час війни є складним поєднанням психологічних та соціальних чинників, що реалізуються через умисну співпрацю з окупантом. Така діяльність у будь-якій сфері - розцінюється як загроза національному суверенітету. Відповідно, автор стверджує, що відновлення правопорядку та справедливості на територіях, що постраждали від агресії, потребує виключно законодавчого підходу до обмеження прав колаборантів, що є необхідним кроком для забезпечення національної безпеки України [2].

Згідно з нормативно-правовим визначенням, закріпленим у Законі України «Про державну службу», державний службовець постає як суб'єкт публічного права – громадянин України, який на професійній основі реалізує владні повноваження у структурі державного апарату. Ключовими елементами його статусу є обійняття посади в органі державної влади, фінансове забезпечення за рахунок державного бюджету та імперативний обов'язок дотримуватися принципів державної служби. [3]. У сучасній правовій державі державний службовець - це не просто працівник, а особа, яка наділена особливими повноваженнями для виконання функцій держави. Відповідно до підручника «Адміністративне право України» за редакцією В. Галунька та О. Правоторової, правовий статус державного службовця - це сукупність прав, обов'язків, обмежень, заборон та відповідальності, визначених законом, які встановлюють місце особи в системі державного управління. Основними елементами цього статусу, як зазначають науковці є: службові права, службові обов'язки, обмеження та заборони, гарантії та відповідальність [4, 285-304]. Окрім загальногромадянських прав, службовець має професійні преференції, що забезпечують його автономність: повага до гідності, оплата праці, професійне навчання, просування по службі та чіткість завдань.

Законом України «Про державну службу» визначено, що головним обов'язком службовця є дотримання Конституції та законів України [3]. Як слушно зауважують В. Галунько та О. Правоторова, державний службовець наділений особливим статусом, який виходить за межі звичайних трудових відносин. У системі державної служби реалізація принципу законності розгалужується на такі ключові напрями: пріоритет державних інтересів, етична поведінка, конфіденційність, виконання наказів. Також, особливий статус передбачає певні самообмеження, які є ціною за право здійснювати владні повноваження: антикорупційні обмеження, політична неупередженість та конфлікт інтересів. Державний службовець може нести підвищену відповідальність перед суспільством, а саме дисциплінарну, адміністративну, кримінальну та матеріальну [4, 270-279, 298].

У структурі адміністративно-правового статусу публічного службовця ключове місце посідає обов'язок державної лояльності, правовим вираженням якого є Присяга (ст. 36 Закону України «Про державну службу») [3]. Підписуючи цей текст, особа вступає в особливі публічно-правові відносини. Таким чином, вірність Україні стає прямим юридичним зобов'язанням, порушення якого через дії, що кваліфікують особу як колаборанта, руйнує саму основу перебування на посаді.

У межах дослідження правової природи присяги, Д.С. Кремов пропонує вичерпний перелік її ідентифікаційних ознак. Автор розглядає присягу у службовому праві як специфічний юридичний факт, що виступає передумовою набуття особою статусу публічного службовця. Серед ключових характеристик інституту науковець виділяє його символізм, нормативну визначеність у джерелах права, а також нерозривне поєднання правових приписів із морально-етичними нормами. Особливу увагу Д.С. Кремов акцентує на урочистості процедури складання присяги та наявності чітких механізмів державної гарантованості, що передбачають заходи відповідальності у разі її порушення [5].

Як обґрунтовує В.С. Зільберт, політична неупередженість публічної служби є фундаментальною передумовою успішної повоєнної трансформації України. Вона гарантує автономію службовців від партійного тиску, забезпечуючи об'єктивність адміністративних рішень та раціональ-

ний розподіл ресурсів на основі потреб громад, а не політичної кон'юнктури. Дотримання цього принципу не лише зміцнює міжнародну репутацію держави та сприяє інтеграції до ЄС, а й виступає критичним безпековим запобіжником [6].

Принцип політичної нейтральності полягає у забезпеченні повної незалежності дій та рішень державного службовця від його особистих політичних переконань. Він передбачає суворе дотримання позапартійної позиції та відсутність будь-якої візуальної чи вербальної демонстрації політичних симпатій під час здійснення владних повноважень [3]. Це означає, що державний службовець має залишатися «поза політикою», коли він на роботі. Його рішення мають базуватися виключно на законі. На службі він не має права агітувати, носити політичну символіку або показувати, кого він підтримує як громадянин.

У контексті протидії колабораціонізму, політична нейтральність трансформується у вимогу абсолютної державної лояльності: вона унеможливлює використання службового становища в інтересах агресора та дозволяє державі оперативно очищувати апарат від осіб, які зрадили професійному обов'язку. Таким чином, неупередженість стає дієвим інструментом захисту національних інтересів та антикорупційним бар'єром у процесах національної відбудови [6]. Кожен виявлений колаборант у системі управління є критичним ризиком для національної стійкості.

У доктрині адміністративного права категорія лояльності державного службовця розглядається як багатоаспектне юридичне зобов'язання, що забезпечує стабільність державної вертикалі. Лояльність вимагає від посадовця беззастережної добросовісності у реалізації стратегічних рішень вищих органів державної влади (Верховної Ради, Президента та Кабінету Міністрів України). Важливим аспектом є пріоритет загальнодержавних цілей над особистими переконаннями чи політичними уподобаннями службовця, що гарантує безперебійність державного управління незалежно від зміни політичних еліт. Важливим елементом лояльності є свідоме утримання від дискредитації державних інституцій. Це передбачає неприпустимість публічної критики дій органів влади та їхнього керівництва. Лояльність проявляється, також і через коректність та етичність у відносинах із колегами та керівництвом. Дотримання стандартів ділового етикету під час виконання посадових обов'язків є не лише ознакою фаховості, а й запобіжником від внутрішніх деструктивних процесів у державному апараті [7].

Згідно з Законом України «Про державну службу», державний службовець притягується до дисциплінарної відповідальності у разі здійснення ним дисциплінарного проступку. Під таким проступком розуміється винна, протиправна дія, бездіяльність або прийняття неналежного рішення, що призвели до невиконання чи неякісного виконання посадових обов'язків або порушення інших вимог, встановлених нормативно-правовими актами. На основі аналізу наукових поглядів під дисциплінарною відповідальністю слід розуміти особливий вид правових відносин. В межах яких держава, в особі уповноважених органів, дає негативну оцінку протиправним діям службовця та застосовує до нього заходи примусу за недотримання вимог посадової дисципліни чи Присяги [3].

Аналіз законодавства дозволяє класифікувати підстави дисциплінарної відповідальності державних службовців за трьома групами, що детально розглядаються у працях І.І. Задоя. Порушення функціональних обов'язків через невиконання вимог Конституції та законів України, посадових інструкцій або умов контракту. Порушення етичних стандартів, тобто невідповідність поведінки службовця Загальним правилам етичної поведінки, що закріплено Наказом НАДС № 158. Загальні правила етичної поведінки сьогодні трансформувалися з формального переліку правил у дієвий механізм захисту державної репутації та національних інтересів. В основі цих правил лежить принцип беззастережного служіння народу України. Воно вимагає від кожного посадовця не лише фаховості, а й високої моральної стійкості. Фундаментом етики є неухильне дотримання Конституції, антикорупційного законодавства та принципів рівності. Ввічливість і повага до прав людини стають обов'язковим стандартом щоденної роботи. Особливого значення та уваги в умовах війни набули інформаційна гігієна та лояльність. Посадовець зобов'язаний зберігати гідність держави не лише в кабінеті, а й у цифровому просторі [7].

У сучасній доктрині адміністративного права категорія доброчесності державного службовця розглядається як фундаментальний стандарт поведінки, що базується на пріоритеті суспільного блага. Вона передбачає безумовну орієнтацію на захист публічного інтересу. Це виключає можливість домінування приватних, корпоративних чи особистих вигод над загальнодержавними цілями. Встановлює сувору заборону на експлуатацію ресурсів державного сектора задля задоволен-

ня власних потреб посадовця. Також, зобов'язує службовця дотримуватися режиму обмеженого доступу до службових даних. Важливо, що цей обов'язок зберігає свою силу навіть після завершення кар'єри в органах влади, що є критичним для захисту державної таємниці в умовах війни.

А також, порушення службової дисципліни та Присяги. Присяга державного службовця розглядається не як формальний акт, а як юридична вимога. Вона повинна визначати ефективність функціонування всього державного апарату [8].

Прийняття Закону № 3768-IX фактично закріпило нову парадигму в державному управлінні [9]. Українське трудове законодавство зазнало важливих змін, спрямованих на очищення державного та корпоративного сектору від осіб, чиї дії загрожують національній безпеці. Ці зміни до Кодексу законів про працю фактично легалізують жорсткий, але необхідний контроль над лояльністю працівників, особливо на об'єктах критичної інфраструктури. Надзвичайно важливим інструментом для роботодавця стала можливість відсторонення працівника від виконання обов'язків на час проведення службової перевірки. Це дозволяє оперативно ізолювати особу від доступу до стратегічних ресурсів або секретних даних у разі виникнення обґрунтованих підозр у протизаконній діяльності чи зв'язках з окупантами ще до завершення тривалих судових процедур. Дані зміни сигналізують про те, що професійна етика в умовах війни не може існувати окремо від патріотизму та національної безпеки. Для державних службовців і персоналу стратегічних об'єктів будь-який прояв колабораціонізму або недбалості у поводженні з державною таємницею тепер тягне за собою миттєві трудові наслідки. Держава отримує дієвий механізм звільнення, який дозволяє гарантувати, що в управлінських та виробничих процесах задіяні лише ті, хто працює на інтереси України.

Як зазначають дослідники, зокрема М.І. Хавронюк та І.І. Задоя, цей акт встановив пріоритет захисту національних інтересів над стабільністю трудових відносин для осіб, які сприяють агресору. Відповідно до висновків В.С. Зільберта, це створило необхідне правове підґрунтя для політичної неупередженості. Однією з ключових новацій є запровадження прямої підстави для звільнення у разі набрання чинності судовим вироком за злочини проти основ національної безпеки. Це означає, що будь-яка форма співпраці з ворогом, державна зрада або шпигунство тепер є безумовним приводом для негайного розірвання трудових відносин (за винятком випадків умовного терміну). Така норма усуває бюрократичні лазівки, які раніше дозволяли засудженим за антидержавну діяльність формально залишатися на посадах.

Підсумовуючи вищевикладене, слід констатувати, що в умовах повномасштабної агресії адміністративно-правовий статус державного службовця в Україні зазнав суттєвих змін. Питання професійної придатності посадовця тепер нерозривно пов'язане з критерієм його державної лояльності та національної надійності. Присяга є не лише декларативним текстом, а юридичним зобов'язанням, порушення якого (зокрема через колабораціонізм) тягне за собою негайне припинення публічно-правових відносин. Запровадження спеціальних підстав для звільнення за вчинення дій, що шкодять національним інтересам згідно із Законом № 3768-IX, фактично вивела процедуру очищення влади з суто кримінально-правової площини в адміністративну. Це забезпечує оперативне самоочищення державного апарату від осіб, чия поведінка є несумісною з етикою та безпековими вимогами воєнного часу. Стабільність державних інститутів безпосередньо залежить від доброчесності кожного їхнього представника.

Висновки. У результаті дослідження обґрунтовано, що колабораційна діяльність є порушенням адміністративно-правового обов'язку лояльності державного службовця. Цей обов'язок, закріплений Присягою, виступає базовою презумпцією публічної служби, а будь-яка форма співпраці з агресором припиняє правовий зв'язок між посадовцем та державою. Доведено самостійний характер дисциплінарної відповідальності за порушення Присяги та етичних норм. Це дозволяє суб'єкту призначення оперативно розривати службові відносини на основі результатів службових перевірок, не очікуючи на вирок суду в кримінальному провадженні. Встановлено, що запровадження спеціальних підстав для звільнення та механізмів відсторонення, згідно із Законом № 3768-IX, трансформувало систему публічної служби. Критерій національної надійності став невід'ємним елементом професійної придатності. Такий підхід забезпечує баланс між професійною автономією службовця та його абсолютною лояльністю до держави, що є запорукою національної стійкості у повоєнний період.

Варто погодитися з науковою спільнотою, що подальше вдосконалення механізмів перевірки кандидатів на посади та розробка чітких алгоритмів притягнення до відповідальності за порушення Присяги мають стати пріоритетом для розвитку адміністративного права у повоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до законів України про встановлення кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність. Київ: КАС, 2022. URL: https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu.
2. Долгорученко К. О. Колаборaціонізм як феномен війни та наукове поняття в межах історико-правових досліджень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2022. № 56. С. 16–19. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.56.4.
3. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19 (дата звернення: 05.03.2026).
4. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галунько,, О. Правоторова. Видання третє. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3FMB_Pravo/Administratyvne-pravo-Ukrayiny.-Povnyy-kurs-pidruchnyk-2020.pdf.
5. Кремова Д.С. Присяга у службовому праві як правова категорія: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 48. С. 116–120. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.48.27.
6. Зільберт В.С. Політична неупередженість державного службовця: сучасні аспекти реалізації. *Juris Europensis Scientia* 2025. № 3. С. 84-87. URL: c.https://jes.nuoua.od.ua/archive/3_2025/19.pdf. ORCID: https://doi.org/10.32782/chern.v3.2025.17.
7. Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, затв. наказом Національного агентства України з питань державної служби 5 серпня 2016 р. № 158. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text (дата звернення: 05.03.2026).
8. Задоя І.І. Особливості дисциплінарної відповідальності державних службовців / І.І. Задоя. *Правова позиція*. 2024. № 2 (43). С. 106-110. DOI: https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-2.21.
9. Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо встановлення додаткової підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця та інших питань: Закон України від 04.06.2024 № 3768-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3768-20 (дата звернення: 05.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Колеснікова М.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.95:347.235
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.50

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА РЕЄСТРАЦІЙНИМИ ДІЯМИ В УМОВАХ ОБМЕЖЕНОГО ДОСТУПУ ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ РЕЧОВИХ ПРАВ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Коткова О.А.,
здобувач наукового ступеня доктор філософії
за спеціальністю 081 «Право»,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0000-9971-5070

Коткова О.А. Судовий контроль за реєстраційними діями в умовах обмеженого доступу до державного реєстру речових прав в період воєнного стану.

У представленій науковій статті проведено комплексне та системне дослідження правової природи і галузевої специфіки здійснення судового контролю за реєстраційними діями в умовах дії правового режиму воєнного стану. Ключову увагу в роботі приділено критичному аналізу нормативних обмежень щодо функціонування та оперативного доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (ДРРП). Такі заходи були впроваджені державою як необхідний превентивний крок задля забезпечення національної безпеки, збереження цілісності цифрових баз даних та захисту конфіденційної інформації громадян від можливого несанкціонованого втручання з боку агресора.

Автор детально розкриває фундаментальну трансформацію ролі суду як головного і єдиного гаранта захисту приватного права власності в ситуаціях так званого адміністративного формалізму. Це явище характеризується вимушеним обмеженням функціональних потужностей публічних реєстрів та жорсткими процедурними рамками діяльності державних реєстраторів і нотаріусів. У роботі ґрунтовно проаналізовано сучасні процесуальні виклики, складні питання розмежування предметної та суб'єктної юрисдикції реєстраційних спорів, а також об'єктивну необхідність розширення стандартів доказування за умов повної відсутності доступу до первинних паперових архівів на тимчасово окупованих територіях України.

Особливий акцент зроблено на ефективності інституту забезпечення позову через накладення заборони на вчинення реєстраційних дій, що є критично важливим для запобігання рейдерським захопленням активів. Окреслено проблематику захисту прав добросовісного набувача через призму дотримання критерію підвищеної обачності, що покладає на учасників цивільного обороту обов'язок здійснювати глибоку перевірку юридичної чистоти об'єкта. У підсумку автором запропоновано стратегічні шляхи вдосконалення механізмів контролю, зокрема через глибоку цифрову інтеграцію судової системи з ДРРП для автоматичного виконання рішень. Доведено, що в умовах війни саме судовий контроль має забезпечувати справедливий баланс між безпековими обмеженнями держави та принципом непорушності титулів власності, гарантуючи правову визначеність і стабільність національного правопорядку.

Ключові слова: судовий контроль, державна реєстрація, нерухоме майно, воєнний стан, ДРРП, право власності, добросовісний набувач, юрисдикція, цифровізація.

Kotkova O.A. Judicial review of registration actions under limited access to the state register of property rights during martial law.

The presented scientific article provides a comprehensive and systemic study of the legal nature and sectoral specificity of judicial review over registration actions under the legal regime of martial law. Key attention is focused on a critical analysis of regulatory restrictions regarding the functioning and operational access to the State Register of Property Rights to Immovable Property (SRPR), introduced by the Cabinet of Ministers Decree No. 209. Such measures were implemented by the state as a necessary preventive step to ensure national security, preserve the integrity of digital databases, and protect the confidential information of citizens from potential unauthorized interference by the aggressor.

The author reveals in detail the fundamental transformation of the court's role as the primary and sole guarantor of private property rights protection in situations of so-called «administrative formalism.» This phenomenon is characterized by the forced limitation of the functional capacity of public registries and the rigid procedural frameworks governing the activities of state registrars and notaries. The work thoroughly analyzes contemporary procedural challenges: complex issues regarding the demarcation of subject-matter and personal jurisdiction in registration disputes, as well as the objective necessity to expand evidentiary standards in the absence of access to primary paper archives in the temporarily occupied territories of Ukraine.

Particular emphasis is placed on the effectiveness of the institute of interim relief through the imposition of prohibitions on registration actions, which is a critically important tool for preventing corporate raiding and the illegal alienation of assets. The article outlines the problematic issues of protecting the rights of a bona fide purchaser through the lens of the «due diligence» criterion, which obliges participants in civil commerce to conduct a profound verification of an object's legal title. Ultimately, the author proposes strategic ways to improve control mechanisms, particularly through the deep digital integration of the judicial system with the SRPR for the automated execution of decisions. It is proven that under wartime conditions, judicial review must ensure a fair balance between the state's security restrictions and the principle of indefeasibility of property titles, guaranteeing legal certainty and the stability of the national legal order.

Key words: judicial control, state registration, immovable property, martial law, SRPR, property rights, bona fide purchaser, jurisdiction, digitalization.

Постановка проблеми. Повномасштабна агресія проти України зумовила необхідність невідкладної трансформації системи державного управління, зокрема в царині реєстрації речових прав на нерухоме майно. Запровадження воєнного стану поставило перед державою складний виклик забезпечити критичну конфіденційність даних і захист реєстрів від несанкціонованого втручання агресора, не зупиняючи при цьому цивільний оборот та гарантуючи непорушність права власності.

Обмеження доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (ДРРП), запроваджене низкою підзаконних актів,стало вимушеним, але суперечливим кроком, що породило нові типи правових конфліктів.

В таких складних умовах особливого важливого значення набуває судовий контроль, що виступає не лише як механізм перевірки законності дій державних реєстраторів, але і як гарантія дотримання балансу між національною безпекою та приватним правом.

Виникнення реєстраційних лакун, територіальні обмеження та специфічні воєнні заборони на вчинення правочинів потребують переосмислення традиційних підходів до судового захисту, оскільки стандартні правові алгоритми мирного часу часто виявляються неефективними в умовах обмеженої публічності реєстрів.

Актуальність дослідження правового режиму Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (ДРРП) зумовлена необхідністю пошуку балансу між гарантуванням непорушності права власності та забезпеченням національної безпеки держави, адже з початком повномасштабної агресії РФ виникла критична загроза несанкціонованого доступу до персональних даних громадян та маніпуляцій із титулами власності на тимчасово окупованих територіях.

Метою даної статті є дослідження правової природи і галузевої специфіки здійснення судового контролю за реєстраційними діями в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Значний внесок у розвиток досліджуваної проблематики здійснили такі вчені, як О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць, Р.А. Майданик, І.В. Спасибо-Фатєєва, які досліджували питання захисту речових прав, юридичної природи державної реєстрації та способів поновлення порушених майнових прав. Водночас у більшості таких досліджень увага зосереджувалася переважно на функціонуванні реєстраційної системи в умовах мирного часу. Це зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення механізмів судового контролю за реєстраційними діями в умовах воєнного стану, з урахуванням новітніх викликів, пов'язаних із функціонуванням державних реєстрів, захистом права власності та забезпеченням ефективного доступу до правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають науковці, обмеження доступу до державних реєстрів у лютому 2022 року стало стратегічним кроком для збереження цифрового суверенітету

України та запобігання масовому незаконному переоформленню майна [1, с. 42].У цей період судова гілка влади стикнулася з викликом інтерпретації обмежень, встановлених виконавчою владою. Правовий режим воєнного стану, згідно зі ст. 64 Конституції України, дозволяє окремі обмеження прав, проте вони мають бути пропорційними. В юридичній доктрині підкреслюється, що судовий контроль у цей період трансформується з класичної перевірки процедурної чистоти дії реєстратора у механізм оцінки легітимності втручання держави у право мирного володіння майном [2, с. 115].

Слід звернути увагу, що базовим нормативно-правовим актом, що визначив параметри функціонування ДРРП в умовах війни, стала Постанова КМУ № 209 від 6 березня 2022 року про «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану». Зазначена постанова запровадила концепцію чергових реєстраторів та обмежений перелік нотаріусів, допущених до роботи з реєстром. Таке вибіркове надання доступу було мотивоване безпековими ризиками, водночас воно створило певні перешкоди для реалізації цивільного обороту.

Окремі дослідники у своїх наукових роботах звертають увагу на територіальну диференціацію доступу введену з огляду на запровадження переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окуповані території, що у свою чергу стало правовим фільтром, який відповідно блокує будь-які можливі реєстраційні дії в таких зонах ризику, мінімізуючи можливості для так званого реєстраційного рейдерства [3, с. 88]. У свою чергу для суду це означає необхідність чіткої перевірки статусу території саме на момент вчинення відповідної оскаржуваної дії, зокрема визначення, що статус окупованої території має фактичну, а не лише юридичну природу, а обмеження на будь-які реєстраційні дії діють з моменту реального встановлення контролю агресором, незалежно від дати оновлення офіційного Переліку суб'єктом владних повноважень, у даному випадку Мінреінтеграції. Такий підхід дозволяє судам визнавати правомірними відмови у реєстрації прав на майно в так званих сірих зонах, захищаючи державний інтерес від незаконних дій, спрямованих на відчуження.

Крім того, особливістю правового режиму функціонування ДРРП стало впровадження додаткових процедурних бар'єрів. Зокрема, було обмежено реєстрацію на підставі довіреностей (крім випадків їх посвідчення в установленому порядку), заборонено відчуження майна в короткі терміни після придбання та обмежено доступ до відомостей для широкого кола осіб. Ці запобіжники, хоч і ускладнюють цивільний оборот, є виправданими засобами захисту від легалізації майна, відчуженого під примусом у зоні бойових дій [4, с. 14].

Таким чином, судовий контроль у справах такої категорії здебільшого стосується оскарження відмов реєстраторів, які діють у межах встановлених жорстких приписів, що у деяких випадках протирічать базовим нормам профільного нормативного акту - Закону «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». З огляду на це, головною складністю є розмежування технічної неможливості вчинення реєстраційної дії та протиправної бездіяльності суб'єкта владних повноважень.

Разом з тим, необхідно відмітити, що саме в умовах воєнного стану роль Міністерства юстиції, як органу адміністративного контролю посилилася, проте міністерство обмежене у вирішенні спорів про право. Звичайно, адміністративний порядок оскарження реєстраційних дій є швидким, однак виключно суд спроможний забезпечити повну ретроспективну оцінку законності дій реєстратора в умовах частої зміни підзаконних нормативно-правових актів КМУ [5, с. 201].

З огляду на все зазначене, можна констатувати, що функціонування ДРРП в умовах воєнного стану перейшло від принципу публічності та відкритості до принципу контрольованості та захищеності, що вимагає пошуку нових підходів до оцінки законності реєстраційних дій. Судовий контроль водночас виступає запобіжником, що не допускає використання воєнного стану як універсального виправдання для ігнорування законних прав заявників.

Важливе значення дослідження процесуального аспекту судового контролю зумовлена перш за все динамічною зміною судової практики щодо визначення юрисдикції спорів у сфері державної реєстрації. В умовах воєнного стану, коли доступ до реєстрів обмежений, зросла кількість позовів, де оскаржується не лише технічна дія реєстратора, а й саме право, що виникло на підставі такої дії.

Предметний склад спорів сьогодні найчастіше стосується оскарження відмов у реєстрації, мотивованих перебуванням майна на територіях, де доступ до ДРРП обмежений, або відсутністю

реєстратора у спеціальному переліку Мін'юсту, при цьому було розширено суб'єктний склад таких спорів, за рахунок обов'язкового залучення Міністерства юстиції як третьої особи, оскільки цей орган державної влади наділений повноваженнями щодо забезпечення доступу до реєстрів.

Водночас, правильне визначення юрисдикції (адміністративна чи цивільна/господарська) у справах щодо ДРРП під час особливого правового режиму воєнного стану є запорукою ефективного доступу до правосуддя, оскільки помилка у виборі суду може призвести до невиправданого затягування розгляду справи в умовах обмежених строків оскарження [6, с. 142].

Велика Палата Верховного Суду продовжує дотримуватися позиції, що якщо спір пов'язаний із порушенням цивільного права особи іншою особою, на підставі якого вчинено реєстраційну дію, він має розглядатися за правилами цивільного або господарського судочинства. Проте, специфіка воєнного часу додала справ, де реєстратор відмовляє у дії виключно через безпекові обмеження (наприклад, перебування майна в зоні бойових дій), що повертає такі спори у площину адміністративного судочинства як перевірку дискреційних повноважень органу влади [7, с. 56].

Ускладнення процесу доказування є однією із характерних особливостей судового розгляду в цей період, оскільки суд стикається з проблемою інформаційного вакууму у ситуаціях, коли паперові архіви знищені або знаходяться на тимчасово окупованих територіях, а доступ до електронного реєстру обмежений. В наукових колах підкреслюється, що суди змушені застосовувати ширші стандарти доказування, приймаючи непрямі докази володіння майном, оскільки формальний витяг з ДРРП не завжди відображає актуальний стан через технічні паузи в роботі системи [8, с. 210].

Слід звернути увагу, що надзвичайно актуальною є необхідність розв'язання питання про реєстраційні прогалини, періоди коли дії вчинялися на підставі наказів Мін'юсту, що згодом скасовувалися або змінювалися. Судовий контроль має враховувати принцип правової визначеності, оскільки особа не може нести відповідальність за дії реєстратора вчинені ним в період, коли державні алгоритми доступу до ДРРП змінювалися щотижня [9, с. 18].

В умовах спеціального режиму воєнного стану особливого значення набули заходи забезпечення позову шляхом заборони вчинення реєстраційних дій. Оскільки ризик незаконного відчуження майна через чорних нотаріусів або шляхом використання вкрадених цифрових ключів у прифронтових зонах зріс, суди стали частіше застосувати цей інструмент, який виконує функцію консервації правового стану, і таким чином є важливим засобом для запобігання ланцюговим перепродажам об'єктів нерухомості.

Разом з тим, існує і зворотний бік зловживання цим інструментом, зокрема для блокування законної господарської діяльності, а відповідно актуальним постає також питання виявлення критеріїв розумної обґрунтованості таких заборон в умовах обмеженої публічності реєстрів.

Аналіз практичних проблем судового контролю свідчить про виникнення специфічних правових конфліктів, які були неможливі у мирний час. Обмеження доступу до ДРРП та запровадження особливих правил реєстрації створили ситуацію, де легітимні очікування власників майна часто входять у суперечність із імперативними заборонами воєнного стану, і однією з головних дилем є визначення правової природи реєстраційних дій, вчинених у періоди короткочасних технічних вікон, коли доступ до реєстрів відновлювався без належного нормативного регулювання**.**

Судова практика цього періоду стикається з необхідністю оцінювати дії реєстраторів, які змушені були обирати між дотриманням загальних норм Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та підзаконними актами КМУ, що запроваджували тимчасові обмеження, а тому важливим є вироблення концептуального єдиного підходу до вирішення спорів, що виникають через відмову у реєстрації прав на підставі довіреностей, виданих в умовах окупації або за кордоном без належного посвідчення дипломатичними установами.

Однією з найбільш розповсюджених проблем є оскарження рішень про відмову у державній реєстрації прав. Реєстратори часто посилаються на Постанову КМУ № 209 як на абсолютну підставу для відмови, навіть у випадках, коли йдеться про життєво необхідні правочини.

У таких справах судовий контроль має особливе значення для подолання надмірного формалізму. Правознавці вказують на те, що суд не може обмежуватися лише перевіркою формальної відповідності дій реєстратора чинним на момент звернення обмеженням, а має оцінювати, чи не призвела така відмова до фактичного позбавлення особи права на майно без легітимної мети [10, с. 22]. Актуальним також залишається питання відповідальності держави за затримки у реєстрації, що призвели до збитків власників майна.

Найбільш складною категорією справ є захист прав добросовісного набувача в умовах закритого реєстру. У періоди, коли публічний доступ до реєстру був повністю закритий, перевірка юридичної чистоти об'єкта стала майже неможливою для пересічного покупця, що створило сприятливі умови для появи схем подвійного продажу або реалізації майна, що перебуває під прихованим обтяженням. Концепція добросовісності набувача в умовах воєнного стану трансформується тепер від особи вимагається підвищена обачність, що включає не лише перевірку реєстру, а й з'ясування фізичного стану майна та статусу продавця [11, с. 112].

Практика свідчить, що суди, розглядаючи такі спори, все частіше застосовують доктрину виправданого очікування, де захист надається тій стороні, яка покладалася на офіційні дані реєстру, навіть якщо вони були неповними у зв'язку з воєнними обмеженнями.

Нарешті, актуальною залишається проблема реального виконання судових рішень, адже навіть маючи на руках рішення суду про зобов'язання вчинити реєстраційну дію на свою користь, особа може зіткнутися з технічним блокуванням реєстру на певній території, а тому судовий контроль за виконанням рішень у цій сфері має повинен мати активний характер, оскільки держава зобов'язана забезпечити технічну можливість реалізації права, підтвердженого судом, незважаючи на особливий правовий режим.

Удосконалення судового контролю за реєстраційними діями в умовах воєнного стану зумовлене необхідністю адаптації національної правової системи до довготривалих безпекових викликів, адже тимчасові заходи, запроваджені на початку воєнного стану, поступово трансформуються у сталу практику, що потребує системного переосмислення. Як зазначають експерти, подальший розвиток судового контролю має відбуватися шляхом переходу від простого реагування на порушення до створення превентивних цифрових алгоритмів, що унеможливлюють реєстраційні зловживання [12, с. 215].

В свою чергу формування усталеної практики правозастосування є критично важливим для забезпечення правової визначеності, оскільки непередбачуваність реєстраційних процедур і обмежений доступом до даних створює передумови для появи корупційних ризиків, мінімізація яких є прямим обов'язком суду через застосування механізмів судового контролю.

Одним з першочергових напрямків удосконалення судового контролю реєстраційних процедур є цифровізація взаємодії судів і ДРРПП, та подальше поглиблення інтеграції між Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою (ЄСІТС) та ДРРПП, оскільки на теперішній час існує значний часовий проміжок між постановленням ухвали про забезпечення позову та її реальним відображенням у реєстрі, що в свою чергу створює передумови для реєстраційних зловживань та настання негативних наслідків для власників майна. Впровадження автоматичного накладення та зняття заборон на підставі електронного судового рішення, засвідченого КЕП судді, дозволить ліквідувати людський фактор та запобігти відчуженню майна в період між судовим засіданням і зверненням до реєстратора[13, с. 88]. Актуальність цієї реформи підкреслюється необхідністю оперативного захисту активів на територіях, що перебувають під загрозою окупації або інтенсивних обстрілів.

Важливим кроком має стати уніфікація судової практики щодо воєнних застережень та розробка узагальнюючих позицій Верховного Суду щодо тлумачення понять нагальна необхідність та пропорційність обмежень у реєстраційній сфері. Дослідники наголошують, що судовий контроль має стати більш гнучким суди повинні отримати право валідувати реєстраційні дії, вчинені з незначними процедурними відхиленнями від постанов КМУ, якщо це було єдиним способом врятувати право власності від знищення [14, с. 132].

Також пропонується вдосконалити інститут судового доручення для оперативного отримання доказів з територій, де доступ до ДРРП обмежений, але функціонують органи місцевого самоврядування. Уніфікація підходів дозволить уникнути ситуацій, коли ідентичні відмови реєстраторів визнаються законними в одному регіоні та скасовуються в іншому.

Актуальним та гострим також залишається питання посилення контролю за виконанням рішень у справах проти держави. Важливим в цьому напрямку є процесуальний аспект, а саме розширення застосування ст. 382 КАС України (судовий контроль за виконанням судових рішень), адже в умовах війни держава часто посилається на технічну неможливість виконання рішень щодо ДРРП, а тому механізм накладення штрафів на керівників територіальних органів юстиції за невиконання рішень про відновлення прав у реєстрі має стати дієвим інструментом.

Це буде стимулювати суб'єктів владних повноважень до оперативного пошуку технічних шляхів реалізації прав громадян навіть у складних безпекових умовах. Отже, вдосконалення має йти шляхом технологізації права та посилення відповідальності за бездіяльність органів реєстрації.

Висновки. У ході дослідження встановлено, що судовий контроль за реєстраційними діями в умовах воєнного стану трансформувався з інструменту перевірки процедурної коректності у засіб забезпечення балансу між національною безпекою та конституційними гарантіями права власності. Обмеження доступу до ДРРП, запроваджені Постановою КМУ № 209, визнано легітимним заходом захисту даних від агресора. Водночас судова практика свідчить, що такі обмеження не повинні ставати самоціллю.

Судовий контроль має бути спрямований на подолання адміністративного формалізму, коли відмова у реєстрації ґрунтується на технічних чи територіальних перешкодах, що фактично позбавляють особу права на мирне володіння майном. Процесуальний аспект розгляду справ виявив необхідність гнучкого підходу до доказування. В умовах втрати паперових архівів та заблокованих реєстрів суди мають застосовувати стандарт балансу імовірностей, враховуючи непрямі докази володіння.

Варто відмітити, що юрисдикційна межа залишається динамічною спори щодо процедурних відмов належать до адміністративної юстиції, тоді як конфлікти щодо самого права до цивільної чи господарської. Захист добросовісного набувача в умовах обмеженої публічності реєстру потребує впровадження критерію підвищеної обачності.

На наше глибоке переконання, суди повинні враховувати, що закритість даних покладає на учасників цивільного обороту додатковий обов'язок щодо перевірки історії об'єкта його юридичного резюме і поза межами електронних витягів також. Таким чином, перспективи вдосконалення з піднятої проблематики, вбачаються у повній цифровій інтеграції ЄСІТС та ДРРП, що у свою чергу дозволить автоматично виконувати судові рішення про заборону чи відновлення відповідних реєстраційних дій, а у свою чергу відповідне рішення суду має бути таким, щоб після його пред'явлення реєстратору право власності відновилося без необхідності подавати додаткові позови. Все зазначене мінімізує як людський фактори так і корупційні ризики, що особливо актуально в умовах дефіциту реєстраційних послуг зумовлених правовим режимом воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Токарєва К.С. Безпека даних в єдиних і державних реєстрах і цифрових платформах в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. URL: https://www.lsej.org.ua/4_2024/118.pdf.
2. Ільків Н.В. Запровадження стандартів належного адміністрування у сфері земельних відносин. Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів. Матер. Міжн. наук.-практ. Конф. (м. Дніпро, 23 травня 2025 р.) с. 86–89. URL: https://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/27051/1/%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0.pdf.
3. Шпіля В.Р. Державна реєстрація об'єктів нерухомого майна: адміністративно-правові засади та механізм реалізації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2025. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/84703.
4. Бєликов В.І. Проблеми здійснення адміністративних процедур із ведення реєстру прав власності на нерухоме майно в умовах воєнного стану. DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.1.24.
5. Чумак Ю. Захист приватної власності та історичні порушення: позиція судді Верховного Суду. Судова практика. Судово-юридична газета в Україні. 04 грудня 2025 року. URL: https://sud.ua/uk/news/ukraine/347784-zaschita-chastnoy-sobstvennosti-i-istoricheskie-narusheniya-pozitsiya-sudi-verkhovnogo-suda.
6. Спасенко В.О. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності державного реєстратора у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: особливості розмежування юрисдикції. Адміністративне право і адміністративний процес, інформаційне право. № 1 / 2024. Т. 2. URL: https://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive /2024/1_2024/part_2/1-2_2024.pdf.

7. Адміністративне судочинство в умовах війни. (Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики. 12 липня 2023 р.). Третя сесія Шостої міжн. наук.-практ. конф. КАС у складі ВС у співпраці з НАПрН України та Інститутом держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, а також міжнародними партнерами: проектом Ради Європи «Посилення судових та позасудових засобів захисту прав осіб, постраждалих від війни в Україні», проектом ЄС «Право-Justice», Німецьким фондом міжнародного правового співробітництва (IRZ). URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1450080/.
8. Marchenko Olesia, Ogorodnyk Nazar. Problematic aspects of evidence in civil proceedings under martial law. SSN 2710-4818 (Print), ISSN 2710-4826 (Online). DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.6.
9. Гаврік Р.О., Владовська К.П. Теоретико-правові та прикладні аспекти здійснення судо-вого контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». С. 144-148. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.22.
10. Огляд практики застосування Верховним Судом положень Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»: позиції Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_ZU_reesrt_rech_prav.pdf.
11. Чумак Ю. Захист прав добросовісних набувачів у практиці Верховного Суду. Круглий стіл «Обговорення практичних аспектів та порядку застосування положень закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача» № 4292-IX». URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Zahust_prav_.pdf.
12. Соколова І.О., Ярошенко О.А. Цифрова трансформація правової системи України: роль платформи «ДІЯ» та електронного суду. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 1. № 92 (2025). С. 151-156. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.92.1.21.
13. Теремецький В.І. Проблеми взаємодії органів державної влади та суддівського врядування з іншими державними органами та установами системи правосуддя. URI: https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/60/57.
14. Блажівська Н. Дискреція в адміністративному судочинстві. Судова практика. Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд: URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_diskrecia.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання:
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Коткова О.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9:004.056(477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.51

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОВІРЧИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Лютіков П.С.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та приватного права,
Університет митної справи та фінансів,
ORCID: 0000-0001-6173-0128

Черненький О.М.,
кандидат юридичних наук,
ORCID: 0009-0004-0119-3294

Барбашин С.В.,
адвокат, м. Дніпро
ORCID: 0009-0009-6701-841X

Лютіков П.С., Черненький О.М., Барбашин С.В. Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення надання електронних довірчих послуг в Україні.

Метою дослідження є характеристика системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення надання електронних довірчих послуг в Україні. Актуальність дослідження пов'язана із тим, що функціонування системи електронних довірчих послуг в Україні безпосередньо залежить від узгодженої діяльності суб'єктів, які забезпечують її нормативне проектування, методологічний супровід, безпосередню операційну реалізацію, контроль, нагляд та правовий захист. Разом із тим у вітчизняній адміністративно-правовій науці система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення надання електронних довірчих послуг ще не стала предметом самостійного й комплексного дослідження. Наявні наукові підходи переважно зосереджуються або на загальних питаннях правового регулювання електронних довірчих послуг, або на характеристиці окремих уповноважених органів і надавачів послуг, залишаючи поза належною увагою їх системну організацію як багаторівневого утворення. Це ускладнює формування цілісного уявлення про внутрішню структуру відповідної системи, її підсистеми, ієрархію, а також особливості взаємодії органів публічної влади, спеціалізованих регуляторів, контролюючих суб'єктів, надавачів послуг і судових органів у межах єдиного адміністративно-правового механізму. Саме тому актуалізується потреба у науковому осмисленні системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення надання електронних довірчих послуг в Україні з позицій системного підходу, що дозволяє розкрити її цілісність, упорядкованість, структурність та функціональну багаторівневість.

У підсумку проведеного дослідження, авторами встановлено, що система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення надання електронних довірчих послуг в Україні – це побудована на стійких взаємозв'язках внутрішнього й зовнішнього характеру, сукупність різнорівневих органів публічної влади та інших суб'єктів наділених відповідними повноваженнями, які на принципах координації, субординації та підпорядкування взаємодіють між собою з метою створення належних організаційних, процедурних і правових умов функціонування системи електронних довірчих послуг, гарантування прав і законних інтересів учасників відповідних правовідносин, а також забезпечення стабільності, безпеки та довіри у цифровому публічному середовищі.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, державне регулювання та нагляд, електронна ідентифікація, електронні довірчі послуги, інформаційне забезпечення, інструменти публічного адміністрування, кваліфіковані надавачі послуг, кібербезпека, система суб'єктів, центральний засвідчувальний орган, цифрове довірче середовище.

Liutikov P.S., Chernenkyi O.M., Barbashyn S.V. The system of subjects of administrative and legal support for the provision of electronic trust services in Ukraine.

The purpose of the study is to characterize the system of subjects of administrative and legal support for the provision of electronic trust services in Ukraine. The relevance of the study is обусловлена the fact that the functioning of the electronic trust services system in Ukraine directly depends on the coordinated activity of the subjects that ensure its regulatory design, methodological support, direct operational implementation, control, supervision, and legal protection. At the same time, in domestic administrative law scholarship, the system of subjects of administrative and legal support for the provision of electronic trust services has not yet become the subject of an independent and comprehensive study. Existing scientific approaches are mainly focused either on general issues of legal regulation of electronic trust services or on the characteristics of individual authorized bodies and service providers, leaving without due attention their systemic organization as a multi-level formation. This complicates the formation of a holistic understanding of the internal structure of the relevant system, its subsystems, hierarchy, as well as the peculiarities of interaction between public authorities, specialized regulators, supervisory bodies, service providers, and judicial authorities within a unified administrative and legal mechanism. Therefore, there is a growing need for a scientific understanding of the system of subjects of administrative and legal support for the provision of electronic trust services in Ukraine from the standpoint of a systemic approach, which makes it possible to reveal its integrity, orderliness, structure, and functional multi-level nature.

As a result of the conducted study, the authors have established that the system of subjects of administrative and legal support for the provision of electronic trust services in Ukraine is a set of multi-level public authorities and other entities vested with relevant powers, built on stable internal and external interconnections, which interact on the basis of coordination, subordination, and hierarchy in order to create appropriate organizational, procedural, and legal conditions for the functioning of the electronic trust services system, to ensure the rights and legitimate interests of participants in the relevant legal relations, as well as to guarantee stability, security, and trust in the digital public environment.

Key words: administrative and legal support, cybersecurity, digital trust environment, electronic identification, electronic trust services, information support, public administration tools, qualified service providers, state regulation and supervision, system of subjects, central certification authority.

Постановка проблеми. Функціонування системи електронних довірчих послуг в Україні безпосередньо залежить від узгодженої діяльності суб'єктів, які забезпечують її нормативне проектування, методологічний супровід, безпосередню операційну реалізацію, контроль, нагляд та правовий захист. Як відомо, у межах відповідного механізму адміністративно-правового забезпечення саме система суб'єктів виступає тією ланкою, через яку забезпечується практичне втілення правових приписів, організаційна стійкість цифрового довірчого середовища та дотримання процедурних вимог під час надання електронних довірчих послуг. За таких умов стає цілком очевидним, що особливої ваги набувають питання визначення кола відповідних суб'єктів, меж їх компетенції, функціонального призначення та характеру взаємозв'язків між ними, оскільки від належної побудови цієї системи залежить цілісність, стабільність і результативність усього механізму адміністративно-правового забезпечення.

Разом з тим, зауважимо, що у вітчизняній адміністративно-правовій науці система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення надання електронних довірчих послуг ще не стала предметом самостійного й комплексного дослідження. На жаль, наявні наукові підходи переважно зосереджуються або на загальних питаннях правового регулювання електронних довірчих послуг, або на характеристиці окремих уповноважених органів і надавачів послуг, залишаючи поза належною увагою їх системну організацію як багаторівневого утворення, що суттєво ускладнює формування цілісного уявлення про внутрішню структуру відповідної системи, її підсистеми, ієрархію, а також особливості взаємодії органів публічної влади, спеціалізованих регуляторів, контролюючих суб'єктів, надавачів послуг і судових органів у межах єдиного адміністративно-правового механізму.

Саме тому актуалізується потреба у науковому осмисленні системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення надання електронних довірчих послуг в Україні з позицій системного підходу, що дозволяє розкрити її цілісність, упорядкованість, структурність та функціональну багаторівневість.

Метою дослідження є характеристика системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення надання електронних довірчих послуг в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Слід відзначити, що правова доктрина переважно зосереджується на цивільно-правових і господарсько-правових аспектах електронної комерції, у межах яких аналізуються окремі елементи довірчої інфраструктури, зокрема електронний підпис, засоби автентифікації та верифікації даних. Так, Ю.О. Борисова та А.А. Маркулинець розглядали електронну комерцію крізь призму цивільно-правового регулювання електронних правочинів і підприємницької діяльності з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій [1; 2]. Окремі аспекти правового регулювання електронної взаємодії також досліджувалися в межах міжнародного приватного права (О.С. Василенко) та господарського права (М.М. Дутов, А.В. Погоріленко), з акцентом на електронні документи, цифровий підпис, смарт-контракти та ідентифікацію сторін, тоді як О.В. Костенко та О.В. Голіна порушували питання транскордонності та договірного опосередкування довірчих електронних послуг [3; 4; 5; 6; 7].

Водночас адміністративно-правовий вимір електронних довірчих послуг залишається малодослідженим, за винятком дисертаційної роботи Н.В. Білоцерківця, у якій обґрунтовано їх публічно-правову природу та участь суб'єктів публічної адміністрації у відповідних правовідносинах [8].

Натомість проблематика визначення сутності та змісту адміністративно-правового забезпечення як у загальнотеоретичному вимірі, так і в межах окремих сфер публічної діяльності, залишається предметом активного наукового пошуку багатьох учених-адміністративістів. Зокрема, відповідні питання досліджувалися у працях О.Ф. Андрійко, А.Г. Бобкової, О.М. Гуміна, О.В. Звенигородської, Р.В. Ігоніна, В.В. Ковальського, М.О. Котелюха, І.О. Личенко, В.А. Медяника, О.С. Пащинського, О.М. Пилип'юка, В.В. Полубатко, Є.В. Пряхіна, Ю.Ю. Пустовіт, В.Ю. Терехова, Г.П. Циверенка, В.О. Черниша, І.М. Шопіної, а також багатьох інших науковців, що свідчить про доктринальну складність і міжаспектний характер цієї категорії [9, с. 175-176].

Виклад основного матеріалу. Відповідно до методології системного підходу, функціонування предмета (процесів надання послуг) безпосередньо залежить від ефективності взаємодії суб'єктів владних повноважень, надавачів послуг та контролюючих органів. Кожен із цих суб'єктів «оперує» певною складовою предмета: одні забезпечують правовий фундамент, інші – технічну та організаційну стійкість, а треті – нагляд за дотриманням процедурних вимог, що в сукупності й утворює цілісний режим адміністративно-правового забезпечення.

У цьому контексті відзначимо, що особливої ваги набуває встановлення меж компетенції кожного суб'єкта, розмежування їх функцій та координація діяльності у сфері електронних довірчих послуг. Оскільки йдеться про цифрове середовище, у якому поєднуються публічні та приватні елементи, система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення не може обмежуватися виключно органами державної влади у класичному розумінні. Вона охоплює також і спеціалізовані органи контролю, суб'єктів, наділених окремими публічними повноваженнями, а також інших учасників, діяльність яких має публічно-значимий характер. Саме тому подальший аналіз має бути спрямований на з'ясування елементів та структури системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення надання електронних довірчих послуг в Україні, визначення їх адміністративно-правового статусу, обсягу компетенції та взаємозв'язку між ними у межах відповідного механізму.

Спираючись на узагальнений аналіз нині відомих визначень системи та окреслення таких її ознак як цілісність, упорядкованість та структурність, ми маємо підстави розглядати систему суб'єктів адміністративно-правового забезпечення надання електронних довірчих послуг як складне багаторівневе утворення. Так, у межах цієї системи така властивість як ієрархічність проявляється через існування функціонально відмінних підсистем, кожна з яких виконує частину загальної програми щодо створення належних умов функціонування цифрового середовища. Зокрема, для цілей нашого дослідження доцільно виокремити наступні підсистеми: 1) стратегічного детермінування та нормативного проектування; 2) спеціальної забезпечувальної компетенції та методологічного управління; 3) безпосередньої операційної реалізації; 4) наглядово-охоронної діяльності. На наше переконання, запропонований розподіл дозволяє простежити, як самовизначеність системи реалізується через взаємодію її елементів вертикального та горизонтального характеру.

Відштовхуючись від вказаного, відзначимо, що на нашу думку, першою та ієрархічно вищою підсистемою суб'єктів адміністративно-правового забезпечення є підсистема стратегічного де-

термінування та нормативного проектування. Її ключова роль полягає у реалізації властивостей упорядкованості та самовизначеності всієї системи через встановлення первинних правових координат.

Центральним суб'єктом цього рівня виступає Верховна Рада України, яка як єдиний орган законодавчої влади, що закріплює стратегічний вектор розвитку цифрового довірчого середовища у законах України. Забезпечувальний вплив парламенту України має фундаментальний характер, оскільки саме на законодавчому рівні фіксується дорожня карта функціонування системи, що не може бути зведена до функцій її окремих елементів. Ключовим актом у цьому контексті є Закон України від 05 жовтня 2017 року «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», який визначає правові та організаційні засади електронної ідентифікації та надання електронних довірчих послуг, права та обов'язки суб'єктів відносин у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг, порядок здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг [10]. Проте законодавчий фундамент цілісного механізму адміністративно-правового забезпечення є значно ширшим і у тому числі включає також:

– Закон України від 22 травня 2003 року «Про електронні документи та електронний документообіг», що встановлює основні організаційно-правові засади обігу та використання електронних документів. У межах досліджуваного механізму цей акт детермінує правовий статус результатів надання довірчих послуг, надаючи їм форми юридичного факту та забезпечуючи їх повноцінне функціонування в публічно-правовій сфері [11];

– Закон України від 05 жовтня 2017 року «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», що визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки, частиною якої є система довірчих послуг [12];

– Закон України від 05 липня 1994 року «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», який регулює відносини у сфері захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах, у тому числі детермінує вимоги до надійності програмно-технічних комплексів надавачів послуг [13];

– Закон України від 23 лютого 2006 року «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України», у якому визначено правові основи організації та діяльності Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України як одного із важливих суб'єктів механізму адміністративно-правового забезпечення надання електронних довірчих послуг [14].

Отже, Верховна Рада України через законодавче закріплення стратегічних засад державної політики у цій сфері реалізує властивість цілісності системи, інтегруючи сферу електронних довірчих послуг у загальнодержавний правовий простір та наділяючи інші ланки механізму необхідною компетенцією.

Другим ключовим елементом цієї підсистеми виступає Кабінет Міністрів України, який, згідно з нормами Конституції України та Закону України «Про Кабінет Міністрів України», забезпечує проведення державної політики у сфері цифровізації та цифрового розвитку. Адміністративно-правовий статус Уряду в цій системі деталізується через статтю 5 Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», яка наділяє його широким колом забезпечувальних повноважень, до яких зокрема можна віднести:

– здійснення державної політики у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг;

– визначення пріоритетних напрямів розвитку сфер електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг;

– координації діяльності органів, що здійснюють державне регулювання у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг, крім Національного банку України;

– прийняття у межах своїх повноважень нормативно-правових актів у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг;

– державної підтримки розвитку сфер електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг;

– організації міжнародного співробітництва у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг;

– здійснення інших повноважень у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг, визначених законом [10].

Слід відзначити, що реалізація повноваження щодо прийняття нормативно-правових актів у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг втілюється у прийнятті засадничих підзаконних актів у цій сфері. Серед вказаних актів можна зокрема згадати:

– Постанову Кабінету Міністрів України від 28 червня 2024 р. № 764 «Деякі питання електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг», якою затверджено такі акти: Вимоги до надавачів послуг електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг; Порядок інформування контролюючого органу та користувачів послуг електронної ідентифікації, користувачів електронних довірчих послуг про порушення конфіденційності та/або цілісності інформації; Порядок перевірки інформації про осіб, яким видаються засоби електронної ідентифікації або кваліфіковані сертифікати відкритих ключів з використанням відомостей інформаційних систем та публічних електронних реєстрів; Порядок використання псевдонімів фізичними особами, які є користувачами послуг електронної ідентифікації або електронних довірчих послуг; Порядок проведення перевірки цивільної правоздатності та дієздатності юридичної особи чи фізичної особи - підприємця під час надання електронних довірчих послуг [15];

– Постанову Кабінету Міністрів України від 01 серпня 2023 р. № 798 «Про затвердження Порядку використання електронних довірчих послуг в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях державної форми власності», якою визначено вимоги щодо використання кваліфікованих електронних довірчих послуг в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях державної форми власності [16];

– Постанову Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2023 р. № 844 «Про затвердження вимог до Довірчого списку». Ці вимоги спрямовані на забезпечення ведення Довірчого списку у складі інформаційно-комунікаційної системи центрального засвідчувального органу, його інформаційного наповнення, технічної підтримки, супроводження обміну інформацією між його складовими частинами з метою забезпечення довіри між суб'єктами відносин у сфері електронних довірчих послуг, а також його використання для взаємного визнання електронних довірчих послуг між Україною та Європейським Союзом та сприяння інтеграції України у світовий електронний інформаційний простір [17];

– Постанову Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2023 р. № 1150 «Про затвердження Положення про інтегровану систему електронної ідентифікації», яка визначає порядок призначення, визначення структури, функціонування інтегрованої системи електронної ідентифікації, її створення та використання [18];

– Постанову Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856 «Питання Міністерства цифрової трансформації» [19], якою визначено інституційні межі діяльності головного суб'єкта управління у цій сфері.

У контексті вертикальних зв'язків в межах вказаної системи зауважимо, що взаємозв'язок між Верховною Радою та Кабінетом Міністрів у межах цієї підсистеми демонструє властивість структурності, оскільки парламент через закон закріплює межі компетенції, а Уряд, реалізуючи свої повноваження, формує цілісний правовий режим забезпечення. Таке нормативне проектування створює умови для упорядкованості системи, де законодавчі приписи знаходять своє логічне продовження у підзаконних актах, що регулюють діяльність суб'єктів наступних ієрархічних рівнів.

Таким чином, можна зробити попередній висновок, що Кабінет Міністрів України виступає суб'єктом, який переводить стратегічне детермінування у площину реального управлінського впливу, створюючи нормативне підґрунтя для спеціалізованих органів. Це логічно зумовлює перехід до аналізу підсистеми спеціальної забезпечувальної компетенції та методологічного управління, де ключова роль належить Міністерству цифрової трансформації України та Національному Банку України.

Функціональне призначення вказаної підсистеми полягає у формуванні внутрішньої архітектури довіри, методологічному супроводі процесів ідентифікації та створенні технологічних умов для функціонування предмета забезпечення. Особливістю цієї підсистеми є її дуалістична структура, що відображає властивість структурності системи суб'єктів через поєднання загального та секторального (фінансового) регулювання.

Безперечно, слід підкреслити, що ключовим суб'єктом цього рівня виступає Міністерство цифрової трансформації України (далі за текстом – Мінцифри). Як було зазначено вище, його адміністративно-правовий статус як головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг, закріплено у Положенні про Міністерство цифрової трансформації України. Відповідно до пункту 4 цього Положення, Міністерство не лише здійснює нормативне регулювання, а й безпосередньо координує діяльність усіх учасників довірчого середовища.

Особливе місце у структурі механізму посідає реалізація Мінцифрою функцій центрального засвідчувального органу (далі за текстом – ЦЗО). Так, закон «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» закріплює спеціальний статус і особливості діяльності ЦЗО як ключового елемента національної системи кваліфікованих електронних довірчих послуг. Зокрема, ЦЗО надає кваліфікованим надавачам електронних довірчих послуг кваліфіковану електронну довірчу послугу формування, перевірки та підтвердження чинності кваліфікованих сертифікатів електронного підпису чи печатки. Така діяльність здійснюється із використанням самопідписаного сертифіката електронної печатки ЦЗО та ґрунтується на договірних засадах між адміністратором його інформаційно-комунікаційної системи та відповідним кваліфікованим надавачем. При цьому закон прямо передбачає безоплатний характер надання цих послуг, що підкреслює їх системоутворююче значення для всієї довірчої інфраструктури та відмежовує їх від ринкових сервісів у вузькому розумінні [10].

Водночас, згідно зі статтею 5 Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», невід'ємним елементом цієї підсистеми є Національний банк України (далі за текстом – НБУ). Повноваження НБУ мають характер спеціальної компетенції та спрямовані на забезпечення стабільності фінансового сектору.

Зокрема на НБУ покладено утворення засвідчувального центру для забезпечення внесення до Довірчого списку відомостей про банки, інших осіб, що здійснюють діяльність на ринках фінансових послуг, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює НБУ, про операторів платіжних систем та/або учасників платіжних систем, технологічних операторів платіжних послуг, які мають намір надавати кваліфіковані електронні довірчі послуги відповідно до вимог цього Закону. Засвідчувальний центр надає кваліфіковану електронну довірчу послугу з формування, перевірки та підтвердження чинності кваліфікованого сертифіката електронного підпису або печатки кваліфікованим надавачам електронних довірчих послуг, відомості про яких внесені до Довірчого списку, на підставі рішення засвідчувального центру з використанням самопідписаного сертифіката електронної печатки засвідчувального центру [10].

Узагальнюючи аналіз цієї підсистеми суб'єктів, зазначимо, що описана вище її ієрархічність, де загальна методологія Мінцифри доповнюється секторальним регулюванням НБУ, дозволяє системі суб'єктів адміністративно-правового забезпечення надання електронних довірчих послуг в Україні зберігати свою цілісність, попри складність та багатогранність предмету впливу. Натомість якщо суб'єкти описаних вище рівнів формують правову «архітектуру» довіри, то елементи підсистеми безпосередньої операційної реалізації виступають безпосереднім інструментарієм її функціонування, перетворюючи статичні вимоги закону на динамічний процес надання послуг. У межах цієї підсистеми властивість структурності механізму адміністративно-правового забезпечення набуває свого завершеного вигляду, оскільки саме тут відбувається безпосередній контакт із зовнішнім середовищем – споживачами послуг.

Ключовими елементами цієї підсистеми виступають надавачі, чий адміністративно-правовий статус диференціюється залежно від рівня довіри до послуг, що ними надаються. Спираючись на легальні дефініції спеціального Закону, ми можемо виокремити два рівні суб'єктного складу цієї підсистеми:

надавач електронних довірчих послуг – це юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності або фізична особа – підприємець, яка надає одну або більше електронних довірчих послуг [10]. Цей статус є базовим і визначає суб'єкта як учасника ринку, що зобов'язаний дотримуватися загальних вимог щодо захисту персональних даних та функціонування інформаційно-комунікаційних систем;

кваліфікований надавач електронних довірчих послуг – суб'єкт вищого рівня надійності, яким є юридична особа або ФОП, що надає одну або більше кваліфікованих послуг та, що є принци-

повим для механізму забезпечення, відомості про яку внесені до Довірчого списку [10]. Саме внесення до Довірчого списку є актом адміністративного визнання, який наділяє суб'єкта правом створювати юридично значущі факти найвищого рівня довіри.

Аналіз прав та обов'язків надавачів дозволяє виокремити ключові аспекти їхнього функціонування, що має характер виконання делегованих публічно-значущих функцій забезпечувального характеру:

– право на електронну взаємодію з державними реєстрами. Важливою ознакою статусу надавача є право отримувати дані для ідентифікації особи безпосередньо з інформаційних ресурсів Міністерства внутрішніх справ України (Єдиний державний демографічний реєстр), Державного реєстру фізичних осіб – платників податків, ДРАЦС та інших публічних реєстрів. Це перетворює надавача на активного учасника системи міжвідомчої взаємодії, що забезпечує достовірність ідентифікаційних даних у сертифікатах;

– делеговані обов'язки публічного характеру. Стаття 13 Закону покладає на надавачів обов'язки, що виходять за межі звичайного господарювання. Це, зокрема: забезпечення цілодобового доступу до реєстрів сертифікатів; впровадження заходів з управління ризиками безпеки; негайне інформування (протягом 24 годин) контролюючого органу про порушення конфіденційності чи цілісності даних;

– особливий режим відповідальності кваліфікованих надавачів. Відповідно до ч. 5 ст. 13, кваліфіковані надавачі зобов'язані забезпечувати відшкодування можливої шкоди через спеціальні рахунки (у банку, казначействі або НБУ) або страхування відповідальності. Це свідчить про те, що держава розглядає їх як гарантів майнової безпеки користувачів у цифровому просторі;

– інституційна інтегрованість. Кваліфіковані надавачі зобов'язані приєднуватися до програмного інтерфейсу (API) інформаційно-комунікаційної системи ЦЗО. Це підкреслює властивість цілісності системи: надавач є технологічно «прошитим» у загальну державну архітектуру довірчих послуг.

Очевидно, що взаємозв'язок у цій підсистемі демонструє високий рівень підпорядкованості. Надавач такого роду послуг не може функціонувати як автономний елемент, оскільки він нормативно та інституційно прив'язаний до регламенту ЦЗО та вимог Постанови Кабінету Міністрів України від 28 червня 2024 р. № 764 «Деякі питання електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг». Така висока концентрація публічних обов'язків та ризиків логічно обумовлює потребу у зовнішньому контролі та правовому захисті, що зосереджені у підсистемі наглядово-забезпечувальної та охоронної діяльності.

Функціональне призначення підсистеми наглядово-забезпечувальної та охоронної діяльності полягає у виконанні ролі своєрідного інституційного імунітету, що забезпечує зовнішній спеціалізований нагляд та контроль за дотриманням правового режиму, а також правоохоронний захист цілісності всього механізму адміністративно-правового забезпечення надання електронних довірчих послуг в Україні.

Суб'єктний склад цієї підсистеми включає органи спеціалізованого державного контролю у цій сфері. Ст. 8 Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» передбачає, що спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації виконує функції контролюючого органу у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг [10].

Статус вказаного органу згідно чинного законодавства має Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (далі за текстом – Держспецзв'язку України), яка відповідно до ст. 2 спеціального Закону України є державним органом, який призначений для забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізації державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, кіберзахисту, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, активної протидії агресії у кіберпросторі, а також інших завдань відповідно до закону [14].

Натомість органи правопорядку забезпечують реагування на правопорушення, що загрожують національній безпеці або правам громадян у цифровій сфері. До них, як відомо належать спеціалізовані підрозділи Національної поліції України (зокрема Департамент кіберполіції, який здійснює оперативне виявлення кіберзлочинів, пов'язаних із викраденням (компрометацією) особистих ключів, незаконним доступом до систем надавачів та використанням електронної іденти-

фікації у шахрайських схемах), Служби безпеки України (у тому числі Департамент контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки СБУ (ДКЗІБ), що забезпечує захист від масштабних кібератак на державні інформаційні ресурси та реєстри, що є основою електронних довірчих послуг, та запобігає загрозам національній безпеці у цій сфері.

Логічним і завершальним етапом у функціонуванні підсистеми наглядово-забезпечувальної та охоронної діяльності виступає судова ланка. Якщо органи правопорядку та спеціалізовані служби зосереджені на оперативному припиненні та розслідуванні протиправних посягань, то судова влада забезпечує фінальну правову верифікацію дій усіх учасників правовідносин та виступає найвищою гарантією дотримання балансу між приватними інтересами користувачів і публічними повноваженнями держави.

У цьому контексті особливе місце посідають судові органи, чия роль у механізмі адміністративно-правового забезпечення електронних довірчих послуг знаходить прояв у різних аспектах. Наприклад, суди адміністративної юрисдикції забезпечують правовий захист надавачів та користувачів від можливого свавілля чи помилок з боку суб'єктів державного регулювання (Мінцифри, НБУ) та контролю (Держспецзв'язку). Розглядаючи позови щодо оскарження рішень про відмову у внесенні до Довірчого списку, скасування статусу кваліфікованого надавача або накладення адміністративних санкцій, суди, зокрема, перевіряють відповідність дій державних органів принципам обґрунтованості, пропорційності та неупередженості.

Поряд із цим, у процесі розгляду цивільних, кримінальних чи господарських справ суди безпосередньо оцінюють електронні докази, сформовані з використанням довірчих послуг, фактично здійснюючи верифікацію юридичної значущості результатів послуг. Приймаючи рішення про визнання (або спростування) чинності електронного підпису чи печатки на документі, суд підтверджує ефективність функціонування всього механізму забезпечення у конкретному правовому випадку.

Також суди забезпечують судовий захист прав користувачів як суб'єктів персональних даних. Враховуючи, що надавачі довірчих послуг оперують значними масивами конфіденційної інформації, судова система забезпечує охорону конституційного права на приватність, розглядаючи спори щодо порушення режиму захисту персональних даних у межах функціонування інформаційно-комунікаційних систем.

Отже, можна відзначити, що судова ланка замикає цикл адміністративно-правового забезпечення, перетворюючи його з теоретично сконструйованого режиму на реально діючу систему правових гарантій, де будь-яка девіація у діяльності суб'єктів операційного чи регуляторного рівнів отримує остаточну правову оцінку.

Висновки. Таким чином, система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення надання електронних довірчих послуг в Україні – це побудована на стійких взаємозв'язках внутрішнього й зовнішнього характеру, сукупність різнорівневих органів публічної влади та інших суб'єктів наділених відповідними повноваженнями, які на принципах координації, субординації та підпорядкування взаємодіють між собою з метою створення належних організаційних, процедурних і правових умов функціонування системи електронних довірчих послуг, гарантування прав і законних інтересів учасників відповідних правовідносин, а також забезпечення стабільності, безпеки та довіри у цифровому публічному середовищі [20, с. 138-139].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борисова Ю.О. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері електронної комерції: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. 210 с.
2. Маркулинець А.А. Цивільно-правове регулювання електронної комерції в Україні та світі: дис. ... докт. філософ. у галузі права: 081. Ужгород, 2024. 327 с.
3. Василенко О.С. Уніфікація правил електронної комерції в рамках ЮНСІТРАЛ: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. 180 с.
4. Погоріленко А.В. Господарсько-правове регулювання договірних відносин у сфері електронної комерції: дис. ... докт. філософ. у галузі права: 081. Київ, 2022. 240 с.
5. Дутов М.М. Правове забезпечення розвитку електронної комерції: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.04, 2003. 178 с.
6. Костенко О.В. Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг: дис. ... докт. філософ. у галузі права: 081. Київ, 2020. 269 с.

7. Голіна О. До питання про поняття довірчих електронних послуг та їх договірного забезпечення. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 73-76. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/15.pdf.
8. Білоцерковець Н. В. Адміністративно-правове регулювання у сфері надання електронних довірчих послуг: дис. ... докт. філософ. у галузі права: 081. Київ, 2020. 257 с.
9. Барбашин С.В. Адміністративно-правове забезпечення надання електронних довірчих послуг в Україні: сутність та поняття. *Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання*. 2026. № 1. Частина 2. С. 174–180. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.27.
10. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05 жовтня 2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#n534.
11. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text.
12. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05 жовтня 2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text.
13. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 05 липня 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text.
14. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: Закон України від 23 лютого 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text.
15. Деякі питання електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг»: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 червня 2024 р. № 764. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-2024-%D0%BF#n571.
16. Про затвердження Порядку використання електронних довірчих послуг в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях державної форми власності: Постанова Кабінету Міністрів України від 01 серпня 2023 р. № 798. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/798-2023-%D0%BF#Text.
17. Про затвердження вимог до Довірчого списку: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2023 р. № 844. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/844-2023-%D0%BF#Text.
18. Про затвердження Положення про інтегровану систему електронної ідентифікації Постанову Кабінету Міністрів України від 03 листопада 2023 р. № 1150. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-2023-%D0%BF#Text.
19. Питання Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text.
20. Барбашин С.В. Адміністративно-правове забезпечення надання електронних довірчих послуг в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2026. 244 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 05.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Лютіков П.С., Черненький О.М., Барбашин С.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 346.26:35.07
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.52

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Лялик О.І.,
аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0006-8416-4556

Лялик О.І. Державне управління у сфері соціального підприємництва.

У статті здійснено комплексне дослідження теоретико-правових та організаційних засад державного управління у сфері соціального підприємництва. Встановлено, що соціальне підприємництво є особливим видом господарської діяльності, що поєднує ринкові механізми з досягненням суспільно значущих цілей, а його суб'єкти посідають проміжне місце між державними і приватними структурами, що обумовлює необхідність вироблennях спеціальних інструментів державного регулювання. Визначено, що відсутність єдиного уніфікованого правового статусу соціального підприємства у більшості правових систем є системною прогалиною, яка обмежує ефективність державного управління у цій сфері. Досліджено моделі державного регулювання соціального підприємництва в ЄС з урахуванням Рекомендації Ради ЄС 2023 року, якою державам-членам запропоновано комплекс інструментів підтримки соціальної економіки. Проаналізовано механізми публічних закупівель як одного з ключових інструментів державної підтримки соціальних підприємств. Розглянуто питання гібридності організаційної природи соціального підприємства та її правові наслідки для формування системи державного регулювання. Виявлено зв'язок між інституційною логікою соціального підприємства та адміністративно-правовими формами його підтримки. Окрему увагу приділено порівняльно-правовому аналізу організаційно-правових форм соціального підприємства у державах ЄС та США. Зроблено висновок про необхідність формування в Україні комплексного механізму державного управління у сфері соціального підприємництва, що включав би чітке законодавче визначення поняття і статусу соціального підприємства, систему стимулів і преференцій, а також спеціальні процедури в системі публічних закупівель.

Ключові слова: соціальне підприємство, державне управління, державне регулювання, публічні закупівлі, соціальна економіка, гібридна організація, організаційно-правова форма.

Lyalik O.I. State governance in the field of social entrepreneurship.

The article presents a comprehensive study of the theoretical, legal and organisational foundations of state governance in the field of social entrepreneurship. It is established that social entrepreneurship is a special type of economic activity combining market mechanisms with the achievement of socially significant goals, and that its subjects occupy an intermediary position between state and private structures, which necessitates the development of specific instruments of state regulation. It is determined that the absence of a single unified legal status for social enterprises in most legal systems constitutes a systemic gap that limits the effectiveness of state governance in this field. The models of state regulation of social entrepreneurship in the EU are examined, with particular reference to the 2023 Council Recommendation, which proposed to Member States a set of support instruments for the social economy. The mechanisms of public procurement as one of the key instruments of state support for social enterprises are analysed. The hybrid organisational nature of the social enterprise and its legal implications for the formation of a state regulation system are considered. The relationship between the institutional logic of the social enterprise and the administrative legal forms of its support is identified. Special attention is given to a comparative legal analysis of the organisational and legal forms of social enterprises in EU Member States and the United States. It is concluded that Ukraine needs to form a comprehensive mechanism of state governance in the field of social entrepreneurship, which would include a clear legislative definition of the concept and status of the social enterprise, a system of incentives and preferences, and special procedures within the public procurement system. The study contributes to the ongoing academic debate on the optimal balance between regulatory intervention and

organisational autonomy in the social enterprise sector, and proposes a multi-level analytical framework for assessing the effectiveness of state governance mechanisms.

Key words: social enterprise, state governance, state regulation, public procurement, social economy, hybrid organisation, organisational and legal form.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Соціальне підприємництво як явище поєднує в собі логіку ринкової діяльності та прагнення до суспільно значущих змін. Суб'єкти соціального підприємництва, соціальні підприємства[1], функціонують у просторі між державою, ринком і громадянським суспільством, надаючи публічні послуги, створюючи зайнятість для вразливих груп населення та генеруючи соціальні інновації. Саме ця гібридна природа робить їх цінними партнерами держави і водночас ускладнює визначення оптимальних форм і методів державного управління у цій сфері.

Метою статті є дослідження правових та організаційних основ державного управління у сфері соціального підприємництва, аналіз зарубіжних моделей регулювання та обґрунтування рекомендацій для формування відповідного механізму в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Відзначимо, проблематика державного управління у сфері соціального підприємництва досліджується широким колом іноземних учених. Ф. Кало, А. Санчіно та Ф. Сконьяміліо у своєму бібліометричному дослідженні взаємодії соціального підприємства і публічного адміністрування виявляють, що соціальні підприємства дедалі активніше потрапляють у поле зору дослідників публічного управління як ефективні постачальники публічних послуг, і пропонують три сценарії розвитку відносин між соціальним підприємництвом і публічною адміністрацією: відокремлення, співпраця та інтеграція [1]. Л. Вісенте здійснює порівняльно-правовий аналіз соціального підприємства як нової організаційно-правової форми, досліджуючи питання корпоративного управління, структури капіталу та цілей соціального підприємства [2]. Х.С. Сетре аналізує реакцію гібридних організацій на інституційну складність у контексті норвезької держави загального добробуту, розкриваючи внутрішні механізми управління, за допомогою яких соціальні підприємства поєднують суперечливі логіки [3]. Дж.П. Халсол та ін. досліджують соціальне підприємство як модель суспільних змін у міждисциплінарній перспективі, наголошуючи на його ролі як каталізатора розвитку місцевих громад і суспільних перетворень [4]. С. Бансал, І. Ґарґ та Л. Васа аналізують можливості соціальних підприємств у досягненні цілей сталого розвитку [5]. К. Варґас Васерот досліджує правове регулювання соціальних підприємств у ЄС та моделі законодавчого закріплення їх статусу [6]. Р. Каранта аналізує соціально відповідальні публічні закупівлі як правовий інструмент підтримки соціального підприємства [7]. Д.Р. Янг досліджує систему регулювання і стимулювання соціального підприємства у США [8].

Виклад матеріалу дослідження. Соціальне підприємство є концептуально неоднозначним феноменом, що по-різному тлумачиться у різних правових системах і наукових традиціях. Його загальними ознаками вважаються: переважання соціальної місії над комерційним прибутком; обмежений або заборонений розподіл прибутку між засновниками; демократичне управління з участю зацікавлених сторін; надання суспільно значущих послуг або створення робочих місць для вразливих груп.

Л. Вісенте у своєму порівняльному дослідженні зазначає, що соціальне підприємство виникло як частина більш широкої дискусії про суспільну відповідальність бізнесу та можливість підприємства творити добро, не відступаючи від бізнес-моделі [2, с. i155]. Дослідниця розглядає корпоративну бенефіційну корпорацію у Делаварі як найбільш поширену у США організаційно-правову форму для соціального підприємства та аналізує питання корпоративного управління, *lifecycle* соціального підприємства і систему сертифікацій. Там само авторка підкреслює, що ключова відмінність соціального підприємства від традиційного полягає у конституційному закріпленні соціальної місії та принципі «робити добро заради самого добра», а не задля максимізації прибутку [2, с. i158].

Гібридна природа соціального підприємства, поєднання логіки ринку і суспільної місії, є центральною проблемою для теорії і практики державного регулювання. Х.С. Сетре аналізує, як нор-

[1] Соціальні підприємства – це бізнеси, основною метою яких є вирішення соціальних або екологічних проблем, а не лише отримання прибутку. Вони поєднують комерційну діяльність із соціальною місією, часто реінвестуючи дохід у розвиток громади, працевлаштування вразливих груп або еко-ініціативи.

везькі соціальні підприємства як підвид гібридних організацій внутрішньо управляють суперечливими вимогами при зовнішньому залученні до множинних логік [3, с. 991]. Дослідниця виявляє, що механізми управління гібридністю варіюються залежно від домінуючої логіки, ринкової чи соціальної, і що держава загального добробуту формує специфічне інституційне середовище, яке одночасно підтримує і обмежує розвиток соціального підприємництва.

К. Варгас Васерот у порівняльному огляді правового регулювання соціальних підприємств в ЄС виявляє, що у Франції в рамках Закону про соціальну та солідарну економіку 2014 р. суб'єктами цього сектору є як традиційні фігури соціальної економіки, так і комерційні компанії, що дотримуються додаткових принципів управління і переслідують мету соціальної корисності [6, с. 38]. Там само дослідник зазначає, що такі суб'єкти можуть кваліфікуватися як «підприємства соціальної та солідарної економіки» і користуватися пов'язаними правами – доступом до фінансування, податковими та закупівельними перевагами і видимістю в офіційних реєстрах.

У вітчизняній правовій науці проблематика соціального підприємництва також дедалі активніше привертає увагу дослідників. Так, наприклад, Д.М. Бєлов, М.В. Бєлова та Б.Б. Палапа, досліджуючи поняття та ознаки соціального підприємництва, акцентують на тому, що в Україні соціальне підприємство не наділене окремою організаційно-правовою формою, організувати його можна у будь-якій зручній формі (організації громадянського суспільства, суб'єкти підприємницької діяльності тощо) з широким вибором із наявних режимів оподаткування [11, с. 149]. Там само автори підкреслюють, що соціальне підприємство покликане задовольнити ті потреби членів громади, які не може задовольнити державний сектор, а приватний – ігнорує, і що саме місцеві громади отримують основну користь від розвитку соціального підприємництва [11, с. 150]. Д.М. Бєлов у окремому дослідженні розглядає соціальне підприємництво як форму здійснення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, вказуючи на те, що законодавча база України у сфері господарських правовідносин потребує модернізування, а сучасний стан втілення конституційного права на підприємницьку діяльність є незадовільним [12, с. 27]. Дослідник наголошує, що підтримка держави у здійсненні особою конституційного права на підприємницьку діяльність повинна реалізовуватись шляхом позитивного впливу на формування відповідних гарантій цього права [12, с. 29].

Таким чином, як нам вбачається, соціальне підприємство є особливим суб'єктом господарювання, що відрізняється від традиційних форм підприємницької та некомерційної діяльності гібридною правовою природою. Саме ця гібридність обумовлює необхідність вироблення спеціалізованих інструментів державного управління, що не можуть бути механічно запозичені ні з корпоративного, ні з некомерційного права. Відсутність окремої організаційно-правової форми соціального підприємства в Україні, на яку вказують вітчизняні дослідники, є прямим відображенням цієї системної прогалини.

Державне управління у сфері соціального підприємництва здійснюється через широкий спектр правових інструментів: від закріплення спеціальних організаційно-правових форм та сертифікаційних механізмів до системи податкових пільг, преференцій у публічних закупівлях і цільових програм підтримки. Порівняльний аналіз правових систем виявляє різноманіття підходів, що відображають різні традиції взаємодії держави і громадянського суспільства.

К. Варгас Васерот систематизує моделі правового регулювання соціальних підприємств в ЄС, виявляючи принаймні три підходи: формування окремої організаційно-правової форми для соціального підприємства (Велика Британія - CIC[1], Бельгія, Фінляндія, Польща); запровадження спеціального статусу або сертифікації, що може набуватися суб'єктами різних організаційно-правових форм (Італія, Франція, Португалія); закріплення загальних принципів соціальної економіки без спеціального статусу (Іспанія, Греція) [6, с. 33]. Там само дослідник зауважує, що найбільш розвиненим є законодавство Італії, де ще у 1991 р. були введені соціальні кооперативи типу A і B, а у 2006 р. – загальний закон про соціальні підприємства.

У США правове регулювання соціального підприємства розвивається переважно на рівні законодавства штатів. Дж. Тайлер, аналізуючи регулятивне середовище і систему стимулів для соціального підприємства у США, ставить принципове питання: чи достатньо диференційоване саме поняття соціального підприємства для того, щоб виправдати спеціальне регулювання та пільги?

[1] **CIC** (Community Interest Company) – це спеціальна організаційно-правова форма у Великій Британії, введена Законом про компанії 2004 р. спеціально для соціальних підприємств.

[8, с. 270]. Дослідник зазначає, що якщо традиційне комерційне підприємство може впровадити модель соціального підприємства без зміни своєї структури управління, то таке підприємство не є належним кандидатом на отримання альтернативного регулювання. Там само автор звертає увагу на проблему OpenAI[1] – компанії, що опинилася під регуляторним тиском у США, Великій Британії та Німеччині через нечіткість правового статусу.

Щорічний звіт Центру Ґрунін з права та соціального підприємництва (NYU School of Law) за 2024–2025 роки фіксує тенденцію до уповільнення законодавчої активності у сфері соціального підприємництва в США: кількість законопроектів, спрямованих на розширення доступних організаційно-правових форм, скоротилася з трьох у 2023 р. до двох у 2024 р. [9]. Там само зазначається, що центр ваги законодавчої діяльності зміщується від прийняття нових форм до стимулювання використання вже наявних.

Ф. Кало, А. Санчіно та Ф. Сконьяміліо, здійснивши бібліометричний аналіз досліджень соціального підприємства у сфері публічного адміністрування, виявляють, що питання ролі урядів у підтримці соціальних підприємств і основних різновидів відносин між ними залишаються недостатньо дослідженими порівняно з мікроекономічними аспектами соціального підприємництва [1, с. 3030]. Дослідники формулюють перспективний порядок денний для науки публічного адміністрування, що включає порівняльний аналіз систем державної підтримки соціальних підприємств у різних країнах.

Як бачимо, порівняльний аналіз досвіду соціального підприємництва окремих країн свідчить, що не існує єдиної оптимальної моделі державного управління у сфері соціального підприємництва. Вибір моделі залежить від правової традиції, рівня розвитку громадянського суспільства та ступеня залученості держави у надання соціальних послуг. Разом з тим спільним для успішних моделей є поєднання законодавчого визначення статусу соціального підприємства з системою реальних стимулів: податкових, закупівельних і фінансових.

На рівні ЄС ключовим нормативним актом у сфері державного управління соціальною економікою є Рекомендація Ради ЄС від 27 листопада 2023 р. щодо розвитку рамкових умов для соціальної економіки [10]. Цей документ є результатом тривалого процесу, що охоплює План дій ЄС у сфері соціальної економіки (грудень 2021 р.), рекомендації МОП та ОЕСР (червень 2022 р.) і резолюцію ООН (квітень 2023 р.).

Рекомендація пропонує державам-членам комплекс заходів за такими напрямами: розробка або оновлення національних стратегій соціальної економіки; адаптація правових і адміністративних рамок до потреб суб'єктів соціальної економіки; стратегічне використання публічних закупівель; забезпечення доступу до фінансування; сприяння розвитку потенціалу і знань суб'єктів соціальної економіки [10]. Важливо, що Рекомендація прямо звертає увагу на інституційний вимір: ефективна підтримка соціальної економіки вимагає наявності спеціалізованих підрозділів або координаційних органів усередині державного апарату, що забезпечують міжвідомчу узгодженість.

К. Варґас Васерот, аналізуючи правове регулювання соціальних підприємств у ЄС, підкреслює, що традиційні підприємства функціонують у рамках давно сформованих комерційних правових норм і мають доступ до стандартних заходів підтримки бізнесу, тоді як суб'єкти соціальної економіки охоплюють різноманітні організаційно-правові форми, що часто не вписуються у наявні бізнес-категорії [6, с. 32]. Дослідник робить висновок, що ця прогалина означає, що суб'єкти соціальної економіки можуть стикатися з регулюванням, не пристосованим до їх гібридної соціально-комерційної природи.

Особливу увагу Рекомендація приділяє участі соціальних підприємств у системі публічних закупівель. Р. Каранта, аналізуючи соціально відповідальні публічні закупівлі у праві ЄС, зазначає, що чинна правова база для публічних закупівель, заснована насамперед на Директиві 2014/24/ЄС, дозволяє публічним органам використовувати закупівлі стратегічно − не лише як інструмент придбання товарів і послуг, але і як засіб підтримки ширших соціальних цілей [7, с. 150]. Там само дослідник констатує, що ці правила здебільшого не є обов'язковими і залишають широкий розсуд державам-членам та їх замовникам, які не бажають враховувати соціальні та правозахисні міркування при здійсненні закупівель.

[1] OpenAI була заснована у 2015 р. як **некомерційна організація** з місією розвитку штучного інтелекту на благо людства. У 2019 р. вона створила дочірню **комерційну структуру** з «обмеженим прибутком» (capped profit), щоб залучити інвесторів, зокрема Microsoft. Фактично це і є гібридна модель, близька до соціального підприємства.

В контексті вищенаведеного можемо стверджувати, Рекомендація Ради ЄС 2023 р. є орієнтиром й для України в контексті євроінтеграційного курсу: вона визначає мінімальний стандарт державного управління у сфері соціальної економіки, якому має відповідати вітчизняне законодавство. Разом з тим рекомендаційний, а не обов'язковий характер цього документа свідчить про те, що конкретні форми і механізми державного управління залишаються у компетенції держав-членів і можуть адаптуватися до національних правових традицій.

Визначення правового статусу соціального підприємства та формування відповідної нормативної бази є, безумовно, необхідними умовами державного управління у цій сфері. Однак самого лише законодавчого визнання недостатньо: без реальних економічних стимулів і ринкових механізмів підтримки правовий статус соціального підприємства залишатиметься порожньою оболонкою. Серед інструментів, здатних перетворити нормативне визнання на практичну підтримку, особливе місце посідає державна закупівельна політика, адже саме через неї держава щороку розподіляє значну частину суспільних ресурсів і може цілеспрямовано формувати попит на товари, роботи та послуги соціальних підприємств. Публічні закупівлі є одним із найбільш дієвих і водночас недооцінених інструментів державної підтримки соціального підприємництва.

Публічні закупівлі є одним із найбільш дієвих і водночас недооцінених інструментів державної підтримки соціального підприємництва. Використання державою своєї купівельної спроможності для формування ринків для соціальних підприємств дозволяє одночасно вирішувати два завдання: забезпечення надання публічних послуг та підтримка організацій, що виконують суспільно значущі функції.

Р. Каранта прослідковує еволюцію концепції соціально відповідальних публічних закупівель від перших спроб британських рад використовувати їх як інструмент бойкоту режиму апартеїду до сучасних механізмів включення соціальних критеріїв до тендерної документації [7, с. 149]. Дослідник виявляє, що в більшості випадків такі правила не є обов'язковими і залишають широкий розсуд контрактуючим органам, тобто ефективність закупівельного інструменту як засобу підтримки соціального підприємства значною мірою залежить від адміністративної культури та мотивації замовників.

Водночас Рекомендація Ради ЄС 2023 р. фіксує, що уряди все активніше використовують публічні закупівлі для підтримки суб'єктів соціальної економіки і реалізують заходи із включення соціальних застережень у публічні тендери, що надають перевагу або додаткові бали учасникам, які створюють соціальну цінність [10]. Рекомендація також закликає держав-члени повністю використовувати інструменти, доступні відповідно до правил ЄС щодо публічних закупівель, включаючи механізм зарезервованих контрактів для соціальних підприємств.

С. Бансал, І. Ґарґ та Л. Васа у своєму дослідженні аналізують роль соціальних підприємств у досягненні цілей сталого розвитку ООН, констатуючи, що соціальні підприємства мають балансувати між прибутковістю та стійкістю, і що стимул до стійкості значно посилився після прийняття програми ЦСР ООН [5, с. 1]. Дослідники виявляють позитивний кореляційний зв'язок між ефективністю соціального підприємства та досягненням окремих ЦСР, зокрема ЦСР 8 (гідна праця та економічне зростання) і ЦСР 10 (скорочення нерівності). У контексті публічних закупівель це означає, що включення соціальних критеріїв до тендерних умов є не лише інструментом підтримки соціального підприємства, а й механізмом реалізації зобов'язань держави у сфері сталого розвитку.

Дж.П. Халсол та ін. наголошують на тому, що соціальне підприємство було визнане рішенням соціальної нерівності та екологічних проблем у суспільстві, оскільки воно розвиває нові сфери розширення прав і можливостей у місцевих громадах [4, с. 426]. Там само автори звертають увагу на те, що освіта, навчання та залученість вищої школи є центральними для успіху соціального підприємства, а отже, державне управління має охоплювати не лише регуляторні, але й освітні та розвиткові інструменти підтримки.

Аналіз моделей державного регулювання та механізмів підтримки соціального підприємництва в різних правових системах засвідчує, що жоден із розглянутих інструментів, ані законодавче визнання статусу, ані податкові пільги, ані преференції у публічних закупівлях, не є самодостатнім. Їх ефективність значною мірою визначається тим, наскільки регуляторна система враховує особливу внутрішню природу соціального підприємства як об'єкта регулювання. Спроби перенести на соціальне підприємство готові регуляторні рамки (корпоративні чи некомерційні) захзвичай наштовхуються на принципову перешкоду: соціальне підприємство є не різновидом жодного з відомих типів організацій, а самостійним феноменом із власною організаційною ло-

гікою. Гібридна природа соціального підприємства (поєднання ринкової та соціальної логіки) породжує специфічні проблеми для системи державного управління.

Традиційні регуляторні інструменти, розроблені або для комерційних підприємств, або для некомерційних організацій, виявляються недостатніми для регулювання суб'єктів, що одночасно поєднують обидва виміри.

Х.С. Сетре, досліджуючи норвезькі соціальні підприємства, виявляє, що ці організації стикаються з інституційною складністю, коли різні середовища, держава, ринок, громадянське суспільство, пред'являють до них конкуруючі вимоги [3, с. 992]. Дослідниця констатує, що суб'єкти соціального підприємництва у державі загального добробуту часто опиняються у ситуації, коли вони мають відповідати одночасно ринковим стандартам ефективності та соціальним стандартам включення, що є структурно суперечливими вимогами. Там само авторка підкреслює, що спосіб управління цією суперечливістю залежить від внутрішнього балансу між ринковою та суспільною логіками конкретного підприємства.

Дж.П. Халсол та ін. у своєму дослідженні розглядають соціальне підприємство у взаємодії з різними типами інституцій: приватними підприємствами, урядовими органами та закладами освіти [4, с. 428]. Автори фіксують, що з початком пандемії COVID-19 соціальне підприємство пережило ренесанс у колах публічної політики, підприємництво та інновації розглядаються як інструменти економічного розвитку та каталізатори змін. Тут само наголошується, що соціальне підприємство визнано вирішенням проблем соціальної нерівності, що свідчить про його зростаючу роль як об'єкта державного регулювання.

Д. Р. Янг, у свою чергу, акцентує увагу на тому, що саме внутрішня архітектура соціального підприємства, зобов'язання стосовно управління і структури, а не лише декларація соціальної місії, відрізняє його від звичайного корпоративного суб'єкта з елементами КСВ [8, с. 4]. Дослідник наполягає на тому, що для виправдання спеціального регулювання і пільг соціальне підприємство повинно бути субстантивно відмінним від традиційного, а не лише декларативно.

Власне, для системи державного управління це означає принципову вимогу: правовий статус соціального підприємства має встановлювати не просто декларативні ознаки, а реальні організаційно-правові зобов'язання, порушення яких тягне за собою втрату статусу і пов'язаних пільг. Лише за цієї умови державне управління у сфері соціального підприємництва набуде системного і ефективного характеру.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна сформулювати такі висновки.

По-перше, соціальне підприємство є гібридним суб'єктом господарювання, що поєднує ринкові механізми з досягненням суспільно значущих цілей. Його гібридна природа обумовлює неможливість ефективного регулювання виключно через корпоративне або некомерційне право і вимагає розробки спеціальних правових інструментів. Відсутність єдиного уніфікованого правового статусу соціального підприємства у більшості правових систем є системною прогалиною, що обмежує ефективність державного управління у цій сфері.

По-друге, порівняльний аналіз окремих правових систем ЄС та США виявляє принаймні три підходи до державного регулювання соціального підприємства: закріплення окремої організаційно-правової форми; запровадження спеціального статусу або сертифікації; закріплення загальних принципів соціальної економіки без спеціального статусу. При цьому, найбільш ефективним є перший підхід за умови, що він поєднується з реальною системою стимулів і контрольних механізмів, що запобігають зловживанню статусом.

По-третє, Рекомендація Ради ЄС 2023 р. щодо розвитку рамкових умов для соціальної економіки є ключовим орієнтиром для формування системи державного управління у сфері соціального підприємництва в Україні. Вона визначає мінімальний стандарт, що охоплює стратегію, правову базу, інституційну спроможність, фінансові механізми та участь у системі публічних закупівель.

По-четверте, публічні закупівлі є одним із найбільш практично реалізованих і водночас недооцінених інструментів державної підтримки соціального підприємства. Включення до системи публічних закупівель України зарезервованих контрактів для соціальних підприємств, соціальних критеріїв оцінювання тендерних пропозицій та преференційних режимів є одним із важливих напрямків реформування.

По-п'яте, ефективна система державного управління у сфері соціального підприємництва в Україні має, як мінімум передбачати: законодавче визначення поняття і правового статусу соціального підприємства з обов'язковими організаційно-правовими зобов'язаннями (а не лише декларативними ознаками); систему податкових пільг, фінансової підтримки та преференцій у публічних закупівлях; інституційну спроможність: спеціалізовані підрозділи у системі органів

виконавчої влади з координаційними функціями; механізми контролю за дотриманням умов статусу соціального підприємства і запобігання зловживанням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Calo F., Sancino A., Scognamiglio F. Social enterprise and social entrepreneurship in the Public Administration (PA) scholar field: a bibliometric analysis and some conceptual considerations. *Public Management Review*. 2024. Vol. 26. No. 10. P. 3013–3039. DOI: https://doi.org/10.1080/14719037.2024.2311181.
2. Vicente L. The social enterprise: a new form of enterprise? *The American Journal of Comparative Law.* 2022. Vol. 70. Suppl. 1. P. i155–i184. DOI: https://doi.org/10.1093/ajcl/avac018. URL: https://academic.oup.com/ajcl/article/70/Supplement_1/i155/6711721.
3. Sætre H. S. How hybrid organizations respond to institutional complexity: the case of Norway. Voluntas: *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. 2023. Vol. 34. No. 5. P. 990–1001. DOI: https://doi.org/10.1007/s11266-022-00514-2.
4. Halsall J. P., Snowden M., Clegg P., Mswaka W., Alderson M., Hyams-Ssekasi D., Oberoi R., Winful E. C. Entrepreneurship Education. 2022. Vol. 5. No. 4. P. 425–446. DOI: https://doi.org/10.1007/s41959-022-00084-w.
5. Bansal S., Garg I., Vasa L. Can social enterprises aid sustainable development? Evidence from multi-stage investigations. PLOS ONE. 2023. Vol. 18. No. 2. Art. e0281273. DOI: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0281273. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9925014.
6. Vargas Vasserot C. Social enterprises in the European Union: gradual recognition of their importance and models of legal regulation. In: Fici A., Münkner H.-H., Snaith I. (Eds.). The International Handbook of Social Enterprise Law. Springer, Cham, 2023. P. 27–45. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-14216-1_3.
7. Caranta R. Towards socially responsible public procurement. *ERA Forum*. 2022. Vol. 23. P. 149–164. DOI: https://doi.org/10.1007/s12027-022-00718-5. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s12027-022-00718-5.
8. Tyler J. Regulation and incentives for «social enterprise» in the United States: but first greater and more substantive differentiation. *Nonprofit Policy Forum*. 2026. Vol. 17. No. 1–2. P. 267–296. DOI: https://doi.org/10.1515/npf-2024-0026. URL: https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/npf-2024-0026/html.
9. Grunin Center for Law and Social Entrepreneurship. The State of Social Enterprise and the Law: 2024–2025. New York: NYU School of Law, 2025. URL: https://www.law.nyu.edu/sites/default/files/2025-11/The%20State%20of%20Social%20Enterprise%20and%20the%20Law%20-%202024-25.pdf.
10. Council Recommendation of 27 November 2023 on developing social economy framework conditions. *Official Journal of the European Union*. 2023. C/2023/1344. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C_202301344.
11. Бєлов Д.М., Бєлова М.В., Палапа Б.Б. Соціальне підприємництво: поняття та ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2023. Вип. 75. Т. 1. Ч. 1. С. 149–155. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/275683.
12. Бєлов Д.М. Соціальне підприємництво: здійснення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 27–33. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/273554.

Дата першого надходження рукопису до видання:
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Лялик О.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.951
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.53

КІБЕРДИПЛОМАТІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТРИМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ АГРЕСІЇ В КІБЕРПРОСТОРІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ АТРИБУЦІЇ КІБЕРАТАК

Мануілов Я.С.,
старший науковий співробітник
Українського науково-дослідного інституту
спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України
ORCID: 0000-0001-8149-2745

Мануілов Я.С. Кібердипломатія як інструмент стримування державної агресії в кіберпросторі: міжнародно-правові механізми атрибуції кібератак.

У статті здійснено комплексне теоретико-правове дослідження концептуальних засад кібердипломатії як відносно нового, але стратегічно важливого інструменту сучасної зовнішньої політики. Автор розглядає кібердипломатію не лише як засіб комунікації, а як багаторівневий механізм, спрямований на стримування державної агресії в цифровому просторі та формування стійкого правопорядку. Особливу увагу приділено одній із найскладніших проблем міжнародного права – атрибуції кібератак. Проаналізовано дихотомію цього процесу, який поєднує в собі складну технічну форензику (встановлення цифрового сліду) та юридичну кваліфікацію дій суб'єктів згідно з нормами про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. У контексті положень Таллінського посібника детально проаналізовано критерії розмежування «ефективного» та «загального» контролю над недержавними хакерськими угрупованнями, що діють в інтересах держав-агресорів. Доведено, що традиційні підходи до інституту атрибуції потребують адаптації через специфіку конфлікту у кіберпросторі. У статті висвітлено еволюцію «Інструментарію кібердипломатії ЄС» (Cyber Diplomacy Toolbox), зокрема механізмів колективної атрибуції та впровадження обмежувальних заходів (санкцій) як засобів підвищення «ціни» агресивної поведінки. На основі аналізу унікального досвіду України в умовах повномасштабного вторгнення РФ обґрунтовано необхідність переходу від реактивної до проактивної моделі кібердипломатії. У статті підкреслюється важливість уніфікації міжнародних стандартів для цифрових доказів, що дозволить використовувати результати технічних розслідувань у міжнародних судових інстанціях. Визначено подальші перспективи розвитку кодифікації правил поведінки держав у кіберпросторі (норми відповідальної поведінки) та висунуто пропозицію щодо створення інклюзивних міжнародних майданчиків для незалежної верифікації доказів причетності держав до масштабних кібероперацій. Зроблено висновок, що ефективна кібердипломатія є ключовим фактором забезпечення стабільності глобального інформаційного середовища та захисту національного суверенітету в епоху гібридних загроз.

Ключові слова*:* кібердипломатія, атрибуція кібератак, стримування, державна агресія, міжнародне право, інструментарій кібердипломатії ЄС, відповідальність держав, кіберпростір, цифрові докази.

Manuilov Y.S. Cyber diplomacy as a tool for deterring state aggression in cyberspace: international legal mechanisms for cyberattack attribution.

This article provides a comprehensive theoretical and legal study of the conceptual foundations of cyber diplomacy as a relatively new yet strategically vital instrument of modern foreign policy. The author conceptualizes cyber diplomacy not merely as a communication tool but as a multi-layered mechanism designed to deter state aggression in the digital realm and establish a resilient legal order. Special emphasis is placed on one of the most intricate challenges in international law – the attribution of cyberattacks. The study analyzes the dichotomy of this process, which integrates complex technical forensics (establishing a digital footprint) with the legal qualification of actors' conduct under the norms of state responsibility for internationally wrongful acts. Within the framework of the Tallinn Manual, the article provides a detailed analysis of the criteria for distinguishing between «effective» and «overall»

control over non-state hacking groups acting on behalf of aggressor states. It is argued that traditional approaches to the institution of attribution require adaptation due to the specific nature of conflicts in cyberspace. The paper highlights the evolution of the «EU Cyber Diplomacy Toolbox», specifically the mechanisms for collective attribution and the implementation of restrictive measures (sanctions) as a means of increasing the «cost» of aggressive behavior. Based on an analysis of Ukraine's unique experience during the full-scale invasion by the Russian Federation, the author justifies the necessity of transitioning from a reactive to a proactive model of cyber diplomacy. The article underscores the importance of unifying international standards for digital evidence, which would facilitate the use of technical investigation results in international judicial instances. The study identifies future prospects for the codification of rules of state conduct in cyberspace (norms of responsible behavior) and proposes the creation of inclusive international platforms for the independent verification of evidence regarding state involvement in large-scale cyber operations. It is concluded that effective cyber diplomacy is a key factor in ensuring the stability of the global information environment and protecting national sovereignty in the era of hybrid threats. The article examines the conceptual foundations of cyber diplomacy as a strategic foreign policy tool aimed at deterring state aggression in digital space. The complex nature of international legal mechanisms for the attribution of cyberattacks, which combine technical forensics and legal qualification of actors' conduct, is analyzed. Particular attention is paid to the application of the Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts and the provisions of the «Tallinn Manual 2.0» in the context of distinguishing between «effective» and «overall» control over non-state actors. The evolution of the «EU Cyber Diplomacy Toolbox» and collective attribution mechanisms as means of increasing the cost of aggressive behavior is highlighted. Based on Ukraine's experience during the full-scale invasion by the Russian Federation, the necessity of unifying international standards for digital evidence and creating a proactive cyber diplomacy model capable of ensuring the stability of the global information environment is substantiated. The prospects for the further development of the codification of attribution rules and the creation of inclusive international platforms for the verification of evidence have been identified.

Key words*:* cyber diplomacy, attribution of cyberattacks, deterrence, state aggression, international law, EU Cyber Diplomacy Toolbox, state responsibility, cyberspace, digital evidence.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку міжнародних відносин характеризується безпрецедентним зростанням ваги цифрового суверенітету в системі національної та міжнародної безпеки. Кіберпростір, який спочатку розглядали як простір для вільного обміну інформацією та наукового прогресу, перетворився на арену інтенсивного стратегічного суперництва, де держави та підконтрольні їм суб'єкти використовують інформаційно-комунікаційні технології для досягнення геополітичних цілей. Агресія держави в кіберпросторі набуває форм, які часто залишаються нижче порогу збройного конфлікту, але здатні підірвати економічну стабільність, цілісність демократичних інститутів та функціонування критичної інфраструктури. У таких умовах кібердипломатія виникає як критично важливий інструмент зовнішньої політики, спрямований на розробку норм про відповідальність держав та формування механізмів стримування ворожої активності через правові та політичні засоби [1].

Одним із центральних викликів для міжнародного співтовариства залишається проблема атрибуції – процесу ідентифікації суб'єкта, відповідального за проведення суспільно небезпечної кібероперації. Складність технічної архітектури мережі Інтернет, використання інструментів анонімізації та залучення недержавних хакерських груп («проксі-акторів») створюють умови для «правдоподібного заперечення» причетності держави до агресивних дій у кібепросторі. Міжнародно-правові механізми атрибуції є наріжним каменем реалізації відповідальності держав, оскільки без встановлення причинового зв'язку між протиправним діянням та конкретною державою застосування санкцій стає юридично небездоганним. Таким чином, науковий аналіз взаємодії кібердипломатії та правових інструментів атрибуції є надзвичайно актуальним для вдосконалення стратегій стримування державної агресії [2].

Стратегія кібербезпеки України містить ціль С.4 «Розвиток асиметричних інструментів стримування», досягнення якої передбачає створення Україною необхідних умов для забезпечення стримування агресивних дій у кіберпросторі проти України шляхом застосування економічних, дипломатичних, розвідувальних заходів [3]. В даному контексті наша держава має запровадити асиметричні інструменти стримування шляхом застосування усіх доступних інструментів дипло-

матії та міжнародного права задля протидії зловмисній діяльності у кіберпросторі проти України [3].

Метою цієї статті є аналіз кібердипломатії як стратегічного інструменту зовнішньої політики, спрямованого на стримування державної агресії, а також дослідження міжнародно-правових проблем атрибуції – процесу встановлення юридичної відповідальності держав за шкідливу діяльність у кіберпросторі.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз сучасних наукових публікацій свідчить про стійкий інтерес до кібердиплоаматії як інструменту стратегічного інструменту зовнішньої політики. Різним аспектам цього питання присвятили свої роботи О.Гайдук [4], О. Половко [5], О. Поляков [6], О.Сурілова [7], В. Г. Ціватий [8].

Істотний внесок у дослідження цієї проблеми зробили зарубіжні дослідники – Дж. Крістоу (George Christou) [9], М. Шміт (Michael Schmitt), Н.Цагуріас (Ni. Tsagourias) та М. Фаррелл (M. Farrell).

Виклад основного матеріалу. Кібердипломатія не є виключно технічним або допоміжним напрямом дипломатичної діяльності, а являє собою складний комплекс заходів, що включає двосторонні та багатосторонні переговори, розробку міжнародних стандартів, розбудову кіберспроможностей та координацію спільних відповідей на інциденти. У широкому розумінні кібердипломатія включає в себе кібербезпеку, кіберзлочинність, зміцнення довіри, свободу Інтернету та управління Інтернетом [10]. Основна мета кібердипломатії в контексті стримування полягає у підвищенні «ціни» агресивної поведінки для порушника. Це досягається через комбінацію дипломатичного тиску, політичної ізоляції та правових наслідків. Стримування в кіберпросторі традиційно поділяється на два вектори: стримування шляхом заперечення (deterrence by denial), що фокусується на зміцненні захисту, та стримування шляхом застотсування покарання (deterrence by punishment) як відплату за вчинену атаку[11].

Стратегічне суперництво в кіберпросторі відображає глобальний конфлікт між ліберальною та авторитарною моделями цифрового порядку. Якщо такі демократичні держави (групи держав), як США та ЄС виступають за відкритий, вільний та безпечний Інтернет, заснований на повазі до прав людини та верховенства права, то авторитарні режими розглядають кіберпростір як засіб контролю над інформаційним потоком та інструмент підриву демократичних процесів у державах, з якими вони конкурують. Кібердипломатія в цьому аспекті стає засобом захисту цінностей, оскільки через міжнародні організації та форуми просуваються норми, що обмежують можливість держав втручатися в приватне життя громадян та функціонування іноземних інституцій. Конфлікт між ідеологіями «свободи інформації» та «інформаційного контролю» визначає динаміку міжнародних переговорів у межах ООН та інших політичних майданчиків [11].

Важливим компонентом кібердипломатії є формування довіри між державами (Confidence Building Measures, CBMs). Міжнародні заходи із зміцнення довіри спрямовані на зменшення ризику випадкової ескалації конфлікту через непорозуміння або неправильну інтерпретацію кібероперацій. Дипломатичні канали зв'язку дозволяють сторонам оперативно обмінюватися інформацією про інциденти та запитувати роз'яснення, що є критично важливим у ситуаціях, коли технічна атрибуція займає тривалий час. Разом із тим, дипломатія слугує платформою для формування коаліцій, здатних на колективну атрибуцію, що значно посилює сигнал стримування, оскільки агресор стикається з консолідованою позицією групи впливових держав [12].

Кібердипломатія також виконує функцію легітимізації контрзаходів. Згідно з міжнародним правом, держава, яка визнається жертвою агрсії, має право на вжиття пропорційних заходів у відповідь на протиправне діяння іншої держави. Проте в кіберпросторі межа між правомірною відповіддю та актом агресії є надзвичайно тонкою. Дипломатичний супровід процесу атрибуції дозволяє представити докази світовій спільноті, обґрунтувати необхідність реакції та запобігти звинуваченням у порушенні міжнародного права з боку самої держави-жертви. Таким чином, кібердипломатія трансформує технічні дані про атаку в політико-правовий аргумент, зрозумілий для міжнародних партнерів [13].

Фундаментом для застосування дипломатичних інструментів стримування є чинне міжнародне право, норми якого передбачають відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Основним принципом є те, що держава несе відповідальність за будь-яку дію, яка приписується їй згідно з міжнародним правом і становить порушення її міжнародного зобов'язання. Якщо кібероперація визнається складовою збройного конфлікту, до неї мають застосовуватися основополож-

ні принципи міжнародного гуманітарного права: пропорційності; незастосування невибіркової зброї; розмежування між військовими цілями та цивільними особами і недопущення вероломства [14]. В контексті кіберпростору це означає, що держави повинні дотримуватися принципів суверенітету, невтручання у внутрішні справи та утримуватися від загрози силою або її застосування. Усі члени Генеральної Асамблеї ООН неодноразово підтверджували доцільність застосування цих норм до ІКТ-середовища, що створює правову основу для дипломатичного тиску на правопорушників [15].

Принцип державного суверенітету в кіберпросторі має двояку природу. З одного боку, держава має виключне право здійснювати владу над кіберінфраструктурою та діяльністю на своїй території. З іншого боку, це право супроводжується обов'язком не допускати використання своєї території для вчинення дій, що завдають шкоди іншим державам (принцип «належної обачності» або due diligence). Порушення цього обов'язку може стати підставою для міжнародної відповідальності, навіть якщо держава безпосередньо не організовувала атаку, але знала про неї та не вжила заходів для її припинення. Кібердипломатія використовує цей принцип для тиску на держави, що надають «безпечні гавані» для кіберзлочинців [16].

Особливе значення для інтерпретації міжнародного права в цій сфері має «Посібник Таллінна 2.0» (Tallinn Manual 2.0). Хоча він не є юридично обов'язковим договором, цей документ відображає консенсус провідних експертів щодо того, як існуючі норми застосовуються до кібероперацій. У посібнику підкреслюється, що держава несе відповідальність за міжнародно-протиправне діяння, вчинене у кіберпросторі (правило 14). Важливою новацією цього посібника є деталізація критеріїв, за якими кібератака може бути класифікована як «застосування сили» або навіть «збройний напад» у розумінні Статуту ООН, що відкриває шлях до реалізації права на самооборону [17].

Кваліфікація кібероперації як міжнародного злочину (агресії, воєнних злочинів або злочинів проти людяності) є ще одним інструментом кібердипломатії. Якщо кібератака спричиняє наслідки, які можна порівняти з результатами фізичного (кінетичного) нападу – загибель людей, масштабні руйнування або знищення критичної інфраструктури – вона може бути розглянута Міжнародним кримінальним судом (МКС). Прокурорами МКС підтверджено, що за певних обставин кібердіяльність може підпадати під юрисдикцію цього Суду. Це створює додатковий рівень стримування для державних діячів та військового командування, які можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності за віддання наказів про проведення руйнівних кібероперацій у кіберпросторі [18].

Еволюція міжнародного права в цій сфері також пов'язана з діяльністю Групи урядових експертів ООН (UNGGE) та Робочої групи відкритого складу (OEWG). Ці майданчики використовуються кібердипломатами для формалізації рекомендаційних норм, що визначають поведінку держав. Наприклад, норма про неприпустимість атак на медичні заклади або виборчу інфраструктуру в мирний час стає частиною очікуваної поведінки держав. Хоча ці норми мають характер «м'якого права», їх систематичне порушення створює підстави для політичного осуду та запровадження колективних санкцій з боку міжнародної спільноти, що посилює загальну архітектуру стримування [19].

В рамках нашого дослідження важливо розкрити механізми атрибуції. Атрибуція в кіберпросторі – це не одноразова дія, а багатоетапний процес, який поєднує технічні інструменти, аналіз розвідувальних даних та правову оцінку. Технічна атрибуція полягає у виявленні джерел атаки шляхом аналізу шкідливого коду, IP-адреси, серверів управління та контролю (C2), а також специфічних технік, тактик та процедур (TTPs), які використовує зловмисник. Аналітики збирають індикатори компрометації (IoCs) на кожній стадії атаки: від підготовчої розвідки та доставки шкідливого програмного забезпечення до виконання злочинних завдань. Проте, самі по собі технічні докази часто є недостатніми для звинувачення держави, оскільки сучасний агресор майстерно використовує фальшиві цифрові сліди для відведення підозр [20].

Юридична атрибуція спрямована на встановлення зв'язку між конкретною особою чи групою, що вчинили атаку, та державою як суб'єктом міжнародного права. Відповідно до Талліннського посібника 2.0 дії державних органів, таких як збройні сили або розвідувальні служби, безумовно приписуються державі (правило 15). Це включає випадки, коли посадові чи службові особи діють ultra vires, тобто перевищуючи свої повноваження або всупереч посадовим інструкціям. У сучасній практиці прикладами такої прямої атрибуції є ідентифікація причетності ГРУ рф до атак на Україну та західні інституції, або кібершпигунство спецслужбами Китаю [17].

Найскладнішим аспектом атрибуції є доведення відповідальності держави за дії недержавних акторів – хакерських угруповань, «патріотичних» хакерів або приватних підрядників. Традиційний міжнародно-правовий тест «ефективного контролю» (effective control), викладений Міжнародним судом ООН у справі «Нікарагуа», вимагає доказів того, що держава керувала кожним конкретним аспектом протиправного діяння. У кіберпросторі такий рівень доказовості є майже недосяжним. У відповідь на це кібердипломати та юристи пропонують використовувати тест «загального контролю» (overall control) або нову концепцію «контролю та спроможностей» (control and capabilities). Остання передбачає аналіз сукупності факторів: фінансування групи державою, надання їй інфраструктури, використання схожого коду з державними розробками та політичну мотивацію [21].

Атрибуція часто здійснюється через призму національної безпеки та розвідувальних оцінок, які не завжди оприлюднюються в повному обсязі. Це породжує проблему довіри до публічних звинувачень. Наприклад, у 2016 році США офіційно звинуватили росію у втручанні у виборчий процес через злам мереж Демократичної партії, проте значна частина доказової бази залишилася засекреченою для захисту методів розвідки. У таких випадках кібердипломатія працює для створення механізмів колективної атрибуції, коли кілька держав одночасно підтверджують висновки одна одної, що підвищує легітимність звинувачення без необхідності розкриття чутливих технічних деталей [22].

Процес атрибуції також стикається з викликами, пов'язаними з «територіальною атрибуцією». Оскільки атака може здійснюватися з серверів, розташованих у третіх країнах без відома їхніх урядів, просте виявлення географічного походження сигналу щн не означає провини цієї держави. Це підкреслює важливість співпраці між правоохоронними органами різних країн для швидкого отримання електронних доказів. Проте, за відсутності згоди держави на співпрацю, атрибуція стає інструментом політичного тиску, де кібердипломатія використовується для пред'явлення ультиматумів державам, що ігнорують зловмисну діяльність у своїх межах [23].

Європейський Союз розробив одну з найбільш комплексних рамок дипломатичного реагування на кіберзагрози, відому як «Інструментарій кібердипломатії» (Cyber Diplomacy Toolbox, CDT). Ухвалений у 2017 році, цей акт надав державам-членам та інституціям ЄС набір інструментів для запобігання, стримування та реагування на шкідливу кібердіяльність. CDT базується на Спільній зовнішній та безпековій політиці (CFSP) і передбачає використання як м'яких заходів (заяви, демарші), так і жорстких обмежень (санкції). Основна ідея CDT полягає в тому, що спільна відповідь ЄС має більшу вагу, ніж індивідуальні дії держав, і здатна ефективно впливати на розрахунки агресора [24].

Ключовим елементом CDT є режим кіберсанкцій, запроваджений у 2019 році. Він дозволяє ЄС накладати обмежувальні заходи (замороження активів, заборона на в'їзд) на фізичних та юридичних осіб, відповідальних за кібератаки, що мають значний вплив на Союз або його держави-члени. Це включає атаки проти критичної інфраструктури, послуг першої необхідності, демократичних інститутів та викрадення інтелектуальної власності. У 2020 році ЄС вперше застосував ці заходи проти суб'єктів з рф, Китаю та КНДР, що стало серйозним сигналом про готовність Європи захищати свій цифровий суверенітет [25].

Оновлення CDT у 2022 році, спричинене повномасштабним вторгненням росії в Україну та різким зростанням кіберзагроз, посилило координаційну роль Європейської служби зовнішніх справ (EEAS). Нові керівні принципи фокусуються на покращенні ситуаційної обізнаності та швидкості прийняття рішень. Важливою інновацією стала вимога тіснішої співпраці між цивільними та військовими структурами, оскільки сучасні кіберконфлікти часто мають гібридний характер. ЄС також почав активніше використовувати CDT для підтримки країн-партнерів, зокрема України, надаючи допомогу в атрибуції атак та запроваджуючи санкції проти тих, хто атакує українські мережі [26].

Структура CDT включає кілька рівнів реагування, що дозволяє гнучко підходити до кожного інциденту залежно від його серйозності та наявних доказів. На найнижчому рівні це можуть бути технічні консультації та обмін інформацією. На вищих рівнях – це офіційні заяви Високого представника ЄС від імені всіх держав-членів, які мають на меті «публічне визнання» агресора. Найвищим рівнем є санкції, рішення про які приймається Радою ЄС одностайно. Така архітектура формування санкцій забезпечує політичну солідарність, хоча необхідність одностайності іноді сповільнює процес реагування на критичні інциденти [27].

Ефективність CDT також залежить від взаємодії з іншими правовими актами ЄС, такими як Директива NIS 2 та Акт про кіберстійкість. Ці акти створюють надійну правову основу для кібердипломатії, оскільки забезпечують високий рівень технічного захисту, що робить зовнішні зусилля зі стримування більш ефективними. Крім того, ЄС активно просуває свій підхід на міжнародній арені, намагаючись встановити глобальні стандарти для санкційних режимів у кіберпросторі. Це сприяє формуванню трансатлантичної та глобальної мережі демократичних держав, здатних на скоординовану відсіч цифровій агресії [28].

Україна займає унікальне місце в системі світової кібербезпеки, оскільки протягом останнього десятиліття вона стала головним полігоном для випробування російської кіберзброї. Атаки на енергомережі у 2015-2016 роках, руйнівний вірус NotPetya у 2017 році та масовані кібероперації під час повномасштабного вторгнення дали українським експертам безцінний досвід технічної атрибуції. Це дозволило Україні стати активним суб'єктом кібердипломатії, просуваючи ідею визнання кібератак актами агресії на міжнародному рівні. Досвід України свідчить, що технічна атрибуція повинна відбуватися максимально швидко, щоб стати основою для політичних рішень союзників [29].

Атака NotPetya стала класичним прикладом того, як кібердипломатія може бути використана для колективної відповіді. Після того як українські фахівці спільно з партнерами довели причетність ГРУ рф, уряди Великої Британії, США, Австралії та інших країн виступили з синхронними заявами про атрибуцію. Це був перший масштабний випадок колективної відповіді, який продемонстрував росії, що агресія в кіберпросторі не залишиться непоміченою. Проте, незважаючи на політичний осуд, юридичні наслідки були обмеженими, що підкреслює необхідність вдосконалення міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності [30].

Для України питання атрибуції має не лише оборонний, а й компенсаційний аспект. У межах міжнародних позовів проти рф за агресію, докази кібератак використовуються як складова частина загальної шкоди, завданої державі.

З цього приводу українські дослідники О. Половко та С. Глотов наголошують на необхідності створення національної правової бази, яка б дозволяла визнавати цифрові докази легітимними в судах усіх рівнів. Це вимагає впровадження стандартів форензики, сумісних із міжнародними, що є частиною зобов'язань України в межах інтеграції до Єдиного цифрового ринку ЄС [31].

Важливим напрямом кібердипломатії є участь України в діяльності Центру передового досвіду НАТО з питань кібероборони (CCDCOE) та співпраця з Європейським агентством з кібербезпеки (ENISA). Ці платформи дозволяють українським дипломатам брати участь у розробці нових редакцій Талліннського посібника та формуванні спільної позиції Альянсу щодо стримування. Україна також активно використовує тристоронні та регіональні формати (наприклад, Люблінський трикутник) для координації кіберзахисту. Викликом залишається відсутність єдиного міжнародного органу з атрибуції, пропозиції щодо створення якого Україна неодноразово підтримувала на форумах ООН [32].

Українська стратегія кібердипломатії також враховує необхідність захисту від дезінформації та інформаційних операцій, які часто переплітаються з технічними атаками. Гібридний характер агресії рф вимагає від атрибуції врахування не лише коду, а й наративів, що поширюються одночасно з інцидентом. Це розширює сферу діяльності кібердипломатів від захисту мереж до захисту когнітивної сфери та демократичної стійкості суспільства. Взаємодія з приватним сектором (Big Tech компаніями, такими як Microsoft та Google) стала критичним елементом української атрибуції, оскільки ці компанії володіють глобальними даними про активність ворожих APT-груп [1].

Майбутнє кібердипломатії як інструменту стримування залежатиме від здатності міжнародної спільноти подолати правову невизначеність у питаннях атрибуції. Одним із перспективних шляхів є розробка багатосторонньої конвенції про цифрові докази та атрибуцію, яка б встановлювала єдині стандарти для представлення технічних даних у дипломатичних та судових процесах. Це дозволило б відійти від ситуативних звинувачень до системного правового тиску. Також актуальним є створення міжнародного арбітражу або трибуналу з кіберпитань, який міг би надавати незалежну оцінку інцидентам, що спричиняють міждержавні суперечки [29].

Розвиток технологій штучного інтелекту та квантових обчислень створює нові виклики для атрибуції. Агресори зможуть автоматизувати створення «дипфейків» у коді та інфраструктурі, роблячи ідентифікацію ще складнішою. Кібердипломатія повинна адаптуватися до цього, впроваджуючи механізми «алгоритмічної атрибуції», де легітимність доказів підтверджується за до-

помогою децентралізованих технологій (блокчейн) для фіксації логів атак без можливості їх зміни. Це потребуватиме нових угод про стандартизацію технологічних засобів розслідування на глобальному рівні [31].

Стримування в кіберпросторі також має стати більш проактивним. Концепція «постійного залучення» (persistent engagement), яку активно просувають США, передбачає безперервну присутність у мережах противника для зриву його операцій ще на стадії планування. Кібердипломатія відіграє тут роль обмежувача, встановлюючи рамки такої діяльності, щоб вона не переросла у відкриту війну. Це вимагає тонкого балансу між розвідувальними операціями та дипломатичними домовленостями про «ненапад» на цивільні об'єкти, що має бути закріплено в новому поколінні заходів зміцнення довіри [33]. Посилення ролі міжнародних організацій, таких як ООН, у верифікації атрибуції може стати ключовим чинником стабільності. Створення постійного Механізму ООН з питань кібербезпеки дозволило б державам, що не мають потужних власних розвідувальних спроможностей, отримувати об'єктивну інформацію про атаки проти них. Це сприятиме демократизації кіберпростору та захисту менш розвинених країн від цифрового колоніалізму та агресії з боку технологічних потуг. Кібердипломатія в цьому сенсі стає інструментом глобальної справедливості [34].

Висновки. Кібердипломатія пройшла шлях від вузькоспеціалізованої сфери до одного з головних інструментів стримування державної агресії в XXI столітті. Її ефективність безпосередньо корелює з якістю та швидкістю механізмів атрибуції кібератак. Встановлення юридичної відповідальності держав через тести «загального контролю» та концепцію «належної обачності» дозволяє міжнародній спільноті реагувати на гібридні загрози, які раніше залишалися безкарними. Європейський досвід «Інструментарію кібердипломатії» та українська практика протистояння російській агресії демонструють, що колективна відповідь та публічна атрибуція є потужними засобами підвищення політичної та економічної ціни за порушення міжнародних норм.

Подальший розвиток галузі потребує глибшої кодифікації правил атрибуції та створення інклюзивних міжнародних майданчиків для верифікації доказів. Стримування через кібердипломатію буде успішним лише тоді, коли агресор розумітиме: анонімність у мережі є ілюзорною, а правові наслідки за деструктивну діяльність – невідворотними. Україна, як держава з унікальним досвідом, повинна й надалі відігравати роль лідера у формуванні цих стандартів, перетворюючи свій досвід на глобальні інструменти безпеки. Врешті-решт, стабільність у кіберпросторі залежить не лише від досконалості коду, а й від міцності міжнародно-правового порядку, який здатний захистити суверенітет держав у цифрову епоху [14].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Cyber Diplomacy for Strategic Competition. *AFSA*. URL: https://afsa.org/cyber-diplomacy-strategic-competition (дата звернення: 22.03.2026).
2. State responsibility: attribution of cyber intrusions and Tallinn Manual 2.0. *Texas Law Review*. URL: https://texaslawreview.org/state-responsibility-attribution-cyber-intrusions-tallinn-2-0/ (дата звернення: 22.03.2026).
3. Стратегія кібербезпеки України: затвердж. Указом Президента України від 26 серпня 2021 року №447. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text.
4. Гайдук О.В. Кібердипломатія України: нові горизонти дипломатичної діяльності у цифровому світі. *Кібердипломатія: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 15–16 травня 2024 р.)* / за заг. ред. О.Г.Корченка. Київ: ДУІКТ, 2025. С. 6–8.
5. Половко О. Атрибуція кібератак проти об'єктів критичної інфраструктури: визначення основних проблем та шляхів їх вирішення: дис. … д-ра філософії: 081. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. 219 с.
6. Поляков О.М. Кібердипломатія як важливий напрямок міжнародно-правового співробітництва в умовах режиму воєнного стану. *Нове українське право*. 2024. № 6. С. 44–47. DOI: https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.3.7.
7. Сурілова О.О. Публічна атрибуція кібератак державами-членами ЄС та застосування кіберсанкцій Союзом щодо кібератак, які становлять загрозу ЄС та його членам. *Правова держава*. 2021. № 43. С. 209–218. DOI: https://doi.org/10.18524/2411–2054.2021.43.241005.
8. Ціватий В.Г. Концепт «кібердипломатія» і міжнародні переговори в умовах цифрового суспільства XXI століття: практико-орієнтований, протокольно-етикетний та інституціональний дискурси. *Кібердипломатія: матеріали Міжнародної науково-практичної кон-*

ференції (м. Київ, 15–16 травня 2024 р.) / за заг. ред. О. Г. Корченка. Київ: ДУІКТ, 2025. С. 35–38.
9. Christou G. Cyber diplomacy: from concept to practice. *Tallinn Papers*. 2024. N. 12. 34 p. URL: https://ccdcoe.org/uploads/2024/06/Tallinn_Papers_Cyber_Diplomacy_From_Concept_to_ Practice_Christou.pdf (дата звернення: 22.03.2026).
10. Кібердипломатія. URL: https://warn-erasmus.eu/ua/glossary/kiber-diplomatiya/(дата звернення: 22.03.2026).
11. How European and allied cybersecurity strategies are shifting from defence to offence. *Binding Hook*. URL: https://bindinghook.com/how-european-and-allied-cybersecurity-strategies-are-shifting-from-defence-to-offence/ (дата звернення: 22.03.2026).
12. A Complete Guide to EU Cyber Diplomacy Toolbox. *UpGuard*. URL: https://www.upguard.com/blog/eu-cyber-diplomacy-toolbox (дата звернення: 22.03.2026).
13. Cyber Diplomacy: From Concept to Practice. *CCDCOE*. URL: https://ccdcoe.org/uploads/2024/06/Tallinn_Papers_Cyber_Diplomacy_From_Concept_to_Practice_Christou.pdf (дата звернення: 22.03.2026).
14. Красніков С.А. Геополітика кіберконфліктів і кібервійн:міжнародно-правові виклики. Інформація і право. 2025. № 3(54). С. 147-156. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.3(54).340522.
15. EU Statement – UN General Assembly 1st Committee. *EEAS*. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/un-new-york/eu-statement-%E2%80%93-un-general-assembly-1st-committee-other-disarmament-measures-and-international_en(дата звернення: 22.03.2026).
16. Revised Implementing Guidelines, Cyber Diplomacy Toolbox. *Cyber Diplomacy Toolbox*. URL: https://www.cyber-diplomacy-toolbox.com/Revised_Implementing_ Guidelines_Cyber_ Diplomacy_Toolbox.html (дата звернення: 22.03.2026).
17. Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations. *Cambridge University Press*. URL: https://www.cambridge.org/core/books/tallinn-manual-20-on-the-international-law-applicable-to-cyber-operations/law-of-international-responsibility/99E333F8578ADCC567A92BECF932E4C3 (дата звернення: 22.03.2026).
18. Cyber Operations and the Crime of Aggression. *Case Western Reserve Journal of International Law*. URL: https://scholarlycommons.law.case.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2698&context=jil.
19. Cyber attribution: technical and international law methodologies. *European Journal of International Law*. URL: https://eprints.whiterose.ac.uk/id/eprint/159651/1/ NTsagourias%20and%20MFarrell%20Cyber%20attribution%20EJIL%20March%202020%20final.pdf (дата звернення: 22.03.2026).
20. Toward a New Lex Specialis Governing State Responsibility for Third-Party Cyber Incidents. *CCDCOE*. URL: https://ccdcoe.org/uploads/2018/10/Art-10-Toward-a-New-Lex-Specialis-Governing-State-Responsibility-for-Third-Party-Cyber-Incidents.pdf(дата звернення: 22.03.2026).
21. State responsibility: attribution of cyber intrusions and Tallinn Manual 2.0. *Texas Law Review*. URL: https://texaslawreview.org/state-responsibility-attribution-cyber-intrusions-tallinn-2-0/ (дата звернення: 22.05.2025).
22. The Ultimate Challenge: Attribution for Cyber Operations. *Air University*. URL: https://www.airuniversity.af.edu/Portals/10/AUPress/Papers/WF_70_HILL_THE_ULTIMATE_CHALLENGE_ATTRIBUTION_FOR_CYBER_OPERATIONS.PDF.
23. European Union cyber diplomacy evolution. *EUI Cadmus*. URL: https://cadmus.eui.eu/bitstreams/923b2390-aa12-419d-aafa-32425dbf86fa/download.
24. Restrictive measures regarding cyberattacks and the Charter of Fundamental Rights. *ECLIC*. URL: https://www.researchgate.net/publication/382536551_THE_COMPATIBILITY_OF_RESTRICTIVE_MEASURES_REGARDING_CYBERATTACKS_WITH_THE_CHARTER_OF_FUNDAMENTAL_RIGHTS_OF_EU (дата звернення: 22.03.2026).
25. The Cyber Diplomacy Toolbox. *Cyber Diplomacy Toolbox*. URL: https://www.cyber-diplomacy-toolbox.com/ (дата звернення: 22.05.2025).
26. Space Diplomacy Toolbox and Digital Sovereignty. *EU Cyber Direct*. URL: https://eucyberdirect.eu/blog/space-diplomacy-toolbox-and-digital-sovereignty-lessons-from-european-cyber-diplomacy(дата звернення: 22.03.2026).

27. Cyber Diplomacy Toolbox: between sanctions and a lawful response to cyber-attacks. *European Papers*. URL: https://www.europeanpapers.eu/system/files/pdf_version/EP_e_J_2022_ 1_2_ Articles_Yuliya_Miadzvetskaya_Ramses_Wessel_00570.pdf.
28. International Law Perspective on NotPetya. *Ludovika*. URL: https://openaccess.ludovika.hu/nke/catalog/download/309/2936/6769?inline=1(дата звернення: 22.03.2026).
29. Analysis of policy responses to WannaCry and NotPetya. *SWP Berlin*. URL: https://www.swp-berlin.org/10.18449/2021RP11/(дата звернення: 22.03.2026).
30. Музика В.В. Атрибуція кібератак проти об'єктів критичної інфраструктури: визначення основних проблем та шляхів їх вирішення. дис. … д-ра філософії: 081. Одеська юридична академія. 2021. 219 с.
31. EU Policy on Cyber Defence. *European Cyber Defence Policy*. URL: https://www.european-cyber-defence-policy.com/(дата звернення: 22.03.2026).
32. How European and allied cybersecurity strategies are shifting from defence to offence. *Binding Hook*. URL: https://bindinghook.com/how-european-and-allied-cybersecurity-strategies-are-shifting-from-defence-to-offence/.
33. EU Statement – UN General Assembly 1st Committee. *EEAS*. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/un-new-york/eu-statement-%E2%80%93-un-general-assembly-1st-committee-other-disarmament-measures-and-international_en

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Мануілов Я.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.54

ЦИФРОВІЗАЦІЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Ментух Н.Ф.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права та судочинства
юридичного факультету
Західноукраїнський національний університет
ORCID: 0000-0002-1016-7635

Ментух Н.Ф. Цифровізація нотаріальної діяльності в Україні: адміністративно-правовий аспект.

У статті систематизовано та узагальнено наукові підходи щодо визначення поняття цифровізації. Визначено сутність, особливості та переваги використання цифрових технологій в нотаріальній діяльності.

Обґрунтовано, що нотаріат забезпечує від імені держави захист прав та законних інтересів громадян та юридичних осіб шляхом вчинення нотаріусами нотаріальних дій, передбачених законодавством.

Відзначено, що важливим напрямком у розвитку сучасного нотаріату є впровадження нововведень та розширення цифрової складової у нотаріальній діяльності. Адже повсякденне застосування засобів комунікації, інформаційних систем та мереж не могло не вплинути і на розвиток нотаріату.

Авторкою розглянуто та проаналізовано наукові позиції щодо трактування суті поняття «цифровізації». На основі здійсненого аналізу зроблено висновок, що цифровізація – це покращення існуючих процесів шляхом впровадження інформаційних технологій у всі сфери життя, бізнесу та державного управління з метою отримання прогнозованого та гарантованого результату на будь-який керуючий вплив з використанням засобів автоматизації.

Відзначено, що успішна робота та постійний розвиток власної цифрової платформи – єдиної державної електронної системи е-нотаріату (Е-Нотаріат) допомагає відповідати викликам нинішнього часу нотаріату.

Аргументовано, що впровадження сучасних технологій у традиційну століттями встановлену систему документознавства, відкриває нові можливості для підвищення оперативності нотаріальних дій.

Авторкою на основі аналізу теоретичних засад зроблено висновки та подано пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства.

Відзначено, що відповідно до вимог часу та нових технологій змінюється нотаріальна система України. У зв'язку з цим наголошено про доцільність подальшого продовження розвитку цифрового напрямку у сферу нотаріату. Нові методи та інформаційно-правові інструменти, при цьому, повинні відповідати вимогам інформаційної безпеки, гарантувати стабільність та захищати права та інтереси громадян.

Ключові слова: нотаріат, нотаріальна діяльність, органи нотаріату, адміністративно-правовий аспект, цифровізація, електронна система, е-нотаріат.

Mentukh N.F. Digitalization of notarial activity in Ukraine: administrative and legal aspect.

The article systematizes and summarizes scientific approaches to defining the concept of digitalization. The essence, features and advantages of using digital technologies in notarial activity are determined.

It is substantiated that the notary public ensures, on behalf of the state, the protection of the rights and legitimate interests of citizens and legal entities by performing notarial actions stipulated by law by notaries.

It is noted that an important direction in the development of modern notarial activity is the introduction of innovations and the expansion of the digital component in notarial activity. After all, the everyday use of communication tools, information systems and networks could not but affect the development of notarial activity.

The author considered and analyzed scientific positions on the interpretation of the essence of the concept of «digitalization». Based on the analysis, it was concluded that digitalization is the improvement of existing processes by introducing information technologies into all spheres of life, business and public administration in order to obtain a predictable and guaranteed result for any management influence using automation tools.

It was noted that the successful work and constant development of its own digital platform - the unified state electronic system of e-notary (E-Notary) helps to meet the challenges of the current notary age.

It was argued that the introduction of modern technologies into the traditional system of document science, established for centuries, opens up new opportunities for increasing the efficiency of notarial actions.

Based on the analysis of theoretical foundations, the author drew conclusions and made proposals for improving national legislation.

It was noted that the notarial system of Ukraine is changing in accordance with the requirements of the time and new technologies. In this regard, the expediency of further continuing the development of the digital direction in the field of notary public is emphasized. New methods and information and legal tools, at the same time, must meet the requirements of information security, guarantee stability and protect the rights and interests of citizens.

Key words: notary, notarial activities, notary bodies, administrative and legal aspect, digitalization, electronic system, e-notary.

Постановка проблеми. Інформаційні технології становлять один із основних векторів розвитку сучасного суспільства. Активне впровадження нових технологій надає змогу суттєво оптимізувати виробництво, підвищити показники та загалом сприяє покращенню якості життя, оскільки допомагає істотно скоротити час до виконання тих чи інших поставлених завдань, як перед звичайним громадянином, якому необхідно отримати державну послугу, так і перед працівником чи державним службовцем, який повинен надати відповідну послугу. Безперечно, низка проблем, пов'язаних із розповсюдженням глобальної пандемії, військовою агресією рф, стали основним фактором та причиною якнайшвидшого розвитку темпів цифровізації. Процес цифровізації останнім часом є основним напрямом у розвитку як економіки, так і державного управління.

Впровадження нововведень та розширення цифрової складової у нотаріальній діяльності є важливим напрямком у розвитку сучасного нотаріату. Цифровізація нотаріату та постійний розвиток інформаційних технологій роблять нотаріальні послуги швидшими, доступнішими та якіснішими.

Нотаріальна система України змінюється відповідно до вимог часу та нових технологій. Розвиток цифрових технологій пропонує нові можливості для нотаріальної практики в тому числі.

Окрім того, виникають питання стосовно того, як впровадження цифрових рішень може покращити ефективність та забезпечити високий рівень безпеки в нотаріальних послугах. Таким чином, дане дослідження спрямоване на визначення сутності, особливостей та переваг використання цифрових технологій у нотаріальній діяльності.

Мета статті. На основі аналізу теоретичних засад систематизувати та узагальнити наукові підходи щодо визначення поняття цифровізації. Визначити сутність, особливості та переваги використання цифрових технологій в нотаріальній діяльності.

Стан опрацювання проблематики. Науково-теоретичну базу для написання даної статті склали праці вітчизняних дослідників, як: Ю.Ю. Бисага, Л. Вдовічена, О.М. Вжешневська, О.І. Довгань, Є. Желтухін, З. Журавльова, І.М. Іліопол, І.Б. Коліушко, В. Марченко, А.В. Мединська, І.В. Тищенкова, М.Г. Хаустова, О.О. Чижиков та ін.

Виклад основного матеріалу. На порозі цифрової революції, яка зачіпає практично всі сфери життя людей, знаходиться сучасний світ. Із розвитком цифрових технологій нерозривно пов'язане теперішнє і майбутнє українського нотаріату. Тобто, нотаріат – одна з тих сфер, яка стала особливо актуальною в умовах цифровізації. Незважаючи на те, що в нових умовах нотаріальна діяльність стала більш доступною та зручною для клієнтів, проте виникли нові виклики та завдання для нотаріусів.

Варто зазначити, що цифровізація правової сфери відбувається у відповідь на нові потреби соціуму, надає змогу оптимізувати процедури здійснення нотаріальних дій, активізувати процес

правової освіти громадян і навіть поліпшити ставлення до нотаріату в суспільстві загалом та за рахунок створення більш комфортних і безпечних умов вчинення юридично значущих дій.

В епоху розвитку інформаційних технологій право та правові відносини, що виникають, не можуть ізолюватися від досягнень техніки. В нашій державі відбувається процес впровадження інформаційних технологій практично в усі сфери життєдіяльності суспільства. Не залишився осторонь і нотаріат, який виступає одним із найважливіших інструментів захисту прав та законних інтересів населення.

На думку В. Марченко, «впровадження цифрового нотаріату – неминучий процес для України. Однак для його ефективного функціонування потрібні системні дії, спрямовані на використання цифрових технологій як на користь професії, так і на користь наших громадян. Це дозволить оновити нотаріальний процес, зробить його більш зручним та зрозумілим, інтегрує нотаріуса у транснаціональні правовідносини та надасть можливість зміцнити позиції професії» [1].

Нагальною потребою сучасності, як зазначає З. Журавльова, виступає цифровізація нотаріальної діяльності, позаяк традиційні способи її організації дедалі більше втрачають ефективність у відповідь на виклики часу. До того ж, застарілі методи, неперевірена або неактуальна інформація, що використовуються, можуть поставити під сумнів законність документів, оформлених нотаріусом. Дане, в свою чергу, підриває довіру до нотаріального процесу та не гарантує належного захисту прав і законних інтересів осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій [2, с. 149].

Отож, цифровізація нотаріату має значення як для самого інституту нотаріату, так і для всієї правової системи загалом. У зв'язку з цим, перш ніж визначити особливості цифровізації нотаріальної діяльності, вбачаємо за доцільне проаналізувати суть поняття «цифровізації» загалом.

У своїй роботі І.Б. Коліушко звертає увагу на цифровізацію як складову модернізації усієї системи публічного управління, що змінює при цьому традиційну модель «держава-громадянин/бізнес» на сервісно-орієнтовану, де доступність і передбачуваність адміністративних процедур мають ключове значення [3, с. 57].

Цифровізацію, І.В. Тищенкова, розглядає як правове явище, за допомогою якого створюються нові форми здійснення адміністративних процедур, зокрема через електронну ідентифікацію, електронні послуги та довірчі сервіси [4, с. 94].

О.М. Вжешневська вважає, що «цифровізація як правова категорія є засобом інтеграції цифрових технологій у всі сфери суспільного життя, налагодження електронно-комунікаційного обміну між органами державної влади, місцевого самоврядування та фізичними особами, суб'єктами господарювання, інститутами громадянського суспільства за допомогою ІКТ з метою формування нового типу держави» [5, с. 815].

На думку О.І. Довгань, «цифровізація (digitalization) означає перетворення традиційних процесів, продуктів та послуг у цифровий формат або на цифрову платформу. Це впровадження технологій, які дозволяють збирати, зберігати, обробляти та передавати дані у цифровій формі. Цифровізація може стосуватися різних галузей, таких як освіта, охорона здоров'я, транспорт, комунікації, культура та інші. Вона спрощує та прискорює процеси, поліпшує доступ до інформації та послуг і може змінювати спосіб функціонування суспільства» [6, с. 124-125].

В свою чергу, М.Г. Хаустова зауважує, що «у період сьогодення термін «цифровізація» використовується у вузькому та широкому значеннях. Під цифровізацією у вузькому сенсі розуміється перетворення інформації в цифрову форму, яке у більшості випадків призводить до зниження розходів, та появі нових можливостей тощо. Цифровізацію у широкому сенсі можливо розглядати як тренд ефективного світового розвитку тільки в тому випадку, якщо цифрова трансфрмація відповідає наступним вимогам: вона охоплює виробництво, бізнес, науку, соціальну сферу та звичайне життя громадян; супроводжується тільки ефективним використанням її результатів; її результати доступні користувачам перетвореної інформації; її результатами користуються не тільки фахівці, але й пересічні громадяни, а користувачі цифрової інформації мають навички роботи з нею» [7, с. 9].

У вузькому та широкому розумінні пропонують також розглядати цифровізацію і такі науковці, як О.А. Теличко та В.А. Рекун. Так, на думку вчених, «цифровізація у вузькому розумінні розглядається як перетворення інформації у певну цифрову форму, що сприяє формуванню нових можливостей у певних сферах життя. У широкому розумінні цифровізація визначається як загальносвітовий тренд ефективного світового розвитку різних сфер суспільного життя на основі перетворення інформації на цифрову форму, що сприяє підвищенню якості життя» [8, с. 210].

Таким чином, цифровізація – це покращення існуючих процесів шляхом впровадження інформаційних технологій у всі сфери життя, бізнесу та державного управління з метою отримання прогнозованого та гарантованого результату на будь-який керуючий вплив з використанням засобів автоматизації.

Система національного нотаріату, як відзначає В. Марченко, перебуває у постійному процесі динамічного розвитку. Досить активно сьогодні в нотаріальній діяльності використовуються можливості електронних технологій. Так, зокрема, здійснюючи професійну діяльність нотаріуси мають доступ до таких реєстрів, як: Єдиний реєстр нотаріусів, Єдиний реєстр спеціальних бланків нотаріальних документів, Державний реєстр обтяжень рухомого майна, Спадковий реєстр, Єдиний реєстр довіреностей, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Державний реєстр актів цивільного стану громадян, Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Однак комплексне застосування електронних технологій передбачає е-нотаріат [9, с. 42].

В Україні особливості правового регулювання електронного нотаріату демонструють поступову інтеграцію цифрових технологій у сферу нотаріальної діяльності. Слід зауважити, що Законом України «Про нотаріат» [10] не передбачено чітких положень стосовно цифрових інструментів. Даним законодавчим актом регулюються лише загальні положення щодо нотаріальної діяльності, а також визначається компетенція нотаріусів та правила здійснення нотаріальних дій. В сою чергу, що стосується окремих аспектів використання цифрових технологій у нотаріаті, то їх можуть регулювати інші закони та нормативно-правові акти.

Незважаючи на те, що прийняття законів «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронний цифровий підпис», «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», що становлять підґрунтя стосовно введення електронної форми в нотаріальну діяльність, все-таки існує низка проблем, пов'язаних із впровадженням електронного нотаріату на практиці.

З цього приводу О.О. Чижиков зазначає, що нормативно-правова база України перебуває на етапі активної адаптації до викликів цифрової трансформації. Незважаючи на той факт, що вже зроблено перші кроки стосовно впровадження електронного нотаріату, а саме використання електронного підпису та створення електронних реєстрів, все-таки поки ще не відповідає загальний рівень цифровізації сучасним потребам суспільства та бізнесу. До того ж, суттєво ускладнює виконання нотаріальних дій і гальмує процеси цифрової інтеграції відсутність єдиної платформи для автоматизованого обміну інформацією між державними реєстрами та нотаріусами [11].

Варто зазначити, що розвитку цифрового нотаріату сприяло і прийняття Положення про Єдину державну електронну систему е-нотаріату, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2023 р. № 1406 [12]. З різними складовими системи е-нотаріату нотаріуси ознайомлюються поетапно та надають свої пропозиції стосовно їх подальшого удосконалення за необхідності.

Відповідати викликам нинішнього часу нотаріату допомагає успішна робота та постійний розвиток власної цифрової платформи – єдиної державної електронної системи е-нотаріату (Е-Нотаріат).

Концепція «Е-нотаріату», як зазначає С. Коос, «впроваджується і в країнах-членах ЄС, де інтеграція цифрових і кібернетичних елементів у нотаріальну систему розглядається як один зі способів для того, щоб зробити нотаріальні процеси більш ефективними, доступними та безпечними: використання цифрових підписів, нотаріальне посвідчення в режимі онлайн, використання нотаріальних блокчейнів або безпечне цифрове зберігання нотаріально засвідчених документів» [13].

На думку І.М. Іліопол, необхідним в інформатизованому суспільстві та просторі є запровадження Е-нотаріату. Саме тому визнаються переваги запровадження електронного нотаріату та виділяються наступні: забезпечення взаємодії з державними інформаційними системами та мережами; наближення українського нотаріату до європейських стандартів, що є досить важливим на шляху до євроінтеграції; поліпшення захищеності та якості вчинюваних нотаріальних дій; переведення Реєстру нотаріальних дій в електронну форму, що спростить роботу нотаріусів, забезпечить облік і реєстрацію вчинених нотаріальних дій, а також захист і зберігання нотаріальних відомостей; автоматизація нотаріальних процесів, зокрема ведення обліку, формування звітності, пошук і використання необхідної інформації тощо; забезпечення доступності нотаріальних дій [14, с. 87].

Однак, як відзначають окремі дослідники, «впровадження Е-нотаріату в Україні все ще перебуває на дуже ранній стадії, що потребує і належного правового регулювання, а також і достатнього матеріально-цифрового забезпечення нотаріусів. Отже, це питання потребує подальшого обговорення для послідовної інтеграції цифрових технологій, інструментів для нотаріальної роботи в правову систему України» [15, с. 13].

Таким чином, єдина інформаційна система електронного нотаріату є прогресивним початком поліпшення ефективності роботи нотаріату у сфері послуг, що ними надаються численним громадянам та юридичним особам, які потребують цього. Можна простежити також і прогресивну динаміку цього розвитку: документообіг в електронній формі повсякденно розповсюджується і у сфері публічних правовідносин.

У зв'язку з цим, з метою подальшого розвитку вбачаємо за доцільне в Законі України «Про нотаріат» закріпити чіткий перелік нотаріальних дій, які можуть бути вчинені за допомогою електронних сервісів.

Адже, як слушно зауважує А.В. Мединська, що «процес цифровізації нотаріату в Україні тісно пов'язаний з правовим регулюванням і вимагає внесення змін до законодавства, зокрема до Закону України «Про нотаріат». Для якісного оновлення чинного законодавства необхідно чітко визначити, які нотаріальні дії можуть здійснюватися за допомогою електронних сервісів, а які повинні залишатися в традиційній формі. Даний процес передусім повинен базуватися на необхідності підвищення ефективності та зручності нотаріальних послуг у сучасному цифровому світі, оскільки, як показує міжнародний досвід, такі технології успішно впроваджуються в нотаріальну практику багатьох країн, знижуючи витрати часу та ресурсів, підвищуючи прозорість і надійність нотаріальних дій» [16, с. 142].

Звідси випливає, що цифровізація будь-яких процесів нерозривно пов'язана з життям та діяльністю людини. Існує безліч передумов збільшення кількості дій, що здійснюються нотаріусом за допомогою використання цифрових технологій.

Доречним видається твердження Ю.Ю. Бисага, яка зазначає, що нотаріуси за допомогою цифрових технологій мають змогу здійснювати свою діяльність ефективніше та оперативніше, зменшуючи час на виконання процедур, спрощуючи адміністративні процеси та покращуючи доступ до нотаріальних послуг для громадян та бізнесу. Окрім того, використання цифрових технологій створює можливість стосовно забезпечення більшої достовірності та надійності нотаріальних дій, оскільки від несанкціонованого доступу та маніпуляцій можуть бути захищені цифрові дані [17, с. 15].

Висновки. Отже, процес цифровізації нотаріату є важливим напрямком у розвитку сучасного українського нотаріату. Цифровізацію нотаріальної діяльності можна визначити, як впровадження електронних технологій щодо підвищення швидкості, прозорості та безпеки нотаріальних дій.

Основними напрямами розвитку українського нотаріату повинні стати наступні: розробка та впровадження нових комфортних сервісів; розширення переліку нотаріальних дій, що здійснюються нотаріусами віддалено; нові публічні онлайн-реєстри; створення умов щодо належного забезпечення захисту інформації, що зберігатиметься в електронних архівах, в електронних реєстрах, «електронних кабінетах нотаріусів» та інших підсистемах електронного нотаріату; кваліфіковане інформування та роз'яснення основних питань стосовно функціонування електронного нотаріату в Україні; регулярне проведення тренінгів для нотаріусів з метою отримання нових знань та навичок у галузі інформаційних технологій та безпеки даних.

Таким чином, в даний час в Україні відбувається цифровізація нотаріальної діяльності, яка, безумовно, позитивно впливає на якість і швидкість вчинення нотаріальних дій нотаріусами. Вбачається за доцільне і надалі продовжувати розвивати цифровий напрямок у сфері нотаріату, але при цьому нові методи та інформаційно-правові інструменти повинні відповідати вимогам інформаційної безпеки, гарантувати стабільність та захищати права та інтереси громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Марченко В., Желтухін Є. Нотаріат у фокусі реформ. *Юридична Газета online.* 2017. URL: http://yur-gazeta.com/interview/notariat- u-fokusireform.html.
2. Журавльова З. Адміністративно-правове регулювання функціонування електронного нотаріату. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. Випуск 12. С. 148-151. URL: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.25.

3. Коліушко І.Б. Реформування українського адміністративного права: проблеми та перспективи. Київ: Факт. 2003. 312 с.
4. Тищенкова І.В. Електронні послуги у діяльності публічної адміністрації України: монографія. Харків: Право. 2017. 232 с.
5. Вжешневська О.М. Поняття та ознаки цифровізації як правової категорії. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 6. С. 813-815. URL: https://lsej.org.ua/6_2023/195.pdf.
6. Довгань О.І. Поняття цифровізації та його використання в законодавчій практиці та діяльності органів виконавчої влади. *Форум права.* 2024. № 3. С. 121-132. URL: https://forumprava.pp.ua/files/121-132-2024-3-FP-Dovhan_13.pdf.
7. Хаустова М.Г. Правове забезпечення цифрової трансформації у сучасних умовах. *Право та інновації.* 2022. № 2(38). С. 7-18. URL: https://openarchive.nure.ua/ server/api/core/bitstreams/2cf09751-22a8-4b1e-b4ad-05ac036d49f3/content.
8. Теличко О.А., Рекун В.А. Розвиток правової системи у цифрову епоху. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 1. С. 209-212. URL: https://www.lsej.org.ua/1_2022/53.pdf.
9. Марченко В. Окремі питання впровадження в Україні системи Е-нотаріату. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2020. Випуск 1(30). С. 42-46. URL: https://pjv.nuoua.od.ua/v1_2020/11.pdf.
10. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 року № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 39. Ст. 383.
11. Чижиков О.О. Правові аспекти регулювання нотаріальної діяльності в умовах цифрової трансформації. *Академічні візії.* 2024. Випуск 38. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1551/1429.
12. Деякі питання функціонування Єдиної державної електронної системи е-нотаріату: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2023 р. № 1406. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1406-2023-п.
13. Koos Stefan. The Digitization of Notarial Tasks – A Comparative Overview and Outlook of 'Cyber Notary' In Indonesia and Germany. *The Indonesian Journal of Socio-Legal Studies.* 2023. Vol. 2. №. 2. URL: https://scholarhub.ui.ac.id/ijsls/vol2/iss2/1.
14. Іліопол І.М. Електронний нотаріат: переваги та ризики. *Юридичний електронний науковий журнал.* 2022. № 1. С. 86–88. URL: https://www.lsej.org.ua/1_2022/19.pdf.
15. Вдовічена Л., Лукіян Д. Концепція е-нотаріату в правовій системі України: перспективи та ризики. *Ерліхівський журнал.* 2024. Випуск 8. С. 11-18. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/4.pdf.
16. Мединська А.В. Цифровізація нотаріальних послуг: сучасні виклики та міжнародний досвід. *Гуманітарні аспекти цифрового суспільства*: тези доповіді учасників міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 8 груд. 2022 р.). С. 142-145. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20221208/article/view/medynska.
17. Бисага Ю.Ю. Цифрові технології в нотаріаті: сутність та особливості. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2023. Випуск 78: частина 2. С. 11-16. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dc2c29ed-ef45-4027-b3cc-6c7eac7dc714/content.

Дата першого надходження рукопису до видання: 31.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Ментух Н.Ф., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 352.078(07)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.55

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Мосьондз С.,
доктор юридичних наук, професор,
проректор з навчально-методичної, наукової роботи та якості освіти
ПВНЗ «Університет сучасних знань»
ORCID: 0000-0003-4417-1074

Мосьондз С. Напрями удосконалення правового регулювання електронних адміністративних послуг в Україні.

Стаття присвячена розкриттю напрямів удосконалення правового регулювання електронних адміністративних послуг в Україні. Визначено, що перехід до цифровізації взаємовідносин між державою та суспільством вимагає не лише технічних інновацій, але й створення єдиної, несуперечливої та динамічної правової бази. Не зважаючи на значні досягнення України у сфері цифровізації, діюча законодавча база досі має чимало недоліків, пов'язаних з динамічним розвитком технологій, що неодноразово випереджає темпи законотворчого процесу. Визначення головних напрямів удосконалення правового регулювання електронних адміністративних послуг має надзвичайно важливе значення для забезпечення юридичної визначеності, захисту громадських прав у цифровому середовищі та зміцнення довіри до державних інституцій. Формування стратегічних напрямів розвитку даної сфери має опиратися на принципах людиноцентричності, кібербезпеки та гармонізації з міжнародними стандартами, що дозволить забезпечити трансформацію поодиноких цифрових рішень у стабільну та прозору державну цифровізовану систему.

Визначено, що під електронною адміністративною послугою варто розуміти адміністративну послугу, що надається суб'єктом надання за допомогою новітніх інформаційно-комунікаційних технологій без фізичної присутності заявника. Наведено ключові ознаки електронних адміністративних послуг. Виокремлено основні напрями удосконалення правового регулювання електронних адміністративних послуг в Україні, зокрема забезпечення системної кодифікації та уніфікації законодавства, правового врегулювання автоматичного прийняття рішень, поглиблення євроінтеграції у сфері довірчих послуг, удосконалення правового механізму захисту персональних даних та кібербезпеки, а також законодавче забезпечення цифрової інклюзії. З'ясовано, що реалізація вище наведених напрямів дасть можливість побудувати інклюзивну цифрову державу, де інноваційні сервіси є доступними для всіх верств населення, а державний апарат орієнтується на суспільні потреби, а не на власні бюрократичні інтереси.

Ключові слова: правове регулювання, законодавство, адміністративні послуги, електронні адміністративні послуги, напрями удосконалення.

Mosyondz S. Directions for improving legal regulation of electronic administrative services in Ukraine.

The article is devoted to revealing the directions for improving the legal regulation of electronic administrative services in Ukraine. It is determined that the transition to digitalization of relations between the state and society requires not only technical innovations, but also the creation of a single, consistent and dynamic legal framework. Despite the significant achievements of Ukraine in the field of digitalization, the current legislative framework still has many shortcomings associated with the dynamic development of technologies, which repeatedly outpaces the pace of the legislative process. Determining the main directions for improving the legal regulation of electronic administrative services is of utmost importance for ensuring legal certainty, protecting public rights in the digital environment and strengthening trust in state institutions. The formation of strategic directions for the development of this area should be based on the principles of human-centricity, cybersecurity and harmonization with international standards, which will ensure the transformation of individual digital solutions into a stable and transparent state digitalized system. It is determined that an electronic administrative

service should be understood as an administrative service provided by the subject of provision using the latest information and communication technologies without the physical presence of the applicant. The key features of electronic administrative services are presented. The main areas of improvement of legal regulation of electronic administrative services in Ukraine are highlighted, in particular, ensuring systemic codification and unification of legislation, legal regulation of automatic decision-making, deepening European integration in the field of trust services, improving the legal mechanism for the protection of personal data and cybersecurity, as well as legislative support for digital inclusion. It was found that the implementation of the above directions will make it possible to build an inclusive digital state, where innovative services are available to all segments of the population, and the state apparatus is focused on public needs, and not on its own bureaucratic interests.

Key words: legal regulation, legislation, administrative services, electronic administrative services, areas of improvement.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження даної проблематики пов'язана з реформуванням моделі державних відносин, де ключове місце посідає впровадження принципів сервісної держави та розвиток електронних форм урядування. В умовах динамічного технологічного прогресу та реалізації стратегії «Держава у смартфоні», Україна продемонструвала суттєві успіхи у впровадженні цифрових інструментів, однак динаміка виникнення нових сервісів (зокрема мобільного застосунку «Дія», хмарних технологій та штучного інтелекту), значно випереджає темпи законотворчої діяльності. Це створює ситуацію правової невизначеності, оскільки впровадження інновацій через тимчасові урядові акти позбавляє систему надання послуг необхідної нормативної цілісності. Особливо гостро постає питання удосконалення правового забезпечення набуло в умовах воєнного стану, коли дистанційне отримання адміністративних послуг, реєстрація внутрішньо переміщених осіб та отримання компенсацій за пошкоджене майно стали надзвичайно важливими для забезпечення суспільної життєдіяльності та стійкості державного управління. В той же час набуття нашою державою статусу кандидата на членство в Європейському Союзі вимагає невідкладної гармонізації вітчизняного законодавства з міжнародними вимогами. Активізація кіберзагроз та ризиків витоку конфіденційних інформаційних даних також актуалізує проблему правового забезпечення захисту персональних даних та визначення чітких механізмів відповідальності суб'єктів надання послуг. Таким чином, на сьогоднішній день існує об'єктивна необхідність у комплексній переоцінці правових основ розвитку електронних адміністративних послуг, вирішенні існуючих проблем щодо юридичної сили цифрових документів та розробці ефективних напрямів удосконалення законодавства, що дасть можливість мінімізувати корупційні ризики та підвищити рівень суспільної довіри до державних інституцій у період цифровізації.

Метою статті є розкриття напрямів удосконалення правового регулювання електронних адміністративних послуг в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику досліджували такі науковці як М. Бабик, Д. Верлата, А. Гарбінська-Руденко, О. Гунбіна, М. Дубняк, Т. Ковальова, Т. Коляда, А. Краковська, С. Прокопенко, О. Проневич, В. Садова та інші. Не зважаючи на значну кількість наукових праць з даної проблематики, динамічний характер розвитку цифрових сервісів (наприклад застосунку та порталу «Дія») та виклики воєнного часу визначають необхідність в подальшому детальному дослідженні правових аспектів автоматизації послуг, що надаються без безпосередньої участі посадових осіб, та правового статусу цифрових результатів таких послуг.

Виклад основного матеріалу. Передусім, варто зазначити, що на нашу думку, під електронною адміністративною послугою варто розуміти адміністративну послугу, що надається суб'єктом надання за допомогою новітніх інформаційно-комунікаційних технологій без фізичної присутності заявника. Головна особливість юридичної природи електронних адміністративних послуг полягає у встановленні правового зв'язку між громадянином та державою за допомогою інтерфейсу інформаційної системи (зокрема, порталу «Дія»), що дозволяє змінити звичну адміністративну процедуру у цифрову модель надання послуг. Серед ключових ознак електронних адміністративних послуг, що відрізняють їх від паперових аналогів, є:

– можливість замовлення послуги без прив'язки до місця реєстрації або фактичного перебування особи;

– мінімізація людського фактору у процесі прийняття рішення;

– можливість відстеження статусу заявки в режимі реального часу.

Аналізуючи чинне законодавство можна засвідчити, що правову основу даної сфери складають Закони України «Про адміністративні послуги» [6], «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» [11], «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [7] та «Про захист персональних даних» [8]. Особливе місце посідає Закон «Про публічні електронні реєстри» [12], який закладає принцип «once-only» (держава не має права вимагати від громадянина дані, які вже є в її реєстрах).

Актуальна на сьогодні правова проблема цифровізації адміністративних послуг пов'язана з таким етапом надання електронної адміністративної послуги як робота суб'єкта надання послуги над отриманими заявами та документами. На цій стадії активно використовується електронна міжвідомча функціональна взаємодія при опрацюванні отриманих заяв та доку-ментів. З одного боку Законом України «Про адміністративні послуги» визначено обов'язок суб'єктів надання адміністративних послуг, які володіють певною необхідною для надання цього виду послуг інформацією, забезпечувати доступ до такої інформації та її захист. Проте проблема, на яку необхідно звернути увагу полягає в тому, що в законодавстві наразі невизначеними залишаються положення щодо організації електронної взаємодії учасників надання адміністративних послуг, а саме невизначеними є їхні права та обов'язки: по-перше, не визначена можливість передачі запиту на інформацію від одного органу до іншого та отримання відповіді за допомогою засобів телекомунікацій, що впливає на весь процес переведення надання адміністративних послуг в електронну форму; по-друге, законом не передбачений вичерпний перелік суб'єктів надання адміністративних послуг, які можуть нести відповідальність за неналежне забезпечення суб'єкта звернення відомостями, що запрошуються в запиті. Наслідком вказаної проблеми є неможливість на даному етапі отримання адміністративної послуги визначити суб'єкта, який відповідальний за ненадання або неналежне надання послуги. Також можна констатувати факт наявності недоліків у регламентації самого процесу переходу безпосередньо до електронної взаємодії між учасниками процесу [5, с. 331].

Однією з найгостріших проблем у сфері практичного впровадження електронних адміністративних послуг залишається низький рівень цифрової грамотності населення. Для подолання цієї проблеми уряд України реалізував низку програм, спрямованих на підвищення цифрової грамотності. Наприклад, у 2019 році була запущена національна онлайн-платформа «Дія. Цифрова освіта», метою якої є навчання громадян цифровим навичкам. Проте, результати цих ініціатив поки що обмежені через низький рівень залученості населення та недостатню кількість якісних навчальних матеріалів [9, с. 238].

Незважаючи на наявність основоположних законодавчих актів, нормативна база у сфері електронних адміністративних послуг залишається несистемною. Низка підзаконних актів має тимчасовий або фрагментарний характер. Відсутність єдиного закону, що регулює комплексну діяльність у сфері електронних послуг, зумовлює правову невизначеність для суб'єктів надання послуг. Крім того, неузгодженість між реєстрами, інформаційними системами та відсутність єдиного стандарту автентифікації користувачів також перешкоджає наданню електронних адміністративних послуг. Це знижує ефективність обміну даними між органами влади та ускладнює надання комплексних адміністративних послуг, що передбачають взаємодію кількох інституцій. Гостро стоїть і питання інформаційної безпеки та захисту персональних даних. Зі зростанням кількості електронних сервісів виникають нові загрози інформаційній безпеці. Недостатній рівень технічного захисту персональних даних, відсутність протоколів реагування на кіберінциденти, а також обмежені ресурси для аудиту цифрових систем створюють передумови для зловживань [2, с. 151].

Отже, зважаючи на вище наведене можна дійти висновку, що на даний час найбільш гостро постає проблема, пов'язана з наявністю певної «фрагментарності» правового регулювання. Значна частина інноваційних послуг (зокрема, єМалятко чи отримання статусів внутрішньо переселених осіб тощо) впроваджувалася через експериментальні проекти, затверджені постановами Кабінету Міністрів України. Попри те, що це дозволило швидко запустити дані сервіси, в контексті правової ієрархії це породжує ризики, оскільки підзаконні акти не можуть повністю замінити комплексне законодавче регулювання, особливо в питаннях обмеження прав чи встановлення відповідальності.

Резюмуючи, зазначимо, що електронні адміністративні послуги є комплексним соціально-правовим феноменом. Генеза та еволюція електронних адміністративних послуг об'єктивно зумовлена прагненням суспільства до усунення корупційних ризиків, розбудови раціональної моделі електронного урядування, поглиблення публічно-сервісної діяльності суб'єктів владних повноважень. Наразі в Україні триває процес формування нормативно-правової та техніко-технологічної бази для подаль-

шої діджиталізації сфери надання адміністративних послуг. Розширення переліку електронних адміністративних послуг та спрощення процедури їх надання сприятиме суспільному поступу, інтенсифікації господарської діяльності, суверенізації приватних осіб [10].

Як зазначає М. Дубняк, існує понад 40 правових проблем, описаних у Білій книзі державної політики у сфері адміністративних послуг [1]. Частина з цих проблем пов'язані із цифровою трансформацією, зокрема проблеми класифіковано у 4 групи: проблеми організаційного характеру; проблеми недостатнього реінжинірингу послуг при їх цифровізації; проблеми відсутності альтернативних технологічних рішень для надання послуг; проблеми електронної взаємодії реєстрів. Проблему правової невизначеності стратегії цифровізації електронних послуг можливо вирішити шляхом узгодження пріоритетних напрямків розвитку цифрового урядування, розвитку GovTech рішень шляхом прийняття відповідної стратегії [3, с. 104].

Вдосконалення у правовому регулюванні потребують і певні технічні моменти процесу надання адміністративної послуги за допомогою інтернет-технологій. До таких моментів належить: потреба в чіткій регламентації часу відправлення та отримання інформаційних матеріалів, які будуть вагомим юридичним фактом для звернення чи оскарження до суду; створення можливостей надсилання документів за допомогою всіх сервісів «Електронний кабінет»; регламентація часу відправлення та одержання інформаційних матеріалів, а саме електронних послуг, супутніх документів, що будуть достатнім юридичним фактом при зверненні до суду чи оскарженні; створення можливостей для направлення документів за допомогою усіх сервісів «Електронний кабінет» [4, с. 267].

Отже, на нашу думку, основними напрямами удосконалення правового регулювання електронних адміністративних послуг в Україні є забезпечення:

1. Системної кодифікації та уніфікації законодавства. Необхідно відійти від тимчасових урядових постанов до системної законодавчої регламентації головних послуг, що гарантуватиме правову стабільність сервісів «єМалятко» та «єВідновлення». В даному контексті необхідно імплементувати дані положення безпосередньо до Закону України «Про адміністративні послуги» [6] та «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» [11], що дозволить забезпечити ієрархічну стабільність нормативно-правової бази.

2. Правове врегулювання автоматичного прийняття рішень. У законодавстві потрібно чітко закріпити юридичний статус послуг, що надаються за допомогою новітніх технологій без участі посадової особи. Це потребує визначення суб'єкта відповідальності при технічних помилках чи неправомірній відмові автоматизованою системою, а також встановленні чіткої процедури оскарження подібних рішень.

3. Поглиблення євроінтеграції у сфері довірчих послуг. Необхідно повною мірою адаптувати вітчизняне законодавство до оновленого Регламенту ЄС № 910/2014 (eIDAS 2.0) [13], що передбачає впровадження «Європейського гаманця цифрової ідентифікації (EU Digital Identity Wallet)». Це дозволить забезпечити не тільки технічну, але й юридичну сумісність вітчизняних цифрових документів у межах всього Європейського Союзу.

4. Удосконалення правового механізму захисту персональних даних та кібербезпеки. Так, варто внести зміни до Закону «Про захист персональних даних» [8] відповідно до міжнародних стандартів, посиливши контроль за транскордонною передачею даних та встановивши ефективні санкції за неналежне збереження інформації в державних реєстрах.

5. Законодавче забезпечення цифрової інклюзії. Так, правове регулювання повинне гарантувати дотримання принципу «цифрової рівності», забезпечуючи право громадян на отримання послуг у паперовому вигляді там, де цифровий доступ є обмеженим, та водночас стимулюючи розвиток мережі центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП).

Висновки. Отже, беручи до уваги все вище наведене можна дійти висновку, що електронна адміністративна послуга виступає новітньою формою виконання сервісної функції держави, яка за рахунок цифрових інструментів дозволяє забезпечити принципи прозорості та оперативності. Однак чинне нормативно-правове забезпечення, незважаючи на свій прогресивний розвиток, характеризується фрагментарністю. Так, більшість сервісів дотепер функціонує на підставі тимчасових експериментальних проектів, що породжує ризики правової нестабільності. Тому, на нашу думку, основними напрямами удосконалення правового регулювання визначено наступні. По-перше, необхідно перейти від підзаконного регулювання до комплексного законодавчого закріплення статусів усіх цифрових сервісів, що вимагає внесення змін до Закону України «Про адміністративні послуги» щодо деталізації процедур автоматичного прийняття рішень без участі посадової особи. По-друге, пріоритетом має стати повна гармонізація вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами, що дозволить забезпечити транскордонне ви-

знання вітчизняних засобів електронної ідентифікації та спростить інтеграцію України до ЄС. По-третє, потребує удосконалення механізм захисту персональних даних у державних реєстрах, наприклад завдяки посиленню юридичної відповідальності за несанкціонований доступ або витік інформації в умовах підвищених кіберзагроз. На нашу думку, реалізація вище наведених напрямів дасть можливість побудувати інклюзивну цифрову державу, де інноваційні сервіси є доступними для всіх верств населення, а державний апарат орієнтується на суспільні потреби, а не на власні бюрократичні інтереси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Біла книга державної політики у сфері адміністративних послуг (2024): проект "Prosto підтримка доступності послуг в Україні". URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/915/White_Book_web_2024.pdf.
2. Гарбінська-Руденко А.В., Верлата Д.А., Садова В.О. Правове регулювання надання електронних адміністративних послуг. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2025. Випуск 04. С. 149-153. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.23.
3. Дубняк М.В. Адміністративно-правове забезпечення електронних послуг в умовах цифрової трансформації. *Інформація і право.* 2025. № 1 (52). С. 96-111. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.1(52).324691.
4. Ковальова Т.В., Гунбіна О.В. Правові проблеми надання адміністративних послуг з використанням інтернет-технологій. *Наукові перспективи. Серія «Право».* 2021. № 9 (15). С. 260-271. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-9(15)-260-271.
5. Краковська А.Є., Бабик М.К. Цифровізація адміністративних послуг в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2022. Випуск 70. С. 329-334. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.52.
6. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text.
7. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text.
8. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text.
9. Прокопенко С.Л. Проблеми та перспективи цифровізації адміністративних послуг в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 12. С. 235-240. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.12.235.
10. Проневич О.С., Коляда Т.А. Концептуально-правові засади надання електронних адміністративних послуг в Україні. https://eprints.kname.edu.ua/64004/1/ 2023%20%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-101-105.pdf.
11. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: Закон України від 15 липня 2021 р. № 1689-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text.
12. Про публічні електронні реєстри: Закон України від 18 листопада 2021 р. № 1907-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text.
13. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС від 23 липня 2014 р. № 910/2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-14#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Мосьондз С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.56

СУБ'ЄКТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ТА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Охримчук М.Б.,
головний спеціаліст відділу забезпечення судового процесу,
Сьомий апеляційний адміністративний суд,
ORCID: 0009-0005-7027-0668

Охримчук М.Б. Суб'єкти публічного адміністрування у сфері організаційного та фінансового забезпечення судової влади в Україні.

Стаття присвячена визначенню кола суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють організаційне та фінансове забезпечення судової влади в Україні.

Теоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних науковців, присвячені з'ясуванню суті, змісту та напрямів організаційного та фінансового забезпечення судів в Україні.

Нормативною основою дослідження стали положення Конституції України, законів та підзаконних нормативно-правових актів, які визначають компетенцію та повноваження суб'єктів публічної адміністрації та інших органів державної влади у вказаних сферах публічного адміністрування.

Методологічною основою дослідження були формально-догматичний, структурно-функціональний та порівняльно правовий методи дослідження. Їхнє застосування дало змогу зробити наступні висновки.

Організаційне та фінансове забезпечення судової влади є тісно взаємопов'язаними, проте окремими сферами публічного адміністрування. Якщо межі та напрями фінансового забезпечення судової влади в Україні як сфери публічного адміністрування не викликають суттєвих дискусій щодо її змісту та напрямів, то організаційне забезпечення судової влади є предметом дискусії в науковій літературі. Аналіз законодавства України дає змогу визначити такі компоненти організаційного забезпечення судової влади: матеріально-технічне, кадрове (крім питань, пов'язаних з формуванням суддівського корпусу та підтримання його кваліфікації), інформаційне, організаційно-технічне, ведення судової статистики, діловодства та архіву суду.

Публічне адміністрування у сферах організаційного та фінансового забезпечення судової влади в Україні здійснюється розгалуженою системою суб'єктів публічної адміністрації. Їх можна поділити на дві групи: ті, для яких публічне адміністрування у зазначених сферах є профільною діяльністю (Державна судова адміністрація України та її територіальні управління; система апаратів судів загальної компетенції; Секретаріат Конституційного Суду України; Служба судової охорони), та ті, для яких така діяльність не є профільною (Вища рада правосуддя, Кабінет Міністрів України, Міністерство цифрової трансформації України).

Організаційне та фінансове забезпечення судової влади потребує ґрунтовного реформування. Насамперед воно має бути спрямоване на забезпечення доступу кожного до незалежного та неупередженого суду. Окрема увага має бути приділена безбар'єрності доступу до суду, зокрема у частині комунікації із судом, а також забезпечення безпеки як суддів й працівників апаратів судів, так й осіб, які звертаються до суду в умовах правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: судова влада, публічне адміністрування, публічна адміністрація, фінансове забезпечення, організаційне забезпечення.

Ohrimchuk M.B. Public administration entities involved in the organizational and financial support of the judiciary in Ukraine.

This article is devoted to defining the scope of public administration entities that provide organizational and financial support to the judiciary in Ukraine.

The theoretical basis of the study consists of works by Ukrainian scholars dedicated to clarifying the essence, content, and directions of organizational and financial support for courts in Ukraine.

The normative basis of the study consists of the provisions of the Constitution of Ukraine, laws, and subordinate regulatory acts that define the competence and powers of public administration entities and other state authorities in the aforementioned spheres of public administration.

The methodological basis of the study consisted of formal-dogmatic, structural-functional, and comparative legal research methods. Their application allowed for the following conclusions to be drawn.

The organizational and financial support of the judiciary are closely interrelated yet distinct spheres of public administration. While the scope and directions of financial support for the judiciary in Ukraine as a sphere of public administration do not give rise to significant debate regarding its content and directions, the organizational support of the judiciary is a subject of discussion in the academic literature.

An analysis of Ukrainian legislation allows us to identify the following components of the organizational support for the judiciary: logistical and technical support; human resources (excluding matters related to the recruitment of judges and the maintenance of their qualifications); information support; organizational and technical support; the maintenance of judicial statistics; and court record-keeping and archiving.

Public administration in the areas of organizational and financial support for the judiciary in Ukraine is carried out by a complex system of public administration entities. They can be divided into two groups: those for whom public administration in these areas is a core activity (the State Judicial Administration of Ukraine and its territorial offices; the system of general jurisdiction courts; the Secretariat of the Constitutional Court of Ukraine; the Judicial Security Service), and those for whom such activities are not core functions (the High Council of Justice, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Digital Transformation of Ukraine).

The organizational and financial support of the judiciary requires fundamental reform. Above all, it must be aimed at ensuring everyone's access to an independent and impartial court. Particular attention should be paid to ensuring barrier-free access to the courts, particularly regarding communication with the courts, as well as ensuring the safety of both judges and court staff, and of individuals who turn to the courts under the legal regime of martial law.

Key words: judicial power, public administration, public sector, financial support, organizational support.

Постановка проблеми. Гарантоване Конституцією право на звернення до суду з метою захисту порушених прав, свобод та законних інтересів неможливо реалізувати без належного організаційного та фінансового забезпечення судової влади. Саме від якості публічного адміністрування у цій сфері залежить ефективність функціонування судової гілки влади, а також реальність захисту прав, свобод і законних інтересів приватних осіб, які звертаються до суду. З огляду на це, суб'єкти публічної адміністрації, які залучені до здійснення публічного адміністрування у цій сфері, мають діяти чітко та злагоджено, виконуючи завдання і функції, визначені для них законодавством України.

Аналіз базових нормативно-правових актів України, які є фундаментом публічного адміністрування у цій сфері [1; 2], а також фахової наукової літератури [3, 4, 5] дає змогу дійти висновку, що межі організаційного та фінансового забезпечення судової влади в Україні не завжди є чітко визначеними. Інакше кажучи, існують розбіжності у наукових підходах щодо того, які сфери охоплює організаційне та фінансове забезпечення судової влади в Україні, які суб'єкти публічної адміністрації мають здійснювати публічне адміністрування у цих сферах, а також які завдання та функції вони мають виконувати. З огляду на це, у межах цього дослідження ми хотіли б висловити авторську позицію щодо змістового наповнення категорії «організаційне та фінансове» забезпечення судової влади; визначити коло суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють публічне адміністрування у цих сферах, а також запропонувати напрями вдосконалення публічного адміністрування щодо цих функціональних напрямів діяльності публічної адміністрації.

Мета дослідження полягає у визначенні суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють організаційне та фінансове забезпечення судової влади в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Питання правового регулювання організаційного та фінансового забезпечення судової влади в Україні були предметом численних наукових досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури дає змогу виокремити такі наукові підходи до цього питання.

Так, на думку О.В. Щерблюк, система забезпечення організації судоустрою в Україні включає такі підсистеми: організаційно-кадрову, матеріально-технічну, наукову, інформаційно-аналітичну, нормативно-правову та фінансову, які мають на меті створення умов для реалізації функцій і завдань судоустрою та підтримання його в належному стані [3, с. 20].

Зі свого боку, О.В. Карпушева зазначає, що фінансове та організаційне забезпечення судової влади спрямоване на створення належних умов діяльності суддів, які, з одного боку, мають досягати рівня життя, що відповідає важливості виконуваних ними державно-владних повноважень, а з іншого – забезпечувати належну основу для якісного й ефективного здійснення ними своїх професійних обов'язків [4, с. 251 – 252].

З точки зору І.В. Юревич, під організаційним забезпеченням роботи суду розуміються заходи кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого характеру, спрямованих на створення умов для повного і незалежного здійснення правосуддя [5, с. 39].

Цікаву наукову позицію щодо змісту організаційного та фінансового забезпечення судової влади висловлюють Д.В. Приймаченко та Р.В. Ігонін. Так, вчені до найбільш загальних функцій адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції зараховують: а) забезпечення незалежності системи судів загальної юрисдикції; б) створення належних умов для забезпечення ефективного функціонування системи судів загальної юрисдикції (наприклад, організаційних тощо); в) забезпечення і підтримання на належному рівні авторитету суду (наприклад, організація виконання судових рішень тощо). Серед основних функцій нижчого порядку, які повністю охоплюються загальними функціями адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції дослідники виокремлюють: 1) організаційну; 2) установчу; 3) контрольно-наглядову; 4) кадрову; 5) дисциплінарну; 6) охоронну; 7) представницьку; 8) фінансову; 9) інформаційну [6, с. 345 – 352].

Безсумнівно, можна навести й інші наукові позиції. Водночас від того, який зміст ми вкладаємо в поняття «організаційне та фінансове забезпечення судової влади в Україні», залежить коло суб'єктів публічної адміністрації, які залучаються до публічного адміністрування у цих сферах. З огляду на це спробуємо обґрунтувати власну позицію щодо розуміння змісту зазначених категорій та кола суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють публічне адміністрування у цих сферах.

Виклад основного матеріалу. Наше дослідження хотілося почати з того, що такий напрям публічного адміністрування як організаційне забезпечення судової влади має неоднозначне розуміння у частині меж та напрямів його здійснення. Слушними є зауваження Д.В. Приймаченка та Р.В. Ігоніна, які звертають увагу, що: «… організаційна функція є настільки об'ємною, що тією чи іншою мірою проникає і переплітається з іншими функціями, створюючи передумови для їх реалізації. Враховуючи універсальний характер організаційної функції, доводиться визнати неможливість її повного відмежування від інших функцій адміністративно-правового забезпечення» [6, с.346]. Тому у своїх дослідженнях І.В. Юревич доходить до висновку про те, що реалізацію заходів організаційного забезпечення роботи суду поділено між різними суб'єктами, а саме: (а) державні органи в системі правосуддя – Вища рада правосуддя, Державна судова адміністрація України, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Національна школа суддів; (б) органи суддівського самоврядування – збори суддів, Рада суддів України, з'їзд суддів України; (в) громадські органи – громадська рада доброчесності, Науково-консультативна рада при Верховному Суді, громадські об'єднання суддів, громадськими об'єднання, які здійснюють регулярне оцінювання суддів шляхом незалежного оцінювання його роботи в судових засіданнях тощо [5, с. 39].

Висловлюючи власну позицію щодо цього питання, зазначимо, що публічне адміністрування у сфері організаційного та фінансового забезпечення судової влади обов'язково повинно мати чітко визначені межі. Інакше кажучи, ці категорії не можуть бути розмитими, оскільки кожен функціональний напрям діяльності публічної адміністрації є зоною відповідальності конкретного її суб'єкта за відповідний напрям публічного адміністрування. Якщо ж ці межі залишатимуться розмитими та неконкретними, неможливо вимагати відповідальності за якість і своєчасність публічного адміністрування у такій сфері.

Аналіз положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» дає змогу робити висновок про те, що саме Державна судова адміністрація України є державним органом у системі правосуддя, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади [1].

Крім того, Положення про Державну судову адміністрацію України дає нормативне визначення організаційного забезпечення судової влади, зміст якого становлять заходи матеріально-технічно-

го, кадрового, інформаційного, організаційно-технічного характеру, ведення судової статистики, діловодства та архіву суду [2]. Таким чином, можемо зробити висновок про те, що організаційне забезпечення судової влади як напрям публічного адміністрування має чітко визначений зміст та напрями свого здійснення.

На наше переконання, саме врахування логіки, яка закладена у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [1], Положення про Державну судову адміністрацію України [2] має відігравати визначальну роль при визначенні системи суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють публічне адміністрування у сферах організаційного та фінансового забезпечення судової влади в Україні. З огляду на це ми пропонуємо виокремити наступні групи суб'єктів, які здійснюють публічне адміністрування у зазначених сферах:

а) суб'єкти публічної адміністрації, профільною діяльністю яких є публічне адміністрування у сферах організаційного та фінансового забезпечення судової влади. До цієї групи належить: Державна судова адміністрація України та її територіальні управління [1, 2]; система апаратів (місцевих, апеляційних, вищих спеціалізованих судів, Верховного Суду); Секретаріат Конституційного Суду України [7, 8, 9, 10, 11]; Служба судової охорони [12].

Окремо хотілося б висловитися щодо Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Національна школа суддів. Їхня діяльність пов'язана із формуванням суддівського корпусу, а саме організацією добору на посаду судді та підготовкою суддів для підтримання кваліфікації відповідно до досвіду роботи суддів, рівня і спеціалізації суду, в якому вони працюють [1]. На наш погляд, визначальним є розуміння функції щодо кадрового забезпечення судової влади, яке визначено у п.п. 14 та 17 п. 6 Положення про Державну судову адміністрацію України [2]. У цих положеннях йдеться не про формування суддівського корпусу, а про нормативи кадрового забезпечення апаратів судів, формування штату апаратів судів відповідних рівнів. Слідуючи логіці законодавства [1, 2], публічне адміністрування у сфері організаційного забезпечення судової влади стосується не формування суддівського корпусу та підтримання його кваліфікації, а формування корпусу апаратів судів. Тому ми пропонуємо, по-перше, розрізняти ці дві взаємопов'язані, але все ж таки різні сфери публічного адміністрування, по-друге, не включати до переліку суб'єктів публічної адміністрації, профільною діяльністю яких є публічне адміністрування у сферах організаційного та фінансового забезпечення судової влади, Вищу кваліфікаційну комісію суддів України та Національну школу суддів, адже їхня діяльність здійснюється в іншій, хоча й дотичній сфері публічного адміністрування;

б) суб'єкти публічної адміністрації діяльність, яких пов'язана із публічним адмініструванням у сферах організаційного та фінансового забезпечення судової влади, однак така діяльність не є профільною: Вища рада правосуддя у частині визначеними п.п. 14-20 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [13], Кабінет Міністрів України у частині питань, які стосуються нормативів матеріального забезпечення судів [14] та правового статусу бухгалтерських служб судів [15], Міністерство цифрової трансформації України у частині, яка стосується визначення належності бюджетних програм, завдань, проектів, робіт до сфери інформатизації [16].

Поза межами суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють публічне адміністрування у цих сферах, знаходяться органи державної влади, суддівського самоврядування та інституції громадянського суспільства, які впливають на організаційне та фінансове забезпечення судової влади в Україні. До них належить:

а) Верховна Рада України, яка щорічно затверджує закон про державний бюджет України. В ньому передбачені видатки на організаційне та фінансове забезпечення суддів;

б) органи суддівського самоврядування, які можуть ініціювати розгляд питань щодо організаційного та фінансового забезпечення судів: збори суддів, Рада суддів України, з'їзд суддів України;

в) інституції громадянського суспільства, які здійснюють громадський контроль за організаційним та фінансовим забезпеченням судової влади в Україні. Наприклад, Фундація DEJURE, Transparency International Україна тощо.

Також ми не маємо забувати про те, що організаційне та фінансове забезпечення судової влади в Україні є об'єктом контролю у частині раціональності та ефективності використання бюджетних коштів. Цей контроль є багаторівневий та поєднує елементи: а) внутрішнього контролю, який здійснює Державна судова адміністрація України та органи суддівського самоврядування; б) зовнішнього контролю (Міністерство фінансів України, Рахункова палата, Верховна Рада України).

Крім того, за організаційним та фінансовим забезпеченням судової влади здійснюється контроль з боку антикорупційних органів України (Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура).

До цього переліку не належать органи місцевого самоврядування, адже вони не залучаються до організаційного та фінансового забезпечення судової влади.

Аналіз законодавства України дає змогу зробити висновок про те, що наразі сформована розгалужена система державних, самоврядних та позадержавних інституцій, які безпосередньо або опосередковано долучаються до організаційного та фінансового забезпечення судової влади. Інше важливе запитання полягає у тому, на що вони спрямовують свої зусилля у цих сферах публічного адміністрування? Аналіз законодавства України дає змогу говорити про судоцентризм публічного адміністрування у цих сферах. Інакше кажучи, зміст та напрями публічного адміністрування у сферах організаційного та фінансового забезпечення судової влади визначається з огляду на потреби судів. Такий підхід, на наше переконання, є однобоким та потребує переосмислення. Орієнтиром у цьому випадку є досвід Німеччини. Так, Strategie für die Digitalisierung der Justiz (Стратегія цифровізації системи правосуддя) на перше місце ставить завдання щодо зручного та швидкого доступу приватних осіб до правосуддя [17]. Цій меті підпорядковані усі інші завдання щодо організаційного та фінансового забезпечення судів в Німеччині. На наше переконання, саме ця мета має бути визначена у якості основного завдання публічного адміністрування у сферах організаційного та фінансового забезпечення судової влади в Україні. Таким чином публічне адміністрування у зазначених сферах має змінитися з судоцентризму на людинацентризм.

Іншими важливими завданнями, які мають бути визначені у якості пріоритетних у аналізованих сферах публічного адміністрування, це безбар'єрність доступу до правосуддя та безпека як суддів й працівників суду, так і приватних осіб, які звертається до суду з метою захисту порушених прав та законних інтересів.

Що стосується безбар'єрності, то йдеться не лише про суто фізичну безбар'єрність, а й про безбар'єрність у комунікації із суддями та працівниками апарату суду. У цій частині в Україні зроблено надзвичайно мало, тому цей напрям організаційного забезпечення діяльності судів потребує ґрунтовного реформування, зокрема у частині створення реальних можливостей для осіб з особливими потребами звертатися до суду.

Ще однією проблемою, з якою стикнулися всі державні інституції, є забезпечення безпеки як працівників органів державної влади, так і приватних осіб, які до них звертаються. Ця проблема повною мірою стосується і судової влади, адже більшість судів не мають бомбосховищ та інших приміщень, які б гарантували безпеку як працівників суду, так і відвідувачів.

З огляду на це, відповідний напрям організаційного забезпечення діяльності судів також має бути належним чином врахований на рівні стратегії та тактики публічного адміністрування у сферах організаційного та фінансового забезпечення судової влади в Україні, а також визначений як окремий напрям діяльності Державної судової адміністрації України.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу сформулювати низку висновків:

Організаційне та фінансове забезпечення судової влади є тісно взаємопов'язаними, проте окремими сферами публічного адміністрування. Якщо межі та напрями фінансового забезпечення судової влади в Україні як сфери публічного адміністрування не викликають суттєвих дискусій щодо її змісту та напрямів, то організаційне забезпечення судової влади є предметом дискусії в науковій літературі. Аналіз законодавства України дає змогу визначити такі компоненти організаційного забезпечення судової влади: матеріально-технічне, кадрове (крім питань, пов'язаних з формуванням суддівського корпусу та підтримання його кваліфікації), інформаційне, організаційно-технічне, ведення судової статистики, діловодства та архіву суду.

Публічне адміністрування у сферах організаційного та фінансового забезпечення судової влади в Україні здійснюється розгалуженою системою суб'єктів публічної адміністрації. Їх можна поділити на дві групи: ті, для яких публічне адміністрування у зазначених сферах є профільною діяльністю (Державна судова адміністрація України та її територіальні управління; система апаратів судів загальної компетенції; Секретаріат Конституційного Суду України; Служба судової охорони), та ті, для яких така діяльність не є профільною (Вища рада правосуддя, Кабінет Міністрів України, Міністерство цифрової трансформації України).

Організаційне та фінансове забезпечення судової влади потребує ґрунтовного реформування. Насамперед воно має бути спрямоване на забезпечення доступу кожного до незалежного та не-

упередженого суду. Окрема увага має бути приділена безбар'єрності доступу до суду, зокрема у частині комунікації із судом, а також забезпечення безпеки суддів, працівників апаратів судів і осіб, які звертаються до суду в умовах правового режиму воєнного стану.

Відповідні напрями реформування мають бути закріплені як на рівні нормативно-правових актів, що визначають засади діяльності суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють публічне адміністрування у зазначених сферах, так і на рівні стратегії та тактики публічного адміністрування у сфері організаційного та фінансового забезпечення діяльності судової влади в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 18.03.2026).
2. Про затвердження Положення про Державну судову адміністрацію України: Рішення Вища рада правосуддя від 17 січня 2019 року № 141/0/15-19.URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/about_dsa/about/ (дата звернення: 18.03.2026).
3. Щерблюк О.В. Організаційні основи судоустрою в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07 / Наук. досл. ін-т публічн. права. Київ, 2021. 253 с.
4. Карпушева О.В. Фінансове та організаційне забезпечення суддів як проблема ефективної роботи суддів в Україні. Соціальне право. 2018. № 1. С. 248-256.
5. Правові основи адміністрування у суді: навчальний посібник для студентів юрид. спеціальностей вищих навч. закладів / Москвич Л.М., Іванцова А.В., Овсяннікова О.О. та ін. Х.: Вид-во «Юрайт», 2018. 254 с.
6. Приймаченко Д. В., Ігонін Р. В. Функції адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. пр.* Одеса: Юрид. літ., 2012. Т. 11. С. 344–354.
7. Про затвердження Типового положення про апарат суду: наказ Державної судової адміністрації України від 8 лютого 2019 року № 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0131750-19#n14 (дата звернення: 18.03.2026).
8. Про затвердження Типової структури апарату апеляційного суду: наказ Державної судової адміністрації України від 02 жовтня 2019 року № 960. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/media/N_960_19_z%20.pdf (дата звернення: 18.03.2026).
9. Положення про апарат Вищого антикорупційного суду: затверджено рішенням зборів суддів Вищого антикорупційного суду від 1 серпня 2019 року № 1. URL: https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/VAKS/self-government/decisions/01.08.2019_1.pdf (дата звернення: 18.03.2026).
10. Положення про апарат Верховного Суду, яке затверджено постановою Пленуму Верховного Суду від 30 листопада 2017 року № 6 (у редакції постанови Пленуму Верховного Суду від 16 листопада 2018 року № 9). URL: https://supreme.court.gov.ua/ supreme/pro_sud/pro_aparat_1/polojennya_pro_aparat (дата звернення: 18.03.2026).
11. Про Секретаріат Конституційного Суду України: положення зі змінами, внесеними згідно з Постановою Конституційного Суду України від 24 лютого 2022 року № 2-п/2022. URL: https://ccu.gov.ua/docs/179 (дата звернення: 18.03.2026).
12. Про затвердження Положення про Службу судової охорони: Рішення Вищої ради правосуддя від 4 квітня 2019 року № 1051/0/15-19. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1051910-19#Text (дата звернення: 18.03.2026).
13. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text (дата звернення: 18.03.2026).
14. Про граничні суми витрат на придбання автомобілів, меблів, іншого обладнання та устаткування, мобільних телефонів, комп'ютерів державними органами, а також установами та організаціями, які утримуються за рахунок державного бюджету: постанова Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2001 року № 332. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2001-%D0%BF#Text (дата звернення: 18.03.2026).
15. Про затвердження Методики визначення належності бюджетних програм, завдань, проектів, робіт до сфери інформатизації: наказ Міністерства цифрової трансформації України від 29 березня 2023 року № 34. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0625-23#Text (дата звернення: 18.03.2026).

16. Про затвердження Типового положення про бухгалтерську службу бюджетної установи: постанова Кабінету Міністрів Українивід 26 січня 2011 року № 59. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/59-2011-%D0%BF#Text (дата звернення: 18.03.2026).
17. Strategie für die Digitalisierung der Justiz: Gemeinsam digitalisieren für einen starken Rechtsstaat. Version 1.0 – April 2025.URL: https://www.justiz.de/laender-bund-europa/e_justice_rat/beschluesse/digitalstrategie.pdf (дата звернення: 18.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Охримчук М.Б., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 004.056
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.57

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРСТІЙКОСТІ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Пащенко Є.М.,
доктор філософії в галузі права (PhD),
старший викладач кафедри
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-7178-0601

Пащенко Є.М. Принцип гуманізму, як основоположний принцип побудови сучасної правової держави.

У статті комплексно досліджуються правові механізми, що гарантують кіберстійкість сектору безпеки й оборони (СБО) України в реаліях воєнного стану, запровадженого через повномасштабну збройну агресію рф. Оскільки сучасні збройні конфлікти стрімко трансформуються у гібридні, кіберпростір остаточно перетворився на самостійне операційне середовище. Сьогодні атаки на критичну інфраструктуру та інформаційні ресурси Збройних Сил є невід'ємною складовою російської гібридної агресії. За таких умов дієва та гнучка правова база стає критично необхідною для збереження обороноздатності країни та стабільної роботи СБО.

У роботі здійснено системний аналіз чинного законодавства у сфері кібербезпеки. Зокрема, розглянуто закони України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», «Про правовий режим воєнного стану», «Про критичну інфраструктуру», Стратегію кібербезпеки України, а також відповідну підзаконну базу Міноборони та Генерального штабу ЗСУ. Значний акцент зроблено на тому, як вітчизняні норми еволюціонують від класичного розуміння кібербезпеки до парадигми «кіберстійкості» в умовах відкритої війни, а також на процесі впровадження євроатлантичних практик і Директиви ЄС NIS2.

Також проаналізовано систему державних суб'єктів забезпечення кіберстійкості (ДССЗЗІ, СБУ, СЗР та Командування з кібероперацій ЗСУ) і виявлено низку системних колізій у розподілі їх компетенцій. З'ясовано, що чинне законодавство досі не має цілісного механізму для урегулювання воєнних кібероперацій, оминає питання правового статусу ІТ-волонтерів і не містить процедури перевірки дій ЗСУ в кіберпросторі на відповідність міжнародному гуманітарному праву (з огляду на стандарти Талліннського посібника 3.0 2023 року). Виокремлено головні юридичні прогалини: термінологічну невизначеність, слабку інституалізацію Кіберсил ЗСУ в контексті наступальних операцій, а також неврегульованість залучення приватного сектору до захисту інфраструктури.

Окремо розглянуто екстраординарні кроки, до яких держава вдалася під час війни – наприклад, перенесення державних реєстрів у закордонні хмарні середовища та залучення хактивістів до відновлення інфосистем. Серед запропонованих шляхів удосконалення законодавства: декриміналізація дій українських кіберволонтерів, ухвалення спеціального закону «Про Кіберсили Збройних Сил України», розробка єдиного Кіберкодексу України та чітке розмежування захисних, розвідувальних і наступальних операцій (із закріпленням рівня авторизації та парламентського контролю для кожної).

Спираючись на порівняльно-правовий аналіз, у статті обґрунтовано потребу в масштабній інституційній реформі – зокрема, створенні міжвідомчої Ради кібербезпеки та оборони. Отримані результати можуть бути корисними для законопроєктної роботи профільних комітетів Верховної Ради, а також у науково-дослідній сфері публічного та інформаційного права.

Ключові слова: кіберстійкість, кібербезпека, сектор безпеки й оборони, воєнний стан, правові механізми, критична інфраструктура, кіберзахист, кібероперації, міжнародне гуманітарне право, НАТО, NIS2, ІТ-армія.

Pashchenko Y.M. Legal mechanisms for ensuring cyber resilience in the security and defense sector under martial law.

This article provides a comprehensive examination of the legal mechanisms that ensure the cyber resilience of Ukraine's security and defense sector (SDS) under the conditions of martial law, which was imposed in response to the Russian Federation's full-scale armed aggression. As modern armed conflicts rapidly transform into hybrid conflicts, cyberspace has definitively become an independent operational environment. Today, attacks on the critical infrastructure and information resources of the Armed Forces are an integral part of Russian hybrid aggression. Under such conditions, an effective and flexible legal framework becomes critically necessary to preserve the country's defense capability and the stable operation of the SDS.

This paper provides a systematic analysis of current cybersecurity legislation. Specifically, it examines the laws of Ukraine "On the Basic Principles of Ensuring Ukraine's Cybersecurity", "On the Legal Regime of Martial Law," "On Critical Infrastructure," the Cybersecurity Strategy of Ukraine, as well as the relevant subordinate legislation of the Ministry of Defense and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine. Significant emphasis is placed on how domestic regulations are evolving from a classical understanding of cybersecurity to a "cyber resilience" paradigm in the context of open warfare, as well as on the process of implementing Euro-Atlantic practices and the EU NIS2 Directive.

The study also analyzed the system of state entities responsible for ensuring cyber resilience (the State Service for Cyber Security and Information Protection, the Security Service of Ukraine, the Foreign Intelligence Service, and the Cyber Operations Command of the Armed Forces of Ukraine) and identified a number of systemic conflicts in the distribution of their responsibilities. It was found that current legislation still lacks a comprehensive mechanism for regulating military cyber operations, bypasses the issue of the legal status of IT volunteers, and does not include a procedure for verifying the Armed Forces' actions in cyberspace for compliance with international humanitarian law (in light of the standards of the Tallinn Manual 3.0 2023). The main legal gaps were identified: terminological ambiguity, weak institutionalization of the Armed Forces' Cyber Forces in the context of offensive operations, as well as the lack of regulation regarding the involvement of the private sector in infrastructure protection.

Separately, the paper examines the extraordinary measures the state has taken during the war – for example, the transfer of state registries to foreign cloud environments and the involvement of hacktivists in restoring information systems. Among the proposed ways to improve legislation are: decriminalizing the actions of Ukrainian cyber volunteers, adopting a special law "On the Cyber Forces of the Armed Forces of Ukraine," developing a unified Cyber Code of Ukraine, and clearly distinguishing between defensive, intelligence, and offensive operations (with established levels of authorization and parliamentary oversight for each).

Based on a comparative legal analysis, this article substantiates the need for large-scale institutional reform–specifically, the establishment of an interagency Council on Cybersecurity and Defense. The findings may be useful for the legislative work of the relevant committees of the Verkhovna Rada, as well as in the field of research on public and information law.

Key words: cyber resilience, cybersecurity, security and defense sector, martial law, legal mechanisms, critical infrastructure, cyber defense, cyber operations, international humanitarian law, NATO, NIS2, IT army.

Постановка проблеми. Стрімка цифровізація інформаційного простору України та активне впровадження ІТ-систем у секторі безпеки й оборони супроводжуються безпрецедентним зростанням загроз. Шпигунські операції, інформаційні кампанії та постійні спроби впровадити шкідливе ПЗ у державні ресурси стали буденністю. Ця проблема максимально загострилася з початком воєнного стану, коли критичні об'єкти СБО опинилися під безперервним ударом з боку рф. Від здатності витримувати такі атаки залежить обороноздатність країни.

Сучасна модель ведення війн остаточно затвердила кіберпростір як повноцінний, п'ятий операційний домен, який працює на одному рівні із суходолом, морем, повітрям та космосом. Досвід повномасштабного вторгнення показав: цифрові атаки ніколи не відбуваються у вакуумі, вони чітко синхронізовані з кінетичними діями. Так, «покладення» енергосистем передує ракетним ударам, компрометація мереж зв'язку йде пліч-о-пліч із наземними наступами, а російські ІПСО в мережі лише посилюють тиск на суспільство та військовослужбовців на фронті. Ця синхроні-

зація доводить, що кіберстійкість СБО перестала бути лише технічним завданням – сьогодні це фундаментальна державна проблема.

І хоча нормативно-правових актів у цій сфері чимало, їх ефективність в умовах війни виявилася обмеженою. Класична концепція «кібербезпеки», яка робила ставку переважно на превентивний захист і побудову «глухого» периметра, не витримує реалій активного конфлікту. Серед найгостріших проблем: розмиті повноваження державних органів, брак алгоритмів швидкого реагування, прогалини в кримінальному праві та слабка інтеграція з міжнародними стандартами. Крім того, українські закони досі не сформували спеціального правового режиму для кіберпростору на період воєнного стану, не відрізняють цивільний захист від воєнних операцій, не регулюють наступальні дії у вигляді гібридних форм ведення війни в мережі і юридично «не бачать» кіберволонтерів. Відповідно, державі потрібен перехід від класичного захисту до «кіберстійкості». Йдеться про здатність електронних мереж витримувати деструктивні впливи, адаптуватися до них і безперервно виконувати свої функції навіть за часткового ураження. І це серйозний юридичний виклик, адже більшість наявних норм видані для умов мирного часу і не враховують комплекс дій у прийнятті інформаційно-безпекових рішень для забезпечення оборони.

Окрема складність – інституційна роздробленість. Відповідальність за захист в інформаційній сфері зараз розділена між ДССЗЗІ, СБУ, СЗР, НПУ та ЗСУ. При цьому їх компетенції на рівні закону розмежовані не чітко. Крім цього, повільне удосконалення нормативної бази України у відповідності до норм міжнародного права зазначених у міжнародних виданнях (наприклад: Талліннському посібнику 3.0) та директиві ЄС NIS2 суттєво ускладнює запровадження процедур виявлення і забезпечення безпеки кібероперацій.

Метою дослідження є комплексне вивчення правових механізмів забезпечення кіберстійкості сектору безпеки й оборони України під час воєнного стану, а також виявлення системних прогалин та юридичних колізій у чинному законодавстві. Дослідження спрямоване на розробку теоретико-прикладних рекомендацій для вдосконалення нормативної бази з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права, стандартів НАТО та директив ЄС.

Для досягнення цієї мети слід приділити увагу дослідженню та аналізу наступних питань: аналіз нормативно-правової бази у сфері кібербезпеки СБО та оцінити її життєздатність під час війни; порівняльно-правовий аналіз українських норм щодо наявності пропонованих вимог Директив ЄС NIS2 і стандартів НАТО для визначення пріоритетів їх гармонізації; дослідити статус нових суб'єктів (IT Army of Ukraine, кіберволонтери) в рамках пропозицій створення концептуальних підходів до їх легалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового забезпечення кіберстійкості оборонного сектору очікувано привертає значну увагу наукової спільноти, особливо на тлі гібридних викликів. Проте специфіка цього забезпечення саме в екстремальних умовах відкритого воєнного конфлікту залишається розкритою лише фрагментарно.

Серед вітчизняного наукового середовища щодо питань дослідження інформаційної та кібербезпеки доцільно виділити таких науковців, як: Б.А. Кормич (сформував концептуальний апарат адміністративно-правового регулювання інфосфери) та О.Д. Довгань (досліджував суб'єкти кіберзахисту та правове регулювання реагування на інциденти). Однак фундаментальні праці здебільшого мають теоретичний характер і писалися переважно з огляду на реалії мирного часу.

На міжнародному рівні величезний внесок у доктрину регулювання кібероперацій зробили М. Шмітт, Г. Корнер та Т. Рід. Зокрема, матеріали «Талліннського посібника» (Tallinn Manual) [14] та роботи М. Шмітта детально пояснюють, як норми міжнародного гуманітарного права застосовуються до цифрового середовища, за яких умов кібератаку можна вважати збройним нападом та як визначати статус таких як «IT Army of Ukraine». Роботи Г. Корнера зосереджені на розмежуванні кібершпигунства та наступальних операцій. Емпіричну базу про кібератаки та ефективність правового реагування на них дають аналітичні звіти ENISA, CCDCOE, Microsoft Digital Defense Report та Mandiant Threat Intelligence.

Слід визнати, що більшість наукових праць опиралася на досвід гібридних конфліктів низької інтенсивності. Натомість екстраординарне правове регулювання під час повномасштабної війни залишається «білою плямою». Досі бракує ґрунтовного аналізу таких рішень, як транскордонна міграція суверенних даних, застосування тактики hack back або інституалізація Кіберсил ЗСУ.

Стан опрацювання проблематики. Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері забезпечення кіберстійкості СБО України в умовах воєнного стану, а предметом – правові механіз-

ми регулювання цих відносин (законодавча база, інституційна архітектура, міжнародні зобов'язання).

Виклад основного матеріалу. Правове забезпечення кіберстійкості сектору безпеки й оборони (СБО) України ґрунтується на багаторівневій нормативній системі, яка охоплює конституційний, законодавчий, підзаконний та міжнародно-правовий рівні. Основу механізму складають Конституція України, закони «Про основи національної безпеки України», «Про оборону України», «Про кібербезпеку України», «Про правовий режим воєнного стану» та підзаконні акти, а також стратегічні документи, зокрема Стратегія кібербезпеки України [1, 2, 3, 4, 5]. Ці нормативні документи визначають правову основу для створення та функціонування систем протидії кібератакам, регламентують відповідальність за порушення та формують порядок взаємодії державних органів, військових формувань і приватного сектору.

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації концептуальні підходи до кіберзахисту зазнали кардинальних змін. Традиційна модель, що базувалася на розбудові ешелонованих систем захисту, в умовах інтенсивних і безперервних атак виявилася вразливою. Ключовим завданням держави стало забезпечення кіберстійкості – здатності критичної інформаційної інфраструктури та систем СБО адаптуватися до загроз, витримувати удари та швидко відновлювати свою функціональність. Це передбачає не лише оборонний захист, а й здатність до превентивних заходів і оперативного реагування із залученням міжнародного партнерства [4, 10, 11].

На конституційному рівні правовою основою кіберзахисту застосовуються статті 17 і 92 Конституції України, які закріплюють обов'язок держави щодо захисту суверенітету та встановлюють законодавчий характер регулювання питань національної безпеки й оборони. Водночас Конституція не містить згадки про кіберпростір як об'єкт державного захисту, що ускладнює формування цілісної правової доктрини [1]. Базовим законодавчим актом у сфері кібербезпеки є Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який встановлює понятєвий апарат галузі та систему реагування на кіберінциденти, проте не враховує реалії воєнного стану [4]. Закон «Про правовий режим воєнного стану» надає військовому командуванню широкі повноваження щодо обмеження діяльності в інформаційній сфері, але його положення не адаптовані під особливості кібероперацій [5].

Стратегія кібербезпеки України визначає стратегічні цілі та пріоритети розвитку системи, орієнтуючи країну на євроатлантичну інтеграцію та розмежування цивільного й військового кіберзахисту, проте конкретні правові механізми реалізації цих цілей залишаються чітко не сформованими. В умовах війни значущість набувають окремі правові інструменти, наприклад легалізація «хмарної міграції» державних даних для захисту від руйнувань критичної інфраструктури. [10, 12, 13]

Інституційна архітектура кіберстійкості характеризується множинністю суб'єктів без чіткої ієрархії та законодавчо визначених меж компетенції. Основні елементи забезпечення державного рівня включають: Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації (Держспецзв'язок), яка координує реагування на кібератаки та підтримує CERT-UA; Службу безпеки України (СБУ), що здійснює контррозвідувальну та оперативно-розшукову діяльність у кіберпросторі; Службу зовнішньої розвідки (СЗР), яка займається кіберрозвідкою поза межами держави; Війська зв'язку та кібербезпеки Збройних Сил України, яке формує воєнний кіберпотенціал та здійснює активну кібероборону.

Наявність дублювання повноважень, відсутність чітких правових меж і координаційних процедур призводить до правових прогалин і ускладнює інтеграцію до кіберструктур НАТО. [7, 8, 9].

Координаційний центр – Рада національної безпеки і оборони України (РНБО) – забезпечує стратегічне керівництво, однак без функції оперативної міжвідомчої координації, аналогічної Cyber Operations Center в країнах НАТО. Для ефективної кіберстійкості важлива взаємодія державного та приватного секторів, зокрема ІТ-компаній і добровольчих об'єднань («ІТ-армія України»), що піднімає питання відповідальності за протидію кібератак.

Найбільш критичною прогалиною є відсутність правового регулювання кібероперацій ЗСУ. Законодавство не визначає перелік уповноважених дій, рівень авторизації для операцій, правові обмеження щодо вибору цілей та взаємодію з СБУ і СЗР. Це створює ризики для координації оборонних і наступальних дій у кіберпросторі, зокрема щодо застосування активної кібероборони.

У воєнний час правовий механізм трансформувався: військове командування отримало право управляти підприємствами та телекомунікаційними ресурсами, блокувати ворожі сайти, а на рівні державних систем інформацію розміщувати на хмарних сервісах іноземних партнерів. Це

забезпечує безперервність державного управління та захист унікальних баз даних, включно з реєстрами військовозобов'язаних та логістичними системами.

Превентивні заходи включають визначення правових вимог до проектування та експлуатації систем, застосування антивірусного захисту, шифрування критичної інформації, систем виявлення вторгнень та регулярне навчання персоналу.

Оперативні заходи передбачають швидке реагування на інциденти: виявлення джерела загрози, локалізацію наслідків та відновлення працездатності систем у режимі реального часу. Законодавство визначає повноваження органів щодо координації дій з іншими державними та приватними структурами. [6].

Відновлювальний аспект включає відновлення даних, цифрові експертизи, створення резервних копій та систем моніторингу для забезпечення неперервності функціонування державних органів і військових формувань

Україна активно імплементує міжнародні стандарти НАТО та ЄС у сфері кібербезпеки, зокрема NIS2 Directive. Це забезпечує оцінку ризиків, планування реагування, навчання персоналу та координацію з союзниками. Встановлення правових вимог до кіберстійкості всього ланцюга постачання та контроль приватних підрядників є важливим елементом інтеграції та підвищення ефективності захисту СБО. [12]

Незважаючи на досягнення, система правового забезпечення кіберстійкості має низку проблем: законодавчі прогалини щодо кримінальної відповідальності за кібератаки; невизначеність правового статусу суб'єктів кібербезпеки, зокрема волонтерів; відсутність єдиного механізму координації між цивільними і військовими структурами; термінологічні прогалини у визначеннях «кібервійна», «кіберзброя», «кібероперація».

Ці прогалини створюють ризики для ефективного реагування на загрози та мінімізації наслідків кібератак, що підкреслює необхідність прийняття спеціалізованих нормативно-правових актів і розвитку системи моніторингу та контролю.

Висновки. Правове забезпечення кіберстійкості сектору безпеки та оборони України є багаторівневим і комплексним процесом, що охоплює конституційний, законодавчий, підзаконний та міжнародно-правовий рівні. Основу цього механізму формують Конституція України та ключові закони, зокрема «Про національну безпеку України», «Про оборону України», «Про основи забезпечення кібербезпеки» та Закон «Про правовий режим воєнного стану». Проте система кіберзахисту розвивалася ситуативно, під впливом конкретних загроз, що призвело до фрагментарності нормативної бази та окремих суперечностей. Сучасна війна показала, що чинні норми не враховують особливостей ведення кібероперацій у кризових умовах і потребують суттєвого вдосконалення.

З початком агресії росії перед нашою державою постало завдання забезпечити кіберстійкість – здатність критичної інфраструктури та систем сектору безпеки та оборони витримувати кібернетичні удари та швидко відновлювати функціонування. Це потребувало трансформації управлінських процедур, розширення повноважень військового командування та державних органів, легалізації практик хмарної міграції даних і залучення кіберволонтерів. Досвід показав високу гнучкість правового механізму: завдяки оперативним рішенням у межах воєнного стану держава змогла вистояти під системними ударами ворога.

Водночас ефективність кібероборони досягалася часто ситуативно, через рішення «ad hoc» та підзаконні акти. Існуюча нормативно-правова база містить суттєві прогалини: невизначеність термінології («кіберзброя», «кібервійна», «активна кібероборона»), недостатня регламентація взаємодії між суб'єктами кіберзахисту, обмежена інтеграція цивільного та військового кіберзахисту, розпорошеність повноважень та відсутність постійного органу координації.

Для підвищення ефективності кіберстійкості пропонується подолати термінологічний вакуум, врегулювати статус кіберволонтерів, інституалізувати Сил кіберзахисту ЗСУ, імплементувати європейські стандарти NIS2 та розглянути можливість розробки Кібербезпеки вУкраїні.

Дослідження також виявило низку проблем: системна незавершеність нормативної бази, невизначеність статусу Командування з кібероперацій, розпорошеність відповідальності, відсутність механізмів перевірки відповідності кібероперацій міжнародному гуманітарному праву, а також сучасного підходу до стандартів НАТО та ЄС.

Правове забезпечення кіберстійкості перебуває на етапі, коли стихійний розвиток нормативної бази має питання щодо системних підходів та реформ. Унікальний досвід України у реаль-

них умовах кіберпротистояння слугує цінним ресурсом для вдосконалення національної правової системи та формування із залученням партнерів на міжнародному рівні спільної правової доктрини кібероперацій під час збройних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України. Документ 254к/96-ВР від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4537.
2. Про основи національної безпеки України. Документ 964-IV від 19.06.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text.
3. Про оборону України. Документ 1932-XII від 06.12.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text.
4. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України. Документ 2163-VIII від 05.10.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text.
5. Про правовий режим воєнного стану. Документ № 389-VIII від 12.05.2015 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19.
6. Про критичну інфраструктуру. Документ № 1882-IX від 16.11.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20.
7. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України. Документ 3475-IV від 23.02.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text.
8. Про Службу безпеки України. Документ 2229-XII від 25.03.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text.
9. Про розвідку. Документ 912-IX від 17.09.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text.
10. Про Стратегію кібербезпеки України. Документ № 447/2021 від 26.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021.
11. Про деякі заходи щодо захисту державних інформаційних ресурсів у межаї передачі даних. Указ Президнта України від 24.09.2001. URL: https://ips.ligazakon.net/document/u891_01?an=274.
12. Directive (EU) 2022/2555 (NIS2 Directive) on measures for a high common level of cybersecurity across the Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022L2555.
13. NATO Cyber Defence Pledge. Brussels: NATO Headquarters, 2023. URL: https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2016/07/08/cyber-defence-pledge.
14. Tallinn manual 2.0 on the international law applicable to cyber operations / general editor Michael N. Schmitt. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. 598 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Пащенко Є.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 327.8:070.15(470)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.58

РОСІЙСЬКА НАРАТИВНА ЕКСПАНСІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ

Петренко С. В.,
науковий співробітник науково-організаційного центру
Національної академія Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-1219-2401
e-mail: sveta.iris.av@gmail.com

Петренко С.В. Російська наративна експансія як інструмент геополітичного впливу.

У статті досліджено російську наративну експансію як один із ключових інструментів геополітичного впливу в умовах сучасної гібридної війни. Обґрунтовано, що наративний вплив росії є не допоміжним елементом зовнішньої політики, а системною складовою стратегії підриву державної стійкості України, послаблення міжнародної підтримки української держави та трансформації зовнішнього інформаційного середовища у вигідному для агресора напрямі. Встановлено, що російська наративна експансія реалізується через цілеспрямоване конструювання інтерпретаційних моделей, які покликані делегітимізувати українську державність, дискредитувати суб'єктність України на міжнародній арені, нав'язати свою версію історичних подій та сформувати недовіру до українських інституцій, сектору безпеки й оборони, а також до партнерів України. Доведено, що ефективність такого впливу забезпечується поєднанням дезінформації, пропаганди, інформаційно-психологічних операцій, цифрового поширення повідомлень, псевдоекспертного супроводу та дипломатичного дискурсу. Особливу увагу приділено аналізу основних стратегічних наративів рф упродовж 2022–2025 рр., зокрема наративів про «зовнішнє управління» Україною, «нелегітимність» української влади, «неонацизм», «штучність української держави», «втому Заходу від України» та «неефективність міжнародної підтримки». З'ясовано, що наративна експансія має виразний геополітичний вимір, оскільки спрямовується не лише на внутрішню аудиторію росії або тимчасово окуповані території, а й на країни Заходу, держави Глобального Півдня, міжнародні організації та транснаціональний медійний простір. Обґрунтовано, що її стратегічна мета полягає у руйнуванні санкційної коаліції, послабленні міжнародної солідарності з Україною, нормалізації агресивної політики росії та створенні сприятливих умов для просування російських зовнішньополітичних інтересів. Акцентовано, що в умовах повномасштабної війни особливого значення набуває когнітивна безпека як складова національної безпеки, оскільки об'єктом ураження стають не лише канали комунікації, а й колективні уявлення, суспільна довіра, політична воля та національна ідентичність. Зроблено висновок, що протидія російській наративній експансії потребує розвитку системи стратегічних комунікацій, інституційної координації, міжнародної інформаційної взаємодії, посилення медіастійкості суспільства та формування цілісної національної моделі когнітивної безпеки.

Ключові слова: наративна експансія, стратегічні наративи, гібридна війна, інформаційно-психологічні операції, дезінформація, геополітичний вплив, когнітивна безпека, стратегічні комунікації, національна безпека, інформаційний вплив.

Petrenko S.V. Russian narrative expansion as a tool of geopolitical influence.

The article examines russian narrative expansion as a key instrument of geopolitical influence in the context of contemporary hybrid warfare. It is argued that the narrative influence of russia should be considered not as an auxiliary element of foreign policy, but as a integral component of a comprehensive strategy aimed at undermining Ukraine's state resilience, weakening international support, and reshaping the external information environment in favor of the aggressor.

It is demonstrated that russian narrative expansion is implemented through the intentional construction of meaning-making frameworks designed to delegitimize Ukrainian statehood, to discredit Ukraine's agency in the globe, to impose a reinterpretation of extablished narratives, and to generate distrust toward Ukrainian institutions, the security and defense sector, and Ukraine's international partners. The effectiveness of such influence is to be ensured by combining disinformation, propaganda, information and psychological operations, digital dissemination, pseudo-expert support, and diplomatic discourse.

Particular attention is paid to analyzing the key strategic narratives promoted by the russia during 2022–2025, including narratives of Ukraine's "external governance," "illegitimacy" of Ukrainian authorities, "neo-Nazism," "artificiality" of the Ukrainian state, "Western fatigue" with Ukraine, and "insufficient effectiveness" of international support. It is emphasized that narrative expansion is defined as geopolitical dimension, being directed not only at domestic russian audience and temporarily occupied territories, but also at Western countries, states of the Global South, international organizations, and the transnational media space.

It is argued that the strategic objectives of such expansion are to undermine the sanctions coalition, to weaken international solidarity with Ukraine, to mainstreamed russia's aggressive policy, and to create favorable conditions for pursuing its foreign policy interests. It is emphasized that, in the contex of full-scale war, cognitive security is to be regarded as a critical component of national security, and not only communication channels but also collective perceptions, public trust, political will, and national identity are to be targeted.

It is concluded that countering russian narrative expansion requires establishing a comprehensive strategic communications system, strengthening institutional coordination, enhancing international information cooperation, reinforcing media resilience, and establishing an integrated national model of cognitive security.

Key words: narrative expansion, strategic narratives, hybrid warfare, information and psychological operations, disinformation, geopolitical influence, cognitive security, strategic communications, national security, information-based influence.

Постановка проблеми. У сучасних умовах повномасштабної війни та глобальної інформаційної турбулентності наративний вимір конфлікту набуває значення одного з ключових факторів безпекового середовища. Росія використовує інформаційний простір як окремий театр стратегічного впливу, де об'єктом цілеспрямованого ураження стають суспільна свідомість, колективні уявлення, історична пам'ять, довіра до державних інститутів та міжнародна репутація України. У цьому контексті російська наративна експансія постає як комплексний механізм геополітичного тиску, спрямований на трансформацію сприйняття війни, причин агресії, ролі України та характеру міжнародної підтримки [1, с. 145–149]. Її сутність полягає не лише у поширенні неправдивої інформації, а у системному нав'язуванні таких смислових конструкцій, які змінюють рамки інтерпретації подій і формують вигідну для росії картину політичної реальності [2, с. 526–531]. За таких умов дослідження російської наративної експансії виходить за межі суто медійного аналізу, оскільки пов'язується з проблемами національної безпеки, стратегічних комунікацій, міжнародної політики та державної стійкості. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах, коли інформаційний вплив використовується не епізодично, а як довготривалий інструмент підриву політичної суб'єктності держави, деморалізації суспільства і розмивання зовнішньої підтримки. Виникає потреба в цілісному осмисленні того, яким чином російські стратегічні наративи функціонують у сучасному геополітичному просторі, які їх основні механізми, цілі та наслідки для України.

Мета статті полягає у визначенні сутності, структури та геополітичних функцій російської наративної експансії в умовах сучасної гібридної війни, а також обґрунтування її впливу на систему національної безпеки України та окреслення основних напрямів протидії.

Стан опрацювання проблематики. У сучасній українській науковій літературі проблематика російської інформаційної агресії розглядається у кількох взаємопов'язаних напрямах. Частина досліджень зосереджена на характеристиці інформаційної війни як складової гібридного протиборства та визначенні її інструментів, форм і каналів реалізації. У цьому аспекті важливе значення мають праці, в яких розкриваються функції дезінформації, пропаганди, маніпуляції та психологічного впливу у структурі російської агресивної політики [3, с. 7–39]. Інший напрям досліджень пов'язаний з аналізом стратегічних комунікацій як інструменту агресивного впливу, так і національної протидії, зокрема з вивченням українського досвіду інформаційного спротиву в умовах повномасштабної війни [4, с. 59–72]. Також окрему групу праць становлять дослідження, присвячені інформаційній безпеці, правовим механізмам реагування на маніпулятивний вплив, інституційній координації та когнітивним аспектам забезпечення стійкості держави [5, с. 21–26]. Суттєвий внесок у розуміння логіки російських наративів роблять праці, у яких аналізуються конкретні смислові конструкції російського дискурсу. Зокрема, П. Гай-Нижник досліджує тран-

сформацію наративу «неонацизму» у публічній риториці в. путіна як одного з ключових інструментів виправдання агресії та делегітимації української державності [6]. О. Аулін та О. Ауліна показують, що російські стратегічні комунікації мають високу адаптивність і здатні модифікуватися залежно від міжнародного контексту та цільової аудиторії [7, с. 350–369]. О. Близняк та К. Гуменна обґрунтовують, що росія системно використовує інформаційні інструменти для деморалізації українського суспільства, посилення недовіри до влади та формування фрагментованої картини реальності [1, с. 145–149]. Водночас Г. Красноступ акцентує увагу на необхідності правової та стратегічної відповіді на російське інформаційне маніпулювання як на один із найбільш динамічних викликів державній безпеці [8, с. 136–146].

Разом із тим у наявній літературі менше уваги приділено геополітичному виміру російської наративної експансії як системного інструменту впливу на зовнішнє середовище. Значна частина досліджень концентрується на внутрішньоукраїнському аспекті інформаційної протидії або на загальному описі інформаційної війни, тоді як питання впливу російських наративів на міжнародний дискурс, санкційну політику, сприйняття України в країнах Глобального Півдня та легітимацію російської зовнішньої політики потребують подальшого комплексного аналізу. Саме на подолання цієї фрагментарності спрямована дана стаття.

Виклад основного матеріалу. У сучасних безпекових колах наратив дедалі частіше розглядається як не просто спосіб інтерпретації подій, а як інструмент конструювання політичної реальності. Наратив задає логіку пояснення подій, визначає ролі учасників конфлікту, формує причинно-наслідкові зв'язки і створює стійкі смислові рамки, через які аудиторія сприймає безпекові процеси. У цьому сенсі стратегічний наратив функціонує як механізм впливу на масову свідомість, міжнародний дискурс і політичні рішення, оскільки він не просто інформує, а задає бажаний кут бачення подій [2, с. 526–531]. Для держави, що веде агресивну політику, наративний вимір стає способом переведення воєнної, дипломатичної та інформаційної активності в єдиний смисловий комплекс. Саме таку модель демонструє росія, для якої виробництво і поширення наративів є складовою широкої стратегії гібридної війни. У межах цієї стратегії пропаганда, дезінформація, політична комунікація, культурна політика, дипломатичні заяви та медійні кампанії працюють як елементи одного впливового контуру [3, с. 40–78].

Важливо розмежувати поняття пропаганди, дезінформації та когнітивного впливу, оскільки саме їх поєднання формує основу російської наративної експансії. Пропаганда орієнтується на довготривале нав'язування вигідних політичних уявлень і легітимацію певної системи цінностей. Дезінформація має більш ситуативний характер і пов'язана з умисним поширенням неправдивих або спотворених відомостей з метою введення в оману цільової аудиторії. Когнітивний вплив є ширшим феноменом, оскільки його об'єктом виступають не лише інформаційні повідомлення, а й механізми мислення, оцінювання та прийняття рішень. У такому контексті інформаційно-психологічні операції слід розглядати як інструмент цілеспрямованого впливу на емоційні, поведінкові та інтерпретаційні реакції аудиторії [5, с. 21–26]. Російська практика засвідчує, що ці інструменти поєднуються в єдину систему, де короткострокові хвилі дезінформації підкріплюють довгострокові пропагандистські наративи, а ті, інтегруються у складні когнітивні операції, спрямовані на виснаження суспільної стійкості та руйнування довіри до держави.

Російська наративна експансія щодо України має чітко виражену смислову структуру. Одним із її базових компонентів є делегітимація української державності. Йдеться про системне просування тез про «штучність» української держави, відсутність у неї історичної суб'єктності, «зовнішнє управління» та неспроможність до самостійного політичного розвитку. Такі повідомлення формують негативний образ України, створюють у міжнародній аудиторії враження про нібито обмежену самостійність української держави, що надалі використовується для виправдання російського втручання [4, с. 59–72]. Іншим важливим блоком є інтерпретація історії, у межах якого росія намагається нав'язати власне бачення спільної історії, заперечити існування української політичної нації та представити війну як «внутрішній конфлікт» або «виправлення історичної помилки». Саме в цьому контексті активно використовується наратив «неонацизму», який виконує водночас кілька функцій: демонізує Україну, виправдовує агресію перед російською аудиторією, створює псевдоморальне підґрунтя для воєнних дій [6].

Окремим напрямом є дискредитація українського сектору безпеки і оборони. Російські наративи системно просувають тези про нібито «неефективність» Збройних Сил України, «виснаження мобілізаційного ресурсу», «тотальну корупцію» у військово-політичному керівництві, «нездатність»

України до тривалого спротиву. Такі смислові конструкції мають подвійне призначення. Усередині України вони спрямовані на формування тривоги, зневіри та соціальної напруженості. На зовнішньому рівні вони створюють сумніви в доцільності подальшої військової допомоги Україні. Саме тому російська наративна експансія майже ніколи не обмежується лише фактологічною неправдою. Її ефект досягається через повторюваність, емоційне забарвлення, часткове поєднання правдивих і фальшивих елементів, а також через адаптацію до інформаційних очікувань конкретної аудиторії.

Особливістю російської наративної експансії є багатоканальність її поширення. Традиційні медіа залишаються важливим інструментом, однак у сучасних умовах провідну роль відіграє поєднання різних комунікаційних платформ. Йдеться про соціальні мережі, телеграм-канали, дипломатичні заяви, міжнародні публічні виступи, діяльність псевдоекспертних центрів, використання лояльних інфлюенсерів та мережевих структур, які імітують незалежну аналітику. За спостереженнями дослідників, сила такого впливу полягає не лише в масовості поширення, а у створенні ілюзії багатоджерельного підтвердження одного й того самого смислу [7, с. 350–369]. У результаті наратив набуває вигляду нібито «самоочевидної» інтерпретації, хоча насправді є продуктом централізовано підтримуваної інформаційної конструкції. Цей механізм особливо ефективний у кризових умовах, коли аудиторія схильна шукати швидкі пояснення складних подій і менш критично ставиться до джерел інформації.

Кризові події відіграють ключову роль у посиленні російського когнітивного впливу. Будь-які загострення на фронті, масовані ракетні удари, затримки у міжнародній допомозі, внутрішньополітичні дискусії в Україні чи державах-партнерах негайно інтегруються у російські наративні конструкції. У такому разі актуальна подія стає не самостійним об'єктом висвітлення, а приводом для відтворення вже наявних смислових схем: про нібито «невдачу українського проєкту», «втому Заходу», «марність підтримки» або «невідворотність російської перемоги» [9, с. 165–177]. Це свідчить про високу адаптивність російських наративів, які не прив'язані жорстко до одного сюжету, а здатні змінювати формулювання, зберігаючи стратегічну функцію. У 2022–2025 рр. така адаптивність проявилася особливо виразно: від початкових тез про «швидку капітуляцію України» і «визволення» до пізніших повідомлень про «затягування війни Заходом», «безперспективність санкцій» та «необхідність примусу України до переговорів». Зміна риторики при збереженні цілей підтверджує, що російська наративна експансія є не набором випадкових повідомлень, а динамічною системою стратегічного впливу.

Геополітичний вимір наративної експансії виявляється насамперед у спрямуванні впливу на міжнародний дискурс щодо України. Для росії принципово важливо не лише переконати власне населення, а й змінити зовнішнє сприйняття війни. Саме тому російські наративи адресуються різним сегментам зовнішньої аудиторії з урахуванням їхніх політичних, історичних та ідеологічних особливостей. У державах Заходу акцент робиться на темах «втоми від війни», економічних втрат від санкцій, загрози ескалації та необхідності «реалістичного компромісу». У країнах Глобального Півдня використовуються інші смислові рамки: антиколоніальна риторика, критика «подвійних стандартів Заходу», спроба представити росію як альтернативний центр сили та захисника багатополярності [10, с. 8–12].

Особливе значення має використання наративів як інструменту підриву санкційної коаліції. Санкції є не лише економічним, а й символічним механізмом міжнародної ізоляції агресора. Тому росія прагне послабити їхню легітимність через формування уявлення про їх «неефективність», «шкідливість для самих європейських суспільств», «несправедливість» або «втрату сенсу». У межах цієї логіки російська наративна експансія спрямовується на політичні сили, медійні платформи та експертні середовища, готові транслювати скепсис щодо подальшого тиску на росію [8, с. 136–140]. У такий спосіб наратив виконує геополітичну функцію: він не просто переконує, а створює смислове підґрунтя для конкретних політичних рішень, вигідних агресору. Саме тому аналіз російської наративної експансії неможливо відривати від ширшого контексту міжнародної безпеки, дипломатичної боротьби та конкуренції за інтерпретацію війни у світовому інформаційному просторі.

Для системи національної безпеки України російська наративна експансія створює багаторівневі загрози. Перший рівень пов'язаний із впливом на суспільну стійкість. Наративи, спрямовані на посилення страху, втоми, недовіри, здатні послаблювати зв'язки у суспільстві, знижувати рівень довіри до інститутів і ускладнювати мобілізацію спільних зусиль [4, с. 59–62]. Другий рівень стосується національної ідентичності. Системне приниження української культурної суб'єктності та заперечення права України на окремий політичний розвиток становлять пряму загрозу

символічним основам державності [6]. Третій рівень охоплює сектор безпеки й оборони, оскільки інформаційно-психологічні операції можуть впливати на морально-психологічний стан військовослужбовців, членів їх родин, цивільного населення у прифронтових регіонах та загальне відчуття стійкості держави.

У зв'язку з цим особливого значення набуває поняття когнітивної безпеки. Йдеться про такий вимір державної безпеки, у межах якого предметом захисту стають суспільні уявлення, механізми критичного мислення, інформаційна довіра, національна ідентичність та здатність суспільства до самостійної інтерпретації подій без нав'язаних ворожих смислових схем [5, с. 21–26]. У сучасних конфліктах контроль над територією дедалі частіше поєднується з боротьбою за контроль над інтерпретацією реальності. Саме тому успішність російських ІПСО слід оцінювати не лише за кількістю поширених повідомлень або охопленням аудиторії, а за їх здатністю змінювати рамки суспільного сприйняття, послаблювати віру у власні інституції та формувати сприятливі умови для політичного тиску. У цьому сенсі протидія російській наративній експансії має розглядатися як невід'ємна складова національної безпеки, а не як другорядне інформаційне завдання.

Ефективна протидія російській наративній експансії потребує системного розвитку стратегічних комунікацій України. Йдеться не лише про оперативне спростування неправдивих повідомлень, а про формування власних послідовних стратегічних наративів, які здатні зміцнювати довіру до держави та пояснювати міжнародній аудиторії українську позицію у чітких і переконливих смислових рамках [9, с. 165–170]. Важливим аспектом є інституційна координація, оскільки фрагментарність інформаційної політики знижує ефективність протидії. Система стратегічних комунікацій повинна об'єднувати державні інституції, сектор безпеки й оборони, дипломатичні представництва, аналітичні центри, громадянське суспільство та професійне медійне середовище. Саме така взаємодія дає змогу не лише реагувати на ворожі кампанії, а й випереджати їх.

Не менш важливим є міжнародний вимір протидії. Оскільки російська наративна експансія має транснаціональний характер, ефективна відповідь також повинна виходити за межі національного інформаційного простору. Україна потребує активної інформаційної дипломатії, системної роботи з міжнародними медіа, цільовими аудиторіями в державах-партнерах та країнах Глобального Півдня, а також поглиблення співпраці з міжнародними структурами, що займаються питаннями дезінформації та інформаційної безпеки [10, с. 8–16]. При цьому особливої ваги набуває здатність адаптувати власні повідомлення до різних аудиторій без втрати базових принципів і смислів. Російський підхід демонструє високу гнучкість саме тому, що працює з локальними чутливостями. Українська інформаційна дипломатія повинна враховувати цей чинник і використовувати його для зміцнення міжнародної солідарності, правдивого пояснення природи війни та захисту принципів міжнародного права.

Водночас жодна система протидії не буде достатньо ефективною без розвитку суспільної медіастійкості. Йдеться про формування навичок критичного сприйняття інформації, розуміння механізмів маніпуляції, здатності відрізняти стратегічний наратив від окремого новинного повідомлення та усвідомлення ролі інформації у структурі сучасної війни. У цьому контексті протидія російській наративній експансії має поєднувати державні, освітні та громадянські механізми, оскільки стійкість суспільства неможливо забезпечити виключно адміністративними або технологічними заходами [8, с. 136–142]. Саме поєднання інституційної спроможності держави, професійної журналістики, зрілої медіакультури суспільства створює основу для довготривалої когнітивної безпеки. У стратегічній перспективі це означає необхідність формування національної моделі когнітивної безпеки, яка інтегрувала б правові, комунікаційні, освітні, технологічні та міжнародно-координаційні елементи.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що російська наративна експансія є системним інструментом геополітичного впливу, який використовується рф для підриву державної стійкості України, делегітимації її політичної суб'єктності, трансформації міжнародного дискурсу та послаблення зовнішньої підтримки української держави. Доведено, що її структура ґрунтується на поєднанні довготривалих стратегічних наративів і ситуативних інформаційно-психологічних операцій, які адаптуються до змін безпекового середовища, кризових подій та специфіки цільових аудиторій. Обґрунтовано, що ключовими змістовими блоками російської наративної експансії виступають делегітимація української державності, інтерпретація історії, дискредитація українських інститутів, нав'язування тез про «втому Заходу» та «неефективність підтримки України». Встановлено, що геополітичний ефект такого впливу виявляється у спробах

росії зруйнувати санкційну коаліцію, нормалізувати власну агресивну політику, послабити міжнародну солідарність з Україною та зміцнити свої позиції у глобальному інформаційному просторі. З'ясовано, що в умовах сучасної війни об'єктом впливу стають не лише інформаційні потоки, а й колективні когнітивні установки, довіра, ідентичність та політична воля. Практичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні необхідності розбудови цілісної системи стратегічних комунікацій, інституційної координації протидії ІПСО, розвитку інформаційної дипломатії та посилення медіастійкості суспільства. Перспективи подальших досліджень доцільно пов'язати з розробленням методик оцінювання ефективності ворожих наративів, вивченням особливостей їх впливу на різні зовнішні аудиторії та формуванням української національної моделі когнітивної безпеки в умовах довготривалої гібридної конфронтації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Близняк О.А., Гуменна К.М. Інструменти інформаційної війни росії проти України під час повномасштабного вторгнення 2022–2024 рр. *Політичне життя*. 2024. № 2. С. 145–149. DOI: https://doi.org/10.31558/2519-2949-2024.2.19.
2. Варга Т.М. Дезінформація та пропаганда як інструменти ведення гібридної війни росії проти України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 526–531. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.85.
3. Худолій А.О. Інформаційна війна 2014–2022 рр.: монографія. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. 208 с. DOI: https://doi.org/10.25264/978-617-8041-16-8.
4. Близняк О., Гуменна К. Український досвід протидії інформаційній війні росії в Україні в умовах повномасштабної війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.* 2024. № 2(19). С. 59–72. DOI: https://doi.org/10.29038/2524-2679-2024.02.059.72.
5. Казмірук Д. М. Інформаційна безпека як складова національної безпеки в умовах повномасштабної війни. *Політикус*. 2025. Вип. 1. С. 21–26. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-1.3.
6. Гай-Нижник П. «Неонацизм» у публічній риториці в. путіна: динаміка сенсових змін (2004 – початок 2022 рр.). *Політичні дослідження*. 2024. № 1(7). DOI: https://doi.org/10.53317/2786-4774.2024-1.6.
7. Аулін О., Ауліна О. Специфіка російських стратегічних комунікацій напередодні Саміту миру у Швейцарії. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*. 2024. Вип. 71. С. 350–369. DOI: https://doi.org/10.15407/пр.71.350.
8. Красноступ Г.М. Нова стратегія інформаційної безпеки: правова відповідь на російське інформаційне маніпулювання та втручання. *Інформація і право*. 2025. № 2(53). С. 136–146. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798-2025.2(53).334149.
9. Ворошилов О. Інформаційний спротив як напрям діяльності системи стратегічних комунікацій України в умовах російсько-української війни. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*. 2024. Вип. 73. С. 165–177. DOI: https://doi.org/10.15407/пр.73.165.
10. Трофимов А. Вплив російської дезінформації на громадську думку у США щодо України в контексті російсько-української війни. *Журнал соціальних наук*. 2025. Т. 2, № 2. С. 8–26. DOI: https://doi.org/10.25264/2786-9202/2.23-8-26.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Петренко С.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 340:378.147:004(477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.59

STEM-ОСВІТА ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ СКЛАДНИК ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПРАВНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Радовецька Л.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0001-9013-8246
e-mail: Lradovetska@ukr.net

Радовецька Л.В. STEM-освіта як інноваційний складник цифровізації правничої освітньої діяльності.

У дослідженні проаналізовано перспективи модернізації правничої освіти в контексті актуальних цифрових трансформацій в Україні, зокрема й з урахуванням розвитку національної інноваційної екосистеми. Відповідно до актуальних національних стратегічних документів STEM-складник виокремлено як ключовий у розвитку та просуванні інноваційної освіти. Акцентовано увагу на доцільності, нагальності та перспективності її запровадження при підготовці фахівців – майбутніх правників. Так, з урахуванням гострої безпекової ситуації в Україні, загострення такої ситуації на Близькому Сході, попередніх проблем, пов'язаних із розповсюдженням COVID-19, а також в контексті декларованих державних реформ, цифровізація правничої освіти як окрема форма і напрям правничої діяльності, відкриває якісно нові можливості, як і виступає цифровою гарантією на інноваційне, безперервне, безпечне, доступне та студентоцентроване навчання, яке можливо реалізовувати з будь-якого куточку світу. Виокремлено особливості реалізації STEM-підходу в правничій освітній та правозастосовній діяльностях. Доведено, що розумне, виважене, гармонійне поєднання STEM-підходу в проєктуванні та викладанні правничих освітніх програм дозволить відкрити не тільки нові змістові характеристики правничої освіти, однак і якісні, бути в авангарді змін, готувати фахівців, здатних відповідати вимогам нового часу, бути в тренді цифрових трансформацій, домінуючих у світі, як і в тренді формування нових змістових властивостей права, які впливають на його структуризацію, а також впливають на особливості сучасної правореалізації. Проаналізовано властивості екосистеми STEM-освіти й акцентовано увагу на тому, що вони вигідно вирізняють її з-поміж інших суміжних напрямів цифровізації освіти, що сьогодні розвиваються в Україні і світі. Доведено, що саме можливості цифровізації та ті цифрові інструменти, які вона пропонує впливають на ці процеси двосторонньо. Виокремлено міждисциплінарність як ключовий підхід у дослідженні особливостей STEM-освіти, а також основні трансдисциплінарний, як і діяльнісно-компетентнісний.

Ключові слова: цифровізація правничої (юридичної) освіти, міждисциплінарність, трансдисциплінарність, національна інноваційна цифрова екосистема, цифрові компетентності, м'які навички (soft-skills), STEM-освіта.

Radovetska L.V. STEM-education as an innovative component of digitalization of legal education.

The study analyses the prospects for the modernization of legal education in the context of current digital transformations in Ukraine, in particular, taking into account the development of the national innovation ecosystem. In accordance with current national strategic documents, the STEM component is highlighted as key in the development and promotion of innovative education. Attention is focused on the feasibility, urgency and prospects of its implementation in the training of specialists – future lawyers. Thus, taking into account the acute security situation in Ukraine, the aggravation of such a situation in the Middle East, previous problems associated with the spread of COVID-19, as well as in the context of declared state reforms, the digitalization of legal education as a separate form and direction of legal activity opens up qualitatively new opportunities, as well as acts as a digital guarantee for innovative, continuous, safe, accessible and student-cantered learning, which can be implemented from any corner

of the world. The features of the implementation of the STEM-approach in legal educational and law enforcement activities are highlighted. It is proven that a reasonable, balanced, harmonious combination of the STEM approach in the design and teaching of legal educational programs will allow to discover not only new content characteristics of legal education, but also qualitative ones, to be at the forefront of changes, to train specialists capable of meeting the requirements of the new time, to be in the trend of digital transformations dominating the world, as well as in the trend of forming new content properties of law that affect its structuring, and also affect the features of modern legal implementation. The properties of the STEM education ecosystem are analysed and attention is focused on the fact that they favourably distinguish it from other related areas of digitalization of education that are developing today in Ukraine and the world. It is proven that it is the possibilities of digitalization and the digital tools that it offers that affect these processes bilaterally. Interdisciplinarity is highlighted as a key approach in the study of the features of STEM education, as well as the main transdisciplinary, as well as activity-competence.

Key words: digitalization of legal education, interdisciplinarity, transdisciplinarity, national innovation digital ecosystem, digital competencies, soft skills, STEM-education.

Постановка проблеми. Цифровізація як домінуючий складник розвитку соціальної діяльності стала на сьогодні невід'ємною ознакою сучасного життя, навіть новітнім трендом. Не виключенням є й сучасна освіта, яка під впливом різних чинників трансформується, набуває нових властивостей, змінює насамперед форму, а також впливає на зміст та якість навчання. Це стосується й правничої освіти, яка, будучи насамперед складовою соціо-гуманітарних наук та за своєю природою стоїть дещо осторонь технічних надбань, водночас трансформується у зв'язку з бурхливим розвитком інформаційних технологій, модернізується, набуває нових як змістових, так і формальних характеристик, надає здобувачам вищої освіти нові додаткові освітні можливості і блага, впливає на якість їхнього навчання, дозволяє економити не відтворювальний ресурс, а саме час. Наявність у населення країни навичок та компетентностей у сфері цифровізації є запорукою зміцнення національної безпеки України, пришвидшення темпів зростання євроінтеграційних процесів та сталого розвитку держави, її добробуту, а також просування національних інтересів на міжнародному рівні [1; с. 19].

Це особливо є відчутним у періоди значних суспільних трансформацій, коли особливо гостро виникає потреба у переосмисленні складених традиційних підходів до підготовки правників (які все ж таки домінують і залишаються актуальними), однак вимагають впровадження нових інноваційних технологій. Такими, насамперед, є технології дистанційного навчання, які виходять на сьогодні на перший план і поступово, насамперед завдяки процесам інформатизації, стають тими незамінними цифровими інструментами, які відповідають як суспільним запитам, так і новим актуальним вимогам часу, особливо в контексті активних цифрових трансформацій, домінуючих в постмодерному освітньому просторі. Саме гострі болючі реалії українського воєнного сьогодення, що безпосередньо впливають на українське суспільство, яке «перебуває в соціально-турбулентному стані, призводячи до цивілізаційних зсувів, що відчувається в кожному куточку планети» [2; с. 18] змушують освітян й науковців до пошуку оптимальних ефективних інструментів, які б забезпечували якісне безперебійне цікаве, ефективне інноваційне навчання.

Стан опрацювання цієї проблеми. Загалом питання STEM-освіти є відносно новими для вітчизняної науки. Дослідження цих питань здійснювалися переважно в межах педагогічних наук, і наразі зараз триває їх активне дослідження. Актуальності теоретичним розробками додає внесення цього напрямку освіти до одного з провідних відповідно до національних стратегічних документів. Питання, що стали предметом наукового інтересу в межах дослідження STEM-освіти, зокрема в контексті процесів цифровізації, стосуються насамперед теоретико-методологічного спрямування, особливостей його реалізації в школі, загалом в межах просування політики підтримки обдарованих дітей тощо. Так, дослідження, пов'язане з використанням цифрових технологій в розвитку екосистеми STEM-освіти досліджували Л.М. Гриневич, Н.В. Морзе, В.П. Вембер, М.А. Бойко. STEM-концепти цифрової трансформації освіти стали предметом дослідження М.Л.Ростоки та Ю.А.Кравченко. Питаннях реалізації STEM-освіти в контексті засобів цифрових технологій знайшли своє осмислення в дослідженнях М.В. Швардака.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас недостатньо дослідженими залишилися питання використання потенціалу STEM-освіти соціогуманітарними науками, які також активно трансформуються завдяки процесам цифровізації. Це актуально і для правової науки, яка не повинна стояти осторонь, водночас повинна і мусить бути в авангарді змін.

Тож за ***мету даної статті*** авторка ставить дослідити особливості цифровізації правничої освіти, зокрема STEM-складову як інноваційного складника освіти постмодерну, освіти 4.0 та 5.0 та перспектив розвитку національної інноваційної екосистеми з урахуванням тенденцій сталого розвитку й гострої безпекової ситуації в Україні.

У зв'язку з цим авторка планує обґрунтувати STEM-освіту як системоутворювальний елемент цифровізації правничої освітньої діяльності, що дозволяє 1) переосмислити традиційну модель юридичної підготовки; 2) розширити компетентнісний профіль сучасного правника; 3) інтегрувати технологічні та аналітичні інструменти у структуру юридичної освіти, що в подальшому сприятиме їх використання в юридичній практиці; 4) посилити розвиток «м'яких» навичок, що забезпечує підготовку конкурентноспроможного фахівця у галузі права, здатного функціонувати і розвиватися в умовах інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільні трансформації не стоять осторонь науки й освіти, радше навпаки – вони виступають рушійною силою економічного та соціального розвитку та є до певної міри запорукою сталого розвитку. Не виключенням є й Україна, зокрема правнича освітня діяльність.

Парадигма STEM-освіти, яка є за своєю сутністю природничо-математичною освітою, спрямована не лише на формування hard-skills («твердих» навичок) з природничих наук, однак розвиває критичне мислення, творчі здібності та навички комунікації – soft-skills (м'яких навичок) не тільки в науках природничого спрямування, однак і в царині соціо-гуманітарних наук. Саме STEM-підхід з стає ключовою методологією підготовки молоді до викликів цифрового світу, сприяючи формуванню наукового світогляду, інноваційного (трансдисциплінарного) мислення та набуттю технологічних компетенцій і вмінь [3; с. 6]. Інноваційні технології відкривають нові освітні блага, однак їхня поява потребує підготовки професіоналів-фахівців нової якості, які вміють швидко орієнтуватися в сучасному динамічному інформаційному просторі, володіють комплексом належних компетентностей і навичок, здатних реагувати на загрози і виклики сучасності.

У сучасних умовах соціальної глобалізації, мобільності, економічної та політичної інтеграції більшістю розвинених країн було визнано концепції STEM- та STEAM-освіти як найперспективнішим сучасним підходом до підготовки нового покоління фахівців, орієнтованих на інноваційну діяльність [4; с. 53]. Саме STEM розвиває здібності до аналітичної, дослідницької роботи, експериментування та критичного мислення, активізує розвиток креативності та інноваційного потенціалу здобувачів освіти [3; с.6].

Відтак, саме можливості STEM-освіти, яка орієнтована на розвиток та формування різних здібностей та навичок людини (пізнавальних, творчих, адаптивних), максимально відповідають новим вимогам і викликам часу, пов'язаних із розвитком та впровадженням цифровізації освіти.

У розвитку цифровізації освіти, STEM-освіта виокремлюється як самостійний напрям поряд з іншими суміжними напрямами, що визначено, зокрема, й на нормативному рівні у деяких регулятивних документах.

У 2020 році затверджено концепцію штучного інтелекту в Україні до 2030 р., метою якої визначення пріоритетних напрямів й основних завдань розвитку технологій ШІ для задоволення прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, побудови конкурентоспроможної національної економіки, вдосконалення системи публічного управління [5]. Основною метою Концепції розвитку цифрових компетентностей визначено пріоритетні напрями й основні завдання із питань розвитку цифрових навичок і цифрових компетентностей поряд з підвищенням рівня цифрової грамотності населення [6]. Стратегія розвитку інноваційної діяльності до 2030 р., яка, виокремлюючи низку проблем і факторів, в умовах сучасного стану економіки, зокрема і в умовах повномасштабного вторгнення рф в Україну, акцентує на належному ефективному розвитку людського капіталу в розвитку інноваційної національної екосистеми. До напрямів державної політики підтримки інноваційної діяльності відносить якісну освіту у сфері науки, технологій та інженерії, акцентуючи на політиці підтримки інновацій, «оскільки навчені та кваліфіковані фахівці, їх креативність та здатність мислити системно є передумовою інноваційного розвитку країни» [7].

Вищезгадані документи йдуть фактично в унісон зі світовими процесами та відтворюють на національному нормативному рівні намічені тенденції. Це насамперед План дій щодо цифрової освіти (2021-2027 рр.) [8], що визначає офіційну позицію Європейської Комісії щодо якісної, доступної, інклюзивної цифрової освіти на Європейському просторі. З-поміж пріоритетів плану, виокремлюються:

а) *допомога у розвитку високоефективної цифрової освітньої екосистеми.* У зв'язку з цим передбачено допомогу у розвитку високоефективної цифрової освітньої екосистеми, до якої входять: – інфраструктура, мережі та цифрове обладнання; – ефективне планування та розвиток цифрового потенціалу, включаючи сучасні організаційні можливості; – впевнені в собі педагогічні працівники, які мають високий рівень цифрових компетентностей; – якісний навчальний контент, зручні для користування інструменти та безпечні платформи, що підтримують конфіденційність та стандарти етики;

в) *підвищення цифрових навичок та компетентностей у галузі цифрової трансформації* [8].

Документом довгострокового планування в світлі цифровізації є стратегія, заснована на трьох основних рушіях: - *розумне зростання* (сприяння розвитку знань, інновацій, освіти та цифрового суспільства); - *стійке зростання* (що робить продукцію більш ресурсозберігаючою, одночасно підвищуючи конкурентоспроможність); - *інклюзивне зростання* (збільшення участі на ринку праці, набуття навичок та боротьба з бідністю) [9].

Абревіатура STEM була запропонована у 2001 р. американською біологинею Джудіт Ламарі і включає в себе назви дисциплін, що є критично важливими для процвітання країни: – Science – наука, – Technology – технологія, – Engineering – інжиніринг, – Mathematics – математика [10]. Перші букви назв цих дисциплін і дали назву напрямку, а їх поєднання визначило *сутність STEM-освіти, визначальним для якої є міждисциплінарний, навіть трансдисциплінарний підхід* до навчання [2; 3] з акцентом на *можливостях теоретичних знань бути реалізованими безпосередньо на практиці.*

Ключовою проблемою під час розроблення STEM-орієнтованих освітніх програм полягає в технології інтеграції компонентів, які, з одного боку, є близькими дисциплінами, а за іншого – самостійними усталеними онтологіями [11; с. 4]. Наука (Science) як спосіб пізнання, який допомагає зрозуміти навколишній світ; технології (Technology) як спосіб покращення світу, чутливого до соціальних змін; інженерія (Engineering) як спосіб створення та покращення пристроїв для вирішення реальних проблем; як спосіб опису аналізу світу «аналіз світу і реальних проблем за допомогою числа» [12].

Можливості STEM-освіти не обмежується лише підготовкою фахівців у сфері інформаційних технологій, інженерії, кібербезпеки, експлуатації безпілотних автономних летальних систем озброєнь (ЛАСО) [13], тобто тих сфер, які використовують насамперед здобутки природничих та технічних наук і сьогодні вельми динамічно розвиваються, однак, як видається, ці технології можуть і повинні бути інтегровані в освітнє середовище при підготовці фахівців інших сфер, зокрема фахівців сектору безпеки [14; с.238-242], так і майбутніх правників – представників наук соціо-гуманітарного спрямування. Адже STEM-освіта це та освіта, яка:

основується на проєктному підході;

розглядає всі явища навколишнього світу цілісно, системно;

орієнтована на встановлення-причинно-наслідкових зв'язків, певних закономірностей;

має можливості для розвитку таких якостей як-от: робота в команді, розділена відповідальність, постановка цілей, завдань, аналіз проміжних результатів, покращення внутрішньої комунікації, всього того, що може бути віднесено до м'яких навичок (soft-skills), що є вельми цінним для будь-якої освітньої програми.

STEM підхід найбільш гармонійно і цілісно проявляється в освітній екосистемі – середовищі, що об'єднує суб'єктів освітньої діяльності та їх учасників, а також технології, контент та інфраструктуру для забезпечення безперервного персоналізованого навчання. Термін «освітня екосистема» використовується як спосіб описати взаємодію різних компонентів в освітньому середовищі [15; 16; 17]. Причому в цифровий вік екосистеми STEM можуть бути як фізичними, так і віртуальними, тобто цифровими [18]. За таких умов цифрова екосистема STEM передбачає активне використання цифрових технологій, наявних інструментів в освітній діяльності: від забезпечення безпосередньо потреб учасників освітньої діяльності до розширення спектру залучених до цього процесу (представників інших ЗВО, позаосвітніх установ, представників державних органів, юристів-практиків, професійні асоціації, наукові центри, експертні установи, музеї, тощо): розвитку відповідних мережевих спільнот для ефективної комунікації у віртуальному просторі.

Складовою екосистеми є її учасники, а також інфраструктура, які перебувають у тісній взаємодії між собою а також співпраці з іншими, залученими до освітньої діяльності. До учасників відносять насамперед викладачів, здобувачів вищої освіти. Вони спрямовують свої зусилля для

досягнення мети освітньої діяльності і використовують при цьому мережні об'єднання – соціальні, професійні та освітні спільноти, тим самим розширюють як спектр залучених, так й відповідно, комунікацію, що розширює нові можливості, і разом з тим ця екосистема «не контролюється однією складовою, а представляє собою складну систему зі складними взаємозв'язками» [19], яка, однак, може сприяти досягненню освітньої мети.

До інфраструктури відносять так звані «неживі» компоненти, що є невід'ємною складовою екосистеми STEM-освіти складаються із контенту – будь-якої інформації, розміщеної на цифрових ресурсах, є цінною для суб'єктів і учасників освітньої діяльності, (текстові документи як-от робочі програми, зображення, відео, аудіо, графіка тощо, що використовується з освітньою метою), освітні ресурси (деякі назвати), цифрові інструменти, інтернет, доступний простір, апаратне забезпечення.

Ці зазначені вище властивості екосистеми STEM-освіти вигідно вирізняють її з-поміж інших суміжних напрямів цифровізації освіти, що сьогодні розвиваються в Україні і світі. Більше того, саме можливості цифровізації та ті цифрові інструменти, які вона пропонує впливають на ці процеси [11]. Причому такий вплив має двосторонній характер. З одного боку, STEM-освіта будучи міждисциплінарною та трансдисциплінарною за своїм змістом пливає на зміст і форму навчання, породжує нові можливості зокрема й не виключно для цифровізації, а з іншого боку вона активно використовує її цифровий інструментарій. Тому, враховуючи, що ключовими аспектами STEM-освіти є: – інтеграція змісту і методології природничих наук і сучасних технологій в єдину парадигму; – розробка міждисциплінарних навчальних планів і програм; – інтеграція навчання навколо конкретних тем, а не окремих дисциплін; – застосування когнітивних і соціальних технологій та трансферу знань [20; с. 7], доцільним, видається запровадження елементів STEM-освіти в освітній простір при підготовці фахівців в галузі знань «Право». Це дозволить такій максимально соціогуманітарній галузі відкрити якісно нові грані та бути не тільки в авангарді сучасних трендів, однак й безпосередньо сприяти розвитку національної інноваційної екосистеми, впроваджуючи нові здобутки в розвиток освітніх програм і готуючи якісно нових фахівців – креативних, творчих, інноваційних, здатних вирішувати складні соціальні та соціо-технічні проблеми.

STEM у праві (юриспруденції) – це фактично інтеграція правових дисциплін із науковими методами, технологіями та математичним моделюванням для вирішення складних соціальних та соціо-технічних питань. Представляє собою фактично *конвергенцію соціальних та природничо-математичних наук,* а основними *методологічними підходами в застосуванні STEM-освіти в праві* будуть *міждисциплінарний та трансдисциплінарний,* як і *діяльнісно-компетентнісний*.

STEM-освітою в праві охоплюються різні сфери суспільного життя, зокрема ті, що виокремлені в галузі та підгалузі національного права, наприклад екологічного права (експертизи) (цифрового права, ІТ права) та безпекового спрямування, як-от кібербезпеки, так і практико-прикладних сферах права, зокрема криміналістиці, використання ШІ в юриспруденції, тощо. Крім того, в контексті сформованих тенденцій, закріплених на нормативному рівні в Стратегії цифрового розвитку інновацій до 2030 року [7], в наукових колах вже активно обговорюється формування нової міждисциплінарної національної галузі права в Україні – *права цифровізації* [21], та її майбутніх перспективних правових інститутів, як-от *DefenseTech* (оборонні технології); *MedTech* (медичні технології); *BioTech* (біологічні технології); *GreenTech* (зелені технології); EdTech (освітні технології); AgroTech (агротехнології); AI (штучний інтелект); XR (імерсивні технології); AUV (безпілотні технології та автономні системи); Semiconductors (напівпровідники); Secure Cyberspace (безпека цифрового простору); SpaceTech (космічні технології); GovTech (технології державного управління); Fluid economy [21].

Можливості екосистеми STEM-освіти найбільш продуктивні за умови активного використання адаптивних цифрових середовищ та цифрових інструментів, які роблять її реалізацію більш якісною, доступною, та цікавою. Більше того, вони змінюють не тільки *форму,* а й її *зміс*т, відкривають нові освітні можливості для здобувачів вищої освіти в контексті реалізації їх прав, як і безпосередньо нові властивості такого навчання. Наприклад, інклюзивності, доступності тощо. А в умовах триваючого правового режиму воєнного стану в Україні такі можливості є не тільки цінними, однак з огляду на безпекову ситуацію, *унікальними безпечними інструментами отримання нових знань, умінь та навичок.*

Потенціал STEM-освіти полягає у тому, що вона добре розвиває критичне мислення та пропонує науковий підхід до вирішення реальних практичних проблем. Очікується, що з впроваджен-

ням моделі STEM-освіти в освітній процес, здобувачі вищої освіти отримують можливості розвинути такі компетенції як-от: – здатність ставити проблему; – здатність формулювати дослідницькі питання та визначати шляхи їх вирішення; – здатність застосовувати знання в різних ситуаціях та розуміти потенціал інших; здатність розуміти перспективу у вирішенні проблем; – здатність творчо вирішувати проблеми; – здатність застосовувати навички розширеного мислення; – креативність на навички мислити *системно* – все те що сприятиме розвитку та розбудові національної інноваційної екосистеми.

Таким чином, STEM-education повністю відповідає як новим вимогам часу, так і тим запитам, які на сьогодні сформовані в контексті сучасних освітніх процесів цифровізації. Розумне, виважене, правильне провадження її можливостей можуть стати тими винятковими елементами, які допоможуть сформувати відповідній освітній простір, донаповнять освітні програми елементами інновацій, що у подальшому сприятиме оптимізації освітніх програм, гармонійному розкритті здібностей та талантів здобувачів вищої освіти. Це можливо забезпечити завдяки трансдисциплінарності – відкритої складної та багатогранної системи знань, що здатна забезпечити побудову стійкого майбутнього, в якому гідна ситуація людини стане показником рівня цивілізованості суспільства [21].

Застосування підходів STEM-освіти у праві та юридичній практичній діяльності – це інтеграція технологій у правову діяльність, правові процеси, аналізи великих даних, захист інтелектуальної власності в IT та цифровізацію правосуддя. Прикладами застосування STEM-підходів в юридичній практичній діяльності, часто в правозастосуванні, й не виключно, є: *правові технології LegalTech та штучний інтелект* (Technology), що передбачає вивчення алгоритмів машинного навчання для автоматичного аналізу судових рішень, перевірки договорів (contract review) та прогнозування результатів спорів; *цифрова форензина* (Science+Technology) – підготовка юристів, які розуміють принципи комп'ютерної криміналістики, роботи з цифровими доказами, захисту даних та розслідування кіберзлочинів; *правове регулювання робототехніки* (Engineering + Law) – розробка нормативно-правових актів для безпілотних літальних апаратів, роботизованих систем штучного інтелекту; *інтелектуальна власність в IT* (Science + Law) – правовий захист програмного забезпечення, алгоритмів, патентів на технічні винаходи та блокчейн-технологій; *смарт-контракти* (Engineering + Law) – створення та аналіз самовиконуваних контрактів на базі блокчейну, що вимагає розуміння як права, так і базового програмування; *кібербезпека та захист даних* (Technology) – вивчення законодавства (GDPR тощо) у поєднанні з технічними заходами захисту інформації.

Приклади STEM-підходів у втіленні їх у різних видах юридичної діяльності та у реалізації змісту права через його структуру є, зокрема, *цифрове право та кібербезпека* (Law + Technology), – вивчення правового регулювання криптовалют, блокчейну, захисту персональних даних, криміналістичного аналізу цифрових доказів; *інженерія та екологічне право* (Engineering +Environment) – аналіз правових наслідків промислових аварій, розробка норм для безпілотних транспортних засобів або регулювання відновлювальної енергетики; *математичне моделювання* (Mathematics + Law) – використання статистичних методів та алгоритмів для прогнозування судових рішень, аналіз ризиків або розрахунок збитків в економічних злочинах; *наукова експертиза* (Science + Law): інтеграція криміналістики, судової медицини, генетики та хімії у правові процеси, де науковий експеримент є частиною доказової бази й охоплюється судовою діяльністю та безпосередньо впливає на юридичні процеси.

Очевидно, що інноваційність вигідно вирізняє будь яку освітню програму з-поміж низки інших подібних на освітньому ринку, як і під час акредитації освітніх програм, однак більш цінними є власне ті очікувані компетентності, яких, як планується, вдасться сформувати завдяки цим технологіям. Це стосується насамперед загальних, спеціальних (фахових) компетентностей, та новітніх – цифрових. Також посилюватиме насамперед практичну складову професійної освіти, що безпосередньо відображатиметься на формуванні soft-skills (м'яких) навичок, поглиблюючи та опрактичнюючи теоретичні знання (hard-skills – «тверді» навички).

З огляду на стан розвитку науки і техніки, а також на загальну безпекову ситуацію в Україні та світі, вивчення і врахування сучасного досвіду використання цифрових технологій в освітній діяльності є важливим як для науковців, так викладачів закладів вищої освіти, які реалізують освітні програми у галузі знань 081 «Право», так і для освітян загалом, також для представників органів влади, які займаються питаннями розвитку цифрової освіти.

Значний досвід науково-педагогічної діяльності авторів у вищій школі свідчить про актуальність та доцільність запровадження елементів STEM-освіти в систему підготовки майбутніх юристів, яка змінюється під дією різних факторів та чинників, й актуалізується низкою державотворчих та націєтворчих змін в Україні. Це, зокрема: -повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну, що залишається найбільш значним, екзистенційним викликом для існування України як держави; - процеси, пов'язані з євроінтеграційними прагненнями України; - триваюча, однак відкладена у зв'язку з введенням в Україні правового режиму воєнного стану реформа правничої освіти.

Впровадження STEM-компоненти в правничу освіту в контексті цифровізації правничої освіти представляє собою системний процес оновлення змісту освітніх програм, для якого потрібне залучення відповідних ресурсів. Так, застосування цифрових інструментів та інноваційних методів освіти у підготовці правників потребує високого рівня дисципліни та готовності розвивати свої цифрові компетентності як з боку осіб, що навчаються, так і з боку науково-педагогічних кадрів закладів вищої освіти (ЗВО). Тільки за належної мотивації та у їх тісній співпраці може зрости й удосконалитись та форма навчання, як на початку виникла як кризова. Основна увага держави повинна бути приділена питанням технічного оснащення ЗВО відповідними засобами, які дозволять забезпечувати та підтримувати цифрові формати навчання. Науково-педагогічний склад, в свою чергу, повинен бути відкритим для опанування нових форм та методів роботи, в дусі новітніх трендів, в контексті цифрових трансформацій та розвитку інформаційного суспільства і цифровізації окремих галузей суспільного життя.

Дослідження STEM-освіти у підготовці правників ґрунтується на міждисциплінарному та трандисциплінарному підходах та діяльнісно-компетентнісному, який передбачає інтеграцію знань із галузей науки, технологій, інженерії та математики в систему професійної юридичної освіти з відповідними трансформаціями національної правової системи України. Трансдисциплінарність при цьому забезпечує конвергенцію науки, цифрових технологій, що є трендом освіти 4.0.50 [23; с. 17-55] та сприяє розвитку національної екосистеми інновацій в Україні. STEM-освіта в межах цього дослідження розглядається як інноваційна педагогічна модель, втілена у підготовці фахівців соціо-гуманітарного профілю, спрямованої на розвиток аналітичного мислення, цифрової компетентності, здатності працювати з великими масивами даних та технологічними інструментами правозастосування, покликаної розвивати низку «твердих», а особливо «м'яких» навичок

Висновки. Цифровізацією правничої освітньої діяльності охоплюються процеси оновлення змісту юридичної освіти, методів і технологій навчання відповідно до вимог інформаційного суспільства та розвитку цифрового середовища. Зміст навчання породжує виникнення новітніх форм – цифрових, що передбачає використання електронних освітніх платформ автоматизованих правових систем, цифрових реєстрів та інструментів обробки правової інформації як в освіті, так і практиці. У цьому контексті STEM-освіта виконує функцію структурного механізму формування компетентностей, необхідних для здійснення професійної діяльності в цифровому правовому середовищі для майбутніх правників.

Інтеграція STEM-компонента в правничу освіту передбачає формування низки професійних компетентностей: - розвиток алгоритмічного та аналітичного мислення; - формування навичок роботи з великими масивами правових даних; - опанування цифрових інструментів правозастосування; - використання технологій штучного інтелекту та LegalTech-рішень; - формування цифрової та інформаційно-аналітичної компетентності. STEM-орієнтований підхід у підготовці правників сприяє трансформації традиційної освітньої моделі, яка ґрунтувалася в Україні переважно на нормативно-догматичному вивченні права, у напрямі інтеграції технологічних та дослідницьких методів навчання. Це забезпечує відповідність юридичної освіти вимогам розвитку інформаційного суспільства: цифрової економіки, електронного врядування, цифровізації судочинства, розвитку глобального правового простору, формуванню національної інноваційної цифрової екосистеми. У структурі цифровізації правничої освітньої діяльності STEM-освіту доцільно розглядати як: - інструмент оновлення змісту навчальних програм; - механізм формування міждисциплінарних компетентностей; - засіб підвищення якості професійної підготовки; - фактор інтеграції юридичної освіти у світовий освітній і технологічний простір; - інструмент, що допомагає формувати нові змістові та структурні властивості права як явища; - методологічний підхід, що проявляється безпосередньо в правореалізації та втілюється у різних видах юридичної практичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вороненко О.В., Вороненко І.В. Цифровізація освіти: інструментарій науковця. *STEM та STEAM: науково-практичні тенденції розвитку цифровізації в умовах євроінтеграції*: матеріали Всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації (м. Львів, 4 грудня – 14 січня 2024 року): Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 19-23.
2. Rostoka M. Transdisciplinary Paradigm of Digital Transformation of Society: Managing Changes and Guality of the Scientific and Educational Process. *Розбудова Єдиного відкритого інформаційного простору освіти впродовж життя*: матеріали шостого Міжнародного науково-практичного WEB-форуму. С. 15-20. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/ 740977/1/ ZbForumSOIS-2024.pdf (дата звернення: 01.04.2026).
3. Ростока М.Л., Кравченко Ю.А. STEM-концепти цифрової трансформації освіти: аналітичне узагальнення. *Імідж сучасного педагога*. № 1 (220). 2025. С. 5-11. DOI: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-5-11.
4. Северінова О.Б. Розширення навчального середовища студентів-юристів за рахунок інтерактивних онлайн-модулів: використання STEM/ STEAM підходів. *STEM та STEAM: науково-практичні тенденції розвитку цифровізації в умовах євроінтеграції*: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, (м. Львів, 4 грудня – 14 січня 2024 року): Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 53-56.
5. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text(дата звернення: 01.04.2026).
6. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text (дата звернення: 01.04.2026).
7. Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності на період до 2030 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від31 грудня 2024 р. № 1351-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1351-2024-%D1%80.
8. The Digital Education Action Plan (2021-2027). [Online]. Available: https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/digital-education-action-plan_en (дата звернення: 01.04.2026).
9. European Commission. Science education for responsible citizenship. Report to the European Commission of the expert group on science education. 88 p. 2015. [Online]. Available: https://doi.org/10.2777/12626 (дата звернення: 01.04.2026).
10. Science, Technology, Engineering, and Mathematics (STEM) Education: A Primer. Heather B. Gonzalez, Jeffrey J. Kuenzi, 2012. URL: https://sgp.fas.org/crs/misc/R42642.pdf (дата звернення: 01.04.2026).
11. Гриневич Л.М., Морзе Н.В., Вембер В.П., Бойко М.А. Роль цифрових технологій у розвитку екосистеми STEM-освіти. *Інформаційні технології та засоби навчання*, 2021, Том 83, № 3. С. 1-25. DOI: 10.33407/itlt.v83i3.4461.
12. Meeth L. R. Interdisciplinary Studies: A Matter of Definition, Change. *The Magazine of Higher Learning*, 10 (7), p. 10, 2012. https://doi.org/10.1080/00091383.1978.10569474.
13. Радовецька Л.В., Бондаренко С.Ю. Застосування автономних систем озброєнь: виклики для права. *Актуальні питання в сучасній науці*. №2 (44). 2026. С. 1354-1371. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-2(44)-1354-1371.
14. Радовецька Л.В. Впровадження елементів STEM-освіти при підготовці фахівців безпекового сектору. *STEAM-освіта: від теорії до практики*: матеріали круглого столу (Київ, 24 березня 2023 року). – Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. С. 238-242.
15. Chang V., Guetl C. E-Learning Ecosystem (ELES) – A Holistic Approach for the Development of more Effective Learning Environment for Small-and-Medium Sized Enterprises (SMEs). *IEEE.* 2007. doi: 10.1109/DEST.2007.372010.
16. Traphagen K., Traill S., How cross-sector collaborations are advancing STEM learning. Los Altos, CA: Noyce Foundation. 2014. URL: https://bostonbeyond.org/wp-content/uploads/2023/11/STEM_ECOSYSTEMS_REPORT_140128.pdf.

17. Why Cultivate STEM Learning Ecosystems? [Online]. Available: https://stemecosystems.org/what-arestem-ecosystems URL: Why an Ecosystem Approach Advances STEM Learning. [Online]. Available: https://blog.definedlearning.com/blog/stem-education-ecosystem. URL: What Is a Learning Ecosystem? 2019. [Online]. Available: https://edtech.worlded.org/what-is-a-learningecosystem/ (дата звернення: 01.04.2026).
18. STEM-освіта в умовах інтеграції формальної і неформальної освіти обдарованих учнів: методичні рекомендації / Н.І. Поліхун, К.Г. Постова, І.А. Сліпухіна, Г.В. Онопченко, О.В. Онопченко. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2019. 80 с.
19. Костенко С.О. Феномен права цифровізації та його вплив на юридичну освіту. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* Випуск № 2, 2025. С. 54-60. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.6.
20. Теліженко Л., Панкратова В. Трансдисциплінарність як новий тип вироблення наукового знання. *Збірник наукових праць ΛΌГОΣ*. 2021. С. 32–33. DOI: https://doi.org/10.36074/logos-19.03.2021.v3.08.
21. Аналітичний вісник у сфері освіти й науки: довід. бюл. / наук. ред. М.Л. Ростока; НАПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського. Вінниця: ТВОРИ, 2024. Вип. 20. 111 с. https://doi.org/10.33407/lib.NAES.id/eprint/743046.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Радовецька Л.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.2:331.45 (477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.60

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Рогозіннікова К.С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
та спеціальних юридичних дисциплін
Навчально-наукового інституту права та гуманітарних наук
Національного університету водного господарства
та природокористування
ORCID: 0000-0003-2866-408X

Рогозіннікова К.С. Правові аспекти притягнення до адміністративної відповідальності за порушення норм охорони праці.

Неухильне дотримання вимог чинних нормативних актів в сфері охорони праці є обов'язком роботодавців, що заснували та здійснюють свою діяльність використовуючи працю. Не дивлячись на це, сьогодні в Україні показники професійної захворюваності, виробничого травматизму та інших негативних випадків на підприємствах в Україні свідчать про часті порушення норм та стандартів праці. Поліпшенню цієї ситуації можуть сприяти справедливі та законні застосування у цій сфері заходів адміністративного попередження, припинення та відповідальності. Очевидно, що найбільш ефективною у цьому контексті є адміністративна відповідальність.

У статті акцентується увага на тому, що зіштовхуючись із механізмом адміністративної відповідальності особа-правопорушник перебуває в процесі дії превентивної функції, що забезпечується самою процедурою притягнення до адміністративної відповідальності.

Притягнення до адміністративної відповідальності за порушення норм про охорону і безпеку праці здійснюється відповідно до правил передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення. Уповноважені на розгляд цих справ – інспектори праці Державної служби України з питань праці та її територіальних управлінь.

Автор відмежовує поняття виявлення правопорушення від застосування адміністративних стягнень, акцентуючи увагу на різній правовій природі цих явищ.

У науковій статті аналізуються заходи, що здійснюються уповноваженими посадовими особами Державної служби України з питань праці та її територіальних управлінь у результаті виявлення діянь, що містять ознаки порушень вимог законодавчих актів про охорону і безпеку праці.

Автор статті акцентує увагу на гострій необхідності повного, змістовного, об'єктивного та всебічного розгляду будь-якої адміністративно-деліктної справи. Це зумовить з'ясування усіх її істотних обставин та закладе основу в прийнятті справедливого рішення у справі. У статті вказується, що при здійсненні повноважень щодо розгляду адміністративно-деліктних справ інспектори праці зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Ключові слова: охорона праці, адміністративна відповідальність, протокол про адміністративне правопорушення, постанова про притягнення до адміністративної правопорушення, Державна служба з питань праці, право на охорону праці.

Rogozinnikova K.S. Legal aspects of bringing to administrative responsibility for violation of labor protection norms.

Strict compliance with the requirements of current regulatory acts in the field of labor protection is the duty of employers who have established and carry out their activities using labor. Despite this, today in Ukraine the indicators of occupational morbidity, industrial injuries and other negative cases at enterprises in Ukraine indicate frequent violations of labor norms and standards. Fair and legal application of administrative warning, termination and liability measures in this area can contribute to improving this situation. Obviously, the most effective in this context is administrative liability.

The article emphasizes that when faced with the mechanism of administrative liability, the offender is in the process of implementing a preventive function, which is ensured by the procedure for bringing to administrative responsibility itself.

Bringing to administrative responsibility for violation of labor protection and safety norms is carried out in accordance with the rules provided for by the current Code of Ukraine on Administrative Offenses. Authorized to consider these cases are labor inspectors of the State Labor Service of Ukraine and its territorial departments.

The author distinguishes the concept of detecting an offense from the application of administrative penalties, focusing on the different legal nature of these phenomena.

The scientific article analyzes the measures taken by authorized officials of the State Labor Service of Ukraine and its territorial departments as a result of detecting actions that contain signs of violations of the requirements of legislative acts on labor protection and safety.

The author of the article emphasizes the urgent need for a full, meaningful, objective and comprehensive consideration of any administrative tort case. This will lead to the clarification of all its essential circumstances and will lay the foundation for making a fair decision in the case. The article indicates that when exercising their powers to consider administrative tort cases, labor inspectors are obliged to act only on the basis, within the limits of their powers and in the manner provided for by the Constitution and laws of Ukraine.

Key words: labor protection, administrative liability, protocol on administrative offense, resolution on bringing to administrative offense, State Labor Service, right to labor protection.

Постановка проблеми. Безпека людини в сучасному світі залишається однією із пріоритетних завдань кожної правової держави. В свою чергу, безпека та охорона праці, беззаперечно є однією із складових безпеки людини в цілому. Адже людина під час виконання своїх трудових обов'язків, може перебувати під впливом шкідливих і небезпечних факторів та ризиків. Ці явища ставлять під загрозу її здоров'я, а подекуди навіть і життя. Саме тому, законодавча влада цивілізованих держав передбачає різні правові гарантії праці саме для таких працівників. Гарантії праці мають своєю метою максимальний захист працівника від небезпек, що мають місце у його роботі. Як показують дослідження, правові гарантії праці забезпечуються не лише посадовими особами державних органів та установ. Хоча, очевидно, що держава в особі компетентних органів не стоїть осторонь цих процесів. І все ж, найчастіше вони забезпечуються саме роботодавцями. Гарантії праці як і вимоги охорони праці знаходять своє відображення в різних нормативно-правових актах. Недотримання вимог нормативних актів сфери охорони праці має наслідком незабезпечення гарантій охорони праці працівника, а подекуди і значної кількості працівників. Наслідком цього є ризик потрапляння працівників в умови праці, що є небезпечними для їх життя і здоров'я.

Метою дослідження є з'ясувати основні правові аспекти притягнення до адміністративної відповідальності за порушення норм охорони праці.

Стан опрацювання проблематики. Різні аспекти відповідальності за порушення норм охорони праці досліджувались багатьма науковцями, серед них: Гуржій А.В., Прокопенко І.В., Дараганова Н.В., Щербина В.І. та іншими. Проте, адміністративна відповідальність в цій сфері потребує додаткових наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Дотримання учасниками трудових відносин законодавчих, підзаконних та локальних нормативних актів в сфері охорони праці є важливою передумовою забезпечення конституційного права людини на безпеку і охорону праці. Чинне трудове законодавство передбачає неухильне дотримання норм та правил охорони і безпеки праці на усіх підприємствах, установах, організаціях різних форм власності та галузевої приналежності. Виключення з правил є підприємства, шкідливі умови на яких ще не усунені та, які мають дозвіл на застосуванні праці на них.

Порушення законодавчих та інших норм права в сфері охорони праці в Україні набувають масового характеру. Про це свідчать показники виробничого травматизму, професійної захворюваності та летальних випадків на виробництвах України. Ці показники щорічно публікуються на сайті Державної служби України з питань праці [1]. З'ясування рівня показників стану виробничого травматизму та професійної захворюваності за останні роки дає підстави вважати про актуалізацію питання застосування заходів юридичної відповідальності в цій сфері. Остання є однією з форм державного примусу, а тому завжди пов'язана з державно-владною діяльністю, з її держав-

неправовим волевиявленням. Вона встановлюється чи санкціонується державою, передбачається або допускається правовою нормою. Застосувати відповідальність, тобто вимагати звіт у діях уповноважений лише орган, якому таке право надане законом. Адміністративна відповідальність це окремий вид юридичної відповідальності. Її метою є перевиховання правопорушника та інших осіб, шляхом накладення стягнень [7, с. 451].

Адміністративна відповідальність є дієвою не лише через застосування адміністративних стягнень, але й через саму процедуру (механізм) адміністративної відповідальності. Особі, що вчинила адміністративне правопорушення окрім понесення втрат особистого чи майнового характеру приходиться зіштовхуватись із наданням письмових пояснень щодо свого правопорушення, участю в розгляді адміністративно-деліктної справи, спілкування із уповноваженими на розгляд адміністративної справи посадовими особами, витратами пов'язаними із наданням правової допомоги, суспільним осудом та інше. Усе це є наслідками вчиненого особою адміністративного делікту. Тому, зіштовхуючись із цим особа-правопорушник перебуває у процесі дії превентивної функції, що забезпечується процедурою притягнення до адміністративної відповідальності.

На сьогодні, порушення вимог законодавчих та нормативних актів в сфері охорони праці є адміністративним правопорушенням, що передбачене частиною 5 статті 41 Кодексу про адміністративні правопорушення. Санкція за вчинення цього правопорушення - накладення штрафу на працівників від чотирьох до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та громадян - суб'єктів підприємницької діяльності - від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [2].

Притягнення до адміністративної відповідальності за порушення норм про охорону і безпеку праці здійснюється відповідно до правил та норм передбачених чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення. Те ж стосується і визначення суб'єктів уповноважених на розгляд даної категорії справ. Відповідно до статті 231 Кодексу України про адміністративні правопорушення центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці (на сьогодні це Державна служба України з питань праці) розглядає справи: про порушення законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці, щодо безпечного ведення робіт, зберігання, використання та обліку вибухових матеріалів у галузях промисловості та на об'єктах, підконтрольних центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, про порушення законодавства про надра, а також невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці (частини п'ята (крім порушень санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм) і шоста статті 41, статті 47, 57, 58, 93, 94, 188-4) [2]. Отже норма цієї статті передбачає, що правопорушення передбачене частиною 5 статті 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення розглядаються саме уповноваженими посадовими особами Державної служби з питань праці. Це повноваження підтверджується і Положенням «Про Державну службу України з питань праці» відповідно до якого Держпраці відповідно до покладених на неї завдань складає у випадках, передбачених законом, протоколи про адміністративні правопорушення, розглядає справи про такі правопорушення і накладає адміністративні стягнення [3].

Проте це повноваження виконують не лише фахівці що працюють в Державній службі України з питань праці. Також притягнення до адміністративної відповідальності та накладення адміністративних стягнень здійснюється посадовими особами територіальних управлінь Держпраці. Про це свідчать положення про них. Наприклад, відповідно до Положення про Управління Держпраці у Рівненській області затвердженого Наказом Державної служби України з питань праці від 22 червня 2017 року №75 останнє відповідно до покладених на нього завдань складає у випадках, передбачених законом, протоколи про адміністративні правопорушення, розглядає справи про такі правопорушення і накладає адміністративні стягнення [4]. Також це твердження підкріплюється і пунктом 7 Положення «Про Державну службу України з питань праці», яке встановлює, що Держпраці здійснює свої повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку територіальні органи [3].

У свою чергу Кодекс про адміністративні правопорушення визначає різні категорії посадових осіб Держпраці та її територіальних управлінь, що розглядають такі правопорушення. Відповідно до його статті 231 від імені органів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право:

1) за адміністративні правопорушення, передбачені частинами п'ятою (крім порушень санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм) і шостою статті 41, статтею 93:

- державні інспектори - штраф до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- головні державні інспектори, начальники інспекцій центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, та їх заступники - штраф до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- начальники управлінь і відділів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, та їх заступники - штраф до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- керівник центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, та його заступники - штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [2].

Розглянемо процедуру притягнення до адміністративної відповідальності за порушення зазначених правопорушень. Очевидно, що притягненню до адміністративного відповідальності передує виявлення проступку. Найчастіше вказані правопорушення офіційно виявляються в результаті діяльності спеціалістів служби охорони праці підприємств, установ та організацій, уповноважених профспілками осіб з питань охорони праці та працівниками в результаті надсилання повідомлень зазначених осіб спеціально уповноваженим органам державної влади. Також правопорушення в сфері охорони праці виявляються фахівцями Державної служби з охорони праці України (та їх територіальних органів) в результаті здійснення інспекційних повноважень [5, с. 97]. Відповідно, в результаті виявлення діянь, що містять ознаки порушень вимог законодавчих актів про охорону і безпеку праці, державні інспектори Держпраці та її територіальних органів повинні застосувати заходи, передбачених законодавством. Зокрема:

- оформити Форму 1-ОП «Припис»;

- скласти у випадках, передбачених законом, протоколи про адміністративні правопорушення;

- розглянути справи про адміністративні правопорушення і накласти адміністративні стягнення;

- зупинити, припинити, обмежити експлуатацію підприємств, окремих виробництв, цехів, дільниць, робочих місць, будівель, споруд, приміщень та інших виробничих об'єктів, виготовлення та експлуатацію машин, механізмів, устаткування, транспортних та інших засобів виробництва, виконання певних робіт, у тому числі пов'язаних із користуванням надрами, застосуванням нових небезпечних речовин, реалізацію продукції шляхом видачі відповідного розпорядчого документа у передбачених законодавством випадках, до усунення порушень, які створюють загрозу життю та здоров'ю працівників;

- здійснити контроль за своєчасністю та об'єктивністю розслідування нещасних випадків на виробництві, їх документальним оформленням і веденням обліку, виконанням заходів з усунення причин нещасних випадків [3] (якщо вони були) та інше.

У цьому контексті, державні інспектори зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [8].

Варто зазначити, що значну роль в механізмах адміністративної відповідальності буде саме правопорушення, його зовнішній вияв. Оскільки при проведенні перевірки інспектор праці зможе застосувати припис про порушення норм охорони праці, оформлюючи Форму 1-ОП «Припис», яка є додатком до Типового положення про службу охорони праці затверджену Наказом Державним комітетом України з нагляду за охороною праці від 15.11.2004 N 255 [6]. Інспектор праці також зможе протоколювати діяння що містить ознаки даного правопорушення. Адже, відповідно до статті 231 кодексу Держпраці розглядає справи про порушення законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці, щодо безпечного ведення робіт, зберігання, використання та обліку вибухових матеріалів у галузях промисловості та на об'єктах, підконтрольних центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, про порушення законодавства про надра, а також невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці (частини п'ята (крім порушень санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм) і шоста статті 41, статті 47, 57, 58, 93, 94, 188-4) [2].

При розгляді адміністративно-деліктної справи обов'язково з'ясовуються обставини вчинення правопорушення. До них, зокрема відносять:

- підстави адміністративного правопорушення. Теорія адміністративного права виділяє такі види підстав адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері охорони праці: 1) фактичні (вчинення особою особливого виду правопорушення – адміністративного (тобто наявність ознак правопорушення); 2) юридичні (наявність в діях особи юридичного складу правопорушення: суб'єкта, суб'єктивної сторони, об'єкта, об'єктивної сторони); 3) процесуальні (наявність процесуальних норм, які забезпечують притягнення винної особи до адміністративної відповідальності) [7, с. 451];
- суть адміністративного правопорушення;
- наявність свідків чи очевидців події правопорушення (їх пояснення);
- особа правопорушника (його пояснення). Обтяжуючі та пом'якшуючі обставини правопорушення;
- різні докази та інформація що отримана на основі їх досліджень та інше.

У свою чергу, відповідно до статті 254 Кодексу про адміністративні правопорушення про вчинення адміністративного правопорушення складається протокол уповноваженими на те посадовою особою або представником громадської організації чи органу громадської самодіяльності. Протокол про адміністративне правопорушення, у разі його оформлення, складається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту виявлення особи, яка вчинила правопорушення, у двох примірниках, один із яких під розписку вручається особі, яка притягається до адміністративної відповідальності [2].

Окрім цього, як вже було зазначено, відповідно до Положення «Про Державну службу України з питань праці» остання розглядає справи про правопорушення пов'язані із невиконанням вимог нормативних актів в сфері охорони і безпеки праці і накладає за їх вчинення адміністративні стягнення [3]. Здійснення усіх цих дій повинно відповідати чинному Кодексу про адміністративні правопорушення, стаття 284 якого передбачає одним із видів постанов - постанову про накладення адміністративного стягнення. Стаття 285 зазначеного кодексу передбачає, що ця постанова оголошується негайно після закінчення розгляду справи. Копія постанови протягом трьох днів вручається або висилається особі, щодо якої її винесено [2].

Для висновку, слід зазначити, що відповідно до чинного законодавства інспектори праці Державної служби з питань праці та її територіальних управлінь уповноважені розглядати адміністративні справи передбачені частиною 5 статті 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Це зумовлює застосування останніми різних адміністративних заходів при виявленні порушень норм безпеки і охорони праці. Це повноваження реалізовується у:

- застосуванні приписів про усунення порушень законодавства;
- складенні адміністративних протоколів та розгляді адміністративно-деліктних справ;
- застосуванні адміністративних стягнень та оголошенні постанов про притягнення до адміністративної відповідальності, інше.

Адміністративна відповідальність за порушення норм охорони праці є надзвичайно важливою серед адміністративних процедур. Адже поряд з тим, що вона забезпечує застосування обґрунтованих адміністративних стягнень до винних у вчиненні даної категорії правопорушень, вона ще й забезпечує превентивну та виховну функції. Саме тому, розгляд адміністративно-деліктних справ застосування протоколів та постанов за порушення норм охорони праці є надзвичайно важливими механізмами в забезпеченні безпеки людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стан виробничого травматизму. Офіційний сайт Державної України служби з питань праці. https://dsp.gov.ua/stan-vyrobnychoho-travmatyzmu/ (дата звернення: 8.02.2026).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 8.02.2026).
3. Положення «Про Державну службу України з питань праці»: Постанова Кабінет Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text (дата звернення: 8.02.2026).
4. Положення про Управління Держпраці у Рівненській області затверджене Наказом Держпраці України 22 червня 2017 року №7. https://nmc-pto.rv.ua/DOK/P_UprDerzhPraci.pdf (дата звернення: 8.02.2026).

5. Пасічнюк В.Б., Яковчук Я.В. Деякі питання окремих заходів запобігання порушенням норм охорони праці в умовах воєнного стану в Україні. *Вісник УЖНУ*. Серія: Право. 2025. № 87 (1). С. 96–101. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.14.
6. Типове положення про службу охорони праці затверджене Наказом Державним комітетом України з нагляду за охороною праці від 15.11.2004 N 255. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1526-04#Text (дата звернення: 8.02.2026).
7. Гуржій А.В. Підстави адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері охорони праці. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10. 2023. С. 451-454. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/108.
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами та доповненнями).. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 8.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Рогозіннікова К.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.61

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСУВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Савчук Д.Г.,
кандидат економічних наук, доцент,
працівник Державного бюро розслідувань
ORCID: 0000-0003-1860-848X

Савчук Д.Г. Термінологічні особливості правового регулювання фінансування оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій.

У статті розглядаються теоретичні питання правового регулювання фінансування оперативно-розшукової діяльності (ОРД) та негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД). Акцентовано, що до кола засобів забезпечення державою правоохоронної, розвідувальної та контррозвідувальної функцій належать оперативно-розшукова діяльність і негласні слідчі (розшукові) дії, які потребують ґрунтовного забезпечення різноманітними ресурсами. Одержання цих ресурсів передбачає необхідність фінансування, яке має бути впорядкованим та чітко налагодженим, тобто організованим. Констатовано, що така організація, серед іншого, має ураховувати, що витік інформації про конкретну мету певних видатків оперативних підрозділів може поставити під загрозу не лише ефективність тривалої негласної роботи, а й життя та здоров'я працівників оперативних підрозділів, детективів та їх конфіденційних співробітників. Тому виникає необхідність у встановленні розумного балансу між засекречуванням усіх процедур, пов'язаних з фінансуванням ОРД й негласної роботи оперативних підрозділів з одного боку, та можливістю об'єктивного контролю та прозорістю використання ними бюджетних коштів – з іншого. Це завдання на сьогодні наукою не вирішене. Обґрунтовано, що одним з важливих елементів на яких слід ґрунтувати вирішення зазначеного завдання є зрозумілий та усталений термінологічний апарат. Мета статті полягала у тому аби сформувати термінологічний апарат дослідження правового регулювання фінансування ОРД та НСРД в частині теоретичного розуміння та практичного застосування термінів «фінанси», «фінансові ресурси», «фінансування», «фінансове забезпечення». Встановлено, що для підвищення ефективності правового регулювання фінансування ОРД та НСРД потрібна синхронізація теоретичного розуміння та юридичного визначення понять «фінанси», «фінансові ресурси», «фінансове забезпечення» та «фінансування». Доведено, що найбільш доцільним у площині даного дослідження є варіант спрощеного їх тлумачення: фінансові ресурси – грошові кошти у будь-якій формі; фінансове забезпечення – забезпечення фінансовими ресурсами; фінансування – виділення та направлення грошових коштів для їх використання об'єктам фінансового забезпечення. Обґрунтовано, що на таке розуміння варто спиратися при формуванні положень нормативно-правових актів, які урегульовують питання фінансування ОРД та НСРД на відомчому та міжвідомчому рівнях, а також при формуванні змін і доповнень до Законів України.

Ключові слова: оперативні підрозділи, негласна робота, оперативно-розшукові заходи, слідчі дії, правове регулювання, грошові кошти, фінансування, фінансові ресурси.

Savchuk D.G. Terminological features of the legal regulation of financing operational-search activities and covert investigative (search) actions.

Theoretical issues of the legal regulation of financing of operational-search activity (OSA) and covert investigative (search) actions (CISA) are being considered in this article. It is emphasized that operational-search activity and covert investigative (search) actions belong to the range of means by which the state ensures law enforcement, intelligence, and counterintelligence functions. These activities require substantial support with various resources. Obtaining such resources necessitates financing, which must be orderly, well-structured, and properly organized. It is constantized that such an organization, among other things, must take into account that the disclosure of information about the specific purpose of certain expenditures of operational units can endager not only the effectiveness of long-term covert work, but also the life and health of employees of operational units, detectives

and their confidential employees. Therefore, there is a need to establish a reasonable balance between the secrecy of all procedures related to the financing of OSA and CISA of operational units on the one hand, and the possibility of objective control and transparency of their use of budget funds on the other. Today task has not been solved by science. It is justified that one of the important elements on which the solution of the specified task should be based is a clear and established terminology. The purpose of the article is to form terminology for the study of the legal regulation of financing of OSA and CISA in terms of theoretical understanding and practical application of the terms «finances», «financial resources», «financing», «financial support». It is concluded that in order to increase the effectiveness of the legal regulation of financing of OSA and CISA, synchronization of the theoretical understanding and legal definition of the concepts «finances», «financial resources», «financial support» and «financing» is required. It is proven that the most appropriate option for this study is to simplify their interpretation: financial resources – funds in any form; financial support – provision with financial resources; financing – allocation and direction of monetary funds for their use by entities receiving financial support. It is justified that this understanding should be relied on when forming the provisions of regulatory legal acts that regulate the issues of financing the OSA and CISA at the departmental and interdepartmental levels, as well as when forming amendments and additions to the Laws of Ukraine.

Key words: operational units, covert work, operational-investigative measures, investigative actions, legal regulation, funds, financing, financial resources.

Постановка проблеми. Конспіративний, прихований характер оперативно-розшукової діяльності (ОРД) та негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) зумовлює потребу особливого підходу до організації їх фінансування. Адже витік інформації про конкретну мету певних видатків суб'єктів ОРД може поставити під загрозу не лише ефективність тривалих і трудомістких розслідувань та оперативних розробок, а й життя та здоров'я детективів, працівників оперативних підрозділів та їх конфіденційних співробітників. Тому виникає необхідність у встановленні розумного балансу між засекречуванням усіх процедур, пов'язаних з фінансуванням ОРД й негласної роботи оперативних підрозділів з одного боку, та можливістю об'єктивного контролю та прозорістю використання ними бюджетних коштів та фінансовою дисципліною – з іншого. Це складне завдання на сьогодні не знайшло свого наукового вирішення. Єдиного правового механізму фінансування ОРД та НСРД та розподілу коштів немає, а у відомчих інструкціях використовуються різні підходи, що зумовлює необхідність аналізу, юридичної оцінки та узагальнення цієї практики з метою її вдосконалення. Здійснення цього має ґрунтуватися на відповідному теоретичному фундаменті, який зараховує однозначне тлумачення основних категорій.

Мета статті – сформувати термінологічний апарат дослідження правового регулювання фінансування ОРД та НСРД в частині теоретичного розуміння та практичного застосування термінів «фінанси», «фінансові ресурси», «фінансування», «фінансове забезпечення».

Досягнення цієї мети зумовлює необхідність тлумачення зазначених термінів як у загальновживаному розумінні, так і в площині правоохоронної діяльності, негласної роботи суб'єктів ОРД та НСРД, а також дедуктивного дослідження системи нормативно-правових актів, що урегульовують питання фінансування правоохоронних та розвідувальних органів України.

Стан опрацювання проблематики. У межах як юридичних, так і економічних досліджень відсутні єдині підходи до тлумачення вказаних вище категорій, що зумовлює необхідність сформувати власне їх розуміння. Для цього потрібний критичний аналіз результатів наукового пошуку сучасних дослідників, серед іншого тих, які: вивчали питання сутності категорій «фінанси», «фінансові ресурси», «фінансування», «фінансове забезпечення» у економічній та правовій науці (В.Ю. Бодаковський [1], І.Г. Козинець [2], Н.М. Іванисько [3], І.П. Сидор [4] та ін.); їх застосування у площині функціонування сектору безпеки і оборони (І.В. Шпак [5], С.В. Петруха, Н.М. Петруха [6]), правоохоронної діяльності (Євдокимов В.В. [7], К.В. Малишев [8]), роботи Державного бюро розслідувань Р.І. Богданов [9, 10], Національної поліції А.Г. Гончар [11], В.С. Шапіро, Я.А. Пащенко [12] та прокуратури (С.В. Банах. [13]

Виклад основного матеріалу. Найбільш широкою категорією серед вище зазначених є фінанси. В основу визначення поняття фінансів, як правило, покладають категорію відносин. Так, І.Г. Козинець та С.С. Берднік, спираючись на доробок попередників та результати власних досліджень сформулювали лаконічний висновок про те, що фінанси – це врегульована правом система економічних відносин, в результаті функціонування якої утворюються та використовуються гро-

шові фонди [2].

З урахуванням, викладеного та інших підходів [14; 15] І.П. Сидор та В.Т. Білик сформулювали більш розлоге визначення фінансів. Вони вважають їх економічною категорією, пов'язаною із формуванням, розподілом і використанням грошових коштів, акумульованих шляхом використання фондової та потокової форм їх руху за посередництвом фінансових відносин між різними суб'єктами (органами публічної влади державного і місцевого рівнів, юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій та публічної влади інших країн) з метою задоволення потреб та інтересів усіх суб'єктів фінансових відносин та забезпечення суспільного добробуту [4].

У своїх висновках зазначені дослідники акцентують, що за економічною сутністю категорія «фінанси» відображає сукупність відносин економічних агентів з приводу обмінних, розподільних та перерозподільних процесів, а за змістом – формування, розподіл і використання фінансових ресурсів, які формуються у фондовій чи потоковій формі руху.

Отже категорія «фінанси» охоплює систему урегульованих правом економічних відносин, предметом яких виступають фінансові ресурси. Ці ресурси І.Г. Козинець та С.С. Берднік вважають складовою частиною економічних ресурсів, що є коштами грошово-кредитної та бюджетної систем, які використовуються для забезпечення безперервного функціонування та розвитку народного господарства, витрачаються на соціально-культурні заходи, потреби управління та оборони [2]. Аналіз даного визначення дає підстави для висновку, що дослідники фактично ототожнюють фінансові ресурси з грошовими коштами (у різних формах, з різними способами акумуляції, зберігання, розподілу та використання), з чим, на нашу думку варто погодитися.

Проте така позиція не збігається з підходом, який запропонували С.Д. Джерелейко, В.Г. Лопатовський та В.А. Шпильовий. Вони трактують «фінансові ресурси» не лише як сукупність грошових коштів, а й їх еквівалентів, сформованих у процесі господарської діяльності та отриманих ззовні, призначених для виконання фінансових зобов'язань і процесів фінансування відтворення підприємства. Ці дослідники акцентують, що грошові кошти не є тотожними фінансовим ресурсам, а становлять лише їх частину та є найліквіднішим активом підприємства, включаючи готівку в касі, кошти на банківських рахунках в банках, депозити та електронні гроші [16].

Ми віддаємо перевагу іншому підходу, як у загальному, так і у площині нашого дослідження. Щодо концептуального аспекту, то особливість фінансових ресурсів вбачається у тому, що вони завжди постають саме у грошовій формі, мають розподільний характер і відбивають формування й використання різноманітних видів прибутків і нагромаджень суб'єктів господарської діяльності сфери матеріального виробництва, держави й учасників невиробничої сфери. Таке бачення протягом останніх десятиліть цілком виправдано та ефективно використовується у економічній науці [17]. З нього випливає, що фінансові ресурси за формою – гроші, які постають мірилом цінності інших видів ресурсів, а за змістом – інструмент, що забезпечує придбання та подальше використання (експлуатацію) цих ресурсів [18]. Саме грошові кошти є еквівалентом будь-яких інших ресурсів, а не навпаки.

Цей підхід успішно використовується і для розуміння сутності фінансового забезпечення суб'єктів ОРД та НСРД. Так, Р.І. Богданов, досліджуючи поняття та значення матеріально-фінансового забезпечення діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань до фінансових ресурсів відносить: грошові кошти на придбання та оплату обслуговування матеріальних засобів; грошові кошти на оплату і стимулювання праці персоналу територіальних управлінь ДБР; грошові кошти на придбання інформаційних, комп'ютерних та інших технологій; кошти на забезпечення навчання та професійного розвитку персоналу; кошти на виконання соціальних гарантій та зобов'язань перед персоналом управлінь; кошти на проведення просвітницької та іміджевої роботи. Тобто, вчений розуміє фінансові ресурси саме як грошові кошти, а не їх еквіваленти [9]. Саме таким (спрощеним) розумінням ми будемо керуватися і у даному дослідженні.

Щільно пов'язаною з поняттям фінансових ресурсів є категорія «фінансове забезпечення». Щодо змісту цієї категорії вчені економісти вже тривалий ведуть активну полеміку, вступаючи у активні дискусії. Певну систематизацію результатів цих дискусій було проведено Н.М. Іванисько. Дослідниця розмежувала такі підходи до визначення поняття фінансового забезпечення: системний (передбачає визначення фінансового забезпечення з позиції системи, що враховує джерела, форми та методи фінансування); об'єктний (в основі цього підходу знаходяться фінансові ресурси, процес їх пошуку, акумуляції та подальшого розподілу, що формує собою сукупність економічних відносин); процесний (зосереджений на сукупності заходів та умов, що забезпечу-

ють процес формування та розподілу фінансових ресурсів); затратний (вказує на кінцеву мету формування та використання фінансових ресурсів для покриття затрат за рахунок накопичених ресурсів); методологічний (передбачає можливість фінансового впливу на соціально-економічний розвиток за допомогою фінансового механізму); функціональний (підхід, що ототожнюється із сукупністю функцій, виконання яких призведе до очікуваного результату); організаційний (розглядає фінансове забезпечення з позиції цілісної організаційної системи, що містить нормативно-правове забезпечення, процес прогнозування та визначення обсягу фінансових ресурсів, створення відповідних фінансових резервів) [3].

Усі ці підходи відбивають різні сторони та характерні ознаки категорії «фінансове забезпечення». Вони перетинаються, доповнюючи та у певних частинах дублюючи один одного. Більшість з них у різних комбінаціях використовувалися дослідниками-правниками, які вивчали питання фінансового забезпечення різних елементів системи сектору безпеки та оборони України.

Так, у ще у 2012 році А.І. Суббот розглядав фінансове забезпечення правоохоронних органів як систему фінансових відносин, чітко визначену державними та відомчими нормативними правовими актами. На думку вченого, таке забезпечення являє собою діяльність, яка здійснюється в межах фінансової системи держави в усіх її проявах та виступає формою участі в розподілі грошових коштів шляхом отримання фінансових ресурсів. Зміст фінансового забезпечення правоохоронних органів випливає з його мети: наділення правоохоронних органів відповідними матеріально-технічними ресурсами, потрібними не лише для виконання основних обов'язків і завдань, а й для забезпечення їхньої професійної діяльності [19]. У даному визначенні одночасно вбачаються ознаки об'єктного, процесного, затратного, функціонального та організаційного підходів (за класифікацією Н.М. Іванисько [3]). Проте підхід А.І. Суббота вважаємо за доцільне визначити як діяльнісний. Адже ми повністю підтримуємо те, що фінансове забезпечення слід відносити саме до категорії діяльності, а зміст цієї діяльності розкривати через суб'єктів, мету завдання та конкретні заходи.

А.Г. Гончар визначив фінансове забезпечення діяльності Національної поліції України в адміністративно-правовому контексті як процес розподілу бюджетних коштів, а також надходження та використання фінансових ресурсів з інших не заборонених законодавством джерел в обсягах, необхідних для оплати праці, медичного, санаторно-курортного, пенсійного, житлового та інших видів соціального забезпечення поліцейських або членів їх сімей у встановлених випадках [11]. З інтервалом у декілька місяців В.С. Шапіро та Я.А. Пащенко (у мажах дослідження матеріально-технічного забезпечення Національної поліції України) подали ідентичну дефініцію фінансового забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції. [12]. З нашого погляду, дані визначення не повним обсягом відбивають важливі аспекти фінансового забезпечення діяльності (зокрема й профілактичної) НПУ, а саме: спрямованість на створення та підтримання у належному стані матеріально-технічної бази для виконання завдань протидії злочинності й проведення конкретних заходів; забезпечення поточних витрат на протидію правопорушенням, на підготовку та підвищення кваліфікації кадрів тощо.

Спираючись на аналіз численних наукових позицій, О.О. Панова дійшла висновку, що під фінансовим забезпеченням публічної безпеки в Україні слід розуміти виконання суб'єктами забезпечення публічної безпеки своїх функцій щодо формування, розподілу, перерозподілу та використання наявних фінансових активів, направлених на попередження, припинення та усунення порушень у сфері публічної безпеки [20]. Убачається, що для формулювання поданого визначення використовувалися елементи функціонального, процесного, затратного та організаційного підходів (за класифікацією Н.М. Іванисько). Дефініція не ураховує того, суб'єкти забезпечення публічної безпеки фінансуються з державного бюджету. Вони є об'єктами фінансування. Функції, які на них покладено державою (задля виконання яких виділяються бюджетні кошти) пов'язані саме із забезпеченням публічної безпеки. Розподіл, перерозподіл та використання наявних фінансових активів є не функцією, а повноваженнями зазначених суб'єктів.

Віддаючи належне здобутку усіх названих вище вчених, високо оцінюючи значення їх висновків для економічної теорії і юридичної науки, зауважимо, що в межах прикладного дослідження ресурсного забезпечення ОРД та НСРД доцільно послуговуватись найбільш спрощеною та зрозумілою схемою розуміння ключових понять, що будуть вживатися у подальшому: 1) фінансові ресурси – це грошові кошти (як було обґрунтовано вище); 2) фінансове забезпечення – це забезпечення фінансовими ресурсами. У подальшому, за необхідності, будемо більш детально розкри-

вати зміст означених категорій, спираючись на теоретичний доробок попередників.

З двома окресленими категоріями щільно пов'язана третя – «фінансування», яка, з нашого погляду, не є тотожною фінансовому забезпеченню. При цьому «фінансування» та «фінансове забезпечення» інколи вживають як синоніми, зокрема і у науковій літературі. Такий підхід вважаємо хибним та схиляємося до позиції тих дослідників, які відмежовують ці поняття.

Розмежування у змістовному навантаженні фінансування та фінансового забезпечення простежуються як у працях економістів, так і у дослідженнях правників. Так, В.Ю. Бодаковський, А.І. Борисов та О.М. Луцик розглядають організацію належного фінансування як основну мету фінансового забезпечення [1]. А.Ю. Лебеденко вважає бюджетне фінансування основою фінансового забезпечення судово-експертної діяльності [21]. Н. М. Іванисько обґрунтовує, що системний підхід передбачає визначення фінансового забезпечення з позиції елементів системи, що включає джерела, форми та методи фінансування[3]. Тобто фактично дослідники включають фінансування до змісту фінансового забезпечення. Щоправда аналіз наведених підходів свідчить, що усі вони використовують термін «фінансування» у відмінних значеннях. При цьому ніхто з них не формулює його визначення.

Таке визначення було подане А.Г. Гончаром (в межах дослідження адміністративно-правового регулювання ресурсного забезпечення Національної поліції України). Вчений зазначає, що фінансування Національної поліції доцільно тлумачити як належний процес, за допомогою якого з бюджету виділяють, зараховують, розподіляють і перераховують кошти на відповідний рахунок розпорядника коштів у межах, визначених кошторисами й затверджених у державному бюджеті, для забезпечення Національної поліції, а також інших джерел, не заборонених законодавством [22, с. 58]. Такий підхід співпадає з нашим баченням у частині того, що фінансування покладено в основу фінансового забезпечення та становить його ключовий етап – виділення та перерахування грошових коштів. На подальших етапах відбувається використання (освоєння) цих коштів, їх перетворення на інші види ресурсів, здійснюється облік і контроль за таким використанням, дотриманням фінансової дисципліни.

З метою якісного сприйняття і чіткого розуміння досліджуваної категорії вважаємо за доцільне максимально спростити визначення, сформулювавши його з огляду на предмет даного дослідження. Отже під фінансуванням ОРД та НСРД розуміємо процес виділення та направлення коштів на їх проведення.

З огляду на викладене, таке фінансування доцільно розмежувати на кілька рівнів: державний (виділення коштів на протидію злочинності та їх розподіл між правоохоронними органами); державного органу (розподіл та виділення коштів конкретним територіальним та (або) оперативним підрозділам, органам досудового розслідування); конкретного територіального органу та спеціалізованого підрозділу (розподіл та виділення коштів за конкретними напрямами негласної роботи та ОРД, за окремими оперативно-розшуковими справами та справами оперативного супроводження кримінального провадження, на проведення окремих ОРЗ та НСРД).

На рівні держави фінансування ОРД та НСРД не урегульовано правом. Фінансові ресурси виділяються правоохоронним та розвідувальним органам, компетенцію яких, серед іншого, становлять ОРЗ та НСРД. Правову основою фінансування цих органів становить Бюджетний кодекс України, Закон України «Про державний бюджет України» на відповідний рік, Постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства Фінансів України та інші нормативно-правові акти, прийняті на виконання Бюджетного кодексу України а також закони України про відповідні органи («Про Державне бюро розслідувань», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Бюро економічної безпеки України» тощо). Зазначеним нормативно-правовим актом бракує термінологічної узгодженості, які між собою, так і з Кримінальним процесуальним кодексом України та Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», зокрема, в частині фінансового забезпечення.

Лише на рівні зазначених державних органів оперативним підрозділам виділяються кошти, які, серед іншого, вони можуть витратити на проведення ОРД та НСРД. При цьому пов'язані з цим численні потреби не знаходять прямого відбитку у встановленій нормами права економічної класифікації видатків бюджету. Це стосується придбання технічних засобів негласного отримання інформації, пенетративної техніки, несправжніх (імітаційних) засобів; виділення коштів для проведення оперативних закупок та спеціальних слідчих експериментів. Усталена підзаконними нормативно-правовими актами система оплати праці негласних позаштатних працівників узагалі

не узгоджується із трудовим та податковим законодавством [23]. Проте це ці питання потребують окремого вирішення (з використання усталеної науковообгрунтованої термінології) та становлять перспективи подальших досліджень

Висновки. Для підвищення ефективності правового регулювання фінансування ОРД та НСРД потрібна синхронізація теоретичного розуміння та юридичного визначення понять «фінанси», «фінансові ресурси», «фінансове забезпечення» та «фінансування». Найбільш доцільним у площині даного дослідження вбачається варіант спрощеного їх тлумачення: фінансові ресурси – грошові кошти у будь-якій формі; фінансове забезпечення – забезпечення фінансовими ресурсами; фінансування – виділення та направлення грошових коштів для їх використання об'єктами фінансового забезпечення. На таке розуміння варто спиратися при формуванні положень нормативно-правових актів, які урегульовують питання фінансування ОРД та НСРД на відомчому та міжвідомчому рівнях, а також при формуванні змін і доповнень до Законів України. Разом з тим, термінологія зазначених відомчих та міжвідомчих нормативно-правових актів має узгоджуватися з визначеннями, що подаються у Бюджетному та Кримінальному процесуальному кодексах України, Законах України «Про оперативно-розшукову діяльність» й про конкретні правоохоронні органи. Таке узгодження варто здійснювати за схемою: недосконаліть юридичних дефініцій ліквідується на основі наукових досліджень; теоретичні визначення формуються з огляду на потреби практики та правові реалії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бодаковський В.Ю., Борисов А.І., Луцик О.М. Теоретико-прикладні аспекти фінансового забезпечення суб'єктів економіки України в умовах глобальних потрясінь. *Київський економічний науковий журнал.* 2024. № 7. С. 13–22. DOI: https://doi.org/10.32782/2786-765X/2024-7-2.
2. Козинець І.Г., Берднік С.С. Співвідношення понять "фінанси" та "фінансові ресурси". *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 112–116. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.20.
3. Іванисько Н.М. Теоретичні підходи до визначення фінансового забезпечення. *Економіка, управління та адміністрування*. 2024. № 1(107). С. 156–162. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2024-1(107)-156-162.
4. Сидор І.П. та Білик В.Т. Теоретичний концепт дослідження сутності та змісту категорії «фінанси». *Ефективна економіка*. 2024. № 12. DOI: http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.12.59.
5. Шпак І.В. Сутність та особливості правового регулювання видатків бюджету на сектор національної безпеки і оборони в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 12 (27). С.555–560. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.97.
6. Петруха С., Петруха Н., Гуденко Б. Фінансування сил безпеки і оборони України: тенденції, структура, виклики. *Економічний аналіз*. 2025. Том 35. № 3. С. 68–82. DOI: https://doi.org/10.35774/econa2025.03.068.
7. Євдокимов В.В. Сучасний стан фінансового забезпечення правоохоронної діяльності. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2021. №1. DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.1..
8. Малишев К.В. особливості фінансування правоохоронної системи як однієї з системних проблем державної політики в досліджуваній сфері. *Держава та регіони. Серія: публічне управління і адміністрування.* 2021. № 3 (73). С.85–97. DOI: https://doi.org/10.32840/1813-3401.2021.3.13.
9. Богданов Р.І. Поняття та значення матеріально-фінансового забезпечення діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2023. № 1 (28). С. 347–354. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.32.
10. Богданов Р.І. Характеристика стану матеріально фінансового забезпечення діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. *Форум Права*. 2024. № 79(2). С. 105–111. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.10933566.
11. Гончар А.Г. Принципи та стадії фінансування і матеріально-технічного забезпечення Національної поліції України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 1 (106). С. 265–276. URL: https://lawscience.com.ua/web/uploads/pdf/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82%20%D0%9D%D0%92%201-2018-265-276.pdf.

12. Шапіро В.С., Пащенко Я.А. Матеріально-технічне забезпечення Національної поліції України. *Правові горизонти.* 2018. № 12 (25). С. 70 –73. DOI: http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2018.i12.p70.
13. Банах С.В. Організаційно-правові аспекти фінансового забезпечення діяльності прокуратури. *Актуальні проблеми правознавства.* 2020 № 4 (24). С. 135–140. DOI: http://www.doi.org/10.35774/app2020.04.135.
14. Івашко О.А. Теорія фінансів: навч. посіб. [вид. 2-ге; доп. і переробл.] К.: 7БЦ, 2021. 408 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/21715/1/tf2021.pdf.
15. Крисоватий А.І., Кириленко О.П., Дем'янишин В.Г. Фінанси: підруч. / за ред. д.е.н., проф. А.І. Крисоватого. Тернопіль: *Університетська думка*, 2024. 632 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi81/0061315.pdf.
16. Джерелейко С.Д, Лопатовський В.Г., Шпильовий В.А. Дефініція понять «фінансові ресурси» та «грошові кошти». Innovation and Sustainability. 2022. № 2. С. 131-138. DOI: https://doi.org/10.31649/ins.2022.2.131.138.
17. Яременко В.Г., Салманов Н.М. Сутність поняття та особливості класифікації фінансових ресурсів підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2018. № 19(3). С. 158–162. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/19_3_2018ua/ 36.pdf.
18. Савчук Д.Г. Поняття, зміст і види ресурсного забезпечення оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій як єдиної системи. Криміналістичний вісник. № 44 (2). С. 111–123. DOI: https://doi.org/10.37025/1992-4437/2025-44-2-111.
19. Суббот А. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів як складові їх безпечної діяльності. *Віче*. 2012. № 24. С. 16–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2012_24_8.
20. Панова О.О. Матеріально-фінансове забезпечення публічної безпеки в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 29 (68). № 1. С.79–83. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/1_2018/1_2018.pd.
21. Лебеденко А.Ю. Бюджетне фінансування як основа фінансового забезпечення судово-експертної діяльності. *Галицький економічний вісник,* 2023. Том 85. № 6. С. 122–131. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu.
22. Гончар А.Г. Адміністративно-правове регулювання фінансування і матеріально-технічного забезпечення Національної поліції України: дис. … докт. філософ.. за спеціальністю 081 (Право) / НАВС. К., 2021. 209 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7e4050db-0928-48de-b45d-a3b2a8aef5db/content.
23. Грібов М.Л., Козаченко О.І. Шляхи вдосконалення правового регулювання негласного співробітництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2020. № 2 (115). С. 8–18. DOI: https://doi.org/10.33270/01201152.8.

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Савчук Д.Г., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК: 34:656.1(477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.62

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЛЕГКИХ ПЕРСОНАЛЬНИХ ЕЛЕКТРИЧНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Скочиляс-Павлів О.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного
та інформаційного права
Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0001-6737-7628

Скочиляс-Павлів О.В. Правове регулювання використання легких персональних електричних транспортних засобів в Україні: проблеми та шляхи вирішення.

Статтю присвячено комплексному аналізу правового регулювання використання легкого персонального електротранспорту в Україні та виявленню ключових проблем визначення правового статусу його користувачів. Зазначено, що стрімке зростання популярності електросамокатів, моноколіс, сігвеїв та інших засобів зумовлює підвищення ризиків для безпеки дорожнього руху, зокрема збільшення кількості дорожньо-транспортних пригод за їх участю. Встановлено, що чинне законодавство не забезпечує належного нормативного врегулювання цієї сфери, що ускладнює правозастосування та притягнення до адміністративної відповідальності. Проаналізовано положення Закону України «Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електрозарядної інфраструктури та електричних транспортних засобів» від 24 лютого 2023 року, яким уперше визначено поняття легкого персонального електротранспортного засобу та закріплено його віднесення до транспортних засобів залежно від технічних характеристик. Водночас доведено, що прийняття цього Закону не усунуло існуючих прогалин, оскільки персональний електротранспорт не виокремлено в самостійну категорію, відсутній його державний облік, а правовий статус користувачів залишається невизначеним. Особливу увагу приділено аналізу судової практики, яка демонструє відсутність єдиного підходу до кваліфікації правового статусу електросамокатів та їх користувачів: суди по-різному визначають їх як водіїв транспортних засобів, пішоходів або інших учасників дорожнього руху. Зазначено, що така неоднозначність спричиняє різне застосування норм права у подібних правовідносинах. Обґрунтовано необхідність удосконалення законодавства шляхом запровадження окремої категорії учасників дорожнього руху – користувачів легкого персонального електротранспорту, визначення їх прав і обов'язків, а також встановлення чітких правил пересування та юридичної відповідальності.

Ключові слова: користувачі легкого персонального електротранспорту, безпека дорожнього руху, учасник дорожнього руху, правила дорожнього руху, адміністративна відповідальність.

Skochylias-Pavliv O.V. Legal regulation of the use of light personal electric vehicles in Ukraine: problems and ways of improvement.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the legal regulation of the use of light personal electric transport in Ukraine and to identifying key problems in determining the legal status of its users. It is noted that the rapid growth in the popularity of e-scooters, monowheels, Segways, and other such means leads to increased risks to road safety, in particular to a rise in the number of road traffic accidents involving them. It is established that the current legislation does not provide adequate regulatory framework in this area, which complicates law enforcement and the imposition of administrative liability. The provisions of the Law of Ukraine «On Certain Issues of the Use of Vehicles

Equipped with Electric Engines and Amendments to Certain Laws of Ukraine on Overcoming Fuel Dependence and Developing Charging Infrastructure and Electric Vehicles» dated February 24, 2023 are analyzed. This Law, for the first time, defines the concept of a light personal electric vehicle and classifies it as a vehicle depending on its technical characteristics. At the same time, it is proven that the adoption of this Law did not eliminate the existing gaps, since personal electric transport has not been выделено as a separate category, there is no state registration system for such vehicles, and the legal status of their users remains undefined. Particular attention is paid to the analysis of judicial practice, which demonstrates the lack of a unified approach to determining the legal status of e-scooters and their users: courts variously qualify them as drivers of vehicles, pedestrians, or other road users. It is emphasized that such inconsistency leads to uneven application of legal norms in similar legal relations. The necessity of improving legislation is substantiated through the introduction of a separate category of road users– users of light personal electric transport, the determination of their rights and obligations, as well as the establishment of clear rules of movement and legal liability

Key words: users of light personal electric transport, road safety, road user, traffic rules, administrative liability.

Постановка проблеми. Кількість легкого персонального електротранспорту (сігвеї, моноколеса, електросамокати тощо) (далі – персональний електротранспорт) на вулицях міст постійно зростає, адже такий вид транспорту має низку переваг. Передусім персональний електротранспорт є зручним і простим у користуванні, не потребує значних зусиль для керування та дозволяє швидко пересуватися на невеликі відстані. Важливою його характеристикою є висока мобільність, що особливо актуально в умовах інтенсивного міського трафіку. Його компактність і можливість зручного зберігання також сприяють популяризації цього виду пересування серед населення. Крім цього, можливість користування персональним електротранспортом на умовах короткострокої оренди дозволяє уникати додаткових витрат, пов'язаних із його технічним обслуговуванням.

Водночас, попри зазначені переваги, широке використання персонального електротранспорту супроводжується і низкою проблем. Насамперед слід враховувати, що такі транспортні засоби здатні розвивати досить велику швидкість, що підвищує ризик виникнення дорожньо-транспортних пригод. Нерідко особи, які керують таким транспортом не дотримуються елементарних правил дорожнього руху, що спричиняє наїзди на пішоходів, зіткнення з іншими транспортними засобами та створення інших аварійних ситуацій тощо. Зважаючи на це, видається, виправданим запровадження в окремих містах заходів щодо обмеження пересування на персональному електротранспорті у центральній частині міста, де, зазвичай, найбільше скупчення людей (м. Івано-Франківськ, м. Львів).

Актуальність зазначених проблем підтверджують статистичні дані. Лише за січень-вересень 2025 року поліція оформила 1144 дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) за участю електросамокатів та інших легких електрозасобів. У цих аваріях 14 людей загинуло, ще 765 – отримали травми [1].

Зростання використання персонального електротранспорту зумовлює необхідність посилення контролю та правового регулювання з метою забезпечення безпеки дорожнього руху.

Мета дослідження – комплексний аналіз правових засад використання персонального електротранспорту, виявлення проблем у визначенні правового статусу користувачів персонального електротранспорту, а також формування пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України.

Стан опрацювання проблематики. Питання правового регулювання використання персонального електротранспорту є відносно новим напрямком наукових досліджень. Окремі аспекти цієї проблематики розглядали у працях такі вітчизняні науковці, як Атаманенко Ю., Габуда А., Дзюбановський Ю., Козакевич О., Кулініченко Д., Панова С., Репецький С., Федосєєва К., Цигилик Ю.,Червінчук А. та інші. Незважаючи на наявність цих досліджень, проблематика залишається актуальною, оскільки в Україні досі відсутнє комплексне законодавче регулювання використання персонального електротранспорту та відповідальності за порушення правил його експлуатації.

Виклад основного матеріалу. Використання персонального електротранспорту в містах України стрімко зростає. Проте, відповідного закону, який би визначав правові засади використання

персонального електротранспорту та правовий статус користувачів персонального електротранспорту досі не ухвалено. Це ускладнює притягнення до відповідальності користувачів персонального електротранспорту. Відсутність чіткого нормативного підходу не дозволяє однозначно встановити, якими саме нормами мають керуватися користувачі персонального електротранспорту, чи поширюються на них Правила дорожнього руху (далі – ПДР), а також чи підлягають вони юридичній відповідальності за порушення правил дорожнього руху. Крім цього, важливим практичним питанням є те, чи слід вважати легкий персональний електротранспорт транспортним засобом в розумінні Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) та ПДР. Недаремно у Стратегії підвищення безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року від 21 жовтня 2020 року вказувалося на необхідності правового регулювання використання персонального легкого електротранспорту (сігвеї, моноколеса, електросамокати тощо) на вулично-дорожній мережі [2]. Натомість У Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року [3] лише констатується необхідність запровадження економічних та інших стимулів спрямованих на розвиток екологічно чистого транспорту в містах, включаючи легкий персональний електричний транспорт і велосипеди та їх прокатні системи (систем прокату легких персональних електричних транспортних засобів і велосипедів). Питання необхідності нормативного врегулювання цієї сфери вже не піднімається, хоча зростання кількості користувачів персональним електротранспортом та вчинення відповідних правопорушень об'єктивно зумовлюють потребу у чіткому визначенні їх правового статусу, правил користування та відповідальності.

Як відомо, до адміністративної відповідальності за порушення ПДР можуть притягати уповноважені органи, зокрема, працівники патрульної поліції та суди в залежності від виду правопорушення. Відповідно оскарження постанов про притягнення до адміністративної відповідальності можливе двома шляхами залежно від суб'єкта притягнення до адміністративної відповідальності.

По-перше, постанови, винесені уповноваженими органами, зокрема, працівниками патрульної поліції, можуть бути оскаржені до суду в порядку адміністративного судочинства.

По-друге, постанови суду у справах про адміністративні правопорушення підлягають перегляду в апеляційному порядку відповідно до норм КУпАП.

Така ситуація зумовлює формування значного масиву судової практики**,** у межах якої суди змушені самостійно вирішувати питання правової природи персонального електротранспорту та статусу їх користувачів.

Певні кроки до усунення цієї прогалини було здійснено 24 лютого 2023 року з прийняттям Закону України «Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електрозарядної інфраструктури та електричних транспортних засобів» (далі – Закон). Відповідно до Закону, легкий персональний електричний транспортний засіб – колісний транспортний засіб, який оснащений та приводиться в рух виключно електричними тяговими двигунами (одним чи декількома) із потужністю у діапазоні до 1000 Вт, системою акумулювання електричної енергії (акумуляторною батареєю), яка здатна заряджатися шляхом підключення до зовнішнього джерела електричної енергії, з одним, двома, трьома або чотирма колесами, який має максимальну конструктивну швидкість у діапазоні до 25 кілометрів на годину [4].

Отже, прийняття зазначеного Закону стало важливим кроком у напрямку нормативного визначення легкого персонального електротранспорту та визнання його транспортним засобом. Це стосується електросамокатів, гіроскутерів, моноколес, сігвеїв та інших пристроїв, які пересуваються за допомогою електродвигуна. Залежно від потужності електродвигуна, вони поділяються на:

1) до 1000 Вт, швидкість до 25 кілометрів на годину – легкий персональний електричний транспортний засіб;

2) понад 1000 Вт, швидкість до 50 кілометрів на годину та більше 10 кілометрів на годину, споряджена маса не більше ніж 600 кілограмів – низькошвидкісний легкий електричний транспортний засіб. Такий вид транспорту прирівнюється до мопедів. Тобто, керувати ними можна лише з 16 років і за наявності відповідного посвідчення водія. На такий вид транспорту поширюються усі правила та вимоги, встановлені для мопедів.

Не дивлячись на визнання транспортом легких персональних електричних засобів пересування, Закон не зобов'язує їх власників реєструвати ці транспортні засоби. Також законодавство не зобов'язує отримувати водійське посвідчення на керування персональними електричними засобами пересування.

З огляду на вищевикладене, проведено аналіз судових рішень до 2023 року і після прийняття Закону України «Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електрозарядної інфраструктури та електричних транспортних засобів», тобто після 2023 року. Наприклад, рішенням Вінницького міського суду у справі від 8 липня 2021 року було скасовано постанову про адміністративне правопорушення у вигляді штрафу стосовно водія електросамоката. За матеріалами справи, патрульний виніс постанову щодо водія електросамоката за порушення положень ч. 2 ст. 126 Кодексу України про адміністративні правопорушення (керування транспортним засобом особою, яка не має права керування таким транспортним засобом). Зокрема, порушник не надав поліцейському посвідчення водія категорії А1. У суді чоловік наголосив, що електросамокат не є транспортним засобом, посилаючись на те, що його потужність двигуна становить 1,2 кВт. Суд проаналізував аргументи сторін і дійшов висновків: особа, яка керує електросамокатом, не є суб'єктом адміністративного правопорушення, адміністративна відповідальність за яке передбачена ч. 2 ст. 126 КУпАП, адже вона не є водієм, який керує транспортним засобом [5]. Таке ж рішення прийняв Шевченківський районний суд м. Запоріжжя у справі № 336/2183/18 від 21 серпня 2018 року вказавши, що оскільки потужність двигуна електросамоката складає 1,2 кВт, електросамокат не є транспортним засобом, а тому в діях особи відсутній склад адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 126 КУАП [6].

Протилежні рішення приймали апеляційні суди, які відносили електросамокати, або до мопедів, або до транспортних засобів. Наприклад, Київський апеляційний суд у справі № 761/31629/20 від 17 травня 2021 року зазначив, що електросамокат відповідає визначенню «транспортний засіб», оскільки використовується для перевезення осіб. Відповідно, керування ним підпадає під обов'язки водія транспортного засобу, і застосовуються обмеження ПДР щодо руху по тротуарах, що робить неможливим використання електросамоката на пішохідних доріжках без спеціальних дозволів [7]. Такої ж позиції дотримується Сумський апеляційний суд у справі № 591/2229/22 від 3.08.2022 року, підтримавши висновки суду першої інстанції щодо того, що особа, яка керує електросамокатом, виконує функції водія транспортного засобу і, відповідно, пішоходом не є, а тому, перетинаючи проїзну частину, не має права на перевагу в русі та повинна оцінювати дорожню обстановку та діяти саме як водій [8].

Разом з тим, Чернівецький апеляційний суд у справі № 33/822/477/20 від 22 жовтня 2020 року прирівняв електросамокат до мопеда, оскільки, згідно п.1.10 ПДР, він є двоколісним транспортним засобом з електродвигуном потужністю до 4 кВТ. Користувача електросамоката прирівняно до пішохода, оскільки згідно цього ж пункту ПДР, до пішоходів прирівнюються особи, які рухаються або ведуть мопеди [9].

Більше того, навіть після прийняття Закону України від 24.02.2023 року, П'ятий апеляційний адміністративний суд у справі № 947/18742/22 від 14 березня 2023 року, проаналізувавши технічні характеристики самокату, дійшов до висновку, що персональний електротранспорт, маючи два камерних колеса, алюмінієву раму, електродвигун потужністю 0,35 кВт (350 Вт) та кермо за своїми технічними характеристиками підпадає під визначення «мопед» в розумінні положень п. 1.10 ПДР України. Відтак, положення п. 11.14 ПДР України поширюють дію на електросамокат і особи, які ними керують є суб`єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 122 КУпАП [10].

Одеський апеляційний суд у справі № 33/813/1130/25 від 2 червня 2025 року розглядав справу про керування електросамокатом в стані наркотичного сп`яніння (ч.1 ст.130 КУпАП). По-перше, суд визнав особу, яка керувала електросамокатом водієм. По-друге, електросамокат віднесено судом до транспортних засобів і протрактовано, що поняття «транспортний засіб» та «механічний транспортний засіб» можна розглядати так: в широкому – транспортний засіб, в тому числі і електросамокат, і в вузькому – механічний транспортний засіб. Суд також звернув увагу, що суб'єктом правопорушення за ч. 1 ст.130 КУпАП є, зокрема, особа, яка керує транспортним засобом в стані сп`яніння. При цьому, вказана норма закону передбачає відповідальність осіб, які керують всіма транспортними засобами, а не лише механічними транспортними засобами та не розділяє транспортні засоби на механічні, електричні чи будь-які інші [11].

В іншому випадку, наприклад, Тернопільський апеляційний суд у справі № 607/25435/25 від 12 лютого 2026 року навіть не піддавав сумніву, що користувач електросамоката є водієм. Суд однозначно стверджував, що відповідно до пункту 2.9а Правил дорожнього руху України, водіє-

ві забороняється керувати транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебуваючи під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. Даних вимог правил дорожнього руху не було виконано. Відповідно до пункту 2.9а Правил дорожнього руху України, водієві забороняється керувати транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебуваючи під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції [12].

Суди перших інстанцій до цього часу по-різному підходять до кваліфікації дій користувачів електросамокатів. Наприклад, Шишацький районний суд Полтавської області у справа № 551/466/24 від 14 травня 2024 року, зазначив, що транспортний засіб – це сукупність усіх механічних і немеханічних засобів, які можуть бути використані для руху дорогами загального користування. До механічних транспортних засобів можуть бути віднесені електросамокати з потужністю від 3 до 4 кВт, але механічним вважається лише той, що має двигун понад 3 кВ. Електросамокат потужністю до 3 кВт не є механічним транспортним засобом, тому не потребує посвідчення водія і реєстрації. Водночас особа повинна дотримуватися ПДР, але не є суб'єктом відповідальності за ст. 130 КУпАП, яка застосовується лише до водіїв механічних транспортних засобів [13].

Зарічний районний суд м. Суми у справі № 591/8080/25 від 24 вересня 2025 року підтвердив, що електросамокат не є механічним транспортним засобом у розумінні ПДР, скасувавши постанову про притягнення особи до адміністративної відповідальності за ч. 4 ст. 126 КУпАП (керування транспортним засобом особою, позбавленою права керування). Суд зазначив, що відсутні докази, які б підтверджували обов'язок мати водійське посвідчення для керування електросамокатом, а також підкреслив неможливість автоматичного поширення вимог, встановлених для водіїв механічних транспортних засобів, на користувачів персонального електротранспорту. Другий апеляційний адміністративний суд залишив це рішення без змін [14].

Водночас Дарницький районний суд міста Києва у справі № 753/16893/23 від 2 листопада 2023 року сформував протилежний підхід, визнавши те, що електросамокат відповідає визначенню «транспортного засобу», закріпленому у Правилах дорожнього руху, оскільки є пристроєм, призначеним для перевезення особи. У зв'язку з цим особа, яка керує електросамокатом, визнається водієм транспортного засобу, а отже – повноцінним учасником дорожнього руху, на якого поширюються відповідні обов'язки. Особливого значення набуває те, що суд відхилив аргументи захисту щодо відсутності у електросамоката ознак механічного транспортного засобу (зокрема, через невстановлену потужність двигуна). Суд прямо зазначив, що для кваліфікації правопорушення, зокрема за ст. 130 Кодекс України про адміністративні правопорушення, не має значення технічна характеристика засобу, а достатнім є сам факт керування транспортним засобом у стані сп'яніння. Крім того, суд послався на правову позицію Верховного Суду, відповідно до якої використання електросамоката є джерелом підвищеної небезпеки, незалежно від потужності двигуна. Це додатково обґрунтовує застосування до таких правовідносин загальних правил відповідальності учасників дорожнього руху [15].

У цьому контексті звернемо увагу на вказаний вище висновок Верховного Суду у справі № 127/5920/22 від 15 березня 2023 року. Верховний Суд зазначив, що перелік видів діяльності, що створюють суспільну небезпечність не є виключним, тому з урахуванням особливостей, можуть бути визнані джерелом підвищеної небезпеки інші предмети, засоби, тощо. У постанові Верховний Суд прийшов до висновку, що використання електросамоката чи іншого подібного засобу (моноколеса, сегвея тощо) для переміщення особи як учасника дорожнього руху є джерелом підвищеної небезпеки в розумінні статті 1187 ЦК України, якщо в конкретному випадку такий засіб приводився в рух за допомогою встановленого на ньому електричного двигуна. Відповідно водії електротранспорту несуть обов'язки щодо відшкодування шкоди завданої джерелом підвищеної небезпеки відповідно до ст. 1187 Цивільного кодексу України [16].

Таким чином, **законодавча невизначеність правового статусу користувачів електросамокатів спричиняє різнотлумачення норм судом** і, відповідно, **неоднакове застосування права до подібних фактичних обставин**. Водночас аналіз судової практики свідчить про тенденцію правоохоронних органів розглядати керування електротранспортом як дії, що підпадають під сферу Правил дорожнього руху, та притягувати користувачів електротранспорту до адміністративної відповідальності у разі порушень, іноді прирівнюючи їх до велосипедистів, іноді – до водіїв транспортних засобів, хоча вони, згідно із чинним законодавством, не відносяться до жодної з цих категорій.

Хоча прийняття Закону України «Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електрозарядної інфраструктури та електричних транспортних засобів» від 24 лютого 2023 року встановило визначення легких персональних електротранспортних засобів та прирівняло їх до транспортних засобів залежно від потужності двигуна і швидкісних характеристик, на практиці закон **не усунув ключових прогалин у правовому статусі користувачів персонального електротранспорту**. Проте персональний електротранспорт не виділено в окрему категорію, державного обліку таких засобів немає і правовий статус користувачів персонального електротранспорту не визначений. Саме тому, вважається, доцільним запровадити нову категорію учасників дорожнього руху – користувачі персонального легкого електротранспорту, визначити коло прав та обов'язків такої категорії учасників дорожнього руху, включити правила пересування цих учасників до переліку питань, що регулюються Правилами дорожнього руху; встановити відповідальність за порушення користувачами персонального легкого електротранспорту правил дорожнього руху.

Висновки. Використання персонального електротранспорту в містах України зростає, проте правовий статус його користувачів залишається невизначеним, що створює ризики для безпеки дорожнього руху. На сьогодні легкий персональний електротранспорт визнається транспортним засобом, проте законодавство не встановлює окремої категорії учасників руху та не регламентує обов'язків і відповідальності користувачів легкого електротранспорту. Судова практика демонструє різне тлумачення статусу електросамокатів та їхніх користувачів: деякі суди прирівнюють їх до водіїв транспортних засобів, інші – до пішоходів або велосипедистів. Верховний Суд підкреслює, що використання електротранспорту є джерелом підвищеної небезпеки, а його користувачі несуть обов'язки щодо відшкодування шкоди. Аналіз матеріалів дослідження свідчить про необхідність запровадження окремої категорії учасників дорожнього руху, визначення їхніх прав та обов'язків і встановлення відповідальності за порушення правил дорожнього руху. Впровадження чіткого законодавчого регулювання сприятиме підвищенню безпеки дорожнього руху та уникненню неоднакового застосування норм права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тротуари повертаються пішоходам: Рада готує заборону для електросамокатів. URL: https://novosti-n.org/ua/dtp/Trotuary-povertayutsya-pishohodam-Rada-gotuye-zaboronu-dlya-elektrosamokativ-324603.
2. Стратегія підвищення безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1360-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text.
3. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-2024-%D0%BF?find=1&text=%D0%BB%D0%B5%D0%B3%D0%BA+%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%B-D+%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%BA#w1_1.
4. Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електрозарядної інфраструктури та електричних транспортних засобів: Закон України від 23.02.2023 р. № 2956-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2956-20#Text.
5. Рішення Вінницького міського суд у справі №127/11466/21 від 8.07.2021 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua. https://reyestr.court.gov.ua/Review/98374092.
6. Рішення Шевченківського районного суду м. Запоріжжя у справі №336/2183/18 від 21.08.2018 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76036297.
7. Постанова Київського апеляційного суду у справі № 761/31629/20 від 17.05.2021 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96948661.
8. Постанова Сумського апеляційного суду у справі № 591/2229/22 від 3.08.2022 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105642126.
9. Постанова Чернівецького апеляційного суду у справі № 33/822/477/20 від 22.10.2020 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92373762.
10. Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду у справі № 947/18742/22 від 14.03.2023 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109539436.

11. Постанова Одеського апеляційного суду у справі № 33/813/1130/25 від 02.06.2025 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127845324.
12. Постанова Тернопільського апеляційного суду у справа № 607/25435/25 від 12.02.2026 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/134006683.
13. Постанова Шишацького районного суду Полтавської області у справі № 551/466/24 від 14.05.2024 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119264397.
14. Рішення Зарічного районного суду м. Суми у справі № 591/8080/25 від 24.09.2025 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130460819.
15. Постанова Дарницького районного суду міста Києва у справі № 753/16893/23 від 2.11.2023 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115049768.
16. Постанова Верховного Суду у справі № 127/5920/22 від 15.03.2023 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_zasadi_civ_prav_vidpovidalnosti_23_02_2024.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Скочиляс-Павлів О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9:004.056.53:327.8(470:477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.63

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ЯК МАРКЕР ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНИ

Солодка О.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
Національна академія СБ України
ORCID: 0000-0002-1799-0712

Солодка О. Забезпечення інформаційного суверенітету як маркер формування національної інформаційної стійкості України.

У статті досліджено взаємозв'язок забезпечення інформаційного суверенітету держави та її інформаційної стійкості.

Інформаційний суверенітет держави відображає її здатність самостійно визначати та реалізовувати політику у сфері інформаційних відносин, формувати національний інформаційний простір, забезпечувати захист інформаційних ресурсів і протидіяти зовнішнім та внутрішнім загрозам інформаційного характеру. Національна інформаційна стійкість має комплексний характер і відображає дві взаємопов'язані складові – державну та суспільну. Інформаційна стійкість держави характеризується передусім стійкістю інституцій, їх спроможністю ефективно функціонувати в умовах інформаційного тиску, а також здатністю своєчасно виявляти та нейтралізувати загрози національній безпеці в інформаційній сфері. Натомість інформаційна стійкість суспільства охоплює інші, не менш значущі аспекти, серед яких ключовими є збереження національної ідентичності, розвиток критичного мислення, здатність протидіяти новим викликам і загрозам, належний рівень довіри до державних інституцій, а також активна участь громадян у процесах прийняття рішень і розв'язання суспільно значущих проблем.

Взаємодія зазначених складових формує цілісну модель національної інформаційної стійкості, у межах якої інституційна спроможність держави доповнюється соціальною згуртованістю та інформаційною грамотністю суспільства, що у сукупності забезпечує належний рівень реалізації інформаційного суверенітету держави. Зокрема, забезпечення належного рівня інформаційної стійкості є необхідною передумовою реалізації інформаційного суверенітету, оскільки без здатності протидіяти деструктивним інформаційним впливам, зберігати цілісність інформаційного простору та гарантувати безперервність інформаційних процесів держава втрачає можливість ефективно здійснювати контроль і незалежне регулювання у цій сфері. Водночас інформаційний суверенітет виступає інституційно-правовою основою формування та підтримання інформаційної стійкості, визначаючи її межі, механізми реалізації та інструменти захисту національного інформаційного простору.

Ключові слова: інформаційний суверенітет, національна інформаційна стійкість, інформаційний простір, інформаційна безпека.

Solodka O. Ensuring information sovereignty as a marker of the formation of national information resilience of Ukraine.

The article examines the interrelation between ensuring state information sovereignty and information resilience.

State information sovereignty reflects the capacity of a state to define independently and implement policies in the field of information relations, to shape the national information space, to ensure the protection of information resources, and to counter external and internal information-related threats.

National information resilience has a complex nature and reflects two interrelated components – the state and societal dimensions. State information resilience is primarily characterized by the stability of institutions, their capacity to function effectively under conditions of information pressure, as well as their ability to timely detect and neutralize threats to national security in the information sphere. In contrast, societal information resilience encompasses other equally significant aspects, including the preservation

of national identity, the development of critical thinking, the ability to counter emerging challenges and threats, an adequate level of trust in public institutions, as well as active citizen participation in decision-making processes and in addressing socially significant issues.

The interaction of these components forms a holistic model of national information resilience, within which the institutional capacity of the state is complemented by social cohesion and the informational literacy of society, collectively ensuring an appropriate level of implementation of state information sovereignty. In particular, ensuring a sufficient level of information resilience is a necessary precondition for the realization of information sovereignty, as without the ability to counter destructive information influences, maintain the integrity of the information space, and guarantee the continuity of information processes, the state loses its capacity to effectively exercise control and autonomous regulation in this domain. At the same time, information sovereignty serves as the institutional and legal foundation for the formation and maintenance of information resilience, defining its boundaries, implementation mechanisms, and instruments for protecting the national information space.

Key words: information sovereignty, national information resilience, information space, information security.

Постановка проблеми. Інформаційний простір у сучасних умовах перетворився на одну з ключових сфер забезпечення національної безпеки держави. Глобалізаційні процеси, стрімкий розвиток цифрових технологій та зростання ролі інформації як стратегічного ресурсу зумовлюють необхідність переосмислення традиційних підходів до суверенітету. У цьому контексті особливої актуальності набувають категорії інформаційного суверенітету та національної інформаційної стійкості, які виступають взаємопов'язаними елементами системи захисту національних інтересів в інформаційній сфері.

Особливої актуальності ці питання набувають в умовах інформаційної агресії – інформаційні операції, маніпуляції суспільною свідомістю, кібератаки та поширення дезінформації стають інструментами впливу на державний суверенітет, політичну стабільність та соціальну згуртованість. У таких умовах забезпечення інформаційного суверенітету неможливе без належного рівня інформаційної стійкості, яка виступає його практичним виміром.

Метою статті є комплексне дослідження сутності інформаційного суверенітету та національної інформаційної стійкості, визначення їх взаємозв'язку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях проблематика інформаційного суверенітету та національної стійкості як об'єкта наукового пізнання набуває особливої актуальності. Окремо ці поняття знайшли відображення у працях таких вітчизняних науковців, як Мельник І. [1], Новоскольцева Л., Меженська О., Бадер А. [2], Місюра А.О., Паливода В.О. [3], Резнікова О.О. [4]. Водночас, незважаючи на наявність значного наукового доробку, питання інформаційного суверенітету та інформаційної стійкості, а також їх співвідношення, залишаються недостатньо розробленими як у теоретичному, так і в прикладному вимірах. Це зумовлює необхідність поглибленого наукового аналізу зазначених категорій, їх концептуального осмислення.

Виклад основного матеріалу. Інформаційний суверенітет держави відображає її здатність самостійно визначати та реалізувати політику у сфері інформаційних відносин, формувати національний інформаційний простір, забезпечувати захист інформаційних ресурсів і протидіяти зовнішнім та внутрішнім загрозам інформаційного характеру, що вимагає створення відповідних умов та вкладається у поняття «забезпечення». Великий тлумачний словник сучасної української мови дає визначення дієслова "забезпечувати" ("забезпечити"): 1. Постачати щось у достатній кількості, задовольняти кого, будь-що у якихось потребах. 2. Створювати надійні умови для здійснення будь-чого; гарантувати щось. 3. Захищати, охороняти будь-кого, будь-що від небезпеки [5].

Законодавство України містить чимало прикладів використання термінів "забезпечення", "забезпечувати". Як правило, йдеться про сукупність заходів, спрямованих на задоволення певних прав, вимог, процесів, потреб та інтересів учасників суспільних відносин, які слід визначити. У безпекознавчій парадигмі «забезпечення безпеки» передбачає запобігання загрозам. Відтак, така дуальність формує розуміння поняття «забезпечення інформаційного суверенітету держави» через поєднання визначення національних інтересів і протидію загрозам.

Порушення інформаційного суверенітету має місце у випадках, коли іноземна держава або інший зовнішній актор здійснює вплив, що виходить за межі допустимої взаємодії, зокрема шля-

хом маніпулятивного впливу або втручання у внутрішні інформаційні процеси, з метою схилення держави до ухвалення рішень, які не відповідають національним інтересам. У такому контексті інформаційний суверенітет слід розглядати як складову загального державного суверенітету, що потребує належного нормативно-правового закріплення та ефективних механізмів забезпечення.

Відтак, забезпечення інформаційного суверенітету має передбачати не лише реагування на вже реалізовані загрози, а й формування превентивної системи захисту, здатної своєчасно виявляти та нейтралізувати деструктивні інформаційні впливи, зберігаючи автономність прийняття рішень і цілісність інформаційного простору держави. В цьому аспекті слід говорити про визначення національних інтересів України в інформаційній сфері.

Національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [6]. Важливим є те, що національні інтереси України відображають фундаментальні цінності та споконвічні прагнення Українського народу, його потреби в забезпеченні гідних умов життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення.

Отже, національні інтереси повинні враховувати поточні суттєві чинники, що впливають на фундаментальні національні інтереси, якими відповідно до Закону є: 1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами. Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями [6]. Звідси, в контексті нашого дослідження національним інтересом буде зокрема інформаційний суверенітет, оскільки інформаційні чинники мають суттєвий влив на розвиток сучасної держави. Відповідно, забезпечення інформаційного суверенітету має передбачати, зокрема: гарантування права на достовірну, повну та своєчасну інформацію, свободу слова та інформаційну діяльність, недопущення втручання у зміст та внутрішню організацію інформаційних процесів, крім випадків, визначених законом; удосконалення інформаційного зв'язку суспільство – держава, розширення участі недержавних інституцій у забезпеченні інформаційної безпеки України; збереження та вдосконалення вітчизняного інформаційного продукту та технологій, формування національної ідентичності України у світовому інформаційному просторі; модернізацію інформаційної інфраструктури; державну підтримку й розвиток ресурсів науково-технічної продукції та інформаційних технологій тощо.

Необхідно визначити окремими положеннями, що національні інтереси держави Україна поширюються на технологічні досягнення, розробки стратегічного значення та на національний віртуальний простір, захист якого теж необхідно визнати національним інтересом.

Як зазначається у наукових джерелах [7], під забезпеченням реалізації національних інтересів слід розуміти: створення організаційних і матеріальних умов для реалізації інтересів; попередження виникнення деструктивних чинників цьому інтересу; виявлення деструктивних чинників, що виникли; відновлення наслідків, завданої шкоди дією деструктивних чинників.

Фактично, ці складові на сьогодні визначені через поняття національної стійкості. У сучасній науковій літературі термін «стійкість» трактується в різних контекстах залежно від предметної області та дослідницької парадигми. Його зміст формується в межах міждисциплінарного підходу, що зумовлює багатогранність, поліаспектність і концептуальну широту цього поняття. Зокрема, у технічних науках стійкість пов'язується зі здатністю систем зберігати стабільний стан під впливом зовнішніх факторів, у соціальних науках – із спроможністю суспільства адаптуватися до змін і кризових явищ, а в безпекових студіях – із можливістю протидіяти загрозам, зберігаючи функціональність ключових інституцій.

Стратегією національної безпеки України [8], стійкість визначено однією з основних засад, на яких ґрунтується зазначена Стратегія, а запровадження національної системи стійкості віднесено до основних напрямів зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки.

Концепція забезпечення національної системи стійкості [9] визначає національну стійкість як здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій з акцентом, що така система стійкості направлена на забезпечення «здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози, виявляти вразливості та оцінювати ризики національній безпеці, запобігати або мінімізувати їх негативні впливи, ефективно реагувати та швидко і повномасштабно відновлюватися після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу, але не обмежуючись ними. Тому вона постає як «комплекс цілеспрямованих дій, методів та механізмів взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, інститутів громадянського суспільства, які гарантують збереження безпеки і безперервності функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час і після настання кризової ситуації та визначає, що впроваджувана національна система стійкості має передбачати забезпечення функціонування зокрема таких базових елементів: кібербезпека та суспільна стійкість, зокрема, до інформаційних впливів.

Національна стійкість забезпечується через спроможності – сукупність людських, матеріально-технічних та фінансових ресурсів суб'єктів забезпечення національної стійкості, що визначають їх здатність ефективно протидіяти загрозам, надзвичайним і кризовим ситуаціям, забезпечити відновлення та стале функціонування основних сфер життєдіяльності держави і суспільства [9]. На нашу думку, зважаючи на складові національної безпеки до визначення слід додати інформаційні ресурси, оскільки інформаційна безпека є складовою національної, то відповідно національна стійкість включає і інформаційну стійкість, що безпосередньо впливає на забезпечення інформаційного суверенітету держави.

Стратегія воєнної безпеки України визначає [10], що стійкість у ході всеохоплюючої оборони України досягається здатністю системи управління державою, сил оборони, національної економіки, інфраструктури та суспільства швидко відновлюватися та адаптуватися до змін у безпековому середовищі ... Разом з тим, Стратегія серед загроз визначає посиленням боротьби за ресурси та міждержавної конкуренції із застосуванням політико-дипломатичних, економічних, інформаційних, воєнних і гібридних інструментів..., а досягнення та підтримання спроможностей Збройних Сил України та інших складових сил оборони щодо стратегічної мобільності, ведення асиметричних, мережецентричних, багатосферних і непрямих дій, які нівелюватимуть чисельну та технологічну перевагу противника на суші, в повітрі, на морі, в інформаційному просторі та кіберпросторі.

Стратегія зовнішньополітичної діяльності України [11] визначила, що стійкість – здатність держави і суспільства ефективно протидіяти загрозам будь-якого походження і характеру, зокрема кібератакам, дезінформації та іншим загрозам, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлювати рівновагу після криз. Водночас зазначено, що з'являються нові виклики у цифровому просторі, серед яких, зокрема, відсутність чіткого правового регулювання цієї сфери, що призводить до зловживання цифровими даними з метою завдання шкоди як окремим особам, так і державам та міжнародним організаціям. Інформаційну загрозу для України становить використання засобів комунікації для підриву довіри до державних інститутів, поширення дезінформації та ворожої пропаганди, поляризації суспільства, формування негативного сприйняття України у світі. Зростає небезпека використання кіберпростору для завдання шкоди національним інтересам України, включаючи виведення з ладу критично важливих об'єктів інфраструктури.

Стратегія забезпечення державної безпеки [12] визначила серед пріоритетних заходів: гарантування інформаційної безпеки та запровадження національної системи стійкості.

Отже, аналіз положень вищезазначених стратегічних документів свідчить про те, що інформаційна складова є невід'ємним і вкрай важливим елементом сучасної концепції національної стійкості. Водночас, попри її системоутворююче значення, вона не виокремлюється як самостійний вид – національна інформаційна стійкість. Окрім цього, слід акцентувати, що лише два інформаційних аспекти виокремлюються в національній стійкості – це кібербезпека та стійкість до негативних інформаційних впливів. Така практика є близькою європейському дискурсу, проте відповідно до вітчизняного законодавства [12] інформаційна безпека визначається як стан захи-

щеності національних інтересів людини, суспільства і держави в інформаційній сфері, за якого унеможливлено завдання шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується, негативний інформаційний вплив; витік державної таємниці та службової інформації; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації, у тому числі шляхом проведення іноземними спецслужбами, окремими організаціями, групами, особами спеціальних інформаційних операцій та деструктивних інформаційних впливів, а також забезпечується своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам та національній безпеці України, тобто перелік складових ширший, що повинно бути враховано при формуванні системи національної інформаційної стійкості.

Отже, інформаційна стійкість набуває тісного взаємозв'язку з категорією інформаційного суверенітету держави. Зокрема, забезпечення належного рівня інформаційної стійкості є передумовою реалізації інформаційного суверенітету, оскільки без здатності протидіяти деструктивним інформаційним впливам, зберігати цілісність інформаційного простору та гарантувати безперервність інформаційних процесів держава втрачає можливість ефективно здійснювати контроль і самостійне регулювання у цій сфері. Водночас інформаційний суверенітет виступає інституційно-правовою основою формування та підтримання інформаційної стійкості, визначаючи межі, механізми та інструменти захисту національного інформаційного простору.

Національна інформаційна стійкість відображає дві складових – державну і суспільну. Якщо розглядати інформаційну стійкість держави, то йдеться передусім про стійкість інституцій, їх спроможність ефективно функціонувати в умовах інформаційного тиску, а також про здатність своєчасно виявляти й нейтралізувати загрози національній безпеці в інформаційній сфері. Натомість інформаційна стійкість суспільства охоплює інші, не менш важливі аспекти, серед яких ключовими є збереження національної ідентичності, сформованість критичного мислення, здатність протидіяти новим викликам і загрозам, рівень довіри до державних інституцій, а також активне залучення громадян до процесів прийняття рішень і розв'язання суспільно значущих проблем.

Взаємодія цих двох вимірів – державного та суспільного – формує цілісну модель національної інформаційної стійкості, в якій інституційна спроможність держави доповнюється соціальною згуртованістю та інформаційною зрілістю суспільства. Саме така синергія створює підґрунтя для забезпечення інформаційного суверенітету, оскільки ефективний захист інформаційного простору неможливі без одночасної стійкості як державних механізмів, так і суспільних процесів. Таким чином, інформаційний суверенітет і національна інформаційна стійкість перебувають у відносинах взаємозумовленості та взаємопідсилення, формуючи цілісну систему забезпечення інформаційної безпеки держави.

Висновки. Отже, у контексті забезпечення інформаційного суверенітету України поняття стійкості набуває особливого значення, трансформуючись у категорію інформаційної стійкості. У цьому вимірі вона характеризує здатність держави та суспільства ефективно протистояти деструктивним інформаційним впливам, своєчасно адаптуватися до нових викликів, а також забезпечувати безперервність інформаційних процесів і збереження критично важливих функцій. Національна інформаційна стійкість України – це здатність держави і суспільства ефективно протистояти інформаційним загрозам, адаптуватися до змін інформаційної безпеки, підтримувати її стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій в інформаційній сфері. Національна інформаційна стійкість України забезпечується через спроможності – сукупність людських, матеріально-технічних, інформаційних ресурсів відповідних суб'єктів, що визначають їх здатність ефективно протидіяти загрозам, надзвичайним і кризовим ситуаціям, забезпечити відновлення та стале функціонування інформаційної сфери держави і суспільства. За таких умов саме держава виступає ключовим суб'єктом організації та забезпечення функціонування інформаційної складової національної стійкості, формуючи відповідні інституційні, правові та організаційні механізми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мельник І. Інформаційна стійкість України: вибір трендів масової культури та їх вплив на суспільну свідомість і стратегії державного управління https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/ journals/2021/2_ 2021/14.pdf.

2. Новоскольцева Л., Меженська О., Бадер А. Когнітивна стійкість як складова оборонного потенціалу: проблема інформаційної вразливості Збройних сил України. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2025. Випуск 59, с. 353–359. 2025.
3. Місюра А.О., Паливода В.О. Концептуальні підходи НАТО та ЄС до забезпечення стійкості держави і суспільства у сфері національної безпеки. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. 2018. URL: https://niss.gov.ua/sites/ default/files/2018-04/ NATO-ES-stiykist-59383.pdf?__cf_ chl_tk=br8jW_ rX6NqopTPI0s 2qfquoxd1JFf2ztm3QD.3Z p8k-1662045303-0-gaNycGzNCSU.
4. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ: НІСД, 2022. 456 с. URL: https://www. marshallcenter.org/sites/default/files/ files/2022-04/Reznikova_Resilience_ UKR.pdf.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад, і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Закон України «Про національну безпеку України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2469-19#Text.
7. Філософсько-правова парадигма забезпечення національної безпеки: монографія у 2-х частинах. Шмоткін О.В. К. НА СБУ, 2018. Ч 2. 192 с.
8. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/l aws/show/ 392/2020#Text.
9. Концепція забезпечення національної системи стійкості, затверджена Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021. URL: https://www.president.gov.ua/ documents/4792021-40181.
10. Стратегія воєнної безпеки України, затверджена Указом Президента України № 121/2021 від 25.03.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/121/ 2021#Text.
11. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України, затверджена Указом Президента України № 448/2021 від 26.08.2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017.
12. Стратегія забезпечення державної безпеки України, затверджена Указом Президента України № 56/20221 від 16.02.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Солодка О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9:351.84(477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.64

ОБ'ЄДНАННЯ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНОГО БУДИНКУ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Сорока Л.В.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу аспірантури і докторантури
Науково-дослідного інституту публічного права
ORCID: 0000-0002-6979-6049
e-mail: lsoroka_kw@ukr.net

Куркова К.М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу науково-правових експертиз
та законопроєктних робіт
Науково-дослідного інституту публічного права
ORCID: 0000-0002-4259-5511
e-mail: kurkova_ksenya@ukr.net

Даниленко А.О.,
доктор філософії в галузі права,
старший науковий співробітник
відділу проблем публічного права
Науково-дослідного інституту публічного права
ORCID: 0000-0001-8263-1364
e-mail: a_danilenko07@ukr.net

Сорока Л.В., Куркова К.М., Даниленко А.О. Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку в **системі суб'єктів адміністративного права.**

У статті здійснено комплексний правовий аналіз місця об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) у системі суб'єктів адміністративного права. Виходячи з усталених у теорії адміністративного права критеріїв адміністративно-правової суб'єктності, автор доводить, що ОСББ не обмежується статусом приватно-правового утворення, а набуває функціонального значення суб'єкта публічного врядування на локальному рівні. Такий підхід зумовлений як зміною змісту житлового самоврядування в умовах децентралізації, так і зростанням ролі ОСББ у забезпеченні реалізації публічно значущих функцій: утримання житлової інфраструктури, гарантування безпеки, участі у муніципальних програмах, взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування.

У процесі дослідження визначено основні риси адміністративно-правового статусу ОСББ: наявність внутрішньої організаційної структури з публічно значущими функціями; здатність виступати стороною в адміністративно-правових відносинах; можливість ініціювати звернення до органів влади, брати участь у процедурах публічного характеру; підзвітність і підконтрольність у межах судового контролю. Акцент зроблено на тому, що правова природа рішень загальних зборів ОСББ та органів управління має владний характер у межах спільного проживання, що дозволяє розглядати такі рішення як акти адміністративного впливу у вузькому колективному середовищі.

Судова практика, нормативні акти, а також численні приклади адміністративних ситуацій, у яких діє ОСББ (від технічного паспортизації до евакуації в умовах надзвичайного стану), підтверджують обґрунтованість включення ОСББ до системи суб'єктів адміністративного права. У статті сформульовано низку пропозицій щодо вдосконалення законодавчого регулювання цього статусу, зокрема шляхом внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, законодавства про адміністративні послуги та процедури, а також до закону про ОСББ. Автор наголошує на необхідності нормативного визнання змішаного – приватно-публічного – характеру правового становища ОСББ у сучасній системі права України.

Ключові слова: об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ), адміністративне право, суб'єкти адміністративного права, публічне врядування, житлове самоврядування, адміністративна підзвітність, владні повноваження, локальні правовідносини.

Soroka L.V., Kurkova K.M., Danylenko A.O. Association of co-owners of a multi-apartment building in the system of subjects of administrative law.

The article provides a comprehensive legal analysis of the place of the association of co-owners of a multi-apartment building (ACMB) within the system of administrative law subjects. Based on the established criteria of administrative legal subjectivity in the theory of administrative law, the author argues that the ACMB is not merely a private-law entity but increasingly functions as a subject of public governance at the local level. This shift is driven by the transformation of residential self-government in the context of decentralization and the growing role of ACMBs in performing socially significant functions: maintaining housing infrastructure, ensuring safety, participating in municipal programs, and interacting with state and local authorities.

The study identifies the key features of ACMBs as administrative law entities: the presence of an internal organizational structure with publicly significant functions; the ability to act as a party in administrative legal relations; the capacity to initiate appeals to government bodies and participate in public administrative procedures; and their accountability and subordination within judicial oversight mechanisms. Special attention is given to the nature of decisions made by the general assembly and executive bodies of ACMBs, which are binding on all co-owners and thus resemble administrative acts of internal governance.

Judicial practice, regulatory frameworks, and numerous examples of administrative interaction involving ACMBs (ranging from technical certification to emergency evacuation procedures) confirm the legitimacy of including these associations within the system of administrative law subjects. The article formulates several proposals to improve the legislative regulation of their status, including amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the laws on administrative services and procedures, and the Law of Ukraine "On Associations of Co-Owners of Multi-Apartment Buildings." The author emphasizes the necessity of normatively recognizing the mixed– private and public– legal nature of ACMBs in the contemporary Ukrainian legal system.

Key words: association of co-owners of a multi-apartment building (ACMB), administrative law, subjects of administrative law, public governance, residential self-government, administrative accountability, delegated powers, local legal relations.

Постановка проблеми. Правове становище об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) традиційно розглядається в межах приватного права як інституція, що функціонує на основі статуту, договірного волевиявлення співвласників і внутрішнього саморегулювання. Такий підхід відповідав етапу формування житлової реформи, коли ОСББ сприймалося як альтернатива традиційному державному житловому управлінню. Водночас, з розвитком інститутів публічного врядування, поширенням децентралізаційних практик та зміною ролі локальних суб'єктів у системі забезпечення життєдіяльності громади, функціональна природа ОСББ зазнала суттєвих трансформацій.

На сьогодні об'єднання співвласників виконує низку функцій, що мають ознаки публічно-правових: реалізація колективно обов'язкових рішень, участь у публічних програмах, взаємодія з органами державної влади, реагування на надзвичайні ситуації, ведення документації, що має правове значення для третіх осіб. ОСББ не лише здійснює управління спільним майном, а й стає частиною системи локального адміністрування, набуваючи рис суб'єкта адміністративно-правових відносин. Попри це, законодавство України не закріплює за ОСББ чіткого адміністративно-правового статусу. У більшості випадків такий статус формується емпірично – через практику взаємодії з органами влади, судову практику або адміністративні процедури, що ініціюються об'єднанням. У результаті виникає суперечність між фактичним виконанням ОСББ публічно значущих функцій і відсутністю їх чіткого нормативного оформлення в межах адміністративного права.

Ця правова невизначеність породжує численні проблеми: колізії у відповідальності, складнощі в реалізації адміністративних процедур, спірність правового статусу рішень органів ОСББ, відсутність чіткого процесуального статусу в адміністративному судочинстві. Відтак постає не-

обхідність наукового осмислення ролі ОСББ як суб'єкта адміністративного права та формулювання пропозицій щодо нормативного унормування його місця у публічно-правовій системі України.

Метою статті є з'ясування адміністративно-правової природи об'єднання співвласників багатоквартирного будинку як суб'єкта, що функціонує у сфері публічного врядування, та обґрунтування підстав для включення ОСББ до системи суб'єктів адміністративного права.

Для досягнення поставленої мети в межах дослідження передбачено виконання таких завдань:

– проаналізувати сучасний стан нормативно-правового регулювання діяльності ОСББ у контексті адміністративного права;

– виокремити ознаки, що дозволяють ідентифікувати ОСББ як суб'єкта адміністративно-правових відносин;

– охарактеризувати форми взаємодії ОСББ з органами публічної влади та участі у реалізації публічно-значущих функцій;

– узагальнити судову практику, що відображає адміністративний вимір діяльності ОСББ;

– запропонувати напрями вдосконалення законодавства з метою нормативного закріплення адміністративно-правового статусу ОСББ.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика правового статусу об'єднання співвласників багатоквартирного будинку набула помітної присутності в сучасній юридичній науці. Значну увагу їй приділили Д.В. Бізонич, В.В. Бобріченко, А.І. Лига, О.В. Пефтієв, О.П. Просович, К.В. Процак, А.В. Тарасов, М.Ю. Фандєєв, Т.В Хайлова, Л.В. Яковлєва, С.С. Яценко та інші.

Окремі аспекти публічної взаємодії ОСББ з органами влади розглядаються у межах досліджень з муніципальної сфери, зокрема в роботах які підготували М.О. Баймуратов, Н.В. Бочарова, Б.Я. Кофман, М.М. Войновський, І.В. Дробуш, М. Єременко, Т.М. Сегеда та інші.

Втім, слід зазначити, що на фоні високого рівня розробки проблематики суб'єктів адміністративно-правових відносин (В.Б. Авер'янов, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, С.Т. Гончарук, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Д.В. Лученко, Т.О. Мацелик, О.І. Миколенко, А.О. Селіванов, М.І. Смокович та інші) статус ОСББ практично не отримав спеціалізованого концептуального осмислення. Питання про участь ОСББ у публічному адмініструванні, його підзвітність, адміністративно-процедурну дієздатність, а також правову природу рішень органів управління залишаються фрагментарно опрацьованими.

Водночас в адміністративно-судовій практиці спостерігається зростання кількості спорів, у яких ОСББ виступає активним суб'єктом процесуальних відносин як позивач, відповідач чи ініціатор відповідних проваджень. Це свідчить про об'єктивну потребу доктринального переосмислення правової природи ОСББ у площині адміністративного права та необхідність закріплення його гібридного (приватно-публічного) правового статусу на нормативному рівні.

Виклад основного матеріалу. Упродовж тривалого часу об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) сприймалося виключно як суб'єкт приватного права, що функціонує у межах договірних відносин співвласників житлової нерухомості. Таке уявлення ґрунтується на правовій природі спільної часткової власності, добровільності створення об'єднання, а також статутному характері внутрішніх процедур. Водночас із розвитком муніципального управління та посиленням публічних функцій локальних суб'єктів, зокрема в умовах децентралізації та воєнного стану, функціональний і правовий статус ОСББ набуває нових рис, які дозволяють поставити питання про включення ОСББ до системи суб'єктів адміністративного права [1, с.11].

Сутнісною передумовою такої трансформації є делегування об'єднанню низки функцій, що традиційно належать до сфери публічного адміністрування: управління спільним майном із дотриманням норм пожежної безпеки, енергетичної ефективності, санітарно-епідеміологічного захисту; прийняття рішень, які мають загальнообов'язковий характер для всіх співвласників; ведення публічної документації; взаємодія з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування; участь у реалізації публічних програм (термомодернізація, укриття, цифровізація тощо). Отже, ОСББ набуває рис публічно значущого суб'єкта врядування, діяльність якого виходить за межі внутрішньої договірності співвласників.

Більш того, суспільне сприйняття ОСББ не обмежується статусом корпоративного утворення: воно дедалі частіше розглядається як інфраструктурний елемент місцевої спільноти, який відповідає за якість житлового середовища, доступ до критичних ресурсів, правопорядок у спільних зонах, взаємодію з правоохоронними та контролюючими органами. В такій якості ОСББ виконує функції, подібні до тих, що реалізуються органами публічного адміністрування, зокрема: вста-

новлення загальнообов'язкових норм поведінки; застосування санкцій за їх порушення; контроль за виконанням колективних рішень; підготовка та подання адміністративних звернень тощо.

Ці риси дозволяють розглядати ОСББ не лише як учасника цивільного обороту, а як суб'єкта адміністративно-правових відносин, здатного брати участь у публічному врядуванні на локальному рівні.

Аналіз чинного законодавства України [2] свідчить про наявність у ОСББ низки характеристик, які дозволяють визнати його повноцінним суб'єктом адміністративного права. Такий висновок ґрунтується на декількох критеріях, традиційно застосовуваних у доктрині адміністративного права до характеристики публічно-правових суб'єктів.

По-перше, ОСББ є організаційно оформленим утворенням, що має визначену законом структуру, органи управління та порядок прийняття рішень. Його правосуб'єктність виникає з моменту державної реєстрації, а правоздатність охоплює, серед іншого, участь у публічних правовідносинах з органами влади, постачальниками публічних послуг, контролюючими структурами. Це відповідає критерію організаційно-правової автономії, характерному для суб'єктів адміністративного права.

По-друге, ОСББ виконує низку функцій, пов'язаних із реалізацією публічного інтересу: забезпечення безпечного середовища проживання, впровадження енергетичної політики, доступ до інформації про стан будинку, облік населення, сприяння в організації цивільного захисту, охорона правопорядку в межах прибудинкової території. Багато з цих функцій мають характер адміністративних обов'язків, виконання яких покладається на ОСББ в силу закону або нормативного делегування.

По-третє, об'єднання співвласників реалізує владно-організаційні функції в межах внутрішнього управління: його рішення є обов'язковими для всіх співвласників, у тому числі тих, хто не є членами об'єднання (стаття 10 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»). Така обов'язковість рішень у поєднанні з процедурною підзвітністю органів управління (звіти голови, правління, ревізійної комісії) свідчить про наявність юридично значущої владної ініціативи, яка є типовою для суб'єктів адміністративного права.

По-четверте, ОСББ має право подавати адміністративні звернення, скарги, ініціювати перевірки, подавати документи до органів виконавчої влади, укладати адміністративні договори. Це фактично формує адміністративно-процедурну дієздатність, що закріплена за багатьма іншими публічними суб'єктами (наприклад, комунальними підприємствами, громадськими об'єднаннями, органами самоорганізації населення).

Нарешті, ОСББ як колективний суб'єкт здатне нести юридичну відповідальність за дії або бездіяльність своїх органів управління, що призводять до порушення прав громадян, встановлених законів або рішень місцевих рад. Судова практика визнає правомірним притягнення ОСББ до відповідальності у справах щодо незаконного відключення послуг, обмеження доступу до інформації, порушення процедур скликання загальних зборів.

У сучасній правозастосовній практиці ОСББ дедалі частіше виступає суб'єктом, що активно взаємодіє з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та іншими публічними структурами в межах адміністративно-правових процедур [3, с. 11]. Ця взаємодія має форму:

а) подання звернень, запитів, заяв до органів місцевої влади з питань благоустрою, ремонту комунікацій, озеленення, освітлення території, доступу до бомбосховищ тощо;

б) участі в муніципальних програмах (термомодернізації, енергозбереження, благоустрою прибудинкової території, безбар'єрності);

в) оформлення дозвільних документів або технічних умов, погодження з Державною службою з надзвичайних ситуацій, поліцією, Державною інспекцією архітектури та містобудування;

г) адміністративно-договірних відносин з виконавцями комунальних послуг, що супроводжуються актами, претензіями, листуванням, реєстрацією та контролем виконання з боку органів місцевого самоврядування.

Особливої уваги заслуговує участь ОСББ у публічно-адміністративних процедурах, таких як електронні звернення до ЦНАПів, повідомлення про правопорушення на території будинку, ініціація перевірок аварійного стану інженерних мереж, інформування про порушення санітарних норм, неналежне утримання ліфтів, покрівель, сходових клітин тощо.

Крім того, ОСББ часто виступає посередником між співвласниками та органами влади, здійснюючи представництво колективного інтересу перед суб'єктами владних повноважень. Така

роль не є типовою для приватно-правових утворень і вказує на вбудованість ОСББ у публічну інфраструктуру врядування на рівні громади.

Факт виконання ОСББ публічно значущих функцій логічно тягне за собою включення об'єднання до сфери адміністративного контролю. Питання про правомірність дій правління ОСББ, голови, загальних зборів усе частіше стають предметом розгляду судів адміністративної юрисдикції.

Згідно з постановою Верховного Суду у справі № 522/2977/20 (14.12.2021), порушення процедур скликання зборів та ухвалення рішень про встановлення внесків без належного інформування співвласників стало підставою для визнання такого рішення недійсним [4]. Цей випадок демонструє, що процедурна справедливість у діях ОСББ підпадає під стандарти адміністративного процесу, навіть за відсутності прямої норми у Кодексі адміністративного судочинства України [5].

У судовій практиці також визнається, що ОСББ може бути як відповідачем (у справах про доступ до технічної документації, примусове відновлення комунікацій), так і позивачем (у справах про невиконання комунальними службами зобов'язань, про відшкодування шкоди внаслідок аварій, про захист прав на прибудинкову територію).

В окремих випадках суди прямо визнають, що діяльність ОСББ має регулятивний характер щодо поведінки співвласників і підпадає під перевірку на предмет дотримання публічного порядку. Це дає підстави для висновку про те, що ОСББ виконує напіввладні функції, які потребують не лише правового оформлення, а й інституційного підконтрольного статусу.

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що об'єднання співвласників багатоквартирного будинку є гібридним суб'єктом правовідносин, який одночасно функціонує в межах приватного права (у сфері внутрішніх договірних відносин) та адміністративного права (у сфері публічної взаємодії, процедурної підзвітності, виконання колективно обов'язкових рішень, контролю з боку державних і муніципальних структур).

Варто підкреслити, що сучасна правова система України поки не закріпила чітко статус ОСББ як суб'єкта адміністративного права, однак правозастосовна практика, функціональний аналіз і юридична природа діяльності об'єднань дають підстави для такої кваліфікації. Включення ОСББ до переліку суб'єктів, що беруть участь в адміністративному процесі, стало би важливим кроком у напрямі нормативної визначеності та забезпечення правового захисту як для самих об'єднань, так і для їхніх членів.

На цій підставі доцільним є:

внесення змін до Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» із визначенням адміністративно-правових функцій ОСББ;

– законодавче врегулювання участі ОСББ в адміністративному судочинстві як позивача й відповідача з фіксацією їхніх процесуальних прав і обов'язків;

– оновлення Кодексу України про адміністративні правопорушення з урахуванням спеціального статусу ОСББ як можливого суб'єкта, потерпілого або ініціатора справи;

– унормування процедур підзвітності органів управління ОСББ перед співвласниками як складової адміністративного порядку врядування.

У результаті, ОСББ постає як структурний елемент системи суб'єктів адміністративного права, що виконує суспільно важливу функцію врядування на рівні житлового середовища, реалізуючи як публічний, так і приватний інтерес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бізонич Д.В. Проблеми та шляхи вдосконалення нормативно-правового забезпечення державного регулювання управління багатоквартирними будинками. *Публічне управління та митне адміністрування,* No 1 (28), 2021, с. 11-19. DOI https://doi.org/10.32836/2310-9653-2021-1.2.
2. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29.11.2001 № 2866-III. *Відомості Верховної Ради України, 2002*, № 10, ст.78.
3. Войновський М.М. Посилення інституційної спроможності системи місцевого самоврядування через розвиток об'єднань співвласників багатоквартирних будинків автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.04 Одеса, 2019. 20 с.
4. Верховний Суд. Постанова від 14 грудня 2021 р. у справі № 522/2977/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101901340.

5. Колпаков В.К. Деліберативне врядування: конституційна легітимність і межі інституціоналізації. *Наукові інновації та передові технології.* 2025, № 5. С.1 661-1673. DOI: 10.52058/2786-5274-2025-5(45)-1661-1673.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Сорока Л.В., Куркова К.М., Даниленко А.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.72/.73:342.9:355.02
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.65

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ТА ДОПУСТИМІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ступак Д.Б.,
полковник юстиції, доктор філософії в галузі права
доцент кафедри операційного права,
Національний університет оборони України
ORCID: 0000-0002-6514-5345

Шевчук О.О.,
майор Збройних сил України,
Національний університет оборони України
ORCID: 0000-0003-2654-8798

Ступак Д.Б., Шевчук О.О. Конституційні гарантії та допустимі обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану.

У статті досліджуються конституційні гарантії та допустимі обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану. Особлива увага приділяється аналізу положень Конституції України, міжнародних стандартів у сфері прав людини, а також практиці Європейського суду з прав людини. Визначено, що запровадження воєнного стану не означає повної заборони прав і свобод, а лише допускає їх тимчасове обмеження з метою забезпечення національної безпеки, оборони держави та захисту життя громадян. Обґрунтовується, що такі обмеження мають здійснюватися виключно у межах, визначених Конституцією та законами України, із дотриманням принципів пропорційності, необхідності та недискримінації. Розкрито механізми правового регулювання, які гарантують баланс між інтересами держави та правами особи, зокрема роль Верховної Ради України у контролі за введенням і реалізацією воєнного стану, а також обов'язок держави повідомляти міжнародні організації про тимчасові відступи від зобов'язань за міжнародними договорами. Підкреслюється, що навіть у надзвичайних умовах держава не може обмежувати так звані «невідчужувані» права, серед яких право на життя, заборона катувань, право на людську гідність. Узагальнено, що конституційно-правові межі обмеження прав і свобод у період воєнного стану є важливим інструментом запобігання зловживанням владою та гарантією збереження демократичного ладу. Вони забезпечують правову визначеність, прозорість та легітимність дій держави, спрямованих на захист її суверенітету та територіальної цілісності, водночас залишаючи простір для реалізації основних прав людини. У статті здійснено комплексний аналіз конституційно-правових меж, що визначають допустимий обсяг втручання держави у сферу прав і свобод людини під час дії правового режиму воєнного стану. Досліджено сутність «ядерних» (абсолютних) прав особи, зокрема людської гідності та права на судовий захист, які згідно зі ст. 64 Конституції України не підлягають обмеженню за жодних обставин. Особливу увагу приділено застосуванню «трискладового тесту» (законність, легітимна мета та пропорційність) як головного інструменту запобігання свавіллю влади. Проаналізовано міжнародний досвід дерогації (відступу від зобов'язань) згідно зі ст. 15 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄСПЛ). Зроблено висновок, що збереження балансу між військовою необхідністю та непорушністю людської гідності є визначальною умовою сталого функціонування демократичної правової держави в умовах збройної агресії.

Ключові слова: воєнний стан, конституційні права, обмеження прав, «ядерні» права, людська гідність, принцип пропорційності, дерогація.

Stupak D.B., Shevchuk O.O. Constitutional guarantees and permissible restrictions on the rights and freedoms of a person and a citizen under martial law.

The article examines constitutional guarantees and permissible restrictions on the rights and freedoms of a person and a citizen under martial law. Special attention is paid to the analysis of the provisions of the

Constitution of Ukraine, international standards in the field of human rights, as well as the practice of the European Court of Human Rights. It was determined that the introduction of martial law does not mean a complete ban on rights and freedoms, but only allows for their temporary limitation in order to ensure national security, state defense and the protection of citizens' lives. It is justified that such restrictions should be implemented exclusively within the limits defined by the Constitution and laws of Ukraine, in compliance with the principles of proportionality, necessity and non-discrimination. The mechanisms of legal regulation that guarantee a balance between the interests of the state and the rights of the individual are revealed, in particular the role of the Verkhovna Rada of Ukraine in controlling the introduction and implementation of martial law, as well as the state's obligation to notify international organizations of temporary deviations from obligations under international treaties. It is emphasized that even in emergency conditions, the state cannot restrict the so-called "inalienable" rights, including the right to life, the prohibition of torture, and the right to human dignity. In general, the constitutional and legal limits of the restriction of rights and freedoms during the period of martial law are an important tool for preventing the abuse of power and guaranteeing the preservation of the democratic order. They ensure legal certainty, transparency and legitimacy of state actions aimed at protecting its sovereignty and territorial integrity, while leaving room for the realization of basic human rights. The article provides a comprehensive analysis of the constitutional and legal limits that determine the permissible scope of state intervention in the sphere of human rights and freedoms during the legal regime of martial law. The essence of the "nuclear" (absolute) rights of a person, in particular human dignity and the right to judicial protection, which according to Art. 64 of the Constitution of Ukraine shall not be limited under any circumstances. Special attention is paid to the application of the "three-fold test" (legality, legitimate purpose and proportionality) as the main tool for preventing the arbitrariness of the authorities. The international experience of derogation (deviation from obligations) in accordance with Art. 15 of the European Convention on Human Rights. It was concluded that maintaining a balance between military necessity and the inviolability of human dignity is a determining condition for the stable functioning of a democratic legal state in conditions of armed aggression.

Key words: martial law, constitutional rights, limitation of rights, "nuclear" rights, human dignity, principle of proportionality, derogation.

Постановка проблеми. Введення в Україні правового режиму воєнного стану у зв'язку з повномасштабною збройною агресією рф актуалізувало фундаментальну дилему конституціоналізму: пошук балансу між інтересами національної безпеки та невідчужуваними правами особи. Держава, виконуючи свій обов'язок щодо захисту суверенітету, змушена застосовувати інструменти примусу, які прямо втручаються у сферу приватної автономії громадян. Проте конституційні межі такого втручання не є безмежними. Питання визначення «ядерного змісту» прав, які не підлягають обмеженню за жодних умов (згідно зі ст. 64 Конституції України) [1] та критеріїв пропорційності тимчасових обмежень інших прав становлять науковий та практичний інтерес для зміцнення правової держави в умовах воєнного стану.

Мета дослідження: на основі аналізу положень Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та міжнародно-правових актів виявити межі допустимого втручання держави у права особи та сформулювати критерії законності таких обмежень.

Стан опрацювання проблематики. Питання конституційно-правових меж обмеження прав і свобод в умовах воєнного стану є актуальним для сучасної української правової науки. Над цим питанням працює широке коло науковців: Юрій Барабаш, Сергій Головатий, Анатолій Колодій, Олександр Петришин, які аналізують українське законодавство через призму доктрин Венеційської комісії та принципу верховенства права. Аналіз чинного законодавства дає підстави стверджувати, що питання відповідності українських обмежень статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2] (про відступ від зобов'язань під час воєнного стану) потребує глибшого наукового осмислення. Аналіз даної проблематики вимагає деталізації та уточнення, що зумовлено безпрецедентними викликами для української державності, необхідністю підтримувати баланс між ефективною обороною (інтереси національної безпеки) та збереженням демократичних цінностей (права людини). Триваюча повномасштабна агресія рф змушує державу застосовувати механізми відступу від зобов'язань (derogation) за міжнародними договорами та Конституцією України. Визначення «меж» цих обмежень є питанням виживання правової системи. Разом з тим, Україна зобов'язана дотримуватися стандартів Ради Європи навіть під час війни. Невідповідність обмежень може призвести до численних позовів у ЄСПЛ у майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Варто погодитися з думкою дослідників, які акцентують увагу на тому, що воєнний стан - це особливий правовий режим, що передбачає надання органам державної влади повноважень, необхідних для відсічі збройної агресії. Стаття 64 Конституції України прямо вказує, що в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Стаття 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [3] нормативно закріплює цивільні та політичні права, стаття 15 Конвенції регламентує захист прав людини (ЄСПЛ), які дозволяють державам відступати від своїх зобов'язань (*derogation*) у часи війни, але обмеження не може бути свавільним.

Доцільно розділити права на дві групи, щоб визначити межі втручання (табл. 1):

Таблиця 1

Категорія прав	Можливість обмеження	Приклади (ст. Конституції)
Абсолютні («Ядерні»)	Не підлягають обмеженню за жодних обставин (ст. 64 Конституції України).	Рівність перед законом (ст. 24), право на життя (ст. 27), гідність (ст. 28), право на житло (ст. 47).
Відносні	Можуть бути обмежені для забезпечення оборони.	Таємниця листування (ст. 31), свобода пересування (ст. 33), право на мітинги (ст. 39), право власності (ст. 41).

Варто констатувати, що в умовах правового режиму воєнного стану необхідно акцентувати увагу на контроль з боку судової гілки влади. Навіть під час війни право на судовий захист не може бути обмежене, адже воно належить до категорії «ядерних» прав. Суди виступають ключовим інститутом, здатним перевіряти, чи не вийшла влада за межі своїх повноважень при застосуванні примусових заходів. Судовий контроль забезпечує дотримання принципу пропорційності, коли обмеження прав відповідають реальним загрозам і не є надмірними. Практика Європейського суду з прав людини підтверджує, що навіть у надзвичайних умовах держава має гарантувати доступ до правосуддя. Суди виконують роль запобіжника від свавілля виконавчої влади, особливо у випадках запровадження комендантської години чи вилучення майна. Судовий контроль сприяє збереженню довіри громадян до держави, адже демонструє, що влада діє в межах закону, він забезпечує баланс між військовою необхідністю та непорушністю людської гідності. Судовий контроль є гарантією того, що тимчасові обмеження не перетворяться на постійні й не зруйнують демократичний лад. Необхідно зазначити, що судовий контроль у період воєнного стану є не лише юридичною вимогою, а й фундаментальною умовою збереження демократичної правової держави.

Баланс між інтересами держави та правами особи під час воєнного стану забезпечується через систему правових механізмів, де ключову роль відіграє Верховна Рада України: вона контролює введення, продовження та реалізацію воєнного стану, а також гарантує дотримання конституційних прав громадян. Президент вводить воєнний стан указом, але він набирає чинності лише після затвердження Верховною Радою. Це забезпечує парламентський контроль і баланс гілок влади. Верховна Рада ухвалює рішення про продовження чи припинення воєнного стану, що запобігає його необґрунтованому затягуванню, здійснює контроль через діяльність профільних комітетів (зокрема з питань нацбезпеки та прав людини), заслуховування звітів уряду та військового командування. Верховна Рада може ухвалювати закони, які уточнюють порядок реалізації прав у період воєнного стану, наприклад щодо мобілізації, роботи медіа чи економічних обмежень.

Конституційний лад України базується на принципах, які встановлюють, що навіть у найтяжчі часи для існування держави певні права та свободи людини не можуть бути обмежені. Ці права у правовій доктрині називають «ядерними» (core rights), оскільки вони складають саму сутність людської особистості. Стаття 64 Конституції України передбачає чіткий перелік статей, дія яких не може бути обмежена за жодних обставин (навіть при введенні воєнного стану). Особливе місце посідає стаття 28 Конституції України, оскільки вона є фундаментом для всіх інших прав. В умовах воєнного стану межа недоторканності гідності проходить там, де державний примус перетворюється на знущання. Навіть у випадках затримання за порушення комендантської години чи під час мобілізаційних заходів, держава зобов'язана дотримуватися принципу поваги до людської гідності. Це прямо узгоджується з положеннями Закону України «Про мобілізаційну підготовку

та мобілізацію» [4], який регламентує порядок мобілізації, але не допускає приниження прав людини. Будь-яка форма фізичного чи психологічного тиску, що виходить за межі необхідного законного примусу, є порушенням «ядерного» права. Важливою конституційною межею є неможливість зупинення роботи судів. Стаття 12-1 закону України «Про правовий режим воєнного стану» [5] чітко вказує, що правосуддя здійснюється лише судами. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється, якщо це порушує право на справедливий розгляд. «Ядерні» права не є об'єктом «торгу» заради безпеки. Вони є тією ціною, яку держава платить за свою цивілізованість. Воєнний стан не може бути виправданням для вибіркового обмеження прав за політичними чи іншими ознаками. Конституційний перелік ст. 64 є вичерпним, що запобігає спробам виконавчої влади розширити коло обмежень через підзаконні акти. Хоча Україна офіційно повідомила Раду Європи про відступ від окремих зобов'язань (*derogation*) згідно зі ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, існують певні «абсолютні» межі, які не можуть бути порушені за жодних умов. Згідно з рішеннями ЄСПЛ, смерть особи внаслідок «правомірних воєнних дій» не вважається порушенням права на життя. Проте стаття 64 Конституції України не містить такої прямої обмовки. Це створює наукову дискусію: чи може держава обмежувати право на життя під час війни. Юридично – ні, але фактично війна передбачає застосування зброї. Українська Конституція є більш «гуманістичною», оскільки забороняє обмежувати навіть право на житло та право на шлюб (ст. 51, 52) [1] під час воєнного стану. Це означає, що будь-яке примусове вилучення житла для потреб оборони має відбуватися з суворим дотриманням процедур компенсації, щоб не порушити «ядерний» зміст права. Наукове обґрунтування поділу прав на ті, що можуть бути обмежені, та ті, що залишаються недоторканними у воєнний час, спирається на положення Конституції України та міжнародні стандарти. Такі права як свобода пересування, свобода слова, свобода інформації, мирних зібрань, підприємницької діяльності та окремі процесуальні гарантії належать до категорії прав, які можуть бути тимчасово звужені. Це пояснюється тим, що вони мають відносний характер. Їх реалізація може створювати ризики для безпеки держави чи суспільства. Наприклад, свобода пересування може бути обмежена для запобігання диверсіям або забезпечення контролю над територіями. Відповідно до ст. 64 Конституції України, такі права можуть бути обмежені лише законом і лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Міжнародні документи, зокрема ст. 15 Європейської конвенції з прав людини, також допускають дерогацію (відступ) від окремих прав у випадку надзвичайної загрози, але за умови повідомлення міжнародних організацій та контролю за пропорційністю заходів. Важливо зазначити, що дерогація за ст. 15 ЄКПЛ є винятковим правовим механізмом, що дозволяє державам тимчасово відступати від окремих зобов'язань у випадку надзвичайної загрози життю нації. Вона покликана забезпечити баланс між захистом прав людини та гарантуванням безпеки держави.

Міжнародний досвід показує різні моделі застосування дерогації, але спільним залишається суворий контроль ЄСПЛ за її легітимністю, пропорційністю та тимчасовістю. Після терактів у Парижі 2015 року Франція вдалася до дерогації, запровадивши надзвичайний стан. Це дозволило владі розширити повноваження поліції та обмежити свободу пересування. ЄСПЛ визнав правомірність таких заходів, але наголосив на їх тимчасовому характері та необхідності парламентського контролю. Французький досвід показує, що дерогація може бути ефективним інструментом у боротьбі з тероризмом, проте вона не повинна перетворюватися на постійний режим обмеження прав. Україна вдалася до дерогації у 2015 році у зв'язку з російською агресією. В умовах війни держава обмежила окремі права, зокрема свободу пересування, мотивуючи це необхідністю забезпечення оборони та громадської безпеки. Європейський суд з прав людини визнав наявність надзвичайної ситуації, але продовжує перевіряти пропорційність кожного конкретного обмеження. Український досвід демонструє, що дерогація може бути виправданою у випадку масштабної загрози, але її застосування має залишатися в межах принципу суворої необхідності. У 2016 році Туреччина вдалася до дерогації після невдалої спроби державного перевороту. Надзвичайний стан охопив широке коло прав: свободу вираження поглядів, право на справедливий суд, свободу пересування. ЄСПЛ визнав наявність надзвичайної ситуації, але наголосив, що навіть у кризі держава не може легітимізувати катування чи довільні затримання. Турецький досвід показує небезпеку надмірного використання дерогації, коли вона стає інструментом політичних репресій. У 1970–1990-х роках Велика Британія застосовувала дерогацію у зв'язку з конфліктом у Північній Ірландії. Вона стосувалася, зокрема, права на свободу та безпеку, дозволяючи інтерну-

вання без суду. ЄСПЛ визнав допустимість дерогації, але підкреслив, що навіть у надзвичайних умовах держава повинна дотримуватися принципу пропорційності та уникати довільних арештів. Британський досвід став одним із перших прикладів практичного застосування ст. 15 ЄКПЛ і заклав основу для подальшої судової практики. Франція, Україна, Туреччина та Велика Британія застосували дерогацію у різних контекстах:

- Франція – у відповідь на внутрішню терористичну загрозу;
- Україна – в умовах зовнішньої збройної агресії;
- Туреччина – після внутрішньополітичної кризи;
- Велика Британія – у контексті тривалого регіонального конфлікту.

Спільним є те, що всі держави обґрунтовували дерогацію необхідністю захисту нації. Водночас відмінності полягають у масштабі та тривалості. Міжнародний досвід свідчить, що дерогація за ст. 15 ЄКПЛ є винятковим інструментом, який може бути застосований лише у випадках реальної загрози життю нації. Французький приклад показує важливість тимчасовості та парламентського контролю, український - роль дерогації у забезпеченні оборони держави, турецький - небезпеку її надмірного використання, а британський -значення пропорційності та судового контролю. У будь-якому випадку дерогація не може порушувати невідступні права людини, а її легітимність завжди перевіряється ЄСПЛ. Відповідно до ст. 15 ЄКПЛ та аналогічних положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (ст. 4), держава, яка здійснює тимчасовий відступ від зобов'язань, має обов'язок повідомити міжнародні організації.

- Рада Європи: дерогація повідомляється Генеральному секретарю Ради Європи із зазначенням причин, обсягу та тривалості відступу.
- ООН: дерогація за МПГПП повідомляється Генеральному секретарю ООН.

Цей обов'язок має подвійне значення:

1. Міжнародна спільнота отримує офіційне підтвердження, що дерогація здійснюється у відповідності до міжнародного права.
2. Міжнародний контроль: ЄСПЛ та Комітет ООН з прав людини отримують можливість оцінювати пропорційність і необхідність заходів.

Висновки. Комплексний аналіз конституційних гарантій та допустимих обмежень прав і свобод людини та громадянина в період воєнного стану дає підстави стверджувати, що конституція України забезпечує вищий рівень захисту особи порівняно з мінімальними стандартами ЄСПЛ, розширюючи коло «непорушних» прав (зокрема, включаючи право на житло та право на звернення). Це створює надійний запобіжник проти диктатури, проте вимагає від держави філігранної точності при застосуванні заходів примусу. Будь-які обмеження відносних прав (свободи пересування, права власності) повинні припинятися там, де вони починають нівелювати людську гідність. В умовах воєнного стану гідність є тим правовим фільтром, через який має проходити кожна нормативна ініціатива військового командування чи органів влади. Також обмеження прав не може бути самоціллю, кожен захід (від комендантської години до відчуження автомобільної техніки) має відповідати «трискладовому тесту»: бути передбаченим законом, мати легітимну мету та бути суворо пропорційним загрозі. Узагальнюючи результати проведеного аналізу, варто підкреслити та сформулювати шляхи вдосконалення законодавства України: необхідно на законодавчому рівні деталізувати процедури посилення ролі суддів у перевірці обґрунтованості обмежень прав навіть у зонах бойових дій, що є гарантією дотримання ст. 55 Конституції України; доцільно впровадити електронні реєстри для фіксації обмежень прав власності та військово-транспортного обов'язку з метою забезпечення прозорості та майбутнього відшкодування збитків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 25.02.2026).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 4 листопада 1950 року. (з поправками). Ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 25.02.2026).
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 25.02.2026).

4. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12 (дата звернення: 25.02.2026).
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 25.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Ступак Д.Б., Шевчук О.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9:346.7
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.66

ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Суржок Б.Г.,
аспірант кафедри адміністративного та фінансового права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: 0000-0002-9652-7354

Суржок Б.Г. Енергетична безпека України як об'єкт адміністративно-правового забезпечення.

Встановлено, що одним із найважливіших викликів у сучасній світовій економіці є забезпечення енергетичної безпеки окремих країн та регіонів. У сучасному контексті ця безпека відіграє ключову роль у забезпеченні суверенітету, сприянні інноваціям та підвищенні конкурентоспроможності. Адже доступ до достатньої кількості енергії за доступними цінами є важливим для сприяння стабільному економічному та соціальному розвитку як в окремих країнах, так і в регіонах. Енергетична безпека є однією з трьох цілей енергетичної політики, поряд із доступністю та екологічною стійкістю. Разом з тим, незважаючи на різні заходи щодо збереження енергії, світовий попит на енергію продовжує зростати, що зумовлено зростанням населення та його життєвими потребами. Ця тенденція до зростання ще більше посилюється динамічним економічним зростанням у всьому світі та зміною потреб населення. Особливо гостро, зважаючи на виклики воєнного часу та масштабність військових дій, сьогодні постає питання забезпечення енергетичної безпеки України. Усе це підкреслює критичну важливість енергетичної безпеки передусім як об'єкта адміністративно-правового забезпечення, оскільки вона являє собою, серед іншого, стан захищеності життєво важливих «енергетичних інтересів» особистості, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Наголошується на тому, що адміністративно-правове забезпечення енергетичної безпеки України посідає ключове місце в системі забезпечення стабільності функціонування нашої держави, оскільки енергетичний сектор є основою економічної, соціальної та оборонної спроможності будь-якої країни. З'ясовано, що українське законодавство активно приділяє увагу питанню енергетичної безпеки. Водночас не останню роль тут виконують адміністративно-процесуальні механізми реалізації та регулювання. Проілюстровано, що, попри численні законодавчі зміни, внесені в якості реагування на виклики воєнного часу, станом на сьогоднішній день адміністративно-правове забезпечення енергетичної безпеки України все ще потребує подальшого удосконалення. При цьому, обґрунтовано, що ефективне адміністративно-правове забезпечення енергетичної безпеки нашої держави потребує комплексного підходу та оновленого підходу до енергетичної політики.

Ключові слова: енергетична безпека, адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-процесуальний механізм регулювання, законодавство України, адміністративно-правова база, недоліки регулювання, перспективи удосконалення законодавства.

Surzhok B.H. The energy security of Ukraine as an object of administrative and legal support.

It has been established that one of the most important challenges in the modern world economy is ensuring the energy security of individual countries and regions. In the modern context, this security plays a key role in ensuring sovereignty, promoting innovation and increasing competitiveness. After all, access to a sufficient amount of energy at affordable prices is important for promoting stable economic and social development in both individual countries and regions. Energy security is one of the three goals of energy policy, along with accessibility and environmental sustainability. At the same time, despite various measures to save energy, global demand for energy continues to grow, which is due to population growth and its vital needs. This growth trend is further enhanced by dynamic economic growth around the world and changing population needs. The issue of ensuring the energy security of Ukraine is particularly acute today, given the challenges of wartime and the scale of military operations. All this emphasizes the critical importance of energy security, primarily as an object of administrative and legal support, since it represents, among other things, the state of protection of

vital “energy interests” of the individual, society, and the state from internal and external threats. It is emphasized that the administrative and legal support of Ukraine’s energy security occupies a key place in the system of ensuring the stability of the functioning of our state, since the energy sector is the basis of the economic, social, and defense capabilities of any country. It is found that Ukrainian legislation actively pays attention to the issue of energy security. At the same time, administrative and procedural mechanisms of implementation and regulation play an important role here. It is illustrated that, despite numerous legislative changes made in response to the challenges of wartime, as of today, the administrative and legal support of Ukraine’s energy security still needs further improvement. At the same time, it is substantiated that effective administrative and legal support for the energy security of our state requires a comprehensive approach and an updated approach to energy policy.

Key words: energy security, administrative and legal support, administrative and procedural mechanism of regulation, legislation of Ukraine, administrative and legal framework, shortcomings of regulation, prospects for improving legislation.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших викликів у сучасній світовій економіці є забезпечення енергетичної безпеки окремих країн та регіонів. У сучасному контексті ця безпека відіграє ключову роль у забезпеченні суверенітету, сприянні інноваціям та підвищенні конкурентоспроможності. Адже доступ до достатньої кількості енергії за доступними цінами є важливим для сприяння стабільному економічному та соціальному розвитку як в окремих країнах, так і в регіонах. Енергетична безпека є однією з трьох цілей енергетичної політики, поряд із доступністю та екологічною стійкістю. Разом з тим, незважаючи на різні заходи щодо збереження енергії, світовий попит на енергію продовжує зростати, що зумовлено зростанням населення та його життєвими потребами. Ця тенденція до зростання ще більше посилюється динамічним економічним зростанням у всьому світі та зміною потреб населення. Особливо гостро, зважаючи на виклики воєнного часу та масштабність військових дій, сьогодні постає питання забезпечення енергетичної безпеки України. Усе це підкреслює критичну важливість енергетичної безпеки передусім як об’єкта адміністративно-правового забезпечення.

Мета статті – дослідити енергетичну безпеку України як об’єкт адміністративно-правового забезпечення.

Стан опрацювання проблематики. Питання енергетичної безпеки України неодноразово привертало увагу українських дослідників, серед яких: Т.О. Гуржій, Д.І. Двейрін, А.Ю. Демченко, А.А. Корольова, Д.А. Миколаєць, Б. Олійник, А.А. Цибка та багато інших. Утім, попри наявні напрацювання тематика енергетичної безпеки України все ще потребує подальшого дослідження, зокрема, через призму вивчення її як об’єкта адміністративно-правового забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правове забезпечення енергетичної безпеки України посідає ключове місце в системі забезпечення стабільності функціонування нашої держави, оскільки енергетичний сектор є основою економічної, соціальної та оборонної спроможності будь-якої країни. Адже «енергетична безпека – це стан захищеності життєво важливих «енергетичних інтересів» особистості, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує безперебійне задоволення споживачів економічно доступними паливно-енергетичними ресурсами прийнятної якості за нормальних умов й у надзвичайних ситуаціях» [1].

У контексті досліджуваного питання варто передусім відзначити, що адміністративно-правове забезпечення енергетичної безпеки України охоплює положення: законів України, чинних міжнародних договорів України, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України, прийнятих в межах їх повноважень і відповідно до Конституції України і законів України, а також рішень нормативного характеру центральних органів виконавчої влади, що стосуються визначеної сфери суспільних відносин. Зокрема, адміністративно-правове регулювання сфери енергетики в Українській державі безпосередньо здійснюють: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство енергетики України (далі – Міненерго), Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі – державний Регулятор), Антимонопольних комітет, Аукціонний комітет, Державна інспекція енергетичного нагляду України та деякі інші [2, с. 143].

Як відомо, адміністративно-правове забезпечення відображає вплив держави на окремі суспільні відносини за допомогою прийняття відповідних юридичних норм, які приймаються з

урахуванням предмету впливу та методів, яких обрано для досягнення максимального ефекту [3, с. 204]. У процесі формування та реалізації державної політики у цій сфері саме принципи правового регулювання визначають зміст, межі та спрямованість впливу держави на енергетичні відносини. Вони становлять вихідні орієнтири, що забезпечують цілісність, структурованість та узгодженість нормативної діяльності органів влади. Фундаментальний характер принципів проявляється у тому, що вони передують нормам, визначають логіку їх формування та спрямовують механізми їх практичного застосування. Принципи, що закріплюються в енергетичному законодавстві, виконують функцію структуротворчих нормативних орієнтирів, які формують основу державної політики в електроенергетичній сфері. Вони визначають порядок взаємодії між суб'єктами енергетичного ринку, встановлюють вимоги до конкуренції, доступу до мереж, прозорості процедур, надійності системи та інтеграції з європейським енергетичним простором. Крім того, у сфері безпеки ці принципи відображають потребу забезпечення стійкості критичної інфраструктури, належного рівня моніторингу загроз, диверсифікації джерел та узгодженості політики з міжнародними стандартами. Їхня правова природа визначається поєднанням загальнотеоретичних правових ідей із специфічними вимогами енергетичної політики, що забезпечує цілісність і результативність правового регулювання [4, с. 33].

Водночас сутність адміністративно-правового забезпечення відносин у сфері енергетики, зважаючи на доктринальні напрацювання, можна розглядати крізь призму трьох аспектів:

1) управлінського – упорядкування виготовлення, розподіл та споживання енергії відповідно до державних інтересів (підтримання національної безпеки, реалізації державою соціальної функції), суспільних інтересів (стабільний розвиток усіх галузей економіки) інтересів фізичних та юридичних осіб (безперешкодна реалізація природних прав на охорону здоров'я, добробут, безпечне довкілля);

2) господарського – установлення єдино дозволених правил ведення підприємницької діяльності у сфері вироблення та постачання енергетичних ресурсів, з метою запобігання недобросовісній конкуренції у цій сфері та порушенням прав споживачів;

3) екологічного – заохочення найбільш екологічних та безпечних для довкілля й населення способів виготовлення, розподілу та постачання енергії, шляхом установлення правил й технологій її виготовлення, правил роботи на електростанціях, передбачення юридичної відповідальності за їх порушення та створення заходів контролю за дотриманням [5, с. 394-395].

Разом з тим, слід відзначити, що між 2022 та серединою 2024 року приблизно половина генеруючих потужностей країни була захоплена, пошкоджена або зруйнована, а також була зруйнована значна частина об'єктів передачі електроенергії. У зв'язку з цим назріла потреба прискорити розгортання децентралізованих джерел енергії – дахових сонячних панелей, малих вітрових турбін, акумуляторів та малих модульних газових турбін – які можуть частково компенсувати втрати централізованої генерації та зменшити ризик перебоїв у наступні зимові сезони. Усе це неабияк актуалізувало перехід національної енергетики на відновлювані джерела, що має якісно суттєві переваги, порівняно з використанням традиційних джерелам енергії. Зокрема, до таких переваг українські дослідники відносять насамперед такі: по-перше, збереження невідновлюваних видів палива (перехід на відновлювану енергетику дозволяє подовжити/зберегти строк використання невідновлюваних джерел енергії); по-друге, відновлювана енергетика сприяє уповільненню зміни клімату та зменшенню кількості пов'язаних із цим несприятливих природних явищ [6].

Принагідно зауважимо, що з моменту проголошення незалежності Україна досягла помітних результатів у розвитку «зеленої» енергетики. У січні 2022 року Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України представило для громадського обговорення проєкт Національного плану дій із розвитку відновлюваної енергетики до 2030 року. Проте, після початку повномасштабного вторгнення, розв'язаного Росією проти України у лютому 2022 року, сектор відновлюваної енергетики опинився у стані серйозної невизначеності. Реагуючи на виклики у 2023 році парламентом було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України» № 3220-IX [7], який запроваджує систему видачі гарантій походження електричної енергії, виробленої з відновлюваних джерел. Тобто відтепер виробники зможуть підтвердити статус зеленої електроенергії, а споживачі, зокрема європейські, зможуть переконатись, що придбана та використана ними електроенергія не призводила до додаткових викидів вуглекислого газу, і закрити свої зобов'язання щодо їх скорочення [8].

Як бачимо, українське законодавство активно приділяє увагу питанню енергетичної безпеки. При цьому, не останню роль тут виконують адміністративно-процесуальні механізми реалізації та регулювання. Їх система є комплексною і включає багато аспектів. Зокрема, у літературних джерелах [9, с. 18-19] пропонується поділити такі процедури на декілька груп:

1) Дозвільно-ліцензійні процедури, які є первинними і спрямовані на легалізацію створення об'єкта. Цей етап є найчастіше найбільш тривалим і розпочинається він з розробки проєкту та оцінки впливу на довкілля. Після цього необхідно отримати право власності або користування земельною ділянкою. Одним із найбільш складних процедур цього етапу є процедура приєднання до електричних мереж, порядок якої детально регламентується Кодексом систем передачі та Кодексом систем розподілу, затвердженими постановами НКРЕКП № 309 та № 310. Завершується етап, як правило, ліцензуванням виробництва електричної енергії НКРЕКП, якщо потужність об'єкта перевищує встановлені законодавством ліміти.

2) Процедури стимулювання та підтримки. Ці механізми створюють фінансові умови для залучення капіталу в галузь. Для великих проєктів це реалізується через аукціонний механізм, запроваджений Законом України «Про ринок електричної енергії» [10]. Так, Кабінет Міністрів України щорічно визначає квоти підтримки за типами ВДЕ. Учасники аукціону змагаються за право отримання державної підтримки шляхом запропонування найнижчої ціни продажу електроенергії. Переможець аукціону отримує право на укладення договору з Державним підприємством «Гарантований покупець» за виграшною ціною. Ця ціна є фіксованою на 20 років, забезпечуючи передбачуваність доходів.

3) Контрольно-наглядові процедури, які складають етап моніторингу та відповідності. Ці механізми забезпечують належну експлуатацію об'єктів та дотримання законодавства. До них відносять державний енергетичний нагляд, який здійснює Державна інспекція енергетичного нагляду України, що перевіряє дотримання технічних умов та безпеки [11]. Також, цей етап включає екологічний контроль, який здійснюють Органи екологічного нагляду до прикладу Державна екологічна інспекція України, які контролюють виконання вимог, визначених у висновку Оцінки впливу на довкілля відповідно до Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [12].

Разом з тим, слід вказати, сучасний стан адміністративно-правового забезпечення енергетичної безпеки України не позбавлений недоліків, що з юридичної точки зору потребує відповідної реакції нормотворця, зокрема через закони та регуляторні механізми, що дозволяють: швидке введення в експлуатацію об'єктів відновлюваної енергетики зі спрощеними технічними та адміністративними процедурами; законодавчу підтримку децентралізованої генерації як частини національної безпеки; послідовно забезпечувати доступ до механізмів зберігання енергії та балансування на ринку електроенергії; інтегрувати гарантії походження для підтвердження «зеленості» виробленої енергії, а також забезпечити можливість торгівлі цими гарантіями як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях [14, с. 44]. Зазначене, у свою чергу, потребує чітких напрямів оновлення адміністративно-правової бази: по-перше, формування єдиної рамки енергетичної політики з визначеними цілями, індикаторами та відповідальністю; по-друге, законодавчого закріплення процедур стратегічного планування, управління резервами та кризових протоколів; по-третє, розмежування повноважень і налагодження міжвідомчої координації між державними органами, енергетичним регулятором і операторами енергетичних мереж; по-четверте, посилення інституційної незалежності регулятора й забезпечення доступу органів нагляду до якісних даних; по-п'яте, оновлення адміністративної відповідальності [13, с. 243].

Висновки. Підсумовуючи можна зазначити наступне. Енергетична безпека є однією з трьох цілей енергетичної політики, поряд із доступністю та екологічною стійкістю. Разом з тим, незважаючи на різні заходи щодо збереження енергії, світовий попит на енергію продовжує зростати, що зумовлено зростанням населення та його життєвими потребами. Ця тенденція до зростання ще більше посилюється динамічним економічним зростанням у всьому світі та зміною потреб населення. Особливо гостро, зважаючи на виклики воєнного часу та масштабність військових дій, сьогодні постає питання забезпечення енергетичної безпеки України. Усе це підкреслює критичну важливість енергетичної безпеки передусім як об'єкта адміністративно-правового забезпечення. Однак, попри численні законодавчі зміни, внесені в якості реагування на виклики воєнного часу, станом на сьогоднішній день адміністративно-правове забезпечення енергетичної безпеки України все ще потребує подальшого удосконалення. При цьому, ефективне адміністративно-правове забезпечення енергетичної безпеки нашої держави потребує комплексного підходу та оновленого підходу до енергетичної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Суходоля О. Енергоефективність економіки в контексті національної безпеки: методологія дослідження та механізми реалізації: монографія. Київ, 2006. 400 с.
2. Олійник Б. Теоретико-правові засади адміністративно-правового регулювання первинного ринку електричної енергії України. *Юридичний вісник*. 2022. №4. С. 141-148. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2022.18.
3. Демченко А.Ю. Деякі питання нормативно-правового забезпечення адміністративного захисту сфери паливно-енергетичного комплексу. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2023. №2. С. 202-207. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.36.
4. Двейрін Д.І. Принципи правового регулювання електроенергетичної безпеки в Україні. *Актуальні проблеми держави і права.* 2025. №108. С. 33-42. DOI: https://doi.org/10.32782/apdp.v108.2025.4.
5. Миколаєць Д.А. Концепція оптимізації адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики в умовах євроінтеграції України: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 / ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Київ, 2021. 467 с. URL: https://maup.com.ua/assets/files/dis/ mikolaec/disertaciya-mikolaec.pdf.
6. Михайлова Л.М., Семенишина І.В., Шпатакова О.Л. Зелена енергетика як чинник енергетичної незалежності України. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск 47. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-10.
7. Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України: Закон України від 30.06.2023 року № 3220-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3220-20#Text (дата звернення: 24.03.2026).
8. Корольова А.А. Стан адміністративно-правового регулювання відновлювальної енергетики в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 352-355. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/60.
9. Ломака О.Ю., Тімашов В.О. Адміністративно-процесуальні механізми у сфері відновлювальної енергетики в Україні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки.* 2025. Випуск 77. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=4285 (дата звернення: 24.03.2026).
10. Про ринок електричної енергії: Закон України № 2019–VIII від13 квітня 2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19 (дата звернення: 24.03.2026).
11. Деякі питання Державної інспекції енергетичного нагляду України: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.02. 2018 року № 77. Київ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2018-% D0%BF#Text (дата звернення: 24.03.2026).
12. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05. 2017 року № 2059-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19/ed20241115#Text (дата звернення: 24.03.2026).
13. Цибка А.А. Напрями модернізації адміністративного законодавства у сфері забезпечення енергетичної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. №3(91). С. 243-249. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.3.36.
14. Гуржій Т.О. Відновлювана енергетика як складова енергетичної безпеки України: адміністративно-правове регулювання. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Випуск 91. Частина 3. С 41-47. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.3.6.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Суржок Б.Г., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.98:355.1(477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.67

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Тимошенко В.А.,
працівник Збройних Сил України,
професор кафедри військового права
та правоохоронної діяльності,
Національний університет оборони України,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0003-2947-5627

Іванов С.І.,
майор Державної прикордонної служби України,
слухач Національного університету оборони України
ORCID: 0009-0000-8309-8223

Тимошенко В.А., Іванов С.І. Основні аспекти оперативно-розшукової діяльності в умовах воєнного стану.

У статті досліджуються ключові аспекти здійснення оперативно-розшукової діяльності в умовах воєнного стану. Розкрито правові та організаційні засади функціонування оперативних підрозділів, визначено особливості застосування спеціальних методів і засобів у період підвищених загроз національній безпеці. Окрему увагу приділено проблемам правового регулювання та забезпечення балансу між захистом прав людини і потребами державної безпеки. Підкреслено роль міжвідомчої взаємодії та координації дій правоохоронних органів у протидії диверсійним та терористичним загрозам. Проаналізовано практику використання сучасних технічних засобів спостереження та комунікаційного контролю. Висвітлено питання професійної підготовки та психологічної стійкості співробітників оперативних підрозділів. Окреслено перспективи удосконалення нормативної бази та впровадження інноваційних технологій у сфері оперативно-розшукової діяльності. Зроблено висновок про необхідність комплексного підходу до забезпечення ефективності оперативних заходів у надзвичайних умовах. Зосереджено увагу на проблемах правового регулювання та практики реалізації оперативно-розшукових заходів, зокрема питання дотримання прав і свобод громадян, забезпечення балансу між потребами державної безпеки та принципами верховенства права. У роботі акцентовано увагу на необхідності вдосконалення законодавчої бази та розробки ефективних механізмів контролю за діяльністю правоохоронних органів у воєнний час. Підкреслено важливість формування чітких процедур здійснення оперативних заходів, що відповідають міжнародним стандартам прав людини. Розглянуто роль судового та парламентського контролю як гарантії недопущення зловживань у сфері безпеки. Висвітлено значення міжвідомчої координації та обміну інформацією для підвищення ефективності оперативно-розшукової діяльності. Охарактеризовано проблеми професійної підготовки кадрів та необхідність їхньої адаптації до умов воєнного стану. Проаналізовано перспективи впровадження сучасних технологій моніторингу та комунікаційного контролю. Зроблено висновок про потребу комплексного підходу, що поєднує правові, організаційні та технічні інструменти для забезпечення належного рівня державної безпеки.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, воєнний стан, національна безпека, правове регулювання, права і свободи громадян, правоохоронні органи.

Tymoshenko V.A., Ivanov S.I. Main aspects of operative investigative activity in the conditions of martial law.

The article examines the key aspects of conducting investigative activities under martial law. The legal and organizational principles of the functioning of operational units are disclosed, the peculiarities of the use of special methods and means in the period of increased threats to national security are determined. Particular attention is paid to the problems of legal regulation and ensuring a balance between

the protection of human rights and the needs of state security. The role of interdepartmental interaction and coordination of actions of law enforcement agencies in countering sabotage and terrorist threats is emphasized. The practice of using modern technical means of surveillance and communication control is analyzed. The issue of professional training and psychological stability of employees of operational units is covered. Prospects for improvement of the regulatory framework and introduction of innovative technologies in the field of operational and investigative activities are outlined. A conclusion was made about the need for a comprehensive approach to ensuring the effectiveness of operational measures in emergency conditions. Attention is focused on the problems of legal regulation and the practice of implementing investigative measures, in particular the issue of observing the rights and freedoms of citizens, ensuring a balance between the needs of state security and the principles of the rule of law. The work focuses on the need to improve the legislative framework and develop effective mechanisms for monitoring the activities of law enforcement agencies in wartime. The importance of forming clear procedures for the implementation of operational measures that meet international human rights standards is emphasized. The role of judicial and parliamentary control as a guarantee of preventing abuses in the security sphere is considered. The importance of interdepartmental coordination and information exchange for increasing the effectiveness of investigative activities is highlighted. The problems of professional training of personnel and the need for their adaptation to the conditions of martial law are characterized. The prospects for the implementation of modern technologies of monitoring and communication control are analyzed. A conclusion was made about the need for an integrated approach combining legal, organizational and technical tools to ensure an adequate level of state security.

Key words: operational investigative activity, martial law, national security, legal regulation, rights and freedoms of citizens, law enforcement agencies.

Постановка проблеми. Запровадження воєнного стану в Україні суттєво змінює умови функціонування правоохоронних органів та органів безпеки, зокрема у сфері оперативно-розшукової діяльності. Виникає необхідність адаптації правових механізмів та практичних інструментів до нових викликів, пов'язаних із підвищеним рівнем загроз національній безпеці, активізацією диверсійно-розвідувальної діяльності противника та зростанням суспільної напруги. При цьому важливим залишається забезпечення балансу між ефективністю оперативно-розшукових заходів та дотриманням конституційних прав і свобод громадян. Недостатня визначеність правового регулювання, колізії між нормами законодавства та практичні труднощі застосування оперативно-розшукових методів у воєнний час створюють низку проблем, які потребують наукового осмислення та вироблення рекомендацій для вдосконалення правозастосовної практики.

Метою статті є комплексне дослідження правових, організаційних та практичних аспектів здійснення оперативно-розшукової діяльності в умовах воєнного стану, визначення проблемних питань її правового регулювання та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавчої та практичної бази.

Стан опрацювання проблематики. Оперативно-розшукова діяльність у воєнний час має низку особливостей, пов'язаних із підвищеними загрозами національній безпеці, необхідністю швидкого реагування та розширенням повноважень правоохоронних органів. У воєнний час оперативно-розшукова діяльність за Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [1] набуває більш жорсткого та мобільного характеру, орієнтованого на негайне попередження загроз. Варто погодитися з думкою дослідників, які акцентують увагу на те, що чинна нормативна база має низку колізій та прогалин, які ускладнюють ефективне застосування оперативно-розшукових методів у воєнний час. Так, І.Р. Шинкаренко, І.О. Шинкаренко та О.В. Кириченко пропонують наукове визначення оперативно-розшукової діяльності у воєнний час як соціально необхідної, особливо організованої, науково обумовленої, законодавчо регламентованої системи гласних і негласних, пошукових, розвідувальних, контррозвідувальних заходів, які здійснюються спеціально уповноваженими підрозділами та особами з метою попередження та розкриття злочинів, розшуку злочинців та осіб, які зникли безвісти та забезпечення кримінального судочинства [2]. З точки зору законодавчого визначення сутності оперативно-розшукової діяльності слід вказати, що український законодавець з прийняттям Закону України «Про розвідку» від 17 вересня 2020 року № 912-IX [3] розмежував оперативно-розшукову і розвідувальну діяльності. І.П. Козаченко, який є засновником класичної теорії оперативно-розшукової діяльності акцентує увагу на тому, що оперативно-розшукова діяльність це вид державної діяльності, що здійснюється гласно

і негласно оперативними підрозділами органів внутрішніх справ та інших уповноважених на те органів, спрямований на захист життя, здоров'я, прав і свобод людини і громадянина, власності, безпеки суспільства і держави від протиправних посягань [4]. Д.В. Никифорчук у своїй роботі, наголошує на тому, що оперативно-розшукова діяльність заснована на законах та підзаконних актах, що полягає у поєднанні гласних і негласних засад для вирішення завдань кримінального судочинства, а також забезпечення національної безпеки держави [5]. Головний теоретик з питань зв'язку оперативно-розшукової діяльності із кримінальним процесом М.А. Погорецький, розглядає поняття як систему розвідувальних і контррозвідувальних, пошукових, перевірочних та організаційно-тактичних заходів, що здійснюються за допомогою гласних і негласних методів і засобів з метою запобігання, виявлення, припинення та розкриття злочинів [6]. З точку зору наукових праць з кримінології, провідних фахівець О.М. Джужа підкреслює оперативно-розшукову діяльність як правовий інститут та специфічну форму державної правоохоронної діяльності, яка полягає у застосуванні оперативними підрозділами спеціальних сил та засобів з метою одержання випереджаючої інформації про злочинні наміри осіб [7]. Тому, проаналізувавши наукові підходи провідних вітчизняних вчених, можна дійти висновку, що сутність поняття «оперативно-розшукова діяльність» є багатогранною і не обмежується переліком заходів, закріплених у профільному Законі. Спільним для всіх дослідників є визнання ОРД як специфічної форми державної діяльності, що базується на злагодженому поєднанні відкритих та прихованих методів роботи. Оперативно-розшукову діяльність слід розуміти як правову форму діяльності оперативних підрозділів та інших складових сил України який забезпечує баланс між інтересами національної безпеки та захистом прав людини. Таким чином, аналіз наукових публікацій підтверджує актуальність теми та необхідність подальших досліджень для формування ефективної моделі оперативно-розшукової діяльності у воєнний час, що потребує чіткого правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Оперативно-розшукова діяльність має виключно державно-правовий характер, що зумовлене її законодавчим визначенням та санкціонуванням державою. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року № 2135-XII регулює правові засади та підстави оперативно-розшукової діяльності [1].

Стаття 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» встановлює, що оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [1].

В умовах повномасштабної збройної агресії проти України та введення правового режиму воєнного стану під легальними формами проведення оперативно-розшукової діяльності слід розуміти встановлені законом та підзаконними актами зовнішні прояви практичної діяльності оперативних підрозділів, які здійснюються в межах їхньої компетенції з метою запобігання, виявлення та припинення злочинів, а також забезпечення оборони держави.

Важливою ознакою правомірності ОРД є забезпечення судовим контролем, відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства, яка на думку М.А. Погорецького забезпечить баланс між інтересами розслідування та невтручанням у приватне життя особи, що гарантується [6].

Наукове розуміння форм ОРД базується на поєднанні правового регламенту та фактичних дій:

– правова форма: це зовнішнє вираження діяльності, що закріплене в нормах Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК) та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (наприклад, проведення контрольної закупки, встановлення візуального спостереження);

– змістовне наповнення: це сукупність конкретних оперативних прийомів, тактичних комбінацій та технічних засобів, що застосовуються для досягнення мети в умовах воєнного стану.

Легальність форми проведення ОРД у період збройної агресії визначається «трискладовим тестом»:

– наявність правової підстави: діяльність повинна базуватися не лише на загальному Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», а й на специфічних нормах законодавства про воєнний стан (зокрема, ст. 615 КПК України);

– дотримання процедури: наявність відповідного санкціонування (рішення суду або постанова прокурора в екстрених випадках);

– легітимна мета: спрямованість заходу на захист суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу.

З урахуванням викликів особливого періоду, легальні форми доцільно класифікувати за способом впливу на інформаційне середовище:

– гласні форми: опитування осіб, отримання довідок, перевірка документів на блокпостах, огляд публічних реєстрів. В особливий період роль гласних форм зростає як інструмент фільтраційних заходів;

– негласні форми (НСРД): таємне проникнення до житла, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, спостереження за особою. Їхній зміст трансформується в бік дистанційності (використання БПЛА, засобів РЕР);

– інформаційно-аналітичні форми: автоматизований збір та зіставлення даних із відкритих та закритих джерел (Big Data), що в умовах війни набуває статусу самостійної форми розвідки. На сьогодні, дослідження інформаційно-аналітичної форми є досить актуальним, оскільки ІТ-технології, як наприклад штучний інтелект (OSINT-аналітика, розпізнавання облич, аналіз великих масивів даних Big Data) дозволяє оперативним підрозділам виявляти приховані зв'язки значно швидше, ніж традиційні методи. Однією з основних напрямів інформаційно-аналітичної діяльності у протидії злочинності є використання кримінального аналізу.

С.С. Чернявський один із перших, хто почав впроваджувати концепцію Intelligence-Led Policing (правоохоронна діяльність, керована аналітикою) в Україні, який наголошує на тому, що кримінальний аналіз є інструментом, що дозволяє перейти від реагування на злочин до стратегічного управління безпекою, базуючись на інтелектуальному опрацюванні інформації [8].

За висловом С.С. Чернявського, «аналітик сьогодні бачить те, що приховано від очей оперативника в полі» [8]. Підготовка кваліфікованих фахівців для оперативних підрозділів дозволить ефективно використовувати кримінальний аналіз під час протидії кримінальним правопорушенням.

Значення кримінального аналізу може розглядатись у трьох формах:

– аналіз, призначений для супроводження ОРД (наявну інформацію, що стосується справи, упорядковують, нову інформацію відповідно співвідносять та оцінюють, у поточному порядку формулюють гіпотези, які підтверджують доказами чи висновками, або за їх допомогою спростовують);

– аналіз, призначений для ведення та підтримки ОРД (аналітик бере на себе аналітичні завдання подати результати аналізу, займається пошуком інформації з власних баз тощо);

– аналіз, призначений для ініціювання ОРД. Усі форми аналізу пов'язані між собою, якщо аналіз супроводжує оперативно-розшукову діяльність, одночасно її підтримує і дає підстави для проведення нових оперативно-розшукових заходів [9].

Завдання, що вирішуються під час виконання кримінального аналізу:

– напрацювання нових версій, тактичних методів у оперативно-розшукової справи;

– аналітичне супроводження оперативно-розшукової діяльності;

– аналіз складної та розгалуженої структури зв'язків об'єктів оперативно-розшукової справи;

– виявлення ризиків, тенденцій майбутнього розвитку подій, що можуть впливати на злочинність, вироблення шляхів та механізмів запобігання такому розвитку в короткому та довгостроковому періоді;

– вирішення більш масштабних довгострокових проблем і завдань для виявлення впливових суб'єктів злочинного світу або синдикатів, прогнозування зростання динаміки окремих видів злочинної діяльності та визначення пріоритетів діяльності правоохоронних органів;

– аналіз інформації, спрямованої на виявлення тенденцій, закономірностей, прогнозування розвитку злочинних загроз за тривалий проміжок часу;

– оброблення великого обсягу інформації, у тому числі неструктурованої, що унеможливлює відстеження та встановлення взаємозв'язків між нею без застосування спеціальних аналітичних методів;

– об'єднання надвеликих масивів неструктурованих даних та їх автоматизована обробка.

Кримінальний аналіз виступаю ключовим елементом сучасної оперативно-розшукової діяльності. Його роль полягає у переході від хаотичного збору даних до системного прогнозування злочинності, що дозволяє оперативним підрозділам діяти на випередження, оптимізувати ресурси та значно підвищити якість розкриття складних кримінальних правопорушень. Водночас, ефективність кримінального аналізу в межах ОРД безпосередньо залежить від інтеграції сучасних ІТ-платформ та методів обробки великих масивів даних (Big Data). Впровадження автоматизованих систем аналітичної підтримки дозволяє не лише систематизувати оперативну інформацію, а й виявляти неочевидні закономірності у структурі організованої злочинності. Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити що подальший розвиток оперативно-розшукової діяльності в Україні

має базуватися на поєднанні класичних методів розшуку з інноваційними інструментами аналізу, що є найкращим шляхом для створення високотехнологічної моделі правоохоронної системи.

Варто погодитися з думкою дослідників, які акцентують увагу на тому, що особливий період змісту легальних форм ОРД доповнюється специфічними завданнями:

– контрдиверсійна діяльність: використання оперативних засобів для виявлення навідників та агентів впливу;

– оперативне супроводження оборони: забезпечення контррозвідувального режиму в місцях дислокації Сил оборони.

Легальні форми ОРД в особливий період є динамічною системою, де зміст (практична реалізація) часто випереджає форму (законодавче закріплення). Наукова проблема полягає у необхідності своєчасного «оформлення» новітніх методів (таких як OSINT або використання дронів) у стабільні правові конструкції, що дозволить уникнути визнання отриманих даних недопустимими доказами. Оперативно-розшукова діяльність в умовах воєнного стану базується на поєднанні загальноправових принципів та специфічних засад, що зумовлені необхідністю миттєвого реагування на загрози національній безпеці.

Фундаментальними засадами, на яких базується вся правоохоронна система є принципи оперативно-розшукової діяльності. Традиційні принципи визначені ст. 4 Закону України « Про оперативно-розшукову діяльність» [1] в особливий період набувають нового змісту:

Принцип законності: в умовах війни межі законності визначаються через призму «доцільності та необхідності». Допускається законне обмеження прав громадян у межах, передбачених ст. 64 Конституції України «в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень» [10] та ст. 615 КПК України [11].

Принцип конспірації: набуває абсолютного значення. У воєнний час будь-який витік інформації про методи чи суб'єктів оперативно-розшукової діяльності розцінюється як загроза державній обороноздатності, що вимагає використання багаторівневих систем шифрування та легендування.

Принцип оперативності: стає домінуючим. Часовий проміжок між отриманням оперативної інформації та її реалізацією скорочується до мінімуму («режим реального часу»), оскільки затримка може призвести до невідворотних втрат серед цивільного населення або військових.

Принцип поєднання гласних і негласних методів: трансформується у бік збільшення частки негласних заходів технічного характеру, що дозволяє отримувати дані без фізичного ризику для особового складу.

Завдання оперативно-розшукової діяльності в умовах воєнного стану виходять за межі класичної боротьби зі злочинністю та інтегруються у загальну систему оборони країни:

1. Контрдиверсійне забезпечення: виявлення, документування та нейтралізація розвідувально-диверсійних груп (ДРГ) супротивника та їхньої пособницької мережі.

2. Боротьба з колабораціонізмом: встановлення осіб, що надають допомогу агресору, здійснюють коригування вогню або ведуть антидержавну пропаганду.

3. Захист об'єктів критичної інфраструктури: оперативний моніторинг енергетичних, транспортних та оборонних об'єктів для запобігання терористичним актам та диверсіям.

4. Протидія незаконному обігу зброї: контроль за витоком озброєння та боєприпасів із зони бойових дій у кримінальне середовище всередині країни.

5. Пошукова робота в особливих умовах: розшук осіб, зниклих безвісти, ідентифікація загиблих та встановлення місць перебування полонених у взаємодії з військовою розвідкою.

Особливістю завдань ОРД сьогодні є їх превентивність. Якщо в мирний час ОРД часто спрямована на розкриття вже вчинених злочинів, то в умовах війни головним змістом є упередження, тобто нейтралізація загрози до моменту її переходу у фазу активної дії (наприклад, затримання коригувальника до моменту передачі координат). Тобто, система принципів та завдань ОРД в умовах воєнного стану зміщується в бік функціонального прагматизму. Державна безпека стає головним критерієм, через який пропускається кожен принцип діяльності. Це вимагає від оперативних підрозділів не лише професійної майстерності, а й високої правової гнучкості при збереженні фундаменту верховенства права. Дуже важливо простежити динаміку правових трансформацій, оскільки саме перехід від стабільного законодавства до «права воєнної необхідності» є ключовим маркером сучасного стану оперативно-розшукової діяльності.

Висновки. Нормативно-правові засади здійснення оперативно-розшукової діяльності у воєнний час визначаються Конституцією України, Законом «Про правовий режим воєнного стану», За-

коном «Про оперативно-розшукову діяльність» та іншими спеціальними нормативно-правовими актами. Вони створюють правову основу для діяльності правоохоронних органів, проте містять низку прогалин і колізій, що ускладнюють практичне застосування. Організація та проведення оперативно-розшукових заходів в умовах підвищених загроз національній безпеці має специфічні особливості: посилення ролі спеціальних методів, розширення повноважень оперативних підрозділів, необхідність швидкої координації з військовими структурами та органами місцевої влади. Дотримання прав і свобод громадян під час реалізації оперативно-розшукових заходів залишається складним завданням. Воєнний стан передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав, однак це не повинно порушувати принцип верховенства права та міжнародні стандарти у сфері прав людини. Колізії та прогалини у законодавстві проявляються у відсутності чітких процедур контролю за діяльністю оперативних підрозділів, недостатньому врегулюванні питань відповідальності посадових осіб, а також у нечіткому визначенні меж застосування спеціальних засобів і методів.

Таким чином, дослідження підтверджує, що оперативно-розшукова діяльність у воєнний час є ключовим інструментом забезпечення національної безпеки та потребує вдосконалення правового регулювання та практики застосування для досягнення балансу між ефективністю та дотриманням прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text (дата звернення 23.03.2026).
2. Шинкаренко І.Р. Правові та організаційні основи здійснення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій (структурно-логічні схеми) підрозділами кримінальної поліції: навчальний посібник / І.Р. Шинкаренко, І.О. Шинкаренко, О.В. Кириченко / за ред. професора І. Р. Шинкаренка. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2016. 224 с.
3. Про розвідку: Закон України від 17 вересня 2020 року № 912-IX (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text (дата звернення 23.03.2026).
4. Козаченко І.П. Оперативно-розшукова діяльність: навч. посіб. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. С. 14.
5. Никифорчук Д.В. Теоретичні та прикладні засади оперативно-розшукової діяльності: підручник. Київ: НАВС, 2011. С. 28.
6. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному судочинстві: монографія. Харків: Арсіс, ЛТД, 2007. С. 45.
7. Кримінологічна віктомологія: навч. посіб. / О.М. Джужа та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 112.
8. Чернявський С.С. Наукове забезпечення оперативно-розшукової діяльності: сучасний стан та перспективи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 1. С. 5–12. URL**:** http://nv.naiau.kiev.ua/index.php/nv/article/view/5-12 (дата звернення 26.03.2026).
9. Кисельов А.О., Копилов Е.В., Худенко О.В. Основи кримінального аналізу: навч. посіб. Дніпро: ДДУВС, 2023. 180 с.
10. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення 23.03.2026).
11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення 23.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Тимошенко В.А., Іванов С.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 336.22
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.68

МОНІТОРИНГ ПОДАТКОВИХ НАКЛАДНИХ ТА ПОДАТКОВА ПЕРЕВІРКА У СИСТЕМІ АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ: ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ

Фудашкін Д.О.,
радник з фінансових питань головного виконавчого директора
ПрАТ «Київ-Дніпровське МППЗТ»
ORCID: 0009-0002-7897-9661

Фудашкін Д.О. Моніторинг податкових накладних та податкова перевірка у системі адміністрування податку на додану вартість: питання співвідношення.

Метою дослідження є визначення належного співвідношення моніторингу податкових накладних/розрахунків коригування та податкової перевірки як інструментів адміністрування податку на додану вартість. Актуальність дослідження пов'язана із тим, що положення законодавства про реєстрацію податкових накладних закріплює за комісіями податкових органів повноваження приймати рішення з цього питання за результатами перевірки як подання й оформлення документів за відповідними господарськими операціями та про інші аспекти діяльності платника податків, та й достовірності цих документів. У ході дослідження встановлено, що збіг природи та спрямованості моніторингу податкових накладних та податкових перевірок як інструментів адміністрування податку на додану вартість та заходів контролю дотримання платниками податку на додану вартість правил його обчислення/нарахування став одним із центральних питань практики Верховного Суду у справах про протиправність рішень податкових органів про зупинення реєстрації та відмову у реєстрації податкових накладних. За результатами дослідження, для утвердження принципів добросовісності платника податків, єдності повноважень податкових органів та послідовності судової практики у податкових спорах, а також для законодавчого закріплення висновків Верховного Суду, автор запропонував запровадити до податкового законодавства нововведення для встановлення того, що у ході моніторингу податкових накладних перевіряється наявність первинних документів за відповідними господарськими операціями, їх узгодженість між собою та із податковою інформацією про відповідного платника податку на додані вартість, а також відповідність первинних документів формальним вимогам законодавства без оцінки змісту господарських відносин на предмет їх реальності. Натомість, фактичне здійснення господарських операцій за відповідними податковими накладними має з'ясовуватись у ході податкових перевірок своєчасності та правильності нарахування та сплати податку на додану вартість. Обґрунтовано, що це сприятиме збалансованості системи адміністрування податку на додану вартість, яка вимагає покладення у її основу таких форм забезпечення своєчасності та правильності нарахування та сплати податку на додану вартість, фіскальна результативність яких супроводжувалась б їх упорядкованістю й передбачуваністю, а також їх якомога меншим ступенем обтяжливості для добросовісних платників податку на додану вартість.

Ключові слова: адміністрування податку на додану вартість, моніторинг податкових накладних, наявність та правильність первинних документів, податкова перевірка своєчасності та правильності нарахування та сплати податку на додану вартість, реальність господарських операцій.

Fudashkin D.O. Monitoring of tax invoices and tax audits in the value-added tax administration system: matter of correlation.

The purpose of the study is to determine the appropriate ratio of monitoring tax invoices/adjustment calculations and tax audits as tools for administering value-added tax. The pertinence of the study stems from the fact that the provisions of the legislation on the registration of tax invoices assign to the commissions of tax authorities the power to make decisions on this issue that result from verification of both submission and correctness of documents for relevant business transactions and other aspects of the taxpayer's activities, and of the truthfulness of information in these documents. The study finds that the coincidence of the nature and focus of tax invoices monitoring and tax audits as tools for administering

value-added tax and measures to control compliance by value-added tax payers with the rules for its calculation/accrual has become one of the central issues in the case-law of the Supreme Court of Ukraine in cases related to the unlawfulness of decisions of tax authorities to suspend registration and refuse to register tax invoices. According to the outcomes of the study, in order to establish the principles of taxpayer good faith, the unity of powers of tax authorities and the consistency of judicial case-law in tax matters, as well as for the legislative implementation of the conclusions of the Supreme Court, the author proposed to introduce an amendment to the tax legislation so as to determine that within the monitoring of tax invoices tax authorities check the availability of primary documents for the relevant business transactions, their consistency with each other and with tax information about the relevant value-added tax payer, as well as the compliance of primary documents with the formal requirements of the legislation without assessing the content of economic relations for their genuineness. Instead, the actual execution of business transactions under the relevant tax invoices should be verified during tax audits of the timeliness and correctness of the calculation and payment of value-added tax. It is justified that this will contribute to the balance of the value-added tax administration system, which requires the establishment of such forms of ensuring the timeliness and correctness of the calculation and payment of value-added tax, the fiscal effectiveness of which would be accompanied by their orderliness and predictability, as well as their lowest possible burdensomeness for conscientious value-added tax payers.

Key words: administering value-added tax, availability and correctness of transaction documents, genuineness of business transactions, monitoring of tax invoices, tax audit of the timeliness and correctness of the calculation and accrual of value-added tax.

Постановка проблеми. Запорукою збалансованості системи адміністрування податку на додану вартість є покладення у її основу таких форм забезпечення своєчасності та правильності нарахування та сплати податку на додану вартість, фіскальна результативність яких супроводжувалась б їх упорядкованістю й передбачуваністю, а також їх якомога меншим ступенем обтяжливості для добросовісних платників податку на додану вартість. Зокрема, інструменти перевірки належності виконання платниками податку на додану вартість їх обов'язків, пов'язаних із обчисленням та сплатою цього податку, мають бути складовими елементами цілісного механізму. Насамперед, вони мають бути достатньо взаємоузгодженими, щоб відповідати їх призначенню та не допускати точок перетину між предметами контрольно-перевірочних заходів та множинності адміністративних й судових проваджень, адже це може стати концептуальним недоліком системи адміністрування податку на додану вартість та призводити до додаткового навантаження на платників податку на додану вартість та до збільшення невиправданих витрат бюджетних коштів. Разом з тим, стан законодавчого регулювання питань моніторингу податкових накладних (та розрахунків коригування) дає підстави для припущення про те, що його спрямованість змішується із тією, яка властива податковій перевірці своєчасності та правильності нарахування та сплати податку на додану вартість.

Метою дослідження є визначення співвідношення моніторингу податкових накладних та податкової перевірки як інструментів адміністрування податку на додану вартість.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика розмежування предметів моніторингу податкових накладних та податкової перевірки як інструментів адміністрування податку на додану вартість постала у судовій практиці та досліджується у спеціалізованих наукових працях. Зокрема, А.В. Логвин обмірковує усталену позицію адміністративних судів щодо того, що рух активів, спеціальна податкова правосуб'єктність учасників господарської операції, наявність ділової мети, замкнутої схеми руху коштів можуть бути належним чином досліджені (встановлені) лише під час проведення планових або позапланових виїзних перевірок із питань фінансово-господарської діяльності платника податків за сукупними показниками. Натомість, система моніторингу критеріїв оцінки ступеня ризиків, на нашу думку, може розглядатись виключно як засіб інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючих органів (підстава для проведення перевірки), а не як різновид перевірок [1, с. 99-100]. Цей погляд поділяє широке коло дослідників, які наголошують на необхідності відшукання оптимальних моделей співіснування цих моніторингу податкових накладних та податкової перевірки у рамках системи адміністрування податку на додану вартість без виключення будь-якого з них з її інструментарію. Так, І.К. Дрозд та Г.Б. Назарова зауважили, що відмова від автоматизованого блокування податкових накладних значно знизила б оперативність реагування на ризикові операції та підвищила б суб'єктивність рішень

податкових органів [2, с. 4]. Натомість, у науковій думці обговорюється концептуальна основа та окремі аспекти інституту моніторингу податкових накладних. У цьому зв'язку на згадку заслуговують, зокрема міркування М. А. Мініна про покладену в основу цього інституту презумпція нереальності господарських операцій [3]. Водночас, питання природи моніторингу податкових накладних та його функціонального виокремлення на тлі іншого інструментарію адміністрування податку на додану вартість потребують подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. За вимогами п. 201.1 ст. 201 Податкового кодексу (ПК) України на дату виникнення податкових зобов'язань платник податку зобов'язаний скласти податкову накладну в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису або удосконаленого електронного підпису та зареєструвати її в Єдиному реєстрі податкових накладних (ЄРПН) у встановлений податковим законодавством термін. У податковій накладній зазначаються, серед іншого: 1) назва / прізвище, ім'я та по батькові, податковий номер, – продавця (постачальника) та покупця (отримувача) товарів/послуг; 2) опис (номенклатура) товарів/послуг та їх кількість, обсяг; 3) код товару згідно з УКТ ЗЕД, для послуг – код послуги згідно з Державним класифікатором продукції та послуг; 4) ціна постачання без урахування податку, ставка та відповідна сума податку, загальна сума коштів, що підлягають сплаті з урахуванням податку (п. 201.1 ст. 201 ПК України) [4].

Після надходження податкової накладної до податкових органів в автоматизованому режимі здійснюється її розшифрування та проводяться перевірки, зокрема наявності підстав для зупинення реєстрації податкових накладних та/або розрахунків коригування (п. 12 Порядку ведення Єдиного реєстру податкових накладних, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2010 р. № 1246) [5]. Реєстрація податкової накладної може бути зупинена в порядку та на підставах, визначених Кабінетом Міністрів України (п. 201.16 ст. 201 ПК України) [4].

Йдеться про Порядок зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11 грудня 2019 р. № 1165 (далі – Порядок № 1165) [6] та передбачає перевірку господарських операцій за податковими накладними та відповідних платників податків на відповідність критеріям ризиковості платника податку, показникам, за якими визначається позитивна податкова історія платника податку, а також критеріям ризиковості здійснення операції.

У разі зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування контролюючий орган протягом операційного дня надсилає (в електронній формі у текстовому форматі) в автоматичному режимі платнику податку квитанцію про зупинення реєстрації податкової накладної (п. 10 Порядку № 1165). У квитанції про зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування зазначаються:

номер та дата складення податкової накладної/розрахунку коригування;

критерій (критерії) ризиковості платника податку та/або ризиковості здійснення операцій, на підставі якого (яких) зупинено реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування, з розрахованим показником за кожним критерієм, якому відповідає платник податку;

пропозиція щодо надання платником податку пояснень та копій документів (п. 11 Порядку № 1165) [6].

Документами, необхідними для розгляду питання про виключення платника податку з переліку платників, які відповідають критеріям ризиковості платника податку, можуть бути:

– договори, зокрема зовнішньоекономічні контракти, з додатками до них;

– договори, довіреності, акти керівного органу платника податку, якими оформлено повноваження осіб, які одержують продукцію в інтересах платника податку для здійснення операції;

– первинні документи щодо постачання/придбання товарів/послуг, зберігання і транспортування, навантаження, розвантаження продукції, складські документи (інвентаризаційні описи), у тому числі рахунки-фактури/інвойси, акти приймання-передачі товарів (робіт, послуг) з урахуванням наявних типових форм та галузевої специфіки, накладні;

– розрахункові документи та/або банківські виписки з особових рахунків;

– документи щодо підтвердження відповідності продукції (декларації про відповідність, паспорти якості, сертифікати відповідності), наявність яких передбачено договором та/або законодавством;

– інші документи, що підтверджують невідповідність платника податку критеріям ризиковості платника податку (п. 6 Порядку № 1165) [6].

За змістом п. 44 Порядку № 1165 комісія контролюючого органу перевіряє подані платником податку копії документів щодо їх достовірності шляхом звірки даних, які містяться в таких копіях документів, з даними, що надходять або можуть бути отримані з інших джерел інформації (реєстри, що ведуться державними органами, документи, зокрема електронні) [6]. Комісія регіонального рівня приймає рішення про відмову в реєстрації податкової накладної в разі, зокрема надання платником податку копій документів, складених/оформлених із порушенням законодавства (п. 10 Порядку прийняття рішень про реєстрацію/ відмову в реєстрації податкових накладних/ розрахунків коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 12 грудня 2019 р. № 520) [7].

Таким чином, положення законодавства про реєстрацію податкових накладних закріплює за комісіями податкових органів повноваження приймати рішення з цього питання за результатами перевірки як подання й оформлення документів за відповідними господарськими операціями та про інші аспекти діяльності платника податків, та й достовірності цих документів.

Це уподібнює предмет моніторингу податкових накладних до предмета податкової перевірки своєчасності та правильності нарахування та сплати податку на додану вартість, яка може включати:

– отримання додаткових пояснень і документальних підтверджень від платника податків (первинних документів, договорів, внутрішніх розпорядчих документів, пояснень тощо) – у разі виявлення недостовірності даних декларацій платника податків, фактів приховування (заниження) об'єктів оподаткування, мінімізації податкових зобов'язань та ухилення від сплати податку на додану вартість;

– дослідження взаємовідносин з контрагентами, у ході якого аналізуються економічні ризики діяльності на предмет ділової мети та реальності таких операцій, їх відповідності ринковим умовам та виявляються ймовірні схеми мінімізації податкових зобов'язань (з'ясовуються обсяги доходів, податкове навантаження, кількість працівників, наявність основних засобів тощо);

– вибіркову перевірку окремих господарських операцій платника – для встановлення достовірності й законності відображення господарських операцій у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності та підтвердження ймовірного ризику, виявленого під час перевірки господарської діяльності платника податків (п. 5.1 Методики проведення перевірки достовірності, повноти нарахування та сплати податку на додану вартість, затвердженої Наказом Державної податкової служби України від 9 червня 2023 р. № 446) [8].

Збіг природи та спрямованості моніторингу податкових накладних та податкових перевірок як інструментів адміністрування податку на додану вартість та заходів контролю дотримання платниками податку на додану вартість правил його обчислення/нарахування став одним із центральних питань практики Верховного Суду у справах про протиправність рішень податкових органів про зупинення реєстрації та відмову у реєстрації податкових накладних.

Ознайомившись із відповідною практикою Верховного Суду, зазначимо, що, за результатами вирішення питання про розмежовування моніторингу податкових накладних та податкових перевірок, Верховний Суд наголосив на тому, що моніторинг відповідності податкових накладних критеріям оцінки ступеня ризиків є превентивним заходом і не повинне підміняти за своїм змістом проведення податкових перевірок як способу реалізації владних управлінських функцій контролюючого органу. Здійснення моніторингу відповідності податкових накладних критеріям оцінки ступеня ризиків спрямоване на убезпечення від безпідставного формування податкового кредиту за операціями, що не підтверджені первинними документами або підтверджені платником податку копіями документів, які складені з порушенням законодавства (Постанова Верховного Суду від 4 серпня 2021 р. у справі № 0840/4088/18) [9].

У цьому зв'язку Верховний Суд підкреслив, що оцінка змісту господарських відносин на предмет їх реальності може надаватись контролюючим органом виключно у межах проведення документальної перевірки платника податків, а не в межах процедури вирішення питання про реєстрацію податкової накладної. Податковий орган має перевірити виключно відомості податкової накладної та первинних документів на правильність та відсутність суперечностей лише за зовнішніми (формальними, очевидними) критеріями, а не вдаватись до висновків чи дій поза межами відповідних повноважень (Постанова Верховного Суду від 16 травня 2024 р. у справі № 400/11727/23) [10]. Інакше кажучи, розв'язуючи питання про реєстрацію податкових накладних, адміністративний суд не досліджує зміст господарських правовідносин. Завдання суду полягає в

дослідженні документів первинного бухгалтерського обліку щодо їх належності для цілей підтвердження реальності господарських операцій. Необхідність підтвердження реальності господарських операцій має публічно-правові цілі – установлення належності виконання платниками визначених законодавством податкових обов'язків (Постанова Верховного Суду від 1 лютого 2022 р. у справі № 2240/2900/18) [11].

Випадок недотримання у рамках процедури реєстрації податкових декларацій меж перевірки цих документів та документів із відомостями про господарську операцію та платника податків Верховний Суд констатував у справі № 400/11727/23. За висновками суду у цій справі контролюючий орган, надаючи оцінку 1) неможливості здійснення платником податку певних операцій з урахуванням часу, місця знаходження майна або обсягу матеріальних ресурсів, економічно необхідних для виробництва товарів, виконання робіт або послуг; 2) нездійснення певним суб'єктом підприємницької діяльності; 3) відсутності у платника податку необхідних умов для досягнення результатів відповідної підприємницької, економічної діяльності в силу відсутності управлінського або технічного персоналу, основних засобів, складських приміщень, виробничих активів, транспортних засобів; – фактично досліджує зміст господарських правовідносин на предмет їх нереальності та відсутності фактичного характеру, що є неприпустимим у цьому випадку, оскільки такі повноваження відсутні у контролюючого органу під час моніторингу податкових накладних (Постанова Верховного Суду від 16 травня 2024 р. у справі № 400/11727/23) [10].

Таким чином, за усталеними висновками Верховного Суду у ході моніторингу податкових накладних, насамперед, перевіряється наявність первинних документів за відповідними господарськими операціями, їх узгодженість між собою та із податковою інформацією про відповідного платника податку на додані вартість, а також відповідність первинних документів формальним вимогам законодавства без оцінки змісту господарських відносин на предмет їх реальності. Фактичне здійснення господарських операцій за відповідними податковими накладними з'ясовується у ході податкових перевірок своєчасності та правильності нарахування та сплати податку на додану вартість.

Покладення на платника податку на додану вартість у рамках моніторингу податкових накладних обов'язку не лише підтвердити складення ним первинних документів за відповідними господарськими операціями та відповідність цих документів вимогам законодавства, а й обов'язку надати податковим органам пояснення та докази достовірності відображення господарських операцій у первинних документах (підтвердження ділової мети та реальності таких операцій) породжує питання не лише з точки зору змішування моніторингу податкових накладних обов'язку та перевірки господарських операцій платника податку на додану вартість.

Крім цього, це утверджує презумпцію недобросовісності платника податку на додану вартість й презумпцію нереальності господарських операцій у рамках процедури реєстрації податкових накладних.

Натомість, у податковому праві діє презумпція добросовісності платника, яка резюмує економічну виправданість дій платника, що мають своїм наслідком отримання податкової вигоди, та достовірність відомостей у бухгалтерській та податковій звітності платника. Подання платником до контролюючого органу усіх належним чином оформлених первинних документів, установлених податковим законодавством, з метою отримання податкової вигоди, є підставою для її отримання, якщо податковий орган не доведе неправдивість, недостовірність або суперечливість відомостей, що містяться в таких документах (Постанова Верховного Суду від 27 квітня 2022 р. у справі № 200/5932/19-а) [12].

На доповнення до того, дублювання повноважень податкових органів щодо контролю належного документування господарських операцій та їх реальності як у ході процедури реєстрації податкових накладних, так й під час податкових перевірок, може призводити до неодноразового дослідження судами обставин тих самих господарських операцій й до непослідовності у їх оцінці у судових рішеннях.

Висновки. Обміркувавши вищевикладене, є підстави для висновку про те, що, зважаючи на принципи податкового права, міркування єдності повноважень податкових органів та послідовності судової практики у податкових спорах, а також для законодавчого закріплення висновків Верховного Суду, податкове законодавство потребує нововведень для встановлення того, що у ході моніторингу податкових накладних перевіряється наявність первинних документів за відповідними господарськими операціями, їх узгодженість між собою та із податковою інформацією

про відповідного платника податку на додані вартість, а також відповідність первинних документів формальним вимогам законодавства без оцінки змісту господарських відносин на предмет їх реальності. Натомість, фактичне здійснення господарських операцій за відповідними податковими накладними має з'ясовуватись у ході податкових перевірок своєчасності та правильності нарахування та сплати податку на додану вартість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Логвин А.В. Система моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям оцінки ступеня ризиків: правовий аспект. *Приватне та публічне право*. 2017. № 4. С. 95-102. URL: https://www.pp-law.in.ua/archive/4_2017/22.pdf.
2. Дрозд І.К., Назарова Г.Б. Регуляторні аспекти реєстрації податкових накладних з податку на додану вартість: проблеми, ризики, перспективи. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу.* 2025. № 2 (61). С. 3-15. URL: https://doi.org/10.26642/pbo-2025-2(61)-3-15.
3. Мінін О.А. Блокування податкових накладних – філософія питання. *Юридична газета*. 2018, 12 березня. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankivske-ta-finansove-pravo/blokuvannya-podatkovih-nakladnih--filosofiya-pitannya.html.
4. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. Дата оновлення: 1 січня 2026 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n256.
5. Порядок ведення Єдиного реєстру податкових накладних, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2010 р. № 1246. Дата оновлення: 25 вересня 2024 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1246-2010-%D0%BF#Text.
6. Порядок зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11 грудня 2019 р. № 1165. Дата оновлення: 27 вересня 2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1165-2019-%D0%BF#Text.
7. Порядок прийняття рішень про реєстрацію/ відмову в реєстрації податкових накладних/ розрахунків коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 12 грудня 2019 року № 520. Дата оновлення: 19 грудня 2024 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1245-19#Text.
8. Методика проведення перевірки достовірності, повноти нарахування та сплати податку на додану вартість, затверджена Наказом Державної податкової служби України від 9 червня 2023 року № 446. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0446912-23#Text.
9. Постанова Верховного Суду від 4 серпня 2021 року у справі № 0840/4088/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98799556.
10. Постанова Верховного Суду від 16 травня 2024 року у справі № 400/11727/23. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/119077313?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress0.
11. Постанова Верховного Суду від 1 лютого 2022 року у справі № 2240/2900/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108724557.
12. Постанова Верховного Суду від 27 квітня 2022 року у справі № 200/5932/19-а. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104094827.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Фудашкін Д.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.73:336.71
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.69

ЕВОЛЮЦІЯ СТАТУСУ PEP В УКРАЇНІ: ВІД СТРОКОВОГО ДО ДОВІЧНОГО МОНІТОРИНГУ

Хохлова І.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
юридичного факультету ДВНЗ
«Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-9631-712X

Бисага Ю.Ю.,
аспірант
кафедри господарського права ДВНЗ
«Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0001-8384-6762

Хохлова І.В., Бисага Ю.Ю. Еволюція статусу PEP в Україні: від строкового до довічного моніторингу.

У статті здійснено комплексний правовий аналіз трансформації статусу політично значущих осіб (PEP) в Україні в контексті розбудови національної системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, здобутих злочинним шляхом. Досліджено поступовий розвиток та динаміку законодавчих змін, що відображає пошук балансу між жорсткими міжнародними стандартами та внутрішніми правовими реаліями: від впровадження принципу довічного моніторингу в 2019 році (Закон № 361-IX) до зворотного руху щодо обмеження статусу трирічного терміну у 2022 році року (Закон №3419-IX). Автор приділяє особливу увагу юридичній природі ризик-орієнтованого підходу, обґрунтовуючи його роль як запобіжника від надмірного втручання у приватної життя осіб, які припинили виконання громадських функцій понад рік тому. Висвітлено правові механізми протидії практиці необґрунтованих відмов банків у фінансовому обслуговуванні PEP та їх близьких осіб (RCA). Проаналізовано заходи регуляторного впливу Національного банку України, зокрема систему штрафних санкцій за дискримінаційний тиск на клієнтів із громадським статусом. На основі аналізу законодавчих тенденцій та проектів 2024–2026 років зроблено висновок, що стратегічний вектор розвитку системи моніторингу полягає в інтеграції до стандартів майбутнього європейського регулятора AMLA. Наголошено, що кінцевою метою реформи є перехід від формально-бюрократичної ідентифікації статусу до глибинного аналізу реальної фінансової поведінки, що дозволить зняти упереджене ставлення інституту PEP та перетворити його на ефективний елемент європейської фінансової архітектури України. Цей підхід був зумовлений вимогами FATF, проте викликав значне обурення в українських політичних колах, що згодом спричинило нові законодавчі зміни. Така ситуація підкреслила складність поєднання міжнародних стандартів із реаліями національного законодавства та актуалізувала дискусію про межі контролю за фінансами політично значущих осіб. Саме тому реформа набула подвійного характеру: з одного боку, це прагнення відповідати глобальним вимогам, а з іншого – потреба враховувати внутрішні суспільно-політичні чинники.

Ключові слова: політично значущі особи (PEP), фінансовий моніторинг, ризик-орієнтований підхід, FATF, євроінтеграція, комплаєнс, банківський нагляд.

Khohlova I.V., Bysaha Y.Y. The Evolution of the Status of Politically Exposed Persons (PEPs) in Ukraine: from fixed-term to lifetime monitoring.

This article provides a comprehensive legal analysis of the evolution of the status of politically exposed persons (PEPs) in Ukraine within the context of developing the national system for preventing and combating the laundering of proceeds of crime. It examines the gradual development and dynamics of legislative changes, reflecting the search for a balance between strict international standards and

domestic legal realities: from the introduction of the principle of lifetime monitoring in 2019 (Law No. 361-IX) to the reversal of this trend regarding the limitation of the three-year term in 2022 (Law No. 3419-IX). The author pays particular attention to the legal nature of the risk-based approach, justifying its role as a safeguard against excessive interference in the private lives of individuals who ceased to perform public functions more than a year ago. The article highlights legal mechanisms to counter the practice of banks' unjustified refusals to provide financial services to PEPs and their close associates (RCA). It analyzes the regulatory measures of the National Bank of Ukraine, in particular the system of penalties for discriminatory pressure on clients with public status. Based on an analysis of legislative trends and draft legislation for 2024–2026, it is concluded that the strategic direction for the development of the monitoring system lies in integration with the standards of the future European AMLA regulator. It was emphasized that the ultimate goal of the reform is to move from a formal, bureaucratic assessment of status to an in-depth analysis of actual financial behavior, which will help dispel the negative perception of the AML/CFT institution and transform it into an effective component of Ukraine's European financial architecture. This approach was driven by FATF requirements but sparked significant outrage in Ukrainian political circles, which subsequently led to new legislative changes. This situation highlighted the complexity of reconciling international standards with the realities of national legislation and reignited the debate over the limits of financial oversight of politically exposed persons. This is precisely why the reform took on a dual nature: on the one hand, it reflects a commitment to meeting global requirements, and on the other, the need to account for domestic socio-political factors.*)*

Key words: politically exposed persons (PEPs), financial monitoring, risk-based approach, FATF, European integration, AMLA, compliance, banking supervision.

Постановка проблеми. Регулювання правового становища політично значущих осіб (PEP) становить ключовий компонент національної системи запобігання легалізації (відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. Ключова дилема полягає в комплексності узгодження суворих вимог міжнародних інституцій та внутрішньодержавних політичних пріоритетів. Незважаючи на прийняття інноваційних законодавчих актів, що встановили довічний статус PEP та впровадили концепцію ризик-орієнтованого підходу, їхня практична реалізація у період 2024–2026 років стикається з істотними перешкодами. У практичній площині виявлено тенденцію до своєрідного формалізованого опору з боку фінансових інституцій: замість належного аналізу ризиків банківські установи нерідко застосовують необґрунтовані відмови у наданні послуг політично значущим особам або обмежують їхній доступ до сучасних фінансових інструментів. Подібне блокування з боку банків, недостатність ефективних механізмів впливу за непропорційний тиск на клієнтів цієї категорії, а також обмежена спроможність у виявленні активів, здобутих злочинним шляхом, формують стабільні передумови для ризикованих ініціатив щодо регресу законодавства до тимчасового моніторингу.

Мета статті полягає у комплексному аналізі процесу еволюції правового статусу політично значущих осіб (PEP) у національній системі фінансового моніторингу України. Дослідження спрямоване на висвітлення складної траєкторії реформування цього інституту, яке відбувається в умовах постійного балансування між жорсткими вимогами міжнародних партнерів (FATF, ЄС, МВФ) та внутрішніми політичними й економічними реаліями

Виклад основного матеріалу. Процес реформування системи фінансового моніторингу в Україні в частині регулювання діяльності політично значущих осіб (Politically Exposed Persons, далі – PEP) відображає складну траєкторію державотворення, позначену балансуванням між вимогами міжнародних партнерів та внутрішніми політичними інтересами. Питання правового статусу Політично Значущих Осіб (PEP) є центральним елементом національної системи протидії відмиванню (легалізації) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Ця тема стала особливо актуальною в контексті євро інтеграційних прагнень України та її взаємодії з Міжнародним валютним фондом, ставши одним із ключових структурних індикаторів для отримання макрофінансової допомоги. Еволюція регулювання статусу PEP в Україні пройшла шлях від первісної відсутності чіткого нормативного визначення до запровадження безстрокового статусу, який згодом був тимчасово обмежений трирічним терміном, і, врешті-решт, відновлений у форматі безстрокового моніторингу із застосуванням ризик-орієнтованої методології. Цей шлях демонструє не лише зміну за-

конодавчих парадигм, а й глибоку трансформацію розуміння ролі публічних діячів у забезпеченні прозорості фінансової системи держави.

Концепція політично значущих осіб базується на міжнародних стандартах, розроблених Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Зокрема, Рекомендація 12 FATF встановлює, що фінансові установи повинні вживати додаткових заходів щодо перевірки осіб, які виконують визначні публічні функції [1]. Міжнародне регулювання ґрунтується на підході, згідно з яким висока посада є не лише ознакою статусу, а й фактором потенційного ризику зловживань з метою накопичення капіталу через складні фінансові схеми. Важливо наголосити, що статус публічної особи не є формою юридичної відповідальності, покаранням чи дискримінаційним обмеженням прав. Це виключно запобіжний захід (превентивний інструмент), призваний забезпечити прозорість фінансової діяльності високопосадовців та мінімізувати корупційні ризики, невід'ємно пов'язані з виконанням владних повноважень. Міжнародна практика, зокрема Директива ЄС 2015/849 та подальші її оновлення, наголошує на необхідності неперервного контролю за фінансовими операціями таких осіб навіть після завершення їхньої каденції, оскільки вплив та зв'язки колишніх високопосадовців можуть зберігатися протягом тривалої години [2].

Розвиток українського законодавства у сфері фінансового моніторингу публічно значущих осіб (PEP) пройшов складну еволюцію, що відображала баланс між міжнародними зобов'язаннями та внутрішніми політичними реаліями. На першому етапі, який тривав до 2019 року, нормативна база базувалася на попередніх редакціях закону про протидію відмиванню коштів, проте вона мала суттєвий недолік, а саме відсутність чіткого механізму контролю за національними діячами. У цей період моніторинг був не епізодичним та фокусувався переважно на іноземних громадських особах, залишаючи внутрішню політичну еліту поза зоною суворого фінансового нагляду.

Корінний перелом стався в період з 2019 по 2022 роки із прийняттям Закону № 361-IX «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [3]. Ця редакція ознаменувала повну імплементацію стандартів FATF та Директив ЄС, вперше офіційно запровадивши поняття «національні публічні діячі» та встановивши для них довічний статус контролю після звільнення з посади. Проте вже у 2022–2023 роках під впливом внутрішнього політичного тиску та аргументів про захист прав людини було ухвалено Закон № 2736-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту фінансової системи України від дій держави, що здійснює збройну агресію проти України, та адаптації законодавства України до окремих стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) і вимог Директиви ЄС 2018/843», який тимчасово послабив контроль, скоротивши термін статусу PEP до трьох років після відставки [4].

Ситуація знову змінилася у жовтні 2023 року з прийняттям Закону № 3419-IX, що став відповіддю на вимоги євроінтеграційного процесу [5]. Цим актом було відновлено довічний статус PEP як обов'язкову умову для майбутнього вступу України до ЄС, водночас запровадивши гнучкіший ризик-орієнтований підхід до перевірок осіб, з моменту звільнення яких минуло понад 12 місяців. Сучасний етап, що охоплює 2024–2026 роки, характеризується спробами знайти компроміс між жорстким контролем та інтересами фінансового сектору. Зокрема законопроект № 15112-1 пропонує зберегти довічний статус, але ввести мораторій на штрафи для банків за порушення в цій сфері до моменту офіційного набуття Україною членства в Європейському Союзі [6].

Знаковим етапом реформування системи фінансового нагляду стало ухвалення у 2019 році Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, здобутих злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення» № 361-IX. Цей закон не лише розширив коло суб'єктів первинного фінансового моніторингу (СПФМ), до яких увійшли не лише банки, а й страховики, оператори платіжних систем, професійні учасники ринків капіталу, нотаріуси та адвокати, а й докорінно змінивши підхід до визначення статусу PEP. Вперше в українському полі було чітко розмежовано категорії осіб, які підлягають посиленому контролю. Головною новацією закону став перегляд концепції статусу PEP: було запроваджено чітку класифікацію осіб, що потребують посиленої уваги, та закріплено визначення політично значущих осіб як діячів, що реалізують чи реалізували важливі публічні повноваження в Україні чи на міжнародній арені.

Відповідно до актуальних норм законодавства та роз'яснень Національного банку України, ідентифікація публічно значущих осіб (PEP) здійснюється за кількома стратегічними напрямками, кожний з яких відображає специфічний рівень ризику для фінансової системи. Найбільш чисельну групу складають національні публічні діячі, до яких належать особи, що виконують визначні державні функції безпосередньо в Україні, зокрема Президент, Прем'єр-міністр, члени Кабінету Міністрів, народні депутати, судді Верховного та Конституційного судів, а також керівництво НБУ, СБУ та Генеральний прокурор. Поряд із ними законодавство виділяє іноземних громадських діячів, до яких належать глави іноземних держав, урядів та вище військове керівництво інших країн, що вимагає від банків особливої уваги до транскордонних фінансових потоків. Окрему категорію утворюють діячі міжнародних організацій, а саме керівники та члени правлінь глобальних інституцій таких як ООН, МВФ чи Світового банку, чий вплив на світову економіку зумовлює необхідність посиленого моніторингу їх операцій.

Надзвичайно важливим елементом цієї системи є контроль за пов'язаними особами, відомими як RCA, що охоплюють членів сім'ї публічного діяча, включаючи чоловіка чи дружину, батьків та дітей, а також близьких бізнес-партнерів, з якими PEP має спільну власність на підприємствах. Такий комплексний підхід дозволяє фінансовим установам ефективно ідентифікувати потенційні ризики незалежно від того, чи здійснює особа свої повноваження всередині країни, чи на міжнародному рівні.

Суттєвим нововведенням закону № 361-IX 2019 року було положення про постійний статус політично значущих осіб (PEP). Це передбачало, що будь-яка особа, яка обіймала посаду категорії «А» навіть протягом одного дня, постійно підлягала посиленому моніторингу з боку фінансових установ. Запровадження такого підходу було продиктоване вимогами FATF, однак воно спричинило серйозне невдоволення серед українських політиків, що згодом стало підставою для нових змін у законодавстві

В листопаді 2022 року Верховна Рада ухвалила Закон № 2736-IX, який вніс радикальні зміни до системи моніторингу PEP [7]. Основним нововведенням стало обмеження посиленого фінансового моніторингу на строк у три роки після звільнення особи з посади. Ця зміна була підтримана широким колом депутатів, включаючи представників різних політичних фракцій, та обґрунтовувалася необхідністю захисту від «бюрократичного свавілля» банків.

Ухвалене рішення щодо запровадження трирічного обмеження спровокувало суттєву негативну реакцію з боку міжнародних фінансових інституцій. Зокрема, Міжнародний Валютний Фонд (МВФ) та Європейська Комісія акцентували увагу на тому, що зазначений захід не відповідає міжнародним зобов'язанням України та директивам FATF. Прийняте рішення стало серйозною перешкодою для отримання наступних траншів фінансової допомоги та поставило під сумнів прогрес у переговорах стосовно членства в Європейському Союзі. Міжнародні партнери наполягали на необхідності відновлення Україною безстрокового статусу, водночас забезпечивши належне впровадження ризик-орієнтованого підходу з метою мінімізації потенційних зловживань з боку банківського сектору.

Під тиском зовнішніх факторів та усвідомленням критичної важливості міжнародної підтримки в умовах війни, 17 жовтня 2023 року Верховна Рада ухвалила Закон № 3419-IX. Цей документ повернув довічний статус політично значущих осіб, фактично скасувавши трирічний термін. Головною метою закону стало узгодження українського законодавства з Директивою ЄС 2018/843 та стандартами FATF. Закон вніс суттєві корективи до процедури фінансового моніторингу, намагаючись збалансувати потреби безпеки та права клієнтів. Замість формального контролю банки зобов'язані оцінювати рівень ризику кожної особи окремо. Якщо з моменту припинення публічних функцій пройшло більше 12 місяців і банк переконався у відсутності ризиків, заходи контролю мають бути мінімізовані.

З метою протидії формалізованому підходу, Національний банк України (НБУ) набув розширених повноважень накладати фінансові санкції на банківські установи. Це стосується не лише випадків неналежного здійснення контролю, а також проявів надмірного тиску на клієнтів, які є політично значущими особами (PEP), включно з випадками необґрунтованої відмови у банківському обслуговуванні.

Незважаючи на прогресивне законодавство за останні роки, в Україні виникають труднощі в імплементації довічного статусу. Експерти та юристи зазначають, що система часто працює у форматі бюрократичного опору. Замість реального аналізу ризиків, багато банків вибрали шлях

найменшого опору – автоматичну відмову в обслуговуванні чи блокуванні інноваційних сервісів для РЕР.

У квітні 2026 року в українському парламенті відбулася чергова спроба переглянути статус РЕР. Ця ініціатива була інтегрована до законопроекту № 15112-1, який стосувався оподаткування міжнародних поштових відправлень [8]. Також це стосувалось поправки про скасування довічного статусу та її частки. На засіданні профільного комітету спочатку була підтримана поправка, яка передбачала повернення до обмеження статусу трьома роками після звільнення. Це рішення аргументувалося необхідністю захистити службовців від тиску банків та спростити роботу фінансового сектору. Однак після гострої дискусії за участю представників уряду та міжнародних експертів депутати були змушені відмовитися від цієї ідеї. Було визнано, що пряме скасування довічного статусу стане грубим порушенням зобов'язань перед ЄС та МВФ, що є неприпустимим в умовах очікування членства в Євросоюзі.

Замість скасування статусу РЕР було прийнято компромісне рішення: яке полягало у впровадженні механізму зупинення штрафів, згідно з яким банки не будуть притягуватися до фінансової відповідальності за певні помилки в класифікації РЕР, що має спонукати фінансові установи відмовитися від практики автоматичних відмов та почати застосовувати більш адекватний та збалансований підхід до таких клієнтів. При цьому де-юре статус публічної особи залишається довічним, що дозволяє Україні повністю виконувати міжнародні зобов'язання та відповідати нормам ЄС за умови фактичного послаблення адміністративного тиску на суб'єктів моніторингу. Цей перехідний період, розрахований на строк до офіційного вступу України до Європейського Союзу, має на меті забезпечити поступову адаптацію національної системи до суворих стандартів майбутнього європейського регулятора AMLA, формуючи прозоре середовище для всіх учасників ринку. Зазначена ініціатива спричинила неоднозначну реакцію. З одного боку, очікується, що це спонукатиме фінансові установи до перегляду практики беззастережних відмов у обслуговуванні. Натомість, з іншого боку, існує ймовірність, що відсутність загрози штрафних санкцій може призвести до послаблення ефективного нагляду за сумнівними фінансовими операціями колишніх публічних службовців.

Висновки. Еволюція статусу політично значущих осіб в Україні пройшла тернистий шлях від фрагментарного контролю до повноцінного довічного моніторингу, адаптованого до європейських вимог. Основним досягненням цього процесу стало впровадження ризик-орієнтованого підходу, який де-юре дозволяє уникнути дискримінації чесних посадовців після 12 місяців з моменту їхнього звільнення. Проте практична реалізація станом на 2026 рік залишається проблемною зоною. Перешкоджання з боку банківських установ, відсутність дієвих санкцій за надмірний тиск на клієнтів та низька результативність у виявленні реальних корупційних активів створюють підґрунття для постійних спроб повернутись до строкового моніторингу. Майбутнє системи моніторингу РЕР в Україні залежатиме від успішності імплементації стандартів майбутнього європейського регулятора AMLA. Майбутній розвиток сфери передбачає перехід від тимчасових обмежень на штрафи до створення зрілої системи оцінки банківського моніторингу. У цій системі пріоритет має надаватися реальній фінансовій поведінці клієнта, а не його формальному статусу в базі даних. Тільки завдяки досягненню **спільної взаємодії** між державою, банками та громадськими особами можливо позбутися сприйняття статусу РЕР як негативного тягаря, перетворивши його на дієвий елемент фінансової системи України в рамках ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Financial Action Task Force. (2012). *Recommendation 12: Politically exposed persons*. In International Standards on Combating Money Laundering та Financing of Terrorism & Proliferation (Updated November 2023). FATF. https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/recommendations/FATF%20Recommendations%202012.pdf.coredownload.inline.pdf.
2. European Parliament and Council of the European Union. (2015). Directive (EU) 2015/849 European Parliament and Council 20 May 2015 на prevention of use of financial system for purposes of money laundering or terrorist financing. *Official Journal of the European Union*, L 141, 73-117.http://data.europa.eu/eli/dir/2015/849/o.
3. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, здобутих злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. №361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25. Ст. 171. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20.

4. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту фінансової системи України від дій держави, що здійснює збройну агресію проти України, та адаптації законодавства України до окремих стандартів FATF і вимог Директиви ЄС 2018/843: Закон України від 04.11.2022 р. №2736-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 5. Ст. 16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2736-20.
5. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, здобутих злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення» щодо приведення термінології у відповідність із міжнародними стандартами: Закон України від 17.10.2023 р. №3419-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 93. Ст. 362. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3419-20.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів державного моніторингу та адаптації до стандартів AMLA: проект Закону України від [дата реєстрації] нар. №15112-1. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/15112-1.
7. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту фінансової системи України від дій держави, що здійснює збройну агресію проти України, та адаптації законодавства України до окремих стандартів FATF і вимог Директиви ЄС 2018/843: Закон України від 04.11.2022 р. №2736-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 5. Ст. 16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2736-20.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів державного моніторингу та адаптації до стандартів AMLA: проект Закону України від [дата реєстрації] № 15112-1 (альтернативний). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/15112-1.

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Хохлова І.В., Бисага Ю.Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.70

АЛГОРИТМ ДІЙ АНТИКОРУПЦІЙНОГО УПОВНОВАЖЕНОГО ПРИ ВРЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ: ТИПОВІ ПОМИЛКИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

Цевух А.І.,
Уповноважений з антикорупційної діяльності,
Державна установа «Рівненська фітосанітарна
випробувальна лабораторія Держпродспоживслужби»
ORCID: 0000-0001-9696-5971

Цевух А.І. Алгоритм дій антикорупційного Уповноваженого при врегулюванні конфлікту інтересів: типові помилки та правові наслідки.

Дана наукова стаття присвячена комплексному дослідженню практичних аспектів діяльності Уповноваженої особи з питань запобігання та виявлення корупції в контексті ідентифікації та врегулювання конфлікту інтересів. В роботі зазначено, що попри детальне законодавче регулювання, питання розмежування реального та потенційного конфлікту інтересів в умовах щоденної діяльності установ публічного права залишається одним із найскладніших викликів антикорупційного менеджменту.

У науковій розвідці проаналізовано правову природу приватного інтересу та обставини, що зумовлюють його вплив на об'єктивність прийняття рішень. Основну увагу приділено розробці авторського покрокового алгоритму дій уповноваженої особи від моменту отримання повідомлення про конфлікт інтересів до прийняття остаточного рішення про спосіб його врегулювання. Особливий акцент зроблено на заходах зовнішнього та внутрішнього регулювання, зокрема на специфіці застосування таких методів як усунення від виконання завдання, перегляд обсягу службових повноважень або обмеження доступу до інформації.

Автором детально розглядаються типові правові та процедурні помилки, яких припускаються Уповноважені особи і керівники установ при документуванні фактів конфлікту інтересів, а також досліджена судова практика щодо притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією (стаття 172-7 КУпАП). Завдяки цьому в праці було виокремлені критичні точки в процедурі повідомлення про конфлікт інтересів. Окрім цього, висвітлено роль внутрішніх комунікацій та антикорупційного просвітництва у формуванні культури доброчесності в колективі.

У висновках наукової роботи обґрунтована теза про те, що ефективне врегулювання конфлікту інтересів є не лише інструментом запобігання корупції, а і засобом захисту інституційної репутації установи та її керівництва. Відзначається, що важливо також систематизувати практичний досвід та пропозиції потенційних удосконалень внутрішніх антикорупційних положень установ заради мінімізації суб'єктивізму при оцінці службових ситуацій.

Ключові слова: запобігання корупції, Уповноважений з антикорупційної діяльності, конфлікт інтересів, антикорупційний менеджмент, службові повноваження, інституційна репутація, приватний інтерес.

Tsevukh A.I. Algorithm of actions of the Anti-Corruption Commissioner in resolving conflicts of interest: typical mistakes and legal consequences.

This scientific article is devoted to a comprehensive study of the practical aspects of the activities of the Commissioner on the prevention and detection of corruption in the context of identifying and resolving conflicts of interest. The work indicates that despite detailed legislative regulation, the issue of distinguishing between real and potential conflicts of interest in the daily activities of public law institutions remains one of the most difficult challenges of anti-corruption management.

The scientific investigation analyzes the legal nature of private interest and the circumstances that determine its impact on the objectivity of decision-making. The main attention is paid to the development of the author's step-by-step algorithm of actions of the Commissioner from the moment of receiving a notification of a conflict of interest to making a final decision on the method of its resolution.

Special emphasis is placed on external and internal regulatory measures, in particular on the specifics of the application of such methods as removal from the task, revision of the scope of official powers or restriction of access to information.

The author examines in detail the typical legal and procedural errors that Authorized Persons and heads of institutions make when documenting facts of conflict of interest, and also examines the judicial practice regarding bringing to administrative responsibility for offenses related to corruption (Article 172-7 of the Code of Administrative Offenses). Thanks to this, the work identified critical points in the procedure for reporting a conflict of interest. In addition, the role of internal communications and anti-corruption education in forming a culture of integrity in the team is highlighted.

The conclusions of the scientific work substantiate the thesis that effective resolution of a conflict of interest is not only a tool for preventing corruption, but also a means of protecting the institutional reputation of the institution and its management. It is noted that it is also important to systematize practical experience and proposals for potential improvements to the internal anti-corruption provisions of institutions in order to minimize subjectivity in assessing official situations.

Key words: prevention of corruption, Commissioner for Anti-Corruption, conflict of interest, anti-corruption management, official powers, institutional reputation, private interest.

Постановка проблеми. Хоча положенням Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 №1700-VII вже визначені основні поняття та підходи регулювання конфлікту інтересів, а НАЗК у своїх роз'ясненнях конкретизувало зміст приватного інтересу, потенційного та реального конфлікту, у практичній діяльності органів публічного права все ще виникають труднощі з їх чітким розмежуванням і своєчасним реагуванням. Нормативна база виходить із того, що сам по собі приватний інтерес не є правопорушенням, проте якщо він поєднується з представницькими або службовими повноваженнями, він може зумовити виникнення потенційного чи реального конфлікту інтересів.

При цьому стаття 172-7 КУпАП встановлює адміністративну відповідальність за неповідомлення про реальний конфлікт інтересів, а також за вчинення дій чи прийняття рішень в умовах такого конфлікту. У зв'язку з цим для антикорупційних Уповноважених особливо актуальною залишається проблема не тільки ідентифікації конфлікту, але і правильного визначення подальшого алгоритму дій, незалежного документування, інформування керівництва та мінімізації ризиків негативних правових наслідків помилкової кваліфікації службової ситуації.

Мета дослідження: проаналізувати типові помилки антикорупційних Уповноважених в питаннях врегулювання конфлікту інтересів, правові наслідки від таких помилок, а також розробити авторський алгоритм дій кваліфікації конфлікту інтересів.

Стан опрацювання проблематики: оскільки Україна активно рухається в бік Європейського союзу, питання запобігання корупції і механізми протидії такому негативному явищу активно обговорюються як на рівні державних структур та міністерств, так і на рівні наукової спільноти. Наприклад, Д.Р. Ситнік у своєму дослідженні приділив увагу порушенню вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як підставу адміністративної відповідальності державних службовців. В.В. Бондаренко розглянув запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як спосіб мінімізації корупції, натомість А.С. Голуб та М.С. Ковтун спільно вивчали питання конфлікту інтересів у публічній службі через призму національного і зарубіжного досвіду. Окрім даних досліджень, варто також згадати працю авторів Г.Ю. Гулєвської і О.Г. Костроміна, які у власній науковій розвідці акцентували увагу на міжнародних стандартах запобігання і врегулювання конфлікту інтересів у публічному управлінні.

Виклад основного матеріалу: враховуючи контекст триваючої війни та євроінтеграційні процеси України, запобігання корупції є одним із найважливіших викликів, що постав перед українським урядом, оскільки корупція це деструктивне явище, яке здатне зруйнувати будь-яку державу та суспільство [1, с. 35]. Саме тому в нашій державі активно розвивається антикорупційний менеджмент, ключовою фігурою якого є Уповноважений з антикорупційної діяльності або Уповноважений з запобігання корупції, в компетенцію якого входить контроль за дотриманням норм законодавства конкретною установою чи органом заради формування позитивної інституційної репутації.

Інституційна репутація є фундаментом довіри до конкретної установи з боку населення та міжнародних партнерів, а тому її рівень є критично важливим для функціонування всього загаль-

нодержавного механізму. При цьому, варто зазначити, що антикорупційні Уповноважені доволі часто на практиці зіштовхуються з конфліктами інтересів в певному професійному середовищі, де помилкове трактування і розв'язання може призвести до негативних правових наслідків.

У доктринальному та нормативному вимірі приватний інтерес, потенційний і реальний конфлікт інтересів становлять ядро механізму запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, що закріплено у статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» [2]. Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) у власних роз'ясненнях додатково наголошує, що конфлікт інтересів не є абстрактною етичною проблемою, а виникає лише за умов поєднання приватного інтересу з службовими чи представницькими повноваженнями, який здатний вплинути на об'єктивність поведінки певного суб'єкта.

Приватний інтерес – це базова складова конфлікту інтересів і охоплює будь-яку заінтересованість особи, зокрема яка зумовлена дружніми, сімейними чи особистими або іншими позаслужбовими зв'язками. Потенційний конфлікт інтересів виникає за умови, коли такий приватний інтерес перебуває у сфері службових повноважень і може вплинути на неупередженість майбутнього рішення. Натомість реальний конфлікт інтересів характеризується вже наявною суперечністю між приватним інтересом і службовими повноваженнями, оскільки інтерес безпосередньо впливає на вчинення певної дії або рішення [3, с. 126-127].

Стаття 28 Закону України «Про запобігання корупції» покладає на особу обов'язок не вчиняти дій і не приймати рішень в умовах реального конфлікту інтересів та вживати заходів щодо врегулювання реального чи потенційного конфлікту. Окрім цього, особам уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, заборонено прямо чи опосередковано спонукати підлеглих до дій чи бездіяльності всупереч закону на користь власних приватних інтересів або інтересів третіх осіб. Тобто, юридично значущим є зв'язок приватного інтересу із дискреційними повноваженнями та вплив на службову поведінку конкретної особи.

Таким чином, дискреційні службові повноваження виступають не просто однією з ознак конфлікту інтересів, а його структуроутворюючим елементом. За умови відсутності свободи вибору службова поведінка має імперативний характер і не утворює конфлікту інтересів, хоча може бути пов'язана з іншими видами порушень законодавства.

В межах даного дослідження нами пропонується трикомпонентна модель конфлікту інтересів як робочий аналітичний інструмент для антикорупційних Уповноважених (модель ІПВ – Інтерес, Повноваження, Вплив). Сенс цієї моделі полягає в тому, що конфлікт інтересів необхідно оцінювати у взаємозв'язку трьох елементів – приватний інтерес, службові чи представницькі повноваження та вплив або можливість впливу на певну ситуацію, а не ізольовано один від одного. Перший компонент – приватний інтерес, є вихідною точкою моделі, яка є початковим ризиковим елементом без якого конфлікт інтересів у правовому розумінні взагалі не формується.

Другий компонент – службові чи представницькі повноваження визначає місце прояву приватного інтересу, а отже якщо в особи немає повноважень впливу на певну ситуацію, то конфлікт інтересів не виникає, оскільки саме наявність компетенції щодо конкретного питання створює простір конфлікту конкуренції приватного інтересу з публічним обов'язком. Таким чином, другий елемент відсікає ситуації, де особа формально має приватний інтерес, але не може вплинути на результат в силу відсутності повноважень.

Третій компонент - вплив на неупередженість або об'єктивність, критерій який трансформує звичайну заінтересованість в юридично значущий конфлікт інтересів. Законодавство та роз'яснення НАЗК прив'язують конфлікт до здатності приватного інтересу змінити зміст рішення, вплинути на вибір типу поведінки у певній ситуації або спрямувати його в потрібний бік. Практично це означає, що вирішальним є потенціал деформації службової об'єктивності, а не сам факт наявності приватного інтересу [4, с. 70].

Тобто, в нашому розумінні ці 3 елементи функціонують як єдиний ланцюг правової кваліфікації, який визначає, що за наявності приватного інтересу без повноважень або наявності повноважень без приватного інтересу, конфлікт інтересів не настає. Якщо ж наприклад, є приватний інтерес та необхідні повноваження, які повністю імперативні та не залишають такому суб'єкту повноважень простору для особистого розсуду, то тоді відсутній третій обов'язковий елемент кваліфікуючої системи - вплив на об'єктивність.

У межах запропонованої моделі доцільно розрізняти два типи прояву - потенційний конфлікт інтересів, який виникає за умови наявності приватного інтересу у сфері повноважень і він може

вплинути на майбутню об'єктивність; реальний конфлікт - момент, коли приватний інтерес вже вступив у суперечність із повноваженнями та безпосередньо здійснює вплив на прийняття певного рішення чи вчинення конкретної дії.

Практична користь від використання трикомпонентної моделі полягає в тому, що вона дозволить антикорупційним Уповноваженим не змішувати три різні площини аналізу - мотив, компетенцію і ризик впливу, що на практиці найчастіше призводить до невірної кваліфікації. Наприклад, якщо керівник певної установи чи органу має повноваження преміювати працівників, а серед них є близька особа, то всі три елементи моделі можуть співпасти та призвести до реального конфлікту інтересів. 2024 року НАЗК у своїх роз'ясненнях прямо вказало, що у випадках стимулюючих виплат, приватний інтерес керівника може суперечити інтересу служби щодо об'єктивної оцінки працівників [5].

Помилки у сфері врегулювання конфлікту інтересів зазвичай пов'язані не з одним грубим порушенням, а з повторюваними процедурними недоліками. НАЗК наголошує, що ключовим є факт або можливість впливу приватного інтересу на об'єктивність рішень, причому така можливість виникає лише за наявності дискреційних повноважень. Найпоширеніші помилки полягають у невірному розмежуванні потенційного та реального конфлікту інтересів, ігноруванні дискреції, несвоєчасному або повному неповідомленні про реальний конфлікт, а також у продовженні прийняття рішень в умовах такого конфлікту.

Крім цього, вагомою проблемою є формальне або відсутнє документування, бездіяльність керівника щодо врегулювання ситуації та змішування конфлікту інтересів з іншими правопорушеннями. Наслідками таких помилок можуть бути адміністративні штрафи за статтею 172-7 КУпАП (із можливим позбавленням права обіймати посади при повторності), дисциплінарна відповідальність, тимчасове відсторонення від виконання повноважень, а за окремих випадків - кримінальна відповідальність.

В контексті судової практики необхідно згадати рішення ряду українських судів, про які НАЗК у своєму повідомленні висвітлило інформацію у січні 2025 року [6]. Наприклад, Старокостянтинівський районний суд Хмельницької області у справі № 683/1087/24 від 29.03.2024 року визнав винним міського голову за статтею 172-7 КУпАП через преміювання своє нареченої в умовах реального конфлікту інтересів. 19 грудня 2024 року Київський апеляційний суд в межах справи № 757/8732/23 відмовив у задоволенні апеляційної скарги народного депутата України, який за результатом протоколу НАЗК був визнаний винним за ч.2 статті 172-7 КУпАП.

Варто згадати ще одну сильну сторону пропонованої нами моделі - зручна чек-логіка первинної перевірки службової ситуації, адже саме завдяки цій системі Уповноважений зможе послідовно поставити три питання вірної кваліфікації конфлікту інтересів: чи є приватний інтерес; чи має особа повноваження щодо цього питання; чи може цей інтерес вплинути на об'єктивність або неупередженість. Відповідно, якщо хоча б одна відповідь на питання буде негативною, конфлікт інтересів у правовому сенсі не доведений. Така побудова є корисною саме тому, що зменшує суб'єктивізм і спрощує правову кваліфікацію для внутрішнього антикорупційного контролю, а також сприяє уніфікації правозастосовної практики.

Виявлення або отримання повідомлення про конфлікт інтересів є початковою стадією застосування трикомпонентної моделі, на якій антикорупційний Уповноважений встановлює джерело інформації, суб'єкта повідомлення, належний маршрут передачі відомостей і форму їх документування. Юридично значущим є не лише факт інформування про такий конфлікт, а й те, щоб повідомлення надійшло від особи, у якої виник конфлікт, або щоб керівнику конкретного органу чи установи, який дізнався про нього з інших джерел, невідкладно розпочав процедуру врегулювання.

Логічна модель прийняття рішення щодо наявності або відсутності конфлікту інтересів полягає в послідовному встановленні та взаємному зіставленні трьох критеріїв – приватного інтересу, службових або представницьких повноважень та впливу інтересу на об'єктивність чи неупередженість прийняття рішення або вчинення дії. Результатом такого аналізу є одна з трьох правових кваліфікацій: відсутність конфлікту інтересів, потенційний або реальний конфлікт інтересів, причому встановлення реального конфлікту інтересів зумовлює обов'язок негайного припинення участі особи у прийнятті відповідного рішенню та ініціювання процедури його врегулювання.

Законодавство зазначає, що документування обставин конфлікту інтересів є процедурним механізмом фіксації факту повідомлення, змісту конфліктної ситуації, її адресата та подальших

управлінських дій, що забезпечить доказовість, контрольованість і юридичну визначеність усього процесу врегулювання конфлікту інтересів.

Як вже було зазначено раніше, антикорупційний Уповноважений - це ключова фігура антикорупційного менеджменту на місці, а тому, в контексті конфлікту інтересів він відіграє важливі функції: роз'яснення - Уповноважений консультує працівника, допомагає відрізнити конфлікт інтересів від суміжних ситуацій, пояснює норми законодавства, сприяє зверненню до НАЗК; інформування - забезпечення своєчасного доведення інформації про конфлікт інтересів до належного адресата, повідомлення подається не пізніше наступного робочого дня; контроль - перевіряє чи керівник установи у встановлений 2-х денний строк ухвалив рішення чи обрано спосіб врегулювання конфлікту і чи він реально виконаний, за потреби інформує уповноважені органи; роль - виступає процесуальним координатором, який організовує повідомлення, надає роз'яснення, супроводжує врегулювання та контролює його завершення. Таким чином здійснення цих функцій Уповноваженим, це своєрідний практичний алгоритм з критичних точок, які є ключовими етапами процедури врегулювання конфлікту інтересів, що дозволяє розглядати процес як послідовність рішень із конкретними ризиками.

Процес врегулювання конфлікту інтересів здійснюється через систему заходів, які обираються залежно від характеру, тривалості та ризику конфлікту [7, с. 371]. Законодавство передбачає як самостійне врегулювання (усунення приватного інтересу), так і зовнішнє - через рішення керівника, причому з боку НАЗК наголошується на необхідності пропорційного вибору заходу.

Найпростішим способом є усунення від виконання конкретного завдання або участі в рішенні - застосовується при тимчасовому конфлікті. За умови, що конфлікт пов'язаний з інформацією, можливе обмеження доступу до неї, а якщо такий конфлікт є постійним та який пов'язаний з повноваженнями, застосовується їх перегляд. Якщо ж ці заходи неефективні, застосовується зовнішній контроль.

Більш радикальною формою вирішення конфлікту інтересів є переведення на іншу посаду (за наявності вакансії та згоди працівника) або як крайній захід, звільнення, якщо неможливо усунути конфлікт іншим способом. Ключовим при вирішенні конфлікту інтересів є адаптивний підхід, оскільки чим серйозніший і триваліший конфлікт, тим більш інтенсивний захід необхідно застосувати, що дозволить мінімізувати ризики без надмірного втручання у службову діяльність.

На завершення, доцільно згадати важливу роль внутрішніх комунікацій, які є основою раннього виявлення та реагування на конфлікт інтересів. Вони мають бути чіткими, документованими і своєчасними, а також забезпечувати зрозумілі канали повідомлення та ефективну комунікацію між працівниками і керівництвом. Ефективність їх функціонування залежить від системного антикорупційного навчання, яке поєднує знання законодавства з практичними навичками, що в комплексі формує культуру доброчесності, яка ґрунтується на пріоритеті публічного інтересу.

Висновки. Отже, на основі викладеного, було запропоновано трикомпонентну модель (модель ІПВ – Інтерес, Повноваження, Вплив), яка дозволяє трансформувати законодавчі норми у чіткий аналітичний алгоритм, в межах якого встановлено, що лише кумулятивна наявність усіх трьох елементів створює юридичне підґрунтя для констатації стану конфлікту інтересів. У ході дослідження було визначено, що ключовим критерієм для відмежування конфлікту інтересів від інших правопорушень є наявність дискреційних повноважень. У ситуаціях, де службова поведінка є суворо імперативною, тобто немає свободи суб'єктивного вибору, конфлікт інтересів не виникає, оскільки приватний інтерес немає простору для деформації об'єктивності рішення.

Впровадження чек-логіки первинної перевірки дозволяє антикорупційним Уповноваженим усунути суб'єктивізм при прийнятті рішень. Це забезпечить уніфікацію правозастосовної практики всередині органів і установ та мінімізує ризики помилкової кваліфікації, наслідком якої може бути безпідставне притягнення осіб до адміністративної відповідальності за статтею 172-7 КУпАП. Доведено, що антикорупційний Уповноважений трансформується з пасивного контролера у процесуального координатора, в функції якого входить роз'яснення, документування та моніторинг строків, що є критично важливим для формування «доказової броні» установи та захисту її інституційної репутації. Аналіз розглянутої судової практики підтверджує, що ефективність антикорупційного менеджменту залежить від пропорційності обраного заходу врегулювання конфлікту інтересів. Перехід від формального до адаптивного менеджменту ризиків дозволить забезпечити безперервність публічного управління при повному дотриманні стандартів доброчесності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вікторчук М.В., Цевух А.І. Принципи запобігання корупції як елемент конституційного порядку. *Нове українське право*. 2025. № 5. С. 34-39. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.5.
2. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 №1700-VII. *Відомості Верховної Ради* (ВВР). 2014. № 49. Ст. 2056. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (дата звернення: 29.03.2026).
3. Маслова Я.І. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як засіб запобігання корупції. *Правова позиція.* № 2 (31). 2021. С. 125-128. DOI: https://doi.org/10.32782/2521-6473.2021-2.24.
4. Голуб А.С., Ковтун М.С. Конфлікт інтересів у публічній службі: національний та зарубіжний досвід правового регулювання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Т. 2. № 3. С. 69-73. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.10.
5. Конфлікт інтересів при визначенні стимулюючих виплат: як уникнути порушень. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: https://nazk.gov.ua/uk/novyny/konflikt-interesiv-pry-vyznachenni-stymulyuyuchyh-vyplat-yak-unyknuty-porushen/? (дата звернення: 30.03.2026).
6. Конфлікт інтересів: приписи, обґрунтовані висновки, протоколи та рішення суду в грудні 2024 року. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: https://nazk.gov.ua/uk/novyny/konflikt-interesiv-prypysy-ob-runtovani-vysnovky-protokoly-ta-rishennya-sudu-v-grudni-2024-roku/ (дата звернення: 30.03.2026).
7. Шеін Д.К. Порядок запобігання та врегулювання конфлікту інтересів за законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Т. 5. № 90. С. 368-373. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.48.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Цевух А.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.73
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.71

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКОВОЇ ПОВЕДІНКИ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

Цимбалюк Х.О.,
аспірантка кафедри фінансового права ННІ права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0002-1648-6300

Цимбалюк Х.О. Правові засади європейської моделі регулювання ринкової поведінки фінансових установ.

У статті досліджено правові засади та особливості європейської моделі регулювання ринкової поведінки фінансових установ. Встановлено, що правова регламентація у цій сфері базується на наднаціональній природі Європейського Союзу та системі установчих договорів і актів вторинного права, що забезпечують уніфікацію підходів та формування єдиного ринку фінансових послуг. Виокремлено основні моделі регулювання ринкової поведінки фінансових установ залежно від кількості суб'єктів регулювання на ринку. Підкреслено тенденцію до формування мегарегуляторів ринкової поведінки фінансових установ. З'ясовано, що ключовими принципами європейської моделі є вільна конкуренція, взаємне визнання регуляторних актів, пруденційний нагляд, прозорість та захист прав споживачів. Окрему увагу приділено функціонуванню Європейської системи фінансового нагляду, яка об'єднує наднаціональні та національні органи з метою забезпечення фінансової стабільності та узгодженості регуляторної практики. Проаналізовано засади регулювання ринкової поведінки учасників ринків фінансових послуг у Європейському Союзі. Визначено особливості сучасного європейського ринку фінансових послуг. Сформульовано авторське визначення європейської моделі як інтегрованої системи правових та організаційних інструментів, спрямованих на забезпечення стабільності, ефективності та прозорості фінансового ринку. Підсумовано, що особливостями правових засад європейської моделі регулювання ринкової поведінки фінансових установ є: 1) наднаціональна основа; 2) встановлення єдиних стандартів функціонування фінансових установ, вимог до капіталу та ліквідності, а також уніфіковані підходи до фінансової звітності; 3) принцип взаємного визнання, який дозволяє фінансовим установам вільно працювати на ринках інших держав - членів при дотриманні директив Європейського Союзу; 4) багаторівнева система нагляду; 5) спрямованість на захист прав споживачів; 6) гнучкість національних моделей нагляду. Зроблено висновки, що європейська модель регулювання ринкової поведінки фінансових установ виступає як інтегрована, прозора і адаптивна система, що поєднує єдині наднаціональні стандарти, забезпечуючи стабільність фінансових ринків і захист прав усіх учасників фінансового ринку.

Ключові слова: фінансова установа, фінансовий ринок, регулювання ринкової поведінки, ринок фінансових послуг, ринкова поведінка.

Tsymbaliuk Kh.O. The legal foundations of the European model for regulating the market conduct of financial institutions.

This article examines the legal foundations and characteristics of the European model for regulating the market behaviour of financial institutions. It is established that legal regulation in this sphere is based on the supranational nature of the European Union and a system of founding treaties and secondary legislation, which ensure the unification of approaches and the formation of a single market for financial services. The main models for regulating the market behaviour of financial institutions are identified, depending on the number of regulatory bodies in the market. The trend towards the formation of mega-regulators of the market behaviour of financial institutions is highlighted.It has been established that the key principles of the European model are free competition, mutual recognition of regulatory acts, prudential supervision, transparency and consumer protection. Particular attention is paid to the functioning of the European System of Financial Supervision, which brings together supranational and national authorities to ensure financial stability and consistency in regulatory

practice. The principles of regulating the market conduct of financial services market participants in the European Union are analysed. The characteristics of the modern European financial services market are identified. An author's definition of the European model is formulated as an integrated system of legal and organisational instruments aimed at ensuring the stability, efficiency and transparency of the financial market. It is concluded that the distinctive features of the legal foundations of the European model for regulating the market behaviour of financial institutions are: 1) a supranational basis; 2) the establishment of uniform standards for the operation of financial institutions, capital and liquidity requirements, as well as standardised approaches to financial reporting; 3) the principle of mutual recognition, which allows financial institutions to operate freely in the markets of other Member States whilst complying with European Union directives; 4) a multi-tiered supervisory system; 5) a focus on consumer protection; 6) the flexibility of national supervisory models. It has been concluded that the European model for regulating the market behaviour of financial institutions functions as an integrated, transparent and adaptive system that combines uniform supranational standards, thereby ensuring the stability of financial markets and the protection of the rights of all financial market participants.

Key words: financial institution, financial market, regulation of market conduct, financial services market, market conduct.

Постановка проблеми. У контексті регулювання ринкової поведінки фінансових установ Європейський Союз постає як своєрідна наднаціональна правова інституція, що характеризується складною, ієрархічно побудованою системою впливу на ринках фінансових послуг. Її фундамент закріплено в установчих договорах Європейського Союзу, доповнених значним масивом актів вторинного права. Специфіка правового регулювання полягає у делегуванні державами - членами частини власних компетенцій на рівень Європейського Союзу, що створює передумови для уніфікації правових підходів і формування спільного внутрішнього ринку фінансових послуг. У результаті забезпечується підвищення прозорості функціонування фінансових інституцій, зростання ефективності їх діяльності та посилення довіри з боку споживачів. Аналіз європейського досвіду регулювання ринкової поведінки фінансових установ дає можливість виокремити основні напрями розвитку та вдосконалення національного законодавства в зазначеній сфері шляхом виокремлення пріоритетних завдань. З огляду на це, комплексне наукове дослідження європейської моделі регулювання ринкової поведінки фінансових установ є актуальним.

Метою статті є дослідження особливостей правового регулювання ринкової поведінки фінансових установ в Європейському Союзі.

Стан опрацювання проблематики. Теоретичною основою дослідження стали роботи вчених, які присвятили свої роботи вивченню питання правових засад регулювання ринку фінансових послуг, а саме: Р. Бачо, Є. Бондаренка, В. Білошапка, Р. Береза, М. Бурмаки, І. Крупки, Н. Ментух, А. Пінчука, Є. Редзюк, Н. Шапран, К. Шевченко, О. Шевчук, О. Ящищак. Проте, відсутність комплексного теоретичного дослідження європейської моделі регулювання ринкової поведінки фінансових установ обумовлює актуальність статті.

Виклад основного матеріалу. Нормативне впорядкування суспільних відносин здійснюється передусім шляхом закріплення правових приписів, що можуть встановлювати обов'язки, містити заборони або наділяти суб'єктів відповідними правомочностями для вчинення визначених дій. У межах Європейського Союзу правове регулювання ринкової поведінки фінансових установ орієнтоване на створення сприятливого середовища для їх ефективного та безперервного функціонування на всій території Союзу. Такий підхід передбачає гарантування свободи переміщення капіталу, товарів, послуг і робочої сили. Водночас європейська модель регулювання поведінки на фінансових ринках розглядається як цілісна система, в межах якої забезпечується єдність ринкових процесів [1, с. 23].

Поміж іншого, аналіз основних джерел права Європейського Союзу, свідчить, що визначальне значення для правового регулювання фінансового ринку мають Договір про функціонування Європейського Союзу (TFEU) і Договір про Європейський Союз (TEU). Так, відповідно до статті 5 Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – Договір) держави – члени координують свою економічну політику в межах Союзу. З цією метою Рада ухвалює заходи, зокрема загальні керівні принципи щодо такої політики. Також особливий акцент необхідно зробити на положеннях статей 26, 114, 121, та 127 Договору, які закладають нормативні засади функціонування внутрішнього ринку фінансових послуг і забезпечують правові передумови для гармо-

нізації законодавства держав – членів. Правова основа для дій Союзу в цих питаннях міститься в статті 121, яка надає Раді повноваження затверджувати широкі основні напрями економічної політики, а також визначає повноваження інституцій Союзу щодо контролю за дотриманням державами – членами цих основних напрямів. Союз відіграє важливу роль у запобіганні надмірним дефіцитам державних бюджетів. З цією метою стаття 126 наділяє його повноваженнями вживати низку заходів, спрямованих на дотримання країнами фінансової дисципліни. Відповідно до статті 114 Європейський Парламент та Рада, діючи згідно зі звичайною законодавчою процедурою та після проведення консультацій з Економічно-соціальним комітетом, ухвалюють заходи щодо наближення положень законів, підзаконних або адміністративних актів держав – членів, спрямованих на створення та функціонування внутрішнього ринку. Вказана норма є правовою основою для вжиття заходів Європейським Союзом щодо гармонізації положень законів та нормативно-правових актів країн - членів з метою створення та функціонування єдиного внутрішнього ринку [2].

Досягнення зазначеної мети зумовлює необхідність детального врегулювання різних складових діяльності фінансових інституцій, в тому числі гармонізації вимог до фінансових установ, встановлення єдиних стандартів їх функціонування, а також закріплення показників, що забезпечують їх фінансову стійкість і достатній рівень ліквідності. Досягнення таких результатів можливе лише за умови надання органам Європейського Союзу відповідних регуляторних повноважень, спрямованих на впорядкування та підтримання стабільного розвитку фінансових ринків [3, с. 70].

Доцільно зауважити, що в науковій доктрині традиційно виокремлюють три базові підходи до організації регулювання ринкової поведінки фінансових установ залежно від кількості та розподілу повноважень між суб'єктами регуляторного впливу: 1) модель MFA (multiple financial agencies) являє собою інституційну конструкцію, за якої функціонують кілька державних органів нагляду, кожен із яких здійснює регулювання окремого сегмента фінансового ринку або спеціалізується на конкретній його складовій (до прикладу, на фондовому, страховому чи банківському секторі); 2) модель SFA (single financial agency) передбачає існування інтегрованого регулятора, який акумулює повноваження щодо контролю за двома чи більше сегментами ринку фінансових послуг, забезпечуючи комплексний підхід до нагляду; 3) макрорегуляторна модель, яка характеризується концентрацією всіх регуляторних функцій в одному органі, наділеному повним обсягом повноважень щодо контролю та нагляду у фінансовій сфері [4, с. 201].

Нормативно - правове підґрунтя Європейського Союзу, спрямоване на розбудову спільного ринку фінансових послуг, включає як регламентацію умов створення та функціонування фінансових установ, так і встановлення правил щодо емісії, розміщення та обігу фінансових інструментів. Характерною рисою цього правового простору є можливість держав – членів самостійно визначати модель регуляторного впливу та нагляду з урахуванням власних політичних, інституційних і економічних особливостей. Внаслідок цього на національному рівні зберігаються певні відмінності в організації наглядових систем, однак загальна тенденція спрямована на уніфікацію підходів до регулювання. Останні трансформації у цій сфері зумовлені як активізацією транскордонних фінансових операцій, так і прийняттям нових директив Європейського Союзу, які формують єдині правові орієнтири для регулювання ринкової поведінки фінансових установ [5, с. 515].

І.М. Крупка стверджує, що в Україні застосовується інституційна модель із множинністю державних регуляторів. Водночас у міжнародній практиці дедалі більшої популярності набуває підхід до формування так званих мегарегуляторів, які акумулюють функції кількох органів, що раніше здійснювали регулювання у сфері фінансових послуг. Запровадження єдиного мегарегулятора створює передумови для централізованого нагляду за всіма категоріями надавачів фінансових послуг, що, своєю чергою, сприяє оптимізації бюджетних витрат на організаційне, кадрове та матеріально - технічне забезпечення. Крім того, концентрація регуляторних повноважень в одному органі дозволяє усунути труднощі, пов'язані з інформаційною взаємодією та координацією діяльності між кількома інституціями, підвищуючи ефективність функціонування системи нагляду [6, с. 37].

Серед ключових правових засад регулювання ринкової поведінки фінансових установ у межах Європейського Союзу, на думку С. Хоружого, виокремлюються такі: а) функціонування відкритої економіки на основі вільної конкуренції; б) взаємне визнання регуляторних актів у поєднанні з консолідованим наглядом; в) здійснення пруденційного контролю за діяльністю фінансових установ; г) уніфікація стандартів і вимог для всіх учасників ринку; д) підтримання збалансованості платіжного балансу; е) забезпечення прозорості та відкритості функціонування ринку; є) гармо-

нізація правових норм у сфері фінансових послуг у межах Європейського Союзу; ж) належний захист прав та інтересів споживачів фінансових послуг; з) стандартизація фінансової звітності та підходів до її оцінювання [7].

На думку В.С. Білошапки, правове підґрунтя функціонування ринку фінансових послуг у межах Європейського Союзу базується на системі таких ключових принципів: а) забезпечення конкурентного характеру економічного середовища; б) взаємне визнання регуляторних приписів; в) здійснення пруденційного нагляду з метою підтримання фінансової стійкості установ; г) гарантування прозорості діяльності учасників ринку. Важливу роль відіграє і курс на гармонізацію правових норм та стандартизацію фінансової звітності, що дозволяє державам – членам функціонувати в межах узгодженого правового простору та сприяє стабільності платіжного балансу [8, с. 230].

Як зауважує О. Шевчук, Р. Береза, провідним принципом регулювання ринкової поведінки фінансових установ є забезпечення належного рівня захисту прав споживачів. Це зумовлено тим, що споживачі нерідко перебувають у менш вигідному становищі через обмежену обізнаність щодо специфіки фінансових продуктів і послуг. Споживач не завжди має можливість повною мірою оцінити ризики, пов'язані з вибором конкретного постачальника, його фінансовою надійністю, стійкістю та умовами обслуговування. У зв'язку з цим, особливого значення набуває формування дієвих механізмів попередження порушень прав споживачів і гарантування їх ефективного захисту, що в межах Європейського Союзу реалізується на основі уніфікованих підходів, спільних для всіх держав – членів. Забезпечення реального захисту прав споживачів фінансових послуг є одним із центральних завдань регуляторної політики Європейського Союзу. Оскільки споживачі нерідко опиняються в ситуації інформаційної нерівності, Європейський Союз прагне вибудувати єдиний підхід до запобігання порушенням їхніх прав, створюючи стандартизовані механізми, обов'язкові для всіх держав – членів. Саме тому система захисту у сфері фінансових послуг у Європейському Союзі має уніфікований характер і функціонує на основі загальноєвропейських норм [9, с. 63].

З метою досягнення зазначених цілей було сформовано Європейську систему фінансового нагляду (European System of Financial Supervisors, ESFS), яка об'єднує ключові інституційні елементи регуляторного механізму. До її складу, зокрема, входить Європейська рада із системних ризиків (European Systemic Risk Board, ESRB), створена для посилення наглядових інструментів у Європейському Союзі, підвищення рівня захисту громадян та відновлення довіри до фінансової системи. Діяльність вказаного органу спрямована на забезпечення фінансової стабільності, мінімізацію негативних впливів на внутрішній ринок і реальний сектор економіки, а також координацію взаємодії національних і наднаціональних наглядових інституцій у межах єдиної мережі [10].

Запровадження європейських стандартів у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг, що стали невід'ємним елементом наглядової системи, стало результатом ініціатив Європейської комісії наприкінці 2010 року, коли було утворено спеціалізовані наглядові органи. Їхнє основне призначення полягало у зміцненні стабільності та ефективності фінансової системи Європейського Союзу, що, в свою чергу, сприяло захисту економічних інтересів держав - членів, суб'єктів господарювання та громадян від потенційних ризиків і кризових явищ [11].

На мікропруденційному рівні на даний час діє система Європейських фінансових регуляторів (ESA). Регулятори є юридичними особами в системі права Європейського Союзу, які мають повноваження у всіх країнах – членах. Кожен з регуляторів, що входять до ESA складається з: Наглядової ради, Ради директорів, Президента та виконавчого директора. Спільним органом у ESA є об'єднана комісія, апеляційна комісія, а також у структурі самих органів нагляду в інституційній формі діють громадські організації. Для реалізації поставлених завдань кожен із наглядових органів наділений чітко визначеними законодавством функціями та компетенціями, орієнтованими на відповідні сегменти фінансового ринку. Вони не лише формують єдині стандарти регулювання і нагляду, а й забезпечують їх практичне впровадження, створюючи передумови для узгодженого функціонування фінансової системи Європейського Союзу [12, с. 41].

Європейські наглядові інституції є підзвітними Європейському парламенту та Раді Європейського Союзу, а їх взаємодія у вирішенні міжсекторальних питань координується через Об'єднаний комітет наглядових органів. Загалом система фінансового нагляду Європейського Союзу включає три ключові регуляторні органи, що здійснюють контроль у відповідних сферах: Європейський орган з цінних паперів та ринків (ESMA), Європейський банківський орган (EBA) та Європейський орган страхування і пенсійного забезпечення (EIOPA). Об'єднаний комітет наглядових органів виконує функцію координаційного майданчика, спрямованого на посилення співпраці між

зазначеними інституціями. Його діяльність спрямована на забезпечення узгодженості наглядової практики у різних секторах фінансового ринку, а також на організацію системного обміну інформацією та координацію дій між регуляторами в межах їхніх повноважень [13].

Поміж іншого, національні органи нагляду держав – членів Європейського Союзу у докризовий період у низці країн запровадили модель мегарегулятора, що передбачала зосередження контрольних і наглядових повноважень щодо всіх сегментів фінансового ринку в межах одного інституційного органу, але у період глобальної фінансової кризи така конструкція продемонструвала обмежену ефективність, оскільки не забезпечила належного рівня регуляторного реагування, необхідного для підтримання стабільності фінансової системи. Вказане зумовило потребу в переосмисленні підходів до побудови наглядових механізмів і пошуку більш дієвих моделей організації регулювання ринкової поведінки фінансових установ [14, с. 170].

Так, Є. Редзюк підкреслює, що діяльність центральних інституцій Європейського Союзу у сфері регулювання ринкової поведінки фінансових установ орієнтована на досягнення низки стратегічних завдань: а) формування інтегрованого, прозорого, конкурентного та економічно результативного фінансового простору в межах Європейського Союзу; б) усунення суттєвих економічних бар'єрів, які перешкоджають доступу до фінансових послуг, вільному переміщенню капіталу та сприяють зниженню транзакційних витрат; в) посилення і узгодження наглядових механізмів; г) забезпечення імплементації, належного виконання та системного моніторингу чинного законодавства з метою його подальшого вдосконалення; д) розвиток координації між державами - членами й активізація співпраці з фінансовими ринками інших країн і міжнародними інституціями [15, с. 182].

О. Шевчук, Р. Береза наголошують, що регулювання ринку фінансових послуг у Європейському Союзі здійснюється переважно на рівні наднаціональних інституцій, тоді як функції нагляду реалізуються як європейськими, так і національними органами. Їхня діяльність спрямована на забезпечення стабільності фінансового ринку Європейського Союзу, зниження ризиків виникнення кризових явищ та належний захист інтересів усіх учасників, у тому числі споживачів фінансових послуг. Орієнтація на охоплення всіх сегментів фінансового ринку, а також потреба в ефективному контролі та оцінці потенційних загроз зумовили формування спеціалізованих секторальних наглядових органів і консультативних структур. У тісній взаємодії з національними регуляторами вони утворюють цілісну європейську систему фінансового нагляду [9, с. 64].

Управління функціонуванням фінансових ринків включає кілька ключових напрямів: 1) розроблення нормативних вимог і процедур щодо надання фінансових послуг із подальшою оцінкою їх ефективності; 2) здійснення контролю та нагляду за дотриманням встановлених правил; виявлення правопорушень і застосування відповідних заходів впливу. У європейських країнах застосовуються різні моделі державного регулювання та нагляду за діяльністю фінансових установ. Зокрема, секторальна модель передбачає функціонування спеціалізованих органів, відповідальних за окремі сегменти фінансового ринку, такі як банківський сектор, страхування чи ринок цінних паперів (Греція, Іспанія, Франція). Централізована модель, навпаки, ґрунтується на концентрації всіх наглядових повноважень у межах одного органу (Німеччина, Фінляндія, Польща). Окремо виділяється модель розподілу повноважень, у якій функції ринкового та пруденційного нагляду здійснюються різними інституціями (Нідерланди) [9, с. 66].

Водночас суттєву роль у регулюванні фінансового сектору відіграють механізми саморегулювання, які доповнюють державний вплив на підставі актів права Європейського Союзу, таких як Директива 2005/29/ЄС про недобросовісні комерційні практики, Директива 2000/31/ЄС щодо електронної комерції, Директива 2006/114/ЄС про порівняльну рекламу та Директива 2015/849/ЄС у сфері протидії відмиванню коштів, якими було запроваджено механізми формування кодексів поведінки для суб'єктів господарювання. Ці інструменти передбачають часткову передачу окремих наглядових функцій саморегулівним організаціям, а також створення процедур врегулювання спорів між учасниками ринку та споживачами [16, с. 33].

Послідовна імплементація інтеграційних інструментів і розвиток спільних європейських регуляторних стандартів сприяли утвердженню європейської моделі регулювання ринкової поведінки фінансових установ, в тому числі і в сфері забезпечення захисту прав споживачів фінансових послуг. У результаті держави – члени отримали ефективний інструментарій, який дозволяє підтримувати належний рівень стабільності фінансової системи та гарантувати охорону інтересів громадян у всіх сегментах фінансового сектору [2].

Так, А. Пінчук до характерних ознак сучасної європейської моделі регулювання ринку фінансових відносить: 1) функціонування механізму «взаємного визнання» учасників ринку між державами, які імплементують директиви Європейського Союзу; 2) гнучкість правового регулювання, що проявляється у відкритому характері правових норм; 3) можливість деталізації правил і вимог на рівні національного законодавства; 4) високий ступінь інтегрованості фінансових інституцій держав - членів, а також активний розвиток їх взаємодії як на національному, так і на наднаціональному рівнях у межах Європейського Союзу; 5) розроблення сучасних універсальних правових механізмів регулювання відкритого фондового ринку, сфери колективного інвестування та проєктного фінансування; 6) належний рівень розвитку компенсаційних інструментів, де загальні засади встановлюються на рівні директив, а практична реалізація здійснюється державами-членами; 7) забезпечення свободи руху капіталу в межах Європейського Союзу [17, с. 365].

Єдиний регуляторний механізм не зводиться лише до перерозподілу компетенцій між європейськими та національними органами нагляду, а являє собою якісно нову модель спільної реалізації регуляторних функцій, сформовану на принципах європейської інтеграції. Ключовим завданням цієї системи є вироблення уніфікованих підходів і високих стандартів діяльності регуляторних інституцій у межах Європейського Союзу. Водночас така система має бути орієнтованою на доступність для всіх учасників фінансового ринку, відзначатися прозорістю та зрозумілістю, забезпечувати належний рівень автономії, зокрема фінансової, а також ефективно поєднувати регуляторні й контрольні функції [8, с. 230].

Таким чином, регулювання ринкової поведінки фінансових установ охоплює комплекс взаємопов'язаних управлінських і контрольних заходів, передбачає встановлення нормативних вимог і процедур щодо надання фінансових послуг, а також проведення регулярного аналізу їх ефективності. Водночас важливим елементом є забезпечення дотримання визначених правил і своєчасне реагування на їх порушення шляхом застосування відповідних санкцій. Такий механізм сприяє узгодженості ринкової поведінки фінансових установ та підтриманню стабільного функціонування фінансових ринків.

Висновки. Отже, на наше глибоке переконання, європейська модель регулювання ринкової поведінки фінансових установ є комплексною наднаціональною системою, що поєднує правові, організаційні та контрольні механізми з метою забезпечення стабільності, прозорості та ефективності фінансового ринку в межах Європейського Союзу, ґрунтується на делегуванні державами – членами частини повноважень Європейському Союзу, що дозволяє уніфікувати правові підходи, гармонізувати стандарти діяльності фінансових установ та забезпечити взаємне визнання регуляторних актів. Також пропонуємо визначати наступні особливості правових засад європейської моделі регулювання ринкової поведінки фінансових установ: 1) наднаціональна основа; 2) встановлюються єдині стандарти функціонування фінансових установ, вимоги до капіталу та ліквідності, а також уніфіковані підходи до фінансової звітності; 3) принцип взаємного визнання, який дозволяє фінансовим установам вільно працювати на ринках інших держав - членів при дотриманні директив Європейського Союзу; 4) багаторівнева система нагляду; 5) спрямованість на захист прав споживачів; 6) гнучкість національних моделей нагляду. Таким чином, європейська модель регулювання ринкової поведінки фінансових установ виступає як інтегрована, прозора і адаптивна система, що поєднує єдині наднаціональні стандарти, забезпечуючи стабільність фінансових ринків і захист прав усіх учасників фінансового ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ящищак О. Методологічні засади систематизації законодавства України про фінансові послуги. *Підприємництво, господарство і право.* 2007. № 10 (154). С. 22–26. URL: https://dspace.wunu.edu.ua/bitstreams/5a99c1d7-82a7-4201-98d8-1e2c2f8c4931/download.
2. Tomášek, M., Šmejkal, V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024, 1780 с. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/komentar_do_dogovoru_pro_funkcionuvannya_yes.pdf.
3. Ментух Н.Ф., Шевчук О.Р. Гармонізація законодавства України про фінансові послуги з правом Європейського Союзу в рамках угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Актуальні проблеми правознавства.* 2016. Вип. 1. С. 68-72. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/14/14.

4. Вплив глобальних фінансів на валютно-фінансову систему України: монографія / Богдан Т.П., Шаров О.М., Сльозко О.О., Редзюк Є.В. та ін.; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2017. 356 с.
5. Шевченко К.М. Правові засади регулювання ринку фінансових послуг у Європейському Союзі. The 5th International scientific and practical conference "Science and education: synergy of innovation" (December 22-24, 2025) MDPC Publishing, Berlin, Germany. 2025. С. 515-520.
6. Крупка І.М. Державне регулювання вітчизняного ринку фінансових послуг у контексті євроінтеграційних процесів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* Економіка. 2014. Вип. 8 (161). С. 36–39. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/derzhavne-regulyuvannya-vitchiznyanogo-rinku-finansovih-poslug-u-kontekstievrointegratsiynih-protsesiv/viewer.
7. Розподіл регуляторних і наглядових функцій на фінансовому ринку: європейський досвід та рекомендації для України / підгот. С. Хоружий; Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України. Київ, 2016. С. 8. URL: https://feao.org.ua/wpcontent/uploads/2016/12/Rozpodil_funktsiy_na_finrynky.pdf.
8. Білошапка В.С. Розвиток системи регулювання ринку фінансових послуг ЄС. Сучасні гроші, банківські послуги та фінансові інновації в умовах інтеграції України в ЄС: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції студентів, аспірантів, молодих вчених і провідних фахівців (Київ, 16 квітня 2024 р.). Київ. 2024. С. 229-231.
9. Шевчук О., Береза Р. Правові засади регулювання ринку фінансових послуг у Європейському Союзі: концептуальні підходи, нормативно-правові механізми та інституційна структура. *Актуальні проблеми правознавства.* 2025. № 1. С.62-68. DOI:10.35774/app2025.01.062.
10. Regulation (EU) No 1092/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on European Union macro-prudential oversight of the financial system and establishing a European Systemic Risk Board. URL: https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02010R1092-20191230.
11. Financial services policy. URL: https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/83/financial-servicespolicy.
12. Бачо Р.Й. Загальна характеристика сучасної системи регулювання ринку фінансових послуг в Європейському Союзі. *Економіка і організація управління.* 2014. № 1 (17)-2 (18). С. 36-42. URL: https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/1035/1053.
13. Towards European Supervisory Convergence. The Joint Committee of the European Supervisory Authorities. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. URL: https://esas-jointcommittee.europa.eu/Publications/EI0116679ENN_proof_updated_2_FINAL%20FINAL%20FINAL.pdf.
14. Шапран Н. С. Реформування системи фінансового нагляду в ЄС. *Фінанси, облік і аудит.* 2013. Вип. 1 (21). С. 170. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/32607806.pdf.
15. Редзюк Є. В. Особливості створення і функціонування єдиного ринку фінансових послуг у країнах ЄС: уроки і досвід для України. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку.* 2017. № 10. С. 182. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piir_2017_10_22.
16. Ящищак О. Моделі державного регулювання ринку фінансових послуг. *Адвокат.* 2011. № 3 (126). С. 28-33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2011_3_4.
17. Пінчук А. Сучасний світовий досвід діяльності мегарегуляторів ринків фінансових послуг та можливість його застосування в Україні. *Ефективність державного управління: збірник наукових праць.* 2012. Вип. 33. С. 363–370. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2012_33_46.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Цимбалюк Х.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.951:628.4
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.72

ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ

Черненко О.В.,
керівник групи DevOps інженерів,
аспірант кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0009-0004-1267-0834
e-mail: avard4@gmail.com

Черненко О.В. Проблеми адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері поводження з побутовими відходами.

У статті здійснено комплексний аналіз проблем адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері поводження з побутовими відходами в Україні. Обґрунтовано, що в умовах посилення екологічних викликів, зростання обсягів відходів та трансформації системи публічного управління питання ефективності адміністративно-правових засобів впливу набуває особливої актуальності. Досліджено нормативно-правові засади притягнення до адміністративної відповідальності у зазначеній сфері, зокрема положення Кодексу України про адміністративні правопорушення та спеціального екологічного законодавства.

Проаналізовано ключові проблеми правозастосування, серед яких виокремлено недосконаліть складів адміністративних правопорушень, їх фрагментарність та оціночний характер окремих диспозицій, що ускладнює їх однакове тлумачення та застосування на практиці. Окрему увагу приділено питанням санкцій, які у багатьох випадках не відповідають ступеню суспільної шкідливості правопорушень та не виконують належним чином превентивної функції. Зазначено також проблему низької ефективності механізмів притягнення до відповідальності, зокрема у зв'язку із закінченням строків притягнення, недоліками процесуального оформлення матеріалів та обмеженими повноваженнями контролюючих органів.

У статті розглянуто окремі аспекти судової практики, що свідчать про наявність неоднакового підходу до кваліфікації правопорушень у сфері поводження з побутовими відходами, а також про тенденцію до закриття проваджень у зв'язку з процесуальними порушеннями. Наголошено на необхідності вдосконалення адміністративно-деліктного законодавства шляхом уточнення складів правопорушень, перегляду санкцій та підвищення ефективності процедур притягнення до відповідальності.

Зроблено висновок, що підвищення результативності адміністративної відповідальності у сфері поводження з побутовими відходами потребує комплексного підходу, який включає як удосконалення нормативного регулювання, так і посилення інституційної спроможності органів публічної влади, а також урахування європейських стандартів у сфері управління відходами.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, побутові відходи, адміністративне правопорушення, екологічне законодавство, санкції, правозастосування, органи місцевого самоврядування.

Chernenko O.V. Problems of administrative liability for violation of legislation in the field of household waste management.

The article provides a comprehensive analysis of the problems of administrative liability for violations of legislation in the field of household waste management in Ukraine. It is substantiated that in the context of increasing environmental challenges, increasing waste volumes and transformation of the public administration system, the issue of the effectiveness of administrative and legal means of influence is becoming particularly relevant. The regulatory and legal principles of bringing to administrative liability in this area are studied, in particular the provisions of the Code of Ukraine on Administrative Offenses and special environmental legislation. The key problems of

law enforcement are analyzed, among which the imperfection of the structures of administrative offenses, their fragmentation and the evaluative nature of individual dispositions are highlighted, which complicates their uniform interpretation and application in practice. Special attention is paid to the issues of sanctions, which in many cases do not correspond to the degree of social harm of offenses and do not properly perform a preventive function. The problem of low efficiency of mechanisms of bringing to responsibility is also noted, in particular due to the expiration of the terms of bringing to responsibility, shortcomings in the procedural registration of materials and limited powers of regulatory authorities.

The article examines certain aspects of judicial practice, which indicate the presence of a different approach to the qualification of offenses in the field of household waste management, as well as the tendency to close proceedings in connection with procedural violations. The need to improve administrative tort law by clarifying the types of offenses, revising sanctions and increasing the efficiency of procedures for bringing to responsibility is emphasized.

It is concluded that increasing the effectiveness of administrative liability in the field of household waste management requires a comprehensive approach, which includes both improving regulatory regulation and strengthening the institutional capacity of public authorities, as well as taking into account European standards in the field of waste management.

Key words: administrative liability, household waste, administrative offense, environmental legislation, sanctions, law enforcement, local governments.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства в Україні характеризується істотним загостренням екологічних викликів, серед яких особливе місце посідає проблема накопичення та неефективного поводження з побутовими відходами. Зростання обсягів відходів, недосконаліть інфраструктури їх оброблення, а також недостатній рівень екологічної свідомості населення формують стійкі ризики для довкілля, санітарного стану територій і здоров'я людей. У таких умовах вагомого значення набуває роль адміністративно-правових механізмів, покликаних забезпечити дотримання встановлених правил у сфері поводження з побутовими відходами.

Водночас аналіз чинного законодавства та практики його застосування свідчить про наявність низки системних проблем у сфері адміністративної відповідальності за відповідні правопорушення. Зокрема, окремі склади адміністративних правопорушень сформульовані недостатньо чітко, що ускладнює їх правильну кваліфікацію та спричиняє неоднаковість правозастосування. Наявні санкції не завжди відповідають характеру та ступеню суспільної шкідливості таких правопорушень, що знижує їх превентивний ефект та не стимулює належну поведінку суб'єктів.

Не менш важливою є проблема ефективності процедур притягнення до адміністративної відповідальності. Практика свідчить про значну кількість випадків, коли провадження у справах закриваються у зв'язку із закінченням строків притягнення до відповідальності, що фактично нівелює саму ідею невідворотності покарання. Додаткові труднощі створюють недоліки у діяльності уповноважених органів, пов'язані з належним фіксуванням правопорушень, збором доказів та процесуальним оформленням матеріалів.

Окреслені проблеми свідчать про те, що існуюча модель адміністративної відповідальності у сфері поводження з побутовими відходами не повною мірою забезпечує досягнення її цілей - як у частині превенції правопорушень, так і в аспекті ефективного реагування на вже вчинені порушення. У зв'язку з цим постає об'єктивна необхідність у ґрунтовному науковому осмисленні зазначених недоліків та виробленні пропозицій щодо вдосконалення відповідного адміністративно-деліктного регулювання.

Метою дослідження є виявлення проблем адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері поводження з побутовими відходами та визначення напрямів її вдосконалення.

Стан опрацювання проблематики. Важливо зазначити, що питання адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері поводження з побутовими відходами перебувають на перетині адміністративного та екологічного права, що зумовлює складність їх комплексного наукового осмислення. У сучасних дослідженнях та наукових працях увага зосереджується переважно на загальних засадах адміністративної відповідальності або на проблемах правового регулювання у сфері охорони довкілля, тоді як специфіка притягнення до відповідальності саме за порушення правил поводження з побутовими відходами висвітлюється недостатньо повно.

Окремі аспекти адміністративної відповідальності, у тому числі у сфері охорони довкілля, досліджувалися у працях таких науковців, як Т.М. Кондратюк, О.О. Савчук, С.О. Синчанського, В.В. Стрельник та інших. Водночас проблеми адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері поводження з побутовими відходами залишаються недостатньо комплексно дослідженими, що зумовлює актуальність обраної теми.

Виклад основного матеріалу. Сфера поводження з побутовими відходами в Україні характеризується підвищеним рівнем екологічних ризиків, що обумовлено як зростанням обсягів відходів, так і недосконалістю організаційно-правових механізмів їх оброблення та утилізації. У цьому контексті адміністративна відповідальність виступає одним із ключових інструментів забезпечення дотримання встановлених правил і стандартів у зазначеній сфері. Водночас ефективність її застосування значною мірою залежить від якості нормативного регулювання та узгодженості правозастосовної практики.

Нормативно-правову основу адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері поводження з побутовими відходами становлять положення Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі - КУпАП), зокрема статті, що передбачають відповідальність за порушення правил благоустрою населених пунктів, санітарних норм та вимог щодо поводження з відходами [1]. Водночас спеціальне регулювання здійснюється Законом України «Про управління відходами», який визначає основні принципи державної політики у цій сфері, а також встановлює вимоги до суб'єктів господарювання та органів публічної влади [2].

С.О. Синчанський зазначає, що вищевказаний Закон є рамковим та таким, що встановлює загальні вимоги до діяльності з управління відходами, включаючи небезпечні відходи, та визначає відповідальність суб'єктів господарювання за неналежне провадження господарської діяльності з управління небезпечними відходами [4, с. 230].

включаючи небезпечні відходи, та визначає відповідальність суб'єктів господарювання за неналежне провадження господарської діяльності з управління небезпечними відходами. Закон передбачає такі ключові положення.

Так, відповідно до частини першої статті 57 Закону України «Про управління відходами», особи, винні за порушення у сфері управління відходами, несуть відповідно до закону дисциплінарну, адміністративну, адміністративно-господарську, цивільну чи кримінальну відповідальність за:

1) здійснення операцій у сфері управління відходами без відповідного дозволу на здійснення таких операцій або недотримання умов дозволу;

2) порушення встановленого порядку подання декларації про відходи або неподання такої декларації;

3) порушення правил ведення обліку утворення відходів та операцій з управління відходами;

4) порушення строків та/або порядку подання звітності про утворення, збирання, перевезення та оброблення відходів;

5) порушення вимог щодо передачі відходів суб'єктам господарювання у сфері управління відходами;

6) порушення встановленого порядку управління відходами, що призвело до негативного впливу на здоров'я людей, забруднення навколишнього природного середовища та завдало економічних збитків;

7) порушення встановлених правил і режиму експлуатації установок та виробництв з оброблення відходів, полігонів для захоронення відходів;

8) порушення порядку ввезення в Україну, вивезення і транзиту відходів через територію України;

9) невиконання розпоряджень органів, що здійснюють державний контроль і нагляд за операціями з управління відходами та за місцями їх збирання та оброблення;

10) приховування, викривлення або відмову від надання повної та достовірної інформації за запитами посадових осіб і зверненнями щодо безпечності утворення відходів та управління ними, у тому числі про аварійні скиди відходів та їх наслідки;

11) несплату або несвоєчасну сплату екологічного податку за розміщення відходів;

12) невиконання цільових показників щодо підготовки відходів до повторного використання, рециклінгу, іншого матеріального відновлення, включаючи зворотне заповнення [2].

Адміністративна відповідальність передбачає накладення штрафів на фізичних та юридичних осіб за порушення встановлених правил та норм у сфері управління відходами.

Водночас, частиною другою згаданої вище статті 57 Закону України «Про управління відходами» визначено, що законом може бути встановлено відповідальність також за інші порушення у сфері управління відходами [2].

Т.М. Кондратюк до нововведень Закону України «Про управління відходами» відносить встановлення додаткового виду відповідальності – адміністративно-господарської [3, с. 208].

Важливим елементом механізму адміністративної відповідальності у сфері поводження з побутовими відходами є належне нормативне закріплення складів адміністративних правопорушень. Так, у КУпАП передбачено низку норм, які опосередковано регулюють відповідальність у цій сфері, зокрема статтю 152, що встановлює відповідальність за порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів, правил благоустрою територій населених пунктів, статтю 82 - порушення вимог щодо поводження з відходами під час їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, знешкодження, видалення або захоронення, а також статтю 42 - за порушення санітарних норм. Зазначені норми формують базову правову основу для притягнення до адміністративної відповідальності, однак їх конструкція не завжди дозволяє однозначно визначити всі елементи складу правопорушення, що ускладнює їх ефективне застосування на практиці [1].

Важливо зазначити, що важливим елементом механізму адміністративної відповідальності у сфері поводження з побутовими відходами є належне нормативне закріплення складів адміністративних правопорушень. Саме чіткість і визначеність їх конструкції забезпечує можливість правильної кваліфікації діянь, а також однакового застосування відповідних норм у практиці діяльності уповноважених органів та судів. Від якості формулювання диспозицій значною мірою залежить ефективність реалізації адміністративно-деліктних норм та досягнення їх превентивної мети.

Однак, важливо констатувати, що аналіз чинного законодавства свідчить про наявність ряду проблем, пов’язаних із формулюванням складів адміністративних правопорушень. Значна частина диспозицій має оціночний характер, що створює труднощі у їх практичному застосуванні. Зокрема, такі категорії, як «порушення правил благоустрою» або «неналежне поводження з відходами», не завжди мають чітке нормативне наповнення, що призводить до неоднакового тлумачення їх змісту різними суб’єктами правозастосування.

Окремою проблемою, є фрагментарність адміністративно-деліктного регулювання у зазначеній сфері. Відповідні норми розпорошені у різних статтях КУпАП та підзаконних актах, що ускладнює формування цілісного механізму притягнення до відповідальності. Такий підхід не сприяє забезпеченню єдності правозастосовної практики та створює передумови для виникнення прогалин у регулюванні.

Водночас, не менш важливим є питання адекватності адміністративних санкцій. Як свідчить аналіз законодавства, розміри штрафів у багатьох випадках не відповідають ступеню суспільної шкідливості правопорушень у сфері поводження з побутовими відходами. Низький рівень штрафних санкцій не виконує належної превентивної функції та не стимулює суб’єктів до дотримання встановлених правил, особливо у випадках систематичних порушень.

Проблеми спостерігаються і на рівні правозастосування. Зокрема, значна кількість проваджень у справах про адміністративні правопорушення закривається у зв’язку із закінченням строків притягнення до відповідальності, що свідчить про неефективність існуючих процедур. Серед причин такої ситуації можна виокремити недоліки у фіксуванні правопорушень, неналежне оформлення матеріалів, а також обмежені можливості контролюючих органів щодо оперативного реагування.

У цьому контексті доцільно звернутися до аналізу судової практики, яка свідчить про наявність неоднакового підходу до кваліфікації правопорушень у сфері поводження з побутовими відходами. Зокрема, у низці випадків суди закривають провадження у справах про адміністративні правопорушення у зв’язку з відсутністю належних доказів або істотними порушеннями процесуальних вимог під час складання протоколів. Водночас у подібних за фактичними обставинами справах можуть прийматися різні рішення, що свідчить про відсутність усталеної правозастосовної практики. Така ситуація негативно впливає на принцип правової визначеності та знижує ефективність адміністративної відповідальності як інструменту впливу на правопорушників.

Зазначене свідчить про наявність системних проблем у реалізації принципу невідворотності адміністративної відповідальності.

У зазначених умовах особливої актуальності набуває питання вдосконалення адміністративно-деліктного законодавства у сфері поводження з побутовими відходами. Доцільним видається уточнення складів адміністративних правопорушень шляхом конкретизації їх об'єктивної сторони, що сприятиме підвищенню визначеності правових норм. Важливим також є перегляд системи адміністративних санкцій з урахуванням сучасних екологічних викликів та необхідності забезпечення їх превентивної ефективності.

Крім того, потребує вдосконалення механізм притягнення до адміністративної відповідальності, зокрема шляхом підвищення рівня процесуальної дисципліни, розширення повноважень контролюючих органів та запровадження сучасних інструментів фіксації правопорушень. Важливим напрямом є також урахування європейських підходів до управління відходами, які передбачають комплексне поєднання правових, економічних та організаційних заходів.

Важливим напрямом удосконалення адміністративної відповідальності у зазначеній сфері є врахування європейських підходів до управління відходами. У праві Європейського Союзу значна увага приділяється принципу ієрархії відходів, розширеній відповідальності виробника та запровадженню економічних стимулів для мінімізації утворення відходів. На відміну від української практики, адміністративно-правові заходи у країнах ЄС поєднуються з ефективними контрольними механізмами та значно вищими санкціями, що забезпечує їх реальний превентивний ефект. У цьому контексті адаптація національного законодавства до європейських стандартів має стати одним із ключових напрямів підвищення ефективності відповідальності у сфері поводження з побутовими відходами.

Висновки. Отже, проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що адміністративна відповідальність у сфері поводження з побутовими відходами в Україні наразі не повною мірою виконує покладені на неї функції. Її ефективність знижується внаслідок недосконалості нормативного регулювання, неузгодженості правозастосовної практики та недостатньої дієвості адміністративних санкцій.

Вирішення окреслених проблем потребує комплексного підходу, що передбачає вдосконалення складів адміністративних правопорушень, підвищення рівня визначеності правових норм, перегляд санкцій з урахуванням принципу їх адекватності, а також посилення інституційної спроможності органів, уповноважених на притягнення до відповідальності. Важливим напрямом є також імплементація європейських стандартів у сфері управління відходами, що дозволить забезпечити ефективніше функціонування адміністративно-правових механізмів та підвищити рівень екологічної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X. *Відомості Верховної Ради України*. 1984. Дод. № 51. Ст. 1122. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text.
2. Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 р. № 2320-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 17. Ст. 75 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text.
3. Кондратюк Т.М. Управління відходами: правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2025. № 87, ч. 2. С. 206-210. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.2.30.
4. Синчанський С.О. Правове регулювання управління небезпечними відходами в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. № 84, ч. 2. С. 228-235. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.2.32.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Черненко О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.723; 347.73 (477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.73

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ВАКЦИНАЦІЇ

Чеховська І.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу,
Державний податковий університет
ORCID: 0000-0002-7030-2456

Чеховська І.В. Порушення прав пацієнтів при проведенні вакцинації.

У статті на підставі аналізу законодавчих, нормативно-правових актів і судової практики зроблено висновок, що порушення прав пацієнтів при проведенні щеплень обумовлені об'єктивними і суб'єктивними чинниками.

Здійснено класифікацію видів імунопрофілактики за критеріями: вік, стан здоров'я, професія, за епідемічними показаннями, окремих груп населення, за рекомендацією.

Порушення прав пацієнтів при проведенні вакцинації поділено на загальні і специфічні. До загальних віднесено: порушення при проведенні профілактичних щеплень, а саме: відсутність проведення медичного огляду перед щепленням; порушення етапів його проведення; не отримання інформованої згоди згідно форми первинної облікової документації № 063-2/о «Інформована згода та оцінка стану здоров'я особи або дитини одним з батьків або іншим законним представником дитини на проведення щеплення або туберкулінодіагностики»; порушення пов'язані із ненаданням повної і достовірної інформації щодо щеплення, необхідності її проведення, можливі побічні ефекти і поствакцінальні ускладнення, протипоказання для конкретного пацієнта тощо; порушення режиму транспортування і зберігання вакцин; порушення процедур закупівлі вакцин; порушення режиму вакцинації через відсутність вакцин; порушення прав і законних інтересів громадян у доступі до медичних послуг (рекомендоване вакціонування) через медичну бідність; порушення прав і законних інтересів громадян у сфері охорони здоров'я через відсутність в законодавстві України норм щодо відшкодування шкоди завданої пацієнту внаслідок вакціонування.

До специфічних: правопорушення пов'язані із щепленням від COVID-19, а саме порушення прав громадян на добровільну згоду при проведенні вакцинації від COVID-19; порушення трудових прав через відмову від проходження вакціонування і не надання сертифікату про проходження профілактичного щеплення від COVID-19; порушення прав людини через запровадження обов'язкової самоізоляції під час COVID-19.

Запропоновано внести зміни до Календаря профілактичних щеплень в Україні включивши до переліку обов'язкових вакцини проти ротовірусної, норовірусної, пневмококової інфекцій, а також папіломавірусну вакцину.

Підтримано ідею щодо доцільності запровадження індивідуального підходу до імунопрофілактики, а також розробки індивідуального алгоритму імунопрофілактики.

Запропоновано передбачити у штатних розкладах закладів охорони здоров'я фахівців із клінічної імунології, алергологів та інфекціоністів на яких покласти відповідальність за проведення імунопрофілактики.

Доведено доцільність виділення коштів в Державному бюджеті України на фінансування науково-дослідних установ, що займатимуться дослідженням впливу вакцинації на здоров'я громадян України.

Ключові слова: вакцинація, заклад охорони здоров'я, імунопрофілактика, інфекційні хвороби, календар профілактичних щеплень, пацієнт, порушення прав пацієнтів, профілактичні щеплення.

Chekhovska I.V. Violation of patients' rights during vaccination.

The article, based on the analysis of legislative, regulatory and legal acts and court practice, concludes that the violation of patients' rights during vaccinations is caused by objective and subjective factors.

Classification of types of immunoprophylaxis according to criteria: age, state of health, profession, according to epidemic indications, specific population groups, according to recommendation was carried out.

Violations of patients' rights during vaccination are divided into general and specific. Common include: violations during preventive vaccinations, namely: lack of medical examination before vaccination; violation of the stages of its implementation; failure to obtain informed consent according to the form of primary accounting documentation No. 063-2/o «Informed consent and assessment of the state of health of a person or child by one of the parents or another legal representative of the child for vaccination or tuberculin diagnostics»; violations are related to the failure to provide complete and reliable information about vaccination, the need for it, possible side effects and post-vaccination complications, contraindications for a specific patient, etc.; violation of the mode of transportation and storage of vaccines; violation of vaccine procurement procedures; violation of the vaccination regime due to lack of vaccines; Violation of the rights and legitimate interests of citizens in access to medical services (recommended vaccination) due to medical poverty; violation of the rights and legitimate interests of citizens in the field of health care due to the absence of norms in the legislation of Ukraine regarding compensation for damage caused to the patient as a result of vaccination.

To be specific: offenses related to vaccination against COVID-19, namely violation of the rights of citizens to voluntary consent when vaccination against COVID-19 is carried out; violation of labor rights due to refusal to undergo vaccination and failure to provide a certificate of preventive vaccination against COVID-19; violation of human rights due to the introduction of mandatory self-isolation during COVID-19.

It is proposed to make changes to the Calendar of preventive vaccinations in Ukraine by including in the list of mandatory vaccines against rotavirus, norovirus, pneumococcal infections, as well as the papillomavirus vaccine.

The idea of the feasibility of introducing an individual approach to immunoprophylaxis, as well as the development of an individual immunoprophylaxis algorithm, was supported.

It is proposed to include clinical immunology specialists, allergists and infectious disease specialists in the staff schedules of health care institutions, who will be responsible for immunoprophylaxis.

The expediency of allocating funds in the State Budget of Ukraine to finance research institutions that will study the impact of vaccination on the health of Ukrainian citizens has been proven.

Key words: vaccination, health care facility, immunoprophylaxis, infectious diseases, calendar of preventive vaccinations, patient, violation of patients' rights, preventive vaccinations.

Постановка проблеми. До питань вакцинації привернуто увагу наукової спільноти [1; 2; 3] і громадськості [4; 5; 6]. Особливої уваги тематика проведення вакцинації, якості вакцин і побічних наслідків набуває після резонансних випадків: оголошення епідемій (пандемії) (туберкульозу в 2005 році [7, с. 104]; SARS-CoV-2 [8]), стрімкого зростання випадків захворювань на туберкульоз [9, с. 154; 10, с. 13-14], «низький рівень виявлення випадків туберкульозу, обмежений доступ до лікування, руйнування інфраструктури закладів охорони здоров'я, що надають послуги з діагностики та лікування туберкульозу» [11], зриву державних закупівель обов'язкових вакцин, передбачених у Національному календарі профілактичних щеплень [12], летальних випадків та випадків виникнення ускладнень внаслідок вакціонування [13; 14], порушення трудових прав громадян через незаконне звільнення (відсторонення) з роботи у зв'язку із відсутністю сертифікату про вакціонування [15; 16; 17] тощо.

Варто також додати, що тема вакцинації часто політизується, а при прийняті управлінських рішень щодо проведення вакцинації пріоритетом виступають не диференційований підхід до імунопрофілактики і цінність здоров'я конкретної особи, а загальний підхід, який є наслідком командно-адміністративної системи, і, який сьогодні превалює в свідомості більшості посадових осіб публічної влади, незважаючи на проголошений європейський вектор подальшого розвитку країни, коли цінність людського життя в співвідношенні із державними інтересами державними чиновниками завжди нехтувалась. Як слушно зазначає О. Круглова «державою створені умови, в яких вакцинація є псевдодобровільною, а право її застосування переведено в категорію обов'язків фізичної особи» [3, с. 24].

Доречно також зауважити, що в XXI столітті значно збільшилась кількість випадків вірусних і паразитарних хвороб. Вчені також відмічають значне зростання кількості хворих з патологією імунної системи. Усе це пов'язують із екологічними проблемами, споживанням генетично модифікованих, насичених антибіотиками, штучними токсичними добавками, консервантами, «широким і неконтрольованим використанням у лікувальній практиці антибіотиків, противірусних і гормональних препаратів, імунокоректорів і хіміотерапії» [1, с. 76] тощо.

Наведене вище спонукає до наукових дискурсів стосовно визначення оптимального балансу – цінністю людини, її життя, здоров'я, безпеки при проведенні імунопрофілактики (ст. 3 Конституції України [18], ст. 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [19]) і забезпечення громадського здоров'я [20], а також взятих на себе міжнародних зобов'язань [21].

Також варто зауважити, що в умовах воєнного стану актуальними є питання забезпечення імунопрофілактики через нестачу вакцин, не можливість провести вакціонування на непідконтрольних територіях, брак фахівців (фтізіатрів, імунологів, педіатрів тощо), руйнування закладів охорони здоров'я, де здійснювалась вакцинація і лікування інфекційних хвороб тощо.

Не менш важливим питанням у контексті наведеного вище є також вивчення емпіричного масиву порушень прав громадян при проведенні профілактичних щеплень та розробка пропозицій щодо удосконалення вітчизняного законодавства в частині їх мінімізації.

Відтак о тематика дослідження видається актуальною.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз порушень прав громадян при проведенні профілактичних щеплень, їх класифікація та розробка пропозицій щодо удосконалення вітчизняного законодавства в частині їх мінімізації.

Стан опрацювання проблематики. Питанням правового регулювання вакцинації (імунізації) приділяли увагу такі науковці, як А. Бондаренко, О. Губанова, О. Гуцуляк, І. Демченко, Н. Дубицька, О. Круглова, В. Миргород-Карпова, І. Сенюта, М. Старинський, Т. Шлапко, Т. Француз-Яковець та інші. Водночас не применшуючи наукової значущості проведених ученими досліджень доводиться констатувати відсутність комплексного дослідження порушень прав громадян при проведенні профілактичних щеплень з урахуванням викликів воєнного стану.

Виклад основаного матеріалу. Імунопрофілактика, незважаючи на наукові і суспільні дискурси щодо її ефективності і шкоди, залишається єдиним дієвим засобом стримування (запобігання) інфекційних хвороб. Імунопрофілактика – це метод індивідуального чи масового захисту населення від інфекційних хвороб шляхом створення або підсилення імунітету [22].

Розуміючи важливість захисту від інфекційних хвороб уряди більшості країн світу в національних законодавчих і нормативно-правових актах передбачили обов'язкове проходження профілактичних медичних оглядів і щеплення. Вакцинація (щеплення, імунізація) – створення штучного імунітету в людини до певних інфекційних хвороб шляхом введення вакцини, анатоксину чи імуноглобуліну [23, с. 3].

Українській законодавець також серед обов'язків громадян України виокремлює обов'язковість піклування про своє здоров'я та здоров'я дітей, зобов'язує не шкодити здоров'ю інших громадян, проходити профілактичні медичні огляди і робити щеплення (ст.10 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [19]). В свою чергу держава гарантує здійснення державного і можливості громадського контролю та нагляду у сфері охорони здоров'я, а також встановлення відповідальності за порушення прав і законних інтересів громадян у сфері охорони здоров'я (ст. 7 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [19]). Також за громадянами визнає право на «санітарно-епідемічне благополуччя території і населеного пункту, де він проживає» (ч. в ст. 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [19]), «достовірну та своєчасну інформацію про стан свого здоров'я і здоров'я населення, включаючи існуючі і можливі фактори ризику та їх ступінь» (ч. е ст. 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [19]), «правовий захист від будь-яких незаконних форм дискримінації, пов'язаних із станом здоров'я» (ч. и ст. 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [19]), «відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди» (ч. і ст. 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [19]).

З метою запобігання розповсюдження інфекційних хвороб на території України передбачено обов'язкове вакціонування, згідно Національного календаря профілактичних щеплень від таких захворювань як: туберкульоз, гепатит В, кір, епідемічний паротит (свинка), краснуха, дифтерія, правець, кашлюк, поліомієліт та хіб-інфекція [24]. Варто зазначити, що наразі тривають наукові дискурси стосовно розширення переліку вакцин, що входять до Національного календаря профілактичних щеплень. Враховуючи позитивний міжнародний досвід і негативну динаміку щорічного збільшення випадків захворювань на пневмонюї, ротовірусну діарею, онкологію (раку шийки матки, прямої кишки, ротоглотки, геніталій тощо) в Україні учені та практики пропонують включити до переліку обов'язкових ротовірусну, норовірусну, пневмококову та папіломавірусну вакцини [25].

Окрім обов'язкової вакцинації передбачена рекомендована вакцинація (розділ 3 Національного календаря профілактичних щеплень [25]. Також може проводитись добровільна вакцинація за бажанням пацієнта.

Розрізняють також вакцинацію «за віком» або «керовану вакцинацію», яка є обов'язковою і проводиться згідно Національного календаря щеплень; «за станом здоров'я» (це вакцинація дітей з порушенням строків передбачених в Національному календарі щеплень, вакцинація ВІЛ-інфікованих осіб, вакцинація осіб після алло/автотрансплантації стовбурових клітин). Також розрізняють «рекомендовані вакцини» (наприклад від папіломавірусної і ротавірусної інфекцій), вакціонування «які використовуються за епідемічними показаннями» від: віспи мавп, хвороби Крейтцфельда-Якоба, кліщового енцефаліту, чуми, грипу, геморагічних гарячок (що викликані вірусами Ебола та Марбург, гарячки Ласса, гарячки доліни Ріфт та Крим-Конго, гарячки денге та жовтної гарячки), сказу, краснухи, менінгококової інфекції, гепатиту В, сибірки, вітряної віспи та інших захворювань [26; 27; 28; 29]. Окрім цього можна виокремити вакціонування окремих груп осіб і вакціонування «за професією» [30].

На підставі наведеної вище класифікації видів вакціонування розглянемо порушення прав пацієнтів, що були здійсненні при проведенні імунопрофілактики. Виокремлюємо загальні порушення прав пацієнтів і спеціальні. Так, до загальних відносимо порушення при проведенні профілактичних щеплень, зокрема пацієнт перед щепленням має пройти обов'язковий медичний огляд, який повинен складатися з «таких етапів:

1) збирання анамнезу життя з урахуванням тривалості та тяжкості перебігу перенесених гострих захворювань, оцінка реакції на попередні щеплення та перебігу поствакцинального періоду;

2) термометрія;

3) огляд шкіри, слизових оболонок кон'юнктиви очей, порожнини рота, аускультація;

4) у разі необхідності - клінічне обстеження органів та систем організму [26].

Окрім цього має бути заповнена форма первинної облікової документації № 063-2/о «Інформована згода та оцінка стану здоров'я особи або дитини одним з батьків або іншим законним представником дитини на проведення щеплення або туберкулінодіагностики» [31].

Також лікар повинен оформити медичний висновок за результатами обов'язкового медичного огляду (безпосередньо у день щеплення) щодо стану здоров'я пацієнта, який підлягає щепленню.

Аналіз судової практики дозволяє зробити висновок про численні порушення прав пацієнтів при проведенні профілактичних щеплень [32; 33]. До прикладу Верховний Суд у складі колегії суддів першої судової палати Касаційного цивільного суду дійшов висновку, що «при щепленні не була отримана інформована згода батьків дитини на проведення профілактичного щеплення (форма №063-2/о), яка передбачена наказом МОЗ «Про затвердження форми первинної облікової документації №063-2/о «Інформована згода та оцінка стану здоров'я особи або дитини одним з батьків або іншим законним представником дитини на проведення щеплення або туберкулінодіагностики» від 31.12.2009 №1086. Також було зазначено, що медичні огляди перед щепленням є обов'язковими і при медичних оглядах дітей перед щепленням присутність батьків, або опікунів, піклувальників, або інших законних представників безпосередньо в день щеплення є обов'язковим [13].

Слід відмітити, що свобода у наданні згоди на медичне втручання є принципом прецедентного права ЄСПЛ [34; 35].

Також частими є правопорушення пов'язані із ненаданням повної і достовірної інформації щодо щеплення, необхідності її проведення, можливі побічні ефекти і поствакцінальні ускладнення, протипоказання для конкретного пацієнта тощо.

Так, у випадку із COVID-19 вакцини не пройшли належного клінічного випробування (були експериментальними), інформація про їх клінічне випробування не набула наукового обґрунтування. У цьому контексті варто згадати наказ МОЗ України «Про проведення клінічного випробування та затвердження суттєвої поправки до протоколу клінічного випробування лікарського засобу, призначеного для здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню, локалізацію короновірусної хвороби (covid-19)» [36]. Як слушно зауважує Т. Француз-Яковець «із самої назви даного наказу чітко зрозуміло, що клінічні випробування щодо даних вакцин тривають, а отже їх ефективність і кінцева дія на організм, а також побічні ефекти не є повністю дослідженими, науково обґрунтованим» [3, с. 21].

Також малодослідженим в контексті впливу на здоров'я пацієнтів видається щеплення одразу декількома вакцинами в різні ділянки тіла за умови, що це не суперечить інструкції про застосування конкретної вакцини/антитоксину або ж щеплення із дотриманням мінімальних інтервалів, яке регламентовано наказом МОЗ України «Про порядок проведення профілактичних щеплень в Україні та контроль якості й обігу медичних імунобіологічних препаратів» (розділ 2 «Обов'язкові щеплення осіб з порушенням цього Календаря та осіб, які отримали щеплення за Календарем інших країн») [31].

Це один вид правопорушень – порушення режиму транспортування і зберігання вакцин [12]. Також варто виокремити порушення при закупівлі вакцин. Йдеться про корупційні схеми «відмивання коштів» [37; 38].

Судова практика звертає увагу і на порушення режиму вакцинації через відсутність вакцин [39].

Також мають місце порушення прав і законних інтересів громадян у доступі до медичних послуг (рекомендоване вакціонування) через медичну бідність. Внаслідок медичної бідності [9, с. 157] обмежений доступ громадян України до вакціонування проти захворювань на пневмоню, норовірусну інфекцію, ротовірусну діарею, онкологію (наразі в Україні вони віднесені до «рекомендованого вакціонування»), що також є порушенням прав і законних інтересів громадян у сфері охорони здоров'я і створює нерівність у доступі до медичних послуг, оскільки вартість цих вакцин є високою. Акцентуємо увагу на те, що через нестачу коштів, передбачених в Державному бюджеті України на охорону здоров'я (проти рекомендованих ВООЗ 5 % ВВП, у 2026 році передбачено 2,4 % [40], у 2025 році виділено 2,34 % ВВП [41], у 2024 році 2,3% ВВП [42] держава не вносить вакцини проти цих хвороб у Національний календар профілактичних щеплень, хоча необхідність їх внесення є науково-обґрунтованою [5]. Взагалі варто відмітити, що перелік вакцин, що містить Національний календар щеплень успадкований з часів СРСР і не змінювався з часів незалежності України.

Слід також відмітити і порушення прав і законних інтересів громадян у сфері охорони здоров'я через відсутність в законодавстві України норм щодо відшкодування шкоди завданої пацієнту внаслідок вакціонування.

До групи специфічних правопорушень варто віднести правопорушення пов'язані із щепленням від COVID-19. Це порушення прав громадян на добровільну згоду при проведенні вакцинації від COVID-19. Слід зазначити, що вакціонування від COVID-19 не передбачено в Національному календарі профілактичних щеплень, а відтак вакціонування не є обов'язковим для громадян України, окрім працівників та державних службовців, обов'язковість профілактичних щеплень яких передбачена Переліком професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням [30]. Варто загадати Резолюцію Парламентської асамблеї Ради Європи «Вакцини проти COVID-19: етичні, юридичні та практичні міркування» від 27.01.2021 р. № 2361, де зазначено, що громадяни мають бути поінформовані про те, що вакцинація не є обов'язковою і що ніхто не повинен зазнавати політичного, соціального чи іншого тиску стосовно вакцинації, якщо вони цього не хочуть, а також вказано на те, що держави повинні подбати про те, щоб ніхто не піддавався дискримінації у зв'язку з тим, що не був вакцинований, через можливі ризики для здоров'я або не бажає вакцинуватися [43]. Аналіз судової практики доводить багаточисельні порушення прав громадян України через відсторонення і звільнення з роботи, а отже, порушення їх трудових прав. Тільки за період 01.01.2021 року по 07.2025 р. розглянуто і ухвалено судами 57978 рішень [44]. До речі в ст. 46 Кодексу законів про працю України не передбачена така підстава для відсторонення працівника від роботи як відмова від вакцинації від COVID-19 [45].

До цієї груп порушень також варто внести порушення прав людини через запровадження обов'язкової самоізоляції під час COVID-19. Більш детально про це йдеться у науковій праці «Самоізоляція як протиепідеміологічний захід: захист чи порушення прав людини» [46].

Висновки. На підставі аналізу законодавчих, нормативно-правових актів і судової практики зроблено висновок, що порушення прав пацієнтів при проведенні щеплень обумовлені об'єктивними і суб'єктивними чинниками.

Здійснено класифікацію видів імунопрофілактики за критеріями: вік, стан здоров'я, професія, за епідемічними показаннями, окремих груп населення, за рекомендацією.

Порушення прав пацієнтів при проведенні вакцинації поділено на загальні і специфічні. До загальних віднесено: порушення при проведенні профілактичних щеплень, а саме: відсутність проведення медичного огляду перед щепленням; порушення етапів його проведення; не отриман-

ня інформованої згоди згідно форми первинної облікової документації № 063-2/о «Інформована згода та оцінка стану здоров'я особи або дитини одним з батьків або іншим законним представником дитини на проведення щеплення або туберкулінодіагностики»; порушення пов'язані із ненаданням повної і достовірної інформації щодо щеплення, необхідності її проведення, можливі побічні ефекти і поствакцінальні ускладнення, протипоказання для конкретного пацієнта тощо; порушення режиму транспортування і зберігання вакцин; порушення процедур закупівлі вакцин; порушення режиму вакцинації через відсутність вакцин; порушення прав і законних інтересів громадян у доступі до медичних послуг (рекомендоване вакціонування) через медичну бідність; порушення прав і законних інтересів громадян у сфері охорони здоров'я через відсутність в законодавстві України норм щодо відшкодування шкоди завданої пацієнту внаслідок вакціонування.

До специфічних: правопорушення пов'язані із щепленням від COVID-19, а саме порушення прав громадян на добровільну згоду при проведенні вакцинації від COVID-19; порушення трудових прав через відмову від проходження вакціонування і не надання сертифікату про проходження профілактичного щеплення від COVID-19; порушення прав людини через запровадження обов'язкової самоізоляції під час COVID-19.

Запропоновано внести зміни до Календаря профілактичних щеплень в Україні включивши до переліку обов'язкових вакцини проти ротовірусної, норовірусної, пневмококової інфекцій, а також папіломавірусну вакцину.

Підтримано ідею щодо доцільності запровадження індивідуального підходу до імунопрофілактики, а також розробки індивідуального алгоритму імунопрофілактики.

Запропоновано передбачити у штатних розкладах закладів охорони здоровя фахівців із клінічної імунології, алергологів та інфекціоністів на яких покласти відповідальність за проведення імунопрофілактики.

Доведено доцільність виділення коштів в Державному бюджеті України на фінансування науково-дослідних установ, що займатимуться дослідженням впливу вакцинації на здоров'я громадян України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко А.М. Вакцинація – оцінка доцільності та ризиків. *Інфекційні хвороби.* 2019. № 2 (96). С. 75-95. URL: https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/inf-patol/article/view/10329/9881. DOI: https://doi.org/10.11603/1681-2727.2019.2.10329.
2. Гуцуляк О. Правове регулювання обов'язкової вакцинації як засобу забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя. *Публічне право.* 2020. № 4 (40). С. 50-61. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/files/40/pdf/5.pdf.
3. Француз-Яковець Т.А. Правові аспекти проведення вакцинації в Україні: між правами особи та інтересами суспільства. Legal Bulletin. 2022. № 4. С. 17-25. URL: https://lbku.krok.edu.ua › article › download.
4. Щеплення – правовий аспект. Права та обов'язки пацієнтів при проведенні профілактичних щеплень. Огляд судової практики. Обмеження прав неакціонованих осіб: адвокат Вітязь. *Сайт. ADVOKAT POST.* URL: https://advokatpost.com/shcheplennia-pravovyj-aspekt-prava-ta-obov-iazky-patsiientiv-pry-provedenni-profilaktychnykh-shcheplen-ohliad-sudovoi-praktyky-obmezhennia-prav-nevaktsynovanykh-osib-advokat-vitiaz.
5. Вакцинація в Україні: реалії під час пандемії та можливості для розширення Національного календаря щеплень. *Сайт. Дитячий лікар.* URL: https://d-l.com.ua/ua/archive/2021/4%2877%29/pages-16-20/vakcinaciya-v-ukrayini-realiyi-pid-chas-pandemiyi-ta-mozhlivosti-dlya-rozshirennya-na-cionalnogo-kalendarya-shcheplen.
6. Практична оцінка ефективності, доцільності та безпечності застосування вакцин від COVID -19. *Сайт. Health-ua.com.* URL: https://health-ua.com/inf_zabolevaniya/covid-19/65448-praktichna-otcnka-efektivnost--dotclnost-tabezpechnost-zastosuvannya--vaktc.
7. Чеховська І.В. Правове регулювання протидії туберкульозу та проведення профілактичних щеплень в Україні: проблеми та напрями удосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 12. С. 103-108. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-12/20.
8. ВООЗ оголосила COVID-19 пандемією: що це таке та чим відрізняється від епідемії. *Сайт. ТСН.* URL: https://tsn.ua/svit/vooz-ogolosila-covid-19-pandemiyeyu-scho-ce-take-ta-chim-vidriznyayetsya-vid-epidemiyi-1506420.html.

9. Чеховська І.В. Аналіз і детермінанти медичної бідності. *Ірпінський юридичний часопис.* 2025. Вип. 1 (18). С. 149-164. DOI: https://doi.org/10.33244/2617-4154-1(18)-2025-149-164.
10. Туберкульоз в Україні. Аналітично-статистичний довідник за 2024 рік. Київ: *ДУ «Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України».* 96 с. URL: https://phc.org.ua/sites/default/files/users/user161/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD %D0%B8%D0%BA%202024.pdf.
11. Про схвалення Стратегії розвитку системи протитуберкульозної медичної допомоги населенню на 2024-2026 роки та затвердження операційного плану заходів з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 р. № 726-р.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/726-2024-%D1%80#Text.
12. Вакцинація проти поліомієліту у 2015 – безглуздий експеримент над 1,5 млн українських дітей. *Сайт. Apteka. UA.* URL: https://www.apteka.ua/article/341874.
13. Чи можуть проводити щеплення дитини у школі без згоди батьків – позиція ВС. *Сайт. Малолюбашанська сільська рада. Рівненська область Рівненській район.* URL: https://mlubashanska-gromada.gov.ua/news/1630590256.
14. Постанова Верховного Суду від 22 травня 2019 року у справі № 128/2994/15-ц (провадження № 61-5204св19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82419652.
15. Постанова Верховного Суду від 04.10.2023 р. № 357/1579/22 (провадження № 61-6746св23). *Сайт. ipLex.* URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum= 114137896&red=1000039c00eb81c69e5ed1420c9ba4db37e439&d=5.
16. інаційного законопроекту № 13367. *Сайт. Конфедерація вільних профспілок України.* URL: https://kvpu.org.ua/news/ne-dopustyty-uhvalennya-dyskryminaczijnogo-zakonoproyektu-%E2%84%9613367.
17. Вакцинація чи відсторонення від роботи та обов'язки всіх зацікавлених сторін. *Сайт. Освіта. Коментують експерти.* URL: https://decide.in.ua/vakczynacziya-chy-vidstoronennya-vid-roboty-prava-ta-obovyazky-vsih-zaczikavlenyh-storin.
18. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
19. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text.
20. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 06.09.2022 р. № 2573-IX.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text.
21. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Ратифіковано Законом України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» № 1678-VII від 16.09.2014 р.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/984_011#Text.
22. Імунопрофілактика. *Сайт. КНП «Перший Черкаській міський центр первинної медико-санітарної допомоги».* URL: https://mp1.ck.ua/%D1%96%D0%BC%D1%83 %D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.
23. Вакцинація у запитаннях і відповідях. Методичні рекомендації. 28 с. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/files/Metodychni%20rekomendatsiyi%20vakcinaciya.pdf.
24. В Україні оновлено Національний календар профілактичних щеплень. *Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України.* URL: https://moz.gov.ua/uk/v-ukraini-onovleno-nacionalnij-kalendar-profilaktichnih-scheplen2018.
25. Вакцинація в Україні: реалії під час пандемії та можливості для розширення Національного календаря щеплень. *Сайт. Дитячий лікар.* URL: https://d-l.com.ua/ua/archive/2021/4%2877%29/pages-16-20/vakcinaciya-v-ukrayini-realiyi-pid-chas-pandemiyi-ta-mozhlivosti-dlya-rozshirennya-na-cionalnogo-kalendarya-shcheplen.
26. Про проведення профілактичних щеплень в Україні та контроль якості й обігу медичних імунобіологічних препаратів: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 16.09.2011 № 595.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1159-11#Text.

27. Про удосконалення приведення профілактичних щеплень в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 11.08.2014 № 551.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1237-14#Text.
28. Про затвердження Заходів та Засобів щодо попередження інфікування при проведенні догляду за пацієнтами: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 03.08.2020 р. № 1777.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1110-20#Text.
29. Про затвердження змін до Календаря профілактичних щеплень в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14.11.2025 № 1722.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1788-25#Text.
30. Про затвердження Переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 04.10.2021 № 2153.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1306-21#Text.
31. Про затвердження форми первинної облікової документації N 063-2/о «Інформована згода та оцінка стану здоров'я особи або дитини одним з батьків або іншим законним представником дитини на проведення щеплення або туберкулінодіагностики» та Інструкції щодо її заповнення: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 31 грудня 2009 року № 1086.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0594-10#Text.
32. Рішення Сарненський районний суд Рівненської області від 17.04.2024 р. у справі № 572/3616/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118557453.
33. Ухвала Одеського Апеляційного суду від 27.06.2024 року у справі № 523/1854/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120331378.
34. Справа «Прітті проти Сполученого Королівства» (Case of Pretty v. The United Kingdom). (Заява N 2346/02). *Сайт. LIGA 360.* URL: https://ips.ligazakon.net/document/SO0661.
35. Справа «P.P. проти Польщі» (Заява № 27617/04). URL: https://medicallaw.org.ua/fileadmin/user_upload/%D0%A0%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%84%D0%A1%D0%9F%D0%9B__1_.pdf.
36. Про проведення клінічного випробування та затвердження суттєвої поправки до протоколу клінічного випробування лікарського засобу, призначеного для здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню, локалізацію короновірусної хвороби (covid-19): Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 06.10.2021 № 2164. *Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України*. URL: https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukraini-vid-06122021--2164-pro-provedennja-klinichnogo-viprobuvannja-ta-zatverdzhennja-suttevih-popravok-do-protokoliv-klinichnih-viprobuvan-likarskih-zasobiv-priznachenih-dlja-zdijsnennja-zahodiv-sprjamovanih.
37. Корупційні ризики під час закупівель лікарських засобів та медичних виробів, що зумовлені пандемією або здійснюються під час пандемії. Стратегічний аналіз корупційних ризиків. *Національне агентство з питань запобігання корупції.* 2023. 18 с. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/10/Koruptsijni-ryzyky_zakupivli-likarskyh-zasobiv-ta-medychnyh-vyrobiv-pid-chas-pandemiyi.pdf.
38. Підсумки коронавірусних закупівель за рік. *Сайт. PROZORO ІНФОБОКС.* URL: https://infobox.prozorro.org/articles/pidsumki-koronavirusnih-zakupivel-za-rik
39. Постанова Верховного суду України від 14.02.2018 р. у справі № 203/1487/16-ц (провадження № 61-5912св18). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72269404.
40. Держбюджет-2026: на сферу охорони здоров'я передбачено 258,6 млрд. *Сайт. Урядовий портал.* https://www.kmu.gov.ua/news/derzhbiudzhet-2026-na-sferu-okhorony-zdoroviia-peredbacheno-2586-mlrd.
41. Державний бюджет на 2025 рік прийнято парламентом: видатки на сферу охорони здоров'я становлять понад 217 млрд грн. *Офіційний сайт міністерства охорони здоров'я України.* https://moz.gov.ua/uk/derzhavnij-byudzhet-na-2025-rik-prijnyato-parlamentom-vidatki-na-sferu-ohoroni-zdorov-ya-stanovlyat-ponad-217-mlrd-grn.
42. Держбюджет–2024: загальні показники та видатки на охорону здоров'я. *Сайт. Аптека. Online.ua.* URL: https://www.apteka.ua/article/681435.

43. Vaccines against COVID-19: ethical, legal and practical considerations: Resolution of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe 2361 (2021). *Parliamentary Assembly*. URL: https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=29004.
44. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua.
45. Кодекс законів про працю України: Закон від 10.12.1971 № 322-VIII.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text.
46. Літінська Я.Г., Карпенко О.В. Самоізоляція як протиепідеміологічний захід: захист чи порушення прав людини. *Медичне право.* 2020. № 2 (926). https://medicallaw.org.ua/fileadmin/user_upload/pdf/2_26_karpenko.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 30.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Чеховська І.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК: 355.1:34 (477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.74

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ДОСТРОКОВОГО ПРИПИНЕННЯ КОНТРАКТІВ ДОБРОВІЛЬНО ЗАЛУЧЕНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Чунаков Р.В.,
здобувач вищої освіти
третього (освітньо-наукового) рівня
Національного університету оборони України
ORCID: 0009-0003-8756-1512

Чунаков Р.В. Адміністративно-правові механізми дострокового припинення контрактів добровільно залучених військовослужбовців в умовах воєнного стану: проблеми та шляхи вдосконалення.

У науковій статті здійснено комплексний аналіз адміністративно-правових засад трансформації умов проходження військової служби в Україні в період дії правового режиму воєнного стану. Розкрито правову природу воєнного стану як особливого правового режиму, що передбачає розширення повноважень органів державної влади, військового командування та органів місцевого самоврядування. Акцентовано, що в умовах збройної агресії відбувається суттєва трансформація системи комплектування Збройних Сил України, яка характеризується поєднанням обов'язкових мобілізаційних заходів і добровільних механізмів залучення громадян до військової служби. Особливу увагу приділено аналізу законодавчих змін, спрямованих на розширення кола суб'єктів військової служби, зокрема за рахунок осіб віком від 18 до 25 років, громадян похилого віку та осіб, звільнених умовно-достроково від відбування покарання. Визначено, що важливим елементом адміністративно-правового забезпечення добровільного проходження військової служби є система соціально-економічного стимулювання, яка включає грошові виплати, компенсаційні механізми та інші гарантії матеріального забезпечення військовослужбовців. Досліджено правову природу контракту про проходження військової служби як особливого виду адміністративно-правового договору, що ґрунтується на добровільному волевиявленні сторін та визначає специфіку правового регулювання відповідних правовідносин. Виявлено наявність нормативних колізій у регулюванні підстав дострокового припинення контрактів для різних категорій військовослужбовців. Зокрема встановлено, що для окремих категорій осіб відповідальність за невиконання умов контракту або взагалі не передбачена, або обмежується виключно майновими санкціями, без належного нормативного врегулювання процедур його розірвання, що суперечить принципам правової визначеності, справедливості та рівності сторін. Обґрунтовано необхідність удосконалення адміністративно-правового механізму регулювання військової служби шляхом уніфікації підстав дострокового припинення контрактів, усунення законодавчих колізій та забезпечення балансу між публічними інтересами держави і правами людини. Зроблено висновок, що подальший розвиток правового регулювання у цій сфері має базуватися на системному підході, узгодженості норм та підвищенні ефективності правозастосовної практики в умовах воєнного стану.

Ключові слова: воєнний стан, військова служба, контракт, адміністративно-правове регулювання, добровільне залучення, дострокове припинення контракту, конституційний обов'язок, юридична відповідальність.

Chunakov R.V. Administrative and legal mechanisms for the early termination of contracts for voluntarily enlisted military personnel under martial law: challenges and ways to improve the system.

This academic article provides a comprehensive analysis of the administrative and legal foundations for the transformation of military service conditions in Ukraine during the period of martial law. It examines the legal nature of martial law as a special legal regime that entails the expansion of the

powers of state authorities, military command, and local self-government bodies. It is emphasized that, in the context of armed aggression, a significant transformation of the Ukrainian Armed Forces' recruitment system is taking place, characterized by a combination of mandatory mobilization measures and voluntary mechanisms for enlisting citizens into military service. Particular attention is paid to the analysis of legislative changes aimed at expanding the scope of military service, specifically to include individuals aged 18 to 25, senior citizens, and individuals released on parole. It has been established that an important element of the administrative and legal framework for voluntary military service is a system of socioeconomic incentives, which includes monetary payments, compensation mechanisms, and other guarantees of financial support for military personnel. The legal nature of the military service contract as a special type of administrative-legal agreement, based on the voluntary expression of will by the parties and defining the specific features of the legal regulation of the relevant legal relations, is examined. Regulatory conflicts in the regulation of grounds for early termination of contracts for various categories of military personnel have been identified. In particular, it has been established that for certain categories of persons, liability for failure to fulfill the terms of the contract is either not provided for at all or is limited exclusively to financial sanctions, without proper regulatory provisions governing the procedures for its termination, which contradicts the principles of legal certainty, fairness, and equality of the parties. The need to improve the administrative and legal framework for regulating military service is justified by the unification of grounds for early termination of contracts, the elimination of legislative conflicts, and the assurance of a balance between the state's public interests and human rights. It has been concluded that the further development of legal regulation in this area should be based on a systematic approach, the harmonization of legal provisions, and the improvement of the effectiveness of law enforcement practices under martial law.

Key words: martial law, military service, contract, administrative and legal regulation, voluntary enlistment, early termination of contract, constitutional duty, legal liability.

Постановка проблеми. Чинне адміністративно-правове регулювання проходження військової служби в умовах воєнного стану не забезпечує повної узгодженості правових наслідків невиконання умов контракту окремими категоріями військовослужбовців, зокрема для громадян, які добровільно залучені до проходження військової служби в цей період, а саме віком 18–25 років та осіб, умовно-достроково звільнених від покарання, оскільки для них нормативні механізми дострокового припинення контракту або звільнення з військової служби не передбачені навіть у разі систематичного порушення службових обов'язків. В наслідок чого виникає нормативна асиметрія та дисбаланс між правами і обов'язками сторін контракту, що нівелює превентивну та коригуючу функції юридичної відповідальності і створює правову невизначеність у сфері адміністративно-правового регулювання військової служби. Відсутність єдиного підходу до правових наслідків невиконання умов контрактів ускладнює забезпечення обороноздатності держави та реалізацію принципу правової визначеності під час дії воєнного стану. Таким чином, існує потреба в удосконаленні процедурно-правових механізмів дострокового припинення контрактів для цієї категорій громадян, усунення нормативних колізій і забезпеченні балансу між публічними інтересами держави та правами людини.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу адміністративно-правових механізмів проходження військової служби в умовах воєнного стану, визначення нормативних прогалин щодо дострокового припинення контрактів для громадян, залучених до проходження військової служби на добровільній основі в цей період (громадяни віком 18–25 років та особи, умовно-достроково звільнені від покарання), та обґрунтування пропозицій щодо удосконалення правового регулювання з метою забезпечення узгодженості правових наслідків невиконання умов контракту.

Стан опрацювання проблематики. Питанням особливостей проходження військової служби приділено увагу у працях П.П. Богуцького, І.Ф. Коржа, М.В. Кушніра та інших, однак вони здебільшого охоплюють аспекти служби, що не стосуються умов воєнного стану. Правове регулювання військової служби саме в умовах дії воєнного стану, досліджене О.Г. Боднарчуком, Ю.Г. Гавриком, В.В. Гудимою та іншими за загальної редакції Б.М. Шамрай, вивчено недостатньо, що зумовлює необхідність подальшого всебічного вивчення.

Виклад основного матеріалу. У колективній праці О.Г. Боднарчук, Ю.Г. Гаврик, В.В. Гудима «Проходження військової служби у Збройних Силах України під час дії правового режиму воєнного стану» за загальною редакцією Б.М. Шамрай здійснено комплексний науко-

во-практичний аналіз особливостей правового регулювання проходження військової служби під час дії воєнного стану. Автори акцентують увагу на трансформації правового статусу військовослужбовців у період воєнного стану, співвідношенні конституційних гарантій із запровадженими обмеженнями, особливостях строків служби та підставах звільнення [1]. Разом із тим, попри ґрунтовність дослідження, у зазначеній праці не отримали окремого комплексного вивчення деякі важливі аспекти. Зокрема, залишено поза межами спеціального аналізу питання вдосконалення процедурно-правових механізмів проходження військової служби з метою залучення громадян, які за віковими чи іншими критеріями не мають обов'язку щодо її проходження, але можуть бути зацікавлені у добровільній участі в обороні держави. Відсутність комплексного осмислення цих питань зумовлює необхідність подальшого наукового дослідження з метою забезпечення системної узгодженості між інститутами соціального забезпечення, кадрової політики та реалізації конституційних гарантій в умовах особливого правового режиму.

Для подальшого аналізу важливим є з'ясування сутності воєнного стану та повноважень військового командування. Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан визначається як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [2].

Зокрема, на територіях, де запроваджено воєнний стан, військове командування у взаємодії з військовими адміністраціями (у разі їх утворення), а також за участю органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування наділяється повноваженнями щодо реалізації заходів правового режиму воєнного стану, визначених частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2]. Така модель розподілу та концентрації владних повноважень забезпечує інституційну спроможність держави до реалізації кризових управлінських рішень у межах єдиного правового поля та створює нормативні передумови для запровадження спеціальних адміністративно-правових режимів. Передусім в цей період держава реалізує цілеспрямовану політику формування комплексу додаткових адміністративно-правових умов, спрямованих на забезпечення залучення та утримання людського ресурсу у Збройних Силах України поза межами класичних мобілізаційних інструментів у період дії правового режиму воєнного стану. Так, Законом України від 11 квітня 2024 року № 3633-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» [3] було доповнено пунктом 7-1 статтю 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», яким передбачено, що військовослужбовці у разі укладення першого контракту мають право на компенсацію 50 відсотків першого внеску за кредитом, забезпеченим предметом іпотеки відповідно до державних програм доступного житлового кредитування, а також на отримання додаткової грошової виплати у розмірі 100 тисяч гривень після першого року військової служби та ще 100 тисяч гривень після другого року служби [4].

Окрім цього, законодавством закріплено право військовослужбовців, які уклали контракт, протягом трьох місяців з дати його укладення отримати сертифікат на купівлю транспортного засобу в розмірі 150 тисяч гривень у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, що свідчить про розширення соціально-економічних гарантій як елементу адміністративно-правового стимулювання проходження військової служби [4].

Слід акцентувати увагу на тому, що в умовах запровадження та дії правового режиму воєнного стану реалізація конституційного обов'язку громадян щодо захисту Вітчизни має диференційований характер, оскільки право на його безпосереднє виконання виникає не у всіх осіб одночасно та не за однакових правових підстав. Така ситуація обумовлена особливостями правового регулювання мобілізаційних процесів, зокрема встановленням законодавчо визначених вікових, медичних та інших критеріїв, які впливають на обсяг і способи залучення громадян до проходження військової служби. У зв'язку з цим держава об'єктивно стикається з необхідністю пошуку та впровадження альтернативних правових механізмів забезпечення обороноздатності, що перед-

бачають не лише обов'язкові, але й добровільні форми участі громадян у здійсненні заходів із захисту національної безпеки та територіальної цілісності України.

За таких умов особливого значення набуває інститут добровільного залучення громадян до проходження військової служби, який потребує чіткого нормативного врегулювання та системного адміністративно-правового забезпечення. Його специфіка полягає у формуванні та законодавчому закріпленні спеціального адміністративно-правового механізму, спрямованого на регламентацію порядку, умов і процедур проходження військової служби окремими категоріями громадян, які відповідно до чинного законодавства не підлягають мобілізації.

До таких категорій, зокрема, традиційно належать іноземці та особи без громадянства, а з початком дії воєнного стану до них також віднесено осіб віком від 18 до 25 років, які не досягли встановленого віку мобілізації, громадян, що досягли 60-річного віку та формально перебувають поза межами визначених законодавством вікових критеріїв проходження військової служби, а також осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі. Добровільне залучення зазначених категорій осіб потребує врахування особливостей їх правового статусу, рівня підготовки, професійних компетентностей і мотиваційних чинників, що зумовлює необхідність застосування гнучких адміністративно-правових механізмів державного регулювання. Саме через такі механізми забезпечується баланс між публічними інтересами держави у сфері оборони та приватними правами і свободами людини, що становить одну з базових засад сучасного адміністративного права.

Так, відповідно до Порядку реалізації експериментального проєкту щодо підвищення мотивації до проходження окремими категоріями громадян України військової служби у Збройних Силах України, Національній гвардії України та Державній прикордонній службі України під час дії воєнного стану, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2025 року № 153 (далі - Порядок), запроваджено можливість прийняття на військову службу за контрактом терміном на один рік громадян України віком від 18 до 25 років. Цей захід спрямований на підвищення стимулів до добровільного залучення зазначеної категорії громадян та забезпечення ефективного виконання службових обов'язків.

У межах реалізації зазначеного експериментального проєкту передбачено поетапну грошову винагороду у розмірі 1 000 000 гривень, яка виплачується наступним чином:

- 200 000 гривень - після укладення контракту;
- 300 000 гривень - після проходження відповідної підготовки та залучення до виконання службово-бойових завдань;
- 500 000 гривень - після завершення строку контракту або пропорційно часу безпосередньої участі у бойових діях [5].

Крім того, припинення (розірвання) контракту про проходження військової служби можливе виключно з підстав, прямо визначених частиною дванадцятою та підпунктами «а», «б» або «п» пункту 2, підпунктами «б», «ж» або «п» пункту 3 частини п'ятої статті 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [6].

З аналізу зазначених норм убачається, що дострокове припинення такого контракту допускається лише у таких випадках: за сімейними обставинами або з інших поважних причин; за станом здоров'я на підставі висновку військово-лікарської комісії; а також у зв'язку зі звільненням з полону за відсутності волевиявлення щодо подальшого проходження військової служби.

Водночас слід звернути увагу на те, що пунктом 2 частини п'ятої статті 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» передбачено можливість звільнення цієї категорії військовослужбовців в умовах дії правового режиму особливого періоду, тоді як дія Порядку поширюється виключно на період дії воєнного стану. Така розбіжність у часових межах застосування відповідних нормативно-правових актів зумовлює виникнення юридичної колізії, що потребує доктринального осмислення та нормативного врегулювання з метою забезпечення правової визначеності й єдності правозастосовної практики.

Крім того, в умовах дії правового режиму воєнного стану частиною десятою статті 20 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» передбачено можливість прийняття на військову службу за контрактом строком на один рік для потреб Збройних Сил України та інших військових формувань осіб, які досягли 60-річного віку та за результатами військово-лікарської комісії визнані придатними за станом здоров'я. Прийняття таких осіб на військову службу здійснюється за наявності письмової згоди командира військової частини, а у випадку осіб офіцер-

ського складу – виключно за умови попереднього погодження кандидатури Генеральним штабом Збройних Сил України або уповноваженим органом військового управління відповідного військового формування.

Для зазначеної категорії військовослужбовців встановлюється випробування строком два місяці, за результатами якого оцінюється можливість подальшого проходження військової служби. Строк проходження військової служби таких осіб може бути продовжено шляхом укладення нових контрактів строком на один рік без встановлення граничного віку перебування на військовій службі. У разі припинення або скасування правового режиму воєнного стану дія укладених контрактів припиняється (розривається) достроково, а військовослужбовці звільняються з військової служби, відповідно до частини п'ятої статті 26 цього Закону. Також підставою для звільнення цієї категорії під час проведення мобілізації та дії воєнного стану окрім загальних підстав визначених пунктом 3 частини п'ятої статті 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» є визнанням військовослужбовця таким, що не пройшов випробування та службова невідповідність [6].

Також слід звернути увагу, що поряд із розширенням вікових меж осіб, які можуть бути прийняті на військову службу за контрактом в умовах воєнного стану, законодавець передбачив залучення до виконання військового обов'язку за контрактом й інших соціально-правових груп населення, що зумовлено потребою оперативного нарощування людського ресурсу для оборони держави. У цьому контексті окремої уваги заслуговує поява нової категорії громадян, які залучаються до проходження військової служби, – осіб, що відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. Водночас законодавчо встановлено чіткі обмеження щодо кола таких осіб, зокрема, шляхом виключення засуджених за злочини, які за своїм характером та ступенем суспільної небезпеки є несумісними з виконанням завдань у сфері оборони та безпеки держави (ККУ ст. 81-1). У разі виявлення засудженим бажання проходити військову службу за контрактом та відповідності до вимог проходження такої служби, визначеним статтею 21-5 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», до цієї категорії осіб за рішенням суду може бути застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання [10]. На відміну від попередньої категорії військовослужбовців, зазначені особи проходять військову службу виключно у складі спеціалізованих підрозділів військових частин, а строк військової служби за контрактом для них встановлюється до закінчення особливого періоду [6].

Дострокове припинення проходження служби можливе у разі визнання особи непридатною до військової служби за станом здоров'я на підставі висновку (постанови) військово-лікарської комісії - із виключенням з військового обліку або з призначенням повторного медичного огляду через 6-12 місяців, а також у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення чи обмеження волі.

Отже, в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні відбувається трансформація системи військової служби, що проявляється у формуванні нових та модифікації існуючих видів і моделей її проходження. Законодавчі зміни передбачають розширення кола суб'єктів військової служби за рахунок запровадження контрактної служби для окремих вікових категорій громадян, осіб похилого віку, а також залучення до виконання військового обов'язку осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі. Водночас диференціація строків служби, особливостей її проходження та підстав припинення свідчить про формування спеціальних правових режимів військової служби, зумовлених потребами оборони держави під час дії воєнного стану.

У зв'язку з цим, з метою забезпечення комплексного, системного та об'єктивного дослідження трансформації умов проходження військової служби в період дії правового режиму воєнного стану, доцільним є здійснення аналізу зазначеного питання з урахуванням визначених умов і критеріїв. Ключове значення при цьому має правова характеристика контрактів про проходження військової служби, укладених окремими категоріями громадян у період дії воєнного стану.

До основних критеріїв оцінки таких контрактів слід віднести насамперед не обов'язок відповідної групи громадян щодо проходження військової служби, а наявність у них суб'єктивного права на укладення зазначеного виду контракту навіть за умов дії правового режиму воєнного стану. Саме добровільний характер волевиявлення сторін при укладенні таких контрактів зумовлює їх правову природу та визначає особливості адміністративно-правового регулювання відповідних правовідносин.

У цьому контексті укладення контрактів про проходження військової служби зазначеними категоріями громадян у період дії воєнного стану за своїм юридичним змістом та процедурними характеристиками є фактично тотожним контрактам, що укладаються громадянами в умовах мирного часу та дії особливого періоду (крім періодів проведення мобілізації та дії воєнного стану).

Саме договірний характер зазначених контрактів зумовлює відповідні підходи до вирішення питання їх дострокового припинення (розірвання). При цьому дія правового режиму воєнного стану не може автоматично нівелювати договірні гарантії, що випливають із добровільного характеру укладення контракту, а отже, не усуває можливості застосування передбачених законом процедур його дострокового розірвання у випадках істотного порушення зобов'язань однією зі сторін.

Таким чином, проблема дострокового припинення контракту про проходження військової служби в разі його невиконання набуває не лише практичного, а й теоретико-правового значення, оскільки дозволяє окреслити межі дискреції суб'єктів владних повноважень та забезпечити реалізацію принципу правової визначеності у сфері адміністративно-правового регулювання військової служби в умовах воєнного стану.

Конкретизація зазначених теоретичних положень через аналіз чинного нормативного регулювання підстав звільнення різних категорій військовослужбовців свідчить про наявність істотної диференціації правових наслідків невиконання умов контракту залежно від суб'єктного складу відповідних правовідносин. Зокрема, щодо військовослужбовців, які досягли 60-річного віку та проходять військову службу за контрактом, законодавством передбачено можливість звільнення з військової служби за службовою невідповідністю у разі неналежного виконання службових обов'язків.

Водночас для громадян України віком від 18 до 25 років, які проходять військову службу за контрактом у межах реалізації Порядку, у разі систематичного невиконання умов контракту встановлено лише майнові наслідки у вигляді обов'язку відшкодування в повному обсязі виплаченої одноразової грошової допомоги та втрати права на отримання її невиплаченої частини, тоді як можливість розірвання контракту або звільнення за службовою невідповідністю нормативно не передбачена.

Аналогічна ситуація спостерігається і щодо осіб, які були умовно-достроково звільнені від відбування покарання у зв'язку з проходженням ними військової служби, стосовно яких законодавство не встановлює жодних правових наслідків у вигляді розірвання контракту чи звільнення з військової служби за службовою невідповідністю навіть у разі систематичного вчинення дисциплінарних або адміністративних проступків. Такий стан правового регулювання фактично нівелює превентивну та коригуючу функції юридичної відповідальності у сфері проходження військової служби, створює дисбаланс між правами та обов'язками сторін контракту й потребує доктринального переосмислення з метою забезпечення ефективності та внутрішньої узгодженості адміністративно-правового механізму регулювання службових правовідносин в умовах воєнного стану.

Виявлені відмінності у правових наслідках невиконання умов контракту різними категоріями військовослужбовців свідчать про наявність нормативної асиметрії, яка не повною мірою узгоджується з договірною природою відповідних правовідносин. Зокрема, у правовому регулюванні проходження військової служби за контрактом громадянами України віком від 18 до 25 років, залученими на добровільних засадах у межах реалізації експериментального проєкту, відсутній механізм припинення контракту у разі систематичного порушення його умов, що фактично зводить юридичні наслідки такої поведінки виключно до майнової відповідальності.

З огляду на це, а також з урахуванням необхідності забезпечення балансу між правами й обов'язками сторін контракту, обґрунтованим видається поширення на зазначену категорію військовослужбовців правового підходу, аналогічного тому, який закріплений у частині одинадцятій статті 25 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо звільнення курсантів. Застосування такого механізму дозволило б у разі недисциплінованості або систематичного невиконання умов контракту забезпечити його дострокове припинення з подальшим приведенням правового статусу відповідної особи у відповідність до вимог воєнного часу, що відповідало б логіці договірних зобов'язань і принципу справедливості юридичної відповідальності.

Подібного нормативного врегулювання потребує і питання відповідальності осіб, які були умовно-достроково звільнені від відбування покарання у зв'язку з проходженням військової

служби, оскільки чинне законодавство не встановлює жодних правових наслідків у разі систематичних дисциплінарних або адміністративних проступків таких осіб.

Відсутність можливості припинення проходження військової служби та повернення до відбування невідбутої частини покарання не лише підриває принцип невідворотності юридичної відповідальності, а й порушує внутрішню узгодженість адміністративно-правового механізму регулювання військової служби в умовах воєнного стану, що обумовлює потребу у відповідних законодавчих змінах.

Висновки. Однією з прогалин адміністративно-правового регулювання військової служби в умовах воєнного стану є відсутність чіткої процедури дострокового припинення контрактів для громадян віком 18-25 років та осіб, умовно-достроково звільнених від покарання, навіть у разі систематичного порушення ними службових обов'язків. Така неврегульованість створює дисбаланс між правами та обов'язками сторін контракту та нівелює превентивну і коригуючу функції юридичної відповідальності.

Для усунення зазначених проблем доцільно унормувати процедуру дострокового припинення контрактів для добровільно залучених військовослужбовців, встановити правові наслідки для осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, та узгодити нормативні акти щодо проходження військової служби в умовах воєнного стану. Це сприятиме правовій визначеності, дисципліні та ефективному виконанню службових обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проходження військової служби у Збройних Силах України під час дії правового режиму воєнного стану: колект. монографія / О.Г. Боднарчук, Ю.Г. Гаврик, В.В. Гудима та ін.; за заг. ред. Б.М. Шамрая. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2025. 616 с. URL: https://jurkniga.ua/contents/prokhodzhennya-viyskovoi-sluzhbi-u-zsu-pid-chas-dii-pravovogo-rezhimu-voiennogo-stanu.pdf.
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.02.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: Закон України від 11.04.2024 № 3633-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-IX#Text.
4. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text.
5. Про реалізацію експериментального проєкту щодо підвищення мотивації до проходження окремими категоріями громадян України військової служби у Збройних Силах України, Національній гвардії України та Державній прикордонній службі України під час дії воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2025 № 153. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2025-%D0%BF#Text.
6. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Tex.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Чунаков Р.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.75

ГЕНЕЗИС НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КВАЛІФІКАЦІЇ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Шапошников А.О.,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID: 0009-0007-5648-6272
e-mail: aoshaposh@gmail.com

Шапошников А.О. Генезис наукових досліджень у сфері кваліфікації адміністративних правопорушень.

У статті проаналізовано генезис наукових досліджень кваліфікації адміністративних правопорушень як інтегральної складової застосування адміністративно-деліктних норм, необхідної умови об'єктивізації адміністративної відповідальності та важливої категорії адміністративно-деліктного права.

Послідовно розкриваються основні етапи розвитку вчення про кваліфікацію адміністративних правопорушень. Встановлено, що вітчизняна адміністративно-правова наука досягла консенсусу в розумінні її гносеологічної природи, формально-логічного змісту, двоаспектної сутності (як аналітичної діяльності та логічного умовисновку) та "наскрізної" ролі у правозастосовному процесі. Констатовано ґрунтовну наукову "проробку" алгоритмів кваліфікації адміністративних правопорушень, її підстав, передумов і взаємозв'язків із суміжними правовими явищами, а також проблематики її здійснення в частині розмежування складів адміністративних правопорушень, злочинів і кримінальних проступків.

Разом із цим, встановлено, що багато важливих теоретичних і практичних питань кваліфікації адміністративних правопорушень наразі лишаються поза увагою галузевих дослідників. Обґрунтовано необхідність фокусування спеціальних досліджень на вивченні принципів, функцій і методів адміністративно-правової кваліфікації, а також практичних аспектів кваліфікації сукупності адміністративних правопорушень, кваліфікації адміністративних правопорушень, вчинюваних повторно, кваліфікації адміністративних правопорушень за наявності обставин, що виключають адміністративну відповідальність.

Доведено необхідність пріоритизації наукових досліджень з питань адміністративно-правової кваліфікації, забезпечення їх постійного моніторингу та системного впровадження їх результатів. Підкреслено важливість створення сприятливих умои для наукового вивчення кваліфікації адміністративних правопорушень, зокрема, шляхом посилення державної підтримки спеціальних наукових досліджень, а також налагодження дієвої взаємодії між їх виконавцями та заінтересованими суб'єктами.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, адміністративна відповідальність, адміністративно-правова кваліфікація, кваліфікація адміністративних правопорушень.

Shaposhnikov A.O. Genesis of scientific research in the field of qualification of administrative offenses.

The article revolves around the genesis of scholarly research on the qualification of administrative offenses as an integral component of applying administrative delict norms, a necessary condition for objectivizing administrative liability, and a key category of administrative-delict law.

It sequentially elucidates the principal stages in the development of the doctrine concerning the qualification of administrative offenses. Ukrainian administrative law scholarship has reached a consensus regarding its gnoseological nature, dual essence (as analytical activity and logical inference), and its "pervasive" role in the law-enforcement process. The study substantiates a thorough scholarly elaboration of the algorithms for qualifying administrative offenses, their interconnections with cognate legal phenomena, and some issues of its practical implementation, particularly in delimiting the corpuses delicti of administrative offenses, crimes, and criminal misdemeanors.

Concomitantly, the article states that numerous critical theoretical and practical issues pertaining to the qualification of administrative offenses remain beyond the purview of sectoral researchers. It justifies the imperative to concentrate specialized research on examining the principles, functions, and methods of administrative-legal qualification, as well as the practical aspects of qualifying cumulative administrative offenses, qualifying repeated administrative offenses, and qualifying administrative offenses under the circumstances precluding administrative liability.

The article proves the necessity of prioritizing scholarly research on administrative-legal qualification, ensuring its continuous monitoring, and systematically implementing its outcomes. The importance of creating favorable conditions for the scientific study of the qualification of administrative offenses is emphasized, in particular, by strengthening state-supported special scientific research, as well as establishing effective interaction between their perpetrators and interested parties.

Key words: administrative offense, administrative liability, administrative-legal qualification, qualification of administrative offenses.

Постановка проблеми. Кваліфікація адміністративних правопорушень є інтегральною складовою застосування адміністративно-деліктних норм, необхідною умовою об'єктивізації адміністративної відповідальності та важливою категорією адміністративно-деліктного права. Вона репрезентує пізнавальний, гносеологічний аспект правозастосування, сполучаючи останньому сенс, обґрунтованість і цільову спрямованість. Нею обумовлені зміст, перебіг і результати правозастосовного процесу. На ній ґрунтуються механізми притягнення до адміністративної відповідальності та функціонування однойменного інституту адміністративного права. На забезпечення її ефективності спрямовуються зусилля законодавця, правозастосовців, а також багатьох представників вітчизняної адміністративно-правової науки.

Зважаючи на неабияку наукову і практичну значущість, кваліфікація адміністративних правопорушень ось уже багато років є предметом сталого дослідницького інтересу. Вивченню її природи, сутності, теоретичних, правових та організаційних засад присвячені десятки наукових праць (монографій, дисертацій та наукових статей), кожна з яких певним чином збагачує загальне уявлення про цей неперечісний феномен правової дійсності.

Тим не менше, попри значну увагу до кваліфікації адміністративних правопорушень, чимало її важливих аспектів наразі остаточно не визначені. Деякі питання кваліфікації жваво обговорюються, проте не стають предметом наукової згоди, тоді як деякі інші – лише окреслюються у загальних рисах, після чого надовго "випадають" з поля зору дослідників. Більше того, навіть ті аспекти кваліфікації адміністративних правопорушень, в баченні яких вітчизняні науковці досягли майже повного консенсусу, при детальному розгляді не завжди виглядають безспірними.

Безумовно, важливою запорукою узгодження наукових позицій і заповнення теоретичних лакун у вченні про кваліфікацію адміністративних правопорушень є вивчення його генезису. Цілком очевидно, що без знання основних моментів розвитку і сучасного стану досліджень кваліфікації адміністративних правопорушень неможливе всебічне розуміння пов'язаної з нею проблематики, а це, у свою чергу, унеможливлює системний підхід до її вирішення.

Метою статті є: виявлення основних тенденцій та актуальних проблем наукового вивчення кваліфікації адміністративних правопорушень.

Стан опрацювання проблематики. Питання кваліфікації адміністративних правопорушень є предметом сталого наукового інтересу. Їх вивченню присвячені наукові праці ряду відомих вчених: А.І. Берлача, Т.О. Гуржія, В.К. Колпакова, О.І. Остапенка, О.М. Стороженко, А.В. Нефедової та інших. Разом з тим, генезис наукових досліджень у цій сфері ґрунтовно не вивчався, що зумовлює актуальність та новизну представленої статті.

Виклад основного матеріалу. Відправною точкою генезису наукових досліджень кваліфікації адміністративних правопорушень став 1996 рік, в якому увазі правничого загалу була представлена дисертація О.І. Остапенка "Адміністративна деліктологія". На сторінках цієї дисертації вперше дістали переконливе наукове обґрунтування ідеї про необхідність вивчення природи і сутності кваліфікації адміністративних правопорушень, формування її доктринального концепту, визначення її підстав та алгоритмів здійснення, з'ясування її взаємозв'язків із "дотичними" правовими інститутами, явищами, процесами та юридичними інструментами, як-то: адміністративна відповідальність, застосування адміністративно-деліктних норм, склад адміністративного проступку та ін. [1, с. 208-220].

Визначальний вплив на побудову сучасного розуміння кваліфікації адміністративних правопорушень здійснило запропоноване О.І. Остапенком визначення її передумов. У загаданій вище дисертації, а також в одноосібній монографії "Кваліфікація адміністративних правопорушень" (2010р.) автор висунув тезу про те, що основними передумовами кваліфікації адміністративних правопорушень слугують: по-перше, всебічне, повне і об'єктивне встановлення всіх фактичних обставин справи; по-друге, точне і достовірне визначення юридичного значення всіх фактичних обставин вчинених протиправних дій і особистості порушника; по-третє, правильний вибір адміністративно-правової норми та з'ясування її змісту і значення [1, с. 209; 2, с. 78]. І, хоча в подальшому ця теза неодноразово піддавалася аргументованій критиці, як така "що, замість характеристики попередніх умов кваліфікації, містить опис її основних логічних операцій [3, с. 61]", її науково-практичне значення важко переоцінити. Надзвичайно важливою стала вже сама постановка питання про передумови кваліфікації адміністративних правопорушень, як чинники її точності, обґрунтованості та ефективності. Вона не лише дала імпульс подальшій науковій дискусії, але й привернула широку увагу до детермінуючих чинників кваліфікації адміністративних правопорушень, в тому числі, – до проблем забезпечення належного рівня професійної підготовки, майстерності та особистої відповідальності уповноважених суб'єктів правозастосування.

Характерною рисою наукових досліджень О.І. Остапенка є багатоаспектність і комплексність аналізу кваліфікації адміністративних правопорушень. Остання розглядається під різними кутами: загальносоціальним та адміністративно-правовим, нормативним та організаційним, матеріальним і процесуальним, доктринальним і прикладним. Водночас, знання про різні аспекти кваліфікації адміністративних правопорушень були інтегровані ним у єдину систему, котра дозволила розглядати кваліфікацію як комплексне організаційно-правове та логіко-юридичне явище, наповнене єдиним змістом і наділене єдиною метою.

Назагал можна констатувати, що теоретичні положення, сформульовані О.І. Остапенком, не лише стали фундаментом для системного вивчення кваліфікації адміністративних правопорушень, але й окреслили вектори подальших наукових розробок у цій сфері.

Вагомий внесок у розвиток галузевого вчення про кваліфікацію здійснив професор Т.О. Гуржій, науковий доробок якого включає серію статей, посібників і монографій, присвячених актуальним питанням юридичної кваліфікації та кваліфікації адміністративних правопорушень. Саме цьому вченому належить авторство поширеної нині ідеї про розмежування поняття адміністративно-правової кваліфікації, як "оцінки суб'єктом адміністративної юрисдикції вчиненого посягання, котра полягає у співвіднесенні такого діяння з відповідною нормою адміністративного права та у юридичному закріпленні відповідного висновку [4, с. 222]" та поняття кваліфікації адміністративного правопорушення як "виду адміністративно-правової кваліфікації, у процесі якої встановлена тотожність фактичних ознак посягання, всім ознакам адміністративного проступку, передбаченим адміністративно-правовою нормою (нормами) [5, с. 181-182]". Підставою цієї ідеї послужило те, що результатом юридичної оцінки певного фактичного діяння може бути висновок про відсутність у ньому ознак адміністративного правопорушення, а отже подібні випадки, будучи кваліфікацією по своїй суті, не охоплюються рамками традиційного поняття "кваліфікація адміністративного правопорушення". Зважаючи на це, для позначення всіх проявів кваліфікації, незалежно від її результату, Т.О. Гуржієм було введено в науковий обіг більш широке, збірне поняття – "адміністративно-правова кваліфікація". З часом дане поняття набуло широкого вжитку та послужило основою понятійного апарату спеціальних досліджень кваліфікації, поведених Ю.В. Борисовою, Г.К. Голубєвою С.М. Пазініч та іншими відомими правниками.

Розглядаючи кваліфікацію адміністративних правопорушень як інтегральну складову правозастосування, Т.О. Гуржій зробив фундаментальний висновок про її нелінійний темпоральний характер. На сторінках його наукових праць кваліфікація адміністративних правопорушень постає не як жорстка, незворотна послідовність логічних операцій, а як складний аналітичний процес, у ході якого суб'єкт кваліфікації може як "рухатись уперед" до підсумкового рішення, так і "повертатися назад", повторно вдаючись до вивчення обставин справи, збирання та оцінки доказів, вибору належної норми тощо.

Зазначені ідеї Т.О. Гуржія були екстрапольовані ним у площину загальної теорії права та зрештою втілені у висновках про нелінійність юридичної кваліфікації та про її наскрізну інтеграцію у правозастосовний процес [6, с. 29-31].

Загалом, оцінюючи роль Т.О. Гуржія у розбудові теоретичних засад кваліфікації адміністративних правопорушень, можемо констатувати, що наукові погляди цього вченого здійснили потужний вплив на предмет, проблематику та перебіг ряду подальших досліджень у сфері кваліфікації адміністративних правопорушень. На особливу увагу в цьому ряду заслуговує творчий доробок О.М. Стороженко та Г.К. Голубєвої. У рамках спеціальних досліджень, присвячених питанням кваліфікації окремих типів адміністративних правопорушень – правопорушень, пов'язаних із зловживанням домінуючим становищем на ринку (О.М. Стороженко) та порушень водіями правил експлуатації автотранспортних засобів (Г.К. Голубєва) – згадані авторки вдалися до ґрунтовного аналізу загально-теоретичних аспектів галузевої кваліфікації, істотно поглибивши доктринальне уявлення про її передумови, структуру, інструментарій, алгоритми реалізації та системні зв'язки з правозастосуванням [7; 8; 9; 10; 11].

Піддаючи критиці положення радянської доктрини про те, що в ході кваліфікації сутність правопорушення не пізнається, а лише констатується на основі аналізу правової норми, О.М. Стороженко обґрунтувала висновок про пізнавальний характер кваліфікації адміністративних правопорушень. В основі цього висновку лежить уявлення про кваліфікацію як логічний процес, спрямований на з'ясування сутності конкретного акту людської поведінки (фактичного вчинку) через його зіставлення з законодавчим описом адміністративного проступку (адміністративно-деліктною нормою). Шляхом такого зіставлення суб'єкт кваліфікації отримує нове достовірне знання про конкретний фактичний вчинок, а отже – пізнає його юридичний зміст.

Поряд цим, О.М. Стороженко цілком справедливо ставить під сумнів можливість ототожнення пізнавальних процесів кваліфікації з її передумовами. Зокрема, така можливість випливає з міркувань В.К. Колпакова та О.В. Кузьменко про те, що передумовами кваліфікації адміністративних правопорушень слід вважати: всебічне, повне та об'єктивне встановлення фактичних обставин справи; точне і достовірне встановлення юридичного значення всіх фактичних обставин вчинених протиправних дій і особистості порушника; правильний вибір норми, з'ясування її змісту і значення [12, с. 8-10].

Твердження деяких вчених про те, що оціночні процеси свідомості є лише попередніми умовами адміністративно-правової кваліфікації, автоматично заперечують її пізнавальну природу, – наголошує О.М. Стороженко, – по суті вони означають, що з'ясування об'єктивних обставин справи, вибір належної норми, встановлення відповідності між ними – усі ці процеси не входять до змісту кваліфікації, а тільки створюють для неї необхідне підґрунтя. Насправді ж перераховані процеси є не передумовами, а складовими елементами кваліфікації адміністративного проступку. Їх розгляд у якості передумов (попередніх умов, вихідних пунктів чого-небудь) зумовлює логічне питання: що ж тоді слід розуміти під юридичною кваліфікацією [8, с. 6-7; 11, с. 16].

Виходячи з цього, О.М. Стороженко запропонувала принципово інший підхід до розуміння передумов кваліфікації адміністративних правопорушень. У рамках даного підходу передумови розглядаються як умови (обставини), що передують кваліфікації та є необхідними для її здійснення. На думку О.М. Стороженко, такими умовами (обставинами) слід вважати: по-перше, вчинення фізичною особою дій чи бездіяльності, що має зовнішні ознаки адміністративного делікту (фактична передумова); по-друге, наявність адміністративно-деліктної норми, котра передбачає відповідальність за вчинене посягання (юридична передумова) [8, с. 6].

Зауважимо, що в подальшому ця концепція дістала безумовну підтримку одних вчених (К.О. Чишко [13, с. 157]) та, водночас, стала об'єктом критики для інших, зокрема, для тих, хто вбачає у фактичному посяганні й кореспондуючій нормі про адміністративну відповідальність: "…не попередні умови кваліфікації, а безпосередню причину та юридичний базис (читай – підстави) її здійснення" (А.В. Нефедова) [14, с. 58, 59]. Утім, безвідносно до сприйняття дослідницьким загалом, наукові погляди О.М. Стороженко стали визначальними для концептуалізації передумов кваліфікації адміністративних правопорушень. Насамперед, під впливом цих поглядів фокус загальної дискусії про передумови галузевої кваліфікації остаточно перемістився з її внутрішнього змісту на зовнішні обставини (чинники) її здійснення.

На відміну від О.М. Стороженко, яка зосередилась на розкритті гносеологічної природи, передумов та видів кваліфікації адміністративних правопорушень, Г.К. Голубєва здійснила фундаментальний аналіз її головного інструмента, а саме – складу адміністративного проступку, як спеціальної логіко-юридичної конструкції, за допомогою якої відбувається зіставлення фактичних ознак акту людської поведінки (вчинку) з ознаками адміністративного правопорушення, наведеними в його законодавчому описі.

Констатуючи величезне науково-практичне значення складу адміністративного правопорушення, Г.К. Голубєва обґрунтувала необхідність чіткого визначення його ролі у механізмі кваліфікації. На думку дослідниці, ця роль полягає в наступному: "Ознаки складу делікту з одного боку дозволяють на основі норми права сформувати стільки складів адміністративних деліктів, скільки може бути комбінацій альтернативних ознак, а з іншого – виділити з фактичних ознак посягання ті, які повинні враховуватися при кваліфікації, а також визначити, які юридичні ознаки вони характеризують. Таким чином, склад делікту виступає в ролі засобу, за допомогою якого у процесі кваліфікації відбувається співставлення факту і норми, встановлюється відповідність фактичних та юридичних ознак скоєного. Він дозволяє зробити висновок про суспільну небезпеку діяння, конкретизувати його, вирізнити з-поміж решти подібних, обрати належний захід державного примусу [11, с. 31, 32]".

За великим рахунком, саме Г.К. Голубєва започаткувала відповідний напрям досліджень, у рамках якого питання складу адміністративного правопорушення та питання його кваліфікації розглядаються в комплексному поєднанні й тісному взаємозв'язку.

Аналіз наукових праць О.М. Стороженко та Г.К. Голубєвої дозволяє говорити про їх вагомий внесок у розвиток наукового уявлення про кваліфікацію адміністративних правопорушень. Втім, як зазначалося вище, здійснювані ними дослідження мали спеціальний характер та переважно були сфокусовані на кваліфікації окремих типів правопорушень – зловживань домінуючим становищем на ринку та порушень правил експлуатації автотранспортних засобів. Такий підхід досить наочно відображав існуючу в той час тенденцію до контекстуального розгляду загальних питань кваліфікації адміністративних правопорушень. Багато років поспіль ці питання розглядалися лише у рамках вузькоспрямованих досліджень, крізь призму їх специфічних цілей і проблематики.

Фактично, першою капітальною працею з відповідної проблематики, стала дисертація Є.В. Кириленка "Правова кваліфікація адміністративного делікту: сучасний стан і перспективи розвитку" (2011р.), в якій проведено комплексний аналіз найбільш важливих теоретичних і практичних аспектів адміністративно-правової кваліфікації [15]. На сторінках дисертації Є.В. Кириленка висвітлено широке коло питань, пов'язаних з формуванням нової парадигми адміністративної відповідальності як основного чинника цілепокладання кваліфікації та адміністративного правопорушення як її безпосереднього об'єкта. Справедливо вказуючи на взаємообумовленість цих питань, автор констатував вирішальний вплив цілей, напрямів і процесів реформування адміністративно-деліктного законодавства на розвиток вчення про кваліфікацію адміністративних правопорушень. На цій основі ним були визначені основні тенденції розвитку галузевої доктрини кваліфікації, а саме: "декриміналізація окремих складів злочинів (зокрема, в сфері господарської діяльності) та правова кваліфікація їх як адміністративних правопорушень; збільшення кількості спеціальних складів адміністративних правопорушень та випадків конкуренції загальної і спеціальної норми при кваліфікації окремих адміністративних деліктів; удосконалення діяльності уповноважених суб'єктів з метою уніфікації правозастосовної та судової практики у сфері розгляду адміністративних справ про адміністративні правопорушення; подальший розвиток законодавства України про адміністративні правопорушення в контексті сучасної глобалізації та розвитку інформаційного суспільства і цифрових технологій шляхом оновлення чинних або закріплення нових складів адміністративних правопорушень [16, с. 10-11]".

Примітною особливістю наукового підходу Є.В. Кириленка став акцент на кваліфікації окремих типів адміністративних правопорушень. На відміну від більшості галузевих вчених, які розглядають питання кваліфікації або максимально широко (на загальноінституційному рівні), або ж навпаки – максимально вузько (на рівні конкретних деліктів), Є.В. Кириленко зосередив увагу на вивченні особливостей кваліфікації правопорушень з матеріальними, формальними, основними і кваліфікованими складами. Це, з одного боку, дозволило конкретизувати низку загальних положень вчення про кваліфікацію, наблизивши їх до реалій правового регулювання та юрисдикційної практики, а, з іншого, – забезпечило системний аналіз найбільш характерних проявів і властивостей кваліфікації без "занурення" в правозастосовну казуїстику.

Поряд із теоретичними засадами адміністративне-правової кваліфікації, в науковому доробку Є.В. Кириленка детально аналізуються практичні аспекти її здійснення. Надзвичайно важливе практичне значення має побудована автором система критеріїв для розмежування "суміжних" правопорушень: адміністративних правопорушень, злочинів і дисциплінарних проступків.

Не менш значущими є законодавчі пропозиції, спрямовані на розбудову правових засад адміністративної відповідальності, збагачення понятійного апарату адміністративно-деліктного законодавства, удосконалення нормативного опису складів адміністративних правопорушень та інші. Багато з цих пропозицій (зокрема, щодо законодавчого визначення поняття "триваюче адміністративне правопорушення", щодо криміналізації адміністративних правопорушень не пов'язаних з публічним адмініструванням, а також щодо адміністративної деліктизації деяких злочинів у господарській сфері) досі зберігають свою актуальність і перспективи для реалізації в ході реформування інституту адміністративної відповідальності.

На сьогодні дисертація Є.В. Кириленка "Правова кваліфікація адміністративного делікту: сучасний стан і перспективи розвитку" лишається єдиним у вітчизняній адміністративно-правовій науці прикладом монографічного дослідження, цілковито сфокусованого на розв'язанні загальнотеоретичних і практичних проблем кваліфікації адміністративних правопорушень.

Протягом останнього десятиліття проблематика кваліфікації розглядається вченими лише фрагментарно – у контексті спеціальних досліджень, присвячених питанням адміністративної відповідальності за конкретні адміністративні проступки. Тим не менше, окремим сучасним дослідникам вдалося здійснити вельми помітний внесок у розбудову теоретичних засад кваліфікації адміністративних правопорушень.

До числа таких дослідників належить А.В. Нефедова – авторка серії наукових праць з питань кваліфікації адміністративних проступків на автомобільному транспорті [17; 18; 19]. З метою формування теоретичного базису для вирішення цих питань, А.В. Нефедова провела ґрунтовний аналіз формально-логічного, когнітивного та юридичного (матеріально-правового та процесуального) аспектів кваліфікації адміністративних правопорушень, сформулювала авторські дефініції понять "адміністративно-правова кваліфікація" та "кваліфікація адміністративного проступку", охарактеризувала їх співвідношення та взаємозв'язки.

Одним з найбільш вагомих здобутків А.В. Нефедової стала розробка доктринального концепту підстав кваліфікації адміністративного правопорушення. Саме А.В. Нефедовою вперше було обґрунтовано необхідність розгляду "підстав кваліфікації адміністративного правопорушення" як самостійної категорії адміністративно-деліктного права, і саме нею вперше було сформульовано дефініцію відповідного поняття. Суворо відмежовуючи дане поняття від низки споріднених (зокрема, від поняття "передумови кваліфікації адміністративного правопорушення"), А.В. Нефедова довела, що підставами кваліфікації адміністративного правопорушення слугує комплекс об'єктивних чинників, котрі безпосередньо визначають її доцільність, легітимність, зміст і результати [19, с. 5].

Залежно від природи та характеру підстав кваліфікації адміністративних правопорушень, А.В. Нефедова виділяє серед них: "фактичну підставу – факт учинення особою протиправних дій або бездіяльності, котрі посягають на суспільні відносини, охоронювані санкціями адміністративно-деліктних норм; нормативно-правову підставу – наявність положень законодавства, на основі яких здійснюється юридична оцінка фактичного посягання; юрисдикційну підставу – наявність у суб'єкта кваліфікації законних повноважень та юридичних підстав для її здійснення в конкретному випадку [19, с. 65-68]". Наведена класифікація дозволила конкретизувати підстави кваліфікації адміністративних правопорушень та лягла в основу сучасного уявлення про їх систему.

Завершуючи огляд наукових досліджень у сфері адміністративно-правової кваліфікації, маємо зазначити, що їх перелік не вичерпується комплексними монографічними працями згаданих вище авторів. До цього переліку також входять численні вузькоспеціалізовані публікації, на сторінках яких, поряд із прикладними аспектами кваліфікації адміністративних правопорушень, висвітлюються важливі теоретичні питання, зокрема:

визначення поняття кваліфікації адміністративних правопорушень (І. Голосніченко, М. Стахурський, Н. Золотарьова, А.В. Червінчук, В.В.Середа) [20, с. 27; 21, с. 121; 22, с. 205];

місце та роль адміністративно-правової кваліфікації в адміністративному судочинстві, адміністративно-деліктному провадженні та адміністративній процедурі (П. Гагай) [23, с. 100];

типологія (види) та правила здійснення адміністративно-правової кваліфікації (О В. Кузьменко, І.Д. Пастух, М.В. Плугатир, М.В. Співак, Л. Є. Вільхова) [24];

розмежування складів адміністративних та кримінальних правопорушень в ході їх кваліфікації (О.В. Бочковий, В.В. Гарічев, І.С. Дрок, М.О. Дрок, Є.В. Буряк, А.В. Комзюк, П.Г. Назаренко.) [25; 26, с. 24-36];

чинники ефективності (передумови) адміністративно-правової кваліфікації (М. Ковалів, В. Середа) [27, с. 171];

визначальні ознаки та загальний алгоритм здійснення кваліфікації адміністративних правопорушень (Чохрій В.С.) [28, с. 151];

пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем, які виникають під час кваліфікації правопорушень уповноваженими суб'єктами адміністративної юрисдикції (О.О. Давиденко, О.А. Задихайло, П.В. Жулій, Л.В. Баєва, М.Г. Щербіна) [29, с. 103; 30, с. 75-77; 31].

Висновки. У цілому проведений аналіз дозволяє констатувати значний прогрес у науковому вивченні кваліфікації адміністративних правопорушень. Протягом останніх десятиліть галузеві дослідники суттєво просунулись на шляху до узгодженого розуміння сутності цього непересічного правового явища. В "горнилі" багаторічних наукових дискусій викристалізувалося концептуальне уявлення про гносеологічну природу та логічний зміст кваліфікації адміністративних правопорушень, сформувався базовий перелік її ознак, визначились її типологія та функціональний інструментарій, окреслився загальний підхід до визначення понять "адміністративно-правова кваліфікація" та "кваліфікація адміністративного правопорушення (проступку)".

На сьогодні достатньо повно і ґрунтовно вивчені системні взаємозв'язки кваліфікації адміністративних правопорушень із суміжними правовими явищами, зокрема, із такими як: адміністративний примус, адміністративна відповідальність, адміністративне правозастосування тощо. Вже практично ніким не піддається сумніву всепроникаюча, "наскрізна" роль кваліфікації адміністративних правопорушень у процесі застосування адміністративно-деліктних норм.

Галузева наука підійшла упритул до остаточного вирішення питання про передумови кваліфікації адміністративних правопорушень як детермінанти її ефективності, а також про підстави кваліфікації як визначальні чинники її об'єктивізації в юридичній практиці.

Достатньою глибиною наукової проробки характеризується також проблематика розмежування складів адміністративних правопорушень, злочинів і кримінальних проступків в ході кваліфікації. Поряд з критеріями такого розмежування, галузевим фахівцям вдалося визначити основні причини помилок при його здійсненні, а також дієві способи їх мінімізації.

Предметом жвавого наукового обговорення слугують загальний алгоритм кваліфікації адміністративних правопорушень та особливості алгоритмів кваліфікації окремих типів адміністративних проступків. Живий інтерес до цього питання дозволяє розраховувати на те, що алгоритми кваліфікації адміністративних правопорушення набудуть чіткої визначеності у достатньо близькій перспективі.

Разом з тим, багато важливих теоретичних і практичних питань кваліфікації адміністративних правопорушень наразі лишаються невирішеними. Невизначеними є принципи, функції та методи адміністративно-правової кваліфікації. Мало вивчається проблематика розмежування суміжних складів адміністративних правопорушень і дисциплінарних проступків. Поза увагою галузевих дослідників перебувають питання кваліфікації сукупності адміністративних правопорушень, кваліфікації адміністративних правопорушень, вчинюваних повторно, кваліфікації адміністративних правопорушень за наявності обставин, що виключають адміністративну відповідальність, та інші.

Значною мірою такий стан справ обумовлений браком фундаментальних досліджень проблем адміністративно-правової кваліфікації. На цю проблему ще у першій декаді 2000-х років звертала увагу Г.К. Голубєва, вказуючи, що галузеві дослідники тяжіють до контекстуального розгляду питань кваліфікації адміністративних правопорушень, котрі вивчаються ними лише у контексті вузькоспеціальних досліджень, не орієнтованих на вироблення уніфікованих положень теорії кваліфікації та впорядкування її понятійного апарату [11, с. 30].

Окреслена тенденція зберігається і понині. Як правило, сучасні науковці досліджують кваліфікацію лише в тій мірі, в якій це потрібно для вирішення "точкових" проблем відповідальності за конкретні адміністративні правопорушення. Відтак, загальні питання адміністративно-правової кваліфікації, якщо і потрапляють у фокус їх уваги, то ґрунтовно ними не пророблюються.

Крім того, вивчення генезису наукових досліджень у сфері кваліфікації адміністративних правопорушень змушує констатувати, на жаль, типову для вітчизняної юриспруденції проблему відсутності дієвого взаємозв'язку між наукою та практикою. Як показує час, переважна більшість законодавчих пропозицій і методичних рекомендацій, сформульованих провідними галузевими дослідниками кваліфікації, не знаходять практичного застосування. Попри те, що вони цілком здатні суттєво підвищити ефективність кваліфікації адміністративних правопорушень та механізмів адміністративної відповідальності, результати наукових досліджень лише епізодично впро-

ваджуються в правотворчу та правозастосовну діяльність. Багато з них роками перебувають без запиту, дедалі більше втрачаючи актуальність.

Викладене обумовлює необхідність пріоритизації наукових досліджень з питань адміністративно-правової кваліфікації, а також забезпечення їх постійного моніторингу та системного впровадження їх результатів. Не менш важливо створити сприятливі умови для наукового вивчення кваліфікації адміністративних правопорушень, зокрема, шляхом посилення державної підтримки спеціальних наукових досліджень, а також налагодження дієвої взаємодії між їх виконавцями та заінтересованими суб'єктами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Остапенко О.І. Адміністративна деліктологія: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 1996. 401 с.
2. Остапенко О.І. Кваліфікація адміністративних правопорушень: монографія. Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при НАВСУ, 2000. 173 с.
3. Нефедова А.В. Кваліфікація адміністративних проступків на автомобільному транспорті: дис. ... доктора філософії в галузі 08 "Право"; Київський національний торговельно-економічний університет. Київ, 2021. 258 с.
4. Гуржій Т.О. Логіко-методологічні засади визначення поняття адміністративно-правової кваліфікації. *Вісник Української Академії державного управління при Президентові України*. 2002. № 4. С. 218-223.
5. Гуржій Т.О. Діалектична єдність філософських категорій загального, особливого та одиничного як головна передумова з'ясування сутності поняття кваліфікації. *Держава і право: Збірник наукових праць*. 2002. Вип. 18. С. 179-183/
6. Гуржій Т.О. Місце юридичної кваліфікації у процесі правозастосування. *Право України*. 2006. № 4. С. 29-31.
7. Стороженко О.М. Встановлення суб'єкта зловживання монопольним (домінуючим) становищем у ході адміністративно-правової кваліфікації. *Вісник прокуратури*. 2007. № 9. С. 91-96.
8. Берлач А.І., Стороженко О.М. Теоретичні проблеми кваліфікації адміністративного делікту. *Право України*. 2007. № 10. С. 5-8.
9. Голубєва Г.К. Кваліфікація адміністративних проступків, пов'язаних з порушенням правил користування державними номерними знаками автотранспортних засобів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2007. № 9. С. 28-36.
10. Проблеми адміністративно-деліктної кваліфікації порушень водіями транспортних засобів Правил дорожнього руху. *Збірник наукових праць Кримського юридичного інституту ХНУВС*. 2007. № 4. С. 128-130.
11. Голубєва Г. К. Адміністративно-правова кваліфікація порушень водіями правил експлуатації автотранспортних засобів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2008. 233 с.
12. Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Адміністративні правопорушення в системі корупційних деліктів. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2002. № 5. С. 7-12.
13. Чишко К.О. Адміністративно-правова кваліфікація та кваліфікація адміністративного правопорушення (проступку): поняття, ознаки, передумови. *Вісник Харківського національного університету*. 2015. №3. С. 150-158. URL: https://dspace. univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/833c45bf-93da-408e-b8a9-470bc88f149a/content (дата звернення 29.03.2026).
14. Нефедова А.В. Кваліфікація адміністративних проступків на автомобільному транспорті: дис. … канд. юрид. наук: 081 / Київський національний торговельно-економічний університет. Київ, 2021. 258 с.
15. Кириленко Є.В. Правова кваліфікація адміністративного делікту: сучасний стан і перспективи розвитку: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. / Інститут законодавства Верховної Ради України, 2011. К., 2008. 219 с.
16. Кириленко Є.В. Правова кваліфікація адміністративного делікту: сучасний стан і перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. 18 с.
17. Нефедова А.В. Питання адміністративно-правової кваліфікації у вітчизняній науковій літературі. *Юридичні наукові дискусії як фактор сталого розвитку правової доктрини та законодавства*: тези доп. Між. наук. практ. конф., м. Київ, 13-14 квітня 2018 р. Київ: Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 73-76.

18. Нефедова А.В. Визначальні ознаки кваліфікації адміністративних проступків. *Держава і право. Серія «Юридичні науки».* 2018. № 82. С. 99-110. URL: https://derzhava-i-pravo.com.ua/files/issues/Держава%20і%20право.%20Випуск%2082.%20ЮН.pdf (дата звернення 29.03.2026).
19. Нефедова А.В. Кваліфікація адміністративних проступків на автомобільному транспорті: дис. … канд. юрид. наук: 081 / Київський національний торговельно-економічний університет. Київ, 2021. 258 с.
20. Голосніченко І., Стахурський М., Золотарьова Н. Попереднє адміністративне розслідування як стадія провадження в справах про адміністративні проступки. *Право України*. 2002. №2. С. 26-30.
21. Червінчук А.В. Актуальні питання адміністративно-правової кваліфікації порушень правил користування попереджувальними сигналами. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 120-125. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.49 (дата звернення 29.03.2026).
22. Середа В.В. Щодо питання кваліфікації правопорушень, за які передбачено дисциплінарну відповідальність. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридичні науки».* 2014. Вип. 1. С. 201-210.
23. Гагай П.С. Адміністративно-правова кваліфікація та її зв'язок з адміністративним процесом. *Форум права*. 2009. №1. С. 99-104.
24. Адміністративна відповідальність: мультимедійний навчальний посібник / О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, М.В. Плугатир, М.В. Співак, Л.Є. Вільхова: офіційний сайт Національної академії внутрішніх справ. НКВС, 2015. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/adm-vidpov/pages/rozdil_6.html (дата звернення 3.29.2026).
25. Адміністративні проступки і кримінальні правопорушення / Є.В. Буряк, А.В. Комзюк, П.Г. Назаренко. *Академічні візії*. 2023. Вип. 21. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/408/379 (дата звернення 29.03.2026).
26. Бочковий О.В., Гарічев В.В., Дрок І.С., Дрок М.О. Проблемні питання кваліфікації адміністративних правопорушень: наук.-практ. реком. Дніпро: ДДУВС, 2024. 78 с.
27. Ковалів М., Середа В. Щодо питань кваліфікації адміністративних проступків, підвідомчих органам внутрішніх справ. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2010. Вип. 5. С. 170-173.
28. Чохрій В.С. особливості адміністративно-правової кваліфікації адміністративних правопорушень, що пов'язані з несплатою аліментів. *Право.UA*. 2023. №1. С. 149-155. https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.1.20.
29. Давиденко О.О. Теоретико-правові засади кваліфікації адміністративних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2017. Вип. 47. Том 2. С. 102-105. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0e936319-0877-46d6-a941-d23cdcef6fbd/content (дата звернення 29.03.2026).
30. Задихайло О.А., Жулій П.В. Проблеми кваліфікації адміністративного проступку в процесі розгляду справи про адміністративне правопорушення. *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди «Право»*. 2024. Вип. 40. С. 72-77. https://doi.org/10.34142/23121661.2024.40.08/
31. Баєва Л.В., Щербіна М.Г. Теоретичні засади кваліфікації адміністративних правопорушень. *Актуальні питання розвитку юридичної науки в умовах COVID-19*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 10-11 груд. 2020 р.). Рівне: Видавн. дім «Гельветика», 2020. Ч. ІІ. С. 12-15. https://dspace.megu.edu.ua:8443/jspui/bitstream/123456789/2853/1/ Баєва%20Л.%20В.pdf (дата звернення 29.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Шапошников А.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.951:615.1(477)
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.76

КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД У ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЛЯХ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Швидка Т.І.,
докторка юридичних наук, професорка,
доцентка кафедри господарського права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, адвокат
ORCID: 0000-0002-6152-2705
e-mail: Raketa7770@gmail.com

Шовкопляс О.В.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри адміністративного права
та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-2617-8950
e-mail: leksa21@ukr.net

Швидка Т.І., Шовкопляс О.В. Контроль і нагляд у публічних закупівлях у сфері охорони здоров'я: адміністративно-правовий аспект.

Статтю присвячено дослідженню адміністративно-правових засад контролю і нагляду у сфері публічних закупівель у галузі охорони здоров'я. Обґрунтовано, що публічні закупівлі медичних і фармацевтичних товарів становлять особливу сферу публічного адміністрування, яка поєднує високий рівень соціальної значущості, підвищені бюджетні ризики та складну систему державного регулювання. У таких умовах контроль і нагляд набувають ключового значення як інструменти забезпечення законності, ефективності та цільового використання публічних коштів.

Наголошено, що у сфері охорони здоров'я контрольні та наглядові повноваження мають не лише фінансово-економічне, а передусім адміністративно-правове спрямування, оскільки реалізуються у формі владних управлінських рішень, адміністративних процедур та індивідуальних адміністративних актів. Рішення замовників у процедурах публічних закупівель, а також рішення контрольних органів щодо результатів перевірок, моніторингу та застосування заходів реагування розглядаються як елементи публічно-владного впливу, що зумовлює необхідність їх оцінки крізь призму принципів адміністративного права.

У статті проаналізовано систему органів контролю і нагляду у сфері публічних закупівель у галузі охорони здоров'я, зокрема співвідношення загального адміністративного контролю та спеціалізованого галузевого нагляду. Підкреслено, що багаторівнева модель контрольної діяльності, яка склалася у сфері закупівель, з одного боку, спрямована на мінімізацію зловживань та порушень, а з іншого – породжує ризики дублювання повноважень, надмірного адміністративного втручання та правової невизначеності для замовників і учасників процедур.

Особливу увагу приділено формам і методам здійснення контролю і нагляду у публічних закупівлях медичних товарів, зокрема превентивному моніторингу, перевіркам, прийняттю приписів та рекомендацій, а також адміністративним наслідкам контрольних рішень. Обґрунтовано, що за своєю правовою природою контроль у сфері публічних закупівель має бути спрямований передусім на попередження порушень та забезпечення належного публічного управління, однак на практиці він нерідко трансформується у квазікаральний механізм, що негативно впливає на оперативність і стабільність управлінських рішень у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: адміністративне право, публічне адміністрування, контроль і нагляд, публічні закупівлі, охорона здоров'я, медична та фармацевтична сфера, адміністративні процедури, контрольні повноваження, принцип пропорційності, правова визначеність.

Shvydka T.I., Shovkoplias O.V. Control and supervision in public procurement in the healthcare sector: administrative-legal aspect.

The article is devoted to the study of the administrative-legal foundations of control and supervision in public procurement in the healthcare sector. It is substantiated that public procurement of medical and pharmaceutical products constitutes a specific sphere of public administration combining high social significance, increased budgetary risks, and a complex system of state regulation. Under such conditions, control and supervision acquire key importance as instruments for ensuring legality, efficiency, and targeted use of public funds.

It is emphasized that in the healthcare sector control and supervisory powers have not only a financial-economic but primarily an administrative-legal orientation, since they are implemented through authoritative managerial decisions, administrative procedures, and individual administrative acts. Decisions of contracting authorities in procurement procedures, as well as decisions of supervisory bodies based on inspections, monitoring, and enforcement measures, are considered elements of public-authority influence and therefore require assessment through the principles of administrative law.

The article analyzes the system of control and supervisory bodies in public procurement in the healthcare sector, particularly the correlation between general administrative control and specialized sectoral supervision. It is highlighted that the multi-level model of control in procurement, while aimed at minimizing violations and abuses, simultaneously creates risks of overlapping powers, excessive administrative interference, and legal uncertainty for contracting authorities and economic operators.

Special attention is paid to the forms and methods of control and supervision in the procurement of medical goods, including preventive monitoring, inspections, issuance of binding instructions and recommendations, and the administrative consequences of control decisions. It is argued that, by its legal nature, control in public procurement should primarily be preventive and aimed at ensuring proper public administration; however, in practice it often transforms into a quasi-punitive mechanism that negatively affects the efficiency and stability of managerial decisions in the healthcare sector.

Key words: administrative law; public administration; control and supervision; public procurement; healthcare; medical and pharmaceutical sector; administrative procedures; supervisory powers; principle of proportionality; legal certainty.

Постановка проблеми. Публічні закупівлі у сфері охорони здоров'я (лікарські засоби, медичні вироби, витратні матеріали, послуги, пов'язані з медичним забезпеченням) є однією з найбільш соціально чутливих і фінансово значущих ділянок публічного адміністрування. У цій сфері управлінські рішення замовника прямо впливають не лише на ефективність використання бюджетних коштів, а й на безперервність надання медичної допомоги, доступність препаратів і безпеку пацієнтів. Саме тому контроль і нагляд у закупівлях для потреб охорони здоров'я набувають особливого значення як механізми забезпечення законності, прозорості та підзвітності управлінських дій.

Водночас контрольна діяльність у закупівлях має подвійний ефект. З одного боку, вона покликана запобігати порушенням, мінімізувати корупційні ризики та гарантувати дотримання процедурних стандартів. З іншого – надмірна інтенсивність контролю, фрагментарність підходів різних органів, дублювання контрольних і наглядових функцій, а також нечіткість меж дискреції контрольних суб'єктів здатні трансформувати контроль із гарантії законності у чинник, що ускладнює або блокує управлінські рішення замовників. Для медичної сфери це створює додаткові загрози: затримки постачання критично важливих товарів, формалізацію процедур на шкоду результату, а також підвищення конфліктності та спорів.

Проблема також полягає у відсутності єдиного доктринального підходу до визначення адміністративно-правової природи контролю і нагляду у публічних закупівлях у сфері охорони здоров'я: співвідношення превентивної та санкційної складових, процедурних гарантій для замовників і учасників, правової визначеності наслідків контрольних рішень та стандартів їх обґрунтованості. Це зумовлює потребу комплексного дослідження контролю і нагляду як форм публічного адміністрування в закупівлях медичного призначення та вироблення підходів до вдосконалення правового регулювання в цій сфері.

Метою статті є комплексне дослідження адміністративно-правових засад контролю і нагляду у публічних закупівлях у сфері охорони здоров'я, визначення їх правової природи, форм і методів реалізації, а також виявлення проблем правозастосування і формулювання пропозицій щодо удоско-

налення нормативно-процедурного забезпечення контрольної діяльності з урахуванням принципів законності, пропорційності, правової визначеності та балансу публічних і приватних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністративно-правового регулювання у медичній та фармацевтичній сфері посідають помітне місце в сучасній юридичній науці. У працях, присвячених публічному адмініструванню охорони здоров'я, досліджуються правові засади організації державного управління, механізми реалізації публічної політики, питання дозвільних процедур, ліцензування, а також інститут адміністративних послуг у медичній та фармацевтичній сферах. Зазначені дослідження формують теоретичне підґрунтя для розуміння специфіки управлінських процедур, владних повноважень та стандартів адміністративного впливу у соціально значущих секторах.

Окрему групу наукових праць становлять дослідження проблем правового регулювання фармацевтичної діяльності. Так, аналізу адміністративно-правових, організаційних і правозастосовних аспектів фармацевтичної сфери присвячені роботи І.М. Алєксєєвої, С.В. Васильєва, Н.О. Гуторової, В.М. Пашкова, І.Я. Сенюти, В.Ю. Стеценка, С.Г. Стеценка, О.М. Шевчука та інших учених. У цих працях розкриваються питання державного регулювання фармацевтичної діяльності, доступу до ринку, стандартів якості, безпеки лікарських засобів та адміністративних процедур у сфері охорони здоров'я.

Водночас у межах загальної доктрини адміністративного права питання адміністративно-правового регулювання традиційно досліджуються в працях провідних учених-адміністративістів, зокрема В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, В.В. Галунька, В.М. Гаращука, Ю.М. Козлова, О.М. Мельника, В.Я. Настюка, В.І. Олефіра, О.В. Петришина, М. В. Цвіка та інших. Їхні дослідження заклали фундаментальні підходи до розуміння публічного адміністрування, адміністративних процедур, контролю та нагляду як форм реалізації владних управлінських повноважень держави.

Окремий масив наукових робіт присвячено правовому регулюванню публічних закупівель. У таких дослідженнях увага зосереджується на процедурних аспектах закупівель, механізмах оскарження, відповідальності за порушення законодавства, антикорупційних інструментах, цифровізації закупівель та забезпеченні добросовісної конкуренції. При цьому контроль у сфері публічних закупівель переважно розглядається як інструмент виявлення та припинення порушень у процесі витрачання публічних коштів.

Разом із тим у науковій літературі залишається недостатньо розробленим комплексний адміністративно-правовий підхід до контролю і нагляду саме у публічних закупівлях для потреб охорони здоров'я. Поза належною увагою залишаються питання співвідношення контрольної та наглядової діяльності у закупівлях медичних і фармацевтичних товарів, меж дискреції контрольних органів та стандартів мотивування їх рішень, процедурних гарантій для замовників і учасників закупівель, а також критерії пропорційності контрольного втручання з урахуванням ризиків для безперервності медичного забезпечення.

Саме наявність зазначених прогалин у наукових дослідженнях та зростання практичної значущості контролю і нагляду у сфері публічних закупівель в умовах підвищених соціальних і фінансових викликів зумовлюють актуальність цієї статті та визначають її наукову спрямованість.

Виклад основного матеріалу. Публічні закупівлі у сфері охорони здоров'я за своєю правовою природою виходять за межі виключно господарських відносин, оскільки їх здійснення пов'язане з реалізацією владних управлінських повноважень замовників та спрямоване на задоволення публічного інтересу. Під час закупівлі лікарських засобів, медичних виробів та пов'язаних товарів замовник виступає не як рівноправний учасник ринку, а як суб'єкт публічної адміністрації, уповноважений державою на прийняття обов'язкових для інших осіб управлінських рішень. З огляду на це закупівельні процедури у медичній сфері доцільно розглядати передусім як адміністративну процедуру, регламентовану нормами публічного права.

Специфіка публічних закупівель у цій сфері зумовлена особливостями фармацевтичного ринку. Його об'єктний склад охоплює лікарські засоби, медичні імунобіологічні препарати, активні фармацевтичні інгредієнти, допоміжні речовини, а також пов'язані з ними нематеріальні активи – результати досліджень і розробок, реєстраційні досьє, торговельні найменування, патенти та інші об'єкти інтелектуальної власності [3; 10]. Від умов їх створення, реєстрації, обігу та закупівлі залежить ефективність функціонування фармацевтичного ринку і рівень забезпечення населення лікарськими засобами, що зумовлює підвищений рівень державного регуляторного впливу.

Суб'єктний склад фармацевтичного ринку є багаторівневим і включає виробників, імпортерів, дистриб'юторів, аптечні заклади, заклади охорони здоров'я та суб'єктів наукових досліджень. Як слушно

зазначають В.М. Пашков та А.О. Олефір, кожна із зазначених груп виконує специфічну економічну функцію та перебуває у різних правових режимах державного впливу, що обумовлює диференційований характер правового регулювання їх діяльності [12; 13].

Нормативною основою такого регулювання виступають, зокрема, Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», положення якого визначають вимоги до суб'єктів медичної та фармацевтичної діяльності, а також Закон України «Про лікарські засоби», що регламентує правовідносини, пов'язані зі створенням, реєстрацією, виробництвом, контролем якості та реалізацією лікарських засобів [2; 3]. Вказані акти формують правову рамку функціонування ринку та визначають зміст управлінських повноважень держави, у тому числі у сфері закупівель.

Адміністративно-правова природа закупівель у сфері охорони здоров'я проявляється у процедурному характері дій замовника, які здійснюються в чітко визначеній законом послідовності та супроводжуються прийняттям владних рішень. Рішення щодо визначення переможця, відхилення тендерної пропозиції, відміни закупівлі або визнання її такою, що не відбулася, мають ознаки індивідуальних адміністративних актів: вони приймаються односторонньо, ґрунтуються на нормах публічного права, породжують юридичні наслідки для конкретних суб'єктів і є обов'язковими для виконання.

Звертаючись до доктринального розуміння категорії адміністративно-правового регулювання, слід враховувати, що у науковій літературі відсутнє його єдине універсальне визначення. Як зазначає А. Матвійчук, різноманіття підходів до визначення адміністративно-правового регулювання зумовлене різними концепціями праворозуміння та відмінним баченням сутності правового регулювання як загальної юридичної категорії [16, с. 122]. Відтак зміст цього поняття розкривається через сукупність ознак, притаманних публічно-владному впливу держави на суспільні відносини.

В.В. Галунько наголошує, що адміністративно-правове регулювання має цілеспрямований і організаційний характер, виступає інструментом упорядкування суспільних відносин та реалізується за допомогою спеціальних юридичних засобів. Воно характеризується наявністю визначеної сфери правового впливу, спрямованістю на досягнення публічної мети та здійснюється через стадії правової регламентації, виникнення прав та обов'язків і їх подальшу реалізацію [14, с. 45].

Отже, адміністративно-правове регулювання передбачає владно-організаційний вплив держави на поведінку суб'єктів шляхом встановлення обов'язкових правил та контролю за їх виконанням. Саме така природа правового впливу проявляється у сфері публічних закупівель охорони здоров'я, де замовник діє як суб'єкт публічної адміністрації, а закупівельна процедура набуває ознак адміністративної діяльності.

Підвищений рівень нормативного регулювання у сфері охорони здоров'я зумовлений високою соціальною значущістю предмета закупівлі та потенційними ризиками для життя і здоров'я людини. Результати закупівель лікарських засобів безпосередньо впливають на безперервність медичної допомоги та доступність лікування, що обумовлює посилену увагу держави до законності й обґрунтованості управлінських рішень.

У таких умовах адміністративний контроль у сфері публічних закупівель набуває системного характеру і спрямовується не лише на виявлення порушень, а й на забезпечення належної реалізації публічної функції замовника. Контроль охоплює перевірку дотримання процедурних вимог, обґрунтованість дискреційних рішень та відповідність управлінських актів принципам законності, пропорційності й правової визначеності.

Отже, публічні закупівлі у сфері охорони здоров'я слід розглядати як особливий об'єкт адміністративного контролю, у межах якого реалізується публічно-владний вплив держави на процес витрачання бюджетних коштів і забезпечення соціально значущих результатів.

Система контролю і нагляду у публічних закупівлях у сфері охорони здоров'я формується як складовий елемент публічного адміністрування та характеризується багаторівневістю і функціональною диференціацією. Така модель обумовлена поєднанням фінансових, організаційних та соціальних ризиків, притаманних медичній і фармацевтичній діяльності, а також необхідністю забезпечення належного використання бюджетних коштів при одночасному гарантуванні доступності медичної допомоги.

Контроль у цій сфері реалізується через систему органів загальної та спеціальної компетенції, які здійснюють владний вплив на діяльність замовників у межах адміністративно-правового регулювання. Йдеться не лише про фінансову перевірку витрачання коштів, а про комплексну оцінку законності управлінських рішень, дотримання процедурних вимог і відповідності закупівель державній політиці у сфері охорони здоров'я.

Відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі» контроль за дотриманням законодавства у сфері закупівель здійснюється уповноваженими державними органами шляхом моніторингу про-

цедур закупівель, перевірок і прийняття обов'язкових для виконання рішень [1]. За своєю правовою природою такі рішення є індивідуальними адміністративними актами, оскільки вони приймаються суб'єктом владних повноважень односторонньо та безпосередньо впливають на права і обов'язки замовника.

Поряд із загальним контролем у сфері публічних закупівель функціонує галузевий нагляд, пов'язаний зі специфікою медичної та фармацевтичної діяльності. Законодавство про охорону здоров'я і про лікарські засоби встановлює спеціальні вимоги до безпеки, якості та обігу медичної продукції, а отже контроль у закупівлях охоплює не лише процедуру придбання, але й відповідність предмета закупівлі встановленим державним стандартам. Таким чином, закупівельні правовідносини перетинаються з відносинами державного нагляду у сфері обігу лікарських засобів, що розширює межі адміністративного контролю.

Особливе місце посідає процедурний контроль, спрямований на забезпечення принципів відкритості, недискримінаційності та рівного доступу до участі у закупівлях. Його зміст полягає у перевірці обґрунтованості рішень замовника, правильності застосування кваліфікаційних критеріїв і недопущенні штучного обмеження конкуренції. У медичній сфері значущість такого контролю посилюється тим, що навіть формально правомірне, але необґрунтоване рішення може призвести до порушення безперервності лікувального процесу.

Багаторівнева структура контрольних і наглядових повноважень забезпечує комплексне охоплення ризиків, проте водночас створює проблему дублювання компетенції та неоднакового тлумачення правових норм. На практиці це проявляється у паралельних перевірках, різних підходах до оцінки одних і тих самих управлінських рішень та підвищеній регуляторній невизначеності для замовників.

З позицій адміністративного права ефективність такої системи визначається не кількістю залучених суб'єктів контролю, а узгодженістю їх повноважень та дотриманням принципів пропорційності, правової визначеності і недопущення надмірного втручання у дискрецію адміністрації. Контроль повинен забезпечувати законність публічного управління, не підміняючи собою управлінські рішення замовника та не блокуючи виконання соціально значущих функцій у сфері охорони здоров'я.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що публічні закупівлі у сфері охорони здоров'я за своєю правовою природою не можуть розглядатися виключно як різновид господарських правовідносин, оскільки вони здійснюються у формі реалізації владних управлінських повноважень замовника та спрямовані на задоволення суспільно значущих потреб. У зв'язку з цим закупівельна процедура у медичній сфері виступає різновидом адміністративної процедури, а рішення замовника мають ознаки індивідуальних адміністративних актів, що обумовлює поширення на них принципів адміністративного права – законності, пропорційності, правової визначеності та обґрунтованості.

Специфіка фармацевтичного ринку, складність об'єктного і суб'єктного складу та високий рівень соціальних ризиків зумовлюють підвищений ступінь державного регуляторного впливу на закупівельні правовідносини. Відповідно адміністративний контроль у цій сфері спрямований не лише на перевірку формальної відповідності процедур, а на забезпечення належної реалізації публічної функції держави – гарантування доступності та безперервності медичного забезпечення населення.

Система контролю і нагляду у публічних закупівлях у сфері охорони здоров'я має комплексний характер та включає органи загальної і спеціальної компетенції. Її особливістю є поєднання процедурного контролю за дотриманням законодавства про публічні закупівлі та галузевого нагляду за обігом і якістю медичної продукції. Така модель забезпечує комплексне охоплення ризиків, проте водночас породжує проблему дублювання повноважень, різного тлумачення правових норм та надмірного втручання у дискреційні повноваження замовників.

З адміністративно-правової точки зору контроль у сфері закупівель повинен мати переважно превентивний і коригуючий характер, а не перетворюватися на інструмент ретроспективного покарання. Надмірна формалізація контрольних процедур здатна негативно впливати на оперативність прийняття управлінських рішень і створювати ризики порушення безперервності медичного забезпечення, що суперечить публічній меті функціонування системи охорони здоров'я.

Отже, подальше вдосконалення правового регулювання контролю і нагляду у публічних закупівлях у сфері охорони здоров'я має бути спрямоване на чітке розмежування компетенції контрольних органів, уніфікацію підходів до оцінки управлінських рішень, закріплення стандартів обґрунтованості контрольних актів та посилення превентивної складової публічного адміністрування. Такий підхід забезпечить баланс між законністю використання бюджетних коштів і ефективним виконанням державою соціальної функції у сфері охорони здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text.
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text.
3. Про лікарські засоби: Закон України від 28 липня 2022 р. № 2469-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-20#Text.
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей державної реєстрації лікарських засобів: Закон України від 12 лютого 2025 р. № 4239-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4239-20#Text.
5. Про додаткові заходи щодо забезпечення доступності лікарських засобів для українців: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12 лютого 2025 р., введене в дію Указом Президента України від 12.02.2025 № 82/2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0006525-25#Text.
6. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення здійснення медичних заходів: постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2011 р. № 298. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/298-2011-п#Text.
7. Деякі питання здійснення закупівель лікарських засобів, медичних виробів із залученням спеціалізованих організацій: постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2015 р. № 622. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622-2015-п#Text.
8. Деякі питання державного регулювання цін на лікарські засоби і вироби медичного призначення: постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2009 р. № 333. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2009-п#Text.
9. Деякі питання закупівлі лікарських засобів, медичних виробів та допоміжних засобів до них: постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 216. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/216-2022-п#Text.
10. Деякі питання забезпечення ефективного функціонування системи закупівель лікарських засобів: постанова Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 р. № 1172. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1172-2019-п#Text.
11. Деякі питання державного регулювання цін на лікарські засоби: постанова Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2025 р. № 439. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2025-п#Text.
12. Пашков В. М. Глобалізація фармацевтичного ринку: проблеми та перспективи. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого*». 2014. № 1 (16). С. 148–160. URL: http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/1-148-160.pdf.
13. Пашков В. М., Олефір А. О. Зарубіжний досвід правового регулювання реклами лікарських засобів. *Часопис Київського університету права.* 2017. № 1. С. 129–135. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/62/1-2017-pdf.
14. Галунько В. В., Пономаренко Г. О., Шкарупа В. К. Теорія держави та права: конспект лекцій / за заг. ред. В. К. Шкарупи. Херсон, 2008. 280 с.
15. Матвійчук А. В. Визначення адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення регуляторної політики. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 11. С. 121–124. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/11/24.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Швидка Т.І., Шовкопляс О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.77

ПРАВОВА ДОПОМОГА, ЩО НАДАЄТЬСЯ ЮРИДИЧНИМИ КЛІНІКАМИ: ФОРМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

Шелепа А.А.,
науковий співробітник
Науково-дослідної лабораторії з проблем
державотворення та правозастосування
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0008-0004-9310

Шелепа А.А. Правова допомога, що надається юридичними клініками: форми та особливості реалізації.

У статті досліджено правову допомогу, що надається юридичними клініками, як особливий напрям практичної юридичної діяльності, який поєднує освітню, соціальну та правозахисну функції. Обґрунтовано, що в сучасних умовах юридичні клініки виступають не лише формою практичної підготовки здобувачів юридичної освіти, а й важливим елементом механізму забезпечення доступу особи до правової допомоги, насамперед для соціально вразливих категорій населення. Наголошено, що значення юридичних клінік полягає у формуванні у студентів умінь застосовувати норми законодавства до конкретних життєвих ситуацій, аналізувати юридично значущі обставини, готувати правові документи, надавати консультації та роз'яснення, а також у сприянні підвищенню рівня правової обізнаності населення. У статті визначено основні форми правової допомоги, що надається юридичними клініками, розкрито їх зміст і особливості реалізації в межах клінічної діяльності.

Встановлено, що до найбільш поширених форм такої допомоги належать правове консультування, надання роз'яснень з правових питань, допомога у складанні заяв, звернень, скарг та інших юридичних документів, а також здійснення правопросвітницької роботи. З'ясовано, що специфіка правової допомоги, яка надається юридичними клініками, зумовлена, з одного боку, особливим статусом юридичної клініки як навчально-практичного структурного підрозділу закладу вищої освіти, а з іншого – тим, що відповідна діяльність реалізується здобувачами освіти під керівництвом науково-педагогічних працівників або практикуючих юристів. Саме така організаційна модель дозволяє поєднати професійну підготовку майбутніх правників із виконанням соціально значущої функції надання первинної правової допомоги.

Окрему увагу приділено проблемам нормативного регулювання діяльності юридичних клінік в Україні. Обґрунтовано, що чинне правове регулювання не забезпечує достатньої визначеності щодо форм правової допомоги, порядку її надання, правового статусу учасників клінічної діяльності, меж їх повноважень та єдиних вимог до якості відповідних послуг. Акцентовано, що подальше вдосконалення правових засад діяльності юридичних клінік має бути спрямоване на посилення їх ролі у системі юридичної освіти, уніфікацію стандартів клінічної роботи, розширення можливостей правопросвітницької діяльності та підвищення ефективності реалізації права особи на доступну правову допомогу.

Ключові слова: допомога, клініка, право, освіта, консультація, документ, студент, викладач, регулювання, практика.

Shelepa A.A. Legal aid provided by legal clinics: forms and peculiarities of implementation.

The article examines legal aid provided by legal clinics as a specific area of practical legal activity that combines educational, social, and human rights protection functions. It is substantiated that, under modern conditions, legal clinics serve not only as a form of practical training for law students, but also as an important element of the mechanism for ensuring a person's access to legal aid, particularly for socially vulnerable categories of the population. It is emphasized that the significance of legal clinics lies in developing students' ability to apply legal provisions to specific life situations, analyse legally relevant circumstances, prepare legal documents, provide consultations and explanations, and also

contribute to raising the level of legal awareness among the population. The article identifies the main forms of legal aid provided by legal clinics and reveals their content and the peculiarities of their implementation within clinical activity.

It has been established that the most common forms of such aid include legal counselling, the provision of explanations on legal issues, assistance in drafting applications, appeals, complaints, and other legal documents, as well as legal education activities. It is clarified that the specific nature of legal aid provided by legal clinics is обусловлена, on the one hand, by the special status of a legal clinic as an educational and practical structural unit of a higher education institution and, on the other hand, by the fact that such activity is carried out by students under the guidance of academic staff members or practising lawyers. This organizational model makes it possible to combine the professional training of future lawyers with the performance of the socially significant function of providing primary legal aid.

Particular attention is paid to the problems of regulatory support for the activity of legal clinics in Ukraine. It is substantiated that the current legal regulation does not provide sufficient certainty regarding the forms of legal aid, the procedure for its provision, the legal status of participants in clinical activity, the limits of their powers, and uniform requirements for the quality of the relevant services. It is emphasized that further improvement of the legal foundations of legal clinics' activity should be aimed at strengthening their role in the system of legal education, unifying the standards of clinical work, expanding the possibilities of legal education activity, and increasing the effectiveness of the implementation of a person's right to accessible legal aid.

Key words: aid, clinic, law, education, consultation, document, student, lecturer, regulation, practice.

Постановка проблеми. В сучасних умовах правової системи України, підвищення рівня правової свідомості населення та одночасного зростання потреби у доступній правовій допомозі особливого значення набуває діяльність юридичних клінік як специфічних суб'єктів надання правничих послуг. Юридичні клініки, поєднуючи освітню та соціальну функції, забезпечують не лише практичну підготовку здобувачів вищої юридичної освіти, а й виступають важливим інструментом реалізації конституційного права людини на правову допомогу, особливо для соціально вразливих категорій населення.

Разом із тим, попри значний розвиток клінічної юридичної освіти в Україні, питання організації та здійснення правової допомоги в юридичних клініках залишаються недостатньо врегульованими на нормативному рівні та неоднозначно трактуються у науковій літературі. Відсутність єдиного підходу до визначення форм правової допомоги, що надається юридичними клініками, їх змістовного наповнення, меж допустимої діяльності студентів-консультантів, а також процедурних аспектів надання такої допомоги створює низку практичних проблем, пов'язаних із якістю правничих послуг, гарантіями захисту прав клієнтів та відповідальністю суб'єктів клінічної діяльності. З огляду на це, актуальним є комплексне наукове дослідження форм правової допомоги, що надається юридичними клініками, їх змістовної характеристики та особливостей реалізації, що дозволить не лише уточнити теоретичні засади функціонування юридичних клінік, а й виробити практичні рекомендації щодо вдосконалення їх діяльності та нормативного регулювання у цій сфері.

Метою статті є комплексне дослідження форм правової допомоги, що надається юридичними клініками, визначення їх змістовної характеристики, класифікації та особливостей реалізації в сучасних умовах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання надання правової допомоги юридичними клініками, організації їх діяльності, забезпечення доступу до правничої допомоги, а також розвитку практико-орієнтованої юридичної освіти певною мірою знайшли своє відображення у працях вітчизняних науковців. Зокрема, окремі аспекти досліджуваної проблематики розглядалися у роботах В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, О.Ф. Андрійко, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастуха, Т.О. Коломоєць, І.П. Голосніченка, Р.А. Калюжного, О.М. Бандурки, а також у працях, присвячених юридичній освіті, – М.В. Савчина, С.Г. Стеценка, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришина, Л.М. Москвич, С.О. Ківалова та інших учених. У їхніх дослідженнях закладено важливі теоретичні підходи до розуміння правової природи правничої допомоги, механізмів її забезпечення, функціонування інституцій, що надають таку допомогу, а також ролі юридичних клінік у системі підготовки майбутніх юристів і забезпеченні доступу населення до правових послуг. Водночас, попри наявність значного наукового доробку, питання

форм правової допомоги, що надається юридичними клініками, їх змістовної характеристики та особливостей реалізації залишаються недостатньо дослідженими та системно не узагальненими. Наявні наукові праці, як правило, зосереджуються на загальних питаннях функціонування юридичних клінік або окремих аспектах освіти, не приділяючи належної уваги комплексному аналізу саме форм правової допомоги, їх класифікації, меж застосування та практичних особливостей реалізації в умовах сучасного правового регулювання. У зв'язку з цим постає необхідність у новому поглибленому науковому дослідженні.

Виклад основного матеріалу. Особливе значення правової допомоги в сучасних умовах зумовлене сукупністю обставин як позитивного, так і проблемного характеру. З одного боку, ускладнення суспільних відносин та посилення ролі права у врегулюванні економічних, політичних, соціальних і приватних інтересів об'єктивно підвищують потребу особи у кваліфікованому правовому супроводі. З іншого боку, значна частина громадян не володіє достатнім рівнем правової свідомості й правової культури, що ускладнює самостійне використання навіть базових юридичних засобів для захисту своїх прав, свобод і законних інтересів. Ситуацію ускладнює і те, що діяльність правоохоронних органів та судової системи не завжди забезпечує швидке й ефективне поновлення порушених прав, унаслідок чого без належного фахового правового сприяння особа нерідко виявляється неспроможною протистояти незаконним рішенням, діям чи бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Саме тому підвищення доступності правової допомоги, поліпшення її якості, оперативності та реальної результативності є важливою передумовою забезпечення доступу до правосуддя. Відсутність реальної можливості отримати правову допомогу особами, які не можуть звернутися по неї з огляду на матеріальний стан, вік, стан здоров'я чи інші обставини, обґрунтовано розглядається як одна з істотних перешкод для реалізації принципу рівності сторін і верховенства права. У цьому значенні правова допомога виступає не лише елементом правового регулювання, а й одним із практичних механізмів досягнення справедливості [6, с. 3].

У науковій літературі правова допомога розглядається як діяльність, пов'язана з професійним застосуванням юридичних знань з метою сприяння особі у попередженні порушень її прав і законних інтересів, мінімізації негативних наслідків уже вчиненого порушення та відновленні належного правового становища. Її сутність передбачає наявність щонайменше двох сторін: суб'єкта, який потребує такої допомоги, та суб'єкта, який її надає. При цьому правова допомога може осмислюватися як особливий різновид юридичної діяльності, зміст якої охоплює пошук і аналіз правової інформації, юридичну оцінку обставин, добір правових норм, формування правового висновку, підготовку документів, участь у переговорах та інші форми професійної правничої роботи. Водночас правову допомогу доцільно аналізувати і як процес, і як результат: як діяльність вона виявляється у здійсненні відповідних юридичних дій, а зовні реалізується у формі конкретних правових послуг. Саме тому правова допомога і правові послуги не є повністю тотожними поняттями: правова допомога є ширшою категорією, тоді як правові послуги виступають її зовнішньою формою реалізації.

Нормативне визначення правової допомоги закріплене в Законі України «Про безоплатну правничу допомогу», відповідно до якого вона полягає у наданні правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також на їх відновлення у разі порушення. У цьому ж законі конкретизовано зміст правових послуг, до яких належать надання правової інформації, консультацій і роз'яснень, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, представництво інтересів особи в судах, державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, захист від обвинувачення, а також сприяння в отриманні вторинної правової допомоги та медіації [8]. Аналіз законодавства дає підстави вважати, що поняття «правова допомога» і «юридична допомога» вживаються як близькі за змістом, однак у спеціальному законодавстві перевага надається саме терміну «правова допомога», а відповідно й похідному від нього поняттю «правові послуги».

Поняття послуги загалом також має нормативне наповнення у вітчизняному законодавстві. Так, Закон України «Про захист прав споживачів» визначає послугу як діяльність виконавця, спрямовану на надання споживачеві визначеного договором блага для задоволення його потреб [9]. Закон України «Про соціальні послуги» [10] використовує поняття юридичних послуг для позначення консультацій, захисту прав та інтересів особи, підготовки документів та інших форм правового супроводу. Усе це дає змогу стверджувати, що правова допомога як явище має діяльнісну природу, тоді як правова послуга є конкретизованим результатом такої діяльності.

Особливої актуальності в Україні набуває безоплатна правнича допомога, що безпосередньо пов'язано з поширенням соціальної вразливості значної частини населення. Наявність великої кількості осіб, які не можуть оплатити послуги адвоката чи іншого фахівця у сфері права, робить питання доступності правової допомоги не лише правовим, а й соціальним. Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» визначає її як правову допомогу, гарантовану державою та таку, що повністю або частково надається за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів, а також інших джерел [8]. У науковій літературі підкреслюється, що безоплатна правова допомога повинна розглядатися як гарантована державою професійна діяльність уповноважених суб'єктів із надання правових послуг без стягнення плати з особи, яка звертається по допомогу [11, с. 19]. Саме в цьому аспекті діяльність юридичних клінік набуває особливого значення, оскільки вони, хоча і не підміняють систему безоплатної правової допомоги, фактично доповнюють її, забезпечуючи доступ до базових правових послуг для осіб, які потребують правового захисту, але не мають достатніх ресурсів для звернення до професійного платного правника.

Юридичні клініки в Україні фактично посіли важливе місце у механізмі забезпечення доступу до правової допомоги тих категорій населення, які з об'єктивних причин не можуть скористатися платними правничими послугами. Водночас їх не слід розглядати як повну альтернативу державній системі безоплатної правової допомоги. Більш обґрунтованим є підхід, за якого юридичні клініки виступають її додатковим, факультативним елементом, що розширює можливості населення щодо отримання необхідної правової підтримки. Саме завдяки своїй гнучкості, наближеності до освітнього середовища та орієнтації на соціально вразливі групи вони здатні компенсувати ті прогалини, які виникають унаслідок недосконалості законодавчого регулювання або обмеженості практичних механізмів реалізації права на безоплатну правову допомогу.

Практика функціонування юридичних клінік свідчить про те, що вони надають правову допомогу з широкого спектра питань, які стосуються повсякденних правових потреб громадян. У межах клінічної діяльності студенти під керівництвом викладачів та кураторів здійснюють прийом відвідувачів, надають правову інформацію, консультації та роз'яснення, допомагають у підготовці документів правового характеру, а в окремих випадках беруть участь у представництві інтересів осіб перед судами, органами державної влади, місцевого самоврядування та іншими суб'єктами [6].

Разом із тим, незважаючи на значний практичний потенціал, юридичні клініки й досі не посідають належного місця в законодавчо оформленій системі безоплатної правової допомоги. У свою чергу, це негативно позначається як на обсязі їх повноважень, так і на стабільності організаційного забезпечення їх діяльності. Саме тому в науковій літературі та правотворчій практиці неодноразово порушувалося питання про надання юридичним клінікам більш чіткого статусу суб'єктів надання безоплатної первинної, а за певних умов і вторинної правової допомоги [7]. Така постановка питання має не лише організаційне, а й соціальне значення, оскільки спрямована на спрощення доступу малозабезпечених осіб до правничої підтримки.

У наукових дослідженнях пропонуються різні підходи до визначення переліку правових послуг, які надаються юридичними клініками. Так, Н.С. Дубчак виокремлює п'ять основних правових послуг: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень; складання документів непроцесуального характеру; складання документів процесуального характеру; процесуальне та непроцесуальне представництво; правопросвітницьку діяльність [3]. Водночас такий підхід певною мірою відтворює законодавчу логіку поділу видів безоплатної правової допомоги, тому не завжди дозволяє повною мірою виявити специфіку діяльності саме юридичних клінік. Саме тому більш обґрунтованим видається використання категорії форми правової допомоги, яка дозволяє розглядати її не тільки через перелік окремих послуг, а як певним чином організовані, самодостатні напрями діяльності суб'єкта надання правової допомоги, що відрізняються за завданнями, предметом і змістом.

Вивчення досвіду функціонування більшості юридичних клінік України дає підстави виокремити такі основні форми правової допомоги, що ними надається: правове інформування; правове консультування; складання правових документів; правове представництво; правове навчання.

Першою формою є правове інформування, яке полягає у доведенні до особи необхідної, достовірної, зрозумілої та адресно спрямованої правової інформації щодо конкретної або потенційної правової ситуації. Його основне призначення полягає у заповненні дефіциту правових знань, усуненні невизначеності та орієнтуванні особи у можливих правових засобах захисту її інтересів. У межах

діяльності юридичних клінік така форма правової допомоги реалізується шляхом надання усних та письмових довідок, роз'яснення положень законодавства, повідомлення про зміст прав і обов'язків, порядок звернення до відповідних органів чи використання окремих юридичних механізмів [2]. Її важливою особливістю є необхідність адаптації правової інформації до рівня сприйняття особи, яка звернулася по допомогу. Іншими словами, юридична клініка має не просто відтворити текст норми, а фактично «перекласти» його з професійної юридичної мови на зрозумілу для непрофесіонала форму.

Другою формою є правове консультування, яке має більш індивідуалізований характер. Якщо правове інформування переважно спрямоване на передачу загально необхідних відомостей, то консультування передбачає аналіз конкретної проблемної ситуації та вироблення можливих правових шляхів її вирішення. У процесі консультування особі роз'яснюються варіанти правомірної поведінки, наслідки кожного з них, а також надаються рекомендації щодо найбільш доцільного способу захисту її прав та інтересів [5]. Таким чином, правове консультування можна розглядати як своєрідне «керівництво до правової дії», яке формує у клієнта більш повне уявлення про подальшу стратегію поведінки. У діяльності юридичних клінік воно часто оформлюється у вигляді письмового правового висновку, де не лише викладаються норми законодавства, а й пропонується варіант їх практичного застосування до конкретної життєвої ситуації.

Наступною формою є складання правових документів, що полягає у підготовці для особи заяв, скарг, клопотань, звернень, запитів, процесуальних документів та інших письмових актів правового характеру. На відміну від консультування, де результатом є формування уявлення про можливий варіант дій, у цій формі правової допомоги створюється конкретний юридичний інструмент, який особа надалі може використати для захисту своїх прав. Складання правових документів має велике практичне значення, оскільки значна частина осіб, які звертаються до юридичних клінік, не володіє навичками юридичної техніки і не може самостійно підготувати процесуально грамотний документ. У межах клінічної діяльності студенти-консультанти готують як документи непроцесуального характеру, так і процесуальні документи, дотримуючись установлених законодавством вимог до їх змісту і форми [4].

Окрему форму становить правове представництво, під яким слід розуміти вчинення суб'єктом надання правової допомоги юридично значущих дій в інтересах особи, яка звернулася по допомогу, з метою подолання конкретної правової проблеми. У діяльності юридичних клінік представництво може здійснюватися в різних формах: шляхом участі в комунікації з органами влади, подання документів, супроводу особи під час розгляду її звернень, а в окремих випадках – шляхом участі у судовому провадженні в межах, дозволених законодавством [1]. Особливістю цієї форми є те, що вона вимагає найбільшого рівня відповідальності, професійної підготовки та контролю з боку кураторів, оскільки пов'язана з безпосереднім впливом на реалізацію та захист прав особи в публічних чи процесуальних відносинах.

Самостійне значення має і правове навчання, яке слід розглядати як форму правової допомоги профілактичного характеру. Його сутність полягає не у вирішенні вже наявної правової проблеми, а у формуванні в особи необхідних правових знань, умінь і навичок, що дозволять їй у майбутньому самостійно розпізнавати правові ситуації, запобігати порушенням своїх прав або обирати належні засоби їх захисту [12]. У діяльності юридичних клінік правове навчання реалізується через проведення лекцій, семінарів, тренінгів, бесід, правопросвітницьких кампаній, підготовку буклетів, пам'яток та інших інформаційних матеріалів. Воно орієнтоване на формування правової культури населення і тому виконує не лише освітню, а й виразну соціально-профілактичну функцію.

Отже, правова допомога, що надається юридичними клініками, має комплексний характер і реалізується через кілька взаємопов'язаних форм, кожна з яких має власне функціональне призначення, зміст та особливості практичного здійснення. Саме через поєднання правового інформування, консультування, підготовки документів, представництва та правового навчання юридичні клініки забезпечують не лише практичну підготовку майбутніх правників, а й реальне сприяння особам у реалізації та захисті їхніх прав, свобод і законних інтересів.

Висновки. Юридичні клініки в Україні є особливими суб'єктами надання правової допомоги, діяльність яких поєднує практичну підготовку здобувачів юридичної освіти із виконанням соціально орієнтованої правозахисної функції. Основними формами правової допомоги, що надається юридичними клініками, є правове консультування, роз'яснення законодавства, складання юридичних документів та здійснення правопросвітницьких заходів. Особливість реалізації цих форм полягає в тому, що така допомога надається студентами під керівництвом викладачів, що

зумовлює необхідність дотримання вимог професійної етики, конфіденційності та належного контролю за якістю підготовлених консультацій і документів. Водночас встановлено, що чинне нормативне регулювання діяльності юридичних клінік не забезпечує достатньої визначеності щодо форм правової допомоги, порядку її надання та меж участі студентів-консультантів у цій діяльності. У зв'язку з цим доцільним є нормативне закріплення основних форм правової допомоги, що надається юридичними клініками, конкретизація правового статусу учасників клінічної діяльності та встановлення єдиних вимог до якості такої допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галай А.В. Спеціалізація юридичних клінік в Україні: quo vadis. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 1. С. 10–18. URL: https://legalclinics.in.ua/ wp-content/uploads/2017/07/Osnovni-navchalni-komponenty-yurydychnoyi-klinichnoyi-osvity.pdf .
2. Дацко К.П., Стець Є.О. Захист прав споживачів фінансових послуг в юридичній клініці. *Правова позиція*. 2021. № 4. С. 26–32. URL: https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2021/4/5.pdf.
3. Дубчак Н.С. Досвід організації та діяльності юридичних клінік в країнах правової системи англо-американського типу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2013. № 21. Ч. ІІ. Том 1. С. 36 – 38. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/73753f48-43e6-4930-a01e-5c87ad112089.
4. Зятіна Д.В. Удосконалення правового статусу відокремлених підрозділів іноземних юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 93–98. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1289.
5. Келемен Р.Ю. Роль юридичної клініки в професійній підготовці майбутніх фахівців з правознавства. *Професійна освіта*: методологія, теорія та технології. 2017. № 5. С. 114–127. URL: https://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/63/part_2/19.pdf.
6. Личко В.С. Поняття та види правової допомоги в Україні: загальнотеоретичне дослідження: автореф. …дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Одеса, 2013. 24 с.
7. Мудрак Р. Правовий статус юридичних клінік в Україні. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. *Філософія права.* № 4 (28), 2021 С. 11–17. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1289/1335.
8. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02 черв. 2011 р. № 3460-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17/print.
9. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 трав. 2005 р. № 1023-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12/print.
10. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січ. 2019 р. № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19/prin.
11. Стаматіна М.В. Організація діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2012. 33 с.
12. Юркевич І.В. Роль юридичних клінік у підготовці професійних юристів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2 (22). С. 131–135. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1010.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Шелепа А.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9.03:316
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.78

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА МОБІНГ: НЕДОЛІКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Шестак Л.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного
та конституційного права
Навчально-наукового інституту права,
правоохоронної діяльності та психології,
Пенітенціарна академія України
ORCID: 0009-0001-9381-5916
e-mail: liliya.shestak.1973@gmail.com

Шестак Л.В. Адміністративна відповідальність за мобінг: недоліки правового регулювання.

У статті піднімаються проблемні питання адміністративної відповідальності за мобінг. Авторка обґрунтовує доцільність внесення змін і доповнено до ст. 173-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Підкреслюється важливість адміністративної відповідальності за мобінг (цькування) особи, яка перебуває у трудових правовідносинах відповідальності не тільки для потерпілого, але й для держави. Адже будь-яка форма цькування негативно позначається на якості виконуваної роботи, блокує креативність та ініціативність працівників (персоналу), знижує рівень реалізації індивідуальних можливостей у роботі окремо взятої особи.

Авторка підкреслює, що доречно визначити у ст. 173-5 КУпАП сутність і форми прояву мобінгу, які дозволять розмежувати підстави для застосування адміністративної та дисциплінарної відповідальності. Крім того, варто доповнити названу норму частиною 3, якою передбачити застосування більш суворих заходів відповідальності за вчинення цькування керівниками підприємств, установ чи організацій (їх структурних підрозділів), вчинення мобінгу стосовно двох і більше осіб, а також здійснення відповідних діянь в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Посилювати адміністративну відповідальність за назване правопорушення має і наявність корисливої мети його вчинення. Варто також розмежувати мобінг і булінг як різні форми впливу на осіб, які перебувають у трудових правовідносинах. Адже ці правопорушення мають різні прояви, можуть бути та неоднакові санкції. При цьому доречно визначити, як проявляється мобінг педагогічних працівників.

Для забезпечення захисту трудових прав осіб, які не підпадають під категорію «працівник», варто у назві статті замінити поняття «працівник» на поняття «особа, яка перебуває у трудових правовідносинах». Виходячи з того, що роботодавець зобов'язаний забезпечувати належний рівень організації праці, варто визначити, які прояви тиску на працюючих не можуть вважатися мобінгом. Такий перелік має бути вказаний у примітці до ст. 173-5 Кодексу. Це дозволить розмежувати правомірну і протиправну поведінку, а також усунути корупційну складову.

Ключові слова: мобінг, трудові правовідносини, адміністративна відповідальність, працівник, персонал, адміністративне правопорушення, правове регулювання, юридична відповідальність.

Shestak L.V. Administrative liability for mobbing: shortcomings of legal regulation.

The article raises problematic issues of administrative liability for mobbing. The author substantiates the advisability of introducing amendments and additions to Article 173-5 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. The importance of administrative liability for mobbing (harassment) of a person who is in an employment relationship is emphasized – liability that matters not only for the victim but also for the state. Any form of harassment negatively affects the quality of work performed, blocks employees' creativity and initiative, and reduces the degree to which an individual can realize their potential at work.

The author stresses that it would be appropriate to define the essence and forms of mobbing in Article 173-5 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, which would make it possible to distinguish

the grounds for applying administrative and disciplinary liability. In addition, that provision should be supplemented with a third part that would provide for the application of more severe measures of liability for harassment committed by managers of enterprises, institutions, or organizations (or their structural subdivisions), for mobbing directed at two or more persons, and for acts committed during martial law or a state of emergency. The imposition of stricter administrative liability for the said offense should also take into account the presence of a selfish motive. It is also necessary to distinguish mobbing from bullying as different forms of influence on persons in employment relationships, since these offenses have different manifestations and may warrant different sanctions. At the same time, it is appropriate to specify how mobbing of pedagogical (teaching) staff manifests itself.

To ensure protection of the labor rights of persons who do not fall within the category of "employee," the term "employee" in the article's title should be replaced with "person who is in an employment relationship." Given that the employer is obliged to ensure a proper level of work organization, it is also necessary to determine which manifestations of pressure on workers should not be considered mobbing. Such a list should be set out in a note to Article 173-5 of the Code. This will make it possible to distinguish lawful from unlawful behavior and to eliminate a potential corruption component.

Key words: mobbing, labor relations, administrative liability, employee, staff, administrative offense, legal regulation, legal responsibility.

Постановка проблеми. Застосування заходів адміністративної відповідальності є законодавчо визначеною формою реакції держави на вчинення протиправних діянь. Доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) новими положеннями не обов'язково є ознакою збільшення кількості протиправних проявів, але завжди є свідченням того, що держава намагається забезпечувати зміни правового поля відповідно до реалій часу та забезпечувати гарантовані Конституцією України [1] права і свободи людини і громадянина.

У грудні 2022 року глава 14 КУпАП «Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку» [2] була доповнена ст. 173-5 «Мобінг (цькування) працівника», яка покликана захищати визначене в Основному Законі України право працівника на належні, безпечні і здорові умови праці [1].

Метою статті є дослідження сутності та юридичного змісту адміністративної відповідальності за мобінг, а також виокремлення проблем застосування такої відповідальності та шляхів їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення того чи іншого діяння як адміністративно караного ще не є запорукою застосування визначених законом заходів адміністративної відповідальності. Адже правові норми не завжди є досконалими, внаслідок чого ускладнюється і процес кваліфікації протиправної поведінки, і можливість та порядок застосування визначених законом стягнень. Варто зазначити, що питання адміністративної відповідальності за мобінг вивчають фахівці у сфері адміністративного та суміжних галузей права. Зокрема, ці проблеми досліджуються в роботах О. Воронятнікова, А. Дудко, І. Зіноватної, Т. Красюк, О. Остапенка, А. Чуйко та багатьох інших. Але, на жаль, багато проблем адміністративної відповідальності за мобінг залишаються невирішеними, в тому числі й внаслідок неналежного правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Психологічний тиск на працівників як з боку керівників, так і зі сторони колег, на жаль, відомий людству досить давно та може мати різні прояви, починаючи від створення різних умов для професійного зростання і до відкритого глузування. Проте законодавче закріплення заходів попередження відповідної поведінки та покарання за допущення її прояву є новелою вітчизняного законодавства. Хоча визначення мобінгу як адміністративно караного діяння є важливою гарантією дотримання права на правовий захист осіб, які перебувають у трудових відносинах. Наразі застосування заходів адміністративної відповідальності за вчинення діяння, передбаченого ст. 173-5 КУпАП ускладнюється цілим рядом причин та умов, які не лише ускладнюють адміністративно-правову кваліфікацію діяння, але й дозволяють уникати відповідальності за вчинене, порушуючи право працівників на захист.

На наш погляд, до обставин, які негативно позначаються на застосуванні заходів адміністративної відповідальності за мобінг варто віднести наступні:

По-перше, поняття мобінгу не розкривається в змісті ст. 173-5 КУпАП. Назва цієї норми лише вказує, що мобінгом є цькування [2], але форми його прояву, їх тривалість, періодичність чи повторюваність (систематичність), вказівка на адресатів тощо наразі не зазначені. Визначення

мобінгу (цькування) міститься у ст. 2-2 Кодексу законів про працю України (КЗпП України) [3], але доцільність використання названої норми для кваліфікації діяння за ст. 173-5 КУпАП викликає певні сумніви, оскільки за вчинення мобінгу передбачена можливість застосування і заходів дисциплінарної відповідальності. Тому, очевидно, що визначене в КЗпП України поняття мобінгу має використовуватися для кваліфікації відповідного дисциплінарного, а не адміністративного проступку. Відтак, адміністративне законодавство повинно мітити власне поняття, яке має відрізнятися від того, що міститься в КЗпП України та визначати підстави, умови та наслідки застосування адміністративної відповідальності за вчинення діянь, які кваліфікуються як адміністративно караний мобінг.

З вище означеного випливає ще одна проблема: розмежування юридичної відповідальності за мобінг (цькування), зокрема, адміністративної та дисциплінарної. Адміністративна відповідальність визначена у ст. 173-5 КУпАП та передбачає застосування покарання у вигляді штрафу або громадських робіт [2], тобто обмежень тимчасового характеру, які не є тяжкими. Так, наприклад, мінімальна штрафу складає 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян максимальна сума, тобто 850 грн., а максимальна – 6,8 тис. грн. Тоді як дисциплінарна відповідальність, яка регламентується п. 12 ч. 1 ст. 40 КЗпП передбачає, що вчинення працівником мобінгу є підставою для його звільнення з ініціативи роботодавця, у випадку встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили [4, с. 481]. Тобто дисциплінарна відповідальність може мати більш суворі наслідки – втрату роботи (припинення трудових правовідносин з визначеним роботодавцем) й постійного заробітку, який буде однозначно більшим, ніж пропоновані в КУпАП суми штрафів навіть за вчинення найбільш тяжких форм названого адміністративного проступку. Оскільки в КУпАП немає поняття мобінгу, це означає, що визначення, подане в КЗпП України може застосовуватись для кваліфікації діяння як адміністративно караного або як такого, що передбачає застосування заходів дисциплінарної відповідальності. Тобто є абсолютно легальне поле для зловживань. Так як при визначенні виду і міри юридичної відповідальності має бути застосовано принцип «не двічі за одне» [5, с. 158], то застосувати за вчинення мобінгу одночасно адміністративну та дисциплінарну відповідальність неможливо. Ще один аспект розмежування адміністративної та дисциплінарної відповідальності за мобінг проявляється в тому, що нездійснення заходів, спрямованих на попередження мобінгу може бути кваліфіковано як невиконання чи неналежне виконання роботодавцем покладених на нього обов'язків [3], а вчинення окремих видів мобінгу може кваліфікуватися як дискримінація працівника (порушення принципу рівності прав і можливостей працюючих осіб тощо). Відтак, доречно провести розмежування правових підстав застосування зазначених видів юридичної відповідальності. Так, підставою для накладання адміністративних стягнень має бути цькування, вчинюване систематично, або групою осіб, або таке, що мало наслідком погіршення стану здоров'я потерпілого, а так само здійснюване з метою спонукати потерпілого до звільнення з роботи за власним бажанням або вчинюване безпосереднім керівником чи керівником вищого рівня. Інші прояви мобінгу (цькування), а також невжиття уповноваженою особою заходів щодо запобігання названому правопорушенню (непроведення роз'яснювальної роботи, бездіяльність щодо виявлення чи припинення відповідної протиправної поведінки тощо), на наш погляд, мають кваліфікуватися як дисциплінарний проступок.

Варто виокремити й ще одну проблему адміністративно-правової кваліфікації діяння, передбаченого у ст. 173-5 КУпАП. Наразі поняття «мобінг» ототожнюється з поняттям «цькування», тоді як останнє англійською мовою перекладається як «булінг». Таким чином, маємо певну термінологічну плутанину, оскільки булінг є самостійним адміністративним правопорушенням (ст. 173-4 КУпАП) і стосується лише учасників освітнього процесу. Тому варто розмежовувати названі проступки, хоча досить складно відрізнити булінг педагогічного працівника від мобінгу такого працівника. Формою прояву булінгу може бути кібербулінг - цькування, здійснюване із застосуванням засобів електронної комунікації [2], але поняття кібермобінгу наразі відсутнє, хоча проявом цькування на роботі може виступати й протиправна поведінка, також здійснювана за допомогою засобів електронної комунікації [3]. Відтак, не варто позначати два самостійних склади адміністративних правопорушень однаковим поняттям «цькування», оскільки це також ускладнює процес адміністративно-правової кваліфікації та застосування справедливого покарання.

До проблем адміністративної відповідальності за мобінг варто віднести й час вчинення такого проступку. Оскільки мобінг завжди пов'язується з трудовими правовідносинами, то під час визначення змісту й сутності відповідної поведінки може виникати питання про те, чи може бути

вчинено мобінг в неробочий час, наприклад, у вихідні й святкові дні, в період перебування працівника у відпустці тощо. Адже цькування з використанням месенджерів може бути і в поза робочий час або під час перебування працівника у відрядженні, на виїзді, на чергуванні тощо, тобто тоді, коли працівник відсутній безпосередньо на робочому місці. Тому вважаємо за доцільне при визначенні поняття мобінгу вказати, що відповідні діяння можуть проявлятися як в робочий, так і у вільний від роботи час потерпілого, а так само в період виконання трудової функції поза місцем знаходження виробничих потужностей підприємства, установи чи організації.

Поняття мобінгу, яке міститься у ст. 2-2 КЗпП України визначає, що таке протиправне діяння може бути вчинене в тому числі з метою набуття, зміни або припинення потерпілим трудових прав і обов'язків [3]. Вважаємо, що встановлення та доведення такої корисливої мети може вказувати на підвищення ступеня суспільної шкідливості діяння, тому має передбачати застосування більш суворих адміністративних санкцій. Натомість недоведеність відповідної мети не повинно розцінюватися як відсутність цькування.

Наступною проблемою адміністративної відповідальності за вчинення мобінгу (цькування) працівника є відсутність чітких правових позицій Верховного Суду з приводу того, що не може вважатися мобінгом. Наприклад, застосування дисциплінарних санкцій за невиконання чи неналежне виконання посадових обов'язків, обмеження трудових прав як наслідок порушення трудової дисципліни чи допущення в роботі працівником інших недоліків тощо. Адже роботодавець має правильно організувати роботу підлеглого персоналу, забезпечити трудову та виробничу дисципліну та здійснювати інші заходи щодо покращення умов праці працівників, що надає йому право вимагати належного виконання покладених трудових обов'язків всіма суб'єктами, які перебувають з ним у трудових правовідносинах. Наразі судова практика з означеного питання є однотипною: особи, які вважають себе потерпілими, не можуть довести фактів цькування, оскільки жодного документа, який визначав би хоча б орієнтовний перелік матеріальних доказів, які підтверджують відповідні факти, немає (наприклад, накази про призначення чергування на вихідний чи святковий день; графік відпусток, відповідно до якого відпустка потерпілому надається восени чи в інший незручний для нього час; накази про преміювання, відповідно до яких працівникам з однаковим рівнем кваліфікації та однаковими результатами роботи призначаються різні розміри премії тощо). Так само відсутній і порядок підтвердження захворювання потерпілого з фактом застосування до нього мобінгу. Так, наприклад, якщо внаслідок цькування на роботі у працівника загострилося одне з хронічних захворювань, суд не завжди пов'язує ці факти між собою [6], адже відповідач може акцентувати увагу на тому, що певна хвороба у потерпілого вже була, а її перебіг чи періоди загострення є непрогнозованими. У період воєнного стану можна посилатися на стрес, спровокований саме воєнними діями. Відповідно, суб'єкт мобінгу може уникати відповідальності, оскільки оцінка доказів здійснюється судом на підставі внутрішнього переконання [7, с. 551].

З-поміж проблем, які виникають пі час вирішення питання про застосування заходів адміністративної відповідальності за мобінг варто відзначити й неоднозначність процесуального тлумачення поняття «працівник». Адже є чимало державних структур, в яких працюючі особи називаються інакше. Так, наприклад, у системі Державної кримінально-виконавчої служби це буде персонал (представник персоналу) [8; 9], в ряді державних органів це будуть службовці тощо. Наразі «буква закону» говорить лише про адміністративну відповідальність за вчинення мобінгу (цькування) лише тих працюючих осіб, адміністративно-правовий статус яких охоплюється поняттям «працівник». У зв'язку з цим вважаємо за доцільне змінити назву статті 173-5 КУпАП і викласти її в такій редакції: «Мобінг (цькування) особи (осіб), яка перебуває у трудових правовідносинах». На наш погляд, запропонована назва вказаної статті дозволяє залучати до адміністративної відповідальності за будь-які форми цькування, що застосовуються до осіб, які перебувають у трудових відносинах незалежно від адміністративно-правового статусу працюючих. Крім того, чинність відповідної норми не буде поширюватися на осіб, які не перебувають у трудових правовідносинах, а виконують роботи на основі цивільно-правових договорів.

До проблем правового регулювання адміністративної відповідальності за вчинення мобінгу доречно також віднести і низький рівень диференціації покарань залежно від прояву протиправної поведінки. Наразі ст. 173-5 КУпАП має дві частини, перша з яких передбачає можливість застосування заходів відповідальності за «вчинення мобінгу (цькування) працівника», тоді як друга – за «діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене групою осіб або особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за таке ж порушення» [2]. Вважаємо,

що пропоноване законодавцем формулювання ст. 173-5 КУпАП практично неможливе до застосування. Адже сутності мобінгу воно не розкриває, тому використати положення ч. 2 і притягти до відповідальності за повторність діяння майже неможливо. Інші ж підстави для розмежування (посилення) відповідальності наразі відсутні. Вважаємо таку позицію законодавця спірною. Так, важливо застосовувати більш суворі покарання до осіб, які не тільки вчинили мобінг повторно або групою осіб, але й тоді, коли власне цькування здійснювалось стосовно декількох суб'єктів, або було вчинене особою, яка є безпосереднім керівником чи начальником потерпілого чи керівником структурного підрозділу. Тут варто відзначити, що доводити наявність означеної форми цькування досить складно, бо такий мобінг в більшості випадків є латентним і може проявлятися з боку керівника як ігнорування проявів ініціативи працівника (представника персоналу) та результатів його роботи, доручення виконання непотрібних, беззмістовних завдань, створення перешкод для кар'єрного зростання тощо. Важливою є також відповідальність за мобінг, вчинений в силових структурах, в тому числі під час дії особливого періоду, в тому числі й воєнного стану. Але станом на березень 2026 року жодних змін і доповнень до ст. 173-5 КУпАП, які б визначали специфіку застосування адміністративної відповідальності за мобінг (цькування), вчинений в умовах воєнного стану, на жаль, не вносилось. Разом з тим, важливість запровадження такої відповідальності та її диференціації від інших подібних проявів є очевидною, оскільки мобінг воєнізованих структурах може провокувати. У зв'язку з вище викладеним, вважаємо за доцільне доповнити ст. 173-5 КУпАП частиною 3, якою передбачити більш сувору адміністративну відповідальність за вчинення мобінгу (цькування) особи, яка перебуває у трудових правовідносинах, вчинене щодо двох і більше осіб або ж суб'єктом, у підпорядкуванні якого знаходиться потерпілий чи в умовах воєнного або надзвичайного стану. При цьому важливо передбачити можливість застосування крім штрафів і громадських робіт додаткового покарання – позбавлення права займати певні посади або займатися певним видом діяльності. На наш погляд, це має забезпечувати більший превентивний ефект, адже навіть теоретична ймовірність застосування названого стягнення для особи, яка займає керівну посаду є стимулом провадити свою роботу в рамках закону.

В цілому застосування такого додаткового адміністративного покарання як позбавлення права займати певні посади (ч. ч. 5, 6 ст. 30 КУпАП) має бути додатковою санкцією для осіб, вина яких у вчиненні діянь, що кваліфікуються як мобінг була доведена в судовому порядку. Наразі відповідно до ч. 5 ст. 30 КУпАП це стягнення може бути застосовано судом на строк від шести місяців до одного року незалежно від того, чи передбачене воно в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КУпАП, коли з урахуванням характеру адміністративного правопорушення, вчиненого за посадою, особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за нею права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [2]. Проте теоретична можливість застосування названої санкції за мобінг не є основою для формування узагальненої судової практики. Відтак, санкції всіх частин ст. 173-5 КУпАП мають бути доповнені названим покаранням.

Доречно відзначити важливість адміністративної відповідальності за мобінг (цькування) особи, яка перебуває у трудових правовідносинах відповідальності не тільки для потерпілого, але й для держави. Адже будь-яка форма цькування негативно позначається на якості виконуваної роботи, блокує креативність та ініціативність працівників (персоналу), знижує рівень реалізації індивідуальних можливостей у роботі окремо взятої особи.

До проблем адміністративної відповідальності за мобінг варто віднести і складність доказування факту систематичності протиправних діянь. Так, якщо особа, яка вважає себе потерпілою від цього правопорушення, не відразу визначила поведінку інших представників трудового колективу як мобінг і не фіксувала відповідні факти доступним способом (аудіозапис телефонних розмов, скрін-фото повідомлень у соціальних мережах, листуванні тощо), то довести систематичність неможливо. Тому, щоб факт цькування був визнаний судом, необхідно довести, що це не одноразова чи випадкова ситуація, а постійна та цілеспрямована кампанія морального переслідування [10, с. 67].

Висновки. Підсумовуючи вище визначене, можна стверджувати, що правове регулювання адміністративної відповідальності за мобінг потребує ряду змін і доповнень. Зокрема, доречно визначити у ст. 173-5 КУпАП сутність і форми прояву мобінгу, які дозволять розмежувати підстави для застосування юридичної відповідальності, зокрема, адміністративної та дисциплінарної. Крім того, варто доповнити названу норму частиною 3, якою передбачити застосування більш

суворих заходів відповідальності за вчинення цькування керівниками підприємств, установ чи організацій (їх структурних підрозділів), вчинення мобінгу стосовно двох і більше осіб, а також здійснення відповідних діянь в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Посилювати адміністративну відповідальність за назване правопорушення має і наявність корисливої мети його вчинення. Варто також розмежувати мобінг і булінг як різні форми цькування осіб, які перебувають у трудових правовідносинах.

Для забезпечення захисту трудових прав осіб, які не підпадають під категорію «працівник», варто у назві статті замінити поняття «працівник» на «особа, яка перебуває у трудових правовідносинах». Оскільки роботодавець зобов'язаний забезпечувати належний рівень організації праці, варто визначити, які прояви тиску на працюючих не можуть вважатися мобінгом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4378 (дата звернення 11.03.2026).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#top (дата звернення 11.03.2026).
3. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/322-08#Text (дата звернення: 11.03.2026).
4. Воронятніков О.О. Юридична відповідальність за вчинення мобінгу в Україні. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 5 (23). С. 477-488. URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/11448/11507. (дата звернення: 11.03.2026).
5. Шестак Л.В. Зміст і значення окремих принципів адміністративної відповідальності. *Матеріали III науково-практичної міжвузівської конференції «Теорія і практика сучасного менеджменту: проблеми та шляхи їх вирішення».* Чернігів, Чернігівська філія Європейського університету. 2007. С. 157-161.
6. Рішення іменем України від 30 травня 2023 року м. Івано-Франківськ у справі № 344/4844/23, номер провадження 2/344/1692/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111187001 (дата звернення 11.03.2026).
7. Стоцький Р.М. Поняття та зміст оцінки доказів в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025ю № 4. С. 551-553. URL: https://lsej.org.ua/4_2025/134.pdf .
8. Шестак Л. В. Проблеми адміністративної відповідальності за мобінг (цькування) працівника (ст. 173-5 КУпАП) у системі Державної кримінально-виконавчої служби України. *Науковий вісник Сіверщини.* Серія: Право: науковий журнал /Пенітенціарна академія України. Чернігів: ПАУ, 2026. № 1 (27). 152 с. С. 126-137.1.
9. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 № 2713 IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text (дата звернення 11.03.2026).
10. Чуйко А., Краковська А. Адмінстративна відповідальність за мобінг та труднощі її застосуваня. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса.* 2025. Том 1. № 17. URL: https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/17293.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Шестак Л.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.7:004
DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.79

ПРОБЛЕМАТИКА НОРМАТИВНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЦИФРОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ

Щерба О.С.,
студент юридичного факультету,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0006-4015-6730
e-mail: oleksandr.shcherba@student.uzhnu.edu.ua

Ухаль К.П.,
студентка юридичного факультету,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0009-5470-3645
e-mail: kateryna.ukhal@student.uzhnu.edu.ua

Продан В.І.,
старший викладач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
доктор філософії
ORCID: 0009-0008-3805-5150
e-mail: viktoriia.prodan@uzhnu.edu.ua

Щерба О.С., Ухаль К.П., Продан В.І. Проблематика нормативної ідентифікації цифрових прав людини в системі конституційних прав.

У науковій статті досліджено сутність, правову природу та місце цифрових прав людини в системі конституційних прав і свобод в умовах цифрової трансформації суспільства.

Акцентовано увагу на відсутності єдиного підходу до визначення поняття «цифрові права людини». Доведено також, що Конституція України не містить прямого закріплення цифрових прав, однак окремі її положення створюють нормативне підґрунтя для їх реалізації. Зокрема, статті 31, 32 і 34 Конституції України можуть бути розглянуті як основа для захисту електронних комунікацій, цифрової приватності, персональних даних, свободи вираження поглядів та права на інформацію в мережі Інтернет.

Окремо проаналізовано ключові проблеми правового забезпечення цифрових прав в Україні, серед яких фрагментарність нормативного регулювання, розпорошеність відповідних норм у різних нормативно-правових актах, відсутність уніфікованої правової категорії «цифрові права», недостатня сформованість судової практики та складність доказування порушень у цифровому середовищі. Підкреслено міжгалузевий характер цифрових прав, що ускладнює їх системне закріплення та належну інституціоналізацію.

У статті розкрито вплив цифровізації на реалізацію окремих фундаментальних прав людини, зокрема права на приватність, свободу вираження поглядів, доступ до інформації, недискримінацію, працю, освіту та справедливий суд. Особливу увагу приділено ризикам масового збирання і обробки персональних даних, непрозорості цифрових платформ, автоматизованій модерації контенту, алгоритмічному формуванню інформаційного простору та можливому блокуванню цифрових ресурсів без належних процедурних гарантій.

Досліджено вплив алгоритмічних рішень і штучного інтелекту на права людини. Визначено, що такі системи створюють як нові можливості, так і суттєві ризики, серед яких алгоритмічна упередженість, дискримінація, непрозорість автоматизованих рішень, складність їх оскарження, порушення приватності та невизначеність відповідальності.

У роботі також розглянуто цифрову ідентичність як важливий елемент реалізації прав людини у цифровому середовищі. Показано, що вона охоплює сталі та змінні елементи, які забезпечують

ідентифікацію особи у правовій системі та відображають її соціальну активність у цифровому просторі.

Обґрунтовано, що цифрові права не утворюють самостійного покоління прав людини, а є формою трансформації та функціональної адаптації класичних конституційних прав і свобод до умов цифрового середовища.

Ключові слова: цифрові права, конституційні права, права людини, цифровізація, штучний інтелект, цифрова ідентичність, право на приватність, свобода вираження поглядів, персональні дані, цифрове середовище.

Shcherba O.S., Ukhal K.P., Prodan V.I. Issues of normative identification of digital human rights in the system of constitutional rights.

The scientific article examines the essence, legal nature and place of digital human rights in the system of constitutional rights and freedoms in the context of the digital transformation of society.

The focus is on the lack of a unified approach to defining the concept of "digital human rights". It is also proven that the Constitution of Ukraine does not contain a direct enshrinement of digital rights, however, some of its provisions create a regulatory basis for their implementation. Articles 31, 32 and 34 of the Constitution of Ukraine can be considered as the basis for the protection of electronic communications, digital privacy, personal data, freedom of expression and the right to information on the Internet.

The key problems of legal support for digital rights in Ukraine are separately analyzed, including the fragmentation of regulatory regulation, the dispersion of relevant norms in various regulatory and legal acts, the absence of a unified legal category of "digital rights", insufficiently developed judicial practice and the difficulty of proving violations in the digital environment. The cross-sectoral nature of digital rights is emphasized, which complicates their systemic consolidation and proper institutionalization.

The article reveals the impact of digitalization on the implementation of certain fundamental human rights, in particular the rights to privacy, freedom of expression, access to information, non-discrimination, work, education and fair trial. Attention is paid to the risks of mass collection and processing of personal data, the opacity of digital platforms, automated content moderation, algorithmic shaping of the information space and the possible blocking of digital resources without proper procedural guarantees.

The impact of algorithmic solutions and artificial intelligence on human rights is studied. It is determined that such systems create both new opportunities and significant risks, including algorithmic bias, discrimination, the opacity of automated decisions, the complexity of their appeal, privacy violations and uncertainty of liability.

The paper also examines digital identity as an important element of the implementation of human rights in the digital environment. It is shown that it encompasses fixed and variable elements that ensure the identification of a person in the legal system and reflect his social activity in the digital space.

It is substantiated that digital rights do not form an independent generation of human rights but are a form of transformation and functional adaptation of classical constitutional rights and freedoms to the conditions of the digital environment.

Key words: digital rights, constitutional rights, human rights, digitalization, artificial intelligence, digital identity, right to privacy, freedom of expression, personal data, digital environment.

Постановка проблеми. Відповідно до статті 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності Української держави. У зв'язку з динамічним розвитком суспільних відносин та необхідністю їх унормування в сучасному світі формується та набуває розвитку новий правовий феномен – *цифрові права*. Щодо розуміння та трактування зазначеної категорії прав точиться певна дискусія, адже деякі науковці стверджують, що їх можна вважати новим поколінням прав людини, а інші що вони є сучасною формою реалізації основоположних прав і свобод людини і громадянина.

В умовах сучасності важко уявити людину, яка не володіє елементарними навичками користування мережею Інтернет. Відтак обізнаність людини про її права в Інтернеті є особливо актуальною. До того ж, проблема ускладнюється також тим, що цифровізація породжує нові загрози – кіберзлочинність, маніпуляції даними, алгоритмічну дискримінацію, поширення дезінформації тощо, а вітчизняне право ще не повною мірою встигає вчасно реагувати на ці виклики, що ставить під загрозу ефективність реалізації прав громадян.

Метою даної наукової статті є визначення сутності та правової природи цифрових прав людини, з'ясування їх місця в системі конституційних прав і свобод, а також формування узагальненого підходу до їх розуміння в умовах цифрової трансформації суспільства.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика цифрових прав набула інтенсивного розвитку як у світовій, так і в українській правовій доктрині, передусім у площині конституційно-правових досліджень. Така увага зумовлена динамічною еволюцією інформаційно-комунікаційних технологій та глибинною цифровою трансформацією суспільних відносин, що об'єктивно потребує переосмислення традиційних підходів до змісту та гарантій прав людини.

У національній науковій площині вагомий внесок у розроблення цієї проблематики здійснили: Д.М. Бєлов, В.В. Берч, О.Б. Братасюк, Н.В. Верлос, С.А. Грачова, Х.В. Дідух, В.І. Продан, Ю.С. Размєтаєва, М.Є. Черемісінова та інші. У своїх працях згадані науковці зосереджуються на окремих елементах механізму правового регулювання цифрових прав, зокрема на їх доктринальному визначенні, класифікаційних підходах, а також на з'ясуванні їх місця та ролі в системі конституційних прав і свобод людини в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж безпосередньо перейти до дослідження окресленої проблематики, доцільно з'ясувати змістовне наповнення категорії «цифрові права людини». Незважаючи на активне використання цього поняття у сучасному науковому дискурсі, воно не має усталеного тлумачення, що зумовлює необхідність його додаткового теоретико-правового осмислення.

Так, Ю.С. Размєтаєва у своїх наукових працях пропонує комплексне бачення категорії «цифрові права людини», обґрунтовуючи доцільність її подвійного тлумачення. Зокрема, у широкому розумінні до цифрових прав відносяться всі права, реалізація та захист яких у сучасних умовах тісно пов'язані з використанням цифрових технологій або мають виражену онлайн-складову. У вузькому ж розумінні йдеться про права, що виникають або набувають ознак фундаментальних саме в умовах цифрової епохи. Дослідниця ілюструє ці підходи на прикладі права на приватність, права бути забутим, а також свободи вираження поглядів, аналізуючи відповідні юрисдикційні моделі, наявні та потенційні конфлікти, а також можливі шляхи їх правового врегулювання [1, с. 19].

Водночас у сучасній правовій доктрині цифрові права дедалі частіше розглядаються крізь призму їх трансформації під впливом глобалізаційних процесів та розвитку штучного інтелекту. Зокрема, у працях Т. Коломоєць, Н. Верлос, В. Нікітенко та В. Воронкової обґрунтовується, що цифрові права постають як динамічна правова категорія, яка формується в умовах стрімкого розвитку технологій і поєднує класичні права людини з новими викликами цифрового середовища. Автори акцентують увагу на тому, що глобалізація сприяє певній уніфікації підходів до розуміння та захисту цифрових прав на міжнародному рівні, водночас зберігаючи відмінності у національних правових системах. Особливого значення набуває вплив штучного інтелекту, який актуалізує проблеми автоматизованого прийняття рішень, алгоритмічної упередженості та обробки персональних даних, що безпосередньо впливає на реалізацію таких фундаментальних прав, як право на приватність, свободу вираження поглядів, доступ до інформації та недискримінацію. У цьому контексті цифрові права розглядаються як правова відповідь на нові технологічні ризики, що потребує як їх подальшого теоретичного осмислення, так і вдосконалення механізмів нормативного забезпечення [2].

У розвиток наведених підходів, у науковій літературі також простежується тенденція до конкретизації змісту цифрових прав через їх зв'язок із універсальними правами людини. Зокрема, Р. Тейлор обґрунтовує, що цифрові права людини є результатом адаптації та конкретизації загальновизнаних прав і свобод, гарантованих міжнародним правом і конституційними актами держав, до умов інформаційного суспільства. У цьому контексті цифрові права розглядаються як права, що забезпечують можливість особи вільно здійснювати доступ до цифрового середовища, використовувати його ресурси, створювати та поширювати цифровий контент, а також користуватися комп'ютерними технологіями й електронними комунікаційними мережами, зокрема мережею Інтернет [3, с. 9]

Варто відзначити, наукові дослідження, присвячені цифровим правам в Україні, розкривають специфічні аспекти цього питання в контексті національного розвитку. Останні дослідження можуть надати глибше розуміння того, як цифрові технології впливають на права та свободи громадян. Загальний аналіз цих джерел свідчить про те, що цифрові права людини в Європі та Україні стають предметом зростаючої уваги та регулювання. Забезпечення балансу між інноваціями та захистом основних прав є важливим завданням для суспільства у цифрову еру [4, с. 114].

У зв'язку з динамічним розвитком суспільних відносин та процесами цифровізації у конституційному праві сформувався новий категоріальний апарат, зокрема утвердився термін «цифрові права». За своєю природою такі права здебільшого розглядаються як похідні від основоположних конституційних прав і свобод людини і громадянина, хоча частина науковців відносить їх до четвертого покоління прав людини. Водночас у доктрині конституційного права відсутній єдиний підхід до їх класифікації, що зумовлює наявність різних наукових позицій щодо визначення змісту та обсягу цифрових прав. Так, до основних цифрових прав, які виокремлюються у сучасній науковій літературі, зокрема, відносять: право на доступ до інтернету; право на захист персональних даних; право на цифрову ідентифікацію; право на свободу вираження поглядів онлайн; право на забуття (видалення персональних даних); право на доступ до відкритих даних; право на захист від цифрової дискримінації; право на безпечне цифрове середовище [5, с. 269-270].

З огляду на те, що цифрові права не мають прямого нормативного закріплення в Конституції України, у доктрині вони обґрунтовано розглядаються як похідні від уже гарантованих основоположних прав і свобод людини. Такий підхід відповідає природі конституційних прав як відкритої системи, здатної до еволюційного тлумачення відповідно до змін суспільних відносин. Саме тому низка положень Розділу ІІ Конституції України може слугувати нормативним підґрунтям для реалізації цифрових прав. Зокрема, стаття 31 Конституції України, яка гарантує таємницю листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції, підлягає розширеному тлумаченню з урахуванням сучасних умов і охоплює також електронні комунікації (електронну пошту, месенджери, інші цифрові канали зв'язку). Стаття 32 Конституції України закріплює право на невтручання в особисте і сімейне життя, а також передбачає захист персональних даних, що безпосередньо кореспондує із сучасними стандартами цифрової приватності та інформаційної безпеки. Водночас стаття 34 гарантує свободу думки і слова, а також право на вільний збір, зберігання, використання і поширення інформації, що у сучасних умовах реалізується переважно через цифрові технології та мережу Інтернет. Таким чином, чинна конституційна модель дозволяє інтегрувати цифрові права у систему основоположних прав шляхом їх функціонального тлумачення. Водночас відсутність їх прямого закріплення зумовлює фрагментарність правозастосування та різноспрямованість доктринальних підходів. У цьому контексті доцільним видається або офіційне конституційне уточнення змісту відповідних прав з урахуванням цифрової реальності, або поступове формування цілісної нормативної моделі їх реалізації на рівні галузевого законодавства з подальшою конституційною конкретизацією [6].

Серед ключових проблем правового забезпечення цифрових прав в Україні, як обґрунтовано зазначає І.В. Захарчук, передусім слід виокремити фрагментарність нормативного регулювання та відсутність цілісного законодавчого підходу до визначення їх змісту і гарантій реалізації. Така розпорошеність правового регулювання, що проявляється у наявності численних норм у нормативно-правових актах різної юридичної сили без належного системного узгодження, зумовлює складність правозастосування як на національному, так і на міжнародному рівнях. Водночас відсутність уніфікованої правової категорії «цифрові права» та спеціального законодавчого акта, який би комплексно закріплював їх перелік і механізми захисту, призводить до їх галузевої роздробленості, попри усталене доктринальне сприйняття цифрових прав як окремої групи прав людини, сформованої під впливом цифровізації суспільних відносин. Окремої уваги заслуговує також проблема недостатньої ефективності правозастосування, що виявляється у відсутності усталеної судової практики та єдиних правових позицій, складності збирання і фіксації цифрових доказів, особливо у випадках транскордонного зберігання інформації, а також у недосконалості процедур притягнення до юридичної відповідальності за порушення цифрових прав. У сукупності ці чинники свідчать про те, що, попри поступове формування нормативної та інституційної бази, фактична реалізація цифрових прав в Україні залишається обмеженою та потребує системного вдосконалення, зокрема шляхом кодифікації відповідних норм, гармонізації з правом Європейського Союзу та розвитку ефективних механізмів їх гарантування і захисту [5, с. 270–272].

Права людини історично формувалися як відповідь на соціальні конфлікти, технологічні зміни та трансформацію влади. Кожна епоха розширювала розуміння людської гідності як фундаментальної конституційної цінності. У цифрову добу змінюється не лише форма реалізації прав, а й сама структура соціальної взаємодії. Цифрові технології, як слушно наголошує А.О. Сапарова створюють новий простір існування людини – *цифрову публічну сферу*. Якщо раніше держава була основним суб'єктом потенційного втручання у права людини, то сьогодні значну частину

владних повноважень реалізують приватні цифрові корпорації. У цьому контексті особливої ваги набуває принцип людської гідності як мета-норма конституційного порядку. Цифрові права повинні розглядатися як продовження і конкретизація гарантій людської гідності в умовах алгоритмічного середовища. Принцип верховенства права є основою сучасного конституціоналізму. Науковці підкреслюють, що втручання у сферу приватності можливе лише за наявності чітких, передбачуваних і пропорційних правових підстав. [7, с. 196]

Відповідно, особливої уваги потребує питання забезпечення права на приватність у цифровому середовищі. З одного боку, цифрові права зазнають численних порушень і неправомірних втручань, а з іншого – залишаються складними для ефективного технологічного та правового контролю. Останнє зумовлює ускладнення механізмів їх захисту, оскільки відсутність належного законодавчого регулювання у сфері приватності в цифровому середовищі обмежує можливості своєчасного й ефективного реагування на порушення. Як слушно відзначається у науковій доктрині, недостатня визначеність правових меж обмеження цифрових прав обумовлює їх поступове зближення з традиційними правами людини, зокрема в умовах надзвичайних правових режимів. У період воєнного стану такі обмеження проявляються у формах звуження доступу до Інтернету, запровадження цензури та контролю контенту, покладення додаткових обов'язків на провайдерів щодо обмеження поширення інформації, а також у втручанні в конфіденційність і масовому збиранні даних. [8, с. 28-29].

Підкреслимо, нормативним підґрунтям захисту права на приватність виступають як національні, так і міжнародні правові акти. Зокрема, в Україні відповідні гарантії закріплені у Законі України «Про захист персональних даних», який регулює відносини, пов'язані зі збиранням, обробкою та зберіганням інформації про особу. Водночас універсальні стандарти захисту приватності сформульовані у статті 12 Загальної декларації прав людини, яка гарантує захист від довільного втручання в особисте і сімейне життя, недоторканність житла та таємницю кореспонденції. Саме гарантія таємниці кореспонденції в сучасних умовах набуває розширеного змісту та поширюється на електронні комунікації, що дозволяє розглядати її як одну з ключових основ забезпечення права на приватність у цифровому середовищі [9, с. 112].

Поряд із цим, цифровізація зумовлює більш глибокі системні зміни у структурі сучасного суспільства та характері суспільних відносин. Застосування цифрових технологій спричинило трансформаційні, по суті революційні процеси, які визначаються як цифрова революція. Вона проявляється у впровадженні інноваційних рішень у різні сфери людської діяльності та, як чинник динамічного розвитку, зумовлює формування цифрової економіки, становлення інститутів цифрового права і нової структури соціальних зв'язків, що ґрунтується на використанні інформаційно-комунікаційних технологій [10, с. 183].

Порівняно самостійною групою цифрових прав є ті, що спрямовані на забезпечення реалізації конституційних засад демократичного устрою держави. Поняття «електронна демократія» вже стало невід'ємною складовою сучасного конституційно-правового дискурсу. Зокрема, обґрунтовується, що цифрові технології істотно трансформують механізми реалізації базових прав людини, розширюючи можливості доступу до інформації, участі у публічному управлінні та контролю за діяльністю органів влади. У цьому контексті цифрові права постають як комплекс правомочностей, пов'язаних із використанням цифрових інструментів для реалізації демократичних свобод, зокрема доступу до інформації, свободи вираження поглядів у мережі Інтернет, захисту персональних даних та забезпечення рівного доступу до цифрових ресурсів. Водночас підкреслюється, що ефективність реалізації таких прав залежить від рівня цифрової грамотності населення та належного нормативного регулювання цифрового середовища [11].

Загалом у цифрову епоху відбувається істотна трансформація суб'єктного складу гарантування конституційних прав людини, що проявляється у розширенні кола учасників, які впливають на їх реалізацію. Якщо у класичній правовій моделі ключова роль належала державі як основному носію обов'язку забезпечення прав і свобод, то в сучасних умовах дедалі більшого значення набувають приватні технологічні компанії – глобальні цифрові платформи, соціальні мережі, пошукові системи та інші онлайн-сервіси, які фактично виступають посередниками у реалізації таких фундаментальних прав, як свобода вираження поглядів, право на інформацію та право на приватність. Особливістю правового статусу таких суб'єктів постає те, що вони формально не є носіями публічної влади, однак здійснюють функції, які за своєю суттю мають публічно-правовий характер. Зокрема, вони встановлюють правила поведінки користувачів здійснюють модерацію

контенту, визначають критерії допустимості інформації та можуть обмежувати доступ до певних ресурсів або облікових записів. У зв'язку з цим обґрунтованим видається висновок про формування феномену так званої «приватизації публічної влади» або ж «приватизації прав людини», за якого регулювання значної частини суспільних відносин зміщується у площину корпоративних політик. Така трансформація породжує низку викликів, серед яких особливої гостроти набувають проблеми обмеження свободи слова без належних процедурних гарантій, а також ризики порушення права на приватність у контексті обробки персональних даних користувачів.

Крім того, вплив приватних технологічних компаній посилюється використанням алгоритмічних систем та штучного інтелекту, які визначають, яку інформацію отримує користувач, формують інформаційний простір та можуть створювати ефект так званих «інформаційних бульбашок», що безпосередньо впливає на реалізацію права на доступ до інформації та свободу формування власної думки, що є фундаментальними елементами суспільства [12, с. 83-84].

У зв'язку з цим виникає потреба у переосмисленні ролі держави у забезпеченні прав людини. Держава вже не може обмежуватися лише невтручанням, а повинна виконувати активну регуляторну функцію щодо діяльності приватних цифрових суб'єктів. Йдеться про встановлення чітких правил прозорості, підзвітності та відповідальності технологічних компаній, запровадження ефективних механізмів оскарження їхніх рішень, а також забезпечення відповідності корпоративних політик міжнародним стандартам прав людини.

Алгоритмічні рішення як форма автоматизованого прийняття рішень на основі обробки великих масивів даних набувають широкого застосування у різних сферах, що зумовлює їх безпосередній вплив на реалізацію прав і свобод людини. Такий вплив проявляється, зокрема, у ризиках дискримінації через відтворення упереджень у даних, загрозах для приватності у зв'язку з масовою обробкою персональної інформації, а також у можливому обмеженні права на справедливий суд через непрозорість алгоритмічних рішень. Водночас діяльність цифрових платформ впливає на свободу вираження поглядів шляхом модерації контенту, а використання алгоритмів у соціально-економічній сфері – на реалізацію права на працю та соціальне забезпечення. Ключовими проблемами залишаються непрозорість алгоритмів, їх потенційна упередженість і складність визначення відповідальності, що зумовлює необхідність правового регулювання, спрямованого на забезпечення прозорості, підзвітності та обов'язкової участі людини у прийнятті юридично значущих рішень, з урахуванням міжнародних стандартів, зокрема положень Загального регламенту захисту даних.

В епоху штучного інтелекту особливої уваги потребує трансформація окремих фундаментальних прав людини. Так, право на приватність зазнає як нових можливостей, пов'язаних із підвищенням рівня кібербезпеки та автоматизацією обробки даних, так і суттєвих ризиків через масштабний збір інформації, непрозорість алгоритмів і можливість витоків персональних даних. Свобода вираження поглядів трансформується під впливом автоматизованої модерації контенту та поширення інформації, що, з одного боку, розширює доступ до комунікації та самовираження, а з іншого – створює ризики цензури, маніпуляції інформаційними потоками та алгоритмічної упередженості. Право на працю також зазнає істотних змін, оскільки автоматизація може як сприяти підвищенню продуктивності та появі нових професій, так і призводити до скорочення робочих місць та посилення соціальної нерівності. Водночас право на освіту трансформується через можливості персоналізації навчання та розширення доступу до освітніх ресурсів, однак супроводжується ризиками обмеження різноманітності інформації та формування так званих «інформаційних бульбашок», що у сукупності зумовлює необхідність формування комплексного правового підходу до регулювання впливу штучного інтелекту на права людини [13, с. 103-106].

У цьому контексті особливого значення набуває цифрова ідентичність як один із ключових елементів реалізації прав людини у цифровому середовищі. Для розуміння її сутності доцільно звернутися до підходу Ж. Рохфельд, яка розглядає цифрову ідентичність як поєднання стабільних і змінних елементів. Основу становить так звана стійка ідентичність – сукупність базових характеристик, наданих особі від народження, які майже не піддаються зміні та забезпечують однозначну ідентифікацію особи у правовій системі. Водночас сконструйована ідентичність має динамічний характер, вона формується протягом життя, відображає соціальну активність індивіда та може трансформуватися залежно від обставин [14]

Окремим аспектом цифрової ідентичності є прихована ідентичність, для якої характерною є анонімність, що має подвійний правовий ефект: з одного боку, вона виступає гарантією свободи

вираження поглядів, а з іншого – створює передумови для безкарного вчинення правопорушень. Як зазначає А.В. Гончарова, показовим у цьому контексті є рішення Апеляційного суду в Гаммі 2011 року, у якому було відхилено вимогу щодо розкриття особи автора негативного онлайн-відгуку з огляду на те, що обов'язкова ідентифікація може стримувати осіб від вільного висловлення думок і спричиняти самоцензуру, що суперечить свободі слова. Подібна правова позиція простежується і в практиці Європейського суду з прав людини, який наголошує на необхідності балансу між свободою вираження поглядів та захистом честі, гідності і безпеки особи навіть в умовах анонімності користувачів. У цьому контексті особливого значення набуває кримінально-правовий захист цифрової ідентичності, оскільки незаконне заволодіння персональними даними часто супроводжується іншими правопорушеннями – від наклепу до несанкціонованого втручання в інформаційні системи, а у випадках використання таких даних для доступу до фінансових ресурсів може кваліфікуватися як шахрайство відповідно до Кримінального кодексу України. Водночас сучасні цифрові технології дозволяють інтегрувати розрізнені дані в межах єдиної цифрової ідентичності, що підвищує значення належної ідентифікації особи як учасника правовідносин та зумовлює необхідність подальшого науково-правового осмислення цього феномену як основи ефективного захисту персональних даних [15, с. 190].

Разом із тим, будь-які пропагандистські дії, спрямовані на спотворення реальності та вплив на процес самовизначення спільнот, є протиправними, однак у кіберпросторі принцип заборони застосування сили або погрози силою набуває специфічних форм реалізації. Як слушно зазначають С.Б. Карвацька, А.З. Маник та В.В. Яремчук, цифрове середовище не виключає застосування базових норм міжнародного права, хоча й ускладнює їх інтерпретацію та реалізацію [16]. У цьому контексті Міжнародний суд ООН у Дорадчому висновку щодо законності використання ядерної зброї (1996 р.) наголосив, що положення статей 2, 4, 51 і 42 Статуту ООН поширюються на будь-які форми застосування сили незалежно від використовуваних засобів. Водночас відсутність чітких критеріїв кваліфікації кібератак як збройного нападу зумовлює звернення до практики держав, які формують відповідні підходи. Зокрема, Велика Британія розглядає втручання в роботу критичної інфраструктури, що спричиняє значні людські втрати, як можливу форму незаконного застосування сили або збройного нападу, тоді як Франція допускає таку кваліфікацію у разі спричинення масштабної шкоди, включаючи людські жертви, значні економічні втрати або виведення з ладу ключових систем із тяжкими наслідками. Разом із тим транскордонний характер кіберпростору істотно ускладнює визначення юрисдикції та застосування національного законодавства, загострюючи проблему забезпечення балансу між вимогами безпеки та дотриманням основоположних прав людини. Додатковим викликом є зростання ролі приватних суб'єктів – цифрових платформ та інтернет-провайдерів, які через власні правила користування фактично впливають на реалізацію прав людини, тоді як рівень демократичного контролю за їх діяльністю залишається обмеженим [16, с. 1196].

Водночас доцільним є чітке розмежування понять «інформаційні права» та «цифрові права», оскільки вони мають різний предмет правового регулювання. Як наголошують К.В. Денисенко, І.С. Борко та О.М. Косов, інформаційні права можуть реалізовуватися як за допомогою цифрових технологій, так і поза ними, зокрема через традиційні канали доступу до інформації, тоді як цифрові права є невід'ємно пов'язаними саме з використанням цифрових та інформаційно-комунікаційних технологій. У цьому контексті інформаційні права доцільно розглядати як ширшу категорію, в межах якої цифрові права виступають специфічним підвидом із особливостями реалізації в цифровому середовищі. Водночас цифрові права формуються внаслідок трансформації класичних конституційних прав і свобод людини в умовах цифровізації та функціонують у трьох взаємопов'язаних вимірах – інформаційному, соціально-технічному та конституційно-правовому, що дозволяє розглядати їх як адаптовану до цифрового суспільства підсистему конституційних прав. Незважаючи на те, що такі права за своєю суттю є інструментом реалізації базових прав і свобод та формально не потребують окремої нормативної фіксації, їх специфіка в умовах цифрового середовища обумовлює необхідність додаткової правової деталізації механізмів їх гарантування та захисту з метою підвищення ефективності їх реалізації [17, с. 92].

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що феномен цифрових прав формується на перетині конституційного, інформаційного та міжнародного права й обумовлений глибинною трансформацією суспільних відносин під впливом цифровізації. Водночас відсутність уніфікованого підходу до визначення їх змісту та структури, як у національній, так і в зарубіжній

правовій доктрині, свідчить про перебування цієї категорії на стадії активного науково-теоретичного становлення.

Аналіз чинного законодавства України дає підстави констатувати фрагментарний характер правового регулювання цифрових прав, що проявляється у розпорошеності відповідних норм у нормативно-правових актах різної юридичної сили, відсутності єдиної дефініції та системного підходу до їх закріплення, зумовлюючи складність правозастосування, неоднорідність судової практики та недостатню ефективність механізмів їх гарантування і захисту. Додатковим фактором є міжгалузевий характер цифрових прав, що ускладнює їх інституціоналізацію в межах однієї правової сфери.

Обґрунтовано, що цифрові права не утворюють самостійного покоління прав людини, а виступають формою трансформації та функціональної адаптації класичних конституційних прав і свобод до умов цифрового середовища. Їх зміст розкривається через реалізацію таких базових прав, як право на приватність, свободу вираження поглядів, доступ до інформації та інші, що набувають нових форм прояву в умовах використання інформаційно-комунікаційних технологій. У цьому контексті цифрові права доцільно розглядати як підсистему конституційних прав людини, що характеризується специфікою механізмів реалізації, зумовленою впливом цифрових платформ, алгоритмічних систем та технологій штучного інтелекту. Їх подальший розвиток потребує комплексного нормативного врегулювання, спрямованого на подолання фрагментарності законодавства, гармонізацію з правом Європейського Союзу, а також формування ефективних інституційних і процесуальних гарантій захисту прав особи у цифровому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Размєтаєва Ю.С. Цифрові права людини та проблеми екстериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління.* 2020. № 4. С. 18–23. DOI: https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.2.
2. Коломоєць Т. Верлос Н., Нікітенко В., Воронкова В. Цифрові права людини в умовах розвитку штучного інтелекту та глобалізації. *Humanities Studies*. 2024. Вип. 20 (97). С. 207-217. DOI: https://doi.org/10.32782/hst-2024-20-97-24.
3. Taylor R.D. «Data localization»: The internet in the balance. *Telecommunications Policy.* 2020. Vol. 44 (8). P. 1-15. DOI: https://doi.org/10.1016/j.telpol.2020.102003.
4. Бєлов Д.М., Переш І.Є., Покорба І. Цифрові права людини: доктринальні засади. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 2. С. 110–115. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.17.
5. Захарчук І.В., Цифрові права громадян України: конституційно-правове закріплення та механізми реалізації. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Право».* Вип. 90. Ч. 1. 2025 с. 268-273. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.34.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.
7. Сапарова А.О. Цифрові права людини в системі конституційних цінностей: теоретико-правові засади. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Право».* 2026. Т. 1. С. 193–198. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.1.28.
8. Чукаєва А.В. Права людини в цифрову епоху: баланс між безпекою та приватністю. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція».* 2025. № 75. С. 27–30. DOI: https://doi.org/10.32782/2307-1745.2025.75.6.
9. Чалчинський В.І. Сучасні тенденції забезпечення конституційних прав людини в умовах цифровізації. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія: «Право».* 2024. Вип. 41. С. 110–120. DOI: https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.41.15.
10. Хаустова М. Г. Стандарти прав людини в сфері цифрових технологій під впливом глобалізаційних викликів. *Збірник наукових праць НДІ ПЗІР НАПрН України*. 2021. Вип. 5. С. 180–189. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2021/Conf_20.09.21/29.pdf.
11. Berch V., Lankevych A., Naturkach R., Bysaha Y., Prodan V. The role of digital technologies in building an inclusive and transparent society: an analysis of the legal mechanisms of democratic governance. *Amazonia Investiga*. 2024. Vol. 13 (79). P. 177-188. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2024.79.07.14.
12. Кожухар О. Правове регулювання систем штучного інтелекту та захист персональних даних: лінії взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2025. Вип. 16. С. 80–87. DOI: https://doi.org/10.18523/2617-2607.2025.16.80-87.

13. Кравчук С. Вплив штучного інтелекту на права людини та загальні рекомендації для сталого втілення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки».* 2024. № 3 (43). С. 101–110. DOI: http://doi.org/10.23939/law2024.43.101.
14. Aniel-Barrau S. Le patrimoine affecté de l'EIRL. URL: 10.70675/53db8d38zd2a7z4321za380z79174e49e4b3.
15. Гончарова А.В. Елементи цифрової ідентичності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право».* Вип. 83. Ч. 1. 2024. С. 187–190. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.27.
16. Карвацька С.Б., Маник А.З., Яремчук В.В. Кіберпростір: міжнародно-правове регулювання та практика застосування прецедентного права МС ООН. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 2. С. 1194–1199. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.180.
17. Денисенко К.В., Борко І.С., Косов О.М. Реалізація цифрових та інформаційних прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Право».* Вип. 77. Ч. 1. 2023. С. 90-94. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.14.

Дата першого надходження рукопису до видання:
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Щерба О.С., Ухаль К.П., Продан В.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія ПРАВО

Випуск 94

Частина 2

Коректура • авторська
Комп'ютерна верстка • Світлана Головченко
Дизайн обкладинки • Катерина Шанта

Підписано до друку 30.04.2026. Папір офсет. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman. Умов.друк.арк. 32,08. Формат 60x84/8.

Тираж 100 прим.
Видавець і виготовлювач ФОП «Ященко»